ÖZEL SAYI: 10

HECE

ISSN 1301-210X

AYLIK EDEBİYAT DERGİSİ YIL:10 SAYI:114/115/116 HAZİRAN/TEMMUZ/AĞUSTOS 2006

MEKTUP ÖZEL SAYISI

114/115/116

Hece/ *Mektup Yaz...-3* • **Hasan Aycın**/ *Çizgi-6*•

I. BÖLÜM: DÜNDEN BUGÜNE MEKTUP

M. Kayahan Özgül/*Çıkın-Mektup Yahut "Bir Mâniniz Yoksa..."-7* • **Ömer Çakır**/*Türk Mektup Geleneğinde Âdâb ve Kurallar-21* • **M. Orhan Okay**/*Mektuba, Mektuplaşmaya ve Kartpostala Dair-30* **Halil İbrahim Haksever**/*Eski Türk Edebiyatında Mektup-37* • **Şahin Köktürk**/*Halk Edebiyatında Mektup-48* • **Emine Eroğlu**/*Cumhuriyet Döneminde Mektup-67* • **Köksal Alver**/*Mektubun Sosyo-Politiği Üzerine Bir Deneme-73* **Vefa Taşdelen**/*Felsefî Bir Söylem Biçimi Olarak Mektup-76* • **Kenan Çağan**/*Toplumsal Değişim Metaforu Olarak Mektup-92* • **Vural Kaya**/*Yitik Bir Medeniyet: Mektup Medeniyeti-103* • **Şaban Abak**/*Mektuptan e-Postaya-106* • **İshak Yetiş**/*Fransız Edebiyatında Mektup-109*

II. BÖLÜM: MEKTUP DİLİ

Doğan Hızlan/*Mektubun Hazin Sonu-116* • **Hüseyin Atlansoy**/*Yazılamayan Mektuplar Gibi Uzak-120* **Mustafa Şerif Onaran**/*Postacı Kapıyı Çalmaz Oldu-121* • **Arif Ay**/*Mektup Üzerine-124* **Âlim Kahraman**/*Mektup-127* • **Necati Mert**/*Mektup Nerede Biter? Edebiyat Nerede Başlar?-129* **Mehmet Dursun Erdem**/*Edebî Mektupların Yapısal ve Anlambilimsel İncelenmesi-135* • **Sadık Yalsızuçanlar**/*Konevî-Tûsî Yazışmaları ya da İnisiyatik Gelenekte Mektubun İşlevi-142* • **Yusuf Turan Günaydın**/*Tasavvuf Edebiyatında Mektûbât-151* • **Ali Fildişi**/*Hüsn-ü Aşk'ta Mektup Tarzı Anlatım-166* **Vefa Taşdelen**/*Türkü ve Mektup-178* • **Necip Tosun**/*Aşk Mektupları Neyi Söyler?-189*• **Nalân Yıldız**/*"Bir Zanbağın" Mektubu-200*• **Selahattin İpek**/*Kanunî - Şehzâde Bayezıd Mektuplaşması-203*

III. BÖLÜM: ANLATIM TEKNİĞİ OLARAK MEKTUP

Mahmut Babacan/*Mektuplardan Oluşan İki Roman: Handan ve Mektup Aşkları-216* • **Hülya Argunşah**/*Kadın Olarak Yazmanın Başında Mektuplar-222* • **Şaban Sağlık**/*Şiire Düşen 'Mektup' İmgesi: Modern Türk Edebiyatında Mektup-Şiir İlişkisi-230* • **Esra Kara**/*"Nişanlıya Mektuplar", "Vadideki Zambak" ve "Genç Werther'ın Acıları" Ekseninde Şiir-Roman-Mektup İlişkisi-248* • **Selçuk Çıkla**/*Muallim Naci - Beşir Fuad Mektuplaşması: İntikâd-256* • **Mehmet Narlı**/*Bir Jöntürk'ün Mektubu-267* • **Yahya Akyüz**/*İstanbul'da İki Medrese Öğrencisine Taşradan Gönderilen Bir Mektup (1891)-279*

IV. BÖLÜM: MEKTUPLARDA HAYATLAR

Abdülkadir Dağlar/*"Osmanlı Resmî İdeolojisini Ebussuûd Efendinin Türkçe Mektuplarından Okumak"-287* • **Turan Karataş**/*Abdülhak Hâmid'in Mektupları-306* • **Ali Emre**/*"İki Gözüm Ayşe" Sabahattin Ali'nin Özel Mektupları-319* • **Cemal Şakar**/*Nâzım Hikmet'in Mektupları-324* • **Hilmi Uçan**/*"Ete, Paraya, Üne Bağlı Çarpık İhtiraslar" ve Mektuplarındaki Kemal Tahir-339* **Özlem Fedai**/*"Kendimi Bir Mektupta Seyrettim. Büyülü Bir Ayna İdi Bu."-346* • **Hüseyin Su**/*"Her Yere Serptiğim Tohumlar: Mektuplarım"-353* • **Firdevs Canbaz**/*Kunduzun Mektupları-361* • **Ali Galip Yener**/*Doğumunun 90. Yılında Behçet Necatigil'in Mektupları Üzerine Notlar-370* • **Necmettin Turinay**/*Mektuplar ve Abdülhak Şinasi Hisar-375* • **Celâl Fedai**/*Hayatı Yeden Şiir: İsmet Özel'in Ataol Behramoğlu'na Mektuplarında Şiir-382*

V. BÖLÜM: MEKTUP SEÇKİSİ

Mektuplar-387

VI. BÖLÜM:KAYNAKÇA

Yusuf Turan Günaydın/ *Mektup Edebiyatı Bibliyografyası-526 • A. Mektup Dergileri-527 • B. Mektup Özel Sayıları-527 • C. Mektup Konulu Dosya ve Bölümler-527 • D. Röportaj, Soruşturma ve Söyleşiler-528 • E. Mektup Kitapları-528 • F. Mektup Antoloji ve Seçkileri-547 • G. Kitaplarda Bölümler-548 • H. Makaleler-557 • İ. Tezler/Doktora, Yüksek Lisans ve Bitirme Tezleri-634 • J. Mektup Türünden Esinlenen Kitaplar-636*

HECE

AYLIK EDEBİYAT DERGİSİ
ISSN 1301-210X

YIL: 10 **SAYI:** 114/115/116
HAZİRAN/TEMMUZ/AĞUSTOS 2006
(Her ayın birinde yayımlanır.)

Yayın Türü: Yerel Süreli

Hece Yayıncılık Ltd.Şti. Adına
Sahibi: Ö. Faruk Ergezen

Yazı İşleri Müdürü: İbrahim Çelik

Yayın Yönetmeni: Hüseyin Su

Yönetim Yeri
Konur Sk. No: 39/1
Kızılay/Ankara

Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara

Tel: (312) 419 69 13 **Fax:** (312) 419 69 14

İnternet Adresi: www.hece.com.tr
e-mail: hecedergi@yahoo.com
hece@hece.com.tr

Dizgi-Düzelti: Hece

Teknik Hazırlık: Hece/ Bülent Güler

Kapak: Sarakusta **web:** sarakusta.com

Baskı: Öncü Basımevi **Tel:** 384 31 20

2006 Yılı Abone Bedeli:
Yıllık: 90 YTL.
(**Kurumlar İçin:** 200 YTL.
Yurt Dışı: 150 Euro

Posta Çeki: 149582
Hece Basın Yayın Ltd.Şti.

Gelen yazılar yayınlansa da yayınlanmasa da geri verilmez. İlkelerimize uymayan ilânlar alınmaz.

Baskı Tarihi: 31.05.2006

MEKTUP YAZ, ALIŞKANLIKLARIN TAZELENSİN

Mektubun artık tarihe karıştığı kanaati giderek yaygınlaştı, hatta yerleşti ve fiilî bir durum hâline geldi. Mektuplardan sözetmek, geçmişi, hatıraları yadetmek gibi bir duyguya yol açıyor bugün. Hayatın kendi yatağında, kendi ritmi ve debisiyle akışı ile hayatı kuşatan, daha doğrusu sürükleyen teknik hızın arasındaki ayrımı ve bu ayrımın önemini ne yazık ki umursamaz oldu insan. İşte bu umursamazlıkla birlikte, bazı şeylerimizi 'kaybetmemek', 'geliştirmemek' ve 'değiştirmemek' gibi iradî kararlılıklarımızın olması gerektiğini de unuttuk. Ardımıza bakmadan yürüyoruz. Rüzgâr bize kadar ne getirmişse kabulümüz ve bizi de nerelere sürükleyecekse razıyız. Peki, mektup yazma geleneğinin kaybolmaya yüz tutması bu kadar mı önemli? En azından bir gösterge olarak, evet, önemli… Çünkü insanî düzlemde her şey birbirine o denli ince ve içten bir bağla bağlı ki, neyi kaybettiğinin bilincinde olmak, bütünün de ayrımında ve bilincinde olmakla eş anlamlıdır. Mektup yazma geleneğinin kaybolmaya yüz tutmaya başlamasıyla birlikte, insan ilişkilerindeki duyarlık, dil, üslûp, incelik gibi daha birçok geleneksel erdemlerimizi de kaybettik. Birbirimizle selâmlaşma, birbirimizi hatırlama duygusunu unuttuk. Mektup beklemekle çetleşmek, mesajlaşmak, telefonlaşmak arasındaki duygu, duyarlılık ve düşünce dünyasının farkı üzerine düşündüğümüzde, bu durum bize bir ipucu verebilir sanırım.

Şeyh Galip'in sözünü de, işte bu bağlamda bir uyarı olarak almayı ve anmayı gerekli gördük: "*Mektup yaz, alışkanlıkların tazelensin!*"

Mektubun bir edebiyat türü olup olmadığı tartışmaları bir yana, insanlar arasında yazılı iletişimin başladığı zamanlardan beri, çok önemli bir *mektup dili* ve *duyarlılığı*'nın oluştuğunu görebiliriz kuşkusuz. Mektuplaşma ihtiyacının da bu dil ve duyarlılıktan doğduğunu ya da bu dil ve duyarlılığın mektuplaşma ihtiyacından doğduğunu neden düşünmeyelim? İşte bu dil ve duyarlılık, mektuba her zaman, diğer edebiyat türlerinden daha içten, daha sıcak ve daha etkili bir yazınsal mahiyet kazandırmıştır.

Mektup dilinin en belirgin özeliği, insanın en yalın hâlinden ve anından; insanlığımızla başbaşa kaldığımızdaki 'zayıf insan'dan sadır olmasıdır. Elbette 'bizzat mektup'tan sözediyoruz; içten bir selâmlaşma, dertleşme, hâlleşme, içdökme, özleyiş ve hatırlayış dilinin tadıyla 'yazılmış mektup'tan… Bu hâliyle mektup, diğer edebiyat türlerinden gezi, anı, günlük, biyoğrafi gibi hayatın fiilen yaşanmışlığına, bu yaşanmışlık içinde insanın kırılıp dökülmüşlüğüne, kafa ve kalp sancılarının esiri olarak kıvranışlarına daha çok 'değen' bir yazıdır. Şiir, roman, öykü, tiyatro gibi *yapılan* ve *kurgulanan* edebiyat türlerinin de güçlerini, insanın hâllerine 'değen' bu alanda varoluşlarıyla kazandıklarını söylemek mümkündür. 'Her yazı bir mektuptur.' sözünü, yalnızca muhatabını bulmak ve okunmaklığı açısından almak doğru olmasa gerek; her yazı bir mektup olmalıdır, diye de okunabilir bu söz.

Mektup, edebiyat kurallarının, kurgulama yöntemlerinin sınırlayıcılığından en çok kurtulabilmiş yazılı metindir; tabii ki gerçekten mektupken. Diğer edebiyat türlerinin yazım ve yayım sürecine girdiğinde ve gerek edebiyat, gerekse edebiyat dışı kamuyu gözeterek yazıldığında 'bizzat mektup' değil, artık *bir* mektuptur. Edebiyat tarihinin tanımlama ve tasnif etme yöntemleriyle yazınsal bir metindir. Sanatın ve edebiyatın, kamu ve medya ölçeğinde kurumsallaşmasıyla birlikte oluşan yazınsal değerlerin zihinlerini kuşattığı sanatçı ve yazarlar, mektuplarını, artık birer 'mektup' olarak değil, 'metin' olarak yazarlar. Böylece mektup, 'irticalî yazı' olmaktan çıkar. Oysa mektup, insanın birisine, daha çok da mahremiyetini paylaşabileceği birisine *yazıyla ama irticalen* içini dökmesinden ibaret bir dil hâli değil mi? Mektuplarda, yazılanlarla birlikte mektubu yazan insanın kişiliği de en çıplak hâliyle görülür ve *okunur*.

Klasik edebiyatımızda mektup karşılığında kullanılan sözcüklerin zenginliği, aynı za-

manda bu alandaki dil ve anlam zenginliğinin ulaştığı ayrıntıları da göstermesi bakımından önemlidir: İnşâ, münşî, münşeat, arîza, kâime, şukka, uhuvvetnâme, muhabbetnâme, tezkire, varakpâre, kâğıt; arz-ı hâl, tebriknâme, tehniyenâme, taziyenâme, cevapnâme, emirnâme, beyannâme, târifnâme, şahnâme, teşekkür, takriz, davetnâme, niyaznâme, müzekkere… Aşk mektuplarına 'nâme' denmesi ve dilimizde bu sözcükle çok sayıda deyimler oluşması, bunların türkülere girip birer dize hâlini alması apayrı bir dil ve kültür zenginliğini göstermesi bakımından dikkate değer:

"Acem şâhı bize nâme gönderdi/ Gam leşkerin üstümüze gönderdi"; "Karacoğlan der ki yalandır yalan/ Aldatıp yârimi elimden alan/ Gözyaşın mürekkep, kirpiğin kalem/ Ayrılık nâmesin yaz uğrun uğrun"; "O yâr bize yine nâme yollamış/ Ârif olan sözlerinden anlamış/Alyanaklar domur domur terlemiş/Rahmetin güllere yağdığı gibi"…

'Ucu yanık mektup yollamak' söyleyişi ise özellikle Türk kültürünün duygu dokusu açısından bakıldığında ciltler dolusu anlam ifade eder. Hatta mektup kâğıdının bir ucu yakılır, içine bir gül yaprağı, bir saç teli konur, çeşitli kokular sürülür mektuplara. Okur yazarlığın yaygın olmadığı köy ve kasabalarda, özel adların ve haberlerin dışında neredeyse bütün bölümlerin kalıplarını ezberlemiş mektup yazıcıları vardır. Mektubu alan kişinin mektubunu okutarak başkasının ağzından dinlediği de olur. Böyle bir gelenek içinde oluşan ayrıntı ve anlam çeşitliliği, mektup kültürümüzü ve birikimimizi gösterir.

Böylesine bir yazılı (ve de sözlü) kültür zenginliği elbette kendi biçim, dil ve üslûp geleneğini de oluşturacaktır. Mektubun kâğıdından kalemine ve mürekkebinin rengine, zarfına, hitap ve bitiş cümlelerine kadar, özellikle de mektup yazan ve yazılan kişilerin yaş, eğitim, mevki, makam, toplumsal, dinî konumları, kadın, erkek, anne, baba, eş, kardeş, dost, arkadaş, sevgili… olmaları açısından ince ayrıntılarla örülmüş bir mektup geleneğinden sözetmek yanlış olmaz: "Önce kâğıdın baş-orta yerine 'Hû' yazılır, buna 'Beduh' denir. 'Hû' (O), ism-i âzam, yani Allah'ın en büyük adıdır…. 'Elkap' denilen kısımda gönderilen kişinin sosyal statüsüne göre birtakım sıfatlara yer verilir. 'Elkap' bir gelenek olduğu kadar, her işin bir düzene bağlı olduğu oturmuş toplumlarda herkesin yerini, toplumdaki durumunu belirtmeye yarayan bir yöntemdir. (Kimin kime hangi unvanlarla hitap edebileceğini göstermek için Elkap kitapları da yazılmıştır.) 'Dibace' bölümünde ise asıl konuya girilmeden önce mektubun gönderildiği kişiye dualar edilip hâl hatır sorulur. Bundan sonra asıl konuya gelinir. Nihayet mektup, kalıplaşmış dualar ve saygı bildiren ifadeler ile son bulur."[1]

Mektuplardaki içtenlik, yalınlık ve sıcaklık, sanat, edebiyat, siyaset gibi toplumsal konumları olmayan ve bu konumlarının gereği olarak yazmayan kişilerin elinden çıkan mektuplarda daha sahih olarak vardır. Yazarların mektuplarında gördüğümüz sanat ve edebiyat görüşleri, eleştirileri, kendi eserlerini ve görüşlerini savunmak için mektuplarında dile getirdikleri düşünceleri, çevreleri ve kişilikleri, içinde bulundukları siyasal, sosyal ve sanat ortamları, bilinmeyen ama eserlerine ve sanat anlayışlarına yön veren, etki eden birtakım ilişkileri, tutkuları, kıskançlıkları, bazı yazarların, sanatçıların bir başkasının doğuşunu hazırlayan öncülükleri… ile ilgili bulduğumuz bilgiler, bu mektuplarda bir içtenlik, sıcaklık eksikliği doğursa da, onların eserlerinin ve edebiyat tarihinin arka planına ışık tutmaları açısından ayrıca önemlidir. Bu açıdan bakıldığında mektup, edebiyat tarihinin en önemli kaynaklarından biri sayılabilir. Siyaset ve devlet adamlarının mektupları, filozofların, düşünce ve bilim adamlarının mektupları da siyaset, düşünce ve bilim tarihi açısından önemlidir ve bu disiplinlere birinci dereceden kaynaklık eder. Özellikle edebiyat dışı siyaset, ekonomi, bilim… ortamlarında mektubun bir propaganda ve yalnızca 'iletişim aracı'na dönüştüğü durumlar da olmuştur. Diplomatik mektuplar, açık mektuplar böyle durumların doğmasına daha teşne biçimlerdir: "Bütün insanlığa hitaben, onlara mesajlar gönderen mektuplara II. Dünya Savaşından sonra rastlarız. Bunlar arasında Bernanos'un *İngilizlere Mektuplar*, Camus'ün *Bir Alman Dosta Mektuplar*, Saint-Exu-

péry'nin *Bir Tutsak'a Mektuplar*, Cocteau'nun *Amerikalılara Mektuplar* gibi eserleri sayılabilir. Birer açık Mektup havasını taşıyan, yazarlarının duygu ve düşüncelerini okuyucularıyla paylaşma imkânını veren bu eserlerin sayılarının 21. yüzyıl edebiyatında daha da artması beklenebilir. Zira mektup, yazarın samimi itirafları olma özelliğini taşıyan ve okur ile doğrudan, sıcak bir ilişki kurma fırsatını veren bir tür olarak edebiyat dünyasındaki yerini hâlâ korumaktadır."[2]

Şüphesiz en yakıcı mektuplar ise aşk mektuplarıyla asker mektuplarıdır. Asker mektuplarının baskın duygusu gurbet ve hasrettir. Aşk mektuplarının ki ise yanan bir kalbin, ardından koştukça hep uzaklaşan, bir türlü yakalanamayan vuslat arzusudur. Vuslat yerine alınan cevabî mektuplar, bekleyeni daha da yakıp kavurur. *Güvercin Gerdanlığı*'nda bu hâl şöyle anlatılır: "Bir âşığın sevgilisine yazdığı mektubu gördüm. Âşık bıçağı ile elini kesmiş; kanı akmış ve bu mektubu kanıyla yazmış; kanını mürekkep yerine kullanmış. Tabi bu mektubu kuruduktan sonra gördüm. Yemin ederim, kırmızı Çin mürekkebiyle yazılmış gibiydi."[3] Aşk mektupları konusunda, kadınlarla evlemek için değil de onlara yalnızca mektup yazmak için âşık olduğu rivayet edilen Kafka da, Milena'ya Mektuplar'ında az buz yakıcı cümleler yazmamıştır: "Öğle vaktiydi, iki mektubun birden geldi. Okunsun diye yazılmamış bunlar… İnsan bu mektupları önüne serer, yüzünü gözünü sürer onlara, sonra da aklını kaçırır! Ne var ki, kişi daha önceden yitirmişse aklının yarısını, hiç değilse geri kalanının değerini anlar da onu olsun sıkı sıkı tutmaya çabalar…. Önceki mektubunda sözünü ettiğin tümcenin korkunçluğunu bilmiyorum ki… Yüreğime değil de şakaklarıma mı fırlatılmış aşkın oku?"

Tasavvuf edebiyatında ise mektup bir terbiye yöntemi ve dili olarak önemli bir işlev üstlenmiştir. Tasavvuf büyüklerinin hemen hepsinin mektupları, *Mektubât* adıyla bir araya getirilir ve o dergâha intisap edenlerin ellerinde dolaşır. Şeyhin dili ve nazarıdır bir anlamda bu mektuplar; seyrisülûk sırasında müridin kılavuzudur.

* * *

Elbette edebiyat ve kültür açısından bakıldığında mektubun genel çerçevesi ve bu çerçevenin içi yalnızca bunlardan ibaret değildir.

Hece dergisinin on ikinci özel sayısı olan elinizdeki *Mektup Özel Sayısı*'nı bu amaçla mektup türüne ayırdık. Daha önceki on bir özel sayımızın edebiyat, sanat, kültür, düşünce açısından bakarak dünden bugüne mektup türünün birikimini ortaya koymaya çalıştık. Bu sayımızın hazırlanışında da düşünce, el ve gönül birlikteliğimizin olumlu sonuçlarını aldık. Özellikle de Mektup Seçkisi bölümünü oluştururken; Sayın Talat S. Halman, Ayşe Kara, Necmettin Turinay, Ali Ulvi Temel, Ali Birinci, Yusuf Turan Günaydın, Sadık Yalsızuçanlar ve Ömer Çakır'ın büyük desteklerini gördük. Bu dostlarımıza, yayımlanmış mektuplardan seçtiğimiz yayınevlerine ve dergilere, mektuplarını yayınladığımız kişilere teşekkür ederiz. Bu özel sayı onların hepsinin katkısıyla oluştu.

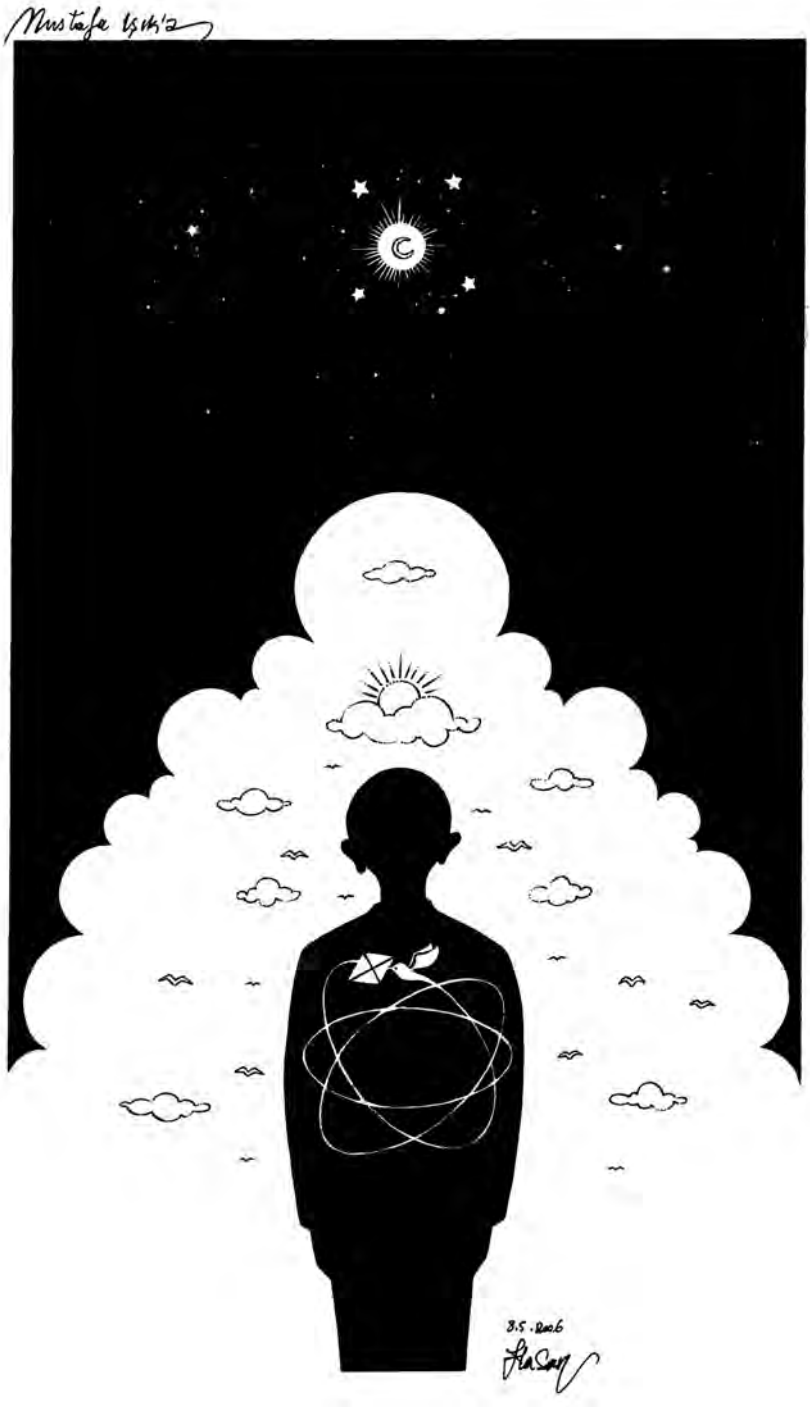
Hece ve *Heceöykü* dergilerinin aylık sayılarında, 2007 yılındaki Ocak ve Haziran Özel sayılarımızda buluşmak dileğiyle.

HECE

1 *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Emel Kefeli, Kitabevi, İstanbul 2002.
2 *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Emel Kefeli, Kitabevi, İstanbul 2002.
3 *Güvercin Gerdanlığı*, İbn Hazm; Türkçesi, Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.

ÇİZGİ

HASAN AYCIN

M. KAYAHAN ÖZGÜL

ÇIKIN-MEKTUP YAHUT *"BİR MÂNİNİZ YOKSA..."*

belles-lettres

İnsanlar bir arada yaşarken yazıya ihtiyaç yoktur; aktarılacak olanlar kalem yerine dille ve yüzyüze konuşularak iletilebilir. Alfabenin doğuş gerekçeleri, zaman ve mekânca ayrı düşmüş olanların iletişimlerini sağlama sevdasında aranmalıdır. Aralarında mekân farkı bulunanlar yaşanan hâli paylaşma gayretiyle; zaman farkı bulunanlar ise, istikbâle nakledecekleri olduğu için yazıya ihtiyaç duyarlar. Hangi kavmin alfabesi yoksa, bilin ki o kavim/ kabîle dar muhitlerde ve konserve bir hayat yaşamıştır. Ya insanlar birşeyler anlatmak istedikleri kişileri hep yakınlarında bulmuştur ya küçük coğrafyalarının dışı onlara tamamen yabancıdır ya da değişime kapalı olduklarından sonraki nesillere kalsın istedikleri özel bilgileri yoktur ve olanları da zaten aksakallar şifahen aktarmaktadırlar.

Yazının îcadı, ses ve konuşma, sesli/ sesle konuşma dışında bir iletişim yolunun doğmasına yardımcı olur. Nihayet sözün zabtı ve kaydı mümkün olmakta, böylece taşınması da kolaylaşmaktadır. Bir zamanlar, uzaklara gönderilmek istenen haber, ulaklara ezber ettirilirken yahut çıkın olarak ellerine verilirken artık yazılı bir metin olarak taşımaktadırlar. Yunanca'nın *"epistole"* ve Lâtince'nin *"epistola"* kelimelerinin *"mektup"* anlamını kazanmadan önce, *"ulakla birşeyler yollama"* mânâsına gelişi de ileti'nin eskiden yazı ile münasebeti olmadığını gösteriyor. Önceleri, ulağın taşıdığı sözle aktaramayacağı kadar özel ve/ ya gizli bir mesaj ise, genellikle sembolik anlamı olan ve karşı tarafın da doğru mesajı çıkarabileceği bir nesneler kombinasyonu hazırlanıp kolay taşınır bir çıkına konurdu. Sözün gelişi, tarihin alacakaranlık çağlarında Acem şâhı Dârâ ülkesine saldıran İskender'e bir epistole göndermiş; kurbağa, kuş, fare ve birkaç oktan ibaret olan mektup, alıcısı tarafından *"Şayet havada kuş, suda kurbağa ve karada fare kadar iyi saklanamazsan, oklarım seni bulur"* diye yorumlanmıştı. Mısır kraliçesi Kleopatra'nın kendini halıya sarmalatıp istilâcısına teslim oluşu da çıkın hâlinde bir *epistole* diye okunabilir. *"Epistole"* nâmının yazı ile iletilene verilmeğe başlanması, mesajın atlanan, unutulan yerleri olmadan, alıcıya kelimesi kelimesine ulaşmasının sağlandığı bir mutlu çağı haber veriyor.

Lâtince'nin *"epistolaris"*inden (mesaj yollamak) Fransızca'nın *"epistéllein"* (mektupla iletmek) fiiline uzanan yol, mesajın yazılı tarihi gibidir. Bugün Almanca'da kullanılan *"Brief"* (mektup) kelimesinin *"bringen"* (nakletmek, götürmek) fiilinden gelmesi yahut İngilizce'de kullanılan *"missive"* (gönderi) kelimesinin Lâtince'deki *"mittere"* (yollamak) fiilinin isim hâli olan *"missiva"*dan türetilmesi de mesajın kendinden ziyade, taşınabilirliğinin önemine işaret eder. İtalyanca'daki *"bússola"* ise, il-

ginç tedaîlerle zenginleşen ve iletilebilirliği öne çıkaran bir diğer kelimedir. İlk anlamı *"kutu, mahfaza"* demekken zamanla (Türkçe'deki kullanımı ve telâffuzuyle) *"pusula"* mânâsı kazanmıştır; çünki, ilk pusulalar da koca bir tahta mahfaza biçimindedir/ içindedir. Sonraları kapalı kutu şeklinde tasarlanan tahtırevanlara da aynı adın yakıştırıldığı görülür. Zamanla, *"bussolòtto"* (mürekkep hokkası) ve *"bústa"* (mektup zarfı) kelimeleri de bağlantılı olarak doğar. Dilimizde kısa not hâlindeki iletiler için kullanılan *"pusla"*nın kaynağı da burasıdır. Anlaşılan, tahtırevanda taşınan ile kapalı zarfta taşınan arasında garip bir ilgi kurulmuştur. Demem o ki, *"pusla"* kelimesini *"pusula"* imlâsıyle yazanları eleştirirken hemen pusulasız yazarlıklarından ve yolsuz yordamsız çırpıştırıverdiklerinden yakınmamak, bilmeden doğruyu yazmış olabileceklerini de düşünmek gerek.

Bu uzun ve sıkıcı girişten çıkarılması gereken ders nedir? Yazı meramın ifadesi için îcat edilmiştir; lâkin, karşılıklı konuşabilme mesafesinde iken yazıya ihtiyaç yoktur. Diğer bir söyleyişle, yazı *uzak*'takine *mesaj*'ını iletmek için vardır. Bu cümlede önemli olan *yazı* değil, onun uzağa mesaj taşıyabilmesidir. *İleti/ mektup* kavramının tarihte karşılanış biçimleri de onun yazılı olmasından ziyade, taşınabilir olmasıyle ilgilenildiğini gösteriyor. Demek ki, uzağa meram iletmenin yazı dışında başka yolları olsa/ varsa, onlara da *mektup* nâmı verilecekti. *Epistole* bir *pistol*e benzer; yazı mı yoksa kurşun mu olduğuna bakmadan mesajı hedefine iletir. İletinin hedef aldığı kişi için ise, mesajın yazılı olup olmadığı değil; göndericinin meramını doğru aktarıp aktaramadığı önemlidir. Mesajın yazı yerine çeşitli sembolik nesnelerle iletildiği ve nesnelerin de kolay taşınabilmesi için genellikle bir bohçada toparlandığı *epistole*lere *"çıkın-mektup"* diyorum. Okumakta olduğunuz metnin gelecek satırlarında karşılaştığınızda yadırgamayın.

İleti/ mektup ile yazının birbirini sımsıkı kucakladığı ve bir daha da ayrılmamacasına kaynaştığı devir çabuk gelir. Lâtince'de *"littera"* (harf, elyazısı) ile *"litterae"* (mektup, doküman) arasındaki ilişki (buna, *"mektubun balmumu mührü"* mânâsına gelen *"litura"* da eklenebilir) çok önemlidir; zîrâ, bir yandan mektubun yazı ile doğduğunu haber verirken diğer yandan da yazının mesaj iletmek için var olduğu gerçeğini vurgular. Fransızca'da *"lettre"* ve İngilizce'de *"letter"* imlâsıyle yazılan kelime, hem harf'in hem de mektub'un karşılanmasında kullanılır. Arapça'da *"ketebe"* (yazmak) fiili ile *"mektûb"* kelimesi arasındaki kanbağı da aynı gerçeği ifade eder. Yazının mesajı doğru iletmek için en sağlam ve sağlıklı yol olduğu fikri yaygınlaşınca, bir başka mesele öne çıkar. Yazı hangi mesajı iletir? Mesajın boyutu ve içeriği nedir? Mektup hangi mesajlar içindir? Aynı meseleden kaynaklanan bu ve benzeri sorular, yazanı felsefî bir noktaya taşır. Acaba, her yazılı metin okura yollanmış bir mektup değil midir? Cevap *"Evet"* ise, edebiyatın da temelde bir mesaj iletme sanatı olduğunu söyleyebilir miyiz? Zamanında, geleneğin de bu sorulara verdiği karşılık müsbet olmalı ki, *"lettre/ letter"* kelimesinin *literature*'ü de karşılamağa başladığı görü-

lür. Söz gelimi, artık *"homme de lettres/ man of letters"* yazar'ı, edebiyatçı'yı da ifade etmektedir. Lâkin, burada temas edilmeden geçilmemesi gereken bir incelik var. Belki de edebiyatın mesaj vermekle yükümlü olup olmadığı tartışmalarının içinde daha da anlamlı görünecek bir şekilde, *"profession of letters"* (yazarlık) kavramının bilgi vermekle, hattâ *"scholar"* (mürekkep yalamış) olmakla eşlendiği farkedilir. Bir başka ifadeyle, ancak iletilen kuru mesajı (*literal*) alan ve anlayabilen muhatap (*literate*) ile iletilen edebî mesajı (*literature*) da alıp anlayabilen muhatap arasındaki fark, yazılı mesajın edebî bir kıymet taşıyıp taşımadığının (*literally-literary*) da göstergesi olacaktır; *okur-yazar* ile *yazar-okur*, *muharrir* ile *edib*, *edib* ile *edebiyatçı* arasındaki farkın da...

Sözün yazıya dönüşmesi, sözlü mesajın kâğıda dökülüp mektuplaşması, mektubun eğitici-öğretici bir mesaj taşıyıp *"literal"*leşmesi ve edebî bir mesaj kazanıp *"literature"*leşmesi uzun bir serüven... Bu serüven, seslerin *"harf"* denen sembollerle ifadesi sayesinde başlar. Mevlidin figanlı yeri de tam burası... Mektup, yazılabilir ve okunabilir sembolik işaretlerle oluşturuluyor ise, yazının îcadından evvel yollanan *epistole* hangi sembollerle nasıl oluşturulup nasıl anlamlandırılıyordu? Yazının yaygınlaşmağa başlanmasından asırlar sonra bile, bu işaretleri öğrenip kullananların sayısının pek fazla olmadığı; hattâ XIX. asrın en medenî kavimlerinde dahi, bilhassa kadın nüfusunun büyük kısmının okuma-yazma bilmediği hatırlanınca, *epistole* zannettiğimizden daha uzun bir müddet varlığını sürdürmüş olabilir mi? Şayet *epistole* diye sadece ulağın ezberleyip aktardığına değil de taşıdığı mesaja da deniyorsa, yazının olmadığı devirlerde yahut olup da bilinmediği ortamlarda iletilen mesaj ne mene bir şeydi ve alıcı göndericinin ilettiğini nasıl doğru anlayabilmekteydi? Dârâ-İskender iletişimi yakın tarihlere kadar devam etmiş olabilir mi?

[Ey muhterem kari! Şimden geru tâife-i nisânın er kişiye yasağ edilmiş mahrem topraklarına gireceğiz; ihtiyat üzre kadem basalım. Koca Rabbım cümlemizi kazâdan, belâdan hıfz ede. (Âmin!)]

Lukretius, dilin doğuşunu düşünürken (**Evrenin Yapısı**, İst., 1974, s. 204), *şey*lere isim veren insanın, bulduğu karşılığı yaygınlaştırma gayretini anlamaya çalışır ve bir kelime îcat edenin içinde bulunduğu şartları düşünerek *"Nasıl zorlayabilmiş çoğunluğu, kendi taktığı adları öğrenmeye?"* diye sorar. Üstüme vazîfe imiş gibi, cevap vermeye kalkışsam, dille iletişimin *"ana"*lar yoluyle ve *"anadili"* sayesinde yerleşip yaygınlaştığından bahsederdim. Bu yorumumun ne kadarı bana, ne kadarı Mark Twain'e aittir, bilemiyorum. Twain, **Âdem İle Havva'nın Cennet Günlüğü**'nde (İst., 1972) dünyadaki herşeyi adlandıran, her nesnenin bir kelimede sembolleştirilmesini sağlayan Havvâ'yı ve onun bu hâlini yadırgayarak, söylenerek seyreden; lâkin bir yandan da kelimeleri farkında olmadan öğrenip tekrarlayan Âdem'i tanıtıyordu [Jack London'ın **Âdemden Önce** (İst., 1994, s. 38-39) romanındaki benzer sahnelerle karşılaştırılabilir]. Demem o ki, *"anadili"*nden bahsederken kasdımız olan mânânın ar-

dında, her dilin aslında *"anaların dili"* olduğu gerçeği de yatmaktadır. Onlar *şey*lerin *isim anası* olmaktan öte, konmuş isimlerin kabûlü ve yaygınlaştırılması için de *ana kaynak*tırlar. Hâl böyle olunca, erkeklerin ve kadınların dil üretimi ve bilhassa, nesnenin kelimeyle ikamesi meselesinde benzer davranışlar sergilemeyecekleri de öngörülebilir. Sözün gelişi, *"anadili"*nin kelime yapma yollarını öğrenen erkeğin kendi *masculin* dünyasında yeni karşılıklar bulmaya devam ettiğinden, oysa kadının dil kurucu olarak çok daha özel olan konumunu alttan alta sürdürdüğünden bahsedilebilir.

Kadın, kelime türeticiliğini bırakmaz; lâkin onunla yetinmeye de niyeti yoktur. Genleri ona, asıl görevinin dil kurmak olduğunu söyler. Birkaç yıl evvel, gazetede bir haber dikkatimi çekmiş ve kupürünü saklamıştım. Haberde, Çin'in bir kantonunda, erkeklerin asla anlayamadığı ve konuşamadığı bir kadın dilinin varlığından bahsediliyordu. Gazeteyi okurken hızla çocukluğuma doğru gerilediğimi şimdi de hatırlıyorum. Anamla kocaanamın kendi aralarında olağanüstü bir hızla kuşdili konuşmaları, yedisinden yetmişine ailedeki hiçbir erkeğin ne söylendiğini anlamayışı yâdımda... Dünya kavimleri arasında, kadınların her zaman gizli bir anlaşma dilleri bulunduğunu; hiç olmazsa, dil içinde dil yaratıp yine de kendi mahremiyetlerini korumayı başardıklarını gösteren pekçok örnek bulunabilir. Kadının erkeğe yabancı ve korkutucu gelen *"femme fatal"* yanı burasıdır. O, erkeğe bildirmek istemediği davranışları ve kendince pek önemli sırları uğruna bir dil yaratabilir; sadece hemcinsinin anlayabileceği bir jargon, hattâ argo geliştirebilir; bildik kelimelerin altına sembolik bir katman döşeyebilir; nesneler dünyasının kadınca yorumu olarak özel ve harfsiz alfabeler geliştirebilir. Millî kültür içinde, cinsine has masalları, türküleri, atalarsözü, bilmeceleri, mani ve ninnileri ile özel bir dil kültürü oluşturup sonra da bunu kendine metaforik, erkeğe enigmatik gelen bir iletişim kanalı olarak kullanabilir.

Şark'ın kadını, erkekle aynı dünyada yaşamaz. Erkek dışarıyı o içeriyi, erkek teknolojiyi o etnografiyi, erkek moderni o geleneği, erkek ilmi o örfü, erkek cür'eti ve serbestîyi o iffeti ve kısıtlanmayı, erkek okuyup yazmayı o söyleyip dinlemeyi temsil eder. Alışılmış söylemin aksine, bu biraz da kendine ve erkeğe biçtiği rolün gereği olan gönüllü bir seçim ve kabûlleniştir. Kızını ve gelinini kendi dünyasının, kültürünün îcaplarına göre şekillendirirken oğlu için aynı yolu izlemeyen kadın, bu seçimini de belli eder. Modern bir çağın oryantalist dikkatleriyle bakarken acıyarak farkettiğimiz *"erkeğin dünyasına kabûl edilmeyen kadın"* imgesi şayet içeriden değerlendirilebilse, kuvvetle muhtemeldir ki, *"erkeği dünyasından uzak tutan kadın"* imgesine dönüşecektir. Kadın, kendi dünya tasavvuruna uygun olarak biçimlendirdiği özel bir dil ve özel bir edebiyat tasarımını hayata geçirmiş; erkek-dünya ile olan iletişimini de anahtarı kendinde olan daracık bir kapıdan ve kontrolü elden bırakmadan sürdürmenin yolunu bulmuştur.

Söz nihayet iletişime geldi. Evet, mektup söz konusu olduğunda yapılabilecek ilk tesbitlerden biri, *"mektub/ nâme"* denen iletişim yolunu erkeklerin, mektup edebiyatı-

nı ise kadınların îcat ettiği olmalıdır. Ne kadar büyük farklılıklar olursa olsun, kadının gelenekli dünyası Doğu'da da Batı'da da bazı ortak özellikler taşır. Her iki muhitte de kadın *"domestic"*tir; evcimen olmak istemezse, karşısında sosyal kuralları, ahlâkı, örfü, dini bulur. Haricî dünya ile ilişki kurmak için, erkek gibi günboyu dışarıda kalması mümkün olmadığından, iletişim ihtiyacının büyük kısmını mektupla giderir. Arkadaşlarıyle haberleşir, dertleşir; yazışarak eğitilir; aşkı mektuplardan öğrenir ve yine mektuplarla iletir; mektup yoluyle randevulaşır. İyi de ya okuma-yazma bilmeyen kadın ne yapar? Meselâ, nasıl âşık olur, muhabbetini nasıl anlatır, sevgilisiyle nasıl buluşur? Cevap, kadının babasına, kocasına, ağabeyine kapalı ama, hemcinsine açık olan dünyasının özel kültüründe ve özel sembollerinde gizli...

Yazamayan ve yazılmışı da okuyamayan sıradan bir Osmanlı kadınının sevda mesajını iletmek için tek çaresi, *mektup* yerine *çıkın-mektub*'u tercih etmektir. Bu, onun nesnelerle kurduğu özel sembolik bağa da çok uygun düşecektir. Kadına özel dil kurgusu, öncelikle bir *"object-language"* (nesne-dil), bir *"concret-language"* (somut-dil) sayılabilir. Nesneye yüklenen olağandışı anlamlar, sembolik değerler ve duygusal işaretler öylesine karmaşık ve dolaylıdır ki, erkekler bunların bir kısmını yine kadınlardan, onların izin verdiği ölçüde talim ederek kapabilirler. Meselâ, dünya etnografyasına Türklerin armağanı olan mendil, bu bakımdan inanılmaz bir mânâ yükü taşır. Şerif Öztürk'ün âşıklar arasında mendil kullanım diline dair söyledikleri ve bilhassa bulduğu benzetme çok yerinde (**Geçmiş Zaman Olur Ki... Yaşantımızda Dün Ve Bugün**, İst., 1999, s. 41):

"Kadının, erkeğin birbirlerini yakından göremedikleri, kaçgöçün pek sıkı hattâ yasak olduğu devirlerde, sevgililer arasında -tıpkı gemicilerin uzaktan uzağa ellerindeki flâmalarla haberleşmeleri gibi- kızın erkeğin ellerindeki mendiller de renklerine ve mendilin hareketlerine göre bir tür anlaşma ve haber alma aracı olarak kullanılmıştır."

Bu özelliği ile mendil mükemmel bir mesaj iletim aracıdır. Üstelik, mesajın gönderilmesi ile alınması arasında geçen sürenin kısalığı düşünülürse, yıldırım telgraf hızında ve anlaşılırlığındadır. Herşeyden evvel, mendilin rengi uzaktan bakan alıcıya ilk mesajı iletir. *Beyaz* mendil masumiyetin ve safiyetin, *yeşil* ümidin ve muradın, *sarı* hastalığın ve ümitsizliğin, *pembe* gönül düşürmenin, *kırmızı* aşkın ve ihtirasın, *mavi* hevesin ve meylin, *menekşe rengi* ise, gizli sevdanın işaretidir. Sonra, mendille yapılan hareketler takip edilerek özel mânâlar çıkarılır. Mendil buruşturmak *"Senden usandım"*, mendile düğüm atmak *"Temkini elden bırakma, burası müsait değil"*, gözünü silmek *"Senin için durmadan ağlıyorum"*, ortasından tutarak sallamak *"Bu akşam mutlaka gel"*, yırtmak *"Seni perîşan ederim"*, yere düşürmek *"Ardımdan gel"*, mendile tükürmek *"Defol git!"*, mendile burun silmek *"Sana tenezzül etmem"* demek olur. Erkek, mendiliyle ayakkabısını siliyorsa, kadın tahkir edildiğini anlar yahut gönderdiği mendil geri gelmişse, artık sevilmediğini bilir. Mendilin bu kullanı-

mını ve ortaya çıkan anlamları mektupla eş değerde göstermeğe çalışmamı doğru bulmayacak okurlar için, küçük bir bilgi daha (Öztürk, s. 42)[1]:

"(...) mendilin bir köşesi hafifçe yakılarak da karşısındakine gönderilir veya gösterilirse, mendil sahibinin o kimseye yanıp tutuştuğunu anlatmaya yeter. Aşk ilânı sayılır. Hele bu yanık, kalp şeklinde yapılabilirse kuşkusuz daha da etkili olur."

Tanıdık geldi mi? Evet, mektubun yaygınlaşmasından sonra, kâğıdın ucunu yakarak duygularını ifade etmeye çalışmak, önceleri mendilin îmâ unsurları arasındadır (aynı şekilde, kokulu ve renkli zarflar da). Bir başka söyleyişle, geleneğin epistolesi olan mendile ait bir âdet, âhir zamanın mendili olan mektupta devam etmektedir. Mektup mendilin yerini almayaydı, onun âdetlerini sürdürür müydü hiç? Üstelik, epistoleler de genellikle mendile çıkılandığına göre, onu mektup kadar zarfın da atası saymak gerekmez mi?

Kadının nesnelere ait *"lexique"* birikimi, âdetâ bir dil içi dil semantiği kurmuş gibidir. Bu semantik yapının temel unsuru çağrışımdır. Söz konusu kadın-erkek ilişkileri olduğunda, bu çağrışımların büyük kısmı estetik nesneler yahut doğrudan edebî metinler üzerinde(n) olur. Bilhassa çiçeklerin analojik değerleri ve bir *"comparison"* unsuru olarak yerleri başka hiçbir *şey* tarafından doldurulabilecek gibi değildir. Yine de yan anlamları (*connotation*) ve îmâlarıyle (*allusion*) zenginleşen pekçok nesne, bu özel epistole dilinin parçası olurlar. Ne yazıktır ki, kadınların bu nesne-dilleri hakkında bildiğimiz pekaz mâlûmatı da evvelâ bir sefaret kâtibinden öğreniyoruz. Du Vignau, XVII. asır Osmanlısına ait gözlem ve tesbitlerini topladığı **Secrétaire Turc** (Paris, 1688, s. 6-22) adlı kitabında[2] *"selâm dili"* diye andığı bu semboller dünyasından bahseder. Buna göre, selâm dili, nesnenin bildik anlamının ardındaki allegori düzleminde mevcut olan karşılığını da aşıp daha gerilerde ve daha özel bir dünyada gerçek mânâsını bulmaktadır.

"Çiçek, meyve, ağaç, bitki, ipek, altın, gümüş, renkler, kumaş, hâsılı hayatın idamesinde bir yeri olan hemen herşey Türkler için aşkın ifadesinde de kullanılabilir" (s. 6-7).

Lâkin, bu öylesine özel bir kullanımdır ki, hiçbir nesnenin bilinen anlam ve göndermeleri işe yaramaz. Diyelim ki, çıkın-mektupta rastlanan *"hıyar"*ın cinsel bir karşılığı olmasını bekleyenler yanılır; çünki o, yasak bir ilişkinin ortaya çıkacağı korkusuna işarettir. *"Sarmaşık"*ın sevdiğine sarılma arzusunu, hattâ sadakati ifade ettiği sanılabilir; oysa, tam tersine, *"Yakamdan düş!"* mânâsını taşımaktadır. *"Taş"* hemen *"taşkalpli"* olmayı hatırlatsa da aslında *"Koyalım bir yastığa baş"* demektir. Peki öyleyse, bu dili çözmek nasıl mümkün olacak? Büyük bir kısmını sadece kadınlar, kendilerine has bir şifre çözme tarzı ile bilmekte; küçük bir kısmı ise, biraz gayretle aydınlanabilmektedir. Nesnelerin bazısı telmihler, göndermeler, kelâm-ı kibarlar hatırlandığında, bir kısmı ise, benzer bir kafiye bağı kurulabilecek ifadelerle çözülür. Du Vignau'nun verdiği çıkın-mektup örneklerinden birinde, mendile üzüm tanesi, bir

parça mavi ipek, bir erik, nohut, şeker ve sarısabır konmuştur. Nesneler bu sıra ile okunduğunda, *"iki gözüm"* (üzüm) hitabıyle başlayan mektup, *"sana oldum mâil"* (mavi), *"senin için eridik"* (erik), *"derdinden oldum bî-hud"* (nohut), *"canım seni çeker"* (şeker), *"dermanım sensin"* (öd ağacı) diye devam etmektedir (s. 16). Görüldüğü gibi, nesnelerin uzak ve yakın anlamları, metaforik kullanımlar göze çarpsa da asıl şifre kırıcının kafiye ve şiir olduğu şübhesizdir. Şiir desteğinin gazel, kasîde cinsinden gelişkin formlar yoluyle olması beklenemez. Beklenemez, zîrâ buna hem mürekkep yalamamış kadınların kültür seviyesi elvermez hem de böyle bir tercih, erkeklerin zaten iyi bildiği bir şifre defterini kullanmak olacağı için, kriptik mesajlar iletmeye uygun değildir. Dolayısıyle, kadın kültürünün ürünü olan ve erkeklerin ancak ucundan tanıdıkları mâniler, çok daha uygun bulunur.

Mânileri kadına has bir şifre anahtarı, bir nesne-kod çözücü hâline getiren nedir? Bu sorunun, biri mâninin naturasından diğeri kullanılış alanından kaynaklanan iki cevabı vardır. Herşeyden evvel şunu bir kere daha ifade etmek gerekir ki, mâniler kadının edebî kültür dünyasının ürünleridir. Erkeklerin dünyasında mâninin payı azdır ve gittikçe de azalır; nihayette hoyratlara, ramazan mânilerine ve bazı türkülere sıkışıp kalır. Kadınlar için ise, mâni bir kendini ifade vasıtası olarak gücünü hep korur. Kadın tarlada ve mutfakta çalışırken, kaynanasıyle atışırken, helva sohbetlerinde, tandır âlemlerinde, göbektaşında, düğünde dernekte, *"karşıberi"*de, hıdırellezde hep mânilerle içiçedir [1999 yılı baharında Bilkent Üniversitesi'nin düzenlediği Türk Kadın Roman Ve Öykü Yazarları Sempozyumu'n(d)a sunduğum *"Türk Edebiyatında Kadın Ağzı"* konulu tebliğde (**Edebiyat Güncesi**, Nu. 14, Ocak-Şubat 2000) ileri sürülen fikirlerden biri de anonim edebiyatın bütün ürünlerinin aslında zamanla anonimleşmediği ve bilhassa kadınlar tarafından söylenen eserlerin, daha doğuş aşamasında *tapşırma*sı olmadan ortaya çıktığı idi. Şayet, tesbitimde bir parça doğruluk payı varsa, mânilerin gerek ruh, gerek ifade, gerek kullanım bakımından büyük ölçüde kadın mahsûlü olduğu iddia edilebilir demektir]. Velhâsılı, hanımlar mâni yakarken ve söylerken öz kadın yurdunda öz kadın dilini kullanmaktadırlar. Mâniyi şifreli kullanımlara muvafık kurmaları, söylerken de o mânâyı kasdetmeleri muhtemeldir. Belki onu bir anlamlandırıcı olarak seçmeleri de bu sebepledir.

Mâninin bir anlamlandırıcı olduğunu ben söylemiyorum; bizzat *"mâni"* kelimesi söylüyor. *"Mâni"*nin kaynağını arayanların bir tereddüt payı bırakarak ittifak ettikler yer, onun *"ma'nî/ mânâ"*dan geldiğidir. Ahmed Vefik Paşa (**Lehçe-i Osmânî**, İst., 1306, s. 764), Köprülü (**Türk Edebiyatı Tarihi**, İst., 1980, s. 273), Veled Çelebi (Ahmet Talât, **Halk Şiirlerinin Şekil Ve Nev'i**, İst., 1928, s. 45) gibi pekçok isim, bu konuda hemfikir görünüyorlar. Lâkin, her şiir mânâlı olduğuna göre, *"mâni"*ye niçin bu adın verildiğini, üstelik *"mânili"* gibi sıfatlaşmış şeklinin niçin yeğlenmediğini anla(t)makta da aynı fikir birliğiyle susuyorlar. Acaba, kulunuz çıksa da *"Mâniler bir nesnenin şiirli mânâsı oldukları için bu adı almıştır"* dese, sahanın uzmanlarından çok mu lâf işitir? Ya *nesne*'nin kelimeye dönüştüğü yerde *mâni* de onun *mâ-*

*nâs*ı oluveriyorsa ve ben çizmeden yukarı çıkmakla nâhak yere suçlanacaksam?...

Mâni'nin kuruluş özellikleri de bu ilişkinin tesisinde önemli bir pay sahibi olabilir. Bir mâninin başında görüp *"doldurma"* diye burun kıvırdığımız mısra(lar) bir nesnenin *göstergesi*, sonraki mısralar da o nesnenin *gönderileni* olabilirler. Böyle bir yapı bilgisini kabûllenmek çok mu zor olurdu? Asırların inanılmaz mâni birikimi kadınların hafızalarında yaşarken ve binlerce mâni bilen, her durumu karşılayacak bir dörtlük hatırlayan, hatırlayamazsa şıpınişi uyduruveren kadınlara XX. asırda bile sıkça rastlanırken (Köprülü-zâde M. Fuad, *"Mâniler"*, **Tanin**, 20 Haziran 1913) nesnenin kodunu çözecek mısraları buluvermek o kadar zahmetli olmasa gerek. Farz edin ki, Âşık Kayahanî diye bir şair çıkmış da sonradan anonimleşerek hafızalarda saklanıp dillerde yaşayacak muhteşem bir mâni söylemiş; mânisi de modern şiir okuruna *"râbıtasız"* gelen

Bahçelerde pırasa
Yârim beni arasa

mısralarıyle başlamış. Günün birinde, sevdiğine yolladığı çıkın-mektubuna bir parça pırasa ekleyen kadın, böylece aranmak isteğini iletirken bir yandan da bizim rabıtasız bulduğumuz iki mısra arasındaki gizli ilişkiyi göstermiş olacaktır. Mânileri değerlendirirken bir de bu gözle okumak çok mu yanlış olurdu? Aynı şekilde, mânilerin ilk mısraları taranarak nesnelerin anlam sözlüğünün çıkarılması mümkün olabilir mi?

Mânilerin birer nesne-mesaj dağarı olarak kabûlü kâfî değil.... Her nesnenin tek karşılığı olabilmesi için, hangi nesnenin hangi mâni ile çözümleneceği bilgisine erişmiş olmak da gerekir. Nesne-mâni ilişkilerinde hıdırellezin özel bir önemi olduğunu düşünüyorum. Ahmed Rasim'in *"Çinili Hamam natırı veya ustası Benli Zehra'nın bir Hıdırellez sabahı kısmet çömleğinden çekip çıkardığı her örneğe karşı el yanakta, yayık ağız, şaşı göz, iner çıkar gırtlak"* okuduğu mânileri sarakaya aldığı yerde (*"Mâni"*, **Yeni Mecmûa**, Nu. 49, 15 Teşrîn-i sânî 1925) ben bir tatbikî eğitim görüyorum. Acaba diyorum, hıdırellez âdetleri bu münasebetin doğuşunda yahut yerleşip yaygınlaşmasında; hattâ, böyle bir çağrışımın ilkelerinin nesilden nesle aktarılmasında kısa ve yoğun kurslar olarak bir hizmet üstlenmiş midir? Gül dibine gömülü kısmet çömleğini çıkarıp da içinden aldığı her nesne(nin sahibi) için bir mâni söylemeye başlayan kadın, etrafında kıkırdaşan gençkızları nesne-mâni ilişkisini öğrettiği kursiyerleri olarak da görmüş müdür? Rıza Tevfik bir yazısında, niyet çömleğinden çıkardığı nesnenin uyandırdığı *"telâhuk-ı efkâr (association d'idée)"*dan aldığı ilhamla mâni söyleyen kadınlara dikkat çeker (*"Türkçe Rubaîler Ve Mâniler"*, **Yeni Sabah Gaz.**, 24 Birinci kânun 1943). Ben de küpten alınan nesne ile mânisinin söylenmesi arasında geçen kısacık sürede, gençkızlara uygulamalı olarak öğretilen bir *"association"* (çağrışım) metodu, bir şifre kurup okuma dersi görüyorum[3].

Eğer, ileti *yazı/ mektup* kılığında ve *"harf"* denen sembollerle yazılabiliyorsa, ni-

çin başka sembollerle de oluşturulamasın? Harflerin birleşip anlamlı bir kelimeyi oluşturması gibi, nesneler çıkını da aşkın bütün mesajlarını taşıyan bir muhabbetnâmeye dönüşebilir. Condillac, çok zaman önce, **İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerinde Deneme**sinde (İst., 1954, s. 27, 264) yazıyordu:

"Nesneler bizim huyumuz suyumuzla, tutkularımız ve durumumuzla en çok ilgileri bulunan yönden bizim dikkatimizi çekerler. (...) Muhayyile, duyulara çarpan nesnelerde, ruhun içinde olup bitenlere ait birtakım hayaller bulmaya" çalışır.

Bu ilgi, o nesne ile olan tanışıklığımızın henuz başında doğarsa, şey'in adına dönüşür; yok, eğer sonradan belirirse, onu muhayyelemizden aktardığımız bir ruhla, yakıştırdığımız bir hikâye, izafe ettiğimiz bir simgeyle, kendi durumumuza özdeş gördüğümüz bir vasıfla kavrarız. Kadınların nesneyi bir telmihle, bir dörtlükle, bir tekerlemeyle birlikte hatırlayışı da bunu andırır. Böylesine iki farklı dizgenin çağrışımlarla yekdîgerine yanaşıp bir *articulation* oluşturması, başka bir alanda ve düzlemde tesadüf edilebilecek gibi değildir.

Du Vignau'dan yarım asır sonrasının İstanbulundaki Lady Mary Wortley Montagu, bir hanım dostuna yolladığı 16 Mart 1718 tarihli mektubunda, onun bir arzûsunu yerine getirdiğini müjdeleyecektir [**Türkiye Mektupları**, İst., (y.t.y.), s. 119-120]. İstanbul'dan İngiltere'ye doğru yola çıkmak üzere olan Smirniot gemisinin kaptanına bir paket teslim etmiştir ve pakette, sipariş üzre hazırlanmış çıkın-mektup şeklinde bir muhabbetnâme vardır. Lady, meraklı arkadaşının çözemeyeceğini düşünerek çıkından hangi sıra ile neleri alması ve nasıl anlamlandırması gerektiğini de mektubunda açıklar. Çıkındaki onyedi nesne, yazarın belirttiği sıra ile *okunduğunda*, ortaya içli bir sevda mektubu çıkmaktadır. Sevgiliye *"Sensin güzellerin genci"* (inci) hitabıyle başlayan mektupta, ondan bir iltifat beklemekte, bir ümit dilenmektedir. *"Karanfilsin kararın yok/ Gonce gülsün tımarın yok/ Ben seni çoktan severim/ Senin bundan haberın yok"* (karanfil) mânisini *"Derdime derman bul"* (pul), *"Bayılırım saat saat"* (kâğıt/ kâat), *"Ver bize bir umut"* (armut), *"Derdinden oldum zebun"* (sabun), *"Ben öleyim size ömür"* (kömür), *"Ben ağlarım sen gül"* (gül), *"Olayım sana esir"* (hasir), *"Üstüne bulunmaz baha"* (çuha), *"Ben çekeyim senin harcın"* (tarçın), *"Aşkınla oldum çıra"* (çıra), *"Gözün benden ayırma"* (sırma), *"Başımasın taç"* (saç), *"Benim iki gözüm"* (üzüm), *"Ölüyorum tez gel"* (tel). Mektup, cevap beklentisi taşıyan *"Bize yok mu bir haber"* (biber) ile sonlanmakta ve bu biçimiyle başı-sonu belli bir mektup kompozisyonu oluşturmaktadır.

Lady Montagu, *"çiçek dili"* diye adlandırılan bu özel nesne dilinde yazılmış nâme ile nasıl bir semiyotik bilgi aktardığının pek de farkında olmasa gerek. Aynı mektupta,

"Türkçe'de bu çeşit mısralardan bir milyondan fazla var. Türklerde renk, çiçek, ot, meyva, taş, tüy, hemen hepsinin bir mânası ve özel bir mısraı vardır. İşte böylece, mürekkep kullanmadan küfür, azar, sevgi, dostluk, hattâ havadisle dolu mektuplar

gönderebiliyorlar"

deyişi edebiyatçı, antropolog, halkbilimci, etnograf, dilbilimci için, hattâ iletişimci için fevkalâde önemli bir bilgi taşır. Her yazıdilinde görülen *nesne-kelâm + kalem (kelime + yazı)-anlam + yan anlam* sırası, çıkın-mektuplarda doğrudan doğruya *nesne-art anlam* biçiminde görülür. Semiyotik bir ifadeyle, işaret edenin edilenle arasındaki mesafenin azaldığı; fakat, *signification* için takip edilecek yolun daha dolaylı ve daha mazmuncu, daha metonimik bir haritasının belirdiği, bu haritanın da anlam'a yahut yan anlam'a değil, sadece daha içerilerdeki özel bir art anlam'a çıkmak için kullanıldığı söylenebilir. Böyle bir kullanıma Batı edebiyatlarında rastlanmadığı[4] için olsa gerek, Zeki Karakaya'nın tam da bu konunun enine boyuna tartışılabileceği yer olduğunu düşündüğüm **Edebî Bir Söylem Olarak Sözsüz Anlatım** (Samsun, 1999) kitabında çıkın-mektuplara dair tek satıra bile tesadüf edilemiyor[5].

Montagu sonrasında aradan bir yarım asır daha geçer ve J. J. Rousseau'nun da **Dillerin Kaynağı Hakkında Bir Deneme**sinde *"la langue épistolaire des salams"* (selâmların çıkın-mektup dili) hakkında *"portakal, kurdele, kömür gibi her şarklı âşık tarafından art anlamı bilinen nesneler"*e dikkat çektiği görülür[6]. Feylesofa göre, çıkın- mektupların geçmişi çok eskidir. *"Darius ile İskit kralı"* arasındaki epistole hikâyesini o da anar ve aynı alışkanlığın hâlâ yaşamakta olduğunu, Şark'ın egzotik saray dünyasında haremağalarının çıkın-mektup taşımayı sürdürdüklerini ekler. Tarihçi Hammer'in yazdıklarından, A. Lumley Davids'in Société Asiatique de Paris adına yayımladığı ve Fransızca'ya eşi Sarah Davids tarafından tercüme edilen **Kitâbü'l-ilmü'n-nâfi' fî Tahsîli Sarf ve Nahvi Türkî**sinden (Londres, 1836, W. H. Allen) çıkın-mektupların rumuzlu lisanına *"çiçek(lerin) dili"* dendiğini öğrendikten sonra, ilk şifreli nesnenin çiçek olup olmadığını sormadan edemiyorum. Bir gönderme kasdı taşıyan ve çıkına sığabilecek boyutta her nesnenin kullanılabildiği bir dile *"çiçek dili"* denişi başka nasıl açıklanır? Charlotte de la Tour'un **Langage des Fleurs** adlı kitabı (Paris, 1818) bu dilin inceliklerini Avrupa sosyetesine taşıdığında, Victorian ruh ile çabucak kaynaşarak öylesine büyük bir ilgiyle karşılandı ki, bugün bile Saint-Valentine gününün en önemli aşk sembolleri onun üzerine kuruludur. Dahası, Osmanlı'nın alafrangası dahi kendi çıkın-mektup geleneğinden ve çiçeklerin taşıdığı göndermelerden habersiz, madamın kitabına gönülden bağlanırlar.

Recai-zâde Ekrem Bey'in Muhteşem Bihruz'unu hatırlayın. Alafranga gencimiz, Çamlıca'daki bahçede görüp hemen âşık oluverdiği Perîveş'e duygularını ifade gayretindedir. Yakasında takılı *"géranium"* (sardunya) çiçeğini yerinden çıkarır ve

*"böyle bir **fanée** çiçek"* takdiminden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek sevdiğine uzatır; genç kadın da alıp göğsüne takar. Bihruz, **Langage des Fleurs** okuduğu için (**Araba Sevdası**, İst., 1940, s. 63) bilir ki, sardunya *"sentiment d'amour"*u anlatır ve sardunya çiçeği vererek *"je suis heureux près de vous"* (yakınında olmakla bahtiyarım) demek istenir. Eve dönünce, Perîveş'e hissettiklerini bir de Fransızca mektupla anlatacak ve sonraki görüşünde, kadının arabasına ulaştırmayı başaracaktır. Bihruz cebhesinde çiçek vermenin ve mektup yazmanın mânâsı açıktır. Oysa, Perîveş cebhesinde alınan mesaj başkadır. Perîveş, her klâsik Osmanlı kadınının yaptığını tekrarlar; okuyamadığı mektubu yırtıp atar ve anladığı çiçek diliyle sardunya'yı yorumlar. Bihruz'un sarfettiği *"fanée"* (solgun) kelimesini *"fânî"* olarak anlamış ve bu bilgiyi sardunya ile birleştirerek *"Benim aşkım da bu çiçek gibidir.. böyle solar gider"* demek istediğine hükmetmiştir (s. 39). Bu mesajdan sonra, artık Bihruz'a yüz verilmeyecek ve romanın sonu, daha başından belli olacaktır. Hâlbuki, Bihruz bir çıkın-mektup hazırlatmayı aklede idi, hayatı da romanı da bambaşka olurdu, diye düşünüyorum.

Mâni ile çıkın-mektup arasındaki bağlantıya ait tereddütleri ortadan kaldıracak delil, Ahmed Midhat Efendi'nin **Müşâhedat** (VI. kitap, IV. fasıl) romanında gizli… Ferîde'nin Frenk yazısı ile kaleme aldığı Türkçe mektubu sebebiyle lâf lâfı açar ve yazar, âşıkından karşılık görmek isteyen cahil bir kızın, sevdiğine gönderdiği mektuptan bahseder. Kız okuma-yazma bilmediği için, mektubu da zarflanmış bir kâğıt değil, küçük bir çıkındır.

"Bir santimetro tûlünde kaytana bir kıl geçirilerek ve bir parça da siyah renkli kayış konarak tertip olunan mâni çıkını ne diye tercüme olunur bilir misiniz?

Kaytan bıyıklı eşim
Kara kaşlı oynaşım
İmdâda yetişmezsen
Mevlâ'ya kaldı işim

diye tercüme olunur.

Anladınız ya, kaytan parçasına geçirilen kıl kaytan bıyığa ve kara kayış parçası da kara kaşlıya delâlet eylediğinden, yalnız şu iki kelime ile bu mâniyi istihrac ediyorlar."

Bu satırlardan da kolayca farkedilir ki, mesajı alacak delikanlıdan beklenen, çıkındaki her nesnenin karşılığını tek tek bilmesi değil; onların yarattığı çağrışımlar yoluyle bir mısraı, özellikle de bir mâniyi hatırlamasıdır. Romanda, çıkın-mektup tanıtıldıktan hemen sonra, Avrupa'da da çiçeklerin böyle mânâları olduğundan ve **Langage des Fleurs** diye kitaplar yazıldığından bahsedilerek Avrupa'nın çiçek kültürünün kaynaklarından ve kendi kültüründen bîhaber kalışın ayan beyan bir örneği verilir[7].

Ahmed Midhat'in anlattığı olayda *"kaytan bıyıklı eş"*in kendine yollanan muammâyı çözüp çözemediği açıklanmaz; lâkin, kolayca tahmin ederiz ki, kendisi anlam verememiş ve her devrin Âdem ve Havvâları arasında eniyi tercüman, eniyi çöpçatan olan bir bohçacı kadına müracaat etmiştir. Meselâ, Musahip-zâde Celâl'in Sâfi Bey'i de toy bir delikanlı olmasına rağmen, doğru tercümanı bulmakta gecikmez. Küçük Kemâl, Musahip-zâde Celâl'den bahsederken, pek haklı olarak

"Celâl Bey tarihten, folklordan, an'aneden malzeme alır, bu suretle meydana koyduğu tiyatrolar etnografik mahiyeti haizdir. Aynı zamanda bugünün ve yarının harsiyatı için bir medardır"

der (**Darülbedayi Mec.**, Nu. 1, Teşrin-i evvel 1931). Celâl Bey, **İstanbul Efendisi** (İst., 1936, s. 16-18) adlı oyununda etnografik bilgisini yeniden gösterecek ve bir başka çıkın-mektuptan bahsedecektir; ama mektup, bu defa randevu yerini işaret için kullanılmaktadır. Oyunda, İstanbul Kadısı Savleti Efendi'nin kızı Esma Hanım, Sâfi Bey'e evini tarif edebilmek için, arabasından pembe bir mendil atar. Mendilin bir ucu ıslaktır; bir ucunda altı mermer kırıntısı, üçüncü köşesinde iki cam parçası, son köşesinde de bir parça aşı boyası düğümlüdür. Çengi Âfet, mektubu tefsir eder ve pembe'yi *"gönlüm sende"* diye yorduktan sonra, kızın Altımermerler Mahallesi'nde, çeşmenin karşısındaki çifte camlı ve aşı boyalı konakta oturduğunu şıp diye söyleyiverir.

Buraya kadar anlatılanlardan, çıkın-mektubun sadece Osmanlı coğrafyasına ait olduğu sonucu çıkarılmamalı. Evine habsedilmiş Osmanlı kadınının böyle bir iletişim geleneği oluşturduğu fikri tamamen yanlıştır. Sosyal baskıdan dolayı kaçınılması gereken şartlar nerede doğmuşsa, aşkın şifreli ifadesi orada vardır. Pınardan her su dolduruşunda iki taşı üstüste koyan kız da sevdiğine bir mesaj bırakmaktadır. Çorap örüp kilim dokurken, oya yapıp nakış işlerken motifleriyle sevdasını aksettiren kız da şifreli bir dil kullanmaktadır. Daha ilginci, Ortaasya'nın göbeğinde bile çıkın-mektup ile muâşaka eden kadınlar vardır. Bunlardan birini, XX. asrın başlarında Albert von Le Coq da görmüştür[8]. Le Coq Kuça'da iken Türk uşağına hafifmeşrep bir kadından çıkın-mektup gelir. Müsteşrikın merakı üzerine Türk delikanlısı çıkını çözer ve içinde-

kileri yorumlar: *"Artık senin çayını içmem"* (bir parça çay), *"çünki, aşkın beni sarartıp soldurdu"* (saman çöpü), *"seni düşündükçe kızarıyorum"* (kırmızı bir meyve), *"bu meyve gibi ben de kurudum"* (kuru kayısı), *"aşkınla yanıyorum"* (kömür parçası), *"ne güzelsin"* (kuru çiçek), *"ne de tatlısın"* (şeker), *"taşkalpli misin"* (taş parçası), *"kuş olup sana uçmak isterim"* (şahin tüyü), *"kendimi sana açıyorum"* (ceviz). Demek ki, kadınla erkeğin rahatça aynı ortamda bulunamadıkları yerlerde yahut yasak bir aşkın yeşerdiği durumlarda çıkın-mektup hep vardır. Bu şartlar Orta Asya'da da Osmanlı coğrafyasında da oluşsa, çare aynıdır; Türk kadını kendine özgü diliyle kurguladığı nesneler dizgesinden ibaret bir şifreli telgrafla sevdiğine ulaşmayı başaracaktır.

[İklîm-i avrete mahfî seferimizi inâyet-i Hudâ ile ayağımıza taş değmeden hitâma erdirdik. Gayrı zemîne pekçe basın ki, âşinâ topraklardır, vatan-ı aslîdir.]

Erkek aşkın mûcidi, fâili, susmak bilmez âşık bülbül... Kadın ise, aşkın mef'ûlü, nâz ü tegafül yumağı, lâkayd ve gaddar bir gonce... İşte yenibaştan tasvir etmemiz, üzerinde silbaştan düşünmemiz gereken tablo bu! Yerli yazarlar mahrem sayıp yazmaz, yabancı seyyahlar aralarına katılamaz; o sebeple Osmanlı kadınının hayatını öğrenmek için kala kala eli kalem tutan batılı hanımlar kalıyor. Lady Montagu'dan Julia Pardoe'ye, Dorina L. Neave'den Marcelle Tinayre'e kadar Türk topraklarından gelip geçmiş ve hareme kabûl edilmiş yabancı hanımların yazdıkları, Türk kadını hakkındaki bütün kanaatlerimizi temelinden değiştirecek niteliktedir. Onların hatıra ve tecrübelerini okuduktan sonra, ezilmişliğine, çaresizliğine, güçsüzlüğüne, kadere teslimiyetine ve kocasına itaatine, yaşadığı hapishâne hayatına dair ağızbirliği ettiğimiz *"şarklı kadın"* edebiyatını tümden değiştirmek gerekecek. Aşk konusundaki tablo da bu sebeple değişecekler arasındadır. Kadının da libidosu vardır; o da âşık olur, yasakları çiğner, erkeğiyle buluşur, görüşür, sevişir; üstelik bunu ailesine, hattâ kocasına rağmen yaptığı da olur. O da hasret çeker, karşılıksız aşkı için karasevdaya tutulur; şiirler söylediği de olur, mektuplar yazdığı da... Okuyup yazma bilmemesi dahi kadını durduramaz ve çıkın-mektubu îcat eder.

Ya erkekler mi dediniz? Onlar çıkın-mektubun dilini bilmezler; dolayısıyle, benzer bir çıkın hazırlayarak cevap veremezler. Bunun mânâsı, aslında kadının fâil olduğu bir aşkta erkeğin pasif mevcudiyetinin belgelendiği ve klâsikleşen ezberimizin bozulduğudur. Beri yandan, çıkın-mektup dilini çatpat öğrenmeyi başaran pekaz talihli hariç, her erkek cehaletini acı acı hisseder. Mektup yazdırmak için arzıhâlciye giden kadının utancıyle tanışır; bu şifreyi çözebilmek için -tıbkı Sâfi Bey gibi- ellerinde sevgililerinden gelen çıkın, bohçacı kadınların, çöpçatanların yolunu gözlerler. Meselenin bir de trajikomik tarafı var ki, hatırlatıp geçmekten kendimi alamayacağım: Kızların okuma-yazma bilmesine muhalefet ederek onları tehlikelerden koruduğunu düşünen **Nasreddîn-i Tûsî** kendi kızının *yazdığı* bir çıkın-mektup yakalasa

neylerdi? Daha önemlisi, el koyduğu çıkının düğümünü çözerken aslında bir mektup zarfını açmakta olduğunu farkeder miydi?

---

1 Musahip-zâde Celâl de yırtılmış ve ortası yakılmış sarı mendilin
Derdinden harap oldum
Yandım, sarardım, soldum
demek olduğunu yazar (**Eski İstanbul Yaşayışı**, İst., 1946, s. 129).

2 Hatıratın **Monthly Account**'un yazarı tarafından İngilizce'ye yapılan tercümesi de aynı yıldadır (London, 1688, 41 v.). Kitabın adı olan **The Turkish Secretary**'nin hemen altında *"the art of expressing ones thoughts, without seeing, speaking or writing to one another"* bilgisi verilerek konunun önemine dikkat çekilmiştir.

3 Zaman ilerledikçe mânici kadınlar azalmış; yeni nesil mâni yakmak, ezberlemek, atışmak geleneğinin uzağına düşmüştür. Artık hıdırellezlerde mânileri teker teker kâğıtlara yazıp bir torbaya atarak karıştırmak ve çömlekten bir nesne çektikçe torbadan da bir mâni çekip eşleyerek okumak âdeti başlamıştır. Bir kere şifre anahtarı kaybedilince -pek tabiîdir ki- çıkın-mektup hazırlama bilgisi de ortadan kalkmıştır.

4 Evet, Batı'da da nesnelerin yorumlandığı olur. Sözün gelişi, yelpaze tutuşlarının, açmanın, kapamanın, aralamanın, sallamanın dahi birer anlamı vardır; fakat bunların birer şiir olarak, en azından mısra olarak akla doğan karşılıkları bulunmaz. Türk kadınının nesne ile poetik bağlantısı bu bakımdan eşsizdir.

5 Oysa, kendi edebî kültüründe böyle bir gelenek olmayan batılı araştırmacıların *"çiçek dili"* hakkında yaptıkları çalışmaların bibliyografyasını aktarmak dahi hayli yer işgal eder. Son yıllarda, sadece ABD'nde yapılan temel çalışmalara birkaç örnek vermekle yetineceğim: Kate Greenaway-Jean Marsh, **The Illuminated Language of Flowers**, New York, 1978, Holt, Rinehart and Winston; Sheila Pickles, **The Language of Flowers**, New York, 1990, Harmony Books; Jack Goody, *"The Secret Language of Flowers"*, **The Yale Journal of Criticism**, C. III, Nu. 2, 1990, s. 133-152; Jack Kramer, **Women of Flowers: A Tribute to Victorian Women Illustrators**, New York, 1996, Stewart, Tabori and Chang. Avrupa'da konuya ait olarak zihin yorup mesaî sarfedenlerin sayısı çok daha fazladır.

6 Yazarın **Essai sur l'origine des langues où il est parlé de la Mélodie et de l'Imitation musicale**'e (Genève, 1781) eklediği bir dipnottan:
"Les salams sont des multitudes de choses les plus communes, comme une orange, un ruban, du charbon, etc., dont l'envoi forme un sens connu de tous les amans dans les pays où cette langue est en usage."

7 Ahmed Midhat'in aynı sahîfelerde verdiği bir başka örnek de kadınların şifreli lisanı için ipuçları taşır. Buna göre, bazı kadınlar pencereden âşıklarına aynanın evvelâ ön yüzünü, sonra arkasını gösterip peşinden de tesbih sallayarak randevu verirlermiş. Bunun mânâsı *"Gündüz gelme, gece gelme; herkes camide iken gel"* imiş. Akıllara ziyan! Çocukluğumda, kadınların anlattığı bir olayda, gençkızın sevgilisine *"Saat üçte sütçünün önünde"* randevu verişinin jestlerini hatırlatıyor.

8 Bu bilgiyi veren Bahadır Alkım, Le Coq'un şahidi olduğu haberleşme tarzından etkilenerek *"Orta Asya'dan Bir Türkçe Aşk Mektubu"* adlı yazısını kaleme aldığını da söyler (**Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu**, Ank., 1981, s. 17). Muhtemeldir ki, uşağın ifade ettiği şekliyle her nesnenin karşılığı ile arasında bir kafiye, bir mâni bağlantısı vardı da tercümesinden anlaşılamıyor.

ÖMER ÇAKIR

TÜRK MEKTUP GELENEĞİNDE ÂDÂB VE KURALLAR

Giriş

Türk kültüründe mektup yazımına büyük önem verilmiştir. Bunu, çeşitli devirlerde kaleme alınmış olan mektup yazımı hakkında bilgi veren kitaplarda anlatılan âdâb ve kurallardan anlamak mümkündür. Kurallara bakıldığında, mektup yazacak olana daha mektuba başlamadan önce ne yapacağından tutun da mektubun bitiminde yapması gerekenlere varıncaya kadar pek çok şeyin anlatıldığı görülür. Ayrıca, bu sırada uyulması tavsiye edilen âdâba ait unsurlar da dikkati çeker. Biz, "Türk Edebiyatında Mektup" adlı doktora tezimizde bu hususlaki dikkatleri klâsik dönem (Divan edebiyatı) ve yenileşme dönemi (Tanzimat sonrası) bağlamında iki farklı başlık altında maddeler halinde sıralamıştık.[1] Bunlar aşağıda okunabilir.

Genel olarak iki döneme ait maddeler mukayese edildiğinde Türk mektup geleneğinin âdâb ve kurallarında zaman içinde bazı değişikliklerin olduğu fark edilecektir. Bu değişimde Türk milletinin tarih içinde girmiş olduğu farklı medeniyet dairelerinin tesiri olsa gerektir. Zira, Divan edebiyatı döneminde Şark-İslam mektup kültürünün etkisinde şekillenen mektup âdâb ve kuralları Tanzimat sonrasında ise yavaş yavaş Batı tesirinde kalmıştır. Dolayısıyla mektup âdâb ve kurallarının kültürel değişim ve kabuller dünyası ile sıkı ilişkisinden bahsedilebilir. Ancak, başka medeniyetlerden etkilenmekle birlikte, aşağıda görüleceği üzere Türk kültürü özel veya resmî mektupların yazımında kendi geleneğini oluşturmuş, âdâb ve kurallarını belirlemiştir.

1. Klâsik Dönemde Mektup Âdâb ve Kuralları

Klâsik Türk edebiyatında mektup, inşânın en önemli dallarında biri olarak belli kurallara bağlanmıştır. Bu kurallar çerçevesi içinde oturmuş bir kültürün yansıması olarak mektup yazılırken belli âdâb ve kurallara riâyet edilmesine özen gösterilmiştir. Mektup için gereken âdâb ve kurallar, inşâ ilmi hakkında bilgi veren kitaplarda hem îzah edilmiş hem de bunların örnekleri verilmiştir. İlk örnek olarak kabul edilen XV.asır ediblerinden Ahmed-i Dâî'nin Teressül adlı eserinden başlayarak XIX. asra uzanan ve Tanzimat'tan sonra da Cumhuriyet dönemine kadar devam eden zaman sürecinde çeşitli adlarla kaleme alınan münşeat/inşâ/kitâbet hakkında bilgi veren kitaplarda bu âdâb ve kuralların îzahını bulmak mümkündür.

Dîvân edebiyatında mektuba baktığımızda yazan ve yazılan açısından bir tür hiyerarşik yapıya çok dikkat edildiği görülmektedir. Bu yapıyı gönderenle gönderilenin mevkii/rütbesi/konumu belirler. Mektup gönderen, gönderilen karşısında ya üst makamda ya alta makamda yahut da eşit seviyede yani akran olur. Denilebilir ki bu

durum mektup âdâb ve kurallarını belirleyen en temel unsurdur.

Bu konuda çeşitli kaynak ve araştırmalardan[2] elde ettiğimiz bilgileri maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1- Mektuplarda, gönderenle gönderilenin konumu dikkate alınarak ona göre "tabirât ve elkâb" kullanılmalıdır.

2- Padişahlara ve beylere mektup yazarken söz çok uzatılmamalı, amaç kısaca ifade edilmeli. Mektup, duâ ve saygı sözcükleri ile bitirilmeli; aynı mektupta başkasına selâm edilmemelidir.

3- Resmî kişiliği olan "ulu hatunlara" mektup yazıldığı vakit uzun uzun övgü, saygı ve hitap sözcüklerinden kaçınmalı; sevgi ve ilgi sözleri yazılmamalıdır. Zîrâ bu durum ayıp olur. Ancak bir hanımın başka bir hanıma sevgi sözleri yazması uygundur.

4- Eşlerin birbirine veya çocukların büyüklerine yazdığı mektuplarda uzun uzun övgü ve saygı sözcüklerinden ziyade sevgi ve ilgi belirtilmelidir.

5- Dost ve arkadaşlara yazılan mektuplarda sevgi ve ilgi sözleri açık bir şekilde ifade edilmelidir. Bu tür mektuplarda sözün uzatılmasında bir sakınca yoktur. Bu tür mektuplara ebyat (beyitler) ve eş'ar (şiirlerle) katılması onu güzelleştirir.

6- Mektup, kime gönderilecekse mektuba önce onun adı daha sonra "selâm ve kelâm" yazılmalı. Başkalarına selâm yazılacaksa bu mektubun kenarına, uygun bir yere eklenmeli.

7- Mektup yazarken bir konu bitmeden araya başka bir konu karıştırılmamalıdır.

8- Şayet mektup rumuzlu yazılacaksa kimden geldiği rahatça anlaşılabilecek şekilde olmalıdır. Alan kişi mektubun kimden geldiğini başkasına sorma veya geri gönderme gereği duymamalı. Mektupta anlatılmak istenen açıkça ifade edilmelidir.

9- Mektupta tekrardan kaçınmalı, yazılan bir konu dönüp tekrar anlatılmamalı; ısmarlanacak işin gayet gerekli bir maslahatı olmalıdır.

10- Mektup üst makama yazılırken gönle hoş gelen tabirlerin kullanılması, yalvarma üslûbuyla ve üçüncü şahıs kipiyle yazılması gerekir.

11- Üst makamdan alt makama yazılırken ise bunun tam tersi bir üslûp tercih edilir, soru-cevap şeklinden uzak durulur ve çokluk kipi kullanılmaz.

12- Akrandan akrana yazılan mektuplarda ise konuma göre saygı ifadelerini içeren ve gönül okşayan kelimeler seçilmek suretiyle dostluğa riayet edilir. İltifatlı sözlerin kullanılması dostlar arasındaki muhabbeti artırır. Ancak bu sırada kullanılan sözcüklerde ifrat ve tefritten kaçınılması lazımdır. Zîrâ övgüde mübalağaya kaçmak yerine göre tariz etmek demektir.

13- Mektup yazılacak şahsın konumuna ve rütbesine binâen edebe riâyet edilmelidir. Bunun için eğer mektup gönderilenin rütbesi yüksek ise isminin yazılmaması, eşit ise yazılması tercih edilmeli.

14- Mektup gönderilen alt makamda ise istek ve duânın kabulü ricasının yazılmasına gerek yoktur.

15- Mektup gönderilen kişi ile uzun zamandır ayrı kalınmamışsa "iştiyak" rüknü

yazılmamalıdır.

16- Mektubun muhatabı yüksek bir makam, yazan ona göre daha aşağı bir mevkide ise kelimeler "ihlaskârâne"; "makâm-ı talebde tabirât mütevâzıâne" olmalıdır.

17- Mektup, arzıhâl, tezkere her ne ise kağıdın üstüne önce Hû ismi yazılmalıdır. Bu mektubun besmelesidir. Allah'ın isimlerinden birini "hüve" lafzına bitiştirerek yazmak hem bir kaidedir hem de muhataptan beklenenin yerine gelmesine yardımcı olur. Meselâ, taleb-i atada "hüve'l-kerim", istianede "hüve'l-mu'in", istigasede "hüve'l-mugis" gibi. Ayrıca meselâ, seferde ve gazada olanlara "hüve'l-fettah", "hüve'l-mu'în" gibi hasta olanlara "hüve'ş-şâfî", "hüve'l-muâfî", ihsan talebinde bulunanlara "hüve'l-muhsin", "hüve'l-mutî" yazılır.

18- Mektubun sonuna "beduh" ismi yazılmalı veya rakamla (8642) şeklinde işaret edilmeli ya da Hazret-i Şeyh Ma'rûf-ı Kerhî'nin ismi -kısaltma şeklinde- yazılmalıdır. Bu isimler yazıldığında mektubun gideceği yere daha sağlıklı ulaşacağına inanılmaktadır. Hatta inşâ kitaplarından birinde; bedûh isminin terkim edilmesi (8642 şeklinde rakamla yazılması) yahud "bihimmeti Hazret-i Şeyh Maruf-ı Kerhî aleyhi'r-rahmetü'l-hâdî" ismi bu vecihle tahririyle mektubun mahalline vasıl olacağı ifade edilmekte ve "mücerrebdir" denilmek suretiyle de bunun tecrübe ile sabit olduğu vurgulanmaktadır.

19- Mektuplar genel olarak "sîga-i gâib" ile yazılmalıdır. Ferman ve menşûrlardan başka yerde "emr-i hâzır" kullanılmamalıdır.

20- Mektuplarda birinci tekil şahıs yerine çoğul kipi kullanılmalıdır; fakat bu "âlâdan ednâya" yani yüksek mevkiden bulunandan aşağıdaki birine yazılan mektuplarda mutlaka uyulması gereken bir kural değildir.

21- Mektupta bir talep söz konusu ise cevabın olumlu olmasına gayret edilmelidir.

22- Mektubun yazıldığı kişi gönderene göre rütbe ve makamca yüksek ise bu tür mektupların sonuna "irsal" ve "tesyir" gibi tabir kullanılmaz. Bunların yerine "arz" ve "takdim" gibi tevazu ifade eden sözcükler yazılmalıdır.

23- Mektupların sonuna yazılan ifadeler oldukça muhtasar olmalı gereksiz uzatmalar yapılmamalıdır.

24- Gönderenin konumuna göre; mektubu gönderen eğer üst makamda ise "muhibb-i muhlis", "muhlisiniz", "muhibb-i müştak", "muhibbiniz", eğer müsavî ise "dâî-i muhlis", "dâî-i devlet", "dâî-i bâlâhalas" veya "dâî-i bî-iştibah"; şayet alt makamda ise "ekallü'l-abd", "ahkaru'l-ibad", "mine'n-nahifi'z-zaif", "abdü'z-zaîf", "abdü'l- fakir-i hakir", "bende-i muhlis", "dâîniz", "kulunuz" gibi ibarelerden uygun olanlardan biri imzâ olarak veya imzânın üstüne yazılmalıdır.

25- Mektup tamamlandığı yere tarih konmalı ve imzâ edilmelidir. İmzâya nokta konulmamalı, ağa ve efendi lafzını yazmamalı, ismi ve mahlâsı ve sanatı ve şöhreti her ne ise onu yazmak gerekir.

26- Mektubu gönderen ile gönderilen müsavî ise "nişan-ı mektub" yani imzâ mektubun bittiği yerin sağ tarafına, eğer alt makamda ise sol tarafına yazılır.

27- Mektup yazılan kimse yazanın akranından ise tarihin yanına mühür basmalı. Eğer kendinden âlâ kimse ise kağıdın altına temhir (mühürleme) etmeli ve zarf içine koyup göndermeli.

28- Mektubun tarihi yazılırken ayla ilgili uygun vasıf da yazılmalı. Meselâ, "fî

muharremü'l-harem", "fî safer-i bi'l-hayr ve'z-zafer", "fî ramazanü'l-mübarek" gibi.

29- Aradan uzun bir zaman geçmemiş olması ve mekânın uzak olmaması durumunda mektuba tarih yazılmayabilir.

30- Eğer mektubu gönderen padişah ise imzâya "tuğra" adı verilir ve mektubun evveline yazılır.

31- Mektup güzel bir kağıda, karışık ve küçük olmayan, imlâsı doğru güzel bir yazı ile yazılmalıdır. Zîrâ, kötü yazıyı değme kişi okuyamaz. Ayrıca, sözler açık ve belirgin olmalı, işlenmedik ve bilinmeyen kelimeler kullanılmamalıdır. Aksi hâlde maksat anlatılamaz.

32- Mektup ve arzıhâl üst makamdakine gönderilmişse satırların yazımına kağıdın orta yerinden başlanmalı ve dahi çok söz yazmamalı. Hemen meram-ı maksud ne ise o yazılmalı; akrandan akrana veya üstten alt makamdakine gönderilmişse kağıdın üstünden başlanmalı.

33- Mektubun harfleri sık, satırları seyrek yazılmalı ki yazı "hub ve mergub ola".

34- Alt makamdan üste yazılan kağıdın satırları sık, üstten alta yazılanın ise bunun aksi olmalıdır.

35- Mektuplar genelde tek kağıda ve kağıdın bir yüzüne yazılır. Gerekirse kağıdın altı, üstü ve yan tarafları derkenarlarla doldurulur. Böylece kağıttan azamî ölçüde yararlanılmış olur.

36- Kağıtların büyüklüğü her zaman aynı olmayıp mektubun uzunluğuna, kısalığına göre değişir.

37- Mektubun yazımı bittikten sonra unutulan, yanlış yazılan bir söz veya eksik varsa bunu gidermek için baştan sona okunup kontrol edilmeli; imlâda ve belâgatta bozukluk varsa düzeltilmelidir.

38- Daha sonra mektup kağıdı dört köşeli olmaması için alt kenarından bir parça kesilmelidir. Zîrâ, müneccimlere göre "dört köşeli olmak" iki yıldızın düşmanlığını üzerine çekmek demektir.

39- Mektup yazılıp tamam olduktan sonra üzerine bir miktar toprak saçıla. Zîrâ, toprak bereket demektir ve yazıya toprak saçmak meramın gerçekleşmesini süratlendirir.[3]

40- Mektup yazan kağıdın ve kalemin hurdesini (kırıntılarını) ayak altına bırakmaktan sakınmalıdır.

b. Tanzimat Sonrasında Mektup Âdâb ve Kuralları

Eskiden olduğu gibi Tanzimat sonrasında da mektup yazma ile ilgili bilgiler veren; teorik bilgileri örnek metinlerle destekleyen pek çok kitap kaleme alınmıştır. Hatta bu dönemde çocuklara,[4] hanımlara,[5] ailelere,[6] özel münşeat ve mektup kitapları hazırlandığı görülmektedir. Bu eserlerde, mektup âdâb ve kuralları ile ilgili -zaman zaman birbirini tekrar etmekle beraber- devrin mektup kültürünü yansıtıcı önemli bilgiler yer almaktadır. Biz bunlar içinden dikkat çekici olan ve en fazla vurgulanan hususları maddeler halinde aşağıda bir araya getirmeye çalıştık.

Eski âdâb ve kurallarla karşılaştırdığımızda yenileşme döneminde mektubun da-

ha sade ve kısa cümlelerle yazılmasına dönük vurgunun öne çıktığı görülür. Zaman içinde bazı kurallar kalkmış yenileri tavsiye edilmiştir. Mesela, mektupta imza ve tarihle ilgili husûsîyetler bunlardan biridir. Ayrıca eski inşa kitaplarında var olan mektubun üzerine toprak serpmek gibi âdetlerin tamamen kalktığı anlaşılmaktadır.

Yenileşme döneminde mektup yazımı ile ilgili eserlerde[7] bu konuda uyulması istenen ve tavsiye edilen bazı âdâb kurallar şöyledir:

1- Muhabere yahut mükâtebe birbirinden uzak mahalde bulunan iki veya daha çok adamın yazı ile görüşmesi demektir. O sebeple eskiler "elmükâtebe nısfu'l-muvâsala" yani mükâtebe yarı görüşmek demektir, demişlerdir.

2- Mektup yazmasını bilmek gibi faydalı bir şey yoktur; ekseriya insanlar yazdıkları mektuplarla muhakeme edilir.

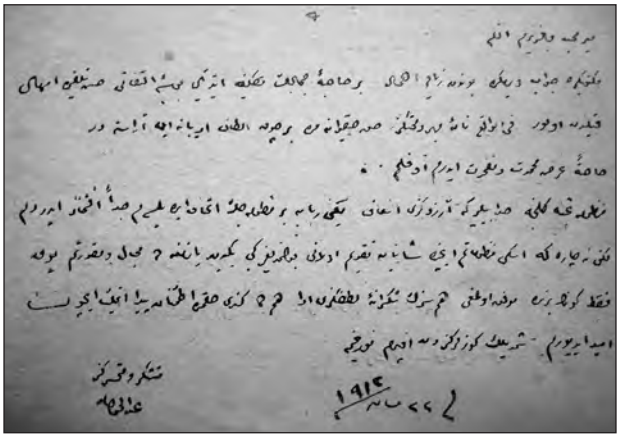
3- Cebr-i tabiatla yazılan mektuplarda letâfet olmaz. Hissiyata tâbi olarak yazılan mektuplar mükemmel olur.

4- Mektup yazılmadan evvel ne yazılacak ise lâyıkıyla düşünülüp ondan sonra yazmaya başlanmalıdır.

5- Mürekkebin güzel olması, kalemin muntazam kesilmiş bulunması lazımdır.

6- Mektup yazılacak olan kağıdın pürüzsüz, temiz olması ve yazılan şeyin nevine göre seçilmesi gerekir. Çünkü resmî bir mektupla akrandan akrana yazılan bir mektubun kağıdı aynı boyda ve ölçüde değildir.

7- Bir mektupta yazılı olan şeylerin hepsine "metin" denir; ancak metnin dışında altı şeyin daha yazılması tavsiye edilir. Bunlar şunlardır: 1.Besmele 2.Sernâme 3.Elkâb 4.Hâtime 5.Tarih 6.İmzâ. Şayet bunlar terk edilirse kusur edilmiş olarak değerlendirilir. Besmelenin, aşağıda Abdülhak Hamid'in bir mektubunda görüldüğü gibi mektupların başına şu şekilde (μ) yazıldığı görülür.

"Abdülhak Hâmid Bey'in Rübab'a İltifatnâmesi", Rübab, C.1, Nu.15, 26 Nisan 1328, s. (ön iç kapak)

8- Mükatbe esnasında iki şeye dikkat etmek lazımdır. Onlar da "zevk-i selîm" ve "şîve-i lisan"dır. Bu iki madde her türlü muharreratta gereklidir.

9- Bir mektup açık, sâde ve tabii olmalıdır.

10- Mektuplarda sadelikten ayrılmamalıdır. Ağızdan söylendiği gibi yazmak "câiz" olsa bile "âdâb-ı mükâtebe" denilen bir takım kaidelere uymak zarûrîdir.

11- Mektuplar üslûb-ı ifadenin her çeşidini kabul eder. Fakat söz muhataba göre söylendiği gibi, mektupta da kime gönderiliyorsa onun derece-i malumatına göre lisan kullanılır. Kendimizden büyüklere ihtiramlı; ana baba, hısım ve akrabaya riayetkârâne, akran ve ahbaba teklifsiz yazılır. Lâkin hiç birisinde edep ve nezâket dışına çıkılamaz.

12- Akrana mahsus bir tavır ile büyüklere hitap etmekten kaçınılmalıdır.

13- Bir kadına erkek gibi hitap olunursa nezaketsizliğe verilir. Bir baba çocuğuna nasıl yazarsa bir çocuk da babasına öyle yazamaz.

14- Mektup, gönderilen kişiye bir şey ifade etmek için yazılır. O sebeple yazılacak şey muhatabın idrakine göre olmalıdır.

15- Mektuplar ne pek hülasa ve muhtasar olmalı, ne de iç sıkacak kadar uzun olmalıdır. Her halde, uzaktan edilen mükâleme tarzından olmalıdır.

16- Husûsî mektuplar her türlü kağıda yazılabilir; fakat, mektup gönderilecek kişi büyük veya hatırlı bir zat ise mektuplar için husûsî olarak yapılıp satılan iki katlı –beyaz renkli- olan kağıtlar üzerine yazılmalıdır.

17- Mektup yazacak vakit gönderilecek kişinin hâl ve şânını yani kim ve ne haysiyet ve itibarda bir zat olduğunu, derece-i akıl ve irfanını, kendisi ile olan münasebet ve hukukunun ne merkezde bulunduğunu düşünmek; ona göre lisan ve tabirât kullanmak, "elkâb" yazmak lazım gelir.

18- Bir adamın ahbabı ile konuşurken lisan hatası yapması ne kadar ayıp olursa mükâtebede meydana gelen hatalar da ondan daha ziyade gülünç olur.

19- Mektubun metni, kesik ibare ve cümlelerden meydana gelmeli ve silsile-i kelâm uzamamalıdır.

20- Eskiden mektupların cümle ve ibarelerini birtakım "olub, olduğundan, bulunduğundan…" gibi râbıtalarla bağlayarak bir uzun ibare halinde yazılırdı. Şimdi herkes işlerin kolaylığına bakıyor. Onun için kesik cümlelerle kolayca bir mektup yazıldığı gibi mektup alanlar da günlerce lûgatları arayarak meal çıkarma zahmetine girmiyor.

21- Mektuplarda cümleler kısa, fakat manidar yazılmalı. Meramın ifadesinde eksik ifadeler veya fazla mütâlaalardan kaçınılmalıdır.

22- Mektup satırları bir düziye yazılıp gitmemelidir. Ara sıra münasip düşerek satırları yarım bırakıp yeniden başlamalıdır. Tâ ki okumasında göz yorulmasın.

23- Resmî ve husûsî elkablara dikkat edilmelidir. Husûsî mektuplarda; dost ve akrabalar ile başkalarına mahsus olan "elfâz-ı tekrimiyeyi" unutmamakla beraber fazla kullanılmamalıdır. Çünkü tazimin fazlası makbul olmadığı gibi hoş da karşılanmamaktadır.

24- Tevazu mektubun ruhudur. Zîrâ mütevaziâne yazılan mektup lezzetle okunur. Fakat tevazuda aşırı gitmek makbul değildir.

25- Gönderilen kişinin izni olmaksızın mektubu başkalarına okumamak mektup âdâbındandır. Ayrıca başkalarının malını tasarrufa hakkımız olmadığı gibi başkasının mektubunu da okuma ve neşretme yetkimiz yoktur.

26- Gelen bir mektuba cevap hususunda acele etmek mektup âdâbındandır. Zîrâ birini, cevab-ı intizarda bulundurmak ayıp sayılır.

27- Şayet bir maniden dolayı mektubun cevabı gecikmiş ise mazeret beyan etmek veya sebebini açıkça söylemek lazımdır.

28- Her mektuba lüzumuna göre cevap yazmak âdâb-ı mükâtebedendir. Ancak âdâbına ve insan şerefine uygun olmayan bir surette yazılmış ise o zaman mektuplara cevap vermemek daha evladır.

29- Mektup latîfe tarzında yazılmış ise cevap da ona göre yazılmalıdır. Ciddi ise de ciddi yazılmalıdır.

30- Gelen mektup bir talep içeriyorsa istenilen şey verildiği takdirde "zarîfâne" verilmeli; şayet verilmeyecekse bu durum "nazikâne", "beyân-ı i'tizâr" edilmelidir.

31- İmzaların noktalı ve okunaklı olması şarttır.

32- Mektubun aşağısına yukarısına "hâşiye" ve "hâmiş" denilen birtakım selâmlar veya çıkıntılar yazmak ayıptır.

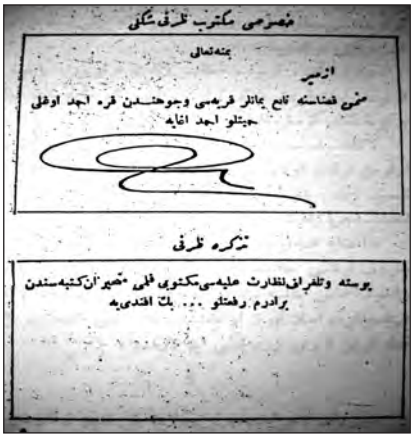
33- Mektubun kenarına yazılan işe dair bir şey ise, gönderilen kişiye dair bir işi düşünmemek yani kendisine ehemmiyet vermemek demek olacağından ayıp olur. Yok, birisine selâm ise o da ayıptır. Zîrâ, o adamın ya sonra hatıra geldiği yahut kendisine bir mektup yazacak kadar ehemmiyet verilmediği anlaşılabilir.

34- Mektuplar, mektup kağıdı denilen iki bükümlü kağıtlara yazılır ve bir daha bükülerek zarfa konur.

35- Zarfın üzerindeki yazıya ehemmiyet verilmeli, yani anlaşılır ve okunur bir surette olmalıdır.

36- Mektup zarfının üzerine her kime gönderilecekse onun ismi, ikamet yeri yazılmalıdır.

37- Zarfa yazılan bilgilerin üst tarafından orta yerine "bi-minhi teâlâ" terkibi alt tarafına da "bedûh" denilen şu özel işaret yazılır. Eğer mektup tezkere ise bunlar yazılmaz. Örnek:

(Reşad, Amelî ve Nazarî Tâlim-i Kitâbet yahut Mükemmel İnşa, Kasbar Mat., İst., 1308, s.65)

38- Avrupa lisanlarından tercüme edilmekte olan romanlarda ve sair bazı eserlerde aile veya arkadaş mektuplarına tesadüf edildikçe ekseriya bir erkek tarafından

zevcesine “Dostum!” diye hitap olunduğu ve mektubun sonunda da ya “Adiyö!” yahut da “Elinizi sıkarım!” diye yazıldığı hayretle ve teessüfle görülüyor!

Âlemde her kavmin kendine mahsus âdâbı vardır. Birininki ötekininkine uymaz. Uydurulmaya çalışılmış olsa da soğuk olur. Mesela bir Frenk, karısına –bazılarımızın dediği gibi “Bacı!” diye hitap edecek olsa ne kadar soğuk düşerse aynıyla bir Osmanlının da karısına “Dostum!” demesi o kadar soğuk bir taklit olur.

“Huda’ya emanet olunuz” diyecek yerde “adiyö” ve “filana selâm ederim” makamında “elini sıkarım” demek belki ötekinden daha soğuk, daha taklittir. “Selâm” kelimesi gibi muhatabın âfiyet ve selâmeti için hayır duâ manasını içine alan bir mübarek lafız mevcut ve bununla beraber milletimize, ahlakımıza daha muvafık iken onun terkiyle “el sıkmak” tabirini kullanmağa neden lüzum görülmekte olduğu bilinmez..[8]

---

1 Ömer Çakır, Türk Edebiyatında Mektup, GÜ. SBE (basılmamış dr. tezi), Ank., 2005

2 Hâcibzâde, İlm-i İnşâ, 06 MK Yz.A 3771, vr.36b-46b; İnşâ-ı Mergub, 06 MK Yz.A 6357, vr.11a; İnşâ-ı Mergub, 06 MK Yz.A 1815, vr.2a-2b; Ali Asker Trabzonî, İnşâ-ı Mergub, 06 MK Yz.A 4796 vr.12a-14b; Ravzatü’l-İnşâ, 06 MK. Yz.A. 591 vr.7a-7b; İnşâ-i Mergub, 06 MK Yz.A. 775 vr.2a-3a; İ.Çetin Derdiyok, “Eski Türk Edebiyatı’nda Mektup Yazma Kuralları Hakkında Bilgi Veren En Eski Eser Ahmed-i Dâ‘î’’nin Teressül’ü”, Toplumsal Tarih, C.1, Sayı: 6, İst., 1994, s. 56-59; Süleyman Paşa, Mebani’l-İnşâ, C.1, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İst., 9 Ramazan 1291, s. 217-218; Orhan Şaik Gökyay, “Tanzimat Dönemine Değin Mektup”, Türk Dili Mektup Özel Sayısı, Yıl:24, Cilt. XXX, Sayı:274, 1 Temmuz 1974, s. 21; Mustafa Kaşka, Dîvân Edebiyatında Münşeat Geleneği ve Hoca Neşet’in Mektupları, Dokuz Eylül Ün., Eğitim Bilimleri Enst., (Basılmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 2000, s. 17-19; Halil İbrahim Haksever, Eski Türk Edebiyatında Münşeatlar ve Nergisi’nin Münşeatı,(İnönü Ün. Sos. Bilm., Enst., (Basılmamış doktora tezi), Malatya, 1995, s. 9-11; Mübahat S. Kütükoğlu, “Mektup”(Osmanlı Bürokrasisinde Mektup), TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Ank., 2004, s. 19

3 İnşâ kitaplarında tavsiye edilen bu konu hakkında bir kaynakta, açıklayıcı şu bilgiler verilmiştir: “Hz. Peygamber mektup yazan kişinin kendi adıyla başlamasını ve yazdığı mektûbu topraklamasını istemiş, bunun işi daha kolay kılacağını belirtmiştir.(Taberânî, Müsnedü’ş-Şâmiyyîn, I, 38) Hadiste geçen “topraklama” ifadesini muhataba tevazu ile hitap etme şeklinde mecaz olarak yorumlayanlar varsa da onu yazıdaki fazla mürekkebin toprağa emdirilerek dağılmasının önlenmesi şeklinde anlayanlar da vardır (Mübârekfûrî, VII, 410) Hadisin farklı rivayetlerinden bu ikinci yorumun daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kurutma kâğıdının kullanılmasına kadar yazı üzerine tebeşir tozu serpildiği bilinmektedir.”(Nebi Bozkurt, “Mektup”, TDV. İslam Ansiklopedisi, C.29, Ank., 2004, s. 13)

[4] Mehmed İhsan, Mektubât-ı Etfâl, A.Asaduryan Mat., İst., 1317, 30s. ; H.Râzi, Nev Usül Örnek Yahut Çocuklara Mahsus Mektup Demeti, Kasbar Mat., Dersaadet, 1307, 32s.

[5] Ahmed Erib, Hanımlara Münşeat, Kasbar Mat., İst., 1313, 108s.

[6] Nuri, Aile Mektupları, Şirket-i Mürettibiye Mat., İst., 1326, 174s. ; Değişen hayata paralel olarak benzer çalışmaların daha sonra da yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. İzzet Bülent, Yeni Aile Mektupları, Orhaniye Mat., İst., 1928, 159s.

[7] Mehmed Celâl, "Musahhah Mükemmel ve Mufassal Gülşen-i Muharrerat yahut Muharrerat-ı Resmiye ve Gayr-i Resmiye ve Ticariye, Şirket-i Mürettibiye Mat., İst., 1317, s. 8, 9; Necib Âsım, Usûl-i İnşâ, Kasbar Mat., İst., 1310, s. 12, 13, 15, 16; Ahmed Râsim, İlaveli Hazîne-i Mekâtip yahut Mükemmel Münşeat, Sancakyan Mat., İst., 1331, s. 5, 6, 7, 8, 10; Mehmed Fuad, Rehber-i Kitabet-i Osmanîye yahut Mükemmel Münşeat, Tefeyyüz Kütüphanesi, İst., 1329, s. 277, 278; Reşad, "Usûl-i İnşâ", Mektep, Nu.10, 30 Eylül 1307, s. 117; M.H.Nâci, Hazine-i Mektubat yahut Mükemmel ve Mufassal Münşeat, Cemal Efendi Mat., İst., 1318, s. 6, 8, 9, 10; Reşad, Amelî ve Nazarî Talim-i Kitabet yahut Mükemmel Münşeat, Kasbar Mat., İst., 1308, s. 28-29

[8] Faik Reşad'ın bu düşüncelerine benzer eleştiriler, Cumhuriyet döneminde İbrahim Alâeddin Gövsa tarafından da yapılır: "…bugünkü mektupların çoğunda görüldüğü gibi her yaşta ve her mevkide bulunan muhataba karşı mektubunuzu 'ellerinizden sıkarım' lâkırdısı ile bitirmeniz münasebetsizdir. Hele bu 'ellerden sıkmak' tâbiri kadar zamanın mektuplarını tatsızlaştıran başka bir lâkırdı aransa bulunamazdı."(İbrahim Alâeddin, "Eski Mektuplar ve Şimdikiler", Yedigün, Nu.457, 8 Birinci Kânûn 1941, s.8

M. ORHAN OKAY

MEKTUBA, MEKTUPLAŞMAYA VE KARTPOSTALA DAİR

Edebî tür dediğimiz kategorilerin epey karmaşık hale geldiği bir dönemi yaşıyoruz. Artık şiir, hikâye, roman, tiyatro gibi klasik türleri, daha sonra bunlara katılan hitabet, deneme, tenkit, makale, sohbet, fıkra, hatırat, gezi, günlük, mektup hatta biyografi, bibliyografya, tarih gibi nispeten modern sayılabilecek türleri birbirinden ayırmak kadar tarifleri bile güçleşti (Aslında bu türlerin çoğu neredeyse insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber bunların hangilerinin 'edebî' olma vasfını taşıyabilecekleri de zaman zaman münakaşa konusu olmuştur. Bahsettiğim 'modernlik' türün ortaya çıkışı ile değil, edebî türler arasında sayılmasıyla ilgilidir). Son yıllarda şiir, anlatı, oyun gibi daha yalın tür adları üzerinde duruldu. Bununla beraber bunların birçok eserde birbiri içine kaynaşmasının bu son sınıflamayı da güçleştirdiği muhakkaktır.

Mektup konusuna girmek için bu kısa girişi yapmak zorunda kaldım. Çünkü mektubun da ne dereceye kadar bir tür olduğu, daha doğrusu edebî bir tür sayılıp sayılamıyacağı münakaşaya değer görünmektedir.

İnsanın çok defa kendisi için tuttuğu, bir çeşit hafıza/hatırlatma faydasını beklediği günlük ve hatırat gibi mektup da benzer kategori içinde kabul edilebilecek bir metin görünümündedir. Bunların ortak özellikleri mahremiyetleridir. Günlük ve hatıratın bu bakımdan daha mahrem yazılar olmasına mukabil, insanın bir yakınına yazdığı mektup en azından tek bir kişi ile de olsa mahremiyetin sınırı dışına çıkmış olmaktadır. Günlük ve hatıratın, kalıcı olması isteniyorsa bir tarafa, prensip olarak sadece kendisi için yazıldığı, gerektiğinde yakılmak vs yoluyla ortadan kaldırılabileceği düşünülebilir. Mektubun ise daha kaleme alındığı andan itibaren, sınırlı da olsa bir veya birkaç kişinin okuyacağı kabul edilmiş demektir. Bütün bu özellikler dikkate alındığında günlük ve hatıra gibi mektubu da bir edebî tür olarak telakki etmemek gerekir. Çünkü ne olursa olsun edebî metinlerin az-çok bir okuyucusu vardır ve yazar şuurlu olarak veya şuuraltında, bilmediği, tanımadığı bu okuyucularını da dikkate almış, belki bir kurmacaya doğru genişletmiş, hiç değilse kelime seçiminde, cümlelerin tertibinde, kompozisyonda itina ederek bir üslûp oluşturmaya dikkat etmiştir. Halbuki günlük, hatıra ve mektuplarda yalnızlığın çerçevesinde olmanın yahut çok dar bir muhatap/dost çevresinde bulunuşun rahatlığı, tabiiliği, fakat bunlara bağlı olarak düzensizliği, itinasızlığı vardır.

O halde günlük ve hatıra gibi mektup da bir edebî tür değildir. Doğru! Nitekim mektup bahsinde bizden daha erken uyanmış, bunun önemini kavramış ve bir yığın mektubu kitap haline getirmiş olan Batı kültürlerinde on altıncı yüzyıldan beri konuyla ilgili pek çok yayın yapılmış olduğu halde, bunların edebî bir tür olarak telak-

kisi on sekizinci yüzyıldan sonralara rastlar. O zaman bile bunlara şüpheli bir ara-tür olarak bakıldığını zannediyorum. Çünkü bunların edebî birer metin sayılabilmelerinin ilk şartı, tıpkı gerçek edebî türlerde olduğu gibi, daha kaleme alınırken yayınlanma arzusunun, kararının bulunmasıdır. Yoksa herhangi bir insanın değil, bir edebiyatçının bile ölümünden sonra "evrak-ı metrûke"si arasında bulunmuş günlük, hatırat, aldığı-yazdığı mektuplar vs kalıntılar bir "post-scriptum" dizisinden yayımlanabilmişse de edebî bir metin olmamıştır. Bunun bir istisnası yazarın, yayımlanmasını düşünerek yazdığı günlük ve hatıra gibi meselâ "açık mektup" yahut "okuyucuya mektup" cinsinden metinler olabilir. Tabii bunlarda da edebî eser sayılabilmenin başka şartları bulunuyorsa.

Birçok günlük ve hatıratın bazan siyasi sebeplerle, bazan da hayattaki kişileri yahut yakınlarını rencide edeceği endişesiyle geç yayımlandığı veya hiç yayımlanmadığı bilinmektedir. Mektup yayımlanmasının da şüphesiz buna benzer sınırları vardır. Ali Ekrem Rıza Tevfik'e gönderdiği bir mektubunda diyor ki: "Artık mektubumda şahsiyat da bulunur, ehass-ı hususiyat (özellerin en özeli) da! Siz kendinize lazım olan mebahisi alırsınız, benim coşkunluklarımı da bittabi mektubumda medfun (gömülü) bırakırsınız". Ali Ekrem Bey bunu tenbih etmiş ama onun 'şahsiyat' dediği, özelin özeli dediği çok özel bilgiler, hatta sövmeler bile 'medfun' kalmamış, işte böyle, bir süre sonra yayımlanavermiştir*. Günlük ve hatıralar gibi özel mektupların bile 'daha özel' bir dikkatle yazılması gerektiğine bu hadise bir ibret dersi olmalıdır.

Mektuplaşmanın insanlık tarihinde, tablet üzerine yazılanlarından başlayarak çok eski bir tarihi var. Edebî tür olarak düşünülmesinin, münakaşa edilmesinin ise daha yakın yüzyıllarda bahis konusu olduğunu yukarıda söyledim ve bunun için de bazı şartların gerektiğini belirttim. Tekrar bu konuya dönersek, bu şartların başında, öteki türlerde olduğu gibi, yazarının bir edebî eser ortaya koyma gayreti, arzusu ve hemen yahut ileri bir tarihte yayımlanma niyeti olmalıdır. Osmanlı basınında "muhaberât-ı aleniyye" diye başlayıp yakın zamanlarda da tek tük görünen açık mektupların, alelâde mektuptan, daha doğrusu asıl mektuptan (açık mektuba mukabil bunlara kapalı mektup mu demeli?) farklı olması tabiidir. Mektupların üst köşelerine yerleştirilen tarihler bunlarda çok defa olmadığı gibi selâm faslı da pek bulunmaz. Dedi-kodu ve mahrem fısıltılar hiç yoktur. Ama böyle bir yazıya da mektup demek mümkün müdür, şüpheliyim. Nurullah Ataç'ın "Okuruma Mektuplar"ı, hele "Keziban'a Mektuplar"ı acaba ne dereceye kadar mektup sayılabilecektir? Bunların edebî birer metin olduklarında şüphe yok. Bence bu gibi yazılara, mektup tarzında kaleme alınmış deneme, sohbet yahut tenkit yazıları denilmesi daha uygun olur. Ama, ısrarla mektup diye bir edebî türden bahsedilecekse işte o, bu sonuncu örnekler arasındadır. Yani her sanat eseri gibi biraz sun'ilik taşır, her ne kadar tabii bir üslûba özenilmiş olsa da. Fakat önce Batı'da, Tanzimat'tan sonra da bizde 'mektubat', 'muhaverat'… adlarıyla yayımlanan, son yıllarda örnekleri süratle çoğalan mektupların hemen hepsi bence

edebî tür denilemiyecek ‘özel’ mektuplardır.

Şu ‘edebî tür’ olup olmamaları dışında, işin başka bir yanı mektupların edebî bir değer taşıyıp taşımadıklarıdır. Bu da ayrı bir konudur. Açık mektup, yani ‘tür’ tarifine girip de edebî olmayan, olamayan, siyasi makale seviyesinde yahut alelâde bilgiler ihtiva eden mektuplar olduğu gibi, bu türe girmiyeceğini ileri sürdüğümüz özel mektupların bazılarının da edebî değer taşıyabileceğini nasıl reddedebiliriz? Sanatkârların, sanatkâr ruhlu insanların, her biri birer lirik şiir değerinde olan nice aşk mektupları, dost mektupları vardır.

Görüldüğü gibi mektup meselesi epey karışık. Bütün zengin örneklerine rağmen net bir edebî tür olamıyor. İşi biraz daha karıştırmak için manzum mektupların, mektup gibi yazılmış şiirlerin, mektup halinde yazılmış hikâye ve romanların hatta seyahat yazılarının varlığından bahsedecek olursak mektubun öteki türlerle nasıl iç içe girmiş olduğunu görürüz. Şehzade Bayezid’in babası Kanunî Sultan Süleyman’a gönderdiği “Ey serâser âleme sultan Süleymanım baba” diye başlayan hazin mektubu ile Kanuni’nin ona cevap olarak yazdığı “Ey demâdem mazhar-ı tuğyân u isyanım oğul” mısraıyla başlayan aynı uzunluktaki mektubu, Kemalettin Kamu’nun, alt adı “Son Mektup” olan “İzmir Yollarında” adlı şiiri, Necip Fazıl’ın “Zindandan Mehmed’e Mektup”u, Bedri Rahmi’nin “Yaradana Mektuplar”ı, Nazım Hikmet’in “Karıma Mektup”u pek çok örnekleri bulunabilecek manzum mektupların yahut mektup tarzında yazılmış şiirlerin en güzellerindendir. Şeyh Galib’in manzum hikâye çerçevesinde düşünülebilecek olan *Hüsn ü Aşk*’ındaki Hüsn’ün ve Aşk’ın birbirine mektupları da manzum mektuplar arasında sayılır. Halide Edib’in *Handan*’ı tamamen mektuplardan meydana gelmiş bir romandır.

Nurullah Ataç

Edebiyatçılar arasında belli bir konu üzerinde ve yayımlanması niyetiyle yazılmış mektuplar ise ayrı bir kategori oluşturur. Muallim Naci ile Beşir Fuad’ın Victor Hugo, romantizm-realizm ve dil konularında, yayımlamak kararıyla başlattıkları mektuplaşmalarının *İntikad* adıyla kitaplaşması bunlardandır.

Bütün bu özelliklerini dikkate alarak mektubun edebî bir türden çok, bir ifade vasıtası, ifade tekniği olduğu şeklinde düşünülmesi daha doğru olacaktır (Türk roman ve hikâyesinde mektubun bu açıdan ele alındığı bir araştırma için, bk. Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, İst. 2002). Bu değer yargısı kabul edildiği takdirde kurmaca olmayan, yani gerçek mektuplar, aralarında çok güzel üslûpla, lirik bir şiir diliyle yazılanlar ve tatlı tatlı okunanlar da dahil olmak üzere bütün gerçek mektuplar netice olarak bana göre birer belge değerindedirler. Tarihî, siyasi, askerî, dinî, ta-

savvufî, fikrî, felsefî nihayet edebî konularda dönemlerine, kişilere, kişiler arasındaki ilişkilere, sanat eserinin arka plânında, okuyucunun çok defa bilmediği *genèse* meselesine yani eserin *tekevvünü:oluşumu* safhalarına ışık tutan vazgeçilmez kaynaklardır. Mektubu böylece bir belge değerinde düşündüğümüzde, bunlarda verilen bilgilerin her zaman doğru olup olmadığı da akla gelebilir. Veya mektup yazarı doğru olarak telakki etmişse bile objektif kalabilmiş midir? Hiç şüphesiz işin bu tarafı tahkike muhtaçtır. Bilgi olarak faydalandığımız bütün öteki kaynaklar gibi. Mektubu okuduğumuz zaman ilk vereceğimiz ihtiyatlı değer yargısı ise şöyle olmalıdır: "Mektubu yazan kişinin filanca hakkındaki kanaati şudur"; yahut "Şu eserini şu tarihte, şu şartlarda vücuda getirdiğini söylüyor". Doğruluğu ayrıca irdelenmek üzere bu kadar bir bilginin bile önemli olduğunu biyografi yazarları iyi bilir.

Mektup ve problemleri üzerine bu kafa karıştıran bahislerden sonra biraz daha düzenli bilgilere, mektup yayıncılığına sıra gelmiştir. Türk divan edebiyatı geleneğinde resmî ve özel mektuplar "inşâ=nesir" sanatı olarak kabul edilmiş, itibar görmüştür. İtinalı bir dil ve üslûpla kaleme alınan bu gibi mektuplar derlenip 'münşeat mecmuası' denilen el yazmalarında bir araya getirilmiş, matbaanın yaygınlaşmasından sonra da birçoğu kitap halinde yayımlanmıştır. Hatta bu gibi mektupların kimlere ve nasıl bir tarz ve üslûpla yazılacağı, kişi ve makamlara göre nasıl hitapta bulunulacağı, bir isteğin nasıl arz edileceği ve son saygı ifadelerinin, hatta yazanın kendi adının hangi sıfatlarla belirtileceği hakkında didaktik mahiyette ve örnekleriyle eserler de kaleme alınmıştır. Bu gelenek Osmanlı'da Tanzimat'tan sonra da uzun süre devam etmiştir. Şurası muhakkak ki hemen her topluma ve her devire mahsus olmak üzere mektubun farklı yazılış âdâbı ve protokolü vardır, ama vardır.

Münşeat mecmuaları dışında özel mektupların herhangi bir yazı içinde veya kitapta yahut bir kişiye ait toplu olarak yayımlanması bizde Batılılaşma süreciyle başlatılmıştır. Akif Paşa'nın Şeyh Müştak'a diye bilinen mektubuyla, Şinasi'nin Paris'ten annesine yazdığı mektup nesir türünde de ilk sadeleşme ve tabiileşme örnekleri arasında gösterilmiş, aynı zamanda bunlara edebî bir değer atfedilerek yahut belge kabul edilerek yayımlanmış ilk özel mektuplardır. Bunlara Namık Kemal'in değişik kişilere yazdığı mektupları da ilâve ederek bir kitapta toplayan Ebüzziya Tevfik olmuştur (*Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye*, İst. 1296/1879). Osmanlı döneminde bir kitapta toplanmış pek az örneği bulunan özel mektup külliyatı yayınları arasında Ahmed Midhat-Muallim Naci arasında *Muhaberat ve Muhaverat* (İst. 1301/1884), Beşir Fuad-Fazlı Necip arasında *Mektubat* (İst. 1305/1888) ve Abdülhak Hamid'in *Mektuplar*'ı (İst. 1334-1335/1915-1916) sayılabilir.

Cumhuriyet döneminde, özellikle de 1960'lardan sonra, okuyucu ve araştırmacılardan gördüğü ilgi üzerine hatırat türü kitaplarla beraber mektup külliyatlarının yayımlanmasında da büyük artışlar olmuştur. Namık Kemal'in, Abdülhak Hamid'in, Tevfik Fikret'in, Hüseyin Rahmi'nin, Ziya Gökalp'ın, Süleyman Nazif'in, Mehmed Akif'in,

Tahir Olgun'un, Yahya Kemal'in, Ahmed Haşim'in, Nazım Hikmet'in, Memduh Şevket Esendal'ın, Tanpınar'ın, Arif Nihat Asya'nın, Samiha Ayverdi'nin Cahit Sıtkı'nın, Mehmet Kaplan'ın, Necatigil'in, Bedri Rahmi'nin mektup külliyatları bunlar arasındadır*. Bazı dergiler de konu ile ilgili araştırma, yorum ve mektup örneklerini veren oldukça hacimli özel sayılar çıkarmışlardır. Bunlar arasında *Tercüme* (N. 77-80, 1964) ve *Türk Dili* (N. 274, 1974) dergilerinin özel sayıları zikredilebilir. Türk Dil Kurumu da "Güzel Yazılar" dizisinde tek ciltlik bir "*Mektuplar*" antolojisi çıkarmıştır. İnci Asena, Batı dillerinde yazılmış mektuplardan yaptığı bir antolojiyi *Mektuplar* (İst. 1994) adı altında toplamıştır. 1983 yılından beri de Düşün Yayınevi tarafından yirmiden fazla mektup külliyatı yayımlanmıştır.

* * *

İster edebî bir tür sayılsın, ister belge mahiyetinde olsun, isterse bunların dışında tamamen özel ve mahrem olsun mektup diyince akla kartpostallar da gelivermeli. Konumuz açısından, yani verildiği önem, yayımlanmaları, üzerinde konuşulmaları ve yorumları bakımından kartpostalın talihi mektuplarınki kadar parlak değil. Ben yine de kartpostalı mektubun bir alt kategorisi olarak düşünmek istiyorum. Kartpostal, kısa mektup ile fotoğrafın özel bir terkibidir. Dikkatli bir yorumcu onların arka yüzlerindeki o kısa notlar kadar ön yüzlerindeki resimleri de konuşturmasını bilir.

Kartpostal hayatımıza ne zaman girmeye başlamıştır? Mektup kadar eski olmadığı için ilk örneklerinin yıllarını aşağı yukarı bilmekteyiz. Şurası muhakkak ki kartpostalın tarihi fotoğrafın tarihinin arkasından gider. Buğulu kahverengi görünüşleriyle bugün bizde nostaljik duygular uyandıran ilk fotoğrafların, yani *dagereotip*'lerin Avrupa'da 1838'den sonra yapılmaya (imal edilmeye mi demeli?) başlandığı bilinmektedir. Demek ki bizim Tanzimat fermanının okunmasına çeyrek kala. Fotoğrafın biraz lüks ve pahalı bir fantezi olan bu ilk özentilerine sadece seçkin bir sınıfın müşteri olduğunu ve ilk yıllarda fazla yaygınlaşmadığını tahmin etmek zor değil. Bu yıllarda fotoğraf âdetâ 'elle yapılmış' bir sanat eseri gibi tek (ünik) nüsha olarak meraklı zenginlerin baş köşelerinin süslüyor olmalıdır. Daha 1840'lı yıllarda bazı Avrupalı fotoğrafçıların İzmir'e, İstanbul'a gelerek fotoğraf çekmekte oldukları kaynaklarda geçmektedir**.

Her mamûl nesne gibi fotoğrafın da yayılması için ucuza mal edilmesi, yani fabrikasyon halinde çoğaltılmasına ihtiyaç vardı. Fotoğrafın fabrikasyonu ise kartpostal denilen nesnenin keşfedilmesiyle ortaya çıkmış olmalıdır. Bunlar da haliyle aile resimlerinden değil, herkesi ilgilendirecek konulardan seçilmeliydi. Böylece önce şehirlerin, güzel ve muhteşem binaların fotoğraflarından başlayarak daha sonra meşhur adamların, sanatkârların, âlimlerin portreleri, derken gördüğü ilgi üzerine çocuk ve hayvan fotoğrafları, röprodüksiyonlar hatta zamanla karikatürler bile kartpostalların konusu olmaya başlamıştır.

Kart postal, yani posta kartı. İşte fotoğrafın mektupla ilgisi daha adından itibaren başlamaktadır. Aslında işin asıl ticârî cazibesi, mektuba kıyasla daha ucuz gönderile-

bilecek bir haberleşme vasıtası bulmaktı. Bu maksatla 1870'li yıllarda Avrupa ülkelerinin posta idareleri bu "mürâselât"ı kurallara bağlamağa başladılar. Açık göndermek, yani zarfa koymamak, kartın sadece arka yüzünün yarısına yazmak, diğer yarısını da pul ve adres için boş bırakmak şartıyla daha ucuz haberleşmeye imkân açıldı. Böylece çok defa çeşitli sebeplerle seyahate çıkanlar, uzak ülkelerden dostlarına gönderdikleri ilk kartpostallarla gezdikleri, gördükleri yerleri sevdiklerine de gösterme arzusu taşırken, zamanla bunlar kısa mektuplar, adeta iç içe geçmiş, sıkıştırılmış satırlarla olabildiği kadar ayrıntılı havadisler ihtiva eden mektupçuklar halini alıyor.

Bu tarihten de bir on küsur yıl kadar sonra, 1885-1890 yıllarında Osmanlı topraklarında kartpostalın kullanılmağa başlandığı biliniyor. Bu tatlı Şark ticaretine de, benzeri hadiselerde olduğu gibi önce Avrupalı açıkgözler (haydi iş adamları diyelim), daha sonra da yerli ekalliyetler el atmıştır. Daha geç tarihlerde de Türkler.

Kartpostalın bu şekilde yaygınlaşmaya başlaması zamanla koleksiyon meraklıları için olduğu kadar araştırıcılar için de zengin bir hazinenin kapısını aralamıştır. Çoğunu yabancı fotoğrafçıların çektiği Osmanlı kartpostallarında yüz küsur yıldan beri değişmekte olan sosyal hayatımızın da tarihini bulabilirsiniz. Sokaklar, binalar, satıcılar, taşıma araçları, kıyafetleriyle hatta poz veriş tarzlarıyla insanlar… Bütün bunlar siyasi ve sosyal tarih, mimarî, şehircilik, eğitim, sosyoloji, etnografya gibi birbirinden çok farklı alanlarda çalışanlar için eşi bulunmaz birer belge niteliği taşırlar. Hem de müşahhas yani gözleme dayanan belgeler.

İnsanlarla beraber binalar, parklar, sokaklar hatta bütün bir şehir değişiyor. Değişiyor ne kelime, bazan yok oluyor bile. İşte günlük hayatın akışında nasılsa saklanabilmiş olan kartpostallar bir yüzünde müşahhas bir tarihi, Yahya Kemal'in mısraıyla "en sahih aynadan aksettiriyor" iken, öbür yüzündeki yazılarla da bu tarihin daha şahsî ve mahrem arka planını verir. Hiç şüphesiz onları okuyabilen gözlere ve şifrelerini çözebilen feraset sahiplerine.

Bu kartpostal bahsini, bundan birkaç yıl evvel İstanbul Büyük Şehir Belediyesi'nin yayımladığı *Kartpostallarla Tevfik Fikret ve Çevresi* adlı kitap hakkında açmıştım. Orada dikkatimi çekerek seyrettiğim kartpostallar ile onların arka yüzlerindeki yazılar (yani asıl konumuzu ilgilendiren mektup bölümleri) arasında muhayyilemin kurduğu bir takım ilişkiler olmuştu. Çoğu yurt dışından Tevfik Fikret'e gönderilmiş olan bu kartpostalların, göndericiler tarafından tesadüfî olarak satın alınıp postalandığı sanmıyorum. Bugünün kartpostal bolluğunda bile zaman zaman bir seçme olduğuna göre o ilk Avrupa yolcularının daha dikkatli, hesaplı ve özentili bir seçim yaptıklarını düşünmek bana daha doğru görünüyor. En azından İstanbul'daki dostlarına, hocalarına, aile büyüklerine onların belki de hiç görmedikleri, göremiyecekleri '*bir şey*'leri tanıtmak, anlatmak, kendi temaşalarına, hayranlıklarına onları da katmak istediklerine emin olmak istiyorum. Fikret'e gönderilen kartpostallarla bir Servet-i Fünun edebiyatı adeta sahneye konuluyor gibi. Koyunları, değirmenleri, dere-

leri, üzerindeki küçük köprüleri, uzaktan görünen sakin köyleri, çağlayanlarıyla bu kartpostallarda gizlenen hayat, bana "Ömr-i Muhayyel"i, "Ne İsterim"i, "Bir Ân-ı Huzur"u, hele "Yeşil Yurt"u hatırlatmasın, olur mu? Zaten Fikret'in şiirleri de Avrupa kartpostallarından mülhem değil miydi? O kartpostalları gönderenlerden bazıları da ta Avrupa'da bile *Rubab-ı Şikeste*'yi ellerinden bırakmadıklarını yazıyorlar.

Bu konunun baş tarafında kartpostalın mektup kadar talihli olmadığını söylemiştim. Son yıllarda ne kadar çoğaldığından, ilgi gördüğünden bahsettim mektup yayınlarına mukabil, kişilere bağlı kartpostal yayınları pek fazla değil. Benim bildiğim bir de Yahya Kemal'in babasına gönderdiği kartpostallar yayımlandı. Onlarda da kartların her iki yüzünde Yahya Kemal biyografisine ışık tutacak önemli bilgiler, ipuçları vardı. Mektup gibi kartpostalın da zamanı gelince erbabının elinde değerini bulacağı muhakkaktır. Merhum Süheyl Ünver'in "Her nesne bir müze" sözü kulağımıza küpe olsun.

---

* *Edebiyat-ı Cedideye Dair Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Mektup* (Hazırlayan Abdullah Uçman) İst. 1997, s. 16.

* Bu yayınlarla ilgili biraz daha geniş bilgi için bk. Orhan Okay, "Mektup" *DİA İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, s. 17-18; aynı yazı Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İst. 2005, Dergâh yay. s. 225-227. Edebiyatçıların Kitap halinde yayımlanmış yahut dergilerde kalmış bütün mektuplarıyla ilgili daha ayrıntılı bir çalışma: Emine Eroğlu, *Türk Edebiyatında Özel Mektuplar Bibliyografyası* (Yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü).

** İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın son eseri olan *Hoş Sada*'yı ilâvelerle yayımlayan Avni Aktuç, 1845'te ölen Dede Efendi'nin bir fotoğrafının çekilmemiş oluşuna yanar dururdu.

HALİL İBRAHİM HAKSEVER

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA MEKTUP

Çağdaş Türk edebiyatında bir edebi tür olduğu tartışılan[1] mektubun, klasik edebiyatımıza kadar uzanan geçmişi vardır ve bu dönemlerde bir nesir türü olarak "inşa" kategorisinde değerlendirilmiştir. Eski Türk edebiyatı şair ve yazarları, mektubu sadece haberleşme aracı olarak düşünmemişler, onu, bir sanat ortaya koyma vesilesi haline getirmişlerdir.

Daha çok nazım edebiyatı olarak bilinen eski Türk edebiyatında, şiir kadar revaçta olmasa bile nesir de pek ihmal edilmemiştir. Bazı şairler, her zaman sanatkârlıklarının ispatı amacı taşımasa da, mensur eser vermekten geri durmamışlar, nesri de şiir gibi yoğurmaktan ve onu sanatlı bir ifade aracı olarak kullanmaktan zevk almışlardır.

İnşa-Mektup

Nesrin şiir gibi süslü ve sanatlı tarzda kullanılmasına ve bu tarzda yazılan edebî metinlere inşâ denmiştir. Eski Türk edebiyatında mektup türünün gelişimini takip edebilmemiz için, inşa örneklerinin yer aldığı Münşeat Mecmualarına bakmamız gerekir. Eski ediplerimiz süslü nesirle yazdıkları muhtelif amaçlı kitaplardan başka, sanatlı üsluplarını göstermek veya kullanmak yoluyla çeşitli mektuplar kaleme almışlardır. Münşeat eserlerimizin çoğunu da bu edebî-tarihî, resmî-hususî mektuplar oluşturmaktadır. 15. yy'dan itibaren tertip edilen bu mecmularda, çeşitli kişiler ve devlet birimleri arasında teâtî edilen ve adına bugün mektup dediğimiz yüzlerce yazışma metinleri (inşa) bulunmaktadır.

Mektuplar, yazan ve gönderilenin kimliğine, metnin muhtevasına ve yazılış amacına göre çeşitli isimler almışlarıdır. İsim çeşitliliği, kişiler arasındaki özel mektuplarda da, resmî makamlar arası yazışmalarda da görülmektedir.

- Münşeatlardaki kayıtlara göre, eğer kağıda yazıp gönderen padişah ise ve her kişiye mansıb ihsan ediyorsa ona "menşûr",
- Bir iş siparişi için yazılmışsa "ferman",
- Yazan padişahın dışında biri ise "misâl",
- Alt makamdan üst makama (ednâdan a'lâya) yazılmışsa "arz-ı hal", "arîza", "ruk'a"; akran kişiler arasındakine "muhabbetnâme",
- Fetihle alakalı olanına "fetihnâme",
- Üst makamdan alt makama (a'lâdan ednâya) yazılana "nevâzişnâme", "misâl",
- İki padişah veya iki serasker yahut bir padişah bir serasker arasında veyahut şeyh ile halifesi arasında yazılana "ahidnâme",
- İki büyük kişi arasında yahut üstten asta tekrîmen veya asttan üste eski hukuka binaen yazılmışsa "tehniyetnâme" adı verilir.[2]

Bu terimlerin yer aldığı kaynaklarda, çeşitli mektup türlerinin rükun ve şartları da sıralanmıştır.

- Yine bir şahıs tarafından resmî bir makama sunulan kağıda, o makam sahibi tarafından emir mahiyetinde yazılan cevabî yazıya "buyruldu",
- Bir işin resmen merciine bildirildiği yazıya "takrîr",
- Sadrazam tarafından padişaha sunulan yazıya "telhîs",
- Resmi dairelerin birbirine yazdıkları kağıtlara ve halka verilen resmî yazılara "tezkire",
- Büyüklerden küçüklere yazılan remi kağıtlara "kâime" denmiştir.[3]

Bu isimler dışında münşeatlarda tarifleri verilmeyen fakat muhtevalarına ve üsluplarına göre adlandırılan mektup çeşitleri de çoktur.

- Bunlardan aşırı tevazu ile yazılalar "darâ'atnâme"
- Tebrik amacıyla yazılanlar "tehniyetnâme",
- Yalvarma üslubuyla yazılanlar "niyâznâme",
- Bir suçun affı için yazılmışsa "şefâatnâme",
- Makam sahibine bağlılık bildiriyorsa "ubûdiyetnâme",
- Özür beyanı için yazılmışsa "i'tizârnâme",
- Tesellî amacıyla yazılanlar "tesliyetnâme",
- Eğer mektupta muhataba ikram söz konusu ediliyorsa "i'zâznâme",
- Ululama düşüncesi varsa "tevkirnâme"; gönül çekme amacı güdülüyorsa "istimaletnâme" diye adlandırılırlar.

Pek çok mektubun münşeatlarda bu isimlerle kayıtlı olduklarını, başlıklarında böyle takdim edildiklerini görüyoruz.

Tarihî, edebî, siyasî, mektuplarda, hitap tarzlarından üslûba, kağıdın şeklinden satır aralıklarına kadar pek çok konu ve kural münşeatlarda anlatılmıştır.

Mektup yazılırken ifadeye dikkat etmek gerekir. Mektup ne kadar güzel olur ise, yazan kimse kendini muhatabına o nispette göstermiş olur. Yazılacak evrakın iyi bulunmasının bir şartı, ne sözü uzatarak muhatabı rahatsız etme ve ne de noksan yazıp tekrar sormaya mahal vermemektir.[4] Günümüzdekinden farklı olarak eski dönemlerde mektuplar, yazan ve yazılanın makamına göre çeşitlere ayrılmıştır. Mektubu gönderen ya üst makamda (a'lâ), ya alt makamda (ednâ) veya müsavi bir makamdadır (akran). Bunlardan her bir makamda bulunan kişilerin yazacağı mektubun tabiri başkadır. Mesela üste yazılan mektubun tabiri gönlü okşayan yalvarma üslubuyla ve üçüncü şahıs kipiyle yazılır. Üstten alt makama yazılanda ise bunun tersi olur. Burada çokluk kipiyle, sual-cevap şeklinde büyüklük edatları kullanılmaz. Akrana yazı-

lan mektuplarda ise, mertebeye göre saygı edatlarını ihtiva eden ve gönül çekici kelimelerle dostluk adabına uygun yazılır.[5] Ne kadar iltifatlı sözler yazılırsa aradaki sevgi o kadar artar. Bunu yaparken de mektubun sözlerini çok kullanılan kelimelerden seçmek önemli görülmüştür.[6]

Mektuplarda kâtibin bir görevi de, mektup başlangıcını muhtevaya uygun yazmasıdır. Satırın başına Allah'ın isimlerinden birini "hüve" lafzına bitiştirerek yazmak hem bir kaidedir hem de muhataptan beklenenin yerine gelmesine yardımcı olur. Meselâ, bağış veya yardım istendiğinde "hüvel-kerîm, hüvel-muîn" gibi.[7]

- Mektubu gönderen eğer üst makamda ise, adının yanına "muhibb-i muhlis" veya "dâ'î-i bî-iştibâh" şeklinde yazmalıdır.
- Şayet alt makamda ise, "ekallü'l-abd", "ahkaru'l-ibâd", "abd-i fakîr", "çâker-i dîrîne" gibi uygun bir ibareyi imza olarak yazmalıdır.[8] Bu imzalara "nişân-ı mektup" denir.
- Gönderen eğer padişah ise bunun adı "tuğra"dır ve mektubun evveline yazılır.
- Rütbeler müsavî ise, imzayı mektubun bitiminde sağ tarafa, alt rütbede ise sol tarafa yazmak gerekir.
- Yine mektubun sonunda, yazılan ayın adına uygun "şa'banül-muazzam, recebülmürecceb" gibi kelimelerle tarih yazılmalıdır.

Mektup üst makamdakine gönderildiğinde, yazıya kağıdın orta yerinden başlanması, akrana veya alt makamdakine yazıldığında üstten başlanması gerektiği kaydedilmiştir.[9]

Alt makamdan üste yazılan kağıdın satırları sık, üstten alta yazılanın ise seyrek olmalı, ayrıca kağıdın ucunu da bir miktar kesip nücum ehline göre kötü olan dörtgen şeklinden kağıdı kurtarmalıdır. [10]

Mektuplar ya "hitap" veya "cevap" olur. Eğer hitap olursa bazılarına göre on iki, bazı kâtiplere göre de on rüknü vardır.

"Senâ, duâ, mektup yazılanın ismi, selâm, iştiyak arzı, mülâkat talebi, tarih, durumun bildirilmesi, yardım bekleme ve duâ" sırasıyla yazma, ideal mektubun şartlarındandır.[11]

Ayrıca mektubun on esas şartı olduğu yazılmıştır. Bunlar:

- Kendisine mektup gönderilenin rütbesine uygun saygı ifadeleriyle yazma,
- Gönderilenin mevkii yüksek ise isminin yazılmaması (rütbeler müsavi ise yazılmalıdır),
- Gönderilen alt mevkide ise istek ve duanın kabulü ricası,
- Mektup gönderilenle uzun zamandır ayrı kalınmamışsa "iştiyak" kuralının yazılmaması,

- Gönderen alt rütbede ise kendi halinin saygılı bir ifade ile yazılması,
- Yazışma zamanı ve yazılanın mekânı uzak değilse tarih yazımının terki,
- Gönderilene hitap kipiyle değil de "gaip" kipiyle yazılması,
- Üst makamdan alttakine "cemi" kipiyle yazılmaması,
- Durum bildiren cümlelerin selam kelimeleriyle bitişik olması,
- Selam ve durum bildirmenin aynı kip ile yazılması.[12]

Mektuplarda Hitap ve Üslûp

Özellikle resmî ve edebî mektuplarda inşa vasfı taşıyan bir yazım tarzı vardır. 15. yy'dan itibaren resmî yazışmalarda Arapça-Farsça kelime ve tamlamalarla dolu, süslü ve ihtişamlı bir üslup görülür. Özel alanda da kişiler, yüksek mevkideki insanlara mektup yazdıklarında, onlara çok saygılı bir tarzda hitap etmişler, bütün söz zenginliklerinden faydalanmışlardır. Kuru ve monoton ifadelere rastlanmayan edebî mektuplarda yazarlar, meselâ, muhataplarını överken mübalağa yapmışlar; onların bir mevkiye yükseldiklerini tebrik ediyorlarsa bu tayinin çok isabetli olduğunu belirtmişler, kendileri için üst makamdan bir şey istiyorlarsa, kıymetlerinin bilinmediğinden yakınmışlar, samimiyet bildirdikleri mektuplarda makam sahibine gece gündüz dua ettiklerini söz sanatlarıyla ve uzun cümleler halinde yazmışlardır.

Münşeatlardan tespit ettiğimiz Osmanlı dönemi yazışma örneklerinde yerleşmiş bir yazı protokolü olduğundan, kimlere nasıl hitap edileceği, rütbelere göre hangi unvan ve lâkapların kullanılacağı bellidir. Özel mektuplarda bile isimler hep sıfatlarla birlikte kullanılmıştır. Meselâ, yazarlar kendileri için tevazu ifade eden kelimeleri, muhatapları için övgü sıfatlarını kullanmışlardır. 20. yy'a kadar tertip edilmiş didaktik münşeatlarda, özellikle kâtiplere faydalı olmak üzere, mektup yazma tekniği ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Resmî hitaplarda ünvan önemli olduğu için, makamın niteliğine göre saygılı ifadeler, uygun sıfatlar kullanmak terk edilemez bir kaide olmuştur. Meselâ, padişaha hitaben yazılan mektuplarda "şevketlü kudretlü mehâbetlü celâletlü devletlü inâyetlü atûfetlü re'fetlü …" gibi lâkaplar kullanılır. Diğer devlet büyükleri için de kullanılan bu lâkaplar arasında "şevketlü" sıfatı sadece padişaha ait olup başkalarında kullanılmamıştır.

Mektuba giriş cümlelerinde muhataba ait bir takım sıfatlar sıralanıp süslü ifadelerle dua edilir. Esas konuya "isteğim şudur" anlamına gelen kelimelerle giriş yapılır. Burada mektubun yazılış amacı saygı ve nezaket dolu cümlelerle dile getirilir. Meram ifade edildikten sonra, bitişte de hâle uygun dua ve sıfatlar kaydedilir. Münşeatlarda, gayr-ı müslimlere yazılmış az sayıda mektup örnekleri de vardır. Buralarda, Müslüman olmayanlara hitap edilirken, onların Hıristiyan veya Yahudi oluşlarına ilişkin kelimeler kullanılmış ve söz arasında Allah'ın kendilerine hidayet nasip etmesi temennisi de belirtilmiştir.[13] Yüksek makamlara yazılan mektupların dili nisbeten daha süslü ve ağırdır. Yazarlar, kendi maharetlerine ve muhatabın makamına gö-

re değişen bir üslûp zenginliği sergilerler. Bu zengin ve zor üslûpta bolca Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların yanında klişe ifadeler, vecize ve kelâm-ı kibarlar, deyimler, âyet ve hadislerden alıntılar, yer yer manzumeler, her üç dilde yazılan dua ibareleri vardır. Münşeat mecmualarını dolduran mektuplar ihtiva ettikleri bilgilerden dolayı tarihi değere sahip oldukları gibi, üslûpları itibariyle de edebî değer taşırlar. Yazarının becerisine ve muhatabın konumuna göre cümleler az-çok edebî sanatlarla yüklüdür. Bir konu dile getirilirken kestirmeden kısaca ifade edilmez. Kutlama, taziye, şikâyet, istek vs. konulu mektuplar, hep zengin söz malzemeleriyle doludur. Meselâ, bir dostun ölüm haberini bildiren bir mektupta, "falanca ölmüştür, siz sağ olun" demeye gelecek kadar kısa ve kuru bir ifade görülmez. Kişinin ölüm yolculuğu munis ifadelerle, "çok güzel" bir olay olarak yansıtılır. Bu arada ölümden bahseden âyetler iktibas edilir ve dünyanın faniliği vurgulanır.

Bir doğum üzerine yazılan tebrik mektubunda Allah'ın bu lutfuna şükredilir, bundan bahseden âyet verilir. Doğan çocuğun talihi övülür.

Karşıdan bir af isteği varsa, başka sığınılacak kapının kalmadığı belirtilip muhatabın kerem ve merhametine mübalağa ile vurgu yapılır. Bu durumda yazar olabildiği kadar mütevazidir. Makam beklentisini dile getiren mektup (tevakku'nâme) ise, yazarının faziletlerini belirten "fahriye" niteliğindedir. Burada da muhatabın hak-perestliği üzerinde durulur.

Mektuba güzellik katmak, sözün tesirini artırmak için, tercihi yazarlara ait olmak üzere, yer yer manzumeler ve deyimlerin kullanıldığını söylemiştik. Türkçe, Arapça, veya Farsçadan seçtiği deyimleri gerektiği yerde kullanan yazar, meramını daha iyi ifade etmiş olur. Manzumeler çok kere alıntı şeklinde olsa da, sadece mektuplarda kayıtlı olan nazım parçaları da vardır. Nadiren gördüğümüz mektup çeşitlerinden biri de, baştan sona manzum olanlardır.

Hüner gösterme amacına matuf, bazı kelime oyunlarının sergilendiği, noktasız harflerle, bitişmeyen harflerle, sadece belli bir konunun terimleriyle (at, çiçek, yıldız ıstılahları gibi) yazılan mektuplar da vardır. Bu gibi örnekler, eskiden mektubun karşılıklı iletişim fonksiyonunun yanında, ediplerin elinde sanat icrasına yaradığını da göstermektedir.

Her tür mektupta hemen hiç terk edilmeyen bir husus da dua metinleridir. Üç dilde, kalıplaşmış, her yazarın bildiği dualardan başka, kişisel tercihle yazılanları da vardır. Fakat, Divan şiirinin hazır manzumları gibi, mektuplarda kime, nasıl dua edileceği aşağı yukarı bellidir. Yazar, bunlardan "uygun" olanlarını, mektubun en az baş ve sonunda mutlaka kullanılır.

Didaktik münşeatlarda, mektuplarda kullanılmak üzere listeleri verilen bütün bu anlatım kuralları ve malzemelerinin, yine bu kaynaklardaki örnek metinlerde kimi kez uygulanmadığını görebilmekteyiz. Burada yazarın veya müstensihin ihmali düşünebileceği gibi, bazan bu eserleri tertip edip derleyen kişilerin mektupları kısalttık-

ları, mecmua içine çok sayıda metin sığdırma telaşıyla kimi cümleleri atladıkları unutulmamalıdır.

Örnekler

Üst makamlara yazılan resmi mektuplarda protokol kaideleri daha çok geçerlidir. Padişahlara yazılan arzlarda kullanılan bazı sernâme örnekleri şunlardır.[14]

- Atabe-i felek- mertebe-i hazret-i zıllullâhiye
- Huzûr-ı merâhim-nüşûr-ı cenâb-ı cihân- bâniye
- Rikâb-ı kemer-tâb-ı hazret-i şehriyâriye
- Hâk-i pây-ı şevket-ihtivâ-yı mikdâriye

Gelibolulu Âli'nin (öl.1600)padişahtan bir istekte bulunduğu şu arz örneğinde sultana izafe edilen sıfatlar sıralanır: "Felek-rif'at melek-hil'at Hüşeng-hikmet Cemşîd-bezm Behrâm-rezm Keykâvus-kâm Siyavuş-gulâm… İsfendiyâr-ı asr Nerimân-rüzgar…"[15]

Makam sahiplerine hitaptan sonra gelen giriş cümleleri çoğu kez dua muhtevalıdır. Ebubekir Kanî'nin (öl.1792) padişaha şu hitabı buna bir örnektir.

"Devletlü inâyetlü merhametlü veliyyün-ni'am efendim sultanım hazretleri devlet ü ilkbal ile sağ olsun. Hak Sübhanehü hazretleri âmme-i âlemiyâna mahz-ı hayr olan vücûd-ı mes'ûdların ahtâr u ekdârdan mahfûz u masûn eyleye"[16]

Yazının muhtevasına ve yazıcının özelliğine göre değişik tarzlarda yazılan mektup başlangıçlarında bazen hitap edatları bulunmaz ve dua cümleleri yer alır.

Kanuni Sultan Süleyman'a Lâmiî Çelebi'nin(öl.1532)yazdığı şu özürnamenin başlangıcı ise daha değişik ve edebîdir.

"Hezâr gül-i sadberg-i tahiyât-ı miskiyyetü'n-nefehât ki âb u hevâ-yı muhabbetle beslenüp sıdk u safâ bâgında rişte olmışdur ve rişte-i hulûs-ı taviyyetle beste kılınup mihr ü vefâ eliyle bestelenmişdür meclis-i mutahhar ve mahfil-i münevverinize micmere- gerdânlık ve abir- efşanlık olunduktan sonra ma'rûz-ı hakirî oldur ki …"[17]

Makam sahiplerine hitaplarda saygı çerçevesini aşmayan ama, daha samimi ve senli-benli ifadeye bir örnek olmak üzere Nabi'nin(öl.1712), sadrazam Rami Efendiye yazdığı şu hitabı verebiliriz.

"Saâdetlü mekremetlü devletlü nûr-ı çeşmim sermâye-i ibtihâcım ve iftihârım efendi oğlum hazretlerinin nâdi-i vâlâlarına … arza-dâşt-ı peder-i devlet-hâh budur ki benim nûr-ı dide-i âli-câh-ı bülend-cenâb efendi oğlum Allah muammer eyleye"[18]

Mektuplarda dikkat edilen bir husus da, kendisine yazılan kişinin maddî veya manevî makamıyla mütenasip kelimelerin kullanılmış olmasıdır. Din ve tasavvuf büyüklerine yazıldığında onlardan himmet ve dua da istenir.[19]

Mektup bitişlerinde de kalıplaşmış söz ve cümleler göze çarpar. Girişte yapılan duaların benzeri tekrarlanır. Muhatap için Allah'tan iyilikler istenir. Mektuplarda çok tekrarlanan bir bitiş cümlesi, karşı tarafa âdeta "söz ikramı " gibidir. Benzer şekilleri olmak üzere, "ol bâbda emr u fermân devletlü sultanımındır" son sözü kullanılır.

Dua cümlelerinde Allah'ın adı her zaman geçmez. Birtakım iyilik düşünceleri istek kipiyle yazılır ve "bâd" olsun ifadesiyle dua yerine kullanılır. Çok çeşitli dua örneklerinin görüldüğü mektuplarda, bazen esas metin olmayıp sadece dua niyetine atıfta bulunulur. Böylelerinde, mektup girişinde "gerekli duadan sonra", mektup bitiminde "bâkî duâ" ibareleriyle yetinilir. Bu tür kısaltmalar, eğer müstensih tarafından yapılmamışsa, yazar ile gönderilen arasındaki ilişki, duayı kısa tutmayı hoş gördürecek bir yakınlıkta olmalıdır.

Herkese durumuna uygun kelimelerle duaların yazıldığı mektuplar, eğer kandil veya bayram gibi özel günlerde gönderilmişse, o günlerin mana ve önemine de temas edilir.

Girişlerde daha çok Arapça ve Türkçe duaların görüldüğü mektupların bitimindeki dualar da genelde Farsçadır ve kısa olarak yazılır. Burada özetle, mektup yazılan şahsın günlerinin huzurlu, mutlu geçmesi temenni edilir. Münşeatlarda çok sayıda örneğine rastladığımız bu tür cümleler şu şekildedir:

- Devlet ü saâdet dâim ü kâim bâd
- Der-terakkî bâd
- Yâ Rab duâ-yı haste-dilân müstecâb bâd
- Saâdet dâim selâmet kâim bâd
- Eyyâm-ı firâk muhtasar bâd
- Hemîşe ömr ü devlet dâim ü kâim bâd

Üst makamdan alttakilere yazılan mektuplarda da, muhatabın sıfat ve unvanı belirtilir. Sultan IV. Murad'ın Bostancıbaşına gönderdiği hatt-ı humayûn şöyle başlar:

"Sen ki harem-i şerifime vekil eylediğim Mehmed Ağasın. Şöyle bilesin ki muradımız olan Revan Kalesini Hazret-i Perverdigâr-ı zül-celâl bu abd-i hakiri lutfuna lâyık görüp kabza-i tasarrufumuza müyesser eyledi. Sen dahi duâya meşgul olasın".[20]

Sultan II. Mehmed'in Kastamonu hakimi oğlu Cem'e yazdığı hüküm sureti şöyle başlar:

"Ferzend-i ercümend-erşed-i es'ad nûr-ı hadîka-i saltanat ve nûr-ı hadîka-i hilâfet nihâl-i bâğ-ı civânî ve semere-i şecere-i sultânî mübârizüd-devleti ved-dîn oğlum Cem … tevkî-i refî-i cihân-bânî vâsıl olıcak …"[21]

Kanunî Sultan Süleyman'ın Ebussuud Efendi'ye gönderdiği mektupta samimi ifadeler dikkati çeker:

"Halde haldaşım, sinde sindaşım, ahiret karındaşım, tarîk-i Hak'da yoldaşım, Monla hazretlerine duâ-yı bî-had iblâğından sonra nedir haliniz ve nicedir mizâc-ı lezîzü'l-imtizâcınız … sümme'd-duâ bende-i Hudâ Sultan Süleyman"[22]

Edebî özel mektuplarda, resmî yazılarda olduğu kadar kurallar olmadığından, onlardaki hitaplar, ünvanlar, ifade tarzları belli oranda protokolden uzak ve şahsî tercihlere göredir. Taraflar arasındaki yakınlık, üslûplara yansımakta, duygular daha rahat dile getirilmektedir.

Miftâhu'l-belâğa'da, üst makamlardaki birinden talepte bulunulduğunda, isteği açıkça belirtmeyip muhatabı övmekle yetinmenin ve sözü manzum söylemenin istek yerine geçeceği yazılmıştır.[23] Ama özel mektuplarda bu incelik pek önemsenmemiştir. Meselâ Kânî gurbetten babasına yazdığı mektupta "saâdetlü semâhetlü mezîd muhabetlü peder-i vâlâ-şânım efendim sultânım ağa-yı muhterem hazretleri …" hitaplarıyla giriş yaptıktan sonra edeple ellerini öptüğünü belirtip, memur olduğu halde ondan para istediği şu cümle gayet samimi ifadelidir: "… inşallah âyende vukûunda bu ferzend-i dilbenleriyçün harçlık olmak üzere bir mikdar akçe irsâl ve bundan böyle dahi peyâm-ı sıhhat ü âfiyetlerin iş'ârdan hâlî olmamaları …"[24]

Dinî ilim sahibi olan münşîler mektup yazarken sözün uygun yerlerinde ayet ve hadislerden alıntı yaparlar. Manayı pekiştirmek, bir hükmü belirtmek, misal vermek amacıyla kullanılan dinî metinler söze güzellik de katarlar. Meselâ, Lâmiî Çelebi, torunu vefat eden Mahmud Çelebi'ye yazdığı taziyenâmede, mevtânın cennet nimetlerine kavuşması isteğini, Zuhruf Suresi 71. ayetin metnini iktibas ederek yazar:

"… ve mahfil-i işrethâne *ve fihâ mâ teştehîhi'l-enfüsü ve telezzü'l-a'yün* [25] niamı eltâf-ı Rabbânî birle müşerref ü muğtenemdür.[26]

Koca Râgıp Paşa (öl. 1736), Kadir gecesinde padişaha gönderdiği telhiste, o geceyle ilgili âyetin bir kısmını yazmıştır:

"Şevketlü efendim hâl-i cemâl-i leyâlî-i ramazan … olmak hasebiyle *hayrun min elfi şehr* [27] olan mübarek leyletü'l-kadr …"[28]

Veysî (öl. 1627), Şeyhülislam Mahmud Efendi'ye yazdığı iyâdetnâmede, Allah'ın nimetine olan şükrünü Fatır 34'teki ayeti kaydederek belirtir:

"Hakkâ ki bu atiyye-i uzmânın şükri cümle-i enâma lâzım … *el-hamdülillâhillezî ezhebe anne'l-hazen* [29]

Yazarlarının dinî bilgisi oranında böyle ayetlerin yer aldığı mektuplar çok sayıdadır.

Süslü ve abartılı ifadelerin çok kullanıldığını belirttiğimiz mektupların muhatapları da bu sözlerden memnun olsalar gerektir. Mesihî (öl. 1512), bir dostuna, yeni doğan çocuğu için yazdığı tehniyetnâmede cümlelerini şöyle süsler:

"… ufk-ı devletden bir kevkeb-i pür-saâdet-i ferhunde-fâl tulû ve sadef-i izzetden bir varak-ı hemtâ-yı bî-misâl zuhûr bulup ve riyâz-ı cinândan bir nihâl-i tâze vişâh-ı gülden bir gonce-i pâkize yani bir ferzend-i ercümend ve bir zülâle-i sitâre-bülend

vücûda gelüp …”[30]

Burada, çocuğun gökteki yıldıza, uğurlu bir fala, cennetteki bir gül dalına benzetilmesi, divan şiirindeki olağanüstü teşbihlerle benzerlik göstermektedir.

Yazdığı tazarrunâmede şeyhi Emir Buharî’ye hürmetini Lâmiî şu cümlelerle gösterir:

“Hâk-i pâk-i şerîfinize ki cevâhir-i bekâ ve çeşm-i dil ü câna tûtiyâdur, ubûdiyet ü tazarru’ yüzün hezâr acz ü iftikâr ile sürmekden sonra …”[31]

Mektubunda Mustafa Âlî’yi (öl. 1600) padişaha tanıtan Veysî Paşa, her kulun durumunun padişaha malum olduğunu söylerken övgüde epey ileri gitmiştir:

“… saâdetlü pâdişâhıma malumdur her âyine izzetlü pâdişâhımın zamîr-i münîri müşkil-güşâları bir âyine-i âlem-nümâdur ki her kulun sûret-i liyâkati ol mir’ât-ı adâlet-isbâtda gün gibi rûşendür…”[32]

Edebî-özel mektuplarda sözü güzelleştiren ve pekiştiren unsurlardan biri de deyimlerdir. Bunları her yazar farklı oranda kullandığı gibi, hiç deyim yazmayan inşâ sahipleri de vardır. Eski nâsirlerimizden en çok deyim ve atasözü kullananlardan biri de Ebûbekir Kânî’dir. Evi yanan bir dostuna yazdığı tesellî mektubunda Kânî’nin kullandığı deyim bize biraz aşina gelmektedir: “Hemân kelle sağ olsun, cihanda bir külah eksik değil”[33]

Kânî’nin aynı müshada kayıtlı bir mektubu da (55a) “baş” ile ilgili çok sayıda deyim içermektedir.

“… başımızda otdan gayrisi bitdi, bir zaman şevâgıl-i firâk-ı ahbâb ile başımız araya girip…, başdan kara olmagın …, baş kıç dönerek …, başına buyruk sultan iken …, başın için olsun aklın başına cem it, benim başımda kavak yeli eserken …”

Mektuplarda kısa veya uzun manzumeler de çok geçer. Aynı bedîî amaçlarla nesirlerini, kimisi Arapça-Farsça, kimisi Türkçe manzumelerle süslenmiştir. Bunları başka şairlerden iktibas edenler olduğu gibi kendisi söyleyenler de vardır. Manzumeler arasında, sanat gayesi gütmeden arzıhal olarak yazılanlara, mektupların başına konuya giriş için konulanlara ve mektup içinde tam bir şiir ifadesiyle yazılanlara da rastlıyoruz.

Bazen bu inşâ/mektupları değerlendiren, yazdıkları nesirler hakkında kanaat belirtenler de görülür. Meşhur münşî Nergisî (öl. 1635), kendi mektuplarından oluşan Münşeat’ının kapağına yazdığı dörtlükte, bu metinlere çok değer verdiğini söyle belirtmiştir:[34]

Çok mühimmâtım mürettep eylemişlerdir benim
Nola ben de münşeatım böyle tertip eylesem
Her bir bir nice altın sahibi etdi beni
Çok mudur ger onları ben dahi tezhîb eylesem

Manzum olarak yazılan istek ve şikayet mektuplarından bir örneği Mustafa

Âlî'den verelim. Padişaha sunduğu arzıhalinde, yıllarca din-devlet yolunda hizmet yaptıktan sonra görevinden azledilmesinden duyduğu üzüntüyü belirtmiş ve yardım istemiştir.[35]

Padişâhum yazuk degül mi bana
Hidmetüm bunca yıllar ola hebâ

Koca Serdâr gibi bir gâzî
Eyleyüp ben hakîre i'zâzı

Nice sancaklar eyledi teklîf
İhtiyar itmedüm bu abd-i zaîf

Ne mü'înüm ne hod-zahîrüm var
Vüzerâdan ne dest-gîrüm var

Hazret-i pâdişâha kaldı hemân
Mansıb olmak bu bendeye ihsân

Beni şâd eyle Hak seni ide şâh
Dâima ola milketün âbâd

Himmet-i çâr-yâr olup rehber
Leşkerün bula nice feth ü zafer

Saye salmazsa bana zıllullâh
Hâk-i zilletde hâlüm oldı tebâh

Sonuç

Daha çok şiirle meşgul olan eski edebiyatçılarımız, nesri de inşâ haline getirmiş, şiirde gösterdikleri sanat ve hünerlerini nesirde de göstermişlerdir. Sanatlı nesirle kaleme aldıkları değişik türdeki eserleri ve metinleri arasına mektup nev'ini de katmışlardır.

Eski devirlerde edebiyata konu olan mektuplar, bugünkünden biraz farklı olarak değerlendirilmiştir. Esasen mektup, iki kişi arasında özel bir yazışma metnidir ve bu yönüyle mahremiyeti vardır. Fakat, bugün mektup dediğimiz, ama eski Türk edebiyatı dönemlerinde çok farklı isimlerle anılan bu metinlerin bazıları siyasî-idarî bir takım bilgileri ihtiva ettiklerinden, zamanla tarihin ve umumun malı olmuşlardır. Bir kısmı şair olan ve edebî-özel mektupları yazanlar da, bunları kaleme alırken bile, şiirlerin divanlarda toplanması gibi, münşeat mecmularında sergileneceğini tahmin etmiş veya istemiş olmalıdırlar. Zaten bu inşaî mektuplar, gerek yazarları, gerekse daha sonraki yıllarda gelen derleyicileri tarafından çok değerli metinler olarak görülmüşlerdir. Bu sebeple onlar da "özel" alandan "umumî" alana çıkıp, mecmualarda araştırmalara açık hale gelmişlerdir.

Tarihî belge olarak da bakılabilecek olan birkaç asır öncesinin mektupları, bugün pek çok yönden incelenmeye değerdir. Siyasî, askerî, dinî, fikrî, edebî konularda dönemlerine ışık tutan yüzlerce mektup, insanların birbirlerine yaklaşımlarını, psikolojilerini, ast-üst ilişkilerini, zamanlarında geçerli olan anlayış ve düşünceleri ortaya koymaktadır. Mektuplar, yazarlarının ruh dünyaları ve sanatçı kişilikleriyle ilgili önemli ipuçları taşıdıklarından, edebî eserlerin oluşumlarının arka planına dair bilgi kırıntılarını da içermektedir.

Anlaşılıyor ki mektuplar, yazarlarının pek çok konudaki geniş bilgilerini gösterdikleri gibi, eski kültürümüzün derinliğini ve zenginliğini ortaya koyan çok değerli araştırma kaynaklarımızdır.

---

1 M. Orhan OKAY; **Mektup**, *TDV İslam Ansiklopedisi c. 29*, s. 17, Ankara, 2004
2 *Münşeat Mecmuası*, Ünv. Ktp. Ty 2599 2b; *Risale*, Süleymaniye Ktp. Halet Ef. 760 (numarasız); Süheyl, *Münşeat*, Ünv. Ktp. Ty 238 4a;Tâib*, Müşeat*, Süleymaniye Ktp. Serez 2771, 1b
3 M. Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* c. I, s. 248; c III, s. 360, 385, 449, 491, İst. 1983
4 M. Reşid-A. Rasim; *Hazîne-i Mekâtib Yahud Mükemmel Münşeat*, İst. 1306, Önsöz
5 Tâib; *a.g.e.*, 2a
6 Tâib, *a.g.e*; 2a
7 İsmail Rusûhî, *Miftâhu'l-belâga*; İst. 1284, s. 191
8 *Münşeat Mecmuası*, Ünv. Ktp. Ty 2599, 2b
9 *İnşâ-i Mergûb*, Atatürk Kit. M.C. Yazmaları, K36, 60a
10 Süheyl, *a.g.e.,* Ünv. Ktp., 238, 10b
11 *Miftâhu'l-belâga*, s. 201
12 Süheyl, *a.g.e*., 9a
13 *Münşeat Mecmuası*, Topkapı Hazine 1125, 30a; Asım; *Münşeat*, İst. 1286, s. 353; Nâbî; *Münşeat*, Topkapı Revan 1053, 66a
14 Telhisat-ı Münif, Üniv. Ktp. Ty 3136, 9a
15 Âli, Menşeül-İnşa, Bayezıd Ktp. Veliyüddin 1916, 192a
16 Kânî, *Münşeat*, Topkapı Hazine 827, 1b
17 Lâmiî Çelebi, *Münşeat*, Süleymaniye Ktp. Kadızâde 434, 44a
18 Nâbî, *a.g.e*., 1053, 51a
19 Bkz, Kânî, *a..g.e,* 30b; Lâmiî, *a.g.e.*, 10a; Tâib, *a.g.e*., 7b
20 *Münşeat Mecmuası*, Süleymaniye Ktp. Tarlan 80, 27a
21 *Münşeattü-l Mufassala*, Topkapı Revan, 1939, 115b
22 *Münşeat Mecmuası*, Tarlan 80, 27b
23 İsmail Rüsuhî; *Miftâhü'l-Belâga*, İst. 1284, s. 208
24 Kânî; *Münşeat*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 5363, 4a
25 Canın istediği, gözün hoşlandığı ne varsa, cennette vardır.
26 Lâmiî; *a.g.e*., 6a
27 (Kadir gecesi) bin aydan daha hayırlıdır, Kadir 3
28 Râgıp, *Münşeat*, Bulak 1253,s. 45
29 Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamd olsun.
30 Mesihî, *Gül-i Sadberg*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3351, 9a
31 Lâmiî; *a.g.e*., 10b
32 Âlî, *Menşeü'l-İnşâ*, Bâyezid Ktp. Veliyyüddin 1916, 237b
33 Kânî, *a.g.e.*, 24b
34 Nergisi, *Münşeat*, Topkapı Revan 1056
35 Âlî, *a.g.e.*, 258b

ŞAHİN KÖKTÜRK

HALK EDEBİYATINDA MEKTUP

Bir anlatım şekli/tekniği ve edebî tür olan mektup; aynı zamanda özel, mahrem duygu ve düşüncelerin rahatça ifade edilebildiği, insanın kendisiyle baş başa kalabildiği, önemli bir haberleşme aracıdır. Sıradan insandan, en yüksek makamdaki devlet adamına kadar hemen herkesin müracaat ettiği mektup, Türk edebiyatının her şubesinde karşımıza çıkar.

O.Ş.Gökyay, edebiyatımızda mektupların ilk örneklerini münşeat kitaplarında bulduğumuzu, bunun daha önce mektup yazılmadığı anlamına gelmediğini, sadece daha önce yazılmış mektupları bulup belgeye bağlayamadığımızı (1972: 17) söyler.

"Her yazıyı bir mektup" olarak gören Nurullah Ataç'a (1958: 3) mukabil Gökyay, "Şu kadarını söyleyeyim ki ben mektup deyince belli bir kimseden, yine adı belli bir kimseye gönderilen kâğıdı anlıyorum. Onun için, bir şairin ağzından yazılmış ve asıl sahiplerine ulaşmamış, onun kitabının dizeleri içinde unutulmuş kalmış olanları mektup saymıyorum." (a.y. s.22) der.

Edebiyatımıza bakıldığında zengin bir "mektup edebiyatı" meydana geldiğini görürüz. Mektuplar bazen veli zatların manevi terbiye ve telkin aracı, bazen mütefekkir ve ediplerin his ve fikirlerini dile getirdikleri edebî numûne, bazen de ferdî ve sosyal tenkit örneğidir. Halk açısından ise taşranın merkezle, köyün, kasabanın şehirle irtibatını sağlayan vasıtadır.

Modern edebiyatın içinde ise, -bilhassa romanlarda- mektup, kurgunun önemli bir parçasıdır. Toplum içinde kadın, aşk kavramı, kadın-erkek ilişkileri, evlilik, evlilikte uyumsuzluk, ihanet, kendini açıklama/anlatma ihtiyacı çoğu zaman bu yaygın anlatım yoluyla kurguya dahil edilir.

Mektubun Türkçesi *betik* veya *bitik*tir. İslamiyetin kabulünden sonra "mektup" kelimesinin yaygınlık kazandığı görülür. Bunun yanı sıra "name"nin de özellikle eser ve tür adı belirtmek üzere sıkça kullanıldığı göze çarpar.

Tanzimat öncesinde mektuplar "arîza, kâime, şukka, nâme, uhuvvetname, meveddetname, muhabbetname, tezkire, varak-pâre, kâğıt" gibi değişik isimler altında gruplandırılmıştır. "Arîza" ve "şukka" daha alt kademedekilerden daha üst kademedekilere yazılan mektuplara; "uhuvvetname, meveddetname, muhabbetname" kardeşlik ve sevgi duyguları ile bağlı kişilerin birbirlerine yazdıkları mektuplara verilen isimlerdir. "Varak-pâre" alçakgönüllülük ifadesi taşırken, "kağıt" çok geniş manada halk arasında mektup anlamına gelmektedir.. Name ise bazen aşk mektupları için kullanılmaktadır. (Gökyay, s.20)

"Mektuplar ayrıca konularına göre de adlandırılmaktadır: Arzıhal, tebrikname, tehniyename, taziyename, cevapname, teşekkür, takriz, davetname, niyazname, tezkire, müzekkere vb. gibi." (Gökyay, s.20; Kefeli, 2002: 21)

Her ne kadar ilk derli toplu mektup örneklerine "münşeat" kitaplarında rastlıyor olsak da Gökyay, yazının çıkışından beri mektuplaşmak bütün toplumlarda, insanların başvurdukları bir haberleşme yoludur, der ve bu mektupların, yazanın ve gönderilenin kültür seviyesine, aralarındaki ilgiye, rütbe farkına, ana, baba, oğul oluşuna, meslek durumuna göre başka başka olduğunu belirtir. Bunların, özel olduğu oranda dilinin ve üslubunun değiştiğini; Aziz Mahmut Hüdaî veya Niyazî-i Mısrî'nin yazdıkları ile bir yeniçeri ağasının, bir yeniçerinin yazdıkları arasında dil-üslup yönünden, konuyu ortaya koyma açısından bir benzerlik olmadığını vurgular. Ayrıca ona göre "münşeat" dışındaki mektupların dili yaşayan, konuşulan dildir. (Gökyay, s.21) Halk Edebiyatı dahilinde değerlendirilmesi gereken mektuplar da Gökyay'ın dile getirdiği bu mektuplardır. Bunlar, yine Gökyay'ın ifadesiyle ne "münşeat"lardakilere, ne Tanzimat sonrası rastlanan adı belli yazar mektuplarına benzemezler. Bunları yazanlar, ne anlatmak istiyorlarsa, onu düşündükleri ve konuştukları gibi kağıda dökerler, "şey" kelimesini kullanmazlar, ne söyleyecekse, adıyla sanıyla söylemesini bilirler. Somut nesneleri anlatmakta bir zorluk çekmezler. Gökyay, bir milletin asıl dilinin, duygu ve ruhunun bunlarda kendini meydana vurduğu görüşündedir.(a.y., s.22)

Halk Edebiyatı'nda mektupları tasnif etmek gerektiğinde adlandırma zorluğu karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle halka hitap eden ve halk tarafından yazılmış/yazdırılmış mektupları mensur ve manzum olarak ikiye ayırmak gerekir diye düşünüyorum. Daha sonra da bunları halk edebiyatının alt dallarına (anonim, aşık tarzı ve tasavvufî halk edebiyatına) göre değerlendirmek mümkün olacaktır, kanaatindeyim.

A. Mensur Mektuplar

1. Anonim mensur mektuplar

Tabiatı gereği mektuplar isimsiz olamazlar. Dolayısıyla anonim bir mektup tasavvur etmek mümkün değildir. Ancak, Gökyay'ın "asker ve halk mektupları" dediği ve tarihe de, edebiyat tarihine de geçmemiş kimseler tarafından yazılmış özel mektuplardır bunlar. (Gökyay, s.22)

Bu mektupların anonim tarafları, özellikle tekerlememsi kısımlarında kendini gösterir. Ayrıca belli duygu ve düşüncelerin ifadesi aynı veya benzer kelime/cümlelerle dile getirilir. Mesela gönderen ve gönderilen isimleri değiştirildiğinde muhtevasında pek değişiklik olmayacak olan şu asker mektubu buna örnek gösterilebilir:

Sayın kıymetli arkadaşım,

Seni ve beni, gemideki yelkeni, tarladaki dikeni, dünyada olup biteni, askerde hasretlik çekeni, gökteki yıldızı, sevdiğim kızı, kemanı sazı, sofradaki tuzu, baharı yazı, gelinlik kızı, bahçedeki havuzu, yeşil maydanozu yaratan Ulu Tanrıdan iyilikte olmanı dilerim.

Benim değerli, sağlam ciğerli, bazen kederli, bazen şekerli, her dilden anlayan, canlar arası, gönül yarası, avuç ortası, hindi yumurtası, Alman şirketli, krallar kıya-

fetli, kızlar düşmanı arkadaşım. Evvelâ kalbimin en derin köşesinden, gülyağı şişesinden selâm ve sevgilerimi sunar, sol kolundaki Nacar marka saatli, kordonu beyaz, pamuktan yumuşak, gülden nâzik, benden uzak ellerinden 500 beygir gücünde sıkarım. Yeni açmış güller gibi, kız oğlana mendil sallar gibi, kızlardaki haller gibi, sazımdaki teller gibi ben de hatırını suâl ederim.

Arkadaşım, ben burada çok hastalandım. Şimdi yatıyorum. Doktorlar şu ilaçları tavsiye ettiler. Bu ilaçlar burada yok. Senin göndermeni istiyorum. 10 eşek arısı, 60 yumurta sarısı, 50 çingene karısı, 5 kilo tahin helvası, 28 keklik yumurtası, 30 kilo üzüm kurusu, 17 mısır darısı, 97 tavuk kızartması, 10 kilo biber dolmasını bir kazana doldur. İçine 7 kilo tuz, 48 kilo muz, bir kamyon maydanoz, bir de güzel kız koy. 90 gün kaynat, 80 gün oynat, 20 ay karıştır. İlacı yapınca bir ceviz kabuğuna koy, şu adrese gönder. Cismi yok tümen, gönüllüler bölüğü, tozkoparan mangası nöbetçi âmiri eliyle diye yaz, postala.

Uzay yolu Apollo bahçesi arkadaşım. Böyle yazmamın sebebi, tahsilimdir. Tahsilimi soracak olursan ilkokula hiç gitmedim. Ortaokulun önünden bile geçmedim. Liseyi hayatta görmedim. Karı gördüm kız sandım. Sopayı gördüm hıyar sandım. Seni gördüm şaşırdım kaldım.

Mektubuma değil de satırlarıma burada son verirken selâm eder, hasret ve hürmetle o mübarek ellerinden sıkarım. Acele cevabını beklerim. Yazan: Dertli arkadaşın Sâmi (Kaya, 2002: 11-17)[1]

Anonim kategoride değerlendirilebilecek olan asker mektuplarını gönderen-gönderilen açısından çeşitlendirmek de mümkündür. Yukarıdaki örnek askerden askere yazılmış mektupların karakteristiğini göstermek için yeterlidir. Tamamı tekerleme gibi olan veya hiç tekerleme kısmı bulunmayan asker mektupları; babaya, kardeşe, yakın akrabaya ve en önemlisi sevgiliye ve tabii ki bunlardan da askere yazılanlar şeklinde tasnif edilip örneklendirilebilir. Okuma yazma oranının bu kadar yüksek olmadığı zamanlarda, bilhassa yaşlılar, oğullarından gelen mektupların cevabını çevresinde okuma yazma bilen birisine yazdırırdı. Çoğu zaman bu mektuplar "Evvela mahsus selam eder hasretle gözlerinden öperim." veya büyüklere hitaben yazılmış ise "... ellerinden öperim" kalıp ifadeleriyle başlardı. Bir asker annesinin dilinden oğula yazılmış şu mektuba göz atalım:

GÜLİZAR ANANIN ASKERDEKİ OĞLUNA MEKTUBU

Candan ve sevgülü oğlum Ehmet,

Mektibime başlamadan öğde selam eder gözlerinden öperem. Bacıların Zöhre, Güllüşah ve Möhübe selam eder ellerinden öperler. Deyiysen ki; üç bıdıkli tarlayı satın da Tombilikgilin Hadice'ye el goyun. Oğlum hele sen esgerligiy et de gel, ele seksen dene Hadice saha gurban ola... Avu evelik suratlı gızı da göynüe nereden gatdın? Hemin ona gelene gadar neler var... Ben ehdetmişem saha avu Hamzagilin güç-

cük gızı alacağam. Anasınnan da gonuşduğum zaman, bıldır demişdim ki "Hanım, bah, sakgın gızı ellere vermiyesen. Ben saha abuğam. O da demişdi ki: "Ena, o nası söz! Ben senden eyi gaynana mı bulacağam?

Bıldır guzzige verdiler büyük bacısını, bülürsen, dünyanın cehizini verdiler. Çüter çüter makgat örtükleri teşdisi, debbesi, zavrağı, gügümü ilişdirinden dut da dey maşafasına gaden. Neydim ki Hadiceyi, cıbıl canından başga neyi var?

Oğlum, İbraham emin deyiy ki: "Ehmet esgerden gelsin ki adamahıllı bir alafdar tükeni açım. Yeter kıltiği tarlalarda galıy. İreşberlik ağır zenetdür."

Ehmet geçen irehmetlik baban ürüyama girdi, gine kor gözenin başında ebdes alıydı. Dedim ki: Ayahlarıy dibine gurban olum, adam ölmeyinen külli evini barhını unudur mu? Dedi ki: He öldüm de bi mevlüd mü ohutduz, netdiz?

Ele hacil oldum ki. Avu zabitin mi ne gara heberi gelecekse, senin baban olmaduğunu bülmiy mi, saha izin vermiy? Deyiyem ki, izin ala da gelesen ki bi mevlüd ohudah.

Ehmed, çoraplarıyı da çitledim İsmayilinen yolladım. İçine birez de çemişinen basdıh goydum alanda büldüresen.

Bi gazan yapdardum gulpu gadalı
Yaylalara düşdüm davar güdeli
Ehmedim esgere getdi gedeli
Hasiret galduh çemişinen basdığa

Bizim oğlan dutulmuş Tombiliğin gızına
Baba çıksın Hadice'nin yüzüne
.....?

Anan genç yaşında bah neler gördü
Gapı gibi yari toprağa verdi
İrehmetlik baban ürüyama girdi
Uyandım ki sarılmışam yasduğa[2]

Gülizar ananın mektubu baştan ayağa samimiyet yüklüdür. Bu mektupta bir anne ve aynı zamanda dul bir kadının dünyasını samimi cümlelerin penceresinden seyrederiz. -Üç kızı olsa da- bir erkek evlada sahiptir, bunun bir övüncü vardır kendisinde. Oğluna oğlunun değil kendisinin istediği kızı alacaktır. Bu, -oğul da olsa- hakimiyet kurma isteğidir. Çünkü alacağı kızın çeyizi zengindir, ne de olsa fakirlik, yokluk vardır. Oğlunun rençberlikte ziyan olmasını istemez, onun dükkanı olmalı. O, kocasına sadakatini "ayaklarının dibine kurban olayım" sözleriyle belli eder ancak ona karşı geleneksel manevi görevini ihmal etmiştir. Mevlit ile ilgili düşüncelerini dile getirirken bir komutandan beklediklerini de söylemiş olur. Komutan her şeyden -do-

layısıyla Ehmet'in yetim olduğundan da- haberdar olmalıdır. Öyleyse niye bir mevlit için Ehmet'e izin vermez. Ölümü munisleştiren Gülizar ana, genç yaşta kaybettiği ve ölmüş olsa da sanki hâlâ ruhunun etraflarında olduğuna inandığı kocasına olan hasret ve arzularını da, şiir gibi hiç kimsenin bigane kalamayacağı bir sanata sığınarak dile getirmeyi ihmal etmez.

"*Battalgazi Destanı*"nda da mensur anonim mektup kapsamında ele alınabilecek mektuplara tesadüf ediyoruz. Bu mektuplar destan kurgusunda önemli bir yere sahiptir. Haberleşmek söz konusu olduğunda hemen mektuba başvurulur. Asıl adı Cafer olan Seyyid Battal Gazi'nin göstereceği kahramanlık ve yararlıklar daha destanın başlarında Hz. Muhammed'in bir mektubuyla okuyucu/dinleyiciye sezdirilir. Hz. Muhammed, Rum'u (Anadolu'yu) İslama açacak olan kişiye ulaştırılmak üzere ashabından Abdülvahap'a –içinde mektubun da bulunduğu- bir bohça verir. Bu emaneti verirken "ağzının barı (yarı)"nı da Abdülvahap'ın ağzına koyar. Mektupla birlikte bu emanet de Battalgazi'ye ulaşır ve bunu yutunca yetmiş iki dili konuşur, on iki ilmi bilir hale gelir (Köksal, 2003: 33-34). Mektup şöyledir:

"(.....) Ey benim makbul ümmetlerim! Size ma'l_m ola ki hâlık-ı âlem celle celâlühü buyurur kim iki yüz yıldan soñra Malâtıya'da bir oğlan kopa, seniñ neslinden, adı Ca'fer ola. Sağ yüzünde bir beñi ola, kızıl yüzlü uzun boylı tamâmet Rûm'ı aça. Küfr ü dalâletden kurtara. Kiliseleri yıka. Yerine mescidler yapa. Her kim benim ümmetimden ol zamâna irişe, Ca'fer'e mütâba'at kıla, anıñ hükminden çıkmaya. Her ne kim ider benim hükmimdir. Ben ki res_l-i evvelîn ve ahirînim. Ca'fer'den hoşnûdım. Allah u te'âlâ buyruğıyla Abdülvehhâbı ol tarafa gönderdim kim ol yiğide irişe. Benim selâmım ve ağzım yârın aña degüre." didi."[3]

Destanın devamında mektup kelimesi pek geçmez, daha çok **name** tercih edilir. Denilebilir ki hemen her sayfada ya "name" kelimesine ya da uzunlu kısalı "name" metinlerine tesadüf edilir. Bu mektuplar çoğunlukla doğrudan bir meseleyi dile getirir veya bir durumu haber verir. Destanın sonunda Battalgazi'nin ölümü de üzerine bir tehlikeyi haber verme maksadıyla yazı yazılmış bir taştan olur (Köksal, 2003: 325).

Türk milletinin "ordu-millet" oluşu sayısız mensur mektup örneğine vesile olmuştur. Ancak millî, mahallî, insanî, irfanî haslet ve erdemlerin en samimî, en halis biçimde kağıda döküldüğü bu metinler ne yazık ki ihmal edilmiş ve yeterince derlenmemiştir.

2. Âşıkların mensur mektupları[4]

Âşık-şâirlerin mektupları -ilgili bölümde de görüleceği üzere- çoğunlukla manzum olmuştur. Ancak bu, âşıkların hiç mensur mektup yazmadığı veya yazdırmadığı anlamına gelmez. Ancak âşıklara ait mensur mektup örnekleri "münşeat" kitapları kadar şanslı olmadığı için kime gönderildiyse onlarda kalmış, bir zaman sonra da yi-

tip gitmiştir. Halk şairleri, elleri kalem tutmaya, basın-yayınla uzak-yakın ilişkiler kurmaya başladıktan sonra bazı âşıkların mensur mektupları ve cevabî mektuplar görülmeye başlamıştır. Emekli öğretim görevlisi M. Halistin Kukul'dan elde ettiğim iki mektup böylesi yazışmalara örnek teşkil edecek mahiyettedir. Bahsedilen mektuplar Gürünlü Âşık Gülhanî'ye âittir. İlki şöyledir:

"Muhterem Efendim,

Saygı Değer Hocam, Tarafıma göndermek Zahmetine katlanmış bulunduğunuz mektubunuzu ve için(e) koymuş olduğunuz Çağrı Dergisinin fotokopisini aldım okudum. Sağ olun var olun Allah bin kez razı olsun bizim bir ozan olarak yaşamamız daha doğrusu bir iz bırakıp şu fani dünyada gitmemiz siz ve siz ğibi üsdat hoca ve folklorcuların kalemi ve tanıtmasına borçluyuz.

Gürünlü Aşık Gülhani olarak halk edebiyatına bir şeyler bırakacağıma evel Allah sizlerin sayesinde inanıyorum. Mektubunuza cevabı biraz geciktirmiş oldum, kusura bakmayın emirlerinizi bekler saygı ve hürmetlerimle yeni yeni eserlerim şiirlerim olursa tarafınıza göndereceğim. Kardeşiniz Gürünlü Gülhanî 12-1-1993" İmza, telefon. (Devamında Ankara'da olduğunu ve nöbeti esnasında bu mektubu acele yazdığını belirtmektedir. Mektubun imlasına sadık kalınmıştır.)

Âşık Gülhanî bu mektubu, M. Halistin Kukul'un Çağrı Dergisinde, Gülhanî"nin "Ben Beni Bilince" ve Âşık Devaî'nin "Gönül Pencerem" adlı şiir kitaplarını değerlendirdiği "İki Güzel Aşık İki Güzel Kitap" yazısı üzerine kaleme almıştır.

Gülhanî'nin, Kukul'a 8-4-1996 tarihinde yazdığı "*Saygı ve sevgi değer Hocam*" hitaplı daha uzunca mektubundan "*adı geçen kitabında yer almayan on iki şiirini gönderdiğini, bir başka dergide tahlil ederek yayınlarsa memnun olacağını, bir de yazının başlığını "Gürünlü Aşık Gülhani" yazmasını rica ettiğini*" anlıyoruz. Nitekim H. Kukul da bu şiirleri tahlil ettiği yazısını Erciyes Dergisi, Kasım 1996 sayısında "Gürünlü Âşık Gülhanî'nin Şiirleri" başlığıyla yayımlamıştır.[5]

Tarz olarak âşık edebiyatına uygun çok sayıda eser vermiş olan Abdurrahim Karakoç'un mensur mektuplarını bir araya getirdiği "*Çobandan Mektuplar*" adlı kitabı da bu kategoride değerlendirilebilir. Çoğunun başlığında "mektup" geçen ve bir çoban ile sohbet tarzında kaleme alınmış olan bu yazılarda tevhid inancından memleket meselelerine hemen her konu sade bir dille kaleme alınmıştır. Otuz mektup metninden dördü yazarın, diğerleri Çoban'ın ağzından yazılmıştır. Her mektupta saygı bildiren hitap cümlesinden sonra konuya geçilmiş, son kısımda selam/ dua ile bitirilmiştir.

Daha pek çok örneği bulunabilecek bu mensur âşık mektuplarının iki örneğinden şu genellemeleri yapabiliriz: Âşıklar, mektuplarına hürmetkâr bir hitapla başlamakta, sanatlarına dair görüş alış verişinde bulunmakta, yine selam ve saygı ifadeleriyle mektuplarına son vermektedirler. Bu, aynı zamanda mensur mektupların, hitap, selam-saygı, dilek-istek ve tekrar selam-saygı belirten klasik yapısına da uygundur.

3. Mutasavvıf şahsiyetlerin mensur mektupları

"Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren sûfîler mektup yazmayı irşad ve eğitim faaliyetlerinin bir parçası olarak görmüşlerdir. İçerikleri dikkate alındığında sûfîlerin mektupları yöneticileri uyarmak ya da onlara bazı istekleri iletmek, ilim ehli kimselerle görüş alışverişinde bulunmak, soruları cevaplamak, yanlarında olmayan müridlerin seyrü sülûk esnasında karşılaştıkları problemleri çözmek ve rüyalarını yorumlamak gibi amaçlarla kaleme aldıkları görülür." (Öngören, 2004: 21)

Mutasavvıfların mensur mektuplarında dil, "münşeat" kitaplarına göre nispeten sadedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz.nin karısına yazdığı mektup buna güzel bir örnektir. Bu mektuptan İ. Hakkı Hz.nin eşine olan duygularını, İstanbul'a kayınpederini aramaya gittiğini ve bulduğunu, başka mektuplaşmalar olduğunu öğreniyoruz. Mektubun başlangıcı şöyledir:

"*İzzetli, hürmetli, muhabbetli, hakikatli, adamlıklı, şefkatli, gönüllü, asıllı, usullü, akıllı, izanlı, hünerli, üsluplu, yakışıklı, güzel huylu, tatlı dilli, uzun boylu, ince belli, kıl ayıpsız hatunum, helalim Firdevs Hatun huzuruna: (.....)"*

Bu uzunca mektup şu dilek/dua paragrafıyla sona erer:

"*Gönlünüz her ne meyva isterse şehirden getirtesiz, Meyvasız kalmayasız. Haftada iki kere çaylara, bahçelere çıkasız, hapsolmayasız, rahat olasız, Allahın birliğine emanet olasız. Âmin, Yâ Muin"* (Büyük Türk Klasikleri, c.7, 1998: 229).

İkinci güzel bir örnek de Asiye Hatun'un Rüya mektuplarıdır. Cemal Kafadar'ın hazırladığı "Rüya Mektupları Asiye Hatun" adlı eserde, Üsküplü bir mutasavvife olan Asiye Hatun'un rüyalarından hareketle şeyhine yazmış olduğu ve kendisine yazılmış olan mektuplar, "rüya, tasavvuf ve kadın, kadın ve şeyh, zikir, mahremiyet" gibi kavram ve bunların ilişkileri açısından derinlemesine incelenmiştir.

Üsküp'te 1630'lu yılların sonlarında Kadri Efendi'nin kızı Asiye Hatun, Veli Dede adlı bir şeyhe bağlanmış ve iki seneden kısa bir sürede birer birer ilerleyerek *esma-yı seb'a*yı (Allah'ın yedi ismini) zikretmeye icazet alacak kadar mesafe katetmişken, şeyhinden soğur. Sebebini kendisi de bilmez. Bu ruh halinde iken Uziçe'de bir Halvetî dergâhında postnişin olan Muslihiddin adlı bir şeyhe, -Üsküp'teki Mehmed Dede adlı ilmine güvendiği bir zata danışarak- intisap eder. (Kafadar, 1994: 17) Rüyalarında gördüğü mahrem halleri, Mehmed Dede'ye ve şeyhine yazar ve onlar da kendisine cevabî mektuplar gönderir. Aşağıdaki örnekler, mektupların dil ve üslûbu hakkında bir kanaat verecektir.

Asiye Hatun'un Mehmed Dede'ye Muslihiddin Efendi'yi sorduğu mektup:

"Sûret-i mektub. İzzetlü sa'âdetlü sultanum efendi hazretlerinün mübarek dest-i şeriflerin bûs idüp envâ-ı ta'zim birle du'âlar arz olundukdan sonra: Benüm sultanum, ma'lum-i şerîfdür ki bir kaç senedür tarîk-i hakka sülûk b i-sebeb gendümüz tâlib olmadın zuhûr itmiş idi." (s.50).

Mehmed Dede'nin cevabî mektubu:

"Cevab-i mektub. Selâmdan sonra: kadın hazretleri, bu fakiri dünya ve âhiret kardaşlıga ihtiyar itmişsiz. Kabûl eyledük. Siz dahı bizüm dünyâ ve âhiret kardaşımuz olasız. (.....) Arz eyledügünüz ahvâlin küllîsi ma'lûm oldı. Ol derûnunuzda gâlib olan 'azîz hazretlerinün muhabbeti güzel haldür. Allahü te'âlâ mübârek eyleye. (.....)" (s.56).

Şeyhi Muslihiddin Efendi'nin cevabî mektubu:

"Cevab: Bacı kadın, bî-had ve lâ-yu'add selâm ve du'âlardan sonra: Allahü te'âlâ mübârek eylesün. Hüccet ve bürhân ile ve her vechile hakkunuz olmış. Bu 'âsî yüzi karanun icâzetine ihtiyâcunuz yok, ammâ te'eddüb itmişsiz. Allâhü te'âlâ âdâbunuz ziyâde eyleyüp günden güne terakkînüz ziyade ola. İcâzet olsun. İsm-i Hakkı süresiz. Bu yüzi kâreyi dahı du'âdan unutmayasız ve's-selâm." (s.104).

Bu alt başlıkta mutasavvıf şahsiyetlerin irşat ve manevi terbiye için kaleme aldıkları belli eserleri -ismen- zikretmek gerekir. Mevlânâ'nın aslı Farsça olan Mektûbât'ı, İmam-ı Rabbanî'nin Mektûbât'ı, Bediüzzaman Said Nursî'nin Mektûbât'ı, Mektûbât-ı Şeyh Aziz Hüdâî, Mektûbât-ı Sezâî, Mektûbât-ı Niyâzî-i Mısrî bunlardan ilk akla gelenlerdir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.29, s.22-23'te tasavvufun ortaya çıkışından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, muhatabına tasavvufî meseleleri aydınlatmak, nasihat ve irşat etmek vb. gayelerle yazılan mektuplara dair geniş bir bibliyografya yer almaktadır.

Mutasavvıf şahsiyetler gördükleri tahsil-terbiye itibariyle yüksek zümreden kabul edilseler bile muhatapları geniş halk kitlesi olduğu için mektuplarının dili de o seviyededir.

B. Manzum Mektuplar

1. Anonim manzum mektuplar

Bu alt başlık O.Ş.Gökyay'ın mektup tarifinin dışında kalıyor. Burada, yapısal özellikleri tam bir mektuptan ziyade, anonim halk şiirlerinde "mektup" kavramının ne kadar geçtiği hususu dile getirilebilir. Bu konuda anonim türlere bakıldığında maniler hemen dikkati çeker. Doğan Kaya eserinde bu maniler için "Mektup Manileri" başlığını kullanmıştır. (1999: 72).[6]

Bilhassa er mektuplarında ve dostların birbirine yazdığı mektupların sonunda yer alan bu manilerde "mektup" sadece kelime olarak geçmekle birlikte, onun bir haberleşme vasıtası (*Altın tas altın tarak / Gelemem yolum ırak / Aramızda deniz var / Mektup ile konuşak)*, (*Altın tas altın tarak / Oldum ben senden ırak / Eğer beni seversen / Kapıma mektup bırak)*, hasret dindirme (*Denizin kıyısına / Yuvarlandı taş geldi / Yar mektubun okurken / Gözlerimden yaş geldi*), "gönül pasını silme" vesilesi (*Raftaki hoşaf tası / Çektiğim yarin yası / Mektubunu yaz gönder / Açılsın gönül pası*), adeta ya-

zanın bir "vekil"i (*Mektup yazdım acele/ Al eline hecele / Mektup vekilim olsun /Al koynuna gecele*) olduğu anlaşılır (Kaya, 1999: 72).

Samsun'dan derlemiş olduğumuz manilerde de mektup kelimesi sıkça yer almaktadır. Diğer yörelerden derlenmiş manilerde geçen mektup kelimesinin işlevini Samsun manilerinden hareketle genellemek mümkündür.

Sevgiliden gelen mektuplar kıymetlidir. Ya yeşil sandığa konulur veya yar koynunda gezdirilir: (*Çıktım yeşil fındığa / Düştüm ısırganlığa / Yarimden mektup gelmiş / Koydum yeşil sandığa*), (*Maninin başı mısın / Cevahir taşı mısın / Sana bir mektup versem / Koynunda taşır mısın*). Çok sevinmeye bir vesiledir: (*Karpuz kestim yiyen yok / Halin nedir diyen yok / Yarimden mektup aldım / Gözün aydın diyen yok*). Sevgililer arasında haberleşmeyi sağlar: (*Gemi geliyor yan direk / Suyunu nerden indirek / Kuşlar dil de bilmiyor / Yare mektup gönderek*), (*Kapılarım dört kanet / Kaynanam pek muhanet / Ayda bir mektup yolla / Ben iderim kanaet*). Mektuba yazacak ne kadar çok şey vardır: (*Başındaki yazmadan / Yandım ayru gezmeden / Mürekkebim tükendi / Yare mektup yazmadan*), (*Mektup yazdım yaz idi / Kalemim kiraz idi / Yazacağım çok ama / Kağıdım pek az idi*), (*Dağlarda kar kalmadı / Yürekte fer kalmadı / Daha da yazacaktım / Mektupta yer kalmadı*), (*Yazı yazdım yaz idi Kalemim beyaz idi / Daha çok yazacaktım / Mürekkebim az idi*). En önemlisi mektup bir mahremiyettir: (*Siniden su akıtma / Beni yola bakıtma / Mektup yazar yollarım / Ecnebiye okutma*).

Mektup ve *name*nin türkü metinlerindeki macerası da manilerdeki gibidir. Bu iki kelime aynı muhteva ile türkülerde kendini gösterir. Aşağıdaki bentler mektupların muhtevasından da haber vermektedir:

…..
Selam gelir mektup ile
Mektup değil bu bir sille
Sever isen beni dinle
Güzel seni çok özledim
Üç ay oldu yol gözlerim
Hakikattır bu sözlerim (Bilgin, 2001: 78)

Şu türkü dörtlüğü mektup-posta ilişkisini hatırlatır:

Bir of çeksem karşıki dağlar yıkılır
Bugün posta günü canım sıkılır
Ellerin mektubu gelmiş okunur
Benim yüreğime hançer sokulur (Bilgin, 2001: 78)

"*Mektuplar bazen manzum bir tekerleme şeklinde yazılır. Genellikle asker mek-*

tuplarında gördüğümüz bu tekerlemeler; teşbih, tasvir ve abartmalı ifadelerle süslenmiş olup çeşitli mizahî konuları ihtiva ederler. Aşağıdaki tekerleme mektup, yukarıdaki tekerlememsi asker mektubunun cümlelerindeki seci ve kafiyelerden bölünerek alt alta getirilmiş halidir:

Bismillahirrahmanirrahim

Ey benim candan ve gönülden/ Kalbimin köşesinden / Gülyağı şişesinden / Günlük neş'esinden / Derken halden hatırdan / Beş-on satırdan / Yazması benden / Dinlemesi arkadaşlardan / Yeni açmış güller gibi, / Şeker yemiş diller gibi, / Kız oğlana mendil sallar gibi / Seni-beni / Gemideki yelkeni / Kayıktaki dümeni / Taksideki freni / Sılada hasretlik çekeni / Sizi-bizi / Ördeği kazı / Tarladaki karpuzu / Gökteki yıldızı / Sıladaki bekâr kızı yaratan Yüce Mevlâ'mdan iyilikte olmasını dilerim. / Hal ve hatırını sorarım. / Ellerinden sıkar, / Müsaadenle ben de senin gözlerinden öperim.

Arkadaşım!

Atmış olduğun kendin kadar kıymetli mektubunu aldım, derecesiz memnun oldum. Ben de seni memnun edebilmek için, çirkin yazılarımla düzgün satırlarımı karalayayım..." (Kaya, 1999: 591)

XVIII. yüzyıl sonlarında Tokat'ta yazılmış bir cönkte yer alan bir tekerlemeli mektup da şöyledir:

"Şifaü'l-kulûb, likaü'l-mahbûb; / Gözümün yaşı ile yazıldı bu mektup. / İzzetli, nezaketli nur-ı didem, / Server-i sinem, ciğer köşem. / Candan azizim, şekerden lezizim. / Başımın tacı, / gönlümün ilacı. / Bahtım aynası, devletim güneşi. Dilde füturum, kalpte huzurum. / Alemde varım, sevgili yarim. / Fikr-i hayâlim, def-i melalim. / Gonca dehanım, ince miyanım. / Efendim, sultanım!.. Sana benden, / Derun-ı dilden, canı gönülden, / Güller gibi handan, bülbüller gibi şadan, / Derun-ı muhabbet, kesir-i müveddet üzere selâmlar olsun. / Benim şahım, unutma padişahım. / Her ne kadar suçum var ise affeyle benim sultanım. / Bir kere yanıma gelsen, halimden bilsen, / Merhamet kılsan, bir busecik ihsan eylesen. / Yahut yanına varsam, yüzünü görsem, yüzümü sürsem. / Şeftalin alsam, kurbanın olsam, / Gerdanın emsem, mihmanın olsam, / Koynuna girsem, murada ersem. / Dünya bana bir cehennemdir. / İzzetten karin, rifati rehin, fikrim sendedir. /Hemen incedir belin, tatlıdır dilin, gayrıya meyletmez kulun. / Alemde varım, sevgili yarim, / Aşkınla her dem yanarım. / Mah-ı tabanım, terahhum eyle bana hünkârım. / Derde dermanım, severim seni yoktur inkârım. / Kameti servi, eyleme çok cevri. / Can u gönülden sevmişim seni. / Yandım tutuştum, hem narına piştim. / Senin gül yüzün, hem şirin sözün, / Aşıkı öldürür ol ahu gözün. / Kaşların keman, afet-i devran, / Karşımda hayalin her an./ Serv-i bülendim, zülf-i kemendim,/ Öldüm derdinden, aman efendim./ Bana yazıktır, bağrım yanıktır,/ Bu derdimendim sana layıktır./ Beni ağlatma, yeter ağlattın, / Dilimi sorarsan senin zikrindedir. / Kalbimi sorarsan senin fikrindedir./ Seni bir dem görmüşem, / Hicran oduna yanmışam. /

*Burada hatmoldu kelâm, / Eğer **name**m eksik ise*

Siz eyleyin tamam. / Aaah!...Aaah!... / İkimizi bir döşekte sen kavuştur Ya Allah!...” (DUMLUCA, 1980: 20; Kaya, 1999: 591)

2.Âşıkların manzum mektupları

Mektup ve aynı anlamdaki nâme, âşıkların çok kullandığı bir kavramdır. Bu, bazen geniş çağrışımlarından yararlanmak üzere sadece kelime olarak, çoğu zaman da manzum bir metin halinde karşımıza çıkar. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nin (c.6) “*Mektup*”, maddesinde “Mektubun Türk Dünyasındaki yeri henüz açıklığa kavuşmamıştır.” değerlendirmesinden sonra mektup anlamında kullanılan belli terimlere ilaveten “...halk dilinde (âşık edebiyatında) mektuba *kağıt, gam yükü, gönül dili, çile bohçası, nâme* gibi isimler verilmesinin yanında sevgiliden âşığa -sözlü olarak- gelen haberin *yazılmamış ferman,* bu haberin sevindirici olması halinde de *şekerli hurma* adını aldığı belirtilmelidir.” denilmektedir (1986: 231-236).

Yukarıda âşık kelimesinin kapsayıcı bir terim olarak kullanıldığını belirtmiştik. Dolayısıyla bu kelime, anılan diğer halk şairlerini de akla getirmelidir. Saz çalabilen âşık, meydan ve saz şairlerinin; saz çalamayan kalem şairlerinin ve diğer halk şairlerinin şiirleri, mektup açısından gözden geçirildiğinde epeyce malzeme bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak malzememin çokluğu tasnif problemini de beraberinde getirmektedir.

Ali Yakıcı, âşık edebiyatında mektubu “tür” açısından tartışmaya açar (1993: 55). Yakıcı, özetle, Batı’da mensur mektuplar yanında manzum mektupların da bir tür olarak kabul edildiğini, âşıklar arasındaki “manzum mektup”ların da bu bakımdan etraflıca ele alınması gerektiğini ileri sürer. Yakıcı bu meseleyi diğer âşıklara ait mektuplarla birlikte Âşık Hasan ile Sefil Molla’nın birbirlerine yazdıkları çok sayıdaki manzum mektuplardan örneklerle ayrıntılı şekilde gözler önüne serer. Ağabey-kardeş olan bu iki âşığın karşılıklı birer mektubu, mensur halk mektuplarıyla da mukayese edebilme imkanı verecektir:

“Âşık Hasan “Eşe”yi kaçırır. Gavur dağlarında ikamet eden arkadaşı “Karadöl’ün yaylasına sığınır. Fakat, Karadöl’ün durumu jandarmaya bildirmesi sonucu yakalanır. Tutuklanarak Belen Hapishanesi’ne konur. Bir hafta sonra da Halep Hapishanesi’ne nakledilir. Halep’e gitmeden önce ağabeyi Sefil Molla’ya şu mektubu gönderir:

Tez yetiş kardaşım Hacı / Gel gör benim hallarımı / Değneğinen vura vura / Kararttılar bellerimi

Düşmanlar izi sürdüler / Herkes murada erdiler / Kelepçeyi dar vurdular Hep yardılar kollarımı

Görmek ister arzum sende / Başka kimsem yok cihanda / Pazar günü Kırıkhan ‘da Beklen benim yollarımı

Bitirmedim benim dostum /Kahrım çoktur sana küstüm / Dünyadan ümidi kestim / Engel dersin güllerimi

Aşık der pervane döndüm / Bir dilber oduna yandım / Aman himmet Beyefendim / Köl'eylerim döllerimi

Sefil Molla'nın gönderdiği mektup kardeşi Âşık Hasan'a ancak Halep Hapishanesi'nde ulaşır:

Beni dinle söz dinlemez kardeşim / Sana derim halimizi duy bizim / Ettiğimiz yolumuzdan geliyor / Elde değil çektiğimiz zor bizim

Yeni çıktı eski gördüğüm düşler / Atamız yurdunda öttü baykuşlar / Bize yakışır mı yaramaz işler / Aslımıza Hocazade der bizim

.....

Eller evsin bekler bizi hapishane / El hamama gider bizler külhana / Obalar en evvel koştu felhana / Koca öküz kırık saban bor bizim

.....

Seni sürmek idi düşmanın kastı / Evde yatar iken el seni bastı / Bilmez misin yoktur düşenin dostu Ahrık bizim yelpik bizim çor bizim.

Evvel çalışırsan eşe bakmaya / Sonra kolay olur başa kakmaya / Beye yalvarıp da aman çekmeye / Düşünsene ne yüzümüz var bizim

Sefil Mollam der ki düştüm dile ben / Ne söyleyim halden bilmez ele ben / Bugün rambıl attım baktım fala ben / Meraklanma yine kardeş zar bizim" (Yakıcı, 2004: 666-8) (Bu destan-mektup 12 dörtlüktür.)

Manzum mektuplar hakkında bir kanaat edinmek için derli toplu bir çalışma yeterli olacaktır, sanıyorum. Doğan Kaya'nın danışmanlığında lisans öğrencisi Özlem Tonca tarafından hazırlanan "Mektup Şiirler" adlı bitirme tezinde "Âşık İsmetî" ve "Kul Gazi"nin ve bu iki âşığa cevap yazan diğer âşıkların mektup şiirleri bir araya getirilmiştir.[7] Bu mektupların çoğu manzum, birkaçı nazım-nesir karışıktır.

Aşık İsmeti (İsmeti Namlı), 1985 yılının güz aylarında ağır bir hastalık geçirir. O sıralar Sayın Ömer Kayaoğlu'na bir mektup ve bir deyiş gönderir. Kayaoğlu da İsmeti'ye karşılık verir. Baş tarafı mensur olan mektup şöyledir:

"Çok Muhterem Ömer Kayaoğlu,

Sizleri görmeyi ziyaret etmeyi düşünüyordum fakat sağlık durumumun bozulması ve derdimin çare bulması imkansız gibi. Bel kemiğinin iki yerinde kırık ve ayrıca bel fıtığı da var. Hele yatmaktayım bu ara yazdığım şiirleri size göndererek belki görüşemem diyorum. Elveda diyorum. En derin saygılarımla.

ELVEDA

Hasta yatağımda can tende iken, / Elimi uzatıp elveda derim. / Hele dilim dönüp söz bende iken, / Elimi uzatıp elveda derim.

.....

Aşık İsmeti gitmek üzere, / Çıkamazsam bundan böyle pazara, / Cümle şairlere bunca yazara,

Elimi uzatıp elveda derim. / Aşık İsmeti" (Tonca, 1997: 15) (Beş dörtlüğü yazılmamıştır.)

Ömer Kayaoğlu'nun cevabı türkü formundadır:

"İSMETÎ'YE MEKTUP

Yüreği yaralı kalemi usta / Duydum ki İsmeti ağırca hasta / Gözüm gönlüm aklım kaldı Sivas'ta

Ölüm "Emri Hak"sa geçinden versin / Tanrım Pir Sultan'ın gücünden versin

(.....)

Kayaoğlu der ki boynum bükeyim / Ağrından biraz ver ben de çekeyim / Derman olsa gözyaşımı dökeyim.

Şifa dileğimi saldım yollara / Ulaşa tez elden Sivas'a vara

Ömer Kayaoğlu" (Tonca, 1997: 16) (Dört bentlik şiirin ilk ve son bentleri yazılmıştır.)

Bu mektuplardan ilkinde İsmetî ölüme hazır bir ruh hâleti içinde bütün dostlarına "elveda" demekte, Ö. Kayaoğlu da şifa dileklerini iletmektedir.

Bu şiir mektupların bir kısmı çok kısa ve sitemlidir. Enver Tunçalp;

"Eski eserleri taramaktayım,
Daha bir çok işe yaramaktayım,
Beni aramayan dostu terk ettim,
Beni arayanı aramaktayım... (Ocak 1987) (Tonca, 1997: 13)

diyerek sitemlerini yollar, İsmetî de "Sitemli Dost" şiirinde aynı kafiye ile;

"Ben benliğimden farımaktayım,
Aşkın ocağında erimekteyim,
Sitem edenlere sitem etmeden!
Hoş görü içinde yürümekteyim.

Sağlık ve âfiyet içinde uzun ömürler diler en derin saygılarımı sunarım. Selamlarımla" (6-1-1987) (Tonca, 1997: 14) diyerek cevap vermektedir.

Bu şiir mektuplar içinde dikkat çeken bir husus da âşıkların halk edebiyatı sahasıyla meşgul olan bilim adamlarına manzum mektup göndermeleri, cevaplarını da manzum olarak almalarıdır. Prof. Dr. İlhan Başgöz Âşık İsmetî'den aldığı bir habere şu koşma mektubu yazar:

AŞIK İSMETİ'YE İTHAF...

Aşık İsmeti'ye Selam

İsmetinin haber gelmiş halinden, / Kuşun kanadından, turna dilinden, / Şen olası yurdum Sivas ilinden, / Dert görmesin kalem tutan elleri.

Vatandan uzaksan, bahtın karalı, / Cennette de olsan kalbin yaralı, / Kim bilecek İlhan BÖŞGÖZ nereli, / Bağlanmış boranda kışta yolları

Amerika bir acayip yurt imiş, / İnsanları hem kuzu, hem kurt imiş, / Kimisi yüreksiz, kimisi mert imiş, / İşte böyle bu diyarın halleri.

.....

İlhanî'yi sorsan aklı karalı, / Bazan buralı da bazan oralı, / Yalnızlıktan yüreciği yaralı, / Boz bulanık dalgalanır selleri. Prof.Dr. İlhan BAŞGÖZ 19.6.1990 (İndiana/Amerika) (Tonca, 1997: 10)

Âşık İsmetî'nin İlhanî'ye cevabî manzumesinin ilk ve son dörtlüğü şöyledir:

İLHANİ'YE

Hayat harmanını zaman durmadan, / İnce eleklerden eler İlhani, / Çarkı Felek döner mola vermeden, / Herkes bir ayeye yeler İlhani.

.....

İsmeti Sivas'ta sizleri özler / Postacı geldikçe haberin gözler, / Nasıl yazmalıyım anlata sözler, / Anlıyasın daha neler İlhani. Aşık İsmeti 12 TEMMUZ 1990 (Tonca, 1997: 10)

Benzer bir yazışma da Kağızmanlı Âşık Cemal Hoca[8] ile "Âşık Ömer" mahlaslı Behçet Kemal Çağlar arasında cereyan eder. Cemal Hoca'nın Erzincan mebusu, Behçet Kemal Çağlar Bey'e 12.05.1943 Çarşamba günü yazdığı mektubun ilk dörtlüğü şöyledir:

Name kurban, yetiş yetiş durmadan, / Hazin halim tez-tez haber ver de gel. / Ara, bul mürürü zaman olmadan, / Pek sıkılmışam, kalmışam darda gel.

Behçet Kemal Çağlar'ın Cemal Hoca'ya cevabî mektubunun ilk dörtlüğü:

Aldık namesini üstadımızın / Kuş kondu ve öttü ve uçtu gitti. / İki ruh cennetin dergâhı içre /

Görmeden görüştü, konuştu, gitti.

Manzum mektuplar içinde "muamma-şiirler" bir başka dikkat çekici husustur. Sarıkamış'ın Mescidli köyünden Âşık Divanî, Cemal Hoca'ya yazmış olduğu mektubunda cemresine kendi muammasının cevabını istemiş, o da şöyle cevap vermiştir:

Aldı Divani

Divanî gel zahir etme bu muamma sırrını / Mayası neden kurulmuş kim yazmış defterini /

Suale cevap isterim hesap et harflerini / Harfi dörttür noktası bir kün-mekanda eğleşir

Aldı Cemal Hoca

İster isen ey divani zahir etme sırrını / Çar-ı gasırdan mayası, Hak tutar defterini / Cemal'e sual açarsan al cevap bil sırrını / Cim ile mim, ra ile he bu nişanda eğleşir

Âşık Cemal Hoca'nın; Ümmanî, Reyhanî ve başka âşıklara, ayrıca yakın ve tanıdıklarına hem manzum mektuplar, hem de manzum muamma şeklinde çok sayıda mektubu vardır.

Basın-yayın yoluyla bütün âşıklara hitaben yazılan muamma mektuplara en çarpıcı örnek, Âşık Muzaffer Çağlayan'ın Kadirli'de "Serhat Gazetesi"nde yayımladığı 11'li hece vezni ile 19 dörtlükten oluşan dinî-tasavvufî mahiyetteki bir manzumesidir. Bu muamma mektuba beş âşık cevap verir. Âşıkların birbirlerinden haberi olmadan gönderdikleri şiirler de on dokuzar dörtlüktür. **Muzaffer Çağlayan'ın** şiiri on bir hecelidir. *"Adem neden ekmel oldu bildin mi"* şeklinde tek ayakla söylenmiştir. Sadece beşinci dörtlükte *"Ona şefkat kimden oldu bildin mi"* diyerek kısmen ayaktan çıkmıştır.

Çağlayan, bilgi ve soru karışımı bir üslupla vücuda getirdiği şiirinde diğer âşıklara on iki soru yöneltir. (Kaya, 2000: 325)[9]

Muzaffer Çağlayan'ın 19 bentlik muamma manzumesinin ilk üç dörtlüğü şunlardır:

1. Adem'in cismini topraktan ilah / Yarattı ol Gani yüce padişah / Emretti Kur'an'da sevap ve günah / Adem neden ekmel oldu bildin mi

2. Tekvin sıfatıyla yoktan var etti / Kendi varlığından kudret bahşetti / Cennetinde onu has mihman etti / Bu ters düşen teoriyi bildin mi

3. Ademde göründü o bahr-ı mevcut / Ayırır onlan ol yevm-i mevcut / Kim için eyledi melekler sücut / Adem neden ekmel oldu bildin mi

.....

Aşık Veysel'in eşinden aldığı mektubu şiirleştirdiği koşma mektubu da farklı bir mektup şiir örneğidir:

*Yeni **mektup** aldım gül yüzlü yârdan / Gözletme yolları gel deyi yazmış / Sivralan köyünden bizim diyardan / Dağlar mor menevşe gül deyi yazmış (.....) (*Tamamı beş dörtlüktür*)* (Kaya, 2004: 289)

Mektup başlığı taşıyan şiirler denildiğinde ilk akla gelmesi gereken isimlerden biri de Abdurrahim Karakoç'tur. Yukarıda mensur mektuplarından söz ettiğimiz şairi, manzum mektupları açısından da anmak gerekir. *Vur Emri* adlı şiir kitabının "Ha-

san'a Mektuplar" bölümüne "Mektup yazdım Hasan'a / Ha Hasan'a ha sana" mısralarıyla giriş yapan şair, "Hasan'a Mektup" başlığıyla 8'li ve 11'li hece vezniyle 20 koşma kaydeder. "Hasan'dan Gelen Mektup" başlığı ile 5; "Er Mektubu", "Askere Mektup", "Bozkurt'a Mektup", "Köroğlu'na Mektup" başlığı ile de 4 şiir daha dikkatimizi çeker.

Karakoç, *Parmak İzi*'nde "*Hasan'a Mektup (2-3)"te "Hasan'a ilk mektubu 1960 yılında yazmıştım... Bakıyorum aradan tam 41 yıl geçmiş... Hasan, ilk mektubunu okuduğunda eğer 20 yaşındaysa, şimdi 61 yaşına basmıştır... Daha yaşlılar varsa da onların gözleri belki görmez, belki de okumak istemezler... Ben yeni Hasan'lara 41 yılın hikâyesini anlatacağım... Şiirle;"* diyor. Buradan anlaşılmaktadır ki Hasan belirli bir şahıs değildir ve Karakoç'un "Hasan'a Mektuplar" serisi aslında herkese yazılmıştır.

Yapı bakımından da Karakoç'un şiir mektupları koşma veya destan tarzındadır. Hemen ekseriyetinde dünyada ve ülkemizde yaşanan haksızlık ve adaletsizliklere, bu cürmü işleyenlere yer yer ağır taşlamalar, hicivler yöneltilir.

Karakoç'un; *Parmak İzi*'nde, "Hasan'a Mektup (2-1)", "Hasan'a Mektup (2-2)", "Hasan'a Mektup (2-3); *Gökçekimi*'nde, "Eski Mektuplar", "Avcı Dostlarıma Mektup", "Dağlara Mektup"; *Kan Yazısı*'nda, "Aşık Ali'ye 1. Cevap", "Aşık Ali'ye 2. Cevap"; *Akıl Karaya Vurdu*'da, "Bir Mektuba Cevap", "Karabağ'a Mektup", "Bekri Mustafa'ya Mektup"; *Beşinci Mevsim*'de, "Bir Yerden Her Yere Mektup", "Bacıma Mektup 2" "Sıladan Gurbete Mektup", "Ata'larımıza Mektup" başlıklı şiirleri yer alır.

Kan Yazısı'ndaki, -başlığında mektup geçen- şiirlerinde mensur bir mektubun izlerini fark ederiz. "Aşık Ali'ye 1. Cevap" ta ilk dörtlükte, "*selamına, aleykümselam ve şiirli mektubunu aldım, bilesin / Yazıp cevabını saldım bilesin.*" der. 11. son dörtlükte "vakti az" olduğundan kısa kestiğini belirtir. "Aşık Ali'ye 2. Cevap"ta önceki şiirinde kendisine "âşık" denilmiş bunda da "muhkem âşık" denilmiş, bunu pek kabullenemediğini belirtir. Üç-beş söz edenin âşık sayılamayacağını ifade ederek tevazu gösterir.

Âşık edebiyatı tarzında mektup-şiir kaleme alan günümüz şairleri de mevcuttur. Bekir Sıtkı Erdoğan'ın sanat müziği tarzında da bestelenmiş olan "Kışlada Bahar (Kara Gözlüm)" şiiri mektubun hayatımızdaki yerini çeşitli yönleriyle yansıttığı gibi, diğer günümüz şairlerinin de manzum mektup açısından gözden geçirilmesi gerektiğini işaret eder:

Kara gözlüm efkarlanma gel gayrı / İbibikler öter ötmez ordayım / Mektubunda diyorsun ki gel gayrı / Sütler kaymak tutar tutmaz ordayım...

Bahar geldi koyun kuzu koklaştı / İki aşık dört senedir bekleşti / Kara gözlüm dü-

ğün dernek yaklaştı / Vatan borcu biter bitmez ordayım

Halk edebiyatında mektubun bir de yazılmamış olanlarından bahsedilebilir. Asıl işlevi haber getirmek olan mektupların yazılmayanları onların yerine geçen nesne ve varlıklardır. Bunlardan en önemlisi "turna"dır. Kumru ve güvercin de haberci kuşlardan kabul edilir. "Türk Halk şairleri, yukarıda zikredilen manevi hava içinde turnaya hususi bir ilgi duymuşlar, onu, âşıklığın şartlarından biri olan seyahatlerinde "haber" motifi olarak kullanmışlardır." sözleriyle Ş. Elçin turna gerçeğine işaret etmektedir. (Elçin, 1997: 75).

Cemal Hoca'nın aşağıdaki mısralarında ise turna mektup ilişkisi açıkça görülür:

"Eylen turnam eylen var bir emanet
Mektup yazim yara vermeden gitme" (Gözaydın, 1991: 70)

Uzak mesafelerin habercisi turnanın yanı sıra bir de yakın mesafeler içinde mektubun yerini tutan nesneler vardır. Bunlardan biri mendildir. Nevzat Gözaydın mendil ve onun renkleriyle, vücudun değişik yerlerine konulmasıyla muhatabına mesaj verdiğini ifade eder.(1991: 54-57)

SONUÇ

Halk edebiyatında mektubun kapsamlı bir çalışma konusu olduğu açıktır. Türkiye çapında, bölge-şehir çerçevesinde ve hatta belli âşıklara münhasıran mektup-şiir (manzum mektup) üzerine çeşitli çalışmalar yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Mensur ve manzum olmak üzere iki ana başlık ve ayrıntılı alt başlıklar halinde incelenebilecek mektuplar, insanların mahrem duygu ve düşüncelerini yansıttığı için Türk insanının iç dünyasını keşfetmede dikkate değer kaynaklardır.

Âşık edebiyatına ait mektuplar diğerlerine nazaran daha iyi muhafaza edilmişlerdir sayıca da çoktur. Bunlar üzerine yapılacak çalışmalar tarihî, coğrafî, mahallî, insanî birçok veri sağlayacaktır. Anonim mensur mektuplar ise iyi muhafaza edilememiştir.

Halk edebiyatında mektubun işlevi diğer sahalarda olduğu gibi öncelikle haberleşmedir. Aşıklar arasında dikkat çeken bir başka işlevi ise birbirlerinin bilgisini sınamak üzere muamma yöneltmektir.

Halk şiirinde "mektup" terimi yerine başta name olmak üzere çeşitli kelime ve kavramlar da kullanılmaktadır. "Mektup" çağrışımlarından yararlanma bakımından da anlam yüklü bir kelimedir ve bu yönüyle şiirin zenginleştirici bir unsuru olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

ADA, Ahmet, (2004), "*Mektup İçin Fragmanlar*", **Simge Dergisi**, Eylül Ekim 2004, Sayı 13, İstanbul.

ATAÇ, Nurullah, (1958), **Okuruma Mektuplar**, Varlık Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, Sedat, (2001), **Türküler Geçidi Yöreleriyle Türkü Sözleri**, Etüd Kitapları, İstanbul.

Büyük Türk Klasikleri, c.7, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

DUMLUCA, Halil, (1980), "*Tekerlemeli Mektup*", **Türk Folkloru, I** (9), 4, s.20.

ELÇİN, Şükrü, (1997), "*Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi*", **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, Akçağ, Ankara, ss.63-75.

GÖKYAY, Orhan Şaik, (1974), "*Tanzimat Dönemine Değin Mektup*", **Türk Dili Mektup Özel Sayısı**, c.3, S.274, Ankara.

GÖZAYDIN, Nevzat, (1991), "*Türk Folklorunda İletişimle İlgili Bazı Olaylar Üzerine*", **Folklor Dünyasından**, Ankara.

KAFADAR, Cemal, (1994), **Rüya Mektupları Asiye Hatun**, Oğlak Yayınları, İstanbul.

KARAKOÇ, Abdürrahim, (1997), **Çobandan Mektuplar**, Ankara.

……., (1979), **Vur Emri**, 5. bs. Töre Devlet Yayınevi, İstanbul.

....., (2000), **Gökçekimi**, Alperen Yayınları, Ankara.

....., (2000), **Kan Yazısı**, Alperen Yayınları, Ankara.

....., (2000), **Akıl Karaya Vurdu**, Alperen Yayınları, Ankara.

....., (2000), **Beşinci Mevsim**, Alperen Yayınları, Ankara.

....., (2002), **Parmak İzi**, Alperen Yayınları, Ankara.

KAYA**,** Doğan**, (**1999**),** "*Mektup Manileri*", **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ, Ankara.

KAYA, Doğan, (2000)**,** "*Adanalı Aşıkların Mektup Şiirleri*", **Aşık Edebiyatı Üzerine Araştırmalar**, Kitabevi, İstanbul.

KAYA, Doğan**,** (2002), "*Asker Mektupları, Askerlik Üzerine Derlemeler*", **Halkbilim Araştırmaları,** İstanbul**.**

KAYA, Doğan, (2004**), Aşık Veysel**, Sivas.

KEFELİ, Emel, (2002), **Anlatım Tekniği Olarak Mektup**, Kitabevi, İstanbul.

KÖKSAL, Hasan, (2003), Battal Gazi Destanı, Akçağ Yayınları, Ankara.

KUKUL, M. Halistin, (1992), "*İki Güzel Aşık İki Güzel Kitap*", **Çağrı Dergisi**, Aralık Sayısı Konya.

……., (1996), "*Gürünlü Âşık Gülhanî'nin Şiirleri*", **Erciyes Dergisi**, Kasım, Kayseri.

ÖNGÖREN, Reşad, (2004), "*Mektup*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** c.29, Ankara, (R. Öngören, "Mektup" maddesinin "Tasavvuf" bölümünü yazmıştır.)

SAKAOĞLU, Saim, (1996), "*Ozan, Âşık, Saz Şairi Ve Halk Şairi Kavramları Üzerin*e", **Türk Halkbiliminde ve Halk Edebiyatında Görüşler** (**Antoloji**), (Hazırlayan: Hayrettin İVGİN), Ankara.

Simge Kültür ve Edebiyat Seçkisi, (2004), Sayı 13, Eylül-Ekim, İstanbul.

TAN, Nail, (1975), "*Mektup Manileri*", **Sivas Folkloru**, III (35), 12, ss.10-14.

TANSEL, Fevziye Abdullah, (1964), "*Türk Edebiyatında Mektup"* **Tercüme Dergisi Mektup Özel Sayısı**, c.16, 1964, s.77-80.

TONCA**,** Özlem, (1997), **Mektup Şiirler**, Sivas, (Basılmamış lisans tezi, V+96 s.).

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, (1986), Dergâh Yayınları, İstanbul, ss.231-236.

Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı, (1974), Sayı 274, Temmuz, Ankara.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.29, (2004), "*Mektup*", Ankara, ss.13-23.

YAKICI, Ali, (2004). **"***Aşıklar Arasında Mektuplaşma Geleneği Ve Aşık Hasan İle Sefil Molla'nın Mektupları*", **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan**, Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, Ankara, ss.660-668.

……., (1993), *"Aşık Tarzı Türk Şiirinde Mektup Geleneği",* **Millî Folklor,** Sayı: 17, Bahar, Ankara.

---

1 Başka asker mektubu örnekleri için Doğan Kaya'nın bu yazısına bakılabilir.

2 Bu mektup Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğretim üyesi Yard. Doç. Dr. Ahmet KÖKDEMİR'den temin edilmiştir. Kökdemir, mektubun Erzurum'un köylerinde ilkokul öğretmenliği yaptığı yıllarda eline geçtiğini ancak kimden ve hangi yöreden olduğunu hatırlayamadığını belirtti. Mektubun sonunda "Muhsin Yiğitoğlu, Dik Kaldırım, İnci Sokak, Çekirge/BURSA" adresi dikkati çekmektedir.
Mektupta geçen bazı kelimeler: **bıdikli**: Küçük, **Avu**: Aha o, şu, **evelik**: Bazı işler için kullanılan uzunca bir araç-gereç, **bıldır**: Geçen yıl, **saha**: Sana, **abuğam**: Güveniyorum, **ena**: Ana! (şaşırma ifadesi), **guzzig**: Kambur, **çüter çüter**: Çifter çifter, **makgat**: Makat, sedir, **teşdis**: Bakır leğen, **debbe**: Kapaklı testi, **zavrak**: Kapaklı bakır kazan, **ilişdir**: Süzgeç, **dey**: Tâ, **maşafa**: Maşraba, **alafdar**: Tahıl, **tüken**: Dükkan, **kıltik**: Çarık, eski ayakkabı, **hacil ol-**: Utanmak, **çitle-**: Dikme, örmek, **çemiş**: Dut kurusu, **basdıh**: Pestil, **gadalı**: Kalaylı, **baba çıksın**: Lanet olsun.

3 Transkripsiyon işaretli bu kısım, Prof. Dr. Necati Demir ve Yard. Doç. Dr. Mehmet Dursun Erdem tarafından çok ciltli olarak bütün yönleriyle yayıma hazırlanan Battal Gazi Destanı çalışmasından alıntılanmıştır. Bu çalışmada, olay örgüsünde ağırlıklı olarak haberleşme için sık sık başvurulan mektup (name) örnekleri dikkati çekmektedir.

4 Bu başlıkta "âşık" kavramı, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun "Ozan, Âşık, Saz Şairi Ve Halk Şairi Kavramları Üzerine" (**Türk Halkbiliminde ve Halk Edebiyatında Görüşler (Antoloji**), (Hazırlayan: Hayrettin İVGİN), Ankara 1996, ss.204-207) başlıklı yazısı çerçevesinde düşünülmüştür. Bu yazısında S. Sakaoğlu, "âşık, saz şairi, meydan şairi, ozan, Hak şairi, halk şairi, kalem şuarası vb. ad verilen saz-söz erbabının kendilerini genellikle "âşık" olarak adlandırdığını ve halk tarafından böyle bilindiğini, bu insanları bir araya getiren programlara da "Âşıklar Bayramı/Şöleni" adı verildiğini, dolayısıyla hepsinin "âşık" üst başlığı altında toplanabileceğini belirtmektedir.

5 Kendisi de bir şair ve yazar olan Emekli Öğretim Görevlisi M. Halistin Kukul'da kendi yazışmalarından meydana gelen zengin bir mektup arşivi bulunmaktadır.

6 Nail Tan da Sivas Folkloru Dergisinde aynı başlıkla bir yazı yayınlamıştır.

7 **İsmetî** nazmen şu isimlerle mektuplaşmıştır: Ziya Başer, Ali Rıza Genç, Ali Çiftçi, Şükranî, Âşık Çatak, Prof. Dr. İlhan Başgöz (İlhanî), Enver Tunçalp, Ömer Kayaoğlu, Gündağ Kayaoğlu, Halil Karabulut, Hacı Karakılçık, Kırzoğlu (Fahrettin), Derdimend, Ahmet Koral, Mahsubî, Çaresiz, Selmanî, Âşık Enis.
Kul Gazi nazmen şu isimlerle mektuplaşmıştır: Hacı Ozan, Mehmet Batur, Aşık Asrî, Âşık Ozan, Nevzat Kaya, Sivasî, Binali Aydın, İhsanî, Ebubekir Dumlu, Ozan Erdem, Mehmet Aydın, Daniyel Badem, Şükrü Toprak, Hasreti, Senem bacı, Şahsenem, Şevki Esen, Duran Şıhlıoğlu, Mehmet Kara, Osman Özfidan, Âşık Çağlayan, Mustafa Ruhanî, Halis Kocaman, Musa Tepeli, Âşık Öztürk, Ali Rahmanî, Mehmet Coşkunî, Feryadî, Âşık Kasım, Feryadı Çağıran.

8 Cemal Hoca'nın şiirleri emekli öğretmen Ünal Mehmetbeyoğlu tarafından tek nüsha halinde asıl metinleriyle birlikte amatörce bir araya getirilmiş olan "Cemal Hoca Divanı'ndan alınmıştır.

9 Doğan Kaya aynı makalede Adana'daki âşıkların şiirleri içinde ve bunlar içinde Muzaffer Çağlayan'la Ayşe Çağlayan'ın birlikte yayımladıkları "Çağlayan Aşıklar" adlı kitapta başka mektup şiirler bulunduğundan bahsetmektedir. Bu cümlelerden Türkiye çapında, bölge-şehir çerçevesinde ve hatta belli âşıklara münhasıran mektup-şiir incelemesi yapılması gerektiğini anlıyoruz.

EMİNE EROĞLU

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MEKTUP

Yahya Kemal'den Mehmet Akif'e, Fikret Mualla'dan Cemal Süreyya'ya, Kemal Tahir'den Orhan Kemal'e, Cemil Meriç'ten Behçet Necatigil'e önemli bir mektup birikimi kitaplıklarımıza girdi. Özellikle 1980'lerden buyana mektup yayıncılığımız en verimli dönemini yaşıyor.

Posta işlerinin taşıtların gelişimine bağlı olarak gelişmesi Cumhuriyet sonrasında mektubun konumunu güçlendirdi. Giderek artan batı tesiri de mektubun edebiyat tarihi açısından önemine vurgu yaparak neşredilmesini sağladı. Diğer yanda değişen toplum yapısı ve ahlak anlayışı da mektubu "özel" olmaktan çıkardı. Eskiden edebiyatçıların dostları tarafından neşredilen tek tük mektuplar şimdi araştırmacıların ve akademisyenlerin katkılarıyla gün yüzüne çıkıyor. Kendi mektuplarını neşreden yazarlardan, anne babasının mektuplarını neşreden çocuklara kadar farklı eğilimler var. 80 sonrasında artık mektup yayınlarını takip etmek ciddi bir mesai gerektirmeye başladı.

23 Sonrası

Kemal Demiray, Türk Dili dergisinin Temmuz 1974 tarihli mektup özel sayısında Cumhuriyet dönemi mektup birikiminin analizini Ahmet Haşim ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1923 sonrasında yazdıkları mektuplarla başlatır.

"*Ahmet Haşim'in İaşe-i Umumiye Teşkilatı müfettişliği göreviyle Anadolu'da dolaşırken Refik Şefket İnce'ye gönderdiği beş, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ya yolladığı 2 mektup "Ahmet Haşim" adlı kitapta*[1] *bulunmaktadır. Bu mektuplarda Anadolu'dan edinilmiş ilgi çekici gözlemlere rastlamaktayız.*

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Refik Ahmet Sevengil'e yazdığı 20 mektubu Sevengil'in "Hüseyin Rahmi Gürpınar" adlı kitapta[2] *görmekteyiz. Bunlardan biri Mısır'dan, ötekiler Vakit gazetesinde yayımlanacak romanlarıyla ya da arkadaşlık ilişkileri dolayısıyla yazılmıştır. Bu mektuplar Gürpınar'ın yaşamını, karakterini, romanlarıyla ilgili çalışmalarını aydınlatması bakımından önemlidir. Bunlar anlatım yönünden de canlı sürükleyicidir."*

Oysa Kemal Demiray'ın tespit edemediği yayımlanmış mektuplar olduğu gibi 74 sonrasında neşredilen mektuplar da var. Hatta bugün yayımlanmış ya da yayımlanmamış, gözden gizlenen çok sayıda mektup da…

Hüseyin Rahmi'nin Ankara Üniversitesi Coğrafya Fakültesi öğrencilerine yazdığı 1943 tarihli mektup fakültenin Mart-Nisan 1945 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Necip Fazıl'a gönderdiği Büyükdoğu'nun 6. sayısında yayımlanan tarihsiz mektup da içeriğine bakılırsa 23 sonrasıdır. Küçük Kemal'e 1932-35 tarihleri arasında yazdığı 5 mektup Tarih ve Toplum Dergisi'nin Ocak 1990 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

Fakat bu kaçınılmaz bir kaderdir. Prof. Dr. İnci Enginün ve Prof. Dr. Zeynep Kerman tarafından hazırlanan Bütün Eserleri dizisinin 4. cildinde[3] Haşim'in tüm mektupları bir araya getirilmeye çalışılmış, yine kitaba dahil edilmemiş mektuplar kaldığı gibi kitaptan sonra yeni mektuplar da neşredilmiştir. (Hamdullah Suphi'ye yazdığı 1933 tarihli mektup[4], Yakup Kadri'ye gönderdiği 16 Ağ. 1930 tarihli mektup[5])

Turan Alptekin Kitap-lık Dergisiyle yaptığı söyleşide[6] Zeynep Kerman'ın yayınladığı "Tanpınar'ın Mektupları"nın çok eksik olduğunu, Tanpınar'ın evinde eski harflerle ailesine yazılmış pek çok mektup gördüğünü ifade ediyor. Hangi yazarın mektupları bir kitapta toplansa dergilerde o kitapta yer almayan mektuplarla ilgili makaleler de yazılmaya başlanıyor.

Bunları özellikle belirtiyorum. Varmak istediğim nokta bir yazarın mektuplarını tespit etmenin, bibliyografyasını çıkarmanın zorluğudur. Zira her an bilinmedik bir kaynaktan yeni mektupları çıkıp yayımlanabiliyor. Ayrıca bütün mektupları müstakil kitaplarda toplanmış yazarların sayısı da dağınık olanlara nispeten az. Biyografilerden tarih kitaplarına, gazetelerden, dergilere, bültenlere, hatta isminden ve içeriğinden ipucu vermeyen yayınlara kadar her türlü neşrin içerisinden mektup çıkabiliyor.

Dolayısıyla Cumhuriyet sonrası mektup değerlendirmesini Kemal Demiray'ın yaptığı gibi yazar yazar, mektup mektup yürütmek hayli zor. Ben onun yerine mektupların içerikleri üzerinden bir şeyler söylemeyi daha selametli buluyorum.

Dost Mektupları

Babasına yazdığı mektup ve kartpostallar bir yana bırakılırsa Yahya Kemal'in hemen tüm mektupları Cumhuriyet döneminde yazılmıştır. Edebiyatımızda mektuplarının hem muhafazası hem de yayını yönünden en talihlileri arasındadır Yahya Kemal. Hatta Ceval Kaya tarafından mektuplarının geniş bir bibliyografyası dahi hazırlanmıştır. Onun mektupları da Melek Celal Sofi, Nimet ve Leyla Hanımefendilere yazdığı mektuplar dışında dost mektuplarıdır. Nihat Sami Banarlı'dan Fazıl Ahmet Aykaç'a, Fuat Bayramoğlu'ndan Şevket Rado'ya kadar zengin bir mektup arkadaşı çevresi vardır Yahya Kemal'in. Ona en çok mektup yazan isimse Faruk Nafiz Çamlıbel'dir.[7]

Halide Edip Adıvar hiç şüphesiz Cumhuriyet döneminin en renkli simaları arasında. Hindistan Başbakanı Nehru'dan meşhur medeniyet tarihçisi Arnld Toynbee'ye, Müzehher ve Vâlâ Nurettin'den Muazzez Tahsin Berkant'a kadar çok ilginç mektup arkadaşlıkları var.

Yakup Kadri; Hasan Âli Yücel başta olmak üzere Yahya Kemal, Halide Edip, İzzet Melih gibi isimlerle mektuplaşmış.

Mehmet Akif'in de birkaç mektubu dışındaki tüm mektupları 1923 sonrasıdır. En çok yazıştığı isimler, Mahir İz ve Eşref Edip.

Ahmet Hamdi Tanpınar; Bedrettin Tuncel, Hasan Âli Yücel, Adalet Cimcöz, Mehmet Kaplan, Sabahattin Eyüboğlu, Ahmet Kutsi Tecer'e ve başkalarına yazar.

Fakat en meşhur mektubu Antalyalı Genç Kız'a yazdığı mektuptur. Bu mektup onun geçmişi, edebi ve estetik gelişimi hakkında çok önemli ipuçları verir.

Halikarnas Bakılçısı ve Orhan Veli Necati Cumalı'ya, Mithat Cemal Kuntay ve Orhan Seyfi Orhon Rıza Tevfik'e yazarlar.

Öyle görünüyor ki, Cumhuriyet'ten itibaren yayımlanan mektupların çoğu dost mektuplarıdır. Cahit Sıtkı Tarancı'nın Ziya Osman Saba'ya yazdığı mektuplar, Yaşan Nabi Nayır'a yazılmış "Dost Mektupları-Mektuplarıyla Edebiyatçılarımız-", Fikret Mualla'nın Dostlara Mektuplar'ı İsmet Özel - Ataol Behramoğlu mektuplaşması Mehmet Kaplan'ın Âli Söylemezoğlu'na yazdığı mektuplar, Aziz Nesin-Tahsin Saraç mektuplaşmaları bunların arasından kitaplaşmış olanlardır.

Kendisine en çok mektup yazılanların başında Yaşar Nabi Nayır, Cevdet Kudret, İzzet Melih, Hasan Âli Yücel ve Bedrettin Tuncel geliyor. Belki bu isimler kendilerine gelen mektupları saklama öngörüsünde bulundukları, belki de dönemlerinin etkili simaları oldukları için!...

Bu mektuplar üzerinden yazarların ekonomik sıkıntılarını, ruhsal buhranlarını, edebi görüşlerini, şairse poetikalarını, inançlarını, zaaflarını ve daha fazlasını okumak mümkündür. Sanıyorum edebiyat tarihine asıl malzemeyi veren mektuplar da bu kategoride olanlardır.

İşte tam da bu noktada yazarın izni olmadan mektuplarını neşretmenin onun mahremiyetine tecavüz olup olmadığı sorusunun zorluğu çıkıyor karşımıza. Ali Ekrem Bolayır'ın "oğlum" diye hitap ettiği Suut Kemal Yetkin'e yazdığı samimi ama galiz ifadelerle biçimlenmiş mektuplar edebiyat tarihi için bir kritik oluşturabilir mi? Onca yazar çoğu nüfusundan faydalanmak, kendilerine iş bulması veya bulundukları işlerde sağlayacağı kolaylıklardan ötürü ricacı oldukları İzzet Melih Devrim'e yazdıkları mektupların yayınlanmasına razı olurlar mıydı? Ya da eşlerine yazdıkları aile mahremiyetini ortaya döken mektuplarının neşrine?

Galiba 'yükselen trentler' nazarlarımızı edebiyatçıları "daha az edip, daha çok insan" olarak görmeye alıştırıyor.

Aşk ve Aile Mektupları

Özel alana girdiği için Cumhuriyet dönemine değin araştırmacıların gayretiyle yayımlanmış, az miktarda ve münferit aşk mektuplarına rastlıyoruz. Bu süreç içerisinde yayımlanan aile içi mektupların büyük bir kısmında -Namık Kemal'in eşine yazdığı mektuplarda olduğu gibi- bir ciddiyet ve resmiyet havası sezilir. Bunlar dönemin kültür yapısı görülme riski hesaba katılarak üsluplandırılmış olabileceği gibi yayımlanma aşamasında süzgeçten geçirilmiş mektuplar da olabilir.

Cumhuriyet dönemi sonrasında, yıkılan mahremiyet duvarları "özel"i büyük oranda aradan kaldırmış ve bu süreç sansürlü ya da sansürsüz bol miktarda aşk mektubunun neşrine zemin hazırlamıştır. Kemal Tahir'in Fatma İrfan'a, Bedri Rahmi'nin

Eren Eyüboğlu'na, Nazım Hikmet'in Piraye'ye, Sabahattin Ali'nin Ayşe Sıtkı İlhan'a, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Fatma Hanım'a, Arif Nihat Asya'nın ikinci eşi Servet Akdoğan'a, Behçet Necatigil'in eşi Huriye Hanım'a, Cemil Meriç'in Lamia Çataloğlu'na yazdığı mektuplar gibi.

Aile içi mektuplaşmalar eşler arası yazışmalardan ibaret değildir. Behçet Necatigil'in eşine yazdığı mektupların[8] derlenmesiyle oluşan aynı kitapta kızları Ayşe ve Selma'ya yazdığı mektuplar yer alır. Nazım Hikmet'in Piraye'ye yazdığı mektupların dışında Piraye'nin oğlu Memet Fuat'a yazdığı mektuplar müstakil bir kitap oluşturur.[9] Bedri Rahmi sadece Eren Eyüboğlu ile değil Sabahattin Eyüboğlu, anesi Safiye Hanım ve babası Rahmi Bey'le de yazışmıştır. Cahit Sıtkı Tarancı'nın kız kardeşi Nihal'e yazdığı mektuplar çok sıcak ve samimidir. Aziz Nesin Ali Nesin Mektuplaşmaları[10], Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar,[11] baba-oğul mektuplaşma örnekleridir.

Siyasi Mektuplar-Mahpus Mektupları

Cumhuriyet tarihini üzeriden okuyabileceğimiz önemli bir mektup türü de siyasi mektuplardır. Atatürk ve İsmet İnönü'nün 1923 sonrasında yazdığı mektuplar, Atatürk'e gelen çok sayıda mektup, Adnan Menderes, Ecevit, Demirel gibi devlet başkanlarının mektupları bir yana, dönemin siyasi prototipleri tarafından yazılıp araştırmacılar tarafından neşredilmiş çok sayıda mektup vardır. İttihat Ve Terakki Döneminde Maliye Nazırlığı yapan Cavit Bey'in 1926 yılında, idamından hemen önce eşine yazdığı mektuplar,[12] Nazlı Ilıcak-Demirel mektuplaşması[13] gibi.

Mahpusluk, bütün edebiyatı beslediği gibi mektup türünü de her dönemde beslemiştir. Bu konuda en zengin mektup malzemesi Nazım Hikmet'e aittir. Çeşitli Cezaevlerinden Kemal Tahir'e, Va-Nû'lara, Piraye'ye, Mehmet Fuat'a Orhan Kemal'e ve Adalet Cimcoz'a yazdığı mektuplar ciltler dolduracak kadar çoktur. Adnan Menderes'in eşi Berrin Hanım'a yazdığı 50 Kelimelik Mektuplar[14], Hasan Polatkan'ın eşine mektupları vs.

Bir de tanımadığımız mahkumların mektupları var ki yazanın kimliği ile değil içerisinde bulunduğu durumun hassasiyetiyle gündemimize giriyorlar. "Görülmüştür-Hapishane Mektupları"[15]' "Hapishaneden Mektuplar Sevgili Kardeşim"[16] gibi.

Manzum Mektuplar

Divan edebiyatı geleneğinde var olan, Servet-i Fünun edebiyatı döneminde kendisine çok itibar edilmeyen manzum mektuplar millî edebiyat akımıyla adeta modaya dönüşmüştür. Bu dönemde millî hisler en duygusal şekliyle vatanı için çarpışan bir evladın annesine ya da yavuklusuna yazdığı mektup-şiirlerle ifade edilir. Bu tarz şiir anlatımı günümüze kadar devam etmiş, sıla hasreti ve gurbet duyguları sıkça terennüm edilmiştir. Necip Fazıl'ın "Zindan'dan Mehmet'e Mektup"u, Nazım Hik-

met'in "Çankırı Hapishanesi'nden Mektuplar"ı gibi. Bu ürünler kurgusal oldukları için mektup olarak değerlendirilmese de mektubun edebi türler için de kullanışlı bir anlatım dili oluşturduğunu ispatlaması bakımından önemlidir.

Edebiyatımızda mektup şiirleri yanında, mektup öyküleri, eleştiri-mektuplar ve tümüyle ya da kısmen mektuplardan oluşan romanlar vardır.

Bir Mesaj Olarak Mektup

Batıda da romantikler mektubu "mesaj" olarak görürler. Samiha Ayverdi'nin torunlarına yazdığı mektuplar, Tahirü'l-Mevlevînin hemen tüm mektupları mesaj içeriklidir.

Diğer yanda Hz. Peygamber'in "davet mektupları" ile başlayan bir irşad mektubu geleneği bütün bir tarih boyunca pek çok Mektubat'ın yazılmasına zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet dönemi sonrasında Bediüzzaman'ın Mektubat'ı, Esseyyid Abdulhakim Arvasi'nin Necip Fazıl'a yazdığı mektuplar da bu nev'idendir.

Posta Kutusu

Burada önemle üzerinde durmak istediğim bir konu da Posta Dergisi. İlk Sayısı Güz 2003'te, son, yani 4. sayısı da Yaz 2004'te çıkan 24x32 ebatlarındaki bu mevsimlik dergi bir "Posta Kültürü" dergisi. Sadece 3. sayısında 107 mektup var. Üstelik pek çok mektubun klişelerine, zarfları, hatta pullarına kadar yer verilmiş. Yayımladığı orijinal fotoğraflar, mektup şiirleri, mektup öyküleri, kartpostallar, Postane-i Amire fotoğraf albümlerine kadar muhteşem bir arşiv malzemesi.

Dergi Turgut Çeviker'in projesi. Çeviker "*Sahaflarda dolaşırken rastladığım mektup parçaları, bazı dostların evlerinde gördüğüm ve derin uykularını sürdüren mektup birikimleri, bir kitap oluşturacak sayıdaki önemli mektuplar, dergi ve gazetelerde kalmış bölük pörçük mektup dizileri… Doğrusu bu dağınıklıkla boğuşacak, mıknatıs görevi görecek bir derginin anlamlı bir çaba olacağı fikrinden yola çıktı Posta Kutusu*" diyerek anlatıyor derginin kuruluş amacını.

Dergi, devam etmeyi başarabilseydi o zaman gerçekte ülkemizde bir posta kültürü olduğundan söz edilebilecekti. Fakat 4 sayı bile olsa yayımlanması ve bu kadar zengin bir içerikle sunulması bile ümit verici bana kalırsa.

Mektup Neşrinin Zorlukları

Yayımlanmış mektupları tespit etmek bir yana, derleyip yayımlamak da hayli zor. Prof. Dr. Zeynep Kerman Tanpınar'ın mektuplarını toplarken bütün dostlarının kapısını çaldığını, bazılarının görüşmek bile istemediğini, bazılarınınsa hasis davrandığını anlatır.[17]

Toplamanın zorlukları bir yana toplanan malzemeyi tasnif etmek, eski yazılıysa okumak, dipnotlandırmak, velhasıl yayına hazırlamak da oldukça külfetli. Yeri bilindiği, ulaşılabilir ve önemi aşikar olduğu halde yayımlanmamış çokça mektup var. Sa-

haflarda ne zaman birilerinin terekelerini karıştırsanız içerisinden hiç beklemediğiniz isimlerin mektupları çıkıyor. Halil Nihat Boztepe'ye hitaben yazılmış, dönemin çok önemli ediplerinin mektupları Kemalettin Şenocak tarafında belli ki çok zor şartlar altında basılmış bir biyografide yayımlanmıştı.[18] Kitabın önsözünde Şenocak, elinde daha çok mektup bulunduğunu, imkan olursa yayımlayacağını söylüyordu. Üzerinden en az 30 yıl geçmiş olmalı. Demek ki imkan olmamış. Belki hiç olmayacak…

Bir yayıncı olarak mektup neşrinin hukuki sorunları olduğunu da vurgulamadan geçemeyeceğim. Bir mektubun yayın hakkı kime aittir? Onu yazana mı? Mektup kendisine gönderilmiş olana mı? Mektubu elinde bulundurana mı? Bunlar öldüklerinden mirasçıları hak sahibi olur mu? Yıllardır bu sorulara tatmin edici bir cevap alamadım. Bugüne kadar yayımlanmış mektuplara baktığımda her türlüsünü görebilmek mümkün.

Mektup kitaplarını yayımlama konusunda yayınevlerinin isteksizliğini dikkate almasak bile elimizdeki mektuplar bir kitap hacmini doldurmayacak kadar az olabiliyor. Bu noktada Posta Kutusu gibi bir derginin toparlayıcılığına ihtiyaç olduğunu düşünüyorum.

21. Asır ve Sonrası

Modern zamanlara gelindi. Mektubun altın çağları bitti. Artık e-mail zamanı. Telefon her an kulağımızda. Gelişen teknoloji mektup neşrini kolaylaştırsa da yazımına mani. Zamansızlık her kesin ortak derdi. Bir anlatım biçimi olarak mektup, önemini korusa da öyle sanıyorum ki artık edebiyat tarihimiz için malzeme, şiir roman ve eleştiri dünyamız için zenginlik ve daima bir bir nostalji olarak kalacak…

---

1 Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1934, (daha sonra İletişim Yayınları'nda tekrar basıldı. İst. 2000)
2 Hüseyin Rahmi Gürpınar, Refik Ahmet Sevengil, İstanbul, Hilmi Kitapevi, 1934
3 Dergah Yayınları 1991
4 Hamdullah Suphi Tanrıöver, Mustafa Baydar, Menteş Kitapevi, İst. 1968
5 Tarih ve Toplum, Aralık 1996
6 Mart-Nisan 2000
7 Bu mektuplar Kubbealtı Akademi Mecmuası tarafından 1978-79 yılında düzenli olarak yayımlanmıştır.
8 Serin Mavi, Yapı Kredi Yayınları, İst 1999
9 De Yayınları İst. 1968
10 Düşün Yay. İst 1994
11 Bilgi Yay. Ankara 1988
12 Cavit Bey'in Zindandan Eşine Yazdığı Mektuplar Yayın Tarihimiz Mecmuası taradından 1962 yılında bölüm bölüm yayımlandı.
13 Zincirbozan Mektupları, Dem Yayınevi, İst. 1990
14 Elli Kelime –Adnan Menderes'ten Berrin Menderes'e Yassıada Mektupları- Nuriye Akman, Benseno Yayınları, İst. 2001
15 Yarın Yayınları, Ankara 1985
16 Kanat Yayınları, Nisan 2006
17 Mektuplar, Ahmet Hamdi Tanpınar, Haz. Zeynep Kerman , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974
18 Yanardağ Şairimi Halil Nihat Boztepe, Acar Matbaacılık, İst (tarih yok)

KÖKSAL ALVER

MEKTUBUN SOSYO-POLİTİĞİ ÜZERİNE BİR DENEME

Mektup ne anlatır, ne söyler? Sadece bir insanın bir başkasına ilişkin duygu ve düşüncelerini mi barındırır? Sadece iki insanın, iki ailenin birbirleri hakkındaki tasavvurlarına, izahlarına mı hasredilecektir mektup? Yoksa insanı aşan, aileyi aşan bir gösterge midir mektup? Bir toplumun düşüncesi, yaşantısı, inancı, ufku, çabası da yer alır mı mektupta? Yahut bir siyasi tavrı görmek mümkün olur mu mektuplarda? Dolayısıyla mektubun sosyo-politiği nasıl ve ne şekilde oluşur; bu düzlemi mektupların hangi nitelikleri belirler? Cevabını aradığımızı sorular bizi mektubun kişisel boyutu aşan bir dil olduğuna ulaştırmaktadır. Mektubun aynı zamanda bir dönemin, bir toplumun tutum ve davranışlarının, düşünme tarzının, siyaset etme biçiminin tanığı ve habercisi olduğuna ulaştırmaktadır bu sorular.

Mektup, dar anlamda bir kişinin bir başkasını muhatap kabul ederek yazdığı özel metindir. Haberdar etmek ve malumat vermek, özlemi dile getirmek, bir meseleyi izah etmek yahut tartışmak, sevgiyi daha da aşikâr kılmak vb. birçok nedenden ötürü yazılan özel metinlerdir mektuplar. Çoğunlukla şahsidir; herkese yönelik değildir, herkes okusun diye yazılmazlar. Kişiler arasında kurulan bir iletişim, bir sır alışverişidir mektup. En kadim iletişim şeklidir. İnsanın insanla konuşması kadar eskidir mektuplaşmak.

Birçok düşüncenin, duygunun aracı olarak kullanılmıştır mektup. Aşkın dile gelişi, aşk dileği olmuştur çoğu zaman. Aşkın en önde tanıklarından biridir mektup. İlk aşk cümleleri, aşk yaraları mektubun kalbine işlenmiştir. Mektupla insanlar tehdit edilmiştir, mektupla kimi toplumlara ultimatom verilmiştir. Mektupla aman dilenmiş, tehlikeler savuşturulmuştur. Mektup kimi zaman etkili bir uyarıcı olmuş, kimi zaman tehdit aracı. Kimi zaman insan hayatının tüm safhalarına karşılık gelmiş kimi zaman insanın dahi taşımaktan yüksündüğü, kaçtığı ağır düşünceleri, şaşaalı sözleri ve dünyaları taşımıştır. Yani mektup insanın hayatına giren ne varsa hepsine bağrını açmış, hepsini kendi engin dünyasında eritmiş ve birer abide olarak insanların önüne dikmiştir.

Mektup insani ve toplumsal olay ve gelişmelere verilen cevaptır aynı zamanda. İnsanın nasıl bir hayat sürdüğünün, nasıl bir ilişkiler ortamında yer aldığının göstergesidir. Aynı zamanda insanlık durumun aşikâr belgesidir. Yazıldığı dönemlerin birer dökümü, sicil kaydıdır. İnsanın nasıl düşündüğü, nasıl yaşadığı, nasıl yönettiği veya yönetildiğinin aynasıdır. Mektup bir anlamda eleştiridir; yanlışların belirlenmesi, doğruların öne çıkmasıdır. Şikayetlenme, homurdanma, eleştiri, kızgınlık ifadeleriyle dolu olduğu gibi memnuniyet, ümit, beğenme hallerini de içermiştir. Bir bildiridir mektup, aksayan yönlerin tamiri için atılan bir çığlıktır. Mektup bir karşılıktır; insanın yaşadı-

ğı ortamın etkisiyle konuşması ve o ortamı farklı bir dille yorumlamasıdır.

Mektup, doğrudan kültüreldir, bir toplumun yaşantısı ve düşünce yapısını gösteren temel araçlardan biridir. Toplumsal, dini, günlük meseleleri yansıtan bir tür olarak mektup, aynı zamanda bir tarihsel dönemi çözümleme aracı da olabilir. Tarihsel ve kültürel çözümlemede azımsanmayacak derecede malzeme sunan mektup, bilimsel çalışmalarda da temel kaynak ve referans olarak görülmektedir. Mektubun doğrudan toplumsal bellek oluşu, onun önemini biraz daha arttırmaktadır. Toplumların yaşantılarına, geçmişlerine, miraslarına dair en temel argümanları barındıran mektup, toplumsal bellek çalışmalarının da başvuru metinleri arasında yer almaktadır. Toplumların düşünce ve yaşantı düzlemleri mektuplarda en yalın haliyle kendini dışa vurmaktadır.

Mektup insana ait tüm düşünce ve duygu düzlemlerine karşılık gelmektedir; insanın tüm hallerini içermektedir. Çünkü mektup çeşitlenmekte, farklılaşmaktadır. Her bir mektup türü insanın bir haline karşılık gelmektedir. Başlıca mektup çeşitlerine bakıldığında ilk elden şunlar dikkati çekmektedir: aşk mektupları, siyasal mektuplar, diplomatik mektuplar, askeri mektuplar, dini mektuplar, bilinç mektupları, felsefi mektuplar, tarihsel mektuplar, eğitsel mektuplar, iş mektupları… Görüldüğü gibi mektuplar birçok konu hakkında malumat ve kanaat bildiren metinlerdir. Dolayısıyla iki insanın iletişim dili olmasının yanında insanın dönemine, toplumuna, düşünme ve yaşama biçimine ilişkin fikirlerini de ihtiva etmektedir mektup.

Mektubun toplumsal, kültürel ve düşünsel temellerinin varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Mektubun sosyo-politiği de bu şekilde belirginlik kazanmaktadır. O doğrudan toplumsal ve siyasal düzlemle irtibatlıdır; sadece kişisellikle açıklanamayacak kadar derin anlamlar ve zengin dünyalar içermektedir. Mektubun sosyo-politiğini araştırmada bazı mektup türleri bizim için bir çıkış noktası olabilir. Mektup türlerinin içerik çözümlemesi, mektubun nasıl bir sosyo-politik bir metin olduğunu göstermektedir. Tarih boyunca yazılan mektupların genel bir tasnifi ve içerik okunması, mektubun aslında sosyo-politik bir anlatım ve kurgu olduğunu gösterecektir. Yani, mektup hem insanın yaşantısının ve düşüncesinin bir ifadesi olarak ortaya çıkmakta hem de yeni bir dünya oluşturma, yeni bir siyasal/düşünsel/dini bilinç oluşturma girişimine denk düşmektedir. Daha doğrusu mektup böylesi bir girişimin en önde tanığı olmaktadır. Mektubun sosyo-politiği onun tanık olmasıyla doğrudan ilgilidir.

Yeni bir dünya ve algı oluşturmak için konuşan, öğüt veren toplum önderleri, peygamberler, siyasal aktörler mektuplarıyla bir bilinç ve tutum aşılamasına çalışmışlardır. Bu anlamda mektup önderlerin en yalın, en keskin ve cepheden sözleri ile oluşmuştur. Örneğin, Hz. Muhammed, kendi peygamberliğine ve İslam'a davette mektubu kullanmış ve 'davet mektupları' denilen bir mektup türünün doğmasına yol açmıştır. O'nun mektupları doğrudan İslam'ın en saf mesajlarını ihtiva etmektedir. Peygamberin arkadaşları da özenle mektup yazmış ve mektuplarında yalın bir şekilde mesajlarını aktarmışlardır. İslam medeniyetinde, mütefekkirlerin, mutasavvıfların

ve üstadların bir eğitim vasıtası olarak mektubu kullandıkları da görülmektedir. Mevlana, İmam Rabbanî, Gazalî, Said Nursi, Mevdudi, Seyyid Kutub gibi düşünür ve alimler yoğun bir şekilde mektup yazmış ve mektuplarıyla bir dünya inşa etmeye çalışmışlardır.

Edebiyatçıların mektupları da mektubun sosyo-politiğinde vurgulanması gereken bir meseledir. Fûzulî'den Namık Kemal'e, Abdülhak Hamid'den, Ziya Gökalp'e, Tanpınar'dan Nuri Pakdil'e bir çok edebiyatçı mektuplarıyla hem bir edebî anlayışı canlandırmak ve yeni nesillere benimsetmek hem de kendi dönemleriyle hesaplaşmak, kendi düşüncelerini açıklamak için mektup yazmıştır. Nuri Pakdil, mektupları için 'her yere serptiğim tohumlar' der. Mektupları bir dönemin, bir edebiyat tavrının dile gelişidir. Bir hesaplaşma, eleştiri ve uyarı metinleridir. Hem bir edebiyat ve sanat görüşü, hem de bir yaşam tarzı Pakdil'in mektuplarının ana omurgasını oluşturur. Dil etkilidir ve siyasal vurgular yoğundur. Yani onun mektupları mektubun sosyo-politiğini çizer gibidir.

Sonuç olarak mektubun sosyo-politik bir dil olduğu söylenebilir. Toplumsal ve kültürel meselelerle örülen mektup, dönemin sosyal ve siyasal gelişmelerine dair bir kayıt olmaktadır. Bu anlamda mektup, toplumsal değişimin de izlenebileceği metin haline gelmektedir. Dolayısıyla mektup, iki kişinin arasında dolaşan bir ileti olmasının yanında sosyo-politik yapıya sahip tarihsel ve kültürel arkaplanı taşıyan bir metindir.

VEFA TAŞDELEN

FELSEFİ BİR SÖYLEM BİÇİMİ OLARAK MEKTUP

Felsefede, "araştırma", "soruşturma" (*investigation*), "inceleme" (*treatise*), "deneme" (*essay*), "diyalog" (*dialogue*), "konuşma", "söylev" (*discourse*) gibi yazı biçimleri ve başlık türleri vardır. Platon'un diyalogları (buna Berkeley'in *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma* isimli eserini de ekleyebiliriz), Decsartes'in *Metot Üzerine Konuşma*'sı, Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'si, Rousseau'nun *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*'i, Hume'un *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*'sı, Wittgestein'ın *Felsefî Soruşturmalar*'ı buna örnek olarak gösterilebilir. Bir de "…. *Mektup / ...Üzerine Mektup*" (*letter*) şeklinde bir yazı ve başlık biçimi vardır. İnsanlar yüzyıllar boyu, yalnız haberlerini, duygularını, ihtiyaçlarını ve heyecanlarını değil, düşüncelerini de paylaşmışlardır mektuplarla. Bu makalede, felsefe ve mektup ilişkisini, *Felsefede Mektup* ve *Mektupta Felsefe* olmak üzere iki başlık altında ele almaya çalışacağız. İlkinde mektubu, felsefenin ifade biçimlerinden biri olarak ele alacak, ikincisinde ise felsefe tarihinde mektuplarla yapılan felsefeleri, mektuplar aracılığıyla ortaya konan düşünceleri, bir bakıma "mektuptaki felsefe"yi ele almaya çalışacağız.

1. Felsefede Mektup

Felsefi söylem kendini farklı şekillerde açığa çıkarıyor. Kimi zaman deneme, kimi zaman araştırma, kimi zaman roman, kimi zaman karşılıklı konuşma, kimi zaman öykü, kimi zaman da mektup şeklinde oluyor bu. Hangi ifade biçimini kullanırsa kullansın, her zaman, *bir yazıyı felsefe yapan şey nedir*, sorusuna cevap olacak bir *öz* taşıyor içinde. Bu öz *theoria*'dır. *Theoria*, başlangıcından günümüze değin *nedir* sorusu ile kendini üretmiş, her şey değişip dururken sorduğu şeyin (varlığın) değişmeyen, her durumda ve her koşulda sabit kalan, üstelik o şeyi kendisi yapmaya devam eden özüne ulaşmaya çalışmıştır. Felsefe ister deneme, ister araştırma, ister soruşturma, ister diyalog, ister roman, ister bir başka şekilde ortaya çıksın, hep bir soruya cevap arar: *Baktığın şey nedir? Seyrettiğin şey, öz olarak nedir?* Hangi ifade biçimini kullanırsa kullansın, *nedir* sorusu felsefenin kendini üretme biçimi olarak hep oradadır. Buradan hareketle söylersek, felsefenin kendini ne ile ve nasıl ürettiği her zaman sorgu konusu yapılabilecek olmasına karşın, önemli olan, felsefenin kendisini hep bir şekilde üretmesi ve bunun için *fırsat* bulmasıdır. Felsefe için deneme, araştırma, soruşturma, diyalog ya da roman, sadece bir soruyu, *nedir* sorusunu sormanın vesilesidir. Öyleyse mektup da *nedir* sorusunu sormanın bir vesilesi olmalı: Erdem nedir, hoşgörü nedir, güzel nedir, iyi nedir, doğru nedir, gibi.

Ama burada bir sorun çıkıyor ortaya: Mektup dediğimiz şey, daha çok pratik ala-

na ilişkin, gündelik yazışma, konuşma ve iletişimde bulunma durumlarına ilişkin bir olgu değil midir? Eğer böyle ise, *nedir* sorusunu sormaya hiç de uygun bir tarz değildir. Hatta hep *nasıl* sorusunun üstüne gittiği ve insanlara kendi durumlarından söz etme imkânı verdiği için, sürekli olarak *nedir* sorusunu erteleyen bir nitelik taşıdığı bile söylenebilir. Her cümlesi ile varoluşsal bir durumu, bir *nasıl* sorusunu cevaplamaya yönelir. Verdiği cevap da, felsefe değil *kişisel bir haber*dir. Bu haliyle tarihsel bir belge, hatta edebi bir metin niteliği taşısa da, felsefi bir değere sahip değildir. Çünkü felsefe, filancanın nasıl olduğunu, iyi mi yoksa kötü mü olduğunu, nereye gittiğini, ne iş yaptığını, neleri sevip nelerden nefret ettiğini sormaz. Ama iyi olmanın ne anlama geldiğini, sevginin ve nefretin ne olduğunu sorar. Bunu Platon bir diyaloğunda yaklaşık olarak şu şekilde dile getirir: İnsanlar adaletsizlikten yakınmayı bırakıp "Adalet nedir?" diye sorduklarında, "Kral hazineleri ile mutlu mudur?" türünden konuşmaları bir yana bırakıp "Mutluluk nedir?" diye sorduklarında, felsefenin yolunu da tutmuş olurlar (Platon, 1990: 88). Burada sorun şudur: Mektubun gündelik dili konuşan ve kişisel durumlardan haber veren özelliği ile felsefenin özleri arayan, kuramsal yapısı nasıl bağdaşacaktır? Burada sanki şöyle bir manzara ortaya çıkmaktadır: Felsefe mektup olarak ortaya çıkacaksa, ya felsefenin ya da mektubun kendisinden bir şeyler kaybetmesi gerekecektir.

Gerçekten de, mektup ile ortaya çıkan felsefelere baktığımızda, şöyle bir manzara ile karşılaşırız: Ya teori ile pratik iç içe geçmiş, ya öz ve varoluş tam bir kaynaşmaya uğramış, ya mektubun felsefi niteliği mektup olma özelliğini yok etmiştir. Sözgelimi, Platon örneğinde felsefi tarz ile mektup tarzının, dolayısıyla teori ile pratiğin, öz ile varoluşun iç içe geçtiğini görürüz. Felsefe ile varoluşun birbirine karıştığı bu tür mektuplar, mektubun içtenliğini yansıtan çalışmalardır. Kimi zaman *nedir*, kimi zaman da *nasıl* sorusuna cevap verirler. Bunun yanında bir de *nedir* sorusunu kendi içinde taşıyan *nasıl* soruları, bir başka deyişle nasıl sorusu ile felsefe yapma çabaları söz konusudur. Kierkegaard'ın *Ya / Ya da* isimli çalışması bu konudaki örneği oluşturur. Bu çalışmada temel olarak iki varoluşsal durum, estetik varoluş durumu ve etik varoluş durumu, "ya / ya da" sözcüğünün sunduğu alternatif, iki farklı yaşama biçimi olarak, bu alanları temsil eden kişiler arasındaki[1] mektuplaşmalarla serimlenir. Mektuplar esas olarak "estetik varoluş nasıldır?" ve "Etik varoluş nasıldır?" sorularına cevap verse de, hep "Estetik varoluşun doğası nedir?" ve "Etik varoluşun doğası nedir?" sorularını yanıtlama amacı güderler. Bir başka deyişle, *nasıl* sorusunun içinde örtük bir *nedir* sorusu vardır. Dolayısıyla Kierkegaard'ın bu çalışması, varoluşun doğasının *nedir* sorusu ile, kavramsallaştırma ve sistemleştirme çabaları ile zedelenmediği, kendine yabancılaşmadığı, hem teorinin hem pratiğin, hem özün hem varoluşun, hem felsefenin hem edebiyatın, hem mektubun hem sanatın bir arada olduğu yetkin bir çalışmadır.

Salt felsefi mektuplara geldiğimizde, şu soruyu yanıtlamakta güçlük çekeriz:

"Bunlara ne kadar mektup diyebiliriz?" Baştan sona felsefi sorgulamaların, irdelemelerin yapıldığı bu çalışmalar, aslında birkaç cümlelik saygı ifadesine iliştirilivermiş kitaplardır. Descartes'ın *Felsefenin İlkeleri*, Locke'un *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, Schiller'in *İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Bir Dizi Mektup* adlı eselerini bu sınıflama içinde görebiliriz. Onar ne kadar salt felsefenin havasını yansıtsalar da, sözgelimi *felsefi düşünmenin anlamı nedir*, *dinsel hoşgörü ne anlama gelir*, insan *varlığının kendi içindeki bölünmüşlüğü karşısında güzelin işlevi ne olabilir,* gibi salt felsefi bir soru peşinden giderken bile, yalnız hitap şekilleri ile değil belirli bir bilince ulaşma çabaları ile de mektubun pratik ve varoluşsal havasını kısmen de olsa yansıtırlar.

2. Mektupta Felsefe

Şimdi, yukarıda adları verilen "mektuplara", bu mektuplarda ortaya çıkan felsefelere kısaca değinmeye çalışalım ve "Felsefede Mektup" başlığı altında söylediklerimizi bazı filozofların çalışmaları ile örnekleyelim. Kuşkusuz mektuptaki felsefeler burada değineceklerimize sınırlı değildir. Başka örnekler bulmak da mümkünüdür. Sözgelimi Ockhamlı William'ın "Sağduyu dikte eder, insan yasaları emreder, kardeşlik duygusu ikna eder" dediği ve kendi döneminin teolojik sorunlarını ele aldığı *Küçük Kardeşlere Mektup*'u, Diderot'nun "Bugün sıhhatte misiniz? İyi uyudunuz mu? Bakışlarınız dün ne kadar tatlıydı: bir zamandır hep böyle! Ah! Sophie, beni bugün daha çok seviyorsanız, eskiden kafi derecede sevmiyordunuz demek" diye serzenişlerde bulunduğu *Sophie Volland'a Mektupları*'ı, "Gözünün perdesi alınan körün bize öğrenmek istediğiniz şeyleri öğretebileceğinden çok şüpheliyim madam" diye başlayan *Görenlerin Yayarına Körler Hakkında Mektup* isimli mektup-kitapları da "Mektupta Felsefe" bağlamda değerlendirilebilir. Kuşkusuz bu sıralamaya başka filozofların yayınlanmış ve yayınlanmamış mektuplarını ilave etmek de mümkünüdür. Ancak her çalışmanın kendisini kolaylaştıracak sınırları vardır. Bu çalışmayı kolaylaştıracak sınır taşları da Platon, Descartes, Locke, Schiller ve Kierkegaard gibi filozofların çalışmaları, denebilirse *mektup-kitapları* olacaktır..

2.1 Platon Örneği: Platon'un (M.Ö. 427-347) mektupları felsefi bir içerik taşımasına karşın, doğrudan felsefe yapmak için yazılmış mektuplar değildir. Öncelikli olarak bir iletişimi sağlamaya, bir haberi duyurmaya, bir duyguyu, bir düşünceyi iletmeye çalışan pratik amaçlı yazılardır her biri. Platon felsefesi içinde ütopik bir devlet anlayışı vardır. Platon bu anlayışını *Devlet* diyaloğunda geliştirir. Bu kitapta, aklını etkin hale getirerek adalet ideasını bilen filozofların yönetici, ruhun cesaret öğesini etkin kılanların asker, bedensel öğeleri etkin kılanların da üretici oldukları bir devlet organizması tasvir edilir. Bu devlet, "bilgeliğin egemen olduğu" bir devlettir. Çünkü "kararlarını bilgece veren" yöneticiler, "ölçülülük, yiğitlik ve bilgelik" gibi erdemleri paylaşan vatandaşlar yaşar orada ve mutluluk topumun tüm katmanlarına

yayılır. Erdem, bu insanların her birinin kendi işlerini tam ve eksiksiz yapmalarında ortaya çıkar. Bu devletin kendine göre bir eğitim, sanat, edebiyat, müzik, felsefe, kendine göre bir servet dağılımı, kendine göre bir halk organizasyonu anlayışı vardır (Bkz. Platon, 1992: 78, 117, 122, 281, vd.).

Platon, felsefesinden etkilenen Dion tarafından Sirakuza'ya davet edilir. İnsanların düştükleri sefaletten, ancak ruhlarını eğiterek kurtulabileceklerine inanan bu kişi, Sirakuza'nın tyrannosu olan Dionysios'un, yeğenlerinin ve arkadaşlarının kendisinin öğrencileri olacaklarını söyleyerek ikna etmeye çalışır. Platon da, bunu kendi felsefesi için bir "deneme" fırsatı olarak görür ve Sirakuza'ya gitmeyi kabul eder. Mektupların hemen hemen hepsi, burada uğradığı başarısızlığı ve bu başarısızlığın nedenlerini anlatır. Dionysios, Sirakuza'nın tyrannos (tiran)'ıdır. İdeal bir devlet yapısının oluşması için Platon'un görüşlerinden yararlanmak istemiş, fakat kıskançlıklar ve anlaşmazlıklar yüzünden Dion önce sürgüne gönderilmiş, ardından da öldürülmüştür. Bu süreçte Platon Sirakuza'ya birkaç kez gidip gelmiştir. Mektuplardan bazıları erdemine ve felsefe bilgisine çok güvendiği Dion'a, bazıları Dion'un yakınlarına, bazıları da Dionysios'a yazılıştır. Başka isimlere yazılmış mektuplar da vardır.

Mektuplar, bu özelliği ile, felsefi bir sorunu alıp enine boyuna irdelemek isteyen bir felsefi çalışma değildir. Konusu ile, anlatım tarzı ile baştan sona bir bütünlük arz eden diğer filozofların mektuplarından farklıdır. Bununla birlikte başta devlet yönetimi, hukuk, adalet, felsefe ile uğraşmanın erdemi gibi konularda kimi açıklamaları içerirler ve bu nitelikleri ile Platon'un felsefesinin temel karakterini taşırlar. "Syrakusa'lılar, her şeyden önce, düşünce ve isteklerinizi kazanç ve zenginlik yoluna çevirmeyecek kanunları kabul edin. Göz önünde tutmamız gereken üç şey, ruh, vücut ve sonra zenginlik olduğuna göre, en fazla ruhun erdemine, ikinci olarak bundan daha aşağı olan vücudun erdemine, üçüncü ve son olarak da, ruh ve vücuda hizmet etmesi gereken zenginliğe değer verin" (Platon, 1943: 85). Ruhun erdemini oluşturan, devleti baştan sona uyum ve ahenk içinde yaşatacak kanunları yapan felsefenin erdemidir. İnsan ancak uzun bir eğitimden sonra (Bkz. 1992: 224) ulaşabildiği bu erdemle bilge olur ve devleti yönetebilme yetkinliğine erişir. Kişiyi bilge kılacak felsefe eğitimine şu şekilde değinilir: "Sicilya'ya geldiğim zaman önce yapmam gereken şeyin, Dionysos gerçekten felsefe için yanıp tutuşuyor mu, yoksa Atina'da söylenenlerin aslı yok mu, bunu araştırmak olacağını düşündüm. Böyle bir şeyi anlamak için, hiç de değersiz olmayan bir usul vardır ki, bir tyrannosa karşı kullanıldıkta, çok iyi neticeler verir; hele o tyrannos, Dionysios gibi, gelir gelmez farkına vardığıma göre, kafası iyi anlaşılmamış öğretilerle dolu bir kimse olursa. Böyle adamlara felsefenin ne kadar engin olduğunu, özünü, güçlüklerini ve beklediği gayreti göstermek gerekir. Felsefeye gerçekten yetisi olan, ona yakınlık duyan ve layık olan kimse, tanrılık olduğu için, kendisine gösterilen yolu hayranlıkla karşılar ve var kuvveti ile bu yola atılmak gerektiğine, başka türlü davranırsa yaşayamayacağına inanır. Böylece yola atılır, kılavuzunu sürükler ve gayelerine ulaşmadan ve

artık bu yolda öğretmeninin yardımına ihtiyaç olmadan kendi kendine yürüyebilecek kadar kuvvet elde etmeden durmaz. Böyle bir adam hep böyle bir ruh durumu içinde yaşar. Gündelik işleri ile meşgul olsa da, her zaman ve her şeyde felsefeye ve kendine ölçülü davrandığı için, öğrenmek, bellemek ve muhakeme etmek yetilerini en iyi bir şekilde sağlayacak olan yaşayışa bağlı kalır. Bunun zıddı olan bir yaşayış, onda tiksintiden başka bir his uyandırmaz. Fakat gerçekten filozof olmayan, tenlerini güneşin yaktığı kimseler gibi, yalnız yüzde kalan fikirleri olan kimseler, bir hayli öğrenilecek şey olduğunu, çok çalışmak gerektiğini ve ancak böyle bir yaşayışla gayeye erişileceğini görünce, böyle bir çalışmayı güç, hatta imkânsız bulurlar, bu yolda çalışma yetisini de kaybederler. Bazıları ise, öğrendikleri şeyleri yetesiye (yeterince) bildiklerine ve yeni zahmetlere katlanmaya ihtiyaçları olmadığına inanırlar. Kendini gevşekliğe veren, hiçbir gayret göstermeyen kimseleri denemek için bundan daha açık, bundan daha emin bir usul olamaz. Bu gibi kimseler, felsefenin istediği şeyleri yapamazlarsa, kabahati kendilerinde bulmalıdırlar, öğretmenlerinde değil" (Platon, 1943: 59, 60).

Görüleceği gibi, Platon'un mektupları, yer yer diyalogların bir devamı gibidir. Ne var ki, bu ete kemiğe bürünmüş bir Platon felsefesidir artık. İdeal devlet düşüncesi denenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu uğurda sevdiği insanlardan bazılarını yitirmiştir. Mektuplarda, sürekli olarak bu konulardan bahsetme isteği dikkate alınırsa, Sirakuza başarısızlığının etkisini üzerinden atamamış olduğu anlaşılabilir. Onu, temel ve öz fikirlerden, değişmez idealardan, oluşturucu formlardan söz eden bu adamı, bazı ihtiyaçlarını temin edebilmek için ödünç para isterken, harcamalarında tasarruflu davranmaya çalışırken, canını kurtarmak için Sirakuza'dan kaçışını anlatırken ve "çok şükür kurtuldum" derken, birileri ile yapılmış bir eylem üzerinde tartışırken, kendi eylemlerini gerekçelendirmeye çalışırken görmek, kitaplardaki, ideallerdeki dünya ile gerçek dünyanın gıdıklayıcı çelişkisini de yaşatır insana. Kısaca söylemek gerekirse, Platon'un mektupları, felsefi öz taşımalarına karşın haberleşme, iletişim kurma, öğüt verme, yol gösterme gibi gündelik ilgilere yönelik yazılardır. Bu metinler bir bakıma Platon'un kendinden, kendi döneminden, kendi felsefesinden söz ettiği metinlerdir.

2.2. René Descartes Örneği: Descartes (1591-1650), İsveç Kraliçesi Elisabeth'e *Ahlak Üzerine Mektuplar* (*Lettres sur la Morale*) ve *Felsefenin İlkeleri* (*Principia Philosophia*) olmak üzere iki mektup-kitap yazmıştır. *Ahlak Üzerine Mektuplar* mektup formuna tümüyle uygundur. Bir hitap cümlesiyle, "Prenses Elizabeth'e" diye başlar, sonra yer ismi ve mektubun yazıldığı tarih yer alır. İlk mektup 21 Mayıs 1943 tarihlidir. Mektupların her biri bir mektup için uygun bir uzunluktadır. Descartes, bu mektuplarda, Prensese duyduğu sevgi ve hayranlıkla şiirsel cümleler kurar: "Dileğim, La Haye'de bulunduğum son günlerde, önünüzde saygı ile eğilmek ve pek naçiz hizmetlerimi emrinize arz etmek şerefine nail olduğum takdirde, emirlerinizi ağzınızdan işitmekti. Bu da bana aynı zamanda pek çok harikaları temaşa etmek fırsa-

tı verecekti. Böylece ressamların çizdiği melek vücutlarına benzeyen bir vücuttan insanüstü sözlerin çıktığını görerek, yeryüzünden gelip de, cennete yeni girenlerin duyması gereken hayranlığı duyacaktım" (Descartes, 1946: 3).

Bu mektuplarda, daha sonraki felsefeler üzerinde oldukça etkili olan Descartes felsefesinin önemli konularından ruh ve beden ayrımı ve bu iki töz arasındaki ilişki konu edilir. Bu şekilde *Metafizik Düşünceler*'le başlayan bir tartışma, *Ahlak Üzerine Mektuplar*'a da sıçramış olur. İlerleyen mektuplarda, ahlaksal konulara gelinir ve *Metot Üzerine Konuşma*'da söylenen üç kural yinelenir: "Birincisi, hayatın her fırsatında, yapmak veya yapmamak gerekeni bilmek için, her zaman elden geldiği kadar, düşünceyi kullanmaya çalışmaktır. İkincisi, aklın öğütlediği her şeyi, ihtiras veya iştihalara kapılmaksızın yerine getirmek için, sağlam ve sabit bir karar sahibi olmaktır… Üçüncüsü, böylece elden geldiği kadar, akla göre hareket ederken, elde olmayan bütün nimetlere tamamıyla gücümüzün dışında şeyler gözüyle bakmak ve bu yolla onları hiçbir zaman arzu etmemeye çalışmaktır; zira memnun olmamıza engel olan biricik şey, arzu, esef veya pişmanlıktır. Ama her zaman aklımızın emrettiğini yapacak olursak, sonradan olaylar aldandığımızı gösterse bile, pişman olmak için hiçbir neden bulunmayacaktır" (Descartes, 1946: 32-33). Bu şekilde, *Felsefenin İlkeleri*'nde ifadesini bulacak olan, iyiyi bilmek, bilerek ve isteyerek iyi eylemlerde bulunmak, *Ahlak Üzerine Mektuplar*'da irdelenir. Böylece ihtiraslar, tutkular, duygular üzerinde aklın denetimi, eylemin erdem boyutunu oluşturacak ve ona ahlaksal bir nitelik kazandıracaktır.

Descartes

Descartes'ın *Felsefenin İlkeleri* adlı eseri de, her ne kadar başlıkta açıkça ifade edilmemiş olsa da, örtük anlamıyla *Felsefenin İlkeleri Üzerine Bir Mektup*'tur. O da Prenses Elisabeth'e yazılmıştır ve "Mutlu Prenses Elisabeth'e" diye başlar. Descartes, ihsanlarını gördüğü, derin sevgi ve hayranlık hisleri ile bağlı olduğu prensese hitap etmenin ruh hali içinde, yine zarif ve bilgece cümleler kurar: "Sizin tüm işlerinizde görülen iyilik ve alçakgönüllülüğünüz bana, dalkavuklukta üstün olanların gösterişli ve düzmece sözcüklerle süslü övme ve yakarışları yerine, ancak inandığını yazan bir insanın yalın ve içten sözlerinin kendilerine daha hoş geleceğini göstermektedir. Bu nedenle mektubumda deney ve akılla kesin olarak bilmediğim hiçbir şeyden söz etmeyeceğim; ve bu sözlerimi de kitabın diğer bölümünde olduğu gibi filozofça yazacağım" (Descartes, 1983: 29). *Felsefenin İlkeleri*, tarz ve üslup olarak *Ahlak Üzerine Mektuplar*'dan farklıdır. *Ahlak Üzerine Mektuplar*'da görülen hitap cümleleri, sık sık tekrarlanan iltifatlar, hayranlık ve nezaket ifadeleri bu kitapta göze çarpmaz. O klasik mektup tarzından farklıdır. Daha

çok, bir mektuba iliştirilmiş kitaptır.

"Filozofça yazacağım" diyerek mektubu ve kitabı hakkında açıklamalarda bulunan Descartes, bununla bir bakıma, "felsefedeki mektup"a ve "mektuptaki felsefe"ye de açıklık getirir. Bu noktada mektup, gündelik dili konuşmayı bırakacak ve felsefi dile geçecektir. Filozofun mektubu da bu dille yazılacak, olup bitenin temaşası teorik bir öz taşıyacak, ayrıntılar ve tekil görüngüler arasında kaybolmadan ilkelere ve en son nedenlere doğru bir geriye, kaynağa, öze çekilme çabası gösterecektir. Artık bu dil, hiçbir şekilde betimleyici, öyküleyici, özele indirgeyici, kişiselleştirici bir dil olmayacak, bir başka deyişle felsefe, gündelik dili konuşmayacak, hep bir üstdil, bir kuramsal dil olacaktır. Descartes, felsefenin bu özelliğine, kitabın içinde yer alan ve aslında kitaba *önsöz* olsun diye yazdığı bir başka mektupta (*Felsefenin İlkeleri*'ni Fransızcaya çeviren kişiye yazmıştır) değinir. Buna göre, felsefeden bilgeliği inceleme, bilgelikten ise insanın bilebildiği tüm nesnelerin tam bilgisi anlaşılır. "Bu bilginin burada belirtildiği gibi olması için de, ilk nedenlerden çıkarılması zorunludur; böylece bu bilgiyi edinme yolunu öğrenmek için (işte asıl felsefe budur) bu ilk nedenleri, yani ilkeleri aramakla işe başlamak gerekir" (Descartes, 34).

Mektuplardan çıkan sonuca göre, felsefe bir bilgelik, bilgiyi ve bilgeliği sevme işidir. Bu ise her şeyden önce kişinin kendi aklını kullanabilme yeterliliği ile ilgili bir durumdur. Aklını kullanabilme yeterliliğine ulaşma, bir bebeğin hiçbir yerden destek almaksızın ayakta durabilme ve istediği yöne gidebilme becerisini göstermesi gibi bir yeterliliktir. Bu yeterlilikle kişi, kendi kendine ayakta durabilecek, evreni kendi gözleri ile görebilecek ve varlık üzerine kendi aklı ile düşünebilecektir. Descartes'a göre, aklını gücü yettiği ölçüde iyi şekilde kullanabilen ve eylemlerinde en iyi olduğuna inandığı şeyi yapabilen kişi, gerçekten bilge bir kişidir. Dolayısıyla bilgelik yanız bilmeyi ve yalnız eylemde bulunmayı değil, bilmeyi ve bilerek eylemde bulunmayı ifade eden bir düşünme ve yaşama biçimidir. Dolayısıyla, iyiyi bilmenin ve aynı zamanda iyiyi istemenin bir ürünüdür. "Bize ahlakımızı düzenlemek ve bu dünyada yaşamımızı yönlendirmek için felsefe öğrenmek, adımlarımıza yol göstermek için gözlerimizi kullanmaktan daha gereklidir. Yalnız hayvanlar durmaksızın vücutlarını besleyecek besini bulmakla uğraşırlar, çünkü işleri vücutlarını korumaktır; ama varlığının başlıca ölümü ruh olan insanların temel düşüncesi, ruhun gerçek besini olan bilgeliği aramak olmalıdır" (Descartes, 1983: 35).

Descartes, bu mektup-kitabında, bir yandan felsefe ve bilgelik konusundaki görülerini serimlerken, bir yandan felsefesinin temel ilkelerini ortaya koyar ve geliştirir. Sözgelimi, kuşkuyu felsefi bir tavır haline getirerek her şeyden, her bilgiden ve her nesneden kuşkulanan bir kişinin, kuşkulanan bir ruh olarak kendi varlığından kuşkulanamayacağı konusuna değinir. Bu yöntem onu, yalnız kendi varlığı hakkında değil, Tanrı ve dünya konusunda da, artık kuşkulanamayacağı açık ve seçik bilgiye ulaştırmıştır. Descartes, "İnsan Bilgisinin İlkeleri" ve "Özdeksel Şeylerin İlkeleri" başlıklarını taşı-

yan ve iki bölümden oluşan ana metnin içinde de kuşkucu yöntemine ve insan bilgisinin ilkeleri konusuna açıklık getirmeye devam eder. Ona göre bunun haklı gerekçeleri vardır: "Özellikle bizi yaratan Tanrı'nın hoşuna giden her şeyi yapabildiğini duyduğumuz ve bizi belki de en iyi bildiğimizi sandığımız şeyler üzerinde bile her zaman aldanacak biçimde yaratıp yaratmadığını da bu ana değin bilmediğimiz için, tüm bu şeylerden kuşkulanacağız. Çünkü, mademki Tanrı, daha önce belirtildiği gibi, bazen aldanmamıza olur demiştir, o halde, neden her zaman aldanmamıza olur demesin?" Descartes, tüm kuşkularını yok edecek sağlam temele ulaşabilmek için kuşkudan hareket eder ve bunu gerçeği arayan herkese tavsiye eder. "Gerçeği arayanın yaşamında bir kez tüm nesnelerden gücü yettiği ölçüde kuşku duyması gerekir" (Descartes, 1983: 51, 56).

Bu yöntemsel kuşku, sonunda kuşkudan kurtularak açık seçik bilgilere ulaşabilmek içindir. Descartes, *Felsefenin İlkeleri* adlı bu mektup-kitapta felsefesinin temel ilkelerini açıklamaya çalışır. Kitap bu açıdan da büyük taşır.

2.3. John Locke Örneği: Bazen sorulan bir soru, bir mektup-kitabın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Locke'un (1632-1704) *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup* (*A Letter Concerning Toleration*) adlı eseri de böyledir.[2] Filozof bu mektubu, Amsterdam'ın önde gelen muhalif teologlarından Philip van Limborch'un bir sorusu üzerine ve ona hitaben yazmıştır. Dinsel hoşgörünün felsefi temellerinin ele alındığı bu mektup, belki de gelecek tepkileri bertaraf etmek için yazarın ana dilinde değil, Latince yazılmış ve ilk baskıda yazar ismi kullanılmamıştır. Eser, "Saygıdeğer Beyefendi" diye başlar ve şöyle devam eder: "Farklı mezheplerdeki Hıristiyanların birbirlerini karşılıklı olarak hoş görmeleri hakkındaki düşüncelerimin neler olduğunu öğrenmek istediğiniz için, açıkça şu cevabı vermeliyim ki, hoşgörüyü hakiki kilisenin başlıca karakteristik niteliği olarak telakki ediyorum" (Locke, 3).

Locke'un bu yapıtta üzerinde durduğu temel konu, bir devletin, bir kurumun ya da bireyin, dini, diğerleri üzerinde bir otorite, baskı ve denetim aracı olarak kullanamayacağı, kullanmaması gerektiğidir. Gerçekten de din, büyük bir manevi güçtür. Bu gücü kendi elinde bulundurduğu savıyla, bir kişinin ya da kurumun, insanları etkilemeye ve nüfuz altına almaya çalışması büyük bir istismar olacak, bu tür bir girişim, bireyi Tanrı'ya yaklaştırma yerine insanı insana köle yapacaktır. Bu da içtenlikli bir inancın istemeyeceği ve gerektirmeyeceği bir şeydir. Ne var ki, bazı kişi ve kurumlar, bu manevi iktidarı ve gücü ellerinde bulundurmak istemişler, bu güçle din adına, Tanrı adına inanılmaz işler yapmışlar, zaman içinde kurumsallaşarak inanılmaz bir nüfuz elde etmişlerdir. Bu nüfuzla insanların neleri nasıl düşünebileceklerini, neleri nasıl yazabileceklerini, kısaca neleri nasıl yapabileceklerini belirlemişler, kendi iradelerine aykırı hareket edenleri aforoz etmişler, dışlamışlar, yakmışlar ve idam etmişlerdir.

Hoşgörü Üzerine Bir Mektup'ta dinsel hoşgörü kavramının iki yönü öne çıkar: Bunlardan ilki, bireyler ve cemaatler (dini gruplar) arasındaki hoşgörüdür. İkincisi

ise devletin dinlere, cemaatlere ve bireylere karşı göstermesi gereken hoşgörüdür. İlkinde şu ilke öne çıkar: Her birey ve cemaat, kendi inanma biçimlerinin ve ibadetlerinin, Tanrı katında en hoş ve en makbul olduğuna, kendilerinin diğerlerinden daha doğru inandıklarına ve daha doğru ibadet ettiklerine inanırlar. Kendi inancının doğru olduğuna hükmetme, inanmanın özünde vardır. Ne var ki, bu tutum, bir bağnazlığa, ötekilere karşı nefrete ve düşmanca bir tutuma dönüştüğünde, inancın öngördüğü hoşgörü ortadan kalkar, nereye varacağı kestirilemeyen şiddet ve vahşet olayları ortaya çıkar. Bu durumda insanlar, kendileri gibi olmayan kişileri dinden çıkmakla, sapıtmakla ve kâfir olmakla itham ederler. Bunun, aforoz etme, yakma, boynunu kesme, asma, hatta tenini yüzme gibi aşırı biçimleri de vardır. Gerçekte "ateş ve kılıç, insan aklını yanlış konusunda ikna etmek ve hakikatin bilgisini vermek" konusunda uygun araçlar değildir. Bu uygulama, bir yanlışı ortadan kaldırma adına hareket eden daha büyük bir yanlıştır. Öyleyse, sağduyulu bir insan, eğer yapabilirse, "Bütün insanları şefkate, tevazuya ve hoşgörüye teşvik etmeli, dostluk için harıl harıl çaba harcamalı ve hem her insanın kendi mezhebine yönelik ateşli bağlılığının ve hem de diğerlerinin kurnazlığının muhaliflere karşı tahrik ettiği tehlikeli ve mantıksız nefret eğilimini tamamen hafifletmelidir. Eğer vaizler her yerde bu barış ve hoşgörü doktrinini seslendirselerdi" büyük bir kazançlar elde edilirdi (Locke, 17, 20). Bireyler ve cemaatler arası hoşgörü şu şekilde özetlenebilir: "Hiç kimseyi, salt inançlarından ötürü suçlama ve onları senin gibi inanmaya zorlama!"

Hoşgörünün devletle ilgili ikinci boyutu konusunda şunlar söylenebilir: Locke, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*'ta devletle ilgili olarak şu saptamaları yapar: "Devlet, bana göre, sadece kendi sivil çıkarlarını (*civil interests*) tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilmiş bir insan topluluğudur. Sözünü ettiğim sivil çıkarlar, hayat, özgürlük, sağlık ve bedenin dinlenmesi; ve para, araziler, evler, eşyalar ve benzeri gibi dışsal şeylerin (*outward things*) mülkiyetidir" (Locke, 7). Buna göre devlet, insanların, kendi hak ve özgürlüklerini korumak için oluşturdukları bir kurumdur. Onun ortaya çıkışında korunma ihtiyacı ön plandadır. Korunma yalnız can ve mal güvenliği açısından değil, hakların ve özgürlüklerin korunmasını anlamında da devletin varlık nedenleri arasındadır. Bir kişinin inanma biçimine, ne adına olursa olsun, hiç kimsenin müdahale etme, tasarrufta bulunma veya bu inancı şu veya bu gerekçeye dayalı olarak yeniden düzenlemeye hakkı yoktur. Devlet vatandaşlarına bir dini empoze etmez veya onlar için bir "doğru din" tanımı yapmaz. Devletin bu konudaki temel işlevi, hangi dinden, hangi inançtan ve mezhepten olursa olsun, inananlara, diğerlerinin inançlarına saygı ve hoşgörü göstermeleri koşuluyla, inançları ile birlikte yaşama imkânı sunmasıdır.

Bu konuyu, *Hoşgörü Üstüne Mektup*'tan seçtiğimiz inanç konusundaki şu alıntı ile sonlandırabiliriz: "Yargıcın inanışı dince sağlam ve gittiği yol hakikaten İncil'e göre olsa bile, burada kendi aklımca adamakıllı ikna edilmezsem, onun peşinden gitmenin benim için hiçbir garantisi olmayacaktır. Vicdanın buyruklarına karşı gireceğim yol, her

ne olursa olsun, bana kutsal ödüller getirmeyecektir. Zevk almadığım bir zanaatla zenginleşebilirim, inanmadığım ilaçlarla bazı hastalıklarda tedavi olabilirim; fakat şüphe duyduğum bir din ve tiksindiğim bir ibadet aracılığıyla kurtulamam. Bir inançsız için başka bir insanın inancına bürünmek beyhudedir. İman ve sadece içsel samimiyet, Tanrı'nın kabulünü kazanan şeylerdir. En uyun ve en onaylanan ilaçlar, eğer midesi alır almaz onu reddediyorsa, hasta üzerinde hiçbir etkide bulunamaz; ve onun özel bünyesinin zehre dönüştüreceği kesin olan bir ilacı, hasta bir insanın boğazına boşu boşuna tıkmış olursunuz. Başka bir deyişle, dinde şüpheli olan her ne olursa olsun, yine de en azından şu bellidir ki, doğru olmadığına inandığım hiçbir din, benim için ne geçerli, ne de uygun olabilir" (Locke, 27).

2.4. Friedrich Schiller Örneği: Friedrich Schiller (1759-1805) *Haydutlar*, *Cenovalı Fiesco'nun Komplosu*, *Hile ve Sevgi*, *Don Carlos* gibi tiyatro eserleri ve şiirleri ile ünlendiği bir dönemde hastalandı. Jena'daki profesörlük görevinden ayrılarak Weimar'da kraliyet sahnesinin rejisörlüğünü yapan Goethe'nin yanına giderek onun yardımcılığını yapmaya başladı. Kendisini sevenler iyileşmesi için gerekli olan maddi imkânlardan yoksun olduğu söylentisi üzerine "insanlığın öğretmeni"ni kurtarmak için seferber oldular. En üst çevrelerden yardım geldi. Prens Agustenburg ve Danimarka Başbakanı önemli parasal yardımlarda bulundular. Schiller, bu cömert davranışlara, kendilerine sunduğu ve içinde güzellik kavramını incelediği *İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine* (*Über die aesthetische Erziehung des Menschen*) adlı kitabı oluşturacak mektupları kendilerine sunarak karşılık verdi. "Demek ki, güzellik ve sanat üzerindeki araştırmalarımın sonuçlarını bir dizi mektupla size bildirmemi hoş karşılayacaksınız. Ne büyük bir iyiliktir bu… Benim sizden bir iyilik olarak istediğim şeyi siz, büyüklük göstererek, bana bir ödev olarak veriyorsunuz; benim yalnızca eğilimlerime uyduğum yerlerde, bana bir yararlılık ışığı bağışlıyorsunuz. Yolumda özgür davranmamı buyurmanız, benim için zor değil gerekli olan bir şeydir bu" (Schiller, 3).

Schiller bu çalışmasında, insandan hareket eder. Çıkış noktasını, insanın farklı yeti ve özelliklerden oluşmuş bir bütün olduğu anlayışı oluşturur. Uygarlığın gelişimine koşut olarak bu yetilerden bazıları öne çıkmış, diğerleri söz konusu edilmemiştir. Meslek, işbölümü ve uzmanlaşma gibi kavramlar, bu bölünmeyi ve parçalanmayı gerekçelendirmektedir. Ne var ki, insanın yeryüzündeki yaşama doygunluğu, yaşamaktan adlığı haz, kendi varlığı içinde bir parçalanmaya uğramada değil bütünlenmede, eksilmede değil tamamlanmadadır. Zira bu bütünlük ve tamlık, insana kendi doğası içinde yaşama imkânı verecektir.

Bu mektup-kitap, gerek konusu, konusunun felsefe tarihi içindeki geleneksel değeri, gerekse konunun etraflıca ele alınışı ve bir sonuca doğru götürülüşü açısından olsun, tümüyle felsefi bir değer taşır. Onun bu irdelemesi yalnız sanat ve güzellik kavramı açısında değil, bu iki kavrama zemin hazırlayan insan anlayışı açısından da

önemlidir. Güzellik kavramı kendisini sanatta sergiler, ancak onun asıl konumu, insanın varlık bütünlüğünde ve bu bütünlüğü oluşturan öğeler arasındaki uyumdadır. Denebilir ki güzel, "güç", "yeti" ve "içtepilerin", denge ve uyum içinde etkin hale gelmesinden ve insani bütünlüğü oluşturmasından başka bir şey değildir. Güzel, bütünlük ve ahenktir. İnsanı, kendi içindeki bölünmüşlükten kurtaracak güç, güzelliktir. Dolayısıyla insan kendisini ancak güzellik sayesinde algılayabilir, güzelliğin neşesinde ve coşkusunda bütünleyebilir. Bu da insanın kendi bütünlüğüne kavuşması, kendi varlığı içinde tamlanarak bir uyuma kavuşması anlamına gelir. "Oyun içtepisi" insanlık düşüncesi ile güzellik düşüncesini birbirine bağlar. Güzellik, madde ile biçim arasındaki dengede ortaya çıkar. Güzelliğin ödevi, bozulan dengenin yeniden kurulması, insanın kendi varlığı içinde bir bütünlüğe, tamlığa, uyuma ve yetkinliğe kavuşmasıdır. Bu yetkinlik aynı zamanda bir başka konuyu da içerir. Böyle bir yetkinliğe kavuşmuş olan insan, artık özgür bir insandır. İnsan varlığındaki bu yetkinlik, tamlık ve bütünlük, özgürlüğün de koşuludur. "Bunun için özgürlük, ancak olgunlukta vardır." "Demek oluyor ki, estetik durum, yaşamın en geniş özgürlüğünü içine aldığı gibi, en yüksek olguluğa da erişir." "Böyle bir dengeye insan ancak güzellik yolu ile erişebilir; çünkü güzelliğin kendisi, madde ile biçim arasında bir dengedir ve bizi öyle estetik bir duruma getirir ki, içtepilerimiz arasındaki dengeyi kendimiz duymaya başlarız" (Özgü, XXIII - XXIV).

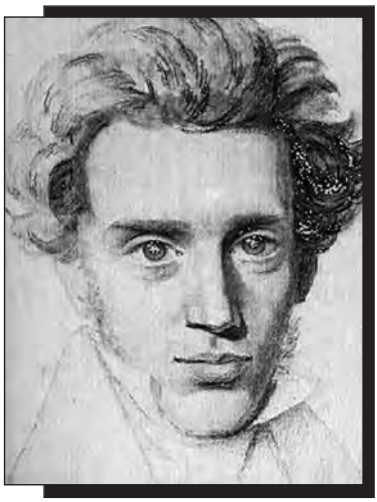
Bu sanat ve güzellik anlayışına göre, güzellik kavramı, insan yaşamını baştan sona yeniden düzenleyen bir güce sahiptir. Güzelliğin bütünsel yapısı, fiziksel bir zorlamanın değil, tinsel bir özgürlüğün ve seçimin ürünüdür. Bu nedenle sanat ancak "özgürlüğün kızı" olabilir. İnsanlar salt fiziksel ihtiyaçlarının peşine düştüklerine, duygusal ve tinsel gereksinimlerini unuturlar ve neredeyse tüm eylemlerinde "çıkar" kavramını ölçüt alırlar. "Sanat, zamanın putudur" bu bakımdan. Sürekli olarak çıkarların öne çıktığı, gelirin, giderin ve karın konuşulduğu bir ortamda sanat insanların iç dünyalarına ulaşamaz ve kişiliklerinde bir olgunlaşma yaratamaz. "Bu kaba terazide sanatın iç yararlılığının hiçbir ağırlığı yok"tur çünkü. Sanata en çok omuz vermesi gereken felsefe bile, insan aklını yüceltme adına hayal gücünden "ardı ardınca parçalar koparmakta, bu şekilde, aklın, bilimin sınırları genişledikçe, sanatın sınırları daralmaktadır. Oysa sanatın olmadığı yer, insani bütünlüğün, özgürlüğün ve olgunlaşmanın olmadığı bir yerdir. Tinselliğin, dolayısıyla özgürlüğün ekin olmadığı anlar, doğal güçlerin egemenliğindedir. Sanat ancak doğadaki zorunluluğun, tinselliğin etkin hale gelerek bilinçle ve özgürce bir esere dönüşmesi ile ortaya çıkar. Sanat bir özgürlük alanıdır. Bu özgürlük kuralsızlık ve sınırsızlık anlamında değildir. Doğadaki zorunluluk, kültür alanında kuralların, yasaların ve geleneklerin egemen olduğu bir törel zorunluluğa dönüşür. Bu bir devletin içinde olan şeylerdir. İnsan, devlette yaşamayı seçerken, doğadaki zorunluluktan, törel zorunluluğa geçer. Ne var ki, Schillere göre, "fiziksel insan gerçek, törel insan da yalnızca sorunludur. Demek ki us, doğa devletini

kaldırıyor, yerine kendininkini koymak isteyince de, bunu zorunlu olarak yapması gerekiyor" (Schiller, 7, 10). İnsan varlığındaki bir başka bölünmüşlük de, sanat ve doğa ile olan ilişkisinde ortaya çıkar. İnsanın, doğa ve sanatla arasında bir ilişki vardır. Bu ilişki Schller'e göre yababanıllık ve barbarlık şeklinde ortaya çıkar. Yabanıl yaşamda sanat, barbar yaşamda ise doğa küçümsenir. Bunun her iki biçimi de aslında insanın kendisine, kendi insanlık özüne karşıt bir davranış içine girmesi anlamına gelir. "İnsan kendisine iki türlü karşıt olabilir: Ya duyguları ilkelerine üstün geldiğinde yabanıl olarak, ya da ilkeleri duygularını parçaladığında, barbar olarak. Yabanıl olan, sanatı küçümser, doğayı da kendinin sınırsız buyurucusu tanır. Barbar olan da, doğa ile alay eder, onu saymaz; sonra da yabanıl olandan daha da küçümseyerek kölesinin kölesi olmakta sürüp gider. Eğitim görmüş aydın insan, doğayı kendine dost yapar ve özgürlüğünü, zorbalığını dizginlemekle yalnız sayar" (Schiller, 16). İnsan varlığındaki bölünmüşlük, onu bütünleyecek, olgunlaştıracak ve tamlanmış olmanın dinginliği ve olgunluğu içinde yaşatacak bir güce ihtiyaç duyar.

Schiller, birinci mektupta güzeli bir giz olarak tanımlar. On beşinci mektupta ise, onun ne olduğunu, nasıl olduğunu ne usun, ne de deneyle bilinebileceğini söyler. Bunun nedeni, güzelliğin temelini insan varlığında buluyor oluşudur. İnsan varlığı ise bir bileşim ve bir bütündür. Buna göre, insan ne tam olarak madde, ne de tam olarak ruhtur. Ruhun ve maddenin bir bileşimidir. Bu bileşim, onda bir takım içtepilerin (*trieb*) oluşmasına neden olur. İnsanı eylemde bulunmaya iten bu içtepiler üç tanedir. Schiller bu içtepileri, *nesne içtepisi*, *biçim içtepisi* ve *sanat içtepisi* olarak ifade eder. Nesne içtepisi, insanını doğal yapısı ile, fiziksel varlığı ile ilgilidir. Biçim içtepisi ise maddeye şekil verme eğilimi ile, insani bütünlükteki tinsel varlığın belirtisidir. İçinde sanatsal güzelliğin de yer aldığı güzel denilen şey, madde ve biçim içtepilerinin "oyun içtepisi"nde (*Spieltrieb*) birleşmeleri ile oluşur. Oyun içtepisi yalnız insani yetkinliğin ve olgunluğun ortaya çıktığı bir alan değil, aynı zamanda sanatsal güzelliğin ortaya çıktığı bir alandır. Bu nedenle Schiller, "İnsan, sözcüğün tam anlamıyla, insan olduğu yerde oynar ve o, ancak oynadığı yerde tam bir insandır" der (Schiller, 73, 76).

2.5. Søren Kierkegaard Örneği: Doktora (*Magister*) tezi olan *Sokrates'e Sürekli Atıfla İroni Kavramı*'nı saymazsak, *Ya / Ya da* (*Enten-Eller*) Kierkegaard'ın (1813-1855) ilk eseridir. Kitabın kurgusunu, bir kasada bulunan yazılar oluşturur. İki bölümlü bir kitaptır söz konusu olan. İlk bölüm, estetikçinin tensel ve kösnül yaşamını anlatan denemelerden, ikinci bölüm ise Yargıç Vilhelm'in A'ya yazdığı, estetik yaşamın sefaletini ve etik yaşamın erdemini anlatan, öğüt verici ve yol gösterici mektuplarından oluşur (Kierkegaard, 1992: 30). Estetikçinin (A'nın) "Yinelenme" (*Diapsalmata*), "Dolaysız Erotik Aşama ve Müziksel Erotik", "Modern Trajediye Eski Trajedinin Yansıması", "Gölge Şekiller", "En Mutsuz Kişi", "Mahsullerin Dönüşümlü Ekimi" ve "Baştan Çıkarıcının Günlüğü" başlıklı denemelerinde, çeşitli estetik varoluş durumla-

rını betimler ve estetik varoluşun doğasını aydınlatmaya çalışır. Estetikçinin bu şaşırmış ve sapıtmış durumu karşısında etikçi, görüşlerini mektuplarla açıklar ve estetikçiyi girmiş olduğu bu yolun iyi bir yol olmadığı konusunda ikna etmeye çalışır. Etik varoluş alanı estetik alanda körelen ve yalnızca haz durumları karşısında etkinliğini gösteren özgürlüğün yeniden alevlendiği, kişinin tasarıları, seçimleri ve eylemleri ile kendi özünü oluşturduğu bir varoluş aşanıdır. Etikçi, A'yı etik seçimler yapması konusunda uyarır. Estetikçi ise kendisini yaşamın temel gerçeği olan sıkıntı ile karşılaştırabilecek bütün eylemlerden kaçınmaya, bu sıkıntıya karşı zamanını zevk ve eğlence içinde geçirmeye çalışır. Toplumsal bir görev almaz, kendisini bağlayacak sözler vermez. Evlilikten kaçınır. Böyle bir ruhsal yapıya sahip olan estetikçiyi evlenmesi, bir yuva kurması, toplumda bir görev alması konusunda ikna etmeye çalışan etikçi, bunun için öğütler verir. Bu mektuplar "Evliliğin Estetik Meşruluğu", "Kişiliğin Gelişiminde Estetik ve Etik Arasındaki Denge", "Son Söz" gibi başlıklar taşır. Böylece *Ya / Ya da*'nın birinci bölümünde serimlenen estetikçinin tezleri, ikinci bölümde etikçi tarafından öne sürülen ahlaki söylemlerle yadsınmış olur. Buradan çıkan bir başka sonuç da, etiğin bir "karşı sav" oluşudur. İnsanda temel olan, onu yaşanın içine doğru sürükleyen estetik içtepidir. Etik burada ona sınır getirici, estetik içtepileri yasalar ve gelenekler çerçevesinde meşrulaştırıcı bir rol oynar ve böylece estetik alan, etik ilkeler içine girdiğinde özsel bir dönüşüme uğrayarak ahlaksallaşır, toplumsal bir nitelik taşır ve böylece meşru bir zemin kazanır. Ne var ki, o zaman da estetik varoluş sona ermiş ve yerine etik varoluş alanı gelmiş olur.

Kierkegaard

Görüleceği üzere *Ya / Ya da*, bir birbirini dışlayan iki temel varoluş biçimine göndermede bulunur. Bu ilginç sayılabilecek isimden de anlaşılacağı üzere, kişi iki seçenekten birini tercih edecek "Ya" estetik varoluş alanında yaşayacak, "Ya da" etik varoluş alanında bulunmayı tercih edecektir.[3] Kierkegaard'ın bu varoluşçu yaklaşımında "Ya / Ya da"nın yerini "Hem / Hem de" olamaz. Kişi ancak bir varoluş alanında bulunmak zorundadır, çünkü bir hizmetçinin ancak bir efendisi olabilir, iki efendiye birden hizmet edilmez. Bu durumda ya tensel ve kösnül bir yaşam biçimi tercih edilecek, ya da ahlaksal ödevlerin ve evrensel buyrukların sesine kulak verilecektir. Estetik varoluş, kendini sürekli yineleyen haz isteğini tatmin etmeye yönelen, cinselliği, şehveti, tensel hazları varoluşun temel değeri haline getiren bir varoluş biçimini esas alır. Bu alanın tarihsel temsilcisi, Don Juan'dır. Etik alan ise, estetik alandaki tenselliğin ve kösnül yaşamın aksine tinselliği egemen olduğu bir varoluş alanıdır. Ahlaksal ödevleri yerine getirmek, ödeve uygun yaşamak, toplum içinde bir rol almak, toplum içinde yaşıyor ola-

manın gereklerini yerine getirmek, devleti, toplumu ve ailesi için yaşam mücadelesine katılmak, bu varoluş alanının temel özellikleri arasındadır. Bu varoluş alanda kişi kendini etiğin evrensel diline çevirir, gizli kapaklı bir yaşam sürmez. Her şey, etiğin açıklık ve şeffaflık ilkesine göre gerçekleşir. Kadının ve erkeğin bir araya gelmesi, bir nişan ve evlilikle kamuya duyurulur, bunun için bir seremoni düzenlenir. Çocuk doğduğunda dinsel seremoniler söz konusudur. Kişi, toplum içinde bir görevi yerine getirirken kamu yararını gözetir. Ahlaksal yaşam, toplumsal bir yaşamdır. Estetik varoluş aşanında ise, bunun aksi söz konusudur. Estetikçinin tanıdığı yegâne değer, hazdır. Açlığını doyurabilmek için sürekli kendini gizler. Toplumun onayamadığı, ahlaksal değerlerin izin vermediği davranışları, gizlice yapar. Cinsellik, haz değeri açısından ilk sırada yer alır. Etikçinin aksine, evlilik gibi bir kavram yoktur hayatında. Hiçbir eylemini kamuya duyurma ihtiyacı hissetmez, hatta gizlice yapar ne yapacaksa. Estetikçi, içe dönük bir yaşam sürer. Hayal dünyası geniştir. Estetiğin bazı durumlarında, düşünsel estetik egemendir ve bu tümüyle hayal dünyasının sürekli ve aktif olarak çalışması ile ilgilidir. *Ya / Ya da*'nın içinde yer alan estetikçinin denemelerinden biri olan *Baştan Çıkarıcının Günlüğü* buna örnek olarak gösterilebilir.

Ya / Ya da'yı tarihte yazılmış "en uzun aşk mektubu" olarak niteleyenler vardır. Eğer eserin temel amacını, çok sevilen nişanlıdan ayrılmanın mazeretini yine nişanlının kendisine açıklama girişimi olarak alırsak, bu mektuba, oğlunu kurban etmeye hazırlanan Hz. İbrahim örneğinde "feragati" bir "üst telos"la açıklayan *Korku ve Titreme*'yi de katabiliriz. Oysa "bıçağı çeken" İbrahim, karşılaştığı ilahi sınamadan yüzünün akı ile çıkmayı bilmiş ve feragatinin mükâfatı olarak oğluna ebediyen kavuşmuştur (Kierkegaard, 2002: 167). Kendisi ise nişanlıdan ayrılmakla benzer bir feragatte bulunduğu halde, nişanlı, bir mükâfat olarak geri iade edilmemiş, bu nedenle yaşadığı sürece gönlü kırık kalmıştır. *Ya / Ya da*, *Korku ve Titreme*, önemli ölçüde bu gönül kırıklığının ürünleridir. *Ya / Ya da*'nın örtük amacı, bir aşk mektubu olmasıdır. Açık amacı ise, kendi içindeki çeşitliliğini, çelişkisini ve aykırılığını göstererek bir varoluş sisteminin olamayacağını vurgulaması, bu şekilde kendi istemi içinde her şeyi soyutlayıp kavramsallaştıran Hegel felsefesine muhalefet etmektir. Kitabın bu kurgusu, Kiekeggard'ın sistemleştirilemeyen, anlatılamayan, iletilemeyen, yalnızca ardından seyredilebilen varoluş kavramına uygundur. Kitapta kullanılan mektup formu da, tıpkı *Baştan Çıkarıcının Günlüğü*'nün günlük formunda yazılmasında olduğu gibi, bir varoluş alanının doğasını yabancılaşmaya uğramadan anlatabilmesi açısından felsefi ve kavramsal dilden daha uygundur.

Sonuç

Başlıktaki "mektup" sözcüğüne bakıp da aldanmamak gerekir. Bir felsefe eserini "felsefe eser" yapan öz, bu felsefi mektuplarda da vardır. Belki, herhangi birisine atfen veya herhangi birisinin sorduğu bir soruyu cevaplamak için yazılardan ötürü ya da felsefi bir diyaloğu sürdürmek amacıyla yazıldığı için "mektup" diye nitelendirilmiştir. Aksi halde onların diğer felsefi eserlerden özce pek farkı yoktur. Buradan çıkan sonuca göre, mektup edebi bir tür olduğu kadar, felsefi bir tür ve felsefi bir söylem biçimidir de.

İnsanlar yüzyıllar boyu mektuplar yazmışlar, bu mektuplarda yalnız duygularını, hasretlerini, sevgilerini, ihtiyaçlarını iletmemişler, aynı zamanda düşüncelerini, fikirlerini ve eleştirilerini de iletmişlerdir. Mektup, doğrudan bir kişiye yazıldığı için, felsefi söylemin karşılıklı konuşma, soru sorma, sorulan soruyu cevaplama, felsefenin bizzat yaşayan doğasına daha uygun olduğu söylenebilir. Felsefenin varouş içindeki bu canlılığı ve önemi, Platon'un diyaloglarında kendini gösterir. Çünkü, insanların gündelik yaşamlarında önemli bir yer tutar. Mektup da kendine özgü bir diyalog ve konuşma biçimidir. Mektupta kendi sorunumdan, varoluşum içinde yeri ve karşılığı olan bir sorudan söz ederim. Çünkü mektup, teorinin özsel yanına karşın yaşayan ve varoluş içinde yeri olan bir olgudur. Bu özelliği ile "okuyucu" denilen genel ve belirsiz bir bilince, belirsiz bir çoğunluğa, bir çağa, bir döneme, bir ulusa veya tüm insanlığa ve tüm çağlara hitap etmek isteyen "araştırma", "inceleme", "deneme", "soruşturma" gibi söylem biçiminden ayrılır. Onun belirli bir öznesi vardır. Bu nedenle, felsefe, tıpkı diyaloglarda olduğu gibi bizzat birisine hitap eder, belirli bir öznenin bilincini, anlamasını ve tepkisini esas alır. Bu nedenle, bizzat insanların varoluşları içinde özgül bir konumda bulunduğu için, mektuplardaki felsefenin, yaşayan ve nefes alan bir felsefe olduğu söylenebilir.

Bütün bunlardan şöyle bir sonuç çıkıyor: *Theoria* edimi kendisini çok farklı biçimlerde ortaya koyabiliyor. Bazen bir araştırma olarak karşılıyor bizi, bazen bir roman olarak, bazen de mektuplarla. Ama hep kendi özünü koruyarak, hep öze ve ilk nedenlere doğru sevdalı bir çaba ile yönelerek ve tabii ki hep *nedir* sorusuna yanıt üreterek. *Theoria*'nın kendini farklı şekillerde ifade edişi, bizde çevremize, çevremizdeki kültürel ve sanatsal objelere karşı farklı bir ilgi, farklı bir bakış uyandırıyor. Bu neredeyse definecilerin şu sorusuna benziyor: "Hazine acaba burada mı?" Efsanelerimiz, türkülerimiz, ağıtlarımız, masallarımız, fıkralarımız, atasözlerimiz, edebiyat ürünlerimiz acaba bu *tehoria* ediminden esinler taşıyor mu? O kadar geniş bir vadi var ki önümüzde, bastığımız yere dikkat etmemiz gerekiyor: "Dikkat, felsefe çıkabilir!" Aradığımız kaynak belki buralarda bir yerlerdedir. Kimi yerde yüzeye yakın, kimi yerde çok derinlerde. Kimi yerde sızıntıları var. Kimi yerde fışkırmaya başlamış bile! Ama çok geçmeden bu teselli, şöyle bir seda ile sükûta uğruyor: Felsefe bir şey söylemek değil, bir şey söylemeye doğru hareket etmektir. Bir şey söylemek değil, bir şey söylemeye doğru yol almaktır. Bu nedenle "yolda olmaktır" hep. Söylediğimiz sözü nasıl söylediğimizin, ne kadar söylediğimizin, dahası bu söze nasıl geldiğimizin cevabı, bize felsefenin neresinde bulunduğumuzu da söyleyecektir. Bu nedenle felsefe yapmak sanki bir şey söylemekten, bir sav ortaya koymaktan çok, bizzat söylemenin kendisinde, ne söylediğimizden çok nasıl söylediğimizde ortaya çıkıyor, öyle görünüyor.

KAYNAKLAR

Descartes, (1946). *Ahlak Üzerine Mektuplar* (Çev. Mehmet Karasan). Ankara: MEB Yayınları.
Descartes, (1983). *Felsefenin İlkeleri* (Çev. Mesut Akın). İstanbul: Say Yayınları.

Diderot, (1945). *Sophie Volland'a Mektuplar* (Çev. Ethem D. Deriş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Diderot. (1945). *Görenlerin Yararına Körler Hakkında Mektup* (Çev. Adnan Cemgil). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kierkegaard, S. (1992). *Either / Or* (Trans. Alastair Hanay). London: Penguin Books.

Kierkegaard, S. (2002). *Korku ve Titreme* (Çev. İbrahim Kapalıkaya). İstanbul: Anka Yayınları.

Locke, J. (1995). *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup* (Çev. Melih Yürüşen). Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.

Özgü, M. (1990). "*İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Mektuplar*'a Önsöz"de. İstanbul: MEB Yayınları.

Platon (1992). *Devlet* (Çev. S. Eyüboğlu – M. Ali Cimcoz). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Platon (1943). *Mektuplar* (Çev. İrfan Şahinbaş). İstanbul: Maarif Matbaası.

Platon, (1990). *Theaitetos* (Çev. Macit Gökberk). İstanbul: MEB Yayınları.

Schiller, F. (1990). *İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Mektuplar* (Çev. Melahat Özgü). İstanbul: MEB Yayınları.

Ockhamlı William, (2001). *A Letter to the Friars Minor and Other Writings* (Trans. John Kilcullen). Cambridge: Cambridge University Press.

[1] Estetik varoluş alanının temsilcisi olan *A*'nın görüşleri deneme ve makalelerle, etik varoluş alanının temsilcisi olan *B*'nin görüşleri de mektuplarla ortaya çıkar. B, A'nın makalelerini ve denemelerini okuduktan sonra, onu doğru yola döndürmek için mektuplar yazar ve "Yolunu şaşırmış" olarak gördüğü bu kişiye öğütleri ve görüşleri ile yardımcı olmaya çalışır.

[2] Locke, bu mektuptan başka, hoşgörü kavramı üzerine üç mektup daha yazmış, fakat soncusunu tamamlayamamıştır. Burada kendisinden söz edilen mektup-kitap, filozofun diğer mektup-kitapları da dikkate alındığında, *Hoşgörü Üzerine Birinci Mektup*'tur.

[3] *Korku ve Titreme* ile üçüncü bir varoluş alanı, dinsel varoluş alanı da bu varoluşçu felsefeye katılmış, böylece üç temel varoluş alanı ortaya çıkmıştır.

KENAN ÇAĞAN

TOPLUMSAL DEĞİŞİM METAFORU OLARAK MEKTUP

Gelecekle ilişki, geleceğin şimdideki mevcudiyeti de başkasıyla ilişkide gerçekleşir gibi görünüyor. Yüz yüze durumu, zamanın bizzat gerçekleşmesi olsa gerek; şimdinin geleceğe adım atması yalnız bir öznenin olgusu değil, öznelerarası ilişkidir. Zamanın koşulu insanlararası ilişkide veya tarihte bulunur.

Emmanuel Levinas

'Bir Nehirde İki Kez Yıkanılmaz'

Skolastik felsefenin ünlü filozoflarından Herakleitos'un artık bir mite dönüşen 'Bir nehirde iki kez yıkanmaz' özdeyişi[1], varlık aleminin içinde olduğu daimi değişimi işaret etmek açısından ilgi çekicidir. Bir nehirde iki kez yıkanılmaz, zira ikinci kez girilecek nehir bir önceki nehir değildir. Önceki akıp gitmiştir. Su yenilenmiş, nehir değişmiştir. Tam da bu örneğin gösterdiği doğal nedenlerle değişimi izlemek çok zahmetli bir iş olmasa da özel bir dikkat gerektirir. Değişimin evrensel niteliği onu izlemeyi güçleştirir. Her an değişiyor olmak ve her an değişen toplumsal ve doğal bir çevrenin içinde olmak, değişime ilişkin dinamik bir bilinci zorunlu kılar. Zira değişim, kendini zamanın en ufak anlarına bölüştürerek ve arada boşluk bırakmayarak ilerler. Zamanda boşluk bırakmadan ilerleyen değişimin, nerede başladığını ya da nerede son bulduğunu kestirememek, ona ait bilincin de güçsüzleşmesini ya da yok olup gitmesine sebep olmaktadır.

Varlık, aynı zamanda bir oluş sürecidir. Olmak ise bir sabitlemeyi değil bir sürekliliği anlatır. Yenilenmek veya eskimek, eksilmek ya da artmak oluş içerisinde tecelli eden durumlardır. Refleksivite sanıldığından daha güç bir düşünümselliği ifade eder. İnsanın, kendi gerçekliğinden sıyrılıp kendini ve varlık alemini seyretmesi, anlık bilinç yükselmelerinin dışında sıklıkla olmaz. Yoldayken yolculuğunu, yaşlanıyorken yaşlandığını, ölüyorken ölümünü ya da düşünüyorken düşündüğünü izlemek güçtür. Bu izleme güçlüğünün kendisi, yolculuğumuzu, hayatımızın değişip dönüşerek menziline akan maddi ve zihinsel seyrini iptal etmez.

Varolan'daki dinamizm, dışarıdan bilinmemesi durumunda da vardır. Farkındalık nesnel değil, aksine tamamen öznel bir içgörüdür. Fark etmek insana aittir. İnsan oluşun biraz da olsa, bu farkında olma hali üzerinden gerçekleştiği söylenebilir. Bu gerekçeden dolayı, insan bir tür tanıklıkla kayıt altına alınmıştır. Bu cümleden kasıt in-

sanı tamamlayan ve betimleyen bu tanıklığın rıza dışında gerçekleştiğini ima etmek değildir. Farkındalığa bağlı olarak inşa edilen tanıklık, ontolojik anlamda insana içkin bir nitelik olmakla birlikte, insanı edilgenleştiren bir indirgemecilik olarak okunmamalıdır. Aksine aşkın (trancendantal) bir durumdur söz konusu olan. İnsanı yücelten, yukarı doğru çeken bir durum.

Farkındalık ve tanıklık insan olma özelinde son bulan bir edim değildir. İnsanın içe sarkıtılmış bilinç ipleri olan bu edimlerin, insanın dış dünyayla temasında da önemli rolleri vardır. Kendi üzerine dönen insanın, bu eyleminden doğacak zorunlu sonuç, dışarının kendisiyle ve anlamıyla da ilgili olmaktır. Bu yüzden olsa gerek insan ilişki, bilgi ve anlam arayışını salt felsefenin ya da dinin sınırları içerisinde tutmaz. İnsan olmak, insan olmayı tamamlayan her biçim ve düzeyde, her şeyle ilgili olmaktan geçtiğinden; insan, bilimden sanata kadar geniş bir yelpazede araçlarını çoğaltmaya, böylelikle de kendisini insani zemine sabitleyen ilgisini ve dikkatini korumaya devam etmiştir.

Zaman ve Mekân Bağlamında Nesneler ve Anlamları

İnsanın içinde yaşadığı toplumsal ve doğal çevreye dikkati, onun çeşitli bilgi alanları ve araçlarla buluşmasına sebebiyet vermiştir. Toplumsal yaşamın kendisine ve sürekliliğine, daimi dinamizmine ve örgütlenişine ilgi, sosyoloji gibi bağımsız bir disiplinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyoloji, her düzeydeki toplumsal bilgi için çeşitli yöntemlerin klavuzluğunda, spesifik alt alanların oluşmasını kaçınılmaz bir süreç olarak yaşamıştır. Toplumsal yaşamın karmaşık ve basit genellemelere indirgenemeyen doğası, toplumbilimsel bilginin zorlu ve bir o kadarda çoğulcu yaklaşımlara muhtaç yapısını işaret etmektedir. Toplum da tıpkı birey ve doğa gibi sürekli bir değişim yaşamaktadır. Bu değişimi izlemek ve anlamlı açıklama modellerine ulaşmak için, değişimin yapısal bütün unsurlarını inceleme konusu yapmak, en ufak ayrıntılardan en büyük somutluklara kadar her göstergeye ilgi duymak esas olmak zorundadır.

Toplumu ve özellikle toplumun aktığı istikameti anlamak için her zaman ve sadece toplumsal kurumlara ve onların etrafında gelişen ilişkiler ağına bakmak gerekmez. Dahası toplum ve yaşadığı değişim seyri, kendisini sadece büyük somutluklarda deşifre etmez. Bazen ayrıntılar, imgeler ve küçük bir takım simgeler toplumu ve o toplumun değişim istikametinin maddi ve manevi bütün kültürel kodlarını içinde barındırabilir. Hatta denilebilir ki, bütünlüklü ve doğru bir toplum analizinin imkânı, toplumun kendini gizlediği küçük ayrıntılarda, anlamsız sanılan davranışlarda, gözükmeyen küçük gruplarda, sıradanlığa terkedilmiş nesnelerde ve kalabalıklar içinde kaybolmuş bireyde ve onun değersiz ilgilerinde, beğenilerinde ve aidiyetlerinde gizlidir.

İnsanlığın son birkaç yüzyılına çok etkili bir biçimde damgasını vurmuş olan modernlik tam da -bir kez de- bu bağlamda okunması zorunluluğu olan bir süreçtir. Modernlik olgusunun sosyal bilimlerin merkezinde yer almasının temel nedeni, insanlık ta-

rihinin en radikal ve hızlı değişim süreçlerinden biri olmasındadır. Modern toplumların tarihsel ve kültürel analizleri, özellikle megateorilerin genelleştirici açıklama modelleri içerisine sıkıştırılmaya çalışılmıştır. Bütün genellemelerin sarkan ve aksayan taraflarının olmasından mülhem, şu ana dek yaygın ve benzer biçimde yapılan modernlik analizlerinin, modernliğin doğasını ve bütün yönleriyle yaşayan modernlik olgusunu yeterince açımlayamadıkları bir gerçektir. Elbette bu yaygın üslubun dışında, ayrıntılardan ve spesifik ilgilerden hareketle, dayatmacı ve tekil yöntem anlayışlarını değilleyerek kendini yeni yöntem arayışları kulvarında bulan ve özgün bir takım yaklaşımları kendine amaç edinmiş bağımsız entelektüel gayretler de vardır.[2]

Bu entelektüel çabaların benzer üretimlerle desteklenmesi gerekmektedir. Çünkü ancak böylelikle bütünü tamamlamak mümkün olacaktır. Toplumsal değişimin seyrini takip ederken küçük göstergelerin büyük anlamları olabileceğini unutmamak gerekir. Bu küçük göstergelerden biri üzerinden; bir dönemin önemli kitle iletişim araçlarından biri olan (mektup her ne kadar modern dönemde, modernliğin de imkânlarını kullanarak etkili ve yoğun bir biçimde kullanılmışsa da, esasen geleneksel dönemin iletişim araçlarındandır) ve bugünde kısmen varlığını devam ettiren mektup olgusu üzerinden; mektubun yiten önemi ve yerini, başka kitle iletişim araçlarına bırakması üzerinden, mektubun insan ilişkilerindeki yeri ve toplumsal değeri üzerinden, bir toplumsal değişim çözümlemesi yapabilmenin mümkün olduğunu ifade etmek istiyoruz.

Yazılı kültürün önemli haberleşme araçlarından biri olarak mektubun, hangi tarihsel aralıkta insan hayatına girdiğine ilişkin net bir bilgiden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Ama uzun bir tarihsel süreçte insanlar arası haberleşmede önemli bir kıymete haiz olmuş ve bu kıymetini edebiyatın sınırlarını zorlamasıyla, hatta bir edebi tür olarak yerini sağlamlaştırmasıyla ve hemen her konu ile ilgili olabilmesi dolayısıyla daha da belirginleştirmiştir.[3] Edebi değerine ilişkin belirlemeleri edebiyat bilimcilere bırakarak, onun toplumsal anlamını, yiten varlığı ve yerini alan diğer araçların anlamları üzerinden sürdürmenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Mektubun ve sonraki muadillerinin kendi dönemlerine ilişkin insan algısını ve bununla beraber zaman ve mekân tasavvurlarını dönüştürdüklerini, kendi güçleri nispetinde belirlediklerini, dolayısıyla da kendi dönemlerinin zihinsel arka planlarını yansıtabileceklerini söyleyebiliriz.

Mektup, sadece kağıt üzerine yazılı bir metnin belli zaman ve mekânları aşarak haberleşmeyi sağlamasından ibaret değildir. Ya da tersinden ve daha doğru bir ifadeyle mektup belki tam da budur. Burada atlanmaması gereken nokta mektubun, içinde var olduğu tarihsel dönemin ruhuyla da ilişkili olmadığını varsaymaktır. Öncelikle mektup yazanın ve alanın gerçek tarihsel ve kültürel kişilikler olduklarını ve bu gerçek kişiliklerin, gerçekliklerini zamanın ve mekânın gerçekliği ile kayıtladıklarını bilmemiz gerekiyor. Burada bahse konu ettiğimiz gerçek, insan hakikatini açımlayan, dahası insanı kendi düzleminde tutan bir içeriğe de sahiptir. Çünkü insan

kendi hakikatini, bir diğer ifadeyle insan olmaklığını zaman ve mekân aracılığıyla keşfeder. David Harvey'in de dediği gibi "mekân ve zaman insan varoluşunun temel kategorilerindendir."[4] Özellikle zaman var oluşun, varlığın olmazsa olmazlarından birini oluşturur. Nitekim Heidegger'in varlığın anlamının zamandan bağımsız düşünülemeyeceğini göstermesi bu gerekçeden dolayıdır.[5] Bu bahsi daha anlaşılır kılmanın yolu, mektubun zaman ve mekân bağlamlarını, sonraki eşdeğerleriyle, yani postmodern dönemdeki eşdeğerleriyle (özellikle email'le) karşılaştırmaktan geçiyor. Çünkü insani ve toplumsal ilişkiler, tıpkı insan hakikati gibi, indirgenemez bir biçimde zamansal ve mekânsal bir içeriğe sahiptiler. Mektup ve email, ait oldukları tarihsel süreçler ve kültürel atmosferler arasındaki radikal kopuşu ifade eden önemli nesne(araç)lerdir.

Mektup bildik, gerçek, her şeyin yerli yerinde olduğu (her şeyin bir yeri ve bir zamanı vardır), sabitlemeleri içeren bir mekân algısı üzerinden işler. Daha doğrusu mektup böylesi bir dünyanın araçsal ifadesini oluşturur. Mektup adreslerinin gerçek mekânsal karşılıkları vardır. Mektup yazanın ya da alanın dünyada bir yerde somut bir mekânı olması bir zorunluluktur. Bu mekân, Bachelard'ın yalnızca olgusallığıyla değil, imgelemin bütün kayırıcılıklarıyla yaşanmış olduğunu varsaydığı övülen mekânını, bir o kadar da düşman mekânını kapsayan, içinde yaşanılan ve insani değere haiz gerçek (şiirsel mekân)* mekânıdır.[6] Yine bu mekân, Zygmunt Bauman'ın ahlâkî mekân ve estetik mekân eğretilemelerinin üretildiği, denk düştüğü gerçek, toplumsal mekândır.[7] Buna karşılık email, mektupta olduğu gibi somut, varlığın yeri olan mekân tasavvurlarına sahip değildir. Email, dünyanın her hangi bir yerinden yine dünyanın her hangi bir yerine, tanımlanmamış, belirlenmemiş mekânlar üzerinden bir iletişim imkânı tesis eder. Email taraflarının sabitlenmiş mekânlara ihtiyacı yoktur. Email üzerinden iletişimde bir tür mekânsızlaş(tır)ma, hatta bir başka ifadeyle mekânın tamamen inkârı söz konusudur. Email, mekânı bilgisayar ekranının ya da bilgisayarın sanal dünyasının içine sıkıştırarak nesneleştirilir. Emailin kültürel dünyası nesnelerle birlikte var olan gerçek mekânı, sadece nesnelerden ibaret gören bir indirgemecilik içinde algılar. Böylece email, sanal mekânlar üzerinden zamanı ve insanı ve bunlar arasındaki mümkün her tür ilişkiyi de görüntüleştirerek yok eder. Her şey var görünerek, ama gerçekte olmayarak ve görüntü imgelerine dönüşerek imkânsızlaşmaya başlar. Bu imkânsızlığın bir başka yönü ise görüntülerin, görüntüye rağmen var olan gerçek mekânları, arzulanır olmaktan uzaklaştırmasıdır. Görüntünün gerçek mekânları yoğun biçimde tüketerek, hemen ulaşılabilir kılması, mekândaki mesafeyi ve mesafenin zamana muhtaç halini saf dışı bırakması, gerçek mekânın imkânsızlığını destekleyen bir durumdur.

Mekân algısının yerinden edilmesi zorunlu bir biçimde zaman fikrinin de yerinden edilmesini, değiştirilmiş olmasını gerektiriyor.* Mektup, tıpkı mekânda olduğu gibi gerçek, anlara bölünmüş, bir sürekliliği olan, geçmiş ve gelecek tasavvuru yaratan bir şim-

diyi de içeren, dolayısıyla insan düşüncesinden bağımsız da var olan, ama insani gerçeklik bağlamında tükenen bir zaman (saat-zaman olgusu, her ne kadar aydınlanmacı zamanın "ileri doğru koşan zaman"ın[8] bir sonucu ve zamanı mekânsallaştıran bir niteliğe sahip ise de, kısmen de olsa gerçek zamanı; "dayanıklı" veya "ekolojik zamanı" işaret eden bir içeriğe sahiptir) anlayışını gerektiriyor. Mektup bu gerçek zaman içerisinde, zamana ihtiyaç duyarak ilerler. Hem mektup yazanın hem mektup alanın mektup üzerinden zamanın son derece gerçek olan doğasını temaşa etmeleri imkânı doğuyor. Aynı zamanda beklemek, heyecanlanmak, sabırsızlanmak, özlemek, endişelenmek gibi duygusal atmosferlerin inşasına katkıda bulunduğu için insani içeriklere göndermelerde bulunuyor. Yaşanmışlığı histen çıkarıp gerçeğe dönüştürüyor. Mektup, emailin zamanı inkar eden denetimsiz hızına[9], yaşanmışlığı sabote eden kayboluşlarına, gerçek dışılığına karşıt anlamlar içeriyor. Çünkü mektup emailin aksine dikkat, itina, yoğunlaşma, hatıra ve tahammül demektir. Mektup geçmişe sadakat ve geleceğe dair bir umut, email ise geçmiş ve gelecek ihtimaline *delete* aceleciliği ve pervasızlığıyla karşı koymanın ve bu bağlamda beliren tahammülsüzlüğün ve inkârın adıdır. Email, şimdinin abartılmış gücü karşısındaki vecd halinin, o vecd içinde kendini tüketmeye yazgılı olmasıdır. Bir tür şimdinin tütsülenmiş atmosferinde tapınmadır.

Zaman ve mekândaki belirsizleşme, yok olma zaman ve mekânın *kendindeliklerine* ait bir durum değildir. Aksine zaman ve mekân, bahse konu olduklarında, bahse konu edenin fiili gerçekliğine muhtaç hale gelirler. Böylece özne belirginleşir. Özne toplumsalın içinde, başkaların gerçekliğine bağımlı oluşan bir farkındalıkla, zaman ve mekânın içinde anlam kazanır. Nitekim Levinas'ın "zamanın yalnız ve yalıtılmış bir öznenin olgusu olmadığını, bizzat öznenin başkasıyla (autrui) ilişkisi"[10] olduğunu göstermeye yönelik çabası da bu hakikati ifade etmeye yöneliktir. Zaman ve mekân, yalıtılmamış ve yalnızlığa mahkum edilmemiş öznenin varlığı ile bağıntılı hale gelir. Bu da anlık zamana sıkışmayan, mekânsızlaşma içinde kaybolmayan, başkaları ile birlikte var olan gerçek öznenin hakikatini işaret eden bir durumdur.

Buna karşın emailin mektubun yerini sarsan, hatta yok eden varlığının, gerçek zamanı anlık zamana dönüştürmekle gerçekleştirdiğinin bilinmesi gerekir. Gösteri araçlarına bağlı olarak yaygınlık kazanan anlık zamanın, mekân algısını yerinden etmesine en somut örnek, yine bu gösteri araçlarının coğrafi mekânları istedikleri biçimde anlık süreçler içerisinde taşıma ya da sıkıştırma becerilerinde görülüyor. John Urry, tutarlı coğrafi örüntü taşımayan bir bağlantısız olaylar kolajının, toplumsal yaşama zorla girmesi ve onu biçimlendirmesi nedeniyle, neredeyse sözcüğün gerçek anlamında bir zaman-mekân sıkışmasına neden olduğunu ifade ediyor.[11]

Zaman ve mekân belirsizliği, gerçeklik algısının doğasıyla oynanmasına, beraberinde güvenlik hissinin kaybolmasına da sebebiyet verir. Gerçek, tanımlanmış ve belirlenmiş zaman ve mekânlar insanın kendini güvende hissetmesine sebep olur. Kendini ve muhataplarını gerçek zaman ve mekânlarda algılayacağını, onlara dokunabileceğini, on-

lara ulaşabileceğini bilmek insana güven verir. Bir belirsizlikten yine başka bir belirsizlikte var olduğunu bildiğini birilerine seslenmek, zeminin kaybolmasına ve duygusal tatminin yitmesine neden oluyor. Zaman ve mekânın gerçek dışılığı, bir parça insanların gerçek dışılığına işaret etmeye başlıyor. Emailin kültürel atmosferi zamanı ve mekânı çerçeveler. Ağ bağlantıları ile görüntelenen, ağ bağlantısı kurulamadığında büsbütün durma noktasına gelen zaman ve tamamıyla yok olan mekân ve izi yitirilen, takip edilmesi ihtimali bütünüyle ortadan kalkan öznenin gerçekle ilintisi kalmaz.

Mektubun hem yazan ve hem okunan tarafından belli bir dikkat ve duygusal atmosfer gerektirmesi, mektubun sürdürülebilmesi, geçmiş ve gelecek hissi yaratması, yani bir tarih kurması ve bu yolla insan için en elzem psikolojik ihtiyaçlarından biri olan anılar inşa etmesi mektubun ve dolayısıyla mektubun ait olduğu dünyanın insani düzlemini işaret etmesi açısından çarpıcıdır. Emaillerin hafızası ve anıları yoktur.[12] Çünkü David Harvey'in Bachelard'dan aktardığı gibi; "anılar, hareketsizdir, mekân içinde ne kadar sabitleşmiş ise o kadar sağlamdırlar."[13] Emailler sadakat ve tarih istemezler. Hatta anlık görüntüleriyle emailler bir iletişime bile imkân tanımazlar. Emailler iletişim simülasyonu yaratarak, gerçek iletişimi, bir iletişimsizlik terörüne kurban verirler. Mektup bir öykünün kurgulanmasını içerir. Mektup hikaye edilecek insani bir arkaplan ve bu arka planı hikaye etme yeterliliğine sahip bir dil, o dilin imkânlarını harekete geçirecek gerçek bir zaman ve gerçek duygular gereksinir. Buna karşın emailler insanlığın gerçek hazinesi ve insanlığa kendini gerçekleştirme imkânı veren, varlığın evi ve insanın mülklerinden biri olan dili[14], bir iletişimsizlik anaforunda dilsizliğe mahkum ederler. Çünkü emailler bir hikaye, o hikayeyi anlatacak zihinsel ve ruhsal bir kurgu ve o kurguyu somutlaştıracak, ona hayat verecek bir dil gereksinmezler. Çünkü emailler inşa edilmiş kimlikleriyle var olan bir özneyi gereksinmezler. Bu yüzden de en ilkel düzeyde bir dilsizleşme, iletişimde bir yozlaşma ve bir içi boşaltılmışlık söz konusudur. Çünkü emailler hikaye (anlatı) üzerinde üstünlük kazanmak telaşındaki imajların serbest oyunu tarafından baştan çıkartılırlar. Dolayısıyla mektubun bir insandan bir insana akmaya müsade ettiği zihinsel ve duygusal ruh, emaillerde zaten söz konusu bile değildir.

Emailler bir muhataplar ilişkisi değildir. Dolayısıyla mektubun mahremiyet içeren, herkese açık olmayan içeriği emaillerde anlamsız bir endişeye dönüşür. Özne ve öznenin özelleri ve bununla ilintili ahlak ve değerleri emaillerin dünyasında çarpıtılmış ve bir bakıma sapkın bir biçimde tezahür ederler. Email herkese söylenebilir, genel geçer, kalıp ifadelerle kurulmuş, kütleleştirilmiş bir muhataplar güruhunu –ki bu tam da postmodern kuramcıların öznelerin yığınlar haline dönüştüğünü söylediği durumdur- iletişim nesneleri olarak varsayan kısaltılmış bir iletişim biçimidir. Muhatabın kim olduğuna dikkat etmeyen bir kimliksizleştirme, benzeştirme, edilgenleştirme durumunu içerir emailler. Bu durumun sonucu olarak da özne derinliksiz, ruhsuz, yüzeysel ve tek boyutlu bir niteliksizlikle kimliklenir.

Mektup ve onun yeni zamanlardaki muadili olan emaillin zaman ve mekân tasavvurlarıyla ne kadar iç içe olduğunu açıklamak, aynı zamanda bu göstergelerin farklı tarihsel ve toplumsal süreçlere karşılık geldiğini de göstermek demektir. Mektup, bütün med cezirlerine ve radikal kırılmalarına rağmen devam eden insani içerikli tarihsel ve toplumsal sürekliliğin-ki bu süreklilik modernliği de içeren bir durumdur-, yeni ve daha keskin bir kırılmayla devam ettiğinin kanıtıdır. Modernlik dahil postmodernliği de ortaya çıkaran ve zamansal ve mekânsal yaşamın bütün temellerini dönüştüren bir dizi gelişmenin içinde esas etkili rolü oynan, bilim ve teknolojinin, tekdüze evrenselciliğinin bizzat kendisidir. "Her yeni teknoloji, var olmanın ve yokluğun birbirine karışmasını, anıların depolanma ve şimdiye etkide bulunma biçimlerini ve büyük toplumsal kurumların uzun dönemli *duree*'sinin (süre) olumsal toplumsal edimler içine çekilme yollarını dönüştürür."[15]

Postmodernlik ve 'Zaman ve Mekân Sıkışması'

Bilim ve teknolojinin modern zamanlardaki etkisi sabitlenerek değil, dönüşerek devam etmiş, yeni ve farklı toplumsal örüntülerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yeni durum sosyal bilimlerde basitçe sürdürülebilir modernlik olarak da tanımlanan postmodern durumun bizzat kendisidir. Anlamdan yoksunluk ve bir tür nihilizm[16] olan postmodern durum, her anlamda yeni bir dünya algısı üzerine kurulur. Onun için mektup ve emailin ilintili oldukları zaman ve mekân algılarını, postmodern zaman ve mekân algılarını bilmemiz ve bu bağlamda değerlendirmemiz, söz konusu göstergelerin toplumsal dönemleştirmelerle ve dolayısıyla toplumsal değişimle (zihniyetle, fikirlerle, değerlerle vs.) ne kadar ilintili olduğunu kavramak daha kolay olacaktır.

Bilindiği gibi modernliğin -rasoyonel ve nesnel bağlamı üzerinden yükseltilmiş, radikal ve bir o kadar da özgürleştirici iddiaları olan moderliğin- temel nosyonlarının başında ilerleme fikri gelir. İlerleme ise, mekânın fethini, bütün mekânsal engellerin yıkılmasını, mekânın rasyonel olarak düzenlenmesini ve nihai olarak mekânın zaman aracılığıyla yok edilmesini içerir.[17] Modernliğin zaman ve mekân algılarına yönelik, saldırgan ve bir o kadar da ahengi ve ritmi bozan bu müdahalesi (ki bu müdahale tahakkümü, boyunduruk altına almayı amaç edinir) postmodernlikte dönüşerek devam eder. Frederic Jameson, postmodernlikteki bu dönüşümü mekân ve zaman deneyimimizde ve algılarımızda bir krize bağlayarak açıklar. Jameson'a göre bu kriz çerçevesinde, mekânsal kategoriler, bir yandan zaman kategorilerine hakim olmaya başlar, bir yandan öyle bir değişim gösterirler ki bu değişme yetişmemiz mümkün değildir.[18]

John Urry ise bu temel tartışmalar üzerinden, postmodern toplumlara dair çözümlendiğini söylediği üç temel yönü şöyle belirlemektedir. O'na göre postmodern kültür görsel, modern dönemin sabit kimliklerinin yerini alan çok daha açık ve akışkan kimlikleriyle donanmış ve son olarak da geleceğin ve şimdinin içinde eridiği bir anlık za-

man fikri üzerine inşa olmuş bir kültürdür.[19] John Urry'nin de gösterdiği gibi postmodern kültür gelecek ve şimdinin bir potada eritilmesi fikri ile geleceği dağıtmış ve böylece mümkün bir tarihi ortadan kaldırmıştır. Zamanın, dolayısıyla tarihin kendisine yönelik sürdürülen muhalefetin, zorunlu bir biçimde mekân fikrini de kapsadığı açıktır. Nitekim David Harvey postmodern kültürün mekânın dönüştürülmesinde önemli bir rol oynadığını belirtir ve halihazırda içinde varlığımızı sürdürdüğümüz postmodern durumun mekânın küçülerek (birleşerek) telekomünikasyonun 'küresel köyü'ne dönüşmesine neden olduğunu savunur.[20] Bu ise en azından teorik düzeyde zengin bir çeşitliliğin peşinde olan postmodernliğin, modernliğin türdeşleştirici ve şeyleştirici etkisini azaltamadığının göstergesi olarak kabul edilmelidir. Aksine postmodernlik, modernliğin denetime dönük baskıcı yönelişini yeni biçimler içinde sürdürmüş olmakta, böylelikle de toplumsal kimlikler ve eylemler açısından parçalanmanın önünü alamamış olmaktadır.

John Urry ise bu bağlam içerisinde kalmayı tercih ederek postmodernizmi, bu zaman ve mekân sıkışmasıyla ve onun yarattığı yön duygusu yitimi ve parçalanmasıyla tanımlar.[21] Birbirlerine nitelik katan zaman ve mekânın, anlık zaman fikriyle yerinden edilmesinin doğal bir sonucu, *bir başlangıç ve bir son* olduğu fikrinin değillenmesidir. Dahası başlangıcı ve sonu, şimdi de buluşturmanın yerinden ettiği güven ve inanç, bizzat tanrıyla ilgilidir. Anlık zaman, şimdinin kutsallaştırılması yoluyla, kendi kutsallığının altını çizen, tanrıya karşı tanrılık iddiası taşıyan fikri bir arka plana sahiptir. Çünkü bir başlangıç ve bir sonun olduğuna dair inanç, bir tanrının varlığına ve o tanrının dünyayı, yaşamı, insanı ve zamanı yarattığına; insanın yaratılır yaratılmaz zaman ve mekânla kayıtlandığı anlayışına yaslanır. Günün birinde tanrı kozmik serüveni, dünyasal yaşam serüvenini durdurmaya karar verecektir ve bu, dünyanın sonu, tarihin sonu, zamanların sonu olacaktır.[22] İşte, anlık zaman nosyonu, tarihin sonunu belirlemeyi tanrının elinden almak ve tanrının ölümünü ilan etmek çabasıyla tanımlanabilir olmaktadır.

Bu aşamada, bütün bu zihinsel ve eylemsel belirlemeleri yapan postmodern öznenin kimliğini belirlemek ve onun kendi varlığını ne biçimde inşa ettiğini göstermek daha önemli olmaktadır. Postmodern özne varlığını, her zamandan daha çok bedeniyle ilintilendiren, özne bedenden nesne bedene doğru bir kayma yaşayan öznedir. Terry Eagleton'un da dediği gibi postmodern özne, kartezyen atalarından farklı olarak, bedeni kimliğini belirleyen bir öznedir. Buradaki bedenin nasıl bir beden olduğu sorusunu ise Eagleton şöyle cevaplamaktadır: "Kesilip bozulmuş organla, eza görmüş gövdeler, süslenmiş, hapsedilmiş, disipline edilmiş ya da arzulu bedenler."[23] Bedenin abartılı keşfi, nesneleştirilmesini de beraberinde getirmektedir. Nesneleştirilmiş bedenin herkesin elinde dönüştürülmeye ve manipüle edilmeye yatkın doğası, özgürlüğün imkânını ortadan kaldırmaktadır.

Bir taraftan anlık zaman ve yok edilmiş mekânla kayıtlanmış nesne bedene sahip kimliksiz bir özne, bir taraftan da bu kimliksiz öznenin kendisini ve dolayısıyla her tür metafizik algıyı yok eden hatırasız ve tarihsiz kişiliği ve bütün bunların üzerinde yaşam şansı bulduğu çoğulculuğun ve eklektisizmin[24] şeyleştirilmiş kültürel dünyası. Postmodernliğin bu çelişkili dünyası, öznenin ve nesnenin, dolayısıyla hayatın anlamında radikal değişmelere sebep olmuştur.

Sonuç itibariyle radikal değişimleri iletişim nesnelerinin kendi iç tarihi içinden izlemek ve nesnelerin (mektup, email) zaman ve mekân algılarımızı ve bizzat öznenin kendi değerini ortaya koymak ve bütün bu yaşananların toplumsal dönemleştirmelerde postmodernle açıklanabileceğini bilmek, nesnelerle toplumsal anlamlar arasında bir paralelliğin olduğunun çarpıcı kanıtı kabul edilmelidir.

KAYNAKLAR

BACHELARD, Gaston (1996), *Mekânın Poetikası*, çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbu.

BAUMAN, Zygmunt (1998), *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BÜYÜK LAROUSSE (1986), Cilt: 15, Milliyet Yayınları, İstanbul.

CARRİERE, Jeal Claude (2001), "Sfenks'in Soruları" *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DELUMAU, Jean (2001), "Yeniden Gündeme Getirilen Vahiy", *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DİREK, Zeynep (2005), "Sunuş", *Zaman ve Başka*, Emmanuel Levinas, çev. Özkan Gözel, Metis Yayınları, İstanbul.

EAGLETON, Terry (1999), *Postmodernizmin Yanılsamaları*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ECO, Umberto (2001), "Her Derde Deva", *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

HARVEY, David (2003), *Postmodernliğin Durumu*, 3. Baskı, çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

HEİDEGGER, Martin (1994), "Hölderlin ve Şiirin Özü", çev. A. Turan Oflazoğlu, *Şiir Atı-7*, Şiir Atı Yayıncılık, İstanbul.

HUYSSEN, Andreas (1993), "Postmodernin Haritasını Yapmak", *Modernite Versus Postmodernite*, der. ve çev. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara.

JAMESON, Fredric (1994), *Postmodernizm*, çev. Nuri Plümer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KELLNER, Douglas (1993), "Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okuma-

lar ve Sorunlar", *Modernite Versus Postmodernite,* der. ve çev. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara.
LEVİNAS, Emmanuel (2005), *Zaman ve Başka*, çev. Özkan Gözel, Metis Yayınları, İstanbul.
MARCUS, Greil (1999), *Ruj Lekesi*, çev. Gürol Koca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
URRY, John (1999), *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

1 Emmanuel Levinas bu miti, *var* mefhumunu açıklarken daha da ileriye (belki de aşırıya demek lazım) götürür ve şöyle der: "*Var* mefhumunu klasik felsefenin büyük bir mefhumuna yakınlaştırmak gerekseydi, Herakleitos'u düşünürdüm. İçinde iki defa yıkanılmayan nehir mitini değil, bunun Kratylos'a ait versiyonunu, içinde bir kez bile yıkanılmayan nehri düşünürdüm; bu versiyonda, her varolanın biçimi olan birliğin sabitliği bile kurulamaz; oluşun ona göre kavranacağı son sabitlik öğesinin kaybolduğu bir nehirdir bu." Bkz. Emmanuel Levinas, *Zaman ve Başka*, çev. Özkan Gözel, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 68-69

2 Bu konuda verilebilecek en iyi ve en özgün metinlerden biri, yirminci yüzyılın gizli tarihini marjinal (sex pistols, dadacılar gibi) bir takım sanatsal etkinliklerden hareketle ele alan Greil Marcus'un *Ruj Lekesi* kitabıdır. Bkz. Greil Marcus, *Ruj Lekesi*, çev. Gürol Koca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999

* Bachelard'ın bu şiirsel mekânını; hayalgücünün ele geçirdiği bu şiirsel mekânı, gerçek olarak nitelememizin nedeni, tahmin edilenin aksine, tam da kadastrocunun ölçüm ve tahminlerine tabi olmadığı için gerçek ve insani olarak nitelendiriyoruz.

3 Büyük Larousse mektubun bir edebi tür olarak Antikçağda didaktik edebiyatın bir biçimi olarak geliştiğini belirtiyor. Mektuba ve tarihine ilişkin daha ayrıntılı bilgiler için bkz. *Büyük Larousse*, Cilt: 15, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s. 7966

4 David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, 3. Baskı, çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 2003,, s. 227

5 Zeynep Direk, "Sunuş", *Zaman ve Başka*, Emmanuel Levinas, çev. Özkan Gözel, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 29

6 Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbu, 1996, s. 26-27

7 Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 201-206

8 Aydınlanmacı zaman ve mekân fikrinin felsefi ve toplumsal (Rönensan, coğrafi keşifler, sermaye birikimi, bireycilik vs.) temelleri için bkz. David Harvey, a. g. e., s. 274-290, ayrıca David Harvey'in aktardığı Gurvitch'in zaman kavramsallaştırmaları için bkz. David Harvey, a. g. e., s. 251-254

* Ki bu bağımlılık ilişkisi düşünce tarihinde yaygın bir biçimde gösterildiği şekliyle, tam ters bir denklemi; yani mekânın zamana bağımlılığını içerir. Zaman daima mekânı önceleyen, belirleyen bir nitelikte olmuştur. Bu algı sadece felsefi zeminde değil, toplumsal teoriler alanında da böyle olmuştur. Nitekim David Harvey, "Toplumsal teoriler (burada Marx'tan Weber'den, Adam Smith'ten ve Marshall'dan kaynaklanan gelenekleri düşünüyorum) yaklaşımlarında karakteristik biçimde mekâa oranla zamana ayrıcalık tanır" diyor. Bkz. David Harvey, a. g. e. 231

9 Hız, postmodern zamanlara dair betimleyici bir kavram olarak belirginleşiyor. Hatta Jean Claude Carriere hızın yüzyılımızdaki önemini belirtirken, insanlığın neredeyse ona tapınır hale geldiğini ifade ediyor. Kutsal bir niteliğe bürünen hız kavramına ilişkin ayrıntılı açıklamalar için bkz. Jeal Claude Carriere, "Sfenks'in Soruları" *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 141

10 Emmanuel Levinas, a. g. e., s. 59

11 John Urry, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 38

[12] Umberto Eco'nun bu bağlamda değerlendirilebilecek şu ifadesi çarpıcıdır: "2000 yılının eşiğinde bir sorun varsa, bu sorun tarihsel belleğin yitirilmesine ilişkindir." Bkz. Umberto Eco, "Her Derde Deva", *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 212

[13] David Harvey, a. g. e., s. 245

[14] Martin Heidegger, "Hölderlin ve Şiirin Özü", çev. A. Turan Oflazoğlu, *Şiir Atı-7*, Şiir Atı Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 171

[15] John Urry, a. g. e., s. 30

[16] Douglas Kellner, "Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar", *Modernite Versus Postmodernite,* der. ve çev. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, s. 234

[17] David Harvey, a. g. e., s. 232

[18] Fredric Jameson, *Postmodernizm*, çev. Nuri Plümer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s.

[19] John Urry, a. g. e., s. 292-293

[20] David Harvey, a. g. e, s. 270

[21] John Urry, a. g. e., s. 40

[22] Jean Delumeau, "Yeniden Gündeme Getirilen Vahiy", *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 64

[23] Terry Eagleton, *Postmodernizmin Yanılsamaları*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 87

[24] Andreas Huyssen, "Postmodernin Haritasını Yapmak", *Modernite Versus Postmodernite*, der. ve çev. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, s. 113

VURAL KAYA

YİTİK BİR MEDENİYET: MEKTUP MEDENİYETİ

Kadim Zaman Medeniyetinden Modern Zaman Çöplüğüne Mektup Medeniyeti

Yitik değerler medeniyeti içerisinde mektubun/mektup medeniyetinin başkaca ve talihsiz bir yeri vardır, iç burkan bir yerdir bu. İyi bir hâl, üzerinden konuşmuyorum fakat yine de "özge" bir yer, demek suretiyle kendi yitikliği içerisinde bari olsun bir yer açmak gerek, diye düşünüyorum mektuba. Öyle ki modern zamanlarla başı dertte bir çok değer medeniyeti hiç olmazsa varlığı ile baş başa bırakılmışsa da aynı âkıbet mektup medeniyetinin çok uzağında durmaktadır. Sözgelimi 'aşk medeniyeti' diye bir medeniyetten bahis açacak olsak, içeriğinin eskimeye/çürümeye uğraması bakımından ona muharref bir medeniyettir, diyebilme imkanımız var çünkü hala varlığı ile bize kendisinden söz ettirebilen, insanlık tarihi kadar uzun ömre sahip bir medeniyettir, diyebiliriz. Sonsuza kadar da bu böyle kalacaktır. Yani ki aşk medeniyeti içi her ne kadar bile isteye boşaltılırsa boşaltılsın dünyanın son bulmasına dek varlığı üzerinde düşünülebilecektir. Daha bu kabil bir çok değer medeniyetinden örnek vermemiz mümkündür.

Mektup medeniyeti nesne bakımından da olsa içeriğine yönelik anlamı bakımından da olsa yitikliğin kucağına itilivermiş, modern kıstaslarla, yerine başka türler konularak onun asâletini de zedeleyici tutumla baş başa bırakılmıştır. Şimdi nesne değeri bile avuçlarımızdan uçup gitmiştir ve daha da kötüsü kendisinden türetilen iletişim araçları vasıtasıyla da kirletilmiştir.

Mektup, 'yazma-k' kültürünün medeniyet kardeşi. Yazmak temelde yozlaştırılmış bir ameliyeye dönüştürülünce mektup medeniyetinin de kayboluş dönemleri açığa çıkmış görünmektedir, en azından bu görünüme sahip durmaktadır. Yazmak pragmatik gerekçelere hapsolundu yaşadığımız yüzyıl tarafından. Faydanın fetişleşmesi aslında bütün değer medeniyetlerini kökünden sallamamış mıdır? Elbette bu böyledir ve fakat mektup medeniyetine karşı daha acımasız bir tavır söz konusu olur hale gelmiştir. Yazmak kimi zaman iyiye yönelmiş zihinlerin eline geçebilecekken yine yazmak kökenli mektubun bu ele geçmek deyimine muhataplığı bile yitik hale gelmiş, getirilmiştir.

Mektubun serüveni, işaretin, haberin, ifadenin karşılıklı belirtilmesi/iletilmesi mükellefiyetine matuf. Kalem ve mürekkep ve kağıt, yazılı bir metne bir işarete bir habere dönüşürkenki seyir, her zaman için bir edimsel yapıyı oluşturmuştur şüphesiz. Söz konusu olduğu her yapıya/oluşuma karşı kendi varlığını hissettirmesi öteki yapı ya da medeniyetlerin kendisine bir şekilde muhtaçlığına delalet eder. Tarihsel iş-

levi yabana atılır cinsten değildir. Başka kültür ve kurum medeniyetlerine sürekli iyilik etmiş bir medeniyetin yok oluşundan/yitişinden bahis açıyoruz burada. Âşık'ın mâşuk'una, kadının kocasına, kocanın karısına, babanın oğla ya da kızına, oğul ya da kızın babasına ve de annesine, dost olanın dostuna, mazlumun zulmedene (ama zalım namlının mazluma mektup yazdığı görülmemiş şeydir), öğrencinin öğretmenine, öğretmenin de öğrencisine ilh.. uzar gider bu liste…

'Dün'ün emek zahmet edindiği değerleri, 'şimdi', erkence tüketmek ve hızla dönüştürmek ukdesiyle baş başadır. Çünkü modern insan zamanın hızla akması karşısında ileri düzeyde bir sarhoşluk hastalığı çekmektedir. -Zaten modern koşullar da bunu bütün bir hayat mekanizmasının vücuduna ilk etapta bunları telkin etmekte yada dikte etmekte değil midir?- Tarihsel dengenin baş dönmesi kendi güncelini kurtarabilmek adına acil ama derinliksiz çözüm yolları keşfetme eğiliminde olmuş, buna karşılık ise kendi varlık/değer terekesindeki kıymetli varlıklarını tüketmekle işe başlamıştır…

Bu medeniyet, tarih içerisinde öteki medeniyetlerin de (sözgelimi devlet gibi bir organik yapılaşmaya (medeniyetine), haber medeniyetine, aşk medeniyetine, af ve özür medeniyetine) ilerlemesine, yayılmasına yada değer ile muhataplığının devamına katkı sağlamışsa da işlevi üzerinden bu gün itibariyle tam anlamıyla muharref bir medeniyettir, diyebiliriz artık. Benzerleriyle yer değiştirme hevesi insanın mektup medeniyetine en büyük kötülüğü olsa gerek. İletişim çılgınlığı (ki gerçekte bir iletişim midir yaşadıklarımız; ve sahih midir) mektup medeniyetini örselemiş durumdadır. İşaretin, sembollerin yazının ileti moduna yaslanması bakımından mektubu her ne kadar bugünkü iletişim şeklinin bir bakıma atası konumunda göstererek bir tür ironik savunu alanı oluşturulsa da yersiz bir yaklaşım biçimi olmaya devam edecek gözüküyor. Hayır mektup tek başına bir medeniyettir ve örselenmesi çöküşü ile beraber olmuş; yerine konulacak şeylerin değerliliği konusunda ciddi endişelerimiz olmalı, diye düşünebiliriz bütün bu vak'anın seyrini. Her ne kadar bir olgunun yok oluşu üzerinden konuşsak da tarihsel ve koca bir sessiz, çıtkırıldım olaydır, demek doğrudur buna.

Yineleyelim, mektup medeniyeti, değer kavramına muhataplığı ile kıymetli ve tek başına bir özge medeniyet…

* * *

Kuşkusuz "yitik" kavramı bu tarihsel marazın ortasında salt yazının tüketimi değildir; bir bakıma bu kağıttan ve kalemden ve mürekkepten insanın intikamına benzer. (insan neden intikam alsın? Buna sebep nedir? Bu vb sorular intikamın veçhesi şeklinde vücut bulmaktadır). Huysuz ve kabına sığmaz bir telkinle muhatap olmanın sarhoşluğu insanın elinden kağıdı ve kalemi ve yazıyı çekip alır. Fakat modern zamanlara geçişle birlikte marazî durum ilerlemiş ve giderek yitik kavramının kapılarını sonuna kadar aralamıştır. Yani ki yitiş tedricidir ve vebal yüklüdür.

Tabiat mektup medeniyetine sürekli kucak açmışsa bu insanın tabiat ile birlikte

yaşama imkanlarını kullanma hevesinden olsa gerektir. Bugün için bunun tam aksi yönde düşüncelerimiz ortadaysa bu, insanın tabiata karşı hoyrat tutumuyla açıklanabilir. Eski toplumlar içerisinde haberleşme kavramına mesela kuşlar da dahildir, daha eski yada kapalı klan toplumlarında ise "duman"ın mektup işlevi görmesini ne ile açıklayabiliriz başka? Güvercinleri posta memuru yapabilme ve hayvanı bile terbiye edebilme başarısı insanın tabiatın imkanlarını yine tabii olana geri vermesi zarafeti olsa gerek. Modern insan bu doğrultuda hiçbir zaman ne değerler bütününe bakabilme eğiliminde olacaktır ne de tabiatı bozmak/deforme etmek ameliyesinden vazgeçecektir. İşte bütün bu çarpık tabiat-insan ilişkisi mektup medeniyeti diye adlandırılabilecek bir medeniyetten söz açmamıza iyi bakmamaktadır.

"Mektup" ve "iletişim" aslında sesleri bakımından da farklı tınılara sahip kelimelerdir. Bu yitiş öyküsünü bu tınılardan da çıkarmamız mümkündür. Mektup, yazmak-kaydetmek-emek, haber etmek-haberleşmek, okumaya sunmak, mektuplaşmak gibi kelimeleri havsalamızda çağrıştırırken buna karşılık "iletişim" iletmek- iletkenlik-ileti haline dönüştürmek- iletişimde olmak- birbirini görür yada orada oluşunu biliyor olmak gibi kelime veyahut da deyimleştirilmiş şeyleri ihtiva eder mahiyettedir. Dolayısıyla modern aygıtlar üzerinden iletişime geçmek mümkündür ve fakat mektuplaşmak dediğimiz bir tür değer medeniyetine asla karşılık gelmemektedir.

ŞABAN ABAK

MEKTUPTAN e-POSTAYA

Nesilleri yeryüzünden kesilmiş toplumlardan, türü ortadan kalkmış hayvanlardan, bitkilerden hepimiz az çok haberdarız ve günlük hayatımızda çeşitli vesilelerle bu olguya temas ederiz. Özellikle yok olma süreci adeta naklen, gün be gün izlenecek kadar hızlanmış olan mesela kelaynak kuşları yahut salep soğanı gibi türlerin yok olmaması için yürütülen çalışmalar vesilesiyle karşılaşırız bu yokoluş olgusuyla.

Toplumların tarih sahnesinden silinişi ise çok daha uzun ve karmaşık bir süreç olduğu için hem çıplak gözle izlenemiyor hem de böylesi bir yokoluşun tanımı ve belirtileri, yeryüzündeki bütün toplumlarca paylaşılabilir ortak ölçütler çerçevesinde oluşmadığından, "kurtarmak" için yapılması gerekenlerin neler olduğu konusunda da bir netliğe ulaşılamıyor. Kaldı ki tarihi sosyolojik sebeplerle yokoluş sürecine girmiş bir toplum, masum bir kuş türü için seferber olan nahif insanlara benzer kurtarıcılar bulamıyor her zaman. Peygamberlerle onların mirasçısı konumundaki basiret ve feraset sahibi aydın insanların uyarıları; kalabalıkların çıkmaz sokaklara yönelmişliğinin tehlikelerine dair ikazları ise genellikle kendi çağlarında değerlendirilmemiştir.

Sosyal bir unsurun, üstelik bütün toplumlarca kullanılmış, ortaklaşa benimsenip uygulanmış bir nesnenin, yahut bu nesneye bağlı olarak şekillenip yerleşmiş bir insan davranışının ortadan kalkması ise daha ender karşılaşılan bir yokoluş türü olsa gerek. Mektup tam da insanlığın böyle bir ortak malzemesiyken yokoluşunu naklen izlediğimiz, kamaşmaya benzer duygular içinde izlediğimiz bir tür.

20. miladi asrın son on yılına girdiğimizde dijital telefon santralleri, mektubun ortadan kalkmakta olduğunu ilan etmiş, bu durum, bazı sanat ve düşünce adamlarında insanlararası iletişimin azalma yönünde büyük bir darbe yemesi olarak da yorumlanır olmuştu. Zira biliyoruz ki haberleşme ihtiyacı karşılandıkça insan özgürleşiyor. Fakat mektubu ortadan kaldıran temel etken, insanın daha çok özgürlük ihtiyacı ile geliştirdiği hızlı ve sürekli iletişim araçlarıydı. Yani mektubu, insanlararası iletişimdeki bir kopuş, bir azalma değil; aksine bir artış, bir patlama ortadan kaldırmıştı. Sırasıyla telefonun, cep telefonunun ve nihayet internet araçlarının sağladığı iletişim imkânları, ne hız, ne hacim bakımından mektupla kıyas kabul etmez büyüklükteydi.

Ne var ki bir iletişim aracı olarak mektubun ortadan kalkışı, bir "edebî tür olarak mektubun" ortadan kalkışı sonucunu da beraberinde getirmiş oldu.

Konunun iletişimcilerden ziyade edebiyatçıları ilgilendirmesinin sebebi de budur.

Şimdi cevabı merak edilen soru, bilgisayar ortamındaki haberleşmenin –ki artık yazıya da ihtiyaç kalmaksızın gerçek zamanlı olarak sesli görüntü nakliyle kesintisiz haberleşme imkânından sözediyoruz- mektubun; bir edebi tür olarak mektubun yerini gerçekten doldurup dolduramayacağı, dolduramayacaksa, insanın kendini bir baş-

ka insana aktarması, iletmesi alanında açığa çıkan bu boşluğun nasıl ve neyle giderilebileceği sorusudur.

Zira mektup, bugün bilgisayar yahut cep telefonu aracılığıyla kullandığımız adlarıyla *e-posta, skyp, chat, msn* gibi araçlardan farklı olarak insanın kendini derinliğine ifade edebilmesine, yalnızken; muhataptan uzaklardayken kaleme alındığından, karşımızdakinin halinin ve tepkisinin bilinmezliğinin de doğurduğu merak, endişe, umut gibi duyguların da ifade edilebilmesine imkân tanıyan bir araçtı.

Kanaatimce mektubun kağıt ve kalemden sonraki temel malzemesi ise "hasret"ti. Yazıyı, sesi, canlı görüntüyü aynı anda ve her istendiğinde aktarabilme imkânı ise, günümüzde insanlar arasında hasretin oluşmasını adeta engelliyor. Hasret (Anadolu Türkçesindeki yaygın adıyla "göresmek") birikmiyor artık. Göresmiyoruz çünkü, annemize de, dostumuza ve sevgilimize de, iş ortağımıza yahut hasmımıza da anında (evet, hemen hemen anında) ulaşabiliyoruz. Bu ulaşma *PC*'nin yahut *Nokia*'nın ekranından da olsa artık onları "görmeyi" de içeriyor.

Bu durum, eski masallarda geçen, 'gözünü yum, açtığında kendini Hindistan'da bulacaksın' türünden cümlelerin gerçek olduğu bir âlemde yaşamaya benziyor. Kendimizle değilse de canlı görüntümüzle, sesimizle, nerede hangi ortamda isek o halimiz ve çevremizle göz açıp kapayıncaya kadar dünyanın her yerinde olabiliyoruz. Hindistan, Frengistan fark etmiyor üstelik.

Yeni haberleşme araçlarını kullanarak girdiğimiz iletişimde, kendisiyle haberleştiğimiz kimseyi haberleşme anında yanımızdaymış gibi (yahut onun yanındaymışız gibi) algıladığımızdan hasret, merak, kaygı, korku veya umut gibi eski mektupların temel malzemesi olan insani duygular büyük oranda azalmakta, bu da aracın içine koyduğumuz malzemeye (yazılan?) aynı oranda yavanlaşma ve hatta içeriksizleşme olarak yansımaktadır. Aragon'un Elsa'ya Aşk Mektupları, Goethe'nin Mektuplar'ı, Rilke'in Genç Bir Şaire Mektuplar'ı, yahut Kafka'nın Milena'ya Mektuplar'ı artık bu yeni iletişim ortamında üretilebilecek sanat ürünleri değildir. Hatta asker mektupları bile bu yeni araçlar üzerinden sürdürülen iletişim ortamında üretilemeyecek kadar insan derinliği, insan kokusu taşır(dı).

Kendimizi artık bu yeni araçlarla ifade edemediğimiz gibi karşımızdakini de tanıyamıyor, en fazla tanıdığımızı veya anlattığımızı *sanı*yoruz. Yeni iletişim ortamının adı bu yüzden "sanal alem"dir ve isabetli bir isimlendirmedir. Sanal ortam, insanlar arası haberleşmeden başlayarak hemen tüm insan ilişkilerine bir hastalık gibi tesir ediyor, sanal dostlar, sanal aşklar, içeriği sanal yazılar kaplıyor anlam evrenini.

Öte yandan mektubun bir tür olarak ortadan kalkması süreci, bütün diğer türlerin (şiir, öykü, deneme, makale vb.) mektuplaşması süreci olarak da okunabilir. Yeni iletişim ortamının alt unsurlarından biri olan ve adına mail gurubu, yani mektup gurubu denen haberleşme aracında, yazılan metin, tanıdık tanımadık yüzlerce, binlerce insan tarafından okunabiliyor. Yine yüzlerce kişinin cevaplayabildiği bu ilginç "mektup" alış verişinde kullanılan metnin türüyle yahut konusuyla ilgili hiçbir sınırlama

da sözkonusu olmadığından, yazılı anlatma esasına dayalı her tür adeta mektup işlemi görmüş oluyor.

PowverPoint sunum yahut *slayt* gösterisi adlı araçlar ise mail guruplarında kullanılan şiirden öyküye, mektuptan makale ve rapora kadar her türden metnin resimlenmiş, görsel unsurlarla desteklenmiş ve seslendirilmiş biçimidir ki bunların atası da kanaatimce eski mektupların ucu yakılmış, kenarı süslenmiş veya zarfının içine esanslı çiçek konmuş olanlarıdır.

Bir canlı türünün ortadan yok oluşuna, onun yokolduğu yerden yeni ve tanımadık garip canlıların zuhur edişine şahit olmanın şaşkınlığı içinde bir nesiliz. Gidenin eksikleri ve zaaflarıyla, yerine gelenin üstünlüklerini ve güzelliklerini karşılaştırdığımızda eskiye dudak büküyoruz. Tersi yapılıp kaybettiğimizin taşıdığı cevherle yeni bulduğumuzun sığlığı ve değersizliği yüzümüze vurulduğunda ise, "zaten hayatta hiçbir şey istendiği gibi tam ve kâmil olmuyor" diye teselli buluyoruz.

Postacının safı, tatilini, mektup dağıttığı sokaklarda gezerek geçirirmiş. Mektup çağı sona erdiği halde, o mutlu çağa yetişmiş son neslin ömrü henüz sona ermediğinden, mesai ve tatil saatlerinin toplamından oluştuğunu da söyleyebileceğimiz ömrümüzü o sokaklarda gezinerek geçireceğe benziyoruz.

"Bugün sabâ ile visal-i yarden

Bana bir haber var inceden ince". Postacısı sabâ rüzgarı olan bu haberleşme türünün ve alınan haberdeki inceliğin e-mail çağına tercümesi içinse, insan ruhuna ve gönlüne yönelik ayrı bir arkeolojik kazı kültürünün gelişimini beklememiz gerekiyor.

İSHAK YETİŞ

FRANSIZ EDEBİYATINDA MEKTUP

Mektup denince akla önce ‘uzaklık’ geliyor, sonra da ‘yakınlık’. Mektuplar uzakları biraz yakınlaştırıyor. Mektup bazen uzanan bir ‘dost eli’ olur, bazen de bir ‘sevgili gülü’ olur.

Günümüze ulaşan en eski mektuplar milattan önce 2. bin yıl başlarına aittir. Kayseri yakınlarındaki Kültepe ile Mezopotamya’daki Asur kenti arasında karşılıklı gönderilen çivi yazısıyla kilden tabletler üzerine yazılıp kilden zarflar içine konmuş mektuplardır.

Gerçek mektuplaşmalardan oluşan derlemeler ‘mektup’ adı altında edebiyatın bir türü olarak kabul edilmektedir.

Bugün bilinen biçim ve içeriğinden farklı olarak, Ortaçağ’da, din üzerine, bilim üzerine yazılardan oluşan mektuplara rastlanır. 14. ve 15. yüzyıllarda bu tür mektuplar sayıca da çoktur. Ancak bunlar daha çok tarihsel belge niteliği taşırlar. Rönesansta, 16. yüzyılda mektuplardaki konular çeşitlenmeye başlar. 16. yüzyıl bu tür mektuplaşmalar bakımından oldukça zenginlik gösterir. Ancak asıl gelişme 17. yüzyılda görülür.

Buradan biraz geriye gidip Fransa’da, özellikle de Paris’te aydınların, düşünürlerin yaşadığı ortamda neler olmaktadır, kimler, nerelerde, neler konuşmaktadır, bunlara bakmakta yarar vardır.

Aşağıda konuyu irdelerken “Edebiyat Cumhuriyeti” kavramı çevresinde dile getireceğimiz hususları Marc Fumaroli’nin aynı adlı kitabından özetlemeye çalışacağız.

İlk kez 14. yüzyılda İtalya’da ‘Edebiyat Cumhuriyeti’ kavramının kullanılmaya başlandığını görüyoruz. 14. ve 15. yüzyillarda Petrarca, Boccacio, Salutati ve Argyropulos etrafındaki arkadaş öbekleri ve ‘Akademiler’deki bilgin topluluklarına ‘Edebiyat Cumhuriyeti’adı verilmiştir. Kavram buradan Fransa’ya ve Avrupa’ya geçmiş, 18. yüzyılda artık iyice yerleşmiştir.

‘Edebiyat Cumhuriyeti’nde Platon’dan gelen Şölen geleneği ile muhabbet ve sohbet birleşir. Özellikle Paris’te, soylu, kibar ve zengin kadınların ‘salon’larında yer bulan ‘bilginler’, ’yazarlar’ ile ‘soylular’a özgü ‘boş zaman’ etkinliği olan ‘söyleşi’ ile bu salonlarda oluşan dostlukların doğurduğu, bir ölçüde bilgi alışverişi gereksinimini karşılayan ‘mektuplar’ ‘Edebiyat Cumhuriyeti’ni oluşturan ve onun özbilincine ve yapısının gizine en yakın olan iki edebî türdür.

16. yüzyıldaki iç savaşlarla din savaşlarının bitiminden sonra, felsefe ve bilimin başkentine dönüşen Paris, Jean Bodin, Montaigne ve Barcley’e özgü anlamda geniş bir düşünceler konsilinin merkezi olmuştur.

Üniversitenin karşısında Paris hümanizması, Üniversite öğretimine ve üniversitenin tutucu bilgisine yabancı olan ilkelere göre ortak çalışan bilgin, yüksek sosyete ve bilim toplulukları hâlinde ilkin tamamıyla kendi inisiyatifi ile örgütlenmiştir.

17. yüzyılın 20-30'lu yıllarından başlayarak, skolastik üniversitenin yerini sessiz sedasız alan bir çeşit özgür üniversite, bir "yüksek hümanizma araştırmaları" üniversitesi kuruldu Paris'te. Kurumsal hiyerarşi olmadan, hiçbir unvan verilmeden, tamamen amatör olarak çalışan topluluklara yönelik olan bu üniversitede birçok bilim ve bir edebiyat keşfedilmiştir. Kendiliğinden oluşan bu 'Özgür Üniversite' zamanla Fransa Sarayı tarafından resmen tanınacaktır. (1)

Paris'te, böyle bir toplumsal ortamda, düşünce ve edebiyat filizlenir, yeşerir.

Edebiyatta mektup iki biçimde ortaya çıkar. Birincisi, yayımlama niyeti olmadan yazılmış kişisel mektuplardır. İkincisi de yayımlanmak amacıyla yazılmış mektuplardır. Yunan ve Latin edebiyatında bazı düşünürlerin, belâgatçilerin bu türden mektuplarına rastlanır.

Manzum mektup örnekleri de vardır.

Fransız şairi Clement Marot, 16. yüzyılda manzum mektuba nükteli bir hava vermiştir. Ronsard'ın mektupları daha ağırbaşlıdır. Daha sonraki yüzyılda La Fontaine mektuba konuşmanın rahat tonunu kazandırmıştır. Boileau, yazdıklarıyla yergiye yönelmiştir. Zamanla öğretici (didaktik) biçim ağırlık kazanmıştır. Özellikle 18. yüzyılda mektup türü öğretici bir edaya bürünmüştür. Bu yüzyılda mektup, en parlak dönemine ulaşır.

17. yüzyıl mektup edebiyatının en büyük yazarı sayılan Madame de Sévigné yazarlık ününü mektuplarına borçludur. Mektubun bir edebiyat türü olarak yerleşmesine öncülük ettiği söylenebilir. Kocasının ölümünden sonra kızının da evlenip Provence'a gitmesinin ardından duyduğu yalnızlığı gidermek üzere kızına yazdığı mektuplarında, toplumdaki olayları, gündelik yaşamın ayrıntılarını, evini, tanıdıklarını, gezilerini ve okuduğu kitaplarla ilgili görüşlerini yazmıştır. Yazınsal bir kaygı ve tutkudan uzak olmakla birlikte olayları anlatırken kullandığı canlı anlatım tarzı bu mektupları unutulmaz kılmıştır. Mektupların yazılışı yer yer bir üslûp gösterisine dönüşse de doğallığından bir şey yitirmemiştir.

Aynı yüzyılda yaşayan Guez de Balzac'ın klasik Fransız düzyazısının gelişmesi üzerinde büyük etkisi olmuştur. Yapıtlarından çok, siyaset, ahlâk ve edebiyat üzerine kısa değerlendirmeler içeren Mektupları etkili olmuştur.

17. yüzyıl mektup edebiyatının öteki adları arasında Voiture, Bussy-Rabutin, Saint-Evremond, Madame de Maintenan ve Bossuet sayılabilir.

18. yüzyılda türün eşsiz örneklerine rastlarız. Voltaire ve Diderot aşılması zor iki örnek olarak önümüzde durmaktadır. Bu iki yazarın mektupları kişiliklerini olduğu gibi bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Anlatımlarının sadeliği, doğallığı, kendi kendileri olarak kalmaları, içtenliği mektupların okunurluğunu arttırmaktadır. Bu yüzden anılarıyla günlüklerinden daha çok ilgi çekmektedir.

Voltaire'in mektupları sayı bakımından dünya edebiyatında pek rastlanmayacak sayıda, 20000(yirmi bin)'in üzerindedir. Mektuplar, 18. yüzyıl Fransa tarihini, toplumsal

yaşamı, düşünce dünyasını, sanat ve edebiyat çevrelerini aydınlatan önemli belgelerdendir. Voltaire, mektuplarında her çeşit üslûbu büyük bir ustalıkla kullanmaktadır. Bu mektuplar başeserleri arasında sayılmaktadır. Mektuplarında, zaman zaman, öteki yapıtlarında da görülen olgun bir zekânın ürünü olan alaycılık ve iğneleme görülür. Zaten bu biçem, Voltaire'in ayırıcı özelliklerinden biridir, ama sadeliği dolayısıyla her türlü ölçüsüz yapmacıklıktan arınmıştır. Bir ölçüde Fransız soyluluğunda varolan biçeme uyar.

18. yüzyılın en önemli yazarlarından Diderot'nun mektupları; kişiliğini, heyecanlarını ve düşüncelerini yansıtan en büyüleyici belgelerdir. Mektuplardaki içtenlik, incelik, doğallık, anlatıştaki çekicilik dünya edebiyatında pek az görülür. Mektuplarında ayrıntılara yer verir; düşünce ve edebiyat dünyasıyla ilgili haberler, düşünceler, eleştiriler yer alır. Mektuplarında düşünürlerle yazarlarla ilgili düşüncelere yer verdiği kadar Prensler, Prensesler ve din adamlarıyla ilgili düşüncelere de yer verir.

1755'te tanıştığı Sophie Volland ile 20 yıldan çok süren bir ilişkisi olmuştur. Mektup külliyatı içinde Sophie Volland'a yazdığı mektuplar önemli bir yer tutar. Mektuplarda yaşadığı çevreyi, Paris'i, etrafındaki insanları ayrıntıyla anlatır. Aynı zamanda yakın çevresini oluşturan Louise d'Epinay, Grimm, Holbach baronu ve Ferdinand Galiani gibi yazar ve düşünürlerle ilişkilerine de ışık tutar bu mektuplar.

Dönemin mektuplarıyla anılan yazarlarından Jean-Jacques Rousseau; mektuplarında, insanlardan ürken, gene de onlarsız edemeyen, yalnızlığın huzuruna gönül vermişken sevgilerin üzüncüyle bu yalnızlığı kendine zehir eden, aşırı duygululuğu, alınganlığı yüzünden dostlarını kıran, onlar tarafından kırılan bir insan örneği çizer.

Yine Montesqieu, ölümünden sonra yayınlanan mektuplarıyla olduğu kadar Türkçeye çevrilen 'İran Mektupları'yla da anılır.

Yüzyılın öteki mektup yazarları olarak; Vauvenargues, o yılların Paris hayatını her yönü ile anlatan Grimm anılabilir.

19. yüzyılda mektup türünde çok sayıda önemli yazarlar bulunmaktadır. Bu yazarlar arasından Mérimée, Flaubert ve Stendhal öne çıkar.

Prosper Mérimée; dünya edebiyatında mektup türünün en dikkat çeken yazarlarından biridir. Bu yüzyılda yazılan mektuplar, yazarların sağlıklarında basılmaya başlar, birçoğu yazarların ölümlerinin üzerinden çok geçmeden yayınlanır.

Mérimée'nin mektuplarının çoğu ölümünden sonra, 1873'ten günümüze kadar önce ayrı kitaplar hâlinde, sonra da tümü 17 cilt olarak yayınlanmıştır. Bu mektuplar kuşkucu, hatta katı görünmeye çalışan yazarın dost canlısı bir insan olduğunu ortaya koyar.

Yazar, 1831'de tanıştığı Jenny Dacquin adlı genç kızla ölümüne değin mektuplaşmıştır. Bunlar ölümünden sonra 'Meçhul Kıza Mektuplar' adıyla yayınlanmıştır.

British Museum kütüphanesinin müdürü ve yaşlılık günlerindeki en yakın arkadaşı Sir Anthony Panizzi'ye yazdığı mektuplar da 'Bay Panizzi'ye Mektuplar: 1850-70' adıyla yayınlanmıştır. Bu mektuplar, 'İkinci İmparatorluk döneminin tarihi' olarak nitelendirilmiştir.

Ünlü romanı ‘Madame Bauvary’ ile olduğu kadar mektuplarıyla da çok tanınan Gustave Flaubert’in çok sayıdaki mektubu birçok cilt hâlinde yayınlanmıştır. Fazla özen göstermeden, içinden geldiği gibi içten ve dostane bir üslûpla, çoğu kez de keyifli bir anlatımla kaleme aldığı, incelikli bir duyarlık ve yoğun bir sevecenlikle dolu mektupları bazı eleştirmenlerce başyapıt olarak görülür.

Mektupları, kendi kişiliğini eserine koymamak için çırpınan bir yazarın, derin, insanî doğasını ortaya koyar. Her kitabın günışığına çıkmadan önce, nasıl bir hazırlık döneminden geçtiğini, hangi vazgeçmelerden, hangi düzeltmelerden geçtiklerini mektupları doğrular.

Stendhal bir mektubunda; ’Parma Manastırı’nı yazarken salt dilim gerekli kıvamı bulsun diye her sabah Medenî Kanun’dan iki üç sayfa okurdum’ diyor. Yazarın mektuplarındaki yazışı da romanlarındaki yazışına benzer. Özenli, oturaklı, ancak, incelikli, sade ve açık bir yazış tarzı vardır.

Stendhal’in Mektupları 3 cilt hâlinde yayınlanmıştır.

Yazarların arkalarında bıraktıkları mektuplar, artık o yazarların yazarlıklarının bütünsel değerlendirmelerinde yararlanılan en önemli belgeler niteliğine bürünmüş bulunmaktadır. Sanatta yaratıcılığın gizini bulmada, yazarın kişiliğini tanımlamada, yaşadığı çağı betimlemede, ruh hâlini anlamada önemli başvuru kaynaklarından biri olmaktadır. Mektupların yazınsal değerlerinden çok bu yönleri daha önemli hâle gelmiştir.

İnsanlar, mektuplarda bir yazarın yazdıklarıyla ilgili düzeltmeleri, üstünü çizmeleri, kendi özgün hâlleriyle, el değmemiş hâlleriyle görürler. Yine yazarların duygularını, acılarını, içten sevinçlerini, zamanlarındaki olaylarla ilgili kişisel tanıklıklarını, belirgin özelliklerini daha iyi ortaya çıkaran şakalarını, takılmalarını da görebilirler.

Mektuplar, yazarların yapıtlarını bütünler. Bu mektuplar sayesinde yazarları çok yönlü değerlendirme olanağına kavuşuruz.

19. yüzyıl yazarları mektuplarında ayrıntılı bilgilere yer verirler. Özellikle birbirleriyle yazışmalarında düşünce-edebiyat-siyaset dünyasıyla ilgili düşüncelerini açıkça yazmaktadırlar.

Yüzyılın en önemli romancılarından Honoré de Balzac, 1832’de Ukraynalı, yaşlı bir toprak sahibinin karısı olan Polonyalı kontes Eveline Hanska ile dost olmuş ve mektuplaşmıştır. Hanska’nın kocası ölünce evlenmeye karar vererek mektuplaşmayı sürdürmüşlerdir. Balzac’ın ölümünden sonra yayınlanan ‘Yabancıya Mektuplar (1889-1950, 4 cilt) onun hem yaşamı hem de yapıtları konusunda önemli bir bilgi kaynağıdır.

Yüzyılın eleştirmeni Saınte-Beuve’ün bütün mektupları 10’un üzerindeki ciltler hâlinde derlenip yayınlanmıştır.

George Sand’ın mektupları (1882-1884) 6 cilt hâlinde yayınlanmıştır. Yine Flaubert ve Musset’ye Mektupları (1904) ile Aurelien de Séze’e Mektupları (1925) yayınlanmıştır.

Yüzyılın önemli şairlerinden Victor Hugo'nun Mektupları ölümünden sonra yayınlanmıştır. (1896-1898)

Yine yazar Villiers de L'Isle-Adam'ın Mektupları, 1962 yılında yayınlanmıştır.

19. yüzyılın öncü şairlerinden Stephan Mallarmé, eşine az rastlanır güzellikte mektuplar yazmıştır. İncelikleri, küçük dikkatleri sevenleri hayran bırakacak değerde mektuplar bırakmıştır. Bu mektuplar 3 cilt hâlinde yayınlanmıştır.

Yüzyıla damgasını vuran, 'Elem Çiçekleri'nin unutulmaz şairi Charles Baudelaire'in Mektupları önce, "1841-1866 Mektupları" adıyla ve "Annesine Yazdığı Mektuplar" olarak ayrı ayrı yayınlanmış, sonra da 1968'de toplu yapıtlarının eksiksiz bir basımına başlanmış ve bu külliyat içinde 1973'de Mektupları da basılmıştır. Baudelaire'in Mektupları Türkçe'de de birkaç kez yayınlanmıştır.

20. yüzyıla geldiğimizde Mektupları yayınlanan yazarların sayısı artmıştır. Ancak, André Bréton, bıraktığı vasiyette, Mektuplarının ölümünden 50 yıl sonra yayınlanmasını istemiştir. Az da olsa böyle örnekler de görülmektedir.

20. yüzyıl romancısı Alain Fournier'nin, 1905-1914 yılları arasında, ilerde kız kardeşiyle evlenecek olan Jacques Riviére'le yaptığı önemli yazışmaları 1926-1928'de yayınlanmıştır. Bu mektuplar Birinci Dünya Savaşından önceki yılların düşünce dünyasının havasını, yeni kuşakların sanat anlayışlarını vermesi bakımından dikkat çekicidir.

Anatole France, daha yaşarken, 1906 yılında, "Daha İyi Günlere Doğru" adıyla yayınlanan kitapta 1898-1906 yılları arasındaki söylev ve mektuplarını bir araya toplamıştır.

Yüzyılın en önemli mektuplarını André Gide ile Paul Valéry'nin yazdığı genellikle kabul görmektedir.

André Gide'in Francis Jammes (1948) ve Paul Claudel (1949) ile mektuplaşmaları daha hayattayken kitaplaşmıştır. Rilke (1952) ve Valéry (1955) ile yazışmaları da ölümünden sonra basılmıştır. Ayrıca "André Gide'in Defterleri" adıyla annesine (1988) yazdıkları ve Jean Schlumberger'le (1993) mektuplaşmaları da yayınlanmıştır.

Gide'in mektuplardaki yazış biçimi ve yazdıkları, yapıtları nasılsa öyledir.

Paul Valéry'nin mektuplarından bazıları ölümünden sonra, 1952 yılında, "Birilerine Mektuplar" adıyla yayınlanmıştır.

Gide-Valéry mektuplaşması "Yazışmalar (1890-1942) adıyla, yine Valéry-Gustave Fourment mektuplaşması aynı adla (1887-1933) yayınlanmıştır.

Valéry, birçok mektubunda, sürekli olarak toplum yaşamının gerekleri ile yalnız kalma isteği arasında yaşadığı çatışmadan yakınır. Valéry mektuplarında yazdığı yapıtlara göre daha rahat bir üslûp kullanmıştır.

Claudel ile Gide'in yazışmalarının kitaplaştığından söz etmiştik. Claudel gittiği uzak ülkelerden arkadaşlarına uzun uzun yazmıştır. Yazarın Riviére ile mektuplaşmaları da 1926 yılında kitaplaşmıştır.

Yüzyılın dikkate değer mektuplarını yazanlardan biri de şair Apollinaire'dir.

Romancı Marcel Proust'un Mektupları, adeta Geçmiş Zaman Peşinde romanlarını süsleyen inceliklerle, ayrıntılarla bezenmiştir. Proust'un Mektupları, üslûp ve düşüncesinin inceliklerini yansıtmasının yanı sıra kendi yaşantısını ve Geçmiş Zaman Peşinde'de kurduğu evrenin temel taşlarını göstermesi açısından da büyük değer taşır. Mektuplarda, geniş bir kültürün, ince bir duyarlığın izlerini buluruz.

Bu mektuplar binlerle ifade edilmektedir. Bütün Eserleri içinde, 1993'ten beri yayınlanmaktadır.

Romancı Roger Martin du Gard'ın Mektupları 7 cilt hâlinde yayınlanmıştır. Romancının yazdıkları ve yaşadıkları mektuplarında izlenebilmektedir.

Romain Rolland'ın Albert Schweitzer, Einstein, Bertrand Russell ve Tagore gibi zamanının ünlüleriyle mektuplaşması "Romain Rolland Defterleri 1948" adıyla ölümünden sonra yayınlanmıştır. Mektuplarında, savunduğu kahramanca idealizmi savunduğuna tanık oluruz.

Rimbaud

Yüzyılın romancı ve eleştirmenlerinden Valéry Larbaud ile Léon Bloy'un mektupları da yayınlanmıştır.

20. yüzyılın kadın romancısı Colette'in ölümünden sonra mektuplarını içeren çok sayıda kitap yayınlanmıştır. Bunlardan ikisi: "Avare Kadının Mektupları" ile "Küçük Korsana Mektuplar" adlarını taşımaktadır.

Şair Saint-John Perse'in Mektupları Bütün Eserleri içinde, ilk kez hayattayken 1972 yılında yayınlanmıştır.

Şair Max Jacob'un mektupları iki cilt halinde yayınlanmıştır.

Romancı Céline'in Mektupları da 1993 yılında yayınlanmıştır.

Yüzyılın bunalımlı ve aykırı yazarlarından Antonin Artaud iletişim ve anlaşılma gereksinimini gidermek üzere çağdaşlarıyla mektuplaşmıştır. Bunlardan Riviére'le mektuplaşmaları, Rodez'den Mektuplar, Athanasiou'ya Mektuplar kitaplaşmıştır.

Afacan şair Rimbaud'nun Mektupları yayınlanmıştır. Mektuplar Türkçe'de de basılmıştır.

Bilge romancı Saint-Exupéry'nin annesine, arkadaşlarına, çağdaşlarına yazdığı Mektuplar da peyderpey yayınlanmaktadır. Bu mektuplardan bir bölümü Türkçe'ye de çevrilip yayınlanmıştır.

Yüzyılın en çok gündemde kalan aydını Sartre'ın Mektupları da ölümünden hemen sonra yayınlanmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Bernanos'un "İngilizlere Mektuplar"ı, Camus'nün "Bir Alman Dosta Mektuplar"ı, Saint-Exupéry'nin "Bir Tutsaka Mektuplar"ı, Cocte-

au'nun" Amerikalılara Mektup'u "açık mektup" niteliğinde, herkese gönderilmiş mektuplardır.

Son olarak 'mektup roman'lardan söz edilebilir. Roman kişilerinden bir ya da birkaçının ağzından yazılmış, mektuplardan oluşan romana bu ad verilmektedir. Bu biçim daha çok duygusal romanlarda kullanılmıştır. Fransız edebiyatında bu türe verilebilecek en önemli örnek, hem de ilk örneklerdendir, Choderlos de Laclos'un Tehlikeli İlişkiler romanıdır. Bu roman, gerçekçi ve derinlikli bir psikolojik romandır.

Yine Marcel Prévost'un birçok romanı bu biçimde yazılmıştır.

Balzac'ın "İki Gelinin Hatıraları" da bu türe verilebilecek örneklerden biridir.

Belki de yayınlanan kitaplar, okumak üzere bizlere gönderilmiş 'mektup'lardır.

Ey Okur!

Not: Yazıda, Tercüme Dergisi'nin Mektup Özel sayısındaki Prof. Bedrettin Tuncel'in aynı başlıklı yazısından yararlanılmıştır.

[1] Edebiyat Cumhuriyeti, Marc Fumaroli, Dost Kitabevi Yayınları, 2004

DOĞAN HIZLAN

MEKTUBUN HAZİN SONU

Mektup deyince, birden e-posta'yı hatırlıyorum (ne yazık).

İçgüdünün aceleciğiyle, mektup öldü yaşasın e-posta demeli mi?

Bu yargı hem doğru, hem yanlış. Özgür hayattaki uygulamalar için geçerli. Hapishanedeyseniz, askerlik yapıyorsanız, mektup gene umut kâğıdıdır. İyi ya da kötü bir haberin hâlâ klâsik belgesidir.

Bilgisayardaki e-postalar, bence haberleşmenin fast-food'udur.

Gelin görün, bilgisayar ekranındaki yazıdan, bana mektup gönderenin, kişiliğini yorumlayamıyorum, bir grafolog'a gösterip, kişilik haritasını çıkartamıyorum.

Grafoloji ilmi acaba bitmek üzere mi? (Aslında açıkçası bunu da merak ediyorum.)

Sadece kıymetli kâğıtlardaki, ekonomik sözleşmelerdeki imzalara bakıyorlar.

Mektubun kâğıdı, mürekkebi bile, o insan hakkında fikir vermeye yeterliydi. En azından yazısının güzelliğini, çirkinliğini, kullandığı dolma kalemi, mürekkebin çeşidini, rengini ve markasını öğrenirdiniz. Benim için önemli unsurlardı. Kişilik ipuçlarının belgesiydi mektup.

Ne var ki, hâlâ insanlar hapishaneye düştüklerinde gene, o ıssız ruh halini kâğıda döküyorlar, askerlik de öyle. Ne garip, birisi insanın içini burkuyor, diğeri de hasretin farklı bir şekli olarak karşımıza çıkıyor. Ama mektup bu iki zorunlu durumda, tek dost oluyor.

Peki e-postadan öte cep telefonları da haberleşmeyi hızlandırdı. O da mı mektubu yok etti.

Mektup, okumasını sevdiğim yazmasından pek hoşlanmadığım bir tür. Sıradan muhaberat dışında bir mektuplaşmam yok.

Hayatımda yazdığım en uzun mektup, çocukluk arkadaşım Konur Ertop Hatay'da askerlik yaparken, İstanbul'dan ve edebiyattan söz ettiğim mektuplardı.

Mektubun iç dökme, bir mahremiyeti açıklama, bir sırrı bölüşme özelliği var mıdır? Olabilir. Ancak, bunları alan kişi bunu yayımlama hakkına sahip midir? Etik bir sorun bana kalırsa.

Attilâ İlhan, ona gelen mektupları yayımladığında bu soru gündeme gelmişti. Çünkü bir görüşe göre içindeki sır ona tevdi edilmişti, bir görüşe göre de, kendinden çıkan düşünceler artık edebiyat dünyasının malıydı.

O zaman da şöyle bir seçme yapılması daha uygun.

Kişisel bir ilişkiyi dile getirirse, iki kişi arasında kalan, kalması gereken bir düşünceyse, bir itirafsa bence yayımlanmaması gerekir. Edebiyata dair olanlara bir şey demem.

Mektuplardan ne öğrenilir?

Yazanın ruh hali, mektuplaşmalarda iki dostun, ya da daha az derecelerdeki arkadaşlığın durumu.

Yakında yeniden ve tekrar tekrar okuduğum Tanpınar'ın Mektupları, bir şairin, romancının, bir kültür adamının yaşamından izdüşümlerdi. Samimiydiler.

Cahit Sıtkı Tarancı ile Ziya Osman Saba arasındaki mektuplaşmalar, hem kendi şiirleri üzerine birbirlerinin görüşlerini yansıtıyordu, hem de kendi şiirleri üzerine dip notlarıydı.

Ataol Behramoğlu ile İsmet Özel'in mektuplaşmaları da bana hem bir kuşağın, hem de iki iyi şairin dünyaları üzerine faydalı bilgiler veriyordu. Uyumla karşıtlığı, bu mektuplar bir arada yansıtıyordu.

Aziz Nesin'in kuruduğu Düşün Yayınevi'nin çıkardığı mektuplar dizisi, benim bu konuda önem verdiğim metinleri içeriyordu.

Mektuplaşma biçiminde yazılan romanlar da bana ayrı bir tad verir. Onların içinde sevdiklerimden biri de, Alain-Fournier'nin önce Nurullah Ataç tarafından dilimize Adsız Köşk, sonra da Özdemir İnce tarafından Adsız Ülke olarak çevrilen, mektuplardan oluşan romandır.

Mektubun Anadolu'nun acılı tarihinde içli bir yeri vardır.

Cahit Sıtkı Tarancı

Mektup alamıyoruz sözü, gidenden haber alınamadığının, onun izini kaybetmenin, tek cümlelik özetidir. Çok sevdiğim bir türkü de ne der, Bir ah etsem karşıki dağlar yıkılır /Bugün posta günü içim sıkılır. Ya mektup gelmezse.

Savaş filmlerinin beni en hüzünlendiren sahnelerinden biri, bir şehidin, ölen bir askerin ardından bıraktığı mektuptur, gönderilmiş ya da gönderilememiş.

Bunun haricinde 90'lı yılların ortalarına kadar devam etmiştir, mahallelere gelen postacının peşinde koşan çocuklar, ısrarla bize mektup var mı diyerek kendi adlarıymış gibi ana babalarının adlarını söylerlerdi, Anadolu'da hâlâ var mıdır bilmem ama, İstanbul'da göremiyorum.

Tiyatroda, sinemada, aile saadetini bozan, bir geleceği yok eden mektup nasıl da seyirciyi canlandırır, meraka düşürür.

Ben gümüş tepside bunulan mektupları severim. Yunan tragedyarında olduğu gibi habercinin getirdiği mektuptan sonra bir Agatha Christie kurgusunu ararım.

Eski zamanlarda "muhabbet teatisi" de ancak mektupla yapılırdı. İki sevgilinin birbirine mektup ulaştırmasının zorluğunu düşündüğümde, e-posta'ya elbette övgüler yağdırıyorum.

Aşk bittiğinde ne olurdu?

Mektupları birbirimize iade ettik, sözü her şeyin eskisine döndüğünü vurgulardı. Doğru olur mu? Tortu mutlaka kalırdı.

Mektupları ve fotoğrafları göndermeyen, iade etmeyen âşık kötü niyetli olarak yorumlanırdı.

Benim böyle mektubum da yok, resmim de.

Belki de nişanlanmadığım, evlenme teşebbüsünde bulunmadığım için.

Özel mektupluk kâğıtlarım, zarflarım var ama... Kırtasiyecilerde pek bulunmuyor artık.

Okuruma Mektuplar, Ataç'ın sevdiğim bir kitabı. Okur Mektupları sözü bana göre biraz eskidi. Okur e-postaları demek de garibime gidiyor.

Eskiden Açık Mektup diye bir söz vardı. Genellikle devlet ve hükümet erkânına hitaben yazılırdı, gazetede yayımlanırdı.

Edebiyatçılara yazılan bir açık mektuba rastlamadım.

Ne mektup bekledim, ne de beklettim. Tez canlı olduğumdan mıdır, istediğimi hemen gerçekleştirme saplantısından mıdır, genelde telefon, faks, telgraf kullandım.

Anımsadığım bazı örnekler, mektup yerine daha seri iletişim araçlarımı tercih ettiğimi gösterir.

Behçet Necatigil'le yaptığım Yeni Gazete'nin sanat/edebiyat sayfasında yayımlayacağım bir yazısını düzeltmesi için, evine yıldırım telgrafı çekmiştim.

Tahir Alangu da, Yeni Edebiyat'a Ömer Seyfettin Özel Bölümü'nü geciktirdiğinden, ona da gene yıldırım telgraf göndermiştim.

Oktay Rifat'ın Telli Telefon'u mektup konusunda sevdiğim şiirlerden biri:

Ne ettim de bâd-ı saba ile yolladım
Gurbet elden nazlı yâra selâmı
Yetiş imdadıma telli telefon
Aya bakar mektubunun gelmesi

Mozart'ın Mektupları'nı okuduğumda, Peter Schaffer'in Amadeus kitabının bazı gerçekleri yansıttığı kanısına varırım.

İtalyanlardan yakınır durur, bir İtalyan sopranosunun arya söyleyişiyle dalga geçer.

Zaman zaman da erotizmi aşıp pornografiye varan tesbitleriyle, mektup ironik bir içerik kazanır. Kız kardeşine gönderdiği mektuplar, bu yüzden önemlidir.

Ancak sanat tarihinin en önemli mektupları arasında hiç kuşkusuz ilk sıralarda Theo'ya Mektuplar gelir. Van Gogh'un kardeşi Theo'ya gönderdiği mektuplarda kullandığı dil ve anlattıkları, gerçekten önemlidir.

Herkes mektup bekler mi? Okumayı yazmayı sevenler çoğunlukta olabilir ama, dünyayla bağlantıyı kesip, bir köşeye çekilmek isteyen insanın ilk işi adresini kaybettirmektir.

Hayvanlar Çifliği'nin ünlü yazarı George Orwell, buna teşebbüs etti ama başaramadı, ıssız bir köye çekildi, bir gün bir mektup geldi ve kimliği ortaya çıktı.

Yalnızlığının duvarları böylece yıkılmış oldu, gizlilik evreni işgal edildi.

J. D. Salinger da, Adnan Benk'in Gönül Çelen adıyla dilimize çevirdiği Catcher in the Rye'ın yazarının da adresi bilinmiyor, sadece gazetelerde dergilerde gözüken, adının yazılı olduğu bir posta kutusu.

Oraya uğruyor mu yoksa sadık bir adamı mektupları alıp getiriyor mu? Kim bilir. aslında kimse bilmiyor da, takip edenler aylarca beklemelerine rağmen bir şey gören olmamış.

İşsiz, güçsüz, yertsiz, yurtsuz, eski deyimle bimekân takımından insanlar, mektuplarını postahaneden alırlar.

Neydi adı? Doğru mu anımsıyorum acaba?

Post restant, denirdi.

Posta Kutusu dergisini çıkaran Turgut Çeviker, edebiyat tarihini aydınlatan, şenlendiren birçok yazarın mektubunu yayımladı. Çok önemli bir kaynaktı, ancak artık çıkmıyor bug güzel dergi.

Enis Batur'un Gönderen Enis Batur kitabını anmadan geçmeyelim, onun birinci adı da Post Restant idi.

Öyle birine mektup gönderir miydim? Kısa, birkaç cümlelik, soğuk mektuplar.

Terk edişlerin soğukluğunu, işten çıkarmaların zalimliğini taşıyan soğuk, acımasız, ileride görüşme vaad eden, bundan sonraki hayatında başarılar dileyen, iki yüzlü mektuplar.

Celâl Sılay'ın şiirlerini toplarken, en değerli mektuplarını, yeğeni Alev Gündüz'ün özenle sakladığı, eşyası arasında bulduk.

Mektup bazen de yok etmek istediğimiz bir kanıttır.

Ünlü şirketlerin yöneticiliğini yapan Iacocca, kitabında bakın ne öğütlemiş?

Eleştirilerinizi sözlü yapın, iltifatlarınızı yazılı. Zaman zaman düşünürüm acaba ben bu yüzden mi mektup yazmadım. Eleştirilerimden, o zamanki fikirlerimden vazgeçebilirim diye.

Başımdan geçen iki mektup olayından mutlaka söz edeceğim.

Türkiye'nin çok önemli kişilerinden biri bana güvenerek, mektuplarını sınıflandırmamı, düzeltmemi istedi.

Mektubun nasıl bir zalim belge olduğunu, insanların birbiri hakkında kullanılabileceğini o zaman fark ettim.

O kişiye benim saygım da arttı, sevgim de. Ama bu mektuplardan bazılarını okuduğumda, insan hakkındaki iyimser düşüncelerimin ibresinin kötüye dönüştüğünü, bu insanların yüzüne bir daha nasıl bakacağımı çok düşündüm.

Ama aradan geçen zamanda ona da baktım, onları da unuttum.

Beni sarasan ikinci bir mektup olayı da, ünlü bir sanatçının özel yaşamını kâğıda döken mektuplardı, onu da bana ulaştırdılar, onları okumadan bir zarfa koyup, sahibine gönderdim.

Mektuplarla ilgili açıklamam, sır saklama konusundaki düşüncemi size iletebilmek içindi.

Ortalığı karıştıran mektuplar konusunda inceleme örnekleri vermeye gerek yok.

Ali Ekrem'in Rıza Tevfik Bölükbaşı'na gönderdiği, Edebiyat-ı Cedide'ye dair mektup adıyla da yayınlanan mektubu, Servet-i Fünun edebiyatını temelden sarsmıştı.

Acaba fieyh Galip'in sözünün bugün yararı olacak mı?

Gene de biz yazımızı onun sözüyle noktalayalım:

"Mektup yaz, alışkanlıkların tazelensin."

HÜSEYİN ATLANSOY

YAZILAMAYAN MEKTUPLAR GİBİ UZAK

Yekten söyleyelim: Mektup güzeldir. Aslını söylemek gerekirse "gözel" demek icabeder. Göz ve el mektup için olmazsa olmaz iki kaynağı işaret eder. Göz ve elin birlikteliği ve uyumu mektubun güzelliğini şekillendirir. Bu güzellik bir uzaklık, bir hasret duygusu ile birliktedir. Derin bir gurbet ve ulaşılamayan sıla. Dünya üzerinde kimi insanlar mektuplarında bir kavuşma umudunu sürekli seslendirirler. Güzeldir. fiairlerin mektupları ise şiirleridir. Kimi şairler dünyadaki sevgiliye, derdine, dermanına, soru(n)larına gönderir dizelerini. Kiminin derdi 'cennet'ledir. Hep bir kavuşma arzusu ile söyler/yazar içindekini. Kimi ise Yunus gibidir; değildir cennetle/cehennemle işi. Hayal eder ve söyler hep: İmgeleminde yaratışın nefesi.

Yazılamayan mektuplar gibi uzaktadır kimi insanlar. Kaderleri ve kederleridir. Kendilerine mektup gelir ama onlar mektuba gelmezler. Keşke gelebilselerdi. Mektup ki haberdir. Taze, bahar kokan birincil haber. Nisan coşkusu... Her mektuba bir davete icab eder gibi gereğinin yapılması zorunludur. Ancak... heyhat/Bazen mektupları ya el olanlar açar ya da gönderen gönderdiği mektubu kendisi açmak durumunda kalır. Niçinini sorarsanız dram ve trajedi patlar: Gönderilen adreste kimse yoktur... O zaman yeniden yeniden ve! yeniden yazar tükenircesine yazarsınız o tek ilk ve son mektubu. Ve mektuba asla son verilmez son nefese kadar. Ancak satırlara son verilebilir.

II

Bir mektup gönderilirken iadeli taahhütlü olmasına dikkat edilmelidir; çünkü insanlar tahta tabana itibar ediyorlardır artık. Kalem yazmakta dirense de mürekkep bitmiştir. Mektup; mürekkebi imler; birlikte olmayı. Kimileri ise –yazık– yazılamayan mektuplar gibi uzaktadır.

III

İnsanın tarihini değiştiren mektuplar-anlar vardır. Bazen kalemle yazılırlar. Bazı anlarda ise ancak bir gözkapağının açılıp kapanma süresi içinde başlar... ve biterler. Ömür gibidirler. İnsan gibidirler. Bazı mektuplar; ölünce toprağın altına saklanmış ikinci okumayı bekleyen insanlara benzer. Ne bekleyiştir o! Hem de toprağın altında.

Her insan iadeli taahhütlü bir mektuptur: İçiçe üç zarf; ceset, kefen ve tabut! zarfların içinde ne var?

IV

Gündelik hayatımızda mektup yok denilecek kadar az artık. Ancak hayat sürüyor. Aşk sürüyor ölüme atılmış hüzünlü mektuplar gibi. Dirim sürüyor. fiiir sürüyor sürüden ayrılmayı başaranların uysal ya da asi, kırılgan ya da öfkeli 'söz' zarflarında.

Sahi zarfın içinde ne/kim var?

MUSTAFA fiERİF ONARAN

POSTACI KAPIYI ÇALMAZ OLDU

Artık pullu mektup dönemi kapandı mı?

Anadolu insanı, yüreğinin yanıklığını duyurmak için sözcükler yetmiyormuş gibi, kâğıdın bir yerini dağlayarak acısını belli ederken, mektup, daha etkili bir anlam kazanacaktır. Belki hapisaneden gönderilen *"Görülmüştür"* damgalı mektuplar, satırları arasındaki söylenmemiş sözleri sezmemizi isterken, bir başka türlü etkileyecektir bizi.

Postacı ya uğramaz oldu evimize ya da kapıyı "iki kez" çalmaya gerek duymadan, posta kutusuna atıverdi mektubu.

Bilgisayarla iletişim kolaylıkları çıktıktan sonra zarfa konan mektupların *"mahremiyet"*i de kalmadı.

Oysa o gizlilikte iç dünyamızdan el yazımıza geçen bir büyü de vardı. İçimizdeki duraksamaları, duyarlıkları sezdirmek, açıkça söylemenin bezdirici etkisinden çekinerek, iç gerçekleri dolaylı anlatımla dokundurmak, bir mektubun gizliliğinde yaşayacaktı.

* * *

fiiire ilk adımları attığımız yıllardı. O zamanlar yeşil mürekkeple ya dolmakalem ya da redis uçlu kalemlerle yazma alışkanlığımız vardı. *Edip Cansever, Ercüment Uçarı, Sabih fiendil* mektup arkadaşlığı yaptığımız ozanlardı. O 1940'lı yallarda şiire bakışımızı kim bilir nasıl yorumluyorduk!

Nice ozanın mektuplaşması edebiyata bakışını değerlendirmeye yaradığı için, belge özelliği gösterebilir. Ben o arkadaşlarımın mektuplarını saklayamadım. Onlar da erken öldü. Belki "tereke"sinde, edebiyat için belge özelliği gösteren mektuplar vardır.

Demek ki edebiyatçıların mektuplarında, onların kişiliğini belirtmeye yarayacak belge özelliği de aranabilir.

Zaten edebiyatçıların mektuplarında da böyle bir özellik aranmalıdır.

* * *

Sait Faik'in "tereke"sini inceleyen *Muzaffer Uyguner "Bilgi Yayınları"* için, *Sevengül Sönmez "Yapı Kredi Yayınlar"* adına birer edebiyat kazıbılımcisi gibi "tereke"lerini incelerken mektuplarını da yayıma hazırlamışlardır.

Sevengiül Sönmez, Sait Faik'in yazdığı mektuplarla ona gelen mektupları *"Karganı Bağışla"* adı altında toplamış *(KARGANI BAĞIfiLA*, Bütün Yapıtları, Mektup, Ocak 2004).

Genellikle "tereke"den çıkan bu mektuplara "ya gönderilmemiş ya da gönderilmiş mektubun taslağıdır" dipnotu düşülmüştür.

Nevin Seval'e yazdığı sanılan bir mektupta kendini bir "hasret kargası" gibi gördüğü için *"karganı bağışla"* diyor. Sevengül Sönmez bu sözü kitap adı olarak seçmiş.

Aslında çoğu yazarın bir başkasına yazdığı mektubun örneği kendinde bulunmaz. Sait Faik'in ailesine yazdığı mektuplarla, ölümünden sonra dergilerde çıkan kimi mektuplar kitapta yer almış, kişiliğiyle ilgili belgesel özellikler göstermiştir. Ne yazık ki Sait Faik'in yazdığı nice mektup ya başkalarının çekmecesinde unutulmuş ya da yitip gitmiştir.

Sait Faik'e gönderilen mektuplar arasında nice ünlü yazarın mektubu, değişik açılardan onu yorumlamamıza yarıyor. Bunlar arasında *Yaşar Nabi, Orhan Veli, Özcan Ergüder, Burhan Arpat, Orhan Kemal, Naim Tiralı, Salim fiengil* anımsanması gereken edebiyatçılar.

Sait Faik'le ilgili mektupların incelenmesi, öykülerin yazılış serüveni, kişiliğindeki bunalımların nedeni üzerine bir inceleme yazılmasını gerektirecek belgesel özellikler göstermektedir.

* * *

Sait Faik

Pullu mektupların belge özelliği göstermesinin dışında, mektup, edebiyatın değişik alanlarında biçem özelliği bakımından incelenmelidir. Mektup biçemi kullanılarak yazılmış romanlar, öyküler, eleştiriler, denemeler vardır. fiiirde bile mektup özelliklerinden yararlanılmıştır.

Kimi romanlar baştan sona mektupla kurgulanmış olabileceği gibi, yer yer mektuplara ayrılmış da olabilir. Romancı iç gerçekleri anlatmak için mektuplardan yararlanmak isteyebilir. Bilinçaltı akımının anlatılmasını kolaylaştıran mektup, roman kişilerinin iç gerçeğini aydınlatmaya yarar.

Daha dar kapsamlı olsa bile öyküde de bu yola gidilebilir.

Mektup, eleştirinin daha içtenlikli olmasını sağlayan bir yazış biçimi olabilir. Hele *Nurullah Ataç* gibi eleştirel denemeden yana olanlar mektup biçeminden yararlanırlar (*OKURUMA MEKTUPLAR*, Can Yayınları, 1989).

Ataç, yalnız kim olduğunu bilmediği okurlara değil, içindeki "ikinci kişi" diye niteleyeceğimiz *Keziban*'la *Allı*'ya da mektuplar yazmıştır. Bu "ikinci kişi"ler belli bir konunun olumlu olumsuz yönlerini tartışarak bir sonuca varmak istediği değişik kişilerdir.

Deneme, ille de kesin yargılara varmamızı kolaylaştıran bir yazı alanı değildir. Belki de nice konuların belirsiz oluşu, onlara sezgilerimizle yaklaşmayı sağlar. Mektup biçeminden yararlanmak, kesin yargılara varmaktan yazarı korur.

Ataç da *Jacques Rigaut*'un bir sözüne sığınarak *"Kesin de söylesem gene sormaktayım"* diyordu.

* * *

Mektup biçemini romanda kullanmak, bilinçaltı akımını işleme kolaylığı bakımından daha çekici görünen bir yazma biçimidir. Her ne kadar edebiyatımızda *Reşat Nuri Güntekin*, *Halide Edip Adıvar*, *Leyla Erbil* "mektup-roman" biçimine özen gösterseler de; Fransız edebiyatından *Choderlos de Laclos*'nun *"Tehlikeli İlişkiler"* romanı mektup biçimiyle yazılmış romanların en ünlüsüdür.

Mektup, ister belge olarak kullanılsın, ister biçem özelliği göstersin, edebiyatın her alanında yararlandığımız bir araçtır.

İçtenlik belirtisi midir, yalanlarla mı örülmüştür? Yazıdaki kurgu, doğallığı bozar. İçtenlik, mektubun bizde bıraktığı izlenimdir.

Hiç olmazsa belge sayılan mektuplarla yazara inanmamız gerekir. Yoksa yazarın kişiliğini yorumlamakta da yanılırız.

Biz gene de "Her yazı okurunu arayan bir mektuptur" sözüne inanarak yazalım.

ARİF AY

MEKTUP ÜZERİNE

Ruhumuzu havalandırmaktır mektup yazmak. İç dökmektir, safra atmaktır mektup. Hüznün bulut bulut kabardığı, sevincin yağmur gibi indiği mektuplar... Hasret taşıyan, umut taşıyan, ak haberler, kara haberler taşıyan mektuplar... İçine el çizilen, çiçek çizilen, gül yaprağı konan, kokulu mektuplar... Buram buram sıla tüter. Buram buram gurbet tüter. Hele o aşk mektupları; sevgililer arasındaki mahrem alanda kanat çırpan söz güvercinleri, duygu kuşları...

Mektupsuzluk hayatımızda büyük bir boşluk bıraktı: Özlemi, beklemeyi, heyecanı, vefâyı unuttuk. Dahası cümle kurmayı unuttuk.

Epeydir mektup yazmıyorum; dolayısıyla mektup da almıyorum. Geceler boyu, uzun uzun mektuplar yazdığım günlerimi öyle özlüyorum ki şimdi. Yazdığım mektuplar kadar, okuduğum mektupları da unutamıyorum. Belleğimi şöyle bir yokluyorum da neler yok ki...Kafkâ'nın Milâna'ya Mektupları, Ailesine Mektupları, Rosa Luxemburg'un Sevgiliye Mektupları, Halil Cibran'nın Aşk Mektupları, Hermann Hesse'nın Mektupları, Heine'nin Mektupları, Stefan Zweig'in Friderike'ye Mektupları, Rilke'nin Mektupları, Kemal Tahir'in Mektupları, Cahit Sıtkı Tarancı'nın Evime ve Nihal'e Mektupları, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Liseli Bir Kıza Mektupları, Mikelanj'ın Mektupları, Henry Miller'in Aşk Mektupları, Maxım Gorky'nin Mektupları, Lady Montagu'nun Türkiye Mektupları, İmam Humeyni'nin Gorbaçov'a Mektupları, Lüsiyen Hanım'dan Abdülhak Hâmid'e Aşk Mektupları, Emre Kongar'ın Kızlarıma Mektupları, Cahit Sıtkı Tarancı'nın Ziya'ya Mektupları vs.

Mektup yazmaya ilkokul yıllarımda başladım. Ailem Bor'da, ben Ankara'daydım. Ortaokulu bitirinceye kadar babamla mektuplaştık. Okuma-yazmayı askerde öğrenen babamın güzel bir elyazısı vardı. Güzel mektuplar yazardı babam. Mektubun büyük bir bölümü selâm kelâm faslı olsa da, öğüt verdiği bölümler de olurdu mutlaka. Ben neler yazardım, pek hatırlamıyorum; ama, derslerimden, öğretmenlerimden, arkadaşlarımdan söz ettiğim muhakkak.

Zarfın üstüne yazdığım adres hiç değişmezdi:

Bay Necip Ay
Hükümet Meydanında
Halıcı Ahmet Yiğit Eliyle
Bor - Niğde
Zarfın arka yüzü:
Gön: Arif Ay

Balgat İlkokulu
Balgat- Ankara

Tabii, okullar değiştikçe, zarfın arka yüzündeki adresler de değişti.

Lise ve üniversite yıllarım, daha çok aşk mektupları yazmaya başladığım yıllar... Karşı cinsle telefonda konuşurken bile terleyen, benim gibi utangaç bir insanın sarılacağı tek iletişim aracı mektuplardır elbette. Aman ne mektuplar!... Özene bezene yazılmış, kenarlarına renkli kalemlerle çiçekler çizilmiş, arasına gül yaprakları konmuş, bir kaç damla gözyaşıyla mürekkebi karışmış, o heyecan dolu, giz dolu, umut dolu, duygu dolu mektuplar... Üniversite dönemini de sayarsak, sayısı binleri bulan mektuplar... fiimdi hiç biri yok o mektupların. Her türk gencinin başına gelen, benim de başıma geldi. Nikâhtan bir gün önce, paket yapıp bir çöp variline atıverdim onları.

Mektupsuz aşka, aşk demem ben. Mektuplar bitti, aşklar da bitti artık. Attila İlhan bir söyleşisinde: "Pastanede oturuyorum. Karşı masaya bir genç kızla, bir genç oğlan geldi. Birbirlerine baktılar, baktılar, sonra oğlan kıza 'Ben var ya ben, seni seviyorum' dedi ve çıkıp gittiler." der. Ardından, kendisinin, gençliğinde sayfalar dolusu aşk mektupları yazdığından söz eder.

Yazılı edebiyatın bu en eski ve en yaygın türünün hayatımızdan çıkışına hüzünlenmemek elde değil. Eskiden, karşılaştığımız bir dost, bir arkadaş mektup adresimizi sorardı. fiimdi "mail adresin var mı?" diyor.

Bilgisayarın ve telefonun yaygınlaşması, mektubun pabucunu dama mı attı? Ben de herkes gibi mektubun pabucunun dama atıldığını düşünüyordum ki, geçen gün, Ankara Posta Dağıtım Merkezi'nde çalışan bir öğrencim geldi ziyaretime. Ona, postacılar artık mektup değil, kredi kartı hesap dökümleri, telefon, su, elektrik faturaları dağıtıyorlar dedim. Öğrencim "Olur mu Hocam, posta dağıtım merkezi bir âlem, günde üç-dört tır dolusu mektup geliyor. Biz onları bilgisayara kaydedip, dağıtılmak üzere tasnif ediyoruz." demesin mi? İnanasım gelmedi doğrusu. Bu tereddütüm üzerine, "Hocam, sayısını da verebilirim size." dedi.

Yüreğime su serpildi. Yıllardır haber alamadığım bir dosttan mektup almışcasına sevinç kapladı içimi. Tam da mektubun hayatımızdan çıktığını, kimsenin artık mektup yazmadığını ve bunun insanlar üzerindeki olumsuzluklarını yazacaktım ki, öğrencimin verdiği bilgiler şaşırttı beni. Kendime kızdım sonra. Sen mektup yazmıyorsun diye, başkalarının da mı yazmadığını sanıyorsun dedim. Öyle ya, Türkiye'yi bir kaç büyük şehirden ibaret görmek, başka konularda olduğu gibi, mektup konusunda da algı yanlışlığına düşürebilir insanı. Türkiye'de sanki her evde bilgisayar, herkesin cebinde telefon varmış gibi...

Bırakalım Türkiye'nin doğusunu, batısını, en ücra köşesini, Ankara'nın çevresindeki köyler ve kasabalar bile üçyüz yıl öncesinde hâlâ.

Yine de, öğrencimin verdiği bilgileri tahlil etmekten kendimi alamadım. Öyle sanıyorum ki, üç-dört tır dolusu mektubu yazanların içinde bugünkü genç kuşağın sa-

yısı hayli düşük olsa gerek. Özellikle, seksen sonrası kuşak dediğimiz, şimdilerde yaşları 25-26 olan gençlerin mektup yazdıklarına inanasım gelmiyor doğrusu.

Derse gelirken bile, kağıt kalem bulundurmayan bu kuşak mı mektup yazacak? Mektup yazabilmek için, önce cümle kurmayı bilmek gerekir. Ne yazık ki, beş şıktan birini karalamak gibi bir alışkanlık kazandıran eğitim sisteminin ürünü bu kuşak, cümle kurmayı bilmiyor. Cümle kurmayı bilmediği gibi, on sözcüklü bir cümleyi de anlamakta zorlanıyor.

Mektuptan uzak oluşun nedenleri arasında, bilgisayar ve telefondan çok, insan yapısının değişmesi vardır. İnsanî değerlerden soyutlanmış, ruh derinliğini yitirmiş, nesneleşmiş, bencilleşmiş bir insan yığını var ortada. Asıl sorun burda galiba. Bir de yazılı kültüre geç intikal edişimizi de buna ekleyebiliriz. Oldum olası kağıtla, kalemle aramız hep açık olmuş.

İster istemez çok insanı kırmışımdır postanelerde. Bir havale kağıdı ya da zarf üzeri yazıyorsunuz. Adam gelir tepenize dikilir. Farkettiğinizi anlayınca, oralı değilmiş gibi yapar, ama uzaklaşmaz başınızdan. İşinizi bitirir bitirmez, hemen atılır, "amca", "dayı" "kardeş", "ağabey" her ne ise, "Kaleminizi verir misiniz?" der. "Vermiyorum" der, çıkarım. Bozulur. İçinden ne küfürler döktürür belki. Bazen boşluğuma ya da hoşluğuma denk gelir, veririm kalemi. Bu kez, ben beklemeye başlarım adamın başında. Ne sinir edici bir durum, anlatamam!

İki şey beni delirtmeye yeter. Biri kalem istemek, öteki ateş. Birincisinde verdiğim kalemi, ikincisinde verdiğim sigarayı almadan çekip gittiğim çok olmuştur. Birincisinin pek yararını görmedim. İkincisinin az da olsa yararı oldu. Sırf ateş yüzünden iki yıl sigara içmedim.

Tekrar mektuba dönersek; mektuplar çeşit çeşittir. En yaygını anneye, babaya, eşedostta yazıdığımız şu bildik mektuplar. Gençlik döneminin aşk mektupları. Asker mektupları. Bunu ikiye ayırabiliriz. Birincisi, rütbesiz erlerin yazdığı "yine yakmış yâr mektubun ucunu" türünden mektuplar. İkincisi, yüksek rütbeli subayların hükumetlere yazdıkları darbe mektupları. Bir de adı mektup olan mektuplar vardır. Teminat mektubu, iş mektubu, siyasi mektuplar (devlet başkanlarının yazdığı), tavsiye mektupları, ("şahıs yakinimdir" türünden torpil mektupları), mektupla öğretim mektupları (herkese üniversite diploması vermek için uydurulmuş bir kurumun adından alan. Kitaplar zarfa konup, öğrenciye postayla gönderiliyor ya!), Açık Mektuplar (köşe yazarlarının kullandığı tür), İmzasız mektuplar (en adisi de bu tür mektuplar).

"yüreğim pır pır etti/daha yazacaktım/mürekkebim bitti."

ÂLİM KAHRAMAN

MEKTUP

Mektubun bir edebiyat türü sayılıp sayılmayacağı, üzerinde düşünülegelmiş konulardan biridir. Belki öncelikle şunun hatırlanması gerekiyor: Mektup bir yazışma formudur. Onunla aynı bağlamda yer alan bugünkü diğer yazışma formları resmî yazı, iş mektubu ve dilekçedir. Bunları, yazışmayı yapan taraflara bakarak biribirinden ayrıştrıyoruz. İlk ikisinde (resmî yazı ve iş mektubu) taraflar, kurum ve kuruluşlardır. Dilekçede bir taraf birey diğer taraf resmî kurum veya kuruluş oluyor. Mektup ise bireyden bireye olmasıyla ayrışıyor onlardan.

Eğer bireysel bir alan söz konusuysa orada insana ait özel ve öznel hallerin ortaya çıkışı doğal bir durumdur. Mektubun aktardığı haber ve bilgiler de bu öznelliğin içinden geçerek, bireysel bir kılık içinde görünür hale gelmektedir. Hayata ve insana ait aktarılan her veri, yaşantının bir parçası olmaktadır orada. Mektubu, edebiyatın yaratıcı tarafıyla buluşturan da bu temel özelliktir. (Fuzûli'nin meşhur "fiikayetnâmesi", devlet kapısına yazılmış bir dilekçe olduğu halde, bireysellik de içeren bir edebiyat verimi özelliğiyle ilk bakışta yukarıdaki ayrıştırmaya uymuyor gibi görünür. Onun devlet kapısına olduğu kadar, orada görevli belirli bir devlet büyüğüne yazılmış bir mektup olduğunu da hatırlamak lazım bu noktada.)

Yazı insanları, kullandıkça mektup formunu işlemişlerdir de. Bu mektuplar, bir zaman sonra bir araya getirildiğinde, çoklukla yaratıcı tarafları da farkedilen metinlerden oluşmuş bir edebiyat eseri doğmaktadır. Bir roman, bir şiir, bir deneme gibi diğer yaratıcı edebiyat türleriyle aynı bağlama dahil edilebilir mi bu "eser"? Buradaki temel soru şudur bana göre: Mektubu yazan kişi, bir yazar veya şair olsa bile, bir eser ortaya koymak niyetini taşıyor muydu, o metinleri kotarırken.? Yani salt edebî bir formu kullanıyor olma duygusuna sahip miydi? Buna evet demek zor. Hatıra yazarken, günlük tutarken bile, yazar, bir yaratım süreci içinde olma bilincine mektupta olduğundan daha fazla sahiptir. Mektup yazarken ise, onu belirli bir muhatapla paylaşma amacı, somut bir olgu olarak yazara eşlik etmektedir. Bu somut durum, mektubun, yazın'ın değil hayatın bir parçası halinde var olmasında, önemsenmesi gereken bir rol oynamaktadır. Salt yaratıcı metnin gereksindiği yabancılaşma boyutu tam olarak oluşmamaktadır mektupta. Ancak bir romancının kahramanlarından birinin ağzından yazdığı mektup bu gerçekleşimin katıksız örneği sayılabilir.

Hatıra ve günlükte de aynı durum söz konusu gibi görünür ilk bakışta. Buna rağmen bu iki türde, 'hedeflenmiş, belirli bir muhatapla paylaşma' olgusu eşlik etmez yazara.

Buraya kadar yaptığımız belirlemelerden hareketle şöyle bir çıkarımda buluna-

lım: Her mektubu, yaratıcı zekanın ışıklandığı birer metin olup olmaması bakımından ele alabiliriz. Buna bakarak edebî değerini belirleyebiliriz onların. Ancak mektubun salt edebî bir form olarak kullanılışının gerçek örnekleri için, kurgusallık koşuluna sahip metinlere gitmek gerekir. Mesela Dostoyevski'nin İnsancıkları, tamamen mektuplardan meydana gelmiş, bu formun kullanıldığı, bir romandır. Yaşamak kitabının bir yerinde, Almanya'daki bir işçinin babasıyla mektuplaşmasını, olağanüstü bir dil başarısıyla biçimlenmiş mektup örnekleriyle ortaya koymuştur Cahit Zarifoğlu. Süreyya Berfe'nin de "Mektubunu Aldım" gibi, aynı bağlamda belirtilmesi gereken bazı şiirlerini hatırlıyorum,. Bir hayli başka örnek bulunabilir Türk ve dünya edebiyatlarında.

* * *

Mektubun hayata ait yanı, en çok da tarihçilik alanında kendini göstermektedir. Yeni bir bağlam, amacına uygun yeni bir "okuma" söz konusudur artık bu tarafta. Tarihçi mektubu, yaratıcılığın ürünü edebî bir metin gibi değil, olaylar, olgular ve durumları içinde barındıran bir belge gibi ele alır Çünkü o, bireyselliği yeterince ayıklanabilirse, ait olduğu tarihsel döneme ait bazı olay veya durumları ya da hayatları anlaşılır kılacak, bazı yorumlar yapılmasına imkan sağlayacak, doğrudan veya dolaylı bilgiler içermektedir. Onların bu konularda yeterince verimli doneler haline gelebilmeleri için dikkat edilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Bireyselliğinden yeterince ayıklanması şartını belirttik. Aslında diğerleri bu şartın içinde mevcut. Bununla beraber, mektuplar, dönemin içinden konuşan bir ses olmasıyla kesinlenebilir bilgiler açısından, hatıralara göre daha güvenilir veriler olma özelliğine sahiptirler. Bu özelliğiyle mektup günlüklere yakın durur. Çünkü hatıralar belirli bir süre geçtikten sonra kaleme alınmışlardır. Psikolojik iç şartlar da mektuplarda gününün sıcaklığıyla mevcuttur. Buna karşılık güncel psikolojiye yenik düşülerek geçici bazı olgular öneminden daha fazla önde duruyor olabilir mektup ve günlükte. Geniş açılı bir bakışla, bunların birer yanıltıcılık öğesi olarak işlemesini önlemelidir, tarih yazarları. Hatıralar bu bakımdan bazı elemelerin kendiliğinden gerçekleştirilmiş olduğu açı genişliğine sahiptir. Ayrıca mektuplar da diğer belge ve veriler gibi, o konudaki ikinci üçüncü... donelerle karşılaştırılarak çek edilmeli, kritiği yapılarak kullanılmalıdır.

NECATİ MERT

MEKTUP NEREDE BİTER? EDEBİYAT NEREDE BAfiLAR?

Sanat, eğretilemedir. İstiaredir. Yani bir şeyi bir başka şeyin yerine koymak, aktarmak, öyle anlatmak. Edebiyat, bunun sözcüklerle ve cümlelerle yapılanı. Temelinde teşbih var. Lakin teşbihte iki şey yan yanadır, biri diğerinin yerine geçmez. Geçtiğinde benzerlik ilişkisi bozulmaz ama, geçen, kendi gerçek anlamını yitirmiş, kendi gerçekliğinden çıkmış olur ki bu da mecazdır. Eğretileme, teşbihle mecazın bu iç içeliğinin adı.

Teşbih, istiare, mecaz günlük dilde de, hatta bilim dilinde de görülür. Ne ki cümle veya paragraf düzeyindedir burada, hem de anlamı güçlendirmek veya kolaylaştırmak içindir. Sanatsal amaç yoktur. Genelde sanat, özelde edebiyat baştan başa "yerine koyma"dır. Bu da eser boyunca imge aktarılarak sağlanır. Peş peşe teşbihten, mecazdan farklıdır imge. Bir kere düz "aktarma" değildir. Böyle yapılmışsa, günlük dilin insanı veya bilim adamı gibi kendini pratiğe almış olur yazar.[1] Oysa edebi aktarmada şeylerin dış görünüşleri önemsenmez, dikkate alınmaz; onların değer yanlarına bağlanılır. fiöyle ki başkalarının düz, dümdüz gördüğü bir şeyde boşluk, dehşet, ıstırap, komiklik… görebilir sanatçı; gerçekte yoktur ama, görebilir. İşte o zaman, gördüklerini yine hayatın içinden ama onları gerçekten taşıyan başka şeylerden alıp kendini yazmaya kışkırtan şeye katar. fieyi şeye aktarır. Burada nesnel algılama yok. Bu durumda sanatın yeniden tarifi galiba şöyle olmalı: Dünyanın, sanatçı özeline göre takdimi. Kurgulanması.

Öyleyse anıların, güncelerin, gezi yazılarının, röportaj ve biyografilerin edebi değerinden söz edilemez. Mektubun da. Acaba öyle mi? Evet, yazılı haberleşme aracıdır mektup. Başlangıçta dini, ticari veya politik olup yarı resmidir. Bugünkü gazetenin yerini tutar. Kişiler arasında yaygınlaşması ve kişisel anlatıma kavuşması, kâğıdın bulunduğu ve yazıya ilginin arttığı 14. yüzyıldan sonradır. 18. yüzyılda günlük gazetenin çıkışıyla yok olmaması da zaten bu kişiselliğinden. Bu önemli. Mektubun edebi değeri varsa eğer, bu kişiselliğinden olacak.

İnsanın kendisiyle, yakınlarıyla, çevresiyle, toplumla veya tabiatla yaşadıkları kişiseldir. Bireysel. Ama bunlar çok özel mercekten geçirilmedikçe edebi anlamda kişisel olmaz. Edebi anlamda kişisellik, yaşanılanların, imgesel düşünme araçlarıyla mümkün. Yani abartacak, karşılaştıracak, teşbihten, mecazdan yararlanacak yazar; dünyayı kendince takdim edecek. Bunu da gelişigüzel yapmayacak. Kagan'a referansla, "bireysel olan"daki "tipik olan"ı göstererek yapacak ki yaşadıkları başkalarını da ilgilendirsin. Başkaları için okunur olsun.[2]

Edebiliğin başka şartları da var ya, bu "eğretileme" ile "bireyseldeki tipiklik" ilk iki-

si. Buradan kalkarak şiir, öykü, roman ve tiyatro üzerinde yeniden durulmalı. Bunların edebi türler olduğu kabul edilir. Yanlış değil. Çünkü yaşanılanı bire bir nakletmezler. Nakletmemeliler. Yaşanılanı yeniden kurarak gerçeklikte onu aşarlar. Aşmalılar. Kimi şiirler için manzume, kimi öyküler için tutanak denmesi, kimi romanların tarih metnine benzetilmesi ve kimi oyunların da adeta teyp kaydı olmakla suçlanması, edebilik şartını yerine getirmemelerinden. Özetle: Bir metnin başında şiir, öykü, roman, oyun yazması o metni şiir, öykü, roman, oyun yapmaz. Olmaları, edebilik şartına bağlı öncelikle.

Haliyle, tersi de doğru. Makale, fıkra, deneme, eleştiri, sohbet "tahkiye"ye dayanmaz. Olay anlatmaz. Düşünce türleridir bunlar. Ancak edebiyattan yararlanmadıkları da söylenemez. Makale bile –ki içlerinde bilimin nesnel dilini kullanmak zorunda olanı makaledir- gerektiğinde yararlanır. Eleştirinin yaptığı bir bakıma "eser" üzerinden kurgu'dur/kurmaca'dır. Deneme "yazarın kendisi"nden, fıkra "günlük olay"dan, sohbet "dostluk"tan kalkarak bunu çok daha rahat yapar. Yapmaktadır.

Ahmet Haşim

Bir de yardımcı türler var: Anı, günce, gezi yazısı, röportaj, biyografi gibi. Mektup da içlerinde. Edebilik bunlar için çok daha kolay. fiundan: Hayatla, olayla iç içe bu türler. Bundan olacak, bir başlarına kullanıldıkları gibi, asıl türler, özellikle olay'a dayalı türler içinde bir bakıma anlatım tekniği olarak da zaten kullanılmaktalar. Ama böyle olmaları, edebilik için yeterli değil elbette.

Başında öykü yazması bir metni öykü yapmaya yetmiyorsa şu da çok rahat söylenebilir: Bir edebiyatçının elinden çıkan her şey edebi değildir. Hele bir de mektupsa.

Ahmet Haşim'in İzzet Melih'e 12 Aralık 1921 tarihli bir cevap mektubu var. Haşim mektubunda *Dergâh*'a verdiği bir makaleden söz etmekte, Yakup Kadri'nin de ayrıca bir makale yazacağını şakacı bir dille haber vermektedir. Sözü edilen makaleler, Tütün Rejisi Genel Müdürü de olan İzzet Melih'in o sıralar çıkan *Hüzün ve Tebessüm* adlı kitabıyla ilgili olmalı. Mektup şöyle:

"Azizim İzzet,

"Ayak üzerinde mektubunun bir kâğıdına yazıyorum. Makaleyi yazdım. 'Dergâh'a verdim. Bu nüshada çıkacak. Filhakika makaleyi 'Akşam' istemişti. Fakat 'Dergâh'ta intişarını daha muvafık gördüm. Bilmem beğenecek misin? Herhalde işte bu mektubun şerefine ruhumdan teşekkür etmek istedim. Yakup'u gördüm. İpek sigara gönderirse makale yazacağım, kendisine öyle söyle diyor. Elçiye zeval olmaz. Bana söylediğini aynen sana bildiriyorum.

"Baki hürmetler

"Ahmet Haşim"[3]

Bu mektupta, şakalaşma dışında haberleşmeyi aşan fazla bir şey yok.

Abdülhak Hamit milletvekilidir. Nişantaşı'ndaki evi ile ilgili ödenmesi gecikmiş elektrik borcu vardır. O sıralar İstanbul Tramvay fiirketi'nde görevli olan İzzet Melih'ten (Devrim) bununla ilgili bir ricası olur. Ankara Palas'tan yazılmış 22 Kasım 1934 tarihli mektupçuk şöyle:

"Azizim dostum İzzet Melih Beyefendi,

"Yanımda elektrik hesabı var. İcap edenlere lütfen söyleyiniz. Teehhürü af buyursunlar ve İstanbul'a geldiğimiz zaman bizi karanlıkta bırakmasınlar. Avdetimizde borcumuzu tesviye ederiz.

"Gözlerinden öperim ve rica ederim.

"Abdülhak Hamit"[4]

Bu mektupta haberleşmeyi Ahmet Haşim'in mektubundaki kadar da aşmış bir şey yok.

Cevat fiakir'in 24 Kasım 1948 tarihinde Necati Cumalı'ya İzmir'den yazdığı mektup da haberleşme ağırlıklı. Gerçi Cevat fiakir'i ele vermiyor değil. Kişiliği, görgüsü, kültürü ile ilgili ayrıntılar mevcut satırlarda. Ancak bu mektubun da önceki iki mektup gibi başkaları için yazılmadığı açık. fiöyle:

"Merhaba Hazret! Merhaba! Merhaba!

"Telgrafınızı, sonra da S. Eyuboğlu'ndan bir mektup aldım. Erol vasıtasıyle cevap verdim, fakat karşılığını almadım. Galiba mektubum Ankara'ya vardığı zaman Sabahattin İstanbul'a gitmiş olacak. Mektubunda bana Beyazıt'taki Soğanağa adresini verdi. fiimdi oraya yazacağım. Sana bir angaryam var. Elimde hazır iki roman var. Biri 'Ötelerin Çocukları', ötekisi 'Bulamaç'. Bunları 'Aganta! Burina! Burinata'yı basmış olan Akba basımevine, namıma, ya doğrudan doğruya sen veyahut da birisi vasıtasıyle, teklif et. Kaç para veriyorlar? Her ikisinin de boyu bosu yukarı aşağı 'Aganta!' kadardır. Bunu münasip surette anla ve bana hemen haber ver. Bu ciheti Sabahattin Eyuboğlu'ndan rica etmiştim fakat mektubum galiba onu Ankara'da bulamadı. Senden bir ricam daha var. Cevabı üç dört ay sonra verme ki, mektup beni rahmeti rahmana kavuştuktan sonra bulmasın. 'Don Juan' ne oldu? Cevabını dört gözle bekliyorum. Orada bulunan eş dosta Fuad Ömer, Orhan Veli, Erol, kardeşin, velhasıl beni tanıyan ve tanımayan kim varsa hepsine candan merhabalar. Haneya? eylülde gelecektin? Yoksa geldin de İzmir'de kalman mı nasip olmadı? Ha göreyim seni Nejdet, yüksek dala elleriyle takıla kalarak uzun boylu imdat bekleyene benzetme beni. Yine merhaba!

"Cevat fiakir

"P.S. Adresim: Cevat fiakir, 335, Hatay Caddesi İkinci Karantina İzmir"[5]

Ziya Gökalp'ın, kızlarına Malta sürgünlüğünden yazdığı mektuplar edebi mektup örneği olarak gösterilir. Evet, bu mektuplarda haber satırları gayet azdır. Ziya Gökalp eğitimden, felsefeden, toplum hayatından, tarihten söz eder bu satırlarda. Kızlarına

yazılmış özel mektuplar değil de gençliğe yazılmış açık mektuplar gibidir. Gibi değil, kesinlikle başkaları da okusun için yazılmıştır. Ancak, dil, edebiyat dili olmaktan uzaktır. Makale dilidir. Nesneldir. Geneldir.

Mektubun bir muhatabı vardır. Muhatap gerçek de olabilir, hayali de. Her şey ona anlatılır, anlatılanın hepsi de anlatanla doğrudan ilgilidir. Anlatan, yazardır. Başından geçenleri anlatır. Düşüncelerini, duygularını, hayallerini anlatır. Sınır yoktur bunda. Ancak, bunlar başkalarının da başından geçebilir şeyler olarak anlatılabilmelidir. Gürsel Aytaç bu konuda şöyle diyor: *"Kurmacanın niteliği 'olabilirlik' ilkesine dayanır. Yalnızca gerçeklerden anlamak, olabilirlik düzeyine çıkamamaktır ki estetik eğitim işte ilk aşama olarak bundan kurtulmayı öngörür."*[6]

Fuzuli, Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi'ye yazdığı mektubunda, *"evkaftan kendisine bağlanan dokuz akça maaşının bir türlü kendisine verilmemesi"*ni şikâyet eder. Dairenin halini anlatır. Çalışanların durumunu sergiler. Dili secilidir. Ayetlerle beslenmiştir.[7] Yer yer mesnevi, kıta ve beyitler vardır. Ama *fiikâyetnâme*'yi değerli yapan, bu seciler, şiirler midir? Anlattığı gerçekler midir? Bunlar reddetmiyorum tabii; ama onu değerli yapan, ondaki "olabilirlik"tir. Örnekse, mektubun özellikle dedim-dediler'li kısmı. Birkaç satır:

"Dedüm yâ eyyüha'leshâb bu ne fi'l-i hatâ ve çîn-i ebrudur. Dediler muttasıl' âdetümüz budur. Dedüm benüm ve re'âyetüm vâcib görmişler ve bana berât-ı tekaüd vermişler ki evkaafdan hemîşe behre-mend olam ve pâdişâha feragatle du'â kılam. Dediler ey miskîn senün mezâlimime girmişler ve sana sermâye-i tereddüd vermişler ki müdâm bîfâ'ide cidal idesin ve nâ-mübârek yüzler görüp nâ-mülâyim sözler işidesin. Dedüm berâtumun mazmûru niçün suret bulmaz. Dediler zevâyiddür husûli mümkin olmaz. Dedüm böyle evkaaf zevâyidsüz olur mı? Dediler zarûriyyât-ı âsitâneden ziyâde kalursa bizden kahır mı? (...) Gördüm ki su'âlüme cevâbdan gayrı nesne virmezler ve bu berât ile âcetüm reâ görmezler nâçâr terk-i mücâdele kıldum ve me'yûs u muhrûm gûşe-i 'uzletüme çekildüm."[8]

Memduh fievket Esendal'ın mektupları bütünüyle özel hayatıyla ilgili. Lakin kimileri genel hayatla da kesişir. Belki de özellikle kesiştirilir. Buraları ilginçtir. Öykülerindeki gibi sakin sakin anlatır Esendal. İlginçlik, o sakinliğin altında gizli tutulandadır. Gizli tutulmuş bir şey yoktur belki. De ironi yapıp yapmadığı, kimi sözcükleri kinayeli kullanıp kullanmadığı yer yer pek anlaşılmaz. Daha doğrusu farklı okumalara açılır buralarda mektup. "Çokanlamlılık" kazanır. fiüphesiz, bu da edebiliğin özelliklerindendir.[9]

Sözgelimi, oğlu Suat fievket'e Tahran'dan 12 Temmuz 1928'de yazdığı mektubun ilk cümleleri: *"Latin harfleri ile Türkçe yazmak meselesi bu son günlerde çok ileri gitti. Millet Meclisi Latin âdetlerini kabul etti. Latin harflerini kabul için de Ankara'da bir komisyon teşkil olundu. Görünüyor ki yakın zamanda Arap harfleri de terk oluna-*

caktır. Bu sebeple yazı ile az çok işi olanların, bu mesele ile meşgul olmaları zamanı gelmiştir." Buradaki "ileri gitmek", "Latin âdetlerini kabul etmek", "terk olunmak" öbeklerini tek anlam yükleyerek okumak mümkün mü?

Bu mektup, Esendal'ın, Latin harfleriyle yazdığı ilk mektuptur. Yazabilecek midir, hele yazsa da oğlu okuyabilecek midir, merakı vardır. *"[B]unu yazmak, her halde okumaktan kolaydır"* diye düşünür. Kendinden yola çıkar: *"Ben buraya yazdıklarımı ancak heceleyerek okuyorum."* Nedenini açıklar: *"Biz Latin harflerini biliyoruz ama bu harfler ile Türkçe kelimelerin aldıkları şekilleri bilmiyoruz. Bu şekiller bilinmedikçe insan kelimeleri okumak için harfleri okumak mecburiyetinde kalıyor ki ona da 'hecelemek' derler."* Ve devamında gelen, bence "çokanlamlı" şu cümle: *"Burada bir mesele çıkıyor: Acaba bir adam heceden okumak devrine ne kadar zamanda geçebilir?"*[10] 1928'den bugüne geçen zaman da anlamı çoğaltmış olabilir; ama Esendal'ın payı unutulmamalı.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, muhatabı tam bilinmeyen, hatta belli biri olmadığı da kuvvetle muhtemel[11] *Antalyalı Genç Kıza* başlıklı mektubu bence apayrı bir önem taşır. Çok mektupta mektubun nerde bittiği, edebiyatın nerde başladığı kolayca görülür de, bunu *Antalyalı Genç Kıza*'da görmek, *fiikâyetnâme*'dekinden daha zordur. Mektupta hayatından söz eder Tanpınar. Gördüğü şehirleri anlatır. Her birinde yakaladığı kimi ayrıntıların benzer olmalarından kendi dünyasının sırlarına erdiğini söyler. fiiir anlayışının, nesrindeki buralardan beslendiğini açıklar. Etkilendiği şair ve yazarlara değinir, peşinde olduğu "zaman"la "rüya"yı "kozmos"ta buluşturur… Ve daha neler.

İlk bakışta otobiyografik mektuptur bu. Ancak öyle cümleleri vardır ki hayatı/eşyayı insanileştirerek anlattıklarını kendi dışına taşır Tanpınar. Onları okurun kavrayışına bırakır. Sözgelimi şu cümle: *"Ergani madeninde üç yaşımda iken bir gün kendime rastladım."* Denizin iki manzarası çıldırtır Tanpınar'ı. Biri *"kayaların sahile bakan bir yerinde sabah ve akşam saatlerinde durgun denizin ışığıyle dipteki taş ve yosunlarla aldığı manzara, biri de öğle saatlerinde güneş vuran suyun elmas bir havuz gibi genişlemesi"*. fiöyle diyor: *"Bunlar benim muhayyilem için büyük mânâları olan şeylerdi. Bu mânâlar sâde güzel değildir, bana bir türlü çözemediğim bir hakikati veya sırrı anlatıyorlardı."* Sanat anlayışını da aynı yöntemle anlatır. *"Bütün mes'ele dili bir sesin kendisi yapmaktır"* der örneğin. *"Bence şiir mes'elelerinde en güç şey, insanın kulağı ile tam bir işbirliği yapmasıdır. O hem sizin olmalı, hem de sizi idare edecek kadar dışarınızda, hatta tarafsız olmalı"* der.[12]

Mektup yaşantıyla bire bir ilişkili. Bu özelliğiyle bir işaret fişeği aslında. Onun bulunduğu yerde edebiyatın hayat dışına kaçması kolay olmamalı. Teknolojik gelişmeler mektubu piyasadan sürmüş olsa da, edebiyatta yaşamalı mektup. Gerçi *Okuruma Mektuplar*'ın giriş'inde *"[H]er yazı mektuptur"* der Nurullah Ataç, *"fiiir, hikâye olsun, deneme, eleştiri olsun hepsi birer mektuptur. (...) Her yazı bir mektup olduğu gibi her resim, her ezgi, her yapı da birer mektuptur. Düşünen, duyan bir kimseden, dü-*

şünen, duyan başka kimselere haber, selam iletecek bir mektup." Ancak şunları da söyler: *"Evet, her yazı bir mektuptur, ama her yazı mektup gibi yazılmaz. Mektup yazan adam ille bir konuda kalacağım diye çırpınmaz, oradan oraya geçer, yukarıda bir söyleyeceğini unutmuşsa onu aşağıya yazıverir, kendinden açar, ahbaplarını, arkadaşlarını anlatır. (...) Sorayım ben size: Bıkmadınız mı o bir konuya bağlanan yazılardan? Anlamıyor musunuz? Hepsi de sizi kandırmaya çalışıyor. Bir düşündükleri var, onu söylüyorlar, düşündüklerinin tek doğru olduğuna sizi de inandırmak istiyorlar. Siz de ille onlar gibi düşüneceksiniz."*[13]

Ataç'ın sözleri yabana atılır sözler değil. Mektup yaşantıyla ilişkili; ama sivillikle de ilişkili. Buna dikkat çekiyor.

---

1 **Yavuz Özdem, "Benzetme, Eğretileme, İmge ve İşlev İlgisi", *E*, Mayıs 2000, Sayı: 14.**

2 **Prof. Moissej Kagan, *Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat*, Türkçesi: Aziz Çalışlar, Altın Kitaplar, İstanbul, 1982, s. 262, 271-272.**

3 **Nüket Esen (Hazırlayan), *İki Gözüm, Aziz Kardeşim, Efendim*, Yapı Kredi, İstanbul, 1995, s. 50-51.**

4 **Nüket Esen, a.g.e. s. 110-111.**

5 ***Türk Dili* [Mektup Özel Sayısı], Temmuz 1974, Sayı: 274, s. 274-275.**

6 **Gürsel Aytaç, "Edebiyatta Değerli Olan Gerçeklik mi?", *Edebiyat Yazıları III*, Gündoğan, Ankara, 1995, s. 134**

7 **Orhan fiaik Gökyay, "Tanzimat Dönemine Değin Mektup", *Türk Dili* [Mektup Özel Sayısı], Temmuz 1974, Sayı: 274, s. 18-19.**

8 **Haluk İpekten-Mustafa İsen, *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri Cilt: 4*, Ötüken-Söğüt, İstanbul, 1986, s. 159-163.**

9 **Akşit Göktürk, *Okuma Uğraşı*, Çağdaş, İstanbul, ikinci basım: 1980, s. 50-52.**

10 ***Türk Dili* [Mektup Özel Sayısı], Temmuz 1974, Sayı: 274, s. 231.**

11 **Mustafa Kurt, "Muhatabını Arayan Bir Mektup", *Hece*, Nisan 2001, Sayı: 52, s. 33-36.**

12 **Alıntılar: *Hece* [Ahmet Hamdi Tanpınar Özel Sayısı], Ocak 2002, Sayı: 61, s. 212-215.**

13 **Nurullah Ataç, *Okuruma Mektuplar*, Varlık, İstanbul, 1958, s. 3-4.**

MEHMET DURSUN ERDEM

EDEBÎ MEKTUPLARIN YAPISAL VE ANLAMBİLİMSEL İNCELENMESİ

... dil sayısız örgü ve örneğin evrenidir.
A. B. Ercilasun

Edebiyat alanında kullanılan dillerin inceldiği ve kendi içinde imgelerle dolu bir üst dil oluşturduğu görülür. Bu durumda dildeki kelimeler sembolik anlamlar ifade etmeye başlar. Bazen bağlamına göre kelimenin temel gösterileniyle hiç ilgisi olmayan gösterilenlerle karşılaşılır. Dilin az sözle çok şey ifade etme kudreti artar. Daha doğrusu edebiyat soyut olanı ifade edebilme gücünü dile kazandırır. Gelişememiş dilerin en önemli özelliği soyut olanı ifade etmedeki zayıflığıdır.

Edebiyat sadece bir türün ve şeklin ifadesi olmaktan öte, birbirinden çok farklı türlerin ve şekillerin yumak oluşturduğu bir alandır. Orada her türün ve şeklin kendine has özellikleri, kullanımları, ifade yapıları, imge ve semboller dünyası vardır. Her türün ve şeklin dil malzemesinde işgal ettiği farklı noktalar vardır. Her birisi dilin farklı etkileme güçlerini kullanarak kendi varlıklarını yaşatırlar.

Bu anlamda mektup türünün en önemli özelliği, dilin ilişki sözcükleri üzerinden hakimiyetini sürdürmesi ve samimi ifadeleriyle insanı etkilemesidir. Mektup *"Bir şey haber vermek, bir şey sormak veya istemek için, birine çoğunlukla posta yoluyla gönderilen, zarfa konulmuş yazılı kağıt, name(TS 1988:1003)"* olarak tanımlanır. İnsanlar arasındaki iletişimi sağlayan bu vasıta zamanla edebî tür hâline gelmiştir. Günümüzde mektup sadece bir haberleşme vasıtası olmaktan öte edebiyat bilimciler ve dil bilimcilerin yavaş yavaş inceleme sahasına girmiştir. Nitekim edebî zevke hitap eden ve edebî üslupla yazılmış onlarca mektup vardır. Bu yazıda da edebî nitelik taşıyan mektupların dili üzerine yapısal ve anlambilimsel metotlardan yararlanılarak tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır.[2] İncelemeye ise Türk Dil Kurumu'nun "Güzel Yazılar (1997)" altında topladığı edebî mektuplar esas alınmıştır.

Mektupların genel dil yapısına bakıldığında, onu öbür türlerden ayıran en önemli dil özelliğinin ilişki sözcükleri olduğu görülür. İlişki sözleri, *bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan birtakım sözlerdir (Aksan 1996:34)*. "merhaba, iyi günler" gibi birçok kalıp yapı ilişki sözcüklerine örnek olabilir. İlişki sözcükleri genelde o dile has olan ve öbür dillerde pek de karşılığı olmayan kodlanmış göstergelerdir. Genelde çevrilememesini sebebi, anlam çerçevelerinin oldukça geniş göstergeler olmasından kaynaklanır. İlişki sözcükleri her milletin dünyaya bakışını en iyi anlatan göstergelerdir. Bizdeki "iyi günler, günaydın, merhaba, sağlıcakla kal gibi ifadelere karşılık İngilizcede "good by, see you later, by" gibi söz-

cükler alır. Bu kelimelerin her biri o milletin hayata bakış tarzını ortaya koyar. Mesele sadece kelimelerde değil, kelimelerin hayatı üzerine taşıdığı felsefi anlam çerçevesindedir. Bu sebeple ilişki sözcüklerinin semantik alt yapısı oldukça geniştir. Ayrıca ilişki sözcükleri, duygu değeri en yüksek kelimelerdendir. Mektup türünde bu ilişki sözcüklerine epeyce rastlıyoruz. Özellikle edebî olmayan mektuplarda ilişki sözcükleri daha yoğundur. Ayrıca asker, aşk vb. mektuplarda mani, türkü gibi birçok edebî ürüne rastlamak mümkündür. Bu mektuplarda dilin dışında birçok göstergeden de yararlanılır. Mektubun kenarını yakmak bir aşığın sevgilisine gönlünün ne kadar yanık olduğunu ifade eden bir göstergedir. Yine mektubun üzerine gözyaşını damlatmak gibi birçok göstergeler mektuplarda yaşayan iletişim simgeleridir. Edebî mektuplarda ise daha çok dile ait göstergelerden faydalanılır.

Mektupların dil yapısına bakıldığında öbür edebî türlerden bir farkı da genelde 2. kişiye yönelik hitap cümlelerinin kullanılmasıdır. Doğası gereği mektuplar uzaktaki bir başka kişiye yazılmaktadır. Bu durumda yüklemin kipindeki şahıs eki genelde 2. tekil kişidir. Tabii ki ikinci tekil kişiyle konuşmanın getirdiği hitap, samimiyet ve sohbet tarzı mektup türünün belirgin özelliklerindendir. Mektuplardaki en felsefi ifadeler, edebî cümleler, sanatsal söyleyişler bile ikinci tekil kişiye bağlanabilmekte, bu durum sohbet tarzının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Sohbette ise karşıdakine hitap, hitapta da samimiyet vardır. Samimiyet beraberinde duygu yoğunluğunu getirir. Bu durumda mektuplardaki dil göstergelerinin duygusal değeri oldukça güçlüdür. Edebî olmayan mektuplarda bazı kalıp ifadeler dışında fazla imge kullanılmaz. Fakat edebî mektuplarda sanatlara başvurarak göstergelerin imgesel yapılarından faydalanılır. İmgelerde kelime normal şartlardaki göstereninin dışında özel gösterenleri de ifade etmeye başlar. Yani bir üst gösterge durumuna gelir. Edebî metinler genelde bu üst dille yani imgesel değeri yüksek dille kaleme alınır.

"Lisanınız sade, akıcı, sürükleyici, fakat edebî renklerle parlıyor, sonra arasıra beklenmeyen yerde siz gençlik hayatınızla, şair simanızla o sade lisanın perdesini yırtarak gülümsüyorsunuz." (H. Z. Uşaklıgil 2)

"Hasılı ruhen mariz olan bu biçare genci hergün daha ziyade düştüğü ummân-ı bedbinînden sahil-i selâmete çekmeye çalış." (A.E. Bolayır 4)

Ancak bu edebî kullanım aralara serpiştirme niteliği taşır. İkinci tekil kişiye hitap sırasında yazılı metnin verdiği sanatsal ifadeler kullanılmaktadır.

İncelenen mektuplarda, yazılan kişiye göre değişse de mektuba has bir hitap niteliği taşıyan ilişki sözcükleri kullanılır. Bu sözcüklerin semantik çerçevesinden zihnimizde yaptığı çağrışımlarla mektubu hiç okumadan kime, hangi yaş grubuna hitaben yazıldığını ve samimiyetin derecesini çıkarabiliriz. Bu çağrışımlar günlük hayatta her kelimede vardır. Her kelimenin dilde gerçek anlamından başka kendine has ve kişinin tecrübeleriyle sınırlı hafızası vardır. Dildeki hemen hemen bütün kelimelerin yaşantılarımız öl-

çüsünde hafızaları vardır ve bu yaşantı ve tecrübeler ne kadar çok olursa o kadar kelimenin hafızası artar ve daha doğrusu çağrışım alanı genişler. Özellikle kelimelerin zihnimizdeki duygusal değeri bu açıdan çok önemlidir. Kelimeleri ve sözcükleri olumlulama ve olumsuzlama kelimenin anlamından öte tamamen zihnimizdeki duygusal değere bağlıdır. [3] Seçilen kitaptaki mektupları okumadan sadece ilk baştaki ilişki sözcüklerine bakarak, onların çağrıştırdıklarına bakalım. Ancak bu çağrışımlar makaleyi yazanın ve yardım amaçlı kontrol edenlerin zihinlerindeki çağrışımlarla sınırlıdır. Yani başka bir okuyucunun kafasında bu ilişki sözcükleri oldukça farklı çağrışımlar yapabilir. Buradaki mektupları okumadan, sadece ilişki sözcüklerine bakılarak oluşturulan kelimenin semantik çerçevesi mektup okuyunca belki yanlış da çıkabilir. Ancak bu ilişki sözcüklerinin ilk başta bize çağrışımlarla verdiği önyargıları ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Güzide Edip Cevdet Kudret Solok, Aziz Meslektaş (H. Z. Uşaklıgil 1):

1. mektubu yazdığı kişiyle aynı yaş veya yakın yaş grubunda,
2. samimiyetten öte saygı ve resmiyet göze çarpmakta,
3. mektubu yazdığı kişi yazan kişiyle aynı meslek grubundan,
4. mektubun yazıldığı karşıdaki kişi bu meslekte oldukça başarılı,
5. ayrıca ediplikte nadir bulunan kişilerden biri,
6. bu ifadeden mektubun içeriğinde kişisel olmaktan öte biraz daha meslektaş ve üstatla paylaşılacak bilgiler bulunabileceğini anlaşılmakta,
7. ilişki sözcüğünün üslübunda bir tevazunun olabileceği öze çarpıyor.

İki Gözüm Suud (A. E. Bolayır 3):

1. mektup yazılan kişi yaş olarak ya aynı yaş grubunda ama büyük ihtimalle yazan kişiden daha küçük.
2. ifadede saygıdan öte sevgi ve muhabbet göze çarpıyor.
3. samimiyet oldukça yüksek,
4. yazan ve yazılan taraf arasında geçmişe yönelik birliktelik var ve bu birlikteliğin verdiği güven ve bağlılık hitap tarzından anlaşılmakta,
5. yazar, insanı dış dünyayla bağlantısını sağlayan en kıymetli organ iki gözüyle eşdeğer göstererek karşıdaki kişinin ne kadar değerli olduğunu öne çıkarıyor,
6. mektupta bu ifadeden daha çok özel paylaşımlar, nasihatler olabilir.

Evladım, iki gözüm Mahir Bey (M. A. Ersoy 16), Evladım, iki gözüm Mahir'im (M. A. Ersoy 20)

1. Mektup yazılan taraf, yazan tarafın ya oğlu ya da oğlu sayabilecek kadar yakınlaşmış birisi,
2. karşı taraf mektubu yazan tarafından çok sevilmektedir,
3. bu sevgiye karşılık saygı duyulan birisidir,
4. aşırı sevgi yine "iki gözüm" ifadesiyle kendini gösterir,

5. mektubun içeriğinde daha çok kendinden küçüğe bilgi verme, nasihat etme ve bir büyüğün küçükle sohbeti gibi üslubun olacağı anlaşılır,

6. ikinci mektuptaki isme gelen iyelik birinci teklik şahıs eki (Mahir-im) yazan kişinin yazdığı kişiyi sahiplendiğini göstermektedir.

7. bu iyelik ikinci şahıs eki kelimelerdeki duygusal değeri oldukça artırmış, öbür ifadelerdeki kelimelerin bu bağlamdaki çağrışımlarını iyice pekiştirmiştir.

fiekerim (S. E. Siyavuşgil 145)

1. Mektubu hiç okumadan bir bayana yazıldığı çağrışımı zihnimizde beliriyor,

2. bu bayan aynı yaş grubu veya daha küçük yaş grubundan olabilir.

3. özellikle "şeker" kelimesinin duygusal değerinin hemen hemen her insanda çok yüksek oluşu, sözcüğün semantik çerçevesinin geniş ve yoğun olmasına sebep olur.

4. mektupta çok samimi bir sohbet üslubunun olabileceği anlaşılabilir.

5. yazarın hitap ettiği kişiyle geçmişe yönelik yaşantı ve tecrübelerinin olduğunu söyleyebiliriz.

Bu tahliller hemen her mektuba uygulanarak çoğaltılabilir. Ancak mektubun başındaki bu sözcüklerin bizde ne gibi çağrışımlar yaptığı ve okuyucuyu anlatı metnine yönlendirmesi ve bakış açısı oluşturması bakımından önemli olduğu görülmektedir. Bu ilişki sözcükleri, toplumda sık kullanılan kalıplaşmış, duygusal değeri yüksek ifadelerdir. Bu sebeple çağrışım alanları da oldukça geniştir. İncelenen eserde buna benzer onlarca mektup ve ilişki sözcüğü bulunmaktadır. Her biri semantik alt yapısı ve çağrışım alanları güçlü göstergelerdir. Mektup türü, bu yönüyle diğer türlerden belirgin olarak farklılaşır.

Edebî mektupların içeriğine göz attığımızda daha çok edebiyat, sanat konulu olduğunu ve dil olarak standart dilin iyi kullanıldığı görülmektedir. Yer yer anlatımlarda edebîlik göze çarpar. Ancak bu edebîlik samimiyet ve sohbet havasını bozacak nitelikte değildir. Kelime kadrosundaki sözcüklerin genelde duygusal değeri yüksek, semantik alt yapısı güçlü göstergelerdir. Edebî nitelik taşımayan mektuplarda ise kelime kadrosu semantik alt yapı ve çağrışım alanı bakımından biraz daha basittir. Yapısal olarak ise edebî mektuplar ve günlük mektuplar arasında çok fark yoktur. Mektup türünün iskelet yapısı genelde aynıdır. Edebî mektupları farklı kılan ise, samimi olduğu kadar düzeyli, yer yer sanatsal ifadelerin kullanılması ve sanatların yapılması, ayrıca kelimelerin semantik olarak daha zengin oluşudur. Edebî mektuplarda yüzyıllardır anlatı metinleriyle işlenen ve incelen kelimeler de kullanılmaktadır. Dolayısıyla okuyucuda bu yönde biraz birikim isteyen metinlerdir.

Mektupların söz dizimi yapısında öne çıkan bir başka farklılık aktarma cümlele-

rinin ve soru cümlelerinin sıklıkla kullanılmasıdır. Karşı taraftan merak edilen şeyler soru cümleleriyle ifade edilirken kendisi veya bir konu hakkında söylenenleri ifade etmek ve açıklamak için aktarma cümlelerinden yararlanılır. Yine başka yerden yapılan alıntılar, eser isimleri gibi unsurlarda aktarma yapıları içinde söylenilmektedir.

Hâl hatır türünden soru cümleleri genelde mektupların ya ilk kısmında ya da son kısmında bulunur. Aşağıda verilen alıntılar mektubun son kısmından alınmıştır. Yazar söyleyeceklerini bitirdikten sonra merak ettiği hususları dile getirip mektubu bitirir

Sen ne yapıyorsun? Ev mi tuttun? Mektepte mi yatıp kalkacaksın? Hâlinden memnun musun? Mektep, talebe nasıl? Bunların hepsinden etraflı malumat isterim. Baki Huda'ya emanet ol oğlum. (A. E. Bolayır 5)

Fakat emrettiğiniz tercüme-i hâl ile eser intihabı keyfiyetini İstanbul'a avdetime tâlik edersem acaba vakit zâyi olur mu?..... (F. N. Çamlıbel 100)

Ne yapmalı bilmem ki? "Ben"i nasıl buldun? (S. E. Siyavuşgil 148)

Aktarma cümleleri:

- Senin Aziz! Diye beni tebrik ediyorlar (Y. Z. Ortaç 93)

- "bunu bana yaptıklarını istemem, öyle ise ben de başkalarına yapmamalıyım!" ve vazgeçecek. (M. fi. Esendal 39)

- Kemal'in "İnsanlığın ayrı zevki vardır." dediği böyle şeyler içindi. (A. E. Bolayır 3)

Aktarmalı yapılar özellikle bir yerden şiir, mısra gibi şeyler söylenirken de karşımıza çıkar. Ama bunları yazmak makalenin hacmini büyüteceği için burada söylenilmekle yetinilmiştir.

Mektup biterken genelde ilişki sözcükleriyle biter. Bu bitiş paragrafında genelde soru cümleleri, ünlem cümleleri veya düz cümleler karşımıza çıkar. Ama bitiş bölümünde ilişki sözcükleri kullanmadan bitirilen mektuplar da vardır.

Tebriklerimi takdirlerimi sunarak gözlerinizden öperim. (H. Z. Uşaklıgil 1)

Baki Huda'ya emanet ol oğlum. (A. E. Bolayır 5)

Derin saygılarımı sunar, sağlığını ve çok yüksek mertebelere ermeni dilerim. (A. R. Altınay 30)

Merhaba, gözlerinden çok çok öperim, merhaba Azra. (C. fi. Kabaağaçlı 66)

Mektuplarda son bölümden sonra bazen unutulan şeyler not olarak kısaca belirtilir.

Yahu Lessing, Sainte-Beuve gibi kritiklerin dâhi dedikleri mâhi, mâhi dedikleri dâhi çıktı, unutma. (C. fi. Kabaağaçlı 66)

Size onun bir resmini gönderiyorum. (İ. A. Gövsa 75)

Mektupları yapısal olarak şekil ve ifadeye göre şöyle resmedebiliriz.

Sağ üst köşede mektubun yazıldığı yer ve tarih

‹lişki sözcükleri

Metin
2. kişiye yönelik hitap cümleleri
Hitap tarzında düz cümleler
Soru cümleleri
Ünlem cümleleri
Aktarma cümleleri
Atasözü, deyim, kalıp ifadeler

Soru cümleleri, düz cümleler ve genelde vedalaşma niteliğinde ilişki sözcükleri veya normal konunun bitimini gösteren son paragraf

Mektubu yazanın ismi (bazen yer ve tarih)

Bazen mektupta söylenmesi unutulmuş birkaç cümlelik notlar

KAYNAKÇA

AKSAN Doğan 1999. *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınları, Ankara.

AKSAN, Doğan 1996. *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınları, Ankara.

AKSAN, Mustafa – AKSAN, Yeşim 1991. "Metin Kavramı ve Tanımları"*, Dilbilim Araştırmaları 1991*, Hitit Yayınları, Ankara, s. 90-104.

AYDIN, Mehmet 2000. *Dil Bilimi El Kitabı Temel Kavramlar ve Konular*, Samsun.

BAYRAV, Süheyla 1998a. *Filolojinin Oluşumu*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

BAYRAV, Süheyla 1998b. *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul.

BAYRAV, Süheyla 1999. *Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

DOĞAN, Gürkan 1991. "Dilbilim-Göstergebilim İlişkileri ve Edimbilim", *Dilbilim Araştırmaları 1991*, Hitit Yayınları, Ankara.

Güzel Yazılar, Mektuplar, TDK Yayınları, Anakara 1997.

KIRAN, Zeynel 2001. *Dilbilime Giriş (Dilbilgisinden Dilbilime)*, Haz. Ayşe (Eziler) KIRAN, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

TS 1968, Türkçe Sözlük, TDK yayınları, Ankara.

---

[1] Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. mdursunerdem@hotmail.com

[2] Makalenin içeriği gereği mektuplar, yapısal ve anlambilimsel olarak incelenecektir. Fakat konumuz yapısalcılığı ve anlambilimi anlatmak değildir. Bu konuda metotlar hakkında bilgi edinmek için bk. Aksan 1999, M. Aksan-Y. Aksan 1991, Aydın 2000, Bayrav 1998a; 1998b, Doğan 1991, Kıran 1991, 1999, 2001.

[3] Mesela, "köpek" kelimesi bazıları için çok şirin bir hayvanın ifadesiyken ve belki çok sevdiği bir hayvanını hatırlatıp içini sızlatırken bazıları için korkunç bir hayvanın çağrışımı olabilir. Nesnel olarak "köpek" kelimesi temelde aynı anlamı ifade etmesine rağmen kişiler yaşantıları ve tecrübeleri doğrultusunda bu göstergeye olumlu veya olumsuz anlam yüklerler.

SADIK YALSIZUÇANLAR

KONEVÎ-TÛSÎ YAZIfiMALARI YA DA İNİSİYATİK GELENEKTE MEKTUBUN İfiLEVİ

Mektub'un kökündeki 'ketebe' sözcüğü, 'yazılan, yazılmış olan, imla edilen' anlamıyla, bize bu kelimenin bir zamanlar veya bir gelenekte daha çok 'imla-yı ilahi' ile dile gelmiş, sözü bürünmüş olanı ifade kastıyla kullanıldığını haber verir. İbn Arabi, sözcüğü ıstılahi anlamıyla kullanır ve kendisini 'katip' diye niteler. Katip'in anlamdaşı olan 'tercüman' kavramına da başvurur. Üç eserine isim olan bu kelime, 'velayetin tüm dillerini bilen' anlamındadır.

Katip, kendisine 'kitabet' verilen kişidir. Katip-mütercim, 'yazan' aynı zamanda 'seçilmiş' ve özel bir ödevle yükümlü olandır. Bu, Sezai Karakoç'un, 'yazı kendisini yazar' düşüncesinde de dile gelir. Mektup, özel bir 'edebi tür', gündelik yaşamda haberleşme amacıyla kullanılan bir yazı çeşidi olmanın yanı sıra, bizim geleneğimizde böylesi bir anlam dünyasına da sahiptir.

Bu anlamda mektup, 'yazı, yazılmış olan, yazdırılan, ifadeye dönüşmüş, kelimelere dökülmüş, söze bürünmüş olan' manasındadır. Aynı kökten gelen kitabe(t), yazıt anlamına gelir. Sözlükler şu karşılıkları verir: 'Yazı, yazma, bir maddeyi kaidelerine uygun şekilde kaleme alma. Katiplik. Mevla ile memluku (Efendi ile köle) arasındaki muvazaa yoluyla geçerli olan bir sözleşme. Kitabet-i batıla, hukukta, gerçekleşme şartlarını içermeyen bir yazılı sözleşmedir. Kitab-hane: Kütüphane, kitabevi, kitapsaray, kitap satılan veya okunan yer anlamında kullanılmıştır, bugün de kullanılmaktadır. Kitabi kelimesi günümüz sözlüğünde de yer alır ve anlamı: Kitapla ilgili, yazılmış olana bağlı kalan'dır. Bir de kavramsal anlamı vardır ki, 'dört kitaba inanan, bağlı olan' manasındadır. Katib için Develioğlu şöyle der: 'Kitabet eden, yazan, yazıcı, usta yazıcı.' Sözcüğün bu anlamı, kökenanlamıyla da ilişkilidir. İnisiyatik gelenekte yazar için 'katip' sözcüğü kullanılmıştır. Zira, o, kendisine 'verilen' anlamı söze dönüştüren, hatta giderek bizatihi 'kelam' (logos) olan kişidir. Bunlar nebiler ve onların kamil varisleri olan Geylani, Gazali, İbn Arabi, İmam-ı Rabbani, Konevi, Cili, Hz. Mevlana gibi kişiliklerdir. Çağımız ariflerinden Bediüzzaman da, kendisi için İbn Arabi gibi 'katip' ve 'tercüman' sıfatlarını kullanır. Manevi gelenekte, alim ve arifler 'mektup'larını, 'katip/kitabet' niteliklerinin bir sonucu olarak, kendilerine bağışlanmış olan hakikatleri ifade amacıyla yazmışlardır. Onların da zaman zaman birincil iletişim dili olarak 'mektup' yazdıkları görülmüştür lakin sonradan tertip edilen ve neşrolunan 'Mektubat'lardan da anlaşılacağı üzre, bu iletişim ortamını daha çok irfani sırları aktarmak üzre kullanmışlardır.

Örneklerine günümüzde de rastlamak mümkündür. Yakın tarihlerde yayımlanmış olan Osman Hulusi Efendi'nin 'Mektubat'ı ilk elden sayılabilir.

Mektub, ‘yazılmış olan’dır. Yazının geleneksel doğası gereği ise, ‘yazdırılmış’ olandır. Akılcı düşünür ve bilginler ‘ilham’ı kategorik olarak reddederler. Onlara göre ‘vahiy’ dışında ‘imla edilen bilgi türü’ yoktur. İbn Arabi, sekizyüzü aşkın eserini ‘imla-yı ilahi’ ile yazdığını söyler. Bugün bizim bu ‘imla’nın doğasını anlama imkanlarımız büyük oranda kapalıdır.

Ekrem Demirli’nin dilimize aktardığı Konevi külliyatının değerli bir eserini oluşturan el-Müraselat(1), ‘mektub’un inisiyatik doğasını kavramamıza imkan verecek niteliktedir.

Sadreddin Konevi’nin telifi olan eserin adı, yine ‘kitabe(t)’in geleneksel anlam dünyasını ifade eden çağrışımlarla doludur. İrsal sözcüğüyle akraba olan bu kelime de, ‘inmiş, indirilmiş, bildirilmiş, aktarılmış, ulaşmış, ulaştırılmış, ulaşan, irsal olunan, elçi’ vs. anlamları içerir.

Eser, Sadreddin Konevi ile Nasıruddin Tusi arasındaki mektuplaşmalardan oluşmaktadır.

1200’lü yıllarda yaşayan, İbn Arabi’nin sıkı bir öğrencisi (ve manevi/üvey oğlu), izleyicisi ve yorumcusudur Konevi. Selçuklu döneminin önde gelen yönetici ailelerinden birine mensubiyetinden ötürü, çocukluğundan itibaren sağlam bir eğitim alan, fieyh-i Ekber’in özel ‘talim’iyle tasavvuf irfanını öğrenen, yanı sıra kelam, tefsir, hadis, fıkıh ve felsefe alanlarında yetkin bir bilgin olarak yetişen Konevi’nin, ‘Gazali’yi de hatırlatacak şekilde, aklın metafizik alandaki imkanlarının eleştirel tahlili ve devamında kalbi ve ruhu arıtmayı esas alan sufi öğretiyi müstakil bir ‘bilim’ olarak ortaya koyması’ son derece anlamlıdır. ‘Konevi, sufiyle ilişkisi açısından ‘sübjektif’, konusu açısından ise, ‘kayıt altına alınamayan’ bir alanı ilk kez, belirli kural ve kaideleri olan ve her şeyden önemlisi ‘miyar’ı olan bir ‘bilim’ haline getirmeye çalışmıştır.’(2) Konevi’nin çok sayıda eseri vardır. Miftahu’l-Gayb, en-Nefahatu’l-İlahiyye, el-Fükuk fi-kelimati müstenidati füsusu’l-hikem, el-Müraselat, en-Nüsus fi tahkik-i tavri’l-mahsus, kırk Hadis fierhi, fierhu Esmaillahi’l-Hüsna, Tebsiratü’l-Mübtedi ve tezkiretü’l-müntehi, İ’cazu’l-beyan fi tefsir-i Ümmi’l-Kur’an/Fatiha Tefsiri bazılarıdır.

el-Müraselat (Yazışmalar), Konevi ile Tusi arasındaki mektuplaşmalardan oluşur.

Kitaptan da öğrendiğimize göre,(3) ‘İslam düşüncesi, tasavvuf, felsefe ve kelam ekolleri diye anılan üçlü bir yapı üzerinde oturmaktadır. Bu akımlar arasındaki ilişkiler, bazen çeşitli sosyal ve siyasal nedenlerin de katkısıyla olumsuz görünümler kazanmış olsa bile, özellikle entelektüel düzeyde konular ve yöntemler arasında büyük ilişkiler ve yakınlıklar kendini gösterir. Bu anlamda her üç ekolün birbirleri için gerek yöntem ve gerekse malzeme sunmada ön açıcı ve besleyici bir işleve sahip olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu ekollerin ilişkilerinin nefis örnekleri, mensupları arasındaki diyaloglarda kendini gösterir. Bu bağlamda entelektüel tasavvufun en yetkin simalarından birisi olan Sadreddin Konevi ile İbn Sina’nın başını çektiği İs-

lam felsefe geleneğinin İşraki tarzının temsilcisi Tusi arasındaki mektuplaşmalardan oluşan' eser, bir sufinin akli ve felsefi olana bakışını da ortaya koyar. Kitapta, Konevi'den Tusi'ye iki, Tusi'den Konevi'ye bir uzun mektup ve Risale-i Hadiye yer almaktadır.

Konevi'nin soruları ve Tusi'nin cevapları, felsefe-tasavvuf irfanı arasındaki geçişlilik alanlarını da göz önüne serer niteliktedir.

Eserin, 'sunuş' bölümünde Konevi, 'mektup'a ilişkin şöyle der: 'Mektup ve dua, safa menbaı ve dostluk kaynağından ulaşmıştır. O büyük Zat'ın katına duyulan arzu ve iştiyak ise, her şeyden daha fazladır, fakat kader hükümleri, bu arzunun gereğini yerine getirmeye engel olmaktadır. O Zat'ın gaybında kendisine dua etmek, vazifemizdir.' Mektuplaşmanın hangi gereksinimden doğduğu ve haberleşmenin değeri ise şöyle belirtilir: 'O büyük zat-ı muhterem ile yazışma kapısı açılmak istenmiştir. Kavuşmak-bedenen ve bu açıdan- mümkün olmayınca, yazışma yoluyla kavuşmak gerekmiştir.'

Mektuplaşma, bir irsal, bir ulaşma ve kavuşma, ruhların ve düşüncelerin buluşması biçiminde nitelenmektedir. Konevi, bu anlamda, 'mektup'un manevi/zihinsel bir haberleşme ortamı olduğunu söyler: 'Yazışmak, kavuşmanın iki türünden birisi diye isimlendirilmiştir. Ayrıca ilmi faidelerden de-ki onlar, nefislerin terakkilerinin en üstün suretleridir-ve o zat-ı ilahinin, fikirlerinin neticelerinin yararlarından bu yazışmalar hali kalmasın istenilmiştir.'

Bizzat görüşmenin mümkün olmadığı yerde, kimilerine göre 'düşünceyi örten' bir aracın, dilin ve dolayısıyla mektubun seçilmesi, yazının en sahih bir iletişim ortamı oluşuna ilişkin bir göndermedir aynı zamanda. Konevi, mektubun 'ilmi ve irfani mübahase' için bir araç olduğu görüşündedir: 'bu risaleden uzun müddet önce, basiret ehlinin ürünü olan fikirlerin neticelerini açıklamak ve daha fazla izah ve araştırılmasıyla ilgili bir risale gönderilmişti. O risaleye problemli konulardan birkaç mesele derc edilmişti. Faziletli büyük dostlarımızdan bazılarıyla yaptığımız sohbetlerde de bu meseleler gündeme gelmiştir. Bu mektup o zata gönderilmiştir ki, böylece gönlüne, bu konuyla ilgili olarak doğmuş olan bilgilerden, ifade ve tahkik yolunda yardımcı olacak makamdan bu meselelerin doğruluk ve yanlışlığını kesin delil ile açıklayıp gönderme lütfunda bulunurlar. Böyle bir nezaket, dünya ve ahirette iyilik ve sevap meydana getirecektir.'

Konevi, sunuşu, mektuplaştığı Tusi'ye iyilik ve güzellik dileyerek bitirir.

Erdem ve güzelliğin kaynağı olmasını dilediği Tusi ile sıkı bir diyalojik konuşmaya girmek için artık hazırdır.

Dört özel ve dört de genel olmak üzere toplam sekiz sorunun yer aldığı birinci mektuba Konevi, son derece incelikli ve mütevazi bir anlatımla girer. Soru(n)ları nasıl bir 'dil'le konuşacağını da ortaya koyan bu giriş, bir sufinin 'sorun kurma' ve düşünme biçimini anlamak bakımından ilginç

bir metindir: ‘bunlar, birtakım meselelerdir ki, tahsilinin başlangıcında ve gençliğinde duacınızın bunların gerçeğini ve özünü bilmesi mümkün olmamış, araştırma ve çaba gösöterenlerin bu konudaki ifadelerinden de bir netice elde edememiştir. Bu durum, ya kendi idrakinin eksikliği veya bu konuda ret ve kabul tarzındaki görüşlerin çelişmesinden kaynaklanmıştır. Bununla beraber, bu konuda ileri sürülmüş fikirler de, hastaya şifa verecek veya bu meselelerin içeriğini bilmeye yol açabilmek için, kuşku ve ihtimallerden uzak olamamıştır. Duacınız, araştırma ve inceleme mensuplarının görüşlerinden maksadının gerçekleşeceği ümidini kesip, basiret ve kudret sahibi kimselerin nasihatlerinden öğrendiği tarzda, soyutlanma/taarri ve muhtaçlık duygusuyla Hakka yöneldiğinde Hak, inayetiyle onu kendisine çekmiş/cezb, marifetiyle tam olarak tahakkuk ettikten sonra, Hak bu ve başka konularda bilmediği, hatta hiç kimsenin aklına bile gelmeyen şeyleri kendisine öğretmiştir. Üstelik o, araştırma ve söz mertebelerini aştıktan sonra, bu bilginin zevki ve müşahadesiyle tahakkuk etmiştir. Bundan sonra ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, himmetinin elde edilen şey ile tatmin olmayışından dolayı, Allah’ın seçkin kullarına tahsis edilmiş fazlının artmasını istemiş, burhani tavrının gereğiyle de bu gibi şeylerin bilgisini, bütün ifade tarzlarında usta ve mahir olan Cenab-ı Üstad’dan sormayı seçmiştir.’

Bu zarif ve alçakgönüllülük kokan ifadeler, kendi çağının seçkin bir alimi tarafından bir başka bilgine yazılmaktadır.

Yazışmaktan amaç haberleşmektir.

Haber, ilahi hakikat’in bir boyutunu ifade için kullanılan bir kavramdır.

Allah, el-Habir’dir. Vahiy ve hadis için de ‘haber’ kelimesi kullanılır.

Haberleşmek, Konevi’nin mektubundaki ifadesiyle, ‘doğru görüşün gerektirdiği şey’dir.

Tusi’ye seslenirken, ‘umulur ki, Üstad bunu bilir’ der. Bu bilgiyi, ‘Üstad’ diye nitelediği Tusi’nin, ‘hüküm ve ihtiyarın kendisine dayandığı ve itimad ettiği bürhanlara’ göre açıklayacağını söyler. Tusi’de ‘müşahade’ ile aklın birleştiğini umar. Haberleşmenin dayandığı ilke, Allah’ın hoşnutluğudur. Rızaya ancak, zihinsel kuşkulardan arınmış ve ilhama açık ve hazır hale gelmiş, böylece hakikatin çift kutuplu tabiatının sırları kendisine açılabilen kişiler ulaşır. Mektuplaşmanın da amacı budur: ‘Bunu başarabilen bir kimsenin böyle bir şeyi yapması, Allah yolundaki en büyük iyiliktir. Allah’tan dileriz ki, Üstadın irşadının ötesindeki zifiri kuşku karanlıklarını açsın! O, irşatlarıyla açıklama suretlerini ortaya çıkartsın, fazıl ve cömertliğiyle gizli ikramlarını izhar etsin.!’(4)

Mektubun giriş bölümünden sonra, Konevi, ilk sorusunda, ‘varlık’ meselesinin bir boyutuna dokunur: ‘Size göre Vacibü’l-Vücud’un varlığı, O’nun hakikati üzerine zaid bir şey midir? Veya –varlığının ötesinde bir hakikati olmasa da- varlığı mahiyetinin aynı mıdır? Bunu ispat edecek açıklayıcı deliliniz nedir?’ Soru budur esas olarak ama, Konevi, altı sayfa boyunca sorusunun açılımlarını, aslında nazikçe kendi

düşüncelerini, yorumlarını aktarır. Doğru soru, haberleşmenin önemli bir yönünü oluşturur. Doğru konuşabilmek için, hem doğru sormak hem de kendini herhangi bir yanlış anlamaya, karışıklığa imkan vermeyecek biçimde ayrıntılı ve net ifade etmek gerekir. Konevi de bunu yapmaktadır. Vücud-mahiyet ayrımı sorunuyla başlaması da ilginçtir. Varlık meselesinde, vücud-mahiyet ayrımı eksende yer alır. Konevi'den önce de bu kelamcı ve sufiler tarafından hayli konuşulmuş, yazılıp çizilmiştir. Konevi,'nin vücud anlayışı esas itibariyle kaynağını fieyh-i Ekber'in irfanından alır. Konevi'nin yaptığını naif bir biçimde ifade edecek olursak, müşahade ile muhakemenin sınırlarının bitiştirilmesi veya yakınlaştırılması şeklinde anlamak yerinde olacaktır. Konevi, sorunun devamındaki açıklamalarında İbn Sina'nın vücud'a ilişkin yorumlarına da yer verir: 'İbn Sina, bu konudaki sualimizi, diğer meselelerin kaynağı olarak kabul ettiğimiz Hakkın hakikatiyle ilgili olarak şöyle söylemektedir: 'Biz, el-Evvel'in hakikatini bilmiyoruz. Biz, O'nunla ilgili olarak, sadece varlığının kendisi için vacip olduğunu veya olmadığını bilebiliriz. Bu, O'nun levazımından çıkan bir sonuçtur, yoksa O'nun hakikati değildir. Bu lazım vasıtasıyla başka birtakım özelliklerini daha biliyoruz, mesela vahdaniyet ve diğer sıfatlar gibi. O'nun hakikatini idrak mümkün olsa, sadece 'O zatı ile mevcut olandır' denilebilir, başka bir ifadeyle varlığı, kendi zatına bağlı olandır. Fakat, O'nun zatının bir varlığı vardır, sözümüzün anlamı, hakikatini bilmediğimiz bir şeye işarettir. O'nun hakikati, varlığının aynısı ya da herhangi bir mahiyet değildir. Çünkü mahiyetlerin hakikatlerinin dışında bir varlıkları vardır. O, zatında, varlığın illetidir, bu, ya cins ve faslın aklın kendileri için ileri sürmüş olduğu tarzda, basitlerin tanımına girmiş olduğu gibi, varlığın onun tanımına dahil olmasıdır. Böylece cins ve fasıt, basitlerin zatlarının değil, tanımlarının parçaları oldukları gibi, varlık da onun hakikatinin değil, tanımının bir parçası olur. Ya da onun varlığının ötesinde bir hakikati vardır ki, varlık o hakikatin levazımındandır.'(5)

Konevi, İbn Sina'nın vücut-mahiyet ayrımına ilişkin düşüncelerini alıntıladıktan sonra kendi yorumlarını da ifade eder ve bu soruna ilişkin yaklaşımları iki ayrı yatakta toplar.

Tusi'nin tartışmasına sunar.

İzutsu'dan(6) öğreniyoruz ki, 'İslam düşüncesinin ilk dönemlerinden itibaren, essentia(mahiyet) ve existentia (vücud) çatallaşması, o kadar merkezi bir role sahipti ki, bu düşünce tipik bir İslami –daha doğrusu İbn Sinacı- tez olarak Orta Çağlarda Batı skolastisizminin tarihi teşekkülünü bile derinden etkiledi. İbn Sina'nın ve Batılı takipçilerinin essentia ile existentia arasında 'gerçek bir ayırım' yaptığı, skolastik felsefe uzmanı filozoflar arasında kabul edilen ortak bir noktadır. (…) Bu ayrım Farabi'de zaten vardı. İbn Sina, bunu sisteminin ilke düşüncelerinden biri haline getirdi.' İzutsu'nun vurguladığı gibi, bu ayırımın 'gerçek'liğinde sorun çatallaşıyordu. Molla Sadra ve Sebzevari'de bu ayrım bir 'terkib'e dönüşür. Sebzevari'de, 'zevc-i

terkibi' ifadesi geçer.

Konevi, ikinci soruda, vücut-mahiyet sorunu bir adım daha ileri götürülür ve kılcallaştırılır. Mektubun bu bölümünde Konevi Tusi'ye şöyle sorar: 'Mümkün mahiyetler yaratılmış mıdır, yaratılmamış mıdır? Her iki duruma göre acaba bu mahiyetler, mahiyet oluşları açısından vücudi şeyler midir? Başka bir ifadeyle, onların bir çeşit varlıkları var mıdır? Ya da ademi şeyler midir?'(7) Ayan-ı sabite'ye (ebedi arketip, ontolojik model) ilişkin bu soru akla İbn Arabi'nin, 'henüz varlık kokusunu almamışlar' ifadesini getiriyor. fieyh-i Ekber, sanırım Fütuhat'ın bir yerinde, ayan'ın 'kün' (ol) emrine muhatap oluşuna dikkati çekerek, 'demek ki işitme duyuları vardı' biçiminde bir yorumda bulunur. Bunun görünür alemdeki (şehadet) duyulardan (hasse) olup olmadığı konusunda bir şey söyleyecek durumda değiliz lakin fieyh'in doğrudan fiziksel aleme ait bir 'ses'i kastetmediği de açıktır. Yani emre açık ve hazır bir haldedirler ayan tabir edilen ontolojik modeller.

Konevi, ayan-ı sabitenin yaratılmamış olması halinde 'vücud' ifadesinin onlar için kullanılamayacağı görüşündedir. Mektubunda Tusi'ye bunu ifade ederken şöyle der:'Çünkü bu durumda mahiyetlerin, zati varlığın zorunluluğunda ve mutlak-zati vahdette 'Vacib' ile eşit olmaları sonucu çıkardı.'(8)

Konevi'nin üçüncü sorusunda, 'vücud-ı aam ve'l-müşterek'in (Ortak ve Genel Varlık) mümkün kabul edilip edilemeyeceği sorunu dile gelir. Büyük bilge şöyle sorar Tusi'ye: 'Ortak ve Genel Varlık' diye isimlendirilen şey, sırf varlık olması açısından mümkün kabul edilebilir mi, edilemez mi? Eğer o mümkün ise, 'varlık' oluşunun ötesinde bir hakikati var mıdır, yok mudur?'(9) Konevi yine sorduktan sonra, kendi yorumunu aktarır, düşüncelerini ayrıntılı biçimde açıklar.

Dördüncü soru, ünlü ilkeye gönderme yapar: 'Bir'den bir sudur eder (çıkar)' Bu ilke çevresinde yapılan bir irfani gezinin sonunda Konevi, Tusi'ye zarif bir yakarış eşliğinde seslenir: 'Allah, bizi ve sizi en faziletli, en kamil yüce müşahadesi ile ve en kamil bilgisi ile nimetlendirsin. Hamd, alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.'(10)

Bu dört soruyu, dört 'genel' üç de ara soru izler. Birinci genel soru: 'beşeri nefsin hakikati'ne ilişkindir. Konevi'nin, 'acaba size (çevirmen parantez açarak, yerinde bir seçimle, 'filozofla' ifadesini kullanmıştır. Bu sorunun gramerinden de anlaşılacağı üzre, mübahase, bir muhakkik ile bir düşünür arasında gerçekleşmektedir.S.Y.) göre nefsin varlığı mizaçtan sonra mıdır ve taayyünü mizaca göre midir? Yoksa nefis bedenden önce ve ondan ayrı/mütemeyyiz olarak var mıydı?' sorusunu, sekiz alt soru takib eder. İkinci 'genel soru' 'çeşitli meseleleri içermektedir.' Hakk'a en yakın varlık olarak Hz.Peygamber'in 'tertip silsilesi' açısından 'konum'u ve 'kadr'i ilk meseledir. Unsuri-tabii mizaçlar ayrı bir konuyu teşkil eder. 'Feleki nefislerin sonlu olmadığına ve başkalaşma, değişme/tebdil ve bozulmayı/fesad kabul etmediklerine dair kesin delil'in ne olduğu bir başka sorun olarak vaz edilir. Konevi, devamında, 'feleki cisimlerin tabiat hükümleri ve özelliklerinden soyutlanması'nın/huluvv hangi

delile dayandığı'nı tartışırken ilkin nebilerin ve kamil varislerinin 'haber'lerini aktarır, ardından 'hakim'lerin düşüncelerini özetler, İhvan-ı Safa ve Ballinus'tan söz eder, bahsi şöyle bitirir: 'ümit ederim ki, onun ilmi, daha önce işaret edilen 'bürhan' ve 'müşahade' itminanlarını birleştirmiştir. Allah Teala da, Üstad'ın (Tusi'yi kastediyor. S.Y.) güzel beyanı ve ifadeleriyle kapalılıkları açsın ve problemleri çözsün!'(11) Üçüncü 'genel soru' nefsin tabiat hükümlerinden soyutlanmış, mutlak ruhani elem ve lezzetleri nereden elde edeceği, böyle bir şeyin kesin delille sabit olup olmadığı ve bunun dayanağına ilişkindir. 'Genel soru'ların sonuncusu, dört alt sorudan oluşmaktadır. Konevi ilkin, 'Haktan sudur eder feyzin hakikati'ni sorar. Ardından 'teselsül' sorununa değinir, bunu, varlıklar arasındaki nisbetler, cevher ve heyula izler. Son cümle şöyledir: 'Allah'ın yardımı ve tevfiki ile sorular tamamlanmıştır.'(12)

Kitabın üçüncü bölümünü Nasruddin Tusi'nin cevabi mektupları oluşturur. İlkinde Tusi, Konevi'nin Reşhu'l-Bal adlı eserini konu edinir. Muhatabını yücelten, duygusal-şiirsel bir eşikten gireriz mektuba: 'Bana bir mektup gelmiştir ki, görmedim bir benzerini Allah'ın kitabının dışındaki kitaplardan O, Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir amamdan gelmiştir. Allah, onun sırrının katında perdeleri ortadan kaldırmıştır.'(13)

Tusi, İbn Arabi'yi doğrular. fieyh-i Ekber'e göre, Allah ile gayr arasında –çokluktan kinaye- yetmişbin zulmani ve nurani perde vardır. Zulmet ve nur, Celali ve Cemali nitelikleri ima eder. Allah, nebilerin ve onların kamil varislerinin gözlerinden bu perdeleri gidermiştir. Konevi'nin övgü ve niyaz dolu seslenişi, en az onun kadar incelikli bir yankı bulur. Tusi mektubuna bu mukaddimeden sonra şöyle devam eder: 'büyük imam, ümmetin hadisi, karanlıkları aydınlatan, sadrul-mille ve'd-din, mecdü'l-islam ve'l-müslimin, hakikat lisanı, tarikat bürhanı, saliklerin ve vecd sahiplerinin rehberi, muhakkik-vuslata erenlerin imamı, bütün beldelerde hakim ve alimlerin meliği, Rahman'ın mütercimi, alemin en faziletlisi ve kamili-Allah, onun gölgesini baki kılsın ve eserlerini payidar etsin-olan Üstad'ın yüce hitabı, duacısı, mehdinin yayıcısı, sadık müridi, aşık-şakirdi Muhammed et-Tusi'ye ulaşmıştır O da bu yüce hitabı öpüp başına koymuştur.'(14)

Tusi, bununla yetinmez, Konevi'ye bir şiirsel bend ile bu diyalojik konuşma girişimi için ayrıca şükranlarını iletir. Mübaheseyi başlatan mektubuyla, gönlünün 'cihan mülkünü bulduğu'nu söyler. Sözüyle sonsuz bir hayat bulmuş, ölmüş olan gönlünün mektubu okuyunca her harfinden bir can bularak dirildiğini belirtir. Konevi'nin dört bir yana yayılmış olan irfani şöhreti ve kişiliği çevresindeki güzel söylentilerden de söz eder. Kaderin, şimdiye dek karşılaşmasına izin vermeyişine hayıflanır ve yazı yoluyla kendisinden istifade yolunun açılmış olmasından dolayı mutluluğunu dile getirir: 'Ansızın, hayat bahşeden hitabın gelmesi ve gönlü açan yazışmanın bu biçareyi şereflendirmesiyle uyuyan baht uyandı, gerçek arzu yüzünü gösterdi. Allah, dinlendiren gölgesini kullarının üzerine yaysın ve tecelli nurunun ışığını Ken-

di hakkının hakikatiyle ehl-i kemal arasında baki ve parlayan kılsın.'(15) Tusi, Konevi'nin incelikli hitabına karşı aynı nezaket ve içtenlikle cevap verdikten sonra tartışacağını konulara geçer. Alanında eşi benzeri olmayan iki kitabının kendisine ulaştığından bahisle, metinlerdeki ağır soruların gücünü aştığını belirtir, aklına geleni yazdığını söyler. Mektubunda Reşhu'l-Bal adlı risaleden de söz açar Tusi. Risale'yi, 'seyr-i sülukta beliren gaybi ilhamların şerhi, kalbin her değişmesinde yenilenen zevki varidatın zikri' biçiminde niteler. Girizgahın sonu şöyledir: 'Gerçi bu cümleleri, o hazretin katına sunmak edebe aykırı ise de, o güzel kitabı ve kıymetli mektubu okurken aklımıza şu geldi: Gerçekte bu eser, talipleri hidayet ve nakısları ikmalde benzersizdir. Ohazretten gelen bu kitabın yüzünü örtecek bir şey yoktu. Edebi terk etmekle, -Allah'ın izni ile- kınanmış ve azarlanmış olmam. Söz uzadı ve zahmetli oldu. Özellikle bu cümlelerin eleştirilmesi babında olmak üzere, kerem ve lütfunuzla ilham ve varidatlarınızı gelmesini dilemekteyiz. Allah, o kemali, daima Kendi hakkının hakkıyla, bu nakısların ikmalinin sebebi kılsın!'(16)

Ve 'Cevaplar' bölümü başlar. Bölüm besmele ile açılır. Hamd ve salavat ile sürer. Bir kitabın telifindeki manevi düzeneğe uygun olarak Tusi şükür ve niyazdan sonra, tekrar, düşüncelerini eleştireceği muhatabını yüceltir, irfani değerini belirtir, teşekkür eder, kendi düşüncelerini ifade etmeye başlar. Bunu yaparken, ilkin Konevi'nin sorusunu ve açılımlarını iktibas eder, ardından yorumlarını ve karşı düşüncelerini ortaya koyar. 'Konevi'nin İfadesi…' ve 'Cevap' biçiminde gelişen bu uzun bölümün sonunda tekrar muhatabına seslenir: 'Bunlar, kendisine dua eden, ondan yararlanmak isteyen, hizmetini arzulayan ve bu bahislerde müridinin aklına hemencecik gelen şeylerdir. Binaenaleyh üstadının, hocasının ve kendisine çeşitli saadetleri bahşedenin nazarıyla şereflenip, kendisine söz söyleme müsaadesi verildiğinde, bu sadece onun genel ikramından ve yaygın cömertliğinden olur. Allah, kemali talep edenler üzerine Üstad'ın gölgesini yaymayı devam ettirsin, sonsuz feyzini ona ikram etsin.'(17) Kitapta, Konevi'nin mukabil bir mektubu daha yer almaktadır. Bu mektupta Konevi, Tusi'nin Reşhu'l-Bal'a ilişkin eleştirilerine karşı kendi düşüncelerini ifade eder. Mektupların giriş ve bitişlerinde aynı duyarlık devam eder. Her iki bilge de, muhatabının erdemlerini ve olgunluklarını yüceltmekte, kendisini aşağı görmektedir. Dua ve niyaz mektupların ortak dilidir.

Başta dendiği gibi, inisiyatik gelenekte mektup, birincil iletişim dili olmanın ötesinde, manevi ve zihinsel bir 'mübahese' ortamıdır.

Konevi'nin Tusi'ye cevabi mektubunun sonundaki cümlelerle bitirelim:

'Edebin gereği, Üstadımızın-Allah bizi ondan yararlandırsın-görüşleri hakkında sözü kısa tutmaktır. Fakat belki, bunun sebebinin herhangi bir ihmal olduğu zannedilebilir. Duacı, Üstad'ın düşüncelerinden daha fazla yararlanmak ve devamını temin etmek için bu işaretleri zikretmiştir. Bazı konularda sükut edilmesinin ve bir şey zikredilmeyişinin iki sebebi vardır: ya bu konudaki bahis daha geniş ve açıklamayı ge-

rektirmektedir. Bu ise, bıktırmaya ve sözü uzatmaya götürür. Ya da duacının Üstad'ın yönteminin kemaline muttali ve bu konuya vakıf olmasının zorunluluğudur. Böylelikle daha fazla açıklama gerektirmeyen görüş öğrenilir. Allah, irşadının nuru ile, engin kuşku karanlıklarını ortadan kaldırır, Üstad'ı müracaat edilen bir rükün olarak baki kılar, her türlü zor meselenin çözümünde kendisine başvurulur. Selam ve Allah'ın rahmeti, Üstad'ın üzerine olsun.'(18)

1 el-Müraselat. Sadreddin Konevi. Sadreddin Konevi ile Nasiruddin Tusi Arasında Yazışmalar. Çeviren: Ekrem Demirli. İz yayıncılık. İstanbul, 2002.
2 age. sh, 2.
3 age, sh, 210.
4 age, sh, 52.
5 age, sh, 57.
6 İslam'da Varlık Düşüncesi. Toshihiko İzutsu. Çeviren: İbrahim Kalın. İnsan Yayınları, İstanbul. Sh, 112-113.
7 el-Müraselat, sh, 59.
8 Mahiyetlerin yaratılmamış olması halinde 'vücud' ünvanını hak edemeyecekleri iddiası kuşkusuz tutarlı ve gerçek bir düşünceye dayanmaktadır. Esasında 'vücud' niteliğini sufiler sadece Allah için kullanırlar. Yaratılmış olanlar için vücud değil mevcud ifadesi kullanılır. Konevi'nin bu cümlesinde geçen 'vahdet' kelimesinden de bunu anlamak mümkün görünmektedir. Tevhid, Allah'ın (mahlukat üzerinden) Kendi Kendini birlemesidir. Vahdet ise, kulun Allah'ı birlemesidir. 'Yaratılmış' olanın birleyişi için tercih edilen 'vahdet' kavramının burada özellikle tercih edildiğini söylemek mümkündür.
9 el-Müraselat, sh, 64.
10 age, sh, 77.
11 age, sh, 88.
12 age, sh, 93.
13 age, sh, 97.
14 age, sh, 97.
15 age, sh, 99.
16 age, sh, 101.
17 age, sh, 145.
18 age, sh, 199-200.

YUSUF TURAN GÜNAYDIN

TASAVVUF EDEBİYATINDA MEKTÛBÂT

Sûfîlerin mektuplaşmaya önem verdiği bilinir. Tasavvuf edebiyatı birikimi gözden geçirildiğinde birçok sûfînin mektuplarının "mektûbât" genel başlığı altında bir araya getirildiği görülecektir.

Sûfî mektupları incelendiğinde bu mektupların genellikle "irşat" aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ama bu, mürşit konumundaki bir sûfînin talebelerine gönderdiği mektuplarda görülen bir olgudur. Bir sûfînin kendi anlayış düzeyindeki diğer bir sûfîye gönderdiği mektuplarda ise tasavvufun girift konularının söz konusu edildiği ve karşılıklı görüş alışverişinde bulunulduğu görülür. Ayrıca üstatlarıyla aynı beldede yaşamayan dervişlerin gördükleri rüyaları mektuplar aracılığıyla ilettikleri bilinen bir durumdur.

Mektûbât türü kitaplarda yer alan mektuplar, bu mektupları ellerinde bulunduran kişilerden derlenmiştir. Bir mektup külliyâtı içinde aynı konuda farklı görüşlere rastlanabilmektedir.[1] Çünkü her mektup gönderildiği kişinin 'ahvâl'ine göre yazılmıştır ve bir kimseye hitap eden bir tavsiye veya açıklama başka birine hitap etmeyebilir.

Araştırmamız Türkçedeki tasavvufî mektuplarla sınırlıdır.

İlk ve Ünlü Sûfîlerin Mektupları

Tasavvuf tarihi kitaplarına bakıldığında ilk göze çarpan sûfîlerden birinin Hasan-ı Basrî (642-728) olduğunu görürüz. Aynı zamanda ünlü bir kelâmcı olan Basrî, tasavvuf tarihinde kavşak bir noktada durur. O Hz. Peygamber'den hemen sonraki nesildendir (Tâbiîn) ve tanınmış bir çok sûfînin silsilesi ona çıkar. Ne var ki Basrî'nin bir kitap teşkil edecek kadar çok mektubu kaydedilmemiştir.[2] Ondan bahseden kaynaklarda bazı mektuplarına yer verilmiştir. Abdurrahman el-Cevzî'nin *Velîler Serdârı Hasan-ı Basrî* adıyla Türkçeye tercüme edilen eserinin yedinci bölümü Hasan-ı Basrî'nin halife ve valilerle yazışma ve görüşmelerine ayrılmıştır. Burada Adiyy b. Ertat ve Ömer b. Abdülaziz'e yazdığı iki mektup yer almaktadır ve bu mektuplar irşat amaçlı mektuplardır. Basrî'nin kelâmî konularda kendisine sorulan sorular dolayısıyla yazdığı bir risale boyutundaki bir mektup ise "kader" konusundadır ve Abdülmelik b. Mervan'a yazılmıştır.[3]

Tasavvuf erbâbı arasında "Seyyidü't-Tâife" unvanıyla anılan Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 909) de mektupları kitaplaştırılmış ilk sûfîlerdendir. Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî ve Mektupları* adlı çalışmasında Cüneyd'in hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışıyla ilgili geniş bir girişten sonra *Resâilu Cüneyd* adıyla Süleymaniye Kütüphanesinde yazma nüshası bulunan ve daha önce Ali Hasan Abdülkadir tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte neşredilen mektupları Türkçeye kazandırmıştır. Ateş, Cü-

neyd-i Bağdâdî'ye nispet edilen ve çeşitli tasavvufî eserlerde yer alan görüşlerin gerçekten ona ait olup olmadığının sağlayını yapmada bu mektupların esas alınması gerektiğini söyler ve mektuplar üzerinde yaptığı inceleme sonucu onun yukarıda belirttiğimiz unvanla anılmasını hak ettirecek yönünün bu mektuplar aracılığıyla ortaya konulabileceğini savunur. Buna göre Cüneyd, tasavvufu sistemleştirmiş bir sûfîdir.[4]

Abdülkâdir Geylânî (1077-1165/66) de mektupları günümüze ulaşmış sûfîlerdendir. Geylânî'nin *Mektûbât*'ı Selçuklular döneminde İran meliklerinden birine gönderilmiş 15 mektupluk bir toplamdır. Bu mektuplar Türkçede daha çok *Mektûbât-ı Geylânî / Onun Mektupları* adıyla Abdulkadir Akçiçek tarafından yapılmış tercüme sayesinde tanınmıştır. Söz konusu tercüme sırf metin içermektedir. Eser bunun dışında Seyyid Hüseyin Fevzî el-Hasenî Paşa (1899-?) tarafından şerhli olarak Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Bu tercüme-şerh ise *İrşad Mektupları* adıyla sadeleştirilerek yayınlanmıştır.

Türkçeye tercüme edilen tasavvuf büyüklerine ait mektuplardan önemli bir tanesi de Gazâlî'ye ait mektûbâttır. Türkçede dört ayrı tercümesi bulunan mektûbâtın ilk tercümesi Osman fiekerci tarafından *Devlet Başkanlarına Nasîhatlar/Tercüme, İzahlar ve Dipnotlar* adıyla basılmıştır. Eser, *Devlet Başkanına Öğütler* Adıyla Osman Arpaçukuru, *Yöneticilere Altın Öğütler* adıyla Hüseyin Okur, *İmam Gazalî'nin Mektupları* adıyla Gürsel Uğurlu tarafından da tercüme edilmiştir. Uğurlu tercümesi Abdül Kayyum adlı bir araştırmacı tarafından yapılmış İngilizce tercümeyi esas almıştır. Gazâlî'nin bu eseri başta Nizamülmülk olmak üzere çeşitli devlet erkânına gönderdiği mektuplardan oluşur ve özgün adı *et-Tibrü'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk*'tur. Gazalî bu mektuplarda sûfiyâne konulara değinmese de devlet adamlarına yazdığı mektuplarda verdiği öğütler tamamen tasavvufî bir arkaplâna sahiptir.

Ünlü Türk Sûfîlerinin Mektupları

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mektûbât*'ı Anadolu sahası Türk tasavvuf edebiyatının en dikkat çekici tasavvufî mektuplarıdır. Eser, *Mektuplar* adıyla Abdülbâki Gölpınarlı tarafından Farsça'dan Türkçeye tercüme edilmiştir. Gölpınarlı kitaba yazdığı geniş Sunuş'ta bu mektupların Mevlânâ'ya aidiyeti konusunu tartışmış ve bu konuda olumlu kanaat belirtmiştir. Hatta *Mektuplar*'ı *Mesnevî* ve Mevlânâ'ya ait diğer eserlerle de karşılaştırarak benzeşen yönleri ortaya koymuş, mektuplarda Eflâkî gibi Mevlânâ dönemine yakın Mevlevî kaynaklarında anılan bazı olayların izlerini de sürmüştür. Gölpınarlı'nın bu Sunuş'unun *Mektuplar*'ın başında yer alması okuyucu açısından oldukça aydınlatıcıdır. Aslında Mevlânâ'nın mektupları daha önce Feridun Nâfiz Uzluk tarafından da yayınlanmıştır. Fakat bu bir tercüme çalışması değil, metin neşridir. Fakat bu neşir, fierefeddin Yaltkaya tarafından bir makaleyle[5] ve Gölpınarlı tarafından da söz konusu Sunuş'ta eleştirilmiştir.

Selçuklu döneminin ünlü sûfîlerinden Sadreddîn-i Konevî'nin Nasîreddîn-i Tûsî ile yazışmaları iki bilginin mektuplarıyla birlikte birbirlerine gönderdikleri çeşitli felsefî konulardaki risalelerini de içeren mektup-risale karşımı bir eserdir. Konevî'nin bir mektubuyla birlikte Tûsî'ye gönderdiği *Risâle-i Mufassaha*'sını, *Risâle-i Hâdiye*'sini ve ayrı bir risâle çapındaki *Suâller*'ini içerir. Tûsî ise Konevî'ye gönderdiği bir mektupta onun *Reşhu'l-Bâl* adlı eserinde ortaya koyduğu bazı tasavvufî görüşlerini eleştirmektedir. Konevî de bir başka mektubuyla eserini savunmuştur. Kitapta elbette Konevî'nin Tûsî'ye yönelttiği soruların cevaplarını içeren bölüm de bulunmaktadır. Yalnız *Risâle-i Hâdiye*'nin mektup olarak gönderilip gönderilmediği eserde açıkça belirtilmemiştir. Eser, Ekrem Demirli tarafından *Sadreddin Konevî ve Nasireddin Tûsî Arasında Yazışmalar /El-Mürâselât* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu mektuplaşmanın Konevî-Tûsî arasında değil Konevî-Ahî Evren arasında gerçekleştiği savunulmuşsa da[6] bu görüşü ortaya koymak için ileri sürülen delillerin ikna edici olmadığını düşünmekteyiz.

Anadolu'da tasavvuf deyince ilk akla gelen isimlerin başında yer alan Hacı Bayram-ı Velî ve Akşemseddin de sınırlı sayıda mektubu kayda geçirilen iki sûfîdir. Gerçi Fuad Bayramoğlu'nca Hacı Bayram'a ait olduğu iddia edilen iki mektubun ona aidiyeti ilim çevrelerince şüpheyle karşılanmışsa da söz konusu mektuplar Hacı Bayram-ı Velî ile ilgili çalışmalarda yer almıştır.[7] Hacı Bayram Velî'nin ünlü talebesi Akşemseddin'in de iki mektubu Ali İhsan Yurd tarafından çevrimyazı olarak bu sûfînin eserlerinin toplu basımında yayınlanmıştır.[8] Mektuplardan biri Fatih Sultan Mehmed'e yazılmıştır.

Osmanlıca Mektûbât Birikimi

Osmanlı dönemi sûfîlerinin mektuplarının çok azının gün ışığına çıkartılabildiğini, yayınlanabilenlerin dışında yazma hâlinde daha birçok mektûbâtın bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yayınlanmış Osmanlıca mektupların ağırlıklı olarak Halvetî sûfîlere ait olduğunu da hemen söylemeliyiz.

Hacı Bayram-ı Velî'ye nispet edilen mektuplarla talebesi Akşemseddin'in mektuplarından önceki bölümde söz etmiştik. Bunların dışında çevrimyazı veya sadeleştirme biçiminde yayınlanmış mektûbât türü eserlerin başında yazılış tarihi bakımından en eskisi Asiye Hatun (ö. 1643 sonrası)'un *Rüya Mektupları* adıyla Cemal Kafadar tarafından yayınlanan defteridir. Âsiye Hatun Muslihiddin-i Halvetî adlı bir sûfî'nin talebesidir. Mektuplarını 1641-1643 yılları arasında şeyhine rüyalarını anlatmak amacıyla göndermiştir. Bütünüyle rüya anlatımından ibaret olan tek mektûbât olma özelliğini taşıyan bu defter, çevrimyazı metinle sadeleştirilmiş metin bir arada yayınlanmıştır. Tasavvufta rüyaların mürşide anlatılması veya bir yolla aktarılması müridin seyrüsülûkü açısından önemli görüldüğünden Üsküp'te yaşayan Asiye Ha-

tun, Uziçe'deki şeyhine rüyalarını mektupla ulaştırmış ve böylece tasavvufî mektûbât türü açısından ilgi çekici bir örnek doğmuştur. Annemarie Schimmel'e göre söz konusu mektuplar "(...) mürit, üstat ve Peygamber arasındaki bağlantının özellikle belirginleştiği" en güzel örneklerdendir.[9]

Yine Halvetî büyüklerinden fieyh Muhammed Nasûhî (1650/1652-1718)'nin *Vâridât-ı Kudsiyye* veya *Mürâselât* adını taşıyan 'bazı' mektupları Kemal Edib Kürkçüoğlu tarafından *fieyh Muhammed Nasûhî / Hayatı, Eserleri, Dîvânı ve Mektupları* adlı bir çalışmanın içinde yayınlanmıştır. Sadeleştirilmeden yayınlanan bu mektuplardan biri Osmanlı padişahı III. Ahmed'e diğerleri ise "Oğlum" diye hitap ettiği talebesi Enderun Kâhyası fieyh İbrahim Ağa'ya gönderilmiştir. Kürkçüoğlu'nun hepsini çalışmasına almadığı bu mektuplar aslında toplam 180 adettir.

Mehmed Emîn-i Tokadî (1664-1745) Nakşibendî şeyhlerindendir. Eserleri arasında bir mektûbât yoksa da bir mektubu, Halil İbrahim fiimşek'in hazırladığı *Mehmed Emîn-i Tokadî / Hayatı ve Risaleleri* adlı çalışmada yayınlanmıştır.[10] Hüseyin Vassâf tarafından *Sefine-i Evliyâ*'da kaydedilen bu mektuptan yola çıkarak Tokadî'nin başka mektupları da olabileceğini hemen düşünebiliriz. Bir talebesine gönderdiği bu mektup, cevâbî bir mektuptur ve irşat amaçlıdır.

fiair bir sûfî olan Hasan Sezâî-yi Gülşenî (1669-1737)'nin mektupları Osmanlıca olarak basılmıştır ve bu sebeple kütüphanelerde rastlanabilen bir mektûbâttır. Günümüzde bir çevrimyazı ve bir de sadeleştirilmiş metni yayınlanmıştır. Himmet Konur, *Hasan Sezâî ve Mektupları Işığında Tasavvuf Hayatı* adlı çalışmasında hem Gülşenî'nin hayatını ve eserlerini hem de mektuplarının içeriğini kapsamlı bir girişle incelemiş, mektupların çevrimyazı metinlerine de yer vermiştir. Konur, aynı zamanda mektupların muhataplarını, bu mektuplarda geçen ayet ve hadisleri birer çizelgeyle göstermiştir. Dolayısıyla sadece mektupların metinlerini içeren bir çalışma yapmakla kalmayıp, bu mektuplar üzerinde etraflı bir analiz çalışması ortaya koymuştur. Cezair Yarar'ın hazırladığı *Mektûbât-ı Hazret-i Sezâî* ise sırf mektup metinlerini içeren bir sadeleştirme çalışmasıdır. Sezâî, Halvetîliğin Gülşeniyye koluna mensuptur.

Neredeyse külliyâtı Mustafa Tatcı tarafından yayınlanmış bulunan İbrâhim Hâs (ö. 1762)'ın *Mektûbât-ı İbrâhim Hâs (Mürâselât)* adlı mektupları ise *Tasavvufî Mektuplar* adıyla yine Tatcı tarafından çevrimyazı metin olarak hazırlanmıştır. Dîvan sahibi şair bir sûfî olan Hâs da Halvetî sûfîlerindendir.

Ahmed Kuddûsî (1760-1849)'nin bazı mektupları önce Fehmi Kuyumcu'nun Divan'ı öne çıkararak hazırladığı matbu *Külliyât-ı Kuddûsî* neşrinde yayınlanmıştır. Buradakinden daha fazla (7 adet) mektubu, *Külliyât-ı Kuddûsî*'deki mektupları içermekle birlikte Divan'ının yazma bir nüshasının sonunda yer alan mektuplarıyla birleştirilerek M. Âsım Köksal tarafından yayınlanmıştır. Mektuplar, Köksal'ın *Hak Âşıkı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî* adlı çalışmasında yer almıştır.[11] fiiirleri tasavvuf erbabı arasında yaygın olarak okunan Kuddûsî, Nakşibendî sûfîlerindendir.

Kuşadalı İbrahîm-i Halvetî (1774-1845)'nin bir mektubu, talebesi de olan şair Enderunlu Ali Âli (ö. 1856) tarafından hazırlanan *Hidâyetü'l-Velî fi Vâridâtı Kuşadalı* adlı eserin dördüncü bâbında yer almaktadır.[12] Bu eser hazırlayanı belirtilmeden çevrimyazı olarak yayınlanmıştır. Kuşadalı'nın çok daha fazla sayıda mektubu çeşitli yazma kaynaklardan derlenerek Yaşar Nuri Öztürk tarafından *İslam Düşüncesinde Bir Dönüm Noktası Kuşadalı İbrahim Halvetî* başlıklı çalışmasının içinde yayınlanmıştır.[13] Bu çalışma, bir girişle birlikte hazırlanmış bütünüyle bir mektûbât neşri görünümündedir.

Kuşadalı'nın talebesi Bosnalı Muhammed Tevfik el-Halvetî (ö. 1866) de mektûbât sahibi Osmanlı dönemi sûfîlerindendir. Mektupları, başlığında mektûbât olduğu belirtilmeden *Son Devir Türk Tasavvufu ve Bosnalı Muhammed Tevfik Halvetî (1866)* başlıklı çalışmanın içinde yine Y. Nuri Öztürk tarafından yayınlanmıştır.[14] Çalışmada mektupların önce sadeleştirilmiş, peşinden de çevrimyazı metni bir arada verilmiştir. Kitap, Bosnevî'nin hayatı, kişiliği ve tasavvuf anlayışı hakkındaki bir girişten sonra bütünüyle mektuplardan oluşmuştur.

Ünlü Nakşibendî şeyhlerinden Muhammed Esad Erbilî (1847-1931) fırtınalı hayatı kadar hacimli sayılabilecek matbu *Mektûbât*'ıyla da dikkat çekici bir şahsiyettir. Erbilî Cumhuriyet dönemi sûfîlerinden Ramazanoğlu Mahmud Sâmî'nin üstâdıdır. *Mektûbât* adlı eseri H. Kâmil Yılmaz ve İrfan Gündüz tarafından çevrimyazı ve sadeleştirilmiş metinler bir arada basılmıştır. 156 mektup içeren bu eserde Erbilî'nin muhip ve müntesiplerine yazdığı irşat amaçlı mektuplar yer alır. İlk altı mektupla 36. mektubu müellifinin sağlığında *Tasavvuf* mecmuasında yayınlanmıştır. Kitaplaştırıldıktan sonra ise 1922 ve 1925'te olmak üzere iki kez basılmıştır.

İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ı

Türkiye'de en ünlü tasavvufî mektûbât hiç şüphesiz Hindistan'da yaşamış ünlü Nakşibendî şeyhi İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî es-Serhendî (1564-1624)'ye aittir. Ekber fiah döneminde yaşamış ve bu hükümdarın Hindistan'da uygulamaya koyduğu "Dîn-i İlâhî" projesine karşı mücadele yürütmüş bir sûfî olan İmâm-ı Rabbânî, tasavvuf tarihinde en etkili sûfîlerden biridir. Mektup yazmayı aynı zamanda mücadelesinin bir parçası olarak gerçekleştirmiş görünmektedir.

İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ı Türkçeye önce Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn tarafından tercüme edilmiştir (Basım tarihi: 1270-1277/1854-1861). Müstakîmzâde İmâm-ı Rabbânî'yle birlikte oğlu Muhammed Mâsûm (1599-1668)'un Mektûbâtını altı cilt hâlinde tercüme etmiştir. Türkiye'deki *Mektûbât-ı Rabbânî* neşirleri genellikle bu tercümeyi esas almıştır.

M. Süleyman Teymuroğlu'nun *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Farukî'nin Mektûbâtı* adını taşıyan çalışması Müstakîmzâde tercümesinden sadeleştirmedir. Birinci cilt olduğu belirtilen bu sadeleştirme çalışmasında 99 mektup yer almaktadır ve diğer ciltleri basılmamıştır.

Aynı tercümeden yapılmış seçme bir sadeleştirme çalışması da Necip Fazıl Kısakürek'e aittir. Necip Fazıl, *O ve Ben* adlı eserinde İmâm-ı Rabbânî hakkında bir kitap yazmayı tasarladığını söylemişse de bunu gerçekleştirememiş, sadece *Küçük Mektûbât* adlı bir seçme hazırlamıştır (1955). Daha sonra 1967'li yıllarda *Büyük Doğu*'da kendi tabiriyle 'özleştirme' yöntemiyle yayınladığı mektuplar ölümünden sonra da Büyük Doğu Yayınlarınca basılmıştır. *"Müceddid-i Elf-i Sanî fieyh Ahmed-i Faruk-i Serhendî" İmam-ı Rabbânî / Mektûbât* adıyla yayınlanan bu çalışmada yer alan mektuplar, Müstakimzade tercümesinin ilk cildinden seçilmiş ve her mektubun başında bu tercümedeki mektup numarası belirtilmiştir. Kitabın başlığında 'Faruk-i Serhendî' biçiminde yazılan künyenin 'Farukî-i Serhendî' olarak düzeltilmesi gerekmektedir. Çünkü 'Faruk' İmâm-ı Rabbânî'nin adı değildir, yalnız Hz. Ömer soyundan geldiğini gösteren nisbesi 'Farukî'dir.

Hüseyn Hilmi Işık (1911-2000) da Müstakimzade tercümesini yayına hazırlayan mütercimlerdendir. Aslında çoğunlukla Farsça olarak yazılmış mektuplardan oluşan *Mektûbât*'ı asıl dilinden de Türkçeye tercüme eden Işık'ın bir de Müstakimzade tercümesini hazırlamış olması şaşırtıcı görünmektedir. Mütercimin Müstakimzade olduğunu belirterek yayınladığı *Mektûbât*, söz konusu tercümenin sadece ilk cildini kapsar ve *Müjdeci Mektuplar* adını taşır. Aynı zamanda İmâm-ı Rabbânî ve oğlu Muhammed Mâsûm'un mektuplarından yine Müstakimzade tercümesini esas alarak hazırladığı bir derleme ise *Kıymetsiz Yazılar* adını taşır. Yalnız bu metin, mektuplardan yapılmış birer ikişer cümlelik alıntılardan oluşur ve bütünüyle mektup metni içermez. Her paragrafın sonunda *Müjdeci Mektuplar*'dan yapılan alıntılar gösterilmiştir. Diğer alıntılarda ise kaynak adları olarak garip bir biçimde Işık'ın hazırladığı diğer eserlerin adları verilmiştir. Çalışma alfabetik olarak düzenlenmiştir.

Hüseyn Hilmi Işık'ın bir de *Mektûbât*'ın Farsça asıl nüshasından tercüme ettiğini belirttiği *Yeni Mektûbât Tercemesi* adlı bir çalışması vardır. Yalnız üç ciltlik aslından yapılmış bu tercüme *Mektûbât*'ın bütün mektuplarını içermez. Mütercim, ilk baskısı 1968'de yapılan bu tercümenin 5. baskısının önsözünde ilk ciltte yer alan 313 mektubu, ikinci ciltte bulunan 99 mektuptan 49'unu ve üçüncü ciltte bulunan mektuplardan 42 tanesini tercüme ettiğini belirtmektedir. Farsça aslından tercüme edilmiş olması bu tercümeyi diğerlerinden ayırır. Ayrıca tercümenin sonunda yer alan ayrıntılı konu fihristi de eserden yararlanmayı kolaylaştırmaktadır. Ancak Işık'ın köşeli parantez açarak cümle aralarına sıkıştırdığı kişisel görüşleri nedeniyle bu tercüme eleştirilmiştir.

Mektûbât-ı Rabbânî'nin Türkçedeki en ünlü tercümesi ise Abdulkadir Akçiçek (1933-1989)'e aittir. Akçiçek'in tercümesi Mektûbât'ın Muhammed Murad Kazanî tarafından *Dürerü'l-Meknûnât* adıyla Arapçaya yaptığı tercümeyi esas almaktadır. İki cilt hâlinde basılan bu tercüme *Mektûbât-ı Rabbânî* adını taşır. Günümüz Türk tasavvuf çevreleri *Mektûbât*'ı daha çok bu tercümesinden tanımıştır.[15]

Mektûbât, Akçiçek ve Işık tercümelerinin dışında son yıllarda birkaç kez daha Türkçeye tercüme edilmiştir. Kasım Yayla, Talha Hakan Alp, Ömer Faruk Tokat, Ahmet Hamdi Yıldırım ve Ali Kara'nın tercümeleri *Mektûbât*'ın Türkçedeki son tercümeleridir. Yayla'nın tercümesi *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî* adını taşır ve iki cilt olarak basılmıştır. Bu tercüme *Mektûbât*'ın Arapça tercümesini esas almış gözükmektedir.[16] Alp-Tokat-Yıldırım üçlüsü tarafından hazırlanan tercüme ise bir 'satır arası tercüme'dir. *Mektûbât-ı Rabbânî* adını taşıyan bu tercüme üç cilt olarak basılmıştır. Satır arası düzenekle dizilen Arapça metinde kelimelerin üstüne teker teker Türkçeleri yazılarak hazırlanmış olan bu çalışma, Arapça öğrenen tasavvuf erbabına tasavvufî bir metin üzerinden Arapça öğrenme imkânı sunmayı amaçlar gözükmektedir ve elbette *Mektûbât*'ın işaret ettiğimiz Arapça tercümesini esas almaktadır.

Mektûbât'tan yapılmış konulu bir tercümeden de söz etmek gerekir. *Mektûbât-ı Rabbânî'den Ekâid-i Rabbânî/İmâm-ı Rabbânî'nin Ehl-i Sünnet İtikâdını Beyânı* adlı bu çalışma Ali Kara adlı bir mütercim tarafından hazırlanmıştır.

İmâm-ı Rabbânî'nin Türkiye'de yoğun ilgiye mazhar olmuş *Mektûbât*'ının içeriği üzerinde de durmak gerekir. Bu eserdeki mektupların bir kısmı devlet adamlarına yazılmıştır. Bu tür mektuplarında İmâm-ı Rabbânî, muhataplarını Ekber fiah'ın Hindistan'da İslâm dinini geri plâna iten projesine karşı uyarmakta ve bu hükümdar aleyhinde kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır. Çok geçmeden bu çabalarının sonuçları görülmüş ve İmâm-ı Rabbânî özellikle mektupları aracılığıyla ulaştığı birçok devlet adamı üzerinde etkili olmuştur. Söz konusu mektupları ilgi çekici kılan bir etken de bir kısmının yazıldığı dönemin, İngilizlerin Hindistan'daki hakimiyetlerinin başlangıç dönemlerine rastlıyor oluşudur. *Mektûbât*'a bu durum yansımıştır. İngilizlerin teknoloji destekli başarılarından söz eden birine yazdığı mektupta muhatabına müspet bilimlerle uğraşma konusunda olumsuz şeyler söyleyen İmâm-ı Rabbânî'nin bu tutumu günümüzde eleştiriye konu olmuştur. Teknolojinin üstünlük aracı olamayacağını savunan İmâm-ı Rabbânî'nin bu düşünceleri üzerinde yeterince durulduğu söylenemez. Söz konusu tavrın Rabbânî'nin mutlak anlamda müspet bilim karşıtı olduğunu göstermediği, dinî ilimlerle müspet bilimler arasında yaptığı karşılaştırmada dinî ilimleri daha çok önemsediği biçiminde değerlendirilmiştir.[17] Yine *Mektûbât*'ın ilk mektubunda dile getirilen bir rüya dolayısıyla da eser, eleştirilere konu olmuştur.[18]

Bu ve benzeri bir kısım noktalardaki tartışmalara rağmen *Mektûbât* hâlâ önemini korumaktadır ve bunca okunmasına rağmen yeterince üzerinde durulmamış bir eser görünümündedir.[19]

İmâm-ı Rabbânî Mektebinde mektûbâtların her zaman önemli bir yeri olmuştur. İmâm-ı Rabbânî'nin mektupları aracılığıyla gerçekleştirdiği eylem, kendisinden sonra oğulları ve yolunu sürdürenler arasında bir gelenek oluşturmuş görünmektedir. Gerçi Rabbânî'nin üstadı Hâce Bakibillâh'ın da *Mektûbât-ı Bâkî* adlı bir eseri vardır. Dolayısıyla aslında kendisi de bir geleneğin sürdürücüsü konumundadır. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed Mâsûm'un mektupları, babasınınkilerden ayırt

edilmek için *Mektûbât-ı Mâsûmiyye* adıyla anılmıştır. Farsça olan eserde 652 mektup vardır. Yukarıda da işaret edildiği üzere bu mektuplar Müstakimzade tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Mâsûmî'nin mektupları günümüzde bütünüyle Türkçeye aktarılmamıştır. Yalnız bu eserden bir seçme *Müntehabât-ı Mâsûmiyye* adıyla iki cilt hâlinde ve Farsça olarak basılmıştır.[20] İmâm-ı Rabbânî'den sonra mektûbât geleneği klâsik Nakşibendî silsilesinin dışında ayrıca Ömerî-Müceddidî bir kol olarak torunları vasıtasıyla da sürdürülmüştür. Bu kolun sürdürücülerinden ve Muhammed Mâsûm'un oğullarından olan Muhammed Nakşbend Farûkî (1624-1703)'nin tek eseri, *Vesîletü'l-Kabûl ila'llâhi ve'r-Rasûl* adlı iki ciltlik mektûbâtıdır. 1963'te Pakistan'da basılan bu eser, Türkiye'de tanınmamıştır.

Hâlidîlik ve Mektûbât Geleneği

Hâlidîlik de İmâm-ı Rabbânî'nin biçimlendirdiği Müceddidîlik içinde yer almaktadır. Fakat yine de Hâlidîlik bağımsız bir kol olarak değerlendirilmektedir. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (1779-1827)'nin mektupları akrabası ve talebesi olan Es'ad Sâhib tarafından derlenmiştir. *Beğiyyetü'l-Vâcid fî Mektûbâti Mevlânâ Hâlid* adı verilen bu mektuplar *Mektûbat-ı Mevlana Halid* adıyla Dilaver Selvi ve Kemal Yıldız tarafından hazırlanarak Türkçeye kazandırılmıştır. Mektupların aslının çoğunlukla Arapça olduğunu sandığımız bu neşirde Selvi-Yıldız ikilisi mütercim değil 'yayına hazırlayanlar' olarak gösterilmiştir. Eserin girişinde Esad Sahib'in tasavvufun tanımı ve belli başlı tasavvufî kavramlar hakkında bilgi verdiği kapsamlı bir bölüm vardır. Peşinden gelen ilk bölüm 107 mektuptan oluşur. İkinci ve üçüncü bölümler ise fieyh Maruf-i Berzencî'nin Mevlânâ Hâlid'e karşı takındığı olumsuz tutuma cevap vermek ve tasavvuf karşıtlarının iddialarını çürütmek amacıyla yazılmıştır. Görüldüğü gibi kitap sadece mektuplardan oluşmaz. Bu mektuplar üzerinde Ali Yiğiter tarafından *Tasavvufta Mektubat Geleneği ve Mevlana Halid Bağdadî'nin Mektubatı* adıyla bir Yüksek Lisans Tezi hazırlanmıştır (2002).

Başka Hâlidî sûfîlerinin de mektupları derlenmiştir. Abdurrahman-ı Tağî (1831-1886)'nin halifesi Abdülkahhar tarafından derlenen mektupları, Ahmed ve Enbiya Yıldırım tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Mektupların çoğu talebelerine öğüt mahiyetindedir ve bazı tasavvufî sorunları çözmeye yöneliktir. Tağî'nin talebelerinden ve halifelerinden olan Muhammed Sâmî-i Erzincanî (1847-1912) de hem mürşidiyle hem de mürşidinin oğlu ve diğer halifeleriyle yazışmıştır. Fakat Erzincanî'nin kendi mektupları derlenmemiştir. Ona Tâğî, Fethullah-ı Verkanısî (ö. 1899) ve Muhammed Ziyâüddîn tarafından yazılan mektuplar ise Ünal Tuygun'un hazırladığı *Piri Sâmî Hazretleri / Hayatı ve Sohbetleri* adlı bir kitapta yer almıştır.[21] Yine aynı kolun mensuplarından ve Tâğî'nin oğullarından olan Muhammed Ziyaüddin-i Nurşinî (1857-1924) ve Ahmed el-Haznevî (ö. 1949)'nin mektupları da derlenerek basılmıştır. Bu iki sûfînin mektuplarının Feyyaz Karabel tercümesi *Mektûbat* adıyla bir arada basılmıştır. Fakat birkaç tercümesi daha vardır.

Hâlidiyye'nin son dönem temsilcilerinin mektupları üzerinde bir sonraki bölümde duracağız.

Günümüz Sûfîlerinin Mektupları

Hâlidî sûfîlerinin mektuplarına değinirken söz ettiğimiz günümüz tasavvuf erbabının dışında başka zevâtın da mektupları yayınlanmıştır.

Necip Fazıl Kısakürek'in mürşidi olarak tanınan Abdülhakim Arvasî (1865-1943)'nin bir mektubu ve bu mektuba Said adlı bir muhibbinin yazdığı cevap, yine Necip Fazıl'ın yayına hazırladığı Arvasî'ye ait *Rabıta-i fierife* adlı eserin başında yer almaktadır.[22] Mektubun dili Necip Fazıl tarafından titizlikle sadeleştirilmiştir. Bilindiği gibi Arvâsî yakın dönem Hâlidî temsilcilerindendir.

Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi (1874-1954) de son dönemin âlim sûfîlerinden biridir ve aynı zamanda siyasî bir kişiliktir. Yayınlandığında büyük gürültüler koparan *İlme, Ulemâya Ait Açık Mektup* adlı kitabı klâsik anlamda bir mektup sayılamazsa da yayın yoluyla neşredilmiş bir mektup-kitaptır. Kitapta Muaviye'yle ilgili tartışmalı noktalar ele alınmıştır. Doğurduğu tepkiler sonucu Ömer Nasuhi Bilmen bir kitapla, Osman Akfırat, Yusuf Ziya Çağlı ve Yusuf Ziya Yörükan süreli yayınlarda yazı dizileri ve makalelerle kitaba reddiye yazmışlardır.[23]

Yakın zamanlara kadar tanımadığımız, Çankırılı Astarlızade Mehmed Hilmi (1876-1962) adlı bir sûfînin Mustafa Aşkar tarafından hazırlanan kapsamlı biyografisinde bir mektubuna ve kendisine gelen bir başka mektuba yer verilmiştir.[24]

Son dönemin en ünlü Mevlevî ve mesnevîhânlarından Tâhirü'l-Mevlevî (1877-1951) adıyla tanınmış Tahir Olgun'a ait iki adet mektûbâtı çevrimyazı olarak yayınlanmıştır. Sûfî olduğu kadar bir edebiyatçı da olan Tahirü'l-Mevlevî'nin *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar* Cemâl Kurnaz'ın çevrimyazısıyla, "Mevlevî Çillesi" döneminde Ahmed Remzi Dede [Akyürek]'ye yazdığı mektuplardan oluşan *Çilehâne Mektupları* ise Cemâl Kurnaz-Gülgün Erişen'in ortak mesaisiyle hazırlanmıştır. *Edebî Mektuplar*'daki Arapça ve Farsça şiir örnekleri hazırlayanlarca Türkçeye tercüme edilmiştir. Tasavvufla edebiyatın sarmaş dolaş olduğu bu mektup kitabı Türkçe tasavvufî mektûbât türünün farklı örneklerinden biridir. Dolayısıyla *Edebî Mektuplar*'ın daha önce söz ettiğimiz tasavvufî mektuplarda olduğu gibi bir irşat mektûbâtı değil, edebiyat-tasavvuf birlikteliğini örnekleyen farklı bir mektûbât olduğunu söyleyebiliriz.

Tokatlı Mustafa Hâkî (1855-1917)'nin halifesi İhramcızade İsmail Hakkı Toprak (1880-1969)'ın da bazı mektupları Lütfi Alıcı'nın hazırladığı *İhramcızâde İsmail Toprak Efendi / Hayatı fiahsiyeti ve Eserleri* adlı eserde yer almıştır.[25]

İstanbul'daki Yahya Efendi Dergâhının son şeyhi olarak da tanınan Abdülhay Öztoprak (1884-1961)'ın küçük mektûbâtı *Abdülhay Efendi'nin Mektupları* başlığı altında yayınlanmıştır. Söz konusu mektuplar hazırlayanı belirtilmeden basılmıştır. Ay-

rıca mektuplar daha önce haftalık *Sebil* dergisinde tefrika edilmiştir. Hitap ve tarih kısımları çıkartılmış ve âdeta birer makaleye dönüştürülmüş bir hâlde yayınlanan bu mektuplar konularından anlaşıldığı kadarıyla tasavvufî irşat mektuplarıdır.

Mektûbât sahibi son dönem Hâlidî sûfîlerinden biri de Muhammed İhsan Oğuz (1887-1991)'dur. Oğuz, iki ciltlik *Mektuplar*'ıyla da çokça mektup ve eser yazmış velût bir sûfîdir. Mektuplarında irşat amaçlı mektupların yanı sıra çeşitli tasavvufî sorunlara açıklık getiren mektuplar da vardır.

Külliyâtı Mahmut Erol Kılıç tarafından yayına hazırlanan son dönem şair-sûfîlerinden Mehmet Nusret Tura (1903-1979)'nın *Mektuplar* adlı eseri hemen tamamı talebelerinden Sabri Nebioğlu'na hitaben yazılmış 71 mektuptan oluşur. Tasavvufî hikmetlerle örülü bu mektuplar, gündelik hayatla ilgili tavsiyelerin yanı sıra rüya yorumları da içerir. Mektuplar Nebioğlu tarafından ölümünden önce M. Erol Kılıç'a teslim edilmiş ve Tura'nın daha önce basılmamış bir eseri olarak külliyâtını tamamlamıştır.

Ne yazık ki eserleri bütünüyle bir türlü yayınlanmamış bulunan son dönem sûfîlerinden Münir Derman (1910-1989)'ın mektupları da derlenmemiştir. *Allah Dostu Der ki* adlı eserinde Salihli/Süleymaniye Köyü bakkalı Enver Çalış'a yazılmış sadece bir mektubu yer almaktadır.[26] Buradan yola çıkarak Derman'ın başka mektuplar da yazdığını düşünebiliriz. Bunların derlenmesi gerekir. Derman, söz konusu mektubunda "göz" ve "nazar" kavramları üzerinde tasavvufî yorumlarda bulunmaktadır. Derman ayrıca İslâm Mecmuası vasıtasıyla kendisine mektupla ulaşan bir okuyucunun sorusuna yine aynı mecmua aracılığıyla bir cevap yazmıştır.

"Çankırılı Bir Melâmî fiair" Abdullah Özay (1910-1999)'ın hayatını ve şiirlerini yayına hazırlayan Mustafa Tatçı, Özay'a gönderilen bazı mektupları da yayınlamıştır. Buradan öğrendiğimize göre Özay, Nakşî Melâmîlerinden Muhammed Nûr (ö. 1887) yoluna mensup sûfîlerle ve son dönem Melâmîlerinden Hüseyin fiemsi Ergüneş (1872-1968)'in talebeleriyle mektuplaşmıştır. Eserde dört mektup yer almaktadır.[27]

Daha çok *İslâm Tarihi* adlı hacimli çalışmasıyla tanıdığımız M. Âsım Köksal (1913-1998) da son dönem sûfîlerindendir. Kendisine İskilipli İbrahim Edhem Gerçekoğlu (1887-1963) tarafından icazet verilmiştir. Gerçekoğlu ise Fazlullah Rahîmî ve Enbiyazâde Mehmed Hilmi'den feyiz almış bir sûfîdir. Yazdığı bazı mektuplar A. Cüneyd Köksal tarafından hazırlanan kapsamlı biyografisinde yer almıştır. Bu kitapta üç mektubu yer almaktadır. Bu mektuplar Selefîlik, *Mârifetnâme*'nin evrimle ilgili bölümü ve *Kutlu Doğum* adlı manzum eseri hakkındadır.[28]

es-Seyyid Osman Hulûsî Ateş (1915-1990)'in *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî*'si Mehmet Akkuş tarafından çevrimyazı metin olarak yayınlanmıştır. Bu mektuplar, son dönemde hazırlanmış en kapsamlı tasavvufî mektuplardandır.

Son dönem Melâmîlerinden Ahmet Kumanlıoğlu (1921-1978)'nun mektupları da oğlu Hasan Fehmi Kumanlıoğlu tarafından *Efendi Babam'dan Mektuplar ve İlâhiler*

adıyla bir kitapta toplanmıştır. Mektuplar, baş taraflarında konusunu kısaca özetleyen ifadelerle ve tarihleri belirtilerek hazırlanmış ve çoğu H. Fehmi Kumanlıoğlu'na hitaben yazılmıştır.

Hulûsi Yahyagil (1895-1986) Hâlidî temsilcilerinden Muhammed Küfrevî'den feyiz almış son dönem sûfîlerindendir. Mektupları İsmail Güleç tarafından *Sohbet ve Mektuplarıyla Hulûsi Yahyagil* adlı bir kitapta toplanmıştır.

Ayrıca son dönem Mevlevîlerinden Abdülbâkî Baykara Dede (1883-1935)'nin mektuplarından Mustafa Erdoğan *Abdülbâkî Baykara Dede / Hayatı, fiahsiyeti, Eserleri ve fiiirleri* adlı çalışmasında söz etmiş, fakat bunları yayınlamamıştır.[29] Hâlidî şeyhlerinden Küfrevîzade Abdülbâkî (1920-1992)'ye Atatürk tarafından gönderilen mektuplar İlhami Nalbantoğlu'nun hazırladığı *Kasım Küfrevî'nin Ardından* adlı bir kitapta yayınlanmıştır.[30] Son Kâdirî-Hâlidî sûfîlerinden Abdullah Fârûkî el-Müceddidî (1936-1999)'nin de iki mektubu, *Özlenen Fark* dergisinde yayınlanmıştır.[31] Yine Üsküdar'ın son sûfîlerinden oluşan tasavvufî bir çevrede yetişmiş Ahmed Yüksel Özemre'nin *Muhabbet ve Mücadele Mektupları* adlı kitabının özellikle 28., ve 51. mektupları tasavvuf konularından edep, takva-adalet ilişkisi gibi konulardadır. İdris Yılmaz'ın *Mektûbât-ı Ma'ruf* adlı eseri ve son dönem sûfîlerinden Hüsameddin Rukkalî'nin oğlu M. Kazım Öztürk'ün *Mektûbat*'ı da tasavvufî mektuplar içerir. Öztürk'ün mektupları F. Aymelek Öztürk tarafından yayına hazırlanmıştır.

Son olarak biri son dönem Kadirî mutasavvıflarından ve diğeri tasavvuf tarihi alanında akademisyen iki yazarın dört kitabından söz edebiliriz. Haydar Baş'ın *Mektûbât* adını taşıyan kitabı çeşitli tasavvufî ve güncel konularda yazılmış mektupları içerir. Tasavvuf tarihi alanının tanınmış uzmanlarından Mustafa Kara'nın *Gönül Mektupları* adlı kitabı ise tasavvufun belli başlı konularını mektup üslûbuyla ele alan, bu konulara gönül yoluyla yaklaşmaya çalışan bir eserdir. Dolayısıyla bir akademisyenin kaleminden çıkmış akademik tarzın dışında bir çalışmadır. Kara'nın *Mahabbet Mektupları* ile son kitabı *Züleyha'ya Mektuplar* da aynı tarzda kaleme alınmıştır.

Diğerleri

Türkiye'de bir sûfî olarak tanınmayan, ama Abdülkadir Geylânî'nin bir eserine şerh yazan, eleştirel de olsa tasavvufî eserleri bulunan İbn-i Teymiyye (1263-1328)'nin mektûbâtı *Hapishane Mektupları* adını taşır. Bir heyet tarafından Türkçeye tercüme edilen bu mektuplarda İbn-i Teymiyye o bildiğimiz tavrından taviz vermez. Mektupları hapisteyken yazmıştır. Artık İbn-i Teymiyye'nin alışılagelen portresinin dışında "bir Kâdirî sûfîsi" olarak nitelendiği düşünülürse, bu mektuplarında tasavvufî tavrına dair ipuçları yakalanabilir gözüküyor.

Kuzey Afrikalı bir sufî ve fiâzelî şeyhi olan Mulay el-Arabî ed-Darkavî (ö. 1823)'nin de mektupları Türkçeye tercüme edilmiştir. Talebesi Alâvî vasıtasıyla Ba-

tıda etkili olan bu sûfî'nin mektupları İbrahim Titus Burckhardt (1908-1984) tarafından derlenmiş ve İngilizceye tercüme edilmiştir. İbrahim Kalın tarafından *Bir Mürşidin Mektupları* adıyla yapılan Türkçe tercümesi de bu derlemeden, dolayısıyla İngilizceden yapılmıştır (*Letters of Sufi Master*).

Bunların dışında makaleler hâlinde yayınlanmış çeşitli tasavvufî mektuplar da vardır.

Türkçede Tasavvufî Mektûbât Birikimi

Burada metinde adı geçen ama ayrıntılı künyesi verilmeyen gerek Türkçe yazılmış, gerekse Türkçeye tercüme edilmiş tasavvufî mektûbâtların bir listesini vereceğiz. Kitaplarda bölüm hâlinde bulunan mektupları ise dipnotlarda göstermiş bulunuyoruz:

1. Abdülhay Öztoprak, *Abdülhay Efendi'nin Mektupları*, Hzl. ?, Seha Neşr., İstanbul 1990, 88 s.

2. Abdülkâdir Geylânî, *Mektûbât-ı Geylânî / Onun Mektupları*, Çev. Abdulkadir Akçiçek, Bahar Y., 3. b., İstanbul 1983, 111 s.

3. Abdülkâdir Geylânî, *İrşad Mektupları (Mektubat-ı Geylâni)*, Çev. es-Seyyid Hüseyin Fevzi el-Hasenî Paşa, Hzl. Ali Eren, Âlem Tic. ve Y., 2. b. İstanbul 1997?, 272 s.

4. Abdülkâdir Geylânî, *Mektûbât-ı Geylânî,* Çev. es-Seyyid Hüseyin Fevzi el-Hasenî Paşa, Hzl. Bekir Uluçınar, Uluçınar Y., İstanbul 1981, 251 s.

5. Âsiye Hatun, *Rüya Mektupları*, Ç.yazı: Cemal Kafadar, Oğlak Y., İstanbul 1994, 105 s.

6. Cüneyd-i Bağdâdî, *Cüneyd-i Bağdâdî ve Mektupları*, Hzl. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, T.siz, 3300+78 s. (Türkçe+Arapça) (*Resâilü'l-Cüneyd*)

7. Gazâlî, *Devlet Başkanına Öğütler*, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Y., 1. b. İstanbul 2004, 159 s.

8. Gazâlî, *Devlet Başkanlarına Nasîhatlar/Tercüme, İzahlar ve Dipnotlar*, Sinan y., İstanbul, 1. b., İstanbul 1969 (2. b.: 1995), 175 s.

9. Gazâlî, *İmam Gazalî'nin Mektupları*, Hzl. Abdül Kayyum, Çev. Gürsel Uğurlu, İnkuılâb Y., İstanbul, İstanbul 2002, 143 s. (*Letters of Al-Ghazzali*).

10. Gazalî, *Yöneticilere Altın Öğütler*, Çev. Hüseyin Okur, Semerkand Y., 1. b., İstanbul 2004, 296

11. Hasan Sezâî-yi Gülşenî, *Mektûbât-ı Hazret-i Sezâî*, Sadl. Cezair Yarar, Divan Y., İstanbul 2001, 254 s.

12. Haydar Baş, *Mektûbât*, İcmâl Y., İstanbul, 1. b., İstanbul 1993, 275 s.

13. Himmet Konur, *Hasan Sezâî ve Mektupları Işığında Tasavvuf Hayatı*, Tibyan Y., İzmir 2003, 260 s.

14. İbn-i Teymiyye, *Hapishane Mektupları*, Çev. Heyet, Tevhid Y., İstanbul 1999,

69 s.

15. İbrâhim Hâs, *Tasavvufî Mektuplar*, Hazl. Mustafa Tatçı, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2005, 78 s. (*Mektûbât-ı İbrâhim Hâs / Mürâselât*)

16. İdris Yılmaz, *Mektûbât-ı Ma'ruf*, Bedir Y., 1. b., İstanbul 2001, 240 s.

17. İmâm-ı Rabbânî & Muhammed Mâsum, *Kıymetsiz Yazılar*, Çev. Müstakîmzâde Süleyman Sadddîn, Hzl. Hüseyin Hilmi Işık?, Hakîkat Ltd.fiti. Y., 8. b., İstanbul 1998, 400 s. Rabbânî ve oğlu M. Masum'un *Mektûbât* adlı eserlerinin Müstakimzade tarafından yapılan tercümesinden seçmeler).

18. İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî es-Serhendî, *İmam-ı Rabbani Ahmed Faruki'nin Mektûbatı* I, Çev. Müstakimzâde Süleyman Sadedin, Sadl. M. Süleyman Teymuroğlu, Hilâl Y., Ankara 1962, 335 s.

19. İmâm-ı Rabbânî Ahmed Farukî Serhendî, *Mektûbât Terecemesi*, Çev. Hüseyin Hilmi Işık, Işık K.evi Y., 5. b., İstanbul 1975, 626 s.

20. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, Çev. Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn, Hzl. Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Y., 1. b., İstanbul 1995, 207 s.

21. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbâni Tercümesi* I-III, Çev. Talha Hakan Alp, Ömer Faruk Tokat, Ahmet Hamdi Yıldırım, Yasin Y., İstanbul 2003.

22. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât* I-II, Çile y., İstanbul, 1977-1878, 1754 s. Diğer basım: Merve y., İstanbul, t.siz, 1744 (834+910) s.

23. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî* I-II, Çev. Kasım Yayla Merve y., İstanbul, 1999, 808+735 s.

24. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî'den Ekâid-i Rabbânî: İmam-ı Rabbâni'nin Ehl-i Sünnet İtikadı'nı Beyânı*, Hzl. Ali Kara, Serhend Y., İstanbul 2000, 159 s.

25. Kumanlıoğlu, Ahmet, *Efendi Babamdan Mektuplar ve İlâhiler*, Hzl. Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, Tibyan Y., İzmir 2002, 144 s.

26. M. Kazım Öztürk, *Mektûbât,* İzmir 1989, 90 s.

27. Mustafa Kara, *Mahabbet Mektupları*, Emin Y., Bursa 2004, 264 s.

28. Mustafa Kara, *Züleyha'ya Mektuplar*, Mavi Y., İstanbul 2006, 264 s.

29. Mehmet Nusret Tura, *Mektuplar*, Hzl. Mahmut Erol Kılıç, İnsan Y., İstanbul 1995, 208 s.

30. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mektuplar,* Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp ve Aka K.evleri Y., İstanbul 1963, XXIII+312 s.

31. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Mektûbat-ı Mevlana Halid*, Derl. Es'ad Sâhib, adıyla Dilaver Selvi ve Kemal Yıldız, Umran Y., İstanbul 1993, 407+4 s. (*Beğiyyetü'l-Vâcid fî Mektûbâti Mevlânâ Hâlid*).

32. Muhammed Esad Erbilî, *Mektûbât,* Hzl. H. Kâmil Yılmaz & İrfan Gündüz, Erkam Y., İstanbul, 2002, 438 s.

33. Muhammed İhsan Oğuz, *Mektuplar* I-II, Oğuz Vakfı Y., İstanbul 1997.

34. Muhammed Ziyaüddin & Ahmed el-Haznevî, *Mektûbat: Hazret fieyh Muhammed Ziyaûddin Efendinin ve Halife fieyh Ahmed El-Haznevî'nin Tâbilerine,*

Mürşidlere, Âlimlere, Talebelerine ve Sâir Kimselere Yazmış Oldukları Mektupları, Derl. fieyh Alâuddin& fieyh İzzeddin, Çev. Hasip Seven, Seriyye K.evi Y., Elazığ 1982, 478 s.

35. Muhammed Ziyaüddin, *Mektûbât-ı Hazret: fieyh Muhammed Ziyauddin (k.s.)'nin Mektupları*, Hzl. A. Selahaddin Kınacı, SEY-TAÇ Y., İstanbul 2003, 320 s.

36. Muhammed Ziyaüddin-i Nurşinî & Ahmed el-Haznevî, *Mektûbat*, Menzil K.evi Y., Adıyaman 1982, 444 s. (Kapakta: *Yeni Mektûbat*).

37. Mulay el-Arabî ed-Darkavî, *Bir Mürşidin Mektupları*, Hzl. İbrahim Titus Burckhardt, Çev. İbrahim kalın, İnsan Y., İstanbul 1995, 64 s.

38. Mustafa Kara, *Gönül Mektupları*, Mavi Y., 1. b., İstanbul 2000, 176 s.

39. Necip Fazıl Kısakürek, *"Müceddid-i Elf-i Sanî fieyh Ahmed-i Faruk-i Serhendî" İmam-ı Rabbânî / Mektûbât*, Büyük Doğu Y., 1. b., İstanbul

40. *Sadreddin Konevî ve Nasireddin Tûsî Arasında Yazışmalar / El-Mürâselât*, Çev. Ekrem Demirli, İz Y., İstanbul, 2002.

41. es-Seyyid Osman Hulûsî Ateş, *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî,* Yay. Hzl. Mehmet Akkuş, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı, Ankara 1996, XVII+424 s.

42. fieyh Abdurrahman-ı Tağî, *fieyh Abdurrahmân Tağî (k.s)'nin Mektupları*, Çev. Ahmed Yıldırım&Enbiya Yıldırım, Umran Y., İstanbul 1995, 239 s.

43. fieyh Muhammed Nasûhî, *Vâridât-ı Kudsiyye* veya *Mürâselât*, *fieyh Muhammed Nasûhî / Hayatı Eserleri, Dîvanı ve Mektupları* içinde, Hzl. Kemal Edip Kürkçüoğlu, Âlem Tic. Y., İstanbul, T.siz, 208 s.

44. Tâhirü'l-Mevlevî [Olgun], *Çilehâne Mektupları*, Hzl. Cemâl Kurnaz&Gülgün Erişen, Akçağ Y., Ankara 1995, 259 s. (*Tâhirü'l-Mevlevî'nin Mevlevî Çillesi Hâtırât ve Tahassüsâtını Hâvî Olarak Ahmed Remzî Dede'ye Mektuplar*).

45. Tâhirü'l-Mevlevî [Olgun], *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar*, Hzl. Cemâl Kurnaz, Akçağ Y., Ankara 1995, 210 s.

46. Yaşar Nuri Öztürk, *İslam Düşüncesinde Bir Dönüm Noktası Kuşadalı İbrahim Halvetî*, Yeni Boyut Yayınları, 3. b., İstanbul 1997, s. 173-332.

47. Yaşar Nuri Öztürk, *Son Devir Türk Tasavvufu ve Bosnalı Muhammed Tevfik Halvetî (1866)*, Yeni Boyut Y., 3. b., İstanbul 1996, 198 s.

48. Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi, *İlme, Ulemâya Ait Açık Mektup*, Tecelli Matb., İstanbul 1947, 12 s.

---

1 Msl. *Mektûbât-ı Rabbânî*'de rüya konusunda yer alan bu tür farklı açıklamalar için bk. "İmâm-ı Rabbânî (k.s)'nin Rüyâya Yaklaşımı", *Özlenen Fark*, Yıl: V, Eylül 2000, S. 50, s. 7-8.

2 Basrî'nin mektuplarının topluca yer aldığı bir kaynak için bk. Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü Resâili'l-Arab*-II, Beyrut, T.siz, s. 233-234, 324-334.

3 Bu mektup Yaşar Kutluay tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayınlanmıştır: c. III, 1954, s. III-IV. Mektup için ayrıca bk. Osman Erkmen, *Büyük Veli Hasan-ı Basri Hazretleri ve Hikmetli Sözleri*, Sincan Matb., Ankara 1978, s. 84-106.

4 S. Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî ve Mektupları*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, T.siz, s. 7-8.

5 Bk. Yaltkaya, *Türkiyat Mecmuası*, c. VI, 1936-1939, s. 323-345.

[6] Bk. Mikail Bayram, *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, Bayrak Matb., İstanbul 2001, s. 16.
[7] Bk. Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 106.
[8] Bk. Ali İhsan Yurd, *Akşemseddin [1390-1459] Hayatı-Eserleri,* Yay. Hzl. Mustafa S. Kaçalin, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 1994, s. 343-346.
[9] Schimmel, *Halifenin Rüyaları / İslamda Rüya ve Rüya Tabiri*, Çev. Tûba Erkmen, Kabalcı Yayınevi, 1. b., İstanbul 2005, s. 212-213.
[10] Bk. H. İ. fiimşek, *Mehmed Emîn-i Tokadî / Hayatı ve Risaleleri*i İnsan Yayınları, 1.b., İstanbul 2005, s. 217-220.
[11] Bk. Köksal, *Hak Âşıkı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî*, Yay. Hzl. A. Cüneyd Köksal, Köksal Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 116-141.
[12] Ali Âli, *Hidâyetü'l-Velî fî Vâridâtı Kuşadalı*, Basım yeri ve tarihi yok, s. 38-42.
[13] Bk. Yeni Boyut Yayınları, 3. b., İstanbul 1997, s. 173-332.
[14] Yeni Boyut Yayınları, 3. b., İstanbul 1996, s. 59-189.
[15] Mütercimle yapılmış bir röportaj için bk. "Abdülkadir Akjçiçek ile İmam-ı Rabbani ve Mektubatı Üzerine", *İslâm*, Yıl: I, Haziran 1984, S. 10, s. 60-61.
[16] Merve y., İstanbul, 1999, 808+735 s. (Ar.dan)
[17] İmzasız, "Mektûbât'ta Müsbet Bilimlere Yaklaşım", *Özlenen Fark*, Yıl: IV, Mayıs 2000, S. 46, s. 6.
[18] Bu hususta eleştiriler ve konunun değerlendirmesi için bk. Abdullah Farukî el-Müceddidî, "Mektûbât-ı Rabbânî'nin Birinci Mektubu Üzerine", *İslâm'da Zikir ve Râbıta*, Farukiye Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 147-158.
[19] Mektûbât hakkında derli-toplu bilgi için bk. Ethem Cebecioğlu, "Klâsiklerimiz VIII: el-Mektûbât", *Tasavvuf*, Yıl: III, Temmuz-Aralık 2002, S. 9, s. 369-384; İbrahim Edhem Bilgin, "Mektubatın Kısa Bir Analizi", *Dervrimci Sûfî Hareketleri ve İmam-ı Rabbanî*, Kültür Basın-Yayın Birliği, İstanbul 1989, s. 71-84..
[20] İhlâs Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
[21] s. 93-129.
[22] Arvasî, *Rabıta-i fierife*, Hzl. N. F. Kısakürek, Büyük Doğu Yayınları, 5. b., İstanbul 1994, s. 7-15.
[23] Bk. Ömer Hakan Özalp, *Hoca, fieyh, Siyasetçi Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*, Erzurum Kitaplığı Yayını, 1. b., İstanbul 1999, s. 79-80.
[24] Bk. Aşkar, *Çankırılı Astarlızade Mehmed Hilmi Efendi*, Sistem Matb., İstanbul 2005, s. 202-206.
[25] S. 49-63.
[26] Derman, *Allah Dostau Der ki...*, 3. b., Ankara 1987, s. 138-142.
[27] Bk. Tatcı, *Çankırılı Bir Melâmî fiair Abdullah Özay / Hayatı ve fiiirleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2004, s. 19-24.
[28] Köksal, *M. Âsım Köksal Hayatı ve Hatıraları / Peygambere Adanmış Bir Ömür*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 321-330.
[29] Erdoğan, "Mektupları", *Abdülbâkî Baykara Dede / Hayatı, fiahsiyeti, Eserleri ve fiiirleri*, Dergâh Y., 1. b., İstanbul 2003, s. 193-194.
[30] Bk. s. 47-57.
[31] Bk. Abdullah Farukî l-Müceddidî, "Mektûbât-ı Fârûkî / Mevlid Kandiliniz Kutlu Olsun", *Özlenen Fark*, Yıl: V, Haziran 2001, S. 59, s. 3; "Mektûbât-ı Fârûkî / Tasavvufa Dâir Bâzı fiüphelerin Giderilmesi", *Özlenen Fark*, Yıl: V, Temmuz 2001, S. 60, s. 3-7.

ALİ FİLDİfiİ

HÜSN Ü AfiK'TA MEKTUP TARZI ANLATIM

1-**Giriş**

Yüklendiği fonksiyon itibarıyla bir iletişim aracı olan, sözlükte "yazılmış şey, yazılı nesne" anlamlarını karşılayan mektup, birbirinden uzakta bulunan kişi ve kurumlar arasında haberleşmeyi sağlayan bir yazı türüdür.[1] Orhan fiaik Gökyay mektup tanımını "*…adı belli bir kimseden, yine adı belli bir kimseye gönderilen kağıt*"[2] şeklinde yapar. fierif Aktaş ve Osman Gündüz ise "*Bir kişinin uzaktaki bir tanıdığına haber vermek, bir dileğini iletmek yahut ondan bir şey istemek amacıyla yazıp gönderdiği yazılar*"[3] cümlesiyle bir başka tanım ortaya koyar.

fieyh Galip

Bugün haberdâr olduğumuz ilk mektup örnekleri iletişimin yanında ticâri ve dini amaçlarla da kaleme alınmıştır. Günümüzde anladığımız şekliyle mektubun edebi bir tür olarak gelişmesi ise XVII yy.dan itibarendir.[4] Bizim edebiyatımızda bu gelişim, batılı edebiyat ürünlerinin örnek alındığı Tanzimat Dönemi'yle kendisini gösterir. Bu döneme kadar bizde mektup türü, genellikle süslü nesir, o zamanki adıyla inşâ sanatı içinde kabul edilmiştir. Örneklerine münşeat mecmualarında sıkça rastladığımız bu mektupların içerdiği konuya göre değişik adlarla anıldığını görüyoruz. "Dostluk, kardeşlik, sevgi belirten mektuplara muhabbet-nâme, meveddet-nâme, uhuvvet-nâme; rütbece alt durumda olanın üste yazdığı mektuplara ariza, şukka"[5] denilmesinin yanında şefkat-nâme, talep-nâme, irsal-nâme, şevk-nâme, tehniyet-nâme, ilam-nâme, şikayet-nâme, cevap-nâme, şükr-nâme, taziyet-nâme, iyâdet-nâme ve davet-nâme[6] gibi adlar da verilir. Gönderilen kişinin mevkisine ve konusuna göre belli bir kalıpla şekillenen bu mektuplarımızdan Fuzûli'nin Nişancı Paşa'ya yazdığı fiikayet-nâme'sini, Zâifî'nin Rüstem Paşa'ya yazdığı bir mektubunu iyi birer örnek olarak aktaran Gökyay, bu türün başarılı bir temsilcisi olarak da Tokatlı Kânî'yi gösterir.[7]

İnceleyeceğimiz mektupta da yer aldığı şekliyle manzum mektuplar ise, nesirle yazılanlara nazaran daha azdır. Bağdatlı Rûhi'nin 42 beyitlik,"fiam'dan Bağdat'a gönderilmiş bir mektup gibi"[8] düzenlediği kasidesinden başka manzum mektuplarla mesnevilerde karşılaşıyoruz. Gökyay, "*şairin ağzından yazılmış ve asıl sahiplerine ulaşmamış, onun kitabının dizeleri içinde unutulmuş kalmış olanları mektup saymıyorum*."[9] diyerek mesnevilerdeki mektupların bu türe girmeyeceğini söyler. Fevziye

Abdullah Tansel ise çeşitli mesnevilerdeki mektuplardan örnekler verdiği "Türk Edebiyatında Mektup" başlıklı makalesinde manzum mektupların mesnevilerde "mevzu icabı"[10] yer aldığını belirtir. Yine Dilek Batislam, bu yazıda inceleyeceğimiz Hüsn ü Aşk'ın da aralarında bulunduğu 6 mesnevideki mektup bölümlerini karşılaştırarak değerlendirdiği "Mesnevilerde Mektup Tarzı Anlatım" adlı makalesinde bu mektupların manzum mektup türüne girmeyeceğini ifade eder. "*Bu bölümlerde yer alan mektup özelliklerinin bir üslûp ve anlatım özelliği olduğu görüşüne*" katıldığını belirtir.[11]

Mektup, edebi bir terim olarak türü değil, bir yazış biçimini[12], bu günkü adıyla bir anlatım tekniğini karşılar. Edebiyat dışındaki kullanımında olduğu gibi, edebi eserler dahilinde kişisel mektuplar, genellikle arz-ı hâl niteliğindedir. Kişilerin halleri bir yakınına mektup yazdırmak vasıtasıyla gözler önüne serilir. Kahraman, yaşantısından, duygu ve düşüncelerinden haber vermek, muhatabından bir şeyler öğrenmek, bir temennide veya istekte bulunmak için mektup yazma ihtiyacı duyar. Çoğu zaman aşk itirafı gibi mahrem olan, bir başkasının duymaması gereken anlarda kahraman mektup tekniğiyle dillendirilmiş, bazen iki samimi dostun dertleşmesi veya askerin cephe yaşantısını aktarması için de yine bu teknik kullanılmıştır. Emel Kefeli, anlatım tekniği olarak mektubun bir romandaki yerini ve işlevini, "*Romanın yapısına tesir eden, hiç beklenmedik bir anda olayın akışını değiştiren, tüm planları bozan, oynanan oyunları ortaya çıkaran, duyguları altüst eden mektup, romanın bir tür olarak gelişim süreci içinde özellikle entrikanın açıklanmasında en önemli yardımcı unsur olarak nitelenir.* "[13] şeklinde belirtiyor. Mesnevi olmasına karşın bir hikaye anlatılması ve olaylar zinciri barındırması, Hüsn ü Aşk'taki mektupların da benzer işlevler için kullanılabileceğini göstermektedir. Bu nedenle Hüsn ü Aşk'ın içerdiği mektuplara -manzum olması dışında- modern bir romanda uygulanan mektup tekniği gözüyle de bakılabilir.

2- **Hüsn ü Aşk[14] ve Mektup Bölümleri**

Gibb'in "*Türk mesnevisinin kemal noktası ve tâcı*"[15] diyerek övdüğü, Muallim Nâci'nin "*Lisanımızda mesnevi tarzında yazılmış eski şiirlerin en güzeli*"[16] olarak nitelediği Hüsn ü Aşk, konusunun özgünlüğü ve anlatımının kusursuzluğuyla bu şöhreti fazlasıyla haketmiştir. fieyh Galip'in henüz 26 yaşındayken tamamladığı 2041 beyit ve 6'şar bentlik 4 adet tardiyyeden mürekkep mesnevisini, tasavvufi ve sembolik bir eser olarak okuyabilmemiz yanında isteyenin sade ve beşeri bir aşk hikayesi olarak düşünebilmesi zenginliğini ayrıca kanıtlar. Bazı edebiyatçılar eseri "lirik roman[17]", "şairin romanı[18]" olarak nitelerken, bazıları da "çağında bu gereksinimi karşılaması yönüyle romanın yanında"[19] gördüğünü belirtir.

Kendinden önceki devirlerde yazılan mesnevilerde kullanılan anlatım tekniklerinin Hüsn ü Aşk'ta da başarılı bir şekilde uygulandığını görüyoruz. Bu tekniklerden

biri de çiftin birbirine yazdığı mektuplardır. Nâme diye adlandırılan, toplam 92 beyitten oluşan mektuplar, adından da belli olduğu gibi sevgi ve aşka dâirdir.[20] Mesnevinin bu bölümüne kadar kahramanlarımızın mensup olduğu Muhabbetoğulları Kabilesi'nin çeşitli yönlerden tasviri yapılmış, sonrasında Hüsn ve Aşk'ın doğumu, nişanlanmaları, mektepte arkadaş olmaları anlatılmıştır. Yani esere buraya kadar, diğer mesnevilerde görülmediği derecede bir durgunluk hakimdir.

Mesnevide "Sühan'ın Onların Arasında Aracı Olması" bölümüyle okuyucuda, çiftin vuslatına dair bir heyecan belirmektedir. Doğal olarak, erken gelen bu vuslatın önüne engeller konularak mesnevinin soluğu uzatılacak ve aşıklar bambaşka serüvenlere koşulacaktır. İşte, Hüsn ü Aşk'ta karşılaşılan ilk engel de Hayret'in ortaya çıkışıdır. Bir aslan gibi korkusuz ve ülkenin baştan başa hakimi olarak tanıtılan Hayret, Hüsn ve Aşk'ın sevda haberlerini hoş karşılamamış ve bir daha görüşmemeleri yönünde emir vermiştir. Çaresizce bu emre itaat eden aşıklar için hicranın dayanılmaz günleri başlamıştır.

Mesnevinin genelinde aşıkların zor anlarında yardımlarına koşan, akıl veren Sühan, bu düğümün çözümünde de ortaya çıkacaktır. Kız olması hasebiyle feryâd figan etmesi ayıplanacak olan Hüsn, öğüt verilecek ilk taraftır. Sühan, Hüsn'e durumu sukûnetle karşılamasını öğütledikten sonra Aşk'la görüşmesini;

> Sen nâme yaz ben eyleyim isâl
> Bir dem dahi böyle hôş geçir hâl (s.186, b.859)

beytinden de anlaşılacağı gibi, mektup vasıtasıyla gerçekleştirebileceğini söyler.

Görüleceği gibi, mektup tarzı anlatımın mesnevide yer alışı, aşıkların yüz yüze görüşmelerinin engellenmesiyle gerçekleşmiştir. Pek çok kişi ve eser tarafından sıkça kullanılan bu gerekçe mesneviye başarılı bir şekilde yerleştirilmiştir. Okuyucu mektup yazma gerekliliğine inandırılmıştır. Ayrıca mesnevinin klasik gidişatından farklı bir bölümle karşılaşılması ve aşıkların birebir kendi duygularından, hallerinden haberdar olunması, eserin seyrine bambaşka bir yön verecektir.

fiairin "Sühan'ın Öğüt Vermesi" bölümünde 10 beyitle gerçekleştirdiği mektuba geçişin ardından "Nâme-i Hüsn bâ Aşk" başlığıyla Hüsn'ün mektubu yer almaktadır.

2/A) ***Nâme-i Hüsn bâ Aşk (Hüsn'ün Aşk'a Mektubu)***

fiair, mesnevide 864. beyitten başlayarak Hüsn'e 50 beyitlik bir mektup kaleme aldırır. Mektuplaşmanın diğer aşk mesnevilerindekilere nazaran göze çarpan ilk farkı, mektubun önce bayan tarafından yazılmasıdır. Bunun nedeni, mesnevinin seyrinde buraya kadar aktif olanın, daha çok aşk ve hasret ızdırabı çekenin Hüsn olmasıdır. Erkek kahraman Aşk şaşkınlık içindedir. Oysa Hüsn duygularından emindir ve Hayret'in koyduğu bu engeli ilk onun yıkmaya çalışması doğaldır. Mektubun başındaki 7 beyit İslâmi edebiyat anlayışımızın bir gereği olarak Allah ve Hz. Muhammed ile alakalıdır. Hüsn, ilk beyitle bir nevi besmele çeker. Allah'ın ismiyle başladığını söy-

lerek onu çeşitli isim ve sıfatlarıyla anar. Ardından şefaatçiliğini vurgulayarak Hz. Muhammed'i ve ashâb-ı güzîni selamlar. Konuya girişi ise mektubun sevgiliye gitmesi, ulaşması isteğiyle gerçekleştirir;

Bu nâme o yâr-ı câna gitsin
Bir âhdır âsmana gitsin (s. 190, b.871)

Mektubun içeriği ikinci mısrayla belirginleşmeye başlar; ayrılığın yol açtığı kederden bahsedilecektir. Hüsn, ayrılık acısıyla öyle tutuşmuştur ki, " âh "ını bu ateşin dumanına benzetip onun gökyüzüne ulaşması gibi, mektubunun da Aşk'a ulaşması gerektiğini söyler.

Anlatım türü olarak mektubun muhtevasını selamlama, haber verme-sorma ve temenni olarak üç ayrı bölüm halinde değerlendirecek olursak, yukarıda aldığımız beyitten itibaren selamlama bölümü bitmiş, haber verme-sorma bölümü başlamış olur. Hüsn;

Gerçi gam-ı dil beyân olunmaz
Âteş gibidir nihân olunmaz (s. 190, s.872)

beyitiyle, yaşadıklarının kağıda dökülemeyecek kadar gamlı (hüzünlü, kederli) olmasına rağmen, bu ayrılığın, ateş gibi gizlenecek bir tarafının olmadığını da söyler. Bir şekilde âşikar olacak bu ateşi Hüsn, mektuba dökerek Aşk'a aktarmak ister. Bu beyitle mektubu yazma nedenini ortaya çıkaran Hüsn, müteakip beyitlerde halini betimleyen manzaralar sunar, düştüğü durumu Aşk'a haber verir:

Bu nâme ki bir fakîrdendir
Gönli gibi kâğıdı şîkendir (s.190, s.873)

Hep bildiğimi tüketdi hicrân
Bîmâr olan eylemez mi hezyân (s.190, b.878)
Düşdümse niyâza nâzenînim
Elden ne gelir kafes-nişînim (s.190, b.880)

Ol hâl güm oldı bî-mecâlim
Âvâre idim şikeste-bâlim (s. 192, b.884)

Görüldüğü gibi, bu beyitlerde Hüsn içinde bulunduğu ruh hâlini çeşitli benzetmelerle aktarır. Kendisini fakir, bende (köle), şîkeste (kırılmış, yenilmiş, zavallı), bîmâr (hasta), hâk-i pây-i yâr (sevgilinin ayak toprağı) gibi sözcüklerle adlandırarak küçültür. Ayrılığın gönlünü parçaladığını, feryat-figan ettiğini, kimi zaman kendinden geçip sayıkladığını ve artık dermansız düştüğünü Aşk'ın bilmesini ister.

Mektubun bazı beyitlerinde Hüsn, Aşk'tan haber sorar. Ondan birşeyler öğrenmek ister:

Ey bendesine enîs olan şâh
fiimdi ne sebebden etdin ikrâh (s. 190, s.875)
Manzûrun olan şîkeste bendim
fiimdi kime bestesin efendim (s. 190, b.876)

Hüsn; şâh, padişâh, nâzenîn (nazlı), mâh, semen-ten (yasemin tenli) sözcükleriyle seslendiği, güneşe benzettiği Aşk'a, kendisine yüz vermemesinin nedenini sorar. Bir başkasına sevdalanıp sevdalanmadığını öğrenmek ister. Aşk'ın vefasızlığından yakınan Hüsn, kimi beyitlerde bu düşüncesini tehditkâr bir edayla vurgular:

Ey hâlime rahmi olmayan yâr
Fikr eyle ki rûz-i âhiret var (s. 192, b.890)

Âzûrde isen bu mâcerâdan
Cevr eyleme havf kıl Hudâ'dan (s. 194, b.899)

Ey ahterimi siyâh eden mâh
Vehm eyle ki müntakimdir Allâh (s. 194, b.901)

Bir âfete sen de dûş olursun

Âhım gibi şu'le-pûş olursun (s. 194, b.902)

Hüsn'ü kedere sevk eden yalnız Hayret'in yol açtığı ayrılık değildir. Bu hicrân acısını dindirmek için Aşk'ın hiçbir çabada bulunmaması da Hüsn'ü fazlasıyla üzer. Bu nedenle yukarıdaki beyitlerde Aşk'a kendisine çektirdiği bu cefadan vazgeçmesini, yoksa ahiret gününde ondan bunun hesabının sorulacağını hatırlatır. Bedduasını aldığından, onun da böyle bir âfete tutulup ayrılığın ateşten gömleğini giyebileceğini söyler.

Mektubun büyük bir kısmını temenni yüklü beyitler oluşturur. Hüsn, beklentilerinin neler olduğunu, hangi durumlarda rahatlayacağını Aşk'a bildirir:

El-ân ki hâlim oldı müşkil
Terk etme bu zârı merhamet kıl (s. 192, b.893)

Benden sana gayri olmaz ikbâl
Vasl u ecelimden etme ihmâl (s. 192, b.894)

Hayret bana kıldı zâr u muztar
Gayret sana düşdi ey dil-âver (s. 194, b.896)

Ger var ise sende bana rağbet
Var âh u figâna eyle âdet (s. 194, b.897)
Hasretde koma bu hâk-sârı
Bir sözle tesellî et bâri (s. 194, b.903)

Rüsvaylığım edersen ikrâh
Göster bana doğrusın nedir râh (s. 194, b.905)

Hüsn, her fırsatta yücelttiği sevgilisinden merhamet bekler. Ayrılıkları karşısında kendisi gibi feryat etmesini, bu hasreti daha fazla uzatmayarak bir sözle de olsa kendisini teselli etmesini ister. Hicrana kavuşarak son vermesini, en azından vuslatın imkansız olduğunu söyleyerek çektiği zulümden kurtulmak için ecelini getirmesini diler.

Mektubunu, artık söylenebilecek herşeyi söylediğini ve bu sıkıntının çözümünün Aşk'ın çabalarına kaldığını söyleyerek bitirir. Sonlarını Allah'ın hayretmesini diler. Yalnız Aşk'ın, bu mektubuna bir cevap yazmasını istediğine dair bir söz yazmaması dikkat çekicidir. Biz bunu;

Hayret bana vasla oldu mâni'
Bir nâmeye sen de olma kâni' (s. 192, b.886)

beytine bağlıyoruz. Hüsn'ün asıl dileği, mektubuna cevap almak yerine Aşk'la görüşebilmektir. Cevabın içini rahatlatabilecek olmasına rağmen, sorununun asıl çözümü olmadığını söyleyerek bir an önce vuslatı düşler.

2/B) ***Sûret-i Nâme-i Aşk (Aşk'ın Mektubu)***

"Sühan'ın Mektubu Aşk'a Ulaştırması" adlı, 12 beyitlik bölümle Sühan'ın mektubu Aşk'a vermesi, Aşk'ın mektubu okuması ve cevap yazmaya karar vermesi anlatıldıktan sonra mektuba geçilir. fiair burada geçiş için bir beyit kullanır:

Ol an alıp eline hâme
Yazdı o da bir cevâb-nâme (s. 198, b.925)

fiairin de belirttiği gibi Cevap-nâme niteliği taşıyan bu mektup, 926. beyitten başlamakta ve 42 beyitten oluşmaktadır. Yine Allah'ın adıyla başlanan mektuba, O'nu sıfatlarıyla klasik bir şekilde yüceltmek yerine, ayrılığın da O'ndan geldiğini belirten beyitlerle devam edilir. Aşk, bu şekilde övgüsüne konuyu da eklemiş olur:

Ma'mûr eden âlem-i belâyı
Mehcûr eden iki âşnâyı (s. 198, b.927)

Hüsn'i eden âftâb-ı rahşân
Aşk'ı eden âteş içre Bünyân (s. 198, b.928)

Me'yûse veren ümîd-i vuslat
Me'nûsı eden esîr-i hasret (s. 198, b.929)

Ayrılık acısı, Allah dünyayı yaratıp âlem-i ervâhtaki insanoğlunu buraya koyduğunda başlamıştır. Orada sevgilisiyle sürekli beraber olan Aşk için doğumla birlikte gelen bir hicran söz konusudur. Her şey Allah'ın emriyle olmuştur. Yine vuslat ümidi veya bu hasretin devamı onun izni doğrultusunda gerçekleşecektir. İki beyitle Peygamber Efendimiz ve evlâdı selamlandıktan sonra Hüsn'ün mektubundan bahsederek yazdıklarının bu mektuba cevap olduğunun anlaşılmasını sağlar. Cevabını yazmaya başlamadan önce, bunun ölü birinin cümleleri olacağı yönünde bir uyarı yapıyor. Söz, her ne kadar dirilerin hâli ise de, zaman zaman ölüyü de konuşturabilir. İşte bu mektup da ölü birinin kaleminden çıkmıştır:

Söz gerçi ki hâl-i zindegândır
Geh mürdeyi söyletir cihândır (s. 200, b.934)

Aşk ölümünün nedenini müteakip beyitlerde açıklıyor. Hüsn'ün ciğerde yanan alevli ateşin külünden olan, siyah bir kıvılcıma benzeyen mektubu onu ölüme sürüklemiştir. Yine aynı mektup için yaralanmasına neden olan bir ok, cehennem haberini getiren büyülü bir masal benzetmelerini yapıyor. Aşk, ardından Hüsn'ün vefasızlık ve vurdum duymazlık suçlamalarına cevap veriyor:

Bir nice zamân ki lâl idim ben
Ol havf ile pür-melâl idim ben (s. 200, b.939)

Sandın beni görmeyip uyanık
Ma'şûk benim de sensin âşık (s. 200, b.940)

Suskun olmasının, korku ve eleme batmasının, uykuda sanılmasının nedeni ise şu beyitle açıklıyor:

Ben ise bu vakti eyleyip yâd
Hayranlığı dil ederdi mu'tâd (s. 200, b.941)

Vurdum duymaz görünmesinin nedenini düşüncelere dalmış olmasına ve kendi-

sini bu duruma alıştırmaya çalışmasına bağlıyor. Hüsn'ün mektubunda kendisini köle, Aşk'ı padişah ilan ederek:

Ey bendesine enîs olan şâh
fiimdi ne sebebden etdin ikrâh

beytiyle sorduğu soruya ise şu güzel benzetmelerle cevap veriyor:

Ey kendini bende add-eden şâh
Yûsuf'dur olan fütâde-i çâh (s. 200, b.943)

Hûn sanma görüp elinde hınnâ
Bî-behredir aşkdan Züleyhâ (s. 200, b.944)

Kuyuya düşen, köle diye satılan kişinin Yusuf olduğunu, Züleyha benzetmesiyle de aşktan habersiz olanın Hüsn'ün ta kendisi olduğunu söyleyerek, padişah olan birinin kendisini köle ilan etmesine kızıyor. Yine aynı şekilde, aldığı mektupta Hüsn'ün perişanlığını, ayrılık ızdırabının onu ne hale koyduğunu sıklıkla vurgulamasına mukabil, Aşk da kendi yaşadıklarını anlatarak sitem ediyor. Sevgililer bir nevi perişanlık yarışına giriyor:

Zann-etme ki gam harâbı sensin
Rûşen günün âftâbı sensin (s. 202, b.947)

fiûrîde benim ki bin gamım var
Her gamda yine bin âlemim var (s. 202, b.948)

fiimdi sıra Hüsn'ün temennilerine cevap vermeye gelmiştir. Onun "neden ben figan ederken sen bir şey yapmıyorsun, vuslatı gerçekleştirecek bir çabada bulunmuyorsun, ya vaslı getir ya ecelimi" gibi dileklerine Aşk, sevda derdinin gizli tutulması gerektiğini söyledikten sonra şu beyitle cevap vermeye başlıyor:

Çün istedin ola âşkâre
Âsân görünür figâna çâre (s. 202, b.953)

Hüsn, yolladığı mektupla sevdasını itiraf etmiş, feryad-figâna başladığını söylemişti. İşte Aşk da bu sözlerden yararlanarak artık aşikâr olan bu sevda için tedbir aramanın kolaylaştığını işaret etmek istiyor. Önceden bu tedbirlere neden başvurmadığını ise:

Gam defterinin reîsi yokdı

Senden bana kâm ümîdi yokdı (s. 202, b.958)

Ol dâiye ber-tarafdı evvel
fiimdi buna çıkdı iş muhassal (s. 202, b.959)

beyitleriyle açıklıyor. Mektuptan önce bu vuslata dair bir ümidi olmamasına rağmen şimdiki durumun buna müsaade ettiğini söylüyor. Hüsn'den aldığı bu cesaretten sonra, Aşk'a canı pahasına da olsa bu emri (Hüsn'ün vuslat temennisi) gerçekleştirmek kalmıştır:

Fermân senin husûli benden
Cân verme benim kabûli senden (s. 204, b.961)

Aşk, sevgi gösterilerine, feryad-figâna başalayacaktır artık. Bunu gerçekleştirmek için hiçbir engel tanımayacak, ne olursa olsun sözünden dönmeyecektir. Hatta bu sözüne Allah'ı şahit gösterir:

Bed-ahdlik ummazam özümden
Ger haşr ola dönmezem sözümden (s. 204, b.962)

Sadât-ı kabîle în ü ândır
Çeksinler eli ki baş ü cândır (s. 204, b.964)

Bu yolda kim ola sedd-i râhım
Cân zâd-ı rehim Hudâ güvâhım (s. 204, b.965)

Yukarıdaki beyitlerle yolunda yürümesine ne kabile büyüklerinin, ne de bir başkasının engel olamayacağını söyleyerek mektubunun sonuna gelen Aşk, sevgilisini teselli etmekten de geri durmaz:

Tedbîr budur ki ederim ben
Ey gözleri haste hôş-dil ol sen (s. 204, b.963)

Sabr eyle biraz sen etme efgân
N'eyler bakalım Hudâ-yı zî-şân (s. 204, b.966)

Hüsn'ün gönlünü ferahlatmak için söylenen bu beyitlerin peşine herşeyin Allah'ın izniyle olacağını eklemeyi unutmayan Aşk, son sözlerinde ise mektubunun saklanması gereken can koruyucu bir muska olduğunu söylerken bir uyarıda bulunmayı da ihmal etmiyor:

Bu nâmemi sakla hırz-ı cân et

Ol ahdi ki eyledin amân et (s. 204, b.967)

Mektupta cevap bekleyen bir soru bulunmaması, Hüsn'ün yeniden mektup yazmasına mahal vermiyor. Aşk'ın öğütlediği gibi Hüsn feryad-figâna ara verecek ve çözümü Aşk'a bırakacaktır. Bu sözünün karşılığında Aşk'ın istediği şey ise Hüsn'ün verdiği yemini unutmamasıdır.

3- Sonuç

Necmettin Türinay, "Klasik Hikayenin Son Merhalesi: Hüsn ü Aşk" adlı makalesinden özetle aktaracağımız şu değerlendirmeleri burada zikr etmenin yerinde olacağını düşünüyoruz: Hüsn ü Aşk'ta, üç aşamalı klasik aşk mesnevilerin aksine dört aşamalı bir yapı dikkat çeker. Bunun nedeni ise Hüsn ile Aşk'ın mesnevinin ortasında rolleri değiştirmesidir. Türinay bu olayı Hüs ü Aşk'ın şifresi olarak tanımlar. Bu rol değişiminden kasıt, mesnevinin başında aşk ve vuslat özlemiyle yanan, kendisinden hareket beklenen taraf olan Hüsn karakterinin "sabır, iffet, sadakat ve haz" eksenine oturtulması, buna mukâbil, Aşk'ın mesnevi başındaki durgun, şaşkın kişiliğinin yerini aksiyonu yaratan, vuslat özlemiyle kendini serüvenlere atan âşık karakterinin almasıdır.[21]

Hüsn ü Aşk'ın diğer mesnevilere nazaran en önemli anlatım farkı şüphesiz bu rol değişimidir. Mektuplarımız bu değişimin odak noktasındadır. Biz, bu rol değişimine dâir ilk ipuçlarını mektup beyitlerinin içinde görüyoruz. Mektupları kısaca özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz: Hüsn'ün Aşk'a Mektubu; "Perişanlığının anlatımı ve Aşk'ın bu durumu çözmesi için harekete çağrılması"; Aşk'ın Cevabı: "Perişanlığının anlatımı ve çözüm için söz verilip Hüsn'ün sukûnete davet edilmesi. Türinay'ın işaret ettiği rol değişimleri, mektuplarda bu çağrıların yapılmasının ardından gerçekleşmiştir.

Necmettin Türinay'ın şu görüşünü de burada belirtmek gerekir: *"fieyh Galip'in asıl hedefi hiçbir zaman Hayriye'yi aşmak olmamalıdır. Evet bu belli bir şey!... Fakat onun önünde aşılacak bir merhale varsa, o da ancak koca Fuzûlî'nin Leyla vü Mecnûn'u olabilirdi. fieyh Galip'e zaten yakışan da kendisini Fuzûli'ye nisbet etmekten başka ne olabilir ki?"* [22] Bu fikri belirtmemizin nedeni, Dilek Batislam'ın mektup karşılaştırmalarında ulaştığı "*Fuzûlî'nin Leyla vü Mecnûn mesnevisiyle fieyh Galip'in Hüsn ü Aşk mesnevilerindeki mektuplar biçim ve içerik açısından diğer mesnevilerdeki mektuplardan daha çok birbirine benzemekle birlikte bir karşılaştırma yapıldığında kimi farklı özelliklerin varlığı dikkat çeker."*[23] sonucunun, Türinay'ın görüşünü destekler mahiyette olmasıdır. Batislam'ın belirttiği gibi, farklar yalnız biçimsel özelliklerle sınırlıdır. İşlev ve içerik açısından iki eserdeki mektuplaşma büyük benzerlikler taşımaktadır.[24]

Kısaca değerlendirecek olursak mesnevide yazılan mektupların işlevi, Hayret engelinin aşılıp çiftin görüşmesi, vuslatın tetiklenmesi ve içerdiği çağrılarla (sonraki bölümlerde karşılaşılan) rol değişimine ön ayak olmasıdır. Bu işlevler içinde günümüz mek-

tuplarının işleviyle uzlaşmayan sadece rol değişimidir. Zaten bu değişim Hüsn ü Aşk'a özgü bir durum olup, ancak onun gibi tasavvufi sonuçlar amaçlayan bir eserde karşımıza çıkabilir. Geriye kalan, aşk ızdırabını aktarmak, hasret acısını dillendirmek, engeli mektupla aşmaya kalkmak, haber vermek, temenni ve istekte bulunmak gibi işlevler aynen kullanılmıştır. Ayrıca cevap mektubunda suçlamalara karşı yanıtlar, temenni ve isteklere karşı sözler verilmiş, üzüntüye engel olmak için teselli edici sözler söylenmiştir. Hatta halk kültürümüzde mektup saklamak geleneği de "mektubu muska niyetiyle sakla ki korusun seni (s. 204, b.967)" denilmesiyle esere yerleştirilmiştir.

Emel Kefeli'nin tasnifine göre mesnevimizdeki mektupları, "Gerçeği değiştiren mektuplar"[25] sınıfına koyabiliriz. Mektuplar, bu sınıftaki mektuplarda olduğu gibi bir aşk itirafı ve gizli duyguların açıklanmasıyla içinde bulunduğu mesneviye yön veren bir unsur durumundadır. Hüsn'ün gönderdiği mektubun içerdiği aşk sözcüklerinden ve vuslat özleminden güç alan Aşk, şaşkınlığını üstünden atıp duygularından emin olacaktır. Hüsn'ü kabile büyüklerinden isteyecek, ardından asıl hareketin oluştuğu zorlu yolculuğa çıkacaktır. Sonuç olarak anlatım tekniği olarak mektup Hüsn ü Aşk'ta üzerine düşen tüm işlevleri yerine getirmiş, modern bir romanı aratmayacak şekilde iyi bir kurgu üzerine oturtulmuştur.

---

* Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

1 H. Ersoylu-M. Kutlu-R. Ertem, "Mektup" maddesi, **Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.6, Dergâh Yayınları, İstanbul 1986, s.231.

2 Orhan fiaik Gökyay, "Tanzimat Dönemine Değin Mektup", **Türk Dili Mektup Özel Sayısı**, C.30, S.274, Ankara, Temmuz 2004, s.22.

3 fierif Aktaş- Osman Gündüz, **Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 124.

4 Ersoylu-Kutlu-Ertem, age., s. 231.

5 Ersoylu-Kutlu-Ertem, age., s.232.

6 İ. Çetin Derdiyok, "Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.736-739.

7 Gökyay, age., s.18,19.

8 H.Dilek Batislam, "Bağdatlı Rûhî'nin Mektup Tarzında Yazılmış Bir Kasidesi", **Dergâh**, S. 102-103, Ağustos-Eylül 1998, s. 14.

9 Gökyay, age., s.22.

10 Fevziye Abdullah Tansel, "Türk Edebiyatında Mektup", **Tercüme Dergisi**, C. 16, S.77-80, 1964, s. 390.

11 Dilek Batislam, "Mesnevilerde Mektup Tarzı Anlatım", **İlmi Araştırmalar**, S.13, İstanbul 2002, s. 20.

12 Atilla Özkırımlı, "Mektup" maddesi, **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.3,, Cem Yayınları, İstanbul 1987, s.839.

13 Emel Kefeli, **Anlatım Tekniği Olarak Mektup**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002, s. 10.

14 fieyh Galip, **Hüsn ü Aşk**, haz. Muhammet Nur Doğan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002. (Çalışmamız-

da beyit ve açıklamalar hususunda bu kaynaktan faydalanılmış olup, alıntı yapılan beyitlerin yanında verilen sayfa (s.) ve beyit (b.) numaraları bu esere aittir.)

15 E. J. Wilkinson Gibb, **Osmanlı fiiir Tarihi**, çev: Ali Çavuşoğlu, C.4, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 389.

16 Muallim Naci, **Osmanlı fiairleri**, haz: Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 114.

17 Necmettin Türinay, " Klâsik Hikaye/Lirik Roman", **Yedi İklim**, S.64, Temmuz 1995, s. 17.

18 Necmettin Türinay, " Klâsik Hikayenin Son Merhalesi: Hüsn ü Aşk", **fieyh Galip Kitabı**, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 89.

19 fierif Aktaş, " Bir Anlayışı Romanı: Hüsn ü Aşk", **fieyh Galip Kitabı**, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 123

20 İskender Pala, "Nâme", **Ansiklopedik Divan fiiiri Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 307.

21 Türinay, fieyh Galip Kitabı, s.90-94.

22 Türinay, fieyh Galip Kitabı, s. 97. (Makale de Hayriye olarak geçmekle birlikte, kastedilen Hayrâbâd olmalıdır.)

23 Batislam, İlmi Araştırmalar, s.32

24 Batislam, İlmi Araştırmalar, s.32.

25 Kefeli, age., s. 40.

VEFA TAŞDELEN

TÜRKÜ VE MEKTUP

Ayrılığın ve gurbetin olduğu yer, türkünün ve mektubun da olduğu yerdir. Aşk, ölüm ve ayrılık gibi insan varoluşunun kırılmaya uğradığı yerlerden türkü fışkırır. Halkımız büyük felsefe yapıtlarına imza atmamıştır. İleri düzeyde bilimsel ve teknolojik buluşlar da gerçekleştirmemiştir. Ama türkü söylemiştir ve bu anlaşılması gereken bir şeydir. "Türkü ve Mektup" başlığını taşıyan bu yazıda sevgi, ayrılık, gurbet ve hasret temaları bağlamında "türkülerde mektup" konusunu ele almaya çalışacağız. Bunu yaparken, yazımızın amacı her ne kadar *türküleri felsefe ile okumak* olmasa da, konunun otantikliğini bozmamak koşuluyla, birkaç felsefi değinide bulunacağız.

1. Türkü: Halin Dili

İnsanın "eninde sonunda" tecrübe edeceği, ne yaparsa yapsın kaçınamayacağı haller ve yaşantılar vardır. Eninde sonunda ayağım taşa takılacak, eninde sonunda düşeceğim, eninde sonunda mücadele edeceğim, eninde sonunda yorulacağım, eninde sonunda yenileceğim… Eninde sonunda benim olacak bu yaşantılar, beni kendim yapan, dünya içinde bulunuşumla ilgi özsel yanı temsil ederler. Bu dünyada bulunurken, dünya içindeki sınırlı ve sonlu varlığımla, aslında eninde sonunda kaçınamayacağım bu özle birlikte varolurum. Burada değil, şurada da yaşayabilirim, şu işi değil bu işi de yapabilirim. Okumadan, yazmadan, çalışmadan da yaşayabilirim. Oysa acıyı, ayrılığı ve ölümü tanımadan bu dünyada bulunamam. Onlar, bu dünyada bulunuşumun özsel yanını verirler bana. Yaşamı baştan sona çepeçevre kuşatan "sınır durumlar"[1] varsa eğer, sevgi, ayrılık, hasret ve acı da ona dahil olmalıdır: Eninde sonunda ayrılacağım, eninde sonunda yitireceğim, eninde sonunda acı çekeceğim, eninde sonunda öleceğim… Bu sınır yaşantılar, ne denli acı çekmeye yatkın olduğumu, adeta acıya tutulmak için bu dünya sürüldüğümü gösteriyor. Varoluşun neşesini, sevincini ve coşkusunu içtenlikle yansıtmalarına karşın, türküler, sanki varoluşun bu sınır durumlarını dışa vurmak için söylenmişler. Denebilir ki, sevinç ve neşe ikincildir. Sevinç, hüzünden sonra gelir, bu nedenle hüznü tanır. "Türkü yakmak", "türkü çağırmak" sözleri bile, türkülerin fışkırdığı kaynağı, bu kaynağın neşe, sevinç ve coşku kaynağı olmadan önce, bir ayrılık, hüzün ve umarsızlık kaynağı olduğunu gösterir. fiöyle de denilebilir: Halkımızın sofrasındaki ekmek ne kadar somut bir şeyse, yüreğinde tuttuğu hüzün de o kadar somut bir şeydir. Türküleri geliştiren asıl kaynak, bu hüzündür.

Bugün türkülerin bir anlaşılma sorunu ile karşı karşıya olduğu düşünülebilir. Gerçekten de, türkülerin yaşandığı ve söylendiği dünün dünyası ile dinlendiği bugünün dünyası arasında yaşam biçimi, dünya algısı ve değer duygusu açısından önemli fark-

lar vardır. Türküler, söz ve müzik olarak yaşasalar da, içinden çıktıkları yaşantı ve hal boyutu açısından yabancılaşmaya uğramışlardır. Ne var ki, yalnız insanın arızi yönüne ilişkin değildir onlar, yeryüzündeki varoluşun özsel yanını da ifade ettiklerinden, insanın yaşadığı her yerde ve her dönemde bir karşılık bulacaklardır kendilerine. Türkülerin dünyası değişmiştir, bununla birlikte, insanın yeryüzünde bunuşu ile ilgili özsel yan yok olmamıştır. Dolayısıyla varoluşun sınır durumları, insan varoluşunun özsel yanını oluşturmaya devam ettikçe, türküleri anlamamız için hep bir neden olacaktır önümüzde. Bu özsel yan kendini fanilik duygusu olarak dışa vurma eğilimi taşır. Türkülerin köklerini besleyen en önemli kaynak, bu duygudur. Türkülerdeki hüzün ve coşku, bu fanilik bilincini üstü örtük de olsa hep sıcak tutar. Sözgelimi, *"Geçen gün ömürdendir"* deyişinde, ayrılığın, fanilik karşısında apayrı bir öze kavuştuğunu görürüz. Bu özde, duyulan acele ve tedirginlik ile yaşanan her an, varoluşun faniliği karşısında sonsuz bir değere kavuşur.[2] Ne var ki, yaşamı değerli kılan şey, salt "ölüm karşısında" ve "ölüme-doğru" olması değildir. Geçen günü anlamlandıran şey, sevgidir. Burada, sevgi, faniliği keşfetmekte, bu keşifle adeta yaralanmaktadır. Ölüm varsa, sevgiyi yaşamak için hayat gerçekten kısa demektir. Bu, yaşanan zamanın anlamını ve değerini öne çıkaran bir tutumdur.[3]

Bugün türkü dediğimiz yapı, hal ve yaşantı olarak zamanın bir noktasında başlamış ve bir noktasında bitmiş bir hadiseyi, bir öyküyü verir bize. Türküde bu hal ve yaşantı önceliklidir. Her türkü, biricikliği olan, zaman bakımından geçmişte kalmış bir olayı, bir hadiseyi konu edinir. Türkünün hücresidir o. Ama türküye girince, yaşanan hal türkünün hali olunca, "model olma" özelliği de kazanır. Türkünün her icrası, bizi temelde olan bu hadiseye, bu yaşantıya geri götürür. Türküde yaşadığımız, başkasının değil, kendi halimizdir aslında. Türkü sesiyle, sözüyle, sazıyla, ihtiva ettiği yaşantısıyla bütünlüğü olan bir ruh halinin adıdır. Yalnızca söylemenin değil, türküleri, ihtiva ettikleri yaşantı ve ruh haline göre dinlemenin de bir sırası ve zamanı vardır. Türkü halini oluşturan şey, bu öğelerin birlikteliğidir. Onlardan hiçbiri, kendi başına "türkü" değildir. Türkü, bu öğelerle birlikte dile gelir. Türkülerin anlaşılması da, bu öğelere katılma ve onları "kendinde hissetme" ile mümkündür.[4] Denilebilir ki, türkü söyleme ve türkü dinleme, dünya karşısında, sanatsal, varoluşsal ve felsefi bir tavırdır. Türkü dinlerken, türkü sayesinde kendimizi anlıyorsak, türkü söylemek gibi türkü dinlemenin de bir ruh hali gerektirdiği düşünülebilir. Türküyü anlamlı kılan türkünün sözü, sesi, sazı kadar, bütün bunara anlam kazandıran, dinleyenin ruh halidir. Türkü, ruhumuza üflediği hava ile, içimizdeki sesi ve anlamı uyandırır. İçinde türkülerin ima ettiği yaşantının bir karşılığı olmayan ve bu yaşantıyı kendinde hissedemeyen kişi, türküleri anlamakta güçlük çeker.[5] Türkülerin anlaşılabilmesi için, türkülerin dünyasından, zaman, kültür ve yaşantı bakımından uzaklaştığımız gerçeği dikkate alındığında, empati yeteneğinin giderek daha çok gerekli olduğu söylenebilir. Empati, bizi temeldeki yaşantıya geri götüren yoldur. Bizi oraya kendimizle bir-

likte götürür, içi boş bir varlık olarak değil. Artık burada bir türküyü anlamak, salt türkü deki yaşantının anlaşılması değil, kişinin kendisini, kendi içsel zenginliğini de kattığı bir anlama olacaktır.

Türküler, halin dolaylı anlatımına, zenginleştirilmiş, sanatsal hale getirilmiş ifade biçimine başvurmazlar. Onlar yüreğin aracısız dilini kullanırlar. Türkülerin dili sanatsal, edebi ve felsefi bir dil değil, gündelik dildir. Bu ifade biçimi, duyguların, düşüncelerin, hislerin doğrudan, yabancılaşmaya uğramamış ifadesidir. Mantıklı, akıllı, sanatsal olması öncelikli değildir. Türkünün dili, bir halin, halleşmenin dilidir ve bu onları içtenlikli hale getirir. Bu dil henüz sanatsal, düşünsel, felsefi, kültürel, hatta ahlaksal yönden işlenmemiş bir dildir. Bu seste, yürekten gelen bu ilk anlamda, zaman zaman toplumsal bilince aykırı öğeler bulunabileceği için tepki görme olasılığı vardır.[6] Türkü ilk dile gelendir. Felsefe ve sanat öncelikli bir dil değildir. Yine de yalın ve içtenlikli yapısı ona sanatsal ve düşünsel bir derinlik kazandırır. Basit ama şaşırtıcı, basit ama güzel, basit ama çekici, basit ama vazgeçilmez, basit ama olağanüstü, basit ama derin. Yüreği doldura ifadeler, gündelik dil, bu basitliği oluşturur. Kimi zaman coşkulu, neşeli. Kimi zaman hüzünlü, kahırlı. Kimi zaman neyi nasıl söyleyeceğini bilmeyen: arzuhal, yakarış, dilek. Bir çığlık, bir ağıt, bir dua.[7]

Türküden söz etmek, türkülerden söz etmek olacaktır. Her türkünün, kendine göre bir havası, bir ruh hali ve dile getirdiği bir öykü vardır. Onlar tek bir bilincin ürünü değildir. Bu nedenle, "türkü" başlığı altında kendi içinde birliği, bütünlüğü ve tutarlılığı olan bir metinden söz edemeyiz. Türküler kendi içlerinde varoluşun farklı yüzlerini yansıtırlar. Bu nedenle herkese değil, ancak bu hale sahip insanlara seslenir ve onlara bir şey söylerler. Türkü sayısınca farklı yaşantı, farklı öykü ve ruh hali vardır. Yine de onları, sevinç/neşe ve hüzün kavramları ile belirleyebiliriz. Halk neşesini, eğlencesini, sevincini türkülere katarak onu paylaşılan, birlikte yaşanan bir şenlik haline getirmiştir. Düğünler, bayramlar, özel günler bir şenlik olarak yansır türkülere. Türkülerin sürekli eğilim duyduğu konulardan biri de hüzündür. Bu eğilim, insan varoluşunun, başta sözü edilen özsel gerçekliğinden kaynaklanıyor olabileceği gibi, türkülerin, bu dünyadan muradını alamamış, hayal kırıklığına uğramış, kısaca "aldanmış" insanların yüreklerinin sesi olmasından da kaynaklanır. Türküler, bu dünyadan muratlarını alanların değil alamayanların, hayallerini gerçekleştirenlerin değil gerçekleştiremeyenlerin, dünyaya doyanların değil gözü arkada kalanların söylemidir.[8] Onlarda, yeryüzündeki varlıklarına neşe katacak, yüreklerini dinginleştirecek, arzularına isteklerine, "muratlarına" kavuşmadıkları için hayatı boş, fani, acılı bir süreç olarak görenlerin duyguları vardır. Bu duygunun özü şu şekilde özetlenebilir: İnsan bu dünyaya sanki bir hayal kurmak, bir temennide bulunmak için gelmiştir. Hayatta başarılı olmak, insanın özce olgunlaştığı bir seviyeye ermek, daha ileri, daha güzel, daha büyük bir hayal kurmada değil, hangi hayali kurarsa kursun, sonunda ha-

yal kırıklığına uğrayacağı bilgisine erişmektedir. Bu nedenle neşeden ve sevinçten çok hüzün vardır türkülerde.

Gönül, yalnız türkülerin değil, halk kültürünün, edebiyatın ve sanatın da önemli bir kavramıdır. Türkü açısından bakacak olursak, onu, kişinin eğilim duyduğu, arzuladığı, bu dünyada yaşarken varlığını kendi varlığı ile tamamlamak istediği bir güzel sevgisi, güzele karşı eğilim, hoş olanı isteme olarak görebiliriz. Buna göre gönül "arzu eden", "isteyen" bir güçtür. Türküler gönlü, daha çok içinde yaşanılan anın bir eğilimi olarak betimlerler. Yaşamın çağrısı ve akışı vardır onda. Gönül güzel olanı ister, hoş olanı ister, tatlı olanı ister. Sevmek ister, sevilmek ister, sevdiği ile birlikte olmak ister, iyi yaşamak ister, güzel yaşamak ister, hatta sonsuz yaşamak ister. Varlıklı, güçlü ve zengin olmak ister. Acıdan uzak kalmak, rahat ve huzur içinde yaşamak ister. İmkânsız olanı bile ister. Bu nedenle bazen "deli gönül" olur adı. İmkânsıza çarpıp çarpıp yere düştüğünde, iki şey birden gerçekleşir: İlkinde feleğe sitem yükselir, ikincisinde ise zihin imge, olağanüstü özelliklerle donanmış "allı turna" gibi düşsel varlıklar üretmeye başlar. İstemek gönlün işidir.[9] Çünkü o dünyayı ve dünyanın güzelliklerini sevme yetisidir. Ama bütün bunları isterken, isteklerinin makul olup olmadığını düşünmez. Onun yerine akıl ve sağduyu yapar bu işi. Gönlün istekleri, insanı yücelten, kişiliği olgunlaştıran erdemlerle bağdaşmayabilir. İnsanın bazı erdemler ve insanlık değerleri uğruna fedakârlıkta bulunması, istek ve arzularından feragat etmesi gerekebilir. Sağduyunun bu bakış açısı gönle zor gelir. O, isteklerine hemen kavuşmak ister. Onların iptal edilmesine, hatta ertelenmesine bile tahammülü yoktur. Gönlün istek ve arzularında toplumsal ve ahlaksal değerlere aykırı öğeler bulunabilir. Bu anlamda, gönlün sesi, sağduyunun sesi olmayabilir. Yüreğin istediği şey murattır. Murat almak, murat almamak, gönlün arzularına kavuşması ile ilgili bir durumdur. Gönlün arzularını gerçekleştirememesi, türkülerde, "murat alamama" olarak ifade bulur. Dünyadan muradını alamayan, denebilirse, dünyadan gözleri açık giden, yaşarken hayal kırıklığına uğrayan ve mutsuz olan insanların türküleri, genellikle "feleğe sitem" şeklindedir. Felek, dünyadır bir bakıma. Gönülde sonsuzca arzulama gücü, felekte ise bu arzuları sonsuzca geri çevirme karşı gücü vardır.[10] Hüzün, hayal kırıklığı ve feleğe sitem, gönlün arzularının geri çevrilmesinin bir ürünüdür. Öte yandan, felek, insanların yazgıları ile ilgili bir deyimdir. Gönlün isteklerine karşı yaşamın gidişatını elinde tutan, onu istediği yönde evirip çeviren bir güçtür. Gönül onu geçemez. İşte bu geçilmez güce sitem vardır türkülerde. Bu bir bakıma Tanrı ile dolaylı bir konuşmadır da. İnsan olmanın güçlükleri, yaşamın kırılganlığı ve hüznün tabiiliği konusunda bir arzuhaldir. Bu arzuhalden sonra artık yapacak bir şey yoktur. Bu durumda türkü bir teslimat tutanağı haline gelir.[11]

Burada şu da söylenebilir: Türküler yer yer bir ağıttır. Bu ağıt, başka birinin ardından değil, daha çok kişinin kendi varoluşunun ardından yaktığı bir ağıttır.[12] Bir direnmenin, reddin, meydan okumanın, başkaldırının değil, kabullenmenin ve rıza

göstermenin ifadesidir. Hüzün ona başka bir seçeneğinin olmadığı bilgisini vermiştir. Bu onun kendisini bilmesi konusunda bir bilgeliktir. Türküler böyle bir "ermişliğin", böyle bir "bilgeliğin" gönül yorumlarıdır. Fakat onlar aynı zamanda örtük bir sitemdir de: Eğer hayat varsa, eğer gönül varsa, eğer hayal varsa, eğer murat varsa, eğer dünya varsa, eğer gençlik varsa, böyle mi olmalıdır gerçekten, her şey böyle mi bitmelidir? Hüznün bilgeliği, hayatın karşısına ölümü, hayalin karşısına gerçeği, gençliğin karşısında ihtiyarlığı, kavuşmanın karşısında ayrılığı koyarak gerçeğe bağlı kalır. Bu nedenle türkülerin öne çıkardığı kanı, hayatın bir "aldanma" olduğu yönündedir. "Murat" denilen, "hayal" denilen, hatta "dünya" denilen şeyin kendisi, bir aldanıştır. Bu nedenle türküler sürekli hüzne eğilim duyarlar, bu nedenle sevinç hüznü tanır ve tam olarak ikincildir.[13]

2. Ayrılık Diye Bir fiey

Türkülerden ve mektuplardan söz etmek, kaçınılmaz olarak ayrılıktan ve hasretten söz etmek olacaktır. Yalnız şiirlerin, edebiyat ve sanat eserlerinin değil, türkülerin de önemli temasıdır ayrılık. Taşıdığı olumsuz çağrışıma ve içerdiği acılı yaşam biçimine karşın, oluşturucu bir güçtür. Ayrılık olmasaydı, türkülerden bazıları da olmayacaktı kuşkusuz. Bu yaşantıyı ortaya çıkaran durum, kalbin yakınlığıdır. Kalplerin yakın ve bir olduğu yerde, gerçek anlamda ayrılıktan söz edilebilir. Kalpleri yakın olmayan insanların ayrılığı da söz konusu olmaz. Önce sevgi vardır, ayrılık sonra gelir.[14] Sevgi, her uzaklığı ayrılık ve gurbet yapma eğilimi duyar. Seven insanların olduğu ortam, mutlulukların ve kavuşmaların olduğu kadar, belki daha fazla, ayrılıkların da olduğu bir ortamdır. Ve ayrılık her zaman acıtmıştır yürekleri. *"Ölüm Allah'ın emri, ayrılık olmasaydı"* der türkü. Benzer şeylerin kendi aralarında kıyaslanabilecekleri dikkate alındığına, ayrılık ancak ölümle kıyaslanılabilecek bir acı deneyimidir. Öyle ki, ölümle kıyaslandığında, ölüm sanki daha tercih edilebilir bir halmiş gibi görünür. Çünkü, türkünün diliyle söylersek, "*ayrılık ölümden beter*"dir.[15] Ayrılık mesafedir, uzaklıktır. Uzaklığı, gurbet ve ayrılık yapan, sevgidir. Uzaklık, sevgiden ötürü ayrılıktır, ayrılık sevgiden ötürü gurbettir. Ayrılığın ve hasretin büyüklüğü, sevginin büyüklüğüncedir. Sevgisi büyük olanın hasreti, hasreti büyük olanın da gurbeti büyük olacaktür.

Ayrılığın tecelli ettiği yaşantı durumlarından en önemlisi "gurbet"tir. Türkülerin sahibi olan Anadolu insanı, gurbet insanıdır.[16] O, hem kendi ülkesinde, hem de ülkesini bırakıp başka ülkelere giderken gurbeti ve tabii ki ayrılığı yaşamıştır. Ayrılık, seven kişilerin arasına giren uzaklık, mesafe ve çaresizliktir. Türkü kahramanı, her ne kadar "yol ver" diye ünlese de, dağlar arasından bir yol bulmak, dağları aşıp gitmek, sılaya, sevgiliye, eşe dosta kavuşmak kolay değildir. Bu nedenle türkülerde geçen dağ imgesi, genellikle "müşkül" ve "ayıran güç"tür. Ayrılık çekenlerin gözleri dağlarda olur. Çünkü sıla, yar, eş dost, kim varsa hasreti çekilen, işte o dağların ardında

bir yerdedir. Bu nedenle dağ, öncelikle aşılması ve geçilmesi gereken bir "engel"dir. Ama başı pare pare dumanlandığında, kar ile boran kendisini geçilmez kıldığında, hüzün ve kasavet de o denli çoğalır.[17] Ama türküler, ümidi de besler: Dağ, ne kadar çaresizliği ve umarsızlığı dile getirse de, sevginin gücü, dağı yol eylemeye yeter. Bu imgelerden biri "turna", diğeri "at"tır. Turnalar yücelerden uçuşları ve güçlü kanatları ile "dağı yol eyleyen" varlıklardır. Kanat mesafeyi yok eder. İnanılmaz bir şeydir. Uzaklığa meydan okur. At da vardır, ama mekanı gurbet haline getiren uzaklığı aşacak, dağı yol eyleyecek güce sahip değildir. İşte turna, düşsel güzelliği, güçlü kanatları ve şaşmaz yön duygusu ile dağların üstünden uçacak, sılaya ulaşacak, selam iletecek ve hali arz eyleyecektir.[18]

Düşsel bir durumdur bu. İşin gerçeği ise "mektup"tur. Bu nedenle mektup, hep bir kuşun gagasında hayal edilir, hızlı gitsin, çabuk gitsin, bir an önce yerine ulaşsın diye. O da, tıpkı allı turna gibi dağları aşacak, uzaklardan seven ve hasret çeken yüreklere selam götürecektir. Bu nedenle, mektup, yaşanan çaresizliği ümide, hasreti sözcüklere dönüştürme sanatıdır. Öpüp koklanan, itina ile saklanan bir armağandır. Selamdır, haberdir, arzuhaldir. Kimi zaman başkasına yazdırılır utana sıkıla, ya da okutturulur.[19] Yare arzuhal yazan katip yücedir, kalem tutan eli kutsaldır. Katip, üçüncü kişi olsa da, doğrudan diyaloğun içinde olmasa da, sırra tanıklık edendir. Konuşmayı kesen ve iletişimi yok eden değil, olanaklı kılandır. İşte bu aracı kişiliğinden ötürü yüksek ve uludur. Bir Veysel türküsü şöyle der: *"Kurban olam kalem tutan ellere / Katip arzuhalim yaz yare böyle."* Yürek saftır. Halini doğrudan arz edecek yol yordamdan, sözcük ve cümle bilgisinden yoksun olsa da, ayrılık ve hasret içinde bir olgunluk ve erdem kazanmış, kadir kıymet bilir hale gelmiştir. Bu bilgelik, bu olgunlaşma, acıyı, sabrı ve tevekkülü de öğretmiştir ona. Artık mektup sıradan bir konuşma değil, kişinin kendini yoklaması, içindeki insanlık özünü işlemesi ve ötekine erme çabasıdır. Konuşmayı bilmese de konuşma isteğidir, yazmayı bilmese de yazma aşkıdır, okumayı bilmese de okuma sevdasıdır.[20]

3. Bir Yaşantı Olarak Mektup

Çeşitli mektup biçimleri vardır. Siyasi mektup, ticari mektup, edebi mektup, felsefi mektup, dini mektup, vb. Türkülerde yer alan mektup daha çok "hali bildiren" mektuptur. Bu nedenle, içinde ticari ifadeler yer almaz. Bir borcun veya alacağın tahsilini istemez. Talep edilen ticari eşyaların listesini sunmaz. Resmi bir mektup da değildir. Türkülerdeki mektup, sevgiliye, eşe dosta yazılan mektuptur. Bu, birbirlerini seven, özleyen ve merak eden insanlar arasındaki halleşmedir.[21] Yola durup "gelenden geçenden", göklere bakıp "uçan kuştan" haber sormak da, türkülerdeki haberleşme biçimlerinden biridir.[22] Bu çaresizliği imleyen ifadelerin yanında mektup, daha makul ve daha olası bir tarzdır. İmkansızlık karşısında bir "imkan"dır, çaresizlik karşısında bir "çare"dir. Dolayısıyla zor şartlar altında, birbirini seven ve merak eden in-

sanların aralarındaki iletişimi sağlayan, bu nedenle de kendisine büyük değer atfedilen bir haberleşme biçimidir.[23] Ayrılığın getirdiği merak ve iletişim ihtiyacı, hasretin verdiği acı, mektupla birlikte haber yollama, selam gönderme, armağan sunma şeklinde çeşitli ifade biçimleri ile birlikte varlık kazanır.[24]

Mektup bir arzuhaldir.[25] Yabancı dil bilmez. Türkü de arzuhaldir. O da yabancı dil bilmez. Gönlün dilini konuşur her ikisi de. Bu nedenle her zaman yazılandan ve söylenenden daha fazla bir anlamı ifade ederler. Sözcüklerde, cümlelerde, zarfın ve kağıdın kendisinde, söylenenden daha fazla bir anlam vardır. Öncelikle yarin eline değmiştir. Öncelikle yar katından gelmiştir. Öncelikle yarin kaleminden çıkmıştır. Öncelikle yarin kalbinin sesidir, öncelikle yarin düşüncesidir, öncelikle yarin duyguları ile yüklüdür. Dolayısıyla kağıdı ile, zarfı ile, pulu ile, yazılanları ve yazılamayanları, söylenenleri ve söylenemeyenleri ile anlam yüklüdür. Mektubun ucunu yakmak, içine bir hediye koymak, duruma göre kalp veya el figürleri çizmek, gagasında mektup taşıyan kuş resimleri yapmak, bütün bunlar, türküleri yaşayan, üreten ve söyleyen halkın mektup geleneği arasında yer tutan, kendine özgü anlam ve imaları olan simge ve sembollerdir. Böylece yalnız sözcüklerle değil, farklı simgelerle de sevginin ve hasretin iletimi gerçekleşir. Sadece haber değildir mektupla gelen. Sılanın, gurbetin, dostun, sevgilinin halidir.[26] Mektup; kâğıdı, pulu, zarfı, yazısı, kokusu, gelmesi, gitmesi, postası, postacısı, kısaca adetleri ile başlı başına bir yaşantıdır. İfade ettiği haber ile kişiye özgü bir değer taşır. Benim mektuplarım benim için değerlidir. Kişiye özgülüğü, ona tüm içtenliğini kazandırır.

Bir de mektubun kesilmesi durumu vardır. Bir şey olur, mektup kesilir ve artık gelmez olur. Acılı bir durumdur bu. Mektup, ölüm ve kalım arasındaki sınırı netleştirir. O kesildiği zaman, sınır birbirine karışır.[27] Mektup gediği sürece, yürekler arasındaki uyum, dirlik ve düzen devam ediyor demektir. Mektup yaşam, sevgi ve sadakat belirtisidir. Bu önemli bir şeydir. Zira gurbetin, kahrı ve acısı yanında, bir de sılayı unutturan büyüsü vardır. Bu büyüye kapılıp geride kalanları unutanlar da vardır.[28] Ama türküler, gönlün sesi olarak daha çok içtenliği, sevgiyi, sadakati, fedakârlığı, erdemi, dürüstlüğü ve bütün bunların temelinde olan insancıllığı (*insaniyeti*) dile getirirler. Bu ifadelerde, kendisini söyleyen/çığıran halkın karakteri, özü ve temeli vardır. Onları hilenin, yalanın, ikiyüzlülüğün, bencilliğin, sahtekarlığın ifadesi olarak göremeyiz. Türküyü türkü yapan öz, samimiyet ve dürüstlüktür.[29] Türkülerde bu savı çürütecek ifadelere de rastlanabilir, ama onlar istisna söyleyişlerdir. Bir halkın yüreğinin sesi olan türküler, o halkın karakterine tanıklık ederler. Dürüstlüğün, içtenliğin, erdemin yaralanması, bu karakterin de yaralanması olacaktır.

Sonuç

Mektup ayrılık diye bir şey olduğu için vardır ve herkes mektup sözcüğünden kendi ayrılığı kadar bir şey anlar. Burada hermeneutik bir sorundan söz edilebilir: Artık "gurbet" sözcüğü, eski anlamını yitirmiştir. Ayrılık sözcüğü de iletişimin ve hızın

gündelik hayatımıza girmesi ile eski anlamını kaybetmiştir. Türkülerdeki anlam, yaşam biçiminin değişmesi ile eksilmeye uğramıştır. Dün "gurbet", "yaban el" diye türkü yakan insanların torunları, bugün oraları "sıla/yurt" edinmişlerdir. "Allı turna"nın ima ettiği hız ve iletişim gücü, günümüzün olağanüstü iletişim teknolojisi sayesinde bir temenni ve düş olmaktan çıkmış, mektup da neredeyse eski yaşantıya ilişkin objeler arasında yerini almıştır. Böyle bir dönemde, mektuptan söz etmek, gerçekten de bir hatıradan, geçmişte kalan bir yaşantıdan söz etmek olacaktır. Eskiden mektuplar hasret ve haber ifade ederdi. Bugün ise mektuptan söz etmek, sanki mektup üzerine konuşmaktan, mektup sevgisinden, mektupların ifade ettiği yaşantıya duyulan hasretten söz etmek olacaktır. Sonuç olarak şu söylenebilir: Mektup bir iletişim biçimidir. Kökeni tarihsel olarak çok eskilere, Sümerlerin kil tabletlerine kadar geri gider. Mektup bir iletişim aracıdır. Yeni iletişim araçları, onun tahtını sarsmış görünüyor. Geleceğin insanları mektup yazacaklar mı, içinde "mektup selam söyle benden sılaya" ifadelerinin geçtiği türküler söyleyecekler mi? fiimdilik böyle bir ihtimal görünmüyor. Yazımızın bir yerinde geçen Erzurum türküsünde *"Ne bu sevgi olaydı / Ne de bu ayrılıklar"* der. Biz de bir temenni olarak şunu söyleyebiliriz: İnsanlar ne acılı gurbet deneyimleri yaşasınlar, ne yürekleri dağlayan türküler söylesinler, ne de hasret dolu mektuplar yazsınlar. Halk arasında şu tür dualar yapılır ve onlar yazımızın içeriğini tamamlayacak niteliktedir: "Allah gönlüne göre versin!", "Allah ne muradın varsa versin!" İnsanların gönüllerine göre, muratlarını alarak yaşayacakları bir dünyanın düşünü kurmak, tabii ki eğer böyle bir dünya varsa, insanlık adına her şeye değer.

KAYNAKÇA

Dilthey, W. (1999). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri* (Çev. Doğan Özlem). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Heidegger, M. (1995). *Being and Time* (Trans. J. Macquarrie – E. Robinson). Cambridge: Blackwell.

Jaspers, K. (1986). *Felsefe Nedir?* (Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu). İstanbul: Say Yayınları.

(*SEA 1*) *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi 1*, (2000). Ankara: Türkiye Radyo – Televizyon Kurumu Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları.

(*SEA 2*) *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi 2*, (2000). Ankara: Türkiye Radyo – Televizyon Kurumu Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları.

(*SEA 3*) *Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi 3*, (2002). Ankara: Türkiye Radyo – Televizyon Kurumu Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları.

[1] "Varoluşun sınır durumları" Karl Jaspers'in bir kavramıdır. fiöyle der: "Er geç öleceğim, er geç acı çekeceğim, er geç savaşacağım… Varoluşumuzun bu durumlarına ben sınır durumları diyorum" (Jaspers, 52).

[2] Varoluşun son olanağı olan ölümün, *dünya-içinde-varlık*'ın varoluşunun her bir anını sonsuz değerde yapacağı, aynı zamanda, Heideggerci bir temadır. "Ölüm öyle bir şeydir ki, her Dasein onu zamanında bizzat üstlenmelidir. Ölüm, kendi özüyle, 'varoldukça' her durumda, benim ölümümdür." "Dasein'ın sonu olarak ölüm, tümüyle Dasein'ın kendi olanağıdır; salt, kesin, belirsiz ve geçilmez" (Heidegger, 240, 303).

[3] Ali İhsan Erdoğan'dan alınan bir Çorum türküsünde bu "âciliyet" şu şekilde ifade bulur: *"Hüseyin'im geçiyor gençlik çağları / Ya beni de götür ya sen de gitme"* (*SEA 3*, 82).

[4] İnsan ifadelerinin anlaşılması bağlamında, empati, Dilthey'ın kullandığı bir kavramdır. Anlaşılmak istenen hal ve yaşantının, kişinin kendi dünyasında yeniden üretilmesi, his ve sezgi olarak yeniden deneyimlenmesi anlamına gelir. Bu, bir sanat eserini anlamanın da en etkili yoludur. Aksi halde, "Aklı ve zihinselliği empatinin önüne koymak, insanı ve tinsel yaşamı anlamak bakımından, sanıldığının tersine, çoğu kez basbayağı engelleyici" olacaktır (Dilthey, 37).

[5] Bu nedenle, zamansal, kültürel ve değer boyutlu yabancılaşmayı da dikkate alarak, şöyle der türküde: *"Zamane halkına sırrı duyurma"* (*SEA I*, 3). Aynı tema, Ali Ekber Çiçek'ten alınan bir Erzincan türküsünde şu şekilde geçer: *"Dünya için gül benzini soldurma / Hâldan bilmeyene halin bildirme / Tabip olmayınca yaran sardırma / Azdırırsın bir gün yarayı gönül"* (*SEA 1*, 421).

[6] Bununla birlikte, atasözü gibi özlü, eğitici, öğüt verici ve yol gösterici ifadeler de yer alır türkülerde. Sözgelimi, Aşık Mümin Meydanî'den alınan bir Kastamonu türküsünde *"Altın yere düşmeyinen pul olmaz"* der. Kurbanı Kılıç'tan alınan *ve "Sana bir nasihatim var"* diye başlayan türkü de, türkülerin eğiticili işlevine örnek olarak gösterilebilir (*SEA 2*, 672).

[7] Türkülerdeki bu yalın güzelliği söz üzerinde örnekleyebiliriz. Salih Dündar'dan alınan bir Erzincan türküsünde şöyle der: *"Ezraile borçlu kaldım / Bir canım var yar aldı"* (*SEA 2*, 740). Fahri Yalçın'dan alınan Nevşehir türküsünde ise, *"Yüce dağ başında laleler susuz / Ana ben cahilem edemem yarsız"* der (*SEA 2*, 807). Abdülvahit Küzecioğlu'ndan alınan bir Kerkük türküsünde de, türkülerdeki yalın güzellik görülebilir: *"(Baba bugün) dağlar yeşile boyandı / Kim yattı kim uyandı / (Gözlerim ağam) kalbime ateş düştü / İçinde yar da yandı / Su serptim ateş sönsün / Serptiğim su da yandı"* (*SEA 3*, 21).

[8] Aşık Halil Yıldız'dan alınan Manisa türküsünde şu ifadeler geçer:*"fiu fani dünyaya geldim geleli / Talihim yüzüme gülmedi gitti… Boşa çıktı hayallerim düşlerim / Acıları ben sinemde beslerim"* (*SEA 2*, 727). Neşet Ertaş'tan alınan Kırşehir türküsü şöyle der: *"Yörü bire yalan dünya / Hiç vefanı görmedim / Geçti ömrüm muradıma / Eremedim eremedim." (SEA 2*, 804). Gazi Özdemir'den alınan Kırşehir türküsü de, hüzne eğilim duyan türküler arasındadır: *"fieyda bülbül gibi güle konmadım / Murad alıp şu dünyada gülmedim…. / Garipler gurbette ah çekip ağlar / Bu ayrılık benim yolumu bağlar / Gideceğim yare yol vermez dağlar / Dağlar engel oldu sıla bulunmaz"* (*SEA 3*, 43). Gazi Özdemir'den alınan Kırşehir türküsü de aynı temayı dile getirir: *"fieyda bülbül gibi güle konmadım / Murad alıp şu dünyada gülmedim"* (*SEA 3*, 43)

[9] Gönül hakkında burada söylenenler, şu mısralarla, türkü sözleri ile özetlenebilir: *"Gönül ister gülün koklamasını / İzin vermez bağa girem bağbancı", "Gönül gurbet ele varma", "Gönül ne beklersin viran köşküne / Geçti Süleymanlık ne hayaldasın"* (*SEA 1*, 422). *"Gönül arzeyliyor dostu görmeyi / Engel bırakmıyo buna ne dersin." "Gönül sen bir padişahdın otursaydın tahtında" "Gönül der ki bir kuş olup uçam havaya", "Gönül yükseklenmiş alçaklayamam"* (*SEA 3*, 95, 96)

[10] Bu ifadeyi Aşık İsmail Aydın (Daimi)'den alınan bir Erzincan türküsü ile örnekleyebiliriz: *"Felek ilen şu cihanı bölüştük / Saray aldı hanı bana bıraktı / Yeryüzünü karış karış dolaştık / Zevki aldı derdi bana bıraktı"* (*SEA 3*, 79). Eyüp Yıldız'dan alınan Sivas türküsünde ise*, "Felek şad olacak günün göremedim / Garip gönlüm bir efkâra düşürdün"* der (*SEA 3*, 79).

[11] Hüseyin Temiz'den alınan bir Arguvan türküsü şöyle der: "*Felek senin bir gününü görmedim / Baharımda dem-i devran sürmedim" "Bilmem seni kime şekva eyliyem / Akıttın gözümden yaşımı felek"* (*SEA 3*, 35). Neşet Ertaş'tan alınan Kırşehir türküsünde ise şu ifadeler yer alır: *"Bin bir hayalınan doğdum anamdan / fiu fani dünyaya geldim gidiyom / Muradımı alamadım dünyadan / Derdin çeşmesinden doldum gidiyom"* (*SEA 3*, 36).

[12] Bu ifadeyi, Ali Doğan'dan alınan bir Sivas türküsü ile örnekleyebiliriz: *"Hesap ettim yaşım varmış yetmişe / Ne gelmişe döndüm ne de gitmişe / Benden selam olsun da yeni doğmuşa / Ben gocadım daha dünya gelinmiş"* (*SEA 3*, 69).

[13] Murat almama/alamama, feleğe bağlanır. Murat almayı gönül istemiş, fakat felek istememiştir. Bütün bunar, alın yazısının işidir. Ortada bir "kara yazı" vardır ve olup biten her şeyin nedeni odur. Teslim Budak'tan alınan bir Arguvan türküsünde de bu eğilim görülür: *"Keklik gibi kanadımı süzmedim / Do-*

ya doya murat alıp gezmedim / Bu kara yazıyı kendim yazmadım / Alnıma yazılmış bu kara yazı" (*SEA 3*, 59).

14 Ayrılık sevgidendir. Necmi fiahin'den alınan Bayburt türküsünde, *"Ben ayrılık bilmezdim /Ayrılık senden olur"* der (*SEA 2*, 520). Cafer Kırmızı ve Haydar fiahinkaya'dan alınan Erzurum türküsünde ise *"Ne bu sevgi olaydı / Ne de bu ayrılıklar"* der. Böylece ayrılığı sevgiye bağlar (*SEA 2*, 527).

15 Türkünün, *"Ölüm ver Allah'ım ayrılık verme"* diye yakarışı, bu açıdan anlamlı görülebilir (*SEA 1*, 161). Türkülerde şu tür ifadelere de rastlanabiir:*"fiimdi ayrılığımız / Ölümden beter oldu"* (*SEA 2*, 589). *"Sevişüp de ayrılmak / Ölümün gardaşıdur"* (*SEA 2*, 635). Kaplan Tarsuslu'dan alınan bir Adana türküsünde ise ayrılık acısı şu şekilde ifade bulur: *"Bileydim ayrılık var / Doğmasaydım anadan"* (SEA 3, 184).

16 Türkü kahramanı, on dört yaşında gurbete düştüğünden ve gözerinden kanlı yaşar akıttığından söz eder (*SEA 1*, 161, 164). Gurbetin temeli fakirliktir. Evlenme yaşına gelen genç, kendi masrafını karşılamak zorundadır. Bu da onları genç yaşta gurbetle tanıştırmaktadır (Bkz. *SEA 1*, 319, 354). Gurbet yabancı bir yerdir. Orayı gurbet yapan, yabancılığı ve yapılan işten çok çekilen hasrettir. Bu yönüyle gurbet, sabrın ve tahammülün denendiği bir yerdir. Türkülerin bir çoğu gurbet hakkındadır. Burada birkaç örnek verebiliriz: *"Yıkılası gurbete / Sağ gelen hasta gider* (*SEA 2*, 704). Gönül gurbet ele varma / ya gelinir ya gelinmez… Zalım gurbetin kahrı / ya çekilir ya ekilmez" (*SEA 2*, 422). Aşık Beyhani'den alınan bir Erzincan türküsünde ise şü dizeler yer alır: *"Yolumuz gurbete düştü / Hazin hazin ağlar gönül / Araya hasretlik girdi / Dertli dertli ağlar gönül"* (*SEA 2*, 801).

17 Bir Silifke türküsünde bu durum şu şekilde ifade bulur: "*Yatamadım gasavattan meraktan / Aşk ateşi çıkmaz oldu yürekten*" (*SEA I*, 167). *"Yol verin yarim gele / Dinsiz imansız dağlar"* diyen Elazığ türküsü de, dağı adeta bir zindan bekçisi haline getirir. Celal Güzelses'ten alınan Diyarbakır türküsünde ise, *"Bu dağlar olmasaydı / Gül benzim solmasaydı / Ölüm Allah'ın emri / Ayrılık olmasaydı"* der (*SEA 1*, 243). İzzet Altınmeşe'den alınan bir Diyarbakır türküsünde şöyle der: *"Bu dağlar meşe dağlar / vermiş baş başa dağlar / O yar dönüp gelende / Yol verin aşa dağlar"* (SEA 2, 578).

18 *"Turna gelir dağı taşı yol eyler"* der Recep Uçar'dan alınan bir Erzincan türküsü (*SEA 1*, 422). Muzaffer Özden'den alınan Bartın türküsünde ise şu dilekler yer alır: *"Gidin durnalar gidin / Yarime selam edin"* (*SEA 2*, 488).

19 Ragıp Binzat'tan alınan bir Adıyaman türküsünde de, "mektup yazdırma" konusu, "*Bir mektup yazdırdım Urfalı kızına*" diye ifade bulur (*SEA 1*, 156). "Bir mektup yazdırdım dört yanı kareli" der Fuat Erenoğlu'dan alınan Rumeli Türküsü de (*SEA 2*, 593).

20 Okuma yazma bilmeyenlerin de kendi aralarında anlaşabilecekleri, duygu ve düşüncelerini ifade edebilecekleri sembolik bir dil vardır aslında. Türkülerde geçen "mendil", okuması ve yazması olmayanların hal dillerini işleyebilecekleri bir yazı yazma biçimi olarak görülebilir. Oya, kilim, halı, bütün bunlar da kalbin dilince yazılan birer yazıttır (*SEA 2*, 593). *"Mendili oyaladım / Dürmeye kıyamadım / Dürmeye kıyamazken / Nazlı yare yolladım"* (*SEA 2*, 593). *"Mendilim dolu yemiş / O yar bana yollemiş / Selamı baş üstüne / Niye kendi gelmemiş"* (*SEA 2*, 593).

21 Ahmet Turan'dan alınan bir Rumeli türküsünde, türkülerdeki haberleşme isteği, bir *"halini bildirme"* olarak ifade bulur. (*SEA I*, 338).

22 Burhan Tarlabaşı'ndan alınan bir Erzurum türküsünde bu konu şu şekilde ifade bulur: "*Erzurum'a varayım / Yol üstünde durayım / Gelen geçen yolculardan / Ben yarimi sorayım" (SEA 1, 326). Yine bir Doğu Anadolu türküsünde "Ben bir keklik olaydım / Yollarına konaydım / Giden gelen yolcudan / Yarim seni soraydım*" der (*SEA 1*, 406). Kul Himmeti'den alınan bir türküsü, *"Gelenden geçenden haberin aldım"* der (SEA 2, 691). Ganime Ak'tan alınan Isparta türküsünde şu ifadeler yer alır: *"Kara karga olaydım / Kavaklara konaydım / Gelen geçen yolcuya / Ben yarimi soraydım"* (*SEA 2*, 734). Mustafa Özgül'den alınan Malatya türküsü şöyledir: *"Allı gelin al olaydı / Selvilere dal olaydı / Gelen geçen yolculardan / Nazlı Yar beni soraydı"* (*SEA 2*, 518). Nemciye Hanım ve Muzaffer Özden'den alınan Orta Anadolu türküsünde ise şu ifadeler yer alır*: "Seni nerede bulmalı / Uçan kuşa sormalı"* (SEA 2, 530).

23 Sırrı Sarısözen'den alınan bir Orta Anadolu türküsünde, mektupların bu özelliğine muhtemelen bir askerin duyguları tercüman olmaktadır: *"Ellerin mektubu gelmiş okunur / Benin yüreğime hançer sokulur"* (*SEA 1*, 157)

24 Mektup da ayrığı ortadan kaldırmaya yönelik yüreği yüreğe değdiren bir iletişim biçimidir. Bazı türkü sözlerinde bu anlama rastlarız. Bedri Nizam'dan alınan Rumeli türküsü: "Mektup saldım garadan / Dağlar kalksın aradan / Hasretin beni yaktı / Kavuştursun yaradan" (*SEA 2*, 588). Bir başka türküde de

şu duygulara rastanır: "Ara ver de karlı dağlar ara ver / Al bu mektubu da götür yare ver / Yar hasreti yüreğimi yakıyor / Uçan kuşlar bu haberi yare ver" (*SEA 3*, 15).

[25] Ahmet Uzungöl'den alınan bir Urfa türküsünde mektubun bir arzuhal olduğu şu şekilde dile getirilir: *"Arzuhal için sultana geldim / Sailem lütfun ihsana geldim / Kanlı yaş ile arzuhal yazdım / Ol şehinşaha sunmaya geldim."* Sadık Güvener ve Salih Çağlar'dan alınan bir Samsun türküsünde de konu şu şekilde geçer: *"Bir mektup yazayım gün yüzlü yare / Gelsin arz edeyim halimi benim / Derdine düşeli oldum divane / Ölürsem yare çevirin yönümü benim"* (*SEA 1*, 56, 156).

[26] Dursun Dereli'den alınan Trabzon türküsünde, *"Mektup yazdım alasın / Okuyup ağlayasın / Mektubumun üstüne / Durmayasun gelesin" der* (*SEA 2*, 589). Ali çekiç'ten alınan Kırşehir türküsünde ise aynı tema şu şekilde geçer: *"Taze haber geldi kaşları karadan / Durmayıp sevdiğim gelsin demiş, Bergüzar göndermiş zülfün telinden / Tez günler içinde gelsin demiş"* (*SEA 3*, 116). Bu ifade, türkü ve mektup kültüründeki neşe ve sevinç anlarından birini muştular. *"Yar gelecek diye / sayarım haftaları"* (*SEA 2*, 746) diyen türkü de aynı neşeye katılır. *"fiu yüce dağların karı eridi / Sel oldu gidelim de bizim elere"* der Musa Eroğlu'nda alınan Silifke türküsü (*SEA 2*, 733). Bir başka türkü de, sılaya giden uzun ince yolları, yârin boyuna benzetir. Gurbetin güzel olan yanı, sılaya dönüşüdür. Acı sözler ve kırgınlıklar bile unutulmuştur, tıpkı şu türküde olduğu gibi: *"Memleketin çayır dikeni bana gül oldu / Anemin sitem sözleri bana bal oldu"* (*SEA 2*, 590).

[27] Mustafa fiimşek'ten alınan Söğüt türküsünde, altı aydır yârinden mektup alamayan, bu nedenle de onun hayati durumu hakkında ciddi endişeler taşıyan bir kişinin duygularından söz edilir. Cemil Cankat'tan alınan bir Urfa türküsünde, mektubun kesilmesi durumundaki yaşantı, yaşarken mezara girme olarak nitelenir. İhsan Ozanaoğlu'ndan alınan Kastamonu türküsünde ise bu yaşantının bilinen bir başka acılı yüzü açığa çıkar: *"Çanakkale içinde bir dolu testi / Analar babalar mektubu kesti"* (*SEA 1*, 177, 209, 332). Mektubun kesilmesi, umudun da kesilmesidir. Burada umudunu kesmesi, bir feda etme, gözden çıkarma değil, oğulun yaşadığına duyulan inancın yitirilmesidir. "Künyesi gelme" bu acılı toprakların kara haberlerinden biridir. Zekeriye Bozdağ'dan alınan Orta Anadolu türküsünden şöyle bir ağıt yükselir: *"Tren gelsin şu treni süreyim / Açın yüzünü ben yavrumu göreyim / Nuri'mi sağ salim gördüm diyene / Evimi barkımı müjde vereyim"* (*SEA 3*, 6). Ve eğer, bekleyen, *"Benim yârim askerden / Acep terhis olur mu"* (*SEA 2*, 737) endişesi içindeki bir nişanlı, bir sevgiliyse, artık kavuşmak da "ruz-i mahşere" kalmış demektir. Fatma Çil'den alınan Selanik türküsünde, kavuşmanın mahşere kaldığından söz edilir. Asım Simav'dan alınan Kütahya türküsünde de aynı tema geçer (*SEA 2*, 150, 380). Kavuşmanın mahşere kalması türkülerde yinelenen bir temadır ve hep zor bir yaşantıda karşılığını bulur.

[28] *"Yarim İstanbul'u mesken mi tuttun / Gördün güzelleri beni unuttun / Beni evinize köle mi tuttun / Gayrı dayanacak özüm kalmadı / Mektuba yazacak sözüm kalmadı"* diyen Ahmet Gazi Ayhan'dan alınan Kayseri türküsü, kendi dilince bu duyguya tercüman olur (*SEA 2*, 772).

[29] Hacı Ahmet Kızılel'den alınan bir Erzurum türküsü, türkülerdeki bu erdemi, dürüstlük ve iyilik inancını örnekleyecek niteliktedir: *"Kes başım kanım aksın / Gadir bilene dogri"* (*SEA 3*, 89). Türkü kahramanı daha sonra şunları söyler: *"Sadıklığın bu muydu / Yedirdin kurda beni"* (*SEA 3*, 89).

NECİP TOSUN

AfiK MEKTUPLARI NEYİ SÖYLER?

Aşk mektupları bir imgeye yazılır

Aşk mektuplarında muhatap sevgili mi yoksa bizzat aşkın kendisi mi? Görünürde bu muhatap sevgili olsa da bu tür mektupların aşk imgesine yazıldığına kuşku yoktur. Çünkü bu mektuplarla sonuçta bir ideal, bir tasavvur ve bir imge yaratılır. Bu yüzden aşk mektupları en çok yaratılan aşk imgesini yansıtır. Çünkü aşk, bir anlamda kalbin idealize ettiği simgelerin kurgulanmasıdır. Hiç şüphesiz gerçeklikten kopuktur ve hayal gücüyle kendi gerçeğini kurgulamış ve bunu beyne/akla da inandırmıştır. Zaten somut bir gerçeklik olmadığı için hakkında çok konuşulmakta, üzerinde bu kadar değişik düşünceler ileri sürülmektedir. Aşk, insanın kusursuzluk arayışında vardığı sonuç, bulduğu çözüm yoludur. Âşıklar birbirlerini benzerlerinden, toplumdan, koşullardan soyutlayarak biricikleştirirler. Bu, ruhun, kalbin var olma arzusu, yaşadığı bedene bunu dayatmasıdır. Varolduğunu sandığı/inandığı idealler bütünüdür. Âşık, kördür diğerlerine göre. Çünkü kendi yarattığı imgeyi sadece kendisi görebilmektedir. İşte aşk mektupları en çok âşığın bilincinde yarattığı bu aşk imgesini tanımlar, onu yansıtır. Yüz yüze olunmaması, farklı mekânlarda bulunma muhayyileyi daha da derinleştirir. Yazı ona bu imkânı tanır.

Aşk mektupları bir amaca hizmet eder

Aşk mektupları aşkı ilan etme, sürdürme, takdim etme, büyütme gibi amaçlara hizmet eder. Bu anlamda tarafsız değildir. En önemli işlevi ise aşkı "sürdürme" girişimidir. Âşık, sevgiliye bir şey kanıtlama, aşkını ispatlama peşindedir. Bir ispat peşinde olduğu ve karşısındakini inandırma, etkileme amacı taşıdığından, bu da kimi kez duyguları abartma ve karşısındakinde yanılsama yaratma olarak dışlaşır. Dolayısıyla içinde hem kurgusal hem de taktik yaklaşımlar barındırır. Çoğu zaman içtenlikten çok hedeflenen amacı yansıtır. Temel amaç duygu aktarımından çok muhatapta yaratılan etkidir. Böylece "yönlendirme" işlevi görür. Bu anlamda gönderilmemiş mektuplar, gönderilen mektuplardan daha sahicidir. Âşığı, onun gerçeklerini daha iyi yansıtır.

Aşk mektupları bir yüzleşmedir

Aşk mektupları âşığın kendi duygu grafiğini yansıttığı için biraz da onun kendisine yazdığı mektuplardır. Bu anlamda yazanı gösterir. Edebi tür olarak da en çok günlüğe yakın durur. Âşık, sevgiliye kendini anlatır ama aslında aynaya konuşmakta kendi kendisiyle yüzleşmektedir. İdealize ettiği sevgiliye, öteki benine iç dökmektedir. Yazıklanır, kendini acındırır. Aslında kendi kendisiyle konuşmaktadır: "Usul usul mektup yazıyorum. Belki aslında kendi kendime yazıyorum" (1).

Aşk mektuplar mekân yaratma girişimidir

Aşk, durmaksızın düşme ve acı çekme hissidir. Etrafındaki her olayın, her nesnenin anlamsızlaşması, etkisini yitirmesidir. Bu süreçte aşk, her şeyi kendi rengine boyamaktadır. Kavurucu çöl sıcaklığından buzlar ülkesine gider gelir âşık. Bir an içinde hem her şeyini kaybeder hem de her şeyi kazanır. Sürekli incinme ve aşırı alınganlık, aşırı duyarlık hâlidir. Kaybetme korkusu ve kaygısıyla beslenen paranoyalar yanı başındadır. Ondan ayrıldığı anda derin bir kopuş ve uzaklık hisseder. Bir daha hiç göremeyeceği kuşkusu ve paniğine hemen yakalanır. Kadın erkeği, erkek kadını idealleştirdiği, simgeleştirdiği için herkesin sevgilinin peşinde olduğunu sanır. Kendi keşfettiği güzelliği, değerlerinin, başkalarının da göreceği ve âşığını kaybedeceği korkusunu taşır. İşte bu kaygısını mektuplara taşır. Onu nasıl özlediğini, nasıl sadece onu düşündüğünü satırlara aktarır. Ona hep bir kavuşma vaat eder. Onu koruyacak uyarılarda bulunur. Çünkü kaybetme korkusu hep yanı başındadır. Bu yüzden mektuplar, sevgilinin yanında olma arzusu, mekânları birleştirme girişimleridir. Sevgili hemen âşığın karşısında oturuyormuş gibi yazılır. Bu elbette istek ve arzunun bir sonucudur.

Aşk mektupları bir gizlilik hazzı verir

Aşkın açık edilmemesi durumu âşıklara hem gizli bir haz hem de sadece ikisinin bildiği bir sırrın heyecanını tattırır. Ama bir yandan da bunu açık edememenin acısını yaşarlar. Çünkü çevre/toplum onları âşık olarak bilmediği için kimi olumsuzlukları bire bir onlara yansıtır. Vuslat hep uzaktadır. Zamanla bu imkânsızlık onları kimi kez iyice birbirlerine yaklaştırırken, kimi zaman da âşıklar bu imkânsızlığın hıncını birbirinden çıkarırlar. Gelecek kurgulayamama duygusu giderek "dışarıda kalmış" hâllerini pekiştirir. İkisi de bu yokoluşa/yıkıma doğru isteksizce yol alırlar. Ama bu bitiş mantıklı bir çözülüş değil, bir yok oluş, infilaktır. Âşıklar zamanla, kendi kendilerini (aşklarını) yok edecek bir sona doğru yol alırlar. Âşık özne, ancak diğer parçasıyla buluştuğunda bir bütünlük/tamamlanmışlık hissi duyar. Bu da sürekli bir eksiklik duygusu yaşamasına neden olur. Bu "bir" olma arzusudur. Ama bu yarımlılık hissi ondaki boşluk duygusunu besler. Mektup, âşıklarda bu bir olma arzusunun ürünüdür. Gizlilik ise bu işin bir başka tadıdır.

Aşk mektuplarında yüze söylenemeyenler dile getirilir

Aşk mektupları kimi kez de yüz yüze asla söylenemeyecek duyguların kâğıda dökülmesidir. Âşık, sevgilinin yanında söyleyeceği şeyleri tam olarak ifade edemeyeceği kaygısından dolayı da mektuba başvurur. Bazen duygularını tam olarak aktaramaz bazen de bu duygu aktarımı için düşünmeye, uzun zaman aralıklarına ihtiyaç duyar. Bunun en iyi yolu da yazarak anlatmaktır. Sevgiliye telefon edip, "sana bir mektup yazdım," sözü bu kaygının iyi bir örneğidir. Ve diğer yüz yüze gelmekten duyulan kaygılar: "Tanrı'ya şükürler olsun ki, bunları söylemeyip yazıyorum. Çünkü şu anda burada olsan, hemen geri çekilip uzunca bir süre senden kaçarım ve söylediklerimi

unutuncaya kadar da beni görmene izin vermem" (2). "Sevgilim neden konuşmak yerine yazmayı yeğledim diye mi soruyorsun kendi kendine? Tedirginim, bazı şeyleri seninle konuşabileceğimden artık emin değilim de ondan" (3).

Aşk mektupları cinsiyetsizdir

Batıda yaygın yargı, mektupların daha çok kadınlara özgü bir tür olduğudur. Bu bakış açısıyla yaklaşıldığında mektuplarda bunu destekleyen pek çok kanıt bulmak olasıdır. Bunun sosyolojik, toplumsal temelleri de var elbet. Ama meseleye aşk mektupları açısından bakıldığında bir cinsiyetsizlikten söz edilebilir. İster kadınların yazdığı aşk mektuplarını okuyalım isterse erkeklerin yazdığı aşk mektuplarını, her ikisinin de şaşırtıcı şekilde birbirine benzediklerini görürüz. Her ikisi de karşısındakini yüceltirken, aşkın büyüklüğünü ortaya koyarlar. Başta da söylediğimiz gibi aşk imgesine konuşurlar. Bu yüzden aynı dili konuşurlar. Sevgili imgesi hiç değişmez.

Her aşk mektubu eksiktir

Âşık, yazdıklarından asla tatmin olmaz. Mektup bitmiş ama hep bir şeyler eksik kalmıştır ona göre. Çünkü söylediği şeyler aslında tam olarak kalbinin yansıması değildir. Kaleme geldiklerinde, kâğıda döküldüklerinde asıl söylemek istediklerinin bu olmadığını görür. Mektubun sonunda bunu birkaç kez itiraf eder. Ama çaresizdir yine de. Hep bir şeyler eksik kalmaya mahkumdur: Kelimeler, ruhu, kalbi tam olarak yansıtmamaktadır. "Seninle bu konuşmama gece yarısından önce başlamıştım, şimdi kendimi gece yarısıyla şafak arasındaki o saatlerde buldum, ama mektuba başlarken söylemek istediklerimden tek söz bile edemedim…" (Cibran, age, s. 90). "Mektuba başlarken söylemek istediklerimin hiçbirini söyleyemeden mektubu buraya kadar getirdim" (s. 45).

Aşk mektupları kaç kişiliktir?

Aşk mektupları sanılanın aksine iki kişilik değildir. Çünkü yazıya dökülmüş bir duygu düşüncenin iki kişiye ait olması istisnadır. Her iki taraf da bu mektupların er ya da geç birileri tarafından duyulacağını, okunacağını en azından dünyaya bir belge bıraktığını bilir. Çünkü yazı, duygu ve düşünce aktarımında, çoğunlukla gizliliği koruyamayan bir araçtır. Bu anlamda aşk mektupları âşıklarca gizliden gizliye bir sansüre tabii tutulurlar.

Okur açısından aşk mektupları

Okur açısından caziptir. Çünkü bir gize, iki kişi arasında yaşanan bir gize şahit olma heyecanı ve merakı yaşarlar. Özel duygulara, kendilerinden gizli yaşanan hayatlara tanıklık etmek isterler. Hele bu, aşk gibi evrensel bir değer olursa. Asla ulaşamayacakları büyük aşklara şahit olmak onları cezbeder. Okur denetimsiz anlarında âşıkları görmek ister. Oysa aşk da tıpkı ölüm gibi deneyimsiz kavranamayacak bir

hâldir. Rengi, reçetesi, tarifi hep eksik kalmaya mahkumdur.

Aşk ve zaman

Gelişen teknolojinin aşk iletişimini etkilediğine kuşku yok. Elbette olumlu ya da olumsuz yanları ayrı bir konu. Artık tuşlarla konuşuyor aşklar. Duygular anında karşı tarafa iletiliyor. Eskiden aylarca beklenen fotoğraflar günümüzde bir saniyede sevgilinin ekranında. Anında kameralarla, *messenger*'larla iletişim sağlanmakta. Sadece mektuplarla sürdürülen ve kırk yıl süren büyük aşklar acaba bu teknolojik imkânlarla ne hâle gelirdi, düşünmeye değer. Bu hız acaba büyük aşkların ömrünü de kısaltabilir miydi? Duyguların hız karşısındaki konumunu nedir? Çünkü aşk mektuplarında en ağırlıklı ifadelerden biri bu: Mektup beklemek. Acaba beklemek aşkı uzatan bir şey miydi? Özlemi artıran, aşkı besleyen bir şey. Tabi bütün bunlara kestirmeden cevap vermek zor. Ancak gerçek olan şu ki, artık kimse beklemiyor. Hızlı iletişim için bir sms ya da e-mail yeterli. Ne var ki aşkın, duygunun zamana yenik düşmeden anında sevgiliye aktarılmasının da gerçeklik bağlamında oldukça önemli olduğu söylenebilir. Çünkü gelişen teknolojiler sayesinde sevgililerin duygu grafikleri anında birbirlerine aktarılabilmekte. Bu da azımsanacak bir şey değil.

Hiç kuşkusuz bu hız aşk mektuplarının içeriğini de değiştirdi. Çünkü hız öncelikle merak duygusunu ve giderek özlem duygusunu azaltmakta. Kaldı ki klasik aşk mektuplarının iki temel öğesi bunlardı. İstediği anda ulaşılabileceği, her anını kontrol edilebileceği sevgilinin neyini merak edecektir ki? Bu anlamda elbette teknolojik gelişmeler aşk mektuplarının içeriğini değiştirecektir. Elektronik aşk mektuplarının giderek şablonlara, kısaltmalara dönüşmesinin nedeni budur.

Büyük aşk mektupları

Aşk mektuplarında padişahları, büyük komutanları, devlet adamlarını, yazarları, sanatçıları, şairleri dize getiren aşkın gücünü görürüz. Bu mektuplarda her âşık, aşkı algılama düzeyine göre farklı bir şekilde dile getirmekte aşkını. Kimi üç beş cümleyle, kimi sayfalarca. Kimi etkileyici bir şekilde kimi oldukça sıradan. Ancak her birinin ayrı bir değeri, önemi, özelliği var kuşkusuz. Bu yüzden I. Abdulhamit'in Ruhşah'a, Einsiten'in Mileve'ya, Napoleon'un Josephin'e, Hürrem Sultan'ın Kanuni'ye yazdığı mektuplar ayrı ayrı değerlendirilmeli.

Ancak edebi açıdan bakıldığında entelektüel/sanatçı mektupları farklı bir yerde durmakta. Çünkü bu mektuplar her ne kadar aşk mektupları olsa da edebiyatın, denemenin, günlüğün sınırlarında dolaşmakta. Bu anlamda çoğunlukla en önemli aşk mektupları, edebiyatçıların, düşünürlerin, filozofların mektuplarıdır. Çünkü onların duygularını daha etkili ve vurucu bir şekilde ifade ettiklerini görüyoruz. Bir edebiyatçı elinden çıktıkları için sözcükler daha ağır, daha yakıcı.

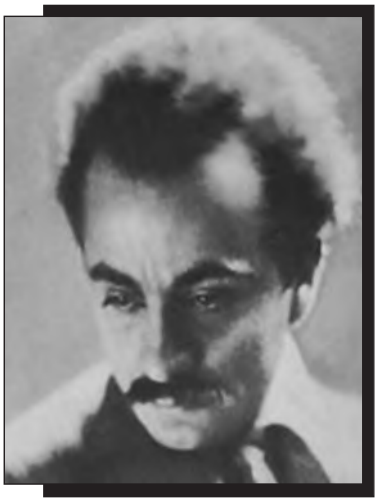
Aslında bunun biraz da yazarlık tutumuyla ilgisi var. Çünkü yazar/sanatçı şöyle

ya da böyle bu mektupların bir gün yayınlanacağını bilir. En azından böyle bir ihtimalin varlığını hep akılda tutar mektubu kaleme alırken. Sadece bir âşık gibi değil aynı zamanda bir yazar gibi oturur mektubun başına. Bu da beraberinde bir düzeneği ve kurguyu getirir. Âşık yazar bir edebi metin yazdığını hiçbir zaman akıldan çıkarmaz. Yazdıklarının edebi ve güzel olmasını arzular. Muhatabının da bunu beklediğini bilir. Bu yüzden kimi kez birden fazla nüsha yazar, kimi kez de bu mektupları numaralandırır.

Biz burada kimi ünlü aşk mektuplarını ele alarak, aşkın bu mektuplarda nasıl dile geldiğine ve nasıl özellik taşıdıklarına bakacağız. Elbette mektuplarla sürdürülen aşkın akıbetine de.

Halil Cibran'dan May Ziyade'ye

İki Lübnanlı yazar, Halil Cibran ve May Ziyade'nin aşk mektupları oldukça öğreticidir. Birbirlerini sadece mektuplardan tanımışlar ve hiç karşılaşmamışlar. Mektuplarla sürdürülen ve edebi, entelektüel birlikteliklerle beslenen büyük aşk 1912'de başlayıp Halil Cibran'ın 1931'deki ölümüne kadar devam etmiştir.

Halil Cibran

Cibran tüm diğer âşıklar gibi sevgiliden gelen mektuplara övgüler düzer ve onun kendisindeki karşılığı yazar: "Mektupların ne kadar güzel, May, ne kadar hoş. Dağların tepesinden düşlerimin vadisine akan bir nektar nehri gibi" (Cibran, age, s. 48). Ve aşk tariflerine geniş yer verir mektuplarında: "May aşkı bir amaç olarak görürüz, bir sona ulaşmada bir araç olarak değil." "Sen bende yaşıyorsun ve ben sende, bunu sen de biliyorsun, ben de." "Tüm insanlar içinde ruhuma en yakın olanı, yüreğime en yakın olanı sensin, ruhlarımız ve yüreklerimiz asla kavga etmez. Sadece düşüncelerimiz kavga eder." "Bana aşktan korktuğunu söylüyorsun, neden küçüğüm? Güneş ışığından korkuyor musun? Denizin gelgitinden korkuyor musun? Günün doğuşundan korkuyor musun? Baharın gelişinden korkuyor musun? Aşktan neden korktuğunu merak ediyorum. Sıradan bir aşkın beni memnun etmeyeceği gibi senin de sıradan bir aşktan hoşlanmayacağını biliyorum. Sen ve ben ruhtaki duyguları sınırlamakla asla doyuma ulaşamayız. Daha çoğunu istiyoruz biz, her şeyi istiyoruz." "Ah May, aşktan korkma; aşktan korkma, gönül dostum. Acıdan, perişanlıktan, arzudan yana ne getirirse getirsin, ne kadar karmaşık ve şaşkın olursa olsun kendimizi ona teslim etmeliyiz." Uzun bir zaman yayılan ve mektuplarla sürdürülen bu aşkta, aşk mektuplarının bütün özelliklerini görmek mümkündür.

Henry Miller'dan Hoki Takuda'ya

Henry Miller-Hoki Takuda aşkının mektupları da ilginçtir (4). Bu aşk başladığında Miller yetmiş beşinde Hoki yirmi sekizindedir. Bu Japon kızına âşık olan Miller'in mektupları bütünüyle hayatla bir yüzleşmedir. Aşk mektupları incelendiğinde imkânsız bir aşkın bütün boyutlarını görmek mümkündür. Miller bu aşkla, geçmekte olan ömrünün son baharında yeniden hayata tutunmak ister. Aslında bu bir anlamda yaşlılığa meydan okumadır. Miller, bu aşk mektuplarının çoğunu göndermez. Mektuplar onun ölümünden sonra yayımlanır. İlk mektuplarında "sana âşık olmayı çok istiyorum," der. Sonunda aşkını itiraf eder: "Yüreğimin yeniden çarpmasını sağladığın için teşekkürler-keşke patlasa!" Sonunda giderek hayatla yüzleşme başlar. Ve evliliği düşler. Ama Hoki buna sıcak bakmaz. Miller ise hayatı boyunca o çok yücelttiği cinselliğin yüzüne vurulmasının acısını yaşar. "Bütün yaşamımda böyle duygusuz davranan tek kadınsın," der ona. Sonra evlenirler ama yürümez. Bir ayrılık anında ona şöyle yazar: "Bana deden gibi olduğumu söylüyorsun, ben senin deden değilim." Ve ayrılırlar.

"Günler uçup gidiyor ve ben her zaman, gittikçe daha güçlü seviyorum seni. Ah evet, aşk çok ihtişamlı bir şey. Beni zenginleştiriyorsun" (Miller, age, s. 18). Ayrılık dönemlerinde: "Bu gece seninle rüyalarında buluşacağım. Beni gülüşümden tanıyacaksın" der. Sürekli sitem eder: "Bana bir süs köpeğine verdiğinden daha az önem verdiğinin farkında mısın?" Ama hep umutludur: "Bu gece sevinçten çıldırıyorum. Beni sevdiğini biliyorum sanki. Ciddi ciddi evliliği düşünüyorum." Yüceltir sevgiliyi, hep yüceltir: "Eğer İngiltere Kraliçesi, daha da iyisi Sophia Loren beni görmeye gelseydi ve sen de beni görmek isteseydin mazeret uydurup seninle birlikte olmanın bir yolunu bulurdum."

Rosa Luxemburg'dan Leo Jogiches'e

Edebiyat/düşünce dünyasının en önemli aşk mektuplarından biri de Rosa Luxemburg ile Leo Jogiches arasındaki mektuplaşmalardır. Bu mektuplar, Rosa gibi büyük bir devrimcinin gündelik hayata, aşka bakışını göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda bu mektuplar, sosyalizm, devrim ve dünyaya yeniden şekil verme etrafında gelişen büyük bir aşkın tutanaklarıdır. Aşk mı mücadelenin yedeğinde yoksa mücadele mi aşkın yedeğinde sorusunun izini sürmek de mümkün bu mektuplarda. İki sevgili de kendilerini davaya adamış devrimcilerdir. Bu anlamda dava, aşkı besleyen önemli bir katalizör görevi görür. Leo Jogiches mektuplarında davadan söz etmeyen Luxemburg'a sitem eder. Rosa ise bir mektubunda: "Ben asıl özel yaşamından söz etmek istiyorum. Tek satır yok.! Aramızda biricik bağ Dava, bir de eski duyguların anısı. Bu çok acı verici. Burada, bütün bunları apaçık anladım. Hiç bitmeyen Dava beni iyice bitkin düşürdüğünde, soluğumu tutup oturduğumda, ardıma baktım ve fark ettim ki benim evim yok, hiçbir yerde. Kendim olarak ne varım ne de yaşıyorum" (Luxemburg, age, s. 5). "O tatlı dudaklarından öpebilseydim bütün bu işler vız gelir-

di bana." "Bana gönül açıcı, güzel mektuplar yaz, biraz alçak gönüllü ol, inayet et de arada beni sevdiğini söyleyiver. Kendini küçültmekten korkma." Sosyalist mücadelenin en önünde kendisini ölüme atan bir büyük devrimcinin, döneminin en ateşli söylevcisinin bu kadınsı duruşu çok öğretici.

Rosa Luxemburg sonunda davası uğruna katledilir. Leo Jogiches öldürüleceğini bile bile onun katillerini ararken o da öldürülür.

Simone de Beauvoir'dan Hilson Algren'e

Simone de Beauvoir denince ilk akla gelen isim kuşkusuz Jean Paul Sartre'dır. Ancak bu mektuplar Sartre'a değil. Beauvoir'nın, Amerika seyahatinde tanıştığı Hilson Algren'e yazdığı aşk mektupları (5). Bu tutkulu aşk 1947'den 1964'e kadar mektup aracılığıyla sürmüştür. Zaman zaman bir araya gelseler de aşkı belirleyen asıl unsur mektuplardır. Bu dönem içerisinde Beauvoir, Sartre ile birlikteliğini hiç bozmamış, Hilson Algren de bir başkasıyla evlenmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen aşk uzun süre devam etmiştir.

Simone de Beauvoir

Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla, aralarında paylaştıkları entelektüel birikim, yazarlık ve gelişmiş duyarlıklar bu yazılı aşkı sürdüren, ayakta tutan en önemli ortak payda olmuştur.

Simone de Beauvoir, Algren'e büyük bir tutkuyla bağlıdır. Dönemin imkânsızlıklarına karşın, kendisini tehlikeye atarak zaman zaman büyük aşkı için Amerika'ya koşar. Ama bu dönemler sayılıdır ve bu aşk daha çok birbirlerini görmeden sürer. Sadece ve sadece mektuplarla. Mektuplarda asıl büyük aşkı Simone de Beauvoir'nın yaşadığı anlaşılıyor. İlişkiyi zamana yayan, Nilsen'in kopuşunu önleyen de o. "Her yerde seninle olacağım biricik aşkım, tıpkı biricik kocasıyla birlikte olan sevgi dolu bir eş gibi. Uyanmak zorunda kalmayacağız, çünkü bu bir rüya değil, henüz başlayan muhteşem ama gerçek bir öykü" diyecektir ilk mektuplarının birinde. Dediği de çıkar. Uzun bir aşkın ilk mektubudur bu. Beauvoir gerek tek başına gerekse Sartre'la birlikte yaptığı ülke dışına seyahatlerinde aşk mektuplarını sürdürür. Hangi ülkede bulunursa bulunsun sevgilisine mektup gönderir. Aşkını diri tutar. Onun ne kumar tutkusunu ne başka kadınla olan ilişkisini problem eder. Bunu açık açık tartışırlar. Beauvoir büyük aşkına aynı zamanda Fransa'dan yazdığı mektuplarda dönemin edebiyat, siyaset atmosferini de yansıtır. Birlikte olduğu Sartre ile ilgili durumları da aktarır sevgilisine. Ancak ondan hiç olumsuz bahsetmez. Onu bırakamayacağını çünkü onun kendisine ihtiyacı olduğunu belirtir. "Biliyorsun senin için sadece genç bir adamdan değil, daha bir çok şeyden vazgeçerim; ama Sartre'la yaşadığım bu hayattan vazgeçersem o zaman sevdiğin Simone olmaktan çıka-

rım, iğrenç bir yaratık, hain, bencil bir kadın olurum. Gelecekte neye karar verirsen ver aklında hep şu olsun: Seninle kalmayışım sevgisizlikten değil. (…) Sartre'ın bana ihtiyacı var" (Beauvoir, age, s. 227).

Bu mektuplarda kimi mektup özelliklerinin ortaya çıktığını görürüz: el yazısı, kâğıt ve beklemek. Simone de Beauvoir "O kâğıda parmaklarının dokunduğunu hissettim," der. Bir başka yerde de: "Biliyorsun o sevgili mektuplarının altına el yazısıyla yazdığın ismini nasıl da seviyorum…" der. Ve beklemek: "Bütün mutluluğumu bozan tek şey var: Postacılar grevde. Bu yüzden iki gündür hiç mektup gelmiyor."

1964'te ilişkileri kopar. Algren 1981'de öldürülür. Cenazesine kimse gitmez. Simone de Beauvoir 1984'te ölür. Parmağında Algren'in aldığı yüzükle gömülür.

Lüsiyen Hanım'dan Abdulhak Hâmid'e

İlk kez 1912'de Hâmid'in Brüksel Büyükelçiliği'ndeki görevi sırasında tanışırlar. Tanıştıklarında Lüsiyen Hanım on sekiz Hâmid altmış yaşındadır. Lüsiyen sözlüdür. Ailesinin karşı çıkmasına rağmen Hâmid'le evlenir, Londra'ya kaçarlar. Bu Hâmid'in dördüncü evliliğidir. Hâmid elçilik görevinden azledilince birlikte İstanbul'a gelip Tokatlıyan Oteli'ne yerleşirler. Bir yıl otelde kaldıktan sonra evlerine taşınırlar. Daha sonra birlikte Avrupa seyahatine çıkarlar. Lüsiyen babaevine uğrar, Hâmid İstanbul'a döner. Lüsiyen Hanım İstanbul'a dönmek için İtalya'yı kullanmak zorunda kalır. Ne var ki İtalya'da Kont Soranzo ile karşılaşır ve ona âşık olur. İstanbul'a gelip evlenmek için Hâmid'den izin isterler. Hâmid evliliğe izin verir ve törende bizzat bulunur. Daha sonra Lüsiyen eşiyle İtalya'ya döner. Venedik'e giderken, Hâmid'in Galata rıhtımında mendil sallaması eleştiri konusu olur. Bu mektuplaşma 1920-1927 yılları arasında yedi yıl sürer. Sonunda Lüsiyen Hanım eşinde ayrılır ve İstanbul'a gelir. Yeniden evlenirler. Hâmid'in ölümünden sonra da İstanbul'dan ayrılmaz ölünceye kadar bu şehirde kalır.

Bu mektuplar ilk kez Hâmid'in de önsözüyle 1937'de Fransızca yayımlanır. Türkçede ise 1997'de yayınlanır (6). Hâmid bu mektupların yayınına karar verdiğinde Lüsiyen Hanım itiraz eder: "vakıa hususidir." Ancak Hâmid, "benim hususi hayatım yok," der. Hâmid bu mektupları bir "büyük ihtiras"ın ürünü ve samimi olduğu için edebi açıdan da başarılı bulur.

Bu mektupların en ayırt edici özelliği aralarında kırk yaş fark olan ve ayrı ülkelerde yaşayan iki sevgilinin aşkının yedi yıl sürmesini sağlamasıdır. Lüsiyen Hanım bir gençle yedi yıl evli kalmış yedi yıl sonra da gerçek sevgilisine dönmüştür. Bu ayrılık sürecinde mektuplar aşkın sürmesi fonksiyonunu görür.

Lüsiyen Hanım bir mektubunda, "Sizden kopmuş bir parça gibiyim," der (Lüsiyen Hanım, age, s. 43). İtalya'ya döndüğünde ise bu ayrılığı şöyle ifade eder: "Sağ salim geldim, ama siz olmadan nasıl yaşayacağım?" "Sizden sadece iki hafta değil, iki asır uzaktaymışım gibi geliyor bana." Ve sitem eder: "Yüreğimi yaralayan mektuplar almaya devam edemem böyle, size yemin ederim, bazen zarfı açmadan önce,

saatlerce, mektup bana acaba onulmaz sıkıntılar, teselli bulmaz üzüntüler, saramayacağım yaralar mı açacak diye saatlerce korku içinde bekliyorum." "İşte gene size yazma işkencesi başladı! Çünkü işkence benim için bu iş, size yazmak demek size tekrar tekrar acılarımı anlatmak, yaranın içindeki bıçağı çevirmek demektir." Aşklarını ise şöyle tanımlar: "İki ruhun ideal aşkı öyle bir olaydır ki bu konudaki inançsızlıkları kabul ederim, bizi anlayabilmek için bazı duyguların doruğuna ulaşmaları gerekir, doruklara tırmanmak her zaman zordur ve insanların çoğunun da buralara ulaşabilmesi zordur."

Paul Eluard'tan Gala'ya

fiair Paul Eluard on yedi yaşında tüberküloz tedavisi gördüğü hastanede Rus genç kız Helena Dimitrivna Diakonova (ki ona hep Gala diyecektir) ile tanışır ve âşık olur. Yıl 1912. Bu mektuplar 1928 ile 1948 yılları arasında yazılmıştır (7). 1929'da Paul Eluard âşığının izniyle bir başka kadının peşinden gider. Gala da 1929'da Salvador Dali'yle tanışır. Paul Eluard onun mutluluğunu paylaşır ve onu Dali'den ayrı düşünmez. Gala, ölünceye kadar Dali'yle kalır.

1932'de Paul Eluard ve Gala ayrılırlar. Eluard yeniden evlenir. Ancak Gala'ya aşkı devam eder. Onu hep kendisine ilham veren bir hayalgücü olarak niteler. "Dünyayla değil onunla/aşkla birlikte" olmak ister. Bu bir ömre sığan mektuplarında büyük bir aşkın yansıması vardır. "Sen olmadan bir hiçim," der bir mektubunda (Eluard, age, s. 27). "Var olan yaşam değildir, aşktır." "Yaşama inanmıyor, sana inanıyorum, ölümle birleşen ve benim olan bu evren ancak seninle var." Mutsuzluğunu garipsemez: "Aşkla mutluluğu bulmak, sahi ne gülünç!" Kalbi hep ondadır: "Sen benim zihinsel vatanımsın."

Gala ise Eluard'a yazdığı mektuplarda, onun mektuplarını, "keyif verici" ve "teselli edici" bulur. "Aşkı sevdiğin için bana tutunuyorsun," der ona, "beni sevdiğin için değil."

Franz Kafka'dan Milena'ya

Pek çok yazar aşkı gibi bu aşkta edebi mektuplaşmalarla başlar ve aşka dönüşür. Milena, Kafka'nın mektuplarını Çekçeye çevirir, böylece tanışırlar. Milena evli, Kafka nişanlıdır ama üç yıl boyunca mektuplaşırlar (8). Ancak birkaç kez buluşabilirler.

Milena'nın mektupları Kafka'ya hayat verir. Ama Kafka sonlara doğru mektupları anlamsız bulmaya başlar ve Milena'ya yazmayı keser. Bunda imkânsız, gizli aşkı bir yere oturtamamış olmasının da payı vardır. Ağır mutsuzluk duygusu ve korku bunda etkendir. Bütün bunlar aşkı bitirir. Kafka açısından hayattaki her şey gibi mektup da anlamını yitirmiştir. Kendi mektup göndermediği gibi Milena'dan gelen mektupları da okumaz ve mektupla ilgili ağır eleştiriler yazar. Bu bir anlamda kırgın bir âşığın, hayatın, yaşananların kıstırdığı bir sanatçının ağır hüznünü yansıtır. Aslında bu aşkın bitişinde Milena'nın kocasını bırakıp Kafka'nın peşinden gidememesinin de

payı olduğu söylenebilir. Milena, mektupların kesilmesine bir türlü anlam veremez. Kafka'nın dostu Max Brod'a yazdığı mektupta "niye bana yazmıyor," diye sorar ve ekler: "Ama beni sevdiğini biliyorum."

Sevgili Milena adıyla kitaplaşan mektuplarda şöyle der Kafka: "Bugünkü mektubun, o candan, o sevinçli, o mutluluk getirici mektubun, nasıl okunursa okunsun bir kurtarıcı mektup olmaktan çıkmıyor" (Kafka, age, s. 131). "Yaşamımda bana verilen en güzel şey bu mektuplar." "Mektup almadığım günler korkunç." "Milena, Milena, Milena… Adından başka şey yazamıyorum. Yazmalıyım ama! Bugün şaşkınım, yorgun ve sensizim Milena." "Bu mektup yağmuru dinmeli artık Milena! Bizi serseme çeviriyor…" "Öğle vaktiydi, iki mektubun birden geldi. Okunsun diye yazılmamış bunlar… Kişi bu mektupları önüne serer, yüzünü gözünü sürer onlara, sonra da aklını kaçırır!" "Milena, adresi biraz daha okunaklı yazmanızı isteyeceğim; bana yazılan zarfa girdi mi, yarı yarıya benim sayılır artık, sizin olmaktan çıkar." "Yalnız şundan söz etmek istiyorum bugün: Mektuplarınızı iyice okumadım daha, çevresinde dolandım, ışığın çevresinde dolanan pervaneler gibi… Ben de birkaç kez yandım."

Ancak Kafka'nın daha sonraları mektuplara bakışı tümüyle değişir ve mektuplaşmaları keser: "Yazamadığım için özür dileyecek değilim, mektuplardan ne denli tiksindiğimi bilirsiniz. Yaşamımın bütün mutsuzluğu mektuplardan oluşmuştur diyebilirim, daha doğrusu mektup yazma fırsatı bulmuş olmaktan. İnsanlar hiç aldatmadı beni, ama mektuplar ele verdi hep; başkalarının yazdıkları değil, kendi yazdıklarım. (…) İçimizin korkunç sarsıntılarını kor ortaya mektup yazmak; hortlaklarla bir çeşit alışveriş gibi bir şeydir bu. Yalnız aldığımız mektuplarda değil, kendi mektuplarımızda da hortluyoruz; yazarken değişiveriyor elimizin altındaki mektuplar, bir önceki, bir sonrakini kabalaştırıyor, tanık oluveriyorlar birbirlerine! İnsanlar mektupla konuşabilirler fikrini kim atmış ortaya?! Uzakta olan birini düşünebiliriz, yakınımızdakini elle tutabiliriz, hepsi o kadar, üst yanı insan gücünü aşar. Oysa mektup yazmak, hortlaklar önünde soyunmak, kendini ele vermek demektir. (…) Kâğıdın üstündeki öpücükler ulaşamaz sahibine, yarı yolda hortlakların eline düşer, onlar içip bitirir bu öpücükleri. Bu coşkun beslenmeden ötürü çoğalıyorlar anlaşılan. İnsanlık sezmiş ki bunu, karşı koymaya çabalıyor; kişilerin rahatı için daha doğal bir buluşmayı sağlıyor: Treni bulmuş, otomobil demiş, uçağa başvurmuş, ama iş işten geçmiştir artık, yok olmaya yüz tutmuşken bulunmuş şeyler bunlar; karşı yön daha güçlü, daha temkinli. Postadan sonra telgrafı bulmuş, telefonu, telsizi! Açlıktan ölmeyecek hortlaklar, ama bizler ezileceğiz." (Kafka, age, s. 243-244)

Franz Kafka

Belki de Kafka doğru söylüyor. Bu aşk mektuplarının hiçbiri aşkı anlatmaya yetmiyor. Belki de bilmemiz gereken her şey dile dökülmemiş aşklarda yatıyor. Ya da tüm gerçek gönderilmemiş mektuplarda. Ne yazık ki biz de onları hiçbir zaman göremeyeceğiz.

KAYNAKÇA

1) Serkan Özburun*, Aşkoğrafya, Ünlülerden Seçme Aşk Mektupları*, *Exupery'den, Rinette'ye,* Kaknüs Yayınları, 2001, s. 262.
2) Halil Cibran, *Aşk Mektupları*, Anahtar Kitaplar Yayınları, 2000, s. 30.
3) Rosa Luxemburg, *Sevgiliye Mektuplar*, Agorakitaplığı, 2006, s. 22.
4) Henry Miller, *Aşk Mektupları*, Parentez Yayınları, 2001.
5) Simone de Beauvoir, *Aşk Mektupları*, Gendaş Yayınları, 2001.
6) Lüsiyen Hanım, *Lüsiyen Hanım'dan Abdulhak Hâmid'e Aşk Mektupları*, Oğlak Yayınları, 1997.
7) Paul Eluard**,** *Gala'ya Mektuplar*, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
8) Franz Kafka, *Sevgili Milena/Mektuplar*, Say Yayınları, 1997, 8. Baskı.

NALÂN YILDIZ

"BİR ZANBAĞIN" MEKTUBU

"Bir Halden Anlamaz'a!
diye başlasam son mektubuma..."

Sevgililerin "*aşk*" adını verdikleri hayâli çocuğu besleyen, büyüten en temel gıdalardan biridir "*mektup*": Günümüzde "*e.mail kuşunun kanadıyla*" yol almaya çalışsa da o bir zamanlar aşk'ın yegâne iletişim aracıydı. Hatta "*mektupsuz aşk yaşamanın imkânsız olduğu*" bir dönem yaşanıp geçmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin, serbestlik rüyâsı gördüren aldatıcı havasında, müstehcen yayınlar pıtırak gibi artmaktadır. O günlerde eser veren yazarlar, genellikle takma isimlerinin arkasına saklanırlar. Türk edebiyatının ilk psikolojik romanı sayılan **Eylül**'le tanınan Mehmet Rauf da bu dönemde, imzasını koymadığı, ancak yine de altında ezildiği, küçük bir müstehcen kitabın kurbanı olacaktır.

1910 yılında **"Bir Zanbağın Hikayesi**" yayınlandığında, maraz-i aşk'ı müstehcen bir tarzda anlatan hikâyesi ile büyük sansasyon yaratmış, çok sayıda baskısı yapılmıştır. Kitabı bulamayan ya da okumak isteyen ancak kütüphanesinde saklamayı tercih etmeyen meraklı okuyucular sayesinde Bir Zanbağın Hikâyesi, *"Bir geceliğine kiraya verilen kitap*" ünvânını alacaktır.

Bir Zanbağın Hikayesi, yayınlandığında deniz subayı olan Mehmet Rauf, kitapta imzasını kullanmamış olsa da, kitabı onun yazdığına dair ihbar ve işaretler nedeniyle mahkemede yargılanmaktan ve ordudan atılmaktan kurtulamamıştır.. Servet-i Fünûn'un bu ünlü romancısının kaderi, 44 sayfalık bu küçük kitaptan sonra tamamen değişecektir.

Rauf, Bir Zanbak'ın Hikâyesi'nin ilk sayfalarında, mektubun yaşadığı dönem için ne kadar önemli olduğunu anlatır...

Bir Zanbağın Hikâyesi'nin, anlatıcı rolünü de üstlenen çapkın erkek kahramanı, kadın avına çıktığı bir gün Haydarpaşa vapurundan inen güzel bir kadınına rastlar, oturduğu evi öğrenerek, ona aşk mektubu yollar. Dönemin ruhunun renklerini taşıması bir kesimin sosyo-kültürel ilişkilerini özetlemesi açısından bu erotik hikâyedeki mektup bölümü önemlidir. Mektup aynı zamanda o devrin en modern iletişim yoludur;

"... bu hanımın ikâmetgâhını öğrenir öğrenmez evvelâ arzumdan kendini haberdâr etmek için mektûb yazdım; bizim hayâtımızda, mektûbsuz aşk olmak imkânı yokdur. Diyebilirim ki mektûb bizim hayâtımızda Avrupa'da muârefenin mebde'i olan (tanışmanın başlangıcı olan) resmi takdim gibidir, burada madem ki bizi birbirimize takdim edecek kimse ve bir usûl yokdur, bundan bi'l-istifâde (yararlanarak) heman bir mektupla arz-ı iştiyâk etmek lâzım gelir. fiu farkla ki, Avrupa'da bir kadına takdim edilerek kesb-i muârefe edilirdi (tanışıklık kazanılırdı), haftalarca, hatta aylarca

aşka dâir şakk-ı şefe etmek mümkün olamaz(hiçbir şey söylenmez); fakat bizim hayâtımız icâbınca, bir kadının cevâbı "ben seninim, ne istersen yap!" demekden başka bir şey değildir. fiu farzla söylenmeğe karşı karşıya konuşan bir erkekle bir genç ve güzel kadının aşk ve sehvetten başka bir söz konuşmalarını sahtekârlık add ederim;(...) Yazık ki insanların sersemliği, canavarlığı bu emsalsiz saadetleri bir hayâli muhâl hükmüne, yahud ki bereket versin ki, ancak gayet müşkil bir ameliye haline getiriyor... fiüphesiz kalbde bu ateşler yanarken bir genç erkekle bir güzel kadının zahiren sakin görünmeğe çalışarak siyâsatdan, âhvâl-i alemden bahse mecbur kalmaları insanlar için de ne büyük azâbdır. (...)

El-hâsıl kısa keseyim ve hikâyeme avdet edeyim. Pür-iştiyâk bir mektûb gönderdim; cevâb yok! İkinci mektubu gönderdim, yine cevâb yok! Üçüncü mektubu gönderdim, bu son mektûb son derece bir harâret-i âmirane ve bir prestiş-i mütehakkimâne ile yazılmışdı.

Ve nihâyet iki, üç satırda bir mev'id-i mülâkat ta'yîn edilmişdi. Böyle bir hanımı daha bidâyetde tevhîş edecek sûretde ilk hamlede görüşmek üzre değil, meselâ falan yerde falân sâatde geçerse ümid ve saadet bahş edeceğini beyân eder bir yolda ta'yîn etdiğim bu mevid-i mülâkâta kalbim çarpa çarpa giderken görseydiniz bana acırdınız, çünkü nihâyetde şekl-i vücûduyla o kadar nazar-ı hırsımı tahrîk etmiş olan bir kadından mahrum olmak ihtimâli pek gâlibdi, bu son tecrübe idi. Zira, üç mektuba, hem benim yazabileceğim kadar ateşîn ve müessir mektuba bir cevâb vermeyen ve üçüncü mektûbda ricâ edilen böyle bir hareketden ictinâb eden kadından bir şey alınamayacağı muhakkakdı. Ve bir haftadan beri beni o kadar meşgul etmiş, o kadar emel-bahş olmuş olan bu taze ve latif hanım vücûdunun matemini tutmağa hazırlanıyordum. Fakat o vakit kemâl-i heyecan ile gelib de geçmek üzere iken karşıdan zuhûr eden bir arabada kendisini tanıdığım vakit nasıl mesûd ve pür-heyecân kaldığımı ta'rîf etmek mümkün değildir. Demek ki artık her şey yoluna girmişdi.

Oh!... Demek artık ondan bir bahar-ı aşk u garâm açılacakdı. Fakat ilk bir tecrübe olmak üzere ben yalnız görmekle kanâate hazırlanırken gayet tenha olan burada araba önümden geçerken hanımın çantasını açıp bir kâğıd çıkardığını görünce tekrar mest ve bahtiyâr olarak iki adım atdım. Arabacıya göstermeyerek mektubu arabanın arkasından başının üstüne kaldırdı. Hemen şitâb etdim. Uzanarak mütebbessimâne mektubu elime teslim etdi.

Ah!. Yarabbi ne kadar nefîs, ne, kadar muşa'şa' bir hiss-i müstesnâ idi.

Araba uzaklaştı, mektubu beyaz keten kâğıtdan uzunca bir zarf içinde idi. Hemân açdım ve neşr etdiği meşâmm-ı ruhû taltîf eder bû-i mahmûr ile mest olarak kâğıdı çıkardım ve okudum.

"Beğefendi!

Sizi mektubumla me'yûs etdiğime çok teessüf ederim. Hakkımda gösterdiğiniz merbûtiyet ve muhabbete çok minnetdar olmağla beraber aramızda hiç bir rabıtanın ihtimâli olmadığını beyân ederim. Çünkü erkeklerden o kadar müteneffîrim ki sizin gibi müstesnâları bile kabul edemem. Avfımı şu gösterdiğim hulûs ile kazanacağıma eminim.

Veda' ve hürmet."[1]

Kitaptaki erkek mektubu işe yaramamış görünse de kaderin garip bir tesadüfüdür ki bu kitabı okuyan zengin bir kız Mehmet Rauf'a mektupla evlenme teklif edecek, o da bu teklifi kabul edecektir. Bu mektup izdivacı İzmir'de iç güveysi olarak rahat günler geçiren Mehmet Rauf sıkılıncaya kadar devam edecektir.

Aşk mektubu, erkek için bir tür kadın avıdır. Avcının tuzağı, kuşun sesinin taklididir. Kuş, sesine ses bulduğu zannıyla ökseye tutulur. Bu yüzden erkekler ancak, kadının ruhuna hitap edebildiğini göstermek için, kadın sesini taklid ederek aşk mektubu yazarlar. Kadınlarsa, konuşarak anlatamadıkları ruh inceliklerini, yazarak erkeğe anlatma çabasıyla… Kadınlar, her zaman erkeklerin bekledikleri mektupları yazmazlar. Erkeklerse eğer kadının beklediği şeyleri ifade etmeyeceklerse hiçbir şey yazmamayı tercih ederler.

Erkekler ne zamandır kadın sesini taklid eden mektuplar yazıyor derseniz, Ovidius'u anmamız gerekir. Ovid, aynı zamanda kadın mektupları da kaleme almış ilk erkektir. Ona gelinceye kadar mitolojik hikâyeler hep erkekler ağzından anlatılmış, kadının sesi asla duyulmamıştır. Ovid, erkek kahramanların eşlerini, sevgililerini kısaca kadınları, Heroides isimli manzum mektuplarla konuşturur. Önceki destanlarda adlarından başka birşeyleri bilinmeyen bu kadınlar, mektupları aracılığıyla tanınırlar. Helena'dan Paris'e, Penelope'den Uysses'e, Briseis'ten Aşil'e yazılan bu mektuplarla legonun kayıp parçaları yerlerine konup resim tamamlanıyor gibidir. Aşkların, kıskançlıkların, endişelerin, kadınca korkuların dile getirildiği bu mektuplar, bir erkek tarafından kaleme alınmış olsa da kadın mektuplarının edebiyat dünyasına göz kırptığı ilk örnekleridir.

Aşk mektupları, erkeğin misafir olarak kabul edildiği, kadının gizli bahçesinin meyvesidir. Kadınlar, yazdıkları tüm mektupları göndermez, erkeklerse etkilemek istedikleri bir şey kalmadığında mektup yazmaktan vazgeçerler. Bu yüzden, genellikle ilk aşk mektupları erkekler tarafından, kadının gönlünün dilinden anladığını ispat için, ondan aldığı ödünç kelimelerle, veda mektupları da kadınlar tarafından kendilerini bir türlü doğru anlayamayan erkeklere, belki yazdıklarını okuyunca anlayacağı vehmiyle kalem kalbe batırılarak yazılır.

---

[1] Mehmet Rauf, **Bir Zanbağın Hikâyesi**, İst. Hilâl Matb., 1326, s.5-6 (Nisan 2001'de Tarih Ve Toplum Dergisi'nin "Mahrem Tarih" özel sayısında Lâtin harfleriyle basılana kadar yasaklandığı köşede unutulup giden "Bir Zanbağın Hikâyesi", okuyucu ile neredeyse yüzyıl sonra ve farklı alfabelerle de olsa yeniden buluşmuştur.)

SELAHATTİN İPEK

KANUNÎ - fiEHZÂDE BAYEZİD MEKTUPLAfiMASI

Hükm idenler bu cihan mülküne şark u garba dek
Ger Süleyman ger Skender sonra peşimandır.

Cem Sultan

I. KISA TARİHÇE: DEVRALINAN MİRAS

Tahta çıkan şehzâdenin kardeşlerini katletmesi, Osmanlı hanedanından önce de vardı. Bunun Selçuklular ve daha önceki dönemlerde pek çok örneği görülmüştür. Gelenek haline gelmiş bu anlayışın arkasında, hemen hep aynı endişe (nizam-ı âlem) ya da geçmişteki devletlerin yaşadığı örnekler yatmaktadır. Devletin oğullar veya kardeşler arasında bölüştürülmesi veya kardeşlerin bölüşememekten doğan kavga ve savaşları (Osmanlı fetret devri), tahta çıkan şehzâdenin önünde hep olumsuz birer örnek olarak durmuştur. Bir bakıma bu, devleti koruma adına geliştirilmiş bir refleks olarak algılanabileceği gibi, padişahın sağlığında veliaht ilân ettiği ya da veliaht olacağını ima ettiği şehzâdenin padişah olduktan sonra kendini koruma adına geliştirdiği bir "hak" olarak da algılanabilir. Bazı durumlarda padişahın veliaht ilan ettiği şehzâde tahta çıkmış, bazı durumlarda da padişahın hiç düşünmediği şehzâde padişah olmuştur. Dolayısıyla, veliaht ilan edilen şehzâde tahta çıktığı; veliaht ilan edilmeden, babasını devirmek suretiyle tahta çıkan şehzâde de kardeşlerini paylaşımcı düşman kardeşler gibi gördüğü için öldürtmüştür. Osmanlı şehzâdelerinin hayatı, saltanatla "kiriş" arasına gerilmiş ince bir çizgi üstünde sürmüştür. Her şehzâde hem bir padişah adayı hem de ölümü peşinen kabullenmiş bir mücrim/mahkûm gibi yaşamıştır. fiehzâdelerin ufuk çizgisinde, biri yandığında diğeri mutlaka sönen iki kandil asılı durmaktadır: Ya devlet başa, ya kuzgun leşe. Kabul etmek gerekir ki, bunu kabullenmek çok da kolay değildir. Özellikle, babalarının sağlığında veliaht olacağı ima edilen şehzâdeler, tahtı ellerinden kaçırdıklarını anlayınca ya da böyle bir olasılık ortaya çıkınca, ufuklarındaki devlet kandilini yanık tutmak için, kadeşleriyle savaş dahil, her şeyi yapmışlar ama hiçbirinin sonu değişmemiştir. Belki fiehzâde Mustafa (Kanunî'nin büyük oğlu) bu çabanın dışında kalmıştır denebilir. fiehzâde Korkud, Cem Sultan ve fiehzâde Bayezid veliahtlıkları ima edilmiş ama bunun bedelini hayatlarıyla ödemiş şehzâdelerdir.

Osmanlı ailesinde Ertuğrul Gazi'den sonra, Yıldırım Bayezid'e kadar, kimin başa geçeceğine dair tartışmalar, çekişmeler, kavgalar olmuş ama öldürme olayı olmamıştır. fiehzade öldürme geleneği, Yıldırım Bayezid'in Kosova Savaşı'nda kardeşi

Yakub'u öldürtmesiyle başlamış, II. Murat'ın, Bizans ve Karamanoğluyla anlaşan kardeşi Mustafa'yı; Fatih'in tahta çıkar çıkmaz kardeşi Ahmed'i öldürtmesiyle devam etmiş, nihayet Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesindeki "her kimesneye evladımdan saltanat müyesser olan karındaşların nizam-i âlem içün katl itmek münasiptir. Ekser-i ulema dahi tecviz etmiştir. Anınla amil olalar" (1) maddesiyle gelenekselleşmiş, bir bakıma örf haline getirilmiştir. Halil İnalcık bu madde için "Bu kanunnamede devlette iç kavgayı önlemek için ulemanın onayıyla kardeşlerin katlinin bir kanun değil, bir önlem, caiz görülen bir âdet olduğu belirtilmiştir." (2) dese de uygulamalar kanun olarak gerçekleşmiştir. Bu uygulama bazen öyle uç noktalara varmıştır ki, insan izahını yapmakta zorlanmaktadır. Mesela, II. Bayezid, Cem Sultan'ın üç yaşındaki oğlu Oğuz Han'ı; Kanunî, fiehzâde Bayezid'in hanımı ile birlikte Bursa'ya getirilen üç yaşındaki oğlu Murat'ı, yine Kanunî, Girit Adasını fethettiğinde orada yaşayan -Frenk olmuş, sakalını kesmiş, kılık kıyafetini değiştirmiş- Cem Sultan'ın küçük oğlu Abdullah'ı öldürtmüştür.

Bütün bu ve diğer olayların arka planına baktığımızda, Osmanlı Hanedanı'nın devlet erkini paylaşmaya tahammül edemediği gerçeğini görürüz. Ele geçirilen devlet erki herşeyin üstünde gelmektedir. Bu öyle bir güç ki, karşısındakinin baba, anne, evlat veya kardeş olması durumu değiştirmemektedir. Nizam-ı Âlem adına, babalar tahttan indirilmekte, kardeşler katledilmektedir. Bizim burada onları yargılamak ya da masum göstermek gibi bir amacımız yok. Bunun bir vakıa olduğunu peşinen kabul ediyoruz; yapmaya çalıştığımız şey bu olgunun bir baba ve oğul olarak o insanlar tarafından nasıl algılandığını ve şiirlerine nasıl yansıdığını bulmaya çalışmaktır.

fiunu kabul etmek gerekir ki, sultan da şehzâde de olsalar sonuçta onlar da insandı; her insan gibi çelişkileri, sevinçleri, korkuları ve açmazları vardı. Toplumun herhangi bir ferdinden çok daha ağır yükümlülükleri ve sorumlulukları taşıyorlardı omuzlarında. Davranışlarının sıradan bir insanın davranışları gibi olmasını beklemek haksızlık olur. Ama toplumsal konumları ne olursa olsun hepsinin yaratılıştan getirdiği özellikleri, insan türünün özellikleriyle özdeştir. Özde aynı olmakla birlikte nitelikte farklılıklar olabilir. İnsanın, bulunduğu noktada sergilediği davranışları, özsel boyutu olmakla birlikte daha çok nitelikselliğin dışa vurumudur. Koşullar içselliğine, özselliğine uymasa da, yani yapmak zorunda kaldığı şeyi içine sindiremese de, nitelikselliğin gereği olarak o işi yapmak zorundadır. Bu, bir açıdan bakılınca kırılamayan, diğer açıdan bakınca da kırılması istenmeyen bir çember gibidir. Çemberin kırılması durumunda, elinde bulunan erki, bütün kazanımlarını hatta hayatını kaybetmek gibi bir akıbet; kırılmaması durumunda da tarifi ve katlanılması zor acılar beklemektedir kişiyi. Görünen o ki, Osmanlı hanedanı ikincisini seçmiştir. Bunun sonucu olarak da baba, evlat ya da kardeş acısı yaşamayan padişah yok gibidir (ekberiyet sistemi gelinceye kadar). Olaya içerden bakılınca, kardeşini boğduran bir ağabeyin, evladını boğduran bir babanın, babasını tahttan indiren bir evladın psikolojisini kavramak çok zor görünmektedir. Bütün bunları yaşayanlar, devlet erki, örf ile babalık

veya kardeşliğin yüklediği merhamet arasında sıkışıp kalmışlardır. Bazen babalıkları, ağabeylikleri ön plana çıkmış ama daha çok devlet adamı, devlet erkinin kazandırdığı, kimlikleri baskın gelmiş ve olaylar bu kimliğin çizdiği perspektif doğrultusunda gerçekleşmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman

Gücün paylaşılmaması için alınan önlemler, salt hanedan içinde kalmamış, gelecekte hanedana rakip olabileceği düşünülen güçlü ailelere de uygulanmıştır. Fatih'in, Çandarlı Kara Halil Paşa'yı öldürtmesinin, görünen sebepleri yanında görünmeyen ama vakıa olan sebebi, Halil Paşa'nın II. Murat'tan beri süren gücü ve Çandarlıların büyük bir aile olmasıdır. Gerekçesi ne olursa olsun (İstanbul'un fethine karşı çıkması vb.) Halil Paşa'nın öldürülmesi, devlet erkini korumak adına yapılmıştır. Yine Fatih'in Otlukbeli Savaşı'ndan dönüşü gecikince, İstanbul'da değişik dedikodular çıkmış (ordunun yenildiği, padişahın öldüğü gibi) bunun üzerine lalaları çocuk yaştaki Cem Sultan'ı tahta çıkarmışlar; Fatih gelince lalaların hepsini öldürtmüştür.

II. ERK, SALTANATA BAKIfi:

Ribat-ı köhnedir âlem konanlar tiz göçer andan
Veli bilmez onun ahvalini konan göçenden yeğ

Muhibbi

Osmanlı padişahlarının, büyük devlet adamlarının, büyük şairlerin şiirlerine bakıldığında iki nokta üzerine önemle vurgu yapıldığı görülür: Dünya ve saltanat. Hemen hepsinde ortak bir dil, ortak mazmunlar hatta ortak kelimelerle saltanatın geçiciliği, dünyanın âdiliği (dûn) söylenmiş, vurgulanmıştır. Saltanatı elinde bulunduran da, saltanata kavuşma ümidi, olasılığı olan da, kendine saltanatın hiç müyesser olmayacağından emin olan da bu iki kavram karşısında aynı tavrı koymuşlar, saltanat ve dünyaya aynı bakış açısıyla bakmışlar ve aynı olumsuz saptayımlarda bulunmuşlardır. Bir yandan saltanatın boş ve geçici bir şey olduğunu söylerken, diğer taraftan aynı saltanat için babalar oğullarını, kardeşler birbirlerini boğazlamıştır. Kendi içinde çelişki ve açmazları barındıran bu paradoks, sonuçta iki taraf için de acıyla bitmektedir. İşin ilginç yanı, iki taraf da bu olayın bilincinde, iki taraf da "nizam-ı âlem" ve devletin bekası için yola çıkmakta ve kendini haklı görmektedir. Saltanatın kendi hakkı olduğunu düşündüğü ve buna inandığı için de karşı tarafı "gasıp" gibi görmektedir. Aile içinde çıkan çatışmaların, savaşların kökeninde hep bu anlayış yatmaktadır. Sonuçta iki taraftan biri, saltanatı elinde bulunduran, kazanmakta bu da karşı taraftakinin sonu olmak-

tadır. Bu noktada şu konu üzerinde düşünmekte yarar var sanıyorum: Her şehzâde çocukluğundan itibaren bir padişah gibi eğitilmekte ve yetiştirilmektedir. Çocuk denecek yaşta, değişik sancaklara gönderilen şehzâdeler, lalalarının gözetiminde o sancağın yöneticisi, beyi durumunda olmaktadır. Dolayısıyla, her şehzâdenin ufkunda, padişah olunca takınacağı tavır ve süreceği saltanatın niteliği durmaktadır. fiehzâdelerin gönderildiği sancaklar bir bakıma onların gelecekteki konumlarının da belirleyici ölçüsü olmaktadır. Merkeze yakın olan şehzâde, tahta da yakın demektir. Fatih, tahta geçmesini düşündüğü Cem Sultan'ı Konya'ya, kişilik olarak da tahta pek uygun bulmadığı II. Bayezit'i Amasya'ya; II. Bayezid, fiehzâde Korkud'u Manisa'ya, tahta geçme olasılığı olmayan Yavuz'u da Trabzon'a göndermiştir. Ama olaylar her zaman babaların düşündüğü gibi gerçekleşmemiştir. fiehzâdelerin ayrı ayrı sancaklarda birer padişah gibi yetiştirilmeleri, onlardaki insanî duyguları köreltmiş, kardeşlik kavramını "rakip" anlamına taşımıştır. Sancağa çıktıkları andan itibaren, kardeşlerin birbirini çok az gördüğü, bu görüşmelerin hem babalarıyla hem de kendi aralarında bazı protokollere bağlı olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla, kardeş olmanın oluşturması gereken yakınlık ve sıcaklık şehzâdelerde gelişmemiştir. Bunun için de birbirlerini öldürtmekte çok da sıkıntı çekmemişler, çünkü bir rakibi ortadan kaldırmışlardır.

Yaşadıkları koşullara ve bulundukları konumlara rağmen hemen hepsinin saltanat ve dünya hakkındaki görüşleri örtüşmektedir. Fatih, dünya ve kavga (saltanat kavgası) için:

Çün ecel sulh itdürür âhir nizaı kaldırır
Pes nedür dünya için bu kuru kavgadan murad

derken, bu konuda en çok sıkıntı çeken, ölümü bile Osmanlı toprakları dışında (Frengistan'da) olan Cem Sultan:

Gönlümün mülkünde daim derd ü gam eyler niza
Bir harabe üstüne bunca cidal itmek neden?
(Divan 125)

Âdeme bir zevk kalur dünyada bir yahşi ad
Saltanat baki kalur dirlerse bu yalandır
(Divan 34)

Fursatı fevt eyleme ayş eyle sür zevk u safa
Kimseye baki değil bu mülk-i dünya fanidir
(Divan 32)

Yürü ey Bayezid sen de süre gör devranın
Saltanat baki kalur dirlerse bu yalandır
(Divan 34)

İyi bir şair ve büyük bir divan sahibi olan Kanunî (Muhibbî)'nin, saltanat ve dün-

ya konusundaki şiirleri (beyitleri) anlayış olarak yukarıdaki örneklerle örtüşmekte hatta daha uç noktalara gitmektedir:

Saltanat dedikleri ancak cihan kavgasıdır
Olmaya baht ü saadet dünyede vahdet gibi
(Divan 763)

Ola kumlar sayısınca ömrüne hadd ü adet
Gelmeye bu şişe-i çarh içre bir saat gibi
(Divan 763)

Dilâ mağrur olup virme gönül bu dar-ı dünyaya
Hakikatle nazar kılsan hemen bir iki saattir.

Muhibbi sakın aldanma ribat-ı köhnedir âlem
Biri konar biri göçer ezelden böyledir kârı
(Divan 760)

Aldanma dehr-i dûna beş gün güler yüzüne
Kime vefa kılıptur sana ide o gaddar
(Divan 192)

Kanuni'nin küçük oğlu fiehzâde Bayezid (fiâhî) bu konuda en az Cem Sultan kadar yanık ve müştekidir. Bir taraftan dünyanın ve saltanatın anlamsız ve geçici olduğunun bilincinde diğer taraftan da saltanat için mücadele etmektedir. Divanında gördüğümüz aşağıdaki beyitler (buraya bir bölümünü aldık) bunun en güzel tanığıdır:

fiâhiyâ saltanat u tac-ı şehenşâhîyi biz
Cana endişe vü başa kuru kavga biliriz.
(Divan 131)

fiâhiye vaslun gerekdür tâc-u tahtı neylesün
Mülk-i dünyadan ana bir lokma vü bir hırka bes
(Divan 136)

Ey gönül etme taalluk bi-vefâ gaddardur
Kime yâr oldu ki sana yar ola bu çarh-ı dûn
(Divan 180)

Dehr-i dûnun şimdi fiâhî cevrine ne itibar
Merd-i âli-himmetüz biz nik fercam isterüz
(Divan 129)

Yukarıdaki ve benzeri örneklere içeriden baktığımızda padişahların ve şehzâdele-

rin aynı çizgide olduğunu; ama söylemleriyle eylemlerinin birbirini tutmadığını görürüz. Bunu gelenekle izah edebileceğimiz gibi, insanî haller ile "erk"in farklı şeyler olmasıyla da açıklayabiliriz. Çünkü onların her biri belirli bir kaderi yaşamak durumundadır. fiahi'nin:

Vir rıza fiâhi kazaya fâriğ ol endişeden
Hayr u şer evvel kalemde yazılan serden geçer
(Divan 106)

beyti ile Cem Sultan'ın:

Kudret-i Hak'dur bana bu ey felek senden değil
Yazılanı çünki âhir göriser her ser felek
(Divan 94)

beyti bütün boyutlarıyla ortaya koymaktadır.

III. BABA-OĞUL-KARDEfi:

Çün nasibimmiş ezelden firkatinle ağlamak
Varayın hecrinle ey şah-ı cihan ağlayayın
fiehzâde Bayezid

İnsan, duygularını eseri aracılığıyla dışavurur. Ortaya çıkan eser, o insanın iç dünyasının (hiç değilse bir bölümünün), düşüncelerinin somutlaşmış biçimidir. Dolayısıyla insanın iç dünyasına ulaşmak için eserine bakmak, eserini incelemek en sağlıklı yoldur. Yanılma payı olmakla birlikte, kelimelere dökülmüş duygular, düşünceler bir parça da olsa o insanı verir bize.

Osmanlı padişahlarına, baba-evlat ve kardeş açısından baktığımızda, padişahlarda babalık duygusunun şiirlerine pek yansımadığını görürüz. fiehzâdelerde bu duygu daha baskın görünmektedir. Padişahlar bunu duygusal bir zaaf olarak mı gördüler, yoksa bulundukları konum gereği dillendirmeyi bir zayıflık olarak mı değerlendirdiler, bilemiyorum. Yoksa, evladını boğduran bir babanın, kardeşini öldürten bir şehzâdenin bunun acısını duymaması mümkün değil; mutlaka duymuşlardır, ancak bunu başka alanlara kanalize ederek unutmaya ya da teselli bulmaya çalışmışlardır gibi geliyor bana. Olayın bir başka yönü, saltanat için tehlike oluşturmayan şehzâdelerin ölümü, saltanata aday şehzâdelerin ölümünden daha çok etkilemektedir padişahı. Kanunî, genç yaşta ölen şehzâde Mehmet için:

fiehzâdeler güzidesi Sultan Mehemmedüm

dizesini tarih düşürmüş, onun ve fiehzâde Cihangir'in anısına fiehzâdebaşı Camii'ni yaptırmış ama fiehzâde Mustafa ve fiehzâde Bayezid'in türbesi bile yoktur. Sonuç olarak anlıyoruz ki, Kanuni ile oğulları arasındaki ilişkileri ve bağları, baba-

lık-oğulluk değil, nizam-ı âlem anlayışı belirlemiştir. Özellikle fiehzade Mustafa'nın öldürülmesi Kanunî'yi çok sarsmış, karar vermekte çok zorlanmış ama "nizam-ı âlem"in gereğini yapmıştır. Burada Kanunî'nin "nizam-ı âlem"den kasdettiği, kendi saltanatı ve padişahlığıdır. Koruduğu ya da korumaya çalıştığı, elinde tuttuğu saltanat "erk"idir. Eldeki bilgilere göre, fiehzâde Mustafa'nın, babasını tahttan indirmek gibi bir düşüncesi yoktur. Böyle bir düşüncesinin olmadığını, olmayacağını, adaletiyle ün salmış babasının da bilmesi gerektiğini düşünür, hatta buna inanır. Bu inancı nedeniyle de, babasının kendisini boğduracağını bile bile Ereğli'deki padişah otağına gider. Mustafa babasının adaletine ve babalığına güvenirken, Kanunî değişik endişeler ve korkular içindedir. Mustafa'ya bakarken farklı şeyler görmektedir: "Mustafa'm, sana sevgimin yanı başında sinsi bir kaygı zonklardı hep: Babamın dedeme yaptığını oğlum da bana yapacak mı? Seni artık rahat, saf bir sevgiyle doya doya sevebilirim, oğlum!" Kanunî, bu sözleri fiehzâde Mustafa'yı boğdurttuktan sonra söylemiştir. fiehzâde Mustafa'nın öldürülmesi üzerine pek çok mersiye söylenmiştir. Bunların arasında Taşlıcalı Yahya Bey'in şu beyitleri oldukça manidardır:

Bunun gibi işi kim gördü, kim işitti acep
Ki oğluna kıya bir server-i Ömer-meşrep

Hatası gayr-i muayyen günahı nâ-malum
Zehi şehid-i said ü zehî şeh-i ma'lum.

fiehzâde Mustafa olayından sonra Kanunî birçok acıyı peş peşe yaşamıştır. Üvey kardeşleri tarafından çok sevilen, kendisine çok güvenilen hatta Fatih'in kanununu yürürlükten kaldıracağı düşünülen şehzâdenin ölümü, aile içindeki dengeleri sarsmış, kardeşler arasındaki müstakbel taht kavgalarını öne almış; Mustafa'nın ölümüne dayanamayan Cihangir ölmüş, Selim'le Bayezit, babalarının sağlığında taht savaşı yapmışlar, bütün bunların sonunda Kanunî dört oğlunun ölüm acısına katlanmak durumunda kalmıştır.

Kardeşler arasındaki taht kavgasının en acıklısı, II. Bayezid ile Cem Sultan arasında yaşanmıştır.Osmanlı topraklarında tutunamayacağını anlayan Cem Sultan, Rodos'a, Avrupa'ya gitmiş ama Papalığın ve diğer Avrupa devletlerinin kendisini Osmanlıya karşı kullanmalarına da rıza göstermemiş, onların elinde tutsak olmasına karşın Devlet'i kendi nefsinden önde tutmuştur. Avrupa'da yazdığı şiirlerinde Cem Sultan, korkunç bir gurbet, yalnızlık ve vatan hasreti içindedir. fiiirlerinin büyük bir bölümü bu duygularla yüklüdür. Ağabey'i II. Bayezid'e yazdığı:

Didi Cem bu şi'ri Sultan Bayezid'ün yâdına
Anıcak ol meclisi akan gözlerinden kandur

(Divan 35)

beyit içinde bulunduğu durumu göstermektedir. Cem Sultan hacdan döndükten

sonra II. Bayezit'e:

Sen bister-i gülde yatasın şevk ile handan
Cem hecr ile bâlin idine hârı sebep ne?
Bu saltanatı dünya ola adle mukarin
Hac-ül Haremeyn anı talep kılsa acep ne?

dörtlüğünü göndermiş, II. Bayezid'te ona:

Çün ruz-ı ezel kısmet olunmuş bize devlet
Takdire rıza vermiyesin böyle sebep ne?
Hac-ül Haremeyn olduğuna razı olaydın
Bu saltanat-ı dünyeviye bunca talep ne?

dörtlüğüyle ona cevap vermiştir. İki kardeş arasındaki yazışmanın mihenk noktasını "saltanat" oluşturmaktadır. Cem Sultan, Hac-ül Haremeyn olduğu için saltanatın kendinde olmasının daha adil bir durum olacağını; II. Bayezid ise, saltanatın kendi kısmeti olduğunu, ezelden takdir olunan şeye razı olması gerektiğini vurgular.

Cem Sultan'ın, devlet ve saltanatı talep eden ve buna hakkı olduğunu söylediği şiirlerinin yanında, üç yaşındaki oğlu Oğuz Han'ın boğdurulması üzerine söylediği şiirleri, bir devlet adamından çok yüreği yanık bir babanın feryadıdır:

Yakamı yırtıp elinden nicesi âh itmeyim
Canımı odlara attı derd-i Oğuz Han felek

Ağlamaktan ol ciğer-gûşem firakında müdam
Kare kare kanlara boyandı baharistan felek
Bir kılına verseler vermezdim Oğuz Han'ımın
Genc-i Karun ile bin bin milket-i Osman felek

İşidelden fiah Oğuz Han'ın şehit olduğunu
Derd ile oldu Frengistan'da Cem mecnun felek
(Divan 31)

beyitlerinde bir padişah adayından çok, bir babanın sesi duyulmaktadır. Bu, evladının acısını yüreğinde duyan, ama aynı zamanda da çaresiz olan bir babanın feryadıdır.

Kanunî ile oğlu fiehzâde Bayezid arasındaki yazışmada Kanunî bazen bir baba, bazen de bir devlet başkanı olarak konuşur. Babalık ile erk arasında gidip gelen bir sarkaç gibidir; fiehzâde Bayezid ise, kendini ifade etmeye, masum olduğunu anlatmaya çalışır, ama sonuç değişmez.

Ey serâser âleme sultan Süleymanım baba
Tende canum canumun içinde cânânım baba

Bayezid'ine kıyar mısın benim canım baba
Bi-günahım Hak bilür devletlü sultanım baba.

Enbiyâ ser-defteri ya'ni ki Âdem hakki'çün
Hem dahi Mûsâ ile İsâ vü Meryem hakki'çün

Kâinâtun serveri ol Rûh-ı a'zâm hakki'çün
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânum baba

Sanki Mecnûnam bana daglar başı oldı durak
Ayrılup bi'l-cümle mal ü mülkden düşdüm ırak
Dökerüm göz yaşını "vâ-hasretâ dadü'l-firâk"*
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânum baba

Kim sana arz eyleye hâlüm eyâ şâh-ı kerîm
Anadan kardaşlarımdan ayrılup kaldum yetîm
Yok benüm bir zerre isyanum sana Hakdur alîm
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânum baba

Bir nice ma'sûmun oldığun şehâ bilmez misin
Anlarun kanuna girmekden hazer kılmaz mısın
Yoksa ben kulunla Hak dergâhına varmaz mısın
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânum baba
Hak Te'ala kim cihânun şâhı itmişdür seni
Öldürüp ben kulunı güldürme şâhum düşmeni
Gözlerüm nûrı oğullarumdan ayırma beni
Bî-günahım Hak bilür devletlü sultânum baba

Tutalum iki elüm başdan başa kanda ola
Bu meseldür söylenür kim "kul günâh itse n'ola"
Bâyezîdün suçunı bağışla kıyma bu kula
Bî-günahım Hak bilür devletlü sultânum baba

Bu şiirde Bayezit, içinde bulunduğu durumu, babasına beslediği sevgiyi, saygıyı, devlete dolayısıyla babasına saygısızlık ve isyan etmediğini anlatmaya çalışır. Bunu

yaparken de dini değerleri ve kutsallar üzerine yeminler eder. Babasının gücünü ve fiehzâde Mustafa olayında sergilediği tavrını bildiği için bazı dizelerde bir devlet başkanına seslenir:

Hak teâlâ kim cihanın şahı itmişdür seni
Öldürüp ben kulunu güldürme şahum düşmeni

Bazı dizelerde ise, babası olan Kanunî Sultan Süleyman'a seslenir:

Tende canum canumun içinde cânãnum baba
Bayezid'ine kıyar mısın benim canum baba
Kim sana arz eyleye hâlim eyâ şah-ı kerim
Anadan kardaşlarımdan ayrılup kaldum yetim
Gözlerim nurı oğullarımdan ayırma beni

fiehzâde Bayezid'in şiirlerinde "baba" öğesi çok önemli bir yer tutar. Özellikle fiehzâde Mustafa öldürüldükten ve fiehzâde Selim'e Konya Ovası'nda yenildikten sonra yazdığı şiirlerde, babasıyla kendi arasında bir baba-oğul bağı oluşturmaya çalışır. Kanunî, bu durum ve duyguya kayıtsız kalır. Çünkü, Kanuni'ye göre hem Düzmece Mustafa, hem fiehzâde Mustafa olayında hem de fiehzâde Selim'e kaprşı takındığı tavır nedeniyle fiehzade Bayezid suçlu hatta mahkumdur. fiehzade Mustafa'nın ölümünden sonra, Kanunî'yi tahttan indirmeye kalkışacak tek kişi fiehzade Bayezid'dir. Çünkü fiehzade Bayezid, tavırları, ataklığı, sözünden ve kararından dönmemesi noktalarında dedesi Yavuz Sultan Selim'e benzemektedir. Bunlar da Kanunî'nin fiehzâde Bayezid'e karşı olumsuz tavır alması için yeterli nedenlerdir. Bütün bu olup bitenler esnasında (fiehzâde Mustafa ve fiehzâde Bayezid'in öldürülmelerinde) Hurrem Sultan, Rüstem Paşa ve Lala Mustafa Paşa'nın entrikalarını da gözden uzak tutmamak gerekir.

fiehzâde Bayezid'in, İran'a kaçmak zorunda kaldıktan sonraki şiirlerinde babasına adeta yalvardığı görülür. Bu şiirlerde fiehzâde, akibetini görmüş gibidir; tek çarenin, Kanunî'nin "babalık" duygusuna seslenerek onu merhamete getirmek, boyun büküp suçlu olduğunu kabul ederek babasının affetmesini sağlamak olduğunu bilmektedir:

fiâhi ser-i teslimi koyupdur işigünde
fiaha ne murad eyler isen çeşm ü ser üzre
Divan 197

Sanma sensüz bedenün şaha hayatı vardur
Görinen fersûde kalıpdur beden sen canı sen
Divan 183

fiah-ı iklim-i keremsin koma elden lutfi kim
Bu meseldür her zaman kuldan hata eksük değül

Divan 150

Kalmışam fürkat diyarında visale çare kıl
Padişahum kâm-karum göresim geldi seni

Divan 211

Tevbeyle Hak yanında oluram günah afv
Afv eyle sen de bendeni ey padişah afv

Divan 192

fiehzâde Bayezid, babasına yazdığı son mektubunda yaptıklarından pişman olduğunu, İran'da bulunmasının kendisine zul geldiğini, kendisinin ve çevresindekilerin sıkıntı içinde olduğunu; kardeşi Selim ile, babasının bir ferman yayımlaması durumunda barışacağını bildirir. Kanunî, bu mektuptan sonra Bayezid'i affetmeyi düşünür ama fiehzâde Selim, kardeşinin ortadan kaldırılmasını düşündüğü için ortaya koyduğu olumsuz tavır ve Tahmasp'ın olumsuz tutumu yüzünden bundan vazgeçer. Ve oğluna cevaben şu murabbayı yazar:

Ey dem-â-dem mazhar-ı tugyân u isyânum oğul
Takmıyan boynuna her giz tavk-ı fermânum oğul
Ben kıyar mıydum sana ey Bâyezîd Hânum oğul
Bî-günahım dime bâri tevbe kıl cânum oğul

Enbiyâ vü evliyâ ervâh-ı a 'zam hakki'çün
Nûh u İbrâhim ü Mûsâ İbn Meryem hakki'çün
Hâtm-i âsâr-ı nübüvvet Fahr-i 'Âlem hakki'çün
Bî-günahım dime bâri tevbe kıl cânum oğul

Âdem adın itmiyen Mecnûna sahrâlar durak
Kurb-i tâ 'atden kaçanlar dâimâ düşer ırak
Ta'n degüldür dir isen "vâ hasretâ dâdü'l-firâk"
Bî-günahım dime bâri tevbe kıl cânum oğul

Neş'et-i Hakdur übüvvet râm olan olur kerîm
"Lâ-tekul üf" kavlini inkar iden kalur yetîm"
Tâ 'ate isyâna' âlimdür Hudavend-i kerîm
Bî-günahım dime bâri tevbe kıl cânum oğul

Rahm ü şefkat zîb-i îmân oldığun bilmez misin
Yâ dem-i ma'sumı dökmekden hazer kılmaz mısın
'Abdi âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın
Bî-günahım dime bâri tevbe kıl cânum oğul
Hak reâyâ-yı mu 'tîe râ'i itmişdür beni
İsterüm maglûb idem agnâma zi'b-düşmeni

Hâşe li'llâh öldürürsem bî-günâh nâ-gâh seni
Bî-günahım dime bâri tevbe kıl cânum oğul

Tutalum iki elün başdan başa kanda ola
Çünki istiğfâr idersün biz de 'afv itsek n'ola
Bâyezîdüm suçunı baguşlaram gelsen yola
Bî-günahım dime bâri tevbe kıl cânum oğul

Büyük bir olasılıkla, babasının kendisini affetmesi için, İran'da yazıp gönderdiği murabbasında fiehzâde Bayezid, Kanunî'nin hem babalığına hem devlet adamlığına seslenir. Baba olarak merhametli olmasını isterken, padişah olarak da adaletli olmasını ister. Mektuplarında ve diğer şiirlerinde vurguladığı "masum olduğunu, kendisine isyan etmediğini, hata ettiğini" bu şiirinde de yineler ve bağışlanmasını diler.

Tende canum canumun içinde cananum baba
Bayezid'ine kıyar mısın benim canum baba

dizelerinde daha çok "babalık" tarafına seslenir. Kanunî'nin bu dizelere verdiği cevap da aynı duygu ve aynı sıcaklıktadır:

Ben kıyar mıydım sana ey Bayezid Han'ım oğul

fiehzâde Bayezid'in babasının padişahlık yönüne hitap eden dizelerinde yine kendisinin masum olduğunu, babasının ise "kana girmek"ten sakınması gerektiğini söyler:

Bir nice ma'sûmun oldığun şehâ bilmez misin
Anlarun kanuna girmekden hazer kılmaz mısın
Yoksa ben kulunla Hak dergâhına varmaz mısın
Bî-günâhım Hak bilür devletlü sultânum baba

Dörtlükte kullanılan soru edatı, bir şeyi öğrenmek için sorulmuş değildir. "Bilmez misin", biliyorsun, bilmem gerekir; "Hak dergahına varmaz mısın" ise 'varacaksın' anlamındadır.

Kanunî de cevabında oğluna, babalığın ne olduğunu, oğulun anne babaya nasıl davranması gerektiğini "Anne-babana üf bile deme, onları azarlama, ikisine de hep tatlı ve güzel söz söyle" ayetini ve bu ayeti inkar edenin akıbetini hatırlatır. Bu da fiehzâde Bayezid'in içinde bulunduğu şartları kendisinin oluşturduğunu ima eder. Bir bakıma, bütün bu olup bitenler fiehzâde Bayezid'in işlediği suçların doğal sonucudur. Kanunî, Bayezid'ın kendisine yaptığı uyarıya "abdi azad" (bağışlanmış kul) ol-

duğunu söyleyerek cevap verir. Kanunî'nin cevabî şiirindeki:

Hâşe li'llâh öldürürsem bî-günâh nâ-gâh seni

dizesi padişahın içinde bulunduğu ruh halini, verdiği kararın gerekçesini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir.

fiirlerin son bölümlerinde baba-oğul aynı duygular ve düşünceler içinde olduklarını anlatırlar. Biri af diler, diğeri affetmeyi düşünür ama sonuç bu doğrultuda gerçekleşmez. Sonuçta fiehzâde Bayezid "nizam-ı âlem" adına kurban edilir ve defter kapanır. Hatta defter o kadar şiddetli kapanır ki, fiehzâde'nin ölüme giderken son isteği olan "gözlerimin nuru oğullarım" dediği oğullarını görmek istemesi bile kabul edilmez; fiehzâde ve oğulları peş peşe boğdurulur ve cesetleri Sivas'a getirilerek bir tarlaya gömülür.

fiehzâde Bayezid'in bu akıbeti beklediğini ve bağışlanmaktan ümidini kestiğini;

N'ideyin zâyi idüp tûl-i emelle nefesi
Kalmadı zerre kadar dilde bu dünyã hevesi

Izırabı ko gel ey murg-ı revân sabr eyle
Eskiyüp işde helake varıyor ten kafesi

Kârbân-ı reh-i iklîm-i 'adem-menzilinün
Tokınır oldı dilâ sem'üme bâng-i ceresi

Gazeli bütün çıplaklığı ve yakıcılığıyla ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1 Kılıç, Filiz: fiahi Hayatı ve Divanı Kültür Bakanlığı, Ankara 2000
2 Ersoylu, İ. Halil: Cem Sultan'ın Türkçe Divanı, Ankara 1989
3 Ak, Coşkun: Muhibbi Divanı, Ankara 1987
4 Oflazoğlu, A. Turan: Kanun'i Süleyman, Ankara 1997
5 Asena, Orhan: Kanunî Sultan Süleyman Dörtlemesi, Ankara 1998
6 İnalcık, Halil: Osmanlı Uygarlığı, Ankara 2004
7 Baysun, M. Cavid: Cem Sultan, İstanbul 1946

MAHMUT BABACAN

MEKTUPLARDAN OLUŞAN İKİ ROMAN: HANDAN ve MEKTUP AŞKLARI

Mektup formu, Avrupa romanında romantizm akımlarında kullanılmaya başlanmıştır. 18. yüzyıldan itibaren mektup türü artık birbirlerinden ayrı düşmüş insanların duygularını, özlemlerini, karşılıksız aşkları veya bireyin yaşadığı duygu/akıl çatışmalarını dile getiren örnekleriyle romanların vazgeçilmez unsuru haline gelir. Ayrıca roman aracılığıyla düşüncelerini yaymak isteyen kimi düşünürler de bu formu zaman zaman tercih etmişlerdir. Doç. Dr. Emel Kefeli'ye göre romanın yapısına tesir eden, hiç beklenmedik bir anda olayın akışını değiştiren, tüm planları bozan, oynanan oyunları ortaya çıkaran, duyguları altüst eden mektup, romanın bir tür olarak gelişim süreci içinde özellikle entrikanın açıklanmasında en önemli yardımcı unsurdur. Özellikle mektup formu romanda, kahramanların kendilerini doğrudan, en içten biçimde anlatmalarına imkân verir, "anlatıcı"yı gereksiz kılar.[1]

İşte bu yazıda, Türk edebiyatında özellikle Tanzimat'tan sonra yazarlarımız tarafından kullanılmaya başlanılan mektup formunun, farklı dönemlere ait iki kadın yazarımız tarafından romanlarında nasıl başarılı ve güzel bir şekilde kullandıklarını göstermeye ve Halide Edip'in Handan romanı ile Leyla Erbil'in "Mektup Aşkları" romanlarını bu çerçevede karşılaştırmaya ayrıca da farklı dönemlerde yazılmış olmasına rağmen her iki romanın yazılış tekniği dışında da ortak yönlerinin olabileceğini ortaya koymaya çalışacağız.

Halide Edip'in yer yer kendi hayatını anlattığı mektup biçiminde yazılmış psikolojik türdeki "Handan" romanında, kolejde okumuş, İngiliz terbiyesiyle yetişmiş kültürlü bir kadın olan Handan'ın hayatı, hayatına giren üç erkekle ilişkisi ve mutsuz evliliği anlatılmaktadır.

Romanı oluşturan mektupların kimden kime yazıldığını, içeriğini bir tablo olarak şöyle gösterebiliriz:

Refik Cemal'den	Arkadaşı Server'e 22 Mektup	Kronolojik bir sıra ile yer olan mektuplarda önceleri tanımadan züppe bulduğu Handan'ı inceleyen ve tanımaya çalışan R. Cemal, zamanla karısı ve çocuklarına rağmen Handan'a aşık olacak ve duyguları öğrenen Server onu eleştircektir.
" "	Neriman'a 3 Mektup	R. Cemal, karısı Neriman'a Handan'la ilgili haber verir ve alesini ihmal ettiği için üzüntüsünü ifade eder.
	Cemal Bey'e 3 Mektup	Handan'ın sağlık haberlerini içerir

Neriman'dan	Refik Cemal'e 5 Mektup	Neriman, hiç kıskançlığa düşmeden kocasına Handan'la ilgilenmesini ve ondan ilgi ve şefkatini esirgememesini ister.
Handan'dan	Neriman'a 3 Mektup	Handan'ın Maltepe'de geçirdiği günleri, Nazım'la tanışması mektup-günlük tekniği kullanılarak anlatılır.
" "	Hüsnü Paşa'ya 10 Mektup	Bir kısmı gönderilen; kısa, soğuk, birbirine gittikçe yabancılaşan karı-kocanın ilişkilerini anlatır. Gönderilmeyenler ise, Handan'ın Hüsnü Paşa'yla evliliğini sorguladığı, kendi iç dünyasını aydınlatan mektuplardır. Handan, bu mektuplarla kendi kendisini tahlil eder. Herkese kapalı olan ruhunu açmaya çalışır. Ancak bunları göndermez ve kimsenin bilmemesi için yırtar atar.
Hüsnü Paşa'dan	Handan'a 3 Mektup	Hüsnü Paşa'nın Handan'a olan duygularını sorguladığı bu mektuplarda, ince, zarif bir kadını üzen menfaatperest bir kocanın davranışlarını görürüz.
Nâzım'dan	Handan'a 5 Mektup	Handan'a olan sevgisini, bu ilişkinin gizli yanları anlatılır.
Server'den	Refik Cemal'e 13 Mektup	Server'in Handan ve Hüsnü Paşa ile ilgili dedikoduları Refik Cemal'e aktardığı mektuplardır. R. Cemal'e Handan'la olan ilişkisinde dikkatli olmasını tevsiye eder. Hüsnü Paşa'nın çirkin ilişkilerini ortaya serer.
Cemal Bey'den	Refik Cemal'e 1 Mektup, 1 Telgraf	Mektupta, Cemal Bey'in R. Cemal'e kızının tedavisi için her ne gerekiyorsa yapmasını anlatır. Romanın son yazısı olan bu telgraf da kızı ölen bir babanın acıları ve R. Cemal'den cenazenin defin için İstanbul'a getirilmesi isteğini ortaya koyar.
Dr. Şe'nin mektupları	2 adet	Handan'ın sağlık durumu hakkında bilgi veren mektuplardır.

İlk olarak 1988'de basılan Aşk Mektupları'nda ise Leyla Erbil, ortak özellikleri edebiyat, sanat sevgisi olan ve toplumun kurallarının dışında yaşayan üniversite gençlerinden bir grubun yaşamını dile getirmektedir. Eser bir çeşit özeleştiri, hatta yer yer sol görüşteki bazı insanlara yöneltilen bir tür eleştiri olarak da değerlendirilebilir.

Eser, ideallerini iyi tespit edemeyen ya da bir noktadan sonra kaybeden bir grup gencin mutsuz kişiler olarak yaşam içinde sürüklenmelerin romanıdır.

Son iki mektup dışında hepsi Jale'ye yazılan bu mektuplar, Jale'nin değişik cephelerden görünüşünü, arkadaşlarıyla sürekli olarak paylaştığı düşünceleri ortaya koyar. İkili ilişkilerden çok yorum, söylenti ve dedikodulara dayanır. Bu tavır gençliğin içinde bulunduğu baskılı ortamı okuyucuya iletmekte başarılıdır. Romanda ilgi alanları açıkça belirtilmeyen bu gençler bir bakıma üniversite gençliğinin temsilcileridir.

Jale'ye Mektup yazan kahramanlar	**Jale'yle ilişkileri ve duygusal durumu**
Ahmet (Dilsiz Meee)	Aşıktır, onunla evlenir ancak…
Sacide	fakülteden arkadaşı
Ferhunde	fakülteden arkadaşı
İhsan	Aşıktır,
Zeki	Aşıktır,
Reha	Aşıktır,
Abdullah Bey (Zeki'nin babası)	Oğlunun yakasından düşmesini ister, onu hiç sevmemiştir.

Her iki romanın ana eksen kişisi kadındır. Ana temaları da "aşk" tır.

Handan romanında Handan'ın hayatına üç erkek girer: İdealleri ve görüşleriyle ilgi duyduğu Nazım'ı "beyniyle", varlıklı biri olması dolayısıyla gösterişli bir eğlence hayatını seven Hüsnü Paşa'yla "sinirleriyle", hastalığı sırasında kendisine ilgi ve şefkat gösteren, sonra da kendisine hayran olan Refik Cemal'i de "ruhuyla" sevmiştir.[2] Handan bu erkekler arasında Nazım'ın evlenme teklifini kabul etmez, Hüsnü Paşa'yla evlenir, ancak bu evlilikten memnun değildir. Zevk ve kültür bakımından Hüsnü Paşa'ya uyuşamayan ve hatta tartışmaya başlayan Handan, kocasının ihmalkârlığı ve başka kadınlarla özellikle oda hizmetçisi ile aldatması üzerine kardeş gibi büyüdüğü Neriman'ın kocasına özellikle tedavi için Sicilya'ya birlikte gittikten sonra ilgi duymaya başlar. Refik Cemal de Handan'ı sevmektedir. Bir yanda derin sevgisi, bir yanda çok sevdiği arkadaşı Neriman ve çocukları arasında kalır, yeniden bunalımlara sürüklenir. Çok acı çeker ve sonunda ölür.

"Mektup Aşkları"nda ise romanın merkezinde yer alan kadın ise Jale'dir. Ahmet (Dilsiz Meee), İhsan, Zeki ve Reha hep ona aşıktırlar. Her biri aşka farklı bir açıdan

yaklaşır ve değişik aşk anlayışı ortaya koyarlar. Jale ise her birine ilgi gösterirken evlenecek kişiyi seçmede kararsızdır. Evlenilecek aday erkeklerin farklı nitelikleri vardır. Jale, "Kemal beyin dava namusuna, Ahmet beyin şefkatli duygularına, Zeki beyin sanatkâr ruhuna, İhsan Bey'in fiziğine, güzelliğine ve bir kadına sahip çıkma iradesine sahip" bir hayat arkadaşı aramaktadır. (Bkz. M.A., s.78)

Ahmet (bazı mektuplarında Dilsiz Meee'yi imza olarak kullanır) Jale'nin başka erkeklere olan ilgisini kıskanır ve ona "istemeden, bilmeden umut veriyorsun onlara" diye nasihat ederAhmet Jale'nin bu davranışını onun "insanlara olan aşırı düşkünlüğünden ya da insanlığından, insanlık zaafından" kaynaklandığını söyleyerek, bu zaaftan başkalarının yararlanabileceğini düşünür. (Bkz. M.A., s.68)

Ahmet ayrıca roman boyunca Jale'ye duyduğu ölümsüz aşkı ve onsuz bir hayat düşünemeyeceğini tekrarlar durur. Başlangıçtaki mektuplarda Ahmet, samimi duygularla aşkını ifade ettiği halde Jale ona karşı ilgisizdir. Ancak zamanla bu samimi duygular Jale'yi etkiler ve aralarındaki ilişki, çevresindeki insanları şaşırtıcı şekilde evlilikle sonuçlanır. Böylece Jale, çevresinde "pervane gibi dönen" erkekler arasında "kendisini en çok seven, en çok mektup yazan" kişi olarak gördüğü Ahmet'le evlenmiş olur.

Halide Edip

Jale'nin Ahmet'le ilişkisi "tensel aşk" bağlamındadır. Bu evlilik uzun ömürlü olmaz. Jale, Ahmet'in ihanetini, başka bir kadına da aynı cinsten ateşli aşk mektupları yazmış olduğunu, hatta bu mektuplarda kendisini pek fazla sevmemiş olduğunu, evlerine bir kutu içerisinde gönderilen mektuplardan öğrenir. Böylece mektuplarla sürdürülen ve evlilikle doruğa ulaşan bu ilişki yine mektup sayesinde düşer ve sonunda da biter.

Ancak Jale'nin bu ihanet karşısındaki tavrı da farklı olur. Ahmet'in ihanetine karşılık, ondan intikam almak için o da Ahmet'e ihanet eder. Ahmet, onu İsmet'in yengesi, Kadri Bey'in karısı Handan'la Jale'yi aldatmıştı, Jale de Ahmet'i İsmet'le aldatır. Bu ihanet olayı Ahmet'in olduğu kadar Jale'nin bir başka yüzünü ortaya koyar. Çevresince fikir danışılan, diğer insanlardan farklı, güçlü biri olduğu izlenimi uyandıran Jale, bu olaydan sonra artık toplumu, hayatı ve aşkı sorgulamaya çalışan biridir. Başkalarıyla konuşurken ve çevresindekileri yönlendirirken aktif görünen Jale, kendi hayatı için karar verirken aynı kararlılığı gösteremez.

İhsan da Jale'ye aşık gençlerden biridir. İhsan, Jale'nin aşkından emindir. Ancak Jale'den beklediği cevabı alamaz. Jale onun dinî ve siyasî görüşlerinden hoşlanmamaktadır. Her ne kadar ona inansa ve bağlansa da ve inanç ve düşünceleri uyuşmadığı için de Jale onu entelektüel sol çevresine tanıştırmaktan utanır.

Zeki ise İhsan'ın tam zıddı bir düşünceye sahiptir. Dini inançlara sahip olmayan ve bununla birlikte inanç bunalımı geçiren biridir. Yazar, Zeki'nin bu psikolojisini

ona ait satırlarda farklı üslûp, sentaks ve imlâ kullanarak yansıtmaya çalışır. Adeta Zeki'nin duygu, düşünce ve acıları gibi kelimeler de üst üste yığılmıştır. (Bkz. M. A., s. 71-74, 116, 123, 131, 136 v.s.)

Jale'ye âşık olan dört gençten biri de Reha'dır. Romanda Reha'nın mektuplarının üslûbu Zeki'ninki gibi ilginçtir. Mektuplarında Reha, hayatı, Jale'ye olan aşkını, günlük yaşayışı içerisinde bilinç akışı içerisinde aklından geçen tüm ayrıntıları ile birlikte vermeye çalışır. (Bkz. M. A., s. 187-200).

Her iki romanı ortak kılan diğer yön de kahramanların devrin bazı siyasî görüşlerin temsilcisi olmalarıdır. Yine her iki romancı, kahramanlarını yaşadığı ortam ve şartlar bakımından değerlendirirler.

Handan romanında Nazım, II. Abdülhamid'in baskıcı rejimine karşı olan, ilerici genç bir insandır. Nazım, bu yönetim biçiminin değişmesi, ülkenin Meşrutiyet düzeniyle yönetilmesini amaçlar. Nazım, Avrupa'ya kaçmak üzereyken bir jurnal üzerine yakalanır. Fizan'a sürülecektir. Hapisteyken kendini asar. Cebinden Handan'a hitaben yazılmış bir mektup çıkar.

Handan romanında romandaki mektupların dışında bir anlatıcının, Harbiyeli genç Haşim'in gözüyle Handan'ın cenazesinin anlatıldığı satırlarda Haşim'in babası Hacı Murat Efendi'nin de muhafazakâr ve hoşgörülü bir insan olduğunu anlarız. Ancak aynı sayfalarda Haşim'in annesi ise katı görüşleri olan muhafazakâr biridir. Handan'ı daha yakından tanımadan onun için "yatacak yeri yok, imansız" gibi ifadelerle suçlar.

Mektup Aşkları romanında ise Leyla Erbil, 1970 sonrası Türkiye'nin içine düştüğü ve gençler arasında dalgalanma, çatışma ve bölünmelere yol açan sağ-sol çatışmaları diye adlandırılan bir dönemden kesitler verir. Jale'ye hayran olan gençlerden sadece İhsan solcu değildir. Ayrıca Zeki ise mutaassıp bir ailenin çocuğu olmakla birlikte inanç buhranı yaşamaktadır. Kendisiyle aynı görüşleri paylaşmayanlara karşı öfkeyle saldıran biri olan Zeki'nin babası, radikal İslamcı kesimin temsilcisidir. Bu genç arkadaşlar topluluğu dışında bir kimlik taşıyan Zeki'nin babası Abdullah Bey mektubunda, oğlunu, daha doğrusu İslâm dünyasını Jale gibi mikroplardan temizlemek amacını dile getirir. Jale'ye "Teccal" hitabıyla başlayan mektubunda Abdullah Bey (Mektup Aşkları, s. 88), Jale'nin münafık fikirlerini isyan ile okuduğunu belirtir. Mektupları oğlunu zehirlemekte ve bütün İslam dünyasını rencide etmektedir. Bir babanın oğlunu zalim bir kadının pençesinden kurtarmak isteyen mektubundan çok, sağ-sol çatışmasını esas alan ve sol görüş karşısında İslâmiyet'i savunan bir üslûp mektuba hakimdir.[3]

Mektup Aşkları romanındaki mektupların satır aralarında aynı zamanda bir sol ve solcu eleştirisi de vardır. Örneğin, Sacide'nin Jale'ye yazdığı bir mektupta Sacide Türk halkına küçümseyerek bakar: " Bir sürü koyun doğurmuş, bir sürü de koyun doğuracak insanın ilk icadı analarla, posbıyıklı hanende babalar başkente doğru ilerliyorlar!.. Şunlardan birinin doğurduğu erkekle evlenilir mi allahaşkına sen söyle. Düşün bak, birine âşık oluyorsun, "ebeveyn" böyle çıkıyor!" (Bkz. M. A., s. 10)

Ferhunde arkadaşı Jale'ye yazdığı bir mektupta, aşkı küçümseyen, âşık olmayı küçük burjuva alışkanlığı olarak gören solcu arkadaşlarına solun önemli kuramcıla-

rının aşk hakkında neler düşündüklerini merak eder ve şöyle sorar: “ Peki, ya solcular? Stalin ve Lenin aşk için ne diyorlar? Ah neden bu en önemli şeyi hiç sorup öğrenmedim Kemal’den o zaman? Evet Nâzım, ne diyor dostum? Sence Nâzım, Baudelaire’den daha mı iyi merhem olur benim yarama? Marx âşık oldu mu? Bekir gibi yaptı mı? Ya Lenin, aşka inanıyor muydu? Avrupalılar? Onların hayatları? Fakat bütün romanlarda aşk vardır değil mi?” (Bkz. M.A., s.100)

Yine Ferhunde, Jale’ye yazdığı bir mektupta, üniversitede öğrenci iken Amerika hakkında olmadık sözler sarfeden bir arkadaşının daha sonraki yaşantısında ancak Amerika’ya gidilerek namuslu bir hayat kurulabileceğini söyleyerek düştüğü ikilemi eleştirir: “ “..namuslu bir hayat kurmak üzere Amerika’ya gidiyormuş ya ! Solcuya bak ! Namuslu hayatını Amerika’da kurabilecek ancak! Biz, bu cemiyet onu hiç anlamıyormuşuz, iftira ediyormuşuz, sonunda buraya dönüp intikamını alacakmış !” (Bkz. M.A. s. 121)

Ferhunde solcu olmakla birlikte lüks hayatı, son model arabaları, iyi giyinmeyi oldum olası sever. Ancak, solcu arkadaşlarının öğrenciyken onun son moda giyimine karşı çıkmalarına rağmen, daha sonra hayata atıldıklarında lükse düşkünlüklerini ve moda giyimlerini görünce, düştükleri tezatı şöyle eleştirir: “Tabiî bu arada solcular öyle giyinmez diye benim pembe muare çay elbisemi bile tenkit eden dostumuz bir şık bir şık aklın almaz.” (Bkz. M. A., s. 95)

Handan romanında da Halide Edip, ihtilalci, meşrutiyetçi gençlerin ferdî aşk problemlerini ele alır. Ancak bu romanda yazar, her ne kadar kültürlü ve eğitimli olsalar da kadın olsun erkek olsun iyi yetişen insanların tek bir eşle mutlu olamadıkları, hayatlarında bazı boşluklar hissettiklerini vurgulamaya çalışır.

Halide Edip, Handan kimliği ile “aradığını bulamayan, anlaşılmayan, yaşadığı çevreye yabancılaşan kadın”ı ele alırken, Leyla Erbil ise mektuplarla süren ilişkilerle birlikte, farklı bireylerin kişiliklerini benzersiz bir ustalıkla ortaya koymaya çalıştığı bu romanında kahramanlarının toplumcu yanını hiçbir zaman bireyin ‘hal’lerini, duygularını ve içsel durumlarını önemsemeksizin öne çıkarmaz.

KAYNAKÇA

1. AYTAÇ, Gürsel; Edebiyat Yazıları III, Ankara 1994.
2. ADIVAR, Halide Edip; HANDAN, İkbal Matbaası, 1342/1924.
3. ERBİL, Leyla; Mektup Aşkları, İş Bankası Yay., İstanbul 2004.
4. KEFELİ, Doç. Dr. Emel, Anlatım Tekniği Olarak Mektup, Kitabevi Yay., İstanbul 2002, 176 s.

[1] Anlatım Tekniği Olarak Mektup, Kitabevi Yay., İstanbul 2002, s. 10-11.
[2] Emel Kefeli, a.g.e, s. 70.
[3] A.g.e., s. 100.

HÜLYA ARGUNŞAH

KADIN OLARAK YAZMANIN BAŞINDA *MEKTUPLAR*

Sanatta cinsiyet olgusu daima düşünülen ama cevaplanamayan sorulardan biri olmuştur. 'Sanatın kadını erkeği olmaz!' belirlemesi ise ister istemez zihinlerden kadın sanatçı ve kadın yazar kimliklerinin tartışmalı birer çehre ile gerilere atılmalarını getiriyor. Bu sebeple birçok kadın yazar, 'kadın yazar' kimliği ile ortaya çıkmaktan çekinerek kadın olarak değil, bir insan olarak yazdıklarını belirtiyorlar. Belki de bunun için 'bilim adamı' kimliği 'bilim kadını' karşısında daha genel ve cinsiyet belirleyici anlamından uzaklaşarak 'bilim insanı'na dönüşme eğilimi gösteriyor.

Fakat gerçekten böyle midir? Sanatın, bilimin kadını erkeği yok mudur? Sonuçlar noktasından bakıldığında, hatta kullanılan yol ve yaşanılan süreç açısından bakıldığında evrensel bir bakış açısına ve yoruma sahip bu alanlarda kadın ve erkek gibi bir ayrımın olmadığı, olmaması gerektiği görülüyor. Hâl ve hatta gelecek için bunun umut verici olduğu da söylenebilir.

Ya geçmiş? Kadının bir kimlik olarak 'ben' diyebilmesi bir yana, yazar kimliği ile ortaya çıkabilmesi yine kadın açısından acılı, sancılı ve içinde çelişkileri barındıran bir süreci içine almaktadır. Çünkü bu sadece estetik bir serüven değildir. İçine bizzat kadının eğitimi ve sosyalleşmesi ile ilgili ciddi bir mücadele evresini almaktadır. Bunun değerlendirmesini yapmak için hiç de dünya edebiyatlarına gitmeye ve mesela Virginia Wolf'un *Kendine Ait Bir Oda*'sını hatırlamaya gerek yoktur. Sadece Türk edebiyatında kadın yazarın doğuşunu takip etmek bile yeterli bir birikimi gözler önüne serecektir.

Bu noktadan bakıldığında kadın olmak ve yazmak arasında trajik bir ilişki görünüyor. Çünkü sanatın öznesi olarak yazmak başlı başına iddialı bir benlik kazanma sürecinin sonucudur. Kadınlar içinse bu, bütün toplumsal cinsiyet belirleyicilerinin dışına çıkarak 'ben diyebilmek' hatta öncelikle 'ben diyebileceğini' fark etmek anlamına gelir. Sanatın imgesi ve tüketicisi olmaktan imgeler belirleyen bir üretici olmaya geçiş, sadece zihinsel değil toplumsal anlamda da zorlu bir hazırlık devresini beraberinde getiriyor. Çünkü yazarı ve eserini yaratan, etrafındaki toplumsal yapı ve o yapının değerler dünyasıdır. O dünyayı algılamak ve estetik bir düzlemde cevaplamak ancak zihinsel bir birikimin ve çalışmanın neticesi olabilir. Cinsiyetin aydın olmayı bile belirlediği bir toplumsal yapının içinde estetik bir algılamanın yansımaları 'ikinci cins'ten ne kadar beklenebilir? Türk kadın yazarının doğuş sancıları işte burada gizli.

'Bir Kadın' imzasıyla yazmak…

XIX. yüzyıl Türk kimliği açısından değerlendirildiğinde 'ben'in doğuşu vurgulanmadan geçilemez. Aslında bu durum kadın için de erkek için de aynı şekildedir. Fakat

cinsiyetin çok belirleyici olduğu bir toplumsal yapıda 'ben'in doğumu kadın ve erkek için farklı deneyimleri beraberinde getirmiştir.

Çağdaş Türk insanını yaratmak için girişilen çabalar öncelikle erkeği hedef alır. Zaten sosyal bir yapının parçası olarak değişimi yakından takip etme şansına sahip erkek için ortaya çıkan sorunlar kadında katlanarak devam eder. Ancak Tanzimat'ı hemen takip eden yıllardan itibaren kadına dönük faaliyetlerden de söz edebiliyoruz. Kadınlara yönelik okullar, mesleki eğitim veren kurslar, daha sonraları yeni çıkmaya başlayan gazetelerin kadın ekleri ve dergiler… Amaçları hep yeni tanışılan medeniyet dairesinin kadınını yetiştirmektir. Çocuğun ilk öğretmeninin evdeki anne ya da kadınlar olması bu yetiştirme konusunu zorunlu hâle getirir. Batı medeniyetini esas alan topyekûn bir eğitim seferberliği içinde kadın da aslında çok programlı olmayan bir eğitim yolculuğuna başlar. Bu oldukça çekingen ve hedefi kadına yönelik olmayan bir başlangıçtır. Çünkü buradaki amaç eğitilmiş erkeğin yanında, onun düşünce dünyasına hitap edebilen, onun tanıdığı dünyayı anlayan ve paylaşan kadının yaratılmasıdır. Böylece belki de ilk defa kendi mekânının dışındaki oluşum ve değişimleri düşünmeye ve tartışmaya başlayan kadın, ardından bunları açıkça ifade etmek, başkalarıyla paylaşmak, yüksek sesle söylemek, hem sadece hemcinsleri tarafından değil, erkekler tarafından da duyulmak ve fark edilmek arzusu duyar. İşte yazar kadının doğuşu…

19. asır sonlarına isabet eden bu doğumun, bütün bir topluma mal edilemeyeceği açıktır. Özellikle aristokrat, aydın aileler için geçerli olan bu durum, büyük bir ihtimalle arkasından gelen sosyalleşme arzuları düşünülmeden başlatılmış ve desteklenmiştir. Kadınla ilgili ilk teşviklerin bizzat erkeklerden gelmesi, ilk kadın dergilerinin erkekler tarafından çıkarılmış olması, teşvik amacıyla erkeklerin kadın imzasıyla yazmayı denemesi ama ardından kadınların ahlaki zaafa uğrayabilecekleri endişesiyle okumalarının, özellikle de roman okumalarının yasaklanması arasındaki çelişki bunu gösteriyor. Yine de kadın yazarın doğuşunda aydın erkeklerin teşvikinden söz etmek gerekiyor. Bu sebeple bizde ilk eğitilmiş kadınlar, ilk yazar kadınlar yeni bir dünyanın içinde ilk üretimlerini yaparlarken yanlarında daima bir erkek koruyucu bulmuşlardır. Fatma Aliye Hanım bunlardan biridir. Onun yanında babası tarihçi Ahmet Cevdet Paşa ve hâmisi Ahmet Mithat Efendi vardır. Fatma Aliye, etrafındaki bu hazır halkayı en iyi kullananlardan biridir. İşe George Ohnet'nin *Volonte*'sini tercümeyle başlar. *Meram* başlığıyla yayımlanan bu tercümede ancak 'Bir Kadın' imzasını kullanma cesaretini gösterebilir. Bu tercümeden sonra Ahmet Mithat Efendi'yle birlikte yazdıkları *Hayal ve Hakikat* adlı romana ise yine 'Bir Kadın' imzasını yerleştirebilir. Bu tereddütlü çıkış, ilk roman *Muhadarat*'la son bulabilecektir. *Muhadarat*'a Ahmet Mithat tarafından yazılan takdime bakılırsa yazdıklarının ve tercümelerinin erkek kardeşi Sedat'a izafe edilmesi söz konusudur: "Bu kudret bir hanımefendide bulunabilir mi? İşin içinde Sedat Beyefendi bulunmayınca Volonte tercüme olabilir mi?" derler.[1] Herhalde hiç kimse bir kadına roman yazmak bir tarafa, Fransızcadan tercüme yapmayı yakıştıramıyor olmalıdır.

Fatma Aliye'nin bu çıkışı diğer kadınlar tarafından da aşağı yukarı aynı tereddütlerle takip edilir: Emine Semiye, Güzide Sabri, Şükûfe Nihal, Halide Edip ve diğerleri…

Neler Yazıyor Bu Kadınlar?

Yazmak, zihinsel bir faaliyettir, ama çok önemli bir birikimin de sonucudur. Özellikle modern edebiyatın hayattan başlayan ve hayatın hemen yanı başında devam eden çizgisi bilgi birikiminin yanında iyi bir hayat tecrübesine, hiç değilse iyi bir gözlem kabiliyetine ihtiyaç duyar. 19. yüzyılın modernleşme eğilimleri içinde bilgiyle donatılmış ancak sosyal hayat tecrübesinden yoksun, dışarıdaki hayata henüz etkin şekilde katılma fırsatını elde edememiş kadınları, zorunlu olarak kadın dünyasının ve kadın mekânlarının kendilerine telkin ettiği bir dünyanın içinden konuştular. Bunu yaparken yine, en az imzalarını kullanırken yaptıkları gibi korkak davrandılar. Çünkü çekingen parmak uçlarıyla yeniden düzenlemeye kalkıştıkları bir dünyanın içinden konuşurken şahsi tecrübelerini anlatmakla suçlanabilirlerdi. Dahası bizzat kendi hayat hikâyelerini anlattıkları, işe yaramayan boş laf ürettikleri düşünülebilirdi. Çünkü dışarıdaki hayatın kadına ve onun yazdıklarına yeterince hazır olmadığı ortadadır.

Eski düzeninden kopmuş, yenisine de dahil edilmemiş/olamamış kadın için iki âlemin arasında sancılı bir geçiş dönemidir bu yıllar. Bu yüzden ilk kadın yazarlar, dışarıdaki hayatla buluşmak adına kendi adlarına konuşamayan, söyleyeceklerini ancak bir şeylerin arkasından söyleyebilen, harcanan kadınlar olmuşlardır ve iki dünya arasında harcanmış kadınları anlatmışlardır. Güzide Sabri'nin 1905 tarihli romanına biyografisinden çok derin izler taşıdığı halde *Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi* ismini vermesi gerçekten mânâlıdır.[2] Ölmüş bir kadının kendisine emanet edilen mektup ve günlüklerinden hareketle yazıldığı belirtilen romanda yazar, okuyucusuna özellikle de isminin duyulmasını istemediği için yazmasını yasaklayan eşine karşı paravan bir anlatımı denemiştir.

İlk kadın yazarlar, kadın dünyası içinden kadının sosyalleşme sürecini anlatmışlardı. Sosyalleşme süreciyle ilgili sıkıntılar kuşkusuz eserlerinin trajik noktasını oluşturacaktı. Ancak bütün bunların mahrem kabul edilmiş bir kadın dünyası içinden yapılması, toplumsal ahlak açısından çok kabul edilebilir bir durum olarak görünmez. Bu sebeple haremdeki kadınların gizemli dünyası eserlere ancak herkes tarafından takip edilebilir taraflarıyla geçirilebilir. Fakat edebiyatta insanın psikolojik boyutu fark edilmiş ve modern eserin olmazsa olmazlarından biri psikolojik değişimler ve iç yaşamlar olarak kabul edilmiştir. Kadın yazar, yazmakla yazmamak arasındaki bir yığın sakıncanın ve yasakların içinden kendini dışlayarak -özellikle de- bir kadının psikolojisini nasıl anlatacaktır? Zaten mahrem olanın kendinde mahrem olanı anlatmasıysa, hem edebiyatta hem de toplumsal yaşamda ciddi bir arayışı beraberinde geti-

rir. Onlar da az öncesinde bütün kıvrımlarıyla kendilerine ait bir dünyanın şimdi kendilerine yabancılaşmış dokusu arasından dış dünyaya bakarken kendilerini ötekileştirmeyi ve başkalarının hikâyesi arkasına sığınmayı denerler. Bu gizlenme yeni anlatım tekniklerinin ve kurgu dünyaların –burada mektup ve şahsi hatıra defterlerinin kullanılmasının- kadın yazar açısından ortaya çıkış sebebidir.

Edebiyat ve İç Dökme…

Modern edebiyatın başında edebiyatın konusunu gerçek hayattan seçme zorunluluğu yazarı 'kendi hayatını anlatıyor!' yargılamasıyla karşılaştırmıştır. Bu durum kadın yazarlar için tahmin edilebileceği gibi daha ciddi bir sorun oluşturur. Karşısında zaten daimi bir toplumsal eleştiriyi bulan kadın yazarın, kendini gizlemesi gerekir. Kadın yazarlar için bütün savunmalara rağmen sık sık tekrarlanan tenkitlerden biri, edebiyatı bir sanat olmaktan çok bir 'iç dökme' vasıtası olarak gördükleri şeklindeki kabullerdir. Gerçekten de ilk kadın yazarların eserleri, onları bu tenkitle karşılaştıracak kadar ciddî otobiyografik izlekler taşır. Eserleri, kadına özgü bir duygu dünyasının hassas duyarlıkları ile doludur. Üstelik zihinleri, idealize edilmiş bir hayata hazırlanmış, ancak aradığını bulamamış ruhun çatışmalarıyla meşguldür. Onlar bu sebeple yazmaya başlarlar. Yazdıklarının kendi hayat tecrübeleri olduğuna aldırmadan yazarlar ve yazarken kendi eserlerinin nesnesi olurlar. Bu sırada kendilerine en yakın buldukları anlatım şekilleri olan mektupları, günlükleri, hatıra defterlerini kullanırlar.

Mektup, hatıra defteri ya da günlükler birbirlerine çok yakın türlerdir. En birleştirici özellikleri yayımlanmak üzere yazılmamış olmalarıdır. Dolayısıyla en samimi duyguları ve hatta ferdî itirafları içlerinde taşırlar. Bu üç türden yine de en kontrollü olanı kuşkusuz mektuplardır. Çünkü mektuplar, diğerlerine göre daha fazla bir başkasının hiç olmazsa ikinci kişinin önüne çıkma ihtimaline sahiptirler. Buna rağmen vazgeçilmez özellikleri, şahsi izlenim ve birikimlerdir. Aslında açıkça modern anlatının yapı taşlarından biri olarak kullanılan 'iç monolog'un insan hayatındaki en tabiî hâlidir.

Kadınlar yazma serüvenlerinin daha başında eserlerinin dünyasında mektupları, hatıra defterlerini ve günlükleri sıkça kullandılar. Bu muhtemel ki onların şahsi tecrübelerinin de bir sonucuydu. Kendi iç maceralarını kaydettikleri günlük tutmaktan gelen alışkanlıkla başka kadınların hikâyelerine tanıdıkları bir anlatımın içinden bakmayı ve anlatmayı denediler. Bu anlatım teknikleri kadın yazarlara samimiliğin, inandırıcılığın dışında bir şeyi, ötekileşmeyi getirmiştir. Böylece onlar sıcak, samimi, kendilerinin ve başka kadınların hayat hikâyeleriyle çok benzeşen eserlerini yazdılar. Örneğin Fatma Aliye Hanım beş kadının mektuplarından meydana gelen yarım kalmış romanı *Levayih-i Hayat*'ta (1898) mutlu olamamış evli kadınların hikâyelerini anlatır. Romanda özellikle eşler arasındaki eğitim farkının meydana getirdiği uyumsuzluklar üzerinde durur. Beş kadın birbirlerine yazdıkları mektuplarında evlilikle ilgili beklentileriyle içinde yaşadıkları evliliğin tezatlarını anlatırlarken satır araların-

Fatma Aliye

da Fatma Aliye'nin hayat tecrübesi kendini gösterir. Çünkü eşiyle aydın bir kadın olarak düşündüklerini paylaşmayı, uzun zihni sohbetler yapmayı hayal eden yazar, kendisinden sadece bir eş olarak yapması gerekenlerin beklendiğini görünce derin bir iç huzursuzluğu yaşayacak, yalnızlığını hissedecektir. Buna bir de kitap okumasının yasaklandığı eklenirse kendisinin dışına çıkarak yazması daha anlaşılır bir hâle gelir.

Mektup, hatıra defteri ya da günlüklerin edebî eser içinde kullanılmasının en önemli sebebi kuşkusuz okuyucudan önce her şeyi bilerek eserin içinde ahkâm kesen yazarın dışlanması ihtiyacıdır. Bu, yaratılmış kişinin yani kahramanın konuşmasını, kendini anlatmasını getirebilirdi. Ancak bundan önce kahramanın kendi adına konuştuğu bir ara tür ortaya çıkmıştır. Böylece yazar görünürde eserin içinden çıkmıştır, ama okuyucusunu kahramanın adına bizzat yine kendisinin ürettiği üstelik birinci elden çıktığı iddia edilen malzeme ile -kahraman doğuncaya kadar- meşgul etmektedir. Bu, romanda yazar anlatıcının durumuyla ilgili önemli bir aşamadır. Bu yüzden öncelikle Türk roman tarihi açısından kaydedilmesi gereken bir noktadır. Diğer yandan samimiliği yüzünden gerçekçidir. Mektup, hatıra defteri ya da günlüklerle yazılmış eserler, daha baştan gerçekçi olmak gibi bir iddiayı taşırlar. Kadın yazarların onları kullanmasının sebebi elbette Türk romanın gelmiş olduğu bu nokta hatta bir modanın sevki olabilir. Fakat bu yönelişte asıl sebep, türden kaynaklanan samimiyet olmalıdır. Kadın yazarlarla bu anlatım şekilleri arasında çok yakın bir ilgi vardır ve genellikle kadınca ya da kadına özgü anlatım teknikleri olarak değerlendirilmiştir. Farklı okuma biçimleri onlardan yola çıkarak yeni sonuçlara varabilir. Bu noktadan bakıldığında kadınların eserleri gerçekten kendi hayatlarını yazdıklarından mı yoksa kullandıkları anlatım şekillerinden dolayı mı bir 'iç dökme' olarak kabul edilmiştir, tartışılabilir. Edebî eser boyutlarına karşılık kolaylıkla kahramanın, onu kendi iç tecrübesine bakarak yaratan yazarın, arkasında bütün bir kadın topluluğunun iç dökümü olarak yorumlanabilme özelliğine sahiptirler.

Yalnız Kadınlar, Mektuplar ve Defterler…

Kadın, modern hayatın başında kendini yalnız hisseder. Yazar kadınsa bütün kadınlar adına aydın kimliği ile daha derinden hissettiği bu yalnızlığı anlatmayı üstlenir. Bulduğu, elde ettiği, birinin kendisine verdiği mektup ya da günlükleri sunan kadın yazar, aslında geleneksel yaşam tarzından, dolayısıyla hemcinslerinden kopmuş, fakat erkek dünyasında da yerini bulamamış, kendini yalnız hisseden kadını anlatır. Yazar ya da kurgusal kimlik olarak onları yalnız kılan bu farklı oluşlarıdır. Ne Fatma Aliye

ne de Halide Edip hemcinslerine benzerler. Onların yarattıkları kadınlar da farklıdır. Arada kalmışlık, herhangi bir sosyal topluluğa ait olamamak onları kendilerine yöneltir ve içe dönük, kapalı bir dünyayı kurmalarını getirir. Yazar olarak, onun önünde kurgu kimlik olarak iç hikâyelerini defterlerine yazmaya başlarlar. Mektuplar, günlükler, hatıra defterleri başkalarıyla paylaşamadıklarını kaydeden kadınların itiraflarını saklarlar. Onların bir başkasına gönderilmesi, cevaplanması önemli değildir. Hatta cevapsız kalması daha doğrudur. Çünkü onlar cevaplanmaktan çok yazılmak için, mektup olarak değil başka bir şey olmak için yazılmışlardır. Bir anlamda 'iç konuşma', başka bir söyleyişle kadının kendine, içinde geleneksel kadından doğan boşluğa yazdığı bir mektuptur bu: "Evde duran bir mektup, bitmemiş bir mektup olabilir, ayrıca kendine yazılmış bir mektup da olabilir.(…) Bir mektup mektup da olabilir başka bir şey de: Eğer başka bir şeyse, gönderilmesine gerek yoktur. Önemli olan, kişi onu yazmıştır ve belki de hiç kimseye değil kendisine yazmıştır." [3]

Ancak kadınlar yazdıkça yalnızlıklarının derinleştiğini hissederler. Bu sebeple Halide Edip'in Handan'ı, Hüsnü Paşa'ya yazdığı mektupları göndermez. Bir türlü bitmeyen ve beğenilmemiş, buruşturulup atılmış mektuplardır onlar. Ancak önemli olan yazılmış olmalarıdır. Çünkü Handan'ın baskılanmış şuur altı bu sayede rahat bir nefes alabilmektedir. Bu çok açık olarak türün verdiği imkânlar sayesinde kendi kendine bir konuşma, hatta bir anlamda kadının kendisiyle yüzleşmesidir. Üstelik Handan buhranlı anlarında daha derin bir iç konuşma veya yüzleşme için günlüğüne de sığınacak, sıkıntılarını bu deftere yazacaktır.

Çoğu zaman yüzleşme ya da iç konuşma içine yazarını da alarak genişler ve otobiyografik bir karakter kazanır. *Handan*, yazarlığının başındaki Halide Edip'in şahsi hayat tecrübesiyle örtüşür. Salih Zeki'yle olan evliliği ve eşinin başka bir kadınla daha evlenmek istemesi onun için kabul edilebilir bir durum değildir. Ayrılığın arkasından geçirilen buhranlı dönemler romanda Handan'a giydirilmiş şekliyle kurgu dünyanın içinden kendilerini sezdirirler.

Şükûfe Nihal de Çöl Güneşi olarak tanınan Feriha'nın gerçek dünyasını tanımak için onun günlüğünü Müeyyet'e ama aslında okuyucuya sunar. Roman iki kadının mektuplaşmaları olarak sürerken bir başka kadının günlüğüyle başka bir kadının kendini anlattığı gerçek dünyasına açılır. Şükûfe Nihal yarattığı kahramanlar kadar iletişim zorluğu çeker.[4] Bu yüzden onun kendisi gibi sessizliği seçmiş kadınları, hiç kimseye anlatamadıklarını mektupları ve günlükleriyle anlatırlar. "… duygu ve düşüncelerini, evlilik problemlerini kâğıt ve kalemleri ile paylaşırlar ve dışa açılma imkânını bulurlar."[5] Mektuplar, kadınların dışa açılan penceresi, başkalarıyla iletişim kurmalarını sağlayan bir vasıta ama daha da önemlisi bir 'terapi' yöntemidir.

Bir Rahle-i Tedris Olarak Mektuplar…

Kadın yazarların eserlerinde mektupları kullanma sebeplerinden biri de mektuplar üzerinden hemcinslerine tecrübelerini aktarma, onların yazarın yaptığı hatayı tek-

rarlamalarını engelleme arzusudur. Bunlar yeni kadınla ilgili değerlerdir. Yazar bu yolla mektupların samimi dünyasından eğitim amacıyla da faydalanma yolunu kurar. Bu anlayış Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan*'ından devam ediyor olabilir. Feminist bir yaklaşımı benimseyen Ahmet Mithat Efendi bu uzun hikâyesinde, üç ayrı kadın tiplemesi yaratır. Bunlar üzerinden de değişen dünya ve bunun içinde kadının yeriyle ilgili farklı algılamalarla bunların sonuçlarını anlatır. Bir anlamda yine ders verir. Fakat bu defa eserinin içinde bir erkek ve Hace-i evvel olarak bulunmaktansa kadınlara özgü bir anlatım tekniğini kullanarak eserini kadınların yazışması, daha doğru bir söyleyişle konuşması hâline getirir. Eser, Akıle ve Zekiye'nin mektuplarından meydana gelmektedir. Birisi sadece öğrenmeyi seçmiş, evliliği ve erkeği öğrenmek için önünde bir engel olarak gören, diğeri ise bildiklerini ve düşündüklerini eşiyle paylaşmanın faydasına inanarak evlenmiş iki kadın arkadaş, yine birbirlerine yazdıkları mektuplarda farklı hayat tarzlarının eleştirisini yaparlar. Böylece mektuplar yakınında olmayanla konuşma aracı olmanın ötesine geçerek bir eğitim aracı olurlar. "Kadın ve kadın meselelerini işleyen mektup-romanların sayıca fazlalığı bu türün bir de eğitici maksatla kullanıldığını göstermektedir."[6]

Şükûfe Nihal hem mektupları hem de hatıra defterlerini kullanarak yazdığı *Çöl Güneşi'*nde üç ayrı kadın tiplemesi aracılığıyla evlilikle ilgili yaklaşımlarını aktararak kadınların evliliği bir hayat sigortasıymış gibi değerlendirmelerini tenkit eder. Şükûfe Nihal'e göre kadınlar, evli bile olsalar hayatlarını devam ettirebilmek için erkeğe bağımlı olmayan, kendi ayakları üstünde durabilen, yeteneklerini değerlendirmek suretiyle geçimini temin etme yollarını deneyen, evliliği bütün olumsuzluklarına rağmen sürdürmek mecburiyetini hissetmeyen, gururlu ve kendine saygılı olmalıdırlar. Romanda herkesin erkekleri baştan çıkararak canlarını yakan Çöl Güneşi'nin hatıra defterinden onun iç yüzü, bu hâle gelişinin sebepleri öğrenilirken diğer iki kadının mektuplaşmasından da yazarın istediği dönüşümü yaşayışı takip edilir. Diğer yandan mektuplaşan iki kadından biri olan Zehra da ilginç bir tipleme sergiler. Arkadaşı Müeyyet'e yazdığı mektuplarda farklı bir evlilik anlayışı ile karşılaşılır. Zehra, evleneceği erkekten sadece zihnî ve ruhi bir beklenti içinde değildir. Aynı zamanda eşit maddi gelire ve birikime sahip olmayı ister. Hatta Selim'le yapacağı evlilik öncesi şaşırtıcı bir evlilik mukavelesi yaparlar. Bu mukavele bir mektup aracılığıyla Müeyyet'e iletilir. Müeyyet yine mektupları aracılığıyla itiraz eder. Ona göre kadın biraz sabırlı olmalı ve erkeğin ufak tefek yaramazlıklarına katlanmalı, görmezlikten gelmelidir. Ayrılmaya kalkışmak bir zayıflıktır. Zehra ise huzur vermeyen biriyle yaşamada ısrarcı olmayı bunaltıcı bulur. Kadınlar, ortada kalmamak için bir erkeği oyalamak gibi aşağılayıcı bir davranıştan kurtulmalı ve yalnız yaşamak kudretini kendilerinde bulmalıdırlar. Şükûfe Nihal, kahramanının bu tavrını toplumdaki bütün kadınlara öğretilmesi gereken bir davranış biçimi hâline de getirmek ister Zehra, "Hatta ben, kadını siyasi hakka malik etmek için uğraşan kadın cemiyetlerine hayret ediyorum. Bu cemiyetler evvela, bütün kadınları bir iş sahibi etmeğe alıştırmak için ça-

lışmalı. Çünkü içtimai mevkii olmayan hiçbir fert siyasi hakka malik olamaz." der.[7] Bu cümleler aslında kadınlar konusundaki çalışmalarıyla bilinen yazarın kendi söyleyişleridir. 'Kadınlık onuru' onun en önem verdiği kavramdır. Bu onurun korunabilmesi için de kadının toplumda bir yerinin ve işinin olması gerekir. Şükûfe Nihal bu görüşünü Zehra'nın mektupları üzerinden okuyucusuna aktarırken hem gerçek bir hayat hikâyesi üzerinden hareket etme inandırıcılığını sağlamak ister hem de okuyucu karşısında ders verme olumsuzluğundan sıyrılma yolunu kullanmış olur.

Bu yeni kadını şekillendirme arzusu aynı teknik kullanılmasa da daha önceki yıllarda Fatma Aliye'nin diğer romanlarında da vardır. *Muhadarat*, *Enîn* ve *Udi*'de kendi çabasıyla eğitim gören ve yetenekleriyle ayakta durabilen, geçimini temin eden kadınlar yer alır. Bu mutsuz kadınlar mutluluğu kendilerini fark ederek bulmuşlardır. Bu sebeple ilk kadın romancımızın bu romanlarını hiç çekinmeden devrin kadın okuyucusuna yazılmış mektupları olarak değerlendirmek mümkündür. Emel Kefeli de ilk kadın yazarların mektupla anlatım tekniğini kullanması konusunda "… Tanzimat dönemi eserlerinde baskı altında kalan ve kendini yeterince ifade edemeyen kadının 'sesi' ve 'dışa açılan penceresi' konumundadır." yorumunu yapmaktadır.[8]

Mektupla anlatım tekniği ve ona çok benzeyen günlük ve hatıraların kadınlara özgü, onların kendilerini benzerlerine daha kolayca anlatmak için kullandıkları bir yol olduğu görülüyor. Bu kadın yaşamı anlatılarının veya bir kadın edebiyatı kavramının ortaya çıkışıdır. Tanpınar bunun için "kadına has hususi bir itiraf dili" arayışı yorumunu yapar.[9] Kadınlar kendilerini belki de özel hayatları içinde çok kullandıkları bir yolla anlatmaya başlarken bir anlatı yolculuğunun çok başında olduklarının farkındaydılar. Kadına ait bir anlatı yolunu açarken 'kadınca bir dil ihtiyacı' onları kendilerine daha yakın gördükleri ve kendilerine özgü olan bir anlatım tekniğini bulmaya yönlendirmiş olmalıdır. Mektuplarla yazmayı kendilerini gizlemek, başkasının arkasına saklanmak, muhatabıyla samimice dertleşmek, hayat tecrübesini aktarmak, yalnızlıklarını paylaşmak olarak görmüş olabilirler. Ancak onlar yazdıklarıyla ve yazarken kullandıkları yazma teknikleriyle, dilleriyle 'iç dökme'nin dışında, büyük şeyleri hedeflemişlerdi.

---

1 Fatma Aliye, "Karin-i Kirama", *Muhadarat*, İstanbul, 1326, s. 7.

2 Şahika Karaca, Güzide Sabri Aygün, E. Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2004 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

3 Darian Leader, *Kadınlar Neden Yazdıkları Her Mektubu Göndermezler*, (çev. Nedim Çatlı), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1997, s. 144.

4 Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını: Şükufe Nihal*, Akçağ Yay., Ankara, 2002.

5 Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 47.

6 Kefeli., s.47.

7 Şükufe Nihal, *Çöl Güneşi*, İstanbul, 1933,s. 89.

8 Emel Kefeli, "Romanda Kadının İç Sesi: Mektuplar", *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Kitabevi, İstanubul, 2000, s. 48.

9 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Yay., İstanbul, 1982, s. 464.

ŞABAN SAĞLIK

ŞİİRE DÜŞEN *'MEKTUP'* İMGESİ: MODERN TÜRK EDEBİYATINDA MEKTUP-ŞİİR İLİŞKİSİ

"Bütün şiirler, şairlerin ya kendilerine ya da okuyucularına yazdıkları birer açık mektuptur."
Tuncer Uçarol

Giriş

Şiir çok katmanlı bir anlam yapısına sahiptir. Her okunuşta yeni bir çağrışıma ya da yoruma açık olma özelliğini de şiir, bir bakıma bu çok katmanlı yapısına borçludur. Bu yüzden şairler, şiirlerini yazma sürecinde adeta kılı kırk yararlar. Şairler, gerek malzeme toplarken gerekse söz konusu malzemeyi işleyip şiire dönüştürürken son derece titiz, son derece hassas ve seçmeci davranırlar / davranmalıdırlar. Kısaca şiir sanatının çok katmanlı yapısı şaire büyük bir sorumluluk yükler.

Şair, yüklendiği bu sorumluluk yüzündendir ki, adeta şiir karşısında esas duruşta bekler. Bu hususta şiirin gerektirdiği hiçbir işi / işçiliği ihmal etmeyen şair, bir emir eri edasıyla ortaya koyacağı şiirin bütün külfetini yüklenir. Bu aşamada şair, artık tam anlamıyla şiirin emrine girmiştir. Emir altına girmekle de kalmaz, şair süresiz olarak şiir nöbeti tutmaya da başlar. Şiir bitip de okuyucu karşısına çıkıncaya kadar şair, şiirinin emrinde; şiiri yayımlandıktan sonra da onun (şiirin) sahibi (efendisi) olarak boy gösterir.

Şairle şiiri arasındaki ilişkiyi, şairin efendiliği döneminde değil de, şairin emir eri olduğu süreçte aramak gerekir. Şiirinin emir eri pozisyonundaki şaire biraz daha yakından bakmamız gerekiyor. Bir başka ifadeyle şiirinin emir erliği sürecinde bir şair nasıl hareket eder; neler yapar; nasıl davranır?...

Bir kere bu durumdaki şair, söyleyeceği / yazacağı şiire en uygun düşecek her şeyi sürekli arar. Şairin aradıkları içinde 'anlatım teknikleri' (farklı ifade etme yolları) baş sırayı alır. Kelime, imge ve şeklî özellikleri arayış da bu sürecin bir parçasıdır. 'Aramak' eylemi bilinçli olmayı gerektirir. Daha doğrusu kişi 'ne' aradığının ve 'niçin' aradığının farkında olmalıdır. Ne aradığını bilmeyen kişi, bulduklarının ne işe yarayacağını da kestiremez. Şairler bu konuda en bilinçli kişilerdir. Çünkü onlar, kafalarında şekillendirdikleri ve ifade etmek istedikleri 'söz'leri, dili rastgele kullanarak dışa vurmazlar. Kafalarındaki söze uyacak en iyi 'formu' bulana kadar beklemesini de bilirler. Söz konusu bekleyişin süresi şairine göre değişir. Şair bu bekleme sürecinde yoğun olarak 'arama' faaliyetini de sürdürür. Bulduklarını da süzgeçten geçirir; ayıklar… Bu aşamada şairin aradığı ve bulduğu her şey bir araçtır / formdur.

'Ne' söyleyeceğinden çok, 'nasıl' söyleyeceğinin kaygısı içinde olan şair, ister istemez her şiir yazışında söz konusu ettiğimiz 'arama' sürecini yaşar. Tabii olarak ciddi anlamda sürdürdüğü her arama işlemi sonucu önemli şeyler de bulur. Böylece her şiir bir 'keşfi', bir 'macera'yı ya da bilinmeyene doğru bir 'yolculuğu' ifade eder. Şair böylece hayatı boyunca bir "kâşif" (maceracı, yolcu) rolü oynamış olur.

Bir kâşif olarak şair, yazacağı şiiri en iyi şekilde taşıyacak araçların peşindedir. Bu konuda sürekli iz sürer. Ne aradığını bildiği için de, "araç"lar karşısında seçici davranır. Şair için önemli olan, kafasında tasarladığı ve ifade etmek istediği anlama (merama) uygun aracı bulmaktır. Şair kafasında eğer bir öykü tasarlamışsa, tabii olarak öykü anlatma tekniklerini kullanacaktır. Şayet şair, bir kırgınlığı ya da ıstırabı anlatacaksa, şarkı sözü formuna uyan anlatım tekniklerine baş vuracaktır. Kısaca şair, kafasındaki anlam neyse, ona uygun anlatım tekniklerini arayacaktır / kullanacaktır. Her bir anlatım tekniği belirli 'anlamlara' denk geldiği için, şairin tercih ettiği tekniklerden anlamın (şairin meramının, mesajının…) ne olduğunu sezmek de mümkündür.

Şairlerin çokça baş vurduğu anlatım tekniklerinden biri de "mektup"lardır. Edebiyatımızda 'mektup tarzı anlatım' ya da 'mektup üslubuyla anlatım' olarak da adlandırabileceğimiz bu teknikle yazılan çokça şiir mevcuttur. Bu yazıda "mektup-şiir ilişkisi" bağlamında genel anlamda modern Türk şiirini bu açıdan değerlendireceğiz.

Mektup Nedir

Hemen her edebiyat türünün nitelikleri ve kuralları sayılabilir. Fakat mektubun böyle bir özelliği yoktur. Yazarının samimiyeti ve içtenliği dışında mektupta belirli bir kural yoktur. İnsanın duygu ve düşüncelerini sevdikleriyle paylaşmanın özel yolu olan mektup biçimi yenidir. Ama haberleşmeye, kimi sorunları dile getirmeye, iletmeye yönelik mektuplar eskidir. Dil ve anlatım özellikleri yönünden de toplumsal yaşamın değişik görünümlerinden kesitler içeren bir tür tarih belgesi niteliğini taşır.[1] Daha önceleri mektup sadece haberleşme için kullanılıyordu, bir anlamda gazetenin yerini tutmaktaydı.[2]

Mektup yazarı bir dostuyla, bir arkadaşıyla dertleşmek için yazar. Yazacaklarının gizli kalacağını da bilir. Bunun için de dobra dobra konuşur. Kendini kaleminin akışına bırakır. Söylediklerini etkili kılmak için süse püse baş vurma gereğini duymaz. İçinden geldiği gibi anlatır. Bu da doğallığını oluşturur mektupların. Özellikle özel mektuplardaki konu alanı hemen hemen sınırsız gibidir. Mektuplarda hayatın ve hayatta olan hemen her şeyin aksini bulmak mümkündür. Yani mektuplarda yaşanan hayatla ilgili gözlemler, duygular, dedikodular, haberler, düşünceler, yorumlar, kaygılar, korkular, özlemler, istekler vb. yer alır.[3] Mektup türü aslında özel yazışmaların bir meyvesidir.[4] Mektup, bazı şeyleri paylaşma amacıyla da yazılır. Bir başka açıdan mektup bir "iç dökümü"dür.[5] Mektupların önemli bir özelliği de, onlarda kadınsı bir eda olmasıdır. Türün tarihi incelenirse, kadın yazarların mektubu zenginleştirdikleri görülür.[6]

Nurullah Ataç, Arapça'da "yazılmış şey" anlamına gelen "mektup" kavramından yola çıkarak, bu konuya açıklık getirir. Ona göre her yazı bir mektuptur. Şiir, hikaye olsun; deneme, eleştirme olsun; hepsi birer mektuptur. Düşünen, duyan bir kimseden, düşünen, duyan başka kimselere haber, selam iletecek bir mektup… Evet her yazı bir mektuptur ama her yazı mektup gibi yazılmaz. Mektup yazan adam ille bir konuda kalacağım diye çırpınmaz, oradan oraya geçer, yukarıda bir söyleyeceğini unutmuşsa, onu aşağıya yazıverir, kendinden söz açar, ahbaplarını, arkadaşlarını anlatır.[7] Yazar, mektubu belirli bir konuya bağlanmamanın bir ifade aracı olarak da nitelendirir. "Ben bir konuya bağlanamıyorum, konuşur gibi, mektup yazar, ondan ona geçeyim diyorum. Sorayım ben size: Bıkmadınız mı o bir konuya bağlanan yazılardan?"[8] Nurullah Ataç bu anlamda yazdığı yazıların adı olarak neden "Okuruma Mektuplar" ifadesini seçtiği hususuna da açıklık getirir. Ona göre mektup tek tek okunduğu için tekil bir ifade olan "okuruma" kelimesi uygundur. Çünkü mektup özel olarak ve tek tek kişilere yazılır. Yani mektubun muhatabı tek kişidir. Yazar eğer "okurlarıma" diye çoğul bir isim seçseydi, mektup kelimesindeki "özel" olma, "kişiye has olma" durumunun ortadan kalkacağını düşünmektedir. Bunun için kitabına "okurlarıma" değil de "Okuruma Mektuplar" adını vermiştir.[9]

Mektup türünün Türk kültüründeki tarihine bakıldığında, Tanzimat öncesindeki mektupların değişik isimler altında gruplandırıldığı görülür. Ariza, kaime, şukka, nâme, uhuvvetnâme, muhabbetnâme, tezkire, varak-pâre, kağıt gibi kelimeler hep mektup anlamına gelmektedir. Ancak yazana ve yazılan kişiye ve bu kişinin taşıdığı kimliğe göre bu isimler değişir. Mesela aşağı kademedekilerin üst kademedekilere yazdığı mektuplar ariza ve şukkadır; nâme aşk mektuplarına denilir.[10]

Mektuplar konularına göre de gruplara ayrılırlar; arzıhal, tebriknâme, tehniyenâme, taziyenâme, cevapnâme, teşekkür, takriz, davetnâme, niyaznâme, tezkire, müzekkere vb. Tehniyenâme ve tebriknâmeler, türlü vesilelerle kutlama; taziyenâmeler başsağlığı dileme mektuplarıdır. Takrizler birinin kitabını övmek için yazılan kısa mektuplardır.[11]

Mektup daha başka açılardan da tasnif edilir. Burada kültürümüzde önemli bir yer işgal eden "edebî mektup"lardan söz edeceğiz. Öyle ki edebiyatta mektup hem bir tür hem de bir "anlatım tekniği" olarak çok değişik işlevlerde kullanılmıştır.

Edebiyatta Mektup

Bir mektup türü olarak 'edebî mektuplar'ın, özellikle edebiyat eserlerinin anlaşılması ve incelenmesinde büyük bir yeri vardır. Ayrıca edebî mektuplar, sanatçıların psikanalizm açısından incelenmeğe değer yönlerine de ışık tutar. Ayrıca yazarın hayatını, siyaset, felsefe ve sanat konusundaki görüşlerini öğrenmede mektuplar güvenilir birer kaynaktır.[12] Mektubun bunlar dışında özellikle edebî esere yönelik daha başka işlevleri de vardır. Mesela mektubun 'göstergesel' anlamı vardır. Bu yönüyle belirli bir mektup terminolojisi de oluşmuştur. Mesela mektubun "saman kağıdı" ile yazılması,

"yoksulluk"u gösterir. "Yazılmamış mektup", herhangi bir sebeple yazılmak / söylenmek istenen sözlerin yazılmaması anlamına gelir. Yazılmamış mektuplar, bir ukde olarak kişinin içinde kaldığı için her fırsatta hatırlanır. "Yerine varmayan mektup" ve "okurunu bulamayan mektup" ise kişinin mesajını muhatabına ulaştıramaması demektir. "Boşluğa gönderilen mektup" ve "yazılıp gönderilmeyen mektup" gibi kavramlar ise, kişinin kendini rahatsız eden durumları "yazarak" ondan kurtulmasını ifade eder. Freud'un "yazmak da bir tür boşalmaktır" anlamındaki görüşü bir anlamda "boşluğa gönderilen" ya da "yazılıp da gönderilmeyen" mektupları ifade eder.

Mektupların göstergesel anlamıyla ilgili şu ifade ve sözleri de anabiliriz: "Yüzün (çehrenin) mektup olması"; bu, acının, sıkıntının yüze vurması demektir. "İlk mektubu yazmak": Bu da en çok çile çeken kişiyi ifade eder. "Mektubun ucunu yakmak": Artık hasret bitsin, demektir. "Mektup yazmaya devam etmek" ise, hasretin devam emesi anlamına gelir. "Mektubunu saklamak": Unutulmamak, ciddiye almak anlamına gelir. Mektupta "el yazısı" olgusu da çok kullanılan bir mektup göstergesidir. El yazısı, mektup yazan kişinin önemli bir parçasıdır. El yazısı, eli dolayısıyla yazan kişinin kendisini görmüş hissi verir. "Islak mendil", "kuşlar" ve "koku" gibi mektup yerine geçen bazı objeler de vardır.

Mektuplarla ilgili bunlara benzer daha pek çok kavram, söz ya da ibare bulmak mümkündür. Bunlar mektubun "göstergesel" anlamını oluşturmaktadır. Mektubun göstergesel anlamına paralel olarak edebiyatta "mektup tarzı anlatım"[13] olarak adlandırılan bir de anlatım tekniği oluşmuştur. Hemen bütün edebiyat türlerinde karşımıza çıkan mektup tarzı anlatım tekniği özellikle hikaye, roman ve şiirde kullanılmıştır. Burada mektubun anlatım tekniği olarak kullanımının nasıl olduğunu açıklamak faydalı olacaktır.

Mektubun 'Anlatım Tekniği' Olarak Kullanımı

Şair ve yazarlar için önemli olan "ne" anlattıkları değil, "nasıl" anlattıklarıdır. "Nasıl" sorusunun cevabı bizi hep "tekniğe" (estetiğe) götürür. Şair ve yazarların sıklıkla başvurdukları "mektup tarzı anlatım" ise, mektup denilince akla gelen hemen her olguyu içerir. Şimdi bu olguları ayrı ayrı irdeleyelim:

1-Mektubun en önemli işlevi hiç şüphesiz "haberleşme aracı" olmasıdır. Yani mektup yüz yüze görüşemeyenlerin iletişim aracıdır. Haberleşme aracı olarak mektup "mahremiyet" ve "samimiyet" gibi durumları da içerir. Mektubu yazan ile alan arasında belirli bir "sırdaşlık" olduğu için, bu iletişim ortamında ister istemez belirli bir "mahremiyet alanı" oluşur. Hem mektubu yazanlar hem de okuyanlar bu mahremiyet alanı içinde oldukça özgür hissederler kendilerini. Dolayısıyla akıllarına her eseni söyleyebilirler. Bu da "rahat, korkusuz, içten ve samimi söyleyiş" anlamına gelir. Anlatım tekniği olarak "rahat, korkusuz, içten ve samimi söyleyiş" mektup tarzı bir anlatım tekniğidir.

2-Mektup, bir arada bulunmayan sevgililer ya da dostlar arasında yazılı bir araçtır. Yani mektup, yazan ile okuyan arasında belirli bir "ayrılığı" gerektirir. Gurbet de

bu bağlamda değerlendirilmelidir. Aşık-maşuk arasındaki ilişki daha çok ayrılık ve bunun tabii sonucu olan özleme (hasrete) dayanır. Bu yönüyle mektup ayrılık acısını gideren ve sevenler arasında az da olsa hasret gideren bir işleve sahiptir. Yine bu bağlamda şunu da ifade etmek mümkündür: Ayrıldıktan sonra eski günleri hatırlama aracı da mektuptur.

3-Mektup, kişilerin resmi değil, samimi tavırlarının ifade aracıdır. Bu bağlamda yazan ile okuyan arasındaki samimi ilişki, her iki tarafa da "çok rahat hareket etme, söz söyleme" avantajı sağlar. Söz konusu rahat hareket ve sözler, üçüncü şahısların bile yanlış anlayacağı durumdadır. Bu yönüyle mektuplar "sivil inisiyatif"in dilidirler adeta.

4-Mektup bir dilekçe gibi, bazen herhangi bir kişi ya da makamdan bir şey isteme anlamında kullanıldığı gibi, bazen de belirli kişi ya da makamlara herhangi bir konuda bilgi veren bir "rapor" gibi yazılır. Bu bağlamda mektubun bazen de bir "şikayetnâme" özelliği taşıdığını da görürüz. Bu özelliğine paralel olarak bazen de mektubu belirli bir "eleştiri" metni olarak görebiliriz. Zaten bu tür mektuplar *"...'a Mektup"* klişesiyle başlar ve o kişinin şahsında bütün bir topluluğa seslenir. Söz konusu topluluğa mektubu yazanın "söyleyecekleri / uyarıları" vardır. Mektup şairin işte o uyarılarını içerir.

5-Mektup, yapısı gereği ya cevap olarak gönderilir ya da cevap almak üzere gönderilen yazıları içerir. Hemen her konuda soru ya da isteklerin de bir ifade aracı olduğu için mektup denilince ya cevap verme ya da cevap bekleme olgusuyla da karşılaşırız. Bu durumda gelen mektuba cevap verme, gelen mektuptaki soru, eleştiri ve cevaplara karşılık verme gibi durumlar da mektup tekniğinin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

6-Mektubun bir diğer işlevi de "selamlaşma, haber verme" ya da "iyi temennide bulunma"yı ifade etmesidir.

7-Mektup, tıpkı dilekçeler gibi sorunun / problemin en baş sorumlusuna gönderilir. Bu yönüyle mektup gönderilen kişi, adeta "sorun çözücü" ya da "yardım edici" bir figür olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla kendisine mektup gönderilen kişinin bu işlevi de bir mektup tekniğidir. Mektubun bu işlevi, kendisine mektup gönderilen kişinin "yüceltilmesi" ve önemsenmesi" anlamına da gelir.

8-Mektup "için boşaltıldığı bir araç", "gönlü ferahlatma aracı" anlamına da gelmektedir.

9-Mektup memleketten haber veren bir haber bülteni işlevini de görür. Bu yönüyle mektubun "gazete" işlevini üstlendiğini söylemek mümkündür.

10-Mektubu okuyanın duygu hali (mektup yazan halini tasvir eder, okuyan ağlar duygulanır); gurbet (memleketten haber, mektubu alanın sevineceği /sevdiği haberler; gözyaşı dolu mektup (özlem, hasret)…

11- Son mektup (uyarı, veda işlevi); saklanan mektup (hatıra işlevi); cevapsız mektup (ciddiye almama, aşka karşılık vermeme); sürekli yazılan mektup (şikayet,

dilek, istek…); ucu yanık mektup (hasretten yanma); mektup yollamak, uzakta (gurbette) olan sevgilinin yaşadığının da bir kanıtıdır.

Sayısını daha da artırabileceğimiz mektuplarla ilgili bu işlevlerin her biri bir mektup tekniği olarak edebiyat eserlerinde çokça kullanılmıştır. Mektup tekniğinin çokça kullanıldığı alanlardan biri de "şiir"dir. Özellikle modern Türk şiirinde hemen her şairin "mektup"la bir şekilde ilişkisi vardır. Şairlerin kimi kendi özel hallerini özellikle sevdiği kişilere yazdıkları mektuplarla dışa vururken, kimi de mektup tekniğini kullanarak şiirler yazmışlardır. Dolayısıyla şiir açısından mektubun iki alt başlıkta ele alabileceğimiz işlevselliği söz konusudur. Bunlardan biri *"Modern Türk Edebiyatında Şairlerin Mektupları"*, diğeri de *"Modern Türk Şiirinde Mektubun Bir Anlatım Tekniği Olarak Kullanılması"*dır.

Modern Türk Edebiyatında Şairlerin Mektupları

Şair-mektup ilişkisinin önemli boyutlarından biri, şairlerin sevdiği kişilere yazdıkları mektuptur. Şairler bu mektupları hem haberleşme ihtiyaçlarını gidermek hem de sanat görüşlerini ve eleştirilerini ortaya koymak için yazmışlardır. Şairlerin niçin mektup yazdıklarının sebebi olarak Şinasi'nin Paris'ten annesine gönderdiği bir mektupta şu cümleler yer alır: "Efendim, şimdi icap ediyor ki, şu ana kadar gönlümde sakladığım sırları size söyleyeyim; tâ ki ne sana ne bana dâğ-ı derûn olsun."[14]

Şair ve yazarlar, mektubu adeta bir "joker tür" olarak kullanmışlardır. Şiirden romana, denemeden poetikaya kadar bütün alanlarda mektup türünün "özgürlük, samimiyet ve tabiilik" içeren imgesi kullanılmıştır. Bazı yazarlar ise mektup türünü bir çeşit bildiri olarak kullanmışlardır."[15] Mektuplarda, özellikle "açık mektup"larda yazının gayesi muhatabından çok yazarına dönmektedir.[16] Bazı mektuplar, yayınlanan yeni eserleri övmek, değerlendirmek veya edebiyat meselelerini tartışmak için kaleme alınmıştır.[17] Cemal Süreya, "Mektup Yaz" başlıklı yazısında bir şairin kendi şiiri dışında gelişen özellikle yeni şiirleri mutlaka takip etmesi gerektiğini söyler. Sadece kendi şiiriyle yetinen ve kendi şiirleri dışındaki şiirlere duyarsız kalan şairler, ona göre henüz hayatta iken ölmüş sayılırlar. Cemal Süreya buna pek çok örnek verir. Şair bu konuda yazısının sonunda şunları söyler: "Tuhaf bir yazgısı var şairin: Ya zamanında ölecek ya da kendinden sonraki şiirsel serüveni sonuna dek izleyecek. O serüven, yazmayı sürdürdüğü sürece kendi şiirinin de serüvenidir çünkü. Ne diyor Şeyh Galip: "Mektup yaz, alışkanlıkların tazelensin." Başkalarının yazdığı her şiir, şair kişinin adresine gönderilmiş bir mektup gibidir. Dost mektubu. Hırs mektubu. Umut mektubu. Her biriyle tazelenecektir şair kişi."[18]

Muallim Naci'nin "Mektuplarım" adlı kitabı ile Ahmet Mithat Efendi ile aralarındaki yazışmaları topladığı "Muhaberat ve Muhavere" isimli eseri bize yazarın ailesi, kişiliği, yaşadığı çevre, şiir anlayışı ile bilgiler aktaran bir kaynak konumundadır. Muallim Naci ile Şeyh Vasfi arasında Osmanlı şiirinin durumunu ele alan mektuplar, "Şöy-

le Böyle" adlı kitapta yayınlanmıştır. Abdülhak Hamit'in mektupları da yine edebi açıdan önem taşıyan ve şairin eserlerini, duygu dünyasını aydınlatan önemli ipuçları veren değerli birer kaynaktır.[19]

Ümit Yaşar Oğuzcan, "Sahibini Arayan Mektuplar" adıyla yayımladığı yirmi beş mektupluk kitabında, yalnız bir insanın fantezilerini, çok farklı konulardaki özgür düşüncelerini, hatıralarını, düşlerini ve hayallerini dile getirir. Bu mektuplardaki anlatım, bir mektup sıcaklığında olup, yine bir mektupta karşılaşabileceğimiz "özgür ve rahat söyleyiş" edasını taşır. Mesela birinci mektupta, şairin bir gece yarısı neler düşündüğü anlatılır: "Geceydi…. Bütün insanların çırılçıplak olduğu bir zamandı. Onları düşünüyordum. Gümüş tepsilerdeki kristal kadehlerden zamanı yudumlayan insanları düşünüyordum. İrili ufaklı aynaların karşısında enseleri bembeyaz kadınlar boyanıyorlardı. Uzun uzun parmakları vardı kadınların. Öpülmeye alışmış dolgun dudakları vardı. Kocaman kocamandı kalçaları. O kadınları düşünüyordum."[20]

Şairlerin mektupları, devrin sanat-edebiyat olaylarını değerlendirme, yer yer eleştiri yapma gibi durumları içermesi yönünden de önemlidir. Mesela İsmet Özel Ataol Behramoğlu'na yazdığı bir mektupta şunu söyler: "Turgut Uyar'ın o şiiri sevmesini de şiiri kendine yakın bulmasına bağlıyorum. O da sıkıntısını anlatan ama yalnızca anlatan edilgin bir ozan."[21]

Şimdi genel anlamda modern Türk edebiyatındaki şair mektuplarından söz edebiliriz. Bu bağlamda ilk olarak Şinasi'nin Paris'ten karısına ve annesine gönderdiği mektuplardan ve Namık Kemal'in mektuplarından söz edebiliriz. Batılı anlamda ilk eleştiriyi Namık Kemal'in bu mektuplarında buluruz. Muallim Naci ile Recaizade Mahmut Ekrem'in mektupları; Hamit'in ve Fikret'in mektupları; Yahya Kemal'in mektupları; Haşim'in mektupları; Cahit Sıtkı Tarancı'nın Ziya Osman Saba'ya yazdığı mektuplar (Ziya'ya Mektuplar); Ziya Gökalp'in Malta'dan yazdığı mektuplar; Süleyman Nazif'in mektupları; Nazım Hikmet'in Kemal Tahir ve üvey oğlu Memet'e yazdığı mektupları; Orhan Veli ve Sebahattin Eyüboğlu'nun mektupları; Tanpınar'ın mektupları da bu anlamda mutlaka adı anılması gereken mektup örneklerindendir.

Modern Türk Şiirinde Mektup-Şiir İlişkisi

Modern Türk şiirinde bir anlatım tekniği olarak mektup tarzı anlatımdan çokça faydalanılmıştır. Bu durum, mektupla şiir arasındaki ilişkiyi sorgulamamızı gerektirmektedir. Mektupların, özellikle mektubu yazan ve kendisine mektup yazılan arasındaki ilişkilerden yola çıkılırsa, bir devre ve kişilere ait pek çok gizli saklı olguyu ifşa ettikleri görülür. Öyle ki, ifşa edilen durum, genel geçer bir yargıya da götürebilir bizi. Böyle bir genel durumu İsmet Özel Ataol Behramoğlu mektuplaşmalarında görüyoruz. İsmet Özel bu mektupları içeren kitaba yazdığı önsözde, Ataol Behramoğlu'na ait şu cümlenin altını çizmiş: "Şairler memur olmaz."[22] Ataol Behramoğlu'nun bu cümlesi, şairlerin itaatkar bir insan olmadıklarını göstermesi açısından önemlidir.

İtaatkar olmayan insanlar sürekli çevreleri ile çatışma içinde bulunurlar. Çatışma tavrının dozajı bazen onları hapishanelere kadar götürür. Hapishanede yatmayı ya da başka türlü bir yaptırımı göze alamayan kişiler ise, mahremiyete ve imgenin kamufle edici yapısına sığınır. İşte bu aşamada mahremiyetin ve imgenin ifade edici aracı durumundaki mektup devreye girer.

Tuncer Uçarol, mektup-şiir ilişkisine "kapalı şiir" kavramı açısından bakar. Adeta bir zarfın içine konulmuş ve ağzı kapatılmış bir durumda bulunan pek çok şiir bu yönüyle bir mektubu andırır. Bu durumdaki kapalı bir şiirde muhatabı dışındakilere "güç" gelecek bir anlam, yine muhatabı dışındakilerin anlamadığı "üstü örtülü mesajlar" ve "kişiye özel olma" gibi durumlar vardır. Bu anlamda yazar, şiirleri üçe ayırır: "Üçe ayrılıyor artık benim için kapalı şiir: Güç şiir, örtük şiir, kişiye özel şiir…"[23] Tuncer Uçarol'a göre ayrıca mektupta birilerine sesleniliyorsa, orada bir öykü de var demektir. Daha doğrusu her şiirde bir öykü, her şiir kitabında bir roman gizlidir.[24]

Şairler, aşk için yazar. Yazdıkları hep mektuptur. Şairler mektup-şiirlerinde ne yazar sevdiklerine? Özlemlerini, kırgınlıklarını, umutlarını, düşlerini, çocukluklarını, unutulmaz anları… İmgelerini, şiirlere döke döke direnirler hayata.[25] Haydar Ergülen, "Tek bildiğim, şiiri bir mektup yerine, bir mektup niyetine yazdığımdır." diyor.[26] Haydar Ergülen'in "Zarf" başlıklı şiirinde de mektup-şiir ilişkisini görürüz: "Bir zarf açılınca / İçi açılıyorsa kelimelerin / Mektup odur / Bir zarf kapanınca / Dışarıda kalıyorsa bazı kelimeler / Mektup odur / Bir zarf daha uzağa / Gitmeğe hazırlanıyorsa / Geride kalan mektuptur / Onu kimseye göndermeyin / Biraz önce yazdığınız mektubu / Size gelmiş gibi okuyun / Mektup yerini bulmuştur"[27]

Bu açıklamalarda da görüldüğü gibi, şiirin mektupla bir şekilde ilişkisi vardır. Bu ilişkiyi *"Mektubun Gerçek Anlamı ve Şiir"* ve *"Mektubun Göstergesel Anlamı ve Şiir"* ifadelerle adlandırabiliriz. Mektubun gerçek anlamında kullanıldığı şiirleri *"Manzum Mektuplar" (Koşuk Biçiminde Şiirler)* ya da *" 'Mektup' Başlıklı Şiirler"* şeklinde adlandırabiliriz. Mektubun göstergesel anlamının kullanıldığı şiirleri ise *"İçeriği Mektubu Andıran Şiirler"* şeklinde adlandırabiliriz.

Şimdi Modern Türk şiirinden, mektup-şiir ilişkisi örneklerine[28] yer verebiliriz:

Manzum Mektuplar (Koşuk Biçiminde Şiirler) ve
'Mektup' Başlıklı Şiirler

Koşuk tarzında mektuplar dünya edebiyatının da bir çeşididir. Modern Türk edebiyatında koşuk biçiminde mektup yazanların başında Namık Kemal, Menemenlizade Tahir ve Münif Paşa gibi adları sayabiliriz. İsmail Safa da koşuk biçiminde mektuplar yazmıştır. Buna Hüseyin Suat'ın koşuk biçiminde yazdığı mektupları da ilave edebiliriz. Aka Gündüz, Halit Fahri Ozansoy, Ziya Gökalp, Kemalettin Kamu, Orhan Seyfi Orhon, Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Orhan Veli ve Aziz Nesin'in de koşuk tarzında yazdığı mektupları vardır.[29] Tanzimat sonrası Türk edebiyatında manzum mektupla-

rın ilk güzel örneklerini İsmail Safa ile kardeşi Vefa verirler. İsmail Safa kardeşi Vefa'ya 1887 yılında elli üç beyitlik bir mektup gönderir. Mektubun imzası da şiirle atılmıştır. Aka Gündüz'ün "Ana Mektupları" ve "İki Bayram" şiiri; Halit Fahri Ozansoy'un "Bayram Mektubu" isimli şiirleri de manzum mektup türünün örnekleri arasındadır. Faruk Nafiz Çamlıbel'in milletvekili olma arzusunu biraz da ironik bir ifade ile dile getirdiği manzum mektubu da türün önemli örneklerindendir. Ziya Gökalp'in ekonomik durum ve halkın eğitilmesi hususundaki görüşlerini Mustafa Kemal Atatürk'e ilettiği mektup şeklindeki dilekçe; Kemalettin Kamu'nun "İzmir Yollarından Son Mektup" isimli bir askerin ağzından kaleme alınan ve onun temiz duygularını dile getiren şiiri de bu türün çarpıcı örnekleri arasındadır.[30]

Mehmet Akif Ersoy

Şimdi de bu tarz şiirlerden bazı örnekler verelim. Mesela Mehmet Akif Ersoy, yakın dostu Abbas Halim Halim Paşa'ya "Bir Ariza" adıyla bir mektup-şiir yazar. Şair bu şiirini, kendisine fikri anlamda muhalefet eden, Mısır'a gitmesini isteyen ve bu isteklerini ironik olarak "Hadi sen, kumda biraz oyna"[31] diyen şair ve yazarları hicvetmek için yazmıştır. Şiirde Akif, bu şair ve yazarlar ile kendisinin sahip olduğu imkanları mukayese eder. Buna göre bu şair ve yazarlar adeta bir elleri yağda bir elleri de baldadır. Buna karşılık Akif ise, sıkıntılar içindedir. Akif Mısır'ın dayanılmaz sıcak ikliminden kurtulup İskenderiye'nin yazlık semti Remle'ye gelmek istediğini belirtir:

> Ben Heybeli'den vazgeçerim şimdilik, ancak
> Üç beş gün için pek hoş olur Remle'de kalmak.[32]

Mehmet Akif Ersoy, Abbas Halim Paşa'ya "Abbas Halim Paşa'ya Mektup" adıyla bir mektup-şiir daha yazar. Şair bu şiiri yazdığı sırada da Mısır'dadır. Şiirden anlaşıldığı kadarıyla Akif, vatandan ayrı kaldığı ve Mısır'da geçirdiği yıllarda çok sıkıntı çekmiştir. Şiire "Ey bâd-ı sabâ" diye başlar. Rüzgarın kendisiyle ilgili haberleri alıp yakın dostu Abbas Halim Paşa'ya götürmesini şairâne bir edayla dile getirir. Dolayısıyla Abbas Halim Paşa'ya hitaben yazılan şiir, adeta "bâd-ı sabâ" aracılığı ile gönderilmektedir.[33]

Tevfik Fikret'in "Cevab" adlı şiirinin epigrafında, "Cenab'ın bir mektubuna" ibaresi yer alır. Şair bu şiirinde, kendisine mutlu olup olmadığını soran Cenab Şehabeddin'e cevap vermektedir. Verdiği cevaba bakılırsa, insan bu dünyada mutlu olamaz. Çünkü insan,

Beyni bir muztarib cihaz-ı asab
Onu kaldır kalan çürük bir kab[34]

olan varlıktır. Dolayısıyla şair şiir boyunca "mutluluk felsefesi" yapar. Sonuç olarak Fikret insanın bu dünyada mutlu olamayacağını söyler.[35]

Tevfik Fikret, "Bir Mektub" adlı şiirini de bir "ağıt" ya da bir "mersiye" olarak yazmıştır. Şiirin başlığında "Subhiyecik İçin" şeklinde bir epigraf yer alır. Şiirden anlaşıldığı kadarıyla şairin çok yakından tanıdığı ve sevdiği "Suphi" adlı bir çocuk ölmüştür ve Fikret bu ölüme çok üzülmüştür. Yazdığı şiir de bu üzüntünün bir ifadesidir.[36]

Şair Eşref de "Eski Bir Adliye Nâzırına Arzuhal (Rıza Paşa'ya)" adlı şiirini, felekten ve dünyadan şikayetçi olduğunu belirtmek için yazdığını söyler. Şiirden anlaşıldığı kadarıyla şair, kaymakam olarak Aydın'da görev yapmak istemektedir. Fakat nedense bir türlü bu isteği gerçekleşmez. Onun dışındaki herkes istediği yerde görev yapmaktadır. Bu durumda kendini büyük bir haksızlığa uğramış sayan Eşref, devrin Adalet Bakanı Rıza Paşa'ya bu durumunu işte bu şiirle iletir.[37] Şiirde yer alan şu beyitte şair içinde bulunduğu durumu özetler:

Garîb ü bîkesim, yok başka bir yâr-ı meded-kârım
Yegâne istinadgâhım penâhım hüsn-i hulyadır

Şair Eşref'in Aydın'da görev yapmak istediğini belirten beyit de şöyledir:

Nolâ bir kerre de Aydın'la olsa gözlerim aydın
Bugün nasbolduğum yerler fenadır zulmet-efzâdır

Modern Türk edebiyatında 'Mektup' Başlıklı şiir örnekleri de çoktur. Orhan Seyfi Orhon'un "Sevgiliye Mektup" ve Bedri Rahmi Eyüpoğlu'nun "Birinci Mektup", "İkinci Mektup", "Üçüncü Mektup", "Dördüncü Mektup", "Beşinci Mektup", "İstida", "İkinci İstida" gibi şiirleri mektup-şiir örnekleri arasındadır. Aziz Nesin'in "Atatürk'e Mektup" adıyla yazdığı şiir de yine bu türün örnekleri arsındadır.[38] Mesela Yahya Kemal de, "Eski Mektup" adlı şiirinde, mektup kimden ve nerden geliyorsa, oranın kokusunu taşıdığını belirtir. Bu da aşk ve özlem doğurur.

Mektup, yapısı gereği mektup yazan ile kendisine mektup yazılanın birbirinden uzak oluşunu (gurbeti) gerektirir. Özellikle gurbette olan kişi mektup yazar ve halini mektup yazdığı kişiye arz eder. O kişi, pek çok şeyden mahrumdur. Bütün bu mahrumiyetler tıpkı bir mektupta olduğu gibi şiirde yansıtılır. Mektup yazan kişi sık sık sevdikleri ve mahrum oldukları hakkında rüyalar da görür. Necip Fazıl, "Anneme Mektup" adlı şiirinde, bütün bu söylediklerimizi dile getirir:

Ben bu gurbet ile düştüm düşeli
Her gün biraz daha süzülmekteyim
Her gece içine mermer döşeli
Soğuk yatakta büzülmekteyim
Böylece bir lahza kaldığım zaman
Geceyi koynuma aldığım zaman
Gözlerim kapanıp daldığım zaman
Yeniden yollara düzülmekteyim
Son günüm yaklaştı görünesiye
Kalmadı bir yol ileriye
Yüzünü görmeden ölürsem diye
Üzülmekteyim ben üzülmekteyim

Necip Faz›l

Necip Fazıl, "Zindandan Mehmet'e Mektup" adlı şiirinde de, oğlu Mehmet'e yaşadığı hapishane hayatını anlatır. Hapishane hayatı bütün çekilmezliği ile şiirde yer alırken, şair -belki de oğlunu üzmemek için- "umut"u da hiç elden bırakmaz. Şiirde anlatıldığına göre, zindan lafta iki hece olmakla beraber, adı kadar basit bir yer değildir. Burada baba katiliyle baba bir saftadır. Baba, yani Necip Fazıl'ın kendisi adeta katilden daha tehlikeli görülür. Onun bu tehlikeli görüntüsü, onu hapse tıkanlar tarafından "gerici" yaftasıyla daha bir belirginleştirilir. Kendisine yakıştırılan "geri adam" yaftasını ise şair kabullenmemektedir. Şiirde hapishanenin tasviri de yapılır. Buna göre zindanda avlu, tuğla döşeli uzun yol gibi yerler vardır. Şair ve diğer mahkumlar buralarda volta atarlar. Şair zindanın içini de tasvir eder. Buna göre gökleri boru içinde olan bir alem vardır içeride. Böyle bir ortamda bulunan insanın aklı ise olmazların zoru içinde bocalamaktadır.

Şair uzunca bir mektubu andıran şiirinin her bir bendinde böyle farklı manzaralar sunar. Mesela şiirin bir bendinde idamlık bir mahkumu (Ali) tanıtır. Bir başka bentte hapishane müdürünün şahsında "hükümet" kavramını tanımlar. Sabah kalkış saatleri, zindan hücresi içinde mahkumların neler yaptıkları, çay saatleri, derin düşüncelere dalmış mahkum görüntüleri, dualar, feryatlar, ağlamalar vs… Bütün bunların hepsi şiirde bir bir anlatılır. Necip Fazıl bütün bu olumsuz manzaralara rağmen, umudunu da yitirmez. Zaten şiir de şairin umuda yaptığı vurgu ile biter:

Mehmed'im, sevinin başlar yüksekte
Ölsek de sevinin, eve dönsek de
Sanma bu tekerlek kalır tümsekte
Yarın elbet bizim, elbet bizimdir
Gün doğmuş, gün batmış, ebed bizimdir.

Bedri Rahmi Eyüboğlu, 1941 yılında yayımladığı şiir kitabına "Yaradana Mektuplar" adını vermiştir.[39] Kitapta yer alan şiirlerin birisi "İstida" adını taşır. Şair bu şiirde, insanlardan şikayet eder. Tanrı'dan istediği tek şey ise, kendisini insanlara muhtaç etmemesidir. Şiirine de bu yüzden "istida" (dilekçe) adını verir. Bedri Rahmi Eyüboğlu, "İkinci Mektup" adlı şiirinde de Tanrı'ya seslenir. Bu şiir de, Tanrı'ya yazılmıştır. Şair bu şiirinde felsefe yapar. "Hikmet" adıyla bilinen ve sorgulanmadan kabul edilen durumlar, şair tarafından -şairâne bir eda ile- tartışılır. Bu mektup-şiirden iki mısra şöyledir:

Yarap! Niçin bu dünyaya diri gelinir
Acep niçin cennetine diri girilmez.

Ahmet Muhip Dranas, "Mektup" adlı şiirinde adı "dağa taşa yazılı olan" bir sevgiliden söz eder. Adı her tarafa yazılı olan böyle bir sevgiliye mektup yazılmaz mı; böyle bir sevgili özlenmez mi; her an, her saniye hatırlanmaz mı?... İşte şair şiirinde -Dede Korkut üslubuyla destan söylercesine- bu sorulara cevap teşkil eden mısralar yazar.

İbrahim Alaeddin Gövsa'nın "Çanakkale İzleri" adını taşıyan kitabındaki "Siperden Mektup" adlı şiir ise bir asker mektubudur. Bu şiir, Çanakkale Savaşı'nın yapıldığı yıllarda askerliğini yapan bir Mehmetçiğin annesine yazdığı mektup şeklinde kurgulanmıştır. Mehmetçik mektubunda annesinden Allah'a dua etmesini istemektedir. Çünkü her an şehadet şerbetini içme ihtimali vardır. Bu Mehmetçik, annesine yazdığı mektupta, köyden taburlarına yeni gelen birinden sevdiği kızın (Muhtarın kızı) başkasına sözlendiğini öğrendiğini belirtir. Annesine, artık o işin olmayacağını söyler. Çünkü şehadet şerbetini içmek an meselesidir:

Düşünme boş gelse posta katarı,
Siperden akın var yarın dışarı:
Kadere razı ol, uzun yolları
Bekleyen gözlerin dolmasın, anne.

Halit Fahri Ozansoy'un, "Cenk Duyguları" adını taşıyan kitabında yer alan "Bayram Mektubu" adlı şiiri de bir asker mektubudur. Mektup, bir askerin ağzından ninesine yazılmıştır. Delikanlı askerdedir ve o an da bir bayram günüdür. Delikanlı mektubunu, hem ninesinin bayramını kutlamak hem de ninesinin daha önceden kendisine gönderdiği mektuba cevap vermek için yazar. Şiirde dikkat çekici olan "bayram" kelimesini delikanlının tevriyeli kullanmasıdır. Çünkü delikanlıya göre Türk askerinin kazandığı zafer en büyük bayramdır:

Bütün gün arslanca döğüştük yine,

Düşmandan üç siper aldık bu akşam.
Kaçtılar, atıldık biz peşlerine:
Zafer bizde kaldı…. Ne büyük bayram!...

Aziz Nesin, "Azizname" (Taşlamalar) kitabında yer alan "Sarı Çizmeli Memet'e Mektup" adlı mizahî şiirinde, "Sarı Çizmeli Mehmet" adını verdiği sembolik kişinin şahsında hakkını alamayan ve ezilen bütün insanlara seslenir. O kişiye bazı tavsiyelerde bulunur. Özellikle uyanık olmasını ve hakkını gasp edenlerle mücadele etmesini ister. Zaten bu tür mektuplarda *"...'a Mektup"* klişesiyle başlar ve o kişinin şahsında bütün bir topluluğa seslenilir. Söz konusu topluluğa mektubu yazanın "söyleyecekleri / uyarıları" vardır. Mektup, şairin işte o uyarılarını içerir. Aziz Nesin'in şiiri de bu ölçülere uyar. Şiirden bir bölüm şöyledir:

Sarı çizmelim benim, uyan artık, silkelen!
Hakkını çalanlara bir yüce öfkelen!
Gözlerini açmazsan soyar seni her gelen,
Geçmiş gibi gelecek yine ah ü vah olur!
Körler memleketinde şaşı padişah olur.

Aziz Nesin'in "Azizname" adlı kitabında yer alan "Mektup" adını taşıyan şiiri de mizahî bir özellik gösterir. Bu şiir, iş aramak için İstanbul'a gelen bir köylünün karısına yazdığı mektup biçiminde kurgulanmıştır. Şiirden anlaşıldığı kadarıyla bu adam İstanbul'da iş bulamamış, aç sefil dolaşmış; perişan olmuştur. Aziz Nesin bu şiiriyle köyden kente gelen yoksul insanların dramını anlatır. Şiirden bir dörtlük:

İstanbul dediğin zenginin tahtı
Hükümet halkasın boynuma taktı
Nedir bu zavallı kocanın bahtı
Üç kuruş kazandım, aldı İstanbul.

"Mektup" başlıklı şiirlerden önemli bir kısmını Nazım Hikmet yazmıştır. Nazım Hikmet, "Karıma Mektup" şiirinde, gelen mektuba cevap verme olgusuna yer verir. Şair karısından gelen mektuba satır satır cevap verir. Özellikle karısının sorularına, onu teselli edici cevaplar vermeye çalışır.

"Mektup" başlıklı diğer şiir örneklerine de kısaca değinelim. Mesela Ömer Bedrettin Uşaklı, "Mektup Beklerken" başlıklı şiirinde gurbette mektup alamayan birinin beklenti ve özlemlerini anlatır. Gurbette olan birinin en çok beklediği şey mektuptur. Gelmesi gecikince, gurbetçinin hüznü de artar. Mektup alamayan gurbetçiye göre her yer ıssızdır; hasret ve merak onu yakar, kavurur; 'sılada kötü bir şey mi oldu" sorusu onu

sürekli tedirgin eder. Gelen mektup onu rahatlatır. Orhan veli Kanık "Oktay'a Mektuplar" ve Melih Cevdet Anday da "Ölmüş Bir Arkadaştan Mektup" adlı şiirlerinde, ayrı kalınan dosta, geride kalanlardan haber verirler. Dolayısıyla mektubun "haber iletme" işlevini kullanmış olurlar. Cahit Külebi, "Mektup" adlı şiirinde, ölen kişinin sağlığında yaptıklarının ve de yapamadıklarının (özlemlerinin) hatırlanması olgusunu dile getirir. Bu dile getirişte bolca hatıralara yer verilir. Söz konusu hatırlara türkü gibi dilden dile dolaşır. Ceyhun Atuf Kansu, "Mektup" adlı şiirinde mektubu "beklenen şey" anlamında kullanmış. Mektup gelince alıcı mutlu olur. Şiirde bahar / yaz mevsimi bütün güzellikleriyle bir mektuba da benzetilmiştir. Tabiatın güzelliği ile sevgilinin güzelliği özdeşleştirilmiştir. Orhan Murat Arıburnu ise, "Mektup" adlı şiirinde insanın dünyaya gönderilişini "taahhütsüz mektuba" benzetmiştir. Attila İlhan "Cezayir Mektubu" adlı şiirinde, Cezayir'i işgal eden Fransız subayın sevgilisine yazdığı mektuba yer vermiştir. Şair kendisini bu subayın yerine koyarak, işgali eleştirir. Dolayısıyla bu mektup-şiir siyasi bir kaygıyı işlemiştir. Metin Eloğlu da "Aşk Mektubu" adlı şiirinde, ironik bir dille aşık figürünün gerçek kimliğini dile getirir. İltifat ve romantizm yerine gerçeklerin iticiliği yer almıştır bu mektupta. Aşk mektubundan ziyade, aşkın imkansızlığını ortaya koyar şair. Bu da mektup-şiir biçiminde yazılmış bir deneme gibidir. Ümit Yaşar Oğuzcan ise, "Mektup" adlı şiirinde, "sen" dediği sevgiliden ayrı kalınan süre içinde, neler olup bittiğini mektup üslubuyla acıklı bir dille anlatır. Hasan Hüseyin Korkmazgil de, "Akarsuya Bırakılan Mektup" adlı şiirinde, alıcı olarak "zaman" veya "zamanın akışını" seçer. Bir anlamda bu bir açık mektuptur. Şair anlattıklarının adeta herkes tarafından bilinmesini ister. Edip Cansever ise, "Bir Mektup Atanın…" başlıklı şiirinde, mektup yazıp heyecanla cevabını bekleyen birinin durumunu anlatır. Yavuz Bülent Bakiler ise "Aybala'ma Mektup" adlı şiirinde, son yıllarda Türkiye'de yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeleri yorumlar. Bu yönüyle bir "deneme" ya da "eleştiri"yi hatırlatan şiirde şair, Türk insanının hak etmediği olayları yaşadığını söyler. Oysa tarihte Türk insanı böyle değildi. O zamanlar itibarlı bir milletti. Mektupta muhatap olarak seçilen "Aybala" adı Orta Asya'daki Türk devletlerinin bir sembolü gibidir. Şair adeta Orta Asya'daki Türklerin de aynı akıbeti yaşadıklarını söylemek istiyor. Dolayısıyla şiirde mektubun "dertleşme, haberleşme" işlevi kullanılmış.

İçeriği Mektubu Andıran Şiirler

Modern Türk edebiyatında, başlığında mektubu hatırlatacak herhangi bir kelime taşımayan, ancak içeriği mektubu ya da mektup tarzını andıran şiir örnekleri de vardır. Ancak bunların kiminde "dilekçe, arz-ı hal, istida" gibi herhangi bir mektup teriminin kullanıldığı da olur. Mesela Neyzen Tevfik'in "Azab-ı Mukaddes" adlı kitabında "İkinci Arz-ı Hâl" ve "Üçüncü Arz-ı Hâl" adları altında iki şiir yer alır. Bu şiirlerin her ikisi de Hz. Muhammet'e hitaben yazılmıştır. Şair olup biten her problemi adeta Hz. Muhammet'e şikayet etmektedir. Beşlikler halinde yazılan şiirlerde her

bir kıta "…yâ Resûl-Allah" redifiyle bitmektedir.[40] Her ikisinde de devirden ve özellikle siyasi uygulamalardan söz edilen şiirlerin birincisinde şair, Bâb-ı Ali'yi; ikincisinde de eğitim (üniversite, Darülfünun) sistemini ve özellikle Türkçülük faaliyetlerinin merkezi olan Türk Ocakları'nı eleştirmektedir. Şiirin yazıldığı 1923 yılında Türk Ocakları'nın iki önemli mudavimi olan Ziya Gökalp ile Yahya kemal de bu eleştiriden paylarını alır. Şiirden bir kıta şöyledir:

Sekiz milyon kalan Türk'e bu vâsi' memleket az mı?
Ahâli aç, çırıl çıplak, bir iş yok, köylü haylaz mı?
Soyar resmen maârif milleti, mâliyemiz kaz mı?
Köroğlu nâmına Cem'iyyet-i İlmiye ayvaz mı?
Bulunmaz mı buna tedbir-i âcil yâ Resûl-Allah?[41]

Ali Ekrem Bolayır'ın, "Ordunun Defteri" adını taşıyan kitabında "Vasiyyet" adlı bir şiir yer alır. Bir hikayenin anlatıldığı şiirde, olay tamamen bir mektubun üzerine kuruludur. Şiirden anlaşıldığına göre, Çemişkezekli Memiş ile bölük emini Ömer asker arkadaşıdır ve onların askerliklerini yaptıkları sırada savaş da bütün hızıyla devam etmektedir. Tam bu sırada Çemişkezekli Memiş'e memleketinden bir mektup gelir. Memiş okuma yazma bilmediği için, mektubu Ömer'e okutur:

Buluştular iki hem-şehri kahraman asker:
Çemişkezek'li Memiş'le bölük-emini Ömer.
-Gel arkadaş, bakalım, gel şu mektubu anlat:

Ömer mektubu okur. Okudukça Memiş heyecanlanır ve "daha daha" diyerek memleketiyle ilgili bütün haberleri öğrenir. Mektup bu yönüyle memleketten haber veren bir haber bülteni işlevini görür. Memiş'in tek arzusu mektupta sevgili eşi Emine'den bir haber almaktır. Ömer özellikle Emine ile ilgili kısmı okumaz. Memiş ısrar edince de acı gerçeği okumak zorunda kalır. Çünkü mektupta yazıldığına göre Emine ölmüştür. Acı haberi öğrenen Memiş de yıkılır. Fakat mektupta Emine'nin bir vasiyeti yazılıdır. Zaten şiir de adını buradan alır. Emine'nin acısıyla savaşa girişen Memiş'in de bir arzusu vardır: Bir an önce şehit olmak ve Emine'sine kavuşmak:

Uruldu ta yüreğinden Hüda'ya gitti şehîd;
Götürdü yârine koynundaki vasiyetini.

Turgut Uyar, "Tomris" adlı şiirinde, bir süre evli kaldığı Tomris Uyar'a seslenir. Ona karşı beslediği aşkı anlatan şair, sevgilisinin "tek / biricik" sevgili olduğunu ve herkesten farklı biri olduğunu anlatmak ister. Bir aşk mektubu içeriğine sahip olan şiirde şu mısra şairin meramını ifade edecek niteliktedir:

"Kimselere benzemesin isterim seni övdüğüm"

İçeriği mektubu andıran ya da mektuplardan bahseden şiir örnekleri arasında şu isimleri de anabiliriz: Behçet Necatigil, "Nice" adlı şiirinde, yazılıp da gönderilmeyen mektuplardan söz eder. Şaire göre bunun sebebi, korkudur. Bu durumda mektup "için boşaltıldığı bir araç", gönlü ferahlatma aracı" anlamına gelmektedir. Yazılıp da gönderilmeyen bu mektuplarda yazılanlar, yazanların yüzlerinden okunmaktadır. Oktay Rıfat, "Telli Telefon" adlı şiirinde, telefonla mektubun mukayesesini yapar. Telefon acil haberi daha erken, mektup ise daha geç ulaştırır. Kara haberi geciktirme hususunda mektup daha bir önem arz eder. Özdemir Asaf ise, "Sevinç" adlı şiirinde, kişinin kendine gönderdiği mektuptan söz eder. Bu da bir anlamda "yalnızlık" demektir. Gülten Akın ise, "Kıyamet" adlı şiirinde, mektup aldığı birinin artık yazdıklarını kaldıramadığını, her mektubun bir "hatırlatma" olduğunu, hatırlamak istemediği şeyleri artık yakacağını, bunun da bir "kıyamet" olduğunu anlatır. Ülkü Tamer, "Yenidoğan" adlı şiirinde, "mektupsuz koma beni" klişe dileğini işler. Sürekli olarak haber alma isteği vurgulanır şiirde. Eğer sık sık mektup alınırsa, sılada olan pek fazla merak edilmez; ondan endişe de edilmez. Bu da ilgiyi (aşkı) sürdürmenin bir tür göstergesidir. Metin Altıok, "Kuşlu Gazel" adlı şiirinde, "zarfla kuş göndermek" imgesini kullanır. Kuş, mektubun imgesidir. Aynı zamanda kuş özgürlüğün göstergesidir.

Sonuç

Yukarıda da değindiğimiz gibi, bir şair için "ne" söyleyeceğinden çok, "nasıl" söyleyeceğinin önemi vardır. Söylenenlerin / yazılanların önemi ve gücü de bir bakıma burada söz konusu ettiğimiz "nasıl söylüyor" sorusuna dayanmaktadır. "Nasıl söylüyor?" sorusu bir başka bağlamda güçlü imge kurmanın da bir yoludur. Bu yüzdendir ki şairler, "dil"le adeta her gün haşır-neşir olurlar. Dille zengin dünyalar kurma, yeni yeni ifade yolları keşfetme gibi şairce uğraşlar hep şairin güçlü imge yaratma kaygısının bir ürünü olmuştur. Bu yüzden şairler hep yeni ve farklı "ifade yolları / teknikleri" ararlar. Söz konusu arayış onları farklı alanlara da yöneltir.

Şairlerin yöneldikleri alanlardan biri de "mektup"tur. Mektup, başlı başına bir türdür. Bir tür olarak mektubun edebi kategoriye giren örnekleri de mevcuttur. Yani, edebiyat türü olmanın ötesinde mektupla şair ve şiirlerin belirli bir ilişkisi vardır. Söz konusu ilişkiyi, "şairlerin yazdıkları mektuplar" ve "şiir-mektup ilişkisi" bağlamında değerlendirmek mümkündür. Mesela Ataol Behramoğlu'nun "Kızıma mektuplar" adlı şiirleri, mektup-şiir birlikteliğinin tipik örnekleridir. "Tanpınar'ın Mektupları" ise, ünlü şairin şiir, roman çalışmalarındaki yöntemlerini, poetikasını ve yaşamını aydınlatacak ipuçları taşımaktadır.[42]

Şairlerin yazdıkları mektuplar, normalde, mektup türüne girer. Oysa "şiir-mektup ilişkisi" başka bir kategoridir. Burada söz konusu olan mektuptan ziyade, mektubun

gerek göstergesel anlamının gerekse anlatım tekniği olarak içeriğinin şiirlerde kullanılmasıdır. Modern Türk edebiyatında bunun örnekleri çokça görülür. Modern şiirimizin temsilcisi olan şairler, mektup denilince akla gelen hemen her çağrışımı şiirlerinde kullanmışlardır. Bu şiirlerin kiminde "mektup" başlığı tercih edilmiş; kiminde de yazılan şiirin içeriğine mektup söylemi hakim kılınmıştır. Her iki kullanım şekli de sonuçta şiir-mektup ilişkisini göstermektedir.

1 Emin Özdemir, *Yazınsal Türler*, Ümit Yayıncılık, Ank. 1994, s. 192.
2 Bedrettin Tuncel, "Mektup Türüne Giriş", *Türk Dili / Mektup Özel Sayısı*, Temmuz 1974, S. 274, s. 9.
3 Emin Özdemir, *Yazınsal Türler*, s. 194-195.
4 Bedrettin Tuncel, "Mektup Türüne Giriş", *Türk Dili / Mektup Özel Sayısı*, Temmuz 1974, S. 274, s. 13.
5 Ahmet Ada, "Mektup İçin Fragmanlar", *Simge / Mektup*, Eylül-Ekim 2004, S. 13, s. 32.
6 Bedrettin Tuncel, "Mektup Türüne Giriş", *Türk Dili / Mektup Özel Sayısı*, Temmuz 1974, S. 274, s. 12.
7 Nurullah Ataç, *Okuruma Mektuplar*, Yapı-Kredi Yay. İst. 2003, s. 9-10.
8 Nurullah Ataç, age., s. 11.
9 Nurullah Ataç, age., s. 10.
10 Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi, İst. 2002, s. 20.
11 Emel Kefeli, age., s. 21.
12 Gürsel Aytaç, "Edebiyatta Mektup", *Simge / Mektup*, Eylül-Ekim 2004, S. 13, s. 7.
13 Bk. Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi, İst. 2002.
14 *Güzel Yazılar / Mektuplar*, Türk Dil Kurum Yay. Ank. 1997. s. 227.
15 Bedrettin Tuncel, "Mektup Türüne Giriş", *Türk Dili / Mektup Özel Sayısı*, Temmuz 1974, S. 274, s. 12.
16 Nazan Bekiroğlu, *Cümle Kapısı*, Timaş Yay. İst. 2003, s. 52.
17 Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, s. 24.
18 Cemal Süreya, Folklor Şiire Düşman, Can Yay. İst. 1992, s. 48.
19 Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, s. 23, 25.
20 Ümit Yaşar, *İki Kişiye Bir Dünya / Sahibini Arayan Mektuplar*, Özgür Yay. İst. 2000, s. 147.
21 Ataol Behramoğlu-İsmet Özel, *Genç Bir Şairden Genç Bir Şaire Mektuplar*, Oğlak Yay., İst. 1995, s. 28.
22 Ataol Behramoğlu-İsmet Özel, age., s. 23.
23 Tuncer Uçarol, "Her Şiir Mektuptur", *Bahçe / Mektup*, Songüz 2000, S. 22, s. 6.
24 Tuncer Uçarol, agy. s. 7.
25 Gültekin Emre, "Mektup-Şiirler", *Simge / Mektup*, Eylül-Ekim 2004, S. 13, s. 21.
26 Ahmet Ada, "Mektup İçin Fragmanlar", *Simge / Mektup*, Eylül-Ekim 2004, S. 13, s. 34.
27 Haydar Ergülen, "Mektupsuz Koma Beni", *Simge / Mektup*, Eylül-Ekim 2004, S. 13, s. 41.
28 Bu başlık altında vereceğimiz bilgiler, Modern Türk şiirinin bütün örneklerini inceleme iddiasını taşımamaktadır. Tanzimat'tan günümüze uzanan süreçte hemen her periyottan seçtiğimiz şiir örneklerinden hareketle, mektubun bir "anlatım tekniği" olarak şiirlerde nasıl yer aldığı ve hangi işlevlerde kullanıldığı sorusuna cevap aranacaktır. Ayrıca incelenen şiirlerin bir çoğu, antoloji, ders kitabı ya da şairlerin şiir kitapları gibi pek çok kaynakta yer aldığı için, söz konusu şiirlerle ilgili herhangi bir kaynak adı zikredilmemiştir. Sadece şairin ve şiirin adı belirtilmiştir. Gerek görülen yerlerde de şiir kitaplarının adları anılmıştır.
29 Kemal Demiray, "Tanzimat'tan Günümüze Değin Mektup", *Türk Dili / Mektup Özel Sayısı*, Temmuz 1974, S. 274, s. 95-96.

[30] Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, s. 26-27.
[31] Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, (Haz. Ömer Rıza Doğrul), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İst. 1983, s. 498.
[32] Mehmet Akif Ersoy, age., s. 498.
[33] Bk. Mehmet Akif Ersoy, age., s. 561-563.
[34] Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste ve Diğer Eserleri*, (Haz. Fahri Uzun), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İst. 1973.
[35] Bk. Tevfik Fikret, age., s. 386-388.
[36] Bk. Tevfik Fikret, age., s. 408-409.
[37] Bk. *Bütün Eşref*, (Der. F. Uzun), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İst. 1964, s. 79-81.
[38] Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, s. 27.
[39] Bu kitap şairin daha sonra "Dol Karabakır Dol" adıyla kitaplaştırdığı ve bütün şiirlerini içine alan kitabın ilk bölümünü oluşturur.
[40] Bk. Neyzen Tevfik, *Azab-ı Mukaddes*, (Haz. Celal Kırlangıç), İtalik Kitaplar, Ank. 1998. s. 23-24; s. 34-40.
[41] Neyzen Tevfik, age., s. 39.
[42] Ahmet Ada, "Mektup İçin Fragmanlar", *Simge / Mektup*, Eylül-Ekim 2004, S. 13, s. 34.

ESRA KARA

"NİŞANLIYA MEKTUPLAR", "VADİDEKİ ZAMBAK" ve "GENÇ WERTHER'IN ACILARI" EKSENİNDE ŞİİR-ROMAN-MEKTUP İLİŞKİSİ

Mektup, edebi tür olmaktan önce bir yazı türüdür. Bu yönüyle, ortaya çıktığı ilk dönemden günümüze kadar, asıl ve en önemli fonksiyonu insanlar arasında haberleşmeyi sağlamak olmuştur. Mektup ontolojik yapısı itibariyle ele alındığında, bir duygu ve düşüncenin ifade vasıtası olarak edebiyat türleriyle de sıkı bir ilişki içindedir. Arapça kökenli bir kelime olup *"yazılmış"* anlamına gelen mektup sözcüğünden hareketle, yazılmış her metnin aynı zamanda bir mektup olduğu yargısına varmak da mümkündür.

Hem bir anlatım biçimi hem de bir yazı türü olarak değerlendirilen mektup, çeşitli başlıklar altında farklı sınıflara ayrılır. Türün başta gelen birleştirici vasfı ise, "özü gereği mahrem"[1] oluşudur. Genel anlamda mektup mahremiyetin ifadesi olarak düşünülmüş, zarf da bu mahremiyetin somut bir yansıması olarak şekil bulmuştur.

Mektup içeriği itibariyle, yazan ve muhatap arasında üçüncü şahısların dahil olamayacağı bir iletişim düzeneği oluşturur. Zarfın buradaki görevi ise, söz konusu iletişimin güvenini temin etmektir. Mektup türünün göze çarpan bir diğer özelliği de "bunların içten, doğal ve yalın oluşlarıdır. Çünkü mektup yazarı bir dostuyla, bir arkadaşıyla dertleşmek için yazar. Yazacaklarının gizli kalacağını bilir. Bunun içinde dobra dobra konuşur. Kendini kalemin akışına bırakır."[2] Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse mektup, "kişiye özgü duygu ve düşünceleri yansıtır. O, yerine göre samimi itirafların, hatta 'kişiye özel' kalmış, muhataba ulaşmamış itirafların tutanağıdır. Bu yönüyle mektup, diğer türlerden ayrılır; şiir gibi 'özel' ve 'özgün' bir nitelik taşır."[3] Tüm bu hususlar dikkate alındığında edebi türler arasında mektuba en yakın türün şiir olduğu görülür. Mektup türünde yazılmış pek çok şiirin varlığı da bu görüşü destekler mahiyettedir. Bu türdeki ilk örnekler arasında Fuzuli'nin Celâlzade Mustafa Çelebi'ye yazdığı *Şikâyetnâme*'si ve Bağdatlı Ruhî'nin devrin şairleri için yazdığı 41 beyitlik kasidesi sayılabilir. *Anneme Mektup*'u ile Necip Fazıl, *Atatürk'e Mektup*'u ile Aziz Nesin, *Mektup* isimli şiiriyle Murathan Mungan gibi daha pek çok şair ise, mektup-şiir türünün yakın tarihimizde de örneklerini vermeye devam etmişlerdir.

Elbetteki şiir ve mektup için, birebir aynıdır demek mümkün değil. Ancak mektubun*, mahremiyet ve bireysellik içermek, yazanın üslûb ve kişiliğinden izler taşımak gibi yönleriyle şiire yaklaştığı görülmektedir. Mehmet Tekin, "mektubun bireysel düşünce ve duyguların ifade edilişinde yaygın bir tür olarak kullanılması, 17. yüzyıla tesadüf eder. Bu durum bireyselleşmenin tarihiyle paralellik arz eder"[4] açıklamasıyla mektubun bireyselleşme tarihiyle ilişkisine özellikle dikkat çeker. Nasıl ki,

"mektubun dili, üslubu, biçim ve konusu, yazılan kişiyle ilgi ve yakınlık derecesine göre" [5] değişiyorsa; şiirin dili, yapısı ve içeriği de şairin tasarrufuna göre değişiklik gösterebilir. Özellikle şiir dili için kullanılan *"üst dil"* kavramı, şairin dil konusundaki hassasiyetinin ve şahsi tasarrufunun en güzel ifadesidir. Şairde "tasarruf ettiği lisanı kanatlandıran ve derinleştiren sıra dışı bir yaratılış vardır."[6] Söz konusu olan bu öznelliği, farklı boyutlarıyla mektup yazarı için de düşünmek mümkündür.

Her iki tür de günlük kelimelerle, fakat şahsi bir dille yazılmaktadır. Bu nedenle mektup ve şiir için kesin ve değişmez tanımlamalar yapmak mümkün değildir. Mektuplar içerik itibariyle dikkate alındıklarında; *özel mektup, resmi mektup, iş mektupları, edebî mektuplar* gibi başlıklar altında sınıflandırılsa da, aslında her mektup ayrı olarak tanımlanmaya muhtaçtır. Mektubun özel bir kuralı olmayacağını belirten Lanson "mektup insandır veya insan mektuptur"[7] der. Benzer durum şiir için de söz konusudur. *Aşk şiirleri, tabiat şiirleri, kahramanlık şiirleri*… gibi türlere ayrılmakla beraber şiirin ortak bir tanımı yapılamamıştır. Bu yüzdendir ki, ne kadar şair varsa o kadar tanımı vardır şiirin. Giordano Bruno'nun "kurallar şiirden çıkar. Kaç çeşit gerçek şiir varsa, o kadar da gerçek kural vardır."[8] sözü bu açıklamaya paralel düşünülebilir.

Şiirin dili her ne kadar öznelliği ile bir yönden mektuba yaklaşıyor olsa da, diğer taraftan onunla başlı başına ayrılıklar taşır. Şair imgesel bir dil kullanır ve şiir sadece farklı okurlar elinde değil, aynı okur elinde dahi her okunduğunda farklı sırlarını ifşa edebilecek bir mekanizmaya sahiptir. Bazen de şairin söylediği bir bakıma söylemek istemediği şeydir.** Eco'nun "edebi metin anlamlar üreten bir makinedir" sözünü şiire atfederek, imgelerin okuyucudaki çağrışımları her defasında bambaşka anlamlara bürünebilir de denilebilir. Şiirde okuru her defasında farklı etkileyebilecek bir büyü vardır. Bu büyünün iksirini ise, yalnızca şairler bilmektedir. Halis şiirin hiçbir devirde güzelliğini yahut değerini yitirmemesini, Haşim şiirin *"resullerin sözü"*ne benzer oluşuna bağlar. Oysa mektup okuru için göndergeler açık ve anlaşılırdır. Mektubun değeri, yazanın yahut mektubu alanın şahsiyet ve kimliğine, tarihi bir döneme tanıklık etmesine veya herhangi bir bilim alanına kaynaklık edebilmesine bağlıdır. Bunun dışındaki mektuplar ise gönderen ve gönderilen dışında hiçbir değeri olmayan kağıt varlıklardan ibarettir.

Gerek mektup yazarı gerekse şair, ortaya koydukları ürünlerde resmiyetten uzak bir samimiyet içinde ve olabildiğince yalın halleriyle karşımıza çıkarlar. Her iki türde de, duygu, hayal, samimiyet ve kişiselliğin ağırlıkta olması ve özellikle şiirde fikrin daha geri plana itilmesi; Mallarmé'in ifadesiyle, şiirin fikirlerle değil kelimelerle yazılan bir tür olması gibi sebeplerle çoğu kimse tarafından şiir ve şair önemsenmemiş, nesrin ciddiliği ve ağırbaşlılığı karşısında mektup değersiz, şiir havai, şair ise çocuksu olarak nitelendirilmiştir. Edebi bir tür olarak mektubun, Batı Edebiyatları'nda 17 ve 18. yüzyıllarda, Türk Edebiyatı'nda ise ancak 19. yüzyılda rağbet görmesi ve Eflatun'un *Devlet*'inden şairleri kovması bu saydığımız nedenlerin sonucu olsa gerektir.

"Ne kadar insan varsa, insanları yazmaya zorlayan ne kadar dürtü varsa, o kadar mektup vardır."[9] cümlesi tersten okuduğunda "ne kadar mektup varsa insanları yazmaya zorlayan o kadar dürtü vardır" şeklinde bir yargıya varmak mümkündür. Mektup yazmak için, "bir haber almak, haber vermek; bir işin sonuçlandırılmasını istemek; sevinçleri, üzüntüleri bildirmek; yardım istemek veya yardımda bulunmak; bir meseleyi tartışma konusu yapmak…"[10] gibi pek çok neden de ileri sürülebilir. Ataç'ın ifade ettiği gibi "her yazı bir mektup"[11] olduğuna göre, insanı yazmak için tetikleyecek genel anlamda bir huzursuzluk yahut arayıştan söz etmek daha doğru olacaktır. Bu noktada yazı yazma edimi, insanın içine düştüğü bu huzursuzluk veya arayışın dışavurumu olarak düşünülebilir. Balzac, *Vadideki Zambak*'ta şöyle söyler: "Şairde uğursuz bir güç vardır: Sezinlediğini, gerçekten var olanla; kendisinin istediği büyük şeyleri, elde ettiği azıcık şeylerle karşılaştırmaya çalışır"[12] Bu karşılaştırma ise genelde şairin zararına olur. Çünkü, dış dünyanın gerçekleri ile şairin gerçekleri çoğunlukla uyuşmaz. Bu durum çatışmayı, çatışma huzursuzluğu, huzursuzluk da arayışı doğurur. Bu çıkarımdan hareketle şair yahut genel anlamda sanatçı için, arayışı daim olan insandır sözü yerinde olacaktır. Yazar/şair/yazan[***], neyin özlemini-arayışını-huzursuzluğunu duyuyorsa, kalemini de onu dile getirmek için kullanır.

Balzac

Şiir genellikle içine kapanık bir ruhun ürünüdür. Oğuz Demiralp onun için "bir yılan gibi kendi üstüne çöreklenen ruhun bir an için kendi kendini temaşasından doğan bir mükemmeliyettir"[13]der. Şairin şiirine yoğunlaşmasına benzer bir durum, mektup yazarı için de söz konusudur. O da, mektubunu kaleme alırken sadece muhatabına yoğunlaşır, böylece yazar ve okur arasında özel bir bağ kurulmuş olur. *"Başkasının mektubu okunmaz"* sözü de, aslında bir bakıma bu durumu ifade etmektedir. Özel bir mektubun *ağyara* söyleyecekleri ile asıl muhatabına söyleyeceği şeyler mutlaka ki, aynı şeyler olmayacaktır. *Nişanlıya Mektuplar*'da nişanlısının bir mektubuna karşılık Hugo şöyle diyor: "*Nasıl bir mektup yazmışsın bana, Adèle! Daha bana onu verirken, benim üzerimde yaratacağı etkiyi biliyor ve üzülüyordun sanki… Biliyor musun ki Adèle'im, mektubundaki iki kelime beni alt üst etti ve yine biliyor musun ki, açıklamanı bir an önce duymak için damarlarımdaki tüm kanı vermeye razı olurdum."*[14] Acaba bu mektuplar, başka bir kişi için de Hugo'nun üzerinde yarattığı etkiyi yaratabilecek ve aynı anlamı taşıyabilecek miydi? Bu soruya yanıt elbetteki hayır olacaktır. Çünkü mektubun arka planını yazanın ve muhatabının ortak paylaşım ve yaşanmışlıkları oluşturur. Nermi Uygur'un "yokluğunuzu tasarlamaya yeltenmekten bile yoksunum. Öylesine *birlikteyim* ki sizinle, sizlerle öylesine *birlik-*

teyiz ki, sizin olmadığınız yerde, sizinle bağ kuramadığım anlarda ağır mı ağır köryüklerin altında ezili eziliveriyorum."[15] dediği *Sözcüklere Mektup*'unu dahi başka türlü değerlendirmek söz konusu değildir.

Bir aşık/ozandan belirli bir konu üzerine şiir yazmasını istemek söz konusuysa bile, bir şairden herhangi bir konu üzerine şiir yazmasını beklemek sanatın özgür mizacına ters düşen bir durumdur. Şair istediği konuyu kendi anlayışına göre yorumlayabilir. Puşkin, *Mısır Geceleri*[16] isimli hikayesinde bu tutumu, bir şair gözüyle oldukça çarpıcı bir şekilde eleştirir. Yazar, Çarskiy'nin şahsında çizdiği şair tipine karşılık, bir başka şair tipi daha çıkarır. Bu, görüntüsü ve kıyafetiyle durumunun iyi olmadığını ele veren, Napolili bir İtalyan'dır. İtalyan şair, verilen herhangi bir konu üzerine irticalen şiirler düzmektedir. Puşkin, birbirine zıt bu iki şair vesilesiyle, halk ozanı (başka bir ifadeyle aşık) ile kentli ozan ayrımına gider.

Şiir için olduğu gibi mektuplar için de bir konu kısıtlamasından söz etmek mümkün değildir. Mektup yazarı dilediği her konuyu mektubun içeriğine dahil edebilir. Bunun yanı sıra, şiirin aynı zamanda bir seçme işi olduğunu da unutmamak gerekir. Şiire dahil olan her şey (kelime, imge, konu, nesne…), öncelikle şairin his ve fikir süzgecinden geçirilir. Zira şairler; varlığı realitenin bir parçası olarak değil, uyandırdığı zihinsel ve ruhsal etkiler ile çağrışım düzleminde görürler. Bu durum onların aynı zamanda ince bir dikkat sahibi olmalarından kaynaklanır. Hayatın dipnotları olarak görülen ve çoğu kimse tarafından önemsenmeyen ayrıntılar, adeta şairin dikkatine mahzar olmak için vardır.

Seçme-seçilme boyutuyla mektubu ele alacak olursak, mektubun da seçilmiş bir kişiye yöneldiğini söyleyebiliriz. *Okuruma Mektuplar*'ın çoğu kimse tarafından okunacağını bilen Ataç dahi, tek bir okur seçer kendine. Niçin *okurlarıma* değil de *okuruma mektuplar* ismini tercih ettiğini ise şöyle açıklar: "Hepinize birden söylemiyorum da onun için. Her birinize ayrı söylüyorum. Benim yazılarımı hepiniz toplanıp da okuyamazsınız ki: Her biriniz odanıza çekilip okuyorsunuz, kalabalık içinde okusanız bile kendi kendinize içinizden okursunuz. Bilmiyorum sizi, yaşlı mısınız, genç misiniz? Kadın mısınız, erkek misiniz? Bilmiyorum; ancak şunu biliyorum; siz bu yazıyı okurken benimle baş başasınız… Bu yazım, bütün okurlarım içinde yalnız sizin için yazılmış bir mektuptur."[17] Mektubu alacak olanın beklentileri de, mektubu oluşturma safhasında mektup yazarını ister istemez bir seçme yapmaya sevk edecektir.

Haber verme ve haber alma açısından değerlendirildiğinde, mektubun iki ucu açık bir iletişim boyutu taşıdığı görülür. Göndericiden gelen haber, alıcı tarafından karşılık bulabilecek düzlemdedir. Uygur'un deyimiyle: "Her mektup bir başkasını uyarır. Mektup, mektup çağrısıdır. Gönderilenin karşılığıdır "yanıt"-mektubu. Yanıt niteliği taşısa da taşımasa da, gerçekten beklenen yanıtı içerse de içermese de bu böyledir."[18] Oysa bir şiir yahut roman karşısında, okur/muhatap açısından her zaman bu yönlü bir ilişkiden söz edilemez. Burada kastettiğimiz edebi türlerin *karşılıksız mektup*lar olduğunu söylemek değil, iletiye karşılık verme noktasında mektupla aynı bağlamda ele alınamayacaklarını belirtmektir. Okur, şiir veya roman karşısında ancak beğenme/beğenmeme,

anlama/anlamama şeklinde karşılıklar verebilir. Okurun edebî metin karşısındaki tavırları arasında, cevap mektubuna en yakın olarak eleştiriyi görebiliriz. Her metin eleştirisi bir bakıma o metine gönderilmiş bir mektuptur.

Mektup samimi hislerle kaleme alındığında, yazanın kişilik ve karakterini, iç dünyasını en iyi gözler önüne seren yazı türdür. Çünkü "her mektupta bir günlüğü andıran taraf vardır."[19] Nazım Hikmet'in Kemal Tahir'e mektuplarından onun ruh dünyasına ve yaşamına dair bilmediğimiz çoğu şeyi öğrenmek mümkündür. Kafka'yı Babama Mektup'u, Tanpınar'ı da Antalyalı Genç Kıza Mektup'u okumadan değerlendirmek ise, neredeyse eksik bir değerlendirme olacaktır. Oğuz Demiralp, "Ahmet Hamdi'nin Antalyalı genç kıza yazdığı mektubu, Türkçenin en kapsamlı yazarını anlamak için mutlaka okumak gerekir"[20] diyor. Mektubun yazanın kişiliğine dair ipuçları taşıması gibi, şiir de şairin ruhundan izler taşımaktadır. Sezai Karakoç "şairin ahlakı şiirindedir, bazen susmasındadır."[21] der. Yani Yevtuçenko'nun söylemiyle, "bir şair yaşantısı şiirdir."[22] Cemal Süreya'nın "günde yirmi dört saat şiir yaşarım. Her şeye şair olarak bakarım."[23] deyişi de buna paralel olarak düşünülebilir.

Goethe

Mektup aslı itibariyle kurmaca bir tür değildir. Mektupta söz konusu edilenler gerçeğe dayanır ve mektup yazarı yaşanmışlıklardan beslenir. Şiir ve özellikle roman içinse kurmacalık *(fiction)* söz konusudur. Şair ve yazar olmayanı ol*muş gibi* sunabilir okuruna. Metnini gerçek temeller üzerine inşa etmek zorunda değildir. Nietzsche'nin "Ozanlar pek çok yalan söylerler"[24] derken kastettiği de bir bakıma budur.

İki türü (şiir-mektup) tarihsel süreç açıdan ele aldığımızda karşımıza çıkan tablo şöyledir: En eski edebî tür sayılan şiir diğer ifadesiyle nazım, insanoğlunun ilk edebi türü olan destan örneklerinden modern günümüz şiirine kadar; şairin çağlar içinde değişen yükümlülükleri, toplumsal duruşu ve şahsi tasarrufu itibariyle varlığını ve gelişmesini sürdürmeye devam etmiştir. Edebi türler arasında en eski tür şiir olarak bilinmekle birlikte, mektup da en az şiir kadar eski bir yazı türüdür. "Diyebiliriz ki yazıyla yaşıttır. Yazının bulunuşuyla birlikte mektuplaşmalar da başlamıştır. Ancak elde bulunan en eski örnekler Mısır firavunlarının yazdığı diplomatik mektuplar (MÖ XV.-XIV yüzyıllar) ile Hitit krallarının Boğazköy arşivinde bulunan mektuplardır. Ne ki bu tür mektuplar salt haberleşme amacına yöneliktir. Haberleşmeyi sağlayan bir tür araçtır. Oysa insanın duygu ve düşüncelerini sevdikleriyle paylaşmanın özel bir yolu olan mektup biçimiyse yenidir."[25] Ancak; *resmi mektup*ların süregelen varlığına rağmen, giderek yaygınlaşan ve kolaylaşan *communication* imkanları nasıl mektubun haberleşme işlevini arka plana itip, özel iletişim aracı olarak onu adeta demode bir tür haline getirdiyse; günümüzde, şiirin herkesçe yazılabilecek kolay bir tür olarak algılanması da şiir ve şair kavramlarını geç-

mişe nazaran biraz daha aşındırmıştır.

Mektup ve roman arasındaki ilişki ise, şiir- mektup arasındaki ilişkiden çok daha farklıdır. Mektup türü romanlarda iki şekilde yer bulmuştur. Birincisi yardımcı unsur olarak, ikincisi ise anlatım biçimi olarak. Yardımcı unsur olarak mektup; var olan durumu gözler önüne serme, karanlık noktaları aydınlatma, olayları çözüme kavuşturma veya olayların gidişini değiştirme açısından önemli bir işleve sahiptir. Bir anlatım biçimi olarak ise, gösterişten uzak ve mütevazı bir tür oluşuyla romanlarda yerini bulmuş ve roman okurunun ilgisini çekmede etkili olmuştur. Diğer taraftan, daha önce de değinmiş olduğumuz gibi, mektubun mahremiyeti sembolize etmesi okur ve yazar arasında bir güven ortamının oluşmasını temin etmede büyük bir işleve sahiptir. Okur bu güvene dayanarak, kendisine sunulan mektubun samimi duygularla yazıldığını düşünür. Dolayısıyla; romancının eserini mektup tarzında kaleme almış olmasının, okuyucuyu metne inandırmada ve kendisiyle okur arasında özel/mahrem bir ilişkinin kurulmasında büyük etkisi vardır. Türk edebiyatında, mektubu bir anlatım biçimi olarak ilk kez Ahmet Midhat Efendi *Felsefe-i Zenan* isimli romanında kullanmıştır.

"Mektubun romanda kullanılması, sıradan bir hadise değildir kuşkusuz. Mektubun devreye sokulmasıyla birlikte, romanın, 'mâcerâ' ağırlıklı dokusu değişir, 'anonim' karakterli kahramandan çok, 'beşeri' yönü ağır basan bireylere itibar edilir."[26] Bu durum, mektubun yapısı gereği bireyin özel yaşamı ve şahsı etrafında şekillenmesiyle açıklanabilir. Zira mektup; yazan kişinin algı, görüş ve değerlendiriş biçimine göre kaleme alınır. Mektubun her satırında yazan kişinin 'ben'i vardır. Ve konu edilecek şeyler, ancak bu 'ben' ile ilişkileri ölçüsünde mektupta yer bulur. Elbetteki muhatabın beklenti ve ilgileri de mektup yazarı için önemlidir. Ancak onlar da muhatabın değil, yazanın istediği ölçüde mektupta yer almaktadır.

"Mektup yöntemi özü gereği 'anlatma' ağırlıklı bir yöntemdir. Anlatımı tekilleştirmektir."[27] Bu tek yönlü anlatım ise, ister istemez sübjektif bir bakış açısını beraberinde getirmiştir. Bu durum, özellikle tek kişi tarafından yazılmış mektuplarla kurulmuş romanlarda varlığını hissettirir (*Genç Werther'in Acıları, Vadideki Zambak* gibi). Mektupta gösterme değil anlatma hakim olduğu için, mektup-romanda hareketsizlik yani durağanlık söz konusudur. Bu tür romanlar olaydan ziyade durum ağırlıklıdır. Bunda, mektubun yaşanmışlıklar üzerine yazılması yani artçıl olması ve duygulanımlardan beslenmesinin de büyük bir etkisi vardır.

Türk edebiyatında roman-mektup türünün gelişimine bakıldığında ilk örneklerin daha çok feminist içerikli romanlar olduğu görülür (Fatma Aliye/*Levayih-i Hayat*, Ahmet Midhat Efendi/*Felsefe-i Zenan*, Halide Edip/*Handan*). Bu durum, mektubun "baskı altında kalan ve kendini yeterince ifade edemeyen kadının 'sesi' ve 'dışa açılan penceresi' "[28] olarak görülmesinin bir getirisidir. Mektup bir itiraf ve haber verme vasıtası olarak bu tür romanlarda, erkeklere nazaran daha geri planda kalmış kadınların yaşantısına dair bilinmeyenleri ve önemsenmeyen pek çok ayrıntıyı gözler önüne serme, kadın haklarının samimi bir beyanı olma gibi önemli bir işlevi de yerine getirmiş oluyordu.

Mektubun roman yapısı üzerindeki önemli etkilerinden biri de, romana "ben" anlatıcının hakim olmasıdır. Dolayısıyla, anlatıcı aynı zamanda romanın baş kişisi durumundadır. Bu özellik ise, çoğu zaman okuyucuda yazar ve anlatıcının aynı kişiler olduğu izlenimini yaratır. Balzac'ın *Vadideki Zambak* ve Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* isimli romanlarında böyle bir durumdan söz edilebilir.

"Ben" kavramı yani *"ferdiyetçilik*", romantizmin de temel ilkeleri arasındadır. "Romantik sanat, temel gücü ve kaynağını sanatkârın ferdi duygu, heyecan, hayal, ümit, bedbinlik ve dış dünya karşısındaki intiba ve tepkilerinden"[29] almaktadır. Bu yönüyle mektubun romantik bir anlatı biçimi olduğu görülür. Mektup şeklinde kaleme alınmış romanlarda romantizm etkisi, bireysellik ve bunun bir getirisi olarak karakter romanı olma vasfı dikkat çekicidir. "Zira önemli olan herkese benzeyen genel insan değil, özellikle duygu itibariyle ferdi olan, başkalarına benzemeyen insandır."[30]

Emel Kefeli mektubun roman ve hikayelerde, bir anlatım tekniği olarak üstlendiği görevleri şöyle sıralar[31]:

1-İletişim –dışa açılma- aracı
2-İç monolog
3-Gerçeğin farklı görünümlerini ortaya koyan bir araç
4-Eğitici araç

Sonuç itibariyle; mektup hem bir yazı türü hem de bir anlatı biçimi olarak diğer edebi türlerle de yakın ilişki içindedir. Mektup tarzında yazılmış deneme ve eleştirilerin, bildiri ve sunumların varlığı da bu yargıyı desteklemektedir. Günümüzde bir haberleşme aracı olarak eskisi gibi rağbet görmese de, yazara sağladığı anlatım imkanlarının genişliği ve okuyucu üzerindeki cazibesi mektubun edebiyattaki yerini ve önemini yitirmeyeceğini göstermektedir.

---

1 Mehmet Tekin, Roman Sanatı 1, Ötüken yay., İst.2001, s.224
2 Emin Özdemir, Yazınsal Türler, Bilgi yayınevi, Ank.2002, s.199
3 Mehmet Tekin, A.g.e., s.224-225
* Bu yazıda şiire yakınlığıyla söz konusu edilen mektup türü özel mektuplardır.
4 Mehmet Tekin, A.g.e., s.224
5 Turan Karataş, Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Perşembe Kitapları, İst.2001, s.282
6 Ahmet Turan Alkan, Yol Türküleri, Ötüken yay., İst.1999, s.91
7 Emel Kefeli, Anlatım Tekniği Olarak Mektup, Kitabevi, İst.2002, s.40
8 Dr. Arslan Tekin, Edebiyatımızda İsimler ve Terimler, Ötüken Yay., İst.1999, s.613
** Şeyh Galip, mısralarında bu yargıyı şöyle dile getirir: *"Eğer desem ki havalar açıldı geldi bahar/ Murad odur ki benimle muhabbet eyledi yar/ Ya söylesem ki çemen goncalarla zeyn oldu/ Odur garaz ki tebessümle söyledi dil-dâr."*[9] Şair havalar açıldı, bahar geldi derken; bundan kastı sevgilinin kendisiy-

le sohbet ettiğini söylemektir. Ve yine o, çemenin goncalarla süslendiğini söylüyorsa, bunun gösterileni sevgilinin tebessüm etmesidir.

10 Nermi Uygur, İçimin Sesi, YKY:,İst.2001, s.28
11 Turan Karataş, A.g.e., s.281
12 Nurullah Ataç, Okuruma Mektuplar ~Prospero ile Caliban, YKY, İst.1999, s.9
13 Balzac, Vadideki Zambak, Bordo Siyah Yay., İst.2003, s.17
*** Her türlü metin yazarını ve özellikle mektup yazarını ifade etmek için *yazan* kelimesi tercih edilmiştir. *Yazar* sözcüğü ise, roman/hikaye gibi edebî metin yazarlarını ifade etmektedir.
14 Oğuz Demiralp, Kutup Noktası, Y.K.Y., İst.2001, s.52
15 Victor Hugo, Nişanlıya Mektuplar, Bordo Siyah Yay., İst.2003, s.83
16 Nermi Uygur, A.g.e., s.30
17 Puşkin, Maça Kızı ve Mısır Geceleri, (Çeviren: Hasan Ali İdiz), M.E.B., İst.1990
18 Nurullah Ataç, Okuruma Mektuplar ~Prospero ile Caliban, YKY, İst.1999, s.10
19 Nermi Uygur, A.g.e., s.32
20 Emel Kefeli, A.g.e., s.34
21 Oğuz Demiralp, Kutup Noktası, Ahmet Hamdi Tanpınar Üzerine Eleştirel Deneme, Y.K.Y., İst.2001, s.15
22 Sezai Karakoç, A.g.e., s.55
23 Emin Özdemir, Dilin Öte Yakası, Y.K.Y., İst.2002, s.83
24 Nursel Duruel, A'dan Z'ye Cemal Süreyya, Y.K.Y., İst.2003, s.12
25 Nietzsche, Böyle Buyurdu Zerdüşt, M.E.B.,İst.2001, s.141
26 Emin Özdemir, A.g.e., s.196
27 Mehmet Tekin, A.g.e., s.225
28 Mehmet Tekin, A.g.e., s.226
29 Emel Kefeli, A.g.e., s.46
30 İsmail Çetişli, Batı Edebiyatında Edebî Akımlar, Akçağ yay., Ank.2001, s.64
31 İsmail Çetişli, A.g.e., s.65
32 Emel Kefeli, A.g.e., s.169

SELÇUK ÇIKLA

MUALLİM NACİ - BEŞİR FUAD MEKTUPLAŞMASI: İNTİKÂD

İntikâd,[1] kapağında yazan "Muallim Naci Efendi ile Beşir Fuad Bey arasında «Victor Hugo» hakkında cereyan eden mekâtibedir." ifadelerinden anlaşıldığı üzere yeniye de açık olmakla birlikte daha çok eskiye bağlı kalmış olan Muallim Naci[2] (1849-1893) ile Türk düşünce tarihinin ilk pozitivistlerinden Beşir Fuad[3] (1853-1887) arasındaki mektupları ihtiva etmektedir. Bu mektuplar kitap olarak ilk defa 1304 (1888) yılında Kitapçı Arakel tarafından basılmıştır.

Kitapta 7 adet mektup yer almaktadır. Bunlardan 4'ü Muallim Naci, 3'ü ise Beşir Fuad tarafından yazılmıştır. Kitaptaki ilk mektup Muallim Naci'ye aittir. Bu mektubun ilk paragrafında Naci, Beşir Fuad'ın kaleme aldığı iki ciltlik "Victor Hugo" adlı çalışmasını takdirle söze şöyle başlıyor:

"Efendim!

Bir zamandan beri gittikçe tevsi' etmekte olduğu çeşm-i iftihâr ile görülmekte olan matbuât-ı Osmâniye âlemine bir başka arayış vermeğe başlayan âsâr-ı kalemiyenizden bu kere neşrolunan «Victor Hugo» ünvanlı iki cilt bilhassa celb-i nazar-ı dikkat etmiştir." (s. 2)

Sadece bu giriş paragrafı bile bize Muallim Naci hakkında önemli bilgiler vermektedir. Muallim Naci'nin, yaşadığı yıllarda ve ölümünden sonra, eskiye bağlı, bağnaz bir kişi olduğu çeşitli yazılarda dile getirilmiştir. Oysaki bu paragraftan hareketle Naci için rahatlıkla şu yargılarda bulunulabilir: Naci, düşünce ve inanç olarak kendisine tamamıyla zıt bir dünyanın insanı olan Beşir Fuad'la, üstelik çok nazikâne, övücü bir dil kullanarak yazışmıştır. Naci, bu zıtlığa rağmen Beşir Fuad'ın arayışının ve getirmeye çalıştığı yeniliğin farkındadır ve adeta bunu da takdirle anmaktadır.

Muallim Naci, ilk paragraftan sonra Beşir Fuad'ın bu eserinin matbuat âleminde ne gibi bir yeri ve önemi olduğuna dair görüşlerini kısaca dile getirir. Ardından hem Victor Hugo hakkındaki görüşlerini sıralar, hem de Beşir Fuad'ın bazı düşüncelerini zenginleştirici yorumlar yapar. Bu yorumlar daha çok Beşir Fuad'ı onaylayıcı, ona katıldığını ifade eden yorumlardır.

Bu mektup bize Muallim Naci'nin sabit fikirli bir şahsiyet olmadığını açıkça göstermektedir. Nitekim "Naci için 'eskinin hayranı, yeninin düşmanı' diyenler için en iyi cevaplar bu mektuplarda bulunabilir."[4] Şu ifadeler bu yargının örneklerinden yalnızca biridir:

"«Ne bir fikri yenidir diye kat'iyyen reddetmek câizdir, ne de kabûle müsâraat göstermek. O yolda bir fikri tervîc edenlerin delâilini dinlemeli, düşünmeli, muhakeme etmeli: Eğer nefs-i emmâre muvâfık, muhassenât ve rüchânı derkâr ise kabul et-

meli, değil ise reddetmeli.» buyuruyorsunuz. Ne parlak hakîkat!" (s. 7)

Naci, bu ilk mektubunda yeni şiirlerin birçoğunun anlamsızlığından şikayetle edebiyatın giderek yâve-gûluk (saçmasapan konuşma) hâlini aldığını, bunun da bugünün gerçek şâirlerinin eslâfla (geçmiş şâirlerle) kıyas noktasında soru işaretleri doğurduğunu şöyle ifade eder:

"Yeni itibar olunan eş'ârımız içinde ma'nâsızları o kadar çoktur ki bunları herkes görmüş olacağı cihetle şurada bir iki misâl irâdına lüzum görmekte ma'nâ yoktur.

Bu belâ pek fenâ! Gide gide yâve-gûluk hepimize sirâyet ve taammüm edecek olursa biz edîblerin eslâfa ne derecede tefevvuk etmiş sayılacağımızı hayâl ediniz!" (s. 10)

Muallim Naci, bu mektubunu şiire hüsn-i teveccühü, şiir söyleme yeteneği, olmayan Beşir Fuad'ın "Victor Hugo" adlı bu eserinin, edebiyat ünvanı altında bin türlü saçma neşredildiği bir zamanda halkımızın bu konudaki bilgi ve düşüncelerini bir dereceye kadar olsun tashîhe hizmet edeceği görüşünü dile getirir ve son söz olarak şu nazikâne cümleyi sarfeder: "Muvaffakiyetinizi tebrik ile beraber hisse-i acizâneme düşen şükrân-ı hâlisâneyi ifâya müsâraat eylerim." (s. 12)

İntikâd'ın ikinci mektubunda Beşir Fuad, Muallim Naci'nin iltifatı ve teşviki dolayısıyla ona teşekkür ederek söze başlar. Ardından Beşir Fuad, Naci'nin iltifat ve teşvikinden hareketle "Her şey teşvik sayesinde terakki eder." (s. 13) der ve terakkiyi temin eden ikinci unsurun "tenkid" olduğunu belirtir. Naci, edîb olmadığı hâlde Beşir Fuad'ı teşvik etmiştir, ancak tenkidi ihmal etmiştir. O sebeple Beşir Fuad, muhatabından «Victor Hugo» adlı kitabını tenkid etmesini ister:

"Tenezzülen teşvik buyurdunuz, bu tenezzülü bir derece daha ileri götürüp de eser-i âcizânemin muhtevî olduğu fikirlerden sevâb görmediklerinizi tenkid buyurur iseniz «El-ihsânü bi't-tamâm» [?] kâidesine riâyet etmiş olursunuz, ben sizin gibi bir mürşîd-i kâmilden istinâre ve istifâde ederek cidden müstefîd olurum.

İntisâbım olmadığı hâlde edebiyat ve şiir hakkında bazı mütâlaât beyânına cür'et etmiştim. Bu mütâlaâtın tasvip buyurulup buyurulmadığı hakkında beyân-ı efkâr olunur ise minnettârınız olurum." (s. 14)

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Beşir Fuad, Muallim Naci'nin mektubuna sadece teşekkür ve iltifatla cevap vermemiş, olgun bir düşünür olduğunu eserinin tenkid edilmesini isteyerek göstermiştir.

Beşir Fuad bu mektubunda kendisinin ancak edebiyat muhibbi sayılabileceğini belirtir ve kendisinden sonra edebiyat hakkında aykırı görüşler ileri sürecek olan Baha Tevfik'i etkileyen, zamanına göre sıra dışı sayılabilecek görüşlerini sıralar:

"Bendeniz esâsen şiir aleyhinde değilim, şiirin mübâlâgata, evhâma, hayâlâta hasrolunması aleyhindeyim. «En parlağı en büyük yalandır, doğrusunu bul beni inandır.» ve «Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır.» kavillerini teyid eder yolda söylenen şiirler elbette merduddur. Bendeniz bu yolda söylenen âsâra şiir demem, hezeyân derim. Bendenizce asıl şiir cemiyet-i beşeriyenin tehzîb-i ahlâkına, tenvîr-i efkârına hizmet

eden manzûmelerdir." (s. 16)

İntikâd'ın üçüncü mektubunda Muallim Naci, bu mektuplaşmalarının Beşir Fuad'ın yazdığı Victor Hugo'nun tercüme-i hâli sayesinde başladığını, bu eser yazılmasaydı böyle bir yazışmanın da olamayacağını belirtir ve Beşir Fuad'ın terakki hakkında söylediklerine katkıda bulunur:

"İnsanlar daima teâtî-i efkâr ile iştigâl etmelidirler ki nâil-i terakki olabilsinler. Zaten âlemde gördüğümüz her türlü terakki hep bu sayede husûle gelmemiş midir?" (s. 20-21)

Muallim Naci, bu sözünden sonra tenkidin lüzumuna değinir, "tenkid" kelimesinin doğru olmadığı, onun yerine "intikâd" kelimesinin kullanılması gerektiği yolunda son zamanlarda gazetelerde çıkan yazılardan hareket ederek dile tasarruf etmenin doğru ve yanlış yolları üzerinde fikirlerini beyan eder. Naci, bu mektubunda dile müdahale, Arapça ve Farsça kelimeleri tercih veya reddetme hakkında etraflı fikirler beyan eder, tekliflerde bulunur. Naci'nin bu mektupta sözü edilen konularda ileri sürdüğü fikirlerinden bir kısmı 1930'lu yıllarda gündemi işgal etmeye başlayan öztürkçeleştirme akımı tartışmalarının erken bir örneğidir. Söz gelişi Naci şunları söyler bir yerde:

"Yukarıda arz ettiğim vechile bu tasarruf bir kânûn-ı kavîye mürtebit olmalıdır, yoksa lisân bütün bütün herc ü merc olur.

Mesela «nezâket», «felâket» gibi kelimeleri galatâttan addederek isti'mâl edilmemesi re'yinde bulunmak -bunların yerini tutabilecek daha güzel kelimeler bulup umûma kabul ettirmek mümkün olmadığı cihetle- lisânı nezâketten düşürmek, felâkete uğratmak demek olmaz mı?" (s. 24)

Muallim Naci'nin bu yorumu günümüzden yaklaşık 120 yıl önce ileri sürülmüş isabetli bir görüştür. Naci bu sözlerinin ardından "Hakîkatte fesâhat nedir? Bir kavmin isti'mâl eylediği kelimât ve terâkibin onlarca doğru addolunması değil mi? O hâlde üdebâmız hangi kelimeyi, hangi terkîbi fasîh addederlerse onda bizce fesâhat tahakkuk eder." (s. 24) der ki bu düşüncesiyle dile yerleşmiş yabancı kelimelerin o dilin söz varlığı içinde sayılması gerektiğini savunur.

Muallim Naci, mektubunun devamında dilin kavâidi ile isti'mâli arasındaki ilişkiyi, bu ilişkinin bizdeki yanlış ve eksik tezâhürünü özeleştiri yaparak dile getirir. Sonra ise Naci, Beşir Fuad'ın mektubundaki şiir-fen ilişkisi üzerine yaptığı yorumları değerlendiren görüşlerini sıralar. Naci'nin şâirden beklediği, şâirin nasıl olması gerektiği yolunda serdettikleri dikkat çekicidir:

"Enverî'nin lafına nazaran şâir dedikleri mahlûk-ı bedbahtın esfel-i nâs olması lâzım gelir, halbuki bizim tasavvurumuza göre şâir öyle olmayacak, insanlara nümûne-i sefâlet göstermeyecek, ders-i ulviyyet verecek, ahlâk-ı milliyeyi tehzîbe çalışacak, mensûb olduğu milletin günden güne âlî olduğunu görmek isteyecek, dünyanın bir saadet-âbâd gelmesi arzusunda bulunacak, hâliyle, lisânıyla, kalemiyle bu maksadı tervîce sa'y edecek, hâsılı şâir muhyî-i fezâil, mümeyyit-i rezâil olmak fikrinden

hiçbir vakitte hâlî kalmayacak.” (s. 32-33)

Beşir Fuad, Muallim Naci’nin ikinci mektubuna yazdığı cevabî mektubunda ise lisân, yabancı kelimelerin lisâna girerken değişikliğe uğratılarak kullanılır olmasının doğruluğu, lisândaki değişimin lisânın doğan, yaşayan ve ölen bir varlık olduğunu gösterdiği gibi konulara çeşitli örneklerle temas etmiştir.

Beşir Fuad, bu yöndeki düşüncelerinden sonra şiir ile fen, şâir ile mütefennin arasındaki ilişkiyi sorgular, Naci’den gerçek şiir ve gerçek şâirin özelliklerini açıklamasını talep eder. Şiirde hayalin lüzumu ve yeri olup olmadığı konusuna da açıklık getirmesini talep ederek mektubunu bitirir.

Muallim Naci, üçüncü mektubunda Osmanlı lisânının kâidelerinin henüz belirlenmediğini -ikinci mektubunda olduğu gibi- tekrar dile getirir. Bu kâideler bir kişi tarafından yapılmasından ziyade lisân hakkında ehliyetli bir cemiyet tarafından yapılmalıdır. Böyle olursa ortaya konanlar hem mükemmel hem de herkes tarafından kabule şâyân olur.

Naci, bu düşüncelerinden sonra Osmanlı lisânı, lisânlar arasındaki kelime alışverişi, lisânımıza aldığımız yabancı kelimelerin söyleyiş ve yazımında yaptığımız değişikliklerden bahseder ve ardından şiir hakkında Beşir Fuad’ın sorularının cevabını vermeye çalışır. Bunlar içinde en çok yer tutan şiir-hayal ilişkisini izaha ayırdığı cevaptır. Naci, edebiyat hakkında söylediği en güzel sözün şu söz olduğunu da bu mektubunda şöyle ifade eder:

“Şu satırların içinde en ziyade beğendiğim söz «Hakîkatte edebiyat, edeb lafzının câmi’ olduğu meânî-i âliye ve latîfeyi insanın levha-i vicdânına nakşedecek derecede hâiz-i te’sîr olan belîğ sözlerdir.» fıkrasıdır.” (s. 53-54)

Beşir Fuad, bu mektuba yazdığı üçüncü ve son mektubuna Muallim Naci’nin gerek lisân gerekse şiir ve edebiyat hakkında beyan ettiği fikirlerinden istifadeyle birlikte bunlara kendi fikirlerini beyanla katkıda bulunmak istediğini belirterek girer. Ardından ilim, fen, madde, kuvvet ve edebiyata dair ağırlıklı olarak şu konulara temas eder (s. 58-84):

a) Gelişmiş milletlerden geri kalışımızın sebeplerinden biri de lisânımızı tahsil hususundaki güçlüktür. Bir Fransız, lisânını birkaç yılda etraflıca öğrenebildiği hâlde bir Türk 5-10 yılda ancak öğrenebilmektedir. Bu da terakkimizi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum fen ve sanayide onların ileri gidişleri sebebiyle onlardan terim almamız gereğini ortaya çıkarmıştır. Yalnız bu kelimeler aynen alınmak durumunda da değildir.

b) Bizde okuma yazma oranının düşüklüğü de beşikten mezara kadar ilim tahsil etmek ile mükellef olan bir millete yakışmayan bir durumdur. Bu konuda ilerleme sağlayabilmek için lisânın sadeleştirilmesi ve tahsilin kolaylaştırılması gerekmektedir. Böylece lisânımız hür ve müstakil olacaktır.

c) Avrupalılar nasıl ki kendi lisânlarının kaynağını teşkil eden Lâtin ve Yunan li-

sânlarının yanı sıra Arap ve Fars lisânlarının bile tahsiline lüzum hissediyorlar, bizce de bu lüzum vazife hâlindedir. O sebeple Arapça ve Farsça'yı tahsil etmelidir.

Beşir Fuad, bundan sonra şiir-hayal-hakikat ilişkisi hakkında görüşlerini aktararak mektubuna son verir.

Muallim Naci'nin ve *İntikâd*'ın son mektubunda, lisân, Türkçe, nesir, nazım, şiir, manzûme, şâir ve edebiyat kavramları hakkında birçok önemli değerlendirme yer almaktadır. Naci'nin bunlar hakkındaki görüşlerinin günümüz okuru tarafından görülebilmesi için bu mektubun çevriyazısını aşağıda vermeyi uygun bulduk (s. 85-101):

Beşir Fuad Beyefendiye

Efendim!

Mekâtibimiz pek tuhaf gidiyor. Tahmînime göre ben birinci mektubumu yazalı bir sene kadar oldu! Demek oluyor ki bu müddet zarfında ben ve siz üçer mektup yazmışız.

Ben üçüncü mektubumu altı ayda yazmış idim. Siz de üçüncü mektubunuzu hemen o kadar bir zamanda yazdınız, beni tanzîr ettiniz.

Herhangimize bu tehirlerin hikmeti sorulacak olsa zannederem ki «İşin iyisi altı ayda çıkar.» demekten başka muvâfık bir cevap bulamayız.

Bereket versin tâbi'imiz Mihran Efendi'nin ihtârât-ı mütevâliyesine! Yoksa biz bu işleri -iyi kötü- altışar ayda da çıkaramazdık.

Arkadaş! Meşâgilimiz de çok, hâlî vaktimiz yok. Biz saat sekizde kaleme gidip dokuzda, dokuz buçukta avdet eden beylerden miyiz ki bu babda bihakkın hedef-i i'tirâz olabilelim?

Ne ise! Ben işte dördüncü mektubumu da yazmağa başlıyorum. Bakalım itmâmına ne vakit muvaffak olabilirim!

Bunu başladığım gün bitiremem. Yazı masamın üzerinde üç dört türlü iş bekliyor. Onları kim görsün? Tehiri kâbil değil ki yarına bırakayım.

Sizinle söyleşmek için yalnız teneffüs zamanları kalıyor, o da pek az geliyor.

Artık bir kere başladım değil mi? Ardını bırakmam. Şimdiden şurasını arz edeyim ki buna yazacağınız cevabı öyle aylarca geciktirmeyiniz. Ben de bir daha bu kadar tehiri tecvîz etmeyeceğime dair size işte söz veriyorum.

Mekâtibemiz bir hüsn-i mübâhase nümûnesi olacak da onun için biraz daha uzamasını arzu ediyorum.

Şimdiye kadar birbirimize hiçbir acı söz söylemedik. Bizde böyle mübâhase cereyan ettiği var mıdır? İki mübâhis çıkar, yazışmağa başlar. Biri tecâvüzde bulunur, diğeri mukâbele-i bilmisle kalkışır. Mübâhase münâzaa rengini alır. Ortada maksad gâib olur. Bir dırıltıdır gider!

Ne belâsı! Bakınız zuhûr-ı hak için en güzel vasıta olmak lâzım gelen mübâhase-

den sû-i isti'mâl ile nasıl çirkin neticeler çıkıyor!

Böyle bazı mübâhasâtta ben de bulundum, fakat istemeyerek! Durup dururken hiç kimseye tecâvüzde bulunduğum hatırıma gelmiyor. Mübâhisler daima bana tecâvüz ederlerdi. Ben de bi'z-zarûre mukâbele ederdim. Bizim memlekette -velev bir terbiyesize karşı olsun- ihtiyar olunacak sükûtu acze hamlederler. Bir dereceye kadar şiddetli lisân ile yazdığım müdâfaât erbâb-ı insâf nezdinde ma'zûr tutulur sanırım. Ne yapalım? Melek değilim.

Bu hâl muahharen sizin de başınıza gelmedi mi? Bir aralık mübâhislere «Sadeddden çıkmayınız. Münâzara müşâteme demek değildir. Tarafeyn edîbâne idâre-i lisân etsin. Ortadaki mesele hallolsun bitsin. Münâzaa tarzında olan mübâhaseden ne çıkar? Böyle şeyler müfîd olmaz, can sıkar. Herkes okumaktan, dinlemekten bıkar.» diye gazetelerde nasihat verdiğiniz hâlde sonradan gördüğünüz tecâvüzâta karşı meşreb-i hekîmânenize muvâfık düşmeyecek sûrette müdâfaa-nâmeler yazmış idiniz.

Maksadım «Fi'liniz kavlinize uymadı!» demek değildir. Adamı mecbûr ediyorlar da onu söylemek ve size de tasdik ettirmek isterim.

Avrupa milletlerinden terakki husûsunda geri kalışımızın sebeplerinden biri de lisânımızın tahsilindeki güçlük olduğu inkâr olunamaz.

Fransızca'nın çocuk oyuncağı olduğuna, altı ayda öğrenilebileceğine, halbuki Türkçe'yi tahsil için lâ-akall on sene çalışmak lâzım geleceğine kâil olan zevat ile söyleşemem, çünkü -bilmem nedendir!- öteden beri böyle şeylere aklım ermez.

İntizâm ve mükemmeliyeti meydanda olan bir lisâna çocuk oyuncağı neden denilsin? Böyle bir lisân altı ayda nasıl öğrenilebilsin? Hususiyle Türkçe'yi tahsil için lâ-akall on sene çalışmak niçin lâzım gelsin?

Bir lisânın kaç senede tahsil olunabileceği onun meydanda mükemmel usûl-i ta'limi olmakla, birçok mekteplerde tecrübe olunmakla olur. Bizim lisanımızın öyle şeyleri var mı? Henüz bir imlâ kitabımız yok. Türkçe öğrenecek bir çocuk (gelür) mü yazsın, (gelir) mi? «Gelme kaç türlüdür?» dense (üç) mü desin, (beş) mi, yoksa (dokuz) mu?

«Bir Fransız altı ayda değil ise de üç sene tahsilden sonra fesâhatle tefhîm-i merâma muktedir olabilir, halbuki bizde on sene tahsil etmiş olanlarda o derece fesâhati bulmak ekseriya mümkün olamaz; Arabî ve Farisî ta'birât ve terâkibde bir nakîsesi görülür.» buyuruluyor. Neden görülür? Bedihîdir ki tahsilin yolsuzluğundan!

Bir kere lisân intizâm altına alınsın da bakınız üç dört sene tahsil ile uğraşan bir sâhib-i istidâd kemâl-i fesâhatle ifâde-i merâm edebilir mi, edemez mi! Fakat böyle karmakarışık giderse on senede değil, on beş senede dahi mükemmel Türkçe öğrenilemez.

İtikâd-ı âcizâneme göre üç dört sene çalışan kabiliyetli genç bir Türk benim kadar fasîh Türkçe yazabilir.

«Benim kadar» deyişime başka ma'nâ vermeyiniz. Ben Varna'da bir mahalle

mektebinde Kur'ân-ı Kerîm, tecvit okudum. Sülüs yazdım. İşte o kadar.

Sonra medresede Emsile, Maksud, Avâmil, İzhar okudum. Biraz da rik'a yazdım. Bu da işte o kadar.

Bundan ziyade olarak üstaddan ettiğim istifâde birkaç meânî dersiyle birkaç Gülistan hikâyesi görmekten ibarettir.

Bir kere düşününüz: «Rüşdiye» dahi görmemiş, hiçbir kaleme devam etmemiş, kimseden kitâbet dersi almamış bir adamın bu kadarcık Türkçe yazmaya alışıncaya kadar ne derecelerde suûbet çekmiş olması lâzım gelir!...

Ben bunca zahmetlerle hâsıl ettiğim şu melekeyi müstaid, mukaddem bir Türk gencine üç dört senede nakledebilirim.

Türkçe'yi doğru yazmak için mükemmel Arabî, Farisî bilmek lâzım mıdır? Hayır! Türkçe'yi doğru yazmak için yalnız Türkçe'yi mükemmel bilmek lâzımdır.

Bu nasıl olur? Dediğimiz gibi bir kavâid kitabı, yine dediğimiz gibi bir lügat kitabı meydana getirmekle!

Bunlar yapılmadıkça lisânımızın tahsili hakkıyla teshîl olunamayacaktır.

Bunları kim yapacak? Orasını bilmem!...

«Avrupa lisânları nasıl Lâtin ve Yunan lisânlarından istiâne etmişler ise biz de öylece lisân-ı Arabî ve Farisî'den istimdâd etmişiz; bu lisânları doğru yazıp söylemek için Lâtin ve atîk Yunan lisânlarının kavâidini ayrıca tahsile nasıl lüzum yoksa Türkçe için dahi bilhassa Arapça, Farsça'nın kâidelerini öğrenmeye ihtiyaç massetmemelidir.» diyorsunuz. Ben de diyorum ki: Zannıma göre Avrupa lisânlarının Lâtin ve Yunan lisânlarından aldıkları kelimât az çok ta'yîr ile temellük edilmiştir. Bir Avrupa lisânının hariçten aldığı bir kelime o lisânın şîve-i telaffuzuna tabiiyetle büsbütün onun malı oluyor; bir surette ki o kelimenin evvelki hâliyle sonraki hâli beynindeki farka bakanlar onun mesela Lâtincelikten bi'l-külliye çıktığına hükmediyorlar. Bizde ise hâl böyle değildir. Arabî'den, Farisî'den aldığımız kelimeleri aldıkları gibi kullanıyorlar. Hemze tay etmek, hemzeyi yâ gibi okumak, yâ'yı elif suretinde yazmak, pe'yi be telaffuz etmek, zammeye bedel kesre getirmek kabîlinden bazı ta'yîrâtımız var ise de bunlar Avrupa lisânlarının hariçten aldıkları kelimâta verdikleri eşkâl ile kıyas kabul etmez, hükümsüz şeylerdir, binaenaleyh bizce kavâid-i Arabiye ve Farisiye'yi -lüzumu kadar- tahsile ihtiyâc-ı kat'î vardır. Türkçe'yi doğru yazmak başka türlü kâbil olamaz. Maahazâ -lüzumu kadar- dediğim kavâid-i Arabiye ve Farisiye'yi bellemek pek güç bir şey değildir. Belletmenin yolunu bilmeli! Arabî'nin, Farisî'nin ayrıca tahsili elzemdir, o yine başka mesele.

Meydanda mükemmel bir «kavâid-i Farisiye» yoksa da -dediğimiz gibi- şimdiki Arabî usul tahsili bütün bütün münasebitsizdir.

Bu babda üstad Şehîrü'l-Hac İbrahim Efendi hazretlerinin gösterdikleri nümûnenin muhassenâtı kâbil-i inkâr değildir. Bugün (Dâru't-Ta'lîm)deki efendiler yedi sekiz sene Arabî tahsiliyle uğraşmış olan talebe kadar Arapça biliyorlar.

«Gelelim yine biz şiir ve hayal bahsine»den «Şiir ve şâiri tarif hususunda diyorsu-

nuz ki»ye kadar verdiğiniz tafsilâtı tasdik edip etmeyeceğimi evvelki mektuplarım gösterir, binaenaleyh o babda sözü uzatmaya lüzum görmem.

«Hakîkatte edebiyat edeb lafzının câmi' olduğu meânî-i âliye ve latîfeyi insanların levha-i vicdânına nakşedecek derecede hâiz-i te'sîr olan belîğ sözlerdir.» ve «İtikâdımca lafz-ı edeb her türlü meâli ve letâifi câmi'dir. Bununla bihakkın ittisâf edip de meânî-i âliye ve latîfeyi insanların levha-i vicdânına nakşedecek derecede hâiz-i te'sîr olan belîğ sözleri söyleyen var ise şâirdir. O sözler de -ister mevzûn ve mukaffâ olsun ister olmasın- şiirdir.» dediğime bakıp diyorsunuz ki:

«... Yine muhtâc-ı izahdır, mesela şu tarife nazaran edîb ile şâir, makale-i edebiye ile şiir beyninde bir fark olmadığı tebeyyün ediyor, halbuki insana bunların beyninde bir fark olacak gibi geliyor.»

«Bir de gerek felsefeye dair ve gerek ulûm ve fünûn-ı sâireye dair birçok âsârda şiir için ta'yîn buyurduğunuz evsâfı câmi' parçalara tesâdüf olunur. Bunlara şiir, kâillerine şâir nazarıyla bakmak câiz olur mu? Olur derseniz âdet-i âmmeye muhalefet etmiş olacağız. Bu babda misâl olarak Voltaire'in (Lügat-i Hikemiye) nâm eserini zikredebiliriz. Vakıa Voltaire şâir ise de eser-i mezkûre şiir nâmını vermek şimdiye kadar kimsenin hatırına gelmemiştir, halbuki bunun pek çok yerlerine tarifinize nazaran şiir denmek îcâb edecek! Bu babda ne yapmak lâzım gelir; yoksa...»

İşte yalnız buralarını îzâha lüzum görmem: «Nesir», «nazım» nâmlarıyla ikiye taksim olunan «söz» ya güzel olur, yahut çirkin. Güzel olursa -nesir olsun, nazım olsun- edebiyattan addolunur. Çirkin olursa -nesir olsun, nazım olsun- edebiyattan addolunmaz. Edebiyattan addolunmayan söze «şiir» denilememek lâzım gelir, çünkü herhalde «şiir» mefhûmu «edebiyat» mefhûmuna dahildir.

Şu hâlde bir sözün «şiir» nâmını alabilmesi edebiyattan ma'dûd olmasına tevakkuf eder, manzûm olmasına değil.

Bir söz manzûm olur da edebiyattan ma'dûd olmaz. Buna «şiir» denilemez. «Hayvan» mefhûmuna dahil olmayana «insan» denilebilir mi?

Madem ki söz edebiyattan sayılabilmek için güzel olmak lâzım gelir, madem ki söz manzûm olmakla güzel olmak lâzım gelmiyor. «Şiir» denilecek sözlerin mutlaka manzûm olması iktizâ etmez. Mesela Fuzûlî'nin meşhur Şikâyetnâme'sindeki «Selâm verdik, rüşvet değildir diye almadılar!» sözü güzeldir, binaenaleyh edebiyattan ma'dûddur. Buna «şiir» diyenlere de bir şey diyemeyiz, fakat yine Fuzûlî'nin «Bir Cevâbnâme»mde nefrete şâyân olduğunu gösterdiğim:

Pâre pâre dil-i mecrûh u perîşânımdan

Siz kûyunda gezen her ite bir pâre fedâ

beyti -bizim zevkimize göre- «şiir» nâmını alamaz. Nasıl alabilsin ki, evvel emirde edebiyattan addolunamaz!

Buna dense dense «nazım» denir. Halbuki -yukarıda arzettiğim vechile- manzûm bir sözün edebiyattan ma'dûd olamaması câizdir. Edebiyattan ma'dûd olmayan söz

ise hiçbir vakitte «şiir» olamaz.

«Edebiyat» denilen güzel sözlere rûh-ı insanî müncezib olur. Bu incizâbı hâsıl etmeyen hiçbir söz edebiyat dairesine giremez. Edebiyat içinde rûhun en ziyade müncezib olduğu sözler şiirdir. Diyebilirim ki: «Edebiyat, rûhun müncezib olduğu güzel sözlerdir. Şiir, rûhun en ziyade müncezib olduğu güzel sözlerdir.»

Bu tarife nazaran şiir edebiyatın en güzîdeleri olmak îcâb eder, binaenaleyh her şiir edebiyattan ma'dûd olduğu hâlde her «edebiyat»tan ma'dûd olan söz şiir olamaz.

Bu ifade nesir ve nazma şâmildir. Bir söz mensûr olur da şiir olur. Bir söz manzûm olur da şiir olmaz. Hasılı: Şiir hem nesir, hem nazım kisvesinde tecelli edebilir. Bir söze -manzûm olduğu için- «şiirdir» denilemeyeceği gibi -mensûr olduğu için- «şiir değildir» de denilemez. Şu kadar var ki tabiat manzûm olan şiire mensûr olan şiirden ziyade meyleder. Mesela âlî, latîf bir mani nesir ile «şiir» denilecek surette ifade olunsa, yine o mani nazım ile kezalik «şiir» denilecek surette beyan edilse tabiat nazma nesirden ziyade müncezib olur. Hele nazımda bir de «kafiye»ye riayet edilecek olursa bütün bütün letâfet peyda eder. Bunun içindir ki insana kafiyeli nazım kafiyesiz nazımdan hoş gelir.

Zannederim ki «şiir»in öteden beri «kelâm-ı mevzûn ve mukaffâ» diye tarif olunması -arz olunduğu üzere- tabiatın kelâm-ı manzûmu kelâm-ı mensûra, kafiyeli nazmı kafiyesiz nazma tercih etmek istidâdında bulunmasından neş'et etmiştir, yoksa şiirin mutlaka manzûm, mukaffâ olması için lüzûm-ı hakikî yoktur.

Manzûm söze «şiir» diyorlar, çünkü bu nâma en layık görülecek cazibeli sözler nazım arasında bulunuyor.

Biz rûhun müncezib olduğu güzel sözlere «edebiyat» demekle beraber bu sözlerin içinde rûhun en ziyade müncezib olduğu güzel sözlere «şiir» diyoruz. Manzûm veya mensûr olmasını kayıt etmiyoruz. Bununla beraber «şiir» denilebilecek bir sözün manzûm olmasından -mensûr olmasına nisbetle- daha ziyade safâyâb olduğumuzu itiraf eyliyoruz. Biz «şiir»i nesir ve nazma ta'mîm ediyoruz. Onlar nazma tahsis ediyorlar. Bu tahsis şâyi' olmuş. «Şiir» denildiği gibi «kelâm-ı mevzûn ve mukaffâ» hatıra geliyor. Halbuki -bâlâda gösterildiği üzere- öyle mevzûn ve mukaffâ sözler var ki «şiir» olmak şöyle dursun, bayağı «edebiyat»tan dahi ma'dûd olamıyor. Bilakis öyle mensûr sözler var ki nice manzûmâta fâik bulunuyor.

İtikâdıma göre «nazım» yaradılalı «şiir» mevcuttur.

Ânki evvel şi'r goft Âdem safiyyullâh bûd

Tab'-ı mevzûn huccet ferzendî-i Âdem bûd

müddeâsını isbât için Hazreti Âdem'in:

Tegayyür külli zî vechü melîh

buyurduğunu iddiaya ne hâcet! Tab'-ı beşerin bu babdaki temâyülâtına dikkat etmek kâfîdir.

Vezin, kafiye yok iken şiir var idi. Hiç nutk olur da şiir olmaz mı?

Bu hâlde şiirin nazma tahsisi hâdis olduğu tebeyyün etmez mi?

«Gerek felsefeye dair ve gerek ulûm ve fünûn-ı sâireye dair birçok âsârda şiir için ta'yîn buyurduğunuz evsâfı câmi' parçalara tesadüf olunur.» buyuruyorsunuz. Olunmayacak mı ya! Herkesin şiiri bir türlü değil. Tabiatlar muhtelif. Benim güzel gördüğümü siz çirkin görebilirsiniz. Bilakis ben de sizin güzel bulduğunuzu çirkin bulabilirim. Bir söz ki sözce güzel değildir, onu -manzûm olsun, mensûr olsun- şiir olmak üzere telakki etmek ihtimaliniz var mıdır? Sizce «İki kere iki dört eder.» bir şiir olabilir, çünkü ulviyyeti, letâfeti onda bulursunuz.

Bir köylü:

Karpuzu kestim sulandı

Çevremde boynuma dolandı

sözüne bayılır, onun şiiri odur. Bir şehirli bundan müteneffir olabilir, çünkü onun da şiiri başkadır.

Çaya gittim susuzum

Susuzum uykusuzum

lakırdısında ne ulviyyet, ne letâfet bulabilirsiniz? Hiç, değil mi? Halbuki onu en güzel bir şiir olmak üzere telakki eden tabiatlar var.

«Biz birtakım ne söylediğini bilmez cehele-i avâmdan bahsetmiyoruz.» demeyiniz. Dünyada şiirsiz âdem olamaz. Şiir «ümîd» gibidir.

Varna'da «sülüs-nesih» hatlarından icazet alacağım zaman yazdığım bir iki parça yazı tezhîb olunmak üzere «Şumnu»ya gönderilmiş idi. Aradan birkaç ay geçti. Bunlardan eser zuhûr etmedi. Kemâl-i heves ve ıztırâb ile bekler dururdum. Bir gün teessürüm tezâyüd etti. Bir kağıdın üzerine şu kelimeleri yazıyordum:

Bakarım yollara kıt'am gelmedi

Yezid herif kıt'acığım yapmadı

İşte o vakit bu, benim en güzel şiirim idi. Tıflâne bir makâm-ı mahsûs ile kendi kendime okudukça gözlerimden yaş akardı.

Sonra bunu hocama gösterdim. Meğer birkaç yerinde imlâ yanlışı var imiş. Tashîh etti. Bir de «aferîn» verdi.

Oraları lâzım değil.

Ben bu sözümü henüz şiir olmak üzere okurum. O kadar teessürle söylemiş idim ki hâlâ hatırıma geldikçe göğüs geçirmemek elimden gelmez.

Halbuki sonraları:

Ben ne Mesîhî ne Mesîhâ-demim

Zevki hakîkatte arar âdemim

gibi sizin bile tahsîne mecbûr olacağınız surette sözler söyledim. Bu şiir de o değil mi? İkisi de şiir!

Hulâsa rûhu en ziyade müncezib eden sözler şiirdir. Bu tabiîdir. Şiire «kelâm-ı mevzûn ve mukaffâ» demek ise sınâîdir.

Bu babda tabiîlik sınâîliğe elbette tekaddüm eder, çünkü insanın hiç beğeneme-

yeceği bir söz manzûm olabilir. Pek beğeneceği bir söz de mensûr olabilir. Ötekine şiir demeğe, berikine dememeğe mecbur mu olsun? Hangi söz rûhunu en ziyade cezbediyorsa ona «şiir» der. Cazibesi onun mâ'dununda bulunanlara şiir dememekle beraber «edebiyat» diyebilir. Kendisince hiçbir meziyyeti olmayan lakırdılara -mücerred manzûm olduğu için- «şiir» demedikten başka «edebiyat» dahi demez.

Yazacağınız cevaba göre bu babda istediğiniz kadar izahât vermeğe hazırım.

* * *

Çocuk iken koynumda gezdirdiğim mecmuaya göz gezdirseydiniz birinci sahîfesinde «Âşık Ömer»in şu neşîdesini muharrer bulurdunuz:

Hâr dibinde biten güle minnet eylemem
Arabî Farisî bilmeyen dile minnet eylemem

O zaman ben bunu şiir tanırdım, halbuki ne vezni var, ne de kafiyesi!

Muallim Naci

---

1 Muallim Naci-Beşir Fuad, **İntikâd**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1304, 101 s. (*İntikâd*'dan yapılan alıntılar kitabın bu baskısından alınmıştır.)

2 Bk. Celâl Tarakçı, **Muallim Nâcî Efendi-Hayatı ve Eserlerinin Tedkîki**, Sönmez Ofset Matbaası, Samsun 1994; Celâl Tarakçı, **Muallim Nâcî Efendi ve Eserlerinden Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

3 Bk. M. Orhan Okay, **Beşir Fuad-İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti**, Hareket Yayınları, İstanbul 1969.

4 Dursun Ali Tökel, "Muallim Naci-Recâizâde Mahmud Ekrem Tartışmaları Zâviyesinden Tanzimatta Tenkit Faaliyetlerine Umumi Bir Bakış", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 11, Ekim 1998, s. 248.

MEHMET NARLI

BİR JÖNTÜRK'ÜN MEKTUBU

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Mısır Şubesi (yedinci şube), 29 Ocak 1900 tarihinde, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı ve oğlu Mısır Hidiv'i Mahmut Muhtar Paşa'yı kendi saflarına davet eden iki ariza (mektup) hazırlar. Cemiyet, üyelerinden Ali Fahri Bey'i[1] bu mektupları, İsmailiye'deki Mahmut Muhtar Paşa'ya[2] vermek için görevlendirir. Mahmut Muhtar Paşa, arizayı okur ve Cemiyet'e katılmasının imkânsız olduğunu söyler. Ali Fahri, hiç olmazsa babasına yazılan mektubun Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya da iletilmesini ister ama Paşa, bunu da reddeder. Başarısız bir görüşme olmuş ve durum İstanbul'a ve Avrupa'ya rapor edilmiştir.

Ali Fahri bu görüşmeden altı yedi yıl sonra, kendisine daima "yaz yaz" diyen, hatta Mahmut Muhtar Paşa ile Cemiyet'in görüşmesini isteyen kız kardeşi Gülçin'e[3], Mahmut Muhtar Paşa ile yaptığı görüşmeyi, görüşme öncesi ve sonrasındaki duygularını anlatan, aşağıda yeni harflere aktardığımız mektubu yazar. Mektubun siyasi tarih açısından önemini, uzmanlarına bırakarak, mektuptaki duygusal tutumla ilgili birkaç değinide bulunacak ve metni olduğu gibi ekleyeceğiz.

Şubenin kendisini görevlendirmesinden sonra büyük bir heyecanla Paşa'nın İsmailiye'deki sarayına yönelen Ali Fahri, Mahmut Muhtar Paşa'yı büyük bir komutan, hatta babası Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan daha ferasetli, daha atak, daha merhametli biri olarak tasvir eder. Paşa'yı gördüğünde, hemen boynuna sarılmak, öpmek; takdisler ve tazimlerle ona tapmak ister. Sadece Paşa'yı değil, onun bulunduğu mekânı da güzel ve muhteşem gören göz, görüşmeden sonra birden bulanır ve her şeyi simsiyah, Paşa'yı da dünyanın en zalim insanlarından biri olarak görmeye başlar. Milletin, mağlubiyetlerle, yoksullukla, zulümlerle kararan bahtını aydınlatacak "kandil"i tutuşturmak isteyen İttihat ve Terakki'ye katılmayan bir insan, Padişah'tan da zalim biridir. Yarım saat içinde bu birbirine tamamen zıt ruh hali, yapacağı ihtilale inanmış, millet için canını fedaya hazır ve fakat kemale ermemiş, bir ergenin ruh hali gibidir. Paşa'nın Padişaha bağlılığını bildirmesi karşısında, Ali Fahri'nin düştüğü durum, bir safderunluğun da işaretidir.

Cemiyet'in özellikle Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya iletilmek üzere yazdığı mektupta dikkat çeken husus, mektubun daveti aşan üslûbudur. Paşa'nın millet nezdindeki kıymetine yapılan atıfları hemen ikaz ve tahkir cümleleri takip eder. Paşa'nın aldığı 2000 liranın, bu aç ve sefil milletin fertlerinin boyunlarındaki, kulaklarındaki ziynetin gasp edilmesiyle elde edildiği söylenir. Paşa'nın Türk olduğu vurgulanır ve ne yazık ki bu paranın zavallı Türklerden alındığı hatırlatılarak Paşanın vicdan muhasebesi yapması istenir. Bu üslûp, muhatabının da haklı olabileceğini düşünenlerin üslûbu değil, kendisine katılmayanların hain ve zalim olduğunu düşünenlerin üslûbudur.

Gülçin'e

Ali Fahri
Kandil ve Muhtar Paşa
Mısır 12 Mayıs 1906

Ey asîl âlicenâp sîmâ!...

Bu defteri yazarken, senin o necip, samîmî, fedakâr cephe-i gayretin, semâ-yi hayâlimde hazîn ve giryedâr bana bakıyor. Ve ben hasret-engiz iştiyâk, bir iştiyâk-ı vicdanla o hayâl-i muhtereme sarılmak isterken, yine öyle hazîn ve giryedâr kendini çekiyorsun ve "yaz, yaz" diyorsun; yaz ki bu sahife metruk kalmasın. Pek sevgili kardeşim… İşte yazıyorum ve bu metruk kalması istenmeyen sahifeyi nâm-ı muhterem ve azîzene ithaf ediyorum. Çünkü bu elem-engiz sahifenin içinde senin ruh-ı kudsî-i nihâdın çırpınıyor. Bizzat sen çırpınıyorsun. Senin hasta, zavallı vücudun bu çırpınmalar, bu asîl didinmelerle harâp oluyor. Yatıyorsun ve artık kalkamıyorsun.

Ah!... ne hazîn, ne ciğer-sûzdur: Sen öldün, sen söndün, hâlâ kandil yanmadı ve hâlâ bedbahtlar ma-fevk-al-mevcud bir ikbal ve dînar hırsıyla koşuyorlar. Ne hazin, ne elîmdir Yarabbi, bu felâketli levha! Ah! ne tarafa baksak felâket, ne tarafa dönsek ölüm, musalla görünüyor. Sen öldün, kandil öldü. Muhtar Paşa öldü. Bu her tarafı kaplayan ölümlerin ortasında, muzmahil ve perişan yaşamaktan bir azab-ı vahşi çıkarak tırnakları, dişleriyle âmak-ı vicdanı parçalamak, bitirmek istiyor. Fakat hayır hayır… Asla böyle değil! Sen ey sevgili kardeşim sen, kulûb- ihvan ve ahrârda ta ebed-necib bir hayatla zindesin, pâyidârsın. Kandil de, her hareketi hedef-i mukaddese matuf, her adımı o nâ-müteveccih vicdanlarda ziyansârdır… Yalnız bir ölü, bir cenaze var. Bir cenaze ki: saraylarında, hazinelerinde medfûndur: Zavallı Muhtar Paşa! Zavallı Gedikler gazisi, Gedikler Gedikler gazisi!...

Bir ölüyü taşlamak bize yakışmaz; hareketimden öyle bir mana-yı hiciv ve hücum anlaşılmasın. Ben burada yalnız on seneyi geçen hayat-ı ahrârâne tarihime unutulması caiz olmayan bir sahife tevdî etmek ve bununla o ölüden bir vakitler yeni bir hayat yeni bir gaza bekleyen gayûr kardeşimin hüsrân-ı âmâline ağlamak istiyorum.

* * *

Şimdi yedi sene oluyor. Ne mesut, heyecan-engîz günler geçiriyor idik... Selâmet-i vatan yaklaşmıştı; devre-i hürriyete girmek ümidi, birçok delillerle tahakkuk ediyordu: Umûm,Yeni Osmanlıların ittihadı için Brendizi'de (Birinçdizi) bir kongre akd-i teşebbüsleri müzakere ediyor, buna İtalya hükümetinin mümânaat etmesi ihtimaline karşı, denizde ictimâ çareleri düşünülüyordu. Deniz, deniz!.. Deniyordu; zâlim Avrupa'nın hür memleketlerinde de hürriyetimize musallat olursa; biz ona, onun tasallud-ı gaddârına, denizde, umman-ı muazzamın sine-i mehabetinde cevap veririz, diye çırpınıyorduk. Bu esnada Damat Mahmut Paşa, encâl-i fahâm ile alem be-dest-i gazâ Fransa'ya

geçmiş; bütün kulûb-ı ahrâr-ı ümmette volkanlar ateşlemişti. Sonra İsmail Kemal Bey, o bir zamanın fecr-i kâzibi İstanbul'un ortasında müstehak-ı sitayiş bir ser-bâzlıkla seferber-i hürriyet olmuştu. Ve bu günlerde biz, Mısır'da Eb-ul Ahrar-ı mübeccel Midhat Paşa'mızın oğlu Ali Haydar Bey'i ziyarete gidiyorduk. Karîb mazilerin yaraları artık susmuştu. Ruhlarımızda bir hafiflik, bir çalaki-i kavi, rasîn bir azim perverlik vardı. Artık bağırıyorduk; İttihat, ittihat!... Bu büyük adamlar, ittihat etmeliydi. Mustakilen namları ve neşriyatlarıyla Avrupa ve Mısır matbuatını sık sık işgal eden bu değerli isimler birleşmeli, bir kütle-i hamiyet ve gayret olarak hedefe, o kâbe-i âmâl-i ümmete bir menbaadan, bir caddeden yürümeli idiler. Bunu, bu hayat ve saadeti, ân-ı tasvirde hemen vücut bulmuş görerek şu koca dünyanın ortasında bağırmak, onu da bizimle beraber bağırtmak, istiyorduk. Ve bu sadâ-yı zaferin karşısında istibdadın bir fücet-i müthişle yuvarlandığını, hâk-i mâl olduğunu görüyor gibi oluyorduk. Oh! Bu tatlı mûnis hayâle o kadar ateş ve hırsla sarılmıştık ki…

* * *

İşte ey sevgili Gülçin, senin o mektubunu bu günlerde aldım. Bana ayrıca da yazmıştın: "Ağabey, en iyi iş günlerindeyiz. Mithat Paşa-zâde'yi takip edenler, insana her büyük ümidi verebilirler. Aman çalışalım, uğraşalım… Bunları daha sağlam, daha mümtenî-i indiras, müttehit bir kuvvet haline ifrağ etmek elzemdir. Vakitler pek kıymetli. Şu heyecanlı devrede her şey yapılabilir. Melfûf arızalar, Gâzi'ye ve oğlunadır. Mahmut Muhtar Paşa gençtir, zevk-i hürriyeti, merâret-i muharebat-ı istibtadı Gâzi'den daha iyi, daha feyizli idrak ve his eder. Beyninizde müzakere ediniz; vereceğiniz karara göre bu arızaları Mahmut Paşaya takdim ediniz. "Damatlar, prensler ve İsmail Kemallerle beraber milletin ruhunda en büyük ihtiramı uyandıran hazret-i Gâzi'yi dahi hareket ettirebilirsek ne mutlu bize… ilh.." Bu mektubu okuyunca daha yeni daha taze pür-galeyan bir sevinçle koştum, arkadaşları buldum; okuduk, konuştuk. Ah o günkü şûramız ne hoş, ne ümît-âlut, ne vicdan-nevâz idi. Mahmut Muhtar Paşa ile mülâkata beni intihâp ettiler. Ve ayrıca Mısır şubesinin dahi itimatnâmesini hâmil olarak sevgili hayâllerim, tatlı ümitlerimle hem-cân ü kalp arkadaşları selamladım, yola çıktım.

* * *

Artık şu muazzam ittihadın bu hizmetkâr-ı hakîri, İsmailiye sarayına teveccüh ettiğim vakit en büyük ümitlerden şahane kanatlarım, en şahane tasvirlerden semâ-paye fikirlerim vardı. Yürümüyor, uçuyor gibi idim. Kapının önüne geldiğim vakit bu büyük kapının önünde hakikat-i aciz etmek karşısında bir an irkildim. Bu irkilmekten bir anda derin bir hiddet duydum: "Niçin, niçin"? diyordum: "Ben bir saraya geliyorsam, talep eden bir ziyaretçi isem, niçin geliyorum ve ne istiyorum?... Bu gün, şu anda vatanın, milletin âmal ve istirhamından başka sâikım nedir? Ne için irkilmeliyim, ne için başım yerde olmalı? O Muhtar Paşa ise, işte ben de tahlis ve îlâ-yi vatan gayretiyle çırpınan vicdanların mebusuyum" dedim ve bütün tereddütleri tekmeleyen bir hareket-i asabiye ile ilerledim. Bu bâb-ı muhteşemi fethetmek için üç adım kâfi geldi; üç adımda, saklamak istedikleri nazarlarıyla kıyamları her manayı ifade

eden birkaç siyah ve beyaz hizmetçinin karşısında bulundum. Bu sınıfa mahsus tecessüs, kaba ve sahte nezaketle hatta şuracıktan geri çevirmek isteyen hakîr bir nezaketle ve birbirine müsabakat-ı telâş-ketûmuyla sordular: "Kimi istiyorsunuz"? Kartımı çıkardım, biraz söz anlar biraz adama benzer gibi olana -hem bunun kılıcı sütresi vardı, kocaman bir adam, kocaman bıyıklı bir yüzbaşı- uzatarak: "Mahmut Paşa hazretlerini görmek isterim", dedim. Kartımı aldı. Baktı, bir şey anlamamış bir nazarla yüzüme bakarak müteredditve şaşkın: "Peki, biraz burada bekleyiniz", dedi. İçeri girdi. İçerisi, kum ve küçük çakıl taşlarıyla mefrûş bir yol ki: kırk elli adım kadar yürüyünce mermer ve geniş merdivenlere, asıl saraya îsal eder. Dış kapı ile saray beyninde güzel bir bahçe, met'ûb ve pür-fütûr ruhlara mâsum bir tazelikle gülerek teselliler yolluyor zannedilir. Fakat ben artık ne met'ûb ne de pür-fütûr idim. Mehtaplı bir gecenin şiir-i esmeriyeti altında bu güzel bahçeye asıl sarayın pencerelerinden ve kapılarından taşan elektrik ziyaları, daha tebessüm-dâr bir hüsn-i rakîk verirken ben dahi gülüyor, bu güzel gecenin, güzel bahçesine samimi selamlar yollayarak onlardan mesut bir sabah istiyordum. Yüzbaşı ağa sesleniyordu: "Buyurun". Buyurdum. Bu güzel gece ile güzel bahçeyi ürkütmemek istiyor gibi kumları, çakılları yavaş yavaş çekinerek güzel çiçeklerin râtıb ve güzel kokularını emerek ve içerek ilerledim. Oh, ne güzel koku,Yarabbi! Bu gece her şey güzel, her şey iyi idi. Yüzbaşı ağa, beyaz merdivenin alt ayağında bekliyordu, önümden yürüdü; cam kapıdan girdik: "Burada bekleyiniz", dedi. Dışarı çıktı. Burası belki benim gibi müracaatçıların intizar salonudur, bir girinti yahut salon. Muhteşem aynalar ve azîm tabloların ortasında idim. Ayağımın altındaki kalın keçe kayıyor, yüzüyor gibi idi. Karşıda şu mînanın üstünden bir kibr-i câmitle tavana kadar yükselen ayna, mevcudiyet-i maddiyemi ne sarih ifşa ederek ruhuma bir helecan verdi. Ben sahi burada mı idim? İsmailiye Sarayı'nda? Şu mînanın tarafından sağa sola iki kapı ve cam kapıya kadar sağda, solda döşemeleri, şeker-renk keten kılıflarla örtülmüş kanepeler, koltuklar, sandalyeler… sağ taraftaki koltukların birine oturdum. Karşı duvardaki büyük tablo gözlerimi memnun ediyordu. Böyle yarım saat kadar bekledim:

"Beni istiyormuşsunuz"? Hemen ayağa kalktım, dalgınlığımdan tecerrüt ettim. Karşımda uzun boylu, iri yapılı, acık kumral bıyıklı güzel ve yiğit bir asker, ruganî potinlerinin mahmuzları parlıyor. Bütün mevcudiyetinden bir mehabet, bir hamiyet, vatanperverlik intişar ediyordu. Bu mehabetli simayı bir anda sevdim. Oh! Bu geniş sînenin, pulat vücudun içinde asil bir galeyanla ceval ve pür-hurûş bir dem tasvir ettim. Ve birden Yunan muharebesinde kör bir cesaretle bir alay süvarinin mahvına sebep olması rivayeti, dimağımda bir hezîmet-i kattiyeye uğradı. Artık hissiyatımın elinde idim ve yalnız bir anda bu büyük simayı o kadar sevdim ki: Hemen boynuna sarılmak öpmek ve ona takdisler, tâzimlerle tapmak istedim. Böyle bir evladın validesi, mâder-i mazlum-ı vatan, artık mesut değil miydi? Ben bu asil cepheyi öpmekle o mâder-i şefîki memnun edemez miydim? Bütün bu hissiyat ile pür-heyecan dilim titriyordu: "Evet efendim. Küçük bir arizam var". "Buyurunuz, oturunuz". Bir

koltuğa o oturdu; yanındakine de ben oturdum. “Müsait buyurursanız evvela itimatname-yi acizânemi takdim edeyim”. Evrakı cebimden çıkarmıştım, itimatnameyi uzattım, aldı, okudu:

Arizayı takdime yedinci şube tarafından memur olan Fahri Efendi, şubemizce dahi her veçhile şayan-ı emniyet ve itimattır:

28 ramazan-ül mübarek 1317 (29 kanun-ı sâni sene 1900)

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Mısır Şubesi

Şimdi arizaları takdim etmiştim. O sevdiğim simaya bakıyor, gözlerden ve bütün cepheden intişar edecek vaatleri toplamak için acele ediyordum. O okuyor; halinde bir tebeddül his ettirmiyordu. Bundan da bir mana-yi metanet çıkararak memnun oluyordum. Metin ve mûtedil okuyordu:

Gazi Muhtar Paşa Hazretlerinin necl-i necipleri mîr-liva Mahmut Muhtar Paşa Hazretlerine

“Necabet-penâh,

Vatanın milletin halini zât-ı necibânenize teşrih etmek şüphesiz ki zaittir. Kezalik vatan içinde numune-i hamiyet olarak gösterilen peder-i mübecceliniz, farz-ı muhal olarak, bugün iddia-yı nübuvvete bile kıyamı halinde bütün ümmetin, hususiyle pek bîkes olan zavallı Türklerin bu müddeaya bütün samimiyet-i ruhlarıyla iman edeceklerini zât-ı sâmiyeniz bizden iyi his ve takdir buyurmuşsunuzdur. Bu bedihiyeye göre, peder-i muhtereminiz Gazi hazretlerinin, bu zaman-ı musibette bunca tecavüzat-ı tahammül-fer sâye karşı, şimdiye kadar adi bir seyirci halinde bulunmasını, bütün millet, yevm-i faaliyetin henüz hulûl etmediğine atfetmişti. Bu hal-i sükûn ve bîtarafinin bittabii milletin hukukunu hürriyetini kendi kendine araması gününe kadar devam edememesi lüzumuna nazaran umum vatandaşlarımız, zulüm-dîdeler namına şubemizin leffen mütekaddim istirhamname ile müşârileyh hazretlerine müracaat-ı naçizanesi münasebetsiz telakki buyurulmamak lazım gelir. Muhakkaktır ki peder-i mübeccelinizin matbah-ı nazarı, zât-ı necibânenize şanlı bir nam terk etmek ve saadet-i müstakbelinizi şimdiden temin eylemektir. İstirhamnâmemizi dikkatle mütalâa ve tâmik buyurmanızı istirham zaittir. Halde ve istikbalde namus ve haysiyetinize müteallik bu meselede adalet ve hakkaniyetten ayrılmayacağınızı ve bu suretle bu zavallı milletin yüzünüzden yüzünün güleceğini, hayat-ı taze hâsıl edeceğini ümit ederiz. Mukaddem arizanın hâlisiyet-i vicdaniyesine tamamen itimat buyurabilirsiniz. Ümmetin menâfiinden başka bir emeli kalmamış olan bir takım acizeyi cevab-ı şifahiyenizle olsun tebşîr ve tesrîr inayetini rica ederiz diriğ buyurmayınız. Evvelbâbda emir ve ferman hazret-i men leh-ul-emrindir.

Diğeri:

Huzur-ı Samî-i Dâver-i Ekremîlerine

Fahametmâb:

Kimsesiz kalan, hali en acıklı öksüzlerden ziyade âsâr-ı merhamet bir tebessüm-i

yetim-nevazeneye muhtaç olan zavallı millet, bugün bütün saadetini sizden umarak bütün gönlüyle size rabt-ı kalp etmiş, inzâr-ı ümid-cuyâne ve mazlumânesini size dikmiş, size perestiş ediyor. Ve bütün cihan-ı medeniyet sizi milletin en büyüğü bilerek bu itimadı muhakkak görüyor. Bir millette, birkaç asırda ancak bir adama nasip olabilen bu muvaffakiyeti, siz namus ve hamiyetinizin âsâr-ı maddiyesini göstermekle, aziz vatanımız uğrunda hayatınıza bile bir çok defalar ehemmiyet vermemekle kazandınız. Binaenaleyh siz buna müstahaksınız. Fakat mâlum fahîmâneniz der ki: iktisap bir fiil-i nâkıstır; o fiilin mütemmimi muhafazadır. Ne yapmalı? Evet ne yapmalı? Hususen şimdiye kadar milletin gösterdiği âsar-ı hayat, cenîn-i sâkıtta bazen görünen hayat-ı muvaffak kabilinden idi. Millete vekalet vazifesinde görünenler alelekser böyle bir vesile ile ber-külah kaçmak emelinde olanlardan yahut nihayet-ünnihaye teheyyücât-ı hamiyyetkârânesine mütabaaten acz-i sarfını düşünemeyerek şuraya buraya can atan bir sürü açlar çıplaklardan ibaret idi. Hususiyle hal ve mevkii takdirden aciz olan bu adamlar bu cehlleri ilcâatıyla bazıların nam-ı hamiyetlerine ettikleri tecavüz gibi hareketleriyle ihtisasat-ı milliyenin bazı nikâtına ilişmek derecesinde acizlerini maddeten ispat etmişlerdi. Binaenaleyh Gazi Muhtar Paşa Hazretlerinin bunlar miyanına katılmasından ise o hayat-ı bî-kaydîde devamı, nam-ı namus ve hamiyetini muhafaza nokta-i nazarından daha evla değil miydi? Düne kadar hal ve mevki bu, ve mâzeret-i sâmiyeleri derecesi şüphesiz bu surette idi. Fakat acaba bugün de böyle miydi? Evet bu günde ne yapılabilir? Bir Muhtar Paşa'nın, bir iki şehzadenin Avrupa'ya hicreti, müşarileyhin beş on erbab-ı nüfûz ve haysiyetle müttehiden milletin hakkını, hürriyetini kuru kuruya istemesiyle bugünde ne yapılabilir? İhtimal ki hiçbir şey denilecek kadar az, hatta ihtimal ki hiçbir şey… Fakat milletin en ziyade itimat ettiği zât-ı Sâmileri, milletin her şeyi yapabilmek iktidarını hâiz olduğu günümü bekleyeceksiniz? O halde zât-ı hidivlerine ne ihtiyaç kalır? Evet bir yevm-i faaliyetin yakında hulûlünü ümit etsek o güne kadar kendimizi hazırlamak mecburiyetiyle bu gibi harekâta karışmayabiliriz. Fakat heyhat! Bundan yirmi ikdam saray-ı hümayun dairesinde ağzınızdan işitilmiş bir sözü tekrar ederiz ki: "Sultan Hamit ber-hayat oldukça mümkün değil bu millet zincir-i zulüm ve esaretten kurtulamaz". Buna da şu acı hakikati ilave ederiz: Bu yirmi sene içindeki tahribat-ı zalimâne ile maraz-ı muhlik-i inkıraz bir derece terakki etti ki bugün Hamit, kendiliğinden vefat etse bile Devlet-i Osmaniye yüzde yetmiş tamamen parçalanacak ve yüzde yüz Anadolu'nun birkaç vilayetine münhasır kalacaktır. Ne bekliyorsunuz ve ne ümit ediyorsunuz? Namus ve hamiyet-i fahimânelerine mağruren şu acı hakikatleri de teşrihe cesaret ederiz: Yukarıda tahayyül ettiğimiz yevm-i faaliyete vusul için kaç seneye muhtaçtır? Kaç yaşındasınız? Ve hazret-i Allah başımızdan eksik etmesin, kaç sene daha yaşayabilmek ümidindesiniz?

Paşa hazretleri, ailenizle birlikte ayda iki bin lira raddesinde para alıyorsunuz. Bu para, aç çıplak son derece-i sefâlette puyan, son derecede merhamet şâyân olan efra-

dının boyunlarından, kulaklarından koparılarak toplandığını da biliyorsunuz. Fahâmet-mâb!. Türksünüz; bu para hiçbir haydut çetesinde görülmeyecek bir sûret-i gaddarâne ve zalimânede Türklerden gasp olunuyor. Halbuki bilhassa yine bunlar size perestiş ediyor, bunlar için kendinizde hiçbir hüsn-i merhamet duyamıyor musunuz?

Paşa hazretleri, pek acı olsa da şu hakikati söyleyeceğiz: Tarihi-i millimizde "Gazi Muhtar Paşa Hazretleri heyet-i içtimaiyyesinin menâfî-i umumiyesi için canını feda etmekten çekinmemiş! Nâmus ve hamiyetini maddeden ispat etmiş idi" hükmüne mazhariyet için muhakkaktır ki müşârileyh ya muharebede veya hiç olmazsa 93 seferinden sonra hatta Mısır fevkalâde Komiserliğine tayin olunmazdan bir gün evvel veya sonra vefat etmeli idi. Veyahut milletin zalimâne vahşiyâne bir sûrette öldürülüp kemiklerinin kemirilmesine seyirci kalmamalıdır. Bir bu ana kadar iltizam ettiğiniz mesleğe, bir hal ve mevkiinizle iktidarınıza, bir de milletin hâl-i sefâletiyle bir tezat-ı garip teşkil eden şu paranın çokluğuna bakarak, her hakkın bir vazife mukabili olmak lüzumunu düşünerek, vicdanen hiç müteezzi olmuyor musunuz?

Paşa Hazretleri, aldığınız bu para ne parasıdır? Eyvah Gazi Hazretleri, bî-hak herkese tebcîl ettirdiğiniz o nâm-ı muhteremi içimizden kanlar giderek korkuyoruz ki lekeleyeceksiniz!... Koca millet-i Osmaniye'nin uzun yarım asrında yegane medâr-ı mefhareti olan bir Muhtar Paşa'sını da çok göreceksiniz!... Halbuki bu ismi, daha parlak olarak aziz evladınıza terk etmek elinizdedir. O evlat ki daha şimdiden milletin mahbûbudur.

Pedersiniz, düşününüz; hem o necip oğlunuzdan sorunuz: Nihayet "meşkuk" diye tavsif edilebilecek bir nam ile mesela milyon lira mı yoksa yalnız başına milletin ihtisasât-ı minnettârâne ve şükr-i güzârânesinden müteşekkil bir iklîl-i mefharet mi iyidir?.. Bugün Damat Mahmut Paşa hazretlerine uzatacağınız dest-i muavenetinizle bu zavallı milletin hiç olmazsa alaim-i hayattan tamamen mütecerrit kalmadığını ispat edebileceksiniz. Şimdi değil, bundan otuz sene ikdam o kadar genç Olduğunuz halde bir harpte olsaydınız adi bir mevkiin zaptı için hayatınızı feda etmekten tereddüt edecek miydiniz? Mücerret: Paşa, cesaret etmedi, sözünün söylenmesine müsaade edecek miydiniz? Şimdi ise ömrünüzün son günlerindesiniz; mesele, adi bir mevkiin zaptı değil, milletin hayat ve mematıdır. Bunların hepsinden sonra da sizden fedâ-yi can fedakârlığı değil, bu öksüz milletin başında çok yaşamanız isteniliyor. Nihayet hâtime-i tasdîât olarak ve bir Türk oğlu Türk olmakla beraber, fezail-i ilmiyeye münzam olan tecârib-i mühimme-i fahimânelerine bina ederek şu yakînîmizi arz ederiz: Herkesten ziyade efendimizce malumdur ki millet göründüğü kadar hissiz değildir. Vâkıan güç taharrük eder, fakat bir kere hareket ederse iktihâm etmeyeceği, ezmeyeceği mevanî mutasavver değildir. Binaenaleyh ümît-vâr olalım; hiç şüphe yoktur ki hak ve mâdelet ve hususen Hazret-i Allah bizimledir.

Dest-i himâyenizin millete uzandığını velvele-i beşâretine muntazır olduğumuzu arz ile hatm-ı tasdîât eyleriz. Evvelbâbda ve katıbe-i ahvalde emir ve ferman hazreti men-leh-ul-emrindir.

3 Kanun-ı sâni sene 1315
Osmanlı İttihat ve Tarakki Cemiyeti
Yedinci Şube

* * *

O okurken fesi yumruk yemiş gibi inişli yokuşlu, bir taraf yakası kalkık, bir taraf inik lâübali, sıyırtık bir lakayd-i sersemle, redingotunun etekleri adeta hireman bazı katip efendilerin gülüp geçtiklerini, bu yabancı ziyaretçinin kim olduğunu anlamak istediklerini gördüm, hissettim. Ben bazen bu mütecessislere bakıyor bazen Paşa'ya dikkat ediyordum. Bir an oldu, Paşa, ayağa kalktı; artık okumayı bitirmişti: "Geliniz" dedi; cam kapıya yürüdü. Takip ettim. Bahçeye çıktık. Artık süratli adımlarla gidiyoruz. Hariç binanın ve büyük kapının önüne gelince sağa saptık. Bir sakaf altında on adım gittikten sonra bir kapı… Açtı, girdik. Burası hizmetçilerin kahve ocağı gibi bir yerdi; köşede bir sarıklı adam namaz kılıyordu. Karşıda bir kapı daha; onu da geçtik ve bu yeni girdiğimiz küçük odanın da ikinci kapısından çıkınca diğer küçük bir odaya girmiş bulunduk. Ben girince Paşa, kapıyı kapattı. Bir acele ve ihtimam ile kilitledi. Oda pek küçük, döşeme pek adi idi. Ya hizmetçilerin yahut kâse-lisân misafirîn-i sefîlenin yatak odası idi.

– Buyurun oturunuz, şimdi konuşalım, diyordu. Bu bana verdiğiniz kâğıtları gördünüz, birer birer okudum. Fakat bilir misiniz ki bu dediğiniz nam ile ne kadar çok kişiler geldi, geçti. Ve hepsi için sarf edilen hüsn-i zan, teveccühat semeresiz kaldı. Bugün hepsi çuha siliyor, artık.

– Pek ziyade hak-ı âliniz var efendim, fakat ekseriya bu gibi ahvalde hal ve istikbal için maziden istidlâl sahih olmaz.

– Hep şimdiye kadar sahih oldu.

– Bu bir şey ispat etmez efendim. Husûsiyle bendeniz ve acizane mebusu olduğum zevât-ı muhtereme, zât-ı Sâmîlerinden bize itimat buyrulmasını istirham etmiyoruz. Yalnız…

– Evet anlıyorum; bu uzun ve hal edilemez bahistir. Tabi duydunuz -elini kaldırıp parmağıyla uzakları göstererek- ben orada vazifemi ifa ettim.

– Cidden şâyân-ı tebrik ve tebcîlsiniz efendim. Esasen bundan dolayı değil mi ki zatı valâlerine müracaat ediyoruz. Çünkü bendelerinizce kattiyen muhakkak ki böyle cesur, böyle fedâkâr ve en küçük hizmet için hayatını fedadan çekinmeyen böyle gayûr bir asker vicdanında cidden büyük gazâlar için sönmez bir aşk-ı şedît, bir ateş vardır.

– Evet hakkınız var. Fakat ne yapabilirim? Kılıcımı padişah aleyhine kullanamam. Çünkü bana o kılıcı ve hizmetlerimin mükâfatını padişah vermiştir. Nankörlük edemem ki…

– Affınızı rica ederim Paşa hazretleri. Zannederim ki yanılıyorsunuz: Size o kılıcı veren millettir. Onu millet lehine, vatan nefine istîmâl, en mukaddes ve şan-ı hamiyetinize pek layık bir vazifedir. Şimdi işaret buyurduğunuz mühim hizmet-i sâbıkanız elbette vatan için millet için idi. Öyle değil mi efendim?..

– Hayır yanılmıyorum. Ben her şeyden evvel tamamen padişahın bir bendesi, bir askeriyim. Milleti severim, fakat emin olunuz şimdi eğer padişah emretse milleti keserim; ağlaya ağlaya keserim; fakat keserim!

Bu Sultan Hamit askerinin bu küstah hezeyanı, umk-ı vicdanımı derin bir râşe-i nefretle sardı. Bir anda harap oldum; bir kelime söylemeye mecalim kalmadı. Titriyordum; dimağım dönmüş; bütün mevcudiyetime bir takallüs-i fâcî hücum etmişti. Benim iki gündür besleyerek büyüttüğüm ve daha yarım saat evvel ruhumun bütün tebcilâtını perestişlerini önüne dökmek istediğim Mahmut Muhtar Paşa ile şimdi şu karşımda titrek ve hâif nazarlarla yüzüme bakarak bana kasâid-i fâciat okuyan bu adam birbirinin hasmı, hasm-ı canı, hasm-ı insaniyeti hasm-ı milliyeti idi.Ve öteki milletine çekilen kılıcın acı bir darbesiyle yuvarlandı. Şimdi yalnız bu, bu karşımdaki cellat kaldı. Öyle bir cellat ki bir irade-i seffâk ile bütün bir milleti fakat lütfen ağlayarak kesecekti. Tahammül ederek ve en derin azapları iskât ederek düşündüm ki: Artık bir millet celladının karşısındayım. Öyle bir cellat ki adi bir cellat bile bunun yanında yine bir şey, izzet-i nefis sahibi, sanatıyla geçinir bir adam, heyet-i içtimaiyenin, heyet-i udûlun hükmünü icraya memur bir insandır. Bu bedbaht, âdi bir cellat payesinden dahi sükût etmiş bir felâketzede-i hilkattir; bundan ümit-var olmak fazla bir sersemliktir. Fakat belki dedim kendisine bir teallük, bir yorgunluk ispat etmeyen bir iş yapar ve belki baba oğuldan rahim çıkar. Bu mütalâa ile geçmiş bahsi tamamen unutmuş görünerek sordum:

– Lütfen arizamızı Muhtar Paşa hazretlerine takdim eder misiniz?

– Muhtar Paşa hazretleri benim dediğimden fazla bir şey mi yapabilecek? O hastadır, ihtiyardır. Böyle olmasa sağlam, dinç genç olsa bile Muhtar Paşa hazretleri büyük bir adamdır. Bir takım ihtilalcilerin ortasında hareket edemez. Onun hareket ve faaliyet göstermesi için kandil hazırlamalı. Suyu yağı, fitili hepsi hazır olmalı. Sonra kibriti de getirmeli. O vakit Muhtar Paşa hazretleri kibriti çakarak kandili tutuşturabilir. Fakat bunların hiç biri yokken….

– Fakat efendim bir parça merhamet buyurunuz: Kandil yağı, suyu, fitili ve hatta kibriti hazırlandıktan sonra onu tutuşturmak için Ahmet Muhtar Paşa hazretlerine ne ihtiyaç kalır? Bir kuvvet ki bütün bu şeyleri hazırlıyor; bir kibriti çakmakta aciz düşeceği nasıl tasavvur edilebilir? O artık neticeyi çabuk almak için beni dinlemiyordu. Ayağa kalkmış; kağıtlar elinde, söylememek iskât etmek istiyordu. Müttehaz bir sedâ ile

– Ne lüzumu var efendim. Evvelce de söyledim ya: Bu bahis pek uzundur. Birbirimizi iknaya ne kadar çalışsak faydasız. Binaenaleyh bu evrakınızı size iade ediyorum. Beni mâzur görünüz, dedi.

Evrakı aldım. O kapıya yürüdü; anahtarı çevirdi; dışarı çıktı: “Buyurunuz”.

Takip ettim. Ağır, havasızlıktan mütevellit mülevves ve batî taifenin rahatsızlığına bî-kayd kalarak geldiğimiz odalardan geçtik. Dışarı, bahçenin önüne çıkınca, hava-yı sâf ile ruhumun açıldığını hissettim. Fakat dimağımda feci bir yaranın ıstırap-

ları, kandil sedâsının aks-i enîni vardı. O, dış kapının hizasında durdu; bacaklarını bir fatih-i cedîd gururuyla gerdi. Sağ elini pantolonunun cebine soktu; bir hizmetçiye bağırdı: "Ahmet.. Ahmet"!...

Artık işim kalmamıştı. İade edilen evrakı sol elime aldım; sağ elimle de ruh-ı şekil ve manasına bütün hiddet ve teessürâtımı vazı ettiğim bir temennayı ifa etmek ânı tevakkufunda önünde redd-i selâmdaki bürûdet-i ceberrûtisine yabancı kalmayarak bir gölge sessizliğiyle kapıdan çıktım.

* * *

Artık yorgun, bîmecâl idim. Bu hâlâ elimde tuttuğum kâğıtların ne olduklarını ancak muayeneden sonra anladım. Ve ancak bu muayene ile gördüm ki bilmem kaç saat evvel kocaman bıyıklı kocaman yüzbaşı ağa ile yolladığım kartım dahi avucumun içinde. Zavallı kartım bütün bu maceraya şahadet-i nazar vukufu ile bakarak bana acıyor; vatana acıyor; sönük kalan kandile acıyor; sevgili Gülçin'in hüsrân-ı âmaline acıyor gibi idi. Bundan kartımın huzûr-ı hazîninde meyus görünmemek isteyen bir hayat-ı gayret duyarak başımı kaldırdım. O güzel bahçenin o güzel mehtabı fevk-i serimde sanki artık mazi olmuş o dakikanın firar-ı müebbetinden aldığı keder-i samimiyi saklayamamaktan korkarak o da kaçıyordu. Kaç kaç!. Sen de kaç ey mehtap! Sen de kaç! Bu kandil ilelebet bî-nûr ilelebet Muhtar Paşa'ya muhtaç, ilelebet hûnîn ellerde zebûn kalmayacak! Değil mi ki Muhtar Paşa hastadır; Muhtar Paşa ihtiyardır; Muhtar Paşa büyük adamdır; yahut ölüdür!... Zavallı Muhtar Paşa, zavallı Gedikler gazisi; Gedikler, Gedikler gazisi! Güya bu bağırmakla bilmem neden, kimden, kimlerden intikam almak için kendi kendime didiniyordum. Tekrar elimdeki evraka rücû ettim. Bunlar böyle metruk bu teşebbüs böyle yarım kalmamalıydı. Artık kırık kanatlarım ve düşük başımla çırpınıyor gibi idim. Böyle didinerek, çırpınarak eve kadar koştum. Aziz bir arkadaş loş bir lambanın önünde okuyordu.

– Aman azizim vakti zayi etmeyelim; yarın sabah (1) diyordum. Elektrik ziyalarıyla tâb-dâr muhteşem bir saraydan bir gazi-i vatan, kasr-ı sefasından kovulmuş âmâl-i ümmet ve vatan bu fakîr odanın fakîr ziyası ortasında kulûb-ı gayyûrenin en aziz en samimi hararetleriyle ısıtılıyor, yaşatılıyordu. Mütalâa ve bütün endişeler bir hâk. Ben söyledim o yazdı; şu iki arizayı mazlum, pür-heyecan ve keder-engîz bir sekînet içinde o loş lambanın loş ışığında kopye ettik. Aslını postaya, kopyasını sahâif-i hayat-ı âlâme tevdî ettim. Şimdi artık ağlayamayan bir ifrat-ı teessür, bir asabiyet-i infial! Asuman-şikâf bir gıriv-i istimdadın ortasındayım. Vatanın o kanaatkâr, fakir, asûde, pür-şefkat yuvalarında talan-ger-i hayat-ı ümmet, bir seyf-i sârim-i gaddar ki… Önünde gözyaşlarıyla, iniltiler, hıçkırıklarla feryatlar birbirine karışıyor. Babalar, evlatlar, kucağında yavrularıyla valideler, masum genç kızlar, müsterih ve memnun nişanlılar, yetim ve kimsesizler, hiç, hiçbir vücût, bu seyf-i sefîlin önünde kaçamıyor. Canhıraş ve medet-hâh bir feryâd-ı umûmî ki… Cihan-sûz bir ateş ve alev gibi semaları kaplıyor. Sonra bir tûfan-ı hûn…. Bu ateşleri, alevleri söndürüyor.

Ah! Bir seyl-i hûn-ı hurûşân ki zavallı vatanın, zavallı milletindir. Osmanlılığın ebed-peyvestesi artık nankör bir kılıçla heder olmuştur. Hissetmez, şefkatsiz, hain sefil bir kılıç! Bu hûn-ı nâ-hakk-ı vatanı işte bu kılıç döktü. Artık o aziz vatanda ne itiraz edecek bir baba, ne intikam alacak bir evlat, ne feryat edecek bir valide, ne ağlayacak bir çocuk, ne bir hemşîre, ne bir kadın, ne bir öksüz… Hepsi munkalib-i hûn… O günün güneşi bile bütün kâinat, dağlar, ağaçlar, ormanlar, semâlar, güneşler, hepsi… hepsi kırmızı, hepsi kan! Yalnız Yıldız tepesinde üç vücût var!.. Sultan Abdülhamit, onun cellat askeri ve o cellat askerin babası! Çünkü: Keserim fakat keserim! diye bağırdığı vakit babasını istisna etmiş olması tabîi idi. Annesini ve bütün karinlerini kılıçtan geçiren bu talihsiz mahluk ancak padişahını, babasını, kendisini mafevk-al-cumhur, ma-fevk-al-beşer biliyordu. Sultan Abdülhamit, o firavunları hayrette bırakan asr-ı ahîr Neron'u, bir zehr-hand-ı memnun ve gaddar ile şu kırmızı derelere nigerân ve kim bilir nasıl denî bir saik ile pür-hirâs!

Muhtar Paşa, Hayr-ül-halefinin bu muvaffakiyet –i can-hırâşiyle bir sütûn-ı siyah ve menhûs şeklinde sâmit ve bî-hareket bu gazâ-yı meşûmı tebrik etmek istiyor. Mahmut muhtar Paşa, artık bütün bir milletin zavallı kanıyla mülemma ve bundan gördüğü zulmün feryadını lisan-ı hâl ile peyveste-i Hüda eden kılıcı yerde, gözleri fırlamış, kan içinde bir kâbus-ı hûn ve ateş gibi ne yaptığını bilmiyor. Şimdi mukaddes padişahına gazi babasına saldırmak hırsıyla çarpınıyor. Ta uzaktan baîd bir ufuktan bir şehka-i asabî-i bûm vahşetiyle birisi çıkıyor…. Bu büyük gazayı alkışlıyor. İşte ey sevgili kardeşim Gülçin, işte milletin perestiş ettiği gâziler, gâzi zâdeler. Ve işte bunlara bağlanan ümitler.

* * *

Bırak bu büyükleri, hazinelerinde, saraylarında uyusunlar… Bırak sevgili Gülçin, bırak… Bu Muhtar Paşalar, bu Mahmut Paşalar, bunlar büyük adamlardır! Önlerinde bir fener bir meşâle çekmedikçe, düşmekten değil, sendelemekten bile korkarlar. Hâlbuki bu yol ekseriya mehâliklerle dolar. Düşmemek hele sendelememek kabil olmaz. Roma imparatorlarından Trejan, generaline kılıç kuşatırken "kumandan, bil ki bağladığım bu kılıcı ben kanun-ı adaletten ayrılmadıkça lehimde, ayrıldığım dakikadan itibaren de aleyhimde kullanacaksın" demişti. Mahmut Paşa, Padişahının verdiği kılıçla, kanunun, adaleti kesiyor; milleti kesiyor. İşte padişahına layık bir general! Hayır hayır… Bu büyük adamlar, mahlukat-ı hamidiyyenin büyüklerindendir. Milletin büyükleri, hakiki büyükleri, evsâf-ı müstesna ile tahalli etmiş, âli cenap insanlardır. Büyük yaratılan, büyük yaşayanlardır. Câh ve ikbal, onları kör sağır, topal etmez. Onların nazarları, saadet-i millete mâtuf; kalpleri, ikbal-i ümmetle müheyyec; hayatları istikbal ve vatana fedâdır. Bunlar yaşadıkça, Muhtar Paşa'nın hasta, ihtiyar yahut ölü olması pek o kadar dâğ-ı keder değildir ve kandil sönük kalmaz.

Kandil, Mahmut Muhtar Paşa hazretlerinin –bir isabet-i zeka ile!- tasvir buyurdukları yağlı, sulu, fitilli bir yatak odası, kandil, bir uykuluk değildir. Öyle akıl dolu

kafaların ihatadan aciz kalacağı, tasavvur edemeyeceği kadar muallâ, zî-şan ve azamet, cevval ve pür-hayat bir nûr, bir şems, bir şems-i tâbendedir. Bu nâr, bu şems-i dirahşânı, kalplerden çıkarıp istibdadı yakmağa, ey hürriyet!.. sana hayat-ı sermedî vermek için istihdama muktedir değilsek, muktedir olamadıksa aczimizden, kılletimizdendir. Ancak bu yolda ölmek için de bir aciz tasavvur edilemez ya! Şeref ve haysiyetimizle ölürüz. Evlatlarımız ve onların evlatları, bu muallâ nûru kazanırlar, kullanırlar… Önlerinde o meşâle-i hüdâ, artık bugün zalâma çıkan yollar, o gün nûr ve güneşle kaynaşarak, sultan-ı hürriyete götürür. Ve bu yolda cumhur-ı fedakârın önündekiler hakiki büyüklerdir. Teessüf olunur ki, Muhtar Paşalar bugün için o ekâbirden zannedildi ve belki o ekâbir mertebesine isâd olunmak istenildi. Say, istidatsız kalınca hederdir. Ve pek yazık ki son senelerini yaşayan heyula-yı Muhtar, sarayda "Sultan Hamît ber-hayat oldukça mümkün değil bu millet zencir-i esaretten kurtulamaz", diye bağrışan Muhtar'ın muvâcehe-i hamiyetinde yerlere geçecektir.

---

1 Esasen bahriye mülazımı olan Ali Fahri, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesidir. Mısır Şubesinde görevlendirilen Ali Fahri'nin, şubenin sekretaryasını yürüttüğü de anlaşılmaktadır. Ali Fahri'nin, Mahmut Muhtar Paşa ile görüşmek için görevlendirildiği, Mısır'dan İstanbul'a ve Avrupa'ya mektuplar gönderdiği, daha sonra, Avrupa'da İttihatçılar arasındaki ihtilafın giderilmesinde önemli bir rol oynadığı hatta birliğin sağlaması için bir Cenevre'de bir risale hazırlayıp bastırdığı (Yeni Osmanlılar Kogresi, Cenevre, 1316) bilinmektedir. Özellikle Avrupa ve Mısır'da kendisinin ve arkadaşlarının yaşadığı mücadeleleri, ıstırapları, ihanetleri anlattığı notlarını Emel Yolunda adlı kitapta toplamış ve Kahire'de bastırmıştır. Aktardığımız ve esasen kardeşi Gülçin'e atfen yazdığı ve içinde Mahmut Muhtar Paşa'ya yazılan arizanın da bulunduğu bu metin de 1906'da Kandil ve Muhtar Paşa adıyla, Kahire'de basılmıştır. Ali Fahri için, M.Şükrü Hanioğlu'nun Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (İletişim, İstanbul 1986) kitabına, Şerif Mardin'in Jön Türkerlin Siyasî Fikirleri 1895-1908 (İlteşim, İstanbul 1983) kitabına bakılabilir.

2 Mahmut Muhtar Paşa, 93 Harbi komutanı ve Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğludur. 1885'te Harbiye'ye girmiş daha sonra Almanya'ya gönderilerek 1888'de Metz Harbiyesi'ni bitirmiştir. Teğmen olarak Prusya Ordusu'nda görev almış, İstanbul'a döndüğünde Harbiye'de hocalık yapmış; 1897 Yunan Harbinde Albay rütbesiyle Veletsin, Çatalca ve Dömeke Savaşlarında bulunmuş; Mısır'da hidiv görev yapmıştır. 31 Mart Ayaklanmasındaki başarılarından sonra İzmir Valiliği, Bahriye Nazırlığı ve Berlin Büyükelçiliği de yapan Mahmut Muhtar Paşa 1935 yılında ölmüştür.

3 Gülçin, gerçekten Ali Fahri'nin kız kardeşi midir; acılı, yaralı ve Jöntürklerden medet uman vatanın sembolü müdür veya bir kod isim midir? Bu konuda bir bilgiye ulaşılamamıştır.

YAHYA AKYÜZ*

İSTANBUL'DA İKİ MEDRESE ÖĞRENCİSİNE TAŞRADAN GÖNDERİLEN BİR MEKTUP (1891)

Elimde bulunan 115 yıllık bir aile mektubu bir çok açıdan ilginçtir. ***Hece*** *dergisinin "Mektup" özel sayısında onu ilk kez yayınlama ve okuyuculara tanıtma fırsatı bulduğum için mutluyum.*

Bu yazıda mektup, önce genel olarak tanıtılacak, ikinci olarak muhtevası açıklanacak, en sonra da mektubun temel özellikleri maddeler halinde ele alınarak genel değerlendirme yapılacaktır. Ek olarak da mektubun klişesi, mektubun yazıldığı yeri gösteren bir harita çizimi ve küçük bir şecere verilecektir.

Yahya Akyüz

I. Mektuba genel bir bakış

1. *Mektubun yazarı, onu gönderdiği medrese öğrencileri ve mektubun yazıldığı yer*

Mektup, Hafız Mehmet Ali Efendi tarafından, yeğeni dedem Hasan Efendi ile dedemin amca oğlu İsmail Efendiye hitaben yazılmıştır. Mektup, Rumî 12 Teşrinsani 1307 tarihini taşımakta ve bu tarih Milâdî 24 Kasım 1891'e rastlamaktadır.

Hafız Mehmet Ali Efendi, aşağıda açıklanacak "Avunya" Nahiyesinin Tahrirat Kâtibidir. Dedem Hasan Efendi ile onun amca oğlu İsmail Efendi önce Balıkesir'de medrese öğrenimi görmüşler, sonra İstanbul'da öğrenimlerini tamamlamışlardır. Her ikisi de daha sonra Avunya'ya dönmüşler ve burada imamlık, hatiplik, sıbyan mektebi öğretmenliği ve çiftçilik yapmışlardır.

"Avunya", halk arasındaki söyleyiş biçimidir. Aslı "Agonya"dır. Ve 1936'ya kadar Balıkesir'in Edremit ilçesine bağlı eski bir Nahiyedir. Nahiye merkezinin adı ise "Koyuneli" dir. Böylece "Agonya" o tarihlerde hem 36 köyden oluşan Nahiye sınırları için, hem de merkezi olan Koyuneli köyü için kullanılan tarihî bir isimdir. Koyuneli köyünün adı, Biga'da Anzavur isyanında 17 Şubat 1920'de şehit edilen Edremit kaymakamı ve "Akbaş Kahramanı" Hamdi Beye yardımları ve Millî Mûcadeleye katkıları nedeniyle 1923'te Hamdibey Nahiyesi olarak değiştirilmiştir. Bugün adı artık unutulmaya yüz tutmuş "Agonya" yöresinde Hamdibey, Kalkım, Akçakoyun adıyla üç kasabada belediye teşkilâtı vardır. Yöre, 1936'da ilçe yapılan Yenice'ye ve bu yolla Çanakkale'ye bağlanmıştır. Yöre tamamen eski bir Yörük yerleşim yeridir.

* Prof. Dr. Yahya Akyüz: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi.

2. *Mektubun bugüne ulaşması*

Mektup, 1933'lerden itibaren Hamdibey, Kalkım, Karabiga Nahiyeleri ile Biga İlçesinde Tahrirat Kâtipliği yapan babam Ahmet Akyüz (1906-1984) tarafından 1935'lerde babası Hasan Efendinin medrese kitapları arasında bulunmuş, değeri ve aile tarihi için önemi takdir edilerek o tarihlerde camlı çerçeve içine alınmış ve günümüze kadar evlerimizin duvarlarında asılı olarak korunmuştur. Babam Ahmet Akyüz bilim âşığı, eğitimsever, tarihimizi ve kültürümüzü bildiği kadar onların değerlerini de çok iyi bilen, hafızasında inanılmaz bir aile şecere bilgisi bulunan, çok ciddî ve çok çalışkan bir insandı. O, babası Hasan Efendiyi kaybettiğinde 6 yaşında olduğu için, ondan kalan belgelere ve kitaplara sahip oluncaya kadar pek çoklarının maalesef dağılıp kaybolduğunu üzülerek anlatırdı. Babam ayrıca, Millî Mücadele ve Edremit Kaymakamı Şehit Hamdi Bey ile ilgili Şubat 1920 tarihli iki adet çok önemli mektubu da bulup saklayarak bana iletmiş ve ben de bunları yayınlamıştım.

Burada okuyucularımıza şu bilgiyi ilginç bulacakları inancıyla sunmak istiyorum: Sözü geçen mektup 24 Kasım 1991'de 100. yılını doldurdu. O tarihten beri her 24 Kasımda biz ailecek ve bazı akrabalarla mektubun yaş gününü kutluyoruz. Bu tarihin aynı zamanda "Öğretmenler Günü" olması, esas konusu "eğitim" olan mektupla hoş bir tesadüf oluşturmaktadır. Böylece her 24 Kasımda biz, aile içinde mektubu okuyup açıklayarak hem geçmiş aile büyüklerimizi hem milletimizin öğretmenlerini saygıyla anmaktayız. Ben bunun ailemiz ve akrabalarımız içindeki yeni kuşaklar için çok öğretici olduğunu görmekteyim.

II. Mektubun muhtevası

1. *Mektubun aynen okunuşu*

Mektupta nokta, virgül, satırbaşı gibi yazım yöntemleri uygulanmamış, ayrıca dört köşesine bazı bilgiler eklenmiştir. Biz, gerekli yerlere sadece nokta ve virgül koyarak mektubun aynen okunuşunu veriyoruz:

Bismillah

Hasan ve İsmail Efendilerin Cânib-i Fâdılânelerine

Fazîletlû Efendiler Hazerâtı

Vusûl-i tahrirat-ı âcizîde, dünya ve mâfihâ kadar selâm-ı kesîre ve hayır dualar edüb, mübarek hâtır-ı şeriflerinizi rûz-ı şeb dâimen suâl ve dua-i hayriyelerinizi her an Cenâb-ı Rabb-ül İzzeden temenni eylerim. Bu taraftan, vâlide-i azîzeleriniz ve pederleriniz ve birader ve hemşirelerle ammizadeleriniz ve kâffe-i akraba ve taallukatınız ve yedi yaşından yetmiş yaşına kadar zükûr ve inas kâffe-i komşular alelinfirad dünyanın ağırlığınca selâm-ı mahsus ve hayır dualar edüb hâtır-ı nâzikânelerinizi istifsar ederler efendim. Böylece mâlumunuz ola. İnşaallah-ü Teâlâ ilm-i âlî hürmetiyle ankarîb-üz

zaman sılanız olan vatan-ı asliyenize muvasalat buyurmanızı Cenab-ı Hayy-u Kayyum Hazretlerinden cümleten temenni eyleriz. Hasan Efendi, zat-ı fâdılânenizin hazret-i ilm-i âlîye müdavim bulunduğunuz cihetle isbat-ı ehliyet etmiş oldu(ğu)nuz lehülhamd haber alınub dünya ve mâfihâ kadar cümleten memnun ve mesrûr olduğumuz Cenâb-ı Hüda-yı Lemyezel Hazretlerinin mâlûmudur. Fakat İsmail Efendinin henüz isbat-ı ehliyet edüb etmediği cümleten meçhulümüz olduğundan her vechile mahzun ve mükedder olmaktayız. Şöyle ki, vusûl-i tahrirat-ı âcizîde dakika tehir ve ihmale alınmayarak isbat-ı ehliyet edüb etmediğiniz ve ne vakit icra kılınacağının hemen ve serian evvelce gelecek vasıta ile beyan eylemeniz fevkalâde olarak rica olunur. Ve hem de şuhûr-ı sülâse münasebetiyle gelir iken Balıkesir tarikıyle bâ tavsiye herhalde gelmeniz müstercâdır. Buralarca hiçbir havadis yoktur. Oralarca olan havadis-i beynennas her ne ise beyan eyleyesiniz. Baki dua kennücum fissemâ / 12 Teşrinsani 307.

Avunya Tahrirat Kâtibi
Dayınız Hâfız
Mehmet Ali
(mühür)

(Üstte sağdaki ek)

Tarih günü Hocanız Konevî İbrahim Efendi Hazretleri burada bulunduğu için zatlarınıza mahsusen dünyanın ağırlığınca selâm-ı mahsus ve hayır dualar ederler.

İbrahim
(mühür)

(Üstte soldaki ek)

İsmail Efendi, pederiniz Süleyman Ağa dahi kendisi için bir aded Acem şalı göndermenizi talep eyler.

(Altta sağdaki ek)

Neş'et Beyefendi hazretlerinin dâmen-i şerîflerini bûs eylerim ve sâir talebe-i ulûm efendiler biraderimize mahsusen selâm eylerim yahu.

(Altta soldaki ek)

Zenne işi olarak iki tarafı gayet güzelce ve dizlere kadar bir adet pamuklu hırkanın hemen taraf-ı âcizîye irsali rica olunup ve hem de fiyatını buraca geldiğinizde her ne ise veririm. Hafız.

2. *Mektubun bugünkü Türkçeye çevirisi*

Mektubun bugünkü Türkçeye çevirisi oldukça zordur. Çünkü o zaman kullanılan çoğu kalıpların ve ifadelerin bir kısmının bugün karşılıkları bulunmamaktadır. Bu ne-

denle biz, bazan bugünkü tam karışılıkları ile bazan daha serbest bir çeviri ile aşağıdaki metni sunuyoruz:

Bismillah
Saygıdeğer Hasan ve İsmail Efendilere,
Saygıdeğer Efendiler,

Bu küçük mektup elinize geçtiğinde dünya ve içindekiler kadar çok selâmlar ve hayır dualar eder, nâzik hatırlarınızı gece gündüz sorar ve sizin hayır dualarınızı da her an Cenâb-ı Hak'tan dilerim. Bizim buralardan sorarsanız, sevgili anneleriniz, babalarınız, erkek ve kız kardeşleriniz, amca çocuklarınız ve tüm akraba ve yakınlarınız, yedi yaşından yetmiş yaşına kadar erkek ve kadın tüm komşular tek tek dünyanın ağırlığınca özel selâmlar ve hayır dualar etmekte ve nâzik hatırlarınızı sormaktadırlar efendim. Böylece bilesiniz.

İnşaallah, yüce ilim hürmetiyle en kısa zamanda köyünüze dönmenizi Cenab-ı Hak'tan hepimiz dilemekteyiz.

Saygıdeğer ve erdemli Hasan Efendi, devam ettiğiniz yüce ve kutsal bilimde sizin yeterliliğinizi kanıtlayıp şehadetname (diploma) aldığınızı öğrendiğimiz için şükürler olsun; buna ne kadar çok sevindiğimizi ve mutlu olduğumuzu Cenâb-ı Hak bilir.

Fakat İsmail Efendinin yeterliliğini kanıtlayıp kanıtlamadığı bizlerce bilinmemektedir ve bundan sürekli olarak üzüntü duymaktayız. Bu nedenle bu küçük mektup elinize geçince bir dakika bile geciktirmeden onun da yeterlilik sınavını verip vermediğini, vermedi ise bunun ne zaman yapılacağını hemen en hızlı biçimde bildirmeniz önemle rica olunur.

Ayrıca üç aylar münasebetiyle buraya gelirken Balıkesir üzerinden gelmenizi rica ederiz.

Buralarda hiçbir havadis yoktur. Oralardaki insanlar arasındaki havadisler her ne ise bildirirsiniz.

Gökyüzündeki yıldızlar kadar çok ve kalıcı dualar ederiz. 12 Teşrinsani 307 (24 Kasım 1891)

Avunya Tahrirat Kâtibi
Dayınız Hafız
Mehmet Ali
(mühür)

(Üstte sağdaki ek)

Bu mektubun yazıldığı gün, Hocanız Konyalı İbrahim Efendi Hazretleri burada bulunuyordu. O da sizlere özel olarak çok selâmlar ve hayır dualar eder.

İbrahim
(mühür)

(Üstte soldaki ek)

İsmail Efendi babanız Süleyman Ağa da kendisi için bir adet Acem şalı göndermenizi istiyor.

(Altta sağdaki ek)

Neş'et Beyefendi Hazretlerinin mübarek eteklerini öperim ve medrese öğrencisi arkadaşlarınız olan kardeşlerimize de özel olarak selâm ederim yahu!

(Altta soldaki ek)

Kadın işi olarak iki tarafı da oldukça güzel, dizlere kadar bir adet pamuklu hırkanın hemen bendenize gönderilesi rica olunur. Fiyatı ne ise, geldiğinizde öderim. Hafız.

III. Mektubun temel özellikleri ve genel değerlendirilmesi

Mektubun öğrenim görmüş, fakat taşrada Nahiye Tahrirat Kâtipliği yapan bir kişinin kaleminden çıkması ve İstanbul'da iki medrese öğrencisine birden yazılmış olması, onun kendine özgü değer ve özellikler taşımasının asıl nedenidir. Bu özelliklerin başlıcaları şöyle belirtilebilir:

1. Mektup saz kalemi ve is mürekkebi ile ve işlek bir rik'a yazısı ile (el yazısı) yazılmış, kâğıdının sararması dışında yılların geçmesine son derece başarı ile direnmiştir.

2. Mektupta son derece saygılı ve nâzik bir üslûp kullanılmıştır.

3. Mektup ağdalı fakat anlaşılır ve akıcı bir dille yazılmış, bir takım kalıp cümle ve deyimlerin yanında lâtife tarzında ifadeler de kullanılmıştır. Bu, dönemin yazım biçimine uygun olduğu gibi yazarının hoş sohbet ve nüktedan bir insan olduğunu da göstermektedir.

4. Mektupta hiçbir imlâ hatası bulunmamaktadır. Bu da yazarının Osmanlıca denen ve öğrenimi oldukça zor olan o dönem Türkçesine hâkimiyetini göstermektedir. Oysa, günümüzde bir çok aydının ve üniversite öğrencimizin bir konu hakkında görüşlerini doğru bir imlâ ve güzel bir Türkçe ile yazılı olarak anlatamamaları düşündürücüdür.

5. Mektupta satırbaşı, nokta, virgül bulunmaması ve dört köşesinde ek bilgiler ve isteklerin yer alması, o dönemlerde doğal bir yazım biçimidir. Bu köşelerde, yanlarda vs. yapılan açıklamalara "hâmiş", "hâşiye", "derkenar" denilmektedir.

6. Mektupta İstanbul'da iki medrese öğrencisinin mezun olup olmamaları konusunda köydeki akraba ve komşularının derinden ilgilendiklerinin belirtilmesi, okuyan insanlara ve bilime olan saygı ve sevgiyi göstermektedir.

7. Mektupta öğrencilere köylerinden selâmlar iletilirken önce "sevgili anneleriniz" denmesi, ikinci sırada yer alan babaları için "ve pederleriniz" denmekle yetinilmiş olması annelere daha büyük bir saygı duyulduğunu göstermektedir.

8. Mektubun çok ilginç bir özelliği de yazarının, İstanbul'da tanımadığı öğrencilere "kardeşlerimiz" deyip selâm göndermesidir. Bu, bize eskiden bazı mektupların sadece bireysel olmadığını, başkalarına da hitap ettiğini ve topluca okunduğunu göstermektedir. O zamanlar tek iletişim aracı olan "mektup", demek ki birine geldiği zaman, çevresindeki başkalarının da bazı konularda bilgilendiği, mutlu olduğu bir sos-

yal dayanışma aracıdır da... Öğrencilere selâmın yer aldığı ek açıklamanın "... yahu!" diye bitmesi şu anlama gelmektedir. "Öteki öğrenci kardeşlerimize de özellikle selâmlarımı sunarım. Bunu söylemeyi sakın unutmayın, emi!"

9. Mektubun yazıldığı sırada öğrencilerin önceki yıllardan hocaları olan Konyalı İbrahim Efendi de orada bulunmaktadır. Onun da mektuba mührünü basması ilginçtir.

10. Mektupta İstanbul'dan "hırka", "Acem şalı" gibi giyeceklerin istenmesi ilginçtir. "Acem şalı", omuza atılan ya da boyuna sarılan bir çeşit yün kumaştır.

11. Mektupta iki medrese öğrencisinin İstanbul'dan dönerken "Balıkesir yoluyla" gelmeleri rica ve tavsiye edilmektedir. Bu, iklim şartları ya da güvenlik nedeniyle midir? Bu husus belirtilmiyor.

12. Mektupta medrese öğrencilerinin "üç aylar" denen Recep, Şaban, Ramazan aylarında cerre çıkmaları, yani medreselerini bırakıp taşraya köy ve kasabalara gitme geleneğinin de izi vardır. Ancak, burada iki öğrencinin bu üç ayları yalnızca köylerinde "tatil" yapmak için kullanacakları anlaşılmaktadır. Üç aylardan ilki olan Recep ayı, mektubun yazılışından kısa bir süre sonra, 31 Ocak 1892'de başlamıştır.

13. Mektubun eskiden beri duvarda camlı çerçeve içinde asılı durması, onun kaybolmadan ve zarar görmeden saklanmasında etkili olduğu gibi benim çocuk yaşlardan beri hergün bu belgeyi görmüş olmam, daha sonraki yıllarda tarih ve kültürümüzün başka yazılı belgelerinin önemini ve değerini anlamama çok katkıda bulunmuştur.

14. Mektubun evimizin duvarında asılı durması, benim 1950'den beri Osmanlıca ve el yazısı öğrenmemde çok etkili olmuştur. Tek bir sayfa da olsa böyle ilginç bir belgeyi o zamandan beri pek çok kez tekrar edip ezberlemiş olmam ve ona bakarak yazmaya çalışmam, Osmanlıca öğrenmemde sağlam ve genişlemeye müsait bir temel oluşturmuştur. Buradan, çocuklarımıza edebiyatta şiir vs. öğretirken başlangıçta az sayıda fakat önemli ve güzel parçaların öğretilmesinin daha yararlı olacağı gibi eğitimsel bir sonuç çıkarmamızın doğru olacağına inanıyorum. Onlar, daha sonra, öğrendikleri bu "çekirdek" metinleri geliştirip zenginleştirebilirler.

15. Mektupta adı geçen iki medrese öğrencisinin sonraki yaşamları da medrese sisteminin bir başka özelliği ile uyum halindedir: Medreseliler, esas olarak öğrenim gördükten sonra halktan kopmamışlar, kendi köy ve kasabalarına dönmüşlerdir. Bu durum Tanzimattan sonra açılan sivil okullarda ya da yabancı okullarda okuyan gençlerimizin bazan halktan kopuk olarak yetişmeleri ile karşılaştırılınca medrese öğrencileri daha "memleketçi" olarak değerlendirilebilir.

Konu ile İlgili bazı kaynaklar

∑ Yahya AKYÜZ: *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M.S. 2004)*. Ankara, 2004, 459 s. (Pegem A Yay. 9. Baskıdan bazı eklerle tıpkı basım).

∑ Yahya AKYÜZ: Şehit Hamdi Beyin Son Günlerine Ait Orijinal İki Mektup, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Mart 1994, Sayı 28, s.1-17.

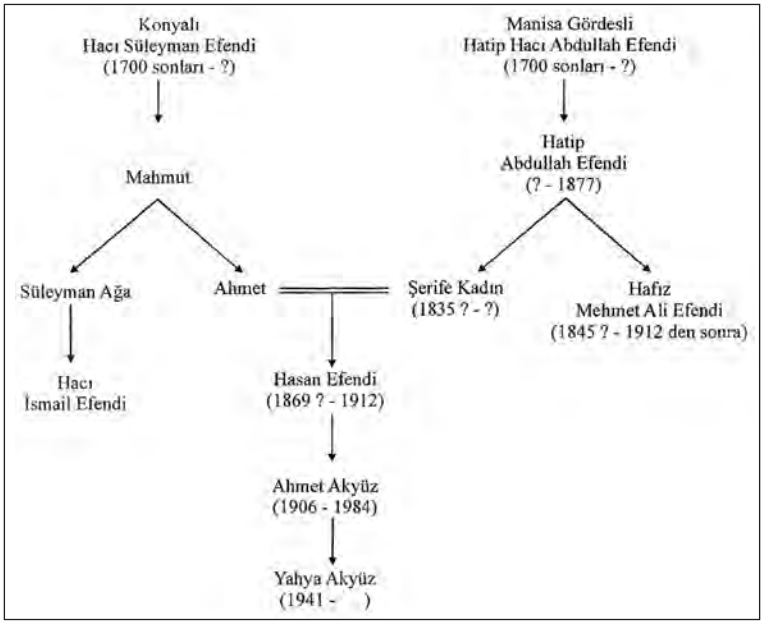
Ekler

Ek 1: İstanbul'da iki medrese öğrencisine taşradan gönderilen bir mektup (1891)
Ek 2: Mektupla ilgili kişilerin kısa şeceresi
Ek 3: Mektubun yazıldığı yerin coğrafi konumu

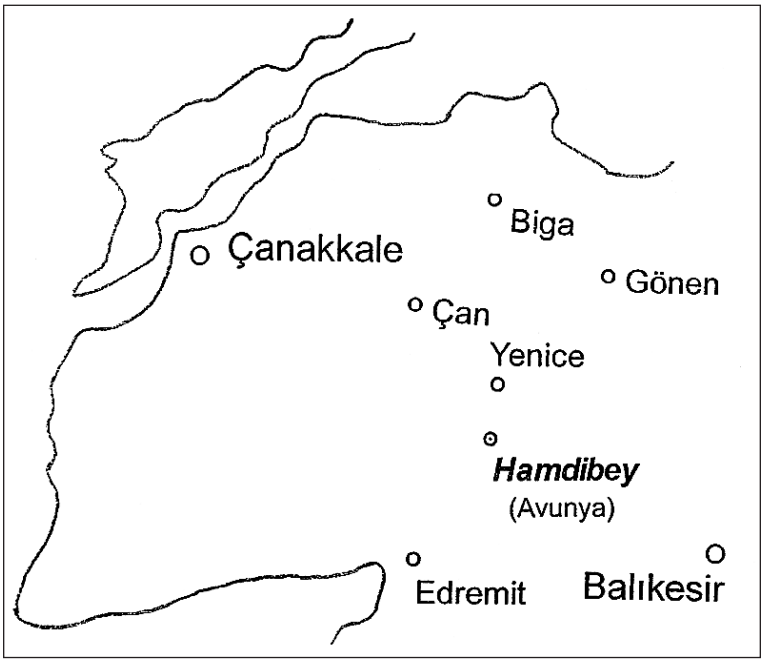
Ek: 1

Ek: 2

Konyalı
Hacı Süleyman Efendi
(1700 sonları - ?)
Manisa Gördesli
Hatip Hacı Abdullah Efendi
(1700 sonları - ?)
Mahmut
Hatip
Abdullah Efendi
(? - 1877)
Süleyman Ağa
Ahmet
Şerife Kadın
(1835 ? - ?)
Hafız
Mehmet Ali Efendi
(1845 ? - 1912 den sonra)
Hacı
İsmail Efendi
Hasan Efendi
(1869 ? - 1912)
Ahmet Akyüz
(1906 - 1984)
Yahya Akyüz
(1941 -)

Ek: 3

Çanakkale
Biga
Gönen
Çan
Yenice
Hamdibey
(Avunya)
Edremit
Balıkesir

ABDÜLKADİR DAĞLAR

"OSMANLI RESMÎ İDEOLOJİSİNİ EBUSSUÛD EFENDİ'NİN TÜRKÇE MEKTUPLARINDAN OKUMAK"

Tanınmış şahsiyetlere ait tarihî, edebî, özel mektupların yayınlanma amacıyla bir araya getirilerek kitaplaştırılması işi son yıllarda bir hayli artmıştır. Başkasına ait mektupları yayına hazırlayanın ve yayınlayanın amacı, işin ahlâkî ve hukukî boyutları ne olursa olsun bu durum beraberinde *mahremiyet* tartışmalarını gündeme getirmiştir.[1] Ancak, siyasî, sosyal ve kültürel tarihin sağlıklı bir şekilde araştırılabilmesi açısından, bu, tarihe yön veren kişilerin ferdî ve sosyal biyografilerini kurmaya yönelik, onlarla ilgili yazılı her belgeyi tespit edip değerlendirmenin önemi ve gereği de bu işle ilgilenenlerce çok iyi anlaşılmaktadır.

Siyasî, sosyal ve kültürel tarih araştırmalarının; bu araştırmalarla ilgili usûllerin günümüzde anlaşıldığı manâda gelişmiş olmadığı klâsik Osmanlı kültüründe çeşitli şiir ve nesir örneklerinin bir araya getirildiği, klâsik anlamda dergicilik anlamına da gelebilen bir mecmûa geleneği vardır. Nadir eserler kütüphanelerinde *şiir, fevâid, fetâvâ, manzum lugât, münşeât* adı altında binlerce yazma mecmûa, ihtivâ ettiği çok zengin malzeme ve belgelerle, târih biliminin çeşitli alanlarında araştırma yapan meraklıları beklemektedir. Osmanlı döneminin bu dergileri, âdetâ günümüz araştırmacıları için hazırlanmış ve onların hizmetine sunulmuştur.

Sözlüklerde *ortaya çıkarma, yazma* şeklinde karşılık bulup da daha sonra *doğru, usûlüne uygun, güzel düzyazı yazmayı öğreten ilim* şeklinde terimleşen *inşâ*, klâsik İslâm ve Osmanlı tedrîs sisteminde bilhassa *dîvân kâtibi ve münşî* olmak üzere yetiştirilen talebelere mektuplaşma ve diplomatik yazışma kurallarını, âdâbını veren disiplin olarak kabul edilmiştir. Bu disiplin çerçevesinde kaleme alınmış olan yazılar da *münşeât* adı altında toplanmıştır.[2] Yazı yazmada mâhir olan nesir üstadlarının (Veysî, Nergisî vb.), şâirlerin (Mesîhî, Nâbî vb.), âlim ve bürokratların (Ebussuûd Efendi, Gelibolulu Âlî, Âkif Paşa vb.) resmî ve özel mektupları, mekâtib veya münşeât mecmûalarında biraraya getirilmiştir. Münşeât mecmûalarında genellikle mektup örnekleri yer almakla birlikte bazen kâtipleri bilgilendirmeye yönelik tavsiye ve nasihat mâhiyetinde didaktik yazılar, dilekçe örnekleri, mektuplarda kullanılan elkab örnekleri, dua örnekleri vb. yer almaktadır.

Mektup ve münşeât mecmûaları her ne kadar yüzlerce yıllık kitâbet veya kâtiplik geleneğinin bir nizâm ve disiplin içerisinde devamının sağlanması yönünde didaktik bir amaçla ortaya konmuşlarsa da fonksiyonel olarak günümüzde Osmanlı sosyal, kültürel ve resmî tarihi araştırmacıları için çok önemli kaynaklardır. Hayatın bu vec-

heleri ile ilgili, önemli tarihî şahsiyetlerin resmî veya özel mektuplarının çok yönlü incelemeye tabi tutulması ne yazık ki hâlen olması gereken seviyede değildir.[3]

29 sene devam eden meşîhat-ı İslâmiyye görevinde Osmanlı hukuku alanında yaptığı yeniliklerle ve verdiği fetvâlarla devrin siyasî, dinî, sosyal hayatına yön vererek hem devrinde hem de tüm Türk-İslâm tarihinde önemli bir iz bırakan Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin (1490-1574) çoğu hanedan ve devlet erkânından çeşitli kişilere gönderdiği mektuplar, daha sonra farklı müstensihler tarafından istinsah edilerek günümüze ulaşmış olsalar da devriyle ilgili bazı önemli veriler sağlamaktadır.

Ebussuûd Efendi'nin tespit edilebilen mektuplarından Türkçe olanlar, tarafımızdan bir yüksek lisans tezi çalışmasında biraraya getirilmişti.[4] Bu çalışmada çoğu *Münşeât-ı Ebussuûd'*da olan mektuplarla birlikte çeşitli mektup ve münşeât mecmûalarından 100 Türkçe mektup tespit edilmiş, mektuplar transkripsiyon sistemi ile günümüz harflerine aktarılmıştı. Ancak gerek Ebussuûd Efendi ile gerek devrin siyasî ve sosyal yapısı ile alâkalı olarak mektuplarda dikkati çeken pek çok husus üzerinde ayrıntılı bir inceleme yapılmamıştı. Biz bu yazı münasebetiyle Şeyhülislâm'ın Türkçe mektuplarında Osmanlı resmî ideolojisi hakkındaki ipuçlarını ve verileri değerlendirmeye çalışacağız.

İncelemeye başlamadan önce Ebussuûd Efendi'nin kısa bir biyografisini vermek yerinde olacaktır:

Müfti'l-enâm, müfti's-sekaleyn, şeyhülislâm, sultânü'l-müfessirîn, hâtemü'l-müfessirîn, hitâmü'l-müctehidîn, muallim-i sânî, allâme-i kül, hoca çelebi, Ebû Hanîfe-i sânî gibi unvanlarla anılan Ebussuûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa b. İmâd el-İskilibî (el-İmâdî) 17 Safer 896/30 Aralık 1490 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Hem baba, hem de anne tarafından seçkin bir aileden gelmektedir.[5]

İlk tahsilini babasının yanında yapan Ebussuûd Efendi Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Mevlânâ Seydî-i Karamânî ve İbn Kemâl'den çeşitli dersler aldı. 1516'da İnegöl İshak Paşa, 1521'de Davud Paşa, 1522'de Mahmud Paşa, 1525'te Gebze Vezir Mustafa Paşa medreselerine müderris olarak tayin edildi. 1526'da Bursa Sultâniye pâyesi verilen Ebussuûd Efendi, 1528'de Semâniye Medreseleri'nden Müftü Medresesine müderris olarak atandı. 1533 yılında önce Bursa, ardından İstanbul kadılığına getirildi. 1537 yılında Rumeli kazaskerliğine getirilen Ebussuûd Efendi, sekiz yıl bu görevde bulunduktan sonra 1545 yılında Fenârîzâde Muhyiddîn Efendi'den boşalan meşîhat-ı İslâmiyye makamı verilerek şeyhülislâm oldu.[6]

Ebussuûd Efendi kazaskerliği ve şeyhülislâmlığı sırasında bilhassa ilmî rütbe, mevki ve kademeleri sistematik bir düzene kavuşturmaya çalıştı; onun şeyhülislâmlığı ile birlikte şeyhülislâmlık makâmı o zamana kadar hiç bulmadığı bir itibâra kavuştu.[7]

Ebussuûd Efendi esas çalışmalarını Osmanlı hukuku alanında yapmıştır. *Ebussuûd, hem şer'î hukukun gölgesinde örfî hukukun ve kanunlaştırmanın gelişmesine im-*

kân hazırlaması, hem de İslâm hukukunun klâsik devrine ait görüşleri yorumlayarak döneminin problemlerine çözüm getirmesi özelliğiyle İslâm ve Osmanlı hukuku alanında önemli hizmetler yapmıştır. Bugün elde bulunan fetva kolleksiyonları ve risâleleri, onun doktriner ve geleneksel bir hukuktan ziyade pratik değeri olan ve değişen şartlara göre farklı çözümler üretebilen bir hukuk anlayışına sahip olduğunu göstermekte ve bu ona diğer Osmanlı şeyhülislâmları arasında farklı bir yer kazandırmaktadır. (...) Gerek devletin örfî hukuk olarak anılan alandaki tasarruflarının şer'î hukukla ilgi ve dengesinin kurulmasında, kanunnâmelerin hazırlanmasında, gerekse şer'î mahkemelerin çalışma ve yazışma esaslarının düzene konulmasında da önemli hizmetleri olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman'ın hukukî ıslahat ve düzenlemelerinde Ebussuûd Efendi'nin büyük payı vardır.[8] Ebussuûd Efendi yargılamada ve fetva vermede Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebi olan Hanefîlik'i esas almıştır. Ehl-i sünnetin diğer mezheplerini dikkate almayışının sebebi ise hukukun tatbikinde kanun önünde eşitliğin, birlik ve düzenin sağlanması amacıyla ilgilidir.[9]

Ebussuûd Efendi'nin, Osmanlıdaki vakıf, arazi, vergi sistemi ile ilgili fetvâları, sosyal hayatın bu alanlarında yapılan yenilik ve düzenlemelerde önemli rol oynamıştır.[10]

Dinî ilimlerden, ağırlıklı olarak *fıkıh* ve *tefsir*le uğraşan Ebussuûd Efendi, felsefe ile eser verecek derecede uğraşmamış; belâgat ve fesâhatla ilgilenmiştir. Arapça ve Farsça'ya hâkimiyeti çok iyidir. Arapça şiir, mektup ve fetvâları vardır. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin tefsir, akaid, kelâm, hukuk, dil ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda pek çok risâle ve şerhle birlikte birçok kânunnâme, tefsir, fetâvâ mecmuası kaleme almış, muhtelif hacimde 100 civarında eser bırakmıştır.[11]

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, Sultan II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman ve Sultan II. Selim dönemlerinde Osmanlı'nın en parlak ve zirve devrini idrâk etmiş, meşîhat-ı İslâmiyye makamında 5 Cemâziyelevvel 982/23 Ağustos 1574 tarihinden ölümüne kadar 29 sene görev yapmıştır (1545-1574). Ebussuûd Efendi, görüldüğü üzere, tahsil süresi hariç, ilmiye sınıfının her kademesinde tedricî bir yükselmeyle yaklaşık 60 sene hizmet vermiştir. Mektuplarından, hanedan ailesinin hemen her ferdi ile yazışıp onlara nasihat edebilecek kadar samimî olduğu ve onlardan (II. Bayezid'den II. Selim'e kadar) ilgi, saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Bilhassa Kanûnî Sultan Süleyman'la dostluğunun çok sıkı olduğu, kaynaklardan öğrenilmektedir.

Kıbrıs Seferi, Şehzâde Bayezid ve Şehzâde Mustafa'nın idamları ile şiî Safevî sempatizanları hakkında verdiği fetvalarla; çeşitli müesseselerle ilgili düzenlemeleri ve yaptığı kanûnnâmelerle yüzyıllarca adından söz ettiren Ebussuûd Efendi, hiç şüphesiz Osmanlı resmî ideolojisinin tesisinde de çok etkin rol almış bir şahsiyettir.

Osmanlı zihniyeti veya resmî ideolojisi kavramı hakkında kaynaklarda dağınık bir şekilde epeyce bilgi mevcuttur. Ancak bu konuyu, *Osmanlı ideolojisi* başlığı altında husûsî olarak ele alan çalışmalar çok değildir.

Konuyla ilgili yazılardan birinde Dursun Ayan bu kavramdan ne anladığını açık bir şekilde ortaya koyar: *Osmanlı ideolojisi derken bu yazıdaki muradımız sadece*

Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkmış ***Osmanlıcılık*** *değildir. Çünkü, Osmanlı'nın kendini şu ya da bu şekilde devam ettirmesi yolunda ortaya atılan bazı ideolojiler Osmanlı tarihinin son dönem ideolojik hareketlerine, siyasal tarihine denk gelmekte, Osmanlılarda ideolojik hareketler Osmanlıcılığı kapsasa bile ondan çok daha geniş bir anlam taşımaktadır. Osmanlı resmî ideolojisi sadece hanedanın varlığını, genişlemesini, cihan egemenliğini düşünen bir ideoloji olarak düşünülebilse de Osmanlılar denilen, hanedan dışında kendini bu hanedanın, devletin bir parçası sayan büyük bir sosyo-kültürel, sosyo-politik birim de akla gelebilecektir. Hatta Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında ayrı devlet, ayrı insan olup onun ideolojisini/siyasasını benimseyenler, çıkarlarını gözetenler de Osmanlı resmî ideolojisi içine alınabilir*.[12] Konuyla ilgili genel anlayışın temel çizgilerini vermesi itibarıyla bu tarif kabul edilebilir ölçüdedir .

Osmanlı resmî ideolojisi hakkında en etraflı ve toparlayıcı yazılardan biri de Ahmet Yaşar Ocak'ın *Zındıklar ve Mülhidler* kitabındaki *Osmanlı Resmî İdeolojisi veya* ***Dairenin İçi*** başlıklı bölümdür.[13] Bu bölümde Osmanlı resmî ideolojisi'nin temel karakteristiklerinin *merkeziyetçi devletçilik* ve *dinsellik* olduğu vurgulanmıştır.[14] Ocak'a göre, *Osmanlı Devleti'nde devlet ve din yan yana iki ayrı daire değildir; din dairesi devlet dairesinin bütünüyle içindedir, iki daire çakışır. Yani bu özdeşlikte devlet, dini içine alan, kuşatan büyük dairedir. Başka bir ifadeyle, Osmanlı resmî ideolojisi demek, devlet ve dinin, yahut siyaset ve İslam'ın ayrışmaz bir biçimde birbiri içine girdiği bir zihniyet demektir. İşte, Osmanlı Devleti'nin ideolojisi de temelini bu özdeşlikte bulur. O halde bu özdeşliği, Osmanlı Devleti'nde* ***her şey devlet içindir; din de devlet içindir*** *şeklinde formüle etmek mümkündür*.[15]

Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı devlet zihniyetini oluşturan siyasî anlayışı *Eski Türk siyasal geleneği*, *Klâsik İslâmî siyasal gelenek*, *Bizans siyasal geleneği* olarak üç ayrı gelenek üzerine temellendirir.[16] Bunun yanında Osmanlı resmî ideolojisinin temel unsur ve kavramlarını, *siyasal nitelikli olanlar* (**Devlet-i Aliyye**, **Nizâm-ı Âlem**, **Saltanat-ı Seniyye** "Siyasal İktidar" **ve Sultân** "**P**âdişâh", **Reâyâ ve Berâyâ** "Tebaa") ve *dinî nitelikli olanlar* (**İslâm**, **Cihâd ve Gazâ** "îlây-ı Kelimetullâh", **Dârü'l-Harb, Diyâr-ı Küfr** "Hıristiyan Dünya", **Dârü'l-İslâm** "İsl**â**m Toprağı, Müslüman Dünya") olarak iki ana grup altında ele alır.[17]

Yazının bundan sonraki kısmında, Osmanlı resmî ideolojisinin temel unsur ve kavramları, Ebussuûd Efendi'nin Türkçe mektuplarında kullandığı kelime kadrosundan izlenmeye çalışılacaktır.[18] Bu unsur ve kavramlarla ilgili Ahmet Yaşar Ocak'a ait yukarıda verilen şablon, incelemenin plânlanıp başlıklandırılmasında büyük ölçüde belirleyici olmuştur.

Osmanlı Resmî İdeolojisinin Temel Unsur ve Kavramları

A. Siyasî Nitelikli Olanlar

1. Devlet

Klâsik İslâmî siyâset anlayışında dinin devletle birlikte anılmaya başlaması Abbâsîler zamanında Mâverdî'nin (öl. 1055) *Din ve devlet ayrılmaz ikizlerdir* ve Gazzâlî'nin (öl. 1111) *Din ve saltanat ikizdir* sözlerinin, iktidarlar tarafından iyice özümsenmesiyle gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde 15. asrın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmed bu anlayışı *din ü devlet, mülk ü millet* şeklinde devletin merkeziyetçi yapısına uydurdu (Buradaki *mülk* kelimesinden *toprak* değil de, *otorite, hükümranlık, güç, tasarruf hakkı* vb. anlaşılmalıdır.)[19] Devlet, servet ve askerinin çok olması, vergilendirmede âdil davranması, tebaasını adaletle yönetmesi, İslâm'ın hükmünü yürütmesi sâyesinde yücelir (devlet-i aliyye) ve kıyamete kadar ayakta kalabilir (devlet-i ebed-müddet).[20]

…da 'vât-ı **devlet-i ebed-efzûn** ve tahiyyât-ı 'izzet-i sa'âdet-makrûna kâffe-i evkâtda ve 'âmme-i sâ'âtda tazarru' u huzû' ve sekânet ü huşû' birle müdâvemet ü muvâzabet ihtiyâr olındı (…) hemîşe Rabb-i 'izzet-i ceberût ve Mâlik-i 'âlem-i mülk-i melekût ol **südde-i seniyye-i 'âliyetü'ş-şân**ı ve **'atebe-i 'aliyye-i sâmiyetü'l-mekân**ı menât-ı nizâm-ı 'âlem ve medâr-ı mesâlih-i kâffe-i ümem olmakdan hâlî kılmayup **de'â'im-i devlet**ini **sâbit ü üstüvâr** ve **kavâ'im-i şevket**ini **pâyende vü ber-karâr** idüp revâk-ı câh u celâlini evtâd-ı huluvda ku'ûd ve zılâl-i ikbâlini mefârık-ı berâyâ üzerine memdûd kılıvire…**(1. Mektup)**

…**himâyet-i beyza-i İslâm** ve **ri'âyet-i umûr-ı 'asâkir-i zafer-fercâm** ve muhâfaza-i bilâd-ı şark u garb ve temhîd-i mebâdî-i silm ü harb 'ale'l-ıtlâk 'uhde-i 'aliyyenüze düşmişdür…**(7. Mektup)**

…Hak sübhânehu ve te'âlâ hazreti halîfe-i 'azîmü'ş-şânı ve sizi emîn-i **dîn ü devlet** ve yemîn-i **mülk ü millet** idüp…**(65. Mektup)**

(**atebe**: eşik, basamak; Osmanlı sarayı **ber-karâr**: kararlı, devamlı **beyza**: yumurta, miğfer **de'â'im**: destekler, payandalar **ebed-efzûn**: sonsuz uzunlukta **kavâ'im**: fermanlar, buyruklar **pâyende**: duran, sürekli; destek payanda **sâmiye**: yüksek, yüce **seniyye**: yüksek, yüce **südde**: kapı, eşik; Osmanlı kapısı **umûr**: işler **üstüvâr**: sağlam, dayanıklı **fercâm**: son, akıbet; fayda)

Osmanlı resmî ideolojisinin izlerini taşıyan kaynaklarda devlet, her şeyi kuşatan sonsuza kadar ayakta kalması gereken bir *çadır*a, muhâfazası da en doğudan en batıya kadar tüm yeryüzüne yayılan bir *gölge*ye benzetilir. Devlet bu özelliklere hiç şüphesiz mükemmel ve muktedir bir sultanla sahip olabilir. Hem dinî ve hem de dünyevî iktidarın başındaki bir halife-sultanın hükmettiği devlet dokuz kat felekten daha yüce telakkî edilir.

Bu anlayış büyük bir ihtimalle eski Türk devlet ve siyâset geleneğinden kaynaklanmakta; Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın *men sinlerge boldum **kagan**/ alalıng ya takı kalkan/ tamga bizge bolsun buyan/ kök böri bolsungıl uran/ temür çı-*

dalar bol orman/ av yirde yürüsün kulan/ takı taluy takı müren/ ***kün tuğ*** *bolgıl* ***kök kurıkan***[21] sözleri ile ifâde edilmektedir.

…ol cenâb-ı **celâlet-penâh** u **'azamet-destgâh**un serâ-perde-i **câh u celâl**lerin **fark-ı ferkadeyne hem-ser** ve **seb'-tıbâk-ı şâmihatü'r-revâkdan ber-ter** kılup **zılâl-i 'izzet ü celâl**lerin **basît-i 'âleme memdûd** ve **atnâb-ı hıyâm-ı devlet ü ikbâl**lerin **evtâd-ı huluvda ma'kûd** idüp…**(12. Mektup)**

…husûsan cenâb-ı **sultân-ı rûy-ı zemîn halîfe-i Rabbü'l-'âlemîn** halledallâhu te'âlâ zılâle celâluhu 'alâ-mefârıkı'l-'âlemîn hazretinün **devâm-ı eyyâm-ı hümâyûn** ve **kıyâm-ı hıyâm-ı devlet-i rûz-efzûn**ları içün rûz u şeb kar'-ı bâb-ı münâcât itmek vazîfe-i dâ'ime ve farîza-i lâzimemüzdür…**(24. Mektup)**

…mekâsıd-ı 'âliye vü merâsıd-ı sâmiyelerin müyesser eyleyüp **zılâl-i eyyâm-ı hümâyûn**ların **meşârık u megâribe memdûd** ve **atnâb-ı hıyâm-ı devlet-i rûz-efzûn**ların **evtâd-ı huluvda ma'kûd** eyleye…**(39. Mektup)**

(**atnâb**: çadır ipleri **basît**: düz, engelsiz; geniş, yayvan **ber-ter**: daha yüksek, çok üstün **destgâh**: tezgâh **evtâd**: kazıklar, direkler **eyyâm**: günler, gündüzler **fark**: ayrılık, mesâfe; başın tepesi **ferkadeyn**: iki yıldız **hem-ser**: arkadaş, kafadar **hıyâm**: çadırlar **huluv**: boşluk **ma'kûd**: bağlı, bağlanmış, düğümlü **megârib**: batılar; akşamlar **memdûd**: uzamış, uzatılmış **meşârık**: doğular **penâh**: sığınak, sığınacak yer; koruyucu, korunacak yer **revâk**: üstü örtülü önü açık yer; kemeraltı, çardak **rûy-ı zemîn**: yeryüzü **seb'-tıbâk**: yedi kat gök **şâmiha**: yüksek **zılâl**: gölgeler)

2. Nizâm-ı Âlem ve Adâlet

Tüm Türk Devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de *devlet* kavramı çok önemli tutulmuş; devlet çok kesin ve sert kanunlarla koruma altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde bunun yanında klâsik İslâmî siyaset geleneğinden gelen *din ve devlet* özdeşliği ile hassasiyet daha da artmıştır. Hatta dini devletin himayesine ve hizmetine veren Osmanlı devlet ve siyaset anlayışı devletin (dolayısıyla dinin ve milletin) ilelebet ayakta kalması için *nizâm-ı âlem* kavramını, düşüncesini ortaya çıkarmıştır ki bu Osmanlı resmî ideolojisinin en önemli unsurlarından biridir. *Devletin bekası ancak bu sayede mümkün olabilir. Bu yüzden Osmanlı Devletinin temel fonksiyonu, nizâm-ı âlemi, yani hâkimiyet sınırları içindeki tebaasının bütün kesimlerinin adalet çerçevesinde yönetilerek birbiriyle uyum içinde yaşamasını sağlamaktır. Bu, her şeyin üstündedir. Bu itibarla nizâm-ı âlemin bozulmasına veya sarsılmasına sebebiyet vermek en büyük suçtur; buna asla müsamaha gösterilmez*.[22]

Nizâm-ı âlemi sağlayan çok önemli bir sistemi de burada zikretmek gerekir: *Dâire-i adliyye* veya *adâlet dâiresi*. Bu terimin açılımına eski Türk ve klâsik İslâmî siyâset geleneklerinde ve siyâset-nâmelerinde rastlanır. İnalcık, Kelile ve Dimne'de

adalet kavramını değerlendirdikten sonra konuyla ilgili şu alıntı ve tespitleri yapar:

"Kâbûsnâme'de aynı görüşü şu şekilde formüllendirilmiş buluruz: *Şunu bil ki, hükümdarlık askerle, asker de altınla kudret kazanır, altın da bayındırlıkla ele geçer, bayındırlık ise adl ve insâfla yayılabilir. Onun için adl ü insâftan gâfil olma*. **Adâlet dâiresi** denilen bu formül Kutadgu Bilig'de daha açık ifade olunmuştur: *Memleket tutmak için çok asker ve ordu lâzımdır, askerini beslemek için de çok mal ve servete ihtiyâç vardır, bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar*."[23]

Osmanlı Devleti'nde ve toplumunda bu adalet dairesini sultanın döndürdüğü düşünülür, bu iş ondan beklenirdi. Adalet çarkının mekânı da saraydı. *Devr* işinin aksaması demek nizâm-ı âlemin tehlikeye girmesi demekti. Bu yüzden dairenin içindeki herkes hoşnut tutulmalı idi.

…hemîşe Rabb-i 'izzet-i ceberût ve Mâlik-i 'âlem-i mülk-i melekût ol **südde-i seniyye-i 'âliyetü'ş-şân**ı ve **'atebe-i 'aliyye-i sâmiyetü'l-mekân**ı **menât-ı nizâm-ı 'âlem** ve **medâr-ı mesâlih-i kâffe-i ümem** olmakdan hâlî kılmayup…**(1. Mektup)**

…Hak sübhânehu ve te'âlâ ve tevâturi 'ale'l-berâyâ berre ve tevâlî hazreti ol zâtı melek-sıfâtun zılâl-i devlet ü ikbâllerin basît-i 'âleme mebsût u memdûd ve atnâbı hıyâm-ı câh u celâllerin evtâd-ı huluvda merbût u ma'kûd kılıvirüp cemî'-i **mekâsıd-ı dîniyye vü dünyeviyye**lerin ve merâsıd-ı evleviyye vü uhreviyyelerin hayrlar ve sa'âdetler ile husûle karîn kılup 'atebe-i 'ulyâlarını **menât-ı nizâm-ı 'âlem** ve **medâr-ı mesâlih-i kâffe-i ümem** eyleye…**(14. Mektup)**

…hemîşe sürâdikât-ı câh u celâlde müreffehü'l-hâl olup **zılâl-i devlet-i sa'âdet-encâm mefârık-ı kâffe-i enâma şâmil ü mütenâvil** olmakdan hâlî olmaya…(**16. Mektup)**

…hazretleri **mevâ'id-i 'avârif-i 'aliyye-i hâkânî** ve **'avâ'id-i 'avâtıf-ı seniyye-i cihân-bânî**lerini **kâffe-i 'ulemâ-yı a'lâm ve 'âmme-i mevâlî-i 'izâm üzerine ifâza** buyurup…**(21. Mektup)**

…Hak sübhânehu ve te'âlâ hazreti zamîr-i münîr-i 'âlem-ârânuzı **mîzân-ı 'adl ü ihsân** ve mi'yâr-ı 'ilm ü 'irfân kılmışdur (…) Hak te'âlâ re'y-i münîrinüzi **menât-ı nizâm-ı 'âlem** ve **medâr-ı mesâlih-i kâffe-i ümem** itmekden zâ'il eylemeye…**(71. Mektup)**

(**'âmme**: herkes, her şey, hepsi **'avâ'id**: gelirler **'avârif**: iyilikler, armağanlar, bağışlar; eli açık kimseler **'avâtıf**: karşılıksız sevgiler, iyilik severlikler **cihân-bânî**: hükümdâra ait **enâm**: bütün mahlûklar; halk, insanlar **encâm**: nihâyet, son **ifâza**: bereketlendirme, taşacak derecede doldurma **kâffe**: hep, bütün **medâr**: bir şeyin döneceği, devredeceği yer; vesile, vasıta **mefârık**: başın tepe kısımları **mekâsıd**: niyetler, arzular, istekler **menât**: asacak, asılacak yer **mesâlih**: işler **mevâ'id**: sofralar **mevâ-**

lî: yüksek rütbeli âlimler, kadılar **mütenâvil**: alıp yiyen kimse **ümem**: ümmetler)

3. Saltanat ve Sultan

*Osmanlı padişahı, II. Mehmed'in şahsında klasik Osmanlı sultanı yahut Osmanlı padişahı imajına kavuşmuştur. II. Mehmed Osmanlı padişahı olarak, Oğuz Kağan soyundan gelmiş olmakla eski Türk **kağan**ını (Han), Müslüman bir hükümdar olarak klasik İslam geleneğinin **sultan**ını ve nihayet İstanbul'un fatihi sıfatıyla da Bizans geleneklerine göre Doğu Roma'nın **imparator**unu kendi şahsında birleştiriyordu. O halde Osmanlı padişahlık yahut sultanlık statüsü, hiç olmazsa klasik dönem için her üçünün bileşimi sayılabilir*. [24]

Ortaylı'ya göre de klâsik dönem Osmanlı pâdişâhı hem Türk **hakan**ı, hem müslüman **halife**si ve Roma **kayser**[25]i (kayser-i Rum) dir. Çünkü, Fatih'in Konstantiniyye'yi II. Roma İmparatorluğu'nun elinden almasıyla Osmanlı artık tarihin III. ve son Roma İmparatorluğu vasfını da eline almış oluyordu; bu son Roma İmparatorluğu da bir temel aktöre yani Müslüman Türk'e dayanıyordu.[26]

Kısacası, bir Türk hakanı olarak Osmanlı padişahı Arab'ın, Acem'in (İran ülkesinin) ve Rum'un (Roma İmparatorluğu'nun) sultanıdır.[27]

…mâlik-i mülk-i 'izz ü **sultân**î vâris-i tâc u taht-ı **hâkân**î…**(11. Mektup)**

…hâfız-ı bilâd-ı şark u garb mâhid-i mihâd-ı silm ü harb kâsiru'l-**ekâsire** ve kâsımu'l-**kayâsıra** mergam-ı umûrü'l-cebâbire **Kahramân**u'l-kurûm **sultânu'l-'Arabi ve'l-'Acemi ve'r-Rûm**…**(21. Mektup)**

…'atebe-i 'aliyye-i refî'atü'ş-şân ve südde-i seniyye-i menî'atü'l-erkân ki mu'affer-i cibâh-ı **kayâsıra**-i zemân ve mukabbel-i şifâh-ı **ekâsire**-i devrândur…(**25. Mektup)**

…Hak sübhânehu ve te'âlâ cellet 'azametuhu hazreti **hâkân**-ı rûy-ı zemîn halîfe-i Rabbü'l-'âlemîn halledallâhu te'âlâ zılâle saltanatuhu ilâ-yevmi'd-dîn hazretlerini…(**45. Mektup)**

(**ekâsire**: eski Acem pâdişâhları, kisrâlar **kayâsıra**: eski Roma ve Bizans hükümdârları, kayserler)

Yavuz Sultan Selim'in, hilâfet makamını Memlûkler'den alması ile Osmanlı padişahının otoritesi daha da artmıştır. *16. yüzyılda artık Osmanlı padişahının resmi ideolojideki yeri, halife-sultan olarak daha fazla bir kutsallık kazanmış, buna karşılık şeriat karşısındaki durumu İslam dünyası genelinde daha fazla sorumluluk gerektiren, buna paralel olarak daha büyük saygınlık kazandıran bir konuma yükseltmişti. Artık İslam'ın hamisi olan Osmanlı padişahı bu konumuyla dünyanın da sığınağı, yani kendine mahsus deyimiyle **padişah-ı âlem-penah** olmuştu; bu hüviyetiyle Yavuz Selim ve*

Kanuni Süleyman tarafından bütün ihtişamıyla canlandırıldı.[28] Osmanlı padişahı eski Türk devlet geleneğinde de temelini bulan bir anlayışla Tanrı'nın/Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, onun, şanı yüce halifesidir.

…hemîşe **zılâl-i saltanat-ı seniyye**leri kâffe-i enâm siyyemâ cumhûr-ı 'ulemâ-yı a'lâm üzerine memdûd ve atnâb-ı hıyâm-ı **hilâfet-i behiyye**leri evtâd-ı huluvda ma'kûd olup tedbîr-i münîr-i 'âlem-tâbınuz ile envâr-ı ma'delet-i zâhireleri meşârik u megâribde lâmi' ve âsâr-ı eyâlet-i bâhireleri bast-ı 'âlemde şâyi' ola…**(11. Mektup)**

…cenâb-ı sâhib-kırân-ı rûy-ı zemîn **zıllullâhi te'âlâ fi'l-arzîn**…**(21. Mektup)**

…cenâb-ı **sultân-ı rûy-ı zemîn** ve **halîfe-i Rabbü'l-'âlemîn**…(**42. Mektup)**

…Hak sübhânehu ve te'âlâ cellet 'azametuhu hazreti **hâkân-ı rûy-ı zemîn halîfe-i Rabbü'l-'âlemîn** halledallâhu te'âlâ zılâle saltanatuhu ilâ-yevmi'd-dîn hazretlerini …(**45. Mektup)**

…Hak sübhânehu ve te'âlâ hazreti **halîfe-i 'azîmü'ş-şân**ı ve sizi emîn-i dîn ü devlet ve yemîn-i mülk ü millet idüp…**(65. Mektup)**

(**behiyye**: güzel **fi'l-arzîn**: arzlarda, yerlerde **zıllullâh:** Allah'ın gölgesi)

Osmanlı resmî ideolojisinin siyaset anlayışının eski Türk, klâsik İslâm ve Bizans siyasî gelenekleri üzerine yapılandığı üzerinde durulmuştu. Burada, klâsik İslâm siyaset geleneğini oluşturan unsurların, İslâm'ın kendi iç dinamiklerinden gelen siyaset ve idare anlayışı ile Hind, Sâsânî (eski İran) ve Doğu Roma siyasî geleneklerinden oluştuğunu[29] belirtmek gerekir.[30] Hem eski Türk hem de klâsik İslâmî siyaset gelenekleri daha çok edebî *siyâset-nâme*ler ve *pend-nâme*[31]ler kanalıyla aktarılmıştır. Eski Türk siyaset geleneği ağırlıklı olarak Yusuf Has Hâcib'in 1069'da kaleme aldığı *Kutadgu Bilig*; klâsik İslâmî siyaset geleneği de *Kelîle ve Dimne*, *Kâbus-nâme*, *Siyâset-nâme* gibi eserlerden çıkarılmıştır.[32] Mâverdî'nin *El-Ahkâmu's-Sultâniyye*si de bu klâsik İslamî siyâset-nâme literatüründe Arap kökenli bir eser olarak yerini almaktadır.[33]

Yukarıda kaynakları verilen literatürde, *ideal devlet* ve *ideal sultan* modeli çizilmiş, sultanın karakteri, görevleri; sultan-reâyâ/tebaa ilişkisi idealize edilerek anlatılmıştır.

Kelîle ve Dimne'ye göre, raiyyetin güvenliliği padişaha ve memleket işinin düzende olması dindarlığa, akıl ve sebata ve adle bağlıdır. Hükümdar adâlet, acıma ve şefkat ile ve kötülere karşı otoritesini gösterme ve cezalandırma suretiyle mutluluğa ve dünyayı hükmü altına almayı başarır.[34] Kutadgu Bilig'de de *adâleti temsil eden hükümdarın vazifeleri şunlardır: 1.Para ayarını temiz tutmalı, 2. Halkı âdil kanunlarla idare etmeli ve kuvvetlinin zayıfı hükmü altına almasına meydan vermemeli, 3. Haydutları ortadan kaldırmalı, 4. Yolları açık ve emin tutmalı, 5. Herkese mertebe-*

sine göre muâmele etmeli.[35]

Ayrıca sultan İslâm topraklarını ve müslümanları içeriden ve dışarıdan her türlü tehlikeye karşı korumalı; fitne ve fesadı ortadan kaldırmalıdır.

…himâyet-i beyza-i İslâm ve ri‘âyet-i umûr-ı ‘asâkir-i zafer-fercâm ve **muhâfaza-i bilâd-ı şark u garb** ve **temhîd-i mebâdî-i silm ü harb** ‘ale’l-ıtlâk ‘uhde-i ‘aliyyenüze düşmişdür…(**7. Mektup)**

…**ihyâ-yı merâsim-i ‘adl ü dâd** ve **itfâ-yı nâ’ire-i şerr ü fesâd** ve **temhîd-i mebânî-i emn ü emân** ve **teşyîd-i mebânî-i râhat u itmi’nân** için âfâka münteşir olan ahkâm-ı şerîfe-i lâmi‘atü’l-envârlarından eşi‘‘a-i fazl u kemâl iktibâs itmişdür…**(11. Mektup)**

…bundan akdem kitâb-ı kerîm-i ‘azîmü’ş-şân ve hitâb-ı cesîm-i bâhirü’l-bürhân ile ol bed-baht-ı le’îm ve şeytân-ı racîmün **bilâd-ı İslâmiyyede izhâr-ı fitne vü fesâd ve ibrâz-ı ahkâm-ı küfr ü ilhâd itmek** için eknâf-ı memâlikde olan meredesine gönderdügi ‘alâ’im-i küfr ü dalâl ve netâ’ic-i fikr-i muhâl irsâl buyurılmış (…) **mercûdur ki feth-i mübîne işâret-i ‘aliyye ve beşâret-i seniyye olup ol enbiyâ-yı kirâm ve rüsül-i ‘izâm ‘aleyhimu’s-salâtu ve’s-selâm hürmetine ol bed-bahtı bi’l-külliyye helâk idüp rûy-ı zemîni şerr ü fitnesinden bi’l-külliyye pâk eyleye**…(**28. Mektup. Kızılbaş** tarafından ma‘sûm hacca giderken zuhûr iden i‘lâm olındukda yazılan cevâbdur**)**

…müşeyyid-i erkân-ı şer‘-i mübîn ve mümehhid-i ahkâm-ı dîn-i metîn **bâsıt-ı bisât-ı emn ü emân nâşir-i ahkâm-ı ‘adl ü ihsân** mâlik-i memâlik-i şark u garb müdebbir-i umûr-ı silm ü harb **hâfız-ı bilâdullâh hâmî-i ‘ibâdullâh** a‘nî cenâb-ı sultân-ı maşrıkayn ve hâkân-ı hâfıkayn…(**42. Mektup)**

(**bilâd**: beldeler, memleketler, şehirler **bilâdullâh**: Allah’ın beldeleri; dâru’l-İslâm **bi’l-külliyye**: büsbütün, tamamıyla **dâd**: adâlet, doğruluk; ihsan, vergi **emân**: eminlik, korkusuzluk **‘ibâdullâh**: Allah’ın kulları **ilhâd**: Allah’a inanmaktan vazgeçme; İslâm’dan ayrılma **itfâ**: söndürme, dindirme, bastırma **itmi’nân**: emin olma, güvenme, inanma **mebâdî**: başlangıçlar, ilkler; prensipler **mebânî**: binâlar, yapılar, temeller **nâ’ire**: ateş, alev, sıcaklık **nâşir**: dağıtan, yayan, saçan **silm**: barış, barışıklık **temhîd**: yayma, döşetme; düzenleme **teşyîd**: yükseltme; sağlamlaştırma)

Nizâmü’l-Mülk, Siyâset-nâme’de hükümdar için gerekli vasıfları (hasletleri) şöyle sıralar: Hayâ, hüsnü’l-hulk, hilm, af, tevâzu, sahâvet, sıdk, sabr, şükr, rahmet, ilm, akl ve adl. Yine ona göre, beylere yakışmayan huylar şunlardır: Hıkd, hased, kibr, gazab, şehvet, hırs, emel, lucâc, durûg, bahl, hûy-ı bed, zulm, hodgâmî, şitâb-zedegî, nâ-sipâsî ve sebük-sârî.[36]

…lâ-cerem **kemâl-i tedebbür ü tefekkür ü hazer** olup her husûsda ‘âkıbetin

mülâhaza-i tâmme eylemeyince bir cânibe cereyân eylemeyesin. Himâ-yı hükûmetinde ehvenen tavâ'if-i muhtelifenün içinde **tâ'ife-i sulehâ vü 'ulemâ vü fukarâ ile musâhabet idesin mukâyelelerinde li'ân idesin**. Cemî'-i umûrunda Hak sübhânehu ve te'âlâ hazretine **tevekkül** ve **kazâyâ-yı şer'iyyeden te'emmül** ve **halkun la'niyyetine tahammül** idesin. **Tehettük ü televvünden hazer idesin**…**(91. Mektup)**

…Benüm şâhum sana üç vasiyyetüm vardur. Biri budur kim **cümle emründe te'emmül** ve biri dahı budur kim **hâkim oldugınuz haysiyyetle izdihâm-ı 'avâma tahammül** ve biri dahı budur kim **lutf-ı Hakka tevekkül**. Ve's-selâm yâ şâh…(**92. Mektup)**

(**hazer**: sakınma, kaçınma, korunma **izdihâm-ı 'avâm**: halkın bir araya gelerek kalabalık oluşturması **kazâyâ-yı şer'iyye**: şer'î meseleler, dâvâlar **la'niyyet**: bayağılık, basitlik, lanetlilik **li'ân**: lanetleşme **mukâyele**: tartışma, zıtlaşma, münâkaşa etme **musâhabet**: konuşma, görüşme, sohbet etme **tedebbür**: arkasını, sonunu düşünme **te'emmül**: iyice, etraflıca düşünme **tehettük**: utanmazlıktan üzüntü duymama; ar damarı çatlama **televvün**: renkten renge girme; döneklik, kararsızlık)

4. Reâyâ (Berâyâ/Tebaa), Halk

Yukarıda da görüldüğü üzere reâyâ (berâyâ/tebaa) yani yönetilen kesim, mutlak otoritenin (sultanın) idaresi altındaki tüm insanlar, adalet dairesinin en önemli ve temel unsurudur. Reâyâ, sisteme itaatli bir şekilde üretim gerçekleştirmezse daire işlemez hale gelir, düzen bozulur. Ancak, reâyânın da sultandan beklentileri vardır: Adalet, ihsan, lütuf, himâye, muhâfaza, işi ehline verme vb. Sultandan beklenen *muamele şer'î deyimiyle* ***emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker*** *(iyiliği emredip kötülükten sakındırma) prensibi içerisinde yapılmak zorundadır. Bu sebeple Osmanlı padişahı, sayesinde hükümranlığını icra edebildiği reayayı* ***vediatullah*** *(Allah'ın emaneti) telakki etmekle yükümlüdür*[37]

…hemîşe sürâdikât-ı câh u celâlde müreffehü'l-hâl olup **zılâl-i devlet-i sa'âdet-encâm mefârık-ı kâffe-i enâma şâmil ü mütenâvil olmak**dan hâlî olmaya…(**16. Mektup)**

…hazretleri **mevâ'id-i 'avârif-i 'aliyye-i hâkânî ve 'avâ'id-i 'avâtıf-ı seniyye-i cihân-bânîlerini kâffe-i 'ulemâ-yı a'lâm ve 'âmme-i mevâlî-i 'izâm üzerine ifâza buyurup**…**(21. Mektup)**

…'ilm-i şerîfe pûşîde degüldür ki Hak sübhânehu ve te'âlâ hazretinün hâkim olan kullarına evâmir-i şerîfesi icmâl üzerine *İnnellâhe ye'murukum en tu'eddu'l-emânâti ilâ-ehlihâ ve izâ hakemtum beyne'n-nâsi en tahkumû bi'l-'adl*[38] âyet-i kerîmesinde mündericdür. **_öyle ki bu âyet-i kerîme mûcebi üzerine her mansıbı ehline tevcîh**

idüp her bâbda ‘adlile hükm idesiz ve itdüresiz…**(48. Mektup)**

…Hak sübhânehu ve te‘âlâ hazreti halîfe-i ‘azîmü’ş-şânı ve sizi **emîn**-i dîn ü devlet ve **yemîn-i** mülk ü **millet** idüp…**(65. Mektup)**

…Hak sübhânehu ve te‘âlâ hazreti **zamîr-i münîr-i ‘âlem-ârânuzı mîzân-ı ‘adl ü ihsân ve mi‘yâr-ı ‘ilm ü ‘irfân kılmışdur (**…) Hak te‘âlâ **re’y-i münîrinüzi menât-ı nizâm-ı ‘âlem ve medâr-ı mesâlih-i kâffe-i ümem** itmekden zâ’il eylemeye… **(71. Mektup)**

(**‘âlem-ârâ**: âlemi, dünyayı süsleyen **emîn**: güvenilir, emniyet sahibi **mansıb**: devlet hizmeti, memûriyet; makam, rütbe **mi‘yâr**: ölçü **münîr**: nurlandıran, ışık veren **re’y**: görüş; fikir, düşünce **yemîn**: sağ taraf, sağ el **zamîr**: iç, iç yüz; kalp, vicdan)

Osmanlı *devlet-i aliyye*sinin nazarında reâyâ, merkezî otoriteye tam itaat etmeli, devletin işlerine karışmamalı, devletle karşı karşıya gelmekten kaçınmalı, bağlı bulunduğu yerden izinsiz ayrılmamalıdır. Reâyâ, kendi nizam ve bekasının ancak devlet-i aliyyenin ayakta kalmasıyla mümkün olabileceğini düşünür.[39] İdeal reâyâ, fitne ve fesat çıkarmaktan ve buna sebep olmaktan olabildiğince kaçınır; hayatta olduğu müddetçe devletinin bekâsı, devlet idarecilerinin saadeti için, samimî bir şekilde sürekli dua eder. Ancak böyle bir reâyâ ile nizâm-ı âlemi sağlamak, adalet çarkını döndürmek, yüce devleti ayakta tutmak mümkün olabilir.

…hânkâh-ı hicret ve savma‘a-i ‘uzletde hidmet-i kadîme-i lâzimemüz olan **da‘vât-ı devlet-i ebed-efzûn** ve **tahiyyât-ı ‘izzet-i sa‘âdet-makrûn**a kâffe-i evkâtda ve ‘âmme-i sâ‘âtda tazarru‘ u huzû‘ ve sekânet ü huşû‘ birle müdâvemet ü muvâzabet ihtiyâr olındı…**(1. Mektup)**

…mâ-dâm ki menzil-i hayâtda mukîm ve dest-i mekârihden selîmüz **du‘â-yı devletde devâm** ve **makâm-ı ihlâsda kıyâm** üzerineyüz…(**35. Mektup)**

…vazîfe-i dâ’ime ve farîza-i lâzimemüz olan **hidmet-i du‘âda taksîre ruhsat yokdur. Mâ**-dâm ki kayd-ı hayâtda olavuz **du‘âda kâ’im** ve **hidmetde dâ’im**üz… **(45. Mektup)**

(**da‘vât**: duâlar **hânkâh**: tekke **huşû‘**: tevâzu, gönül alçaklığı **huzû‘**: alçak gönüllülük **makrûn**: yakın, yaklaşmış; ulaşmış **mekârih**: dertler, sıkıntılar **mukîm**: ikâmet eden, oturan **muvâzabet**: bir işle devamlı uğraşma **savma‘a**: ibâdet yeri, tekke **sekânet**: gönül dinginliği, rahatlık **tahiyyât**: hayır duâda bulunmalar **tazarru‘**: kendini alçaltarak yalvarma **‘uzlet**: yalnızlık köşesine çekilme)

Osmanlı resmî ideolojisini oluşturan devlet, saltanat, sultan, reâyâ/halk, nizâm-ı âlem, adâlet unsur ve kavramları hem resmî anlayışta, hem de yazılı metinlerde hep bir arada ve iç içe girmiş bir şekilde yer almaktadır. Çünkü bu unsur ve kavramların hayâtiyeti birbirini gerekli ve şart kılmaktadır. Mektup metinlerinde de bu durum

açık bir şekilde dikkati çekmektedir.

Aynı şekilde, aşağıda görülecektir, resmî ideolojinin *siyâsî* temelini meydana getiren bu unsur ve kavramlar, zihniyetin İslâm, cihâd ve gazâ gibi, *dinî* altyapısını oluşturan unsurlarla beraberlik ve bütünlük arz etmektedir. Bu, daha önce de bahsedildiği gibi, Osmanlı devlet zihniyetinde siyaset ile dinin yekvücut olduğu anlayışından kaynaklanmaktadır.

B. Dinî Nitelikli Olanlar

1. İslâm

Osmanlı toplumunda daha çok halk arasında tarikatların etkisiyle mistik İslâm yaşanıyordu. Buna karşılık devletin resmî ideolojisinde yer alan İslâm, ehl-i sünnetin ve bilhassa Hanefî mezhebinin referans olduğu kitâbî İslâm'dı. Devlet bu İslâm anlayışını medreseler ve ulemâ aracılığıyla sağlayıp destekliyor; onun hukukî boyutu *şerîat*ı da *örfî hukuk* ve devlet geleneklerini meşrulaştıran bir araç olarak kullanıyordu. Bir yandan da padişahlar tarikat şeyhlerinin gönüllerini hoş tutarak, halkı dinî-siyâsî açıdan kontrol altında tutmaya çalışıyorlardı.

Osmanlı Devlet anlayışında her şeyin, bu arada dinin de devlet için olduğu daha önce ifâde edilmişti. Fatih Sultan Mehmed medreselerin ve ulemânın başı olan şeyhülislâmı siyasî ve bürokratik açıdan kendine bağlayarak dünyevî otoritesini dinî otorite ile destekleyip güçlendirmiştir. Yavuz Sultan Selim'le beraber bu güce bir de *hilâfet* eklenmiştir ki bu, Osmanlı sultanına, hem medreseler ve ulemâ aracılığıyla sünnî-Hanefî İslâm'ı, hem de halîfelik yoluyla tüm müslümanları tek merkezden idare etme imkânı sağlamıştır. sünnî-Hanefî İslâm'ın, devletin resmî ideolojisinin temel direklerinden biri olması, devlet idaresinde ehl-i sünnet çizgisi dışında yer alan müslüman gruplara karşı bir antipatik tavrın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bilhassa şiîliği devletinin resmî mezhebi ve siyaset aracı yapan Safevî İran'ına karşı ehl-i sünnet anlayışı çok keskin bir şekilde yorumlanmış, Osmanlı topraklarında şiî ve heterodoks müslüman zümreler zındık ve sapkınlıkla yargılanmış, faâliyetleri sıkı bir takibe alınmıştır.[40]

Osmanlı resmi ideolojisinde İslam, bir taraftan İslamlaştırmada değil, siyasi hâkimiyetin yayılmasında ideolojik bir araç rolünü üstlenirken, diğer taraftan bu hüviyetiyle, merkezi yönetimin bir siyaset aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte, onun devlet kontrolündeki bu konumu, Osmanlı Devleti'nin bir teokrasi devleti olduğu şeklindeki nisbeten yaygın kanaatin gerçeğe uymadığının en açık göstergesi olarak algılanmalıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde İslam, yukarıda belirtilmeye çalışıldığı üzere, devletin dışında ve devlete hâkim bir konumda değil, devletin kontrolünde ve devlete bağımlıdır.[41]

…mercûdur ki 'asker-i İslâm mansûr u muzaffer olup ol diyâr-ı müteyemmene **ehl-i bid'at u dalâl**ün **i'tikâd-ı bâtıl** ve **mezheb-i 'âtıl**ları televvüsinden pâk ü mutahhar olup âsâr u **ahkâm-ı şerî'at** ve envâr-ı **mezheb-i ehl-i sünnet**le ma'mûr u münevver ola…**(24. Mektup)**

…bundan akdem kitâb-ı kerîm-i ‘azîmü’ş-şân ve hitâb-ı cesîm-i bâhirü’l-bürhân ile ol bed-baht-ı le’îm ve şeytân-ı racîmün bilâd-ı İslâmiyyede izhâr-ı **fitne vü fesâd** ve ibrâz-ı ahkâm-ı **küfr ü ilhâd** itmek içün eknâf-ı memâlikde olan meredesine gönderdügi ‘alâ’im-i **küfr ü dalâl** ve netâ’ic-i fikr-i muhâl irsâl buyurılmış. Gelüp vusûl buldukda dâ’ire-i ‘ukûl u efhâmda hâric-i ‘acâ’ib ü garâ’ib müşâhede olınup Hak sübhânehu ve te‘âlâ hazretinün hikem-i hafiyyesinde tahayyür olındı. Sâbıkan bunlarun **mezheblerinün butlânı** azharu mine’ş-şems iken **tarîk-i Hakk**a sülûk itmedüklerinden istigrâb olınur idi. _imdi kendilerini **Hak üzere i‘tikâd** itdüklerinden gayrı **ehl-i İslâm**ı dahı kendileri gibi itmek sevdâ idindükleri görildi (…) Mercûdur ki feth-i mübîne işâret-i ‘aliyye ve beşâret-i seniyye olup ol enbiyâ-yı kirâm ve rüsül-i ‘izâm ‘aleyhimu’s-salâtu ve’s-selâm hürmetine ol bed-bahtı bi’l-külliyye helâk idüp rûy-ı zemîni **şerr ü fitne**sinden bi’l-külliyye pâk eyleye…(**28. Mektup. Kızılbaş** tarafından ma‘sûm hacca giderken zuhûr iden i‘lâm olındukda yazılan cevâbdur**)**

…bunca zemândan beri **fitne**-i mezbûre ahbâr-ı mütevâtire ile kâffe-i ehl-i İslâm içinde meşhûr u ma‘rûf olmak nâmûs-ı **‘ilm ü dîn**i ve hürmet-i **şer‘-i mübîn**i pây-mâl itmekde kifâyet eylemez mi dirler yâhud **merâtib-i ‘ulûm u ma‘ârîf** yeksân olup hazret-i Fahr-ı ‘âlemün sallallâhu ‘aleyhi ve sellem **sünnet-i seniyye**leri üzerine sâbit-kadem olup ehâsin-i **‘ulûm-ı zâhire vü bâtıne**de mehâsin-i a‘mâl-i bârize vü kâminede veresesi olan **‘ulemâ-yı Rabbâniyye** ile mücerred şeref-i menâsıb-ı ‘aliyye ile müşerref olan her ma‘rûfü’l-hâl kimesne ‘ırz u nâmûsda ber-â-ber mi sanurlar…**(50. Mektup)**

(**‘âtıl**: boş, faydasız **butlân**: bâtıllık, boşluk, çürüklük **dalâl**: doğru yoldan sapma **merâtib**: rütbeler, dereceler)

2. Cihâd ve Gazâ

Îlâ-yı kelimetullâh (Allah’ın adını yüceltme) temel kavramı üzerine kurulan cihâd ve gazâ ideali, Osmanlı Devleti’nin kurulup yayılmasında ve bir imparatorluk haline gelmesinde çok etkili olmuştur. Önceleri sadece küffâr memleketlerine karşı kullanılan bu ideal, daha sonra yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı şiî-Safevî İran’ı ile onun dinî ve siyasî etkisinde bulunup *râfizî*, *zındık* gibi kelimelerle tanımlanan heterodoks zümrelere karşı da kullanılmıştır. Kuruluşundan dağılış devrine kadar *cihâd ve gazâ devleti* olarak kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu, cihâd ve gazâ siyasetini sadece *fetih* amaçlı kullanmamış; ondan, ortaya çıkan tüm fitne ve fesat odaklarını dağıtıp *nizâm-ı âlem*i ve âsâyişi sağlama gayretlerinde istifade etmiştir.[42]

…**himâyet-i beyza-i İslâm** ve ri‘âyet-i umûr-ı ‘asâkir-i zafer-fercâm ve **muhâfaza-i bilâd-ı şark u garb** ve **temhîd-i mebâdî-i silm ü harb** ‘ale’l-ıtlâk ‘uhde-i ‘aliyyenüze düşmişdür…**(7. Mektup)**

…**ihyâ-yı merâsim-i ‘adl ü dâd** ve **itfâ-yı nâ’ire-i şerr ü fesâd**a ve temhîd-i me-

bânî-i emn ü emân ve teşyîd-i mebânî-i râhat u itmi'nân içün âfâka münteşir olan ahkâm-ı şerîfe-i lâmi'atü'l-envârlarından eşi''a-i fazl u kemâl iktibâs itmişdür…**(11. Mektup)**

…leyl ü nehâr 'ale'd-devâm ve'l-istimrâr nefs-i kerîmenüz ile tertîb-i umûr-ı **gazâ vü cihâd** ve tedbîr-i mesâlih-i 'ibâd ve i'dâd-ı âlât-ı harb u kıtâl ve ihzâr-ı edevât-ı darb u nizâl idüp cemî'-i evkâtınuz **i'lâ-yı kelimetullâh**a masrûf olup 'âmme-i müslimîne lâ-siyyemâ kâffe-i muhlisîne mu'âvenet ü muzâheretinüz vâcib olmagın…**(18. Mektup)**

…lâkin bu **gazâ-yı sa'âdet-nümâ**da verâ-yı revâk-ı kümûnda olan ahkâm-ı şecâ'at-i celiyye ve âsâr-ı şehâmet-i 'aliyye zuhûr u bürûz idüp **i'zâz-ı dîn-i İslâm** ve **i'lâ-yı a'lâm-ı şer'-i seyyidü'l-enâm**dan yed-i beyzâ ve âyât-ı kübrâ izhâr idüp hadem ü haşem ve etbâ' u eşyâ' mübâşeret ü tasaddî idicek umûr-ı hâ'ile ve devâhî-i nâzileye bi'z-zât müdâvele idüp mezâyık-ı kürûb-ı müşkileye ve me'ârik-i hurûb-ı mu'zılaya nefs-i kerîmenüz ile iktihâm u ihtimâm idüp **i'lâ-yı a'lâm-ı dîn-i kavîm**-de hudûd-ı beyândan bîrûn ahbâr-ı meserret-âsârınuz istimâ'ı ile mahabbet ü ihlâsımuz ez'âf-ı muzâ'afa ziyâde olup…**(63. Mektup)**

…kudreti olana hem nefsi ile hem mâlı ile **cihâd** farzdur…**(78. Mektup)**

(**i'zâz**: saygı gösterme, ağırlama **kavîm**: doğru, dürüst; ayakta, dik **nümâ**: gösteren, bildiren)

3. Dârü'l-Harb ve Dârü'l-İslâm

İslâm devlet ve hukuk gelenekleri yeryüzünü *dârü'l-harb* ve *dârü'l-İslâm* olmak üzere ikiye ayırır. Hıristiyan ve gayr-ı müslim memleketler *dârü'l-harb* adı ile anılarak Osmanlı'nın gazâ ve cihâd siyasetinin temel hedefi durumunda bulunmuştur. Müslüman âlemi de *dârü'l-İslâm* şeklinde isimlendirilmiştir. Osmanlılar Müslüman devletlerle geçerli bir sebep olmadıkça savaşmamıştır. Bu sebeplerin en önemlileri, Osmanlı memleketinde huzursuzluk çıkarmak ve Osmanlıya karşı Hıristiyan devletlerle müttefik olmaktı. Hıristiyan topraklarına yönelik fetihlerin amacı ise dârü'l-harbi İslâmlaştırmak değil, Osmanlı devlet ve din (İslâm) anlayışının, resmî ideolojisinin hâkimiyeti altına almaktı.[43]

…ba'de-zâlik ser-hadd-i **diyâr-ı İslâmiyye** ve aksâ-yı memâlik-i mahmiyyede cenâb-ı şerîfinüz dîn-i İslâmun sedd-i sedîdi ve rükn-i sermedi olup…**(18. Mektup)**

…mercûdur ki 'asker-i İslâm mansûr u muzaffer olup ol **diyâr-ı müteyemmene** ehl-i bid'at u dalâlün i'tikâd-ı bâtıl ve mezheb-i 'âtılları televvüsinden pâk ü mutahhar olup âsâr u ahkâm-ı şerî'at ve envâr-ı mezheb-i ehl-i sünnetle ma'mûr u münevver ola…**(24. Mektup)**

…bundan akdem kitâb-ı kerîm-i 'azîmü'ş-şân ve hitâb-ı cesîm-i bâhirü'l-bürhân

ile ol bed-baht-ı le'îm ve şeytân-ı racîmün **bilâd-ı İslâmiyye**de izhâr-ı fitne vü fesâd ve ibrâz-ı ahkâm-ı küfr ü ilhâd itmek içün…(**28. Mektup)**

…mâlik-i memâlik-i şark u garb müdebbir-i umûr-ı silm ü harb hâfız-ı **bilâdullâh** hâmî-i 'ibâdullâh a'nî cenâb-ı sultân-ı maşrıkayn ve hâkân-ı hâfıkayn…(**42. Mektup)**

(**müteyemmene**: uğurlu, kutlu, mübârek)

Sonuç

Temelini *din ve devlet* unsurlarının oluşturduğu Osmanlı resmî ideolojisinin, merkeziyetçi bir devlet görüşünü idealize ettiği anlaşılmaktadır. 15. yüzyıl ortalarında temelleri atılan bu ideoloji çok zengin devlet ve siyaset geleneklerinden beslenerek 16. yüzyılda iyice oturmuş ve kristalleşmiştir. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi de Osmanlı'nın bu klâsik çağını üst düzeyde bir din ve devlet adamı olarak idrâk etmiş; hukuk alanında yaptığı düzenlemelerle ve verdiği kritik fetvâlarla resmî ideolojinin kemikleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Ebussuûd Efendi'nin çoğu padişah, şehzâde, veziriâzam, hanedan üyesi ve devletin ileri gelenlerine yazdığı mektuplarda kullandığı ifadelerden, çok saygın bir mevki ve makama sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mektupların sadece yüzeysel bir şekilde okunması durumunda bile, Osmanlı resmî ideolojisini oluşturan unsur ve kavramların, kelime katarı halinde göz önünden akıp gittiği fark edilecektir. Kelimelerin anlam dünyalarına inildiğinde görülecektir ki Ebussuûd Efendi, Osmanlı resmî ideolojisini mükemmel bir şekilde özümsemiş, ona gönülden bağlanmış bir idealisttir. Türkçe mektuplarının yanında Arapça mektuplarının da ayrıntılı bir muhteva incelemesine tâbi tutulması durumunda Osmanlı tarih ve sosyal hayatı hakkında önemli ipuçlarına ulaşılacaktır.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmet: *"Ebüssuûd Efendi"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.10, İstanbul 1994, s.365-371.

AYAN, Dursun: *"Osmanlı'da İdeoloji İzleri (Folklor ve Edebiyyattan Örnekler)"*, Düşünen Siyaset, S.7-8, Ağustos-Eylül 1999, s.165-210.

DAĞLAR, Abdülkadir: *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi, 2001.

DEMİR, Abdullah: *Şeyhülislam Ebussuud Efendi (Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu)*, Ötüken, İstanbul 2006.

DEVELLİOĞLU, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (23. Baskı), Aydın, Ankara 2006.

DURMUŞ İsmail - KANAR Mehmet - KURTULUŞ Rıza - UZUN Mustafa: *"İnşâ"*, İslâm Ansiklopedisi, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s.334-339 (İsmail Durmuş, *"Arap Edebiyatı",* s.334-337; Mehmet Kanar - Rıza Kurtuluş,*"Fars Edebiyatı",* s. 337-

338; Mustafa Uzun, *"Türk Edebiyatı",* s. 338-339.).
ERGİN, Muharrem: Oğuz Kağan Destanı,(Tercüme-Metin-Sözlük), Hülbe, İstanbul 1988.
İNALCIK, Halil: Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren, İstanbul 2000.
KAPLAN, Mahmut: *"Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-name Yazan Şairler ve Eserleri I*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.3, Van 1992.
KILIÇ, Atabey: *"Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Manzum Bir Mektubu"*, Eski Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar, Laçin, Kayseri 2001, s.51-72. (*"Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Manzum Bir Mektubu",* Türk Dünyası Araştırmaları, S.101, Nisan 1996, s.193-204.)
KILIÇ, Atabey: *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Akademi, İzmir 2005.
KORTANTAMER, Tunca: "*Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu"*, Osmanlı Araştırmaları, C. XI, İstanbul 1991, s. 215-228.
Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli, (Hazırlayanlar: Ali Özek - Hayrettin Karaman - Ali Turgut - Mustafa Çağrıcı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1997.
OCAK, Ahmet Yaşar: *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (15-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999
ORTAYLI, İlber: *Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek*, Timaş, İstanbul 2006.
REDHOUSE, Sir James W.: *Turkish and English Lexicon*, Çağrı, İstanbul 2001.
TÖKEL, Dursun Ali: *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar (Şahıslar Mitolojisi)*, Akçağ, Ankara 2000.
TUNÇ, Ayfer: *"Mektup mahrem mi?"*, (Söyleşi: Turgut Ağar - Füsun Akatlı - Turgut Çeviker - Ahmet Oktay), Kitaplık, S.48, Temmuz-Ağustos 2001, s.22-36.

---

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Ayfer Tunç, *"Mektup mahrem mi?"*, (Söyleşi: Turgut Ağar-Füsun Akatlı-Turgut Çeviker-Ahmet Oktay), Kitaplık, S.48, Temmuz-Ağustos 2001, s.22-36.

2 İnşâ ve münşeâtın gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *"İnşâ"*, İslâm Ansiklopedisi, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s.334-339 (İsmail Durmuş, *"Arap Edebiyatı",* s.334-337; Mehmet Kanar-Rıza Kurtuluş, *"Fars Edebiyatı",* s. 337-338; Mustafa Uzun, *"Türk Edebiyatı",* s. 338-339.).

3 Osmanlı dönemine ait mektupları değerlendirmeye örnek olması için mensur ve manzum iki farklı mektup incelemesini burada zikretmek gerekir: Tunca Kortantamer, "*Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu"*, Osmanlı Araştırmaları, C. XI, İstanbul 1991, s. 215-228(Nev'î Efendi bu mektubunda şiiri ve şairleri tahkir eden, sanat zevkinden yoksun, kaba birisi olan Sadrazam Sinan Paşa'ya, edebî özellikleri çok yüksek bir üslupla alay ederek ders verir.); Atabey Kılıç, *"Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Manzum Bir Mektubu"*, Eski Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar, Laçin, Kayseri 2001, s.51-72 (Türk Dünyası Araştırmaları, S.101, Nisan 1996, s.193-204.)(*Mesnevî tarzında yazılmış olan bu mektup, 96 beyittir. Neylî'nin taşrada yani İstanbul hâricindeyken kaleme aldığı belli olan bu mesnevîde, ağırlıklı olan duygu gurbettir. Gurbete düşen her insanda olduğu gibi, Neylî de dertleşecek, hasbihâl edecek bir dost arar. Şairimiz kalemine, hasret çekenlere bir arkadaş, dost gelsin şeklinde hitab ederek söze girer. Yanında hem-derdi olmadığı için kalemiyle söyleşmeye, ayrılık hakkında dedi-kodu yapmaya başlar*. Kılıç, s.59-60).

4 Abdülkadir Dağlar, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi, 2001.

5 Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi (Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu)*, Ötüken, İstan-

bul 2006, s.21-27.

6 Demir, s.27-34.

7 Ahmet Akgündüz, *"Ebüssuûd Efendi"*, İslâm Ansiklopedisi, C.10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, s.365-366.

8 Akgündüz, s.367.

9 Akgündüz, s.368.

10 Demir, s.77-190.

11 Demir, s.41-52.

12 Ayan, s.176.

13 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (15-17. Yüzyıllar)*, (2. baskı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.71-105 ("Osmanlı Resmi İdeolojisi veya *Daire'nin İçi* ").

14 Ocak, s.104-105.

15 Ocak, s.71.

16 Ocak, s.74-78.

17 Ocak, s.82-103.

18 Ebussuûd Efendi'nin Türkçe mektuplarından yapılan alıntılarda, Osmanlı resmî ideolojisi ile ilgili temel kavram ve unsurlarla ilgili kelimeler **koyu** renk tonuyla yazılmış; sonunda da bu kelimelerin anlamları verilmiştir. Yine alıntıların sonunda, mektupların yukarıda adı geçen çalışmamızdaki sırası belirtilmiş, ayrıca sayfa numaraları verilmemiştir.

19 Ocak, s.83.

20 Ocak, s.83-84.

21 Muharrem Ergin, *Oğuz Kağan Destanı*, Hülbe, İstanbul 1988, s.32. (Ben sizlere oldum kağan/ Alalım yay ile kalkan/ Nişan olsun bize buyan/ Bozkurt olsun (bize) uran/ Demir kargı olsun orman/ Av yerinde yürüsün kulan/ Daha deniz, daha müren/ Güneş bayrak, gök kurıkan (*çadır*) (Ergin. s.17)

22 Ocak, s.84.

23 Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet,* Eren, İstanbul 2000, s.15.

24 Ocak, s.85.

25 Osmanlı sultanı, Ebussuûd Efendi'nin mektuplarında, örneğin 21 ve 25. mektuplarda Rum kayserlerini (**kayâsıra**) dağıtan, kıran; onlara baş eğdiren özellikleri ile dikkat çekmektedir. Fatih Sultan Mehmed, asırlarca feth edilemeyen Konstantiniyye'yi almış, bu üstün başarısıyla, hem Roma devlet geleneklerini hem de köklü kayserlik geleneğini tevârüs etmiştir. Yani tabir câizse, Doğu Roma (Bizans)'nın yeni "kayser"i, bir müslüman ve Türk'tür.

26 İlber Ortaylı, *Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek*, Timaş, İstanbul 2006, s.183.

27 Osmanlı'da devlet geleneğinin, ideal yönetici tipini belirlemede kadîm Acem devlet ve siyaset geleneğinden etkilendiği malumdur. Bu, gerek **pâd-şâh** kelimesinin *sultân* ve *hân* ile bir arada, gerekse Acem kökenli mitolojik ve efsanevî şahıs isimlerinin diplomatik yazışmalarda, mektup elkaplarında teşbih amaçlı kullanılmasından anlaşılmaktadır. 21.Mektup'ta da görüleceği üzere Osmanlı sultanı korkusuzluğu, kuvveti, cengâverliği sebebiyle Pişdâdiyân sülâlesinden **Kahramân**'a benzetilmiştir. Aynı mektupta, Sâsânî dönemi hükümdarlarına verilen lakaplardan *kisrâ*nın çoğulu **ekâsire** kulanılmış, Osmanlı sultanının, tüm kisrâları kırıp geçirdiğinden bahsedilmektedir (Burada **ekâsire** tabiriyle, muhtemelen, yine İran devlet geleneğinden Safevî hükümdarları/şahları da kastedilmektedir.)
*...cenâb-ı nâmûs-ı esrâr-ı saltanat-ı zehrâ ve kâmûs-ı bihâr-ı hilâfet-i garrâ emîn-i dîn ü devlet ve yemîn-i mülk ü millet rükn-i râsih ve 'ilm-i şâmih Âsaf-ı **Cem**-iktidâr a'nî cenâb-ı vezîr-i **Ferîdûn**-vekâr hazretleri...**(42.Mektup)*** Bu mektupta da Osmanlı sultanı, Pişdâdiyân sülâlesinden dördüncü pâdişâh **Cemşîd/Cem**'e; veziri de ağırbaşlılığı itibariyle, yine İran'ın çok uzun yıllar tahtta kalan hükümdarı **Ferîdûn**'a benzetilmiştir. Acem/ İran mitolojik ve efsânevî şahsiyetleri hakkında daha geniş için bkz. Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar (Şahıslar Mitolojisi)*, Akçağ, Ankara 2000, s.114-272.

28 Ocak, s.88-89.

29 Ocak, s.77.

30 Bu durumda Osmanlı Devleti, siyaset geleneğini ve resmî ideolojisini oluştururken Roma İmparatorluğu siyaset ve devlet anlayışını hem Klâsik İslâm siyaset geleneği üzerinden dolaylı ve rafine/İslâmize olarak, hem de Bizans kanalıyla doğrudan tevârüs etmiş demektir.

31 Nasihatnâme türü hakkında geniş bilgi için bkz. Mahmut Kaplan, *"Divan Edebiyatında Manzum Nasihat-name Yazan Şairler ve Eserleri I"*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bi-

limler Dergisi, C.3, S.3, Van 1992. Ayrıca bir pendnâme incelemesi için bkz. Atabey Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Akademi, İzmir 2005, s.13-94.

32 İnalcık, s.11-23(Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri).

33 Ocak, s.77.

34 İnalcık, s.15.

35 İnalcık, s.16.

36 İnalcık, s.19.

37 Ocak, s.91.

38 *Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder* . Nisâ, 58.

39 Ocak, s.92.

40 Ocak, s.92-96; İnalcık, s.39-43.

41 Ocak, s.96.

42 Ocak, s.96-100.

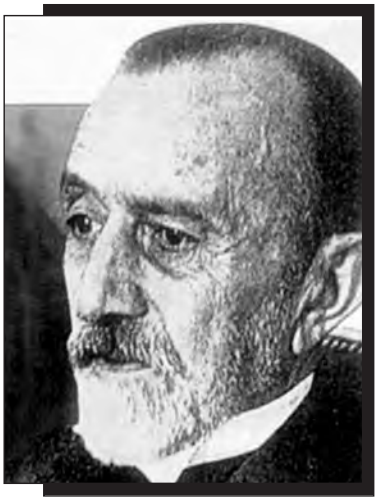
43 Ocak, s.100-101.

TURAN KARATAŞ

ABDÜLHAK HÂMİD'İN MEKTUPLARI

GİRİŞ

Bugün neredeyse hayatımızdan uzaklaşmış bulunan mektup 'vesaiti'nin bir zamanlar insan hayatında ne mühim bir yer tuttuğunu söylemek yeni bir söz değildir. Gurbetteki insan için mektup, en parlak tesellidir. Bir nevi gönül ilacıdır. Dâr-ı gurbette mektupsuz kalmak ise zindanda kalmak gibidir. Öyle kolay kolay izah edilecek bir duygu değildir. Bunu, mektupsuzluğu yaşayan bir şairin çığlıkları anlatabilir: "Beni büsbütün ve hepiniz unuttu iseniz haber veriniz de, burada ya gâvur olayım yahut kendimi gidip Thames'a atayım da kurtulayım."[1] (1/406) İnsanoğlundaki merak ve her şeyi duymak ihtiyacı, mektup susuzluğunu artıran nedenlerin başındadır. Yaşanan günlerin gerginliği, bulanıklığı; yerine göre savaş korkusu, aç kalma kaygısı, bir mektupla izale bulabilir. Çünkü, dünyanın neresinde olunursa olunsun, gurbetin hüznü ve rengi aynıdır; insanın ihtiyaç ve kaygıları birbirinin benzeridir.

Abdülhak Hâmid Tarhan

Mektup, elbette evvelen bir haber alıp verme, dertleşme, bugünkü ifade ile iletişim kurma aracıdır. Geçmiş dönemlerin gündelik hayatı içinde başvurulması lâzım gelen hatta kullanımı zorunlu olan bir araç. Bu vesileyle bir mecburiyetten yazılır. Söylenecekler söylenir, hâl hatır sorulur, "resm-i selam" edilir. Ama çok zaman, yazanın kariyerine ve mevkiine göre, mektubun içeriği, biçemi değişir. Tabiatıyla mektubun muhatabı da, şahs-ı manevisiyle, konumuyla muhtevaya ve üslûba dolaylı olarak müdahil olmuş olur. Bu bağlamda denebilir ki, edebiyatçıların kaleminden çıkan mektuplar içinde edebî metin olma kıymetini haiz olanlar az değildir. Bu kabil örnekler, şüphesiz salt haber alıp vermek için kaleme alınmış olmamalıdır.

Haberleşmenin ya da iletişim kurmanın ilerisinde bir yazma uğraşının süreği olarak mektubun edebiyata katkısı yadsınamayacak bir önemi haizdi(r). Bir edebiyat adamının kişilik özelliklerini, sanat anlayışını, edebî hayatının safhalarını, eserlerinin kimi özelliklerini aydınlatacak nice malzemenin ancak mektuplarından -eğer mevcut ise- bulunup çıkarılacağı malumdur. Mektup, salt yazanın kendisiyle ilgili bilgileri değil, dönemi ve çağdaşı olan edebiyatçılar hakkındaki görüşlerini de barındırması bakımından önemlidir. Edebiyat adamları hakkındaki kimi bulgular, bazı edebî eserlere ilişkin değerlendirmeler mektuplar kanalıyla bize ulaşabilir.

Mektuplarının hiç değilse bir kısmı[2] okurun huzuruna çıkan, bu vesileyle okuma fırsatı bulduğumuz bahtlı yahut bahtsız şairlerimizden biri de Abdülhak Hâmid'dir. Şanslıdır çünkü onca vaktin ürünü olan ve içinde çok kıymetli görüş ve düşüncelerinin bulunduğu mektuplarının bir bölüğü kaybolup gitmekten kurtulmuştur. Bahtsızdır, çünkü bu metinler, okurun onca iştahasını kabartan yazarının bazı kişilik zaaflarını, kusurlarını, şairin pek de hazzetmeyeceği kimi mahrem duygularını ele vermektedir.[3] Şurası da var ki, bir kısmının hayattayken, hem de neşredenin dediğince hiçbir değişiklik yapılmadan yayımlanmasına izin verdiğine göre[4], Hâmid birtakım kusurlarından çok da rahatsız olmamaktadır. Umarsızdır, doğrusu rahattır.

MEKTUPLARDA NE VAR?

Bundan 140 yıl önce (1867) yazılmaya başlanıp şairin ölümüne kadar (1937) aralıklarla yazılan/gönderilen mektuplarda, edebiyat araştırmacıları, toplumbilimciler, edebiyatseverler için bir çok bilgi mevcuttur. Hâmid'in edebî ya da resmî, uzun yahut kısa, büyük iki kitabı dolduran mektupları önce kendi hayatı, kişiliği, eserleri; sonra ailesi, akrabası, dostları ve nihayet dönemi, çağdaşı olan edebiyatçıların eserleri hakkında zengin bir bilgi kaynağıdır. Bugün artık bize ve yaşadığımız hayata çok uzak olan küçük alışkanlıklardan, en üst seviyedeki adab-ı muaşerete, sosyal yapıdaki çürüklüklere, edebiyatın resmî kaynaklara yansımayan ayrıntılarına, şair yazar dedikodularına mektuplarda tesadüf etmek mümkündür. Ayrıca, Hâmid'in edebiyata ve edebiyatçılara ilişkin küçük mülahazalarıyla da mektup sayfalarında karşılaşırız. Şu içinde bulunduğumuz teknolojik çağın giderek akletmeyen bir mahsulüne dönüşen insanların bazı mektupların yazılışına, bugün bir anlam veremeyebilirler. Meselâ, Hâmid, on sekiz on dokuz yaşındayken şemsiyesini ödünç aldığı Ziver Paşazâde Bahaeddin Beye teşekkür babında bir mektup yazmıştır. Bu tavır, bugünün genel toplum anlayışınca manasız, boşuna bir eylemdir.

Öte yandan, Hâmid'in mektuplarında bulunan edebiyata (özellikle şiire), bazı edebî meselelere; şair ve yazarlara ilişkin görüşleri, mülâhazaları başlı başına bir yazının konusu olacak denli çoktur. Bu yazı çerçevesinde, bu bahsin anlatabileceği kanaatinde değiliz.

Eserleri hakkında

Hâmid'in mektuplarını, bilhassa Recizâde Mahmut Ekrem'e yazılmış olanları okumadan eserlerinin yazılış macerasını, muhteviyatına ilişkin kimi karanlık noktaları öğrenmek güç görünüyor. Çünkü "âsârımın en birinci münekkidi kendimim" ilkesine inanan şairin, özeleştirilerini mektuplarında görmek olanağı vardır. Yine eserleri hakkında sağlıklı yorumlar yapabilmek için de aynı metinlerin okunması gerekmektedir. Çünkü, eserlerinin kimi özellikleri mektupların satırlarında izaha kavuşmaktadır. Başka bir ifadeyle, bazı eserlerinin anlaşılmaması ya da kullandığı bazı

"tabirât"ın 'garip' karşılanması üzerine 'tavzihat' babında kaleme alınan onca mektup mevcuttur. Mektuplar, bir bakıma, Hâmid'i anlamak yolunda kılavuz metinler gibidir. Hâmid'in mektuplarının bir kısmı, Attila İlhan'ın deyimiyle "meraklısı için notlar" kabilindendir. Kimi şiirlerinin mülhimesi olan olayları, bir manzumeyi yazarkenki halet-i ruhiyesini mektuplarından öğrenmek fırsatını buluruz. Söz gelimi, bir mektubunda şunları kaydeder: "*Nesteren,* manzum değilse de nazmîdir. Mevzun değilse de heceli kafiyelidir. Heceli kafiyeli olmak nazmî bulunmak itibariyle *Nesteren'*in muhteviyatını şiir sayabiliriz değil mi?" (1/147)

Bu arada, Hâmid'in kitaplarının nasıl basıldığı, onları kitapçılara hangi şartlarla verdiği, kaç kuruşa satıldığı, dahası maişet için hangi eserleri yazmış olduğu[5] gibi hususlar da mektuplarının satırlarındadır. Dönemin kitapçıları olan Arakel ve ve Karabet arasında Hâmid'in kitaplarını basmak hususunda gizli bir rekabet olduğu anlaşılmaktadır. Hâmid de bu tavır karşısında ölçüsünü belirlemiştir: Hangisi çok para verirse kitabı ona vermek. Öte yandan, ilk dönem eserlerindeki hataları gösteren üstadlarının (Kemal, Ekrem) öğüdüne nasıl kulak verdiğini mektuplardan okuruz. "Madem ki, siz tahtie buyuruyorsunuz, şimden sonra, o kaideyi ben de tasvip etmemek tarafında bulunuyorum." (1/35)

Dönemin edebî atmosferi

Mektuplar, dönemin edebiyat mülâhazaları için bir vesile, müsait bir vasattır. Hâmid ve neslinin değerlendirmesi yapılırken bu mektuplar büyük ölçüde yarar sağlayabilir. Söz gelimi, Ekrem Bey, *Nesteren'*i okumuş ve mektubunda bir mütalaa yazmıştır. Hâmid'in cevabî mektubundan anlaşıldığı kadarıyla Ekrem'in *Nesteren* hakkındaki kanaatleri, büyük ölçüde olumsuzdur. Eserin birçok yerlerini beğenmemiş, birçok kusurlar bulmuştur. Hâmid mektubunda eserinin savunmasını yapar. Ekrem'in kusurlu bulduğu yönlerini (mukayyed kafiyesini, aruzla yazılmayışını, tabiî olmayışını, garipliklerini, anlaşılmazlığını) açıklamaya çalışmaktadır. Bu arada, parmak hesabına (hece) dair görüşlerini, düşüncelerini de söylemek fırsatını bulur. Sonra, bazı kelimelerin ne manada kullanıldığına dair uzun izahlar... Dahası eserin imlâsına dair açıklamalar yapılır. (Ekrem'in söz konusu değerlendirmeyi, Hâmid'in ricası üzerine yaptığını da hatırlatalım.)

Mektuplarda, Tanzimat sonrası edebiyatımızın yani yeni edebiyatın başlangıç safhasını aydınlatacak faydalı bilgiler bulunmaktadır. Bilhassa dönemin edebiyatçıları hakkındaki kanaatleri, eski-yeni münakaşaları, yeni şiir tekniklerine dair küçük teklifler, arayışlar, velhasıl dönemin matbuat hayatı, gurbetteki Hâmid'e ulaştığı kadarıyla mektuplara yansımıştır. Birkaç eserin tenkidine yönelik satırlarla, yayımlanacak olan kitaplara dair takrizlerle karşılaşırız mektuplarda. Bir kitabın mütalâasına tahsis edilmiş birkaç mektupla da… Bilhassa Ekrem'in *Talim-i Edebiyat* ve *Zemzeme'*sine dair izahlar, Mehmed Ziver'in *Hikmet-i Edebiyye'*sine, Samipaşazâde Sezai'nin *Sergüzeşt* ve *Küçük Şeyler'*ine dair kanaatlerini okuruz.

Bu bağlamda, Hâmid'in Golos'tan (1882) yazdığı birkaç mektup *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde neşredilmiş, bir bakıma yeni çığırın 'manifestosu' sayılan *Talim-i Edebiyat* tartışmalarına o da mektuplarıyla İstanbul'un çok uzağından katılmıştır. Tabii olarak Ekrem Bey'in tarafındadır ve onun edebiyatımıza getirdiği yenilikleri savunur. Salt bu meselede değil, o yıllarda edebiyat kamuoyunun tartıştığı konulara, imlâ meselelerine, dil tartışmalarına da, Hâmid'in mektupları vasıtasıyla katıldığını görüyoruz. Dönemin edebiyat gündemi, biraz dikkatle mektuplardan çıkarılabilir.

Edebiyatçı dostlar

Zamanın edebiyat müctehidi, müceddidi addedilen Kemal, Ekrem, Sezai Hâmid'in mektuplarında en çok yer tutan isimlerdir.[6] Yeni edebiyatın öncüleri diyebileceğimiz bu edebiyat adamlarının nasıl bir dayanışma ve fikir birliği içinde olduklarını, birbirlerine edebiyat yolunda ne şekilde kıymet ve destek verdiklerini mektuplarda açıklıkla görmekteyiz. Hâmid, Şinasi, Namık Kemal ve Ekrem Bey'e son derece saygılıdır, bilhassa son ikisinin büyük bir edebî kıymetleri vardır nazarında. Bu iki edebî simayı mürebbisi olarak anar hep. Onca "vatan demek Kemal ile Ekrem demek"tir. Namık Kemal'e hep bir üstad gözüyle bakmıştır; onun açtığı çığırdan yürüdüğünü, eserlerinden beslendiğini sık sık söyler. "Ben zannederim ki bizim heyete ziya hep Kemal'den gelmiştir." vb. cümlelere mektuplarda sıkça rastlanır. Ekrem'le giderek daha yakınlaşır, aralarında samimiyet peyda olur; yazışmalarında teklif tekellüf giderek azalır. Ziya Paşa'ya mesafeli ve soğuktur. Yazışıp yazışmadığını bilemiyoruz.

1885'ten sonra yani Fatma Hanım'ın ölümünü müteakip Hâmid'in Avrupa'nın değişik başkentlerinde görevli olarak bulunduğu dönemde, yaşantısının dağınıklığından, hakkındaki söylentilerden dolayı Namık Kemal ve Ekrem'den eskisi kadar yüz görmediğini anlıyoruz. Hatta daha öncesinde Namık Kemal'le aralarında bir soğukluk başladığı anlaşılır. Kemal'e hitaben yazdığı 11 Nisan 1882 tarihli mektubuna "Bir zamanlar me'lûf-ı iltifatı ve bugün hedef-i mücazâtı olduğum efendim" diye başlayacaktır. 1890'dan sonra Ekrem'le yazışmaları seyrekleşmiştir. Oğlunun ölümü üzerine bir taziye mektubu gönderir, o kadar. Araya bir kırgınlık girdiği anlaşılıyor. Sezai Bey'e yazdığı bir mektupta *Araba Sevdası* hakkındaki küçümseyici ifadeleri de, bu kırgınlığın yansıması olsa gerektir. Bu dönemde, Menemenlizade Mehmed Tahir, Hâmid'in kendisine gönderdiği mektupları *Gayret* mecmuasında yayımlayarak ona iltifat etmiştir.

Şiir ve inşâ hocalığı

Hâmid, mektuplarının bir kısmında, muhatabına göre, yer yer ders verme, yazı ve imlâ konusunda uyarılarda bulunma fırsatı bulur ya da buna zorunlu hisseder kendini. Bilhassa yeğenlerine (Pirizâde kardeşler İbrahim, Osman ve İsmail), kızkardeşi

Mihrünnisa Hanım'a ve diğer yakınlarına yazı ve imlâlarını düzeltme veya hangi yazı çeşidiyle yazmalarının daha uygun olacağı hususunda öğütlerde bulunur. Bir bakıma mektupları vasıtasıyla edebiyat muallimliği yapar. Kimi mektuplarda da, (daha ziyade yeğeni Osman Bey tarafından) kendisine gönderilen manzumelerin eleştirisini, düzeltmesini yapar; kusurlarını ve iyi taraflarını işaret eder. Bir nevi, genç şiir heveslilerine şairlik yolunda kılavuzluk eder. "Ya şiiri kafiyesiz yazmalı yahut kafiyeyi iyi yapmalı.", "Kafiyesiz ve vezinsiz şiirin bence tadı tuzu olmuyor.", "Ben manzum olduğu malum olmayan şiirleri seviyorum.", "Ya şiir söyle yahut miir söyleme" yollu öğütlerde bulunur. Bu sebeple mektupların bazıları, bir "öğüt risalesi" gibidir.

Kişilik (mizaç)

Mektuplarında en çok kişiliğine dair belirlemelere rastlarız Hâmid'in. Birçok mektupta onun mizacının bir yansıması görülür. Kendini beğenmeyişi (belki tevazuu), kendince acizliği ve cahilliği[7], zaafları, aklına güvenmeyişi, "iki adamın maneviyetine mâlik bir adam" oluşu yani iki ruhluluğu, müsrifliği, havayîliği vb. kişilik özellikleri satırlara dercedilmiştir. Memnun olma hâli az görünür bir şeydir Hâmid'de. Hoşnutsuzluk mizacının en belirgin özelliğidir. "Âlemin hiçbir hâlini makul görmeyen bir akıl ile yaşamaktan ise keşki mecnun olsaydık! Biz mi cahiliz? Meşhudâtımız mı meçhul?.. Meşhudâtımız meçhul olduğu için mi cahiliz?" (1/227) Hâmid, pek de haksız sayılmaz. Öyle bir devirde, o şeraitte yaşayıp da şikayet etmemek olası görünmüyor.

"Sebatsızlık" zaten Hâmid'in bilinen şöhretidir. Sık sık görev değişikliği talepleri, bunun göstergesidir. Vehhamlığı da mektuplarına yansıyan bir diğer mizaç özelliğidir. Eserlerini ve kendini beğenmeyişi bu vehminin sonucudur. Kendisini, bir mektubunda "gebermek bilmeyen bir canavara" benzetir. En büyük kusurlarından biri de hiddetidir. Havayîdir Hâmid. "Ne kadar yaşlansam yine çocukluktan kurtulamayacağım." der.

Dönemin sıkıntıları

Bir devlet görevlisi olarak yaşadığı sıkıntılarını, üzüntülerini, devletin içine düştüğü kötü koşulların ona nasıl yansıdığını Hâmid'in mektuplarında okumaktayız. II. Abdülhâmid yönetiminden duyulan hoşnutsuzluk, bilhassa 1876-1877 yıllarında Paris'ten yazdığı mektupların başlıca meselesidir. Özellikle II. Abdülhâmid'in dış politikası eleştirilmiş, Ruslar'a karşı kaybedilen muharebenin (93 Harbi) faturası ona çıkarılmıştır. Bu şikayetler sonraki yıllarda azalır hatta görülmez.[8] Hâmid, yazdığı mektupların okunabileceği korkusuyla böyle bir tavrı tercih etmiş olmalıdır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra da, Hâmidin eleştirileri bitmiş değildir. İttihat ve Terakkiciler'den kimsenin kendisini arayıp sormadığını, hükümetin gidişini siyaseten beğenmediğini yazar.

Vatandan uzakta olmakla birlikte gide gide küçülen bir büyük devletin elinden çıkan eski vatan topraklarında bulunmak ayrı bir elem kaynağıdır. "Ah bilsen birader!" der, "Hem vatandan uzakta olmak, hem de vatandan ayrılmış bir memlekette bulunmak ne müşkil hal imiş!.. Bulunduğum memleket dahi benim gibi garibü'd-diyar veya vatan-cüdâdır." (1/192) Denebilir ki, Hâmid'in mektupları, 93 Harbi'nden sonra kadem kadem sonunu hazırlayan Osmanlı Devleti'nin acıklı hikayesini de satıraralarında barındırır.

Dönemin siyasî olayları da, şurasından burasından mektupların satırlarına dahil olur. Hâmid, bir devlet memurudur. Değişen yönetim, önemli atamalar tabiatıyla onu da ilgilendirmektedir. Söz gelimi, Midhat Paşa'nın görevden alınmasına epeyce üzülmüştür. Bilhassa ilk dönem mektuplarında, yönetimdeki kadrolar üzerine görüşler serdettiğini görmekteyiz: "Meclis-i Âyan birtakım alîl ve sakat âzâsıyla adeta bir hastahane. Onun için olmalı ki birkaç da tabib bulundurmak icap etmiş. Hâsılı millet meclisi ne kadar müstaid adamlara mâlikse, bu meclis o kadar işe yaramaz heriflerle dolmuş." (1/67)

Hâmid, Londra sefaretinde görevliyken kaleme aldığı birkaç resmî mektupta da, Osmanlı Devleti'nin Ermeni meselesi ve Doğu Anadolu politikaları karşısında İngiltere hükümetinin tavrına ve İngiliz gazetelerinin meseleye bakışına, yorumlayışına yer vermiştir.

İstanbul'dan yazdığı bir mektupta da (1881), kentin kötü durumunu, perişanlığını istihza yoluyla anlatır: "Bir kerre buraya gelip vaktiyle bıraktığın şu bedeviyet âlemini medeniyet cihanına tahavvül etmiş görmelisin. Artık İstanbul'un hali gıbta-ı âfâka sezâ oldu; cesîm cesîm köprüler, caddeler açıldı; tiyatrolar, müzehaneler yapıldı; fikirler izâa, sokaklar tenvir olundu; gece ile gündüzün, siyah ile beyazın farkı yok oldu; Bâb-ı Âli ise bir kat daha âlâ oldu; kiraathânelerin, dârülfünûnların hadd ü hisabı yok. Bir asayiş, bir saadet-i hâl, bir vüs'at-i idare ki sorma. Memleketimizin şu haline tahassüründen olmalı, âsmândan bir de kevkeb[9] nüzûl edip ebedî surette ihtiyar-ı karar eyledi!.. Şimdi ben bir kısmı semavî, bir kısmı esfel-i sâfilînde bulunan bu memleketi nasıl terkedip de Berlin gibi bir yahsitan-ı bürûdet-engize gideceğim bilmem." (1/163)

Bu bahiste özetle şu denebilir, Hâmid, her aydında olması gereken toplumsal sorumluluğu duymak ve gereğini yapmak hususunda duyarlıdır. Zamanın şartları elverdiğince, şüphesiz müktesebâtınca, milletinin ve insanlığın hayrına olabilecek düşüncelerini dile getirmekten geri durmamıştır. Mektupları buna şehadet eder.[10] 1878'de yazılmış olan bir mektubunda yer alan "Devletimize ahret seferi görünüyor" ifadesi, Hâmid'in olayları yorumlamaktaki basiretini ortaya koymaktadır.

Parasızlık

Hâmid'in hemen birçok mektubunda parasızlıktan şikayet vardır. Bir diğer deyişle, mektuplarında en fazla dile getirdiği mesele parasızlıktır. Onun mizacına da hoş gelen bir şikayettir bu. Parasızlık nedeniyle çektiği sıkıntıları anlatır yorulmadan.

Daha memuriyet hayatının başından başlar bu parasızlık sızlanmaları. "Bizim resim için size yarım lira bırakmak lâzım geliyordu. Halbuki bir çeyrek lira dahi bulamadığımdan gönderemedim." (1/22) "Yılbaşı geldi geçti. Biz de uşaklarla, alacaklılara para yerine selam verdik ve hatırlarını sual eyledik." (1/59) "Tiyatroların, baloların kapısından bakıp meyusâne avdet etmekle iktifa ediyoruz." (1/68) "Halil Paşa gelse de sefarette yemek çıkarsa diye bekliyoruz. Hiç olmazsa ziftlenmek gailesinden, yani yemek parası aramak zahmetinden kurtulurduk." (1/68) Daha yüzlerce cümle, satır, Hâmid'in çektiği maddi sıkıntılara yani parasızlığına dairdir.

Hemen belirtmek gerekir, Hâmid müsriftir. Ailesinin onu hemen her mektubunda çok para harcamakla, borç etmekle suçladığını anlıyoruz (1/64). Fakat, anlaşılan odur ki, Hâmid zevkine düşkün bir adamdır[11]; hemen her hususta olduğu gibi, para harcamak hususunda da hayli savurgandır, keyfîdir. "Ben ne vakit param var dersem o zaman istigrab etmeli. İdare hususunda daima muztarib olagelmişim, olagidiyorum." (1/356) Bu sebeple, "tütün parası bile bulamıyorum" diye sızlandığı mektubu az değildir.

Bazan, parasızlık, Hâmid'i cinnet raddesine götürür. Poti'de, eşi ve çocukları da yanıdadır. Elde avuçta ne var ne yok harcanmıştır. Karısı Fatma Hanım'ın ziynet eşyası bile bu yolda sarf edilmiştir. Elem dolu günler yaşamaktadır Hâmid. Edebiyat ile iştigali olmasa çıldırabileceğini söyler. Ağabeyi Nasuhî Bey'e bu halet ile şu imdat satırlarını karalar: "Hüsnü Bey'in [kayınbiraderi] havaleleri oraya gelmişse ve tahsil olundu yahut olunabilecekse bize yirmi lira kadar irsal olunmasını Fatma Hanım pek ziyade rica ediyor. Burada çekmekte olduğum muzayakaya onu ve çocukları teşrik ettiğim ve arada sırada ifrat-ı ye's ü kederden dolayı gelen cinnet nöbetlerinin ameliyatını onlarda icra eylediğim için ne kadar canım sıkılıyor." (1/189)

Anne ve aile düşkünlüğü

Hâmid'in mektuplarından çıkarılan bir diğer husus, annesine ve aile fertlerine duyduğu muhabbettir. Hemen her mektubunda annesine selam etmeyi, hâlini hatırını sormayı, ayaklarından ellerinden öpmeyi ihmal etmez. "Valide benim daimi surette sebeb-i hayatımdır. En büyük ıztırap ve igtirab içinde olduğum zaman ıztırabımı teskin ile bana tesliyet-bahş olan şey validemin tahatturudur. İnşallah yakınlarda gelir, mübarek ayaklarına kapanır da bütün ekdâr u âlâmımı unuturum." der ve bunu yürekten söyler.

Ailesinin diğer üyelerine de benzer derecede yakınlık, düşkünlük gösterir. "Ben familya muhabbetlisi bir adamım." der. Şurası da var ki, Hâmid'in ailesinin azaları "yekdiğerine muhabbette öteden beri magbut-ı âlem olmuştur". Ağabeyi Nasuhi Beye sonderece saygılı bir dille ve üslûpla hitap eder. Onu babası yerinde görür. Kızkardeşinin dertleriyle dertlenir, onun evliliğinde mutlu olamayışına yüreği parçalanır. İlk hanımının yadigârları olan ve İstanbul'da kalan oğlu ve kızı için iyi bir baba ola-

madığını içtenlikle dile getirir. “Onlar sâye-i velinimette benim muavenetime muhtaç değil iseler de, ben, pederlik vazifesini ifa edemediğim için vicdanen muazzeb oluyorum.” (1/423) Oğlu Hüseyin’in okuması, yetişmesi için çırpınır adeta. Hüseyin’in okuldan firar ettiğine dair haberler karşısında şunları yazar: “Bendeniz gibi bir peder-i derbederin evladı başka nasıl olabilir. Şu dakikada yine içime hançerler saplanmaya başladı.” (1/425) Bunlar bir babanın asli ve doğal görevleri sayılsa da Hâmid gibi uçarı meşrep, dağınık ve bir çok hususta sorumsuz birinden beklenir davranışlar değildir.

Ölümler

İnsanın, sevdiklerinin/ yakınlarının/ tanıdıklarının ölüm haberini gurbette iken alması, acıların en acısı olmalıdır. Bunun böyle olduğunu, bir kez daha, Hâmid’in mektuplarındaki duyguların dile gelişinden, kederli satırlardan anlıyoruz. O çok sevdiği annesinin, ‘üstadım’ bellediği Namık Kemal’in, kayınbiraderinin, eniştesinin daha başka yakınlarının kara haberi, gurbetteki Hâmid’i derinden yaralamıştır. Ablası Fahrünnisa Hanım’ın kocasının ölümü üzerine yeğenlerine yazdığı mektupta şunları söyler: “[Ölüm] kalblerimizde bir ceriha daha açtı. Mecruh mecruh gezeceğiz. Hakikat-i hal-i insanî budur. Musâb olduk nûr-ı aynlarım, musâb olduk vesselam.” (2/673) Mektupların yazıldığı zamana tesadüf eden edebiyatçıların ölümünün (Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Muallim Naci, Ahmet Haşim, Cenab Şahabeddin) Hâmid’de nasıl bir duygu tezahürüne sebep olduğunu mektuplarda okudukça hüzünlenmemek mümkün değildir.

Öte taraftan, gurbette ölüme şahit olmak, daha fecisi en sevilenin kaybını gurbette yaşamak, bu da az buz keder değildir. İki hanımını da gurbette kaybeden Hâmid, öyle sanıyorum ki, bahtsız kocaların başında gelir. Yaşadığı iki elim hadiseden ilkinin nişanesi, derin izi *Makber’*dir kuşkusuz. İkinci eşi Nelly Hanım’ın acı tahassüsleri de mektuplarının satırlarında görünür: “Şüphe yok ki hep ölümün taht-ı tehdidindeyiz. Lâkin bu türlü darbeler insanı hayattan bîzâr ve belki de memâta intizar ile dem-güzar ediyor.” (2/678) “Derdimin ne kadar elîm olduğunu şundan anlamalı ki yalnız ağlamaktan hazzediyorum.” (2/680)

Avrupa medeniyeti

Hâmid, Paris’teki ilk görev yıllarında (1876-1877) yazdığı bir mektupta Batı medeniyetinin maddeci tarafını çarpıcı bir dille gösterir: “Kiliselerden ziyade bankaları mukaddes biliyorlar. Papazları sarraflar, mabûdları da paradır. Tabiat denilen sâni-i ezelî basîr olsa bu memleketin kendi âsârından olmadığını görürdü.” (1/68) Bu eleştirel bakış mektuplarda daha sonra görülmez. Aksine, Hâmid, dolaştığı birçok Avrupa şehrinin, memleketimize (İstanbul’a) kıyasla gelişmişliğini ima eder yer yer. “Medeniyet ise malumdur ki, doğduğu yerde kalmayıp, bizim memleketten başka, Avrupa’nın her tarafında seyahat eder.” cümlesi, onun genel kanaatinini ifade eder.

Çapkınlık

İlk eşi Fatma Hanım'ın ölümünden sonra gittiği Lonra'dan yazdığı mektuplarda, Hâmid'in çapkınlıklarına dair itiraflarını okumaktayız. Nazenînlerle ne şekilde vakit geçirdiğini anlatır. Doğrusu, parasını nasıl israf ettiğine de tanıklık eder bu satırlar. Bu bahiste uslanmaz ve çılgın bir adamdır Hâmid. 1887'de yeğeni Osman Sahib'e yazdığı mektup (1/419-421) bu dikkatle okunabilir. Bu kabil mektuplarda, yayımlanabilir düşüncesi, hemen hiç hesaba katılmamış gibidir.

Yeğeni ondan politika havadisi ister Lonra'dan, Hâmid ona sosyete haberleri verir. Muhabbet gecelerini, "rüya gibi leyl-i muhabbeteleri"ni derc eder mektuplarına. Yüz bulduğu her kadına nasıl şitab ettiğini anlatır. Bütün bunlara bahane olarak da "Ne yapalım efendim şairiz, güzellik âşıkıyız. O güzel yüz vermezse, yüz veren bir güzel bulmaya çalışırız." der. (1/427) Sonra, kötü nâmı yayılınca, dedi kodular çoğalınca "Allah beni bedbaht etti, ihvanımız ise bed-ahlak zannettiler." diyerek talihten şikayet eder. Bazan da, bu yaptıklarından pişmanlık duyar. Kendisine kızar. "Ne azgın adammışım, ne haşarı herif imişim. Nedir benim bu ettiğim? Ne! Karılara bir türlü doyamıyorum." (1/382)

Tabiat

Abdülhak Hâmid'in gördüğü, yaşadığı memleketler hakkında dikkate değer gözlemleri vardır. Onun için tam bir tabiat âşığı ve avcısı denebilir. Tabiatı neresinden göreceğini yahut seyredeceğini, ondaki güzelliği nasıl yakalayacağını bilir. Söz gelimi, Rize'ye dair intibaları başlı başına bir yazı konusudur (1/166-170). Bombay'ın tabii güzelliklerini Namık Kemal'e ve Ekrem'e anlatırken o derece gerçekçi ve göz alıcı tablolar çizer ki, bahse mevzu satırları okuyunca anlatılan yeri görmüş gibi oluruz. Londra'nın yağmurlarını, sıkıntılı, güneş görmez günlerini, kederli havasını ne güzel betimlemektedir.

Vecizeler/aforizmalar

Hâmid'in mektuplarına dağılmış durumda olan çok sayıda vecize katına yükselen cümleyle karşılaşırız. Söylendikleri bağlam içinde daha bir manalı duran bu sözleri tek başlarına ele aldığımızda dahi bir hikmeti muhtevi oldukları görülür. Bir tadımlık olsun diye bir kaç örnek alıyoruz:

√ Midemiz gönlümüzden daha muhterem; maddiyetimiz maneviyetimizden daha mühim!..

√ Duaların müstecap olacağı devirler geçmiş olduğunu bildiğim halde elimden başka bir şey gelmez dua etmekten başka.

√ Muhabbet olmasa bütün insaniyet piç, belki de bütün mükevvenat hiç olur.

√ Bahtiyar o adamdır ki kendi yaradılışına lâyık bir memlekette oturur.

√ Sıbyanın vatanı validelerinin agûşudur.

√ Biz cennette de çok zaman kalmayı istemeyiz.

√ Hâlin muhassenâtını daima istikbal tayin eder.

√ Güzel şeylerin kusuru pek çabuk görülür.

√ Çok yerlerin hatırası aslından güzeldir.

√ Sükûnet bir iki gün seviliyor, bir iki ay sevilemiyor. Mahşere kadar tenha kalması mukarrer olan insan, âlemdeki cemiyete ne kadar harîs olsa azdır!..

√ Gönül de ihtiyarlarsa hayat bir şeye yaramaz sanıyorum.

√ Hakikatin mecruhu olmak bir kalb için şifadır.

√ Bazı kerre âlemde kalan sevdiklerimiz, âlemi terkeden sevdiklerimizden daha ziyade acınacak bir haldedirler.

√ Ölümün elinde birtakım oyuncaklarız ki her gün bir tarafımız kırılır.

√ Altmış yaşını geçenlerin ömürleri acûl, kendileri sabırlıdır.

√ Nezd-i Hüda'da duaların müstecab olması meşrut değildir. Fakat biz yine dua etmeliyiz. Çünkü dua bir adamı anmak demektir. Dosttan dosta bir vazife-i kalbiye ve bir deyn-i manevîdir.

DİL VE ANLATIM

Abdülhak Hâmid'in mektuplarıyla aynı dönemde telif edilen diğer eserlerini mukayese ettiğimizde, mektupların anlaşılması daha kolay, yalın bir anlatımla kaleme alındığını görürüz. Mektup, çok zaman haber alıp verme, dertleşme, söyleşme vasıtası olduğu için, konuşma dilinin rahatlığı tercih edilmiştir doğal olarak. Bu tercih, aile fertlerine yazılan mektuplarda bilhassa belirgindir. Şunu hemen hatırlatmalı, mektuplarda, Hâmid'in birbirinden farklı birkaç dil kullandığı görülür. Şöyle ki, kendisinden daha üst seviyede bulunan devlet adamlarına veya nüfuz sahibi kişilere yazdığı mektuplarda (bunların sayısı fazla değildir), çok saygılı ve terkipli bir dili tercih eder. Edebiyatçı dostlarına bilhassa Namık Kemal, Ekrem ve Sezai Beye yazdıklarında edebî bir dili yeğler. Bu tür metinlerde zaman zaman dildeki içtenlik kaybolur.[12] Aile efradına yazdıklarında ise, yukarıda söylediğimiz gibi sade bir dili tercih eder.

Öte yandan, Hâmid'in manzumelerinde, tiyatrolarında görülen edebî, artistik dil yer yer bilhassa tabiat tasvirlerinde ve fevkalâde anların anlatımında tercih edilir. Meselâ, vapurla yapılan bir yolculuk esnasında Karadeniz'in hiddetini pekâlâ betimler: "Birdenbire hava kararmağa ve Karadeniz'in yüzü ağarmağa başladı. Şiddetli, şiddetli bir rüzgâr bizi siyah bulutlarla beyaz dalgaların miyanına atarak nerede olduğumuzu ihbar etti. Sanki üstümüz bir şeb-i zulmanî-peyker, altımız ise bir subh-ı kâzibin sahaib-i beyzâsına makarr idi. Veya sanki bir zümre-i semavîye peydâ olarak, cihanyân-ı kefen-berdûşun güzergâh-ı dâd u feryâdına bir perde çekmişti. Veyahut sanki mevt-i mehibü'l-heykel o tenhâyî-âbâd-ı mahşer-engîzin saha-yı fevkaniyyesinde pervâz ediyordu da refref-i cenâh-ı muhîtinden deryâ-yı hayat cûşa geliyordu." (1/164-165) Denebilir ki Hâmid'in şairliği çok zaman depreşir ve mektuplarının diline şiirli bir tat verir.

Bu arada Hâmid, üslûbundaki şiirsellikle yetinmeyip seyrek olarak, içinde bulunduğu durumu anlatmak için manzum parçalara yer verir mektuplarında: "Gönlümdeki meanî,/ Mümkün değil beyanı!", "İfritlerin de kalbi vardır,/ Kalbinse tarîk-i celbi vardır." Mektuplarını yazarken, kendi ifadesiyle, sözü süslemeye bir mecburiyet ya da bu yolda bir kuvvet bulur kaleminde.

Türkçe'nin sadeleşmesine paralel olarak II. Meşrutiyet'ten sonra yazdığı mektuplarda Hâmid'in dilinin daha bir terkiplerden arındığını, durulduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, mektuplarda bugün unutulan birçok kelime ve tabirlerle birlikte artık kullanılmayan bazı deyimlere tesadüf eyleriz. "Biz yine dıral dedenin düdüğü gibi kalacağız."

Hâmid, anlatımında mübalâğayı seven bir şairimizdir. Sevdiklerine övgüler dizmekte cömerttir.[13] Namık Kemal için sıkça gördüğümüz övgü cümlelerinden bir kaçı şöyledir: "Sen var ol. Sen var oldukça ben gebersem de müteselli giderim. Sen var ol! Berlin Muâhedesini senin istikbalin tashih eder. Senin vücudun Osmanlıların beka-yı nâmıdır, istikbalimizin ruhudur, ey Kemal!" (1/187) Mektup yazdığı herkese karşı kibar ve saygılıdır. Bu yüzden bugün fazlaca bir kıymeti olmadığını gördüğümüz bazı isimleri ve eserleri fazlaca yüceltmiştir.

Mektuplarının hemen çoğunu 1, 2 sayfa kadar yazan Hâmid, bir eseri söz konusu olduğunda mektubunu oldukça uzun tutmuştur. Mektuplardan birkaçı bir küçük kitap ya da risale olabilecek hacimdedir. Recaizâde Ekrem'e yazılan 7 Eylül 1879 tarihli mektup (1/119-158) tam 40 sayfadır. Bu metin normal hurufatla dizilecek olsa bir küçük kitap olacak uzunluktadır. Sadece bir haber almak veya vermek için bir telgraf gibi yazılmış bir iki satırlık mektupları da var Hâmid'in.

Biçimsel açıdan bakıldığında, bazı mektupların öyle bir oturuşta, bir anda yazılmadığı anlaşılır. Bu tür mektuplar, ki hemen çoğu Namık Kemal'e, Ekrem'e ya da Sezai'ye yazılmıştır, dili ve üslûbu sağlam metinlerdir. Hâmid'in mektuplarının bir kısmını yayımlanabilir düşüncesiyle yazdığı, hatta yayımlanmasını istediği anlaşılıyor. Bu sebeple, bu tür mektuplarda ölçülü ve saygılı bir üslûbu tercih etmiştir.

SONUÇ

Hâmid'in mektupları, hem yazanın hem de yazıldıkları dönemin sosyal durumuna, yaşantısına, gidişatına, alışkanlıklarına dair; yazanın edebî hayatının safhalarına ve dönemin edebiyat çevresine, şair ve yazarlara ilişkin de birçok malumatı içerir. Bundan başka, o zamanlar yolculukların ne vaziyette yapıldığı (ulaşım koşulları), insanlararası ilişkiler, aile kurumunun yapısı ve yaşantısı, muaşeret âdabı, basılacak bir kitabın sergüzeşti, basın hayatının yansımaları (matbuat hayatı), söz gelimi nelerin haberden sayıldığı, çeşitli alanlaraki imkanlar ve imkansızlıklar, bürokrasi, ölümler... daha onlarca yüzlerce insan ve toplum bilgisi satırlara dağılmış durumdadır.

Hâmid'in ilk dönem mektupları hem içerik bakımından zengin hem anlatım itibariyle kıymetlidir. 1890 tarihinden sonra yazdığı mektuplarda bir yeknesaklık görü-

lür. Geçim derdi, parasızlıktan şikayet, aile fertlerine duyulan hasret, terfi ve tayin telâşesi, maaş zammına ya da görev rutbesinin yükseltilmesine dair ricalar, akraba ve arkadaş ölümlerine duyulan üzüntüler, tebrikler çevresinde dönenip durur. İkinci Meşrutiyet'ten sonra yazılan mektuplar, başlangıçtaki içerik zenginliğini iyice kaybetmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz malum sızlanmalarla, maişet derdiyle memludur. Birkaç takriz, bazı konularda kendisine sorulan edebî anketlere verdiği cevaplar bir nebze olsun içeriği kıymetlendirir. Cumhuriyet döneminde yazılanlarda değişen en önemli şey, Hâmid'in ömür boyu şikayet ettiği parasızlığın ya da maddi sıkıntının artık mektuplara yansımadığıdır. Ama mektuplar iyice kısalmıştır; muhtevaları haber alıp vermekten başka bir iki edebiyatçının (Haşim, Cenab) ölümüne duyulan üzüntülü satırların ötesine geçmez.

Mektupları okununca anlaşılır ki, Hâmid nazımda olduğu gibi, nesirde de büyük bir kudrete sahiptir. Canı istediği, biraz itina gösterdiği zaman edebî kıymeti haiz mektuplar kaleme almıştır. Bize de onları biraz sabırla, keyifle okumak düşmektedir.

---

1 Abdülhak Hâmid'in mektuplarında benzer şikayetlere sıkça rastlanır: "Beni bu kadar baştan attığınız için kalbim ziyadesiyle kırılmıştır. /.../ Mektupsuzluktan aklım başımda yok. Londra'yı bana zındandan ediyorsunuz." (1/415, 416) Şu satırlar da bu meyandadır: "Günahtır, sebeb-i ıztırab u zucretim olursunuz. Bana gündüzleri gece edip, geceleri korkulu rüya gösteriyorsunuz. Kabahatim nedir ki, beni afiyetinizden haberdar etmiyorsunuz? Sitem mi söyleyim, feryat mı edeyim? (...) Hüdâ-yı a'zâm hakkı için ki böyle devam ederseniz kendimi gebertirim." (1/442)

2 Bugünkü harflerle yayımlanan (*Abdülhak Hâmid'in Mektupları,* Hazırlayan: İnci Enginün, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995; 2 cilt, 846 s.) mektupları okuyunca anlaşılıyor ki, Hâmid'in ele geçmeyen ve/veya kaybolan bir çok mektubu vardır.
Bu makaleyi yazarken Enginün'ün hazırladığı baskıdan yararlandık ve alıntıları imlasına dokunmadan oradan yaptık. Kolaylık olsun diye de, alıntının bitiminde sadece cilt ve sayfa numarasını belirttik.

3 Hâmid'in Recaizâde Mahmut Ekrem'e yazdığı 11 Teşrin-i evvel 1884 tarihli mektubundaki şu cümlelerden hareketle bu yorumu yapıyoruz: "Evet, muhaberemiz bastırılacak olursa hoş bir kitap olur. Lâkin, çok yerleri tayyolunmalı [çıkartılmalı], öyle değil mi? Çünkü çok yerleri mahremânedir, umuma arz olunmaz." (1/356)

4 Abdülhak Hâmid, *Külliyat-ı Âsâr: Mektuplar,* 2 C., [Notlar ve açıklamalarla yayıma hazırlayan Süleyman Nazif], İstanbul: Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi, 1916.

5 Bir mektubunda şu satırları okuruz: "Kitap yazıp para almayı mahzâ çocuklar için istiyorum; yoksa o kitapçıların hiç birisine harf-i vâhid söylemem. Ne çare ki talih-i garib bizi nâmerde muhtaç ediyor." (1/413)

[6] Ekrem'e yazdığı 20 Ekim 1882 tarihli bir mektupta üç dostuna karşı beslediği duyguları şu şekilde dile getirir: "Kemal denildiği zaman oturuyorsam kalkıp gezerim; Ekrem denildiği vakit yüreğim oynar; Sezai nâmını işittiğim demde ise gözlerim yaşarıyor. /.../ Gurbetten, firkatten pek sıkıldım. Sizi istiyorum. Sizin için vatanımı özlüyorum, evet, ben sizi, damia sizi isterim!" (1/245)

[7] "Ben müstaidd-i ilm ü kemalim; fakat cahilim." (1/250) cümlesinden hareketle bunu söylüyoruz.

[8] Şair, II. Abdülhamid'e yazdığı 16 Mart 1895 tarihli mektubunda, bir vakit nevheveslik sâikiyle meşgul olduğu edebiyatla ilişkisini yedi sekiz sene evvel kestiğini bilhassa belirtir. (2/540-541)

[9] Yıldız Sarayı.

[10] Hâmid'in 29 Ağustos 1896 tarihli mektubundan birkaç satır: "Allah ermenilerin belâsını versin. Yine bir hadise-i azîme olmuş. Bunlar başımıza adeta anarşist kesildiler. Memleketimize yağmakta olan yağmurlar, oklar, taşlar arasında bir bomb eksik idi. Hınzır Ermeniler onu da getirdiler. Bunlar benim itikad-ı kavî-i fakîrânemce hep İngiliz âlât-ı fesâdiyesidir." (2/560)

[11] Meselâ, Hâmid'de iflaf olmaz bir köpek sevgisi vardır. Onca sefalete rağmen, evinde iki köpek bulunduğunu yazar. Dönemin şartları bunu gerekli kılıyor demek ne mümkün.

[12] Samipaşazâde Sezai'ye yazdığı 19 Temmuz 1876 tarihli mektubunda Paris'i şu satırlarla anlatır: "Paris güzel bir karı, fakat benim için güzel bir kızdır. Yahut bir kızdır ki bana göre resim gibi cansızdır. İnsan resme yalnız bakar. Yalnız bakmaktan ise elbette bıkar. Evet, Paris bâkir ise güzeldir. Hem de süslü, ziynetlidir. Hem de marifetli, dirayetlidir. Hüsn ü ziynet cihetlerince bana resim geldiyse dirayet bahsinde ne suret, ne bâkirdir, önünde rahle-i istifaza bir üstad-ı mâhirdir, endam-ı nâzenini mestur ise esrar-ı kalbi zahirdir. İşve-i dilberîsini seyredemezsem pend-i hıredmendânesini istima ederim." (1/42-43)

[13] Şu cümleler onun bir mektubundandır: "Bende herkesi sevmek, yahut her şahsın sevilir yerini bulup beğenmek ve bütün kusurlarını affetmek hasleti, yahut gafleti vardır." (2/527)

ALİ EMRE

"İKİ GÖZÜM AYŞE"
Sabahattin Ali'nin Özel Mektupları

Yazanı kim olursa olsun, mektubun kişiselliği, kendine özgü sıcaklığı ve mahremiyeti okurun ilgisini çekmeye yetiyor kuşkusuz. Bireysel olmanın öne çıkardığı "giz" günlük yaşamın uzağında bir yerlere götürüyor insanları. Duygu ve düşüncelerinin belki de henüz "sınamadıkları" yönlerine.

Önemli yapıtlar vermesinin yanı sıra kısa ve cerbezeli sayılabilecek bir yaşam süren, ölümündeki sis perdesi hâlâ tam olarak aydınlatılamayan Sabahattin Ali'nin özel mektupları da ilginç anekdot ve tanıklıklarla dolu. Yazımızın konusu olan ve Doğan Akın tarafından yayına hazırlanan eski yazıyla kaleme alınmış söz konusu 67 mektup, Ayşe Sıtkı İlhan'a Konya ve Sinop hapishaneleri ile Ankara'dan gönderilmiş. Yazar bu mektuplarda, kimi konulardaki duygu ve düşüncelerinin yanı sıra bazı olayları öykü formunda dile getirmiş. Dahası, o dönemde yazarın iç dünyasındaki dalgalanmaları da bütünüyle görebiliyoruz bu mektuplarda.

Peki, "iki gözüm Ayşe" diye seslenilen, kendisine yeşil mürekkeple kaleme alınmış mektuplar gönderilen kişi kim?

Sabahattin Ali

Ayşe Sıtkı İlhan, 1930-35 yılları arasında Pertev Naili Boratav'la birlikte Sabahattin Ali'nin en yakınında bulunan birkaç kişiden biri. 1928'de Erenköy Kız Lisesi'nde Reşat Nuri'nin öğrencisi. 1933'te tarih öğretmeni. 1950'lerde Adnan Ötüken'in yakın çalışma arkadaşı.

Sabahattin Ali'ye gönderilen mektuplar arasında en çok ilgi toplayanlar Ayşe Sıtkı İlhan'ınkiler oluyor. Oktay Akbal da Filiz Ali ile Atilla Özkırımlı'nın 1979'da yayımladıkları "Sabahattin Ali" kitabında yer alan mektuplar içinde "Ayşe'ninkilerin özellikle dikkat çekici" olduğunu yazar ve ekler: "Ayşe'nin Sabahattin Ali'ye yazdığı mektupların birkaçını biliyoruz. Ya Sabahattin Ali'nin Ayşe'ye yazdıkları!.. Onlar duruyor mu? Ayşe'nin mektupları sakladığını sanıyorum. O zaman hem yazınımıza hem yazarın anısına sevgi ve saygı belirtisi olarak o mektupları ortaya çıkarıp kamuoyuna sunması gerekmez mi? Okur, Ayşe'yi, kişiliğini, yaşamın dalgaları arasında ne olduğunu merak ediyor."

Ayşe Sıtkı İlhan, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bu yazıları okur. O güne kadar Sabahattin Ali'nin mektuplarını yayımlamayı düşünmemiştir. Kendisine gönderilenler sadece mektuptan ibaret değildir. Mektupların yanı sıra şiirler, öyküler ve

bazı çeviriler de göndermiştir Sabahattin Ali. İki yıl sonra, o sıralarda bulunduğu Avusturya'dan Oktay Akbal'a bir mektup yazar ve "Ben Ayşe'yim" der. 1931-1935 yılları arasında eski yazıyla yazılmış yaklaşık 70 mektubu yeni harflere aktararak yayımlamaya karar verir; ancak mektupların yayımlanması için on yıldan fazla beklemek gerekecektir.

Ayşe Sıtkı, Yüksek Muallim Mektebi'nde öğrenciyken tanışır Sabahattin Ali ile. Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav'la o zamanlar Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı'nda bulunan bu okula gelmektedir. Söz konusu mektupları yayına hazırlayan Doğan Akın, Ayşe Sıtkı İlhan'ın ağzından şunları aktarmaktadır:

"Daha o zamandan Sabahattin Ali'nin ilginç bir kişi olduğu söyleniyordu. Ben daha önce de Pertev aracılığıyla felsefe mezunu Enver'le tanışmıştım. Hepsi Yüksek Muallim Mektebi'ni evleri gibi ararlardı. Yeni girenlerle tanışır, onların arasında dostluk kurulabilecek kimseleri seçmeye çalışırlardı. Sabahattin de Pertev aracılığıyla Enver'le tanışıyordu. Sabahattin, Enver ve Pertev çok uyumlu kişilerdi. Onlarla konuşmak, oturup söyleşmek öyle zevkliydi ki, şampanya gibi zekâları vardı. Sabahattin Ali ısrarla, çok isteyerek, çok severek bana mektuplar yazdı. Ben de ona elimden geldiğince, o kadar sık olmasa da mektup yazıyordum."

Sabahattin Ali ile Ayşe Sıtkı'nın dostlukları giderek gelişir. İlişkileri daha çok mektuplar aracılığıyla sürer:

"Dostluğumuz daha çok mektuplarla sürdü. Sabahattin Ali'yle çok yakından, çok görüşerek, konuşarak bir dostluk sürdüremedik. Çünkü o İstanbul'un dışındaydı daima ve sürekli olarak hapislere girip çıkıyordu. Buna rağmen Sabahattin benimle evlenmeyi çok istedi. Ancak ben ona kendimi o kadar yakın hissediyordum ki, bu yakınlığı evlenerek bozmak istemedim."

1936'da Ankara'daki ablasının yanına gelir Ayşe Sıtkı. Ertesi yıl bir hukukçuyla evlenir ve yaşamını Ankara'da sürdürür. Bu tarihten itibaren Sabahattin Ali ile mektuplaşmazlar da. Ayşe Sıtkı, Sabahattin Ali'den mektupları 15 yıl süren ilk evliliği sırasında saklamak zorunda kalır.

Sabahattin Ali'nin Ayşe Sıtkı İlhan'a gönderdiği 67 mektup ile iki çeviri (Gıda Tevzii, Çölde Esirelerin Şarkısı) ve 11 şiirin (Hapishane Şarkısı adlı 5 bölümlük şiirin her bölümü ayrı bir şiir olarak kabul edildiğinde) tamamı eski yazıyla yazılmış. Mektupların yazıldığı dönemde yeni harflere geçilmiş olmasına karşın, Sabahattin Ali'nin eski harfleri yeğlemiş olmasını Ayşe Sıtkı, bu yazının daha 'stenografik' olmasına bağlıyor.

Mektuplarda oldukça ağır bir dilin kullanıldığı, Arapça ve Farsça sözcüklerin, tamlamaların bugünden bakıldığında anlamayı fazlasıyla zorlaştırdığı iddia edilebilir. Dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta da mektupların gönderildiği Ayşe Sıtkı, Atilla Özkırımlı ile Filiz Ali'nin hazırladıkları "Sabahattin Ali" adlı kitapta bazı mektupları yayımlanan "Ayşe Hakkı"dır. "Sıtkı" adı yanlış okumadan kaynaklanan bir

hatayla "Hakkı" olarak geçmiştir. Ayşe Sıtkı, Doğan Akın'la yaptığı görüşmede, adı geçen kitapta yer alan mektuplarında eski yazıdan yanlış aktarmalar olduğunu dile getiriyor.

Mektuplardan hareketle, Sabahattin Ali'nin, Ayşe Sıtkı'dan baştan beri hoşlandığını, onu fazlasıyla önemsediğini söylemek mümkün. Sabahattin Ali, ilk mektuplarda arkadaşça, dostça bir havayı daha fazla öne çıkarsa da Ayşe Sıtkı'ya yazmadan duramamakta ve ona muhabbeti her anlamıyla sürekli artmaktadır. Bunu hitaplarda bile görmek mümkündür. "Ayşe, kardeşim" hitabıyla başlayan mektuplar zamanla "iki gözüm Ayşe, gözümün nuru, canımın içi" gibi ifadelerle zenginleşmektedir. Sabahattin Ali, Ayşe Sıtkı'nın kendisine mektup göndermekte gevşek davranmasından sürekli yakınmakta ve mektupların neredeyse tamamında ondan kısa zamanda ve uzun mektuplar yazmasını istemektedir. Bazı mektuplar aşk, sevgi, cinsellik, kıskançlık, evlilik gibi konuların etrafında biçimlenmektedir. Mektupların birinde nihayet şunları söylemekte Sabahattin Ali:

"Aşk ve muhabbet meselesine gelince, beraber gitmekten sıkılmayacak kadar birbirimizden hoşlandığımızı zannediyorum. Nikâhına talibim. Hele bir mırın kırın et, vallahi kaçırırım."

Sabahattin Ali'nin son derece duygusal ve aşka eğimli bir adam olduğunu, iç dünyasını samimiyetle ortaya dökmekten çekinmediğini gösteren çok sayıda satırla karşılaşıyoruz bu mektuplarda:

"Yine âşıkım. Ah Ayşe, vallahi artık ben de şaşırdım, 15-16 yaşımdan beri şöyle bir haftacık olsun âşık olmadan durduğumu hatırlamıyorum. Mütemadiyen, aralıksız ve şiddetle âşıkım."

Mektupların ışığında Sabahattin Ali ve yaşadığı dönemle ilgili bazı bilgilere ulaşabiliyor okuyucu: Sabahattin Ali, 29 Kasım 1934 tarihinde Ankara'dan yazdığı bir mektupta, halk dilinde "ortaklaşa iş yapan" anlamında kullanılan "Kubaşır" soyadını almak istediğini söylüyor sözgelimi. 13 Şubat 1935'te yazdığı mektupta da "Bir Şaka" adlı öyküsünün konusunu, Konya Hapishanesi'ndeki bir olaydan aldığını belirtiyor. Söz konusu olayı, Konya Hapishanesi'nden 28 Nisan 1933 tarihinde yazdığı mektupta da anlatıyor. Yazarın Ayşe Sıtkı İlhan'a gönderdiği dört öyküden (Kanal, Bir Firar, Gemici Hikâyeleri-1, Candarma Bekir) biri olan "Candarma Bekir" için yaptığı kısa açıklamada, cezaevinde Candarma Bekir'in katili Halil Efe ile tanıştığını ve onun anlattıklarından esinlendiğini söylüyor.

Birçok kaynakta, Sabahattin Ali'nin Konya'da aldığı cezanın 12 ay mı yoksa 14 ay mı olduğu konusunda bir belirsizlik var. Genel kanı cezanın 12 ay olduğu yönünde. Sabahattin Ali 1933 yılının Ocak ayında yazdığı mektupta şunları söylüyor:

"Temyiz davayı aleyhimde naksetti (geri çevirdi). Cezama iki ay daha ilave edildi. Şimdi 14 aya mahkûmum ve aşağı yukarı üç ayını yattım. 11 ayım kaldı demektir."

Belirsizliklerden biri de Sabahattin Ali'nin Konya'dan Sinop Cezaevi'ne ne zaman nakledildiği. Yazar, 10 Mayıs 1933'te Karadeniz Vapuru'ndan Ayşe Sıtkı'ya bir mektup yazıyor. 15 Mayıs 1933 tarihinde Sinop Cezaevi'nden yazdığı ilk mektubu-

na da “Sana vapurdan uzun bir mektup yazdım. Buraya gelince kardeşini sokakta görerek ona verdim.” sözleriyle başlıyor. Sinop Cezaevi’ne naklin 10 Mayıs 1933’te yapıldığı böylelikle kesinleşiyor.

Mektuplarda, Sabahattin Ali’nin istekli, çalışkan ve üretken bir yazar olduğuna dair ipuçlarına da rastlıyoruz. Bir mektupta “Bu sene niyetim adamakıllı çalışmak. Hiç olmazsa iki roman, olmazsa bir roman ve beş altı hikâye çıkarmak niyetindeyim. Bir de küçük şiir kitabı neşredeceğim.” demekte yazar. Başka bir mektupta da Jack London’ın “Demir Ökçe” adlı kitabını tercümeye başladığını ve bir piyes yazdığını dile getiriyor Sabahattin Ali: “Benim ‘Esirler’ piyesi bitti, oldukça da güzel oldu, temize çekince sana gönderirim, bir hayli de talimat veririm, Nazım’a (Hikmet) götürürsün.”

Kimi zaman da hayattan fazla bir beklentisi olmayan biri konuşuyor mektuplarda: “Yaşadığım zaman kazandığım, öldüğüm zaman kaybedeceğimden daha çok olmasa gerektir. Düşün ki bu anda hayattan beklediğim hiçbir şey yoktur. Ne mevki, ne şöhret, ne ebediyet, ne yaratmak zevki, ne de bana asla nasip olmayacağını bildiğim sakin ve üzüntüsüz bir hayat…”

Bir dönem öğretmenlik yapan Sabahattin Ali, hapis nedeniyle ayrı kaldığı öğrencileri hakkında düşündüklerini şu satırlarla dile getiriyor: “Gözümden aydınlık ve loş sınıflar, gülen ve somurtkan, sevimli ve edepsiz çehreler geçti. Satırlar dillendiler ve bana çocuklardan, sınıflardan, mektepten bahsettiler. Ayşe, dünyada hiçbir meslek muallimlik kadar kötü değildir. Muallim olduğun müddetçe çocukları asla sevemezsin, sevemeyeceğini zannedersin, onlara kızar, onları küstah, manasız, budala bulursun ve ancak onlardan ayrıldığın zaman çocukların senin için ne olduğunu, onların senin benliğine nasıl yerleştiklerini görür ve için için erirsin… En çok onları arıyorum.”

Sabahattin Ali, 1932 yılında yakın arkadaşlarından, sonradan CHP milletvekili olan Emin Soysal tarafından ihbar edilir ve Atatürk’e hakaret suçundan bir yıl hapis cezasına çarptırılır. Mektupların birinde hakkında dava açılmasının nedenini de açıklamakta: “Benim mesele senin zannettiğin gibi fiyakalı bir zamanımda ağzımdan kaçırdığım sözlerin neticesi değildir. Aramın açıldığı bir iki namussuz başıma bu işi getirdiler. Geçen sene mayısında falanca yerde Gazi’yi ima ve telmihen hakareti tazammun eden bir şiiri falan yerde okumuştu dediler. Adli safahat lehimde olduğu halde müddei umumi (savcı) yaranmak için mahkûmiyetimi talep etti, hakim de korktuğu için mahkûm etti.”

Sabahattin Ali’nin hapiste çeşitli konular üzerinde düşündüğünü, bol bol okuduğunu, oradaki insanlarla içli dışlı olduğunu, dikkatli bir gözlem gücüyle notlar aldığını görmek mümkün. Bir mektubunda “din”le ilgili olarak şunları söylüyor yazar:

“Yalnız şu kadarını söyleyeyim ki dinin –her şeye rağmen- ne kadar kuvvetli ve basit kafalarda yerleşmeye ne kadar elverişli bir şey olduğunu burada gayet iyi anla-

dım. Din bir kere girdiği kafalardan o kafalar yok olmadan çıkmayan, hatta frengi mikrobu gibi nesilden nesile intikal eden en dehşetli bir âfet…Ve asıl dehşeti cazip taraflarının çok oluşunda. Ben bile mesela bir mevlit dinler veya bir teravihe seyirci olurken muayyen tahassüsün elinden kendimi kurtaramıyorum. Kendisi kadar kuvvetli ve cazip bir şey vermedikçe dini ortadan kaldırmaya bila kaydü şart imkân yoktur. Ve bugün dinin yerine konulmak istenen her şey daha pek çocuk ve pek az caziptir."

Sabahattin Ali "Ömrümde yıllar kadar yâr sevdim / Her biri bir başkasının eşidir" diyor bir şiirinde. Birkaç yıl düzenli olarak mektup yazdığı ve düşüncelerini paylaştığı Ayşe Sıtkı, bu sevgililerin en önemlisi, en etkileyicisi olsa gerek.

Ayşe Sıtkı İlhan – Doğan Akın, "İki Gözüm Ayşe" Sabahattin Ali'nin Özel Mektupları, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1997, 320 s.

CEMAL ŞAKAR

NÂZIM HİKMET'İN MEKTUPLARI

Piraye'ye Mektuplar-1[1]

Nâzım Hikmet'in Piraye'ye mektupları, 1 Haziran 1933'te **Bursa Cezaevi**'nden başlar. Piraye'nin çocukluğunun geçtiği Bursa'da, Nâzım'ın tutukluluk günleri başlar: "Ne tuhaf değil mi? Senin en güzel günlerinin geçtiği bu gök altında benim şimdi, bir türlü bitmek tükenmek bilmeyen saatlarım uzayıp gidiyor… Her ne hal ise geç şimdi bunları…" (s. 12). Tutukluluğun ilk günlerinde Nâzım suçsuz olduğunu düşünür ve hasret günlerinin çok kısa süreceğine inanır. Kısa zamanda kavuşmak temenileriyle başlayan mektuplarda, tutkulu bir aşk görülür. Nerdeyse hemen her gün yazdığı mektuplara, aynı hızla cevap bekleyen Nâzım, zaman zaman geciken mektuplar karşısında merak içinde kalır. 12 Haziran 1933'te Piraye'den gelen ilk mektupla 'bitmez tükenmez saatleri sanki kanat takmış gibi uçup geçer.' "Çok az yazıyı bu kadar üst üste, bu kadar sevinerek, bu kadar içer gibi okumuşumdur… Bir okudum, bir daha, bir daha!.. Ne şirin, dağınıklığı ne candan, ne içli bir yazı yazışın varmış meğer senin!" (s. 14). Bu coşkuyu ve sevinci daha sık yaşamak için, Piraye'den en azından haftada iki kez yazmasını ister. Yalnız mektupların içine altmış kuruşluk pul koymasını da ister ki, hemen cevap yazabilsin.

Nâz›m Hikmet

Yatacak ve yiyecek şeylere pek aldırış etmeyen Nâzım'ın ilk günleri rahat geçer. Kısa zamanda kurtulma ümidi de onu diri tutmaktadır. Zaten bir de umumi af lafları da ortalıkta dolaşmaktadır. Üstelik aynı haberin Cumhuriyet'te de yayınlanması, affa muhakkak gözüyle bakması için yeter.

Her geçen günün birbirine benzemeye başlamasıyla birlikte umutları da zayıflamaya başlar. Canı hem sıkılır, hem de sıkılmaz; can sıkıntısına yavaş yavaş alışmaya başlar. Alışmayla birlikte can sıkıntısı da tabii bir hal olur. Ve mektuplarda tutkulu aşk cümleleri yerini yavaş yavaş günübirlik sıkıntılara bırakmaya başlar. Zaten parasızlık yakasını hiç bırakmaz; gazete, dergi ve kitaplara da bir türlü ulaşamamak, sıkıntısını bir kat daha artırır. Ayrıca bir türlü mahkemeye çıkamamak, ne ile suçlandığından haberdar olamamak da cabası. Kurtulacağına kudretli bir ümit beslemeye devam eder, ama umutsuzluk yakasını bırakmaz. Tek tutunduğu ise Piraye'nin mektuplarıdır: "Bak senin mektuplar ne kadar kısa. Ne olur bana yazacak hiçbir şeyin yoksa bile satırlara başıboş kelimeler yaz… Zarfın içinden bir hapisane duvarı gibi bembeyaz kâatlar çıkmasa" (s. 17). Piraye'nin de Nâzım'ın uzun ve tafsi-

latlı mektup taleplerinden sıkıldığı olur. Çünkü dışarıda hayat, hapishanenin tersine hızla ve telaşla akmaktadır. O, Nâzım'dan aşk mektupları beklemektedir. Çünkü Nâzım'a olan aşkını istediği gibi mektuplara dökememektedir: "Ben aşk mektubu yazmasını beceremedim. Sen yaz da bana model olsun" der (s. 30). Ama Nâzım'ın buna her zaman gücü yetmez. Hele kendisiyle ilgili iddianameyi okuyunca şoke olur. 146 ve 147. maddeden tecziyesi istenir: İdam.

Artık tutukluluk şartlarına alışmaya başlayan Nâzım için, hapishane bir mektebe dönüşür. İftiraları yüzünden başını tehlikeye sokanların, hapishanede de dedikodularla aleyhine çalıştıklarını görünce onlarla selamı keser. Artık insanları daha iyi tanımaya başlamıştır: "İnsanlar ne şayan-ı hayret mahluklarmış. İçlerinde öyle iyileri, öyle kötüleri varmış ki… Ben ancak otuz iki yaşımda insanları okuyabildim. Şimdiye kadar onlar benim için kapalı bir kitapmış!.. Hele bu sefer bir iki tane iğrenç ruhla karşılaştım! Hele içlerinden bir tanesini, ki bir yılan gibi koynumda beslemişim!.." (s. 37).

İlk mahkemeye çıktığı gün hakkındaki kararnameyi dinleyince şaşırır. Müstantik Karl Marks'ın yetmiş senelik eserini ona mal eder. Ayrıca Şevket Süreyya'nın aleyhine yazılmış bir risaleyi de Nâzım'a yükler. Oysa Nâzım, İstanbul'da Süreyya Paşa ile mahkemeliktir ve müstantik Süreyya Paşa ile Şevket Süreyya'yı birbirine karıştırmıştır. Bu gibi iddialarla asılacağına inanmaz ama gelişmeler aleyhinedir, hüküm giyeceği kesin gibidir: "Bu kadar garip surette cereyan eden hiçbir mahkeme bilmiyorum. Zabıt tutulmuyor, sözümü dinlemiyorlar, gıyapta şahit dinliyorlar" (s. 39).

Her şeye rağmen neşesi yerindedir, çünkü Piraye'nin mektupları gönlünü ferahlatmaktadır. Zira Piraye onun gören gözü, duyan kulağı olmuştur.

Bu davadan beş sene hüküm giyer. Üç senesi aftan gider, bir sene yatmışlığı vardır, temyiz bozmasa bile bir yıl sonra çıkacaktır. Gerçi bu kararı bir hatayı adli olarak görür ve temyizin bozacağına inancı tamdır. Böyle olmasa bile bir hayal gibi akıp geçen ilk yıl gibi ikinci yıl da akıp geçecektir. Ama hapishanede uzayıp giden günler boyunca tek tutunduğu mektuplar da kifayet etmemeye başlar: "Arık içimi satırlara dökemez oldum. Sesin sesini duyarak, gözlerini görerek konuşmaya ihtiyacım var. Yani hasret cana yetti anlayacağın! Bunaldım" (s. 77). 29/7/1934 tarihli bu mektup Bursa'daki ilk mahpusluk günlerinin, son mektubu olur.

Ankara Merkez Komutanlığı Cezaevi'nden ilk mektubunun tarihi, 28 ikincikânun 1938'dir. Piraye'den gelen ilk mektup onu son derece duygulandırır, çocuk gibi ağlar: "O kadar hiç, o kadar boş, manasız, öyle haksız yere senden uzağım, bu çileyi hiçbir suçum olmadığı halde öyle bir çekiyorum ki, zaman zaman sinirlerimin dizginini ele almasam çıldıracağım" (s. 78). Yüzünde bir iki çizgi bırakarak bugünlerin de geçeceğine inanır. Paşa Dayısına (Ali Fuat Cebesoy) ilk kez müracaat etmek zorunda kalır ve bunun son olmasını diler. Çünkü o, hayatını sadece edebiyata ve çocuklarına vermiş biridir, zerrece suçu yoktur. "Basit bir sabıkalı sistemin bana tatbik edilmesi

günahtır. Türk diline, Türk edebiyatına boşu boşuna atıldığım hapisane duvarları arkasından en küçük bir hizmette bile bulunamam. Halbuki hayatımı artık yalnız bu işe hasretmiş bir adamım" (s. 80). Memleket kanunlarına karşı en ufak bir harekette bulunmadığının da dayısına anlatılmasını ister. Elbette adalet ergeç tecelli edecektir, ama siyatikli vücudunun buna tahammülü kalmamıştır. Eninde sonunda kendisi de memleketini seven ve ona elinden geldiğince hizmet etmeye çalışan bir insandır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının her vatandaşa verdiği hakkın tecellisi için dayısının delalet etmesini ister. "Eğer bu badireden kurtulabilirsem seni ve çocukları alıp herkesten uzak, İstanbul'un ıssız bir tarafına çekileceğim ve geri kalan ömrümü yalnız sana ve edebiyata hasredeceğim" (s. 82). Bu kez Nâzım, Bursa'dakinin aksine karamsardır. Çünkü ilk deneyimi kötü neticelenmiş ve adalete olan inancı zedelenmiştir. Bir hiç yüzünden çektiği ve daha da çekeceğe benzeyen çileye dayanmak için çelikten sinirlere ihtiyaç vardır, oysa onun asabı artık çok bozuktur.

'İsyan ve ihtilal kokan' kitaplarından dolayı suçlanan Nâzım, beraatından emindir. Zira kitapları yasaklanmayıp satışı serbesttir. O şimdiye dek geçen 56 altı güne ve mahkeme süresince yatacağı günlere yanmaktadır. Bir de topu topu bir saat kadar gördüğü bir gence direktif vermekten suçlanır. İlk mahkemeye çıktığı gün suçsuzluğunun güneş gibi ortaya çıktığına inanır: "Eğer buna rağmen herhangi bir suretle mahkûm edilirsem bence bu en ufak adalet mefhumunun dışında bir zulüm olur" (s. 87). İhtilattan memnu vaziyetten kurtulup her gün, güneşli havalarda bahçeye de çıkmaya başlamıştır ve on onbeş gün sonra da beraat edeceğine inanır.

25 Mart 1938 tarihli mektubunun, buradan yazdığı son mektup olacağına inanır, "belki de daha uzun zamanlar sana hasret kalacak mektuplarımın birincisidir" (s. 89). Dört gün sonra mahkemesi vardır ve 'kanunen, alken, vicdanen beraatının ilan edilmesi lazım geldiğinden hiç kuşkusu yoktur.' 29 Mart 1938 tarihli mektubu: "Karıcığım, Üzülme. Ne yapalım. Dünyada bu kadar haksız bir karar olmaz. Derhal temyiz ettim. Temyiz herhalde adalet gösterir. Avukat sana telefon edecekti. Duymuşsundur, 15 seneye mahkûm edildim" (s. 90). Aynı mektupta annesine ayırdığı satırlarda da, mahkumiyetini Dreyfus hadisesine benzetir ve temyizde adaletin tecelli edeceğine inanır: "O ümit de boşa çıkarsa ne yapalım, anacığım. Yapmadığım, alakam olmayan bir mevhum suçun cezasını çekeriz. Yani bu yıpranmış vücut on beş seneye dayanırsa 52 yaşında bir alil hürriyetine kavuşmuş olur. Temenni et ki o günü görmeyeyim. 52 yaşında sakat bir gövde ve söndürülmüş bir kafayla yeryüzüne çıkmaktansa içerde kakırdamak daha hayırlı" (s. 91).

İlk darbeyi atlattık sonra kendini toparlayan Nâzım, aslında cezanın hiçbir suçu olmayan ama adı Nâzım Hikmet olan adama verildiğine hükmeder. Onu diri diri toprağa gömmek istiyorlardır. Temyizden de ne ümitli ne de ümitsizdir. Bir tek endişesi vardır Piraye: "İcabederse nasıl olsa ben herhangi bir taş odada kalıbı dinlendirece-

ğim. Sen ne olacaksın? Sen, karıcığım seni ne kadar mesut etmek isterdim. Nasıl en büyük bedbahtlığı benim yüzümden çektin. Senin istikbalini, gençliğini nasıl mahvettim" (s. 92).

28 Mayıs 1938 tarihli mektubu: "Karıcığım, Nihayet iş bitti. Temyiz tasdik etti. On beş seneye mahkûmuz. Aldırma. Ben gayet kuvvetliyim. Mesele herhangi bir mahkûmiyet değil, Nâzım Hikmet'im imhasıdır" (s. 99). Nâzım'ın artık bir tek isteği vardır, İmralı'ya gitmek. Çünkü paraya şiddetle ihtiyacı vardır, orada çalışarak nafakasını temin edebileceğini düşünür. O da olmazsa olmasın der, yaşayacak kaç günü varsa onu da şerefle doldurmak ister. Zaten bir derecesi geçtikten sonra felaket denen şeyin acısının duyulmadığını söyler. O içeride geçireceği günlerin; Piraye'nin dışarıda geçireceklerine nazaran daha ağrısız, ıstırapsız ve üzüntüsüz olacağına inanır.

Büyük Millet Meclisi'ne istida yazar; çünkü Sinop, Diyarbekir gibi iş olmayan hapishanelere sürülme ihtimali vardır ve bunu açlığa mahkûm edilmesi olduğunu düşünür. Şükrü Kaya'dan da İmralı'ya nakli için delalet ister. Askeri Ceza Kanunun 94üncü maddesinden hüküm giydiği için çıkacak aftan da faydalanamayacaktır. Ve ancak 13 Haziran 1938'de sivil **Ankara Cezaevi**'ne nakledilir.

18 Temmuz 1938'de **Erkin Gemisi**'nden yazdığı mektupta da başına gelen felaketler karşısında afallamıştır. Yegâne tesellisi günün birinde suçsuzluğunun anlaşılacağına dair taşıdığı ümittir. Ancak her geçen gün ümitleri azalmaktadır. Durumunu kabullenmeye başlar ve Piraye'ye şöyle yazar: "Anlıyorum ki uzun seneler ömrümün üç ihtirası olacak: Seni uzaktan görmeye mahkûm olmanın acısı, kitaba doyamamak ve istediğim gibi yazamamak…" (s. 108).

Mahkeme boyunca İstanbul'da kalan Nâzım, Piraye'yle daha sık görüşür. Ama garip bir duygu da yakasını bırakmaz: "Ne yapacağız? Ne zaman seni telsiz ve demirsiz göreceğim? Bazen bana öyle geliyor ki, sen yüzünde tel örme bir peçe taşıyorsun ve bu peçeyi çıkaramayacaksın" (s. 120).

Sultanahmet Cezaevi'ne nakledildikten sonra, Cerrahpaşa Hastahanesi'nde tedavi altına alınır, ateşi 37,3 çıkmıştır.

16 Şubat 1940 tarihli ilk mektubu **Çankırı Cezaevi**'ndendir: "Yine aramıza deniz, tren yolu, dağlar ve mektuplar girdi. Hasretin bende en tez ve en ateşle beliren histir" (s. 130). Hapishane başgardiyanının odası onlara tahsis edilir. Yanında, İstanbulda'da beraber olduğu Kemal Tahir de vardır. Askeri Ceza Kanunu'nda yapılacak bir düzenlemeyle, Nâzım'ın hüküm giydiği maddenin de af kapsamına alınacağına dair haberler onu ümitlendirir. Oradaki bir gününün nasıl geçtiğini şöyle anlatır: "Sabah saat sekizde kalkıyoruz. Dokuza kadar çay içiliyor ve gazete okunuyor. Sonra

jimnastik. Saat ondan on ikiye kadar okumak, yazmak, resim yapmak, düşünmek. On ikide yemek… Sonra saat yediye kadar aynı işler. Yedide yoğurt, buranın yegane ucuz ve iyi şeyi yoğurdu ve pekmezi. Gece saat dokuzda yatak. On ikide uyku. İşte ömrümün mekanizması bu. Bu yeknesak yolda senin yüzün, kulağımda sesinden kalan akisler, kör olası hafızamın maalesef bütün teferruatıyla saklayamadığı hatıralarımız. Ümit ve iman…" (s. 134).

Karısından mektup dışında başka bir şey istememe kararı almasına rağmen kararını bozar. Çünkü hapishanenin dışında bir dünya vardır ve Piraye o dünyadaki, Nâzım eli-kulağıdır ve onun yarısıdır, Nâzım ancak onunla tamamlandığını söyler: "Bizzat ben şair Nâzım Hikmet'i, günün birinde biraz daha yakından tanımak merakına düşecekler olursa, senin mektupların ellerinde anahtar olacaktır. Sensiz ben yarımım. Ancak senin bana verdiklerinle ben tamamlanırım" (s. 135).

Bu duygularla Piraye, Çankırı'ya yerleşme kararı alır. Nâzım bu müjdeyle sarhoş olur: "Buraya gelirsen zaten topuklarımdan yukarıya çıkmayan hapislik hadisesi ayaklarımın altında toz olacak" (s. 135). Bunun üzerine Nâzım, hapishane müdürüyle konuşur. Fakat müdür sadece Çankırı'da yapılacak terzilikle geçinmenin mümkün olmadığını ama Ankara'ya işleme filan yollanabileceğini söyler. Ve Nâzım, Piraye'yi geçinebileceklerini ikna için şu hesabı yapar: "Burada evler ucuz, aylık senin şartların için üç, dört lira. Önümüz yaz, ucuzluk gelecek. Mesela bak biz, kısa tecrübemizle şöyle bir gıda programı yaptık. Haftada iki kilo dana eti, yirmişer kuruştan 40 kuruş; akşamları bir buçuk kilo yoğurt, kilosu on kuruştan 105 kuruş; dört kilo süt (haftada iki defa öğle yemeklerinde yalnız şekerli süt içiyoruz) kilosu on kuruştan 40 kuruş; yağ, sebze, şeker, gaz, un filan 100 kuruş, bu suretle burada meydancımızla beraber dört kişi haftada, ekmek hariç iyi kalori ve hafif yemek şartıyla gıda için 40+105+40+100 olmak üzere 280 kuruş, bilemedin 350 kuruş harcediyoruz" (s. 136). Cıgara ve kırtasiyenin dahil edilmediği bu gider tablosunda; gelecek ayların yaz olması münasebetiyle masrafların daha da düşeceğini söyler. Hatta Piraye gelirse çok daha ucuza geçinebileceklerdir; üstelik daha temiz yemek yiyeceklerini belirtir. Nâzım'ın haftalık yemek programı da şöyledir: " Cuma: öğle = et köfte, akşam yoğurt. Cumartesi: öğle = süt, akşam yoğurt. Pazar: öğle = etli sebze, akşam yoğurt. Pazartesi: öğle = tatlı, akşam yoğurt. Salı: öğle = zeytinyağlı sebze, akşam yoğurt. Çarşamba: öğle = cızbız et kebap filan, akşam yoğurt. Perşembe: öğle = süt, akşam yoğurt. Niyetimiz etleri azaltıp yoğurdu, sütü çoğaltmak" (s. 136).

Nâzım, Piraye geldiği takdirde; -bu o kadar güzel olur ki, bu kadar güzel şey yeryüzünde kolay kolay gerçekleşmez- onun gıda rejimiyle geçinmeye razıdır. Hikâyeler, romanlar çevirecektir. Dayısı ve halasının da katkılarıyla gül gibi geçinip gidebileceklerdir. Zaten ömründe Piraye'yi düşünmek ve yazmaktan başka da meşgalesi kalmamıştır.

Dayısı, Piraye'nin Çankırı'da kalma meselesini halletmiştir. Ve tahtakurusuz, yeni yapı, şehrin en iyi yerlerinden birinde müstakil bir ev kiralanır. Piraye geldiği tak-

dirde halası 25; annesi 15 lira gönderecektir. Ayrıca Dayısı hemen tercümesi gereken bin liralık bir opera işi de bulmuştur. Nâzım'ın sevincine diyecek yoktur; bıraktıkları sakallarını, Nâzım saadetinden; Kemal, yeryüzünde en saydığı kadın olan yengesinin karşısına öylece çıkmaya utandığından; Hikmet (Kıvılcımlı) de onları haklı bulduğundan keser. "Demek ki, karıcığım, hürriyetimin yüzde seksenine kavuşacağım. Geleceksin. Bir gün telgrafını alacağım. İçim oynayacak, yüreğim ağzıma gelecek…" (s. 140). Ve Nâzım bir sürü siparişlerde ve tembihlerde bulunur. Önü bahçeli, ağaçlıklı bir ev tutulur. Elektriği de vardır. "Ne tuhaf karıcığım, bir evin olacak, ne yerini, ne pencerelerinin biçimini, ne odalarının duvarlarını tanıyorum" (s. 145).

Nâzım, bu umutla yeniden çalışmaya başlar. Şiirin en büyük ve en mükemmel ve en ihatalı edebiyat şekli olduğuna inanıyordur. Yalnız bu aleti darlığından kurtarmak gerekmektedir. Şiirin yanında, Bursa'da karakalem olarak başladığı resim çalışmalarını burada hayli ilerletir ve boya kullanmaya başlar. Ev de tutulmuştur artık. Silinip süpürülmüştür. Hapishanenin marangozhanesinde sandık da yapılmıştır. Anadolu'nun bir kasabasında her gün baş başa ve burun buruna yaşama imkanı ayrı bir rahat ve saadet verecektir Nâzım'a. Önleri de yazdır, çocuklar da gelir. Anadolu'ya, öz yurtlarına ve insanlarına kavuşurlar.

"Ev bir ay boşu boşuna kiralandı. Yakında yine kira vereceğim. Zarar yok. Sen üzülme ve mümkün olduğu kadar en iyi şartlar içinde gelmeye çalış" (s. 151).

Yaz gelir geçer ve Piraye Çankırı'ya yerleşemez. Zaten Kemal'de Sinop'a kardeşinin yanına naklini ister. Dayısı da Nâzım'ın Bursa'ya nakli için teşebbüste bulunur. Ve Nâzım'ın Bursa'ya nakli olur ama Kemal Sinop'ta kalır.

13 Aralık 1940 **Bursa Cezaevi**'nden yazdığı ikinci mektubun tarihidir. Paşa Dayısının meseleyi prensipte hallettiğini öğrenir Nâzım. Başvekili bir istida yazar. Bu kez mesel tamamdır. Hem de çok yakında tahliye olacağını söyler.

İki el dokuma tezgahı kuran Nâzım, İktisat Vekaleti'ne iplik temini için başvurur. Artık kimseye muhtaç olmadan hem kendisi hem de Piraye geçinebilecektir.

Yeni yıla ümitsiz girer, hatta gerçekleşmeyen bu tahliye haberleri hem onu hem de Piraye'yi bedbin eder. Bu seferki teşebbüsten fazla ümitlenmemesini tembih eder, karısına. Annesinin, dayısına; dayısınınsa valiye yazmasını ister: Çünkü ancak bir kez banyoya gidebilmiştir; o da elleri kelepçeli, iki jandarma arasında. Hapishane müdürü, jandarmaya hükümlünün şerir ve serseri olmadığını bir türlü anlatamamıştır.

Bu kez Bursa'da kaplıcalı bir otelde, banyo dahil günlüğü 50 kuruştan Piraye için bir oda ayarlanır.

Ve Piraye geri İstanbul'a döndüğünde Nâzım uzun zaman sersemliğini üzerinden atamaz, kafasına balyoz yemiş gibi hisseder. Piraye yeniden ancak bir ay sonra gelebilecektir: "Günleri saymak yaşadığımızı idrak etmektir. Günleri sayıyorum" (s. 211).

23 Ocak 1943 tarihli mektubunda, Ahmet Emin Yalman'ın, *Memleketimden İnsan Manzaraları* isimli kitabındaki '*Destan*' adlı parçayı neşretmek istediğini yazar.

Ancak yıllardır hapiste olduğundan dolayı Babıâli Caddesinde olup bitenlerden habersizdir. Piraye'den Sabiha Zekeriya'ya gidip görüş sormasını ister. *Destan*'ın, *Manzaralar*'dan ayrı yayınlanmasının gerek muhteva, gerekse teknik bakımdan ona hayli bir şey kaybettireceğini düşünür. Ama "son günlerde benim şahsımı da ileri sürerek Marksistleri vatansızlık falan filanla itham etmek küstahlığında bulunan cereyana karşı iyi bir cevap olur ve bur cereyanı baltalar" (s. 264) diye düşünür. Ayrıca: "Eğer bunu VATAN'da neşredecek olursam -muhtevası doğru ve benim yüzümü kızartmayacak, kanaatlarıma uygun olmasına rağmen- şu veya bu suretle bir çeşit iltica ediş, kanattan dönüş, yalvarış, yakarış tesiri yapmasın, yahut böyle bir intibaı bıraktırılmak için bir köpoğluluk, bir tuzak kurulmuş olmasın" (s. 265) diye kaygılanır. Eğer izin alınabilirse VATAN'dan başka bir gazete veya mecmuada neşrettirmenin yollarının aranmasını ister. Daha sonra da *Destan*'ı, hayatının ilk en büyük eserini darmadağınık etmemek için yayınlamaktan vazgeçer.

Piraye'ye Mektuplar-2[2]

Tutkulu yazışmalar karşılıklı olarak sürerken; Nâzım, Malatya'ya sürülen Kemal Tahir'i de gerek mektuplarıyla, gerekse her ay yolladığı 5 lirayla gözetir. Hatta bu ilgiden Piraye'nin şikayetleri olur: "Eğer mektuplarımdan birinde seninle konuşamadığımdan şikayet ediyor ve Kemal'in senden bahseden mektuplarını tekrar tekrar okuduğumu söylüyorsam, bundan niçin ters mana çıkarıyorsun?" (s.76). Artık 40'lı yaşlarındadırlar ve hayatlarının en verimli dönemleridir. Nâzım çevirilere devam ederken, *Manzaralar*'ı da ihmal etmez. Kemal Tahir'de romanlarına yoğunlaşır. Piraye'den uzun şiiriyle ilgili olumlu tepki alamayan Nâzım romana yönelir. Ancak illa yenilik peşinde olma gayretiyle romana bir türlü başlayamaz.

Bu ara Nâzım afla hürriyetine kavuşacak olursa Bursa'ya ya da dokuma tezgahını işletebileceği başka bir Anadolu şehrine yerleşme kararı alır. Zaten bu dönemde Nâzım'ın tüm ilgisi İstanbul'daki evine yönelmiştir. Eline geçen tüm parayı Piraye'ye yollama gayretindedir. Çünkü Piraye'nin çektiği sıkıntılar nedeniyle kendini suçlu hisseder: "Ben sensiz kaldım, sen parasız kaldın. Bir milyon liram olsa, ama öyle, iktisat kanunlarına uygun olmayarak, hiç kimsenin sırtından kazanılmamış bir milyon lira, onu sana yollasam, sen de hepsini bir günde, ama tam bir günde harcasan" (s. 76). Ancak Piraye de, Nâzım adına kaygılıdır; iyi beslenememesinden korkar ve en azından kazançlarını yarı yarıya paylaşmayı önerir. Tezgahlar da ipliksizlikten dolayı fasılalı çalışmaktadır. Nâzım âdembabalara verilen bir öğün yemekten almaya başlar. Bu haberi duyan Piraye kaygılansa da, Nâzım onu teselli eder ve yemeklerin gayet güzel ve besinli olduğunu söyler: "Elime para geçtikçe, para kazanma imkânı oldukça, sana yolluyorum ve Sivas'ta verem yatan bastoncu Fevzi'ye ve Kemal'e yolluyorum. Onun için hiç üzülme; üzülüp de beni de üzme" (s. 194).

Nâzım, yaşanan dünya savaşına, uğruna mahpus olduğu davasına bu mektuplarında pek değinmez. Yer yer, felsefe okumaları yapan Piraye'ye yardımcı olmak için

idealist ve materyalist felsefeye değinir; onların ayrımlarını ortaya koyar. Bazen kimi şairleri değerlendirirken, kendi sanat anlayışını aktarır. Tolstoy'u, yine Piraye için değerlendirirken kendi durumunu şöyle özetler: "Ben komünistim. Kafamda halledilmemiş hiçbir mesele yok gibidir. Bu bakımdan ruh buhranlarına düşerek sana eziyet çektirmekliğim bahis mevzuu değildir" (s. 205). O, dünyanın -komünist tekamül anlayışına uygun olarak- daima daha iyiye, daha güzele gittiğine, gideceğine inanır; aydınlık ve güzel günler ileridedir. Dahası toplumlar için geçerli olan diyalektik ilişkinin ferdî hayat için de geçerli olduğuna inanır. Bunca acı, bunca sıkıntı elbette bir gün dinecektir. Dokuz yıldır kanunsuz yere hapis yattığına inanan Nâzım, Bursa'dan da sürülme ihtimali belirince huzursuz olur. Üstelik kaplıca tedavisi görmesi gerektiğine dair sağlık raporu da varken, bu işin zor olacağını düşünür. Artık bu olumsuz akışın sonuna gelmişlerdir; "bütün tabiat ve cemiyet hadislerinde olduğu gibi, anlaşılan ferdin macerasında da, bir hadisenin kendi zıddına dönmesi, mesela felaketin, kederin, bahtiyarlığa ve sevince inkılabı için son haddine varması lazım. Bizimkisi de son haddine vardı. Artık hayattan ancak saadet bekleyebiliriz" (s. 247).

Bursa'daki ilk dönem tutukluluğunda, Piraye'yi mektuplarına mutlaka tarih atması konusunda uyarırken; onbir yıllık mahpusluğun bir sonucu olarak artık Nâzım'da tarih atmamaya başlar. Bunca hapis hayatı elbette zaman kavramını gittikçe önemsizleştirir. Çünkü geçen günlerden bir şey beklenmemektedir. Ara sıra af haberlerine kulak kesilse de, bu konuda ümitle, ümitsizlik arasında 'realist' bir tutum takınır. Herhalde 1947 yılında olmalı, kendisini ziyarete gelen Adalet Bakanı'na şunları söyler: "memleketime ne han, ne apartman, ne çiftlikle, fakat onun en büyük hazinesi olan dilini, lisanını işleyerek bağlı olduğumu, yeryüzünde Türkçe konuşuldukça yaşayacağımı söyledim" (s. 315). Bu görüşmeden nedense ümitlenir, o yıl serbest bırakılacağını düşünmeye başlar.

Kitaptaki 555 no'lu, tarihsiz mektupta olan olur ve Nâzım'la Piraye'nin arası açılır: "Mesele şu: aramızdaki münasebetlerden bir tanesi olan, fakat zaten bilfiil çoktandır mevcut bulunmayan ve daha senelerce de mevcut olamayacağı anlaşılan karı kocalık münasebetimizi, kadın erkek münasebetimizi tasfiye etmemiz, kesmemiz gerekiyor" (s. 327). Bu gelişmeden sonra, bunca yıllık mahpusluğa direnen Nâzım psikolojik olarak da çöker; hapishaneden çıkamayacağını, oralarda öleceğini düşünmeye başlar. Zaten sağlığı da kötüye gitmektedir; belki bir yıl, belki de iki yıl içinde öleceğini yazar Piraye'ye. İlişkinin bitmesi Nâzım'ı oldukça sarsar. Deli gibi olur, ölmek ister. Sonra bir keşifte bulunur ve Piraye'nin ona hiçbir zaman âşık olmadığını anlar. Bu keşif onun insanlarla olana münasebetinde de köklü kararlar almasına neden olur: "Yaşamak artık bence bir vazife haline geldi, bundan dolayı da insanlarla, istisnasız bütün insanlarla maddi münasebetlerin dışındaki bütün hissi münasebetlerimi kökünden keseceğim" (s. 340). Çünkü, artık Piraye yoktur, o olmayınca diğer insanlarla da hissi münasebeti devam ettirmenin bir manası kalmamıştır.

Nâzım karı koca olarak münasebetlerini kesseler bile dost olarak kalmak istedi-

ğini ısrarla belirtir. Nâzım'ın 3 Şubat 1950 tarihli mektubuna Piraye şöyle bir not düşer: "Bu mektupta bahsi geçen Bursa Seyahati Ahmet Emin'in yazısı üstüne beni Bursa'ya çağırdığı zamana aittir. Beyimiz beni boşamak için mahkemelere verdikten sonra darılmış olarak gittiğim zamana aittir. Hakikatte ondan açıkça ayrılmak fikrinde idim. Çünkü o kadından kurtuldu zannediyordum" (s.368).

Bu ara Nâzım üç kez kalp krizi geçirir. Avukatları hem genel af, hem de Nâzım'ın özel dosyasını gündeme getirirler. Nâzım bu girişimlerden ümitlidir; eğer bunlardan bir şey çıkmazsa açlık grevine yatma kararı alır. 30 Mart 1950 Nâzım'ın, Piraye'ye Bursa Cezaevi'nden yazdığı son mektuptur.

Memet Fuat'a Mektuplar[3]

Bu mektuplar 1943-1950 yılları arasında Bursa Cezaevi'nden yazılanlardır. Nazım, Memet Fuat'a ilk mektubunda, altı yıl öncesine kadar kafanın ve zevklerinin teşekkülünde amil olan bendim, diye yazar. Ama artık araya hapishane duvarları girmiştir. Memet'in kafası ve kalbi artık Nâzım'dan ayrı büyümektedir. "Halbuki ben onları yaratıp yaratacağım en güzel eserler olarak ortaya çıkarmak istiyordum" (s. 9). Ancak bu konuda da Piraye'ye güvenir. Ve oğluna hangi yazarları, hangi kitapları okuması konusunda öğütlerde bulunur.

Memet'e yazdığı mektuplarda genellikle nasihat eden ve o yıllarda kendisi nasılsa, oğlunu da öyle görmek isteyen bir babanın üslubu ve kaygıları vardır. Ancak Memet okuduğu kitaplarda anlamadığı şeyleri soran, gerekirse babasıyla tartışan bir oğuldur. Örneğin ilk mektuplarda uzun uzun millet kavramı üzerine konuşurlar.

Piraye'ye de tembihlediği gibi Memet'e de ayrıca yazar. Öncelikle iyi bir okuldan diploma almasını ister. Bunun hem sosyal şartlar hem de hazırlayıcı bir mahiyeti olması bakımından önemser. Fakat, önemlisi diplomayı aldıktan sonra ki tahsildir. Bu yaşlarda Memet'in hangi mesleği seçeceğine karar vermesini ister. Eğer edebiyatçı olacaksa bile, müspet ilimlerden birini ihtisas olarak seçmesini önerir. Bunu iki bakımdan önemli bulur; ilki para getiren bir mesleğe sahip olmak, ikincisiyse, edebiyatla müspet ilimler arasında sıkı bir ilgi olması.

Memet, Nâzım'a mimarlığı seçtiğini yazar. Bunun yanında şiir ve hikâyeler de yazmaktadır. Gönderdiği ilk şiirine ilişkin, babası, beylik sıfatlardan kaçınmasını tavsiye eder. Sonra etrafındaki en hususi hislerden, düşüncelerden, bütün insanları ilgilendirecek hislere, kederlere dair söylenmeye değer ve kuvvetle duyduğu başka şeylere yönelmesini ister. Daha sonra Memet hikâyelerini de yollar ve Nâzım, onun ileride iyi bir hikâyeci ve romancı olacağını düşünür. İmla yanlışlarına dikkatini çeker. Sonra Memet'in, iki noktaya dikkatini çekmek ister: 1- Davası, meselesi olmayan kitap kitap değildir. 2- Yazdığı eserden insanlara karşı mesuliyet hissi duymayan muharrir, hele bu asırda, on para etmez.

Mektuplaşmalar genellikle, Memet'in yolladığı hikâye ve şiirlerin eleştirisi üze-

rine yoğunlaşır ve bu vesileyle sık sık oğluna hem yöntem, hem de muharrirler hakkında genel bilgiler verir. Yazılarında öncelikle muhtevayı önemsemesini, biçimi de muhtevanın belirleyeceğini söyler: "Muhtevaya en uygun şekil bulununca da birlik meydana gelir ve eser de sanat eseri olur" (s. 52). Bu ara mutlaka okuması gereken yazarları ve eserleri de ona bildirir. *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*; bu kitaptan sonra Engels'in *Ailenin, Devletin ve Mülkiyeti Şahsiyenin Asılları* ilk akla gelenlerdir.

Tan gazetesi Memet'in bir hikâyesini iade edince şöyle yazar: "Bana öyle geliyor ki o hikâyeyi bizde herhangi bir mecmua da basmaz. Ama mesela onun altında benim imzam olsaydı, derhal basarlardı ve yeni bir hikâye tarzı doğuyor diye meth ü sena ederlerdi" (s. 54). Babıâli'ye yönelik bu eleştirisinden sonra da Memet'e, hikâyede en zor işin samimilik olduğunu söyler. Bu nedenle bildiği, gözlemlediği kişileri yazmasını öğütler.

Nâzım'ın, Memet'e yazdığı mektuplar aslında, onun sanat görüşlerini aktarması bakımından son derece önemlidir. Çünkü Memet'in hikâye ve şiirlerini eleştirirken, sıkça kendi görüşlerini aktarır. Gerek Türk, gerekse dünya edebiyatından örnekler vererek tek tek değerlendirir. Ancak Piraye'yle arasına giren kadın yüzünden bozulan ilişkileri bu mektuplara da yansır. Ve kendi hakkında oldukça aşağılayıcı ifadeler kullanır. Piraye'den haber alamadığı için Memet'i sıkıştırır, mektuplarını kesmediği için sevinir ve onlar sayesinde yeniden hayata bağlandığını söyler: "Mehmedim, oğlum, tek insan olarak, fert olarak, şahsi hayatımda, bilemediğin gibi korkunç bir yalnızlık içindeyim, beni yalnız bırakma, bana mektup yaz" (s. 80).

Piraye'yele mektuplaşamayan, ondan haberler alamayan Nâzım, onun da okuyacağını düşünerek Memet' yazmaya devam eder. Aslında Piraye'nin onu hiçbir zaman sevmediğini söyler, hatta bir defasında liseli iştiyakıyla ilan-ı aşk ettiğinde, Piraye tiksinti duymuş, 'Darülbedayi artistleri gibi konuşma' demiştir. Dahası Nâzım gerek Çankırı'da, gerekse Bursa'da uygun şartlar hazırlamasına rağmen, Piraye'nin buralarda kalma sürelerini uzatmadığından yakınır; Bursa'ya en azından iki ayda bir kendisini görmeye gelmediğini de söyler. Hatta işi daha da ileri götürür ve ondan her zaman asgarisinden hafta bir mektup yazması için yalvardığını ama Piraye'nin bunu bile yapmadığını söyler. Bir ara mektup alamayınca nasıl telaşlandığını aktarır, ama annesinin cevabı şu olur: "Ne olmuş, diyor, benden yirmi gün mektup alamamışsın, ortalığı birbirine kattın" (s. 90). Bu olay Nâzım'ın, Piraye'ye yazdığı mektupta sözünü ettiği keşiftir: Piraye'nin kendisini hiçbir zaman sevmediğine böylece hükmeder.

25 Ağustos 1949 tarihli mektupta gelecek yıl üniversiteyi bitirecek olan Memet'i imtihanlarından başarıyla geçtiği için tebrik eder. Ve çok ihtiyarladığını; bütün kusurları affedilecek kadar ihtiyarladığını yazar.

29 Mart 1950'de yazdığı mektupta bir hak arama yolu olarak 8 Nisan'da açlık grevine yatacağını ve sonuna kadar direneceğini söyler: "Ben şahsen hakkın tecelli edeceğine eminim. Ölürsem de bir hakkın ve hakikatin ortaya çıkmasına yardım etmek için ölmüş olacağım ki bu şerefli bir ölümdür" (s. 118).

Kemal Tahir'e Mektuplar[4]

Nâzım'la, Kemal Tahir'in mektuplaşmaları 5 Aralık 1940'ta başlar: "Salimen geldim" (s. 13). Bu telgrafı çeken Nâzım, Çankırı'dan Bursa'ya gelmiş; Kemal ise Çankırı da kalmıştır.

Piraye'den sonra Kemal, Nâzım'ın en değer verdiği insandır. Kemal de zaten ona abi diye hitap ederek duygularına karşılık vermek ister. Orhan Kemal de aslında Bursa'da Nâzım'ın yanındadır; onda Kemal Tahir'den izler bulur, güzel oda arkadaşlığı yaparlar ama K. Tahir'in yeri ayrıdır. Hatta Bursa'da rahatı yerinde olsa bile Çankırı'dan ayrıldığına pişmandır. Mekanları güzelleştirenlerin, insanlar olduğunu düşünür. Hatta tedavi için gittiği kaplıca dönüşünde Kemal'a şunları yazar: "Yıkandım. Rahatladım. O kadar rahatım ki sana bu mektubu yazarken adeta utanıyorum. Çünkü bu rahatlığın içinde hayli gevşemiş, ılık su ile yumuşamış, yolda güneşle ısınmış -burda üç gündür havalar yaz gibi- beden, kemik ve et rahatlığı var. 'Bunda utanacak ne var?' diyeceksin.. Çok şey var ya, meselâ sen bu kadar rahat değildindir. Yani bana utanç veren bu rahatlığın fazla miktarda hodbin ve şahsî oluşudur" (s. 44).

Zaten bu yıllarda Nâzım'ın hayatında esasen bu iki kişi vardır. Piraye'yle görüşmelerinde, mektuplaşmalarında, Kemal mutlaka yer alır. Hatta Piraye, Kemal'i Çankırı'da bıraktığı için zaman zaman Nâzım'a kızar. Çankırı'daki Hikmet, Nâzım'ın bütün ısrarlarına rağmen düzenli olarak cevaplar yazmaz. Onun haberlerini de Kemal aracılığıyla alır. Eğer af işi olmazsa Kemal'i Bursa'ya aldırmak için elinden geleni yapacağına söz verir.

Hapishaneden izleyebildikleri kadarıyla edebiyat ortamını mektuplarında uzun uzun tartışırlar, birbirlerini haberdar ederler. Nâzım genç şairleri 'mağrur bir şefkat'le okur, ama beğenemez. Onları samimi bulmaz. Hatta acemiliğin, gençliğin verdiği çocukça samimiyeti bile bulamaz onların şiirinde. "Hepsi kırım kırım kırıtıyorlar, poz alıyorlar, müteşâir, şâirane, ukalâ, keratalar" (s. 44). Nâzım'a göre, bu bir küçük burjuva münevverliği hastalığıdır. Tehlikeli bir hastalıktır, en olmaz sanılan temayûllerde, en sağlam ideoloji benimseyişlerin de bile kendini gösterebilir. Sanattan benimsenmesi gereken yöntem: "yeni realist edebiyatın en ön plânda gözönünde tutulması lâzım gelen tarafı, tesirciliği, öğreticiliği, okuyucuyu hayatta, pratikte daha müessir kılabilmek için ona yol" göstermektir.

Kemal Tahir'in *Göl İnsanları*, *Tan* gazetesinde neşredilmeye başlanınca Nâzım, son derece keyiflenir. Çok sevdiği iki çocuğu olmasına rağmen fizyolojik imtidadın ne olduğunu bilmediğini; fikrî imtidadın zevkini de Kemal'den aldığını söyler: "Şu *Göl İnsanları* hikâyelerini yazanı biliyor musunuz? O daha ne güzel ne güzel şeyler yazacaktır, ve hepsinin içinde, temelinde benim tohumlarım var" (s. 53). Raşit Kemalî'nin de (Orhan Kemal) acemiliğini attıktan sonra, dünyaya Kemal'den sonra onu da salacağını söyler.

20 Mayıs 1941 tarihli mektupta Nâzım, Malatya'ya nakledilen Kemal'in, Bursa'ya nakli için kolları sıvar. Halide Edip, Aka Gündüz ve sair mebus ve muharrirleri devreye sokar. Ama sonuç değişmez.

Yazdıklarını birbirlerine ve Piraye'ye mutlaka yollarlar. Kendi aralarında sertçe

eleştirirler ve bu eleştirileri önemsedikleri için de eserlerini tashih etme, yeniden gözden geçirme yollarına giderler. Gerek birbirlerinin çalışmalarını eleştirirken, gerekse sanatın genel problemlerinden söz ederlerken Türk edebiyatının genişçe tahlilini yaparlar. Ustalardan, gençlere kadar herkes mutlaka, Nâzım'ın ve Kemal'in anlayışları doğrultusunda bir yerlere konumlandırılırlar. Ve bu konumlanışta inanışları belirleyicidir. Zaten Nâzım, gün geçtikçe kendinin daha kuvvetle politik bir varlık olduğuna inanır. Halide Edip'in bir söyleşisinde, sırf ideoloji propagandası olan parçaları çıkarıldığı takdirde, Nâzım'ın bir dâhi olduğunu söylemesine itiraz eder. Dâhi olmadığını, ama iyi bir sanatkâr olduğunu söyler. Bunu da, Halide Edip'in eleştirdiği ideolojisine borçlu olduğunu düşünür: "Eğer sizin iyi sanatkârlarınız yoksa ideolojinizin bugün artık iyi sanatkâra muhteva olamıyacak kadar tefessüh etmiş olmasından" ileri geldiğini iddia eder (s. 141).

Başka bir mektubunda da ideoloji ve propaganda meselesini şöyle açar: "Şair, meselâ Bodler, Malarme, Verlen ümitsizliklerinden, ölümün hayattan güzel olduğundan, geçmiş zamanların hasretinden, vefasız sevgililerden, Allahın kudretine sığındıklarından, sarhoşluğun meziyetlerinden, hattâ oğlancılıktan bahsederler, bunun gibi şeyleri dillerine dolarlar ve bunu ustaca söylerlerse propaganda olmuyor. Ama bunların aksini ne kadar ustaca söylerse söylesin bir şair propagandacı oluyor" (s.331).

6 Ekim 1948'de Çorum'daki Kemal'e yazdığı mektupta, şahsî hayatında değişiklikler olabileceğini imâ edip daha fazlasını şimdilik merak etmemesini ister. Ve *Sonbahar* isimli 'aşk' şiirini yollar. İki mektup sonra Piraye'yele karı-koca ilişkisini kestiğini belirtir. Daha sonra 13 Haziran 1949 tarihinde yazdığı mektubundaysa, Piraye'yle münasebetini düzelttiğini, kendini toparlayıp ondan ayrılmadığını söyler. Ama ilişkileri de bir türlü eskisi gibi olmaz. Nâzım'ın dünyasında çok az insan kalmıştır. Babacan bir tavırla Kemal'in iç çamaşırlarından, yiyecek-içeceğine, ilaçlarından, kitaplarına kadar her şeyiyle ilgilenir. Onu parasız bırakmamak için adeta çırpınır. Zaten hapis hayatının birçok hatıraları ve insanları kafasından tasfiye ettiğini ve "şimdi ben çok sevdiğim bir iki insanla başbaşayım ve bu temizliğin bahtiyarlığını duyuyorum" (s. 352) diye düşünür. Ama Nâzım'ın şahsî hayatındaki dalgalanmayla birlikte, Piraye ondan uzaklaşır, uzun zaman mektup yazmaz, ziyaretine gelmez.

Nâzım'ın ısrarlarına dayanamayıp mektup yazan Piraye'nin, Nâzım Bey diye başlayıp, hürmetler ederim efendim, diye mektubu bitirmesine içerler. Ancak Nâzım, beş-altı yıl içinde çıkınca da zaten ihtiyarlayacaklarını ve meseleyi o zaman tamamıyla halledeceğini yazar.

Af haberlerini cezaevinde vermemenin suç olduğunu söyleyen Nâzım, bu haberlerle 1950 yılına gelir. Ancak beklenen af bir türlü çıkmaz. 5 Mart 1950 tarihindeki mektubunda Nâzım, Kemal'in açlık grevi yapmaya karar vermesine şiddetle karşı çıkar. Her şeye rağmen sabırla ve ümitle beklemek gerektiğini belirtir. 10 Mart 1950'de: "Açlığını duydum. doğruluğuna inanamadım. Doğru ise bana en büyük kötülüğü yapıyorsun. Benim başım için vazgeç. Vazgeçtiğini hemen telle" (s. 417) diye yazar.

10 Nisan 1950 Nâzım'ın, Nevşehir'e nakledilen Kemal'e yazdığı son mektuptur: "Ta-

lebimin kabulü ve tetkik edildiği haberi üzerine grevimi şimdilik durdurdum" (s. 417).

Vâ-Nû'lara Mektuplar[5]

Nâzım bu mektuplarını genellikle Vâlâ ve Hanımı Müzehher'e ortak hitapla yazar. Çoğunlukla tarih atılmadan yazılan mektuplar Bursa cezaevinde yattığı günlere aittir. Dayısı Ali Fuad paşa onun işleriyle yakından ilgilenmektedir, bu dönemde. Ancak Nâzım, dayısının komutanlık, fırka liderliği, milletvekilliği ve bakanlık etmesine rağmen, kendisinin memleketi ondan daha iyi tanıdığını söyler. Ve dayısının girişimlerini 'realist' bir serinkanlılıkla değerlendirir. Bir insan küçük bir suç işler ama cezayı çok alırsa bunun adlî bir hata olduğunu söyler. Bu tür adlî hataların düzeltilmesi ona göre kolaydır. Oysa kendi durumunu, hiç suç işlememiş bir insanın ceza almasına benzetir. Bu durumda adlî hatanın düzeltilmesinin müşkül olduğunu düşünür. Bu nedenle de dayısının girişimlerine ümit bağlamaz: "Ben bu bahsi düşünmemeği en doğru realist hareket sayacağım için hiç ölmeyecekmişim gibi dünyayı düşünüyorum. Yani daha bir hayli zaman hapishanede kalabileceğimi kabul ederek işlerimi, yani buradaki yaşama şartlarımı ve imkânlarımı ona göre ayarlıyorum" (s. 62).

Mektuplarda birbirlerinin ürünlerini değerlendirirken, dönemin edebiyat ortamına da sıkça değinen Nâzım'a göre; artık pek de genç sayılmayacak "şairlerimizin büyük bir kısmı kellim kellim lâyenfa" dır (s.65). Zaten Nâzım onlardan başka türlüsünü de beklemez. Zira sosyal şartları ve şahsî cehaletleri bunu icabettirmektedir. Gerçek, büyük şairlerin, 'kuvvetle belirli bir felsefe sistemleri, bir sosyoloji görüşleri, hiç olmazsa sezişleri vardır.' Ona göre, şiir de, diğer bütün güzel sanat dalları gibi ilim ister. Gençlerde bunların hiçbiri yoktur. Türk şiirinin büyük annesi Yahya Kemal; büyük teyzesi de Haşim'dir. Hatta o günlerde Nâzım, Mehmet Emin'in şair yanını keşfettiğini söyler. Sonraki mektuplarında da, Yahya Kemal'in *Sessiz Gemi* şiirini beğenmediğinden hatta son şiirlerinin birbirinden kötü olduğundan bahseder.

Müzehher hanım bir mektubun da, Nâzım'ın dayısının kızı olan Münevver'de söz eder. Onu metheder ve Nâzım'ında takdir etmesini ister ve "etmedinse et emi" (s. 98) diye tembihler. 'Et emi' lafı Nâzım'ın içine bir kurt gibi düşer. Nedenini açıklamasını ister Müzehher'den. Başka bir mektubunda yine aynı şeyi sorar: "'Emi?' li sualin neden icabettiğini sormuştum. Cevap vermedin" (s. 102). Mahpuslar için mektupların, sadece mektup olmadığını; en sudan mektupların bile birkaç kez okunduğunu yazar: "Ve dış dünyadan gelen haber üzerinde hapis adamın kafası acaip cambazlıklar yapar" (s. 102). Ve Nâzım, Münevver'den mektuplar almaya başlar ve onu da dostlarının arasına dahil eder. Bu mektuplar ve Münevver'in onu Bursa'da ziyareti; Piraye ile arasına girmeye başlar: "Dayı kızım geldi. Münevveri pek beğendim. Bayıldım doğrusu dayıkızıma. Soyumun sopumun en güzel, en akıllı insanı" (s. 111). Nâzım, onunla yeni bir dünya keşfetmiştir ve dayıkızının, onu da beğenmiş olmasını umar.

Bu dönemde aşk şiirleri yazmaya başlar. Ancak aşık biri için aşk şiiri yazmanın,

dünyanın en zor işi olduğunu söyler. Bu şiirleri, "istisnasız, fakat istisnasız hiç kimse okumayacak. Yalnız siz okuyun" (s. 113) diye de sıkı sıkı tembihler. Hatta sadece şiirlerden değil, bu acayip mektuptan da kimseye bahsetmemelerini ister.

Bundan sonra gelen ilk mektubunda Piraye'den ayrılma kararı aldığını söyler, Vâlâ'ya. Ayrıca açtığı davayla ilgilenmesini ve avukatla görüşmesini ister. Vâlâ'dan, bu konudan kendisini sıkıştırmamasını ister: "Daha fazla yazamayacağım. Yazarsam aynı şeyi tekrarlayacağım. Çünkü başka şey düşünemez bir haldeyim. 'Yine aşık olmadım, ilk defa aşık oluyorum'" (s. 117). Davanın uzaması halinde, küçük burjuva entelektüellerine dedikodu çıkartma imkanını biraz daha uzun süre vereceklerini düşünür. Ve dostlarının, Piraye'ye etki etmekle sadece işi uzattıklarını düşünür. Bu düşüncesinin de dostlarına iletilmesini ister.

O Zamanlar af meselesi ayyuka çıkmıştır. Ve Münevver, çocuk meselesini halletmek için kocasıyla görüşmeye çalışır. Nâzım, durup dururken onu da ateşe attığını yazar: "Ne tuhaf şey, kötülüğüm daima sevdiklerime olmuştur" (s. 137). Ancak af yatınca, Münevver, Nâzım'dan uzaklaşır ve kocasına geri döner. Nâzım da, Vâlâ'ya yazdığı bir mektupta, Piraye'yi arkasından bıçakladığını yazar. Ona geri dönecek yüzü yoktur: "Çünkü, ötekisi gelseydi, beni kirli bir mendil gibi atıvermeseydi, ben dostuma dönmeği aklımdan bile geçirmeyecektim. Onu arkadan vurmuş olmanın utancını taşıyarak, gelenin huzuruyla bahtiyar olacaktım" (s. 140). Nâzım yaşadığı bu ruh haletini *Melodram* adıyla şiirleştirir. Eninde sonunda Piraye'nin gönlünü kazanacağını ve belki de günün birinde yine de aldatabileceğini ama ne olursa olsun geberene kadar yakasını bırakmayacağını; çünkü yeni baştan dolu dizgin aşık olmuştur.

Türk edebiyatında, yaşamak ne güzel şey diyen ilk şairin, kendisi olduğunu söyleyen Nâzım için işler artık değişmiştir. Yaşamak, artık onun için bir vazifedir. Bundan dolayı da korkunç bir kuvvete ulaştığını söyler; taşın, demirin kuvvetine. Artık ne ıstırap çekmektedir ne de saadet duymaktadır: "Tek kelimeyle söylemek icabederse ferd olarak mevcut değilim. Sevgi, şefkat, merhamet, güzelin karşısında hayranlık falan filan gibi şeyler nâmevcut bendeniz için" (s. 171). Piraye, onu ihmal etmeseydi ya da Münevver, ona uzattığı dalı tutabilseydi; Nâzım kuvvetli adam olmayacağını, sadece insan kalabileceğini söyler. Oysa yaşamak sadece bir vazife olunca elden geldiğince uzun yaşamak gerektiğini, bu nedenle de sıhhatine dikkat ettiğini yazar. Artık o, affetmeyecek ve affedilmeyecek kadar kuvvetlidir.

Daha sonra Münevver'le yeniden yazışmaya başlar. Hatta, Vâ-Nû'lar yasaklasa da çıkınca onu görmeye gideceğini söyler.

5 Nisan 1950 tarihli mektubunda, açlık grevinden söz eder. Sırtüstü yatarak geçecek açlık günlerinde bedensel açılarını hafifletmesi için zabıta romanları ister.

8 Mayıs 1950'de yazdığı son mektupta: "Vâlâ sen hiç üzülme, gürültüsüz patırtısız, tıpış tıpış ve kem gözlere batmadan İstanbula geleceğimden, gelebileceğimden emin ol" diye yazar. Muhtemelen bu mektubun tarihinde ya tashih var ya da Nâ-

zım'ın dikkatsizliği; zira o tarihler onun İstanbul'daki günlerine tekabül etmektedir.

Mektuplarda kimi uçların açık kalmaması için mektupların dışına çıkarak Nâzım'ın bundan sonraki yaşamı ile ilgili bazı tarihleri anımsamakta fayda var. Bilindiği gibi Nâzım 8 Nisan 1950'de açlık grevine başlar, ancak kalbinden ve karaciğerinden rahatsız olduğu için, Ankara'dan gelen emirle, Sultanahmet cezaevi revirine, oradan da Cerrahpaşa Hastanesi'ne kaldırılır. Nâzım, avukatından gelen kimi olumlu haberlerle 10 Nisan 1950'de açlık grevini sonlandırır. Daha sonra 'sağlam' raporu verilir ve Paşakapısı cezaevine nakledilir.

Herhangi bir olumlu gelişme olmadığını gören Nâzım, 2 Mayıs 1950'de yeniden açlık grevine başlar.

9 Mayıs 1950 günü cezaevinden ambulansla Adli Tıp Müdürlüğü'ne götürülür. Üç saat süren bir muayene sonucu doktorlar tam teşekküllü bir hastanede gözetim altında kalması gerektiğine karar verirler. Cerrahpaşa Hastanesi'nde tek kişilik bir odaya yatırılmak istenince; Nâzım, "Ben kobay değilim, hakkımın verilmesi için açlık grevi yapıyorum. Greve cezaevinde devam edeceğim," diye diretir ve hastane yetkilileri bu isteği bir tutanakla saptayıp imzasını aldıktan sonra, gene Paşakapısı Cezaevi'ne götürülür.

14 Mayıs 1950'de yeniden genel seçimler yapılacaktır ve Nâzım'dan, en azından seçim sonuçlanana kadar açlık grevine son vermesi istenir. O da, 19 Mayıs 1950 tarihinde açlık grevine son verir. Demokrat Parti'nin çıkardığı af yasasıyla, 15 Temmuz 1950'de yattığı Cerrahpaşa Hastanesi'nde serbest kaldığını öğrenir.

Cezaevinden çıkınca karısı Piraye'den ayrılır.

Kadıköy'de, önce annesinin Cevizlik'teki evinde, sonra bir apartman katında Münevver hanımla yaşamaya başlar. 26 Mart 1951'de, bir oğulları olur. Adını Mehmet koyarlar.

17 Haziran 1951 sabahı, askerlik işini düzeltmek amacıyla Ankara'ya gideceğini söyleyerek evden ayrılan Nâzım Hikmet'in, 20 Haziran 1951'de Romanya'ya vardığı Bükreş Radyosu'ndan öğrenilir.

Sonradan yazılanlara göre, akrabası olan Refik Erduran'ın kullandığı bir sürat motoruyla İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e açılmış, Bulgaristan sahillerine çıkmayı amaçlarken, yolda rastladığı bir Rumen şilebiyle Romanya'ya gitmiştir.

Oradan da Moskova'ya geçmesi üzerine, Nâzım Hikmet, 25 Temmuz 1951'de, Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığından çıkarılır.

3 Haziran 1963 tarihinde de Moskova'da ölür.

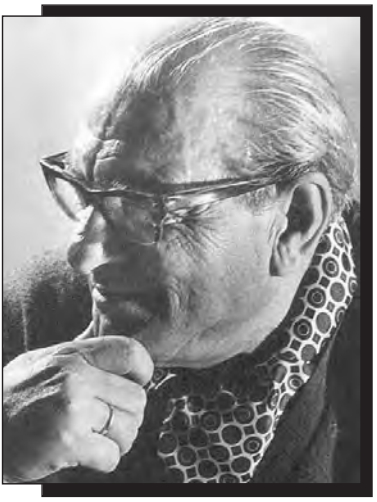
1 Nâzım Hikmet, *Piraye'ye Mektuplar*, Adam Yay., İstanbul 2003.
2 Nâzım Hikmet, *Piraye'ye Mektuplar*, Adam Yay., İstanbul 2003.
3 Nâzım Hikmet, *Cezaevinden Memet Fuat'a Mektuplar*, Adam Yay., İstanbul 1988.
4 Nazım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mahpusaneden Mektuplar*, Bilgi Yay., Ankara 1968.
5 Nâzım Hikmet, *Bursa Cezaevinden Vâ-Nû'lara Mektuplar*, Cem Yay., İstanbul 1986.

HİLMİ UÇAN

"ETE, PARAYA, ÜNE BAĞLI ÇARPIK İHTİRASLAR" VE MEKTUPLARINDAKİ KEMAL TAHİR

Tarihsel birikimimizi, uygarlığımızın yaslandığı temelleri acımasızca eleştirdik. Sağlıklı eleştiriler değildi bunlar. Bir bakıma geleneği reddettik. Bu değerlendirmelerde hep uçlarda dolaştık. Batı'nın, Doğu'nun en çok tartışıldığı; ya ifratta ya tefrite gezdiğimiz bir dönemde Kemal Tahir'in bir aydın olarak tutumu önemlidir ve eleştirileri çok geniş bir çevreyi etkilemiştir.

Kemal Tahir çok soru soran, sorularına içtenlikle yanıt arayan bir romancımız, bir aydınımızdır. Tarihi, Osmanlı'yı, yaşadığı dönemi, kişisel deneyimlerini resmi söylemin dışına çıkıp sorgulayan, sorular soran kişidir. O, benimseyip peşinden gittiği, uğrunda hapislere düştüğü düşüncesini bile sorgulamaktan çekinmez. Yanlış olduğunu anladığı düşüncelerini terk eder. "Birçoklarının yanlış ve hatalı olduklarını sonradan öğrendiği kanaatleri"ni değiştirir ve "her şeye sert bir ad" takar; zor konuşulan bir dönemde "apaçık konuşur" (Tahir 1979, 34). Konuşmalarında, yazılarında "yaltaklanmayı, yalvarmayı" beceremez. Durumun gereği olarak herkesi, her şeyi methetmez. Tersine, aykırı, düşündüren, ufuk açan sorular sorar. Mektuplarından birinde şöyle bir soru soruyor: "Neden daima herkesi methediyorsunuz?" (Tahir, 1979, 27).

Kemal Tahir

Resmî tarihi sorgular; Marx'ı, kendi düşüncelerini, medreseleri, papaz mekteplerini, İstiklâl Mahkemelerini, sloganları… Kafasına uymayan, öğrendiği şablonlara sığmayan her şeyin üzerine gider, düşünür, tartışır, sorgular. Diyalektik maddeciliğin şablonunu da aklına sığdıramaz. "Asya tipi üretim tarzı" der, "bizde sınıf yok" der… Yaşadığı dönemde bunları tartışmaya açmak pek de kolay değildir. Nitekim O da sorgulanır; arkadaşları sorgular, devlet sorgular, hesaba çekilir, 15 yıl hapis yer; 13 yıl hapis yatar.

Sözün içten olması önemlidir. İçten söz söyleyen, sözü ile eylemi bir olan aydına, ekmek kadar su kadar muhtacız. Cumhuriyet döneminde, özellikle kuruluş aşamasında birçok dalkavuk şair, yazar örneği bulmak mümkündür. Kemal Tahir, yaşamı boyunca dalkavukluk yapmaz; birilerini memnun etmek, hoşa gitmek için konuşmaz, yazmaz; tersine söyledikleri birilerini rahatsız eder; toplum içinde gördüğü yan-

lışlıklar nedeniyle kendi içinde bir rahatsızlık duyar. Düşüncelerinde yanlış yok mudur? Elbette vardır. Ama O inandığını söyler. Yanlış diye inandığı düşünce ve eylemlere yanlış; doğru diye inandığı düşünce ve eylemlere de doğru der. Kemal Tahir, "düşünme cesaretini her alanda kanıtlayan; düşüncesini gerçek anlamda eleştiriye dayayan sayılı yazarlarımızdan biridir" (Aytaç, 1990, 171).

Kendisini de aydın kesimi de eleştirmekten çekinmez. O'na göre "aydınlara çok su katılmıştır, hem de cıscıvık yabancı suyu. Su katılmamış yerli olmayınca hiçbir şey olunmaz. İnsan bile olunmaz" (Tahir, 1973, 136). Düşünen, ülke hakkında söz söyleyen insanın bu topraklara ayağını basması, kendi uygarlığını, değerlerini, değer yargılarını tanıması, bilmesi gerekir. Kemal Tahir'in de öncelikle vurguladığı bu "yerlilik"tir.

Kemal Tahir'in düşünce dünyasını içtenlikle ortaya koyan, yaşadığı döneme, sevgilerine, nefretlerine, korkularına, sevinç ve kederine, yanlışlarına, doğrularına ışık tutan yapıtlarından biri, ilk eşi Fatma İrfan'a yazdığı mektuplardır. Bu mektupların büyük bir kısmını hapishaneden yazmıştır. Bunları yazmaya başladığında 25 yaşlarındadır ve beş yıllık bir süre içinde yazmıştır. Mektuplar eski Türkçe ile yazılmıştır, Osmanlıca'dır.

1933 yılında yazdığı ilk mektuplarda Fatma İrfan'a önce "Kızım" diye hitap eder. Sonraki mektuplarında "İrfan", "İrfanım", "canım", "sevgilim"; daha sonra da "sevgili karıcığım" diyen hitaplar var. Fatma İrfan kendisi de bu ilişkiyi şu şekilde dile getirir: "Bana on iki yaşımdan başlayarak ağabey, hoca, sevgili ve eş oldun" (Tahir, 1979, 8).

Mektuplarda insan, sevgisi ile, nefreti ile, zayıf ve güçlü yanlarıyla, kısacası bütün çıplaklığı ile ortadadır. Bu mektuplarda da Kemal Tahir'in düşünce dünyası, Fatma İrfan ile olan ilişkileri, yaşadığı dönemdeki edebiyatçılarla ilgili görüşleri, cezaevindeki günlük yaşam ve atmosfer, hissedilen yalnızlıklar gözlenebilir.

Mektuplarında zaman zaman "çok yalnızım", "derbederim" der. Cezaevi için "üniversite" (Tahir, 1979, 227) der. Bu üniversitede "herkes, bozulmuş bir ordu gibi başının çaresine bakar. Burada iptidaî bir orman kanunu, bütün sertliği, insafsızlığı ve kahpeliği ile câridir. Herkes kendi yiyeceğinden ve kendi kavgasından mes'ul"dür. "Tabiat, soğuğu, sıcağı, hastalığı ile; cemiyet açlığı çıplaklığı ve kepaze ihtiraslarıyla, hiçbir yerde bu kadar çıplak, bu kadar hayasız, bu kadar keskin olamaz. (…) Adem Baba koğuşunda çırçıplak talebeler yatar. Altlarında gazete kâğıtları serilidir. Üstlerine kendilerinden evvel gelip gidenlerden kalmış çuvallar örtülü"dür. "Beyler koğuşunun duvarları bile halılarla kaplıdır". Bu beylerin "ayaklarını yıkayan esirleri mevcuttur". (…) Burada, "ukalâ ve korkak Ordinaryüs Profesörler, Frenk kırması Doçentler yok"tur. Bu talebelerin elinde "ders kitabı olarak bir iki Kur'an, birkaç En'am-ı Şerif, beş altı tane de Arsen Lupen cildinden başka esere rastlayamazsınız, İşte böyle profesörsüz, kitapsız okurlardır" bunlar. Bu mekanda "isyan arzuları, gardiyan dövmekle yatıştırılır"; "umumî af müjdeleri" her gün tazelenir. Bu üniversite tek kelimeyle "yaman"dır. (Tahir, 1979, 227-229). Bu sıkıntılar arasında Kemal

Tahir dümdüz bir yaşamı, dümdüz bir adam olmayı içinden geçirir, ama böyle bir yaşamı tercih etmez. Çektiği acıları "masal" yapmasını bilen, geri dönmeyen insanları sever. "Hikâyesi olmayan adamlara" acır (Tahir, 1979, 236). Bulunduğu durumdan umut devşirmeye çalışır.

O'na göre insanımız "deve kuşuna" çevrilmiştir. Aydın da bu çevirmeye "bedava gönüllü" olarak katılmıştır. Kendisi de deve kuşu olmak istemez. Yeri gelir 'kral çıplak' der. Düşünce dünyasını şekillendiren marxist terminolojinin "yerli" düşünceye uymayan yanlarını sıkıca eler dokur; yerlileştirmeye çalışır. Deve kuşu olmayı, deve kuşu gibi gerçeklerden kaçmayı, şablona göre yaşamayı, şablona göre düşünmeyi reddeder. Bu nedenle eleştiriler alır, döneklikle suçlanır.

Düşünmek, korkmak, sevinmek, üzülmek insana özgü soyut eylemlerdir. Düşünmenin insana verdiği bir acı, bir keder vardır; yeni bir bulgu varsa düşünmenin verdiği bir sevinç, bir haz vardır. Düşünmek; bir bakıma keşfetmek, hissetmek demektir; iç dünyamızda bir olguyu, bir duyguyu yaşamak demektir. Eğer yaşanılan olgu acı bir olgu ise, insan bazen düşünmek bile istemez: "Düşünmek bile istemiyorum" deriz. Kemal Tahir de acı çeker, üzülür, bazen düşünmek bile istemez: "Düşünmeyen beygiri kıskanıyorum" (…) Korkuyorum. (…) Bize küçükken korku emzirmişler gibi geliyor bana. Sanki ana göğsünden korku emmişiz yudum yudum" (Tahir, 1979, 88).

Korkar: "Başaramamaktan" korkar; "ezilip kalmaktan" korkar; "sefil bir sokak kedisi gibi geberip gitmek, ufalanmaktan" korkar. Arkadaşını "tevkifhane"de ziyaret etmekten korkar: "Kahve piyasasını anlamak için tahsisat-ı mahsusa ile Brezilya'ya, şehircilik tahsili için Monmartr barlarına gidenler vardır" da, "Kemal Tahir şuracıkta, burnunun dibinde duran tevkifhaneye dostunu görmeye" gidememektedir (Tahir, 1979, 93). Ve bu korkuların sonucu kendisini yalnız hisseder. Kendisini, "on beş milyonun içindeki 10-15 kişi"den (Tahir, 1979, 89) biri olarak görür.

Kemal Tahir ait olduğu uygarlığı, bu uygarlığın temel dinamiklerini göz ardı etmez. Karşılaştırmalar yapar, sorular sorar; olayları, olguları, yerleşik düşünceleri sorgular, düşündürür. Elbise değiştirir gibi uygarlık değiştirilemeyeceğini düşünür; uygarlığın kültürel bir birikim olduğuna inanır. O'na göre tarihimiz çalınmıştır, ortada yoktur, söylenenler doğru değildir. Önce, tarihimizin ortaya konulması gerekir. Bu amaç doğrultusunda yakın tarihimizle, Osmanlı ile ilgili geniş çaplı araştırmalar yapar. Romanlarını geniş çaplı araştırmalardan sonra yazar. Yazdıklarında, sohbetlerinde yakın tarihimizi, taklitçiliğimizi sorgular. Kendisine benzemeyeni, kendisine uymayanı sorgular; sırıtan düşünce ve eylemleri açığa çıkarır. "Noel Baba'ya baktım. Herif bana hem yabancı hem ihtiyar göründü. Çam dallarının bebek eğlencesini kendime yakıştıramadım" (Tahir, 1979, 21) der. Bu ve benzeri eleştirileri nedeniyle içinde yaşadığı dost çevresi tarafından yadırganır, eleştirilir, dışlanır.

İnsanlar, çoğu zaman gerçeği içinde taşır: Bir sözün, bir eylemin, bir düşüncenin yanlış olduğunu bilir, hisseder, Ama bu yanlışlığı şu veya bu nedenle dile getiremez;

ya da dile getirmek için çok dolambaçlı yollar izler. Kemal Tahir dolaylı anlatımı sevmez, düz anlatımı sever; doğrudan bir tavır sergilemek ister. Derdini, meramını, öfkesini tam olarak anlatabilmek için argo bir dile başvurmaktan çekinmez. İnsanın içinde gömülü kalmış, dışa vurulmamış düşüncelerin bir değeri olmadığını düşünür. Gerçeği içinde taşımaktan yana değildir. Fatma İrfan'a yazdığı bir mektupta şöyle der: "Hakikat insanların dışarısındadır, İrfancık. İçlerinde var zannettiğimiz iyilik, fenalık, aşk, hürmet, hatta kin daima müphem, daima hayal olarak kalmaya mahkumdur. Kendi kendimizi bile ne kolay ve ne güzel aldattığımızı düşünürsen bana hak verirsin" (Tahir, 1979, 14).

Geçit Dergisi, *Albüm* Mecmuası, *Bütün* Mecmuası, *Yolların Sesi*, *Varlık, Akbaba, Fikir Hareketleri*, *Yedi Gün, Yeni Adam, Hafta, Büyük Gazete, Parmak İzi, İz,Resimli Her şey*... Kemal Tahir'in adını andığı dergiler. *Geçit* Dergisi'nde yazan Arif Nihat Asya için övücü sözler söyler: "En kuvvetli arkadaşlarımızdandır. (…) Nev'i şahsına mahsus bir hissettirişi vardır. Yazıları, mecmuamızın en tutulan ve en fazla nazar-ı dikkati celbeden parçalarıdır. Ben ona ağabey derim. Tavsiyeleri çok kıymetlidir. O benim ve gidişim üzerinde büyük tesirler yapmıştır. Ve Adana memleketinde mecmuamızın hem bayii hem müdafiidir" (Tahir, 1979, 18-19). Nurullah Ataç bu dergiyi (*Geçit*) eleştiren yazılar yazar.

Cahit Sıtkı, Muammer Lütfi, Şevket Rado, Elif Naci, Ercüment Behzat, A.Hamdi Tanpınar, Muhsin Ertuğrul, A.Muhip Dranas, Behçet Kemal, Yaşar Nabi, Faruk Nafiz, İbrahim Alaattin Gövsa, Nazım Hikmet, Cahit Uçuk ve eşi Mahmut Yesari, Sabri Esat Siyavuşgil, Peyami Safa, Nizamettin Nazif, Hüseyin Cahit, Vâ-Nu, Falih Rıfkı, Necip Fazıl ve Nurullah Ataç… edebiyat çevresinden tanıdığı kişiler. Reşat Nuri için "kötü romancı" der.(s.76) Yine Fatma İrfan'a yazdığı bir mektupta N.Ataç için "büyük düşmanımız Nurullah Ata" der ve onu anlatmanın zorluğundan söz eder: "Nasıl da anlatmalı bu herifi bilmem ki?" (Tahir, 1979, 31) der. Necip Fazıl Kısakürek'in sanatına dil uzatmaz, "Necip Fazıl'ı beğendim" (Tahir, 1979, 154) der; fizik yapısını, tiklerini dile getirir; Peyami Safa'ya da "sıska" der.

Eşinin yazdığı bir mektuba biraz kızar ve kadın hakkında şunları söyler. "Kadın yirminci asırda bile saçı uzun aklı kısa, eksik etek, kaşık düşmanıdır. Zamanımızda kadıncağızların en büyük düşmanı da çok bilmiş olmalarıdır. Eh kızım çok bilen çok yanılır. Hele kadın olursa" (Tahir, 1979, 32). Kadının, erkeği karşısında erkekleşmesini, aileyi yıkabilecek bir tutum olarak görür. "Erkeğine karşı nefis izzeti vakitli vakitsiz şahlanan kadın, aile birliğinin en az güvenilir tarafıdır" (Tahir, 1979, 33). Bu bağlamda, sadece kaportaya, boyaya, süse önem veren kadınları küçümser; bunların, insanı yoldan alıkoyacağını düşünür; bu tür kadınları "sürü"ye benzetir: "Etrafımızda çok süslü ve tek cephesi şıklığı ile boyasından ibaret dişi sürüleri" var (Tahir, 1979, 90).

Bu mektupların ortaya koyduğu bir başka gerçek de şudur: Kemal Tahir paranın, parasızlığın ne olduğunu bilir. Günümüzde mirasçıları onun romanlarından para kaza-

nıyor olabilir ama O, çok parası olan bir romancı, çok parası olan bir insan değildir. Yine eşi Fatma İrfan'a şöyle der: "Beş param kalmadı yavrum. Senin anlayacağın meteliğe kurşun değil, 28 lik gülle atar oldum. Elbisem parçalandı, kunduralarım delik deşik (Tahir, 1979, 25). Zaman olur posta ile bir kitabı gönderecek kadar parası yoktur: Kitabı "sana nasıl göndereyim? Posta parasından korkmuyorum ama, hiç de zengin değilim" (Tahir, 1979, 45). Para, kadın, makam ve mevki karşısında eğilmeyecek insan sayısının azlığını bilir. Paranın çokluğunu tehlikeli bulur; paranın değiştiren, dönüştüren gücünü bilir. "İnsanların kendilerine itimatları olmalı. Bu fena değildir. Fakat bu itimat ne kadar fazla olursa o kadar tehlikelidir. Para gibi" (Tahir, 1979, 33) der. İnsan, paranın gücünü görmeye başladığı andan itibaren değişir. "Mal sahibi olmanın henüz farkında olmayan", mal sahibi olmanın verdiği "kuvveti ve şımarıklığı tatmamış" bir insan saftır, temizdir. Herkes vatan sevgisi ile büyütülür, ama bazıları "vatan"dan, başkalarından daha çok faydalanır, hak etmeden faydalanır. Vatan için yaptığını düşündüğü bazı hizmetleri paraya, mala tahvil eder. Kemal Tahir bu durumu çarpıcı bir şekilde şöyle vurgular: "Vatanda müşterek hissesi olarak doğmuş çocuklardan, vatanda müşterek hissesi olmadan ölecekleri ayırmak" gerekir (Tahir, 1979, 105).

İnsanın gündelik yaşamını belirleyici temel öğe paraya, dünyaya bakış açısıdır. Tek bir dünyanın değil, iki dünyanın muhasebesi yapılmadıkça bu bakış açısı özveriyi içeremez. "Liraların kıymeti, mantoların kudreti, elmas ve otomobillerin büyüsü değişmedikçe bu böyle kalacaktır" (Tahir, 1979, 129). Bu 'kıymet', bu 'kudret', bu 'büyü' nasıl değişecektir? Kemal Tahir'in temel sorunu, yaşadığı dram da bu noktadadır.

Günümüz toplumunda *"gibi görünmek…"* kipliği baskın bir kipliktir. İnsanlar balolarda, kokteyllerde, törenlerde, hatta misafirliklerde *görünürler*. Günümüzde "aşk"tan, dostluktan, çıkar gözetmeyen sağlıklı bir ilişkiden söz etmek zordur. Dostluklarda çıkar, gösteriş ön plandadır: Kaz gelecekse tavuk verilir. Evli olan insanlar arasında bile bir şirket ilişkisinden söz edilir, "hayat *müşterek*…" denilir. Aşkta, dostlukta eşit ilişki, şirket ilişkisi aranır. Seven insan, dost, ben daha fazlasını yapayım, daha özverili olayım diye düşünen insandır. Dillerden düşürmediğimiz 'real politik'te ise bu bir aptallıktır. Kemal Tahir de dostlarına çok düşkün olduğunu söyler: "Dostlarıma öylesine düşkünüm ki, bunu benim bir kusurum olarak sayanlar da bulunuyor. Fakat bu sevgime bir zerre bile câliyet* ve nümayiş karıştırmadım. (…) bunun yerine bize dümdüz bir açık kâlplilik, bir açık alınlılık kalıyor" (Tahir, 1979, 41). Başkalarıyla birlikteliğini şirket ilişkisinin ötesinde nümayişsiz, yapmacıksız bir sevgiye dayandırmaya, bir dostluğa dönüştürmeye çalışır. İçtenliğin, güzelliklerin nümayişle, gösterişle ortaya konulmasını sevmez; gürültüsüz bir sevginin, gürültüsüz bir ihsan ve yardımın çok daha güzel olduğunu düşünür. "Takdim merasimleri"nden çok sıkılır. "Samimiyet bu şekilde nümayişle izhar edilemez" (Tahir, 1979, 40-41) der.

Bürokrasiyi, toplumsal çarpıklıları eleştirir. "Her şeylerini 30 liralık aylığa satmış polis memurları"ndan söz eder (Tahir, 1979, 90). Bizim devletçiliğimizin, belli başlı zenginlerin ekmeğine yağ sürdüğünü (Tahir, 1979, 125) düşünür. Resmi söylem ve

tutumu eleştirir. 1935 yılında şöyle bir mektup yazar: "On senede kemalizmin felsefesini kuramadık. Kuramayacağız da. Mussolini, Hitler ne kurdular? Hangi felsefeyi yaptılar da biz onları taklit edelim! Bomboş ve din kadar da ömürlü olmayacak bir Milliyet prensibine yamanmışız" (Tahir, 1979, 125). Küçük bir "mektepli"nin elinde gördüğü *Okuma Kitabı'*nı okur. *Okuma Kitabı'*nda, "hayattan uzak yazıların, resimlerin, şiirlerin" (Tahir, 1979, 104) olduğunu söyler. Onuncu yıl marşına "Ulusal Devrim Destanı" der; "on yılda, on beş milyon genç" yaratmayı "hokkabazlık" olarak niteler (Tahir, 1979, 141).

Toplum içinde gördüğü yanlışlıkları, çelişkileri, çarpıklıkları kendisine dert edinir; bu çarpıklıkları yazar, söyler: "Kadın konferansı Yıldız Sarayı'nda şampanya açtırıyor da, Beyoğlu caddesinde saat ondan sonra vur aşağı tut yukarı Türk kızları satılıyor" (s.93). Günümüzde zina suç değil belki; ama Kemal Tahir, "kafası vıcık vıcık zina tortusu dolu bir cemiyet mantığı"nı eleştirir.

Bize sunulan her bilgi doğru değildir. Zaman zaman okunanlar, damarlara zerk edilen bir zehir bile olabilir. Kemal Tahir bunun da farkındadır ve bu nedenle çok soru sorar. "Yarım yırtık bilgili" kafasına "birçok kocaman meseleler yığmışlardır: Kant, Dekart, Niçe, Engels, hatta Marks… demokrasi, liberalizm, komünizm, bolşevizm, faşizm, hitlerizm, emperyalizm fır dönmektedir" etrafında. "Gözleri yeni açılan anadan doğma bir kör"e benzetir kendisini (Tahir, 1979, 122). Kemal Tahir bu kargaşada kendine yer arayan, yol ayrımlarında dolaşan, istikamet tayin etmeye çalışan bir aydın, bir sanatçıdır. "Muayyen bir cephenin üniformasını giymemek hakkına bile sahip olmadığını" düşünür ve Fatma İrfan'a sorar: "Senin ve benim yerim neresi?" Ve şu soruyu da ekler: "Manasını kaybetmeyen ne kaldı?" Din de manasını kaybetmiştir: "Bugün dinin bir bardak sudan, hem de bol bol akan bir çeşme önündeki bir bardak sudan daha önemsiz, daha kıymetsiz kaldığını görüyoruz" (Tahir, 1979, 122-123). "Sokakta oruç yiyenleri bir vakitler Devlet karakola götürürmüş. Şimdi mahyalar İnhisar Şaraplarını methediyor. Bu değişiklik on senede oldu. On beş senede neler olacak?" (Tahir, 1979, 263). Bu sözleri düşünen, çelişkileri gündeme getiren, çıkış yolu arayan bir insanın çığlıkları, acıları olarak da kabul edebiliriz.

Kemal Tahir, açıkgözlük yaparak kendisine çıkar ağlayan, kalemini çıkarı için oynatan, apartman dikip, mal biriktirip vatanperver geçinen aydınlarımızdan değil, düşünce namusu olan aydınlarımızdandır. "Zengin olursam pek komik bir adam olurum herhalde" (Tahir, 1979, 23) diye düşünür. Fatma İrfan ile aralarında şöyle bir ant var: "Ete, paraya, üne bağlı çarpık ihtirasları tanımadan, kalplerimiz, gözlerimiz, sözlerimiz bulutsuz…." olsun (Tahir, 1979, 12.). O'nun cesur ve kendi içinde tutarlı tavrı günümüz aydınına da önemli örnekler sunmaktadır.

Sıkıntısı olan insan, sıkıntısını gidermek için çareler, yollar arar. Sağlıklı düşünen insan, yanlışını görünce kabullenir. Okunanlar ile hayat çelişiyorsa, söz ile amel birbirini tutmuyorsa oturup yeniden düşünmek gerekir. Batı'da A.Gide, R.Garaudy bu muhasebe-

yi yapabilen, düşüncelerini içtenlikle sorgulayabilen, toplumsal sorunlardan da kopuk olmayan aydınlardır. Bu bağlamda bizde Kemal Tahir aydınlarımız arasında özgün bir yeri hak etmektedir. Mektuplarında da düşünce dünyasını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Önce bilmek, sonra bildirmek isteyen; bilmek ve bildirmekten büyük bir keyif alan Kemal Tahir'in söyledikleri, yazdıkları üzerinde günümüzde de dikkatle düşünülmelidir.

İnsan ömrü sınırlıdır. Günler geçer; insan hiç yaşamamış gibi ömrünün sonuna geliverir. Asıl olan onurlu, kendi içinde çelişkisiz bir yaşam sürebilmektir. Kemal Tahir, geçen zamanın kayboluşunu şu şekilde ifade eder: "Günler, kumlara su damlaları gibi düşüyor. Kısa bir nem, sonrası yok" (Tahir, 1979, s.33).

Bu mektuplarda şöyle bir cümle var. "Bütün mesele tasannusuz yazmakta" (Tahir, 1979, 336). Şöyle desek yanılır mıyız?: Bütün mesele tasannusuz yaşamakta. Kemal Tahir'in kendisinden sonrakilere bıraktığı sedâ da bu olsa gerek.

KAYNAKÇA

AYTAÇ, G.**Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler**, Gündoğan, Ankara, 1990.
TAHİR, K. **K.Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar**, Sander Yay. İstanbul, 1979.
TAHİR, K. **Yol Ayrımı**, Sander Yay. İstanbul, 1973.

* Yapmacık

Cemil Meriç

ÖZLEM FEDAİ

"KENDİMİ BİR MEKTUPTA SEYRETTİM. BÜYÜLÜ BİR AYNA İDİ BU."

13 Ekim 1966 tarihli mektubunda, Lâmia Hanım'dan gelen bir mektupta kendini seyrettiğini fark eden Cemil Meriç, karşısında "Bütün paslarından arınmış ve tanrılaşmış bir Cemil Meriç"[1] bulur. Bu aynada/mektupta sadece ikisi vardır: O ve Lâmia Hanım. "Eriyen, dağılan, kaynaşan iki"si... Bu sebeple, "yazmak için bir başkasına yalvarsa da", sevdiğinin emrine verir kelimeleri. Üstelik kıskanır o mektupları... Lâmia'ya gönderdiği kelimelerle, hem aşkını anlatır hem hayatı:

"Eflatun'un mağarasını bilirsin. İnsanlar karanlık bir mağaraya zincirli, sırtları kapıya dönük ve duvarda gölgeler. Aşk bu zinciri kıran büyü. Mağaradakiler öylesine alışmış ki karanlığa, kurtulanları küfürleri ile kovarlar. Sen yanımda olsan fetihten fethe koşardım. Şimdi yalnız seni düşünüyorum ve dudaklarımdan tek cümle dökülüyor, ölünceye kadar bu tek cümledeyim ben. Seni seviyorum"[2]

Hem edebiyatı anlatır susamış bir öğrenci bulmuşçasına hem Doğu ve Batı'yı:

"*(...) İngiltere'de bir isyan bayrağıdır romantizm. Marazî bir hassasiyet. Yaşayan müesseselere karşı bir ayaklanış. Coleridge, Amerika'da kralsız ve rakipsiz bir komünist kolonisi kurmaya kalkışır, sonra mistisizme geçer. (...) Ama kalıplar ve zevkler dünyasında sonuna kadar devrimcidirler. Gelenekle göbek bağını koparmışlardır. Klasik kültüre arkalarını dönerek Ortaçağ'a ve Rönesans'a yönelmişlerdir. (...) Her çağın, her milletin kendine göre bir güzel anlayışı var. Genişletelim ufkumuzu. Geçen devirlerde yaşamak, yani derinleşmek ve ömrü alabildiğine uzatmak. Başka ülkelerde yaşamak, başka başka insanlarla acı çekmek, başka insanlarla gülmek.*

(...) Sanatçının tek vazifesi vardır bence: İnsanları birbirine sevdirmek. İki insanı veya iki milyar insanı. Sanat bir heyecan seyyalesiyle kilometrelerin ve asırların ayırdığı kalpleri birleştiren büyüdür."[3]

Artık yalnız ikisi vardır ve birbirlerini yeniden yaratmışlardır. Bu yaratım sürecinde kelimeleri birbirlerine giden en kestirme yoldur. Bekleyiş dayanılmaz olsa da gelecek mektubu acı ve hazla bekler ikisi de... Birbirlerine ayna tutar mektupları. Yalnız kalmak için de birlikte olmak için de mektuplarına sığınırlar.

* * *

Gönderen ve bekleyen arasında kutsal bir hapsoluştur mektup. Bekleyen, pencere önünden kalkmadan bekler postacının gelişini. Gönderenin beklediği ise gelecek cevabın ivediliğidir… Çünkü her ikisi için de aldığı nefesin iletimidir mektup.

1920 yılının boğucu Prag havasında ciğerlerinden hasta olan Kafka dinlenmeye çekilmişken eserlerini Almanca'dan Çekçe'ye çeviren güzel Milena ile arasında üç yıl boyunca gidip gelen mektuplar da aynı nefesin iletimidir şüphesiz. Aldığı bu nefeslerle tazelenen Milena, evli bir kadın olmasına rağmen Kafka'ya karşı duyduğu hayranlık ve

sevgiden kendini alamaz. Bu sevgi ve hayranlık dolu mektuplar, hasta olan Kafka'ya hayat verirken, soylu bir Çek ailesinden gelen Milena'nın "Yahudi dostu ve hayranı" olduğu gerekçesi ile bir toplama kampında ölmesinin önüne geçemez. Ancak Milena, savaşın hemen başında Kafka'nın kendisine gönderdiği bu mektupları asıl sahiplerine, okuyuculara ulaştırmak üzere çoktan Kafka'nın arkadaşına vermiştir.

* * *

Mektup ya da Mektep...

Taşların altına ürkekçe bırakılan, komşu kızlarının yastıkları altına saklanan, bazen bir isyanı alevlendirdiği için kelle götüren; bir eylemi başlatacak kadar kuvvetli, bir harekete kan verecek kadar gizlidir mektup.

"Mektep" ile aynı kökten geldiğinden midir bilinmez, gönderen gönderdiğine hem "iyi"liğini haber eder hem de eğiterek dönüştürür onu mektubuyla. Bu sebepledir ki, sevgiliye veya eşe yazılmış duygusal mektuplar kadar, felsefî, ahlakî, edebî ve sosyal yanı ağır basan, bir sanatsal yeteneğin ortaya çıkarılması veya biçimlenmesi için yazılmış dost mektupları vardır sayısız. Bir de mektup şiirleri vardır edebiyatta, diyeceğini manzum bir şekilde dosta söyleyen… Ahlâkî ya da felsefî öğütler vermek amacıyla seçilmiş dostlara ve sevgililere yazılan öğüt şiirleri yani. Tarihi eski Yunan'a kadar giden bu şiirlerin göndereni ile gönderilenini birbirine bağlayan sicim, etik kaygılardır şüphesiz. Horace'ın *Epistle*'ı bunun en güzel örneğidir mesela. Bu türün romantik örneklerini ise Ovid'in Heroides'inde bulmak mümkün. Ortaçağ'ı oldukça etkileyen bu mektup-şiirler, Petrarca'dan, Boileau, Dryden, Keats, Shelley, Auden'e kadar pek çok şairin mürekkebinden dökülür.

Nâzım'ın, karısı Pirâye'ye, oğlu Memet'e, Necip Fazıl'ın oğlu Memet'e yazdığı mektup-şiirler bunun en güzel örneklerini oluşturur. Nâzım'ın, 11.11. 1933 tarihini taşıyan Bursa Mahpushanesinden gönderdiği mektup-şiir, mektup yoluyla zindan duvarlarından salınan bir haber olduğu kadar, "dışarıda olan"a umut ve dayanma gücü de aşılar:

"Bir tanem!
Son mektubunda:
"Başım sızlıyor
yüreğim sersem!"
diyorsun.
"Seni asarlarsa
seni kaybedersem;"
diyorsun;
"yaşayamam!"
Yaşarsın karıcığım,
kara bir duman gibi dağılır hatıram rüzgârda;
yaşarsın, kalbimin kızıl saçlı bacısı
en fazla bir yıl sürer

yirminci asırlarda
ölüm acısı.
(...)
Fakat
emin ol ki sevgili;
zavallı bir çingenenin
kıllı, siyah bir örümceğe benzeyen eli
geçirecekse eğer
ipi boğazıma,
mavi gözlerimde korkuyu görmek için
boşuna bakacaklar
Nâzım'a!

Mektubun verdiği öğütler, onun bir mektebe dönüşmesini, dostluğun kayıtlara geçmesini da sağlar. Cahit Sıtkı'nın *Ziya'ya Mektuplar*'ı hem iç döküşün hem ebedî bir dostluğun mükemmel şahididir. Nâzım Hikmet'in Orhan Kemal'e ve Kemal Tahir'e yazdığı mektuplar, aynı zamanda bu iki genç yazar için birer mektep değil midir! Bunlar bir şairin, hapishanede başlattığı sanat eğitimini ve ölmez dostluğunu mektuplarıyla dışarıya kadar taşıdığının da delilidir. Üzerlerinde "Görülmüştür" mührü olsa da, mektupları inceleyen gören gözler "Raşit Kemali Öğütçü" adlı genç şairin nasıl olup da hapishanede Nâzım'dan aldığı "el" ile "Orhan Kemal" adlı romancıya dönüştüğüne şahit olamamıştır. Nâzım ve Orhan Kemal arasında 5 Aralık 1940'ta Bursa hapishanesinde başlayan dostluk, (Nâzım 39, Raşit Kemali 26 yaşındadır ve biri 28 yıla, diğeri 5 yıla mahkûm edilmiştir) Orhan Kemal hapisten çıktıktan sonra da hiç eksilmeden devam edecektir. Nâzım, Orhan Kemal'in *Yedigün* ve *Yeni Mecmua* gibi dergilere şiirler gönderen çaylak bir şairden, çok beğendiği *Baba Evi* gibi bir kitabı yazmaya muvaffak olmuş bir romancıya dönüşmesi için –mektuplarıyla- elinden geleni yapacaktır. Örneğin, 22 Ekim 1943 tarihinde hapishaneden Orhan Kemal'e yazdığı mektupla onu Fransızca'ya ağırlık vermesi için teşvik eden Nâzım, sadece mektup gönderen değil, aynı zamanda bir eğitmendir de:

"(...) Şöyle karşılıklı geçip edebiyattan, şiirden konuşmağa nasıl ihtiyacım var. Burada bu işleri hiç kimseyle konuşmanın imkânı yok. Zaten kimselerle konuşmuyor, kendimi çalışmağa vermiş münzevi yaşıyorum. Gönderdiğin mecmualardaki şiirleri ve hikâyeleri okudum. Sen en son neslin en iyi hikâyecisisin. Buna artık iyice kanaat getirdim. (...) Aman Raşit, Fransızca'ya çalışmayı ihmal etme kardeşim. (...) hiç olmazsa ben çıkıncaya kadar şunu öğren, karşımda bülbül gibi şakı da beni hayran bırak."

Nâzım, mektubunu Orhan Kemal'le aralarındaki dostluğun kendisi için önemini vurgulayarak bitirir:

"Muhakkak ki yeryüzündeki en kuvvetli bağlardan biri de kafa ve yürek dostluğudur. Biz seninle öyleydik"[4]

Raşit Kemali, Orhan Kemal adıyla 1949 yılında *Baba Evi* adlı ilk romanını yayımladığında, onun başarısını kendi başarısı sayan Nâzım, mektup yoluyla bu kez eleştirerek onu eğitmeğe devam eder:

15.02.1949

Raşit evladım[5]*,*

(...) Senin sanat sahasındaki her başarın benim bir zaferim gibi görünüyor. Türk milletine, namuslu insanlığa, yurdumuza ve güzelim dünyaya lâyık bir insansın. Gelelim romanına. Onu alır almaz bir hamlede ve gözlerim yaşararak okudum. Sonra aradan bir hafta geçti, bir daha okudum, sonra bir daha…Boru mu bu, Raşit'imin neşredilen ilk romanı. (...) Evvela bana kalırsa birinci cildin baş iki kısmına nazaran son üçüncü kısmı yani Adana'ya Suriye'den döndükten sonraki fasıl biraz zayıf ve biraz uzun. Halbuki uzunluk daha ziyade babanın gazetecilik ve fıkracılık bahsinde olabilirdi. (...) Hasılı teknik bakımdan bu birinci cildi, ikinci ciltle birleştirmek (...) ve buna birinci kısım, ikinci cilde ikinci kısım deyip tek bir kitap halinde neşretmek daha doğru olur kanaatındayım. (...) Lisanına bayıldım. Sen artık Türkçemizi en güzel yazan muharrirlerden biri oldun. Aferin sana. Ellerin nur olsun evladım

Nâzım

Görülmüştür

Nöbetçi Amiri

Nâzım'ın mektupla yaptığı bu eleştiriler Orhan Kemal'in roman ve öykülerini hem teknik açıdan geliştirmesine yardım etmiş hem de maceralarını anlattığı çeşitli sınıflardan "insan"ın dramına psikolojik açıdan bakabilmesini sağlamıştır. Aynı durum Kemal Tahir için de geçerlidir. Bu iki dost arasında, hapishanede başlayan dostluk ve sonrasında süren mektuplaşma, şair Kemal Tahir'i, romancı Kemal Tahir yapmış, Nâzım'ın şiirle anlattığı memleketin insan manzaralarını, Kemal Tahir hapishanede tanıdığı insanlar sayesinde romanlarıyla anlatmıştır. Bir farkla: Nâzım'ın insanları sevecendir, Kemal Tahir'inkilerin çoğu -Anadolu'yu hapiste tanıdığı için- suçlu veya suça meyilli insanlar...

Mektubun sevene/sevilene selam ulaştıran, onu eğiten, biçimlendiren ve yeniden yaratan yanına bir örnek de Kemal Tahir'in, önce öğrencisi, kardeşi ve hayranı, sonra sevgilisi ve karısı olan Fatma İrfan (Serhan)'a yazdığı mektuplardır şüphesiz. Kemal Tahir'in 1933 yılından itibaren yazdığı bu mektuplarda sadece sevdaları yoktur Fatma İrfan'ın ifadeleriyle, "Bugün hâlâ 'kan ter içinde' yükseltilmeye savaşılan özgürlük, bağımsızlık ve kardeşlik yapısının temelindeki, yıllar yılı yıkılmış yuvaların taşlarının ve harcındaki kanlı gözyaşlarının öyküleri var"dır[6]. Çünkü onlar, Kemal Tahir'in on üç yaşında bir kız iken mektuplaşmaya/eğitmeye başladığı Fatma'yı, bir edebiyat heveslisi olmaktan çıkarmış, *Geçit* dergisinde yazı ve şiirler yazan, bir muallim hanım olarak büyütmüştür de. Bir mektubunda "Kızım" diye hitap ettiği Fatma İrfan'a: "Biz bir ülküye bağlı ayrı yolların, vazifesini anlamış, duyguları aynı yolcularız"diyecek ve birlikte ettikleri antlarını hatırlatacaktır:

Ete, paraya, üne bağlı, çarpık ihtirasları tanımadan, kalplerimiz, gözlerimiz, sözlerimiz bulutsuz... Yurdu nasıl seviyorsak öyle sevişeceğiz. Selam sevgili. Gözleri akşamlara, ruhu göklere benzeyen kızım, hoşça kal[7].

Aynı Kemal Tahir, 10.12.1938'de artık evlenmenin eşiğine geldiği İrfan'a hapisten Mütareke İstanbul'unu anlatan bir romana başladığı müjdesini verecektir mektubuyla[8]:

Sana daima söylerdim. Mütareke İstanbul'unun romanını yazmak istiyorum derdim. Ona başladım. Yalnız bizim bazı üstad romancılarımızın harp sonrası Fransa'sında türeyen kepaze tefrika muharrirlerinden aşırma e La Garson'dan çevirme harp zengini ve dejenere kibir âlemi romanı değil. Halk romanı. (...) Ben kirli çamaşırlarımızı ortada yıkamaktan korkmuyorum. 1938 senesinde Cumhuriyet Ordusu'nu İsyana teşvik etmiş olmak cürmü ile hapse tıkılan Kemal Tahir'in Türk inkılabına dair en kuvvetli eseri yazması tarihte pek garip olacak.

Aralarındaki bu mektuplaşmalar, bu düzeyli arkadaşlığı evliliğe doğru götürecek, mektuplar her ikisinin sağlam "duruş"una şahitlik edecektir.

* * *

Kimi mektuplar da hayat kadar, eylem kadar önemli bir duruşu simgeler. Tıpkı "Ayşe'yi tatile çıkaran" ve bir harekâtı başlatan gizli ve kısa mektup gibi... Çünkü bir harekete hareketle karşılık vermek, bir duruş gerektirir ve bu duruş için ödenecek bedelin göze alınacağını da yine bir mektup ortaya koymuştur. 1963 yılında yaşanan Kıbrıs olayları sırasında Amerikan Başkanı Johnson, dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye bir mektup gönderir. Tarih sayfalarına ünlü "Johnson mektubu" olarak geçen bu mektupta Amerikan başkanının, "Size verilen silahları ancak benim emrimle kullanabilirsiniz..." şeklindeki direktifleri yazılıdır. Bu mektuba verilen cevap, işte bir "karşı duruş"u ortaya koymuş ve ödenecek bedelin "baş göz üzre" olduğunu ilan etmiştir. Başbakan İsmet İnönü, Johnson'un mektubuna "Yeni bir dünya kurulur. Türkiye de yerini alır." cevabıyla karşılık verir. Bu yanıt, Amerikan başkanının hoşuna gitmez ve İnönü, Kıbrıs sorunu için Amerika'da bulunduğu sırada, hükûmeti düşürülür. İnönü'nün Johnson'un mektubuna verdiği yanıt, bir ara Amerikan Morison şirketinin komisyoncusu olan Süleyman Demirel döneminin başlangıcı olur.

Mektup var kelle götürür, mektup var imdât diler…

Mektup, çoğu kez hayra vesile olduğu gibi bazen de fitne tohumları saçarak bir babanın oğluna kıymasına, geri dönülmez adımlar atmasına sebep olmuştur...

Asıl adı Roksalan olan Rus asıllı Hürrem, Kanunî'den sonra tahta kendi oğlunu geçirerek "Valide Sultan" olmayı hayatının yegâne emeli yapmıştır. Hürrem'in, seferleri sırasında Kanunî'ye yazdığı mektuplar değil midir, Kanunî'nin Gülbahar Hatun'dan olma oğlu Şehzade Mustafa'yla babasının arasına kan girmesini sağlayan? Fitne tohumlarının saçıldığı bu mektuplar değil midir, gözleri aşktan kör olan Kanunî'nin, sadrazam olma hayalleri kuran damadı Rüstem Paşa ile Hürrem'in

oyununu görmesine engel? Ve bu mektuplar değil midir, bir perde arkasından çok sevdiği oğlu Mustafa'nın boğuluşunu seyretmesini sağlayan? Ağabeyinin öldürülüşüne şahit olan Cihangir'in aklını yitirip yataklara düşmesini sağlayan da Hürrem'in yazdığı mektuplar değil midir yine? Hürrem ve Rüstem Paşa'nın istediği olmuş, Hürrem'in oğlu Bayezid taht için en güçlü aday olmuştur. Ancak, Lala Mustafa Paşa, elinde büyüyen öğrencisi Bayezid'in ileride padişah olması durumunda kendisine ikbal kapılarının kapanacağını düşünür ve bu kez o, Bayezid ile Kanunî'nin arasını açmaya başlar. Lala Mustafa Paşa'nın teşvikiyle asker toplayan Hürrem'in oğlu Bayezid, kardeşi Selim'e karşı ayaklanır. Babası Kanunî, oğlu Bayezid'a engel olmak için mektuplar gönderir. Hem padişah hem de iki şehzade bu kez Lala Mustafa Paşa'nın oyununa gelmiş; Bayezid, babasına ve kardeşi Selim'e düşman olarak Konya'daki Selim'e savaş açmıştır. Padişaha, oğlunun isyan ettiğini söyleyen Lala Mustafa Paşa ise, isyanı bastırmak üzere gönderilen birliklerin başındadır. Kader bu ya, annesinin bir mektupla ölümüne sebep olduğu üvey kardeşi Mustafa'dan sonra, Bayezid da babasının fermanıyla öldürülecektir. Çünkü hem Kanunî'ye başkaldırmış hem de düşmanı olan İran şahına sığınmıştır. Bayezid, korkudan kaçıp İran'a sığınır ve babasına feryâd eden manzum bir mektup yazar:

Ey serasker âleme, sultan Süleymanum baba
Tende canım, canımın içinde cananım baba
Bayezidine kıyar mısın benim canım baba
Bîgünahım Hak bilir devletli sultanım baba
(…)
Kim sana arz eyleye halim, ey şah-ı kerim?
Anadan kardaştan ayrılıp kaldım yetim,
Yoktur benim sana bir zerre isyanım haktır alim,
Bîgünahım Hak bilir devletli sultanım baba.
(...)
Tutalım ki iki elim baştan başa kanda ola,
Bir meseldir söylenir ki, kul günah etse ne ola
Bayezid'in suçunu bağışla kıyma bu kula
Bîgünahım hak bilir devletli sultanım baba.

İran'dan kendini savunan oğlu Bayezid'e Kanunî, yine bir mektup gönderir ve şu şiirle seslenir:

Ey her an başkaldırı ve isyanla meşgul oğul
Boynuna fermanımı takmayan oğul,
Ben kıyar mıydım sana ey Beyazıd Hanım oğul,
Bîgünahım deme, bari tevbe kıl canım oğul.

(…)
Hak, reayaya boyun eğdirmeye tayin etti beni,
İsterim mağlup edem, zib-i düşmeni,
Korkarım Allah'tan, öldürürsem bîgünah seni
Bîgünahım deme, bari tevbe kıl canım oğul.

Tutalım ki iki elin baştan başa kanda ola,
Madem pişman oldun, biz de affetsek n' ola
Bayezidim, suçunu bağışlarım gelsen yola
Bîgünahım deme, bari tevbe kıl canım oğul.

Mektubun yazısı kaderin yazısından daha koyu değildir. Ancak, bir zamanlar Şehzade Mustafa'nın katli için Kanunî'yi kışkırtan Hürrem'in mektupları, kendi oğlu Bayezid'in babası tarafından affedilmesini sağlayamamıştır. Bayezid'in babasına gönderdiği mektuplar da kaderini Şehzade Mustafa'nınkinden farklılaştıramamıştır. Lalası Mustafa'nın oyunuyla ve babasının buyruğuyla öldürülen Bayezid'in yerine tahta II. Selim geçer.

Nuri Pakdil

Yazı, okuyucuya gönderilen mektuptan başka nedir ki!

Mektup, gönderen ve gönderilen arasında bir nefes, bir karakter ve duyuş iletimi, bir paylaşım ve bir ferman olduğu kadar, yazan için de, onu okuyan için de bir eğitim pratiğidir sonuç olarak. Yazmak eylemi ile karşı karşıya kalanlar aslında hayalî alıcılara, okuyuculara mektup yazar gibidir. Hayalî okuyucularının itirazlarını, seslerini duyar gibi olur bazen. Kendini sigaya çekmesi, has olandan taviz vermeyişi de bu yüzdendir. Mektubunu/yazısını gönderdiği ile arasındaki bu beklenmedik bağ kutsaldır. Bir okur çıkar da ona kulak verirse, mektup yerini çoktan bulmuş demektir.

---

1 Cemil Meriç, *Jurnal,* c. 2, İletişim Yayınları, 1.b., İstanbul, 1993, s. 49.
2 a. g. e. , s. 50.
3 a. g. e., s. 63-64.
4 Kemal Sülker, *Bilinmeyen Mektuplarıyla Nâzım Hikmet Orhan Kemal Dostluğu,* Amaç Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 55-56.
5 a.g.e., s. 123-124.

[6] *Kemal Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar,* Sander Yayınları, İstanbul, 1979, 383 s.

[7] a. g. e., s. 11-12.

[8] A. g. e., s. 324.

HÜSEYİN SU

"HER YERE SERPTİĞİM TOHUMLAR: MEKTUPLARIM"

Yazıya başlık olarak aldığımız Nuri Pakdil'in bu cümlesi, onun mektuplarının yazılış amacını, düşünce ve edebiyat açısından yerine getirdiği işlevleri, bu nedenle de çok mektup yazmaya ne denli önem verdiğini ve de gerçekten çok mektup yazdığını açık seçik anlatır. Onun yazarlığına, nasıl yazdığına, yazdıklarının mahiyetine ve okuyucunun dikkatine, yaklaşımına ilişkin sık sık tanımlamalar, açıklamalar yaptığına rastlarız kitaplarında. Kâğıdı, kalemi, yazı makinesini nasıl kulladığına, çalışma odasındaki yazma sürecine, sözcüklerle, cümlelerle âdeta nasıl boğuştuğuna dair birçok tanımlamalar, açıklamalar ve uyarılardır bunlar… Sanırım çok az yazar, yazma süreci ile ilgili bu denli açıklamalar yapmıştır. İster denemeleri, ister günlükleri, isterse oyunları sözkonusu olsun, yazınsal metinlerinin böylesine uyarı/açıklamalara ihtiyaç duyduğunu mu düşünüyordu acaba!

Bu nedenle Nuri Pakdil'in mektuplarının, onun bütün eserlerinin en başında yer alması gerektiğini düşünüyorum.

İşte başlık olarak aldığımız cümle de onun mektuplarının yazınsal anlam ve açılımlarına işaret eden ifadelerden biri ve bu nedenle son derece tanımlayıcıdır.

Bu cümle birkaç vurgu içeriyor. İlki, çok mektup yazdığına ilişkin bir vurgu; belki de hem mektup yazdığı kişilere, hem de kendisinin yazınsal ve düşünsel konumuna ilgi duyan herkese bir uyarı.

Gerçekten de çok mektup yazan bir yazar Nuri Pakdil. *Edebiyat* dergisi kapandıktan sonraki yıllarda, geçmişe dönük değerlendirmeler yaptığımız günlerde, daha çok *Edebiyat* dergisinden gelip geçen yazarlardan, tanıdıklarından, vefadan sözediyordu. Bir arkadaşımızın derginin kapanışı nedeniyle kendisine yazdığı son derece duygulu bir mektubu gösterdi. Kendisinin dergide ve aramızdaki konumuna ilişkin bir cümlenin altını çizmişti, mektubu bana verdi ve okumamı istedi. Son günlerde kendisinin yazdığı birkaç mektubun da fotokopilerini verdi. Belliki bunları saklamamı istiyordu. Mektuplarının hep böyle birer örneklerinin olup olmadığını sordum. Hayır efendim ne gezer, dedi üzgün. Çok mektup yazdığını, bunların büyük çoğunluğunun kaybolmuş olabileceğini, mektup yazdığı kişilerden birçoğunun ilgilerinin, düşüncelerinin, yönelimlerinin değiştiğini ve bu yüzden de o mektupları saklamamış olabileceklerini düşündüğümü söyledim. Doğru, mutlaka öyle olmuştur, dedi. Yaklaşık olarak 1965'ten bugüne dek çok yoğun bir şekilde mektup yazdığını söyledi. Mektupların akibetleri ile ilgili kaygımız ortaktı.

Nuri Pakdil'in mektuplarının bir gün toplanıp bir araya getirildiğinde, kurtarılabilindiği kadarıyla bile, onun eserleri içinde en önemli birkaç kitabından biri olaca-

ğını ve en az dört beş cilt tutacağını düşündüğüm için, çoğunun kaybolma ihtimalini bu denli yakından görmek beni korkutmuştu. Efendim hiç olmazsa mektup yazdığınız kişilerin adlarını verseniz de araya daha çok zaman girmeden toplamaya çalışsak, dedim. Umutsuzca; zaten çoğu yırtıp atmıştır, ileride yaparız beyefendi, şimdi başımızı sokacak bir yerimiz olsun, biz ona bakalım, dedi. Haksız da sayılmazdı. O günden sonra ben, bir yandan bu mektupların akibetini sorup soruşturmaya başladım; Nuri Pakdil yanılmamıştı, sorduğum on kişiden neredeyse sekizinde mektup yoktu. Kimileri ihmalden, kimileri kızgınlıktan, kimileri önemsememekten, kimileri de yersiz korkular nedeniyle mektupları saklamamıştı.

Nuri Pakdil'in edebiyat, siyaset, din, ekonomi, Türkiye, Ortadoğu, dünya… ve daha birçok konuda düşüncelerini hiçbir üslûp ve sanat kaygısı gözetmeden en çıplak şekilde, yalın bir dille ve doğrudan söylediği metinler, onun mektuplarıdır. Bir de çok özel sohbetleri. Mektuplarındaki bu yalınlığa ve doğrudan dile, onun *Edebiyat* dergisinin bağlamına ve işlevine ilişkin düşüncelerini, amacını anlamak istediğimizde daha çok ihtiyaç duyarız. Zaten onun yazdığı mektupların çoğu da *Edebiyat* dergisi bağlamında yapılmış bir tür 'şerh'tir. Bir okur *Edebiyat* dergisiyle ilişkiye girmiş ve bu ilişki güçlenerek sürmüşse eğer o kişi de bu ilişkideki incelik ve anlamın ayrımına varmışsa, bu durum çoğu zaman Nuri Pakdil'in mektupları yoluyla gerçekleşmiştir. Her yere serptiği o tohumlar yeşermeye yüz tutmuştur.

Şu cümleler, bu bağlamdaki örneklerden yalnızca biridir ve onun mektup dilinin vurgusuna, muhatabını kuşatıcılığına, ateşleyiciliğine, kışkırtıcılığına dikkat etmek yeterlidir: "… İlişkilerin içerikli olması kesin zorunluluktur… Ta vicdanınızın en derin noktalarından başlayarak, yoğun bir içsel irdelemeye başladığınızda göreceksiniz ki, Türkiye'de; boyun eğmeyen, dik, yiğit ve hep 'karşı' tavırlı olmuştur *Edebiyat*… .. Sizi, karşıanamalcı, karşısömürgeci bağlamda; bu kirli, eğri, kanlı mülkiyet düzleminde; Tarihsel-Öğretisel Yönde artık tavır almaya, *Edebiyat*'ı sevmeye, bu sevginizi çağdaş verilerle açık açık kanıtlamaya çağırıyorum! Sizi, *Edebiyat*'ı tüm Ege Bölgesi'ne yaymaya, bu yüce sorumluluğu yüklenmeye çağırıyorum!" Bir başka mektubunda, yine aynı bağlamda, yirmili yaşlardaki bir gence şöyle yazar: "*Edebiyat* dergisiyle bütünleşmek, mutlak olarak bütünleşmek, temelde bir varoluş sorunudur. Bize, bu temel seçiminizi yaparak yaklaşmalısınız; çok derin boyutlarda bütünleşmelisiniz eylemimizle. Tüm gücünüzle, tüm özverinizle yalnızca *EDEBİYAT* için yaşadığınızın bilincinde olmalısınız, bu yetkinliğe çıkmalısınız. Bizim eylemimiz, çok yoğun, gerçekten çok yoğun bir çalışmayı zorunlu kılar."

Bu dil, görüldüğü gibi insanı namluya süren bir dildir.

Edebiyat dergisi bağlamında yazdığı bu ve benzer mektuplar, Nuri Pakdil için yalnızca dergiye abone bulmak gibi bir amaca yönelik değildir. Bu, 'Bağlanma' ve 'Katılma' boyutunda gerçekleştirilmesi gereken bir 'Eylem'dir. Bu tür mektuplarla yazılamayanı yazmanın ve söylenemeyeni söylemenin bir yolunu bulmuştur âdeta.

Bu anlamda onun mektuplarının işlevlerinden biri, birlikte yürümeye, bir dostluğa, bir anlama, inanca, dini varoluş bağlamında anlamaya ve algılamaya, bu anlamı bilinçli olarak seçmeye, sorumluluğu, yükü, 'kalemin yükünü' üstlenmeye, bu yükle ateş çemberinden birlikte geçmeye çağrıdır. Bir anlamda da onun mektupları, cesaretlendirme ve yüreklendirme yolu, yöntemi ve üslûbudur. Bu çağrı, bu üslûp, ilk anda her insanı birkaç cümlesiyle bile çarpar. Çünkü bu dilin, bu çağrının ve bu üslûbun hiç de insanların alışık olmadıkları, karşılaşmadıkları bir lügati vardır. Bu lügatle ilk karşılaşan insanlardan kimileri ürker. Kimileri de coşkusuna, rüzgârına kapalır gider. Çoğu zaman da böyle olur. Ama o, bu ilk coşku seline kapılıp gidişlere, hoşuna gitse ve kendisi de coşkulansa bile, pek itibar etmez. Sürekli sınar bu insanları. Bağlılık derecesi, tırmanma şeridindeki, uzay merdivenindeki ısrarı ve becerisi, yazınsal çabası, yaşama dikkati ve adanmışlığı… gibi her zaman yenilerini geliştirdiği daha birçok yöntemlerle sürekli sınar. Mektuplarındaki ateşleyici cümleler ve üslûp, bir tür yol açma ve önelemedir.

Bunu da açıkça söyler: "İnsanları tanımanın biricik usûlü, bir eylemi, projektör gibi gözlere tutmaktır." İşte, Nuri Pakdil için *Edebiyat* dergisi, bir projectör gibi gözlere tuttuğu eylemin adıdır. Bu projectör karşısında gözleri kamaşanları, yılgınlığa kapılanların her birini, adlarının karşısında hâllerine denk düşen simgelerle işaretleyip kayda geçer. Projektör tuttuğu o gözlerde çok keskin, delici, içe işleyen bir bakış, yani feraset arar. İnsanları, *Edebiyat* dergisini nasıl gördükleri, varoluş bağlamında anlayıp anlayamadıkları, derin, hesapsız kitapsız bir imanla inanıp inanamadıkları, kayıtsız şartsız bağlanıp bağlanamadıkları, tarihi, ülkeyi, bütünüyle yeryüzünü *Edebiyat*'ın görüngesinden yorumlayıp yorumlayamadıkları… ile tanımak ister. Tanıdığında, bağrına basarken de arkasını dönüp giderken de hiçbir zaman duygusallığa yer yoktur onda. Böyle bir iletişim sırasında, aldığı bir mektuptaki şu cümleler karşısında kolay kolay hiçbir insan hesap kitap yapamaz ve geri duramaz: "Bizim ırağımızda kalacaktır vefasızlığın, cibilliyetsizliğin, nankörlüğün her çeşidi. Gel, bir bayram sabahı kucaklayayım seni. Arkadaşlığımızın, inancımızın, eylem ortaklığımızın, parçalanmamamız gerekirliliğinin BİLİNCİNE KAPILANALIM. Bu, kader-i mev'uddur. BUNU BİLELİM, TAMAM. –Bana oy veriniz!"

Bu, sıradan, lâf olsun diye söylenen bir istek değildir; onun istediği oy, elleri üst üste koyma, sözleşme; ahitleşmedir.

Edebiyat dergisinin kapandığı yıla dek yazdığı mektupların hemen hemen hepsinde muhataplarına yüzde yüz umut aşılar. O mektuplardaki umut cümlelerini okuyan insan, âdeta ateşlenir. Dünyayı avucunun içine almışçasına kendisini güçlü hisseder. Bütün düşlerin, en büyük, en zor, en uzak sanılan kurguların, aldığı mektupla birlikte gerçekleşeceği düşüncesine 'yakîn' olarak inanır: "Bağlanır!" Durum, bir yazınsal, entelektüel, sanatsal, kültürel çaba olmaktan çıkmıştır artık. Çok boyutlu bir hâl almıştır. Evrensel ölçekli bir yarma harekâtı üzre hisseder kendisini. İnsanı böylesine bağlayan, bu denli büyük ve ağır bir sorumluluğun altına sokabilen romantik/devrim-

ci coşku, bu mektupların taşıdığı en yoğun ve ana akımdır. Bu yoğun akımı, hayatın her alanında kendisi görür ve mektup yazdığı insanlara da gösterir.

Bir öğretmene Paris'ten büyük harflerle şunları yazar: "PARİS'TEYİM. ŞİMDİYE DEĞİN BÜTÜN DEVRİMCİLERİN VE YAZARLARIN UĞRADIKLARI YER. BİZ DE ŞÖYLE BİR UĞRADIK. KUŞKUSUZ KİTAPÇILARI VE KAHVELERİ İLGİMİZİ ÇEKİYOR. BURADA HEP BERABER OLMALIYIZ Kİ TADI ÇIKSIN… FRANSA ÇATIR ÇATIR YIKILIYOR! BATI ÇÖKÜYOR! … BU HAZİRANDA MEZUN ETTİĞİN İKİ ÖĞRENCİYİ, LİSEYİ BİTİRTEREK FAKÜLTEYE GÖNDEREBİLİRSEN PARİS'İ TESLİM ALABİLİRİZ. GÖREVİN BUNUN İÇİN MÜBAREKTİR. UNUTMA!... BEN PARİS'TEYİM DİYE GÖREVİNİ AKSATMA. SANA GÜVENCİM BÜYÜKTÜR!" Bir kasabada çalışan öğretmenin Paris'ten böyle bir mektup aldığında neler hissedebileceği kestirilebilir. Dünyanın bütün devrimcilerinin uğrağı, efsane bir şehir Paris'te birlikte olmaya çağrılıyor. Fransa yıkılıp Batı çökerken, Paris'i teslim alma işi kendisinin üniversiteye yollayacağı birkaç öğrenciye, yani kendisinin o kasabada göstereceği çabaya bağlı; bu *Edebiyat* dergisi ile ilişkisindeki anlamla çok yakından ilgilidir. Üstelik kendisine de bu konuda güveniliyor.

Bir de sorumluluğun ve ciddiyetin sürekli olmasına, saman alevi gibi gelip geçici olmamasına hemen her mektubunda dikkat çeker. Bunu, bir buzulu sıcak soluklarla eritmeye çalışmak örneğiyle anlatır. Kolay kolay kimsenin düşünemeyeceği örnekler ve önerilerle katılım sürecindeki soğuma, gevşeme, çözülme, ilgi dağılması gibi durumların önüne geçmek ister, önlemler alır. İnsanların gözü önünde *Edebiyat* dergisi eylemiyle bütünleşmiş, orada sorumluluk almış olarak aidiyet belirten bir durumu gerçekleştirmek ve tavır sahibi olunmasını sağlayabilmek için mutlaka 'angaje' olmak gerektiğinde ısrarlıdır:

"*Dayanışma işliğinizi* âtıl kapasitede çalıştırıyorsunuz.

Oysa, tam üretim kesin zorunluluktur.

Yeryüzünün durumu vahimdir.

Türkiye genelinde; en yakın akrabalarınızdan, en uzak akrabalarınıza; bu akrabalarınızın tüm tanıdıklarına (konumları, bilgi düzeyleri ne olursa olsun; kömür arıyoruz, kömür, sayın İbrahim Çelik!) bu DAYANIŞMA bilincini hemen intikal ettirmelisiniz. Bizzat siz, bunların her birinden, şimdilik az da olsa, *para toplayıp*, bildiğiniz PTT kâğıtlarımızla, *mütemadiyen* EDEBİYAT'a intikal ettirmelisiniz. *Mütemadiyen*'in altını çiziyorum: çünkü, iman da kesiksizdir, mütemadiyendir. Bunlar için, tek tek, PTT kâğıdımızdan doldurmak gerekmez.

Köylerdeki tüm akrabalarımızdan, yakınlarımızdan, bu akraba*larımızın*, bu yakın*larımızın* her birinden, her birinin tavuğu için, ayda bir yumurta dayanışma talep ediyoruz.

Söz gelimi, on tavuğu olan, bir ay sonra, bize on yumurta dayanışma verecektir.

TAVUK BAŞINA, AYDA, BİR YUMURTA, DAYANIŞMA!

Bu sloganı, tüm çevrenize yayınız."

Yine bu bağlamda, şu cümleler de bir Kurban bayramı öncesinde yazılan bir mektuptan:

"*DAYANIŞMA* olarak; sizin… ve bütün arkadaşlarınızın, bütün akrabalarınızın, sizin ve arkadaşlarınızın bütün yakınlarınızın, yani, bütün tanıdıklarınızın; tek tek; 27, 28, 29, 30 Eylül günlerine değgin *derilerinizi* talep ediyorum.

Çağdaş ve düşünsel sorumluluğunuzun bilinciyle ve evrensel vijdanınızla, bu konuda, biraz çaba göstereceğinize -bu arkadaşların da tek tek yani- inanmak isterim."

Dayanışma, Nuri Pakdil'in çok özel lügatiyle yazılan bu mektuplarda, kesinlikle yardım etmek, desteklemek anlamını ifade eden bir kavram değildir. Bu sözcüğe çok ve özel anlamlar yükleyerek kavramsallaştırır ve aynı zamanda yaygınlaştırmak ister. Onun mektuplarının en önemli işlevlerinden biri de budur; inanç, kültür, sanat, edebiyat ve düşüncesinin anlam dünyasını yepyeni, aşınmamış bir lügatin diliyle sunmak. Dayanışma, yardım etmek ve sadaka vermekten apayrı bir şeydir. Yardım etmek ve sadaka vermek, yalnızca verip geçmektir. Oysa dayanışma ona göre, süreklilik gerektirir, bir sorumluluğu sonuna dek paylaşarak taşımaktır. Bir eylem düzleminde dayanışmaya giren insan, sadaka veren ve yardım eden birisi kadar çok veremeyebilir; burada önemli olan, sonuna dek taşıdığı sorumluluk bilinci ve sürekliliktir. Ayrıntı gibi görünen bu durumun altını hemen her mektubunda çizer. Hatta bunu özel sohbetlerinde, Hz. Ebubekir'le Hz. Osman'ın durumu ile örnekleyerek açıklar. Ebubekir'in verdiği daha azdır ama varlığının tamamını vermiştir. Osman ise Ebubekir'den daha çok verdiği hâlde varlığından bir miktar vermiştir. Aradaki fark, Ebubekir'in verdiğinin 'infak' oluşudur: Topyekün katılma! İşte Nuri Pakdil'in 'dayanışma' ile amaçladığı ve *Edebiyat* dergisi bağlamında bir ahlâk olarak gerçekleştirmeye çalıştığı budur. Bir eylemin sürekliliği ve başarıya ulaşması için gereken en sağlıklı ekonomik kanal ancak böyle açılabilir.

En ağır vuruşlarla insanı sarsmadan bu kanalın açılamayacağını bilir ve mektuplarındaki cümleleri böyle kurar:

"Vicdanınızı kanatmak için… notlar:

Anlamanız için, Cumhuriyetin parasal değerleriyle vurgulayalım: 1980 yılında, bizimle DAYANIŞMAnız .... Lira!

Bu, bir yıla yayıldığı zaman, günde .... lira demektir.

Size, şimdi soruyorum: (Zavallı, tüm günahkâr insanlara, o .... yasa cübbenizi giyerek, her zaman siz soru sormayacaksınız ya: şimdi siz sorgudasınız.) Ne demektir bu? 1980 yılı içinde, bir düşünce çalışması/eylemiyle bağıntınız (bu sözcük, 'bağlanma' sözcüğünü de aşan bir sözcüktür.) günde, ortalama …. lira mı olmalıydı? Size açıklıyorum: 1980 yılı içinde, bu sizinkini aşan çok *Öğrenciler* olmuştur bizimle dayanışmaya giren. Siz bize sadaka mı veriyorsunuz? Çünkü, artık, normal bir yurttaş bile, sokaktaki bir dilenciye atıyor, geçip giderken, ... lirayı. Oysa, biz, sizi, eylemimizle bütünleşmeye çalışmanız için uğraşmıştık. Sadaka başka bir şeydir. DAYA-

NIŞMA başka bir şeydir: Bunu algılayınız artık.

Sadaka, dışsaldır; verip geçersiniz; o kadar.

"Dayanışma" bütünseldir; içseldir; sorumluluğu yüklenmedir; yükü, zafere kadar, birlikte taşımaktır!"

Bu sürekliliği sağlamak için kimi zaman herkes için 'gösterge'ler düzenler ve bu düzenekle hem kendisi yürüyüş ve katılım sürecini ölçer hem de o insanın kendi kendisinin durumunu ölçmesini sağlar. Kimi zaman da herkesin önüne bir 'Uzay Merdiveni' koyar ve basamakları birer birer çıkmasını ister; önceden uyarılarını yapar ve tırmanma şeridine çağırır:

"UZAY TIRMANIŞINA DEĞGİN KURALI AÇIKLIYORUM: Bu Öğetisel, tarihsel, onurlu, kimlikli, yiğit, namuslu, ahlaklı, bilinçli, yüce Uzay Tırmanışında durmak, beklemek, geç kalmak, tereddütler geçirmek, ihmal göstermek, kesin olarak yasaktır."

Bu bilinci ve dikkati sağlayabilmek için dünyadaki ve Türkiye'deki ekonomik döngüyü, gelir dağılımındaki dengesizlikleri, bir futbolcunun transfer ücretini, bir işadamının dostuna aldığı kürkün, mücevherin, arabanın, kiraladığı dairenin değerini, bankalardaki yıllık mevduat tutarlarını, faiz oranlarını ve bu oranlarla kimlerin faizden ne kadar para kazandıklarını, ülkemizde bir yılda trafiğe kaç otomobil girdiğini, bir caddeden yarım saat içinde kaç özel otomobil geçtiğini ve bütün bunların toplam değerlerinin nelere tekabül ettiğini, her gün dünyada kırk bin çocuğun açlıktan öldüğünü, günlük döviz kurlarının, borsanın nasıl seyrettiğini…. ve bütün bunların ortasında önemsiz gibi görünen o küçük dayanışma miktarının ne denli önemli olduğunu… en ince ayrıntılarına kadar herkese yazar; bilinçlendirme çalışması yapar. Her insanın üzerinde bir kazıbilimci dikkatiyle sonuna kadar çalışır. Uzay Merdiveni'ni tırmanabilmek için bu bilinç antrenmanları mutlaka gerekmektedir. Bütün bunlara rağmen uzay merdiveninden düşene de dönüp bakmaz bir daha.

Nuri Pakdil'in mektupları, denemelerinin, oyunlarının ve bütün yazdıklarının görüngesine sahiptir; evrensel ölçekli düşünceler ve önerilerle gider muhataplarına. Bir sözcükten hareketle mektubun açısını yeryüzünü kapsayabilecek hâle getirir ki mektubu alan coşku seline kapılıp yürüyebilsin: "Zarfınızı açmadan, mektubun üzerindeki damgaya baktım: Anadolukavağı. Bilmiyorum nedendir? Çok duygulandırır beni o 'kavaklar'. Rumelisi de öyle, Anadolusu da; oradan hemen Karadeniz'e açılacağım da, o 'kuzey'lerden başlayarak, tüm Asya'yı, Avrupa'yı fethedeceğim, sanırım. Yeryüzüne şimdiye değin ne kadar Fatihler gelmişse, aslında, 'işin başında' durmadan, yılmadan düş görmüşlerdir. Sonra da, 'düşlerini', bir güzel, dünyamıza indirmişlerdir." Bu mektuplarla insanların düşüncelerinin, bakışlarının, güncel sorunların ve yerelliğin sığlığında boğulup kalmasını önlemek ister. En küçük ayrıntının bile dinin evrensel ölçekli kardeşliği ve sorumluluğu bağlamında algılanmasını sağlamaya çalışır. Küçük düşünmenin, *Edebiyat* dergisinin manifestosu ile hiçbir ilgisi olamaz.

Küçük düşünmek ve günü kurtarma kaygısı, köylülüktür. Ama bir yandan da gördüğü gerçeklikten kaçmaz. Üzüntüsünü açıkça yazar: "*Edebiyat* dergisi, şimdiye değin her tür engeli aştı; ama *köylülüğe* takılıp kaldı. Çünkü bizim, bu çok yoğun entelektüel-şehirli ufkumuzu köylülükle algılamak mümkün değildir… Dinimiz şehirli dinidir." Bayramlaşmayı, dünya ve Ortadoğu haritalarını salonun ortasına sererek bütün insanlarla el sıkışarak yaptığını yazar. Amerika'daki birisine, gel seni bir kucaklıyayım, der hemen orada kucaklaşacakmışçasına.

Yaşama dikkati de Nuri Pakdil'in mektuplarında bütün arkadaşlarına ve dostlarına sık sık yazdığı ilkelerden biridir. Vurgusu, hayatın bize verilmiş bir emanet olduğu bilincinin yitirilmemesinedir. Yiyeceklerde, içeceklerde, yağlarda, tatlılarda, giyeceklerde, soğuk ve sıcak havalarda… nelere dikkat edileceğine dair bütün ayrıntıların sürekli altını çizer. Dişleri fırçalarken fırçanın nasıl kullanılacağından, evde, kahvede hava akımında kalmayacak şekilde oturmaya kadar, âdeta bütünüyle hayatınızı düzenler; çünkü, annenizden ve babanızdan çok sizin sorumluluğunuzu taşıdığını düşünür. Her şey bir bütünlük içinde algılanmalıdır: "Her şey birbirine bağlı, içiçedir hemen hemen. Öykü yazmak, okumak, 'testere ağızlı' diş fırçasını kullanmak, Arapça çalışmak (koşullar ne denli güç olursa olsun), düşünmek, ağlamamak, beslenme bilincini hiçbir vakit dışlamamak, dimdik, vakur, içli, içe işleyen bakışlar fırlatmak insanlara: Aşkla. Mütemadiyen 'zikir'. Avucumuzun içinde dünya haritasını taşıyormuşçasına ürpermeyi sınamak, sonar da ürpermeden yeni titreşimler var etmek. Sınamak nefsimizi mağaraya."

Sartre – Simon de Beauvoir

Edebiyat dergisi özelinde yazar arkadaşlara ve genelde de bütün dost ve tanıdıklarına yazma ve okuma konusunda kendi kişisel deneyim, kazanım ve dikkatlerini taşır mektuplarıyla. Okurluğun da yazarlığın da görüngesi yine evrensel ölçeklidir. Varoluş sorumluluğu bağlamında yazmak ve okumak gerekir. *Edebiyat* dergisinin düşünsel, sanatsal bağlamı ve üslûbu, bütünüyle bu dikkate odaklanmıştır. Dergide yazan arkadaşlara gönderdiği mektuplarının vurgusu, okumalarının ve yazmalarının ısısını sürekli bu kıvamda korumalarına dairdir: "Hiçbir şey yazamayışınız beni müthiş tedirgin ediyor; Muaz da öyle; iyice tembelleştiniz. Umarım bana sürprizler hazırlıyorsunuzdur; çalışmalarınızı havada kapmak istiyorum… Târık gibi, köprülerinizi yıkarak, kente kesin dönüş yapmalısınız. Sanatçı kimliğinizi bir an olsun ikincil düzleme koymayınız." Kendisinin okuduğu kitaplar-

da altlarını çizdiği cümleleri, sayfa boşluklarına düştüğü notları defalarca arkadaşlarına okur yorumlayarak. Okunmaya değer gördüğü kitaplardan anında haberdar eder.

Yabancı dil çalışmak da onun mektuplarında yinelemekten bıkmadığı hususlardan birisi, belki de en önemlisidir. Arapça bu dillerin başında gelir. Sonra da batı dilleri. *Edebiyat* dergisi eylemi içinde yabancı dil öğrenmenin anlamını kavratmak için âdeta dökmediği dil, denemediği yöntem kalmaz. Bunun için neler yapılabileceğine, hangi yöntemlerle çalışılabileceğine dair bütün bildiklerini tekrar tekrar yazar: "Mütemadiyen Arapça çalışınız. Hiçbir 'mazeret' geçerli değildir. Lenin, İngilizceyi, cezaevinde öğrenmiştir; düşmanımızın bu istencine bakarak biz, daha istençli olmalıyız! Tarihçi Michelet, İtalyancayı altı ayda söktürmüştür. Goethe, yetmiş yaşına merdiven dayarken Arapça öğrenmiştir. Bir ikinci dil olmadan bu ip göğüslenemez! Tekerlek farkıyla da olsa, bu yarışı kazanmak istiyoruz! Tüm bu gevezelikleri bir yana koyalım; ama, Ulu Önder'in Buyruğu vardır, yedinci yüzyıldan beri, ufkumuzu aydınlatmaktadır: 'Bilim Çin'de bile olsa öğreniniz.' Ne demektir?"

Nuri Pakdil'in mektuplarının en önemli özelliklerinden birisi de klasik mektup biçimlerinden farklı oluşlarıdır. Yazı makinesi ile yazılmamış olanlar, çok düzgün ve okunaklı bir el yazısıyla, âdeta matbuymuş gibi yazılmıştır. Bazan bir cümlenin başını alıp gittiğini ve mektup kâğıdının çevresini dolaşıp geldiğini görürsünüz. Bir selam ve büyükçe bir ünlemden ibaret mektupları da vardır. Mektuplarının altındaki imzası ise başlı başına bir mektup, bir resim, bir gösteri olayıdır. 'Edebiyat' sözcüğünün sonundaki 'T' harfinin, çoğu mektuplarda bir balyoz biçiminde yazılıp/çizildiğini görürüz. Bu balyozun, *Edebiyat* dergisinin yazınsal, düşünsel eyleminin gücünün simgesi olduğu açıktır. Bu balyoz, bir gün biryerlere inecektir. Cümleler, kimi zaman çıkan, kimi zaman inen basamaklar hâlinde dizilmiştir. Zincirden sözediyorsa bir zincir, ipten sözediyorsa bir ip, kurbandan sözediyorsa bir kurbanlık koç, daireden sözediyorsa insanı tutuklayan bir daire çizer oraya ve ardından mektubu yazmaya devam eder…

Nuri Pakdil'in mektupları, onun yazmaya başladığı ve *Edebiyat* dergisinin yayımlandığı yıllardan itibaren, Türk edebiyatının son elli yılında, hem bir yazarın, sanatçının yazınsal ve düşünsel dünyası hem de *Edebiyat* dergisi çevresinde gelişen/oluşan bir sanat ve edebiyat anlayışının tutanağı olması açısından son derece önemli bir hazinedir. Öğretici ve yolaçıcı bir hazinedir. Bu hazinenin, her yere serpilen bu *tohumların* kaybolmadan, çürümeden neşvünema bulması için kendilerine mektup yazılan o şanslı kişiler, kendilerindeki mektupları koruyarak ya da *Hece* dergisinin "*Düşünsel, Entelektüel, Muhalif Bir Tasarım Olarak Edebiyat Dergisi ve Nuri Pakdil*" özel sayısındaki mektuplardan oluşan toplama katarak geleceğe taşımalı ve bu şanslarını bir kez daha kullanmalıdırlar.

FİRDEVS CANBAZ

KUNDUZUN MEKTUPLARI

Simone de Beauvoir (1908-1986), Sartre'ın (1905-1980) kendisine yazdığı mektupları, filozofun ölümünün ardından "Kunduz'a Mektuplar" adı ile yayımlamıştı. *Simone de Beauvoir'dan Sartre'a Mektuplar*'ın giriş bölümünde aktarıldığına göre, kendisine, Sartre'a yazdığı mektuplar sorulduğunda, onları yayımlatmayı düşünmediğini Beauvoir şöyle ifade etmiş: "Önce şunu söylemeliyim ki benim mektuplarımın çoğu kayboldu, çünkü bende değil Sartre'daydılar. Sartre'ın evi de bir kez bombalandı ve evraklarının çoğu bu sırada yok oldu. Sonra, yaşarken mektuplarımın yayımlanmasına taraftar değilim doğrusu. Öldüğümde eğer onları bulan olursa yayımlanabilir"(7). Claudine Monteil *Özgürlük Âşıkları* adlı kitabında, Sartre'ın Beauvoir'a yazdığı mektuplar konusunda ise şöyle diyor: "Bir yazar bir tek okur için yazar mı hiç? Çok daha sonraları, yorgun gözleri çalışmasını engellediğinde Sartre düşüncesini açıklayacaktı: Bu mektuplar aynı zamanda gelecek kuşaklar için yazılmıştı" (55). Monteil'in sözünü ettiği söyleşide Beauvoir'nun Sartre'a, mektupların kendisi için neyi temsil ettiğini sorması üzerine Sartre şöyle cevap veriyordu: "O anda içten gelen bir çalışmaydı. Ben kendi payıma bu mektupların yayımlanabileceğini düşünürdüm, ama, gerçekte bunlar kendisine yazdığım kişiye gitti. Onların ölümümden sonra yayımlanacaklarına ilişkin küçük bir art-düşüncem vardı. İşte ben de bu yüzden benzer mektuplar yazmıyorum artık, çünkü biliyorum ki bir yazarın mektupları basılır, bense bunun zahmete değmeyeceği düşüncesindeyim. [Çünkü] üzerinde yeterinde çalışılmış değiller" (*Veda Töreni ve Jean Paul Sartre'la Söyleşiler* 235); "Mektuplarım hayatım konusunda bir tanıklık değerini taşır kısacası" (236).

Monteil kitabında, Beauvoir ve Sartre'ın ölümünden sonra mektupların yayımlanması ile ilgili olarak şunları aktarır: "İkilinin mektuplarının yayımlanması şaşkınlık yarattı. Bu aşk mektuplarında aşk oyunları da anlatılıyordu, Sartre'a yaklaşmış genç kadınları bazen yaralayan oyunlardı bunlar. İnsanoğluna saygıyı bunca övmüş olan yazar ile filozof, kötülük ve manipülasyona yatkın kimseler olarak beliriyordu yazışmalarda. ABD'de bu mektuplar Fransa'dakinden daha kuşkuyla, daha sakınımlı karşılandı. Basında ve üniversiteliler arasında öfke ve reddediş tepkileri yarattı" (284). Ayrıca Simone de Beauvoir'ın kendisi ile ilgili, ölümünden önce sözlü olarak ifade etmediği ve yazmadığı bazı gerçekler de mektuplarda ortaya çıkar: "Yazarın biseksüelliğini ortaya seren mektuplar ancak on beş yıl sonra yayımlanacaktı" (Monteil 252).

Simone de Beauvoir, anılarını yazmaya niyetlendiğinde annesi, kardeşi ve diğer akrabaları hayatta oldukları için yazdıklarından incinebileceklerini düşünerek bir süre kararsız kalmıştır. Sartre kendisinin henüz cesaret edemediği kişisel tarihini yazmak konusunda Beauvoir'ı destekleyince Beauvoir *Bir Genç Kızın Anıları*'nı kaleme alır. Bunun gibi mektupların yayımlanması da oldukça yıkıcı sonuçlar doğurmuş-

tur. Beauvoir'un kız kardeşi Hélène de Beauvoir, "'Hayatımın en büyük kederlerini yaşadım bitti sanıyordum' dedi. İç çekerek konuşmasını sürdürdü: 'Eh, yanılmışım. Şu mektuplarda Simone hiç durmadan beni çekiştiriyordu! Oysa ben onun beni sevdiğini sanırdım!" (Monteil 284) demektedir. Hélène de Beauvoir, ressamdır. Simone de Beauvoir, Nelson Algren'e yazdığı mektuplarda onun resimlerinin ne kadar kötü olduğundan bahsetmektedir (*Aşk Mektupları* 225). Beauvoir'un Sartre'a ve büyük aşkı Nelson Algren'e yazdığı mektuplarının birlikte okunması yazarın hayatındaki iki önemli insana neleri nasıl anlattığını görmek ve Beauvoir'nun duygularını karşılaştırmak, kişisel serüvenini izlemek bakımından önemli. Beauvoir, Sartre'a yazmaya başladığında yazarlık serüveninin henüz başlarındadır. Bu nedenle satır aralarında daha çok öğrenmeye meraklı, biraz da çekingen bir kadının sesi duyulur. Ancak Algren'e yazılan mektuplarda ne istediğini iyi bilen, olgun bir yazar ve kadınla karşı karşıyadır okuyucu. Simone de Beauvoir'ın kaleminden yazılmış mektuplardan hareketle şekillenen bu yazıda sık sık yapılan alıntılar mektuplardaki dilin bozulmaması ve duyguların aktarımını kolaylaştırmak içindir.

Simone de Beauvoir ömrü boyunca kısa aralıkların dışında Sartre'dan ayrılmamıştır. Aralarında özel bir bağ bulunan bu iki insan hayatlarının erken dönemlerinde karşılaşmışlardır. Felsefe okudukları sıralarda birbirlerinin dikkatini çekerler. Claudine Monteil, Castor lakabını ölene kadar tek kullanan kişinin Sartre olduğunu söylüyor: "Arkadaşı Herbaud tarafından 'Castor' adı verilen Simone, bu lakabı, soyadının İngilizce '*beaver*' sözcüğüne yakınlığı ve ekip çalışması yapma konusundaki inanılmaz kapasitesine borçluydu" [Castor Fransızca'da, *beaver* İngilizce'de 'kunduz' demektir] (47). Sartre'a mektuplarında "ufaklıkların en hası" diye seslenen Beauvoir ona yazdığı mektupları "Kunduzunuz" diye imzalar. Nelson Algren'in ısrarcı tekliflerini Sartre'ı yalnız bırakmamak için kabul etmeyen Beauvoir'un Algren'e yazdığı mektuplar ise, ikilinin büyük aşkının yansıdığı mektuplardır.

1930'lu yıllarda başlayan mektuplaşmalar sırasında Sartre yirmi beş, Beauvoir ise yirmi iki yaşındadır. Beauvoir'ın mektupları oldukça ayrıntılıdır. Neredeyse günün her saatinde yaptıklarını Sartre'a yazar. Her öğünde ne yediğini, nerelere gittiğini, ne okuduğunu, izlediği filmleri anlatır. "Bilin ki sizi çok seviyorum ve neler yaptığımı bilmenizi istiyorum" (34) diyen Beauvoir, Sartre'a da "Her şeyi en ince ayrıntısına kadar anlattığınız için çok tatlısınız sevgilim" demektedir (40). "Bu mektuplar sayesinde her ikisi de, kahvaltıdan akşam yemeğine, sanki birlikte yaşıyorlarmış izlenimine kapılıyordu" (Monteil 59). Siz diye hitap ederek yazdığı Sartre'a sevgisini şöyle ifade etmektedir Beauvoir: "Size olan aşkım ve şefkatimden soluğum tıkanıyor ve sizi böylesine çok sevmek beni biraz dokunaklı yapıyor" (26); "Siz en kötü üzüntüleri bile köpük gibi dağıtan ve neşeyi kolaylıkla olası kılan zeminsiniz. Hoşçakalın küçüğüm, siz benim güvenliğimsiniz ve bütün iyiliklerin kaynağısınız –ve küçüklerin en göz kamaştırıcısınız- ve sizi paha biçilmez değerlerinize göre seviyorum. Se-

vimli Kunduzunuz" (95). Sartre'dan uzak kaldığı zamanlarda bu durumdan şikayetçi olan Beauvoir, ona kendisinden önce ölürse nasıl hissedeceğini o yıllarda şöyle ifade eder: "Düşüncelerinizi, sözcüklerinizi yeniden canlandıramıyorum belleğimde. 'Öylesine ilginçtiniz', öylesine sevimliydiniz –artık sesinizi duyamamaktan sıkılıyorum, size üzülüyorum aşkım; ölürseniz ve ben tutkumdan canıma kıyamamışsam, mutlaka kendimi sıkıntıyla yavaş yavaş yok edeceğim ve beni gömecekler-Bana geri dönün" (98).

Simone de Beauvoir için Sartre hem sevgili hem de vazgeçilmez bir dosttur. Beauvoir mektuplarda Sartre'a, okuduğu kitapları anlatır ve eleştirir. Başından geçen bir olayı bir mektubunda şöyle aktarıyor: "Geçen Ehrenburg'larda Kafka'dan övgüyle bahsettik. Ama bir herif 'Kafka aptalın biri!' dedi ve: "Şu sıralarda çok okunan bir yazar daha var… Kim mi? Tabii ki Sartre. Ben tarzını pek beğenmiyorum. Her şeyi çok ince eleyip sık dokuyor, biraz Hemingway'e benziyor." diye ekledi. Bu değerlendirme orada bulunanları güldürdü" (*Simone de Beauvoir'dan Sartre'a Mektuplar* 184). Beauvoir'ın entelektüel anlamda en yi öğretmeni de yine Sartre'dır: "Bana son bir yılın önemli olaylarının kronolojik sıralamasını ve özetini yapabilir misiniz? Çok kısa, ama net bir şey olsun lütfen. Eylülden eylüle. Bunu romanım için istiyorum. Bana kesin tarihler gerekli. Bir ay içinde elimde olursa iyi olur. Şimdiden teşekkürler. Lütfen çabuk olun, cahilliğimden ötürü utanç duyuyorum" (229). Bir başka mektupta Beauvoir Sartre'a kendinden yakınıp sorular soruyor: "Biricik küçüğüm, siz çok akıllısınız. Benim tek kusurum çok tamahkâr olmam ve ahlâk anlayışımı nasıl pratiğe dökeceğimi pek bilememem. Buraya kadar her şey kendini iyi irade olma iradesiyle tanımlayan Kant'ın iyi iradesi gibi formel kalıyor. Güncelerinizi tekrar okudum, ama tamamını okumadan bu konu üzerinde bir şey söylemek istemiyorum. Şimdiye kadar satır satır her yazılana katılıyorum. Ama size sormak istediğim bir şey var: İşin içinden nasıl çıkıyorsunuz, neyin sorumluluğunu almalıyım, sorumluluğunu üstlendiğim bu özgürlüğü ne yapacağım? Öteki defteri de lütfen bitirir bitirmez bana yollayın. Gerçekten de çok ilginç şeyler yazıyorsunuz" (292).

Sartre için de Beauvoir içinde yazmak söz konusu olunca aşk bile ikinci planda kalmaktadır. Beauvoir, Nelson Algren'e "Sonsuza dek seninle olabilmek için arkadaşlarımdan, Paris'in güzelliğinden vazgeçmeliyim; ama sadece mutluluk için, aşk için yaşayamam. Yazılarımın, çalışmalarımın anlamlı olduğu tek yerde yazı yazmaktan, çalışmaktan vazgeçemem" (74) demektedir. "Çocukluğumdan beri yazmak benim için çok önemli. Bütün yaşamımı buna adadım; ama hiçbir zaman ne yaptığınızı bilemezsiniz, ben de bazen yapmak istediğimi hiç yapamadığımdan korkuyorum. Gerçekten insanî bir anlamı vardır umuduyla Sartre ile birlikte Fransız entelektüel yaşamında bir şeyler yapmaya çalışıyorum; ama çok da umudum yok. Bazen umudun olmasa da çalışabilirsin; ama güçsüz olduğun dönemlerde bu çok zor oluyor" (119). Algren'e yazdığı bir mektupta ona şöyle bir değerlendirmede bulunuyor: "Şu

anda gerçekten muhteşem bir kitap okuyorum. Tanrım! Böyle kitaplar bulduğumda neredeyse yeni bir şey yazmaya cesaretim kalmıyor; Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ından bahsediyorum. Genç bir kızken bu kitabı sevmiştim; ama kitaptaki her şeyi de anlamamıştım; şimdi gerçekten muhteşem olduğunu anlıyorum. Olayları ve insanları böylesine ustaca, aynı zamanda bu kadar sade anlatabilmek. Sanki sanat değilmiş gibi görünüyor ki zaten gerçek sanat da tam orada başlıyor" (253).

Bugün Sartre'ı ve Beauvoir'ı birlikte düşünmemek mümkün olmuyor. Her ne kadar zaman zaman kısa ayrılıklar yaşanmış olsa da ikilinin arasında tarif edilmesi oldukça zor olan kuvvetli bir aşk var; ancak en ilginç aşklardan birinin yaşandığı bu ilişkide Sartre daha en baştan Beauvoir'ı uyarmıştır: "Aramızdaki zorunlu, kaçınılmaz bir aşk: Olağan, önemsiz aşklar da yaşamamız gerekir" (Monteil 51). Bu anlaşma nedeniyle uzun birliktelikleri süresince ikisinin de hayatına başka insanlar da girer; ama birbirleri için daima vazgeçilmez olurlar. Mektuplarında birbirlerine diğer ilişkilerini, âşıkları ile aralarında geçenleri de anlatırlar. Beauvoir uzun süre birlikte olduğu, Sartre'ın da en sadık dostu olan Bost ile ilişkisi hakkında bir mektubunda şöyle der: "Bu yaşadıklarım benim için değerli ve önemli, ama aynı zamanda kolay ve hafif. Hayatımdaki yeri yalnızca rahatlatıcı ve mutluluk verici bir ilişki olmasından ibaret; hoşuma giden tarafı da bu zaten" (*Simone de Beauvoir'dan Sartre'a Mektuplar* 43). Ancak Sartre'ın birlikte olduğu bazı kadınlar Beauvoir için çok yaralayıcı olmuştur: "Açıkçası, en çok kimi seviyorsunuz? M'yi mi yoksa beni mi? 'M'yi aşırı derecede seviyorum' diye yanıt verdi bana Sartre, 'ama sizinleyim'. Soluğum kesildi" (Monteil 100). M, yani Fransızca mutsuzluğun ve uğursuzluğun m'si Amerika'da yaşayan Dolorès, Sartre'ın *Modern Zamanlar*'ın ilk sayısında yayımladığı manifestoyu ithaf ettiği kadındır (103). Ancak Sartre âşık olmasına rağmen Dolorès kendisiyle evlenmek isteyince ondan da uzaklaşacaktır. Zaten diğer kadınlar Sartre'ın kalbini fethetseler de Beauvoir ile rekabet etmeleri zordur. Beauvoir ise, 1949'da yayımladığı *İkinci Cins* adlı kitabını âşığı Bost'a ithaf ederek bir anlamda Sartre'a karşılık vermiş olur. Görüldüğü gibi birbirlerine çok acı çektirmişlerdir. Sartre'ın sevgililerine örtülü bir biçimde Beauvoir'a karşı çıkmayı yasakladığını ve hatta onlara Beauvoir ile iyi geçinmelerini tavsiye ettiğini de yine Monteil aktarıyor (141).

Simone de Beauvoir'ın, Nelson Algren'e yazdığı mektuplar da pek çok siyasi ve sosyal olayı yansıtmaktadır. Algren'e yazdığı süre içinde Beauvoir, politik mücadeleler içinde de Sartre'ın yanında olmuş ve birlikte dünyanın pek çok yerine gitmişlerdir. Gittiği yerlerden olan bitenleri anlatan ve özlemini dile getiren mektuplar yazar Algren'e. İlk mektuplardan birinde ona neden yazdığını şöyle anlatmaktadır Beauvoir: "Aşk mektubu yazmak büyük aptallık, aşk kağıda dökülemeyecek bir şey; ama sevdiğin adamla aranda şu korkunç Atlas Okyanusu varsa başka ne yapabilirsin? Sana bir şeyler yollamak istiyorum; ama ne yollayabilirim ki? Çiçekler bile soluyor yolda; öpücükleri, gözyaşlarını gönderemezsin bile. Sadece sözcükler var, bense İngilizce bile yazamıyorum" (27). Beauvoir, Algren'e yazdığı bir başka mektupta, onun mektup-

larını bütün kitaplardan daha çok sevdiğini söyler (24). Beauvoir "Sevgili kocacığım" diye başladığı mektuplarda Algren'in Fransızca bilmemesinden yakınırken, kendi yazdıklarının anlaşılamayacağı konusunda endişelidir: "Yabancı bir dille yazarken söylemek istediklerimi tam olarak ifade edemiyorum. Senin kalemin kıvrak, her şeyi en iyi şekilde tasvir edip öyküler anlatabiliyorsun. Bense bir çocuğunki kadar kırık dökük bir İngilizce'yle yazıyorum; yine de biliyorsun boş bir kadın değilim. Kendini benden daha zeki, daha akıllı, daha ilginç sanmandan, benim bu beceriksizliğimi küçümsemenden korkuyorum" (26). İkilinin büyük ölçüde aralarındaki mesafe dolayısıyla zayıflayan ilişkileri Beauvoir'un yazdığı romanda aralarında yaşananları anlatması dolayısıyla sona erecektir. *Koşulların Gücü* Nelson ile bağlarının kopmasına neden olur: "Güveni ve aşkı kepazeye çevrilmişti. Acaba aralarındaki tutku Simone'un yazınsal esini için bir alet olmaktan başka bir şey ifade etmiyor mu, diye sorası geliyordu insanın. Ömrü boyunca bir daha Simone'un yüzüne bakamayacak, yazdığı hiçbir şeyi okuyamayacaktı" (Monteil 193). "Zaman zaman Castor'dan mesaj alıyordu. Daha aralıklı, daha az ayrıntılı ama hep sevgi dolu mesajlar. Simone artık Algren'e 'timsahım', 'aşkım' diye değil 'çok sevgili siz' diye sesleniyordu, bir kez de -ama sadece bir kez- 'daima çok sevgili siz' diye yazmıştı Simone" (Monteil 175). Beauvoir, Algren ile araları bozulmaya başladığında, en çok arkadaşlıklarının bitmesinden endişelenmektedir: "Mektuplarıma cevap yazmayı da kendine görev belleme. Ne zaman istersen o zaman yazarsın" (*Aşk Mektupları* 421); "Beni kalbinden silmemeni, beni kalbinde tutmanı istiyorum senden" (497).

Simone de Beauvoir, ilişkilerine dair her ne kadar Sartre ile aralarında bir anlaşma yapmış olsalar da zaman zaman bu durumdan yakınmadan edemez. Bir âşık olarak Sartre'a duygularını şöyle ifade etmektedir: "Başkalarının size karşı olan duygularını kıskanıyorum. […] Burada olduğunuz zaman, gerçek aşkın bizimki olduğunu biliyorum, ama yanımda olmadığınızda başka kalplerde gezinmeniz bana çok ağır geliyor, sadece benim olun istiyorum, Kos olmasın, Védrine olmasın, yalnızca siz ve ben! Bu düşüncemin aptalca olduğunu biliyorum" (229). Beauvoir Sartre ile yaptığı anlaşmayı Nelson ile uygulamak konusunda bu kadar başarılı değildir; onu çok kıskanır. Ona her ne kadar ne yapmak istiyorsa yapmasını söylese de hayatına girecek diğer kadınların geçici olması, kendisine olan aşkını yok etmemesi gerektiğini söylemektedir: "Sevgimize zarar vermeden ne istiyorsan yapabilirsin. Bu bana acı verse de yaptığın her şeyi onaylıyorum. Bir tanem bunları düşünceli görünmek için söylemiyorum, sadece seninle böyle kendime güvenerek gevezelik etmekten zevk alıyorum" (103). Bütün olanlara rağmen Beauvoir uzun süre Algren'e yazmadan edememiştir.

Algren'in, Sartre ile Beauvoir'ın ilişkileri konusundaki şüphelerini Beauvoir, Algren'e yazdığı mektuplarda yok etmeye çalışır: "Bir keresinde bana 'ruhsal açıdan' başkasına ait olmamı istemediğini söylemiştin, Sartre'la aramızdaki 'ait olma' falan değil. Ama bugün bulunduğum yerdeysem bu Sartre'ın sayesindedir. Gerçi ben

de onun o yere gelmesine yardım ettim. Onunla bir an önce tanışmanı istiyorum" (191). Sartre ve Algren'in, Beauvoir'ın mektupları vesilesiyle birbirlerinden haberdar oldukları, birbirlerine kitaplar gönderdikleri, Beauvoir'un her ikisinin mektuplarını diğerine okuttuğu görülmektedir. Ayrıca mektupların kimi zaman üçüncü kişilerce okunduğu da mektuplarda izlenebilmektedir. Nelson Algren, Beauvoir ile daha fazla zaman geçirmek için, onun, yanına taşınmasını istemektedir. Beauvoir, Algren'in bütün ısrarlarına rağmen onunla sürekli birlikte olmayı istemez: "Biliyorsun senin için sadece genç bir adamdan değil, daha birçok şeyden vazgeçerim; ama Sartre'la yaşadığım bu hayattan vazgeçersem o zaman sevdiğin Beauvoir olmaktan çıkarım, iğrenç bir yaratık, hain, bencil bir kadın olurum. Gelecekte neye karar verirsen ver aklında hep şu olsun: Seninle kalmayışım sevgisizlikten değil. Hatta ayrılmak benim için daha zor. […] Ancak şunu da bilmelisin: Belki sana bu burnu büyüklük gibi gelecektir; ama Sartre'ın da bana ihtiyacı var. Nasıl görünürse görünsün o çok yalnız, içinde fırtınalar kopuyor, huzursuzlukla kıvranıyor. Onu gerçekten anlayan, ona yardım eden, onunla çalışan, ona birazcık olsun huzur ve sağduyu veren tek gerçek dostu benim. Neredeyse yirmi yıldır benim için elinden gelen her şeyi yaptı. Hayatta kalmama, kendi sesimi bulmama yardım etti, benim iyiliğim için neleri feda etmedi ki? Şimdi ancak dört beş yıldır, benim için yaptıklarının karşılığını ödeme, bana bunca yardımı dokunan bu adama yardım etme sırası bende. Onu yüzüstü bırakıp gidemem. Onu ara sıra yalnız bırakabilirim; ama bütün hayatımı onu terk edip başkasına adayamam" (227). Gerçekten de Beauvoir hayatının son anlarına kadar Sartre'ın yanında oldu. En zor zamanlarında en büyük destekçilerinden biriydi. Belki de onu her şeyiyle anlayan tek dostuydu. Sartre'ın artık bir şeyler okuyamadığı ve yazamadığı dönemde kendisi ile uzun bir söyleşi yapmış ve Sartre hakkında merak edilen pek çok şeyin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sartre'ın son on yılını anlattığı *Veda Töreni*'nde Beauvoir'un Algren'e anlatmaya çalıştıklarını görmek mümkündür; ancak bu kitap dolayısıyla Beauvoir oldukça eleştirilmiştir: "Simone düşkünlük içindeki bir insanın mahremiyetini anlatmaya nasıl cesaret etti diye ayağa kalktı bazı eleştirmenler; acısını dışa vuran bir kadının yazdıklarını karalamaktan fazlasıyla memnundular. *Veda Töreni*'nde Simone ona çok acı çektirmiş ama en büyük mutluluk anlarını, XX. yüzyılın kargaşasında bölünen hayatlarının serüvenini tattırmış olan adama son aşk mektubunu yazıyordu. Ne pahasına olursa olsun, gelecek kuşaklara izini bırakmak istediği bu aşkı yüksek sesle haykırıyordu; kitabı, 'Sartre'ı sevmiş olanlara, sevenlere ve seveceklere' ithaf etti" (Monteil 274-75).

Beauvoir *Veda Töreni*'nin girişinde şöyle diyor: "O yılları yaşadığım gibi anlattım. […] 'Bu söylenemez, yazılamaz, düşünülemez; sadece yaşanır, hepsi bu'. Bu anlatı her şeyden önce şu on yıl boyunca tuttuğum günlüğe dayanıyor" (7). 1970'ten sonra Sartre artık iyice sağlığını kaybetmektedir. Geçirdiği bir kriz dolayısıyla ağzı çarpılmıştır. Beynindeki damarlarda kan dolaşımı bozuklukları vardır; ayrıca dişleriyle de sorun yaşamaktadır. Artık takma diş kullanmak zorundadır. Gözlerini de iyi-

ce kaybetmek üzeredir. Artık kitaplarını ona Beauvoir okur. Ayrıca yaşlılığa dair başka sorunlar da baş göstermeye başlamıştır. Sartre'ın son yıllarına ışık tutması, yaşlılığın, söz konusu olan bir filozof da olsa insanda nasıl bir yıkıma yol açtığını göstermesi bakımından *Veda Töreni* hayata dair de oldukça öğreticidir: "Gülümseyerek bana: 'İnsan yaşlanınca alçak gönüllü olmalı' yanıtını verdi. Sadeliği karşısında, ondaki bu yepyeni alçakgönüllülük karşısında duygulandım. Aynı zamanda da onun saldırganlık yoksunluğundan, yazgıya boyun eğişinden üzüntü duydum" (46-47); "Kafa hâlâ sağlamken bedenin insanı bırakıp gitmesi korkunç bir şey. Çünkü, kafa yönünden, Sartre tamamıyla kendisini toparlamıştı. 'Önemli olan, çalışmaktır' diyordu" (117).

Ancak Sartre zamanla hiç yürüyemez hale gelir; artık bunama belirtileri de göstermektedir. İnsanları birbirine karıştırmaya olmayan şeyler anlatmaya başlamıştır. Bellek boşluklarını ve ufak tefek saçmalıkları önemsememektedir (60). "Canı acımadan ne yemek yiyebiliyor, ne de konuşabiliyordu. Ona: 'Amma da berbat bir yıldı' dedim. 'Hep sıkıntılarınız oldu'. –'Oo! Zararı yok' diye yanıt verdi bana. 'İnsan yaşlanınca, artık bunun önemi kalmaz' –'Nasıl şey o öyle?' –'İnsan artık pek uzun sürmeyeceğini bilir'. –'Çünkü insan ölecektir, demek mi istiyorsunuz?'. –'Evet. Yavaş yavaş çökmemiz doğaldır. Gençken farklıdır'" (28-29). Ancak yine de başına gelenleri kabullenemediği anları da olmaktadır Sartre'ın: "'Çok şişmanım'dedi. 'Hep hastalığımın yüzünden" Sokakta, öğle yemeğine giderken: 'Bu kadar hızlı yürümeyin; sizi hastalığım yüzünden izleyemiyorum' dedi. Ben de ona 'Ama, hasta değilsiniz ki artık' dedim. O da bana 'Hasta değilsem, neyim öyleyse? Düşkün müyüm?' Bu sözcük beni çok üzdü" (73). Beauvoir duygularını "Bir umudun can çekişmesine seyirci olmak korkunç bir şey" (85) diyerek ifade eder. Ölüm söz konusu olduğunda Sartre kayıtsız görünmekte ve şöyle demektedir: "Yapmam gerekeni yaptım… Yazdım, yaşadım, üzülecek hiçbir şey yok" (109).

Beauvoir tekrar Sartre'ın yanına döndüğü bir günü şöyle kaydetmiştir: "Kaygılıydım: Nasıl bir Sartre bulacağımı bilmiyordum. Valence'dan sonra çiçekli ağaçları, selvileri görünce, bana dünya devriliyormuş gibi geldi: Ölüme devriliyordu" (57). Simone de Beauvoir "Kesin olan bir şey varsa o da son yıllarının dramı bütün yaşamının sonucudur. Rilke'nin sözleri ona uygulanabilir: 'Herkes, meyvenin çekirdeğini taşıdığı gibi, kendi ölümünü içinde taşır'. Sartre yaşamının gerektirdiği sonu ve ölümü buldu. Belki de bunun içindir ki, onları o kadar sakin sakin kabul etti" demektedir (133). Beauvoir, kitabın ismini ise Sartre'ın yanından ayrılırken kendisine söylediklerinden hareketle koymuştur: "Sartre tarifsiz bir biçimde gülümsedi ve bana: 'Demek, veda töreni!' dedi. Karşılık vermeksizin omzuna dokundum. Gülümseme, tümce uzun zaman aklımdan çıkmadı. 'Veda' sözcüğüne birkaç yıl sonra edindiği yüce anlamı veriyordum: Ama, o zaman onu söylerken yalnız başımaydım" (29). Yıllar sonra Beauvoir'nun kız kardeşi Beauvoir'un cenaze tören için "Güzel bir veda töreni" oldu diyecek-

tir (Monteil 283). *Veda Töreni* şöyle biter: "Ölümü bizi ayırıyor. Ölümüm bizi birleştirmeyecek. Bu böyle. Yaşamlarımızın o kadar uzun bir süre uyumlu gidebilmiş olması bile çok güzel bir şey" (162).

Beauvoir'un ölümü dolayısıyla Monteil ise şöyle diyor: "Onlardan sonsuza dek ayrılıyordu Simone, Nelson Algren'in armağan ettiği Meksika yüzüğünü yanında götürerek. Ayrılıklarına, kavgalarına karşın, mektuplarında 'kocam' ya da 'timsahım' dediği bu âşığının alyansını sol elinden hiç çıkarmamıştı" (281). Beauvoir bu yüzüğü 1947'de parmağına takmıştı. O tarihte yazdığı bir mektupta Algren'e şöyle diyordu: "Bu satırları senin verdiğin kırmızı, parlak dolma kalemle yazıyorum, parmağımda da yüzüğün var. Hayatımda ilk kez yüzük takıyorum. Paris'teki herkes çok şaşırdı; ama yüzüğe bayıldılar. Mektubunu dört gözle bekliyorum" (21). 1952 tarihli bir başka mektupta da artık kendisini sevmediğini söyleyen Algren'e şöyle söylemektedir: "Sana geçen hafta da söyledim ya gömülürken senin yüzüğün olacak parmağımda. Yaşadığım sürece beni tamamıyla kaybetmiş olmayacaksın, asla seni kalbimden söküp atmayacağım. Senden ayrılışımı, buraya gelişimi, yaşadığımız hiçbir şeyi unutmadım" (541). Gerçekten de Beauvoir uzun zaman Algren'e yazmaktan vazgeçmemiş, ve Algren'i hiç unutmamıştır. Sartre'ın ölümünden kısa bir süre sonra Algren'in ölüm haberini de gazetelerden öğrenir (Monteil 274).

Behçet Necatigil

Beauvoir, Algren'e yazdığı bir mektubunda "Yaşamı öyle çok seviyorum ki, bir gün öleceğimi düşünmekten nefret ediyorum" demekte ve şöyle devam etmektedir: "Öyle açgözlüyüm ki, yaşamdan her şeyi istiyorum; hem kadın hem erkek olmak istiyorum, hem bir sürü arkadaşım olsun hem de yalnız kalabileyim istiyorum, çok çalışıp güzel kitaplar yazmak hem de seyahat edip eğlenmek istiyorum, hem bencil olmak hem de olmamak istiyorum. Görüyorsun, istediğim her şeyi elde etmem çok zor. Bunu başaramadığım zaman da sinirden çıldırıyorum" (45). Simone de Beauvoir'ın mektuplarında ruhsal sıkıntılarını duygusal geçişlerini izlemek de mümkündür. Sartre'a yazdığı bir mektupta Beauvoir, "Elimden geldiğince düşünmemeye çalışıyorum. Ne kadar kendimi bilirsem bileyim, ara sıra elimde olmadan kendimi boşlukta hissediyorum" (65) demekte kısa süre içinde mutlu ya da mutsuz olabilmektedir. "Günü gününe yaşıyorum ama sükûneti elden bırakmamaya çalışıyorum" (71) diyen Beauvoir hemen ertesi günü yazdığı mektupta şöyle diyor: "İki uzun mektubumdan sonraki mektubumu aldıysanız, benim de varoluşçu olmadığımı anlayacaksınız. Yalnızca stokumdan harcayarak günü gününe yaşıyorum. İlk günler tam bir kaçış yaşıyordum. Geçici olarak sakin olduğum dünden be-

ri sükuneti ele aldım ve her şeyi oluruna bırakıyorum. Ne kaçıyorum, ne de bir çıkış yolu arıyorum" (72). Bir başka mektupta mutluluk için şöyle diyor: "Aristo'nun mutluluğuna tamamen katılmıyorum. Çünkü mutluluğu, hukuku hesaba katmadan, insani değerler çerçevesinde aramış. İdeal ve mutlak mutluluğun gerçekleştiği bir akıl toplumundan bahsediyor ve bu toplumun yüksek değerleri olduğunu varsayıyor. Ben buna pek bir anlam veremedim, çünkü hayatım boyunca ben de hep mutluluğu aradım, ama hiçbir zaman kendimi hukukun üzerinde görmedim ve hukukun gökten zembille inmişçesine benim tarafımdan oluşturulacağına inanmadım. Örneğin hiçbir zaman ailemden *yakınmadım*. Mutluluğumu kötü ve iyi koşullar altında ben gerçekleştirdim –oysa ailem bunu bir skandal olarak nitelendirdi" (227). Beauvoir Algren'e yazdığı mektuplarda çocukluğunu ve gençliğini anlatırken ailesinden şikayet etmektedir (*Aşk Mektupları* 154-55).

Simone de Beauvoir'ın Sartre'a ve Algren'e yazdığı mektuplar ile *Veda Töreni ve Jean Paul Sartre'la Söyleşiler* birlikte okunduğunda, özellikle Beauvoir ve Sartre'ı daha yakından tanımak, aralarındaki ilişkiyi, kimi zaman yüz yüze konuşmaktan çekindikleri gerçekleri öğrenmek ve özellikle de söyleşiler ve *Veda Töreni* ile birbirlerine bağlılıklarını ve birbirleri için yaptıkları fedakarlıkları görmek mümkün oluyor. Mektuplar çoğu zaman olduğu gibi yayımlanmak için yazılanlara göre insanî olan hakkında daha fazla ipucu veriyor.

KAYNAKLAR

Aşk Mektupları. Simone de Beauvoir. İngilizce'den çevirenler: Tülay Evler-Pınar Öztamur. İstanbul: Gendaş, 2001.

Özgürlük Âşıkları. Claudine Monteil. Fransızca aslından çeviren: Elif Göktepe. İstanbul: Can Yayınları, 2005.

Simone de Beauvoir'dan Sartre'a Mektuplar I. Çev. Zeynep Bayramoğlu. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1996.

Veda Töreni ve Jean Paul Sartre'la Söyleşiler. Simone de Beauvoir. Çev. Nesrin Altınova, Beyhan Kayıhan. İstanbul: Varlık Yayınları, 1983.

ALİ GALİP YENER

DOĞUMUNUN 90. YILINDA BEHÇET NECATİGİL'İN MEKTUPLARI ÜZERİNE NOTLAR

Büyük şair Behçet Necatigil'in (1916 – 1979) bütün mektuplarını içeren iki kitabını -şiiri ile bağlantısını göz önüne alarak- değerlendireceğimiz yazıda, öncelikle mektup türünün edebiyata getirdiği imkânlara kuşbakışı bakmaya çalışalım. Bilindiği gibi bir edebiyat türü olarak mektubun doğuşu Batı edebiyatında Rönesans'ı beklemiştir. Ancak 17. yüzyılda ve özellikle Fransa'da sadece bir haberleşme aracı olmaktan çıkan mektup, insanların kendilerini/duygularını özgürce betimledikleri bir edebi tür olma yolunda evrilir. Mektup türü üzerine Cumhuriyet Türkiye'sinde az sayıda dergi özel sayı yayımlamıştır. İlk anda akla gelen örnekleri sıralarsak, *Tercüme Dergisi*'nin 1964'de, *Türk Dili* 'nin 1974'de çıkardığı hacimli sayıların yanısıra, *Oluşum* dergisinin de 1982'de dar kapsamlı bir özel sayı ile konunun yeniden ele alınmasına katkıda bulunduğunu belirtebiliriz.

Bedrettin Tuncel'in *Tercüme Dergisi Mektup Özel Sayısı*'na yazdığı önsözde vurguladığı gibi, mektup edebi bir tür olarak gelişmeye, "her şeyden önce yazan kişinin mizacını ortaya koyması [ile]" başlamıştır.[1] Yine Tuncel, mektubun edebi değerinin onu kaleme alanın insanı anlama biçimine bağlı olduğunu söyler. Ona göre, güzel ve kalıcı diyebileceğimiz mektupların gizi, onları, "yazarken kendileri kalabilmiş olanların" kağıda dökmüş olmasındadır. Sonda söylenmesi gerekeni yazının başında söylemek istersek eğer, Necatigil'in mektuplarının "yazarken kendisi kalabilmiş" bir edebiyatçının elinden çıktığını iddia edebiliriz.

Mektup türü romanda, hikâyede, şiirde zaman zaman form olarak öne çıkarılır. Enis Batur, "Mektup Hattı" başlıklı yazıda, mektup türünün gelişimini, romanın mektupla kurduğu ilişkiler açısından değerlendirir. Jean Rousset'nin "Biçim ve İmlem" adlı kitabının roman-mektup ilişkisine ayrılan bölümünde, bir romanın mektup formatında yazıldığında edebi deneyimde bir tıkanmaya neden olduğunu iddia ettiğini belirtir Batur ve ekler: "Birkaç ayrıksı örneği, sözgelimi Laclos'nun romanını saymazsak, mektup-romanlarda yazışma hemen hep tek hat üzerinde kurulmuştur. Roman boyunca, mektuplar ister tek bir kişinin kaleminden çıksın, ister yazışma iki kişi arasında gelişsin, hat tek kalmaktadır. Bu, anlatıcının ve daha da önemlisi, romancının devinme ve kuşatma yetisini kendiliğinden daraltmıştır."[2]

Behçet Necatigil'in mektuplarını içeren iki kitaptan, önce şairin eşine yazdığı örneklerin bulunduğu *Serin Mavi* üzerinde duralım. Mektupları şairin iki kızı derlemiştir. Kitabın sonunda mektuplarda değinilen şiirlerden örnekler vardır. *Serin Mavi*, 108 sayfalık bu küçük kitap, 1955'den 1977'ye uzanan bir zaman diliminde şairin

eşi, kızları, meslektaşları ile ilişkisine ve şiire yaklaşımına dair ipuçları sunar okura/edebiyat araştırmacılarına. Kitabın önsözünde "Necatigil ailesi" imzalı kısa açıklamada ailenin mektupları yayımlama konusundaki duraksamayı nasıl aştığını okuyoruz: "B. Necatigil, mektuplarında da yine 'ev-aile-yakın çevre üçgeninde' dolaşıyor, gündelik olayları yaşarken kendi iç dünyasını -gerçek veya hayal, önemli değilbu kez şiirler yerine mektuplara yansıtıyordu. Onun bir eş ve baba olarak sergilediği tavrın, şiirlerine yansıyan kimliğinden farklı olmaması; ilk bakışta kişiye özel gibi görünen mektupların yayınlanmasına karar vermemizde etkili oldu."[3]

Mektuplardan yapılan kimi alıntıların eşliğinde şairin mektuplarını hangi edebi bağlam içinde değerlendirmek mümkündür sorusuna yaklaşmaya çalışalım. "Tedirginliklerin şiiri" olarak nitelenen yapıtlarında Necatigil, hayat gerçeğini kendinden ve evinden yola çıkarak aramıştır. Şair, şiirinin iki temel özelliğini şöyle tanımlar: "Ben mum alevinde pervane gibi hep aynı odakta yazdım şiirlerimi: Ev ve her günkü yaşamalar. Rilke'nin *Panter*'i gibi aynı parmaklıklar içinde. Toplumun ve imkânlarımın bana bağışladığı dar dörtgende gözlerimi her açtıkça karşımda büyük şehrin orta – fakir sınıf ev, aile ve çevrelerini buldum. Benim bugüne kadar varmak istediğim gerçekler, hiçbir zaman bu sınırların ötesinde olmadılar."[4] O, eşya ve yaşantıları çekirdek boyutuna kadar daraltmayı savunan bir dünya görüşünü uygulamıştır şiirinde. Kitapta yer alan ilk mektupta, 1955'de, şair "ezeli masasını", yazma edimiyle bütünleşmiş odasını, "hayatın dar geometrisi"ni kurcaladığı şiir dünyasında evin, "küçük aile"nin tuttuğu görkemli yeri şöyle betimler: "Her şey gibi bu mektubu da sana -belirtmeye pek lüzum yok ya- o çıfıt çarşısından farksız, eşyalar mezarlığı geniş, rezil ve muhterem odanın, üstü tornavidalar, paslı çiviler, bileği taşları ve binbir şeyle dolu ezeli masanın başında yazıyorum. (...) Ve nedir biz 'küçük aile'nin kazancı, hayattan? -Birbirimize karşı derinlerde sevgi ve kâğıtlarda şiirlerden başka?"[5]

Necatigil şiiri hakkında, şairin ölümünün 20. yılında, 1979'da yayımlanmış *Kırık İnceliklerin Şairi* başlıklı bir incelemenin yazarı Selim İleri, şairin yazdığı dönemdeki şiirin sesinin dışında özgür ve bağımsız bir sesi koruduğunu söyler; Türkiye'nin geleceğini kimi solcu şairden çok daha keskin gördüğünü, sözünü ettiği durumu o devrin sol kesiminin ağırlıklı olarak kavrayamadığını, şiirinin "bir küçük burjuva şiiri" nitelemesine indirgenemeyeceğini, Mehmet Kaplan'ın O'nun yerli bir dünyayı yansıttığı savının doğru olduğunu öne sürer.[6] İleri'ye göre Necatigil, "karmaşık olağan"ın şairidir, olağandaki olağanüstüyü seçen şairdir.[7] Şairin mektuplarında da İleri'nin yaptığı tanıma uyan yerler vardır.

Felsefeci Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası* 'nda evi insan ruhunun çözümleme aracı olan bir mekân şekli diye betimler: "Ruhumuz bir oturma yeridir. Ve evleri, odaları sürekli anımsayarak kendi içimizde oturmayı öğreniriz."[8] Necatigil'in şiir, mektup ve radyo oyunlarında okurun keşfedebileceği temel tutum da budur: Kendi içinde oturmayı -nice acı pahasına olsa da- öğrenmiş olmak! Daraltılan yaşantıları, "gururu besleyen yalnızlığı" ve "serin mavi" özlemini böylece dile getirebilmek! Kendi üstüne kapanmak bir de: "Pek çok kazançlarım da oldu, evlerde, bilirsin, hayatı küçümsemeyi öğrendim, yalnız kendime saygım arttı, sonra kapak gibi kapanmayı öğ-

rendim, içerde, zerde."[9] "Küçük şairin köklü temalarından biri olan serin mavi" adlı şiirinden söz eder 1 Ağustos 1955 tarihli mektubunda.[10] Şiirin tamamını, Necatigil'in şiir ve mektup dünyalarının kesişiminde durduğu ve poetikasını açıklamada önemli bir yere sahip bulunduğu için aktaralım: "Dağ köyleri serin, kıyılar mavi/ Yaz sıcağında şehir/ Bunaltır beni. // Hava yapışkan yağlı/ Kalkıp bir yere gitsem/ Yollarım bağlı. // Kıskanıyorum kuşları/ Ben uçmasını bilsem/ Uçmak serin ve mavi. // Yaşa nasıl yaşadıysa anan baban/ Öndekine uyar arka tekerlek/ Git gel aynı yollardan/ Aynı arabayı çekerek. // Çocuk dört duvarın içinde hür/ Havasız odalarda kirli soğuğa karşı/ Pencere gerisinde solgun bir çiçek büyür/ Düşünür kırık saksı. // Yattığın yerden senin de/ Bulutlar görünür mü/ Seyret gökyüzünü/ Bir cam genişliğinde."[11]

Ahmet Oktay, Attilâ İlhan ve Behçet Necatigil'in kitaplarını, kentin ve kent bireyinin alımlanması bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirdiği bir eleştiri yazısında, "Serin Mavi" şiirini de çözümler. Oktay'a göre bu şiirde şair, kır ve geçmişi, vazgeçilmemesi gereken biricik "yaşam ortamı" gibi ortaya koymaz; gerçekte reel yaşamın olumsuzlanmasının bir dayanağı olarak kavramayı yeğler: "Mevcut koşullarda kıra kaçılamayacağını bilir O [Necatigil], olanaksızın peşine düşmez. İmgesel düzeyde bile. Anlık bir yönelmedir hepsi. Sonra yeniden emek dünyasının acımasız, duyarlıksız dünyasına döner. Ev-bark, çocuk-çoluk, ast-üst ilişkileri bütün somutlukları, kırıcılıkları ile kendisini beklemektedir."[12]

Şairin mektuplarını içeren diğer kitabına bir göz atalım şimdi. Notların eşliğinde şairin 10. ölüm yıldönümünde (Aralık 1989) basılan kitabı yayıma Hilmi Yavuz ve Ali Tanyeri hazırlamış. Şairin arkadaşı ve şiirlerini Almancaya çeviren Yüksel Pazarkaya, kitaba yazdığı önsözde şöyle sunar şairin mektuplarını: "Mektup, seninkiler gibi, gerçekten yazılmışsa, mürekkeple değil, insanın özsuyuyla yazıldığı için, hiç amaçlanmamışken, bir bakıyorsun, edebiyat denen sanatın doruğuna kuruluvermiş, şiirden, oyundan, öykü ve romandan önce."[13] Kitap, Tahir Alangu, Oktay Akbal, Salâh Birsel, Kâmuran Şipal ve Yüksel Pazarkaya'ya yazılmış mektupları içeren beş bağımsız bölüm ile "Ve Ötekiler..." başlıklı şairin diğer mektup ve yazışmalarından örnekleri içeren ayrı bir bölümden oluşur. Şairin şiir yazmaya duyduğu yoğun ihtiyacının bir parçası olarak içselleştirdiği yaşama azabı, ev ve ailesi ile ilgili endişe ve korkuları, yayın dünyası ile ilişkileri vb. konular, *Serin Mavi* 'de olduğu gibi bu kitaptaki mektuplarda da ön plandadır.

Şiir ortamının yoksulluğu, edebiyatın üretim-tüketim-eleştiri ayaklarındaki güncel durumdan yakınmalar, şairin edebiyatçı dostlarıyla iletişiminin, dertleşmesinin önemli bir kısmını oluşturur. Necatigil'in, yayın dünyası ve edebi üretimin alımlanmasına dair kötümser ruh hali çoğu mektupta karşımıza çıkar: "Birader, insan bazan kahroluyor ömürün beyhude geçtiğini görüyor da! Edebiyat alemimiz ne kadar sönük. Varlık da olmasa nedir yani? Şu Fazıl'ın [Hüsnü Dağlarca] haline bak. Ömrü şiir yazmakla geçiyor da ne oluyor sanki. Bakanlık, en büyük himayesini epik diye bir eserinden 500 tane almakla gösteriyor. Sanatçılarımızdaki feragat kimlerde var?"[14] Başarılı şiir kitaplarından *Zebra*'nın yayımlanışının (1973) kayıtsızlıkla karşılanması şairin içe kapanışını, yalnızlığa sığınmasını yoğunlaştırmıştır. Salâh Birsel'e *Zebra* üzerine yazarken "kırık inceliklerin şairi" kendini çok yalnız ve mutsuz hissetmektedir: "*Zebra*'yı almışsın-

dır. Ben artık yaşlandıkça sirkte bir zebra gibi hayretle seyredilir bir uzak dünya yaratığı oldum, gençlerin kaba, küçümser bakışları karşısında. İstenmeyen kişi. Görünmek istemiyorum kimselere. (...) Yalnızlık kalemdir, sığınıyor, alıyor, koruyor, yazıyorum."[15] Şair, evinden, odasından, asıl çalışma mekânından yoksunluğun kendisini nasıl zor bir duruma soktuğunu ise, Stuttgart'dan yazdığı bir mektupta şöyle dile getirir: "Geldim, gelmek bir mecburiyeti yerine getirmek, birşey ümidetmekse. İnsan bir yere giderken bavuluna bütün odasını, sası-durgun havasını, değişmez alışkanlıklarını koyabilmeli; olduğu gibi onlarla gelebilmeli. Yoksa- ilk günden gözümde tütmeye başladı tozlu penceresi, yükünü almış kitap ve kâğıtlarıyla odam, yılları paylaştıklarım."[16]

Şairin odası ile kurduğu ilişki onun yazma ihtiyacını açıklamada önemli ipuçları verir. Vakti nasıl "yazmalara yatırdığını" yayıncı dostu N. Sander'e şöyle açıklar: "Bildiğin çatı altı odamın çölünde, güneşi başıma yapıştırmış, terlere batık, bostanımın eski dolabını gacır gucur çevirmekteyim ben. (...) Yazmalara yatırmak vakti; hatta isterse büyük bir hesabın dökümlerini, rakamlarını bir yerden başka yere geçirmek gibi, beni kalemlere, mürekkeplere, daktilo makinelerine bağlayan bu şeyler de olmasaydı ne ederdim? Evrenin büyük oyununda herkese roller dağıtılırken payıma harf aktarıcılık düştü. Dam aktarır gibi. Kimi taş kırıcı, kimi mektup dağıtıcı, kimi masal anlatıcı ise nasıl."[17] Orhan Tekelioğlu, "Haller, Şiir hali ve *Dasein*" başlıklı incelemede temel insanlık hali olarak gördüğü, felsefeci Martin Heidegger'in "dasein" adlı nosyonunu irdeler. Bu incelemede Behçet Necatigil'in şiirine ve yazmaya duyduğu yoğun ihtiyaca ayrıntısıyla değinir. Türkçe yazılan şiirde tek dışavurumcu şair olarak Necatigil'i gören incelemeci, şairin yazma ihtiyacını ben ve onun acılarla örülü dünyasında somutlaştırdığını bir kez daha tespit eder ve Heidegger'den yararlanarak şöyle yazar: "Şiirsel düşünce ve şairane tavır, tasa ve ölüm (: sonluluk) hakikati ile yüz yüze var olur. O halde şiirin sözü, yalnızca o anda şairin kullandığı dilde sahici olan sözlerden oluşur. (...) Diğer bir deyişle, modern gündelik yaşamın şair-olmayan insanı da, şiiri sözünde sürekli yakalayabilir. Ama o, şaireliğini 'unutmuştur'. Kaldı ki, varlıkları söyleme özgürlüğü, onları söylememe özgürlüğü kadar hakikidir: Çünkü nesneler/şeyler/varlıklar da 'ölümlüdür', ki bu hakikat, dildeki riski ve kolaylıkla kavranamayan şiddeti (: dil yarelerini) ortaya çıkarır. Dil, ancak sahici sözde, sahici söz ile 'kurulabilir', şiddetini gösterebilir, konuşabilir."[18] Tekelioğlu'nun Necatigil şiirini Heidegger'in felsefi kavramlarının kılavuzluğunda okuması, hiç şüphesiz bu görkemli şiir birikimini değerlendirmenin biricik yolu değildir. Ne var ki, Necatigil şiirini muhafazakâr bir yaklaşımla, şairin ev-aile-yaşama azabı içinde şekillenen yapıtının çizdiği sınıra indirgeyerek okumak kısıtlı bir tutum olacaktır. Tekelioğlu'nun şairin mektuplarında dile getirdiği okuma-yazma iştahını farklı bir açıdan ele alması bu çerçevede kayda değerdir. İncelemeci, hakikatin kendisinin riskli olduğunu söyler ve

Abdülhak fiinasi Hisar

Necatigil şiiri bağlamında şöyle ekler: "Necatigil, *Bile/Yazdı* 'da 'şiir ısrarlı bir telkindir, ama tekin olmayabilir bazı telkinler gibi.' der. Şiirsel düşünce, varlıkların varlığının hakikatini ararken, doğalı, hakiki olanı düşünerek kendini riske atar."[19]

Yazının sonunda mektup yazma edimine felsefi bir bakışın getirdiği imkânlardan söz edelim. Felsefeci T. W. Adorno, büyük denemeci Walter Benjamin (1892 – 1940) üzerine kaleme aldığı kitapta Benjamin'in mektuplarına ve mektup türünün meselelerine iki yazıda değinir. Benjamin'in düşünürlüğünün yanısıra büyük bir mektup yazarı olduğunu, mektubun Benjamin'in yazı biçimi haline dönüştüğünü ve Benjamin'de de düşünürün nesnesine en uygun olan görüşlerin aynı anda bizzat kendisiyle ilgili görüşler olduğunu belirtir. Bu son cümle, Necatigil için de doğru gözükmektedir. Bir anlamda iyi bir şairi/düşünürü tam olarak tanımanın değerli bir aracıdır iyi bir şair/düşünürün mektuplarını okumak. Necatigil'in mektupları için de geçerli bir ifadeyi, mektup türünün belirgin niteliğini Adorno'dan aktaralım: "Mektup, önceden bildirilecek olan, nesnelleştirilmiş, dolaysız gerçeğe ulaşmaya cesaretlendirir insanı. Mektup yazmak, araç olan durağan sözcüğün içinde yaşam varmış görüntüsü verir. Mektupla, uzakta kalmaya devam ederek, uzak olmayı reddedebilir insan."[20] Yine Adorno'nun aynı yapıtta dile getirdiği "Her yakınlaşma belli bir naifliği gerektirir. Mektup yazmak da öyle."[21] ifadesinin, Necatigil'in, şiiri ile ayrılmaz bir bütünlük oluşturmuş olan mektupları için de geçerli bir söz olduğunu söyleyelim ve okura, şairin mektuplarını şiir yapıtlarıyla beraber okumasının önemini hatırlatalım yazının sonunda.

---

1 Bedrettin Tuncel, *Tercüme Dergisi*, Mektup Özel Sayısı: 77-78, 1964, s. 4.
2 Enis Batur, "Mektup Hattı", *Oluşum Dergisi* Mektup Özel Sayısı: 19, 1982, s. 2.
3 Behçet Necatigil, *Serin Mavi*, YKY, 1999, s. 7. Ayrıca bkz. "Serin Mavi'de Soluk Almak" başlıklı yazım, *Virgül*, Haziran 1999, Sayı: 20. Okuduğunuz yazı *Virgül* dergisindeki yazının genişletilmiş biçimidir.
4 Behçet Necatigil, *Düzyazılar 1* (*Bile/Yazdı* içinde), Yay. Haz. Ali Tanyeri – Hilmi Yavuz, Cem yayınevi, 1983, s. 50.
5 *Serin Mavi*, s. 9.
6 Selim İleri ile Söyleşi, *Cumhuriyet* gazetesi, 13 Aralık 1999 tarihli nüsha, s. 15.
7 Selim İleri, *Kırık İnceliklerin Şairi*, Kaf Yay., 1999, s. 28.
8 Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, çev. A. Derman, Kesit Yay., 1996, s. 28.
9 *Serin Mavi*, s. 30.
10 *Serin Mavi*, s. 19.
11 *Serin Mavi*, s. 104.
12 Ahmet Oktay, *Yazılanla Okunan*, YAZKO, 1983, s. 144 -145.
13 Behçet Necatigil, *Mektuplar*, 1000 Tane Yay., 1989, s. 7.
14 Necatigil, a. g. y., s. 59.
15 Necatigil, a. g. y., s. 88.
16 Necatigil, a. g. y., s. 107.
17 Necatigil, a. g. y., s. 161.
18 Orhan Tekelioğlu, "Haller, Şiir Hali ve *Dasein*", *Defter*, Sayı: 25, 1995, s. 58 – 59.
19 Tekelioğlu, a. g. y., s. 51.
20 T. W. Adorno, *Walter Benjamin Üzerine*, çev. D. Muradoğlu, YKY, 2004, s. 57.
21 Adorno, a. g. y., s. 52 – 53.

NECMETTİN TURİNAY

MEKTUPLAR VE ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR

Abdülhak Şinasi Hisar'a ait 60 civarında mektup bulunuyor bugün elimizde. Bir kısmı kendi kaleminden çıkma, dostlarına veya ailesine yazdığı mektuplar. Diğer bir kısmı da yakın veya uzak bir çevreden kendisine ulaşmış bulunanlar. Kuşkusuz 70-75 civarında bir yaş için, özellikle de 1940-1963 arasında Türk edebiyatının önde gelen bir romancısı için, bu sayı çok da fazla sayılmaz. Çünkü romancının, bizatihi kendisine ve eserine yönelik değerlendirmelerin beş yüzü bulduğu veya aştığı düşünülecek olursa, Türk sanat ve edebiyat dünyasının hayli popüler bir yazarından geriye kalan bu dokümanın azlığı daha bir anlaşılır hale gelir.

Fahim Bey ve Biz ile *Boğaziçi Mektupları* gibi türkçenin şaheseri kabul edilen nice eserler bırakan Abdülhak Şinasi Hisar hakkında doktora çalışması yaparken, mektupları üzerine yeterince eğildiğimizi söyleyemem. Yani bu çalışma süresince, temas ettiğim veya edebileceğim bir çevreden bu mektupları derlemek, toparlamak gibi!..

Fakat nedense, 1980'li yıllarda, bu iş bana bayağı bir yük gibi görünmüştü. Hisar'a yakın kişilerden birisi, hayli müşkil pesent davrandı. Hem elinin altında sayısız vesika ve mektup bulunduğunu ballandıra ballandıra anlatıyor, hem de bunların üzerinde gurk tavuk gibi adeta abanıyordu. Ne yaparsın ki oluyor böyleleri. Fakat herhangi bir bilgi, belge üzerinde kurulan bir inhisarcılığa ne o gün, ne de bugün, hâlâ bir mânâ veremediğimi söylemek durumundayım.

YAŞAR NABİ VE VARLIK ARŞİVİ

İşte Abdülhak Şinasi Hisar hakkındaki meşguliyetim sırasında, temas ettiğim böyle birkaç kişinin üzerimde bıraktığı olumsuz bir tesirden midir, nedir bilmiyorum. Kendilerine gitmem gerektiği halde, ne kurucuları arasında Hisar'ın da bulunduğu *Varlık*'ın sahibi *Yaşar Nabi*'ye, ne *Yedi Meşale*'den itibaren yakından izlediği *Cevdet Kudret*'e veya *Ziya Osman Saba*'nın varislerine uğramak geldi içimden. Bu bakımdan, eğer muhafaza ediliyorsa, *Varlık* dergisi arşivinde sayısız vesika ve mektubun bulunduğundan emin olmamız icabeder. Çünkü Yaşar Nabi'nin, *Dost Mektupları*'na koyduğu üç-beş örnek okunduğunda, Abdülhak Şinasi Hisar'la olan aşırı yakınlığı daha bir anlaşılır. Çünkü *Varlık*'ın yaşaması, gelişmesi için çırpınan bir yürekle karşılaşırız o mektuplarda. Hele hele Hisar'ın, Ankara bürokrasisinin önde gelenlerinden biri olmasının verdiği bir imkânla, reklâm temini yolundaki gayretleri!.. Sonra yazılar, yazılar!.. *Yakup Kadri*'den, *Yahya Kemal*'den ve daha nicelerinden. Abdülhak Şinasi'nin hatırı ve delâti aracılığıyla Varlık'a yazı göndermeler vs.

Bütün bunların altında, Varlık'ın doğrudan bir edebiyat dergisi olarak kalması, koyu inkilâpçı bir jargona kendisini teslim etmemesi arzusu yatar. Zaten *Yedi Meşale*'ye veya *Yedi Meşaleci*'lere *(Yaşar Nabi, Ziya Osman, Cevdet Kudret)* karşı besle-

diği olumlu hisleri de böyle izah etmemiz gerekir. Dolayısıyle Abdülhak Şinasi'nin Yaşar Nabi'ye yazdığı mektupları, *Dost Mektuplar*'a koyduğu örneklerden ibarettir denilemez. Sırf bu açıdan bile olsa, gene de *Varlık* arşivinin gözden geçirilmesi gerekir diye düşünüyorum.

ABDÜLHAK ŞİNASİ'DEN CEVDET KUDRET'E

Nitekim bu kanaatimizi doğrulayan sayısız durumla karşılaşabiliyoruz. Ellerinde bir yazara, devre veya konuya ilişkin mektup bulunduranlar, bunların bir haylisini yayınlamak taraftarı olmayabiliyorlar. Ya kendilerine ait bir olumsuzluğun dışa vurumuna mâni olmak, ya da mektup sahibi dostlarının mahremiyetine karşı besledikleri saygı dolayısıyle!.. Bazan da içinde bulundukları dönemin nezaketi sebebiyle!.. Nitekim bu noktada, *Cevdet Kudret*'in sergilediği tavır bayağı dikkat çekici geldi bana.

1930-1940 yılları arasında Abdülhak Şinasi ile çok sık mektuplaşan *Cevdet Kudret* bu mektupları, *Türk Dili* Mektup Özel Sayısında yayınlama yoluna gitmişti. O günkü şartlarda da, elinin altında bulunanların bütününü yayınladığı düşünülmüştü. Ama nasıl bir yayın? Aradan bazı paragrafları çıkararak, bazı önemli cümle ve atıflardan da sarfı zarar ederek!.. Nitekim *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*'nda, sayısı dört olan ve önemli bazı kısımları da çıkarılmış bulunan metktupların, bunlardan ibaret olmadığı ortaya çıkmakta gecikmedi. *İhsan Kudret* ve *Handan İnici*'nin yaptığı bir çalışma sonucunda, bu mektupların sayısı birden on üçe çıkıverdi (Cevdet Kudret'e Mektuplar, Ümit Yayıncılık, Ankara 1995).

Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Cevdet Kudret*'e yazdığı mektuplar nelerden söz ediyor? Her şeyden evvel, kendisinde bir istikbâl vehmettiği şair için, aşırı bir yakınlık duygusu. Onun Kayseri'den Ankara'ya nakli hususunda, çalmadık kapı bırakmamak gibi.

Hisar'ın sevdiği kişilere yönelik bu ilgi yoğunluğuna, *Ahmet Haşim* dolayısıyle de şahit olabiliyoruz. Adeta üzerinde titremek derecelerine varan bir dostluk, aradan geçen bunca yılın ardından, doğrusu insanın rikkatine dokunuyor. Hakkında en çok yazı yazdığı, Mütareke yıllarında da Haşim şiirini boğmak derecelerine varan bir muhalefeti, adeta tek başına göğüslemeyi göze alabilen bu adamı, doğrusu anlamak güçtür. Çünkü aşırı bireyci bir tutum içinde gördüğümüz Hisar'dan beklenebilecek bir davranış değildir bunlar.

Fakat Galatasaray'dan itibaren çok yakın iki dost olan Hisar ile Ahmet Haşim arasındaki yakınlığın asıl sebebi, şiir anlayışı bakımından ortak düşmeleridir. *Edebiyatı Cedide* ve özellikle de *Fikret Şiirinin* ardından, yeni bir şiir ihtiyacı!.. Onun, Haşim'le ilgli yazı ve mektuplarında, "Şairim Ahmet Haşim!.." deyişlerini okudukça insan gerçekten duygulanıyor; yepyeni ve bâkir bir şiiri keşfindeki ısrara da bayağı gıpta ediyor. Haşim'in Reji'de işe yerleştirilmesi, Banka'ya geçişi, *Akşam*'da günlük yazılara başlaması!.. Bunların her birinin arkasında, doğrudan veya dolaylı, hep Abdülhak Şinasi Hisar'ı buluyoruz. Fakat işin garibi de bu bilgilerin çoğuna, Abdülhak Şinasi'nin yazdığı mektuplardan ulaşmıyoruz. Tam tersine Haşim'in, dostu Abdül-

hak Şinasi'ye gönderdikleri işe yarıyor burada!.. Küçük küçük, sayısız mektup ve pusula!.. Bunlar ne kadar küçük olursa olsun, Haşim'in Abdülhak Şinasi'ye karşı beslediği hisleri açığa vurmaları bir tarafa, şair ve yazar biyografilerinin en karanlık yanlarına ışık tutmaları bakımından da ayrı bir önem kazanıyorlar.

AHMET HAŞİM'LE ABDÜLHAK ŞİNASİ'NİN MEKTUPLAŞMALARI

Meselâ tarihsiz pusulalarından birinde, Haşim şöyle diyor (Mütareke dönemi): *"Bankada yanımda okumadığınız başka bir kitap kalmadığı için gönderemiyorum. Size evden getireceğim."* Bir başkasında: *"Bana gönderdiğiniz makalelerin, benim için, ne zevkine doyulmaz bir ziyafet olduğunu bilirsiniz"* gibi. Hisar'ın bu yazıları her halde, mütareke yıllarında çıkan *İleri* gazetesi ile *Yarın* dergisinde yayınlananlar olmalıdır. Ya da meselâ, "Dergâh'ın Sahipleri Namına Ahmet Haşim" imzalı bir başka mektubu!..

Biliyoruz ki Haşim, *Dergâh*'ın sahiplerinden biri değil ya da öyle sayılmamalıdır. Ama *Dergâh*'a en çok destek verenlerden biri olduğu da unutulamaz. Meğer Hisar'ın Dergâh'ta neşredilen yazısında, bir hayli tashih bulunuyormuş. Böyle bir durum, onun yazılarını kesmesi için ya da Dergâh'a bir daha yazı göndermemesi için yeterli bir sebeptir. Bunu Haşim de, Yahya Kemal de Mustafa Nihat da çok iyi bilirler. Eh, işte böyle bir durum doğduğuna göre de Hisar'ın yazıları bırakacağı kesin demektir. Dolayısıyle Abdülhak Şinasi'nin iknası da gerekmektedir. Burada önemli olan Dergâhçıların özür mektubunu, Ahmet Haşim'e yazdırmayı düşünmüş olmaları. Çünkü Abdülhak Şinasi'nin hatırını kıramayacağı tek kişi, Haşim'den başkası değildir de onun için!.. Okuyalım:

"Azizim Abdülhak Şinasi Beyefendi,

Müteaddid hatalarla intişar etmiş olan makalenizi muhtevi Dergâh'ın ikinci nüshası, zâtı âlilerine bir tarziye olarak yeniden tabedilecek ve makalenizin bütün tertip hataları tashih edilecektir. Buna binâen ve tamamen, neşriyatınızda müstakil olmak şartıyle, Dergâh'a yeniden muâveret-i tahririyede bulunmanızı rica ve bu vesile ile temin-i hürmet ederim. (13 Ağustos 1337/1921).

Ahmet Haşim

Dergâh'ın Sahipleri Nâmına"

İşte görüyorsunuz ki Hisar'ın hatırı için *Dergah*'ın ikinci sayısı yeniden basılacak. Şaşılacak bir durum değil de nedir bu?

HAŞİM NESRİ: PEYAMİ SAFA – NECİP FAZIL

Ahmet Haşim'in, *Türk nesir dili* tarihi bakımından önemli bir merhale teşkil eden gazete yazılarını da bu arada hatırlamamız gerekir. Küçük, naif, pırıl pırıl denemeler-

dir bunlar. Her birinden etrafa şimşek gibi zekâ parıltıları saçılan bu denemeler, *Ahmet Haşim nesrinin* en güzel örnekleri olmak bir tarafa, ileride *Necip Fazıl* için de yol açıcı olacaklardır. Hatta diyebilirim ki *Peyami Safa*'nın gazete/makale dilinin teşekkülü noktasında da Ahmet Haşim nesrinin büyük bir payı bulunur. Nitekim *Müslüman Saati* ve *Kelimelerin Serdarı* gibi denemeleri, bugün de hâlâ zevkle okunabilmektedir.

İşte Haşim'in bu yazılara başlaması, gene yakın dostu, "Siz benim tâliime alâkadar görünen yegâne dostunuz" dediği Abdülhak Şinasi ile ilgili. Şöyle ki Haşim İstanbul'dan, çevreden iyice bunalmış. Savaş, Mütareke, Cumhuriyet vs. derken, Haşim için hiç bir işin devamlılığı temin edilememiş. Sonunda da Haşim *Bağdat*'a, kendi memleketine dönmeye karar vermiş. Böyle bir zamanda, Abdülhak Şinasi'ye yazdığı bir mektubu, bayağı dikkatimizi çekiyor:

"Bağdat'a dönmek hususundaki kararlılığımı anlamıştınız ve gazete işini, şüphesiz bunun için düşünmüştünüz. Maalesef gazete işi olmayacak!.. Bunun olmaması, hem haysiyetimiz ve hem de başımızda gazete tesisi için taşıdığımız hayalin âkıbeti için elzemdir. Bunu ikimiz de böyle düşünüyoruz, değil mi Şinasi Bey?"

(Yılı kaydedilmemiş 17 haziran tarihli mektubu).

Fakat Ahmet Haşim'in, *Akşam* ileri gelenleriyle yaptığı temaslar olumlu bir sonuç doğurmasa bile, nihayetinde bu iş gene de gerçekleşecek ve o bildiğimiz harikulâde nesirleri ile Ahmet Haşim yepyeni bir hüviyet içinde görünecektir. Dolayısıyle çevresinden gördüğü o bin bir türlü nâdânlıkların da bir sonu gelecektir. Yani bu gazete yazıcılığı ile Ahmet Haşim'in itibarı artacak da artacaktır. Ve buradan da *Haşim şiirinden* asla geri kalır bir yanı bulunmayan yepyeni bir nesir doğacaktır. İşte bu nesirdir; *Peyami Safa* ve *Necip Fazıl* nesrinin en ciddi hareket noktalarından biri!.. Yani şimdiye kadar *Haşim şiirinin*, devam edip gelen bir şiir olduğu üzerinde çok duruldu, yazıldı. Dolayısıyle Haşim'in, Türk nesri bakımından da büyük bir yol açıcılık rolü üstlendiğini bu vesile ile vurgulamış olayım. Fakat aynı noktada, yani *yeni nesir dilimizin* teşekkülü noktasında, Ahmet Haşim'in hemen yanı başında bir başka isim daha vardır ki o da Falih Rıfkı'dan başkası değildir. Zaten Haşim'in yazmaya başladığı *Akşam* gazetesinin, *Falih Rıfkı*'nın ya da onun da ortaklığında bir gazete olduğunu bilmem söylemeye gerek var mıdır?

İşte Ahmet Haşim'in bu gazete işinin ardında, doğrudan doğruya Abdülhak Şinasi Hisar bulunuyor. *"Şairim Ahmet Haşim"* dediği dostunun, İstanbul'u ve Türkiye'yi terkederek, Bağdat'a yerleşmesini istemeyen Abdülhak Şinasi Hisar!.. Bu hususta Abdülhak Şinasi hangi ilişkileri kurdu, geliştirdi tabii ki bilmiyoruz. Fakat işin garibine bakın ki bir süre sonra Haşim, gazete yöneticileriyle öyle yakın bir dostluk gerçekleştirir, şaşar kalırsınız. Yönetim nezdinde ve kamuoyunda, yazılarının meydana getirdi-

ği olumlu havadan cesaret bulan Haşim, bu sefer de Abdülhak Şinasi'nin gazetede yazması için aracılık etmeye başlar. Ne var ki o sıralarda Hisar böyle bir şey düşünmemektedir. Dolayısıyle dostu Haşim'in teşebbüsü büsbütün akim kalmış olur.

Fakat bu mektuplarda benim asıl garibime giden husus şu oldu: *"Bunun olmaması (yani Akşam işinin gerçekleşmemesi), hem haysiyetimiz ve hem de başımızda gazete tesisi için taşıdığımız hayalin âkıbeti için elzemdir."* Ne anlama geliyor bu ifadeler dersiniz? Açıktır ki Abdülhak Şinasi ile Ahmet Haşim başbaşa vermişler, belki mütareke yıllarından beri sürüp gelen bir gazete hülyası geliştirmişler. İşte Haşim'in mektubu, edebiyat dünyamızın şimdiye kadar meçhulü kalmış böyle bir hülyayı veya hülyalı teşebbüsü de açığa vurmuş oluyor.

ABDÜLHAK ŞİNASİ'YE PARİS'TEN MEKTUPLAR

Peki, Haşim Paris'e gitse, oradan bu dostuna ne yazardı dersiniz? Abdülhak Şinasi'nin Paris'i sevdiğini biliyor hiç kuşkusuz. Biliyor ve oradan *Maurice Barrés* ile *Anatole France*'ın en son fotoğraflarını göndermek istiyor. Fakat dün geçtiği cadde ve sokakları da bir türlü bulamıyor Haşim. Haşim ki dağınıklığın ve savrukluğun sembolü bizim edebiyatımızda. İşte bu tür şeyler yazıyor Paris'ten Abdülhak Şinasi dostuna. Fakat ne yazık ki bu mektupların bir karşılığı yok elimizde. Zaten Haşim'den böyle şeylerin muhafazası beklenebilir mi? Hak getire!..

İşin garibine bakın ki aynı tarihlerde *Yahya Kemal* de Paris'tedir. Haşim'in mektubu 6 Haziran 1924 tarihini taşırken, *Yahya Kemal*'inkinde 3 Haziran 1924 tarihi dikkati çekiyor. Nitekim bu sıralarda *Yahya Kemal*'in Paris'te bulunduğuna ilişkin atıflar yer alıyor Haşim'in yazdıklarında: *"Niş'li Agâh da burada. Fakat müterekkiren seyahat ettiğini söylüyor ve kimseye görünmüyor"* diyor Haşim.

İşin bu yanı bir tarafa!.. Fakat *Yahya Kemal*'in Abdülhak Şinasi'ye, *"muazzez efendim"* hitabiyle başlayan mektupları okunmaya değer doğrusu. Bu iki büyük dostun yıllarca beraber kaldığı, Abdülhamid dönemi istibdadının (!) karanlık atmosferinden bir ışık ve hürriyet ihtiyacıyla kaçıp kurtulmak istedikleri Paris'e ilişkin yepyeni intibalar!.. Tabiî aradan on altı yıl geçtikten, koca bir imparatorluk hâk ile yeksân olduktan, yani hemen herkesin ayakları suya erdikten sonra Paris'in bıraktığı intibalar!.. Eskiden insana bir Leylâ suretinde görünen Paris hakkında işte Yahya Kemil'in yazdıkları!..

"Bir aya yakın oluyor ki Paris'deyim. Ben mi çok değiştim? Paris mi çok değişmiş? Pek iyi farkedemiyorum; lâkin galiba ikimiz de çok değişmiş ve başkalaşmışız. Paris'te eski tadı hiç bulamadım. İkâmetimin ilk haftasında İstanbul'u özlemeye başladım. (...) Yeni çıkan kitaplardan André Gide'in, İncidence'ları diye bir kitabını gördüm. İçinde türklüğü en zehirli husumetle hırpalamak isteyen bir seyahat defteri mündemiç. Şimdiye kadar aleyhimizde yazılmış yazıların en yılanca yazılmışı şüphesiz bu notlardır. Okurken sinirlerim bozuldu.

"Bizim İstanbul gazetelerini gördüm. Siyasî hırıltılarımız uzaktan çok elim bir tesir hasıl ediyor. Vatana bir daha acıdım."

Yahya Kemal'in daha böyle nice mektupları vardır Abdülhak Şinasi'ye. *Madrid*'den, *Paris*'ten, *Varşova*'dan ve *Karaçi*'den!.. Fakat isterseniz *Kar Musıkileri* şiirinin doğuşuna vesile teşkil eden Varşova çıkışlı mektupbuna göz atalım.

Diğer mektuplarında olduğu gibi bunda da Abdülhak Şinasi'ye karşı beslenen derin dostluk hisleri, "aziz ve nâdir muhibbim" biçiminde yüksek takdir ifadeleri!.. Daha ziyade önemli olanı da Yahya Kemal'in ulaştığı yeni bazı kanaatlerini Abdülhak Şinasi ile paylaşmak arzuları!.. Artık Atlas okyanusunun çılgın, mağrur ve "bağrı hûn" dalgaları durulmuş; onun yerini, bu kuzey ikliminin biteviye yağan karları almıştır:

"Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir bu,
Bin yıl sürecek zannedilen kar sesidir bu.

Bir kuytu manastırda duâlar gibi gamlı,
Yüzlerce ağızdan koro halinde devamlı.

Bir erganun âhengi yayılmakta derinden..."

İşte bin yıl sürecekmiş gibi bir tesir uyandıran Varşova gecelerinde, yani bin yıl sürecek zannedilen kar sesleri arasında, şairin tek kişilik kâinatı büyür de büyür. Bu uğultulu sesler arasında yapabileceği de ya *Tanburi Cemil* dinlemek ya da vatanda millî teşekkülümüzün geçirdiği istihaleyi yeni baştan düşünmek, anlamaya çalışmak!..

"Çok sukûnlu bir hayat geçiriyorum. Sa'y haricinde muttasıl okuyorum, edebiyatın sağlam ve sahih nev'i olarak nazarımda tarih kaldı. Şiir edebiyattan sayılmadığı için, onu nadir ve müstakil bir cevher olarak bir tarafa bırakıyorum. Dediğim gibi, bir hayli eski tarih okudum. Şimdi bu yaşımda, daha iyi anlıyorum. Diyebilirim ki vatanda millî teşekkülümüzü ilk defa anladım. Etrafımda İstanbul kütüphaneleri bulunmadığına yanıyorum. İstanbul'da iken vaktimi beyhude geçirdiğimi, az okumuş olduğumu idrak ediyorum. (...) Ben şiirdeki birkaç parçamdan memnunum; fakat okuyacak şeyleri okumakta geciktiğime de nâdimim. Henüz vakit var mı diyeceksiniz? Onu pek zannetmiyorum. Girdiğim yaştan iniş aşağı bakmaya başladım. Bizim nesil ihtiyarladı ve ihtiyarlığının da pek farkında değildir, ben farkına vardım. (13 teşrini evvel 1926 tarihli mektubu).

SONUÇ

Daha devam ediyor bu mektuplar. Haşim'in ve Abdülhak Şinasi'nin yakın dostu *Bedi Arbel*'in yazdıkları!.. *Bedi Arbel* ki yüksek sanat zevkini hâiz birisi. Abdülhak Şi-

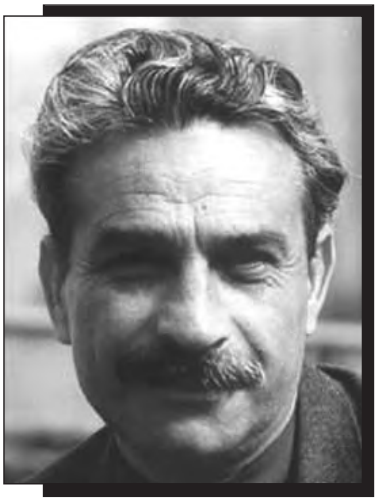
nasi ve Haşim'le ilgili ne müthiş yazıları vardır onun. Sonra yüksek bir iman abidesi, eski müzecilerimizden *Hali Edhem* beyin çok orijal bir mektubu!.. *Ercüment Ekrem Talu*'nun *"Boğaziçi Mektapları Mübdiine"* hitabıyle başladığı uzun, mufassal mektubu!.. Dahası, bir mânâda akrabaları kabul etmemiz gereken *Melek Celâl Sofu*'nun ve *Samiye Bilhan*'ın yazdıkları.

Bu arada dikkat edildi mi bilmiyorum. Bu yazıda Abdülhak Şinasi'ye gönderilmiş mektupları açmaya çalıştım. Onun Yaşar Nabi'ye, Cevdet Kudret'e, Hamdullah Subhi'ye ve İzzet Melih'e yazdıkları da dahil, kendi kaleminden çıkma mektupların muhtevalarına eğilme fırsatı olmadı. Belki onlar daha ayrı bir yazının mevzusunu teşkil ederler. Tabii onların üzerine eğilirken, biraz daha edebiyatın, edebiyat hayatının detaylarına doğru yol almamız gerekecektir. Ne var ki Abdülhak Şinasi Hisar'a gönderilmiş nice mektupların, korkunç bir tereke faciasına maruz kaldığını da unutmamak kaydiyle!..

CELÂL FEDAİ

HAYATI YEDEN ŞİİR: İSMET ÖZEL'İN ATAOL BEHRAMOĞLU'NA MEKTUPLARINDA ŞİİR

"Mori vardı
usunu seccade gibi kullanan yaşamakta"
İsmet Özel

İsmet Özel

"Yediyordu Elif Kağnısını…"

Şairin hayatını çekip götürüşü şiirin, Elif'in kağnısını kara gecede kendilik mücadelesi uğruna yoksulluk içinde yedişine benziyor. İşe bakın ki bu anlatım gene şiirde tebarüz etmiş. Şiirin, vatanın, anadilin şairin hayatında tuttuğu yeri gene şiirle, yani kendi yordamınca dile büründürmüş demek ki. Elif Kadın vatanı, milleti ve dili için istiklâl savaşı verirken kendi için de 'kendilik mücadelesi' veriyor; bunlar birbirine meczolmuş. Çünkü hakikat bağımsızlığı olmayanın hayatında yer etse de ağzından dökülemez. Ve bu da hakikati örtmek ile kendini mükellef sayanların işini kolaylaştıran bir şeydir. Elif Kadın, bunu kadınlığından biliyor. Bir kadın bunu, adına namus denen ona doğuştan verilmiş kendiliğin bedenine konulmuş olmasından bilir. Bu bakımdan o, erkekten öte bir duyarlığa sahiptir. Ne ki paradoksal olarak kadın bütün bir ömür esaret demeye gelecek bir hayata da dayanıklıdır. Ama namus denen olgu, çoğu kere bedenle ilişkilendirilse de ilişkilendirilenin ne demeye geldiğini kavramış kadın bilir ki bağımsızlık, kendilik, bir cedel olmadan elde edilemez. Her daim elde edilmedikçe de ter ü taze kılınamaz. Ömür denen şey de zaten bunun için vardır.

Has şairin hali de şiirdeki Elif Kadın'ın hâli tam da. Şiir onun hayatını, kağnısını yeden Elif Kadın'ınki gibi yediyor, çekip götürüyor. Elbet burada söz konusu şiir de şairi gibi has bir şiir. Aksi hâlde şiir onun hayatını, dünya hayatından apayrı bir yöne doğru yedecek, şairini kağnıya kendini de öküze döndürecektir. Dışardan bakıldığında şairi öküz, kendi de kağnıya benzeyecektir nihayetinde. Oysa şiirin en bayağı olanı bile, her şeyden önce yazgıyı fark ettirir şaire. Bu kadarı bile has şiire, has şair olmaya bir çağrıdır, bir rehberliktir. Demek oluyor ki kötü şiirler ve onların şairleri bile has şiiri, has şairi bilmek için birer imkândır. Onlar ise dünya hayatını neyin yeddiğini bilmek için birer prototiptir. Bunun

böyle olduğunun en müşahhas örneklerinden biri bana göre İsmet Özel'dir. Özel'in hayat-şiir serüvenin başladığı yerden geldiği yere bakmak, şiirin insan hayatını yeddiğinde nereye, neyi asıl belleterek getirebileceğinin resmidir. Bu kısa yazıda Özel'in hayatında şiirin tuttuğu yere ve bu yerin şairin, arkadaşı şair Ataol Behramoğlu'na yazdığı mektuplardaki yansımalarına bir parça olsun değinilecektir. Zira daha fazlası için kendi içinde kimi perspektif hataları taşısa da Osman Çutsay'ın, **1960'larda Şairin Genç Bir Adam Olarak Portresi'**ne[1] bakılabilir. İki şairin mektuplaşmalarının hikâyesi İsmet Özel açısından bakıldığında kısaca şöyle:

Ataol Behramo€lu

"Genç Bir Şairden Bir Genç Şaire Mektuplar"

İsmet Özel ile Ataol Behramoğlu'nun 1965 sonlarından 1975 başlarına kadar geçen yaklaşık on yılı bulan mektuplaşmalarını içeren **Genç Bir Şairden Bir Genç Şaire Mektuplar[2],** bu iki şairin şiirinin kavranması açısından olduğu kadar, Türkiye'nin bu yıllar arasında geçirdiği toplumsal değişime ilişkin bulgular vermesi bakımından da önemli bir eserdir. Edebiyatımızda diğer edebî türler arasında kendini gereğince gösteren mektup türünde, Özel ile Behramoğlu arasında geçen mektuplaşmalara benzer bir durumun bildiğimiz kadarıyla pek bulunmaması bu eserin önemini daha da arttırmaktadır.

Çankırı Ortaokulu'ndan beri tanışık olan İ.Özel ile A. Behramoğlu'nun arkadaşlık boyutuna taşınan ilişkilerinin başlatılmasında şiirin belirgin bir etkisi söz konusudur.[3] Türkiye İşçi Partisi içinde yer almayla başlayıp giderek **Halkın Dostları'**nı çıkarmaya kadar varacak olan bu arkadaşlığı ayakta tutan diğer nokta ise 'siyaset'tir. 1965 yılında **Dönüşüm** dergisi etrafında yaygın bir sosyalist duyarlılık yaşayan iki gençten İ.Özel'in, İstanbul'dan Ataol Behramoğlu'na gönderdiği, Dönüşüm dergisi çevresinde gelişen bazı olaylarla ilgili bir mektubuyla başlayan mektuplar silsilesi, her iki şairin askerliği boyunca devam etmiştir. 1970 yılında A. Behramoğlu'nun yurt dışına çıkmasıyla yeni bir boyut kazanarak ilerleyen mektuplaşmalar, yine Behramoğlu'nun 1974'de yurda dönüşüyle sona ermiştir.

İsmet Özel, **Genç Bir Şairden Genç Bir Şaire Mektuplar**'a yazdığı Önsöz'de A. Behramoğlu ile bu gün farklı dünya görüşlerine bağlı olmaları hususunu, Behramoğlu'nun aksine özelikle vurgular. **Waldo Sen Neden Burada Değilsin?'**deki düşüncelerini ilerleten bir yaklaşım sergileyen Özel, kendi kuşağının 1960 ve 1970'li yılları yaşanan süreç içinde eriyip gitmelerine hayıflanmaktadır. Aşağıya aldığımız

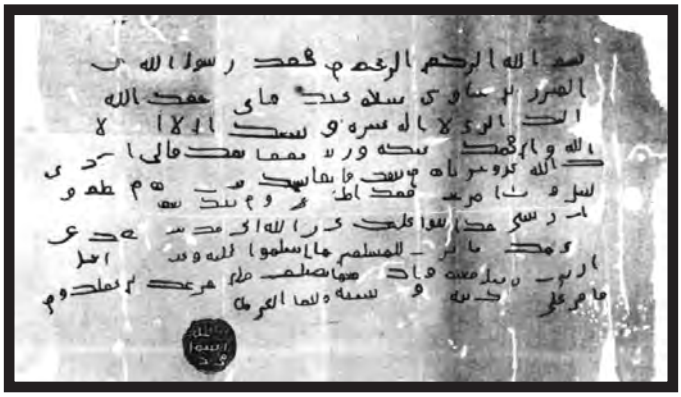
uzun metinde bu durum, çarpıcı bir anlatımla aktarılmaktadır: "Benim atılım umudu adını verdiğim, o günlere özgü ülke duyarlığı kısa sürede, siyaseten kısa sürede 'manipüle' edilmiştir. Kuşku yok ki bizim 'real politik' denen alandaki sınırsız cehaletimiz daha ilk adımı atarken bile neyin içine düştüğümüzü bilmemize engeldi. Ataol Behramoğlu ile bugün ayrı yerlerde bulunuşumuzda, kendi payıma benim o manipülasyondan salim kalma çabamın hesaba katılacak bir rolü olduğu iddiasındayım. Nalıncı keseri gibi o kendi tarafıma yonttuğumu sananlar çıkacak biliyorum. (...) Oysa ben o umut atılımı günlerindeki arkadaşlarım ki Ataol Behramoğlu bunlardan yalnızca biridir, ne oldu diye soruyorum şaşkınlıkla ve kederle. Bence o günlerde yaşadığımız sosyalizm coşkusu ülkemizin maruz bırakıldığı batılılaşmanın vicdan azabıydı. Ve o günlerin irili ufaklı sağcıları bunu hiç anlayamadı. Yıllar geçti. Kuşağımın sosyalist görüşlü olanlarının da sosyalist olmaya verdikleri ağırlığı solculuğa kaydırdıklarına şahit oldum. Yani onlar için batılılaşmanın vicdan azabı söz konusu değildi artık. Ataol Behramoğlu bunlardan biriydi."[4]

Dış görünüş bakımından kendisinin bir çevreyi terk etmiş ve kaybolmuş olarak göründüğünü, ancak bir çok arkadaşı gibi A. Behramoğlu'nun da kuşaklarına has bazı şeyleri terk etmekten ötürü, 'bir çok bakımdan kayıp' oldukları ve mektupların okunduğunda demek istediğinin daha iyi anlaşılacağını vurgulayan İ. Özel'in önsözüne koyduğu başlık, bu bakımdan dikkat çekicidir. Ataol Behramoğlu'nun 1961'de yazdığı **Kedi** [5] şiirine bir gönderme niteliği taşıyan bu başlıkla İ.Özel, A. Behramoğlu ve kuşağı ile ilgili söylediklerini bu defa alaycı bir dille söylemiş olmaktadır. Başlığın altına epigraf olarak Allen Ginsberg'in **Howl**[6] şiirinin, girişine ait *"Gördüm bizim kuşağın en büyük beyinlerinin yıkıldığını..."* kısmını alan Özel, yukarıda kuşağına yönettiği eleştirileri, bu defa Howl şiirinin atmosferine gönderme yaparak, ilgi çekici bir örgü içinde örterek iletmektedir. Artık sanırım Özel'in hayatını şiirin yedişine ve bunun mektuplardaki yansımalarına bir tek örnek üzerinden tekrar bakabiliriz:

"Mori vardı" ve "Şiir Kerim"

İsmet Özel'in **Geceleyin Bir Koşu** şiirine ait olan yukarıdaki mısralardaki Mori, A. Behramoğlu'ndan öğrendiğimize göre Özel'in tanıdığı biri, belki de mahallenin delisi. Şiirin örgüsünde de önemli yer tutan Mori'nin yerine İsmet Özel'i, 'usunun' yerine 'şiirini' yerleştirin, Türk şiirinin son kırk yılının serazat adı İsmet Özel'in, şiirle arasında kurduğu özel 'bağ' ve bu bağa olan 'sebat'ı çıkar ortaya.

İntihar eden bir kaç ve şizofreniden, paranoyadan mustarip birçok arkadaşına ithaf ettiği **Waldo Sen Neden Burada Değilsin?**'de Özel, arkadaşlarına uğrayan 'belâ'nın kendisine uğramamasının, öncelikle şiir saçağının altına sıçrayacak ataklığı göstermiş olmasına bağlamaktadır. Şiirle kurduğu ilk temastan beri şiiri, kendi varoluşunu gerçekleştirebilmek için bir yöntem, arayıcı ve ayırıcı bir vasıta ve insan araştırmalarının

Hz. Peygamber'den Herakliyus'a*

"Bismillahirahmanirrahim.

Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den, Bizanslıların büyük reisi Herakliyus'a: "Selam hakikat yolunu izleyene (olsun)!.. İlave edeyim ki seni bütün olarak İslâm'ı kabule davet ediyorum. İslâm'ı kabul et ki felah bulasın. İslâm'ı kabul et ki Allah değerini iki kat artırsın. Ama eger kaçınırsan, tebeanın günahı da senin üzerine yüklenecektir. Ve siz, ey Kitab-ı Mukaddes'in insanları (Ey Ehl-i Kitab!) sizinle bizin aramızda aynı olan bir söze dogru geliniz: ki biz ancak Allah'a taparız, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayız ve aramızda kimse kimseyi, Allah'ın dışında sahib (rab) edinmez. İmdi, eger kaçınılırsa, şöyle deyiniz: Şahit olun ki biz müslümanlardanız (Allah'a teslim olanlarız)

Hz. Peygamber'den Kisra'ya

"Bismillahirrahmanirrahim.

Allah Rasûlü Muhammed'den, İranlıların büyügü Kisra'ya:

Selam, hakikat yolunu izleyip Allah'a ve Rasûlüne iman edenlerin ve Allah'dan başka ilâh olmadıgına, O'nun bir ve ortasız olduguna ve Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü olduguna şehadet edenlerin üzerine olsun! Seni İslâm'ı kabule çagırıyorum. Zira Ben, Allah'ın, canlı olan herkesi uyarmak ve îlahî kelamın kafirlere karşı hükümünü tamamlaması için tüm insanlara gönderdigi elçisiyim. İmdi İslâm'a teslim ol ve felaha er. Ama eger reddedersen, o zaman Mecusilerin günahları da senin üzerine olacaktır."

* Hz. Peygamber'in Altı Diplomatik Mektubu, Muhammed Hamidullah, Beyan Yayınları, 1990 İstanbul

Muhyiddin İbnü'l-Arabi'den Fahrüddin Razi'ye

"Bismillâhirrahmânirrahîm...

Her şeye yeten Allâh'a hamd olsun!

Salât ve selâm, onun seçtigi bütün peygamberlerin üzerine olsun!

Benim Allâh yolundaki dostum Fahreddin Muhammed Râzî'ye de selâm olsun ve Allâh onun himmetini yüceltsin!

Bundan sonra:

Senin için biz, kendinden başka tanrı olmayan Allâh'a övgüde bulunuruz (seni Allâh'a medhederiz).

Allâh Rasûlü -sallâllâhu aleyhi ve sellem- buyurur:

"Biriniz kardeşini severse, bunu ona bildirsin: «Ben seni seviyorum.» desin!"

Zâten yüce Allâh da:

"Birbirinize hakkı/gerçegi tavsiye ediniz" (el-Asr, 3) buyurmaktadır.

Ben, senin bazı telif eserlerine ve (bu eserlerde) yüce Allâh'ın, seni tahayyül kudreti ve mükemmel düşünce bakımından desteklediğine vâkıf oldum.

Nefs, ne zaman sadece bedeninin taleplerinden lezzet ve haz almaya başlarsa ilâhî cömertlik ve mevhibenin (ilâhî bagışların) tadını alamaz. Böylece yalnız ayakları altından beslenen gâfil kimselerden olur. Fakat esaslı bir adam, üstten beslenendir. Allâh Teâlâ'nın buyurdugu gibi:

"Eger onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirilen Kur'ân'ı lâyıkıyla tatbik etselerdi, her yönden (hem ayakları altındakinden/yeryüzünden hem de yukarıdan/göklerden) nimete ermiş olurlardı…" (el-Mâide, 66)

Allâh'ın, onu muvaffak etmesini istedigim benim dostum bilsin ki, (Hazret-i Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem-'e) kâmil mânâda vârislik, sadece bir vecihle degil, bütün yönleriyle olandır. Zaten: "Âlimler, peygamberlerin (her yönüyle) vârisleridir." Bu itibarla akıllı olana gereken, bütün yönleriyle (Hazret-i Peygamber'e) vâris olmaya çalışmak ve bu hususta gayret noksanlıgına düşmemektir.

Allâh'tan, onu muvaffak kılmasını temennî ettigim degerli dostum bilir ki; insan tabiatının güzelligi, ancak ilâhî bilgilerle donatılmasının semeresidir ve çirkinligi de o ilâhî bilgilerden mahrumiyet neticesidir. Yüksek ve yüce himmetli kimse için gerekli olan, ömrünü, sonradan meydana gelmiş boş şeylerle ve onların boş ayrıntılarıyla geçirmemektir. Eger buna dikkat etmezse, Allah'tan gelecek olan ilâhî ve ebedî nasip ve hazlardan mahrum kalır. Yine bu kimse için gerekli olan, kendi fikrinin delîlinden gönlünü iç huzûra erdirmesidir. Şüphesiz ki (kendine ait) fikrin doguş sebebi bellidir; istenilen hak ise böyle degildir. Çünkü Allâh'ı tanımak, onu varlıgı sebebiyle tanımanın tersidir. Çünkü akıllar, Allâh'ı, delil vesilesiyle degil inkâr açısından var olması (inkâr edilememesi) sebebiyle tanır. Bu ise akılcı geçinenlerle kelâmcıların hilâfınadır. Bu meselede onların görüşlerine katılmayan Seyyidimiz İmam Gazâlî de, bizimle aynı görüştedir.

(Demek istiyorum ki) akıl, sübhan olan (her türlü noksan sıfatlardan ve beşerî îzahlardan münezzeh ve her türlü kemâl sıfatlarıyla muttasıf olan) Allah'ı, kendi düşünce

ve görüşü kapasitesince bilir. Öyleyse müşâhede yoluyla Allâh'ı tanımak isteyen akıllı kimseye gerekli olan, kalbini (kendisine ait her türlü) fikirden boşaltmasıdır.

Yâni yüksek ve yüce himmetli kimseye gerekli olan, görüntü dünyâsında aklî düşünceye baglı kalmamasıdır. Çünkü görüntüler âlemi, arkasındaki mânâya delâlet eden cisme bürünmüş nurlardır. Çünkü görüntüler âlemi, yâni hayâl, aklî mânâları hissî kalıplara indirir. İlmi süt şeklinde, Kur'ân'ı (ilâhî) ip sûretinde, dînî de kayıt sûretinde sergiler.

Yine yüksek ve yüce himmetli kimseye gerekli olan, ögreticisinin, küllî nefisten almaya baglanmış bir dişi olmamasıdır. Tıpkı, kişinin, aslâ bir fakirden almaya muhtaç kalmaması gerektigi gibi… Fakir, başkası olmadan kemâl sahibi olamayandır.

Azîz ve Celîl olan Allâh'ın dışındaki her varlıgın hâli böyledir, (hepsi fakirdir). Bu itibarla sen, ilmi, ancak sübhân olan Allâh'tan keşif yoluyla almak hususunda gayret ve himmetini artır! Muhakkıklar (Hakk'a ve hakîkate ulaşmış olanlar) bilirler ki, Allâh'tan başka fâil yoktur. Dolayısıyla onlar, ilmi, Allah'tan başkasından almazlar. Allah'tan alışları da, akıl yoluyla degil, keşifledir. Çünkü ehl-i himmet, ancak ilme'l-yakîni aşmak ve ayne'l-yakîne ulaşmak sûretiyle kurtulmuşlardır.

Bil ki, mütefekkirler, herhangi bir konuda fikrî gâyelerine göre en zirveye ulaştıkları zaman, elde ettikleri düşünceler, kendilerini azimli bir taklitçi konumuna getirir. Mesele ise fikrin o noktada duraklamasından daha büyüktür. Fikir var oldugu müddetçe, onun bir meselede emîn olması ve orada çakılıp kalması mümkün degildir. Fikrî sahada akılların güç bakımından durdugu bir sınır vardır. Bir de akıllar, kabul sıfatına sahiptir ki, bu da, yüce Allâh'ın bir hibesidir. Öyleyse akıllı kişi için gerekli olan husus, kendisini ilâhî esintilere açması, şahsî görüşü ve kendi kazancının dar kalıplı esiri olmamasıdır. Çünkü kişi, sırf şahsî fikirleriyle vardıgı noktada şüpheyle karşı karşıyadır. Bana dostlarından ve senin hakkında güzel ve iyi düşüncesi olan, aynı zamanda benim de güvendigim bir şahsın anlattıgına göre; bir gün sen aglıyordun. O şahıs ve senin etrafındakiler aglama sebebini sordular. Sen de: "Otuz sene önce düşündügüm bir mesele sebebiyle aglıyorum. Çünkü şu an o mesele hakkında yeni bir delile ulaştım ve işin özünün önceki fikrimden tamamen farklı oldugunu anladım ve (yapmış oldugum hatâ dolayısıyla) agladım."

(O hâlde degerli dostum!) Bu itibarla diyorum ki, bugün ulaşmış oldugun delil de belki bir müddet sonra ilk meseledeki gibi olacaktır. Çünkü fikir ve ifade sana aittir.

Akıl ve fikir mertebesinde ârif olan kişiye, fikirde konaklama ve huzur bulma mümkün degildir. Bu husus, özellikle yüce Allâh'ı tanıma ve bilmede daha geçerlidir. Kulun, yüce Allâh'ın mâhiyetini, kendi bakış açısıyla bilmesi mümkün degildir.

Sana ne oluyor? Kardeşim, hâlâ niye bu vartada kalakalıyorsun da Hazret-i Peygamber -sallâllâhü aleyhi ve sellem-'in başlattıgı nefsî - kalbî egitim ve Allâh ile halvet yoluna girmiyorsun. Fakat o yola girsen, Sübhân olan yüce Allâh'ın:

"Kullarımızdan bir kul… Ona katımızdan bir rahmet bagışladık. Nezdimizde bulunan özel bir ilimden bilgiler verdik…" (el-Kehf, 65) diye buyurdugu insanların erdigi lutfa mazhar olursun.

Senin gibi bir kimseye yakışan, bu şerefli lutuf dolu yola, yüce ve büyük mertebeye yönelmektir.

Dostum bilsin ki, her mevcut (var edilmiş olan), sebep yanında o sebebin kendisi gibi muhdestir/sonradan yaratılmıştır. Mevcudun iki yönü vardır. Biri, kendi sebebine dönüktür. Digeri de, mûcidine/kendisini var edene bakar. Var eden de yüce Allâh'tır. Fakat bütün insanlar, kendi sebeplerinin yönüne bakarlar. Hikmet erbâbı olanlar, filozoflar ve onlar gibi akıl meydanında dolaşanların tamamı da böyle yaparlar. Ancak peygamberler, velîler ve melekler gibi Allâh ehli olan muhakkıklar/hakîkate erenler müstesnâdırlar. Onlar, bir taraftan sebep vâsıtasıyla bilgileriyle beraberken diger taraftan da mûcidlerine / yaratan Allâh'a nazar ederler.

Onlardan bazıları, Rablarına, kendi yönüyle degil, kendi sebebi yönüyle bakmış ve şöyle demiştir: "Kalbim, bana Rabbimi anlattı." Kâmil bir kimse de şöyle dedi: "Rabbim bana konuştu."

Bu görüşe de ârif dostumuz (Bâyezîd-i Bistâmî) şöyle diyerek işâret eder: "Siz ilminizi resimlerden (harflerden) ve ölülerden ölü olarak aldınız. Bizse, ilmimizi, hayat kaynagı olan ve hiç ölmeyecek olandan, yâni Allâh'tan aldık!"

Kendi varlıgı, başkasından istifade ile var olanın hükmü, bizce, hiçbir şeydir. Ârif kişi için Allâh'tan başka dayanak kesinlikle yoktur.

Bundan sonra dostum bilsin ki, Hak, her ne kadar bir taneyse de onun, bize yönelen çeşitli ve birçok yönü vardır. Dolayısıyla ilâhî ilhamlar ve onların tecellîleri, bu yönler kanalıyla olursa onlardan sakın (kesrete aldanma)! Sana göre, Hakk'ın Rab olması, onun Müheymin (hükümranlıgını her tarafa yayıcı) olması hükmü gibi degildir. Yine onun Rahîm, yâni ebedî rahmet kaynagı olması hükmü de, onun Muntakim (intikam alıcı) hükmü gibi degildir. Allâh'ın diger isimleri de böyle degerlendirilmelidir.

Bil ki, bütün sıfatları kendisinde toplayan zât olarak; Rab, Kadîr, Şekûr ve digerleri gibi bütün isimleri câmî bir isim mâhiyetiyle Allâh lafzı, ilâhî vecheyi ifâde eder. Yâni Allâh ismi, bütün isimleri kendisinde toplar. Onu müşâhede ânında sen (Allah ismini) hâfızanda bulursun. Ancak mutlak sûrette onu aslâ müşâhede edemezsin. Cenâb-ı Hak, bütün isimleri kendisinde toplayan Allâh ismi ile sana bir dâvette bulunursa, seni neye çagırdıgına dikkat et! Bu dâvet ve müşâhedenin yönelttigi makâma iyi bak! Ve ilâhî isimlerden Allâh'ın nazarının tecellî ettigi isme nazar kıl; çünkü sana hitap eden ve senin de müşâhede ettigin isim odur. O da, ifadede dönüşümlü tecellîlerle tâbir edilir. Tıpkı suda bogulan kişinin: «Yâ Gayyâs (Ey kurtarıcı)» yahut: «Yâ Müncî (Ey ferahlatıcı)» yahut da: «Yâ Munkız (Ey dardan kurtaran)» mânâsında sadece «Yâ Allâh!» demesi gibi… Acı çeken bir hasta da: «Yâ Allâh!» dedigi zaman, bu: «Yâ Şâfî (Ey şifa veren)» yahut: «Yâ Muâfî (Ey âfiyet veren)» mânâsınadır. Diger ilâhî isimlerle Allâh lafzının münâsebeti de buna benzer. Sana benim dönüşümlü dedigim ifade, İmâm Müslim'in Sahîh'inde bahsettigi şu hadistir: "Yaratıcı tecellî eder, fakat inkâr edilir ve ondan kaçınılır. Bunun üzerine tecellîsini, Allâh, inkâr eden ve kaçınanlar için kendisini tanıdıkları bir sûrete dönüştürür. Böylece insanlar, önce

inkâr ettiklerini sonra ikrâr ederler." İşte burada Rabbânî hitaplar, dâvetler ve müşâhedenin mânâsı budur.

Akıllı kişi; ilimlerden, ancak kendisini tamamlayacak ve her hâlükârda kendisiyle (öbür dünyâya da) intikâl edecek ilimleri talep etmelidir. Bu da ancak yüce Allâh'ı, vehb ile, yâni onun insana ihsan ettigi özel lutuflarla ve müşâhede yoluyla bilmek ve tanımakla olur. Meselâ sendeki tıp ilmine hiç şüphesiz ki ancak çeşitli hastalıklar dünyâsında ihtiyaç duyulur. Fakat sen hiçbir hastalıgın bulunmadıgı bir dünyâya intikâl ettigin vakit orada tıp ilmiyle kimi tedâvî edeceksin? Onun için akıllı kişi, bu dünyâda kalacak olan bilgileri, peygamberlerin tıp bilgisi(1) gibi vehbî yolla, yâni Allah vergisi yoluyla olsa bile elde etmek husûsunda özel bir çaba göstermez. Sen de onlara takılı kalma. Aklın ve gönlün öncelikle Allah ilmini istesin.

Mühendislik bilgisi de böyledir. Ona, ancak ölçüm alanında ihtiyaç duyulur. Sen öbür dünyâya intikâl ettiginde bu ilmi dünyâda bırakırsın. Her nefis, basit bir şekilde, yâni yanında bu dünyâya âit hiçbir şey olmaksızın göçüp gider. O hâlde nefsin, âhiret âlemine göçüş esnasında burada terk ettigi ilimlerle ugraşmayı böyle degerlendir.

Akıllı kişi, ilimden, ancak kendisinin zarûrî olarak ihtiyaç duydugu bilgileri almalıdır. Bu istikamette o, kendisinin taşınacagı âleme taşınacak olanı tahsîl etmeye özellikle gayret etsin! Bu da yalnızca iki ilimden ibarettir:

1. Allâh ilmi

2. Âhiret yolculugundaki durakların ilmi. Ki bu ilmi; âhiret merhaleleri, âdetâ evinde yürür gibi hiçbir şeyi inkâr etmeyecek ve oradaki hiçbir şey kendisine yabancı gelmeyecek şekilde bilmeyi gerektirir.

Şüphesiz bu iki ilmi bilen kişi, inkâr ehlinden degil irfan ehlinden olur.

O yerler (âhiret merhaleleri), imtizac (kötüyle iyinin karıştıgı) yerler degil, temyiz (dogru ile yanlışı birbirinden ayırma) yerleridir. Bu yerler, (insana) galatı da dogruyu da gösterirler. Bu da, bu makamda bir topluluk hakkında temyiz meselesi ortaya çıktıgında netleşir. O topluluk ki, Rableri kendilerine tecellî ettiginde: «Senden Allâh'a sıgınırız. Sen Rabbimiz degilsin. Bizler, Rabbimiz bize gelinceye kadar bekleyecegiz.» derler. Rableri onlara, ancak onların bildikleri şekilde tecellî ettiginde onu ikrar ederler. Böyle bir durum ne kadar esef vericidir!

Akıllı kimseye, bu iki ilimden (Allâh ve âhiret ilminden) tarîkatteki usul üzere riyâzet, mücâhede ve halvet yoluyla keşifler gerekir.

Ben sana halveti ve onun şartlarını ve halvet esnasında tertibine göre adım adım neler tecellî edecegini anlatırdım. Ancak içinde bulundugumuz şu zaman beni bundan menediyor. Zamanla kastettigim de, bilmedigi ve anlamadıgı konularda inkâr yolunu tercih eden kötü âlimlerdir. Onları, Hakk'ı iz'andan ve ona teslim olmaktan çelmeyen, şâyet ona îmân degil ise; taassup, görüntü sevgisi ve riyâset sevdâsıdır.

Dogruları en iyi bilen Allâh'tır. Dönüş de O'nadır.

Mevlânâ'nın Gelinine Yazdığı Mektup*

Türkçesi: Abdülbaki Gülpınarlı

Canım, cânına karışmıştır, birleşmiştir;
Seni inciten her şey, beni de incitir.

Ululandıkça ululansın, Tanrı'ya tanık getiririm, and içerim yüce Tanrı'nın önüne ön olmıyan zâtına; özü dogru evlâdımızın hatırı, neden yaralanırsa, sizin gamınız, on kat artıgıyle bizim gamımızdır; sizin düşünceniz, tasanız, bizim düşüncemizdir; bizim tasamızdır. Şeyhlerin pâdişâhının, gerçekler ışıklarının dogusunun hakları, bagışları, efendilikleri, bu duâcının boynunda bir borçtur ki hiçbir suretle şükretmekle, hiçbir hizmetinde bulunmakla bunu ödemiye imkân yoktur; Allah, onun ruhunu kutlasın; onun şükrünü, ancak yüce Tanrı'nın hazinesi ödeyebilir.

Evlâdımdan dilegim şudur: Babasından hiçbir şey gizlemesin; kimden incinirse söylesin; Allah dilerse, ne kadar mümkünse o kadar, yardımda kusur etmem, bunu canıma minnet bilirim. Hattâ azîz oglum **Bahâüddîn,** sizi incitmiye ugraşırsa gerçekten, gönlümü, sevgimi alırım ondan; sevmekten vazgeçerim onu; selâmına cevap vermem; cenâzeme bile gelmesin; istemem. Ondan başka kim olursa olun, hükmün gene budur. Yalnız hiç gam yememeni, dertlenmemeni isterim. Ulular ulusu Tanrı, sizin yardımınızdadır. Tanrı kulları da yardımınızdadır sizin. Sizin hakkınızda kötü sözler söyliyen olursa, bilin ki deniz, köpegin agziyle pislenmez; şeker kamışı dengi, sinek üşmekle degerinden düşmez. Şuna iyiden-iyiye inanmışım ki, yüzbin kez, biz mazlûmuz diye and içseler, sizin hakkınızda duâda bulunmıyanları, sizi sevmiyenleri mazlûm tanımam; zâlim bilirim; andlarını, özürlerini kabul etmem. Vallahi, billâhi, tallahi hiçbir özürlerini, hiçbir andlarını, hiçbir düzenlerini kabul etmem. Sizin hakkınızda kötü söyleyenin aglayışına da aldırış etmem; mazlûm sizsiniz. Size hürmet etseler, efendi, efendimizin evlâdı deseler size; bu sözü yüzünüze karşı söyledikleri gibi, iki yüzlülük etmeyip arkanızdan da aynı sözü söyleseler; ayıbı, kusuru, kendilerine verseler, suçlu biziz deseler, bütün bunlarla bile, hepsi de zâlimdir, mazlûm sizsiniz. Çünkü sizin hakkınız, o sultânın hakkı, onların yaptıkları işlerden, söyledikleri sözlerden yüzlerce kat artıktır. Vallahi de böyledir; billâhi de böyledir; tallahi de böyle. Ben, nezâketim yüzünden bir toplumun yüzüne zehir gibi gülsem bile, hamdolsun, yüce Tanrı, bana o aydın gönlü vermiştir; bilirim, anlarım ki, onlar, canla-gönülle Hakk'a, Hakk'ın kullarına, apaçık, dogru bir gönülle baglanmadıkça, düzeni bulanık suya attıkça, işleri ters gösterdikçe, Tanrı kullarının ayaklarına toprak olmadıkça, onlara kul-köle kesilmedikçe ben, bu işi, dogru bir gönülle yapmamışımdır bunu. Babanızın inancı budur; bu inançla ölürüm, bu inançla mezara giderim. Allah için olsun, Allan için, bu babanız-

dan hiç gizlemeyin; hâlleri, bir-bir bana söyleyin de Tanrı yardımiyle, mümkün oldugu kadar yardım edeyim. Siz, o sultânın eserlerinden, Hak amanının heykelisiniz bu âlemde; sizin bereketinizle onun ter-temiz ruhu, yeryüzündekilere, sizin sebebinizle, yüzbinlerce yardımda bulunur. Eserleriniz, hiç mi, hiç eksik olmasın; soyunuz kesilmesin, hem de kıyâmet gününedek; sizin ve ogullarınızın gönlünüz gamlanmasın. Öyle olsun ey âlemlerin Rabbi.

* Kuyumcu Salâhaddin'in kızı Fâtıma Hâtûn'a gönderilmiştir. Eflâkî, Fâtıma Hâtûn'un, zevci Sultan Veled'le, arasında bir kırgınlık meydana geldigini, Mevlânâ'nın, bu mektubu yazarak Cemâleddîn-i Kamerî ile Fâtıma Hâtûn'a gönderdigini yazıyor ve mektubu, aynen kaydediyor (Mevlânâ'nın Mektupları, İnkilâp ve Aka Yayınları, 1963, c. II, s. 734-736).

Hz. Mevlânâ'nın vezir Emîr Pervâne'ye (ö.1277), Hüsâmeddin Çelebi'ye yardım etmesi için yazdıgı bir mektup*

"Emirler padişahı, ileri gelenlerin efendisi, halkın imdadına yetişen, özü ter-temiz, adâleti dirilten, üstünlügü bol, zamanda eşsiz, emniyet ve âmânı saglayan, anılışı yüce, düşüncesi ince, soyu-boyu, aslı-nesli güzel, ulular ulusu Ulug Pervâne Bik'in hayır kapıları açık ve çok olsun; Allah yüceligini dâimî etsin; ona haset edenin, ona düşman olanın burnunu yerlere sürtsün.

Selâm ve duâlarımızı aldıktan sonra bilsin ki âlemi bezeyen, neşeyi arttıran kutlu yüzüne susuzlugumuz pek fazla. Allah bizi, «Karşı-karşıya, tahtlarda oturanlar» dan etsin. Görünüşte kusurumuz var ama, boyuna sevmedeyiz, iyiliginizi istemedeyiz.

Ziyaret, yer yakınlıgıyla degildir;
Bir-birini dolaşmak, gönüllerin yakınlıgıyla olur.

Şâir demiştir ki:

Ülkesinin yakınlıgından bir faydam olmaz,
Gönüller bir-birine yakın olmadıkça...

Yine demiştir ki:

Selâm olsun yanımda bulunmadıgı halde yanımda bulunana, benimle olana!

Pervâne Bik'in yaptıgı hayırları sürekli duyuyoruz; bütün halkına âfet yollarını kapayıp, hele muhtaçlara sadaka vererek yaptıgı iyilikleri işitiyoruz. Bu duâcının istegi; hayırlarınızın, faydası çok yerlere, müstehak olanlara harcanmasıdır. Yüce himmetinize lâyık olan da budur. Kimin soyu büyükse, ona büyük, yüce sözler söylemek gerek. Böylece de hayır tohumlarınız, en hayırlı tarlalara ekilmeli ki şaşılacak meyveler versin.

Ulular ulusu, Allah'tan en fazla çekinen, en fazla korkan, Hakk'ı ârif olan, gaybın emîni, zamânın Cüneyd'i, Allah velîsi Hüsâmeddin'in (Allah bereketini dâimî etsin) masraflarına, giderine karşılık yardımda bulunursanız, geçmişteki lûtuflarınıza katılır bu da. «Hayırların kabul edilmesinin belirtisi, tekrar hayırlarda bulunmaktır.» Bu sözleri, her şeyi inceleyen, keskin görüşlü gönlünüz, Allah onu ışıklandırsın, her şey nasılsa öylece göstersin ona; ihsan eder, bagışı esirgemezseniz; çünkü yardım çagıdır, acımak zamanı.«Âlemlerin Rabb'i istemedikçe, isteyemez onlar». «O'dur takvâ ehli, magrifet ehli». Ebedî olarak ihsân ıssı olun."

* Mevlânâ'nın Mektupları, İnkilâp ve Aka Yayınları, 1963, Mektup No:79, s.119,120

Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Belgıradlı Ali Efendi'ye Gönderdigi Mektup

Hazırlayan: Cengiz Gündogdu

Bilindigi gibi tarîkat şeyhlerinin müridlerini manevî yönden terbiyeleri genellikle tekke veya sohbet meclislerinde karşılıklı diyalogla gerçekleşmiştir. Mürîdleri çok olan şeyhler onların hepsini dizi dibinde yetiştirme imkânı bulamadıklarında ise, bu faaliyeti yürütecek halîfeler istihdam etmişlerdir. Bundan dolayı bazı tarîkatların şeyhlerinin yüzlerce halîfesi olmuş, böylece şeyhe yakın olmayan mürîdlerin irşad ve kontrolü bu halîfeler vasıtasıyla yapılmıştır. Yani şeyhler, her bölgede tarîkatına bagli mürîdlerini orada bulunan halîfeleri aracılıgıyla egitmeye çalışmışlardır. Tarîkat egitiminde şeyh ile halîfe arasındaki diyalog ekseriyetle yüzyüze gerçekleşmekteyse de halîfenin uzakta olup, şeyhin sohbetinde bulunamaması gibi durumlarda karşılıklı mektuplaşmalarla bu durum telâfi edilmeye çalışılmıştır. Bu mektuplarda halîfeler manevî yolculuklarında karşılaştıkları bir takım meselelere çözüm aramışlar, şeyhlerin rehberligine müracaat etmişlerdir. Şeyhler de onların bu taleplerine karşılık, eserlerini göndermek veya mektup yazmak sûretiyle çözemedikleri meseleleri halletmeye çalışmışlardır. Bazı mutasavvıfların yazdıgı mektupların muhiblerince muhafaza edilmesi ve bilâhare kitap hâline getirilerek "Mektûbât" adı altında toplanmış olması ve bu türden bazı mektupların gerek kütüphânelerde gerekse kimi şahısların ellerinde bugüne kadar gelmesi bu gelenegin yaygınlıgına dalâlet etmektedir.

Tasavvuf edebiyatında sıkça rastlanan bu mektuplaşma türünün daha çok bir şeyhin özellikle halîfelerine yazıp gönderdigi mektuplardan oluştugu görülmektedir. Bilâhare bir araya getirilen bu mektuplarda ya sorulan bazı sorular cevaplandırılmakta veyahut da bir şahıs muhâtap alınıp, aslında bütün mürîdlere hitâp edildigi görülmektedir.

İşte Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1623)'nin Belgıradlı Ali Efendi'ye gönderdigi mektup da bu baglamda kaleme alınmıştır.

Ekrem Özer Bey'in husûsî kütüphânesinde bulunan bu mektup, Mehmed Refik tarafından istinsâh edilmiştir. İstinsâh tarihi belli olmayan bu mektup, Mehmed Gülşen Efendi tarafından hazırlanan Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî (İstanbul Bahriye Matbaası, 1338, 1340) içinde basılmıştır. Yazma bir nüshası da H. Selimaga-Hüdâyî 269/4'tedir.

Azîz Mahmûd Hüdâyî oldukça muhtasar ve özlü olarak yazmış oldugu bu mektupta şu meseleleri cevaplandırmıştır:

1. Mürşidin sohbetine iştirak müyesser olmayan tâlib-i Hakk ne yapmalıdır?
2. Ehl-i tarîk hangi ay ve günlerde oruçlu bulunmalıdır?
3. Tarîk-i halvet ve celvetin farkı nedir?
4. Kişi kendi nefsini ıslâh etmeden başkasının ıslâhına mübâşeret edebilir mi?
5. Lisân ile zikirde saga ve sola hareket etmenin hikmeti nedir?

Hüdâyî'nin özellikle tevhidin sırrına ermek için mürîdin gücü nisbetinde şerîat ve tarîkatın düsturlarına riâyet edip, zikrullâhla meşgul olması ve bu ugurda samîmi davranmasını tavsiye ettigi mektubunun inceledigimiz metni şöyledir:

Tarîkat-ı ‘Aliye-i Celvetiye pîri Üsküdârî Azîz Mahmûd Hüdâyî Efendi (ks) Hazretlerinin kendi bendegânından Belgırâdî Ali Efendi’ye irsâl buyurdukları mektub-i şerîf-i kudsiyet-elîfdir.

Ba’des-selâm inhâ ve i’lâm olunur ki, tarîk-i Hakk e’azz-i turuk ve e’azz-i sübül olmagın, sâlike bir mürşid-i kâmile vâsıl olmak elbette lâzım ve mühimdir. Mücerred akıl ve kütüb ve resâil kifâyet etmez. Ammâ sohbet-i mürşid-i kâmil müyesser olmazsa tâlib-i Hakk, her gün yüz istigfâr yani, Estagfirullâh el-’Âzîm demek ve yedi yüz Kelime-i tevhîd ve a’kâb salavât-ı hamsede kırk kerre tasliye yani Allâhümme salli ‘alâ seyyidinâ Muhammedin ve ‘alâ âlihî ve sahbihî ve sellim diyerek kemâl-i ihlâs ve huzûr-i kalb ve teveccüh-i tâm ile Resulullâh’a salât ve selâm getirmek ve iki rek’at salât-ı işrâk ve altı rek’at salât-ı duhâ ve on iki rek’at salât-ı teheccüd kılmak gerektir.

[1] فاقرؤا ما تيسر من القران

muktezasınca âyât-ı Kur’âniye’den her ne kırâ’at iderse câizdir. Cidd ü ihtimâm ve teveccüh-i tâm ile olmaktır.

Ve ehl-i tarîkat mâh-ı Receb ve mâh-ı Şa’bân ve mâh-ı Ramazân sâim olub, altı gün Şevvâl’den Ramazân-ı şerife ilhâk iderler.

Kâle Resûlullâh (s.a.v.):

[2] من صام رمضان ثم اتبعه ستا من شوال كان كصيام الدهر

Ve dahî ‘aşr-ı Muharrem ve ‘aşr-ı Rebiülevvel ve ‘aşr-ı Zilhicce sâim olurlar. Ve dahî haftada isneyn ve hamîs günleri sâim olurlar. Hazret-i Resûl (s.a.v.) bu günlerde sâim olurlar idi. “Niçün sâim olursunuz ya Resûlullâh?” deyû suâl eylediler; “Yevmü’l-isteyn vilâdetim günidir, riâyet iderim, yevm-i hamîs ‘arz-ı a’mal günidir, ol gün bir ‘amel-i sâlih üzre olmak isterim” buyurmuşlardır.[3]

Tarîk-i halvet ve celvetten suâl olunmuş, iki tarîk bile Hakk’a giden yoldur. Haccı su’rîde huccâc bahrdan ve bazı huccâc berrden gittikleri gibi nihâyet ehl-i halvet tarîk-i esmâdan giderler. Usûl-i esmâ on ikidir. Ânın ehli azdır. Fî zemâninâ yedinci isme vâsıl olanı kâmil kıyâs idüb hilâfet virirler. Ehl-i celvet tevhid ve riyâzet ve mücâhede ile sülûk iderler.

Kâlellâhu Te’âlâ:

[4] والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا

Tarîk-i mücâhede tarîk-i sahâbedir (Rıdvâhullâhi te’âlâ aleyhim ecma’în). İki tarîk ehli ile bu fâkir sohbet itmiş idim. Tarîkımız halvet ve celveti câmi’dir. Pes tâlib-i sâdıka vasîyetdir ki, rûz u şeb Tevhîd-i Şerif’le iştigâl ve bâb-ı zikirde ihtimâm ve Hakk’a hicâb olan nefs-i emmârenin ahlâk-ı mezmûmesini mücâhede ile ref’a ikdâm ide.

Kâlellâhu Te'âlâ:

5 قد افلح من زكيها وقد خاب من دسيها

Islâh-ı nefs ehemm-i mühimmâtdandır. Kişi kendi nefsini ıslâh itmeden gayrın ıslâhına mübâşeret 'ayn-ı gafletdir. Ve tarîkata âlim olmayan rehnûma olmak 'ayn-ı cehâlettir. İmdi ri'âyet-i şerî'at-ı şerîf ile ta'mir ve tarîkat-ı meşâyih-i 'izâm ile bâtının tenvîr ide.

6 ليس للانسان الا ما سعى

'Âlem-i dünyâda iken Tevîd-i Şerîf nûruna vusûla kasd ide. 'Umûm ehlinin tevhîdi, 'ilm-i tevhîddir. Husûs ehlinin tevhîdi, 'ayn-ı tevhîddir. 'Ayn-ı tevhîd üç mertebedir: Tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât, tevhîd-i zâtdır. Bu merâtibe vusûl sohbet-i kâmil ve mürşide vusûl ile olur. Hele tâlib, 'ala kaderi't-tâka şerîatı ve tarîkatı riâyet ve zikrullâhla iştigâl ile kemâl-i sa'y ve cidd üzere ola.

7 من طلب وجد وجد ومن قرع بابا ولج ولج

deyû buyurulmuştur.

Zikr-i lisânîde yemîn ve şimâle hareketi, Ashâb-ı Kehf hakkında:

8 ونقلبهم ذات اليمين وذات الشمال

âyet-i kerîmesinden ahz itmişlerdir. Muvahhid, tevhîd-i şerîfi, nefyi sag cânibine ve isbâti sol cânibine ide. Ve âmme-i müminîne vasiyyetdir ki, şerîat-ı mutahharaya ri'âyetde ihtimâm ideler. Zira zulmet ve şirketten ve bahr-i hayretten halâs, nûr-ı keşfledir, yâhûd şerîatladır, vesselam.

el-Fakîr Mahmûd

Niyazî Mısrî'nin kardeşi Ahmed Efendi'ye yazdığı bir mektup*

"Hezâr iştiyâk birle selâm ü hayr duâlar kılındıktan sonra i'lâm ve inhâ olunan budur ki benim cânım ne halde ve ne âlemdesin yani dimek isterim ki herkes dünyada oldukça dert ve elemden kurtulmaz ol dert içinde ceza' ü feza'da mısın yohsa sabr-ı cemîlde misin yohsa gice karanlıgında gün bulanlardan mısın yohsa derd içinde derman bulub hasta gönül sag olub yedigin yürekde yag olub dag üstü bag oldu mu karındaşım nefsini bildin mi Rabbini buldun alâmeti vardır yetmiş iki buçuk millete bir göz ile bakıb cümle halk ile bir ugurdan barışub feeynema tüvellü fesemme vechullah zâhir oldı mı cemâlini nice yüzden görem diyen diller şikeste âyineler gibi pâre pâre gerek karındaşım bu arsaya bî-nişân ve lâ-mekân illerinden kudret yularıyla yedilerek çıkageldin gözün açub kendin bir ulu hengame içinde buldun ol kesrete aldanub izini yitürme ol dernek tîzce dagılur yabanda kalursın izini izleyerek geldigin kapuyı bul yokluk yolunda yine bî-nişân ü lâ-mekân illerine ulaşagör ki hubbü'l-vatan mine'l-îmân budur bu yolı yitürdin ise bilenlere sor ve işiklerine yüzini sür hidmetlerinden ayrılma her derdine derman anlarda bulunur kâmiller bahîl olmaz tek sen tâlib ü râgıb ol ve âşık u sâdık ol âzıcık yokluk ile gelürsen zâta mazhar olursun benim karındaşım münasebetsiz birkaç söz söyledim ibâret bilecek hirfetim kerâmet gösterecek velâyetim yoktur karpuz gibi bir top düzüp önüne yuvarladım çevgân elinde her nereye çalarsan ol semte gider muhâlefet itmez amma bu çevgânı elden bırakub topı kapasın asıl maslahat budur vesselâmü alâ meni't-tebea'l-hüdâ"

* Ömer Çakır, **Türk Edebiyatında Mektup**, GÜ SBE (basılmamış dr. tezi), Ank., 2005, s. 193

Taziyenâme*

"Kardeşim

Bugün îfasına mecbur oldugum vazife benim için pek agırdır. İster idim ki bu mecburiyet hiç olmasın, arzu eder idim ki söyleyecegim sözler hiç söylenmesin; fakat düşünüyorum ki bir dost ile beraber aglamaga muhtacsın.

Evet aglayalım kardaşım; zîra sevdigimiz bir vücuddan ebediyen iftirak ediyoruz göz yaşlarımızı rîzân edelim, çünki teselliye muhtacız.

Lâkin düşünemem ki bu göz yaşları bir felâket-i tabiiye sâikasıyla dökülüyor. Kanun-ı tabiat istiyor ki aglayalım. Biz o kanunun hükm-i zâlimânesi altında giryanız.

"Aglama, sükût et, hubûr ol!" diyemem; zira biliyorum ki muktedir olamayacaksın. Seni kardeşine aglamaktan men' etmek, mukaddes bir vazifenin icrasına mani olmakdır. Agla! Ta ki gözyaşların ıztırabının tercümanı olsun. Fakat o gözyaşları bir kalb-i felâketzedenin hazîn hazîn giryelerinden ibaret kalmamalıdır. Mecnûnâne feryâd edenler, tûfân-rîz, olanlar; kanun-ı tabiati derk etmeyenler, beşeriyetlerini düşünmeyenler, ıztırablarına maglub olanlardır.

En müessir, en hakîkî ıztırablar derûnî enînlerdir.

Yetimlerini, zevcesini, düşünüyorsun. Haklısın. En ziyâde aglanacak olan onlardır.

Lakin mülahaza et ki bu âile bir peder kaybediyor; fakat Allah'ın cenâh-ı himâyeti üzerinde sâye-endâzdır.

Zavallı çocuklar hayatlarının en zaifdar bir zamanında hedef-i tîg-i felâket oluyorlar: Lakin düşün, ki bu felâket kalplerinde ne büyük bir metanet, ıztırâbât-ı hayâtiye hakkında ne müfîd bir vukûf hâsıl ediyor.

En tiz hedef-i felâket olanlar tarîk-i mihnet-âlûd-ı hayatı en metînâne kat' ederler. Onların dudaklarındaki ibtisam-ı hazîn hayata karşı bir silah-ı kavîdir ki büyük felâketleri istihfaf eder. En azîm tehlikeleri kemâl-i mekânetle def' eyler.

Sana söyleyecegim sözler bu kadarcıkdır., Kenan'ım! Göz yaşlarının seylân-ı sâkitânesini daha ziyade ihlal etmek istemem.

Kardeşin

Uşşâkîzâde Halid Ziya"

* Halid Ziya'nın Mizan Gazetesi yazı heyetinden Tâhir Kenan'a -genç yaşında vefat eden biraderleri için- yazdıgı taziyenâmedir: Ömer Çakır, **Türk Edebiyatında Mektup**, GÜ SBE (basılmamış dr. tezi), Ank.,

2005, s. 561

“Bizim Halîl’in Gönderdigi Kâgıdın Cevâbında İrsâl Eyledigim Mektûbun Sûretidir. Sene 1136*

Ba’de’d-duâ, Oglum Halil Halife huzûrlarına selâmlar olunur.

Mektubun gelip vüsûlü müyesser oldu. Ne hâldesin ve ne âlemdesin?

Derd-i ‘aşk ile sûzân oldun mu ve hicr-i cânân ile nâlân oldun mu? Dîde-i bîdârın pür-hûn mudur? Ve müşâhede-i dîdâr ile meftûn oldun mu? Bunlar murâd ve maksûd degildir. Belki, fitne-i azîmedir. Bu fitnelerden halâs olamazsın, bunlara fenâ verip tâ kendine gelmedikçe. Ve bu menzili anlamaga sa’y gerekdir. Anlaya gör. Anladıkda anlarsın!

Evvelâ, bir kaç yavru çıkdı, demişsin. Ve hâllerin tefahhus etmişsin. Gerekdir ki, yavruların üzerlerinden eksik olmayasın. Eger bir dem yavruların üzerlerinden eksik olursan yavrulara sovuk kâr edip donarlar. Zirâ hava sovukdur. Helâk olurlar. Helâke sebeb olmayasın. Ve dahi âşiyâneden taşra yol vermeyesin. Sonra yabanî olurlar. Âşiyâne dedigim hudûd-ı şerîatdir. Ve ayaklarına köstek vurmak gerekdir ki, hattâ taşra gözetmeyeler. Ve köstegi yavruya göre vurasın. Eger, büyük yavruya küçük köstek vurursan, yavrular köstegi kırar ve diledigi yerde güzer ederler, varır helâk olurlar. Ve küçük yavruya büyük köstek vurursan, yavrular tahammül eylemezler varır sakatlanırlar. Köstegi hoş vurasın.

Ve vakitsiz, ayaklarından köstegi almayasın. Eger vakti gelmeden köstegi alırsan ibtidâsını darb eder, sonra kendisi helâk olur.

Ve dahi yavruların minkârların kat’ eyleyesin. Lâkin kanatlarına dokunmayasın. Vakti geldikde kendi kendine dökülür.

Ve dahi sen kendine yol bulabildin mi? O ki, cânân ilidir.

Ve sana bir cadde yol gösterdim idi; bu yoldan sapmayıp dogru gidersin. Maksûd müyesser olur. Hemen dört yana bakmayıp gidegör. Zirâ, yol üzerinde derin kapılar vardır. Mühlikedir ve dibi oynak batakdır. Bu kuyuları sen göremezsin. Belki onlardan gâfilsin. Gâyet ihtirâz eylesin.

Ve senin eline bir asâ verdim, idi. Yolunu onun ile yoklayarak gidegör. İşbu kapıları bulursun. O kapıların kenârından bana dogru gelirsen düşmezsin.

Asâ dedigim, şer’-i mutahharadır. Ve eger düşersen elindeki zincirin ucunu pek tut ki, itikâdındır. Her ne kadar pek tutarsan ol kadar tîz çıkarsın. Ve bu mühlikeyi geçdikde koyun sûretinde kurtlara râst gelirsin. Onları zararsız koyun sanırsın. Onların başları koyundur ammâ kendileri kurtdur. Ve helâk edicilerdir. Ve derûnları zehr-i kâtildir. Olmaya ki, onlardan zehirlenesin. Zirâ, zehirleri sana tesîr eylediginden gayrı, sana baglı olanlara dahi tesîr edip baglarını kırarlar. Baglarını kırdıkda helâk olurlar. İhtirâz eyleyesin. Bunları sana te’kîdli yazdıgımdan murâd, bir ulu berzahdır. Bir vechi budur. Pes, bu zehr ile zehirlenen âdeme tiryâk, güçdür.

İmdi, bu husûsda terâzinin iplerini düz ve kefelerini pâk eyle.

Çün, o zâtda noksân bulursun, ol zamân koyun sûretinde olan kurtların sırrı zâhir olur. Zincirin ucunu onlara arz eyledikde, emîn olursun.

Ve dahi senin eline iki yüzlü bir balta verdim idi. Baltayı eline al ve iki yüzünü dahi keskin eyle. Yolda sana gerek olur demiş idim.

İmdi, bu balta ile yolun üzerinde olan çalıları kırıp yolunu çalıdan pâk edegör ki, yolda ayagını yırtıp veyâhûd ayagına takılıp seni yolda komasın. Akşam olmadan yol başına eregör.

İki yüzlü balta dedigim, terk-i kevneyndir. Ve çalılar dedigim, kerâmâtındır. Sakınıp, teessüf çekmeyesin. Yükden kurtulup pâk olmaya yüz tutarsın.

Pes, imdi, bu çalılardan halâs oldukda, ma'rifet Balkan'ına ugrarsın. O Balkan'da gûnâgûn hoş-kâmet dıraht-ı müntehâlar vardır. Bunda her rengi bir görürsün. Sakın maksûd zannetmeyesin. Maksûd degildir. O zamân testereni hâzır eyle. O nahl-i tûbâları kat' ile gidegör.

Testere dedigim, terk-i merâmdır. Sakın bu mahalde müsâmaha etmeyesin. Zîrâ, merâmı kat' eylemesi, gâyetde güçdür. Meger, yüzünü bana tutdurasın. Eger yüzünü bana tutturamaz isen, testereni kesdiremezsin. Eger ki, muavenet ile kesdirirsin. Sana inâyet olup, inâyet ile bu Balkan'ı geçersin. Eger Balkan'da kalırsan gece oldukda korkarsın. Pes, sen bu Balkan'ı bin mihnet ile geçdikde deryâ-yı müşâhedeye düşersin. Bir bî-sâhil deryâdır ki, on sekiz bin âlem bu deryâ katında dâne-i hardal kadar degildir. Bu deryâ seni gark etmek diler. Zirâ, mevc-i deryâ azîmdir. Olmaya ki, gark olasın. Eger ki gark olursan, bundan öte geçemeyip bu deryâ içre kalırsın. Zirâ bu dahi maksûd degildir. Belki, berzah-ı kübrâdır.

İmdi, bu deryâyı geçmege, deryâya mahsûs sefîneler var. Bu deryâyı geçeyim diyen, bu sefîneye erer. Ve sen bu sefîneyi buldun mu, hattâ bu deryâdan tefrîkden kurtulup inâyete erişesin. Ol sefînenin reisi bâzâr-ı aşkı kurup âşıkların hâkistere döndürendir. Bu sefînenin mellâhı aşkdır.

İmdi, benim nûr-ı dîdem, bu sana denilen kelâmlar ma'nâdır. Sakın sûret zannetmeyesin. Bunları anlamaga sa'y eyle. Bu ma'nâların ibâreti sensin. Bu bir kaç kelâmı taşra anlamayasın. Senin vücûdun âlem-i kübrâdır. Bunlar insânda mevcûddur Eger ki, bu deryâyı geçmeyip deryâda kalırsan inâyete erişemezsin Eger ki, geçer isen inâyet ve sa'âdete erişirsin. Ve çün ki bu deryâyı geçip inâyete erişesin, bir ulu makâma gelirsin. Bu makâmda her tâ'at isneyniyyetdedir, ikilik ise küfürdür.

Bundan sonra menzil-i ahadiyyete gelinir. Hâs İbrahim kimdir, o zamân bilirsin. Ve evliyâullahın kelâmını hakîkati üzere şimdi anlarsın. Badehu sıfâta gelirsin. Makâm, sıfât olur. Bu ahadiyyet ile her rengi bir görmenin sırrını ve sırr-ı şerîati şimdi bilirsin. Ve sırr-ı Muhammed (s.a.v.) sana keşf olur. Ve hakîkat-i evliyaullahı bu makâmda bilirsin. Zîrâ, Allahu Ta'âlâyı bilmekden Hazret-i Muhammed (s.a.v.)i bilmek dahi güçdür. Bunları ve hakâik-i eşyâyı ve hakîkat-i insaniyyeyi zevk ile bilip şüphe-

den ârî oldukdan sonra sıfâta gelindikde bi'z-zarûri her adâbı, yerli yerinde işlersin. Bu makâmda her eşyâya mu'în olursun. Eşyâ sana, tâlib oldukları ne vechiledir görürsün. Pes, makâm-ı ahadiyyet, bir ulu makâmdır. Ekser zamânda aktâb hazerâtı bu makâmdan kopar. Bu makâm-ı sıfâtda bir kerre Allah demek, bin yıllık ibâdetden efdaldir. Zirâ, intihâsıdır. Ammâ, hakîkat-ı insaniyyenin ibtidâsıdır.

İmdi, hakâyık-ı insâniyyede sır uludur. Lafz ve savt olmaz. Mürşidin malûmudur. Gerçi, künh-i zâtı ihâta eylemek ebediyyet ile mümkin olmayıp ihâta-i külliyeden hâli oldugu bazılarının malûmudur.

Pes, imdi, hakîkatü'l-hakâyık, eşyâ üzerine zâhirdir. Bu eşyânın zuhûru ne zuhûrdur? Ve bunların zuhûrlarında kimden kime zâhir oldular? Eger insân olmasa idi, eşyânın ma'dûm olması nedendir? Bu manâ ne manâdır? Sırrı dahi uludur. Ve e'imme-i esmâ, insânda zuhûr etdigi ve gayrıda zuhûr etmedigi nedendir? Ve eşyâda bi-sıfâtihi (Onun sıfatlarıyla) esmâsıyla kâim olup ef'âl ve esmâ eşyâda nümâyân olması nedir? Ve istihlâk-ı eşyâ fî-sıfâtihi (Onun sıfatında) ve ef'âlihi (fiillerinde) fenâ bulması nedir, sırrı dahi uludur. Ve tecelliyât-ı ef'âli ne tecellîdir? Ve zuhûr-ı tecellî ne nesnedir?

Ve bu tahrîrden murâd, sırr-ı insân-ı kâmildir.

Dört kitâbı ve bu dört içinde dördü cem' eylemeyen âdem, insân lafzının müsemmâsı olamaz. Hakîkate vâsıl olur, ammâ, dâhil olamaz. Sırrı yine uludur. Lafz ve savt olmaz.

Benim oglum,

Bu mektûb sana bir sohbetdir. Sohbet-şinâs olup hakîkatlerine vâsıl olagör!

Bunlar sana birer kapıdır. Her birinden duhûl eylegör ki, ne dürr-i bî-hemtâ bulursun ve mâlik olursun. Bu cümle tahrîrden murâd ne oldugunu fehm edegör.

"Zelike fazlu'llahi yu'tihi men yeşâu va'llahu zü'l-fazli'l-azîm." (Bu Allah'ın lutfudur. Onu diledigine verir. Allah büyük lutuf sahibidir. Cuma, 62/4)

Hâdimü'l-fukarâ İbrâhim el-Hâs. 1136"

* İbrahim Hâs, **Tasavvufî Mektuplar** (Haz. Mustafa Tatcı), Sahaflar Kitap Sarayı, İst., 2005, s. 5-10

Eski Mektup Örnekleri*

Ali Birinci Arşivinden

Hazırlayan: Yusuf Turan Günaydın

1. ŞAİR ÂKİF EFENDİ'DEN SİROZÎ YUSUF PAŞA'YA

Paşakapısı Harîkında Âkif Hasan Efendi Merhûmun Sirozî Yusuf Paşa Hazretlerine Tahrir Eyledigi

Beldemizin sinîn-i çendinden beri dûçâr-ı muhârakât kat ender kat ve şûr-efken-i taaddiyât ile yanıp yakıldıgından nâşî beldecek âyâ bu âteş-i mezâlimin intifâsı ne vechile olarak muhârakâtının nakliyle imkân-bezîr olabilir mi tedbîrinde idâre-i pergâr-ı efkâr iken "el-'Îdü bezîr ve'd-dehrü bi dahmike" kavlince bi kazâihî Cenâb-ı Hudâvend işbu mâh-ı Zilka'de-i şerîfin yigirmi yedinci sâlis gecesi saat üçe karîb Paşakapısı'nda Kethüda Dairesinde "*Nâru'llâhi'l-mu'kadetü*"[1] nidasıyla bir ateş-i serkeş zuhûr vemâ şıkk-ı Zülfikar gibi iki şakk olarak biri Konakkapısı'na ve digeri Harbiye ve matbah caniblerine mürûr ile matbah ve kilerde nigerendâz ve onda yaglı ballı geçinerek gözü kızmış müflis gibi Harbiye canibine dest-i dirâz ve erkence olmagla Kapı halkı ayakta olmak lâzimeden iken ayag-ı bî-yasag germ-ülfet-i dînin kilâb-ı lâşehôr gibi harhar uyur bulunduklarından ol âteş-i zebânkeşin hem çü hırâmân-ı zenân âheste âheste dogru harâbân ve digeri Dîvânyeri tarafına şitâbân ve Dîvanyeri'ni silip süpüren arz odasında dîvân-sâz-ı şa'şaa-endâz olup hayâl-i muhâle zehâb ile [o] taraftan içeriye kimesneyi ugratmadıklarından kendileri ise o hâl ile gafil ve itfâ'-ı nâire husûsunda câhil olduklarından her bir tarafa hükümrân-ı iştidâd ve beher etrafı derâguş ile sûzandan gayri vâki olan merâkid-i şühedâya varınca lede'z-ziyâre ervâh-ı tayyibelerine Fâtiha-hân ve meydanı hâlî buldugundan doludizgin ahûra girip iki re's kısa baglı esb-i biçareleri "*Yâ nâru kûnû berden*."[2] ayet-i kerimesini bâ-lisân-ı hâl kırâate iştigâl etmişler ise de ziyâdece ot bulunmuş oldugundan çayır çayır yanıp hâkister birle âzim-i ıstabl-ı Düldül-i Hazret-i Hayder olup kuru yanınca yaş da yanar fehvası üzere derûn-ı sarayda olan yaş agaçlar dahi sine-i âşıkan gibi sûzan ve iki tarafa şerâre-bâş olan ateş muamele-i mülâyimâne ederek tulumbacılar ne durursunuz lisân-ı hâli ile nagra-künân olmuş ise de "lâ te'sîr li'l-esbâb"[3] sırrı malûm-ı erbâb-ı elbâb olmak için su ile mahlû olan iki tulumbanın dahi yanması ru'b-âver kılıp sâkin olmagla o daire-i cesime yabca babca tamam beş saatte yanarak halkı bir kat dahi mest-i sergerdan ve her hâlde Settar olan Cenâb-ı Kirdigâr'ın eltaf-ı zahiresinden Harem caniblerinde vaki olan altmış yetmiş sandık mikdarı fişenk ve barudun birliden beri mütesellim beye ihtâriyle âhir bir mahalle tisyârı hususunda Hâfız-ı Mutlakın bir inâyet-i bâhiresi olup yoksa bir şeraresiyle güher-i hırmen-i âlem tutuşup mazmun-ı ateşi makrun üzere Kapu halkı ve dahi nece ibadullahın hemçü kebuter-i nukle-bâz-ı mülk-i a'lâda pervâz edecekleri bedîdâr olmagla halk heyretzede ve kimi nala kimi mıha ka-

karak birbirlerine bakar iken öküz boynuzu çevirip bade-zâ misl-i sihâm bilâ-taşra etrafında olan büyût ve menâzil-i fukaraya şerâre-bâş-ı şûr u şerr ile kırka karîb büyût-ı biçaregân yeksere-i hâkister hele bang-i muhkeme mukaddemâ sırasını savmış oldugundan bâ-inâyet-i Bârî hükmü ona cari olmayıp Kazasker Hamamına dahi çabuk çıkma yetiştirildiginden o sıkıntıdan temizce halâs ve âzâde olup ve karşısında ke-ennehüm bünyân-ı marsûs Donlu Selim Paşa pederlerinin cam-i şerîfi ve medrese-i münîfesi karin indirâsı âteşîn-esas iken ifşası husus-ı mukârin sıdk-ı hulûs oldugu ilân çün bir şem'i dahi suzan olmayıp ol ateş havale-i minaresi fakat cevelân ile iktifa ederek itfâ etmiştir. Beri taraftan Calkar İbrahim Efendi dükkanına köpük çalkatıp tecdidini sipariş ile Agakapısını selâmlayıp derûnunda olan odalılar çapraz selâma durarak karşıladılar ise de iltifat etmeksizin Gavvâslar Konagına dalıp bir bacakta çıkarıp ol kol Hâfızın mektebinde sufiyye-i nâdiye-i hâtem ve beri kol konak-ı müşirîleri karşısında Ata Evliyası tabir olunan mezar sahne ve Karakeskin üzengi varıp da onda bildigi zâyi-i nâriye-i halktan ketm iktiza edip ferdası saat beş kararlarında mezbûrât türbesinden tehziz-i rikâb-ı uluvv-i tâb ile her ne kadar devlethaneleri tarafına imâle-i licâm-ı iltihâm ve nice ferzane at sürüp ılgar ile ihrâkına ikdâm ederek arasında dil-üftâdegân gibi yatmaga müstaid bir harabe menzil kalmış ise de Hacı sellemehu'llâhi teâlâ bunca sâlden beri ugur-ı din ü devlette küffâr-ı bî-şümâra mânend-i kal'a-i seng-bâr gögüs verip pâyidâr olarak yanıp yakılır iken bu tarafta hanesinde dahi ihrâkı mücerred mekâbir rıza-yı Bârî ve menâfi-i eltâf-ı Cenâb-ı Kirdigârı oldugunu bu kulları bâ-sıdk u hulûs yakîn ettigimden her ne kadar zahm u ihtiyât yar gâyet esbâb-ı zahire teşebbüs ettim ise dahi derun-ı âcizaneme ser-i mû şübhe gelmeyerek fütûr getirmedigim mahall-i isti'câb erbâb-ı şuûr oldugunun meşhûr ve haysiyet idügü malûm-ı müşîrîleri olmak ma'rûz-ı bâ-sûz-ı dekdâz-ı inhâba âgâz oldugu saray-ı hargûrun inşâ ve i'mârına bakalım. Fe-iinehû hanedânın haneleri ihrâk bi'n-nâr olacak.

17 Zilkade sene 241.

Not: *Mektubun arkasına kurşun kalemle "Şâir Âkif Efendinin mensur âsâr-ı kalemiyesidir." notu düşülmüştür*.

2. MEHMED ALİ PAŞA'YA ŞAİR ÂKİF EFENDİ HATTIYLA SİROZÎ YUSUF PAŞA'DAN

Sirozî Yusuf Paşa Hazretlerinin Mısır Valisi Merhametlu Veliyyü'n-Niam Mehmed Ali Paşa Hazretlerine Tahrîr Eyledikleri bâ-Hatt-ı Âkif Efendi

Devletlû, inâyetlû, merhametlû âtıfetlû veliyyü'n-niam 'amîmü'l-atâyâ ve ekrem efendim sultanım hazretleri,

Cenâb-ı ... tûtiyâ-yı merâhim-bahşâları ba'de ez iktihâl dîde-i rikkat arz-ı hâl-i rikkat-iştimâl bende-i hâlisü't-taviyyetleridir ki mahmiye-i Selânik'te ba'zı umûr-ı kemterânem müdîri bulunan bâis-i arz-ı ubûdiyyet Mehmed Sâdık Efendi kullarının zîr-i cenâh-ı müşîrânelerinden âsude olan Bender Reşîd'de mukim şerîki Âdem Reis kul-

larıyla vâki muhâsebe-i âcizânesini rü'yet zımnında arîza resâde rakîn İshak Aga kullarını irsâl etmiş ve hesâb-ı mezkûre merkûmu vekîl kılmış olmagla muhâsebe-i mezkûre-i müstemdidânesinin kâide-i tüccâr üzere rü'yeti hususuna dair vesair münşiyet-i ezyâl-i niyâz olacagı hususât-ı kemterânesine müsaade-i merâhim ifade-i âsafânelerinin şâyân ve sezâvâr buyurulması niyazı zerîa-i îfâ-yı levâzım-rikkatim olmuştur. Bi-mennihî teâlâ muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı düstûrîleri kâffe-i müfârık-ı hâcetmendâne mebzûliyeti nümâyân olan eltâf-ı aliyye-i âciz pervânelerinin hakk-ı nâ-ehakk merkûmda dahi şitâbâniyle şiddet-i ihtiyacım derkâr olan âfitâb-ı enzâr merâhim-disârlarının ba'de ez dahi revzene-i hicrân-ı ubûdiyyetimde nâşirü'l-envâr buyurulması bâbında ve her hâlde fermân ve ihsan ve kerem ve himem devletlû, inâyetlû merhametlû âtıfetlû veliyyü'n-niam amîmü'l-atâyâ ve ekrem efendim sultanım hazretlerinindir.

3.

Müderris İbrâhim Efendiden Devletlû Selim Paşa Hazretlerine
bâ-tesvîd-i Âkif Efendi

Cenâb-ı ... merâm-revâ-yı dâverîleri. Ba'de iktihâl dîde-i rakîb ve arz-ı ahvâl-i abd-i dâî-i hâlisü't-taviyyetleridir ki; hâk-der-i iksîr berâberlerine şeref-nerd ü kıdemim iktizâsınca üzerime mesâbe-i dîn olan daavât-ı rûz-efzûnî-i ömr ü devlet ve haşmetleriyle güzârende-i ezmân ve ibrâz-ı levâzım bende-i kemîne zerîa-cûyân oldugum âvânda müceddeden bina ve ihyâ buyurdukları câm-i şerîflerinde işbu Ramazan-ı magfiret-nişânda eda-yı salât-ı terâvih etmekte iken bagteten bir ateş-i serkeş zuhûr ve top tüfenk ile derûn-ı memlekette gulgule kopup cemâat-i Müslimîn âmmeten taşra hurûc birle herkes bir tarafa hırâmân ve bu kulları dahi semt-i âcizâneme şitâbân oldugumda ol âteş-i serkeş meger derûn-ı hânemize zebânkeş olarak her semte cehâle olan şerâre-i âteşpârelerinden takarrüb-i hayyiz imkânda olmayıp maazallahi teâlâ bi'l-cümle eşyâ ihrâk bi'n-nâr ve kat'â bir şey istihlâsı mümkin olamadıgı derkâr olmagla bu kazâ-i nâgeh-zuhûr selb-i şuûr ve iktidâr ile îrâd-ı acz ve fütûr etmegin kâffe-i variyyetim bugün ta'me-i âteş-i serkeş olmasından dûçâr bi-eyyi ve hırmân ve ber- küşte-i sâmân ve evvel Allah Teâlâ, veliyyü'n-ni'met efendimizden gayri bir muîn ve zahîr ve çâre resm olmadıgı ma'lûm-ı âlemiyân olmagla lutfen vemerhameten arîza resân Ahmed Aga kullarıyla ihsân ve inâyet-i celîle ve kerem-i merhamet veliyyü'n-niamânelerine şâyân buyurulmak temennâsı ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân efendimiz hazretlerinindir.

4. BAHRİYE MEKTEBİ ÖĞRENCİLERİNDEN
Bihî
Neyyir-i irfân ve menba'-ı feyz-i bî imtinân efendimiz,

Cenâb-ı vehîbü'l-'atâ ve "*Ya'lemu's-sirra ve ahfâ*"[4]nın erbâb-ı cehd ve istihkâkı dâima mazhar-ı lutf u mükâfât eyledigine bir delîl-i celîl-i diger olarak uhde-i istibhâl-i ke-

rîmânelerine kul olanın rütbe-i refîasının inâyet ve ihsân buyuruldugu züyûr-ı fikr-i ıttılâımız oldu ve "Ni'me't-tevcîhü'l-vecîh"[5] zemzeme-i minnetdârânesi küngüre-i a'lâ-yı ulûhiyyete îsâl kılındı. Ruh [ve] cisim meslegimiz in hemîşe nefha-i himmet edilmekte ve istifâzamız yolunda bir lutf-ı fedkârî ile ileriye gidilmekte oldugundan, yemm-i kâmyâbîde olan bir mütezâyide-i ma'lûmânelerinmin hey'et-i pür fennimiz için ne derece bâis-i izdiyâd-ı mesârr olacagı vâreste-i irtiyâbdır. Karîn-i güzîn resûl-i ümem imâm-ı mükerrem muhterem Efendimiz "Men 'allemenî harfen fekad sayeranî abden"[6] buyurdukları hâlde bizim gibi bir şürzüme-i aczkârın ârâ-yı farîza-yı şükrân hususunda ne kadar kâsır kalacagımız bedîdârdır; lâkin "Müntakildir katreden deryaya idrâk-i fühûl" misdâk-ı savâbınca pek büyük hissiyâtımıza nisbetle pek küçük kalan ifâdât-ı nâçîzânemizden kulûb-ı hürmetperverimizde tahaddüs eden meserrâtın takdîr olunacagına şüphemiz olmadıgından takdîm-i tehniyetnâmeye ictisâr kılındı. Hülâsa vird-i hâlisânemiz "Allahümme yezid ihsânihî"[7] dürür. İcâbetnümûdu oldugu ayrıca arz olunur ol bâbda.

Bahriye Birinci Sınıf Şâkirdânı

Yevmü'l-Cumaertesi 27 Mayıs 1321.

Hey'et-i Felekiyye dersinde takdîm ettiler. Birincileri Mehmed Emin Efendi mifrata idi.

5. ÖĞRENCİSİNDEN ÖĞRETMENİNE

Bihî

Huzûr-ı Âlî-i Üstâdânelerine

Üstâd-ı fezâilmendim efendim hazretleri,

Bundan pek çok seneler mukaddem mektebimiz tarafından bir istifade-i kat'iyye emelinde mübayaa ve celb olunan vücûh ve harekât-ı kamer levhası Fransızca olmak haysiyetiyle bu âna gelinceye dek dershanemizi tezyînden mâadâ hiçbir veçhile temin-i istifade edemeyip bir hâl-i metrûkiyette kalmış oldugundan elân müsait vakit buldukça terakkisine sâî bulundugum bu lisana vukufiyet-i çâkerânem dolayısıyla bu hâli tecviz edemeyerek ve tevsî-i malûmat ve tenvîr-i efkâr arzusunda bulunan sevgili refiklerimin bu babda vâki olan teşvikatlarını da ayrıca nazar-ı itibâr ve itinaya alarak istifadeyi yalnız sınıfıma hasr degil belki ba'demâ gelecek sınıflara da tamîm etmek ve bu vesile-i cemile ile de daha şimdiden ibraz ve izhar-ı hidemâta alışmak fikriyle saye-i âli-i üstâdânelerinde tederrüs ve taallüm ettigim bilcümle malûmat ve efkârı bu hususta kendime büyük bir ziya-yı rehber ittihaz ederek âcizane tercümeye cür'et etmiş isem de bir menba-ı hata hükmünde olan şu sütûrun bir defada enzâr-ı mürüvvet-nişân-ı muallimânelerinden lütfen devr ü mürûr etmek üzere emr-i âlî-i mun'imânelerine imtisalen ayrıca kâgıtları üzerine yazdırıp takdime ictisâr eyledim efendim. Ol bâbda emr ü irade üstâd-ı muhteremim, makâm-ı pederim efendim hazretlerinindir. 18 Temmuz 321.

Bahriye Birinci Sene ikincisi Mehmed Ali

6. OĞULDAN BABAYA

Bihî.

Huzûr-ı Âlî-i Pederânelerine

Pederim Efendim,

İki seneden beri Sinekli'de mekteb muallimi olarak bulunuyor ve îfâ-yı vazîfe eyliyorum. Lehü'l-hamd rahatım fevkalâdedir. Geçen sene pek ziyade rahatsızlık geçirdigim gibi elyevm de rahatsızım. Siz ve kardeşlerim gözlerimde bir gonca güller gibi görünüyorsunuz. İki seneden beri bigayrihakkın beni hiç aramadınız. Gerçi on seneden beri sizleri doya doya görmedim. Fakat bu da askerlik dolayısıyla oldugundan kendime bir teselli buluyordum ki cümlenin başında idi. Bu şimdiki iftirak emin olunuz ki beni pek ziyade müteessir etti. Çünki işin içerisinde bir şey yok idi ve hep, hiçten ibaret idi. Evlâdınız olmak dolayısıyla sizleri aramaklıgım boynuma borç oldugunu biliyorum ve sizleri daima arayacagım ve bulacagım tabiîdir. Sizin saglıgınız bana kâfi. Mektuplarınız medar-ı iftiharımdır. Bunun için iki satırlık mektubunuzu dört gözle beklerim. Her ihtiyâcâtınızın teminine gücümün yettigi kadar hazırım. Şeref ve haysiyet ve namusum siz pederime merbuttur.

Duanıza muhtacım. Mektup gönderiniz, şerefim yükselir. Binaenaleyh şu mektubumun kabulü recâsıyla ellerinizi öperim muhterem pederim efendim.

20 Kânun-ı Sânî 337.

Sinekli istasyonunda Kahveci Şakir Efendi vasıtasıyla

Sinekli Mekteb-i İbtidai Muallimi

Oglunuz.

7. KIZKARDEŞE

Bihî

Huzûr-ı Âlîlerine

Sevgili muazzez hemşirelerim hanımefendi!

Hayli zamandır arîza takdiminde vâki olan kusurumu itiraf ederim. Bilirim siz de pek çok merak etmişinizdir. Çünki mektup yazmaga vakit bulamamış idi[m]. Bizim hane oldukça muntazam. Kırlara dogru pek güzel bir nezarete maliktir. Zaten siz benim daim için fikrimdesiniz ve hâtır-ı hayalimden çıkmaz muhabbetiniz. Ne çare ki seni her vakit için gözümün önlerinde görmek isterim fakat mümkün degildir. Ben[im] sizi o kadar görecegim geldi ki hemen kuş olup uçup pencerede sizleri görüp gelecegim. Amma mümkün degil. Bilmem siz de böyle misiniz? Hamd olsun cümlemiz sıhhatteyiz. Sizlerin de sıhhatte olmanızı Cenab-ı Hak'tan recâ ve temenni ederim. Şimdilik bu kadarla hitâm-pezîr olalım, ileride mufassal mektuplar yazar, takdim ederim.

Mahall-i memuriyetimize muvasalatımı müteakip mektup yazacagımı, orada iken vaad etmiş idim. İşte şimdi o vaadimi infâzen şu arîzamı yazıyorum. Râkib oldugumuz

vapur bizi tam beş günde Mersin'e îsâl etti. Ahval-i sıhhiyenizden ilk posta ile malûmat vererek bizi dilşâd buyurmanızı recâ ederim. Burada pek güzel vakit geçi[ri]yoruz. Bu sene Mersin'in havası gayet güzeldir. Biraderin beylere arz-ı ihtirâmât eylerim. Burada Mutasarrıf beylerin kerimeleri Zehra ve Melek hanımlar da arz-ı ihtirâmât edip gözlerinden öperler. Bâkî. Nevcihân nâzikânelerinin devamı temennâsıdır efendim.

21 Kanun-ı Evvel 1337

Sâdık-I hemşireniz mâ-dâme

Hüseyin Bey

Bu mektubun zarfı:

Ön Yüzünde:

İstanbul'a gidecektir.

Dersaadet.

Kadıköyünde Yogurtçu Köprüsü civarında Hasırcıbaşı Mahallesi Beyoglu Sulh Mahkemesi Hâkimi Şeref Beyefendinin hânesine.

Constantinople

(Mersin) (Bir Zarf)

Arka Yüzünde:

Mersin Gümrük memurlarından Hüseyin Beyin hanesi tarafından.

Mersin.

8. OĞULDAN BABASINA

Bihî

Huzûr-ı Ekremîye

Velinimetim pederim,

Evvelâ mahsûsen selam ve senalar edip huzûr-ı âlînizi suâl ederim. Sâniyen vâlidem hanıma ve biraderim Ahmed Efendiye ve Abdullah Efendiye ve hemşirelerim hanımlara, cümlesine mahsûs selam ederim.

Elhamdülillâhi teâlâ vücûdum berkemal üzere sıhhat ve afiyette olup ve sizlerin dahi vücudunuzun sıhhatte olmagı Cenâb-ı Hak'tan recâ ve temennî eylerim.

Salı günü saat on'da Haydarpaşa'ya vusûl bulduk.

Ve o tarafta komşumuz Mehmed Aga'ya hanesi tarafına ve mahdumları Kurt Seyyid Efendiye ve Seyyid Ömer Efendilerin cümlesine ayrı ayrı selâm ederim. Ve yine Kadri Efendiye dahi mahsûs selâm ederim. Ve İmam Hacı Habîb Efendiye ve hanesi tarafına mahsûs selâm ederim. Ve yine Şeyh Efendiye, velhâsıl-ı kelâm ileri gelen ihtiyarların cemî cümlesine mahsûs selâm ederim. Ve Hakkak Hacı Mehmed Nuri Efendiye dahi mahsûs selâm ederim. Bu taraftan yengem hanım ve mahdumları Yusuf ve Ali Rıza Efendilerin cümlesi mahsûs selâm ederler.

Ve yine enişte m Ömer Usta ve teyzem Âsiye Hanım ve kerimeleri Fevziye Hanım ve Ayşe Hanım cümlesi selâm ederler. Ve yine Azize Abla ve mahdumları efendiler ve kerimesi Sıddîka Hanım ve damadı efendi mahsûs selâm ederler. Ve Sıddîka Ablanın bir kerimesi dünyaya gelmiş ismi *Fâtıma Hayrünnisâ* ve eski kerimesinin ismi *Ayşe Hayrünnisa*'dır. Ve yine Halam Zeyneb Hanım ve mahdumu Kenan Efendi ve kerimeleri Şefika ve Emine Hanımlar ve damadları efendiler cümlesi selâm dereler velhâsıl-ı kelâm bu taraftan cümlesi selâm ederler.

İstid'âyı yazdık, Cumartesi günü verecegim inşâallah. Bâkî duâ.

3 Mayıs sene 220.

Mahdumunuz

Not: mektubun arkasına Arapça bir ezan duası yazılmıştır.

9. BİR RİCAYA CEVAP MEKTUBU

Şeyh İbrahim Efendizâde Şeyh Mehmed Efendiye

Reşâdetlû efendim hazretleri,

Geçende aldıgım şikka-i aliyye-i reşâdetlerinde sipariş buyurulan risale-i hattiye Darıcıoglu Hüseyin Efendi ile gönderilecektir. Biraderiniz Âkif Efendiye her hafta mektup yazıyorum, cevap alamıyorum. Alay Kitabeti hakkında deverân eden muamele üzerine Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Nizam Dairesince min daireye alınmıştı. Bundan böyle açıktan emir ve zabttan nasbı bâ-irâde-i seniyye taht-ı memnûiyyete alındıgından vesîka kumandanlıgının ismini ise bendenizi açıktan Alay Kitabeti için arz eylediginden şimdilik uyamıyacagı ve fakat evvel be-evvel açılacak mahalle yerleştirilmek ve alay kâtibi tensîb edilmek üzere yoklamalarda evvelâ kapıdan şerh verdirilerek ve kemâ fi's-sâbık Üçüncü Ordu Nizamiye Beşinci Alayın Üçüncü Taburunda îkâ edilerek cevâb verilmesi dâire-i mezkûreden karar verilmiştir. Tabur-ı mezkûr ise henüz teşkil edilemeyip Doksan Beş Senesi Kur'a Nezaretinin vürûduna ta'lîk olunmuştur. Elyevm tahkik komisyonundayım. Vâlidecigimin ellerini öper hayır duâlarını niyaz eylerim. Şeyh Mustafa ve Sâbit ve Saîd Efendilere ve Hacı Hasan'ın kerimelerine ve teyzelerime ve Şeyh Mahmûd Efendiye ve sair komşu ve akrabalara alâ merâtibihî arz-ı hulûs eylerim. Ol babda irâde efendimindir.

7 Kânûn-ı Sânî sene 94.

---

[1] Hümeze Suresi: 6 "Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir."
[2] Enbiya Suresi: 69. "Ey ateş, serin ol.."
[3] "Sebeplerin bir etkisi yoktur."
[4] Tâ-hâ Suresi: 7: "O, gizliyi de açıgı da bilir."
[5] "Ne güzel tevcihtir." anlamında bir söz.
[6] "Bana bir harf ögretenin kölesi olurum."
[7] "Ey Allah'ım onun ihsanını artır." (Dua cümlesi).

Said Nursi'den Bir Mektup

Aziz, sıddık kardeşlerim,

Hâkim kendisi müddeî olsa, elbette "Kimden kime şekva edeyim, ben dahi şaştım" benim gibi bîçarelere dedirtir. Evet şimdiki vaziyetim hapisten çok ziyade sıkıntılıdır. Bir günü, bir ay haps-i münferid kadar beni sıkıyor. Bu gurbet ve ihtiyarlık ve hastalık ve yoksulluk ve za'fiyetle, kışın şiddeti içinde herşeyden men'edildim. Bir çocukla bir hastalıklı adamdan başka kimse ile görüşmem. Zâten ben, tam bir haps-i münferidde yirmi seneden beri azab çekiyorum. Bu halden fazla bana tecrid ve tarassudlarıyla sıkıntı vermek ise, "gayretullah"a dokunup, bir belaya vesile olmasından korkulur. Mahkemede dedigim gibi, nasılki dört defa dehşetli zelzeleler, bize zulmen taarruzun aynı zamanında gelmesi gibi pek çok vukuat var. Hattâ tahmin ederim ki; benim hukukumu muhafaza ve beni himaye etmek için çok güvendigim Afyon Adliyesi, Denizli Mahkemesi'ndeki Risale-i Nur hakkında müracaatıma bilakis ehemmiyet vermedi, beni me'yus etti, adliyenin yangınına bir vesile oldu ihtimali var.

Ben derim ki: Benim hakkımda vicdanlı ve insaniyetli olan bu kazanın hükûmeti, zabıta ve adliyesiyle beraber beni tam himaye etmek, en ehemmiyetli bir vazifesidir. Çünki yirmi senelik bütün eserlerimi ve mektublarımı, üç adliye ve merkez-i hükûmet dokuz ay tedkikten sonra beraetimize ve tahliyemize karar verdi. Fakat ecnebi menfaati hesabına ve bu millet ve bu vatanın pek büyük zararına çalışan bir gizli komite, bizim beraetimizi bozmak için, her tarafta habbeyi kubbe yaparak bir kısım memurları aleyhime evhamlandırdılar. Bir maksadları; benim sabrım tükensin, artık yeter dedirtsinler. Zâten onların şimdi benden kızdıklarının bir sebebi; sükûtumdur, dünyaya karışmamaktır. Âdeta ne için karışmıyorsun, tâ karışsın maksadımız yerine gelsin diyorlar. Aleyhime hükûmetin bir kısım memurlarını evhamlandırmakta istimal ettikleri bir-iki desiselerini beyan ediyorum.

Derler: "Said'in nüfuzu var. Eserleri hem tesirli, hem kesretlidir. Ona temas eden, ona dost olur. Öyle ise, onu her şeyden tecrid etmek ve ihanet etmekle ve ehemmiyet vermemekle ve herkesi ondan kaçırmakla ve dostlarını ürkütmekle nüfuzunu kırmak lâzımdır" diye hükûmeti şaşırtır, beni de dehşetli sıkıntılara sokarlar.

Ben de derim: Ey bu millet ve vatanı seven kardeşler! Evet o münafıkların dedikleri gibi, nüfuz var. Fakat benim degil, belki Risale-i Nur'undur. Ve o kırılmaz, ona iliştikçe kuvvetleşir. Ve millet ve vatan aleyhinde hiçbir vakit istimal edilmemiş ve edilmez ve edilemez. İki adliye, on sene fasıla ile şiddetli ve hiddetli yirmi senelik evrakımı tedkikat neticesinde, bir hakikî sebeb cezamıza bulmaması, bu davaya cerhedilmez bir şahiddir.

Evet eserler tesirlidir. Fakat millet ve vatanın tam menfaatine ve hiçbir zarar do-

kundurmadan yüzbin adama kuvvetli iman-ı tahkikî dersi vermekle, saadet ve hayatı ebediyelerine tam hizmette tesirlidir. Denizli hapishanesinde, kısmen agır ceza ile mahkûm yüzler adam, yalnız Meyve Risalesi'yle gayet uslu ve mütedeyyin suretine girmeleri; hattâ iki-üç adamı öldürenler, onun dersiyle daha tahta bitini de öldürmekten çekinmeleri ve o hapishane müdürünün ikrarıyla, hapishanenin bir terbiye medresesi hükmünü alması, bu müddeaya reddedilmez bir seneddir, bir hüccettir.

Evet beni herşeyden tecrid etmek, işkenceli bir azab ve katmerli bir zulümdür ve bu millete gadirli bir hıyanettir. Çünki otuz-kırk sene hayatımı bu millet içinde geçirdigim halde, temasımdan hiç zarar görmedigine ve bu dindar millet çok muhtaç oldugu kuvve-i maneviye ve teselli ve kuvvet-i imaniye menfaatini gördügüne kat'î bir delili; bu kadar aleyhimde olan şiddetli propagandalara bakmayarak, her tarafta Risale-i Nur'a fevkalâde teveccüh ve ragbet göstermeleri.. -hattâ itiraf ederim- yüz derece haddimden ziyade lâyık olmadıgım büyük iltifat etmesidir.

Ben işittim ki; benim iaşeme ve istirahatime buradaki hükûmet müracaat etmiş, kabul cevabı gelmiş. Ben bunların insaniyetine teşekkürle beraber, derim: En ziyade muhtaç oldugum ve hayatımda en esaslı düstur olan hürriyetimdir. Asılsız evham yüzünden, emsalsiz bir tarzda hürriyetimin kayıdlar ve istibdadlar altına alınması, beni hayattan cidden usandırıyor. Degil hapis ve zindanı, belki kabri bu hale tercih ederim. Fakat hizmet-i imaniyede ziyade meşakkat ise ziyade sevaba sebeb olması bana sabır ve tahammül verir. Madem bu insaniyetli zâtlar benim hakkımda zulmü istemiyorlar, en evvel benim meşru' dairedeki hürriyetime dokundurmasınlar. Ben ekmeksiz yaşarım, hürriyetsiz yaşayamam. Evet ondokuz sene bu gurbette yalnız ikiyüz banknot ile, şiddetli bir iktisad ve kuvvetli bir riyazet içinde kendini idare ederek, hürriyetini ve izzet-i ilmiyesini muhafaza için kimseye izhar-ı hacet etmeyen ve minnet altına girmeyen ve sadaka ve zekat ve maaş ve hediyeleri kabul etmeyen bir adam, elbette iaşeden ziyade adalet içinde hürriyete muhtaçtır.

Evet emsalsiz bir tazyik altındayım. Bir-iki cüz'î nümunesini beyan ediyorum:

Birisi: Mahkemece, Risale-i Nur'un ilmî bir müdafaanamesi ve Ankara'nın yedi makamatına ve Reis-i Cumhur'a müdafaatımla beraber gönderilen ve neticede Ankara Ehl-i Vukufunun takdiriyle beraetimize bir sebeb olan ve hapis arkadaşlarımın bana bir yâdigâr ve hatıra olmak üzere güzel yazılarıyla birkaç nüshası yazılan ve elimde bulunan ve Denizli zabıtası görüp ilişmeyen ve Afyon polishanesinde bir gece ve buranın zabıtasında da açık olarak bir gece kalan Meyve Risalesi ile Müdafaaname'yi, hergün endişeler içinde, bunları da elimden almasınlar diye saklıyordum. Belki beni taharri edecekler telaşı ile, bu gurbette tanımadıgım adamlara, bunları sakla diyemedigimden çok üzülüyordum.

İkincisi: Denizli Mahkemesi hiç ilişmedigi ve Eskişehir Mahkemesi yalnız bir tek kelimesine ilişip, birtek harfle cevabını alan İhtiyarlar Risalesi'ni, İstanbul'lu bir adam, burada bir adamdan alıp İstanbul'a götürmüş. Her nasılsa aleyhimdeki bir din-

sizin eline geçmiş. Habbeyi on kubbe yaparak vilayet zabıtasını şaşırtıp, "Kiminle görüşüyor, yanına kimler gidiyor?" diye beni sıkmaga başladılar. Her ne ise.. bunlar gibi çok acı nümuneler var. Fakat en manasızı budur ki; beni konuşturmamak için, hizmetimde bir çocukla bir hastalıklı adamdan başka herkesi ürkütüp, benden kaçırtmalarıdır. Ben de derim:

On adamın benden çekinmeleri yerine; onbinler, belki yüzbinler Müslüman, Risale-i Nur'un dersine hiçbir manie ehemmiyet vermeyerek devam ediyorlar. Hem bu memlekette, hem hariç âlem-i İslâm'da çok kuvvetli hakikatları ve çok kıymetli faideleri için tam bir revaç ile intişar eden Risale-i Nur'un binler nüshalarından herbiri, benim yerimde benden mükemmel konuşuyor. Benim susmamla, onlar susmaz ve susturulmazlar.

Hem madem mahkemece isbat edilmiş ki; yirmi seneden beri siyasetle alâkamı kestigim ve hiçbir emare aksine zuhur etmedigi halde, elbette benimle görüşenden tevehhüm pek manasızdır.

El-Baki Hüvel-Baki

Said Nursi

Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi'nin Dört Hanımına Yazdığı Mektup

Aktaran: Gündüz Akıncı

İzzetli, hürmetli, hakikatli, adamlıklı, şefkatli, hatırlı, gönüllü, asıllı, usullu, akıllı, iz'anlı, hünerli, ma'rifetli, üslûplu, yakışıklı, güzel huylu, tatlı dilli, uzun boylu, ince belli, kıl ayıpsız hatunum, helâlim (eşim) Firdevs Hatun huzuruna,

Derun-i dilden (gönül içinden) ve can u gönülden selâmlar ve dualar edip ol mubarek nazik hatırın sual ederiz, Hûda'nın birligine emanet veririz. Benim nazlı yar-ı gam-güsarım (dert ortagım), benim şenligim, şöhretim, benim sevdigim, keyfim, benim canım Firdevs'im! Neylersin nişlersin, ne keyftesin, ne fikirdesin, ne hâldesin, ne demdesin (durumdasın)? Benim güzelim, garip gönlünü ne ile eglersin? Okur musun, nakış mı işlersin, oynar mısın, güler misin? Benim gönlüm senin hayalinle eglenir, sen nicesin? Keşke sizi getirsem, bu vilâyetleri seyrettirsem, zira sensiz canım rahat olamıyor. Benim güzel keyfim, senden ayrılmak ne çetin ahvalmiş bilmezdim. Hak Teâlâ gönül hoşluguyle bir dahi dünya gözüyle görüşmek müyesser eylesin âmin... Firdevs, Firdevs, o saçların seveyim, Firdevs, Firdevs, o başın seveyim, o kaşın seveyim, o gözün seveyim, o yüzün seveyim, ayıpsız canın seveyim, sakın benden küsmeyesin ki gönlüm sıkılmasın. Kusurlarımı afvet, ahiret hakkını helâl eyle. Bu uçkuru bana yadigâr mı verdin, yoksa bununla beni bagladın mı? Zira yadigâra ne hacet hiç hatırımdan çıkmadın, gözüm önünde dursun. Böylece apayan gönlümdesin. Allah'a emanet olasın. Bin tabaka kâgıt yazsam seninle sözlerim tükenmez. Hele yavaş, inşallahu Teâlâ, ramazan geceleri sabahlara degin sana çok çok gördügüm, işittigim hikâyeler söylerim. Her gördügüm, işittigim pak şeyleri ve esvapları size lâyık görürüm; eger fırsatım olursa alırım, yoksa siz sag olunuz; birer hamaylı getiririm. Şimdilik mektubum boş olmasın için pâk büründcük gömlek göndermişim, ma'zur olsun. Sizin hevesinize çermigi (kaplıcayı) yaptırırım; inşallah tamam olanda sizinle bir gece anda çimeriz. Gönlünüz her ne meyve isterse şehirden getirtesiniz, meyvesiz kalmayasınız, haftada iki kere çaylara, bahçelere çıkasınız, hapsolmayasınız, rahat olasınız. Allah'ın birligine emanet olasınız. Ömrün uzun olsun, âmin ya Mu'in (Ey Tanrım).

* * *

Ve izzetli, hürmetli, muhabbetli, hatırlı, gönüllü, asıllı, usullu, akıllı, sabırlı, güzel huylu, tatlı dilli, hanım yapılı, güleç yüzlü, alçak gönüllü dervişim, ehlim (karım) helâlim Fatma Hanım huzuruna,

Derun-i dilden ve can u gönülden selâmlar ve dualar edip mübarek hatırın sual ve Hüda'nın birligine emanet veririz. Benim yar-ı gârım (can dostum) benim gam-güsarım, benim aklım, fikrim, benim canım, hanım, neylersin, nişlersin, ne fikirdesin, ne hâldesin, ne demdesin? Benim yükümü çeken, benim hatırımı sayan, benim ate-

şime yanan... Selâmet kurtuldun mu? Allah emeklerin zayi etmesin, ben isterdim ki senin bu hizmetinde bulunayım; ama takdir böyle imiş. Şimdi bir selâmet haberin müjdesini bekliyorum... İstanbul'un suyu ve havası bana hoş geldi; öyle ki gayet şişman kişi oldum. Benim canım helâlim, mektubumuz boş olmasın için şimdilik sana bir İstanbul gömlegi yolladım, ma'zur olsun. Sonra ben gelende görelim ne müyesser olur? Hak Teâlâ'nın yanında aziz olasınız. Ben senden çok razıyım, Rabbin de senden razı olsun. Cümlemizi firdevs-i âlâya götürsün, melek huylu, âlemin nuru hanım. Allah'ın birligine emanet olasınız, âmin ya Mu'in.

* * *

Ve izzetli, muhabbetli, hakikatli, şefkatli, gayretli, edepli, helâlim Belkis Hatun'a,

Selâmlar edip mübarek hâl ve hatırın sual edip Hüda'ya emanet veririz. Benim ıyâz-ı hassım (içten dostum), benim pâk, arı tavırlı yosmam, benim derdimi, belâmı çeken emektarım. Keyfin nice, neylersin, ne hâldesin, ne demdesin? Bacılarınla hoş tatlı mısın? Hatırım için cümleye izzet, hizmet eder misin? Gülsün Hatun'un (kızları) keyfince gider misin? Sana gene cefa eder mi? Benim yarim, benim Allahlık ehlim, gurbet elde seni unutmam. Sen benim gene evvelki ıyâz-ı hassımsın. Hiç gönlüne bir gam ve elem getirme, keyfini aç. Allahu Teâlâ mu'inin olsun; sag selâmet seni bana bagışlasın. Bir dahi dünya gözüyle görüşmek müyesser eylesin, âmin. İnşallahu Teâlâ ramazandan evvel gelende sizlere birer armagan getiririm; ama, şimdilik bir İstanbul gömlegi gönderilmiştir; Gülsün'e de bir cici mest yollanmıştır. Hemen Allahu Teâlâ cümlenize can saglıgı ve gönül hoşlugu ihsan eylesin, âmin.

* * *

Ve izzetli, hürmetli, muhabbetli, hakikatli, hatırlı, gönüllü, hizmetli, sabırlı, ma'rifetli, akıllı, gayretli, şefkatli, güzel yüzlü, şiirin sözlü, melek huylu, çelebi kollu, nazik elli, ince belli, şirin yıldızlı, has odalıgım, oglum annesi, gönlüm canânesi, inci danesi, hatunum ve hanım küçük kadın Züleyha Hanım huzuruna,

Candan selâmlar ve gönülden dualar edip ol mülâyim hatırın kat kat sual ederiz; Allah'ın birligine emanet veririz. Benim küçük kadınım, benim âşık paşam, benim gözüm, benim sırdaşım, benim dervişim, benim emektarım, ne keyftesin, ne hâldesin, ne demdesin, neylersin, nişlersin, iyi misin, gönlüne hoşluk versin. Tanrı seni bana bagışlasın; bir dahi dünya gözüyle görüşmek müyesser eylesin, âmin. Aceb cihanda senin gibi var mıdır? Zilhem, Zilhem, o tatlı canın seveyim, o tatlı bakışların seveyim; hiç fikrimden gitmezsin, böylece ayan gönlümde dursun. Benim nazik âşkım, senin için yollarda ve İstanbul'da besteler yazıyorum ve ögreniyorum ki inşallah gelende seninle ses sese verelim de türlü türlü besteler, güzel güzel kitaplar okuyalım, Allahu Teâlâ'ya âşık olalım, safalar edelim.

Bir küçük kadın gördüm, hemen sana benzettim, selâm sabah ettim, sesi dahi sana benzerdi; senin hatırın için sokak ortasında ana yarenlik edip ahvalini sordum. Bir ihtiyar kocası varmış zindanda, ana ekmek götürürmüş. On kuruş borcunu vererek anı halâs edip sevabını sana bagışladım. Allahu Teâlâ senden razı olsun, zira ben sen-

den yer gök dolusu razıyım. Allah Şeyh Osman'ı (ogulları) bize bagışlasın, âmin ve cümle küçük kadınlar sana kurban olsun ve büyük kadınlar bacılarına kurban olsunlar. Benim hakkımda siz bana dünyalar degersiniz. Hak Teâlâ dördünüzü bana dünyada bagışlasın ve ahirette firdevs-i âlâda dahi sizi bana versin, âmin ya Erhamürrahimîn (ey esirgeyenlerin en esirgeyeni), dahi ben kimsenin fikrinde ve hayalinde degilim. Bu mahibbetnâmem boş gelmesin için her birinize birer büründük gömlek irsal olundu, şimdilik ma'zur olsun. İnşallah yakında va'demiz tamamında aga efendimizden destur alırız ve gelip sizinle çermikte çimeriz; zira, bu çermigi sizin hevesinizle yaptırdım. İnşallah elime akça girerse camuş çermigide sizin için bir küçük kümbet yaparız. Siz gidende ol küçük çermigi yasag edersiz. Tenha safayla çimer çıkar, pâk olursuz. Sizinle ol kadar çok sözlerim vardır ki bir ay yazsam tükenmez...

* Aylık Ansiklopedi, 2. seri, 1. sayı, s. 11)

Münif Paşa`dan Hasırcıoglu`na

Sadeleştiren: Ömer Asım Aksoy

Gönül İstanbul yönüne akıyor, ama dogdugu yerden ayrılmak onu üzüyor. İki yöne de içten, güçlü bir çekilme var. Bunun etkisinden kurtulma olanagı yok. Tanrım ne güç durum ! "vücudum, saman çöpü gibi iki kehribar arasına düştü." İşte benim durumum bu, iç sıkıntım bundan. Hangisi yeglenebilir? Sagduyu böyle bir şeyi kabul eder mi? Her ikisinin de hakkı, akar su gibi damarlarımda dolaşıyor. İkisi de bir çok çekci degerlerle dolu, pek güzel yerler. Birisi beni büyüten dadıdır; birisi olgunlaştırıp yükselten ortamdır. Birisi Arabistan'ın gelinidir; birisi bütün dünyanın imrendigi şehirdir. Birisi bilim ve erdem ocagıdır, birisi orun ve ululuk yatagıdır. Ne birisi çoktan beri hizmetini bıraktıgım için beni sevip okşama çevresinden iter; ne öteki kucagında büyütüp yetişmiş degilim diye beni öz evladından aşagı görür. Dogrusu ikisininki de tam anlamıyla yigitlik ve cömertliktir. Bu duygularla, tasa içinde düşe kalka giderken gerçegi örten bulutlar dagıldı; şaşırtıcı karanlık açıldı. Gerçegin ulu yolu ve mutlulugun büyük kapısı göründü. Bilgilenme ışıgını yakarak dikkatle baktım gördüm ki her ikisi de can ve bedene safa veren bir tek yurt imiş ve bu özellik Osmanlı ülkesinin her parçasında varmış. Bu durum bakmasını bilenlere gizli degilmiş. Çok şükür yurt sevgisinin gerçek anlamını ve birligin sırrını iyice ögrendim; artık gönül pusulası yalnız Antep'i, ya da İstanbul'u degil bütün İmparatorlugu gösteriyor.

Tanrım, beni bu temiz topraktan uzaklaştırma. Uzaklaşsam da güler yüzünü üzerimden ayırma. Gönlümün şişesini sevgi içkisiyle doldurdun; başımın kasesini de onun topragıyla doldur. İki cihanda beni aziz et. Tanrım, aziz yurdu, yurdun Aziz'i koruyuculugunda bayındır kıl. Düşmanlarını batır. Sevgisi yolunda vücudum toprak olsun. Topragıyla umut arayan gözüm parlasın. Bu duaları dilden düşürmeyerek, kabul edilecegi umudu ile sevinerek ve Antep, İstanbul baglarından kurtularak, yolculugumu niyet ettigim yönde sürdürdüm.

Münif Paşa

Bir Çanakkale Şehidinin Son Mektubu*

Valideciğim,

Dört asker doğurmakla övünen şanlı Türk annesi!

Nasihat-amiz mektubunu, Divrin Ovası gibi güzel, yeşillik bir ovacığın ortasından geçen derenin kenarındaki armut ağacının gölgesinde otururken aldım. Tabiatın yeşillikleri içinde mest olmuş ruhumu bir kat daha takviye etti. Okudum, okudukça büyük büyük dersler aldım. Tekrar okudum. Şöyle güzel ve mukaddes bir vazifenin içinde bulunduğumdan sevindim. Gözlerimi açtım, uzaklara doğru baktım. Yeşil yeşil ekinlerin rüzgâra mukavemet edemeyerek eğilmesi, bana, annemden gelen mektubu selamlıyor gibi geldi. Hepsi benden tarafa doğru eğilip kalkıyordu ve beni, annemden mektup geldi diyerek tebrik ediyorlardı.

Gözlerimi biraz saga çevirdim güzel bir yamacın eteklerindeki muhteşem çam ağaçları kendilerine mahsus bir sedâ ile beni tebşir ediyorlardı. Bakışlarımı sola çevirdim cıgıl cıgıl akan dere, bana validemden gelen mektuptan dolayı gülüyor, oynuyor, köpürüyordu... Başımı kaldırdım, gölgesinde istirahat ettiğim ağacın yapraklarına baktım. Hepsi benim sevincime iştirak ettiğini, yaprakları rakslarla anlatmak istiyordu. Diğer bir dalına baktım, güzel bir bülbül, tatlı sadasıyla beni tebşir ediyor ve hissiyatıma iştirak ettiğini ince gagalarını açarak göstermek istiyordu.

İşte geçen bu dakikalar ânında, hizmet erim:

— Efendim, çayınız, buyurunuz, içiniz, dedi.

— Pekâla, dedim. Aldım baktım, sütlü çay...

— Mustafa bu sütü nereden aldım? dedim.

— Efendim, şu derenin kenarında yayıla yayıla giden sürü yok mu?

— Evet, dedim. Evet ne kadar güzel.

— İşte onun çobanından 10 paraya aldım.

Valideciğim, 10 paraya yüz dirhem süt, hem de su katılmamış. Koyundan şimdi sağılmış, aldım ve iştim.

Fakat bu sırada düşünüyorum. Ben validemin sayesinde, onun gönderdiği parayla süt içeyim de annem içmesin, olur mu? Şevket neden içmiyor? dedim.

Fakat yukarıdaki bülbül bağırıyordu: "Validen kaderine küssün, ne yapalım. O da erkek olsaydı, bu çiçeklerden koklayacak, bu sütten içecek, bu ekinlerin secdelerini görecek ve derenin aheste akışını tetkik edecek ve çıkardığı sesleri duyacak idi."

Şevket merak etmesin, o görür, belki de daha güzellerini görür.

Fakat valideciğim, sen yine müteessir olma. Ben seni, evet seni mutlaka buralara getirecegim. Ve şu tabii manzarayı göstereceğim. Şevket, Hilmi de senin sayende görecektir.

O güzel çayırın koyu yeşil bir tarafında, çamaşır yıkayan askerlerim saf saf dizilmişler. Gayet güzel sesli biri ezan okuyordu.

Ey Allah'ım, bu ovada onun sesi ne kadar güzeldi. Bülbül bile sustu, ekinler bile hareketten kesildi, dere bile sesini çıkarmıyordu. Herkes, her şey, bütün mevcudat onu, o mukaddes sesi dinliyordu. Ezan bitti. O dereden ben de bir abdest aldım. Cemaat ile namaz kıldık. O güzel yeşil çayırların üzerine diz çöktüm.

Bütün dünyanın dagdaga ve debdebelerini unuttum. Ellerimi kaldırdım, gözümü yukarı diktim, agzımı açtım ve dedim:

— Ey Allah'ım! Ey şu öten kuşun, şu gezen ve meleyen koyunun, şu sece eden yeşil ekin ve otların, şu heybetli dagların hâlıkı! Sen bütün bunları bizlere verdin. Yine bizlerde bırak. Çünkü böyle güzel yerler, Seni takdis eden ve Seni ulu tanıyan bizlere mahsustur.

"Ey benim Rabbim! Şu kahraman askerlerin bütün dilekleri; ism-i celâlini İngilizlere ve Fransızlara tanıtmaktır. Sen bu şerefli dilegi ihsan eyle ve huzurunda titreyerek, böyle güzel ve sakin bir yerde Sana dua eden biz askerlerin süngülerini keskin eyle. Düşmanlarını zaten kahrettin ya, bütün bütün mahveyle." diyerek bir dua ettim ve kalktım. Artık benim kadar mesut, benim kadar mesrur bir kimse tasavvur edilemezdi.

Valideciğim, oglun Halit de benim gibi güzel yerlerdedir.

Dünyanın en güzel yerleri burası imiş. Yalnız bu memleketlerde dügün olmuyor. İnşallah düşman asker çıkarır da, bizi de götürürler, bir dügün yaparız, olmaz mı?

Kadir'e mektup yazdım.

Valideciğim, evdeki senet vesaireyi kimselere katiyen vermeyin ve sorarlarsa biz bilmiyoruz deyin.

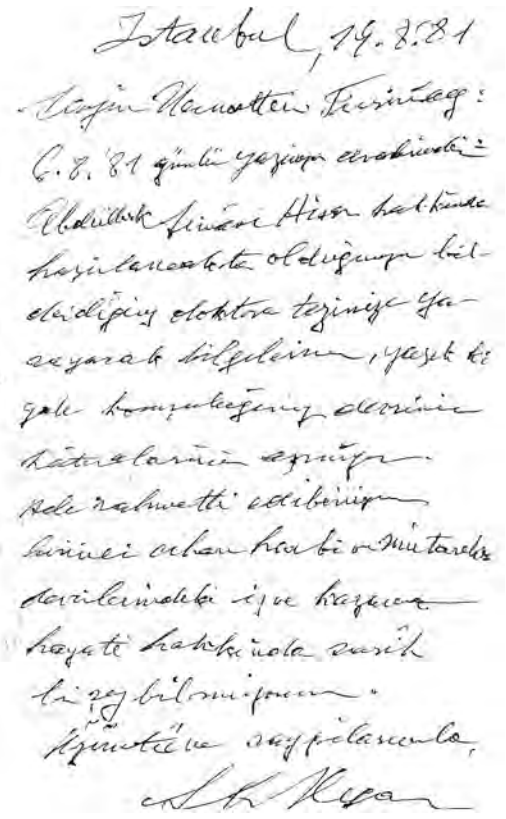
Çantayı al, sandıga koy. Ben sana vaktiyle anlatmış idim, bu dünya böyledir.

Fakat sen merak etme. O parayı vermese, adliyedeki adam vermezdi. Hani nasıl aldık. Yalnız zaman ister.

Valideciğim, çamaşır falan istemem, paralarım duruyor, Allah razı olsun.

Oglun Hasan Ethem
4 Nisan 1331 (17 Nisan 1915)

* Mektubu Yazan İhtiyat Zabiti (Yedek Subay) Namzedi Ethem, İstanbul Hukuk Fakültesi son sınıfına devam ederken aynı zamanda Beyazıt Numune Mektebi'nde ögretmendi (1912). Gönüllü olarak katıldıgı Çanakkale Savaşı'nda bu mektubu yazdıktan sonra şehitlik mertebesine yükseldi.

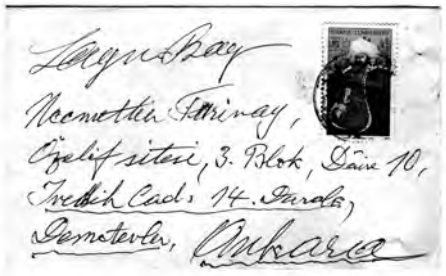

İstanbul, 19.8.81

Sayın Necmettin Erbakan:

6.8.81 günlü yazınızı cevaplarken Abdülhak Şinasi Hisar hakkında kişisel anılarımızı, bildiğimiz doktora tezimiz yazarak bilgilerimizi, yaşadığımız gelenekleri, dönemin hâtıralarını öğrenip Sayın Necmettin Erbakan'ın kişisel arkadaşlık ve mütalaalarındaki iç ve kişisel hayatı hakkında sanırım bir şey bilmiyoruz.

Öğrenmek ve saygılarımızla,

Sayın Bay
Necmettin Erbakan,
Öğelik sitesi, 3. Blok, Daire 10,
Tevfik Cad. 14. Sokak,
Demetevler, Ankara

S. Nigar - Cihangir 11/3
İstanbul

Şair Nigar Han›m'›n o€lu Salih Keramet Nigar

Abdülhak Şinasi Hisar'dan Mehmet Kaplan'a*

Şimdi, aradan zaman, bir hayli zaman geçti. İlk önce bir gazetede tefrika edilmiş bir hikâyem, kitap olarak çıkmıştı. Bu hikâyenin başlıca iki mevzûu, yahut iki gayesi vardı.

Bu hikâyede, ben diye konuşan romancı, gençliginde, babasının mektep arkadaşı olarak tanıştıgı, senelerle görüştügü, sonra ihtiyarladıgını gördügü bir adamın hayatını, hâtırâlarını, hülyâlarını ve bu arada, İstanbul'un tatlı hayatını anlatır. Bu romancı eger Balzac yahut Dostoyevski mektebinden biri olsaydı, bu kahramanını ya iradeli, mantıklı, hesaplı bir adam; yahut aksine, gayri mantıkî, iradesiz, tesadüfler ve tezadlar içinde kalan vuzûhsuz bir insan talihine istinat ettirecekti. Fakat hikâyenin kahramanı bu iki insan nümûnesinden ne biri ne de digeri görünmek temennisinde degildir. Romancı, bir adamın, kendisince makûl hislerini, fikirlerini, aruzlarını, hülyalarını ve hikâyesini nakleder. Etrafında bulunan, kendisiyle temas eden diger insanların da onun hakkında duyduklarını, düşündüklerini ve söylediklerini tespit eder. İşte, bu da, hikâyenin ikinci mevzûudur.

Bir insan, hayatının talihini yaşarken, etrafındakiler, onu muttasıl kendi anlayışlarına göre tefsir eder, ve kendi kanâatlerine göre de, muttasıl tahrif ederler. Romancının "babam" diye bahsettigi Fahim Beyin mektep arkadaşı, diger arkadaşları, reji odacısı, Fahim Beyin haremi Saffet hanım, misafir Huriye hanım, romancının annesi, enistesi, halası, diger hanımlar, Fahim Beyin idarehanesinin kapıcısı, iş âlemindeki tanışıkları, onu deli telâkki eden akrabası, hülâsa, onunla temas eden bütün bu insanlar, hepsi de, onu az çok başka görür, hakkında ayrı ayrı hükümler verir, ve bu kanaatlerini de, zamanla degiştirirler. Dahası var: Romancının kendisi de kahramanı hakkındaki fikirlerini degiştirir. Bunun içindir ki nasıl nisbî ve mütehavvil bir âlem içinde kalındıgını düşünerek o, ölünce, kendisine hitap ile: "Nasılsınız? Sizin hakkınızda kanaatiniz neydi? Bari kendiniz hakkında sâlim bir kanaate varmış mıydınız?" gibi sualler sorar.

Zavallı Fahim Bey; mezarında dünya haberlerini duyabilseydi ölümünün de, hayatında oldugu gibi, kargaşalık içinde devam ettigini ögrenecekti. Kitap basılıp bâzı münekkidlerin kıymetli medhiyelerini okuyunca, bunlardan memnûn olmam lâzım gelirken, garip bir ruh haletine ve hayal sukutuna ugramıştım. Hikâyeyi medheden bu münekkidlerin bâzıları, bu ikinci mevzûunu hiç kaale almamışlardı. Acaba bâzı fikirlerimi hiç anlatamamış da, bu mevzûu hiç yazamamış mıydım? Nasıl olmuştu da bunu bahis mevzû etmediler? diye bir tereddüde düşmüştüm.

Romancı yalnız tanıdıgı degil, hattâ yarattıgını bildigi, o kadar tafsilâtla hikâye ettigi, teferruatla anlattıgı kahramanı hakkında, en hafif bir nokta hatası duyunca, en zayıf bir zaman rengi degişmiş görünce müteessir olur. En ince tashihlerle yanlışlıgı izah etmek ihtiyacını duyar. Nasıl oluyor da bu izahata ragmen hafif bir hata olabiliyor, onu yanlış anlamış biraz tahrif edilmiş, hafifçe degiştirilmiş bulunca, aykırı bir cepheden, uzaklaşıldıgını görünce ne yapacagını şaşırıyor ve yeni bir mahkeme ka-

rarını bekler gibi duraklıyor. Onun için şimdi sizin yazdıklarınızı memnûniyetle okuyarak bir inşirâh buldum.

Bir de, Fahim Beyin rüyası meselesi vardı. Bazı münekkidler: "Bir insanın rüya görmesi ehemmiyetli bir mesele midir ki..." diye tariz etmişlerdi. Halbuki hikâyede yazılan şey bir insanın gördügü rüyanın ehemmiyeti oldugu iddiası degildir. Unutmamalıdır ki 1900'den henüz çok uzaklaşmamış bir zaman içinde, bir İstanbul mahallesinde, bir insanın gördügü rüyaya kısmen, haremi daha memnun olsun da, daha ümitli kalsın diye izâm ederek yaptıgı tefsir, mahallesindekilerin buna gösterdikleri alâka hikâyede tabiatiyle yer alacaktı. Romancı, şahsen bir rüyaya ehemmiyet verilmesini istemiyor, hikâyenin cereyanını anlatıyordu. Eski tarihlerimizin nice sahifelerinde rüya tefsir ve tabirleri vardır. Fahim Beyin etrafındakiler rüyalarla ve bunun tabirleriyle alâkalı idiler. Romancı zaman ve muhit içinde buna verilen ehemmiyeti belirtmek istiyor. Eger görülen rüyadan sonra, kahramanının hayatında bu rüyanın bir tesiri bulundugunu hikâye etseydi, işte o zaman rüyaya lüzumundan fazla bir ehemmiyet verilmiş sayılabilecek ve bu da tenkid edilebilecekti. Halbuki sizin kaydetmiş oldugunuz gibi, rüyanın gerçekleştigi iddiası yoktur. Hikâyede rüyanın hiçbir tesiri ve hayatta da bir hakikati olmuyor. Fahim Beyin rüyası bir hülyâ gibi kalıyor. Dünyada gördükleri rüyalar sonradan tahakkuk etmiş insanlar, rüyaları çıkan adamlar da vardır. Fakat bütün bunlar bu hikâye hududu ve çerçevesi dışında kalmıştır. Birçok insanın dikkatleri kendileri için birer hakikat oldugu gibi, psikologlar rüyaları vücut ve ruhların kâinatı içinde yakalanmış şehitler gibi tetkik etmektedirler. Romancının eniştesi rüyaların tâbirinden bahsediyor. Fakat romancı bu tâbirlere inanmıyor. Hülâsa o zaman da bir İstanbul mahallesinden duyulan böyle bir rüya hikâyesini anlatmak mevzû içinde idi. Bazı fikirler, hisler ve hâtıralar böyle hikâyeler etrafında billûrlaşmış gibidir. Bu hikâyeleri söylerken onun mahsulleri gibi duyulan şeylerin de, hâtıralarınızın akışına göre, bin dereden su getirir gibi, bahsetmege mecbur olunuyor ki bu da gayet tabiîdir.

Şimdi, edebiyatın aslı telâkki edilen bazı fikirlerden ve ananelerden o kadar uzaklaşmış oluyoruz ki bunları yadırgıyor gibiyiz. Onların yerlerinde olup kuru iddialar duyulunca insanın ruhu soguyor. Sizin tasvip için kâfi gördügünüz sebepler bazılarına göre, bilâkis, birer muhaheze ve tezyif sebepleri sayılıyor.

Sanatta tenkidin her zaman büyük bir kıymeti oldugu muhakkaktır. Edebî tenkide, şimdi, her zamandan daha ziyade muhtaç görünüyoruz. Bir edebiyat tenkidi duyulmaga, okunmaga başlanınca onun edebiyat için ne lüzumlu, ne faydalı oldugu daha iyi anlaşılıyor. Edebiyatın anlaşılması, duyulması edebî eserin de bir mükâfatı oluyor. Dil meselesindeki tasvibiniz ise insanın rikkatine dokunuyor. Bütün bu sebeplerden dolayıdır ki memnuniyetlerimi söylemek isterken size teşekkürlerimi de yazmak ihtiyacını duydum.

---

* Abdülhak Şinasi Hisar İstanbul, Ekim 1955, c. II, nr. 10, s. 8-9

Ercüment Ekrem Talu'dan Bogaziçi Mehtapları Dolayısıyle Abdülhak Şinasi Hisar'a Açık Mektup*

Sayın ve sevgili dostum;

Uzun yıllardan beri aşinası olmakla şerefli bir haz duydugum sanatkâr ruhunuzun tâ o vakittir sezdigim fakat —dogrusu bu ya— iyice tanımadıgım yepyeni bir kıymetini hayran gözlerimin önünde belirten "Fahim Bey ve Biz" den sonra, şimdi de, okurlarınız için, başka bir sürpriz teşkil eden "Bogaziçi Mehtapları" hakkındaki yazılarınızı Varlıkta dikkatle takip ediyorum.

Fikir âlemimizde, edebiyat tarihimizin menşeinden beri eşi, emsali görülmedik akisler doguran "Fahim Bey ve Biz" in üzerimdeki tesirlerini matbuat sutunlarında efkârı umumiyeye arz ve izah etmege hazırlanırken, benim ve muvaffakiyetle başardıklarını görünce bu hususta kendi aczimi idrâk ederek susmayı tercih etmiştim.

Öyleya? Her biri edebiyatımızın belli başlı birer üstadı bulunan o imza sahiplerinden fazla, şâheser vasfına gerçekten lâyık eseriniz hakkında ne söyleyebilirdim ki orijinal olsun?

Tekrar tekrar okudugum "Fahim Bey ve Biz" in el'an bugün sihri üzerimdedir. Ve bu sihirden birazcık kurtulabilirsem, ancak o vakit, eserin edebî hüviyet ve kıymetini degil, fakat ruhuma, varlıgıma munis gelen hususiyeti hakkında belki ben de düşündüklerimi yazarım.

Aziz dostum,

İkimiz de aynı devirde yetişmiş, aynı çagın çocuklarıyız. İkimiz de çocuklugumuz aynı dekor, aynı muhit içerisinde, hemen helen aynı duygularla geçti. Cennetmekân pederinizle, babamın dost olduklarını, buluşmaktan ve —o zaman derdli bir zaman oldugu için— buluştukça ahvâli âleme dair hasbihal etmekten karşılıklı zevk duyduklarını hatırlarım.

Siz de, ben de aynı irfan ocagında, mektebi sultanîde okuduk. Aynı hocalardan: Tevfik Fikret, Mallim Naci, Baban zade Naim, Müftü oglu Ahmet Hikmet, Hattat İzzet, jimnastikçi Fâik ve saire... den feyzaldık. Gönüllerimiz ihtimal ki aynı hayallerin peşinde aynı heyecanı duydu.

Siz, ismini kendinize soyadı edindiginiz Hisarda, ben "Tefekkür" le "Nijad Ekrem" in teyit ettigi İstinyede, ilâhî Bogaz içinde, bugün, icazkâr kaleminizin muvaffakiyetle canlandırdıgı o, bizim için bir daha gerçi gelmiyecek, mehtaplı gecelerinde, çocuklugumuzun ve ilk gençligimizin heyecan kabiliyetini ilk defa ölçmek bahtiyarlıgına erdik.

Bundan dolayıdır ki Varlıkta intişar eden yazılarınızı öbür okurlarınızınkinden pek farklı, pek ayrı bir alâka ve bir hazla okumaktayım.

Mecmuanın geçen 1 şubat tarihli sayısına kadar —itiraf ediyorum— sadece

bende uyandırdığı yığınla hâtıralardan ötürü harzıcan ile takip eyledigim bu birbirinden nefis yazıların mevzuubahs nüshadaki kısmı üzerimde, tasavvur edemiyeceginiz bir tesir yaptı; ve beni size şu satırlarla hitap etmege sevketti:

Muhterem Abdülhak Şinasi!

Beş asra yakındır yedi tasarrufumuzda bulundugu halde şiiriyetini lâyikiyle anlayıp terennüm edemedigimiz Bogaziçinin o beş asır içinde ilk tam ve hakikî müterrennimi siz oldunuz. Size gelinceye kadar, ilâhî kıyılarında, binlerce ve binlerce beşerî varlıgın hayata göz açtıkları o cennet parçasına karşı şükran borcunu ödeyen ilk hayırlı evlât da yine sizsiniz.

Bir Virgilius kudretiyle tasvir ettiginiz ve gönlünüzdeki hasret ve hicranını bir Lamartine hassasiyetiyle belirttiginiz o eski Bogaziçi mehtaplarında "Saz ve hânende seslerinin degişmeleri" ne dair olan yazınız, "Fahim Bey ve Biz" in, size karşı içimde kat kat artırmış oldugu hayranlıgı apogéesine çıkardı.

Canlandırmak istediginiz devri yaşamamış olanlar bu pek samimî ifademi belki anlayamaz, mübalâgaya, herhangi bir dostane cemilekârlıga hamlederler. Eminim ki siz, bizzat, böyle bir suitevile kapılmıyacaksınız. Çünkü duyarak ve duygularınızı içinize sindirerek yazmış bulundugunuz, envoléesinden besbelli olan o enfes satırların kıymetini azımsamak mevzuun da ulviyet ve kutsiyetini inkâra yeltenmek olur.

Sanat kudreti nedir? Yazıda olsun, resimde, heykelde olsun, fikri, mevzuu, okuyan veya seyredenin gözü önünde sırasına göre olanca ahüviyeti, inceligi, ulviyeti, hakikati, şiiri ve felsefesiyle tecessüm ettirebilmek degil mi?

İşte ben "Saz sesleri" ni tahlil eden satırlarınızdan her birini agır agır, —yudum yudum diyecegim, onları o kadar bir iksire benzettim— okudukça, tâ Kalender önünden Kanlıca körfezine kadar akislerini yayan ebedî ve muhteşem bir mehtap âleminin can okşayıcı, ruh yükseltici anlarını yaşadım.

Tasvir ve teşbihlerinizi gönlüme pek yakın buldugum için tamamiyle benimsiyerek açıldıgım âlemi lâhutta bir bir rastladıgım o eski devrin Bogaziçi ve mehtap âşıklarının ifadelerini, daha evvelki makalenizde isimlerini saymış oldugunuz Hacı Arif Beyden Rahmi Beye kadar gelmiş geçmiş Türk musiki üstatlarını şât ve cümlesini size karşı minnettar gördüm.

Evet, azizim; siz o sesleri en iyi duymuş ve en iyi anlamış olansınız; buna inanınız! Ben ki o devrin iştiyakı ile vakit vakit yanarım, o duyduklarınızı ben de duydum. Anladıklarınızı ben de sizin gibi anladım, fakat sizin gibi ifade etmek kudretinden yazık ki mahrum bulunuyorum.

Evet, sevgili ve sanatkâr üstat; tıpkı dediginiz gibi: "Saz sesleri bazan insanı okşayışlardan örülmüş bir ag gibi sarar, ve seslerden örülmüş bir salıncak gibi sallardı..."

"Bazan saz sesleri, kokuları kalplerimizi çarptıran bahar çiçekleri gibi parıldar. Acılarımızın tesellisi olan eller gibi kırık gönlümüzü sarardı."

"Saz sesleri bazan bütün boylariyle yanarak gönlümüzün içinde, kimsesiz mâbetlerde yalnız eriyen mumlar gibi sönerdi."

Baştan başa bu âhenk ile, bu hakikî şiir hüviyeti ile devam eden bir iklilin hangi

içeçegini seçip hangisini kenarda bırakayım?

"Saz sesleri bazan..."

Hayır, aziz dostum! İzin verin de artık başka örnek almayım. O yazınızı ben, heyeti mecmuasiyle kendi gönlümün içine aldım. Onu orada çocuklugumla, gençligimle, en mesut günlerimin hâtırasiyle yan yana, iç içe saklıyacagım.

Uzun ve bulutsuz bir dostluk mazisinin yüzü suyu hürmetine, bir Bogaziçi çocugunun bu cüretkârane hareketini mazur görürsünüz ümidindeyim. İcazkâr kaleminizin aynı kıymette daha birçok eserler vermesini dilerim muhterem dost ve üstadım!

* Varlık, 15 şubat 1942, C. XII, nr. 207, s. 354-355

Yakup Kadri Karaosmanoglu'ndan Mustafa Baydar'a

Azizim Baydar,

21 Mayıs tarihli mektubunuzda benden 28 Marttaki konuşmama dair bazı açıklamalarda bulunmamı istiyorsunuz.

24/V/1970

Azizim Baydar,

21 Mayıs tarihli mektubunuzda 28 Marttaki konuşmama dair bazı açıklamalarda bulunmamı istiyorsunuz.

I— Atatürk Nur Baba romanımın kahramanını görmek merakında idi. Çünki bunun gerçekte mevcut bir Bektaşi Şeyhi oldugunu kendisine söylemişlerdi. Çankaya'da oturan Dr Ragıb adında bir Bektaşi de onu şahsen tanıdıgını söylemiş ve bulup Atatürk'e takdim etmek görevini üstüne almıştı. Türk Dil Kurumu'nda belirttigim gibi bu Kısıklı Dergâhının Şeyhi Ali Baba'ydı. Bahis konusu romanımın etrafında yapılan polemiklerde hep bu adamın ismi geçmiştir. Sebebi şu: Çünki ben yarı Tasavvuf'a düşkünlügüm, yarı Bektaşi sırrı denilen şeye karşı merakım sâikasıyle Tarikat'a girmek kararımı bu dergâhta gerçekleştirmiştim. Yani Ali Baba'dan "Nasib" almıştım. Fakat ilk günden itibaren Ali Baba başta olmak üzere orada herkes ve her şey beni bir hayal kırıklıgıyla etkilendirmekten öteye geçememiştir. Ali Baba, Tasavvuf'la hiç alakası olmayan hattâ okuyup yazması kıt bir adamdı. Kalıbının, çehresinin bazı niteliklerinden başka benim Nur Baba'ya benzer tarafım yoktur. (Kadınlara düşkünlügünden ve kadınların ona kapılmalarından başka.) Nitekim, Atatürk onda Nur Baba'yı bulmak için hayli yoklama ve denemelerde bulunmuş, (meselâ romanda güzel sesli olarak tanıttıgım için) "Şarkı söyle, nefes oku" demiş, karşılıgını alamamış ve beni yanına çagırıp onun işitemeyecegi bir sesle "Yakup Kadri, bu senin anlattıgın Baba'ya hiç benzemiyor" diye adeta yakınır gibi olmuştu. İşte ben de bunun üzerinedir ki "Paşam, demiştim, bu Nur Baba'nın ham maddesidir."

II- Rıza Nur'u ben şahsen tanımışımdır. İçkiye dedi-koduya düşkün ve kendini dev, başkalarını şeytan aynasında görür, ruh hastası bir zavallı adamdı. Bahse degmez sanırım.

III- "Atatürk" adlı eserimde zamanın siyasi şartlarına göre, benim muvafakatımla, bazı (retuşlar) yapılmıştı. Buna tam mânasıyla sansür denilemez. İnsan konuşurken bazı kelimeleri yerinde kullanamıyor.

Bilvesile size saglık ve başarılar dilerim.

Y. K. Karaosmanoglu

KAYNAKLAR

"Karaosmanoglu, "Nur Baba", Rıza Nur ve "Atatürk" üzerine Açıklamalar Yapıyor", M. Sanat, 20 Aralık '74, s. 111, s. 30 (Mustafa Baydar'a gönderdigi mektup)

Ziya Şakir (Soko)'dan Fahrettin Erdoga'a*

Çevrimyazı: Yusuf Turan Günaydın

ZIYA SAKIR

İstanbul, 24 Eylül 1953

Pek aziz ve muhterem Fahreddin Beyefendi;

Zâtıâlinizi gıyaben çok iyi tanırım. Onun için, emniyet âmiri Ahmed Bey ile göndermiş oldugunuz mektubu aldıgım zaman, çok memnun kaldım.

Aramızdaki kan karâbeti o kadar saglamdır ki, bizleri hiçbir vakit temiz milliyet duygularından mahrum edemez. Hayatımda en çok müftehir oldugum bir şey varsa o da milliyetim; pak ve saf neslimdir.

Bana önümüzdeki seçimde namzedligimi koymamı tavsiye buyuruyorsunuz. Ben bunu, geçen seçimde çok arzu ettim. Lâkin, bazı garazkârların igrenç ifsâdâtı karşısında derhal vazgeçtim. Buna mukabil, bir milyon nüfusa malik olan koca İstanbul şehir halkı tarafından mahallî meclise âza seçildim. Mamafih, kıymetli tavsiyenizi bir emir telâkki ederek, Demokrat Parti tarafından, namzedligimi ilân ettirecegim.

Hayatta yegâne gayem babamın memleketine hizmet etmektir. İstanbul'daki işlerimizde muvaffakiyet gösterdikçe, bu hizmetlerin Divrigi'ye sarf edilmemiş olmasından çok müteessirim. Zavallı Divrigi, âdeta inhilâle mahkûm bir hâldedir. Bu gidişle beş on sene sonra, o tarihî belde, tamamiyle sükût edecektir. Hemen Cenâb-ı Hak bir sebebini halketsin de böyle bir felâket zuhur etmesin.

Zâtıâlinize son eserlerimden *Hazret-i Ali ve Ögütleri* ismindeki kitabımdan bir nüsha takdim ediyorum. Bu vesile ile de hürmetle ellerinizden öper; ve eger memleketime nâfi olacagıma kanaatiniz varsa; kıymetli yardımlarınızı beklerim pek muhterem begim efendim.

* Musa Karakaş Arşivinden

Ceyhun Atıf Kansu'dan Nuri Pakdil'e*

7. 7. 1976, Ankara

Sayın Nuri Pakdil

'Edebiyat' dergisinin her sayısını gönderirsiniz. Bu deger vermeye teşekkür borçluyum. En azından derginizi okumaya lâyık görüyorsunuz. Beni. Derginizi okumamı istiyorsunuz. Üstelik derginizin sagladıgı düşüncelerle de hep birlik degilim. Ama hoşgörüyle dolusunuz. Ben de bir toplumda düşünce yaşamımın ancak hoşgörüyle gerçekleşebilecegine inananlardanım. Diyebilirim ki uygarlık hoşgörünün yaşamla özdeşleşmesinden başka bir şey degildir. Derginizdeki Türkçe'nin yeniligini, tazeligini de hep sevinçle karşıladım. Ayrıca güzel şiirler de okudum yapraklarında. Bir de İslâm dünya görüşüne çagdaş insanın açısıyla yaklaşmak istiyorsunuz ki, bu da, benim ilgimi, saygımı çekiyor.

Dostça diyebilecegim bir dille benimle söyleşmişsiniz. Beni karşınıza alarak, yıllarca önce yazdıgım bir yazıdaki bir tümceye deginmişsiniz: "Gelenekler ölü hayatın ta kendisidir." Bu tümce, "Avrupa Uygarlıgı ve Gelenekler" adlı Varlık'ta çıkan bir yazımdan alınmış. O sıralar Anadolu'da hekimdim, halkımın birtakım gelenekler yüzünden, saglık bakımından ne dertlere düştügünü görmüştüm. Yazının tümünü birlikte okumalıydık. İlk bakışta tümcem sert bir kesinlik taşıyor. Bugün ne dedigimi sorarsanız, sertligi ve kesinligi yumuşatıp denemeye bırakarak, gene de gelenekle birçok şeyleri çözümleyecegimizi söylerdim. Bakın, Türkçe sözlük gelenegi nasıl tanımlıyor: "Kuşaktan kuşaga geçerek toplulugun üyeleri arasında ortak ve özel bir ruh ve dolayısıyla saglam bir bag kuran hertürlü alışkı." Bu tanımda gelenege karşı çıkmamı gerekteren bir sözcük var: Alışkı, iyi olumlu alışkanlıkların yararına birşey demiyorum. Ama insan birtakım şeyleri alışmış ve sadece gelenek diye onları koruyor ve yeni, ileri şeylere kendini kapalı tutuyorsa, hiç bir yeniligi gelenek adına toplumun kapısından içeri bırakmıyorsa, gelenekle hoşgörüye dayanan degişimin tarihi olan uygarlıgı nasıl birleştirebiliriz? Bakın, birikim kavramını gelenek kavramına yeglerim ben. Birikimi taşıyıcı bir öge olarak gelenek bir uygarlık görevi alabilir.

Sizde deginmişsiniz: 'Çünkü insan, tarihsel birikimdir, ilk insandan son insana degin birşeyler eklenecektir birbirine: gelenekler saglıyor bu eklentiyi."

Katılırım bu sözlerinize, Türk –Müslüman gizemciliginin en anlamlı kurumlarından biri olan Ahilik "toplulugun üyeleri arasında saglam bir bag kurmuştu." Toplum böyle bir gelenekle evet, saglamlık kazanmıştı. Emek, kardeşlik, dayanışma, gönül egitimi ve çalışmanın Tanrısal bölüşümü yüzyıllarca Ahilikle sürüp gitmiştir. Ne var ki, bugün böyle bir gelenegi diriltebilir miyiz? Çok istersek de –ki, benim için en güzel Türk–Müslüman kurumlarından biridir. Anadolu Ahiligi– bu gelenege dönebilir

miyiz? Günümüz şoför, kamyon, fırın, ayakkabıcı, onarıcı esnafını düşünün bir. Onlar, tarihsel degişimle, başka alışkanlıklarla gelenekten kopmamışlar mıdır? Ama, Ahilik gelenegini tarihin içinde bırakmak başka şey, bu gelenekten tarihimize kalan birikimi incelemek, bugüne aşılamak başka şey. Kurum eskimiş olabilir, ama tarihimizin bu birikiminden günümüze, emek kardeşligini, çalışan insandaki Tanrısal degeri taşımaz mıyım? Taşırım. Taşımam da gerekli. Burada anlaşacagımı sanıyorum, yeni, güzel, adil, insancı, bir toplum kuracaksak, ancak, toplumumuzdaki birikimi çagımızın dogrultusuyla birleştirerek (birleştirerek degil) kurabiliriz. Hiçbir zaman, yurdumun, halkımın köklerine dayanmayan bir ögretiden, akımdan, dünya görüşünden yana olmadım. Ama çagdaş akımların da yurdumun, halkımın birikimindeki yerlerini aramaya çalıştım. Bu konuyu uzatarak vaktinizi almak istemem. Ne var ki hoşgörü adına şunu söylemeye hazırım: İlla benim söyledigim şeyler dogru degildir. Temel dogru, bir sürü çekilerle, deneylerle onama ve yadsımalarla kazanılır. Güzel olan dogruya duydugumuz özlemin kapısını açık bırakmaktır.

İnsana saygıyla, hoşgörüyle dolu yazınız için teşekkür ederim. Saygılarımı –ve geleneklerin belki hiç eksilmeyeni: sevgilerimi– sunarım.

---

* Edebiyat, V. Dönem, Agustos 1976, s. 19, s1. 6. 7. 1977, Ankara

Sayın Nuri Pakdil;

"Edebiyat" dergisinin temmuz 1977 sayısındaki Emin Ziyaioglu'nun "Deginmeler" yazısında, benim Cumhuriyet'teki konuşmamın bir bölümü eleştiriliyor. Çagdaş kurtuluş savaşları ile köylülügün ilişkisini, kendi ulusal kurtuluş savaşımızın bir gerçegiyle baglamak istemiştim. Oktay Akbal'a verdigim yanıtta.

Bu degini üzerinde hoşgörülü, sıcak, dostça bir tartışma yazısı yazmak isterdim. Bugünlerde, kayınvalidemin agır hastalıgı gibi ailesel sıkıntılarım var. Ancak kimi güncel yazılarımı yazıyorum. Derdim yanıt yetiştirmek degildir, bir konu üzerinde karşılıklı konuşmaktır. "Büyük yanılma" diye adlandırılan sal ve yaklaşımımın gerçekliligini vermektir. Bu uzun mektubu ve yanıtı şu günlerdeki bunlu vakitlerimde yazamadıgım için bu mektubu yazıyorum.

Derginizi dikkatle, diyebilirim ki sevgiyle okuyorum. Bir ögretide saglam, çagdaş ve içtenlikli olmanız sevgi ve saygı uyandırıyor bende. Karşı çıkarken de insanca ilişkilerin özündeki saygıya baglı kalıyorsunuz. Bu sagtöre baglılıgı gönendiriyor beni. Uzun mektubumu ileriye, gönlümün açıldıgı, bunluktan kurtuldugu günlere bırakıyorum.

Sevgilerim saygılarım ve selamlarımla.

---

* Edebiyat, V. Dönem, Agustos 1977, s. 38+31, s. 8

Nazım Hikmet'den Orhan Kemal'e*

7 Ekim 949 Bursa Hapishane

Râşid evlâdım,

Mektubunu aldım. Bundan önce de gönderdigin hikâye kitabını ve dergileri almıştım. O hikâyeler dergisinin başka bir sayısı daha elime geçmişti. Sana sevinilecek iki şey söyliyeyim mi? Bazı teknik kusurlarına ragmen o kitaplardaki hikâyelerin hemen hemen hepsi güzeldi, vaadediciydi. Bugünkü hikâyeciligimiz ana hattında gayet dogru bir yol tutmuş. Bu bir. İkincisine gelince, içlerinde en güzeli, en kusursuzu, hele bir tanesi küçük bir şaheser, senin hikâyelerdi. Ellerin ve gönlün nur olsun Raşid. Begendigin fotografa gelince, iki üç yıl önce çekilmiş bir resimdi. Nerden ve nasıl ellerine geçmiş bilmiyorum. Zaten yalnız fotograf degil bana söylediklerin bir çogu için de aynı şaşkınlık içindeyim. şaşkınlık ve öfke. Her ne hal ise. Sabır ve tahammül gerek. Çıkmak bahsine gelince hiç ummuyorum. Buna da her ne hal ise.

Torunlarımı, gelinimi ve seni hasretle kucaklar beni mektupsuz bırakmamanı reca ederim canım kardeşim.

İmza: Nazım

Görüldü 27-10-949 Md.
imza

* Kemal Sülker koleksiyonundan

Kemal Tahir'den İlhan Başgöz'e

İstanbul, 9 Agustos 1968

Sayın İlhan BAŞGÖZ,

Hatırnaz mektubunuza çok sevindim, Karşılıgında geciktigim için özür dilerim. (Bir dinlenme köyünde on beş gün kaldık). Devlet Ana için yazdıklarınız bana yeni güçler, çalışma heyecanı, güven verdi. Sagolun.

Romanın etkileri sürüp gidiyor. Aslında temel meselelere dokunanlar çok az. Gerisi ya sonuna kadar ölçüsüz begeniyor, ya da, sonuna kadar en kıyıcı biçimde yeriyor. Yerenler, kendilerini, bugünkü ters anlayışla batılaşmacı oldukları için, hiçbir gayret harcamadan İLERİ sayan garip çete... Bunlar, romanın çeşitli zümreler üstündeki müsbet ilgisinden haklı olarak pirelendiler. Şimdiye kadar sürdürdükleri sahte batı kültürcüklerinin, aslında fikir dolandırıcılıklarının sonunun geldigini sezdiler. Bütün bilgilerinin, şimdiye kadar insanları öncelikle de kendilerini aldatan temelsiz durumun artık sökmeyecegini, herşeyi yeni baştan ve yerlilik açısından ölçüp biçmek gerektigini farkettiler. Oysa, şimdiye kadar uyguladıkları batılaşma biçimi onları –Benim deyimimle- Batı devşirmeliginin sefil rahatlıgına alıştırmıştı. Her yeni durumda, batıdaki kalıpları oldugu gibi –hatta oldugu gibi degil, yarım yırtık- alıp sahte bilgiçligi, ukalalıgı rahatça sürdürecekler, delikanlılardan güçleri yettikçe birkaçını şaşırtıp geçineceklerdi. (Bunların çogunlugu da esefle söylemeli kendilerini sosyalist filan da sayıyordu. Bu da fikir dolandırıcılıgının kötülüklerini birkaç kat arttırıyordu. Yerlileşmek, yani batı kültürünü yerli gerçeklerimize dogru aşmak bunlar için öldürücü bir çabalamaydı. Göze alamadılar. Alabilmeleri umudu da artık yok. Şimdiden sonra, yalanda, yanlışda, kandırmacada debelenecekler. Bunları savunabilmek için ne kadar parlak söz bulurlarsa o kadar daha beter, daha acıklı batacaklar. Silinip gidecekler. Küçük akılla küçük idrâklerini gerçegin üstünde sanmanın, gerçekleri fantezilerine benzetebileceklerini sanmanın olagan cezasıdır bu...

Begenenlerin çogunlugu da bir başka açıdan yanıldı. Devlet Ana'yı bir çeşit milli onur kuranı sayıp bitirdikten sonra üç kez öperek alınlarına götüren saçlı sakallı adamlar, yaşlı başlı hanımlar göründü. Bu destan uslubuyla İstanbul'un fethini, Çaldıran zaferini okumak isteyenler var. Bu durum karşısında kitabı tamamlamak için bu suluzepken etkinin de geçmesini beklemek gerekiyor. Ben Devlet Ana'yı BATI ÇIKMAZI adlı bir romanla tamamlamayı düşünmüştüm. Destan etkisi basılmadan okurların çogunluguyla anlaşmak galiba mümkün olmayacak... Bu günkü ruh hâlleri içinde imparatorlugun hangi koşullar altında yıkıldıgını bunlara anlatmak hemen hemen imkânsız... (Devlet Ana 1290 yılının iki ayını kapsamıştı. BATI ÇIKMAZI

1807-1897 arası 90 yılın serüveni olacak... Kabakçı Mustafa'yı imparatorlugu yıkılmaktan kurtaramak için ortaya çıkaranların umutsuz çabalamasını, ondan daha umutlu olmayan Genç Osmanlılar fiyaskosunu, sagırlar diyalogu hâlinde süren Abdülhamit-Genç Türkler boguşmasını yadırgayacaklardır. Resmi (yani baştan aşagı uydurma) tarihle taban tabana zıtlaşan bazı "garip" görüşleri uzun süre kabullenmek istemeyecekler. Okurlarımın –galiba ezici çogunlugunun- hayal kırıklıgını mümkün mertebe azaltabilmek için araya uzunca bir zaman parçası koymaktan başka bir çıkar yol aklıma gelmiyor.

Bir yandan tükenen romanların ikinci baskılarına çalışıyorum. Öte yandan yeni isteklere karşılık vermek için dosyaları evirip çeviriyorum. Önümde hemen hemen yazılmaya hazır birkaç roman var. Dam Agası (Yeni adıyla KÜÇÜK HÜKÜMET) Büyük Mal, Gülen Azap Yokuşu, Grev Nöbetçisi... Bakalım hangisi, içinde yaşadıgımız dönemin sosyal psikolojisi için daha uygun çıkacak... Öne geçecek...

Devlet Ana dışardan da epey ilgi gördü. Romanın konusunu degil, meselelerini ve roman yönünü açıklayan 30 sayfalık bir sinopsis hazırladılar, İngilizcesini, Fransızcasını bazı editörlere teklif edecekler çevirmek isteyenler. İşte şimdilik hâller böyle İlhan Başgöz...

Sizler nasılsınız? Neler hazırlıyorsunuz. Sayın Boratav'la, üzülerek açıklıyayım aramız hiç iyi degil. Çalıştıgı konular yerli oldugu hâlde, hazret bir türlü devşirmelikten kurtulup yerlileşemedi. Köroglu üstündeki korkunç yanılgısının bu sebeple hiç mi hiç farkında degil. Acıklı çok... Düpedüz rezillik. "Bu kadar bilgisizlik Alah'tan olmaz yaman tahsil ister" lafına nerdeyse inanacagım. Sıhhatlar, mutluluklar, üstün başarılar kardeşim. Mektup beklerim. Hanımefendiye saygılar çocuklara sevgiler.

Kemal Tahir

Orhan Kemal'in Kemal Sürker'e Mektubu

Adana, 10.1.944

Kardeşim Sülker;

Muazzam bir zarf halinde gelen mektubunu Nâzım'ın zaif, incecik zarfıyla yan yana masamın üstünde buldum. Bugün pazardı. Ben alelusul işten dönüyordum. Saat öglenin yarımı. Nâzım'ın mektubu pek entipüften oldugu için ilk önce sana cevap verecegim:

Senin mektup ve hikâye bir tarafa. Daha mühim bir istismar hadisesini konuşalım.

Malum, ben çırçır atölyesi gece kâtibiyim. Geceyarısı soguk, yagmur, fırtına, uyumak ihtiyacı, gıdasızlık falan filan karmakarışık bir halita halinde "işe" gider, ögleye biçimi bozulmuş pantalonum, esasen pek biçimli ve sıhhatli görünmeyen suratım büsbütün kuruyarak ve dilek iskarpinlerimle çamurlu sular alarak eve gelirim. Her günümün 12 saatini "fabrikatör" efendilere satarım.

Bugün de her zamanki gibi işe gittim ve işten döndüm. Çırçır amelesine –Bunlar tam 185 kişidir– ücret bordrosu yaptım. Yarın para dagıtacagım. Yalnız, bizim, pek kafadan, pek Allahçı, pek sureti haktan geçinen bir Yakup efendimiz var. Bu zat farkında olmayarak bana bir sır ifşa etti. Bu hafta için bizim atölye 54.000 kilo pamuk çırçırlamış, yani 54.000 kilo pamugu tohumundan ayırmış. Beher kilosu 14 kuruştan çırçırladıgına göre 14 X 54.000 = 7.560 lira. Bu 7.560 liranın 2.000 lirası çırçırın 185 amelesine bazı nisbetler dahilinde taksim ediliyor, kalıyor 5.560 lira. Bunun 560 lirası –gitmez ya– mesarifi muharrike ücret memuruna –ki ben, Yakup Efendi, iki çırçır ustası, sekiz çırçır bagcısı ve iki ırgad başı– da yok, ne kaldı 5.000 lira. Bu beş bin lira 185 –bizi de ilave et 200 kişinin yarattıgı fazla kıymet– bir ayda dört hafta var, dört kere beş bin 20.000 lira.

İşten dönüyorum: fırtına... Yerler çamur içinde. Sarı, zavallı bir kış güneşi insanı ısıtmak degil, üşütüyor. Yolum istasyonun içinden geçtigi için, zahire, alat ve edevat yüklü belki birbiri peşi sıra 300 vagonun altından sıyrılıp yoluma devam ettim. Köşelerden birinde bir fukara kadın:

—Kardeş, dedi; Allah rızası için...

Yukarıdaki fazla kıymet keyfiyetindeki belagatini, nihayet bu istismar rezaletini, bu istihsal âletlerinin bekçiligini yapanları düşünüyor, küfrediyorum. Kadın benim gibi, gününü iki liraya satan bir insandan sadaka istiyordu. Durdum:

—Ulan, dedim, sersem... Hafatada 5.000 kazanıyor, git ona, rızkınızı kasasına sokmuş...

Gibi gayrı iradi laflarla konuştum. Kadın hayretle yüzüme bakıyordu. Kalem kâgıt çıkardım. Ona haftada 5.000 lirayı nasıl kazandıklarını uzun uzun anlattım. Beni dinledi dinledi, sonunda:

—Allah daha ziyade versin kardaşım, dedi...

Sonra, önümden geçmekte olan bir "Beye" elini uzattı:

—Allah rızası için...

Ana, avrat silsile okutarak uzaklaştım.

Aynı yolda bir sürü insanla birlikte yürüyoruz. Yani ben evime gelirken yanımdan insanlar geçiyor: subaylar, parlak iskarpininin ucuna bakarak giden züppe, radyoda dünya ahvalini kendi lehlerineymiş gibi göstermeye özenen, özenen degil bilakis çalışan yani güneşi balçıkla örtmeye savaşan spiker, akşam poker partisine girmek için bakkaldan borç almakta olan okul ögretmeni, dahii azam olduguna kani cüce şair, ne bileyim bu insanların 5.000 lira keyfiyetinden haberdar olmamaları beni kızdırıyor. Ne yazayım, nasıl söyleyeyim, içimde biriken, beni müthiş sinirli yapan, verilen selamlara hakaretle tüküren bir "terbiyesiz" haline sokan bu müthiş birikinitiyi ne ile izah edeyim? Bizim memleketimiz, bizim insanlarımızı neden bu kadar... –Sosyal ekonomik oluşu bir hayli malum iken– neden bizde bu kadar "şâkir" var.

Aman Kemal, dehçetli sinirliyim. Başka bahse geçecegim, kusura bakma...

Nâzım hakkındaki kitap meselesinde dakkor, mutabıkız... Geçecegim...

Regü... Yazdıkların çok dogru: mukallid, cahil, nihayet çocuk. Bilhassa megolomanisi onu adam edemez. Geçelim.

Sabahattin Ali, benim ona yazdıgım şeylere cevap veriyor, benim hikâyeleri begendigini ve sanat telakkisi hakkında bazı şeyler ki mutabıkız...

Adana'da Halkevi'nin çıkardıgı (Görüşler) mecmuasından başka –şimdilik– mecmua çıkmamakta. Son nüshasını, –ki Dino'nun güzel bir resmiyle süslüydü– matbaadan çıkar çıkmaz, sıcagı sıcagına gördüm. Nefis bir baskı, enfes kâgıtlar... Berbat, ama tahammülfersa berbat muhteva. Regü ile Kemal Sadık Gögceli'nin birer şiiri vardı... Bu şiirler "kellim kellim lâ yenfa!" kabilinden (dal yeşili, gök mavisi, kucak kucak bahar, gökler dolusu Allah) la dolu. Fiyatı 40 kuruş olan bu mecmuaya kırk para vermek caiz degildi. Hatta o kadar ki bana bedavadan verdiler: –Teşekkür ederim, dedim, vermeseniz daha iyi... dedim.

Kadir'e yazacagım.

Degil daktiloda, hayatımızdaki kollektivite malum, daktiloyu bütün lüzumuna ragmen seve seve yollardım. Fakat çok namuslu bir küçük burjuva olmasına ragmen, kendi domuz bir burjuva olan babamın malı daktiloyu göndermeye cesaret edemedim. İşin harbisi –not bu mahalli bir tabirdir. İşin harbisi demek, işin açıkçası demektir, işin dogrusu demektir– bu.

Adını bilmedigim işçi ablanın ismi (Nuriye) dir. Bir de kayınbiraderim var, dokumalarda çalışıyor. Yeni geldi askerden. Onun ismi de İslâm.

Regü bana bir antoloji verdi: İzmir hikâyecileri. Başta mahud Kemal Bilbaşar. Küçük çapta, bir hayli iyi basılmış. Bütün hikâyeler rezalet. Daima o Kemal Bilbaşar'dan ben hiçbir şey anlamıyordum. Cevizli Bahçesini şöyle bir okudum. En muvaffak hikâ-

yesinin "Irgatların Öfkesi" oldugunu söylemişlerdi. Okudum. Hem de sabırla, ukalalıgı bırakarak, agır, agır, uslu uslu okudum. Bitiremedim. Anlattıgı şeyleri çok iyi biliyordum. Amele, mühendis, patron münasebetleri tamamiyle Kemal Bilbaşar Beyin tahminlerine göre, dil keza, onun pek yavan, pek adi olan zoraki taklitleriyle dolu. Muharrir Beyin söyledigi gibi, patron ve mühendis öyle apaçık ameleye bagırıp ona tekme atmaz, ona hakaret etmez, ona sövmez... Bilakis, istismar ettigi kuşun nasıl daha kolaylıkla soyulacagını, kuşun ruh haletini çok iyi bilir... Onlar bazan amelenin hakaretine bile maruz kalır da güler geçer... (Çatkılı) denilen ırgadın ölümünden suni bir ölüm olamaz.

Sonra Kayserili bakkal, (Yol Çavuşu) diye ezelden beri isim almış olan "Kâtip"in münasebetleri de yalan. Hiçbir kâtip, hiçbir insan, hele hele hiçbir (Kayserili Bakkal), bir başka insana, çekindigi bir başkasına rüşvet veya haraç verirken, öyle verir ki, bunu şeytan bile duymaz. Hele patron ve mühendisle karşılaştıkları zaman vagon kapısında, öyle hilekâr, adi ruhlu, serseri tanıdıgımız kâtip birdenbire müthiş bir idealist agzıyla konuşuyor ve düşünüyor. Sonra dil... Bu adam Türkçe bilmiyor her şeyden evvel.

Niçin bunları yazdım? Bilmem?

Hikâyeni okumadım henüz. Fakat okuyacagım tabiidir. Bu mektubun şu, alt tarafı boş kalsın, oraya senin hikâye hakkında düşündüklerini yazarım.

Karım, kızım, kaynım ve ben hep birlikte, hem aile sana, Kerim Sadi'ye ve Semiha Yengeye selamlarımızı yollarız.

Hikâyeni okudum. Çok cılız bir bel kemigi etrafında fevkalâde dagınık, alâka verici olmaktan uzak tereffuatla işlenmiş bir hikâye hissini veriyor. Hele tipler katiyyen canlı degil. Öyle ki zaman zaman Mustafa'yı Rifat'a, Rifat'ı digerlerine karıştırıyordum.

Anha minha mevzu şu: Küçük bir memur mahiyeti malûm ahlâksız bir simsardan aldıgı bir dilekçeyi Hazreti Mevlana'ya sunmakla ondan istiane umuyor. Netice boş çıkıyor tabii. Bu ana fikir etrafında, tekye, muska ve İlh. denilen müesseselerin kokmuşlugu, çirkefligi tebarüz ettiriliyor.

Hikâyede bir zorakilik, bir bezginlik havası hâkim. Baş taraflar, Müdür meselesi filan belki de lüzumsuzdur. Mustafa'nın karakterini vermek içinse bütün bunlar Mustafa'yı gene de canlandırmıyor. Şimdi tam sırası: Benim İnci hikâyesi yalnız ve yalnız "Tip"i canlandırmak için, küçücük nüanslardan istifade etmek suretiyle meydana getirilmiş ve "beşerî" iddiası güden hikâyeydi. Onda yalnız ve yalnız bu ana temel hâkimdi. Senin hikâyende enteresan taraf: kapıcı faslı. Kapıcıların birbirine kazık atmaları. Bu bahis beşerîdir. Realdir, hakikaten her yerde kapıcı makule insanlar böyle düşünür ve böyle hareket ederler.

Netice: Bence olmamış dostum. Ha, tahkiyede –bilhassa sonlara dogru– dehşetli bir laübalilik var. "Dert Dinleme Günü" hikâyesi daha ciddi ve iyiydi. Mevzularını, çalışan normal insanlardan ve onların münasebetlerinden alırsan daha iyi olacak.

Gözlerini tekrar tekrar öperim.

Hikâyeni Nâzım'a da yollayacagım.

Arif Nihat Asya'dan...*

7.X.1941
Adana

Servet Asya'ya

Asya;

Ben altını sevmem, kadınımın kolunda bilezik aramam. Onun altını ona yeter. Fakat isimlerimizi iki altın yüzüge kazdırmak isterdim.

Şu dünyada bir evim yoktur; fakat olacak ve ocagında duman tütecektir.

Promete'nin ateşi Promete'nin olacak. Asya'nın ateşi Asya'nın kalacaktır.

Yerler, gökler paylaşıldıgı gün, bana sarışın bir vatan düştü; vatanındır.

İki Cihan Güneşi Muhammed'e, muradım için bir naat adadım; yazılacak ve okunacaktır.

Hareketini telle bildir, dediklerimi yap; hepsine selâmlarımı saygılarımı ve segilerimi söyle, Servet'in kulagına da, dudaklarından öptügümü fısılda.

Arif Nihat Asya

28.IX.1942
Malatya

Biri Servet yavrum, biri Fırat yavrum; biri küçük Servet'im, biri büyük Servet'im; benim süt kokulu yavrularım.

Birisi Yavru Fırat'ım, bir aydan beri annesi, benim yıllardan beri annem, öteki bir aylık bebegim; biri sarışın, biri kumral; biri Servet Asya, biri Fırat Asya, benim ruhları süt beyazlıgında yavrularım...

Biri büyük kızım, biri küçük kızım; biri büyük Fırat'ım, biri küçük Fırat'am; biri yavrum, öteki yavrumun yavrusu, benim süt kuzusu yavrularım...

Biri anneler güzeli, biri bebekler güzeli, ikisi de hayatımın uguru, biri yuvam, öteki yuvamın sesi;

Biri Servet'imin yavrusu ve benim yavrum; biri Fırat'ımın annesi benim annem, kızım, ablam, kardeşim.

Benim süt kuzusu yavrularım; özledim sizi.

Arif Nihat Asya

* Arif Nihat Asya'nın Sevgi Mektupları, Size Dergisi Yayınları, İstanbul 2003.

Aşık Veysel Şatıroglu'ndan Bedrettin Tuncel'e

21 Eylül 1960

Tebrik ederim, radyoda işittigim zaman yani Türkiye benim olmuş gibi sevindim.

Sevincimi tarif edemem, herhalde siz de bizi o kadar sevdiginize kanaatim geldi ki, peşi peşine selamlarınızı alıyorum. Sag olun. Bizim eski belediye reisi İbrahim Köken ziyaretinize vardıgında bizi hatırlamış, konuşmışsunuz. Teşekkür ederim.

Bizim Şarkışla bildiginiz gibi her şeyden mahrum idi. Oraya müdür vermişsiniz, bu hususta beni çok mütehassız ettiniz, çünkü bana bir kıymet daha vermiş oldunuz. Ögretmen ihtiyaçlarını da yerine getirirseniz daha çok memnun olacagım. Çünkü bütün köylerimiz ondan faydalanıyor.

Mektubuma son verirken sonsuz selamlarımı bildirir, işlerinde başarı dilerim.

Mühür: Veysel Şatıroglu

Aşık Veysel Şatıroglu

Mehmet Çınarlı'dan...

25 Mayıs 1985

Sevgili Karaer,

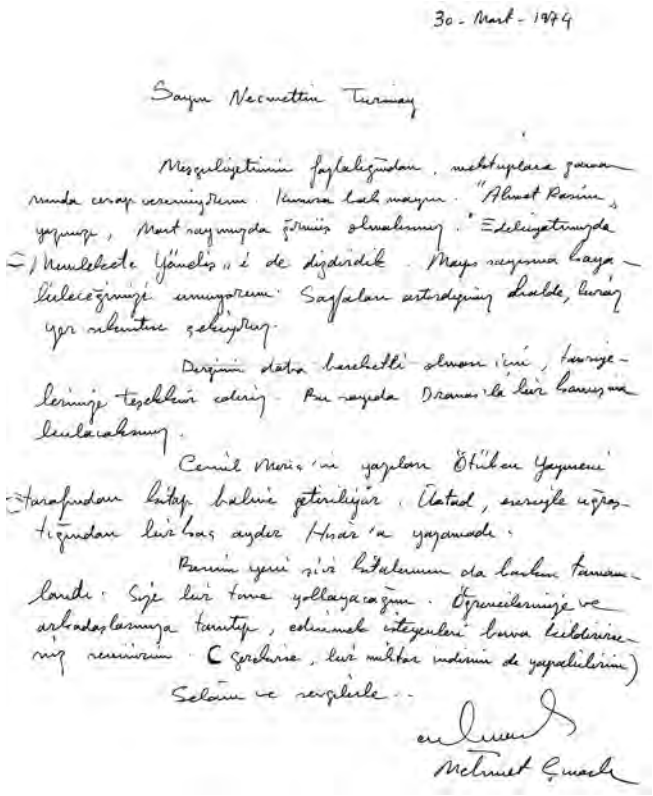
Kerem ile Aslı'yı okumak fırsatını yeni buldumn. Kitap beni şiirden yeni yeni zevk almaya başladıgım çocukluk günlerime götürdü. Askerden yeni dönmüş bir komşumuzda "Kerem Kitabı" bulundugunu söylediler. Rica edip aldım. Baş sayfaları yırtılmış, yaprakları sararmış, okuna okuna eskimiş, hırpalanmış bir kitaptı. Hikâyeyi ve şiirleri büyük bir zevkle okudum (Henüz 9-10 yaşlarında idim). Kerem'in adı kasabada meşhurdu. Kitabın bende oldugunu ögrenen yakınlarımız toplanıp bana okuturlardı. Bir süre sonra kitabı sahibi geri istedi. Üzüldüm. Başka yerde bulabilmek imkânsızdı. Aynı kimseden tekrar aldım. Şiirlerinin bazılarını ezberlemiştim bile.

Senin kitabının baskısı da muhtevası da çok güzel olmuş. Tebrik eder, hayırlı, ugurlu olmasını dilerim. Okurken çocukluk günlerimi yeniden yaşadım. Kerem'den naklettigin şiirlerin bir kısmı hatırladıklarıma uymuyor. Sanırım hikâyede de bazı degişiklikler yapmışsın. Tabiî bunları yapmak hakkın. Şiirler üzerinde "tamir denemeleri" yaptıgını söylüyorsun. Bu, yerinde fakat tehlikeli bir iş. Bazı, halkın yanlış söyledigi sözler var. Onu İstanbul şivesine nakletmek dogru olmaz. Meselâ "Mezarlıktan Geçerken" bölümünde, Kerem'in şiirinin üçüncü mısraının "Bilmem baban m'öldü, yoksa kardaşın" olması gerekir sanırım. Benim hafızamda da öyle. Kızın cevabında "Ne babam ölmüştür, ne de kardaşım" mısraı da bunu teyit ediyor. Halk "baban mı öldü?" demez, "baban m'öldü?" der. Öyle deyince de mısra vezne uygun düşer. Sen bunu "Bilmem baban mıdır yoksa kardaşın" yapmışsın. Bu degişiklik hem mânâyı zayıflatıyor, hem de halk söyleyişine uymuyor.

Kitaptaki metinlere buna benzer başka itirazlar da yapılabilirse de o kadar kusur kadı kızında da bulunur. Kitap, heyeti umumiyesiyle çok güzel, senin nazmen anlatışın harika. Âşık Kerem'in de yabana atılmayacak bir halk şairi oldugu bir kere daha anlaşılıyor.

Ben atışa (veya atışsızlıga) devam ediyorum. Başımıza yeni bir Yüce Divan işi yüklendi. Ötekilerden daha karmaşık. Türk Dili'nde iki şiirim bir yazım çıktı. Bir yazım da bu ay çıkacak. Türk Edebiyatı'ndaki şiirimi de görmüşsündür. Yalnız. "Yollar kesik", "Yollar kesin" dizilmiş. Sana ve Gültekin'e selâmlar, sevgiler yollar, haberlerinizi beklerim.

Mehmet ÇINARLI

30 - Mart - 1974

Sayın Necmettin Turinay

Meşguliyetimin fazlalığından, mektuplara zamanında cevap veremiyorum. Kusura bakmayın. "Ahmet Rasim" yazınız, Mart sayımızda görmüş olmalısınız. "Edebiyatımızda Memlekete Yönelişi"ni de dizdirdik. Mayıs sayısına koyabileceğimizi umuyorum. Sayfaları arttırdığımız halde, biraz yer sıkıntısı çekiyoruz.

Derginin daha hareketli olması için, tavsiyelerinize teşekkür ederiz. Bu sayıda Dranas'la bir konuşma bulacaksınız.

Cemil Meriç'in yazıları Ötüken Yayınevi tarafından kitap haline getiriliyor. Üstad, eseriyle uğraştığından bir kaç aydır Hisar'a yazamadı.

Benim yeni şiir kitabımın da baskısı tamamlandı. Size bir tane yollayacağım. Öğrencilerinize ve arkadaşlarınıza tanıtıp, edinmek isteyenleri bana bildirirseniz sevinirim. (gerekirse, bir miktar indirim de yapabilirim)

Selâm ve sevgilerle...

Mehmet Çınarlı

Mehmet Ç›narl›'dan Necmettin Turinay'a

30 Mart 1974

Say›n Necmettin Turinay

Meflguliyetimin fazlal›€›ndan, mektuplara zaman›nda cevap veremiyorum kusura bakmay›n. "Ahmet Rasim" yaz›n›z›, Mart say›m›zda görmüfl olmal›s›n›z. "Edebiyat›m›zda Memlekete Yönelifl"i de dizdirdik. May›s say›s›na koyabilece€imizi umuyorum. Sayfalar› art›rd›€›m hâlde, biraz yer s›k›nt›s› çekiyoruz.

Derginin daha hareketli olmas› için, tavsiyelerinize teflekkür ederiz. Bu say›da Dranas'la bir konuflma bulacakss›n›z.

Cemil Meriç'in yaz›lar› Ötüken Yay›nevi taraf›ndan kitap haline getiriliyor. Üstad, eseriyle u€raflt›€›ndan birkaç ayd›r Hisar'a yazamad›.

Benim yeni fliir kitab›m›n da bask›s› tamamland›. Size bir tane yollayaca€›m. Ö€rencilerinize ve arkadafllar›n›za tan›t›p, edinmek isteyenleri bana bildiirseniz sevinirim. (gerekirse, bir miktar indirim de yapabilirim)

Selâm ve sevgilerle...

Mehmet Ç›narl›

Attila İlhan'dan Talat Sait Halman'a

24.4.1976

sn talat sait halman
p.e.n. american center
156 fufth avenue
new york, N. Y. 10010
U.S.A/A.B.D

kardeşim,

çagrınızı aldım, daha önce de ince dikkatiniz ve nezaketinizle adresime ilettiginiz bazı mektup ve dergileri almıştım, hepsine çok teşekkür ederim; benim sagırlıgıma ve dilsizligime karşılık, sizin eksilmeyen ilginiz dogrusu beni mahçub ediyor, sagolun.

konferansa katılamam, bir kere bu kadar çok parayı bir araya getirmek olmayacak şey ya, ayrıca konferans, sempozyum, açık oturum gibi şeylerden hiç hoşlanmam: Türkiye'deki çagrıları bile geri çeviriyorum. Hele işin içine kokteyller filan karışırsa deli çıkmam işten bile degildir. Herhalde benim bu konularda ne kadar güre bir adam oldugumu bilmiyorsunuz. Yine de beni hatırlamış olmanızdan duygulandım, teşekkür ederim.

degil mi ki söz açıldı, şiirlerimi çeviren, sanatın üzerinde yazılar yazan 'Hakikatlı' bir dosta bir iki kelime de bu konuda düşündüklerimi söyliyeyim: Türklerin, yabancılara türk sanatını ve yazarlarını tanıtma çabalarını uygun bulmuyorum, onlar kendilerini bize tanıtmak için yazarlarını Türkçeye çevirmek zahmetine girmiyorlar mı, biz niye gircekmişiz, amerikan keferesi okumayıversin bizi, nedim'i, bâki'yi, fuzuli'yi ömürlerinde duymadılar, okumadılar da, ama, onların şiiri yine de büyük olmakta devam etti. Bilmem, belki benimkisi işi biraz fazla izzetnefs meselesi yapmak, ama yabancılara kendimizi begendirecgiz diye yırtınmamızdan dogrusu hiç hoşlanmıyorum, üstelik aldıkları bilgiyi bizi sevmek için degil, bize karşı kullanmak için aldıklarından da eminim. Ama siz oralarda harıl harıl ugraşıyorsunuz, inşallah bir yararı oluyordur!

tekrar teşekkür eder, saygılarımı iletirim.

attila ilhan
bugday sokagı 14/15
kavaklıdere
ankara

Nihat Behram'dan Talat Sait Halman'a

2. 11. 986-Straelen

Sayın Talat Sait Halman,

Size mektubu içten ve sıcak bir teşekkür duygusuyla yazıyorum. Beni yakından ilgilendirmekle birlikte, bu kişisel bir teşekkür duygusu degildir. Bir saygı sunmasıdır. Sunmak istedigim bu saygıyı, teşekkürle niteliyorum.

Geçtigimiz gün, Paris'te ziyaretine gittigim kardeşim Ataol, bir ara okudugu gazeteden başını kaldırdı ve "Dinle, sana bir yazı okuyacagım!" dedi. Ve sizin, "Vatandaşlık Hakkı" başlıklı yazınızı okudu. İlk içimden geçin duygu, size saygımı içeren bir teşekkür mektubu yazmak oldu. Ve yazıyorum.

Yazık ki bizler, kendi sanatçısının yolunu kesen bir toplumun çocuklarıyız. Bu acı gerçegin tatsızlıgı, benim hayatımda da uç verdi. Altı yıldan fazla bir süredir, sevgili güzel yurdumdan uzakta yaşamaktayım. İlk gençlik yıllarımdan bu yana, şiirlerim ve yazarlıgımla ilgili diger ürünlerim nedeniyle bogazımda hep, demokrasi düşmanlarının ellerini hissettim. En delikanlı iki yılım, cezaevlerinin karanlık koguşlarında geçti. İlk tutuklanmam Ataol'la birlikte çıkardıgımız Halkın Dostları dergisinin sorumlusu olmam nedeniyle başladı. O güzel derginin hesabını, emniyet müdürlügünün sorgu odaları, askeri cezaevlerinin koguşlarında ödetmeye çabaladılar. Bu türden baskılar, ilk şiir kitabım Hayatımız Üstüne Şiirler'in yasaklanması, yine Ataol'la çıkardıgımız Militan dergisinin ve Y. Güney'le çıkardıgmıız kültür sanat dergisinin yasaklanmalarıyla sürdü. Kitaplarımın bir çogu yasaklar listesine alındı. Bir insanın, yüregini dolduran coşkuları, duyguları sözcüklere dökmesi nedeniyle yasaklanması, işkencehanelerde elektrikle dişlerinin kırılmasından daha alçakça bir şey düşünemiyorum. Kuşkusuz ki, benim, hayatımla tanıgı oldugum zalimlik, güzel, sevgili halkımızın, mercan yurdumuzun tanıgı oldugu acılar denizinde sadece bir damladır...

80'de yurdumdan ayrılmak zorunda kaldım. 85 yazında, Bakanlar Kurulu 'yurda dön' çagrısı yaptı. Dönmemem durumunda, "yurttaşlık haklarımı yitirecegim" gözdagı vardı. Yurttaşlık haklarımı koruyabilmem için gösterdikleri yol, işkencehaneler ve cezaevleriydi! Geçtigimiz aylarda, bir insana verilebilecek cezaların en büyügünden biri olan 'yurttaşlıktan atma' tek taraflı olarak karara baglandı. Yine acı bir gerçektir ki, bu karar, önceki benzerleri gibi aydın katlarımızda suskunlukla karşılandı. İki degerli demkorasi savaşçısı Aziz Nesin ve Mustafa Ekmekçi'nin yazı ve konuşmaları arasındaki bir iki cümlede kaldı. 3 Eylül 986 da Cumhuriyet Gazetesi'nde degerli hukukçu T. Kazan konuya ilişkin ilk yazıyı yazdı. Sizin geçtigimiz gün yayınlana yazınız, konuyu bir sanatçı duyarlıgı ve gerçek demokrasi yandaşı bir yüreklilikle gözler

önüne serdi. Bu tutumunuz, demokrasi mücadelesinde her zaman saygıyla anılacaktır.

Size bu mektupla birlikte Almanya'da yayınlanmış bir seçme şirler kitabımı iletiyorum. Bir süredir, Almanya Kuzey Ren Vestfalye Kültür Bakanlığı ve H. Böll ailesinin verdigi Böll Bursu ve davetiyle Almanya'da yaşıyorum. Bu süre içinde, 'Gurbet' adlı bir roman tamamladım. Burs kapsamı içinde burada yayınlanacak. Ocak Şubat aylarında çıkacak geniş seçme şiirler kitabım ve sözünü ettigim bu romanı da size iletecegim. Buralardan bir isteginiz olur da yapabilirsem, sevinç duyarım.

Size tekrar sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Nihat Behram
Europaisches Ubersetzer-Kollegium
Kuhstrasse 15-17
4172 Straelen BRD

(Geçici olan bu adresimden ayrılmam durumunda size yeni adresimi bildirecegim.)

Yusuf Mardin'den Talat Sait Halman'a

Yusuf Mardin,
'Mola', Pilgrims Close,
Westhumble, Dorking,
Surrey RH5 6AR,

17 Agustos 1980

Sevgili, vefalı, kadirbilir, nazik insan Talat Halman,

3 Agustos günlü mektubun bilsen beni ne kadar sevindirdi.

Uzun süredir senden mektup alamamak zihnimde türlü düşünceler uyandırıyordu, dogrusu çok merak ediyordum. Allaha binlerce şükür hasta filan degilmişsin. New Yorkta 'lengerendaz' yani demirli ama yine de pupayelken uçuyormuşsun. Tanrı yardımcın olsun, ve türlü kolaylıgı versin! İnşallah eşin ve yavruların İstanbulda yazın tadını çıkartıyorlardır. Hoş şimdi İstanbulun eski tadı kalmamış! Aldıgım mektuplar öylesine beni üzüyor ve tedirgin ediyor ki! Mart ve Nisan ayları içerisinde kendi gözümle gördüklerimi perçinleyen bu yargılar insanı derin üzüntü uçurumlarına sürüklüyor. Tanrı yurdumuza acısın, insanlarını korusun!

Contemporary Turkish Literature adlı antolojini –tabii bütün eserlerin gibi– sabırsızlıkla bekliyorum. Niçin benden 'Luhllaby' adlı –şimdi hatırlıyamadıgım– bir parça aldın? Daha güzel bir şey seçebilirdin 'Bir Semtini Sevmek'ten, ya da Hisar da çıkanlardan. Herhalde bildigin bir şey olacak diye düşünüyorum. Olanagını bulursan bir yeni şiirimle degiştirmeni özellikle reca ederim.

Seniha'nın hamdolsun ameliyatı şimdilik bahis konusu degil. Ben de doktorun verdigi haplara devam ederek kalb yetersizligine karşı savunmaya geçmiş durumdayım. Sadece ilâcın yan etkileri oluyor - o da uykusuzluk. Buna karşı uyku hapı almam gerekiyor, o zaman da uyuşuk, afyonkeş bir insana dönüyorum. Her geçen gün insan bir öncekine oranla daha düşüyor. Bu gerçegi, ne kadar inanmak istemesek te, gözden uzak buludurmamak lazım.

'Ibnilemin Mahmut Kemal İnal üstadla Mısır Yolculugu' adlı eserim halen Mithat Perin beyfendide. Henüz olumlu ya da olumsuz bir haber alamadım. Eger basmıyacaklar ise insan başka bir kapı çalar diye düşünüyorum. Bilmem bu konuda sen ne düşünürsün? Bu ay gelen Hisar'da senin Foam adlı şaheserini hayranlıkla okudum. Aslından güzel buldum. Eline saglık!

Akranlarının birer ikişer bu evrenden göçettigini insan duydukça yeise kapılıyor. Geçenlerde Nihat Erim, arkadan bizim 1936 sınıfından Rasim Cenani, onun peşinden Muhip Dranas! Böyle listeler sürüp gidiyor. Çogu zaman mektuplarımda sevdi-

gim bir kimsenin hatrını sormaktan çekiniyorum acaba öldü mü? diye bir kuşku beni bundan alakoyuyor.

Senin tavsiyenle bir yazı yarışmasına katılmıştık. Kuzum ne oldu sonuç? Merak ediyorum. Bir vakit bulursan bana bir iki satırla bildiriver, olmaz mı?

Çocukların konusunda verdigin bilgiler de hoşuma gitti. Demek Hür artık bir yaman şair olma yolunda. Geçirmekte oldugu sevgi serüveninin de bunda büyük payı olacaktır. Defne'nin çılgınlık dönemi deyiminden fazla bir anlam çıkaramadım. Sakın o zamane gençlerinin içtigi şeylere alışmasın. Aman dikkatli olmanı ve kendisine sık sık tembihlerde bulunmanı tavsiye ederim. Sait babası gibi esaslı bir adam olma yolunda, dört başı mamur demek ki! Allah nazardan saklasın! Ve kendisini başarıya ulaştırsın!

İşte Talat mektubu artık keseyim. Seni eşimle birlikte en iyi dileklerimizle kucaklar, sonsuz mutluluklar dileriz.

Yusuf Mardin'den Talat Sait Halman'a

Yusuf Mardin,
'Mola', Pilgrims Close,
Westhumble, Dorking,
Surrey RH5 6AR,

8 Ocak 1976

Sevgili Talat,

8 Aralık tarihini taşıyan mektubun, bana çoktandır özlemini çektigim sevincin tatlı heyecanını getirdi. Senden uzun süre tek bir satır olsun alamayış beni gerçekten üzmüştü. Saglık ve afiyette ve eski çalışma gücünde oldugunu ögrenerek Tanrıya şükürler ettim. İnşallah, çok zarif ve anlayışlı eşinle daha nice mutlu günlere erer, nice yeni yılları aynı esenlik ve mutluluk içerisinde kutlarsınız!

20-21 Mayıs 1976 tarihinde, Parinceton Üniversitesinde, senin ortaya attıgın ve düzenleme işini üzerine aldıgın Yakın Dogu Edebiyatları Semineriyle ugraşmakta oldugun haberine memnun oldum. Tanrı yüzakıyla bu önemli projenin gerçekleşmesini nasip etsin. Bir kuş gibi oralara uçup, bir pencereden süzülerek orada bulunmayı ve başarını izlemeyi ne kadar isterdim!

Göndermek zahmetine katlandıgın eski uygarlıklarca kaleme alınan şiirler antolojisine teşekkürler ederim. Henüz almış degilim, postaların hali malum. Ama alır almaz sana, düşüncelerimi seve seve yazarım. Tek mısralık özleyişlerden lool tanesini bir araya getiren eserini de sabırsızlıkla bekliyorum.

Daha altı yıl kadar bir sürem varken, emekliligimi istemege zorlanışımın nedenlerini kagıda dökmek istemiyorum. Ankaradaki ikametin, kısa bir süre için de olsa, oradaki havayı biliyorsun. İnsanların birbirlerini gözleriyle yedigi, çekememezliklerin had safhaya girdigi bir ortamda, insanda hizmet etmek şevk heyecanı körleniyor, külleniyor. Emin ol! Şimdi daha rahat çalışıyorum. Ötedenberi yazmagı tasarladıgım şeyler var. Onlar üzerine rahatça egilebiliyorum. Bunlardan bir tanesi sana geçende galiba bahsetmiştim, "Hamid'in Londrası" adlı eserdir. Abdülhak Hamid'in Londrada geçen 28 yılının bir bakıma hikayesi oluyor. Ankaradayken İş Bankası Public Relations ve Kültür Yayınları Müdürü Vedat Varol Beyle görüşmüş ve eserin 1976 yayın programına alınması için prensip anlaşmasına varmıştık. Şimdi eserimi makineye çekmekle meşgulüm. Yalnız zihnimi kurcalıyan bir kaç husus var ki, senden aydınlatılmamı istemekteyim. Yazılı bir anlaşma olmadan eseri postalamakta bir sakınca görür müsün? Yoksa daha önce bir sözleşme imzalanması mı gerekir? Ne yolda hareket etmemi tavsiye edersin? Eserin kaybolması, başkalarının bundan yararlanmaga kalkışması gibi ihtimalleri düşünerek, yabancı memleketlerde oldugu gibi, ta-

rafların imzaladıgı bir sözleşme düzenlenmesi bana saglam bir yol olarak görünüyor. İş bankasının bu yolda uyguladıgı yöntem nedir, biliyor musun?

'Hisar' da şiirlerimi sürekli olarak basmadıkları için canım sıkılıyor. Herhalde artık modası geçtigi için olacak pek yüz vermiyorlar gibi geliyor. Halen ellerinde basılmagı bekliyen üç şiirim var. İsmail Hakkı Altacıoglu ailesinin Yeni Adam Dergisine şiir göndermege hazırım, yeter ki, adresime çıktıktan sonra derginin o sayısını postalasınlar! Mektubunda sözünü ettigin Osman Türkay'ı tanımadım. Kıbrıslılardan ötedenberi kötülük ve nankörlük gördügüm için, bir yenisiyle tanışmaga teşne degilim.

Eşimin saglık durumuna gelince, Almanyadayken kırılan sol ayak bilegindeki yer yeniden şişmege ve sızlamaga başladı. Bu yüzden yine neşemiz kaçtı. Ayrıca kollarında uyuşmalar, karıncalanmalar oluyor. İnşallah 1976 ugurlu gelir de, bu derdlerimiz hayırlısıyla sona erer!

İşte, bu seferlik, bu kadarla yetineyim. Senden, İş Bankası Kültür Yayınları konusunda düşünce ve tavsiyelerini bekledigmi belirtirken, şayet bu işle ilgili kimseleri tanıyorsan, galiba İstanbulda temsilcileri Ümit Yaşar Oguzcan imiş, beni koruyacak şekilde gerekli temaslarda bulunmanı özellikle reca eder, eşimle birlikte eşine ve sana en iyi dileklerimizi sevgi ve saygılarla sunar, yavruları kucaklarız.

Tarık Bugra'dan Talat Sait Halman'a

Kadıköy: 8/ X'/ 76

Sayın Halman,

Deniz kıyısında, bir köyde geçen iki yaz ayından sonra kendimi kırk iki gün süren bir yolculukta buldum. Evime döneli beş gün oldu. İlk mektubu işte size yazıyorum: O degerli eserinizi tebrik ve beni unutmadıgınız için teşkkür edebilmek için.

BİN BİR, sunuşundan son mısraına kadar sevdigim eser oldu; ondan söz etmek imkânı bulacagımı umuyorum. Elime aldıgım günden beri kalemi güzelliklere, dürüstlük ve iyiliklere destek yapabilmek için kullanmaya çalıştım; baş görev saydım bunu.

Sizi candan kutlar, saglık, başarı ve mutluluklarınızın sürmesini dilerim. Saygı ve sevgilerimle,

Tarık Bugra

Ahmet Muhip Dranas'dan Talat Sait Halman'a

20. VII. 1976
Ankara

Sayın Halman,

Gerek daha önce gönderdiginiz davet mektubunuz için, gereksi lûtufkâr bu ithafla bezeyerek yolladıgınız "Binbir Özdeyişler Şiirleri"niz için, rahatsızlıgım ve bazı gitgellerim yüzünden gecikmiş teşekkürlerimi kabul etmenizi rica ederim. Davete uyabilmem olanak dışı idi; yoksa benim için güzel ve pek ilgi çekici olurdu. Ama şiirleriniz için aynı şeyi söyleyemem; çünki bu kez bir ülke kendiliginden gelip benim önümde açılıverdi keyifli bir yolculukla dolaşıyor, yadil güzelliklerine, yeniligine, tadlarına varıyor, verdigi düşüncelere dalıp gidiyorum.

Bu sözlerim içtendir, sayın Halman, çünki dizelerimizde, insan anlaşılmaz imiş derinliginden dikkat ve özenle birer gerçek çekip çıkarıyorsunuz. Şiirde bir mısrada başlayıp bitirmek ..... (hikmet) okuyoruz ..... birleştirmek de zordur. Siz bunu başarıyorsunuz. Eleştirmen olsaydım güzel şeyler yazar söylerdim, ama ne çare! İkişer dizelik şiirlerinizi iziliyorum. Onlar da ayrı bir çeşmi dikkatimi çekiyor. Yani kitabınızdakilerden ayrı. Bu noktaya –eger sizin için ilginçse özellikle işaret etmek isterim. Yine yine teşekkürler.

Saygı ve sevgilerimle

Ahmet Muhip Dranas

Muhsin Ertugrul'dan Talat Sait Halman'a

Üsküdar, 26 Şubat 1973

Aziz Talât'cıgım,

II Şubat 1973 Tarihli mektubun elime geç geldi. Çünkü ancak haftada bir kez Beyoglu postanesine iniyorum.

İstenilen yazıyı hemen tasarlamıya başlıyacagım ve gereken tarihe kadar da göndererecegim. Fakat daha önce, belki hazırladıgında yararı dokunur diye bugünkü Uçak postasıyla KÖŞEBAŞI, MİDAS'IN KULAKLARI, KEŞANLI ALİ DESTANI'nın İngilizce baskılarından birer tane yolladım.

Ayrıca (AYAK-BACAK FARİKASI) nın Fransızca basılmış kitabı da var, istersen onu da hemen göndereyim.

Bu çok önemli ve yararlı çalışmanda başarılar diler, Seniha'nın ve senin gözlerinizden öperek selâm ve saygılar sunarım, Aziz Talât'cıgım.

P.S.

Handan, Ankara'ya gitti, yarın gelecek, selâmınızı iletecegim.

Muhsin Ertugrul

Melih Cevdet Anday'dan Talat Sait Halman'a

21 Mart 1975

Sayın dostum Halman,

Önce Troya Önünde Atlar şiirinin kimi dizeleri ya da sözleri üstüne sorduklarınızı yanıtlayayım:

"Ana rahminden gelir" sözü atlar için söylenmiştir, gece, karanlık bir ahırda doguran ve dogan at üstüne.

Laokoon'la ilgili olarak söyledigim "Kıvranıp duruyorlarmış çoluk çocuk" dizesi gerçi Laokoon ile ogullarını anlatır, ama başkaca kıvranıp duran çocuklar varsa belki onları çagrışıma sokar. Çoluk çocuk deyiminde, sizin söylediginiz gibi "karı" da anlama girer, ama ben burada "gelecegi sezdikleri ya da bildikleri için cezalandırılanlar"dan söz etmek istedim. Bunların içinde elbet aileler de olabilir diye düşündüm. Tezyif, küçümseme aklımdan geçmedi.

Dördüncü bölümün başlıgı olan "DÖNÜ" atların surlarla deniz arasında dönüp durmalarını, yâni "Tur" atmalarını anlatmak için bulunmuş bir sözcük. "Tövbe" ile bir ilintisi yok. Ayrıca o sözcügün töbe anlamına geldigini de bilmiyordum, sizden ögrendim, teşekkür ederim.

"Ay çiçeginden gögüslerin döner ışıga" dizesi, sevgilinin gögüslerini ayçiçegine benzetiyor, ayçiçegi de bildiginiz gibi güneşe döner hep, o yüzden bizde ona "günebakan"da derler.

Şimdi oradan aşagı dogru inersek... "Yürürdüm gögsünde ögle saatları gibi" dizesinde aşık, gün ya da güneş gibidir ve kendisine dönmüş olan sevgilisinin gögüsleri üzerinde, ögle saatlarındnaki güneş gibi yürür. (Gerçi bunu bu kadar açmanız yanlış olur, ben "saat" sözcügü ile hem bunu, hem de bir yaz öglesini, hem de erkekçe bir şehveti birarada vermek istemiş olabilirim.)

"Yürürdüm bir anıt kemeri gibi iki yanında" dizesine gelelim. Nermin hanım da orada tereddüde düşmüştü ve benden sormuştu, ben de ona anıtın resimini çizerek cevap vermiştim. Onun çevirisi dogrudur. Şiirde aşık, sevgilisini bir anda iki yanından sarıyor, iki yanından yürüyor onun. Üstü devrik, kapalı olan arch of triumh da öyle degil midir?

Oradan sonrası, bir tepeye dogru tırmanmayı anlatıyor. Göklere dogru. Şiirde daha önce söylenmiş olan bir takım sözler, burada bitişi hazırlamak için yineleniyor. Sözcüklere baglı kalınarak çevrilirse, Türkçe'de verilmek istenenin aynen ortaya çıkacagını sanırım.

Son dizelerde, kuşların gözlerindeki güneş parıltısıdır "benek" ideye anlatılan, gagalarındaki tane de öyle bir ışık oyunu olabilir. "Düş" ve "Fal" ortadan kalkıyor. Daha dogrusu, masaldaki çelişki yok ediliyor. Bu sorunu anlatmak için yazdıgım "Troya Önünde Atlar İçin Birkaç Söz" adlı yazımı (Varlık'da çıkmıştı) size bu mektupla gönderiyorum, belki işinize yarar.

Derin saygılarım, başarı ve mutluluk dileklerimle

Melih Cevdet Anday

Kadıköy Devriye Sokak 34
İstanbul

Tahsin Saraç'tan Talat Sait Halman'a

Kardeşim Halman;

Seni yanıtlamakta geciktim bu kez, bagışla. Ama inceliklerine, seçip kullandıgın sözcüklere çok duygulandım. Kimi kişiler dünyayı güzelleştirmeye gelir, kimileri de (ki bunlar çogunluktadır hep) çirkinleştirmeye. Sen birincilerdensin, insanlık tapınagını yüceltecek bir tugla koyanlardansın. Dostların için, Türk yarını için, Türkiye için yaptıklarınla ülkemizin övüncesisin. Geri kalmış insan ve ülkelerin önlenemez ilkel kıskançlıgıyla yeterince degerlendirilmemiş olsan bile, yine de degerini saglıgında kabul ettirmişsin. Bundan ötesine de

"Kabrini seng-i musallâda bilip ey Baki
Durup el baglayalar karşında yaran saf saf"

demiş Baki kendisi için, senin için ve senin gibiler için sevgili Talât.

Bunlar bir anda yüregimden kalemime geldigi için sana içtenlikle yazmaktan kendimi alamadım kardeşim.

Saglıgım iyiye gidiyor. Sayrılar evinde bir buçuk ay yatıp fizik tedavi gördüm ve ameliyat olmaktan kurtuldum. Sonra yirmi gün kadar bastonla dolaştım, şimdi onu da attım ve iyiyim. Yalnız çok dikkat ediyorum ve düzenli kültür fizik ve yürüyüşler yapıyorum. Sag ayagımda hâlâ hafif bir uyuşukluk var, ama o da, doktorların söyledigine göre, zamanla geçecekmiş; geçmese de önemi yok, bu kadarına da razıyım.

Ne ki, bu sayrılık çok sarstı beni bu yıl; çalışmalarımı engelledi; aşagı yukarı pek bir şey yapamadım; kısaca hepten verimsiz bir yıl oldu 1986 benim için; ama yeniden çalışmaya koyuldum (sözlük çalışmalarıma özellikle), bakalım artık...

Yayınlarımızı güya yeniden başlatacaktık, o da kalık... artık 987 sonbaharında girişmeyi düşünüyoruz ona da, yeni bir zorunlu engel çıkmazsa...

Nisanın ilk haftası Purin'e gidecegim üç aylıgına falan, 950 den bu yana yeni Fransız şiir ve ozanları üzerinde bir çalışma yapmak için, biraz da ortam degiştirmek için; çok bunaldım... Bu sürenin yararlı olacagını sanıyorum... Oradan yazarım sana.

12 Eylülden bu yana bilerek yayınlamadım kimi dergilerde. Ama şiir çalışmalarımı hep sürdürdüm, sonbaharda kitabımı yayınlamayı düşünüyorum adı "Çıplak Kayada Çimlenmek" olacak. Sana bu kitapta yer alacak yedi şiir gönderiyorum.

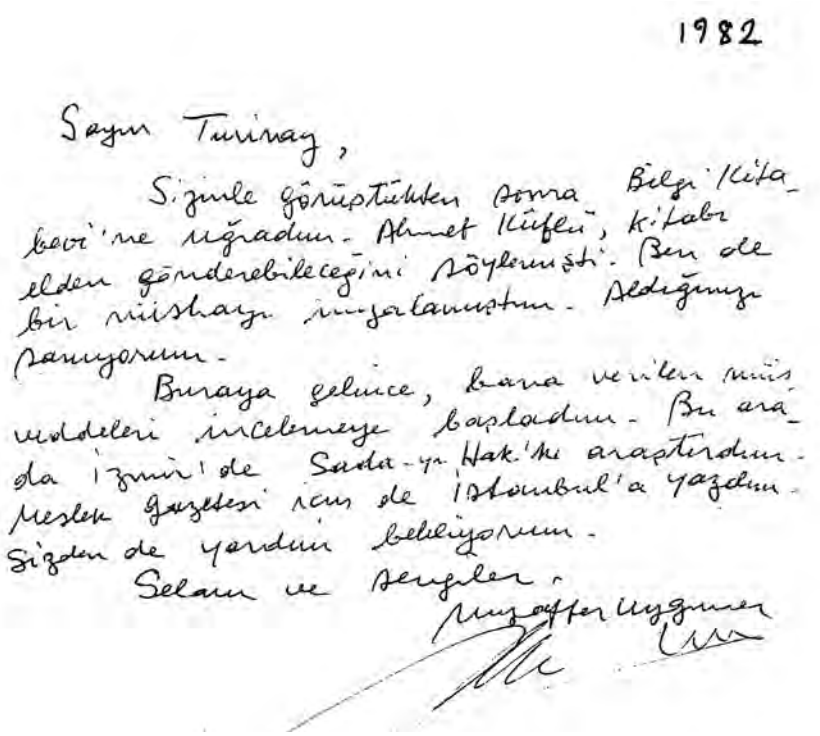
Saglıgına kavuştuguna çok sevindim. Abone oldugum Miliyet'deki yazılarını düzenli ve serverek okuyorum; ellerin dert görmesin...

Bak uzunca bir mektup oldu bu benimki; sen de çalışmaların konusunda ayrıntı ver biraz.

Semiha hanıma içten saygılarımı ilet lütfen.

Bitirirken seni yürekten kucaklıyorum sevgili Talât, insan kardeşim, ozan kardeşim.

Tahsin Saraç

1982

Sayın Turinay,

S.zinle görüştükten sonra Bilgi Kitabevi'ne uğradım. Ahmet Küflü, k.tabı elden gönderebileceğini söylemişti. Ben de bir nüshayı imzalamıştım. Aldığınızı sanıyorum.

Buraya gelince, bana verilen müsveddeleri incelemeye başladım. Bu arada İzmir'de Sada-yı Hak'kı araştırdım. Meslek gazetesi için de İstanbul'a yazdım. Sizden de yardım bekliyorum.

Selam ve sevgiler.

Muzaffer Uyguner

Muzaffer Uyguner'den Necmettin Turinay'a

1982

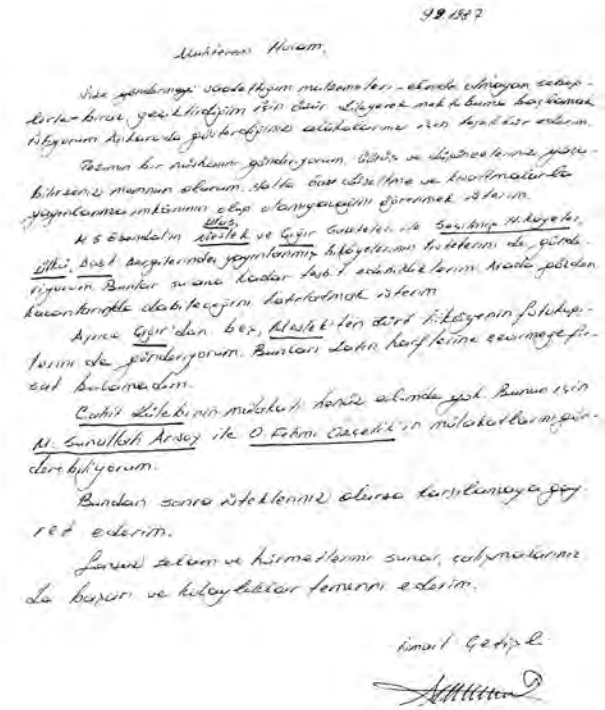
Say›n Turinay,

Sizinle görüfltükten sonra, bilgi Kitabevi'ne u€rad›m. Ahmet Küflü, kitab› elden gönderebilece€ini söylemiflti. Ben de bir nüshay› imzalam›flt›m. Ald›€›n›z› san›yorum.

Buraya gelince, bana verilen müsveddeleri makalelei incelemeye bafllad›m. Bu arada İzmir'de Sada-y› Hak'k› araflt›rd›m. Meslek Gazetesi için de İstanbul'a yazd›m. Sizden de yard›m bekliyorum.

Selam ve sevgiler.

Muzaffer Uyguner

9.9.1987

Muhterem Hocam,

Size göndermeyi vaadetti€im malzemeleri – elimde olmayan sebeplerle – biraz geciktirdi€im için özür dileyerek mektububa bafllamak istiyorum. Ankara'da gösterdi€iniz alâkalar›n›z için teflekkür ederim.

Tezimin bir nüshas›n› gönderiyorum. Görüfl ve düflüncelerinizi yazabilirseniz memnun olurum. Hatta baz› düzeltme ve k›saltmalarla yay›nlama imkân›n›n olup olmayaca€›n› ö€renmek isterim.

M. Ş. Esendal'›n Meslek ve Ç›€›r Gazeteleri ile Seçilmifl Hikâyeler, Ülkü, Dost Dergilerinde yay›nlanm›fl hikâyelerinin listelerini de gönderiyorum. Bunlar flu ana kadar tesbit edebildiklerim. Arada gözden kaçanlar›n da olabilece€ini hat›rlatmak isterim.

Ayr›ca Ç›€›r'dan befl, Meslek'ten dört hikâyenin fotokopilerini de gönderiyorum. Bunlar› Latin harflarine çevirmeye f›rsat bulamad›m.

Cahit Külebi'nin mülakat› henüz elimde yok. Bunun için M. Sunullah Ar›soy ile O. Fehmi Özçelik'in mülakatlar›n› gönderebiliyorum.

Bundan sonra istekleriniz olursa karfl›lamaya gayret ederim.

Sonsuz selam ve hürmetlerimi sunar, çal›flmalar›n›zda baflar› ve kolayl›klar temenni ederim.

İsmail Çetiflli

İsmail Çetiflli'den Necmettin Turinay'a

9. 9. 1987

Muhterem Hocam,

Size göndermeyi vaadetti€im malzemeleri –elimde olmayan sebeplerle- biraz geciktirdi€im için özür dileyerek mektububa bafllamak istiyorum. Ankara'da gösterdi€iniz alâkalar›n›z için teflekkür ederim.

Tezimin bir nüshas›n› gönderiyorum. Görüfl ve düflüncelerinizi yazabilirseniz memnun olurum. Hatta baz› düzeltme ve k›saltmalarla yay›nlama imkân›n›n olup olmayaca€›n› ö€renmek isterim.

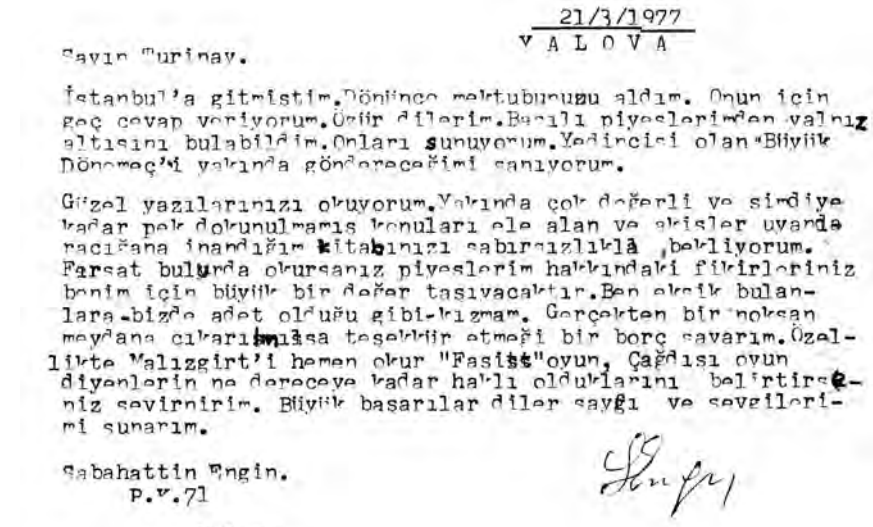
M. Ş. Esendal'›n Meslek ve Ç›€›r Gazeteleri ile Seçilmifl Hikâyeler, Ülkü, Dost Dergilerinde yay›nlanm›fl hikâyelerinin listelerini de gönderiyorum. Bunlar flu ana kadar tesbit edebildiklerim. Arada gözden kaçanlar›n da olabilece€ini hat›rlatmak isterim.

Ayr›ca Ç›€›r'dan befl, Meslek'ten dört hikâyenin fotokopilerini de gönderiyorum. Bunlar› Latin harflarine çevirmeye f›rsat bulamad›m.

Cahit Külebi'nin mülakat› henüz elimde yok. Bunun için M. Sunullah Ar›soy ile O. Fehmi Özçelik'in mülakatlar›n› gönderebiliyorum.

Bundan sonra istekleriniz olursa karfl›lamaya gayret ederim.

Sonsuz selam ve hürmetlerimi sunar, çal›flmalar›n›zda baflar› ve kolayl›klar temenni ederim.

21/3/1977
V A L O V A

Sayın Turinay.

İstanbul'a gitmiştim.Dönünce mektubunuzu aldım. Onun için geç cevap veriyorum.Özür dilerim.Basılı piyeslerimden yalnız altısını bulabildim.Onları sunuyorum.Yedincisi olan "Büyük Dönemeç'i yakında göndereceğimi sanıyorum.

Güzel yazılarınızı okuyorum.Yakında çok değerli ve şimdiye kadar pek dokunulmamış konuları ele alan ve akisler uyandıracağına inandığım kitabınızı sabırsızlıkla bekliyorum. Fırsat bulurda okursanız piyeslerim hakkındaki fikirleriniz benim için büyük bir değer taşıyacaktır.Ben eksik bulanlara-bizde adet olduğu gibi-kızmam. Gerçekten bir noksan meydana çıkarırsanızsa teşekkür etmeği bir borç sayarım.Özellikle Malızgirt'i hemen okur "Faşist"oyun, Çağdaşı oyun diyenlerin ne dereceye kadar haklı olduklarını belirtirseniz sevinirim. Büyük başarılar diler saygı ve sevgilerimi sunarım.

Sabahattin Engin.
P.K.71
Yalova

Sabahattin Engin'den Necmettin Turinay'a

21/3/1977
Yalova

Say›n Turinay,

İstanbul'a gitmifltim. Dönünce mektubunuzu ald›m. Onun için geç cevap veriyorum. Özür dilerim. Bas›l› piyeslerimden yaln›z alt›s›n› bulabildim. Onlar› sunuyorum. Yedincisi olan "Büyük Dönemeç'i yak›nda gönderece€imi san›yorum.

Güzel yaz›lar›n›z› okuyorum. Yak›nda çok de€erli ve flimdiye kadar pek dokunulmam›fl konular› ele alan ve akisler uyand›raca€›na inand›€›m kitab›n›z› sab›rs›zl›kla bekliyorum. F›rsat bulurda okursan›z piyeslerim hakk›ndaki fikirleriniz benim için büyük bir de€er tafl›yacakt›r. Ben eksik bulanlara –bizde adet oldu€u gibi– k›zmam. Gerçekten bir noksan meydana ç›kar›lm›flsa teflekkür etme€i bir borç sayar›m. Özellikle Mal›zgirt'i hemen okur "Faflist" oyun, Ça€d›fl› oyun diyenlerin ne dereceye kadar hakl› olduklar›n› belirtirseniz sevinirim. Büyük baflar›lar diler sayg› ve sevgilerimi sunar›m.

Sabahattin Engin
P.K. 71
Yalova

Malcolm X (Malik El ŞABAZ)'den İki Mektup*

Cidde, Suudi Arabistan
10 Nisan 1964

Hz. İbrahimin, Hz. Muhammedin ve öteki bütün Peygamberlerin yurdu olan bu kadim kutsal toprakta bütün renk ve ırktaki insanların uyguladıgı böylesine içten dostlugu ve gerçek kardeşlik ruhunun egemenligini ömrümde görmemiştim. Geçen hafta her renkten insandan gördügüm yakınlıktan büyülendim, dilim tutuldu.

Dünkü 20 Nisan gecesinde kutsal şehir Mekke'yi ziyaret etmek mutluluguna erdim, haccımın bir parçası olan "umre'yi tamamladım. Allahın izniyle yarın, 21 Nisanda Mine'ye hareket edecegim ve 22 Nisan salı günü Arafat Dagı'nda ibadet için Mekke'ye dönecegim. Mine, Mekke'den 35 kilometre kadar uzakta.

Dün gece Muhammed adındaki genç bir mutavıfın rehberligiyle Kâbe çevrisini yedi kere tavaf ettim. Zemzem kuyusundan su içtim, sonra Safa ve Merve tepeleri arasında yedi kere koştum.

Bütün dünyadan gelmiş onbinlerce hacı vardı. Mavi gözlü sarışınından, kara derili Afrikalılara kadar her renkten insan vardı, ama hepimiz aynı törene katılıyor ve benim Amerikadaki deneyimlerimden kara ile kara olmayan arasında hiç bir zaman var olacagına inanmadıgım bir kardeşlik ve birlik ruhunu gösteriyorduk.

Amerikanın İslâmı anlaması gerektir, çünkü bu toplumdan ırk problemini silen tek dindir. İslâm dünyası boyunca gezilerimde Amerikada "beyaz" telakki edilen insanlarla tanıştım, konuştum, hatta yemek yedim, onların yüreklerindeki İslâm dini, kafalarından beyaz ayrımını kaldırmıştı. Renklerine bakmaksızın insanlara gerçek kardeşlik ve içtenlikle davranıyorlardı.

Amerika kendini "ırkçılık kanseri" ile mahvetmeden önce İslâmın ruhunu iyice kavramalıdır. İslâm, bütün renklerden insanları geniş bir aile içinde toplamış İslâm kardeşligi vea milleti her türlü engeli aşarak yeryüzünün hemen bütün Dogu ülkelerine uzanmıştır.

Beyaz olsun, olmasın, gerçek İslâmı kabul eden bütün insanlar degişmişlerdir. Ben, Kahireden Ciddeye, kutsal şehir Mekkeye kadar bütün yol boyunca gözleri mavinin en mavisi, saçları sarının en sarışını, derisi beyazın en beyazı insanlarla aynı kaptan yemek yedim. Bu "beyaz" Müslümanların işlerinde ve sözlerinde aynı içtenligi duydum. Bunu Gana'nın Sudan'ın Njerya'nın Müslüman Afrikalıları arasında da duymuştum.

Gerçek İslâm, ırkçılıgı ortadan kaldırıyor, çünkü İslâmın prensiplerini kabul eden ve tek bir tanrının, Allahın önünde secdeye varan, hangi ırktan ve renkten olursa olsun, bütün insanlar, deri rengine bakmaksızın, kendiliginden, birbirlerini kardeş kabul ediyorlar.

Benden gelen bu sözlerden belki şaşkınlıga ugrayacaksınız(*), ama ben her zaman gerçeklerin ta yüzüne bakmaya çalışan biriyim. Hayat gerçegini yeni deneyler ve bilgiler olarak kabul ediyorum. Bu hac bana çok şeyler ögretti. Bu kutsal toprakta geçirdigim her saat gözlerimi daha çok açtı. İslâm murada, bu Peygamberler ülkesinde

karşılaştıgım insanların yüregine gerçek kardeşlik ruhunu yerleştirdiyse, "beyaz" Amerikalının yüreginden ırkçılık kanserini de kaldıracaktır. Belki Amerikayı, olması çok yakın ırkçılık felâketinden kurtaracaktır. Hitleri mahveden ırkçılıgı, sonunda, Almanları da mahvetmedi mi?

Lagoç, Nijerya
10 Mayıs 1984

Ziyaret ettigim her yerde, getmemem için ısrar ettiler. Böylece her ülkede, tasarladıgımdan daha uzun zaman kalmaya zorlandım. İslâm dünyasında beni, bir Amerikalı Müslüman oldugumu ögrenince hemen sevdiler, Afrikada, benim Amerikalı militan Müslüman Malcolm X oldugumu ögrenir ögrenmez hemen sevdiler. Afrikalılar, genellikle Müslümanlar, özellikle militanlıga âşıklar.

Umarım ki, kutsal şehir Mekke'ye haccım, Müslüman Camii Dernegi ile İslâm Dünyasının 750 milyonluk Müslümanı arasında resmen, ölümsüz bir dini ilişki doguracaktır. Afrikada, sıcaklıkla karşılanışım, Amerikanın beyaz adamını ebediyen yalanlamıştır. Onlar. Afrikadaki kara adamın, Amerikadaki kara adamın derdiyle ilgilenmedigini yayıyorlardı.

İslâm Dünyası, İslâmî kavramların gerektiridgi ahlâki görüş açısından, bizim insanlık haklarımızın açıkca çignenmesiyle ilgilenmeye zorlanmaktadır.

Kuran, Müslüman dünyasına, hakları çignenen insanların yanında yer almayı buyurmaktadır. Mazlumun dinî inancı ne olursa olsun, bu bakından önemi yoktur. İslâm, soya, renge, itikada bakmaksızın, bütün insanlıgın haklarıyla ilgilenen bir dindir. Hepsini insanlık ailesinin bir parçası olarak alır.

Burada, Afrikada, 22 milyonluk Amerikan siyahına, Afrikanın uzun zamandır kaybedilmiş kardeşleri olarak bakılmaktadır. Buradaki halk, bizim derdimizin her görünüşüyle ilgilenmektedir. Bizim özgürlük savaşımızı her açıdan incelemektedir. Tersini iddia eden batı progagandasına ragmen, Afrikalı kardeşlerimiz bizi seviyor. Bizim de uzun "uykumuzdan" uyandıgımızı ögrenmekle mutlu oluyor. Bizim için, güçlü bir sevgi geliştiriyor.

* Çünkü kendisine bu mektubu yazdıran deneyleri edinmeden önce, Amerikanın "beyaz" insanına beyaz şeytanlar" diyordu Malkolm X. "İki Mektup: Mektup I-II", Çev. Rasim Özdenören, Edebiyat, III. Dönem, Ocak 1972, S. 19+3, s. 8.

İmadeddin Halil'den

Sanatçıya Mektuplar*

Türkçesi: Turan Koç

19. 9. 1967
Kahire

Kimi zaman bir bezginlik duyar insan içinde, uykudan, unutkanlıktan uyanır gibi birden dikkat kesilir sonra, saat saat, gün gün böyle yaşama ulanmış ürkünç yinelemelerle, beni, seni ve başkalarını gaflet anlarında yoklayan, her kumu bir azap olan uçsuz çölde... bu yinelenme duyulur tümümüzü saran boşlukta. Uyku ile unutkanlığın ve bilinç bulanıklığının arasını ayıran bu anda... tam bu anda bir sanatçıyla konuşmak istiyor canım, bir şeyler söylemek ona, ya da bir şeyler dinlemek ondan, birkaç sözcük. Soylu sanat, derinlerdeki inancı harekete geçirir. Bununla, bu korkunç yinelenme bütün anlamsızlığı ve saçmalığıyla yok olur. İnsanın önünde sonsuz göz alıcı dünyalar, varlığın kapalılığına sızan görüşler, yavaş yavaş bizi saran ruhsal bir aydınlık açılır – agır deneyimlerden sonra, Allah'ın esenligine bırakır bizi. Orada bu kendinden geçme ve secdeler anında unuturuz bu bezgin ve kötümser duyguları, bu her kumu azap olan çölde peşimizi bırakmayan yinelemeyi.

20. 9. 1967

Camus'nün, Salacrou'nun, Pirandello'nun, Jonesco'nun Eliot'ın ve tüm bunların izinden gidenlerin sürekli söyledikleri şu: biz garibiz... İnsan terkedilmiştir, kendisiyle başkaları arasında sonsuz duvarlar vardır. Benim sözümü sana, senin sözünü bana ulaştırmayan duvarlar. Evrenin, varoluşun mantıgını kendi adımları ile aşmak isteyenlerin gövdelerine sürekli batan dikenli teller vardır. Neredeyse bir yazgı bu –ezelden beri– var var bu duvarlar.

Söylediklerini görmüyor musun, yineleyip durudukları şeyleri? Zulmeden evrenin ve varoluşun mantıgı degil; insandır. Varlıgı olmayan, kendi kuruntusunun ürünü bir azap çökmüş üstüne. Karabasanlarda gördükleridir yoluna dikilen.

Diyor ki: Senin gerçekligin bir yanılsamadan başka bir şey degil, bir edimde bulunmaya, birşeyler söylemeye gücün yetmez. Çünkü duvarlar var önünde; yardım çıglıklarını yutan, başkalarına ulaşmanı, varolmanın onurlu yerinde onlarla birlikte bulunmanı, onlara katılmanı engelleyen.

Tüm bunlar Allah'ı yadsımakla insana zulmettiler. Bizim Allah inancımızla, insanın yanında olmamız gerekmez mi? Gurbet ve yapayalnızlık mantığına meydan okumamız, her yolun ortasına dikilmiş, şurda burda örülmüş kalın duvarların yıkılması için başımızı dik tutmamız aklı selimle kuruntuların tehditlerini reddetmemiz gerekmez mi? Tüm insanlar Tanrısal degerlerde ve Allah sevgisi üstünde buluşsun diye düşünceyle, şiirle, müzikle, adalet üstüne, hak üstüne, her degere, her canlıya ve eşyaya ulaşan vicdanın sesine dayalı gerçek varoluşun ve varlıgın mantıgı ile uyumlu derin bir kavrayıştan fışkıran tablolar oluşturmamız gerekmez mi?

Bu tür ürünler vermek zorundayız.

Yapayalnızlık mantıgının, duvar mantıgının, yanılsama mantıgının birbiri üstüne üşüştügünü başkalarına duyurmak zorundayız. Bu evrenin temelinde boşuboşunalık ve korku yoktur. Başkaları ile kaynaşma yalnızca "insanın olanakları" ile degil, bunlarla birlikte onun, başkaları ile kucaklaşması ve onlara diledigini –burada– yeşile ulaşmak için kırmızının olanaklarıyla, aka ulaşmak için karanın olanaklarıyla söylemesi gerekir. Parçalanmayı, korkuyu ve karşıtlıgı anlatmak için degil, tersine yaşama hükmeden uygunlugu ve varlıgın yaratıcısına, kendinden kattıgı, böceklerin, insanın, yaratıkları, küçük zerreciklerin yaptıgı tümel ululamanın fısıltısını anlatacak.

23. 9. 1967

Geçen kış gördügüm bir resim, düşüncelerimde demiyorum, varoluşumda, çagdaş insan hakkında bir sürü izler bıraktı. Karası akı, yüzeyi boyutları hakkında bellegimde pek bir şey kalmadı şu anda. Tüm anımsadıklarım, şurda burda yıgılmış eşya karşısında daha görür görmez insandan boşalan 'çıglıgı' anlatmak istegi. Her yerde, her yerde... bu eşya tutkusu, eşyayı çogaltma. Öyle ki, eşyaya çarpmadan özgürce hareket edebilecegi bir avuç yer bile kalmamış insana.

Ionesco'nun oyunlarının birinin sonunda oyun kahramanı, kendisi için çizdigi dairenin ortasında durur, daire ise adımlarının açılımı genişligindedir. Bu dairenin çepeçevre her tarafı eşya yıgılıdır. Öyle ki, başkaları yüzyüze ona dokunacak kadar yaklaşamazlar. Eşya üzerinden uzanmak, sünmek ve uzaktan konuşmak zournda kalırlar kahramanla. Bir şeyler söylemek için degil, eşyadan biraz daha yeni bir şeyler vermek için.

Bu çılıgınlıgı hergün atmak zorundayız. Şiirle, düşünce yazılarıyla, resimle, müzikle bu yıgınagı kendimizden uzaklaştırmak için. İnanmış bir ruhtan boşalan sanatçı sayhasının yankısız kalması düşünülemez... nasıl? Mümin çıglıgıyla bu kat kat eşya yıgınagı çöker de duvarlar göçer.

* Edebiyat, V. Dönem, Mart 1982, s. 38+86, s. 8 "Fi Nakd el-İslâmî el-Mussır adlı kitaptan."

21. 9. 1967

Önceki gün, yani buraya[1] geldigim gün operaya gittim. Müzik şölenleri verilip verilmedigini sordum. 'Hayır', yanıtını verdiler. Nedeni de, mevsimin kapanmış olmasıydı. Niçin, böyle gelir gelmez?

Yalnızdım. Arkadaşsız, bir başıma gezmek için gelmiştim. Oysa, önümde, duygu köpürtmeye, iç açmaya hiç mi hiç yer bırakmayan derslerle ilgili yapılcak bir sürü işler var.

Müzikle zamanın, mekânın boyutları eriyor; yalnızlık yok oluyor. İnsan, sevdiklerine kavuşuyor. İnsana bıkkınlık veren tekdüze işleri, güncel sorunların tatsızlıgını unutkanlık örtüyor ve kafada tümel kapsayıcı işaretler belirmeye başlıyor, insan göge, göksel olana yaklaşıyor. Oluşa sarınıyor.

Burada, müzik gibi, insanı, varoluştaki gerçek yerine koyan bir sanat deneyimi var mı? İnsanı, –Müzik gibi– sınırlı olandan soyup, mutlak'ın kapısına ileten bir sanat yaşantısı/deneyimi var mı? Beathoven, –notalarını yazarken– yukarıdan, birbiri içinde aylalanmış seslerin, melodilerin geldigini, bütün gövdesinde aktıgını, onu derinden sarstıgını ve bu ölümsüz yanını var ettirdigini kuşkusuz duyuyordu. Beathoven'in, söyledigi şu sözlere şaşmayalım:

"Benim müzigime hiçbir zaman zarar gelmez. Benim müzigim göge dogru ruhsal bir geçittir. Her türlü sanatsal yaratma, sanatçıdan bagımsız bir şeydir ve ondan daha güçlüdür; sanat, Yaratıcı'ya Düzen Verici'ye bir dönüştür çünkü."

22. 9. 1967

Büyük müzik çalışmalarında, resimde, şiirde ardıllar olur. Bunlar, sanat çalışmasına yeni bir boyut verirler. Daha etkili, daha ileri görüşlü yaparlar onu, daha derinleştirirler. Tümel sanat duygusu olmayanlar, ayırıcı özellikleri görmeden, burada bir ikileşme, ayrılma oldugunu sanırlar. Bu duyguya sahip olanlar, sanat çalışmasında, öncül ile ardıl arasındaki bu en uzak konuşmanın, işi bizzat kendi elinde bulunduranla bulundurmayan arasındaki bu ses birliginin, uzakla yakın arasındaki bu yanıtlaşmanın, bütünle parça arasındaki bu uyumun, gökle yer arasındaki bu tutkunun ayrımına varabilirler. Gerçekten sanat böyle olduguna göre... bu sesbirligi (uyum), bu senfonik konuşma, insanın varoluşunun bileşiminde var da, ondan kaynaklanıyor anlamına gelmez mi? Bu uzak –yakın, görünen– görünmeyen boyutlar, bu yüzeyde kalanla, derine işleyen...bu fısıldayan, haykıran, aglayan, gülen, ölen,yaşayan, bu yerde yürüyen ve uçan şeyler?

11. 2. 1968

Bugün biz hastayız. Güveler kesiyor bizi. Cigerimizi, kalbimizi kurt yiyor; dilimizde, kanımızda yengeç dolaşıyor, trahom; pislikten kalın bir perde çekiyor gözlerimize. Her şeyi anlamsız, igrenç bir görüntüye dönüştürüyor. Tatlı şeyler agıya çalıyor. Bu yüzden, insanın sürekli tüküresi geliyor evine, caddeye, yaşamdan umut adına ne varsa insanın önünde silip süpüren, kimi kalplerde, ruhlarda kalmış münzevî bir sevinci ve insanî mutlulugun kalıntılarını parçalayan zalim bir saçmaya dönüştüren acılıklara ve igrenç görüntülerin çöplüklerine. İşte şu an süpürüyor, umutların, degerlerin son kırpıntılarını süpürüyor... korkudan, acıdan, umutsuzluktan başka bir şey yok. Nereye gitse, nereye yönelse, adımlarını nereye atsa, eskimişlik, acı şiddetleniyor ve sürekli yıgılan bir umutsuzluga, sinirlere, kalbe, ruha inen bıçak saplanması acıya; gece-gündüz insana saldıran korkuya dönüşüyor en sonu.

Artık –bu demektir ki– ne bir şeyin degeri ne de uzak bir umut kalmıştır. Bundan böyle gerçk bir mutluluk, insanî bir sevinç yok. Korkudan, acıdan, umutsuzluktan başkası yok. Burada bunlar sürekli sayrılık yayıyor ve bize bulaşan habis uru., delik deşik olmayı, paramparça olmayı, ezilmeyi getiriyor. Bunlar ebedî sapıklıgı, kör bir bakışı getiriyor, acıyı zehiri getiriyor. Öyleyse biz hastalıklıyız, içten sayrıyız; sayrılıgımızn bizi dışarıdan sardıgını söyleyen düpedüz yalancıdır. Bunun gibi, yüce bir gücün yada gizli bir şeyin bizi saçma ile bogdugunu, saçma ile sıkıştırdıgını söyleyen de iyi bir yalancıdır.

Her yerden, ellerimizden, ayaklarımızdan bir yitme, bir yitiklik sarmış bizi. Bir tek deneyimin sonucundan başka bir şey degil bu: Duygularımız, düşüncelerimiz sayrılıdır; alışkanlıklarımız, bilgilerimiz, öykünmelerimiz sayrılıdır; kavramlarımız, yapay degerlerimiz, amaçlarımız sayrılıdır. Bunlar böyle olduktan sonra gördügümüz her şeyin igrenç bir görüntüden başk abir şey olması olanagı yoktur. Tattıgımız her şeyin zehirden başka bir şey olması olanagı yoktur.

15. 2. 1968

Çagımızda, Müslüman sanatçının; umudu, uyumu, içtenligi, mutlulugu, huzuru, açıklıgı, yararlı olanı ortaya koymak için İslâm gerçekligi üzerinde işe koyulması gerekiyor. Yaşanılan bu tür bir gerçeklikle ona ulaşması olanagı edebî yoktur. Sanatçı, vebanın mahvettigi bir ortamda yaşıyor; tüm kişisel korunma önlemlerini alsa, aşılansa, bundan kurtulma olanagı yok. Veba, ne edip edip ilencini ona bulaştırıyor. En azından eylem özgürlügünü kısıtlıyor. Bir kente, küçük bir yere mahkûm ediyor onu. Sanatçının içi, vabanın baskısı altında, mekânı da karartan bir kasvet ve horgörü ile doludur. en azından, yaşamı üstüne olan her sevinci, her umut pırılıtısı bu ilencin çarkı altındadır. Ailesinin, kardeşlerinin gözünün önünde öldüklerini görüyor, ama elinden

hiçbir şey gelmiyor. Müslüman sanatçı, böyle, İslâmî olmayan bir gerçekligi yaşıyor. Bu koşullar altında her an dogru yoldan ayrılabilir. Bu sapma degişik görüntülerde olabilir: basit dış yanlışların (suçların) yapılmasıyla başlar, elîm iç yırtılmalarıyla, yüce ahlâkın paramparça edilmesiyle son bulur. Güvence yoktur. O hâlde nerededir güvence? Artık sanatçının, yararlı, ilerici çalışmalara yönelmesi ve barış içinde yaşamak ugrunda kendisine ve kardeşlerine bir yer açması gerekiyor. Tanrı'nın buyruklarını, O'nun Elçisi'nin tüm ilkelerini ve yaşam üslûbunu sürekli irdelememiz, aydınlıga çıkmak için tek yol görünüyor bana.

[1] Bagdat'a demek istiyor. T.K.
Edebiyat, V. Dönem, Eylül 1982, s. 38+92, s.5 "Fi Nakd el-İslâmî el-Mussır adlı kitaptan."

Arthur Rimbaud'dan Paul Verlaine'e

Türkçesi: Tahsin Saraç

Londra, Cuma ögleden sonra

4 Temmuz 1873

Dön, dön artık, biricik dost, dön. Artık iyi ve kibar olacagıma söz veriyorum. Sana karşı soguk davranmam inatla sürdürdügüm bir şakaydı; bin pişmanım şimdi buna. Geri dönersen unutulup gider. Bu şakaya inanmış olman ne acı! İki gündür durmadan aglıyorum. Geri dön. Biraz yüraklilik göster, sevgili dostum. Henüz hiçbir şey yitirilmiş degil; yapacagın şey yalnızca bir dönüş yolculugu. Burada yine yürekliliklе, sabırla yaşarız. Yalvarıyorum sana. Hem daha çok senin iyiligine olacak bu. Geri dön, bütün eşyanı yerli yerinde bulacaksın. Umarım ki tartışmamızda ciddi bir neden olmadıgını sen de anlamışsındır şimdi artık. Ne korkunç andı o! Peki ama, gemiyi terketmeni işaret ettigimde sen niye gelmedin? Bu noktaya varmak için mi iki yıl birlikte yaşadık? Ne yapacaksın şimdi? Buraya gelmek istemiyorsan, senin bulundugun yere geleyim mi?

Evet, haksız olan benim.
Beni unutmayacaksın, degil mi?
Hayır, unutamazsın sen beni.
Ben seni hep yüregimde taşıyorum.
Dostunu yanıtsız bırakma: birlikte yaşayamayacak mıyız artık?
Biraz yürekli ol. Hemen yaz bana.
Daha uzun süre kalamayacagım burada.
Yüreginin sesinden başka şey dinleme.
Yanına geleyim mi? Hemen bildir bana.
Tüm yaşam boyu sana baglı kalacagım.
Rimbaud

Hemen yanıtla beni. Burada en çok pazartesi akşamına dek kalacagım. Üzerimde henüz bir peni bile yok; elimdeki tüm parayı postaya verememe. Kitaplarını ve müsveddelerini Vermersch'e bıraktım.

Seni bir daha göremezsem, ya denizci olacagım ya asker.

Arthur RİMBAUD

William Faulkner'dan Prof. Warren Beck'e*

Çeviri: Hasan Damar

6 Temmuz, 1941
Oxford

Sayın Bay Beck:

Makalelerinizi gönderdiginiz için teşekkür ederim. Katılıyorum görüşlerinize. Benim kaçırdıgım noktaları siz buldunuz. Keşke bilinçli olarak amaçlasaydım onları; ne ki, kesinlikle inanırım içimden öyle geldigine, bunun salt bir rastlantı sonucu olmadıgına.

Sürekli yazmaktayım, onur üstüne, gerçek üstüne, iyi yüreklilik üstüne, düşünce üstüne, güzel acıya katlanma yetenegi üstüne, mutsuzluk, adaletsizlik üstüne, sonra gene bunlara katlanma üstüne; tüm bunlara katlananların diliyle yazıyorum bunları. Bu bireyler yaşamın içinde oldukları gibi gözlemcidirler de, ödül için degil erdem adına katlanırlar tüm bu sayılanlara, kendi kendisiyle yaşamak, vakti geldiginde, dinginlik içinde, kendi kendine ölmek için. Ölüm yatagından bagıran her yalancıyı, dolandırıcıyı, iki yüzlüyü, kötü ruh kavrayacak demeye getirmiyorum sözü. Sanıyorum yalancılar, iki yüzlüler, dolandırıcılar, her gün , onun çagrıştırdıgı o tuhaf havanın kokusunda, dinginlikle ölürler. Ona degin konuşmuyorum burda. Onun için yazmıyorum ben. Ancak, inanıyorum ki, çok olmasa bile, vardır Faulkner'ı okuyanlar, okumayı sürdürenler, 'evet, elbette, Flem Snopes olmaktan Ratliff olmayı yeglerim, hatta snopes'sız Ratliff olurum mümkün olsa, pürüzsüz olmak için.' diyenler.

Henüz, yöntemle gereç arasındaki mutlu dengeyi bulamadım. Benim için bu dengenin oldugundan da kuşkuluyum. Okul ögrenimini önemsemedigimden dolayı kısmen suçluyum (ben eski, 8. derece bir adamım), ama en çok da bu konumun sıcaklıgında yazdım. Yazdım, çok hızlı, çok fazla. Şunu iyice anladım: söylenmesi gerekli birşeyi yapmaktan, söylemekten daha iyi. Ve zaten, her zaman, bir öteki zaman vardır, yalnızca bir gerçek oldugundan, direnç, iyi yüreklilik, cesaret oldugundan. Sonra birşeyin ayrımındayım: Papazların kitaplarından çok Shakespeare'i okumayı yeglerim. Salt iyiliklerle dolu papazların kitapları. Oysa, iyilikleri de kötülükleri de okumalı, ögrenmeli degil miyiz birlikte? İşte bunun için okuyorum Shakespeare'in yapıtlarını.

Bagışlayın. Görüyorsunuz, hâlâ yöntemle gereçleri uzlaştırma sıkıntısı içindeyim.

Saygılarımla,

William Faulkner

* Edebiyat, V. Dönem, Ocak 1978, s. 38+36, s. 2 "Selected Letters of William Faulkner" adlı yapıttan.

William Faulkner'dan Bayan M. C. Falkner'a

18 Agustos 1925
Paris

Sevgili Anne,

Bugün hareket ediyorum. Luxembourg bahçelerinden hemen sonraki köşede güzel bir odam var; orada oturuyor, yazıyor ve çocukları seyrediyorum. Bahçelerdeki herşey, çocuklar için. (Güzel bir gelenek: Fransızlar bebeklerine âşıktırlar.) Çocuklarına, sanki kendileriyle aynı yaştalarmış gibi, büyümüşler gibi davranıyorlar. (Cadde boyunca birlikte yürürler: Bir adam ya da bir kadın ve bir çocuk; sanki yaşıtlarmış gibi, birlikte konuşarak, gülerek.)

Burası oldukça güzel, ama şehirlerden bıkkınlık duyuyorum artık. Sanırım, bir hafta içinde, yeniden uzaklaşacagım buradan; büyük konakların bulundugu Touraine'e, kıyıdaki Bretagne'a ugrayacagım. Gelecek ay İngiltere'ye gitmeyi düşünüyorum, iki hafta için.

Dünü Louvre'da geçirdim. Winged Victory'yi, Venus de Milo'yu, gerçeklerini, ve Mona Lisa'yı vs. görmek için. Güzeldi; özellikle, aşagı yukarı modernistlerin resimleri, Degas, Manet ve Cahvennas gibi. Başka bir gün, çok çok modern bir sergiye de gittim (Fütürist ve Vortisist). Bir ressamla konuşuyordum, gerçek biriyle. O, sergilere hiç gitmiyor. Şöyle diyor: kötü şeyleri boyamak ta pekâlâ dogru oluyor, ama ben, onlara bakmaktansa Luxembourg bahçelerine gitmeyi ve kayıklarını yüzdüren çocukları seyretmeyi yeglerim. Ve anlaşıyorum onunla.

Billy (W.F.)

William Faulkner'dan Prof. Warren Beck'e

Türkçesi: Mustafa Zeki Çıraklı

6 Temmuz 1941
Missisipi

Sayın Beck:

Yazıları gönderdiginiz için teşekkürler. Katılıyorum. Benim kaçırdıgım noktaları yakalamışsınız. Keşke bunları bilerek ifade etseydim. Fakat, bunların kesinlikle kazayla söylenmiş şeyler degil, bilinçaltımın ürünleri olduguna inanıyorum.

Ben hep onur, hakikat, acıma ve derin düşüncelere dair yazdım. İnsanın her defasında acı, ıstırap ve adaletsizlige, yılmadan dayanabilme gücü hakkında yazdım. Bu acılara şahit olan ve bunlardan nefret eden bireylerin, her hangi bir karşılık beklemeksizin, sadece erdemlilik adına zorluklara katlanışını anlattım. Bu acılar öyle hayranlık duyulacak şeyler degildi, ama insanlar sadece kendileri olmak, kendileriyle yüzleşebilmek ve vakti geldiginde huzur içinde ölebilmek için acı çekiyorlardı. "Her yalancı, hilekar ve ikiyüzlü, ölüm döşeginde korkuyla titreyecek ve İblis onların yakasına yapışacaktır!" Hayır, bunu demek istemiyorum. Bence yalancı, hilekar ve ikiyüzlüler de, kutsal saydıkları bir rayihanın kollarında huzur içinde ebediyete göçüyor her gün. Ben onlardan bahsetmiyorum. Onlar için de yazmıyorum. Ben, sayılarının çok olması şart degil, Faulkner okumaya devam eden, edecek olan ve "Evet. İşte bu dogru. Flem Snopes olmaktansa Ratliff olmayı tercih ederim" diyenlerin varlıgına inanıyor, onlar için yazıyorum.

Bu güne kadar metot ve malzeme arasındaki altın oranı bulabilmiş degilim. Bunun benim için varoldugundan da kuşkuluyum. Bunun bir sebebi, resmi tedrisatı reddetmiş ve sekizinci sınıftan terk, yaşlı bir adam olmamdır belki de. Fakat asıl sebep sıcakta yazmam, yani güneyli bir yazar olmamdır. Bir de çok hızlı ve fazlaca yazıyor olmam.

Uzun zaman önce, anlatmaya deger bir şeyin, ifadesini, kendiliginden buldugunu, üstelik bunu, benden daha iyi yaptıgını farkettim. Tabiî kötü biçimde de olsa, anlatmanın, hiç anlatmamaya yeg tutulması gerektigin. Üstelik, daha iyi anlatmak için her zaman bir fırsat daha vardır, ama bir an önce anlatılmayı bekleyen hakikat, ıstırap, acı ve cesaret tektir.

Kullandıgım çok sayıda "ben" kelimesi için kusura kalmayın. Görüyorsunuz ya, hala metotla malzemeyi kaynaştırmada sorun yaşıyorum.

Saygılarımla
William Faulkner

William Faulkner'dan Paul Pollard'a

Türkçesi: Mustafa Zeki Çıraklı

24 Şubat 1960
Missisipi
Charlottesville, Va.

Sayın Pollard:

Ben ve Bayan Faulkner, her zaman oldugu gibi, sizden haber aldığımıza çok sevindik. Umarım eski arkadaşlığımıza burada, Charlottesville'de bir gün kaldığımız yerden devam edebiliriz.

İstediginiz bagışı size göndermeyecegim. Sebebini açıklayayım. Geçmişte örgütünüze dolaylı da olsa katkıda bulunmuştum. Çünkü bu organizasyonun insanlarınız için tek umut kaynagı olduguna inanıyordum. Fakat son zamanlarda bazı hatalar yaptıgınızı düşünüyorum. Taraf olup desteklediginiz eylemler var. Bunları tahrik ediyor, iyi bir şeymiş gibi gösteriyor ve bundan menfaat saglıyorsunuz. Fakat bu eylemler asıl siyahlara zarar verecek. Çünkü bunlar sizin halkınıza acı çektiren adaletsizliklere nefret ve üzüntüyle yaklaşan beyazları, kendi halklarıyla sizin aranızda bir seçim yapmaya zorluyor. Ve bu gidişle, o sizin iyi beyazlar olarak nitelediginiz kişiler, ne yazık ki diger beyazların safına geçmek zorunda kalacaklar.

Booker T. Washington ve Dr. Carver'ın büyüklügü konusunda sizinle hemfikirim. Halkınıza kanun gücü ve polis takibiyle saglanan sosyal adalet ve eşitlik, eger siz bunları kendiniz bizzat haketmezseniz, kalıcı olmayacaktır. Polis işin peşini bıraktıgında ortadan kaybolacaktır. Gördügüm kadarıyla sizin insanlarınız bireyler olarak bu sorumlulugu alacak olgunluga erişmelidir. Dr. Carver'ın dedigi gibi, "Beyazların bize ihtiyaç duymalarını saglamak zorundayız, onlarla eşit statüde olmamızı bizzat onlar talep edecek hale gelmeli."

...

Görüyorum ki, eger halkınız toplumdaki herkes gibi adalet ve eşitlik istiyorsa, çogunuz şu anki davranışlarından bir an önce vazgeçmelisiniz. Güçsüz oldugunuza göre, siz beyazlardan daha iyi olmalısınız. Daha sorumlu, daha dürüst, daha ahlaklı, daha üretken, daha kültürlü ve daha egitimli. Kanun önünde eşitlik önemli degil; onlar, yani beyazlar, "lütfen kabul edin, bizimle eşit haklara sahipsiniz" demek zorunda kalmalı. Zenciler, fert fert sorumluluk ve ahlak açısından kendilerini iyi egitemedikleri müddetçe, beyazlarla aralarında daha çok problemler çıkacaktır.

O yüzden bagışlarımı artık böyle organizayonlara degil, şahıslara yapmaktayım.

Saygılarımla
Dostunuz
William Faulkner

Charles Baudelaire'den Madan Sebatier'ye

Çeviren: Bedia Kösemihal

Salı, 18 Agustos 1857

Sevgili hanımefendi,

Sizi unutabilecegimi bir dakika olsun aklınızdan geçirmediniz, degil mi? Eserim basılır basılmaz en iyisinden seçme bir tane ayırmıştım; kitap size lâyık olmayan bir kaba bürünmüşse suç benim degil, ciltçinin; ben ona daha zarif birşey ısmarlamıştım.

İnanın alçaklar (sorgu savcısını, savcıyı v.b.'nı kastediyorum) kitabımdaki parçalar arasında, taptıgım sevgilime yazdıgım iki parçayı da suçlamışlar. Biri: "Tout Entiére", öteki de "A Celle qui est trop gaie". İkincisine halbuki Sayın Saint-Beuve, eserin en güzel parçası, demişti.

İşte ilk defa size gerçek yazımla yazıyorum. Bir sürü işler, mektuplar içerisinde bunalıp kalmasaydım (muhakemem öbürgün) fırsatını kaçırmaz, bunca çocukluklar, çılgınlıklar için sizden özür dilerdim. Ama küçük kızkardeşiniz sizin yerinize benden fazlasıyla öç aldı. Ah küçük canvar ah!.. Birgün ona rastlamıştım, yüzüme bir kahkaha salıverdikten sonra: "Ablama hâlâ tutkun musunuz? Hep ona güzel mektuplar yazmaya devam ediyor musunuz?" diye sormaz mı! Donakalmıştım. Anladım ki gizlenmeyi istesem de beceremiyorum; o sevimli yüzünüzün gerisinde pek merhametli olmayan bir ruh taşıdıgınızı da farkettim. Çapkın insanlar kadınlara tutulurlar; şairlere gelince: Onlar taparlar. Kızkardeşiniz bu ölümsüz şeyleri anlayacak yaradılışta degil sanırım.

Sizi eglendirmek pahasına da olsa bırakın bu küçük çılgını güldüren şeyleri size de anlatayım. Hayal, sevgi, saygı ile karışık binbir çocukluk ve ciddi şeylerin birarayа geldigini tasarlayın; bir türlü anlatamadıgım samimi benligimin ta kendisini karşınızda bulacaksınız.

Sizi unutmak elden gelmez. Bütün bir ömür boyunca, sevgilisinin hayali üzerine gözlerini dikerek yaşayan şairlerin bulundugunu söylerler. Sanırım, baglılık dehadan bir parça sayılır (bu fikir çok ilgilendiriyor beni).

Siz, sevilen, hayal edilen şeyden çok üstünsünüz bence. Siz benim inancımsınız. Bir budalalık yapmaya göreyim, hemen: Ya o duyarsa? derim. İyi birşey yapınca da işte o'na yaklaştım... derim (tabii ruh bakımından).

Son defa (elimde olmayarak) size rastlamak umtluluguna eriştigimde (sizden kaçmak için nelere başvurdugumu bilemezsiniz) kendikendime: Bu araba onu bekliyorsa yandım, başka yola sapmam gerekir, diye düşünürken birden: "Tünaydın beyefendi" diyen, o içime işleyen, büyüleyici sevgili sesinizi işitmez miyim. Yol boyunca da hep: "Tünaydın beyefendi" diye tekrarladım durdum.

Geçen perşembe yargıçları gördüm; güzel degiller demek şöyle dursun, igrenç derecede çirkin hepsi... Ruhları da suratları gibi olsa gerek...

Flaubert'i İmparatoriçe savundu. Benim de bir kadına ihtiyacım var. Birkaç gün önce aklıma siz geliverdiniz. Tanıdıklarınız çoktur; zor da olsa bir yolunu bulur, belki bu koca kafalılara meram anlatabilirsiniz.

Yargılanma oturumu öbürgün, yâni perşembeye.

Canavarların isimleri şunlar:

Yargıç: Delesvaux

Yargıç: *De Ponton d'Amecourt*

Yargıç: *Nacquart*

Altıncı Cezada.

Bütün bu bayagı şeyleri biryana bırakalım. Sizi düşünen biri oldugumu hatırlayın. Düşüncesinde asla bayagılık olmadığını da bilin. Hattâ sizin o alaycı neşenizi bile birazcık olsun özlemiştir o kimse...

Size candan bir ricada bulunacagım: Bundan böyle herşeyimi, her söyledigimi kendinize saklayın; siz benim arkadaşım, sırdaşımsınız. Bu senli benliligi, bu cüreti aramızdaki samimiyetten aldım; karşılıgını da sizden esirgemiyorum uzun zamandır.

Allahaısmarladık sevgili hanımefendi; bütün baglılıgımla ellerinizden öperim.

84 ile 105'inci sayfalar arasındaki bütün şiirler size yazılmıştır.

Charles Baudelaire

Charles Baudelaire'den Richard Wagner'e

Çeviren: Bedia Kösemihal

Cuma, 17 Şubat 1860

Beyefendi,

Kendi kendime hep şöyle düşünürüm: Büyük bir sanatçı üne ne kadar alışık olursa olsun, yine de candan bir övgüye duygusuz kalamaz; hele bu övgü bir sevinç çıglıgı olursa...Bir Fransızın, yâni kolay cezbeye gelemiyen, musikiden çok, şiir, resim sanatıyla bagdaşan bir ülkenin insanından gelirse... Herşeyden önce şunu söylemeliyim: bana, şimdiye kadar asla tatmadıgım büyük bir musiki heyecanı yaşattınız, size teşekkür ederim. Ünlü kişilere yazıp çizme yaşını çoktan aşmış bulunuyorum. Dehanızı lekelemek için her çareye başvuran gülünç, çirkin makalelere hergün gözüm ilişmeseydi, size hayranlıgımı mektupla bildirmeyi daha epeyi zaman düşünürdüm. Memleketim namına yüzümü kızartan, üzülmeme sebep olan insan yalnız siz degilsiniz beyefendi. Kısası, ugradıgınız insafsızlık beni size karşı minnettarlık duygularımı bildirmeye sürükledi; kendi kendime: ben bu budalalar arasında karışmıyacagım dedim.

Eserlerinizi dinlemek için "İtalyan Tiyatrosu"na gittigimde, hiç de iyiniyetli degildim; peşin fikirlerle doyuldum. Ama bunda benim suçum yok; o kadar çok aldatılmıştım ki... Büyük iddiaları olan şarlatanlardan öyle musikiler dinlemiştim ki... Oysa size bir anda kapılıverdim; duygularım anlatılır şeyler degil; alaya almazsanız bunları size anlatmaya çalışayım: Önce bu musikiyi tanır gibi oldum, sonra üzerinde durunce bu serabın nereden geldigini anladım. Bu musiki sanki benimmiş gibi geldi bana; her insanın yaradılışına uygun şeyleri sevmesi gibi, ben de ona tutuluverdim. Anlayışlı kişiler bir yana, bu cümle herkese çok gülünç gelebilir; hele benim gibi musiki bilmeyen, ancak Weber, Beethoven'nin birkaç güzel parçasını (gerçekten büyük bir zevkle) dinlemek fırsatını bulan birinin agzından çıkarsa...

Sonra, sizde ilk gözüme çarpan nitelik, ululuk oldu. Musikinizde ululuk var, insanı ululuga sürüklüyor. Eserlerinizde baştan aşagı güçlü seslerin debdebesini, tabiatın ulu manzaralarını, insan ihtirasının şaşaasını duydum. Onunla insan kendinden geçiyor, büyüleniyor âdeta.. Bana yepyeni bir musiki tadı veren degişik parçalarınızdan biri de, dinî bir vecdi tasvir edeni oldu. "I'İntroduction des invités", "Féte nuptiale" parçalarının etkisi çok güçlü. Hayatımızdan çok geniş bir yaşantının azametini duydum ben onlarda. Dahası var: acayip bir yaratıgın duygusunu yaşadım; birşeyi anlıyarak, onun derinliklerine inerek yayılmanın gururunu duydum, şehvet dolu zevkini tattım... Havalarda yükselir, denizlere açılır gibi oldum. bu musiki zaman zaman yaşama

gururunu da canlandırıyordu. Bu derin armoniler, hayal gücünün nabzını hızlandıran eksirler gibiydi. sanki... Söylediklerime güleceksiniz, ama ben bu musikide, kafamın işleyişine, alışkanlığına uyan duygular buldum.. Her noktasında yükselen ve yekselten, daha yükseklere çeken, aşırılıga, ululuga kaçan birşey var bu musikide. Örnegin, resim sanatını ele alıp bir benzetme yapalım: özümün önüne sonsuz koyu bir kırmızılık getiriyorum; bu kırmızı rengin, ihtirası canlandırdıgını farzediyorum; bu rengin pembeden başlayarak kırmızının ateş kızıllıgına varan bütün nüanslarından derece derece geçmiş olması gerekmez mi? Bundan daha ateşli bir şeye erişmek güç, hatta imkânsız... Ama beyaz bir fon üzerine çizilen daha açık bir çizgi, daha beyaz bir iz bırakır. İsterseniz buna ruhun en yüksek bir noktaya ulaşan çıglıgı deyin.

Dinledigim "Tannhaeuser" ve "Lohengrin" parçaları üzerinde düşüncelerimi yazmaya kalktım, ama duyduklarımın hepsini anlatamıyacagımdan korktum.

Bu mektubum böylece uzayıp gidebilir. Okuyabildinizse teşekkür ederim. Bir-iki sözüm daha var: musikinizi dinleyeliden beri durmadan kendi kendime: (kötü zamanlarımda) hiç olmazsa bu akşam biraz Wagner dinleyebilsem diyorum. (1) Kısası; sezişleriyle ukalâ gazetecileri kat kat aşan dinliyicilerinizin bulunması size yeter. Yeni eserlerinizle niye birkaç konser daha vermiyorsunuz? Bize yeni zevkler tattırdınız; bunu devam ettirmemeye, bizi bundan yoksun bırakmaya hakkınız yok. Size tekrar tekrar teşekkür ederim beyefendi. Kötü anlarımda beni yükselttiniz, kendime getirdiniz.

Ch. Baudelaire

[1] Baudelaire'in Wagner'e olan hayranlıgı "L'Art Romantique" adlı eserde görülür. Baudelaire son yıllarında bunu birçok kez açıga vurur; örnegin, Belçika'da Mme Victor Hugo'ya, Paris'te de Mme Paul Meurice'e. İnmeli yattıgı doktor Duval'in Dome sokagındaki evinde, Lohengrin ve Tannhauser'den parçalar çaldırarak acılarını dindirmeye çalışırdı.

Richard Wagner'den...*

Venedik, 1 Kasım 1858

Bugün, "Mukaddes Ruhlar" günü. Uzun ve korkunç ıstıraplardan sonra, kısa ve derin bir uykudan şimdi uyandım. Balkonda duruyor, siyah dalgalı kanala bakıyorum. Fırtına ortalığı kasıp kavuruyor. Kendimi kanala atsam kimse duymıyacak. Atlayı versem ıstıraplardan kurtulacagım. Yumruklarımı sıkıyor, parmaklıga çıkmak üzere bulunuyorum. Seni, çocuklarını düşününce bunu yapabilir miyim?

Şimdi, "Mukaddes Ruhlar" günü başlıyor. Şimdi biliyorum ki, senin kollarında ölmek bana nasip olacak. Yakında, seni yine görecegim. İlkbaharda, belki de kış ortasında. Şimdi, herşeyi biliyorum. Yakında görüşecegiz. Sanatıma deger verme. Sarahatle hissediyorum ki, sanat, bana teselli vermiyor. Senin yoklugunu telâfi etmiyor. O, yalnız seninle, teşkil ettigin ahengin bir yoldaşıdır. Fırtınadan sonra, senin derin ve sarsılmaz aşkın daha fazla parlıyordu. Seninle herşeyi yapabilirim. Sensiz hiç bir şeyi!.. Hâtıralarımın son kısmındaki sakin ve şen hava seni aldatmasın!.. O, ancak senin güzel ve vakur ulviyetinin bir yankısıydı. Aramızda en küçük bir uyuşmazlık olunca, bütün fikrim perişan oluyor. İnan bana, tek sevgilim. Ben, senin elindeyim ve senin elinde eserimi tamamlıyabilirim.

Bu korkunç gecenin akabinde sana ricam, bana güven, mutlak ve hudutsuz bir şekilde güven. İnan ki seninle birlikte herşeye muktedirim. Sensiz hiçbirşeye!..

Şimdi biliyorsun, benim varlıgıma ve hareketlerime kimin hâkim oldugunu. O sensin!.. Güveniyorum ki, beni terketmiyeceksin. Benden ber şey saklamıyacaksın. İhtiyar ve sefaletimde bana şefaat edeceksin. Başka türlü olamaz! Bu gece, senin üzerinde yeni bir hak kazanmış oluyorum. Beni ölümden kurtardıktan sonra, teveccühünü esirgeyemezsin...

Öyle ise bana yardım et. Çünkü, ben de sana sadakatle yardım etmiş olurum. Kalbimdeki agır yükü taşımama yardım et...

O bir yüktür, fakat kalbimdedir. Dün, salâhiyetli bir hekimden, karımın hastalıgı hakkında malûmat aldım. O kurtulamıyacak! Gögsü su topluyor... Uzan ıstıraplardan, onu ancak ölüm kurtaracak. Onu teselli eden tek şey, sükûnettir. Asabî buhranlardan uzak oluşudur. Ona iyi bakmama yardım et. Ona uzak olmayı maksada elverişli görüyorum. Yanında olursam, bunu yapamam! Seni kanayan bir hâlde görmemeliyim. Yaralarına şifa sunamıyacak bir sefalet hâlinde bulunmamalıyım. Bu ihtimal yüregimi parçalıyor ve beni dün geceki perişanlıgıma sürüklüyor. Beni anlıyorsun, degil mi melegim? Biliyorsun ki, ben seninim. Hareketlerime ve şiirlerime, sen hâkimsin. Bunu tasdik etmekten çekinme. Çünkü hakikat bu...

Sen bana yardım etmezsen, bana hiçbir kugunun faydası olamaz. Her şey, ancak seninle mânâ kazanır. İnan bana. Bana yardım et, dedigim zaman, ancak seninle bir

şey yapabilecegime ve sensiz hiçbirşey yapamıyacagıma inanmanı istiyorum. İşin, bütün sırrı budur!.. Şimdi, bunu her zamandan daha iyi anlıyorum. Küçük oglumun ölümünden sonra, çalışmalarım ilerlemiyor. Anlıyorum ki çalışma bana teselli getirmiyor. O yalnız kendisini seninle birleşmiş hisseden ve artık senin kederini taşımıyan bir münzevinin ifadesidir.. Onun için de, çok zamandan beri yürümüyor. Gerçek, o benim için yalnız bir oyundur. İşimi, hiç bir zaman tam ciddiye alamıyorum. İnan bana. Benim ciddiyetim sensin!..

Elimi balkondan çektigim ve intihardan vazgeçtigim bu gece, beni alakoyan sanatım degildi. Beni, ölümden hayata çeviren hakikî mihveri gözle görünür bir katiyetle hissetim!.. O, sendin... Sen!.. Üstümden bir tebessüm gibi geçtin. Kollarında ölmek, daha tatlı degil miydi? Yavrum, bana darılma. Gözyaşı coşuyor. Ben yine dünyanın oldum! Bâsü-badel-mevt günü başladı. Bugün Haym'a yazacagım. Esrard'ın pasaportunu hazırlasın. Âleti İsviçreye gümrüksüz olarak sokmam için bu lâzım. Dün geceden beri kugu ehemmiyetini kaybetti. Sana sevinç vermege layık degil artık! Sevgili çocugum, durumumuz pek güç, buna mukabil, bütün hayat borçlarımızı ödeyecek kadar zenginiz. Susmıyacaksın degil mi? Sana şifa veremese bile, Balsanını hakir görme. Yakında buluşacagız; Allahaısmarladık!..

Richard Wagner

* Tanınmış Müzisyenlerin Aşk Mektupları Toplayan ve Tercüme Eden: Mahmut AVŞAR, İkbal Kitabevi-1959

Beethoven'dan...*

Tepliz, 6 Temmuz 1812

Melegim, her şeyim, varlığım;

Bugünlük bir kaç kelime; o da kurşun kalemiyle. İkametgâhım, ancak yarına kadar muayyen. Ne degersiz şeyler için zaman kaybı!... Zaruretin emrettigi bu işte bu kadar kader neye?

Aşkımız fedakârlıktan ve çok şey istememekten gayri vasıtalarla nasıl yaşıyabilir? Senin tamamen benim, ve benim de yalnız senin oldugum gerçegini degiştirebilir misin? Tanrım, güzel tabiata bak ve ıstırap içinde bulunanları kurtar! Aşk, hakkiyla, insanın bütün varlıgını istiyor. İşte bizim karşılıklı durumumuz bu. Yalnız, sen şunu unutuyorsun ki, ben kendim için ve senin için yaşamaga mecburun. Tamamen birleşebilseydik bu ıstırabı daha az duyacaktık. Seyahatim berbat geçti. Ancak, dün sabah saat 4 de buraya gelebildim. Atlar kâfi gelmedigi için posta arabası başka bir yoldan gidiyordu. Fakat, ne berbat yol! Sondan bir evvelki durakta gece yola devam etmemekligim ve orman yolunun korkunç oldugu söylendi. Fakat, bu beni inadına tahrik etti. Amma haksızmışım. Araba, kaldırımsız, kötü yollarda kırıldı. Böyle, güçlü kuvvetli dört arabacım olmasaydı, yollarda kalacaktım. Estherhazi, buraya gelirken, sekiz atı oldugu halde yolda kalmıştı. Fakat, her zamanki gibi, sıkıntıyı atlatınca, keyfim yerine geldi. Şimdi, dıştan içe geçelim. Her halde yakında görüşecegiz. Bir iki günden beri hayatım hakkında düşündüklerimi, şimdi yazamıyacagım. Kalblerimiz yanyana olsaydı, bu endişelere kapılmazdım. Kalbim dolu, sana söyliyecek çok şey var, fakat öyle anlar var ki!... Yazıyı çok kifayetsiz buluyorum. Hoşça kal sevgilim, her şeyim. Sana nasıl sadıksam, sen de bana öyle ol. Bundan ötesine tanrılar karışır.

Sadık sevgilin Beethoven

* Tanınmış Müzisyenlerin Aşk Mektupları Toplayan ve Tercüme Eden: Mahmut AVŞAR, İkbal Kitabevi-1959

Antoine Saint-Exupery'den...*

Çeviren: Bertan Onaran

Sevgili annecigim,

Tam bir keşiş gibi yaşıyorum! Hem de Afrika'nın en ıssız köşesinde, İspanyol Sahrası'nın tam ortasında. Kumsala bakan bir kale, sırtını ona dayayan barakamız ve sonra yüzlerce kilometre içerlere dek hiç, ama hiçbirşey!

Deniz, yükseldigi zaman, dört bir yanımızı kuşatıyor ve geceleyin, dirsegime yaslanıp hapisane penceresi gibi parmaklıklı penceremden dışarı baktıgımda — n'eylersin, silahlı kabileler arasında yaşıyoruz— deniz, sandaldaymışım gibi, hemen ayagımın altında oluyor.

Barakanın öbür yüzü çöle bakıyor.

Sözün en gerçek anlamıyla tam takır kuru bakırız. Üstüne ince bir şilte atılmış bir tahta yatak, bir legen, bir testi. Haa, süs eşyasını unutuyordum: yazı makinesi ve havaalanı belgeleri! Tam bir keşiş odası.

Uçaklar sekiz günde bir geçiyor. Arada, üç gün ne bir ses, ne bir soluk. Uçaklarım yola çıktıktan sonra, civcivlerimi yitirmiş gibi oluyorum. Telsiz bir sonraki konaklama noktasına —yani 1.000 kilometre uzaktaki bir yere— vardıklarını bildirene dek içim içimi yiyor. Her an, yolunu şaşıranı aramaya çıkmak üzere hazır bekliyorum.

Hergün pek çok kurnaz ve sevimli Arap yavrusuna çikolata veriyorum. Çöl çocuklarının gözdesiyim. Hint Prensesi'ni andıran ufacık tefecik kadınlar da görüyorum arasıra, anaca hareketler yapıyorlar. Çok eski arkadaşlarım var.

Karga kılıklı Arab'ım hergün bana Arapça ders vermeye geliyor. Arap yazısı da ögreniyorum. Daha şimdiden çat pat birşeyler beceriyorum. Magripli kabile başkanlarına görkemli çaylar veriyorum. Onlar da beni, henüz İspanyol ayagı basmamış yerlere, iki kilometre içerlerdeki çadırlarına çay içmeye çagırıyorlar. Gerekirse daha da öteler gidecegim. Hiçbir tehlikesi yok, çünkü tanımaya başladılar artık beni.

Halılarının üstüne uzanıp çadırın oyuntusundan o dingin, inişli çıkışlı kum temeciklerine, o dalgalı topraga, çırıl çıplak güneşte oynayan şeyhin çocuklarına, çadırın hemen dibine çöktürülüp baglanmış deveye bakıyorum. Ve çok garip bir duygu var içimde. Uzaklaşmış, yapayalnız kalmış gibi degil de, kaçamak bir oyuna dalmış hissediyorum kendimi.

Romatizmam azıtmadı. Hatta iyileştigi bile söylenebilir, ama agır agır.

Ya siz, canım annecigim, siz de bir başka çölde, öbür evlatlıklarınızlasınız degil mi?[1] İkimiz de dünyadan uzagız.

Öylesine uzak ki, kendimi Fransa'da sanıyor, beri yandan da öylesine yakın ki, kendimi ailemin yanında, çocukluk arkadaşlarımla Saint-Raphael'de kır gezintisine

çıkmış hissediyorum. Her ayın yirmisinde, Kanarya Adaları'ndan gelen yelkenli bize öteberi getirdiginde, sabah penceremi açınca, ufuk kar beyaz bir yelkenle süslenmiş oluyor, güzel mi güzel, iç çamaşırı kadar temiz bir yelken bu, bütün çölü giydiriyor, evlerdeki en gizli ve sıcak köşeyi, "çamaşır odası"nı getiriyor aklıma. Ömürleri boyunca kar beyaz çarşafları ütüleyip ütüleyip dolaplara kaldıran yaşlı hizmetçi kadınlar geliyor gözümün önüne ve mis gibi çarşaf kokusu. Ve yelkenim, iyi ütülenmiş Breton kukuletası gibi usul usul sallanıyor, ama çok kısa bir yumuşaklık bu.

Bir bukalemunu evcilleştirdim. Zaten işim bu. Ayrıca hoşuma gidiyor evcilleştirme sözcügü. Benim bukalemun taş döneminden kalma hayvanlara benziyor. Diplodokus gibi bir şey. Alabildigine agır hareketleri var. Hemen hemen insan kadar sakınımlı ve bıkıp usanmadan düşünüyor. Saatlerce kıpırdamadan duruyor. Zamanın karanlıklarından gelir gibi hâli var. İkimiz de geceleri düşlere dalıyoruz.

Canım annecigim, olanca sevgimle kucaklarım sizi. İki satırcık yazın bana,

Antoine

[*] Saint-Exupery nin Mektupları, Düşün Yayıncılık – Mektuplar Dizisi: 27, İstanbul – 1996

[1] Madame de Saint-Exupéry'nin Combles'daki toplum hemşireligi görevine takılıyor.

Antoine Saint-Exupery'den...*

Çeviren: Bertan Onaran

Palmarium
Perpignan
Posta Kutusu
Soguk Büfe
Sayın Yolcularla
Pazarlıkçıların Buluşması

Aralık 1926

Nasıl da az çelebilik gösteriyorsunuz bana, Rinette. Her postada düş kırıklığına ugramaktan hoşlanmadığım için artık size yazmayacagım. Bunun sizin açınızdan önemi yok. Ama ben burada yapayalnızım ve küçücük şeylerden haz çıkarmaya ugraşıyorum. Sizse mektupların konuşma yerine konmasına yanaşmıyorsunuz. Üç ayda bir yazılan hatır gönül mektupları da benim canımı sıkıyor. Kendi kendinize "Aman Tanrım! Yanıtlanması gereken bir mektup daha", diyorsunuz. Bu durumda sürdürmenin geregi yok.

Ayrıca bu yazışma bir konuda canınızı sıkıyor da olabilir: İnsanlar öyle karmaşık ki.

İnsanlara sözünü ettiginiz hakkı –size biraz yük olma hakkını- vermek epey sakınımsızlık. Hemen yararlanırlar bu haktan… Size bunu söylerken tam anlamıyla budala gözüktügümü sanıyorum. Ama umurumda degil.

Uçagım bozuldugu için Perpignan'dayım. Yarın Toulouse'a dönüyorum. Perpignan bu akşam alabildigine iç karartıcı. Tepeye dogru uzanan dar sokaklarda dolaştım. Her yanları tuhafiyeci doluydu. Tuhafiyeci hanımlar üç kuruşa iplik, iki kuruşa igne satıyor, Amerika konusunda en küçük bir umut beslemiyorlar. Düş kuranlarsa günlerini pencerelerdeki perdelerin ardında geçiriyor. Oyma işlemeli perdeler. Odalarında bir zindan bekçisinden daha ölümsüz bir ocak süslemesi var. Bütün yaşamları alışkanlıklardan oluşuyor. Bu da böyle bir hapisane. Ölesiye korkarım alışkanlıklardan.

Alışkanlıklar insanı biraz ısıtır elbet ve bu sıcaklıgı çok özlüyorum. Yarın Toulouese'da, ertesi gün Alicante'de yatıyor bakınca kendimi tanıyamıyorum. En büyük mutluluk, avdan dönüp ateşin önünde "Bırr", diyerek ellerini ovuşturan budala heriflerden biri olmak! Yarım saatte piposunu doldurmak. Daha da iyisi kadın avcısı olmak. Bu akşam buldum bunu.

Pireneler'in tepesindeki kar pembeydi. Uzaktaki Narbonne Gölleri de. Gözünüzün önüne getirebiliyor musunuz? Motoru durdurup kendimi mavi Perpignan'a dog-

ru akmaya bırakmıştım. Hayranlık vericiydi. Yazarkense nasıl özentili kalıyor. Uçagın bozulmasının, sisin, "altında sonsuzluk yatan" sımsıkı kapalı bulutların verdigi korku ortadan kalktıktan sonra alçalmanın tadını usunuza getiremezsiniz. Motor sizi yüzüstü bırakabilir, aldırmazsınız, nasıl olsa aşagıdaki yeşil dikdörtgene ulaşırsınız. İyici arkama yaslanır, uçaga yelin tellerde yarattıgı ezgilere göre yön veririm. Diklemesine inişe geçersem ezgi yükselir. Aşırı hız kesersem usulca silinip gider. Derken son evler, geçilip gidilen, geride kalan son agaçlar; yere konuş. Mektup yok. Nasıl diş biliyorum size.

Antoine

* Saint-Exupery nin Mektupları, Düşün Yayıncılık – Mektuplar Dizisi: 27, İstanbul – 1996

Dostoyevski'den Nikolay Nikolayeviç Strahov'a*

Türkçesi: Salih Özer

Floransa
26 Şubat (10 Mart) 1869

…Bizim Rus eleştirisinin şu tuhaflığını fark ettiniz mi? Her seçkin (Belinski, Grigoryev gibi) eleştirmen, kendisini topluma öncelikle seçkin bir yazarın adeta kanatları altında takdim etmekte –sonra da kendini tamamen o yazarın yorumuna adamakta, kendi düşüncelerinden, ancak adı geçen yazarın yapıtlarına ilişkin yorumları çerçevesinde bahsetmektedir. Eleştirmenler bunu gizlemiyorlar bile, görünüşe bakılırsa bu tavır, gerçekten dogal bir şey olarak kabul ediliyor. Demeye çalıştıgım şu ki, bizim eleştirmenlerimiz, kendi düşüncelerini, ancak onlar, cazip buldukları bir yazarınkine paralel oldugunda ifade edebiliyorlar. Nitekim Belinski, bizim tüm edebiyatımızı gözden geçirirken, hatta Puşkin'le ilgili makalelerini yazarken bile bunu, kendisinin gençliginde büyük saygı besledigi Gogol aracılıgıyla yapabilmiştir. Grigoryev ise meslege ilk atışını savunusunda, kendinin Ostrovsky yorumlarına bel baglamıştır. Ve *sen*, seni tanıdıgım kadarıyla Leo Tolstoy'a sınırsız ve dogrudan bir sempatiye sahipsin. *Sarya*'daki yazını okudugumda kesinlikle kendi düşüncelerini ortaya koymadan önce, Leo Tolstoy'la ve *onun en son eserine*[1] ilişkin bir incelemeyle işe başlamaya *mecbur* oldugunun *kaçınılmazlıgına* ilişkin bir his uyandı bende. *Golos*'taki bir köşe yazarı, senin, Tolstoy'daki *tarihsel yazgıcılıgı* paylaştıgını söylemekte. Bu aptalca ifade, kesinlikle hiçbir işe yaramaz; Tanrı aşkına söyler misin bana, insanlar böyle şaşırtıcı kavram ve ifadeleri nereden buluyorlar! Tarihsel yazgıcılık acaba ne anlama gelebilir ki? Bu ezeli jargonun sebebi ne; burunlarının ucunu bile zor görebilen bu basit adamlar, neden hiç kimsenin ne demeye çalıştıklarını anlayamadıgı böyle karanlık ve dipsiz bir yargıda bulunuyorlar? Açıktır ki, adı geçen köşe yazarının söylemek istedigi bir şey vardı; hiç şüphesiz o senin yazını okumuştu. Senin Borodino savaşına göndermede bulunan pasajda söylediklerin, Tolstoy'cu düşüncenin en derindeki özünü ve senin onun üzerine düşüncelerini dile getirmekte. Bundan daha anlaşılır şekilde yazabilecegini sanmıyorum. O pasajda, ulusal Rus düşüncesi tüm yalınlıgıyla ortada durmakta. İnsanların algılayamadıgı ve bu yüzden yazgıcılık olarak tanımladıkları da tam olarak bu. Yazının diger detayları için yazının devamını (ki, henüz elde edemedim) beklemek zorundayım. Her halükarda düşüncelerin yalın, mantıklı, kesinlikle makul ve son derece hayranlık verici şekilde dile getirilmiş. Bizler böyle yazışma yerine yüz yüze konuşabilseydik, bu sorunları tamamen başka türlü ele alabilirdik. Yine de ben seni, gelecegin hesaba katacagı eleştirimizin yegâne temsilcisi olarak görüyorum.

Bana gösterdigin büyük ilgi dolayısıyla sana çok teşekkür ederim benim nazik ve saygıdeger dostum Nikolay Nikolayeviç. Saglıgım şu ana kadar iyi ve hastalık nöbetleri Petersburg'takinden daha az şiddetli. Nihayet (yani altı hafta öncesine kadar)

"Budala" adlı kitabımın sonuç kısmıyla epeyce meşgul olmaya başladım. Bu kitapla ilgili olarak söz verdigin gibi düşüncelerini bana yazmayı unutma; bunu dört gözle bekliyorum. Benim sanatla ilgili kendi düşüncem var ki, o da şu: Çogu insanın fantastik ve evrensellikten yoksun olarak gördügü şeyleri ben hakikatin en derin özü kabul ediyorum. Ben gündelik yaşamın degersiz yönlerine ilişkin yavan gözlemi gerçekçilik olarak kabul etmeyi uzun zaman önce bıraktım –çünkü gerçekçilik bunun tam tersidir. İnsan eline aldıgı her gazetede tamamen gerçek olan haberlere rastlamakta, fakat onlar yine de insanlara olaganüstü gelmemekte. Bizim yazarlarımız onları fantastik kabul etmekte ve dikkate almamakta; oysa onlar hakikat, çünkü onlar gerçekler. Ama onları gözlemleyip kaydetme ve betimleme zahmetine kim girecek? (Güya) onlara her gün ve her an rastlanılmakta, dolayısıyla onlar "olaganüstü" degil…

Ruslar haksız olarak genellikle her türden işe büyük planlarla başlayan; fakat bunların en basitini bile gerçekleştiremeyen insanlar olmakla suçlanırlar. Bu bakış açısı, klişe ve sıgdır, üstelik de yanlış. Bu görüş, ulusal Rus karakter yapısına bir hakarettir; üstelik bu görüş, Belinski zamanında bile yaygındı. Güncelliklerin bu şekilde vurgulanması, ne kadar da adice ve zavallıcadır! Bizler bu şekilde hakiki güncelligin ellerimizden kayıp gitmesine neden olacagız. Üstelik gerçekleri hakikaten kim betimleyip kendisini onlarla doyuracak? Turgenyev'in romanından bahsetmek bile istemiyorum; onun ne anlama geldigini Şeytan bilir! Fakat benim fantastik "Budala"m, gündelik hakikatin bizatihi kendisi degil midir? Bu tarz karakterler kesinlikle, kendisini topraktan koparmış –ki, böylelikle kendileri gerçekten fantastik hale gelen- toplumumuzun katmanlarında var *olmalıdır*. Fakat bu konudan artık söz etmeyecegim! Kitabımda aceleyle birçok şey yazılmış, konu epeyce uzatılmış ve çok şey amacına ulaşmamıştı; fakat öte yandan çogu şey de son derece dogruydu. Ben o romanı savunmuyorum, düşüncesini savunuyorum. Bana ona ilişkin düşünceni söyle, ve mutlaka dürüstçe. Sen bende ne kadar çok hata bulursan, sana olan saygım da o kadar artacaktır…

[*] *Dostoevsky's Letters*, Transl: E.C.M, ABD 1964, s. 165-168.
[1] "Savaş ve Barış"

Dostoyevski'den Nikolay Nikolayeviç Strahov'a*

Türkçesi: Salih Özer

Floransa
18 Mart (30) 1869

Danilevski'nin yazısı bana gittikçe daha çok önemli gibi gelmeye başladı. O kesinlikle bir gün her Rus için bir "Ev Yoldaşı" olacaktır. İçeriginin ötesinde yalın dili, meseleyi ortaya koyuşundaki "popüler", anlaşılır tarz, konusuna ilişkin uzlaşmaz bilgisiyle bütünleşiklik –tüm bunlar adeta başarı için bir araya gelmiş. Seninle bu yazı hakkında konuşmayı ne kadar çok isterim –Seninle, tam olarak seninle Nikolay Nikolayeviç! Sana bu konuda söyleyecek o kadar çok şey var ki! Bu yazı, benim kendi görüşlerimle ve kanaatlerimle o kadar uyum içinde ki, orada burada bizim çıkarsamalarımızın benzerligine şaşırıyorum; çünkü ben iki yıl kadar öncesinde belirli düşüncelerimi yazıya aktarmaya başlamıştım; ben bizzat aynı başlıga sahip, aynı egilimle ve aynı sonuçlarla bir yazı yazmayı tasarlamıştım. Peşinden benim gelecekte gerçekleştirmeyi umdugum bu planın, zaten çoktan gerçekleştirilmiş oldugunu gördügümde ne kadar neşelenip şaşırdıgımı bir düşün; üstelik bu yazı, o kadar uyumlu, mantıksal ve bu tarz bilgiyle öyle dolu ki, ben bunları dünyadaki en iyi niyetle birlikte asla bir araya getiremem. Bu yazının devamını o kadar özlemle bekliyorum ki, her gün heyecanla postaya bakıyorum ve daima *Sarya*'nın bir sonraki sayısının muhtemelen ne zaman elime geçecegine ilişkin ayrıntılı hesaplar yapıyorum. Sabırsızlıgım çok büyük; çünkü son özet konusunda bazı kaygılarım var; Danilevski'nin Rus ulusunun en derindeki özü ve nihai yazgısının ne oldugu konusu üzerinde *yeterli bir vurguyla* duracagından o kadar emin degilim: Yani Rusya, kendi Rus İsa'sını, henüz insanlar onu bilmese de bizim Ortodoks imanımızda kök salmış olan Rus İsa'yı tüm dünyaya tanıtmalı. Ben inanıyorum ki, bizim uygarlıga yönelik olarak eli kulagında olan en muazzam katkımız tam olarak bu olacaktır. Böylelikle bizler Avrupa toplumlarını uykudan uyandırabiliriz; bizim, olması gereken coşkulu ve yogun varoluşumuzun özü burada yatmaktadır. Ben bunu kesinlikle şu birkaç cümlede dile getiremem; gerçekten buna bir şekilde deginmemiş olmamdan dolayı pişmanım. Sadece şunu çok daha vurguyla diyecegim ki: Bizim degersiz, ikiyüzlü, öfkeli, tek yönlü ve kısır olumsuzlama yaklaşımımızdan sonra sizinki gibi bir dergi, ciddi, baştan sona Rus, devlet adamıvari ve canlı tonuyla hiç şüphesiz büyük başarılara imza atacaktır.

(Dostoyevski, daha sonra Strahov'un bir yazısını övmekte, ve kendisinin *Sarya*'yla tasarlanan işbirliginin tamamen işle ilgili detaylarına girmektedir.)

* *Dostoyevsky's Letters*, Trans. E.C.M., ABD, 1964, s. 174-75.

Kardeşi Mikhail'e*

Türkçesi: Salih Özer

17 Eylül 1846

Kendime bir ev kiraladığım konusundan sana daha yeni bahsettim. Bir sıkıntım yok aslında; fakat gelecek günler konusunda pek ümitvar degilim. Krayevsky bana elli ruble verdi; fakat onun yüzünde bana artık para vermeyecegine dair bir şeyler sezinledim; bu yüzden oldukça sıkıntılı zamanlara gebeyim.

Onlar malum bir mahfilde (Sansür) benim "Prokharçin"imi ziyadesiyle sakatladılar. Hatta bu beyefendiler, "memur" kelimesini –Nedenini Tanrı bilir- bile çıkardılar. Oysa tüm bunlarda en ufak bir kusur yoktu, yine de onu paramparça ettiler. Onlar düpedüz bu kitabı mahvettiler. Sana okudugum şeyden geriye sadece bir iskelet kaldı. Bu bakımdan o yapıtımdan feragat ediyorum… Öte yandan "Favoriler"i (Whiskers) yazmaya devam ediyorum. Eser çok yavaş ilerliyor. Korkuyorum zamanında hazır olmayacak. İki kişiden; yani Grigoroviç ve Beketov II.'den Petersburg Almanak'ının[1] taşrada sırf "İnsancıklar" (Poor Folk) adıyla bilindigini ögrendim. Geriye kalan içerik onları zerre kadar ilgilendirmiyor; üstelik taşrada kitabın satışı muazzam, onlar genellikle iki misli fiyat ödüyorlar. Örnegin Pensa ve Kiev'deki kitapçılarda bu Almanak'ın resmi fiyatı 25 ila 30 ruble civarında. Gerçekten çok enteresan: adı geçen kitap burada başarısızlıga ugramışken orada kapış kapış gidiyor.

Grigoroviç gerçekten harika bir öykü yazdı. Ben ve Maikov (bu arada, kendisi benimle ilgili uzunca bir makale yazmak istiyor) bu öykünün *O. Z.*'da çıkması işini ayarladık. Söylemeliyim ki, bu gazete, tamamen beş parasız; onların hazırda bir tek öyküleri bile yok.

Burada biz ziyadesiyle kötü durumdayız. Eser de kötü gidiyor. Seninle bir tür cenneti yaşamıştım, işlerim düzelirken benim kahrolası karakterimle her şeyi mahvettim…

* *Dostoevsky's Letters*, Transl: E.C.M, ABD 1964, s.38-39.
[1] Petersburgsky Shornik.

M. K. Gandhi, Johannesburg, Transvaal, Güney Afrika

Türkçesi: Tahsin Yücel

7 Eylül 1910, Kotşeti.

Gazeteniz Indian Opinion'ı aldım, salt Direnmez'ler konusunda anlattıklarını ögrenmek beni sevindirdi. Bu gazetenin bana düşündürttüklerini size anlatmak istedim.

Yaşadıkça –özellikle de ölümünün yaklaştıgını açıklıkla sezdigim şu sıralarda- yüregime en keskin bir biçimde işleyen, bana işitilmedik derecede önemli gelen şeyler konusunda düşüncemi söylemek gereksinmesini daha zorlu bir biçimde duyuyorum. Direnmezlik denilen şey, aslında, yalancı yorumların şimdiye kadar bozamadıgı Aşk yasası ögretisinden bşka bir şey degil. Aşk, yani ruhların insanların kaynaşmasına, elele vermelerine yönelmesi, hayatın üstün ve biricik yasasını meydana getirir... Herkes bilir bunu, yüreginin derinliklerinde duyar (çocuklarda daha açık bir biçimde görüyoruz bunu). Çevrenin düşüncesinin yalan agına kapılmadıgı sürece de duyar.

İnsanlıgın bütün bilgileri bu yasayı yaymışlardır: Hintliler, Çinliler, Yahudiler, Romalılar. En açık biçimde de İsa dile getirmiştir bunu bence: İsa, açık bir dille, bu Yasa'nın her yasayı ve peygamberi kapsadıgını söyler. Dahası var: bu yasayı tehdit eden bozulmaları önceden sezerek, hayatlarını maddesel çıkarlara kaptırmış insanlarca bozulmak tehlikesinde oldugunu da açıkça belirtmiştir. Bu tehlike, çıkarlarını şiddet yoluyla savunabileceklerine ya da onun deyimiyle, yumruga yumrukla karşılık verebileceklerine, güç yoluyla alınmış olanı güç yoluyla geri alabileceklerine v.s. inanmalarıdır. Şiddete başvurmanın hayatın en yüksek yasası olan aşkla bagdaşamayacagını biliyordu (aklı başında her insanın bildigi gibi). Tek bir durumda bile, şiddet kabul edilir edilmez, yasanın yok olacagını biliyordu. Görünüşte pek parlak olan bütün hristiyan uygarlıgı, kimi durumlarda istenen, ama çogu zaman bilinçsiz olan bu açık, bu tuhaf yanlış anlama, bu çelişki üzerinde gelişti.

Aslında, şiddet yoluyla direnmenin kabul edildigi andan sonra, aşk yasası degersizdi, bir degeri olamazdı artık. Ama aşk yasası degersizse, en güçlünün hakkından başka hiçbir yasa kalmamış demektir. On dokuz yüzyıl boyunca böyle yaşadı hristiyanlık. Üstelik, bütün çaglarda, insanlar gücü, toplumsal örgütün yön verici ilkesi olarak gördüler. Hristiyan uluslarla ötekilerin ayrılıgı yalnız şuradaydı: hristiyanlıkta, aşk yasası başka hiçbir dinde görülmeyen bir açıklık ve kesinlikle konulmuştu; hristiyanlar da şiddet kullanmayı yasaya uygun görmekle, hayatlarını şiddet üzerine kurmakla birlikte, bunu kabul etmişlerdi. Böylece, hristiyan halkların hayatı, mezhepleriyle hayatlarının temeli, eylem yasası olması gereken aşkla hükümet, mahkeme, ordu gibi zorunlu oldugu bildirilip onaylanan, degişik biçimler altında görülen şiddet arasında, tam bir çelişkiydi. İç hayat geliştikçe bu çelişki daha çok belirlendi ve bu son zamanlarda en yüksek noktasına ulaştı.

Bugün sorun şöyle çıkıyor karşımıza: ya evet, ya hayır; seçmek gerek! Ya hiçbir dinsel ahlak yasasını benimsemedigimizi, hayatımızın yönetimini en güçlünün hukukuna bıraktıgımızı kabul etmek. Ya da baskı yoluyla alınan bütün adalet ve polis kurumlarımızın, ordunun kaldırılması yolunda çalışmak.

Geçen ilkbaharda, Moskova'da bir genç kızlar okulunun din sınavında, önce din ögretmeni, sonra da sınavda bulunan başpiskopos, küçük kızlara On buyruk, özellikle de Beşinci buyruk konusunda sorular soruyorlardı: "hiç öldürmeyeceksin!" karşılık dogru olunca, başpiskopos şu soruyu da soruyordu sık sık: "Tanrı yasası insan öldürmeyi her zaman ve her durumda yasaklamış mıdır?" ögretmenlerin yanlış yola ittigi zavallı kızların şu karşılıgı vermeleri gerekiyordu, veriyorlardı da: "-Hayır, her zaman degil, savaşta ve idamlarda öldürülebilir." Bununla birlikte, bu zavallı yaratıklardan biri (olayı gözleriyle görmüş biri, anlattı bana), alışılmış soruyla, "-Adam öldürmek her zaman günah mıdır?" sorusuyla karşı karşıya kalınca, kızarmış, heyecanlı ve kararlı bir biçimde: "-Her zaman!" diye karşılık vermişti. Başpiskoposun safsataları karşısında hiç sarsılmamış, öldürmenin her zaman, her durumda yasak oldugunu söylemişti, -daha Tevrat'ta bile böyleydi, İsa'ya gelince, yalnız öldürmeyi degil, benzerine kötülük etmeyi de yasaklamıştı. Bütün debdebesine, konuşma ustalıgına ragmen, başpiskoposun agzı açık kalmış, genç kız galip gelmişti.

Evet, gazetelerimizde, havacılıgın ilerlemesi, diplomasinin zorlaşması, kulüpler, buluşlar sözde sanat yapıtları konusunda gevezelik edebilir, bu genç kızın söyledigi-nin sözünü bile etmeyebiliriz! Ama düşüncesini bogamayız, çünkü her hristiyan az ya da çok karanlık bir biçimde sezer bunu. Sosyalizm, anarşizm, gittikçe artan suçluluk oranı, işsizlik, Kurtuluş ordusu, zenginlerin canavarca lüksü, yolsuzların kapkara sefaleti, intiharların korkunç derece artması, bütün bunlar çözülmesi gereken, çözülecek olan iç çelişkiyi gösteriyor. Bu çelişki, aşk yasasının tanınması ve her türlü şiddetin mahkum edilmesi yönünde çözülecege benzemektedir. İşte bunun için, bize dünyanın öbür ucu gibi gelen Transvaal'deki eyleminiz, bizi fazlasıyla ilgilendirmektedir; bugün yeryüzünde gerçekleştirilen eylemlerin en önemlisidir; yalnız hristiyan halklar degil, bütün halklar katılacaklardır bu eyleme.

Lev Nikolayeviç TOLSTOY

Johann Wolfgang Von Goethe'den...*

Türkçesi: Melâhat Togar

Weimar, 28 Haziran 1794

İşte size, iyi karşılayacagınızı umarak "Reinecke Fuchs" adlı maskarayı yolluyorum, sevgili dostum. Yaşadıgımız dönemde de böylesine kişilerin yalnız saraylarda degil, tüm demokrasilerde de ne kadar tutunduklarını bildigim için bunların dedelerinin dedelerini bulup ortaya çıkarmak ve onu yakından tanıtmak hiç de fena olmayacak gibime geldi.-

Fichte'nin felsefe ile ilgili yazılarını yollamıyorum, bu yazılarda hangi konulara degindigini ögrenmek isterseniz bunları, sözlü olarak açıklanırken dinlemeniz gerekir. – Fichte'nin yakınımda olması beni sevindiriyor; bu yakınlıktan faydalandıgım da oluyor. – Onunla karşılıklı konuşmanın ise ayrı bir zevki var. İnsan zekasını felsefe ile bagdaştırmayı vaad ettigine göre ona ne kadar ilgi göstersek yeridir.q

Allaha emanet olun ve beni hatırdan çıkarmayın. Gustel iyidir, keyfi ve saglıgı yerinde. Bana iyi dileklerde bulunurken, onu da unutmayın!

Şunu da söyleyeyim ki, Schiller, son zamanlarda, biz Weimar'lılara karşı daha iyi, daha yakın davranıyor. Buna seviniyor onunla beraber olmaktan çok iyi şeyler umuyor, bekliyorum. Allaha emanet olun. Aramıza katılın da, elde etmiş olduklarımızın ve edeceklerimizin tadını birlikte çıkaralım.

Johann Wolfgang Von Goethe

* Seçme Mektuplar II, Kültür Bakanlıgı 1976

Ranier Maria Rilke'den Gide'e...

Türkçesi: Yüksel Pazarkaya

Sevgili Gide,

Size Vergers'i gönderdigimden bir gün önce, Cahrles Du Bos'un bir mektubundan döndügünüzü ögrendim. Benim çalışmam, uzun aylar boyunca, temiz olmak gerekçesiyle kimsenin odası olmamaya direnen o odalardan biriyle yetinmeye kalmışken, siz kimbilir neler algıladınız, yaptınız, çektiniz ve atlattınız (iyileşmeye dogru bir yol bulmama izin verecek). " çok acılı" olmak mutlulugum bile yoktu; uzun süredir gizemli bir çıkmazın sıkıntısından kurtulamıyorum: kurtulabilmem için, ya geri dönmem, ya da önümüzdeki evlerin bir kaçını yıkmaları gerekirdi. İki çözüm de aynı güçlükte.

Ama şu an bütün bunlar, Verges'le ilgili olarak bana söylediginiz onaylayıcı sözlerle unutulmuş durumda. Bu sözlerin degeri benim için ölçüsüzdür. Bu küçük kitap elinize bir çiçegin agılıgını veriyorsa... (bunun anlamı, yere düşünce, ayırdına varılıyor, demektir), gerçekligi onu yazarken duydugum kıvancın gerekliligidir. Ama ben mi yazdım onu? Mutlu raslantım, bütün bunları algılayabilmem, bu cana degip sunulan sözün gençligini benimseyebilecek denli genç olmamdı. Gerçekten, sevgili Gide, bu tansık dile karşı gösterdigim etken esnekligin beni nice gencelttigini, düşünemezsiniz. Diledigimce ve kendi iç yasama göre kullandıgım her söz, bana ilk doguşun tanımsız gönencini bagışladı. Bu, gerçek bir çalışmaya hiç benzemediyse de, böyle bir çalışmanın bütün buluşlarını içerdi. Günün birinde dogru dürüst bir kitap olacagından bile pek kuşkuluydum o zaman, oysa bunun gerçekleştigini şimdi bana küçük yeşil ciltten çok, sizin gösterdiginiz yakın ilgi kanıtlıyor, sizin ve Valéry'nin ve bana öyle geliyor, bu kitabı çıkardım diye beni bagışlasalardı bile yüce gönüllülüklerini göstermiş olacak öbür bazı sevgili Fransız dostların yakın ilgisi!

Belki birkaç Rus dost dışında, bu Valisya ürününü benim Almanca yapıtlarımla sizin gibi karşılaştırabilecek durumda az kişi çıkar. Ve siz Kongo'da, Goethe'nin diliyle ugraşma gücünü buldunuz kendinizde! Olaganüstü bir şey bu!

Bu yaz belki yeniden görüşebilecegimiz, sözüne inanmama izin verin; size Vergers'in yerini gögünü gösterebilmek beni son kerte sevindirecektir. Belki burada bulunamayacagım zamanları da size bildirmekte gecikmeyecegim. Gelecek hafta Thurn ve Taxis Kontesiyle buluşmak üzere Ragaz'a gidecegim; aşagı yukarı iki hafta onun yanında kalacagımı düşünüyorum. Ondan sonra, agustosun ikinci yarısında Lausanne' daki başka dostlarla buluşmak üzere yola çıkacagım. Ama oradan sizi karşılamak için Muzot'uma geri dönmekten kolay bir iş olamaz!

Size olan eski ve içten duygudaşlıgıma inanın, sevgili dostum.

Rilke

(Ranier Maria RİLKE

Maksim Gorki' den Anton Çehov'a

Türkçesi: Z. Zühre İlkgelen

Ninji-Novgorod, agustos 1899

Azizim Anton Pavloviç,

Soloviov'un "Hayat"ta sizin hakkınızda yazdığı makaleyi şimdi okudum. Her ne kadar Mihaylovski'nin agzının payını veriyorsa da, beni tatmin etmedi. "Vanya Dayı" için dedikleri fena degil ama, yine de gerekeni söylemiyor. Buna mukabil, şahsınızdan bahsederken yanılıyor. Genel olarak yüzeyde kalıyor.

Anton Pavloviç, "Fomas"ımın kitap halindeki baskısını size ithaf etmeme müsaade eder misiniz? Hoşunuza gidecekse kabul edin, rica ederim. Aksi halde, "olmaz" deyin. Öyle ögünme falan peşinde degilim. Anlamsız gurur gösterilerine kapılmam, reddederseniz gücüme gitmez. Çabuk cevap verin, yalvarırım. Açık konuşmak gerekirse, "Fomas", başarıya ulaşamamış bir kitap. Hiçbir noktada istedigimi vermedi. "Fomas", "Mayakin"i gizlememe yardım etti. Böylelikle sansürn"Mayakin"e dokunmadı. Fakat Romas tipinin kendisi tatsız. Fazla uzatmalar da var. Herhalde "İzergil Nine"deki ahenkli güzelligi bir daha bulamayacagız. Gilyarovski bana bir şiir kitabı göndermiş. O kadar ince bir kitap ki, şaşırdım. Mısralar adamın degerinin çok aşagısında. Bana öyle şaşırtıcı mektuplar yazar ki, hayvan herif. Moskova'ya gidince kendisini bulacagım, içip içip masa altlarında sızacagız. "Martı" veya "Vanya Dayı" oynanırken Moskova'da bulunmak istiyorum. Gilyarovski'ye yazdım; o her şeyi duyar, temsil tarihlerini bildirecek, yer ayırtacak.

Eylülde Petersburg'a gidiyorum. Kayınvalidemi hastaneye, küçük bir oglan çocugunu da Stiglitz'e götürecegim. Bana gelince, kuvvetli kuvvetli öksürüyorum. "Fomas"ı bitirdim ya, memnunum artık.

Sredir'i, yahut Yartsev'i görürseniz selam söyleyin. Yahut, daha iyisi, benim tarafımdan sövüp sayın. Ne demeye böyle kayıplara karıştılar? Öksürügüm artmazsa, daha önce buradan kovmazlarsa, Eylül sonunda Yalta'da olurum herhalde, gizli gizli, öksürügümün fazlalaşmasını ümit ediyorum. Çünkü Petersburg'a gitmeyi hiç istemiyorum. Siz istediginiz kadar büyük şehri methedin, benim için iyi hiçbir tarafı yok. Gökyüzünün gözü yaşlı, halk kendini begenmiş. Kaç edebiyatçı vardır orada? Elli bin kadar sanırım. Geri kalanlar ya bakandır, ya Finlandiyalı. Bütün kadınlar da ya doktordur ya ögrenci. Yani ne olursa olsun aydındır. Bir sivrisinek Petersburglu bir kadını soksa, zavallı hayvan can sıkıntısından ölüverir. İşte bütün bunlar beni korkutuyor.

Bununla beraber, sizi görmeyi çok istiyorum. Sonra, sizinle konuşmam gereken bir şey var. Her ne olursa olsun. Yalta'ya gidecegim. 20 Temmuzdan beri burası sonbahar; yagmur yagıyor, rüzgar esiyor, yerler çamur, hava soguk. Son günlerde güzel bir hanımla görüşüp iyi vakit geçirdim. Kendisi dişçi. O benim dişlerimi çekti, ben onun ellerini öptüm. Bir dişçinin ellerini öpmek de büyük hüner istiyormuş hani. Bir deneyin bakalım. Ama pahalıya mal oluyor. Hanım sizin dişinizi çekiyor, sonra öpücüge de para alıyor. Üç dişimi verdim. Başka çekilecek de yoktu, zaten.

Allahaısmarladık.

Nasılsınız? Çabuk cevap verin.

Maksim Gorki

Jacques Derrida'dan Bir Japon Dosta Mektup

Çeviren: Aziz Yardımlı

10 Temmuz 1983

Sevgili Profesör Izutsu, son karşılaşmamızda size ''deconstruction'' sözcügü üzerine kimi şematik ve ön düşünceler konusunda söz vermiştim. Tartıştıgımız şey bu sözcügün Japonca'ya olanaklı bir çevirisi için bir önsöylemdi, bir çeviri ki en azından, olanaklıysa, imlemlerinin ya da yananlamlarının olumsuz bir belirleniminden sakınmaya çalışacaktı. Soru öyleyse 'yapısızlaştırma'nın ne olmadıgı, ya da daha dogrusu ne olmaması gerektigi olacaktı. Bu ''olanaklı'' ve ''gerek'' sözcüklerinin altını çiziyorum. Çünkü eger çeviri güçlükleri önceden görülebilirse (ve yapısızlaştırma sorusu ayrıca baştan sona çeviri sorusudur, kavramların diline, ''batı metafizigi'' denilen şeyin kavramsal bedenine ilişkin bir sorudur), kişi saf bir tutumla ''yapısızlaştırma'' sözcügünün Fransızca'da belli bir duru ve ikircimsiz imleme karşılık düştügüne inanarak başlamamalıdır. ''Benim'' dilimde daha şimdiden sözcük için şurada burada tasarlanabilecek şey ve kullanımın kendisi, sözcügün yedekleri arasında ciddi [sombre] bir çeviri sorunu vardır. Ve daha şimdiden açıktır ki Fransızca'da bile, şeyler bir baglamdan bir başkasına degişirler. Almanca'da, İngilizce'de ve özellikle Amerikan baglamlarında durum özellikle böyledir, çünkü onlarda aynı sözcük önceden çok degişik yananlamlara, çekimlere ve duygusal degerlere baglanmıştır. Çözümlemeleri ilginç olacaktır ve daha kendi başına bir incelemeyi hak eder.

Ben sözcügü seçtigim zaman, ya da o kendini bana dayattıgı zaman — sanırım Grammatoloji Üzerine'deydi [De la Grammatologie] — ona beni o sıralar ilgilendiren söylemde böylesine özeksel bir rol yüklenecegini çok az düşündüm. Başka şeyler arasında Heidegger'in Destruktion ya da Abbau sözcügünü kendi amaçlarım için çevirmeyi ve uyarlamayı istedim. Her biri bu baglamda varlıkbilimin ya da Batı metafiziginin temel kavramlarının yapısı ya da geleneksel mimarisi ile ilgili belli bir işlemi imliyordu. Ama Fransızca'da ''destruction / yoketme'' çok fazla açıkça bir ortadan kaldırmayı ya da olumsuz bir indirgemeyi imliyordu ve bu Heidegger'in yorumuna ya da önerdigim okuma tipine olmaktan çok Nietzsche'nin ''yıkma''sına çok daha yakındı. Böylece onu bir yana attım. ''Yapısızlaştırma'' sözcügünün (ki aklıma bütünüyle kendiliginden gelmiş gibi görünüyordu) iyi Fransızca olup olmadıgını araştırdıgımı anımsıyorum. Onu Littré'de buldum. Dilbilgisel, dilbilimsel ya da diluzsal anlamların [portees] ''düzeneksel'' bir anlamla [portee ''machinique''] baglı oldukları bulundu. Bu çagrışım çok talihli, ve ne mutlu ki en azından imlemek istedigim şeye uygun göründü. Belki de Littré'den kimi girişleri alıntılayabilirim.

''Deconstruction: yapısızlaştırma eylemi. Dilbilgisi terimi. Bir tümcede sözcüklerin yapılarını düzensizleştirme. 'Yapısızlaştırma üzerine, yapı demenin olagan yo-

lu,' Lemare, De la maniére d'apprendre les langues, bölüm 17, Cours de langue Latine'de. Deconstruire: 1. Bir bütünün parçalarını ayırmak. Bir makineyi başka bir yere aktarmak için sökmek. 2. Dilbilgisi terimi ... Şiiri yapısızlaştırmak, ölçünün bastırılmasıyla, düzyazıya benzer kılmak. Kesinlikle. ('Kavram-öncesi dizgelerde, çeviri ile de başlanabilir ve üstünlüklerinden biri hiçbir zaman yapısızlaştırmaya gereksinmemektir,' Lemare, a.y.) 3. Se deconstruire [kendini yapısızlaştırmak] ... yapısını gevşetmek. 'Modern araştırmacılık bize göstermiştir ki zamansız Dogunun bir bölgesinde, eksiksizlik durumuna ulaşan bir dil yapısızlaştırılır [s'est deconstruite] ve insan anlıgına dogal yalın bir degişim yasasına göre, kendi içersinden degiştirilir,' Villemain, Preface du Dictionaire de l'Academie."

Dogallıkla tüm bunları Japonca'ya çevirmek zorunlu olacaktır, ama bu yalnızca sorunu erteler. Söylemeye gerek yok ki, eger Littré tarafından sıralanan imlemlerin tümü "demek istedigim"e [voulais-dire] eginimleri nedeniyle beni ilgilendirmişlerse, bir bakıma egretilemeli olarak yalnızca anlam modellerini ya da bölgelerini ilgilendirmişlerdir, yapısızlaştırmanın en hırslı konumunda özlem duydugu şeyin bütünlügünü degil. Bu dilbilimsel-dilbilgisel modele sınırlı degildir — düzeneksel bir model bir yana. Bu modellerin kendilerinin yapısızlaştırmacı sorgulamanın altına getirilmeleri gerekir. Bu "modellerin" "yapısızlaştırma" kavramı ve sözcügü hakkındaki bir dizi yanlış anlamamanın arkasında oldukları dogrudur, çünkü onu bu modellere indirgeme yönünde bir kışkırtma vardır.

Belirtilmelidir ki sözcük Fransa'da seyrek olarak kullanılıyor ve büyük ölçüde bilinmiyordu. Belli bir yolda yeniden-yapılaştırılmalıydı, ve kullanım degeri o sıralar Grammatoloji Üzerine çevresinde ve temelinde üstlenilen söylem tarafından belirlenmiştir. Şimdi bu degere belli bir sagınlık vermeye çalışacagım — herhangi bir baglamsal stratejiye karşı bir sıgınak olarak kullanılan bir ilkel anlama ya da kökenbilime degil.

"Baglam" konusu üzerine birkaç sözcük daha. O sıralar yapısalcılık / structuralism egemendi. Yapısızlaştırma / Deconstruction aynı yönde gidiyor olarak göründü çünkü sözcük yapılara belli bir dikkati imliyordu (ki bunların kendileri yalnızca düşünceler, biçimler, bireşimler ya da dizgeler degillerdi). Yapısızlaştırma da yapısalcı bir konumdu ya da her ne olursa olsun yapısalcı sorunsal için belli bir gereksinimi varsayan bir konumdu. Ama aynı zamanda karşı-yapısalcı bir konumdu, ve talihi bir düzeye dek bu ikircime dayanır. Yapılar çözülecek, ayrıştırılacak, çökeltisizleştirilecekti (her tip yapı: dilbilimsel, "mantık-özeksel," "ses-özeksel" — yapısalcılık o sıralar özellikle dilbilimsel modellerin 'Saussure'ci de denilen bir yapısal dilbilimin denetimi altındaydı — toplumsal-kurumsal, politik, ekinsel ve herşeyden ve başından bu yana felsefi).

Bu, özellikle Birleşik Devletler'de, yapısızlaştırma motifinin "yapısalcılık-sonrası / poststructuralism" ile baglanmasının nedeniydi (bir sözcük ki Birleşik Devletler'den "geri dönüşüne" dek Fransa'da bilinmiyordu). Ama yapıların çözülmesi, çözündürülmesi ve çökeltisizleştirilmesi / désedimentation, sorguladıgı yapısalcı devimden daha tarihsel belli bir anlamda, olumsuz bir işlem degildi. Yoketme yerine, bir

‘‘ensemble’’ın nasıl oluşturuldugunu anlamak ve onu bu amaçla yeniden-yapılaştırmak da zorunluydu. Bununla birlikte, olumsuz görünüşü silmek (de-) sözcügünün dilbilgisi tarafından düşündürülenden çok daha güçtür ve öyle kalır, üstelik bir ‘yıkma’dan çok doguşsal bir yeniden-yapmayı [remonter] belirtebilse de. Sözcügün, en azından kendi başına, bana hiçbir zaman doyurucu görünmemesinin nedeni budur (ama hangi sözcük doyurucudur), ve her zaman bütün bir söylem tarafından kuşatılmalıdır. Onu sonradan gerçekleştirmek güçtür, çünkü, yapısızlaştırma işinde, tıpkı burada yapmam gerektigi gibi, uyarıcı belirteçleri çogaltmam ve tüm geleneksel felsefi kavramları bir yana bırakmam, ve bu arada en azından ‘silinmiş’ olarak onlara geri dönme zorunlugunu yeniden dogrulamam gerekiyordu. Dolayısıyla buna ivegenlikle bir tür olumsuz tanrıbilim denmiştir (bu ne dogru ne de yanlıştır ama burada tartışmaya girmeyecegim).

Gene de, ve görünüşe karşın, yapısızlaştırma ne bir çözümleme ne de bir eleştiridir ve çevirisinin bunu dikkate alması gerekecektir. Özel olarak bir çözümleme degildir çünkü bir yapının sökülmesi bir yalın ögeye dogru, çözünemez bir kökene dogru bir gerileme degildir.*Bu degerler, çözümlemenin degerleri gibi, kendileri yapısızlaştırmaya konu olan ‘filosofem’lerdir [felsefi sorunlar, ögeler, ilkeler]. Ne de genel bir anlamda ya da Kantçı anlamda bir eleştiridir. Krinein ya da krisis örnegi (karar, seçim, yargı, ayrımsama), tıpkı aşkınsal eleştirinin aygıtının tümü gibi, yapısızlaştırmanın özsel ‘‘temalarından’’ ya da ‘‘nesnelerinden’’ biridir.

Aynı şeyi yöntem konusunda da söyleyecegim. Yapısızlaştırma bir yöntem degildir ve bir yönteme dönüştürülemez. Özellikle eger sözcügün uygulayımsal ve işlemsel imlemleri vurgulanırsa. Belli çevrelerde (üniversite çevreleri ya da ekinsel çevreler, özellikle Birleşik Devletler’de) zorunlu olarak yapısızlaştırma sözcügünün kendisine baglı görünen uygulayımsal ve yöntembilimsel ‘‘egretileme’’ayartmayı ya da saptırmayı başarabilmiştir. Bu yüzden bu çevrelerde şu tartışma gelişmiştir: Yapısızlaştırma okuma için ve yorumlama için bir yöntembilim olabilir mi? Akademik kuruluşlar tarafından böyle mülk edinilmesine ve evcilleştirilmesine izin verilebilir mi?

Yapısızlaştırmanın belli bir yöntembilimsel araçsallıga ya da bir kurallar ve konum-degiştirebilir [transposable] yordamlar kümesine indirgenemeyecegini söylemek yeterli degildir. Ne de her yapısızlaştırıcı ‘‘olay’’ın tekil ya da — her ne olursa olsun — bir deyim ya da imza gibi birşeye olanaklı oldugu ölçüde yakın kaldıgını ileri sürmek bir işe yarayacaktır. Ayrıca açıkça belirtilmelidir ki yapısızlaştırma bir edim ya da işlem bile degildir. Yalnızca onunla ilgili olarak ‘‘edilgin’’ birşey olacagı için degil (Blanchot’nun dedigi gibi, edilginlikten, etkinlige karşıt olan edilginlikten çok edilgin). Yalnızca kendi başına karar verip onu bir nesneye, bir metne, bir temaya vb. uygulayacak bir bireye ya da kümeye geri dönmedigi için degil.

Yapısızlaştırma yer alır, bir olaydır ki düşünüp taşınmayı, bilinci, ya da bir öznenin ya da giderek modernligin örgütlenmesini beklemez. Kendisini yapısızlaştırır. ‘O’ yapısızlaştırılabilir. [Ça se deconstruit.] ‘‘O’’ [ça] burada ‘egolojik’ bir öznellige

karşıt olan kişiselliksiz bir şey degildir. O yapısızlaştırmadadır (Littré ‘‘kendini yapısızlaştırmak [se deconstruire] ... yapısını yitirmek’’ der). Ve ‘‘se deconstruire’’deki ‘‘se,’’ ki bir benin ya da bir bilincin geçişliligi degildir, bütün bilmeceyi taşır. Bir sözcügün çevirisine yardımcı olmak için onu daha duru kılmaya çalışırken, bununla yalnızca güçlükleri arttırdıgımı görüyorum, segili dostum: ‘‘çevirmenin olanaksız görevi’’ (Benjamin). ‘‘Yapısızlar’’ tarafından bu da denmek istenir.

Eger yapısızlaştırma ‘onun’ [ça] yer aldıgı her yerde, birşeyin oldugu yerde yer alırsa (ve öyleyse anlama, ya da sözcügün şimdiki ‘kitapsal’ anlamında metne sınırlı degilse), gene de sözcügü ile, ayrıcalıklı temaları ile, devingen stratejisi ile vb. yapısızlaştırmanın bir motif olmakta oldugu zamanda, dünyamızda, modernlikte, olmakta olan yoluyla düşünmemiz gerekir. Bu soruya yalın ve biçimselleştirilebilir bir karşılıgım yok. Tüm denemelerim bu yenilmez soru ile kapışma girişimleridir. Bunlar onun ılımlı semptomlarıdır, tıpkı o denli de geçici yorumlar olmaları gibi. Giderek, bir Heidegger şemasını izleyip, bir yapısızlaştırma-içinde-olma, kendini bir ve aynı zamanda başka ‘‘çıgırlar’’da belirtecek ya da gizleyecek bir yapısızlaştırma-içinde-olma ‘‘çıgırı’’nda oldugumuzu söylemeyi bile göze almayacagım. Bu ‘‘çıgırlar’’ düşüncesi ve özellikle olmanın yazgısının bir toparlanması ve hedefinin ve saçılmalarının (Schicken, Geschick) birligi düşüncesi hiçbir zaman çok inandırıcı olmayacaktır.

Çok şematik olmak için ‘‘yapısızlaştırma’’ sözcügünü tanımlamanın ve dolayısıyla çevirmenin güçlügünün tüm yüklemlerin, tüm tanımlayıcı kavramların, tüm sözlük imlemlerinin, ve giderek sözdizimi eklemlemelerinin — ki bir kıpı için kendilerini bu tanıma ya da şu çeviriye ödünç veriyor görünürler — ayrıca dogrudan ya da başka türlü yapısızlaştırılmış ve yapısızlaştırılabilir oldukları vb. olgusundan kaynaklandıgını söyleyecegim. Ve bu bu yapısızlaştırma sözcügü için de böyledir, tıpkı her sözcük için oldugu gibi. Of Grammatoloji Üzerine birlik ‘‘sözcügünü’’ ve özellike ad biçiminde ona yüklenen tüm ayrıcalıkları sorguladı. Öyleyse sözcügün bir ‘‘düşünce’’ye eşit olma yeteneksizligini yalnızca bir söylem ya da daha dogrusu bir yazı giderebilir. ‘‘Yapısızlaştırma X’tir’’ ya da ‘‘yapısızlaştırma X degildir’’ tipindeki tüm tümceler a priori önemli olan noktayı kaçırırlar, ki en azından yanlış olduklarını söylemektir. Bildiginiz gibi, metinlerimde ‘‘yapısızlaştırma’’ denilen şeyde önemli olan başlıca şeylerden biri tam olarak varlıkbilimin ve herşeyden önce şimdiki belirtici üçüncü kişinin sınarlanmasıdır: Ö Ydir.

‘‘Yapısızlaştırma’’ sözcügü, tüm başka sözcükler gibi, degerini ancak olanaklı bir durumlar zincirine, çok şenlikli bir yolda bir ‘‘baglam’’ denilen şeye yazılmasında kazanır. Benim için, yazmaya çalıştıgım ve henüz çalışmakta oldugum şey için, sözcügün ancak belli bir baglam içersinde ilgisi vardır ki, orada kendini şunlarla degiştirir ve belirlenmeye bırakır: ‘‘ecriture,’’ ‘‘trace,’’ ‘‘differance,’’ ‘‘supplement,’’ ‘‘hymen,’’ ‘‘pharmakon,’’ ‘‘marge,’’ ‘‘entame,’’ ‘‘parergon,’’ vb. Tanım geregi, liste hiçbir zaman kapanamaz, ve yalnızca yetersiz olan ve yalnızca ekonomi nedenleriyle yapılan adları alıntıladım. Gerçekte, kimi metinlerimde kendi paylarına bu adları belirleyen tümceleri ve tümcelerin ara baglantılarını alıntılamam gerekirdi.

Yapısızlaştırma ne degildir? hiç kuşkusuz herşey! Yapısızlaştırma nedir? hiç kuşkusuz hiçbirşey! Tüm bu nedenlere karşın, onun iyi bir sözcük [un bon mot] oldugunu düşünmüyorum. Hiç kuşkusuz güzel [beau] degildir. Kesinlikle yüksek düzeyde belirli bir durumda hizmet etmiştir. Olanaklı bir eşdegerler zincirinde onun üzerine nelerin dayatılmış oldugunu bilebilmek için, özsel eksiksizligine karşın, bu ‘‘yüksek düzeyde belirli durum’’un çözümlenmesi ve yapısızlaştırılması gerekecektir. Bu güçtür ve onu burada yapmayacagım. Daha şimdiden çok uzun olan mektubu sonlandırmak için son bir söz. Çevirinin kökensel dil ya da metin ile ilişki içinde ikincil ve türevsel bir olay olduguna inanmıyorum. Ve ‘‘yapısızlaştırma,’’ şimdi dedigim gibi, özellikle bir eşdegerler zincirinde yerine geçilebilecek bir sözcük oldugu için, o zaman bu bir dilden bir başka dile de yapılabilir. Şans, herşeyden önce ‘‘yapısızlaştırma(nın)’’ şansı, Japonca’da aynı şeyi (aynısını ve bir başkasını) söylemek için, yapısızlaştırmadan söz etmek için, ve başka bir yere, onun daha güzel de olacak bir sözcükte yazılmasına götürmek için, bir başka sözcügün (aynı sözcük ve bir başkası) bulunabilmesi olacaktır. Ama daha güzel olacak olan başkasının bu yazılmasından söz ederken, açıkça çeviriyi şiir ile aynı risk ve şansı içeriyor olarak anlıyorum. ‘‘Şiir,’’ bir ‘‘şiir’’ nasıl çevrilir?

En iyi dileklerimle,

Jacques Derrida

Kraliçe Viktorya'dan Florence Nightingale*

Türkçesi: Sevda Sever

Sevgili Bayan Nightingale,

Büyük ve kanlı savaş sırasında bir Hristiyan'a yakışır şekilde kendinizi adamanızı göz önüne aldıgımda size olan hayranlıgımı tekrar dile getirmek istiyorum. Benim gözümde sizin hizmetlerinizin, sevgili cesur askerlerimizin kahramanlıklarından hiçbir farkı yoktur. Siz, askerlerimizin acılarını oldukça merhametli bir şekilde azalttınız. Size olan minnettarlıgımı bu şekilde ifade etmek konusunda çok istekliyim. Kabul edeceginize inanıyor ve ümit ediyorum ki kutsal ve degerli yardımlarınızın anısına gönderdigim bu broşu, kahramanlıgınızın tastiklenmiş olmasının bir işareti olarak takarsınız.

Bu kıyılara geri döndügünüzde parlak bir örnek olan şahsiyetinizi tanımış olmaktan onur duyacagım. *sizin gibi bir şahsiyetle tanışmak şerefine erişirsem çok memnun olurum*. Degerli saglınız için dua ile.

Bana her zaman güvenebilirsiniz
Saygılarımla
VR

Dear Miss Nightingale,

You are I know well aware of the high sense, I entertain, of the Christian devotion which you have displayed during this great and bloody War, and I need hardly repeat to you - how warm my admiration is for your Services which. are fully equal to those of my dear and brave Soldiers whose sufferings you have had the privilege of alleviating in so merciful a manner. I am however anxious of marking my feelings in a manner which I trust will be agreeable to you, - and therefore send you with this letter a brooch the form and emblems of which commemorate your great and blessed work - and which I hope you will wear as a mark of the high approbation of your Sovereign!

It will be a very great satisfaction to me when you return at last to these shores to make the acquaintance of one who has set so bright an example to our Sex, & with every prayer for the preservation of your valuable health,

Believe me always,
Yours sincerely
VR'

* Florence Nightingle Osmanlı İmparatorlugu ile İngiltere'nin müttefik olarak Rusya ile savaştıgı Kırım harbi sırasında İstanbul'da gönüllü hemşirelik yapmıştır.

Voltaire'den, Madam Deffand'a

Türkçesi: Zeynep Kalkavan

Colmar, Mart 3, 1754.

Hanımefendi, mektubunuz bana hayal edebileceginizden daha çok dokundu; sizi temin ederim gözlerim sizinkilere neler oldugunu okurken ıpıslaktı. M. Formont'un mektubundan çıkardıgım, tam bir karanlıkta degil de tabir caizse alacakaranlıkta oldugunuzdu. Bayan Staal'ınkine benzer koşullardasınız diye düşünmüştüm, üstelik onun mahrum oldugu asla paha biçilemeyecek imkanlarınız da vardı; bagımsızdınız, diledigi gibi düşünüp konuşabilen arkadaşlara sahiptiniz, bir prensesin ikiyüzlülügün tadını çıkartarak sınırlamalarına tabi olmak yerine kendi evinizde yaşıyordunuz.

İşte bu yüzden, sevgili Hanımefendi, ben sadece gözlerinizin güzelligini yitirmiş olmasına üzülmüştüm. Bu kadar şey için kendinizi teselli edebilecek kadar filozof oldugunuzdan da şüphem yoktu. Fakat eger görme yetinizi tamamen kaybettiyseniz halinize içtenlikle acıyorum. Size yirmi yaşında kör olup her zaman –hani o kadar çok degilse de gene de- hayat dolu olan M. De S.'yi örnek olarak göstermeyecegim. Hayatın pek fazla bir şeye degmediginde sizinle aynı fikirdeyim: tabiatın içimize yerleştirdigi neredeyse yenilmek nedir bilmeyen bir içgüdü sayesinde tahammül edebiliyoruz ona, Pandora'nın kutusunun dibine de koydugu "umut" sayesinde yani.

Bizi hayata baglayan zincirlere sıkıca tutunma içgüdümüze ancak umudumuzu tamamiyle yitirmişken yada dayanılmaz bir buhran üzerimize çökmüşken karşı gelebilir; kusurlu inşa edilmiş ve asla tamir edilemeyecek bir evi terk etmek için gerekli cesareti bir tek böyle toplayabiliriz. Bence memlekette bu işi hemen şimdi yapabilecek yalnızca iki insan var.

Bu iki filozoftan biri on sekiz yaşında bir kız. Beyninde Cizvit papazları dönüp duruyordu. Sonunda onlardan kurtulmak için de bir sonraki yaşamına dogru yola koyuldu. Bu benim yapmayacagım bir şey yada her ne olursa olsun şu an yapmayacagım bir şey. Çünkü halen iki hükümdardan yıllık emekli maaşı alıyorum ve ölümümle iki taçlı başın zenginleşmesine sebep olursam inanın teselli bulamaz hale gelirim.

Eger hanımefendi siz de Kraldan emekli maaşı alıyorsanız, lütfen kendinize son derece dikkat edin, az yiyin, erken yatın ve yüz yaşına kadar yaşayın.

Hanımefendi, şu dünyada size kim evlenecegimi söylemiş olabilir ki? Evlenmek için sahiden çok iyi bir insanım! Yaklaşık altı ay kadar odamdan çok nadir çıkarım ve her on iki saatin onunu sızı içerisinde geçiririm. Eger yüksek sesle kitap okumakta, tavukları semirtmekte ve tıbbî aletlerde eli çabuk ve dahi becerikli olan güzel bir kız bilen bir doktor varsa itiraf edeyim, baştan çıkabilirim. Fakat benim en sıcak ve samimi arzum hayat denen şu fırtınalı günün akşamını sadece sizinle beraber geçirmektir. Zat-ı alinizi en son pırıl pırıl sabahınızda görmüştüm. Sizi teselli etmeye bir nebze katkım ve artakalan kısa anımızda sizinle rahatça sohbet etme imkanım olsaydı, inanın bu bana muazzam bir teselli kaynagı olurdu...

Mark Twain'in Eşi Livy L. C.'ye Yazdıgı Mektup ve Eşinin Cevabı*

Türkçesi: Zeynep Kalkavan

Aralık 15, Gece [1893]

Canım, dediklerine göre gazetede hasta olduguma dair başka bir haber daha çıkmış. Yalan. Sen böyle şeylere kulak asma. Halimi kelimelerin ötesinde agırlaştırıyorlar. Önceki gece bir İşçi Dernegi'nde konuşmak için söz vermiştim. Ama bu sırada Clarence Buel'e üşüttügümü ve eger o vakte kadar geçmezse maalesef konuşamayacagımı da söylemiştim. Aslında dün gece hava biraz müsait olsaydı gidebilirdim, ama degildi; çok korkunç bir hava vardı, karlı, rüzgarlı ve çok soguk. Ben de dogal olarak konuşmayı hava düzelene kadar erteledim.

Aslında bunu senin hatırın için yaptım. Bana kalsa çoktan gitmiştim. Gerçi burada olsaydın sen bizzat kendin gönderirdin beni, ama bu şartlar altında en önemsiz riski almayı dahi reddettim.

Sıra bana gelene kadar herkes hastalandı burada. Ben sonuncuyum. Benimki bana sıkıntı vermiyor, çok yememi de bilardomu da engellemiyor; zaten hava öyle berbat ki burada, bütün gün içeriye tıkılıp bilardo oynadım.

Bundan böyle ne kimseyle ne de kimse *için* konuşacagım. Yardımsever olmaya çalışınca kendini gazetelerde bulduğunla kalıyorsun. Çok sinirliyim –ama bununla birlikte seni de çok seviyorum, canım sevgilim.

Saml. (Mark Twain)

Aralık 17,1893

Genç sevgilim: Mesajın dün gece geldi ve beni çok sevindirdi; sanki bir gün buraya gelebilecekmişsin gibi bir izlenim oluşturuyor. Gönderdigin için çok müteşekkirim. Ayrıca iktisadi yönden yolunu görmeye başlamışsın gibi de görünüyor. Webster & Co. ne alemde şu aralar? Açık vermeden yürüyor mu işler?

Bugün burada olup Clara'nın senin onlara hikayeler anlatıp aynı zamanda yemek yerkenki halini taklit edişini görmeliydin. Aşırı komikti. Ekmegi öyle ısırdı ki tıpkı sen. Bir de dedi ki; "Neden bilmiyorum ama babam sanki ekmek parçasını bırakmak için önce onunla hep kavgaya tutuşuyor.".

Yeni doktorumuz bizi daha gecen gün ziyaret etti. Susy neredeyse baştan aşagı muayene oldu. Cigerlerinin hücrelerinde genişleme varmış, kansızlıgından oluştugunu tahmin ediyor doktor. Tedaviye cevap vermesinin muhtemelen çok uzun sürmeyecegini söyledi. Kendisini fazlasıyla sevdim. Dedigine göre Susy'nin asıl problemi yeteri kadar gelişememesiymiş, özellikle gögsü gelişememiş. Jimnastik ve masaj ile bu sorunu çözmeye çalışacak. Öyle umuyorum ki Susy çok yakın bir zamanda saglıklı olacak. Onu öyle mutsuz görmek çok acıklı. Ve bazen morali öyle bozuk oluyor ki, neşelendirmek imkansız görünüyor.

Çok yakın bir vakitte ne zaman gelecegini bildiren bir telgraf mesajı alsam fevkalade olmaz mı sence de!

İyi geceler, çok öper ve sevgiyle kucaklarım. Senin için duydugum büyük aşkım sana rahatlık versin.

Her zaman senin,

Livy L. C.

Kızı Susy Clemens'in Mark Twain'e Yazdığı İki Mektup

Türkçesi: Zeynep Kalkavan

Hartford, Nisan 23, 1882

Sevgili Baba - Hepimiz seni çok özledik, Jean seni neredeyse her gün anıyor, annem de sen yokken çok yalnız. Bayan Murry bugün buradaydı, piyanoyu çok güzel çalıyor, bize Patience'den bazi kısımlar çaldı, bir de birkaç Scot şarkısı. Bu sabah Clara'yla ben kiliseye gittik, Clara teyzeyle birlikte. Dönerken de Alice teyzeyleydik. Vaaz çok güzeldi ve orgcu da hiç de fena çalmadı. Senin gittigin gün Katie ve Clara'yla birlikte uzuun bir yürüyüşe çıktık, sonra da derenin kenarında bir sandal bulduk. Önce Clara kaptan oldu, ben doktordum. Sonra eski bir kova buldum, suyla doldurdum, Katie'ye verdim. Katie yolcuydu o sıra. Bir de eski bir kıyafet bulduk, sandalı temizledik biraz. Daha sonra eve döndük. Ve ne kadar da hoş zaman geçirdigimizi düşündük.

Susy

Nisan 27, 1882

Bugün annem Bayan Warner'ı görmeye gitti. Yani yakında Daisy'yi görebilecegiz –umarım. Şu sıra Eucher'ı çalmayı ögreniyoruz, sahiden onu çok sevdik. Bugün annem, Rosa, Katie ve Clara'yla birlikte çaldık, çok ama çok eglendik. Ben parçalarımı hiç hatasız çalmayı başardım. Sevgili Baba, beni, mektubumu cevaplamak zorunda degilsin, çünkü çok fazla zamanın olmadıgını biliyorum.

Seni seven kızın,

Susie Clemens

The Love Letters of Mark Twain", 1949.

Charles Dickens'dan Elizabeth Gaskell'e

Türkçesi: Sevda Sever

DEVONSHIRE TERRACE, *January* 31*st*, 1850.

Sevgili Bayan Gaskell,

Gazetelerde yer alan ve benim çıkarmak istedigim haftalık ucuz edebiyat dergisi hakkındaki ilanı gördügünüzü tahmin ediyorum. Sizin edebi anlamda mesafeli bulundugunuz alanların ne oldugunu bilemiyorum fakat bildigim bir şey var ki, yaşayan İngiliz yazarlar arasında hiçbirinin yardımını 'Mary Barton' isimli kitabın yazarına degişmem.Kitabınız beni derinden etkiledi. Sizden ricam bahsettigim dergi projesi için bir ya da birden fazla hikaye yazıp yazamayacagınızı ögrenmektir. Hikayelerde ne benim ne de başka bir yazarın adı kullanılmayacak, ve dergi imzasiz basilip, genel dusunce ve kaybolan degerleri gazetecilik adina yükselten bir amaci tasdik eden ve sosyal konumumuzun gelisimini simgeleyen bir gorunumunde olacak. Derginin amacı edebi anlamda yeni olanları yetiştirmektir. Dergideki yazıların tamamı da bu amaç dogrultusunda kaleme alınacak ve dergi, sosyal durumumuzdaki genel gelişmeleri yansıtacaktır. Alçakgönüllülügünüzün göstergesi olan yardımınız bizim için gerçekten de çok degerlidir. Şundan cok eminim ki sizin çevre hakkinda gözlem ve yorumlariniz cok dikkat cekecek ve dergiye çok fayda saglayacak. Muhakkak ki zamaninizin degerine saygim var ve sizden bu degerli zamanin bir kismini bu amac ugrunda harcamanizi talep ederken de bu degeri goz onunde bulunduruyorum. Eger bu konuyla ilgili benimle görüşmeyi arzu ederseniz, birkaç saatligine Manchester'a gelebilirim. Ve bilmek isteyeceginiz her şeyi izah edebilirim. Kitaplarınıza olan samimi hayranlıgım sayesinde sizinle alakalı her mevzuyu oldukça ciddiye alıyorum.

Sizi bu nedenle rahatsız ettigim için beni bagışlayınız ve sözlerimin dogruluguna inanınız.

Saygılarımla

Not: Bayan Dickens ve kızkardeşi size sevgilerini yolluyor.

Arthur Rimbaud'nun Annesinden Paul Verlaine'e*

Türkçesi: Alime Çiftçi

Roche 6 Temmuz 1873

Beyefendi,

Mektubu yazdıgım şu an umarım ruhunuz tefekkürle sükûna erişmiştir. Kendini öldürmek, ne bahtsızlık (ne zavallıca bir durum)! İntihar düşüncesi, hayat karşısında bunaldıgında korkaklıgını kabul edip pes etmektir; hayatını sizin için feda edebilecek, ölümünüz ölümü olacak aziz ve müşfik bir anneniz varken, bugün kollarınızda tuttugunuz, yarın size gülümseyecek ve bir gün sizin desteginize, nasihatlerinize muhtaç olacak bir ufaklıgın babasıyken – bu şartlar altında intihar etmeyi düşünmek alçaklıktır- .Toplum bu tür ölümleri aşagılar, Tanrı da böylesine büyük bir günahı işleyeni affetmez, cennetinden (gönlünden) atar.

Beyefendi, Arthur'le yaşadıgınız çirkinlikler nelerdi bilemiyorum ancak, başından beri bu ilişkinin mutlu sonlanmayacagını görebiliyordum. Nedenini soracak olursanız: Çünkü, gelenekler ve aile namusu tarafından onay görmeyen, izin verilmeyen davranışlar çocugu asla mutlu etmez. Siz genç insanlar gülüyor, egleniyorsunuz ama bizim tecrübelerimiz de bizim için çok önemli, bizim tecrübelerimizi göz ardı ettiginiz sürece mutsuz olacaksınız. Görüyorsunuz ki, sizi pohpohlamıyorum, sevdigim insanları asla pohpohlamam.

Zavallı çocuk, mutsuz hayatınızla kendinizi eglendiriyorsunuz! Yarın başınıza ne gelecegini biliyor musunuz? Bekleyin öyleyse! Şu ölümlü dünyada mutlulugu nasıl anlayabilirsiniz ki! Siz bir tasarınızın, geçici bir hevesinizin gerçekleşmesine baglayacak kadar akılla yaklaşıyorsunuz mutluluga; hayır bütün bu arzuları gerçekleşen bir insan zaman içinde mutlulugun bu olmadıgını görecektir. Zira kalp artık atmaz oldugunda heyecan da kalmaz mutluluk da! O zaman kalbin atması, özellikle iyi düşünceler –geçmişte yapılan veya gelecekte yapılacak iyilikler – için atması gerekli.

Ben de çok mutsuzdum. Çok acı çektim, çok agladım. Ancak bütün acılarımı lehime çevirmeyi bildim. Tanrı bana güçlü, cesaret ve enerji dolu bir kalp bahşetti. Talihsizliklerime karşı her zaman mücadele ettim ve sonra düşündüm, çevreme bakındım ve şunu anladım ki her birimizin kalbinin derinliklerinde yatan acıları, dertleri vardır. Benim derdim bana herkesinkinden daha büyük gelirdi, dogal olarak kendi acımdan başkasının acısını duymazdım bile. İşte bu noktada kendime dedim ki (Yaşadıgım her gün bu konuda ne kadar haklı oldugumu görüyorum.), asıl mutluluk bütün sorumluluklarını yerine getirmekle elde edilebilir, bu sorumluluklar ne kadar agır olursa olsun!

Benim gibi yapınız beyefendi: Bütün acılar, dertler karşısında güçlü ve cesur durunuz; kalbinizde yer etmiş bütün kötü düşünceleri silip atınız. Fasılasız, adaletsiz kader denilenle mücadele ediniz ve böylece mutsuzlugun sizi takipten vazgeçtigini göreceksiniz, yeniden mutlu olacaksınız. Çok çalışmak lâzım, hayatında bir hedef belirlemek lâzım. Ama zaman zaman yine kötü zamanlarınız olacak, insanlardan ne kadar kötülük görürseniz görün hiçbir zaman Tanrı'dan ümidinizi kesmeyiniz. Sadece o teselli eder ve iyileştirir, inanın bana!

Anneniz hanımefendi bana yazarak beni çok memnûn eder. Elinizi sıkıyor ama elveda demiyorum; sizi bir gün görecegime inanıyorum.

* Paul Verlaine, dostlarına, annesine ve Arthur Rimbaud'nun annesine kendisini terk eden eşi eger geri dönmezse intihar edecegini bildiren bir mektup yazar gönderir. Mme Rimbaud da Verlaine'i bu fikrinden caydırmak üzere aşagıdaki mektubu yazar. Mektubun önemi Paul Verlaine ve Arthur Rimbaud'nun yaşadıgı ilişkiye annenin ve toplumun nasıl baktıgını, intihar fikrinin o dönem Fransa'sında nasıl degerlendirildigini ve belki Arthur Rimbaud'nun kişiligi ve yaşadıkları üzerinde bu kadar etkin olan anneyi tanımamıza biraz da olsa yardımcı olmasıdır.

Katherine Mansfield'den Üç Mektup[1]

Çeviri: Zehra Temur

J.M. Murry'ye[2]

(Casetta Deerholm, Ospedaletti)
27 Ekim 1919, Pazartesi

Sevgilim,

Yenilerini hazırlayabilmek için sana bu hafta üç hikâye yolluyorum. Virgina'nın, kitabı hakkında söylediklerinden anladığım kadarıyla, Virginia ve Madeleine benzer bir çalışma üzerindeler, öyküleri onlarla birlikte tamamlayacagım. Bugün mektup gelmedi, ama gazete geldi. Geçen gece büyük bir fırtına oldu, şimşekler, gökgürültüsü ve yagmur saatlerce sürdü ve ben dehşet verici kâbuslar gördüm. Sanırım denizin gürültüsüydü, bu kabuslara yol açan. Gece gece asabım bozuldu ve 'yatmayı' özledim… Fırtınadan sonra gün oldukça hoş geçti. Serin fakat *tanımlanabilir* ve *büyük bir ölçekte.*

Dün *Eternity* adlı gazete için bir makale yazmaya başladım, bugün bitirmeyi umuyorum. Yazıyla ilgilenmezsen eger, bir köşede bekletirsin, bu daha sonra bazı kitaplara girecek. Bu minik bahçede yürümek çok güzel. Dün çaydan sonra bahçede volta atarak şeyler üzerinde derinlemesine düşündüm, sonra birden yazı için bir konu geldi aklıma. Dün tüm günü dışarıda geçirdim. Aslında hâlâ dışarıdayım, verandada güneşligin altındayım. Kendimi iyi duyumsuyorum Bogey, birşeyler yanlış gidiyormuş kuşkusu kemirmiyor beni, ama YAVANIM. Boynumun etrafında dönüp duran bir albatros var. Onun için, Nisan'da kesilecek olmak ve Rodezya'ya geri uçmak arasında bir fark yok. Fakat onunla yaşamak –ve asla bir başkasını görmemek yorucu. Küçük gölümün kenarına geliyorum ve orada o, suya dogru alçalıyor, cam gibi gözleriyle beni arıyor. Ah, öyle *nefret* ediyorum ki ondan. Bir hizmetçinin yardım edemeyecegi konularda yapılacak bir şey yok. Neredeyse bütün zamanım çalışmayla geçiyor ve çalışma dışında kendisiyle oyalanabilecegim tek kişi, nefret ettigim biri, bu korkunç bir şey. Öyle tuhaf bir durum ki, kimse algılayamaz bunu. Onun tutkusu benim nefretimi körüklüyor. Bu konuda konuşmak istemiyorum Bogey. Bir kez yazmış bulundum, zira *yavanlıgımın* nedenini açıklıyor bu. Berbat bir durum degil mi?

Neyse, kutuya bir kuruş atalım, bir melodimiz olsun. Digerleri kalkıp sırf bizim için bizim dansımızı yaparken, biz kafamızı önümüze egelim ve sırıtalım; burada köşede bekleye bekleye hareket ediyoruz, boncuklu perdeler şakırdata şakırdata çekiliyor, içeri dolan La Santé (Saglık) ile gülerek yeniden köşemize dönüyoruz, onun kolları, arkadaşım benim, benim sevgili dostum diyerek boynumuza dolanıyor. Garson tırnaklarını yiyerek etrafta dolanıyor ve bana hızla bir iki bakış atıyor. *Bütün* resimli gazeteleri ve çizgi romanları okuyup bitirdim. Ansızın garson bana dogru hamle yapıyor ve iskemleleri yanıma istif etmeye baş-

lıyor. Allah Allah! Kapanma zamanı gelmiş! O niçin gelmiyor? Niçin niçin!.. Bunları neden yazıyorum sana, dogrusu bilmiyorum –lütfen affet onu, melegimi. Ve beni de neşeli olmadıgım için bagışla –bunun için bagışla beni. Sana yazarken mutlulukla çıngırdayan küçük bir çan gibi olmak istiyorum ama samimiyetsiz olamam. Öyle kötü bir şey ki bu. Ah Bogey'm, benim için *üzülme* sen yine de. Bunun dışına çıkacagım. Sen şöyle tasavvur et beni: Wig yagan yagmuru düşünerek geniş bir şemsiyenin altında oturmakta, sen pencereleri aç, ona nasıl da sersem göründügünü ve şu polisin onunla nasıl alay ettigini söyle.

Yaşamın çok zor, hissediyorum, hakkını teslim etmeliyim. L.M.[3] Bawdygerra'ya bakmaya çıktı ve akşama kadar dönmeyecek, yalnız çok iyi hissediyorum kendimi. Şu an, dışarıdaki ışıgın bollugundan kaçmak için içeri girdim, odamda oturuyorum. Gözlük kabın şöminenin üzerinde duruyor. Masanın üzerinde Ottoline'nin kitabı ve yeşil mektup açacagı ile senin kaşıgın duruyor, onu kullanmıyorum. Burada yıkayıp parlatamam onu. Onunla sırf onun için yapılmış büyülü bir çorba içebilirim. Güçlü bir rüzgar esiyor –çok serin. Yarın Athenaeum[4] hakkında yazacagım sevgilim. Mektubu gelir gelmez Caterina'ya vermeliyim, aksi halde bugünkü postayı kaçırmış olurum.

'Bonjour Madame.'

'Bonjour Caterina. Que vous êtes jolie aujourd'hui (Günaydın Caterina. Bugün hoş görünüyorsun).'

'Ah, c'est mon nouveau golfe! (Ah, işte bu yeni süveterim!)

Hoşça kal benim canımın içi. Sonsuza dek senin olan

Wig.

J.M. Murry'ye,

1 Kasım 1919

(Casetta Deerholm, Ospedaletti)
Karanlık bir gün, Cumartesi

Bogey Sevgilim,

Dün Pazartesi yollamış olacagın mektubu alırım diye düşünmüştüm, ama hayır, mektubun gelmeyecek. Onları mektup kutusuna daha erken bırakmalısın, tatlım, *at* onları, *uçur*: Onlara söyle, daha çabuk gelirlerse verecek hiçbir şeyimin -hiçbirşeyimin olmadıgını. Hoşlarına giden ne olursa alabilirler, yüzüklerimi başparmaklarına takarlar, çiçekli şalımdaki tavuskuşunu isterlerse onu da verebilirim… Ah *hayır* onlar çocuk degil ki. Küçük çocuklar seyahat edemezler. Of nasıl bu şekilde yazabiliyorum! Onları düşünmek kalbimi kırdı. Hayır, onlar yalnızca kuş, işleri yolculuk yapmak degil ki; yalnızca zarif kanat çırpışlarıyla uçarlar… Fakat ne kadar da kalpsizler, yazık!

Korkunç bir gün, soguk bir yagmur yagıyor, evsiz bir rüzgâr penceremde aglıyor, deniz kül gibi. Küçük odamda ayaklarıma sıcak tugla sardım oturdum. Bugün sıkı çalışmam lazım, Tanrıya şükür ki işin sınırları belli. Bogey sevgilim, biricigim, incelemelerim istenilen düzeyde olmadıgında bana söyle –onları eleştir ve ben de İyi Edebiyatın ne oldugunu bileyim. Açıkçası bu açıdan zarardayım –Eger bunları yollamazsan, ben dogrudan yazacagım. Sadece bileyim. Bir nüshasını bulundurmam mümkün mü?

Kasımın biri. Mayısa daha altı ay var. Bundan sonra beni yalnız bırakma. Yalnız yaşamayı beceremedim, düşmansız yaşamayı da diyebilirim buna. Ara sıra küçük düzayak yürüyüşlere çıkabilecegim ve istedigim an ardına sıgınıp *kepenkleri kapatabilecegim* Menton gibi bir yere gitmeliydim. Ama iş iş iş (…) Altı ay, Bogey. Hepsine baştan sona bakalım ve işaret koyalım. Altı ay –her aya bir dag- altı dagı geçmek için ve sonra hiç rüzgâr esmeyen bir vadide saklanalım –aşkla *sev* beni. Seni sevdigim kadar çok sevmelisin beni. Bana aşktan kahramanca bir parça yolla ki gögsüme iliştireyim.

Wig

1 Katherine Mansfield-Selected Letters, yay. haz. Vincent O'Sullivan, Oxford University Press 1990.

2 John Middleton Murry. Gazeteci, editör ve eleştirmen. Mansfield'ın 1911'de tanışıp 1912'de birlikte yaşamaya başladıgı, 1918'de de evlendigi Murry 1889'da dogdu, 1957'de öldü.

3 Mansfield'ın en yakın kadın arkadaşı Ida Constance Baker'ın takma adı olan Leslie Moore'un kısaltması. Mansfield'ın bir günah keçisi gibi davrandıgı L.M. ev işlerinde de ona yardımcı oluyordu.

4 Murry'nin 1919'dan itibaren editörlügünü üstlendigi gazete.

Markx'tan Ryde'ki Engels'e*

[Londra,] 25 Eylül 1857

..."Army"nin çok güzel olmuş; ancak hacmini görünce kafama bir şeyle vurulmuş gibi oldum, çünkü bu kadar çok çalışmak sana epey zarar vermiş olmalı. Çok geç saatlere kadar çalışacagını bilseydim, bütün bunlara boş vermeyi yeglerdim.

Army'nin tarihi, bizim üretici güçlerle toplumsal ilişkiler arasındaki bag konusundaki anlayışımızın dogrulugunu herhangi başka bir şeyden daha açık bir biçimde ortaya koyuyor. Genel olarak, ordu, iktisadi gelişme için önemlidir. Örnegin, eskilerin ilk kez eksiksiz bir ücret sistemi geliştirmeleri ordu içinde olmuştur. Buna benzer bir biçimde, Romalılar arasında da peculium castrense, aile babalarının dışında kalan kimselerin taşınabilir mülk üzerindeki haklarının tanındıgı ilk yasal biçim olmuştur. Fabri korporasyonundaki lonca sistemi de öyle. İlk kez büyük ölçekte makine kullanımı da burada. Madenlerin özel degerleri ve bunların para olarak kullanılması bile — Grimm'in taşdevri sona erer ermez— başlangıçta bunların askeri önemine dayandırılmış gözükmektedir. Bir dal içersindeki işbölümü de ilk kez ordular içinde gerçekleştirilmişti. Burjuva toplumunun aldıgı biçimlerin tüm tarihi burada çok çarpıcı bir biçimde özetlenmiştir. Eger bir gün zaman bulabilirsen, sorunu bu açıdan işlemelisin.

Kanımca, anlatımında, gözden kaçmış noktalar yalnızca şunlardır: 1) Büyük çapta ve derhal kullanılmaya hazır ücretli askerlerin ilk kez Kartacalılarda görülmesi (kendi özel kullanımımız için, ancak daha sonradan tanıdıgım bir Berlinli tarafından yazılmış Kartacalı ordulara ilişkin bir kitap arayacagım). 2) Ordu sisteminin 15. ve 16. yüzyıllarda İtalya'daki gelişmesi. Herhalde taktiksel oyunlar burada geliştirilmişti. Makyavelli'nin, Floransa'nıin tarihinde Condottieri'ninbirbirleriyle nasıl savaştıklanna ilişkin anlatılı (sayfa 639) (senin için bir kopyasını çıkartacagım) son derece mizahi. (Hayır, Brighton'da seni görmeye geldigimde —ne zaman?—, Makyavelli'nin cildini beraberimde getirmeyi yeglerim.

İlk kez Der Briefwechsel zwischen

* F. Engels und K. Marx'ta (Bd. II, Stuttgart 1913) yayınlanmıştı

L. Troçki'den McKay'a

Sevgili Yoldaş McKay,

1. Fransa'nın Avrupa kıtasında zenci birliklerini kullanmasını önlemek için hangi pratik önlemler alınmalıdır? İlk sorunuz bu.

Bizzat zencilerin kendileri bu şekilde kullanılmaya karşı direnmelidirler. Fransız emperyalizmine Avrupa'ya hükmetmesi için yardım ettiklerinde, aslında bizzat kendilerini boyunduruk altına alması için yardım etmiş olduklarını, böyle yaparak Fransız kapitalizminin Afrika ve diger sömürgelerdeki egemenligini desteklemiş olacaklarını anlamaları saglanmalıdır.

Avrupa işçi sınıfı ve özellikle Fransız ve Alman işçi sınıfı, en yaşamsal çıkarlarının beyaz olmayan halkları aydınlatma çalışmasında yattıgını anlamak zorundadırlar. Rengine bakılmaksızın tüm insanların eşit oldugu üzerine, sömürge halklarının kendi kaderlerini tayin hakkı üzerine genel açıklamalar yapmanın günü geçiyor. Dogrudan ve pratik eylemin vakti gelmiştir. Devrim bayragı etrafında toplanan ve zenciler arasında pratik bir çalışma için bir grup oluşturmak üzere birleşen her 10 zenci, İkinci Enternasyonal'den bu kadar cömertçe geçen, ilkelerin sergilendigi düzinelerce karardan yüz kat daha degerlidir. Mümkün olan en kısa zamanda, mümkün oldugunca fazla aydınlanmış zenciyi düşüncelerine kazanmaya dönük yogun bir çaba harcamaksızın, bu konuda yalnızca platonik kararlarla kendisini sınırlayan bir Komünist Parti, Komünist Parti adına lâyık olmayacaktır.

2. Hiç şüphe yok ki, emperyalist savaş için ve günümüzde Alman topraklarının işgali için beyaz olmayanlardan oluşan birlikleri kullanmak, Avrupa kapitalizminin ve özellikle de Fransız ve İngiliz kapitalizminin, silahlı kuvvetleri Avrupa dışından devşirmek için ustaca planladıkları ve dikkatlice yürüttükleri bir girişimdir. Bu sayede kapitalizm, Avrupa'daki devrimci kitlelere karşı, emrindeki Afrika ya da Asya birliklerini seferber edebilecek, silahlandırabilecek ve disipline edebilecektir. Emperyalist ordular için sömürge rezervlerinin kullanılması sorunu bu yolla Avrupa devrimi sorununa, yani Avrupa işçi sınıfının akıbeti sorununa sıkı sıkıya baglanır.

3. Kuşkusuz, ekonomik ve kültürel olarak geri sömürge kitlelerinin emperyalizmin dünya çapındaki çatışmalarında, ve dahası Avrupa'daki sınıf çatışmalarında kullanılması, burjuvazi için olaganüstü riskli bir denemedir. Zenciler ve gerçekte tüm sömürgelerin yerli halkları, muhafazakârlıklarını ve zihinsel katılıklarını yalnızca alışık oldukları ekonomik koşullar altında yaşamaya devam ettikleri ölçüde koruyorlar. Ancak sermayenin ya da daha önce militarizmin eli, onları alışık oldukları çevreden mekanik bir biçimde kopardıgında ve onları yeni ve karmaşık sorunlar ve çatışmalar (farklı ulusların burjuvazileri arasındaki çatışmalar, bir ulusun sınıfları arasındaki çatışmalar) ugruna yaşamlarını ortaya koymaya zorladıgında, ruhsal tutuculukları bir-

denbire çökmekte ve devrimci düşünceler hızla bilince çıkmaktadır.

4. Bu nedenle bugün acilen, sayıları ne kadar az olursa olsun, zenci kitlelerin maddi ve moral düzeylerini yükseltme coşkusuyla dolu ve aynı zamanda kafaca, zenci kitlelerin çıkarlarının ve akıbetinin, tüm dünya insanlarının ve ilk elde de Avrupa işçi sınıfının akıbetiyle özdeş oldugunu kavrama yetenegine sahip aydınlatılmış, genç ve özverili zencilere sahip olmak son derece önemlidir.

Zenci propagandacıların egitimi, bugünkü bunalımlı dönemde olaganüstü ölçüde ivedi ve önemli bir devrimci görevdir.

5. Kuzey Amerika'da bu sorun, zenciler içinde savaşan yoldaşları ve onlarla dost işçileri tanımayı reddeden işçi sınıfının ayrıcalıklı üst tabakasının igrenç kalın kafalılıgı ve kast yüzsüzlükleri tarafından daha da karışıklaştırılmış bulunmaktadır. Gomper'in politikası kendisine bu tip aşagılık önyargıları temel almaktadır ve içinde bulundugumuz dönemde beyaz ve beyaz olmayan işçilere başarıyla boyun egdirebilmenin en etkili garantisidir. Bu politikaya karşı savaşım farklı taraflardan başlatılmalı ve her hatta yayılmalıdır. Bu çatışmanın en önemli dallarından biri, Amerikan kapitalizminin zenci köleleri arasında insani onur ve devrimci protesto duygularını canlandırarak proleter bilinci aşılamaktır. Yukarıda söylendigi gibi, bu çalışma ancak özverili ve politik egitimli devrimci zenciler tarafından gerçekleştirilebilir.

Söylemeye gerek yok ki, bu çalışma bir zenci şovenizmi ruhuyla degil –bu yalnızca beyaz şovenizminin karşı kutbunu oluşturmak olurdu– renklerine bakılmaksızın tüm sömürülenlerin dayanışması ruhuyla gerçekleştirilmelidir.

Amerikan zencileri arasındaki bir hareket için en uygun örgütsel biçim nedir şeklindeki sorunuza cevap vermem, somut koşullar ve olanaklarla ilgi yeterli bilgim olmadıgından oldukça zor. Ancak, eyleme girişmek yönünde yeterli bir istek olur olmaz bu örgütlenme biçimi bulunacaktır.

Komünist selâmlarımla,

L. Troçki

Fethi Gemuhluoglu'ndan Ali Gemuhluoglu'na

10 Eylül 1977, Belde-i Tayyibe

Azîz oglum,

Sen benim umudum, mutlulugum, şifa ve dermanım, yaşama gücüm, yaşama sevincim ve kavgamın devamısın. Bir bayram koşusu içindeyiz. İmânımı, inancımı, fikirlerimi sen ve o can kardeşin Selman ebediyete dek devam ettireceksiniz. Mektupların içimi donattı. Işıdım, aydınlık kesildim. Sen benim fikir arkadaşım ve asıl daha mühimi yolda yoldaşım, tarikat kardeşimsin. Hem torunlarım ve yine yolda yoldaşlarım olmalarını niyaz ettigim Alişan ve Alican'ın babasısın. Sen özlemini çektigim Türkiye'ye Anadolu'nun ma'sum, zulme ve kahra ugramış insanına hizmet edeceksin. Bu hizmetten bir ibadet ahlâkı çıkaracaksın.

Bugünkü Leyle-i Kadr; âlem-i İslâm'a mübarek olsun. Yalnız insanların degil, kurdun kuşun, dikenin, otun da hakkını görüp gözetesin.

Oradaki agabeylerine şükran duygularını benim adıma da ifâde et. Hepsinin Ramazan Bayramlarının kutlu ve mutlu olmasını dilerim. Onların bayramları doktoralarını verdikleri gün tecellî edecektir. Şimdi ârefe'yi yaşıyorlar. Bu nâçiz kanaatimi onlara söylemeni rica ediyorum. Ayrıca, belirteyim ki "mü'minin her nefesi bayram'dır", "Bayram'ım imdi, bayramım imdi. Bayram ederler, yâr ile şimdi" buyuruyor Hacı Bayram Sultan. Bayram tevhidi kutlamaktır. Tevhide şükürdür. Tevhidi hamd ve senâdır. Bu konuyu çok uzatmak istemiyorum.

Sana senelerce sonra bir itirafta bulunayım Ali Kardeş. Ben içimdekileri muhafaza etmek, onları gizlemek için başka şeyler konuşarak gevezeligi seçmişimdir. Bu konuyu da edeple kesiyorum. Bu seyahatin para ile, dünya malı ile ölçülemeyecek kadar iyi ve yararlı oldu. Bana, bize bu gerekli idi. Bu başarıldı. Sana teşekkür ederim oglum. Dönüş gününe dikkat edesin. Grevler veya herhangi bir mani senin dönmeni geciktirmemelidir. Sen bu işleri iyi düşünürsün. Orada Erguner rahmetlinin oglu Cinuçen Tanrıkorur kardeşim "ney ve udla" bir veya birkaç plâk yapmışlar. Onları bulabilirsen kardeşine iyi olur. Birkaç paket de enfiye al. Fransız enfiyesi buradaki birkaç dost için güzel armagan sayılır. Ben şahsen sadece dünya gözü ile sana kavuşmayı dilerim. Hiçbir şey istemiyorum. Benimle mukayyet olma.

Orada dev bir insan olan merhum ve magfur Haydar Bammat'ın (Karaçay Türklerinden büyük bir ilim, irfan ve gazâ ehli) oglu Necmeddin Bammat olacak. Topçubaşı da göçmüş. Allah Hamidullah Beyefendi'ye uzun ömürler versin. Âmin. Çok okuyunuz. İkra' emri umumîdir. Yazmak nefisten olursa ene, ego, nefis onun ulviyetini gölgeler. Yazmak da emirle, mânen alınan emirle olmalıdır. Senin tek eksigin günde, yirmidört saatlik günde otuz saat okumamandır. Bu gerçegi de kendi özünle, o saf, o güzel Muhammedî özünle bulacaksın. Son on yedi yaşında çocukla genç arası bir Türk,

bir Türkmen çocugunun iyi bir örnegini verdin. Düşüncenin, ifade samimiyetinin, ataklıklarının büyük kavgaların ifadesini yaşadın ve yaşattın. Seninle iftihar ediyorum. Seninle bahtiyarım. Manevî müjdeler, manevî muştular senin ve kardeşinin İslâm'a, insana hizmet edeceginiz şeklindedir. Benim güvencim bu müjdedir. Alnımı secdeden hiç kaldırmasam şükrümü edâ ve ifâde etmiş sayılmam.

Senden tek ricam ve arzum bu yıl boyunca sınıfta ilk beş kişi içinde olmak gayretini esirgememendir. Başkaca bir arzum yoktur. Ahlâklı, imânlı, hakka, hukuka riayetkâr olan siz coçuklarımdan, arkadaşlarımdan, kardeşlerimden başka bir talebim olamaz. Sizin bu ahlâkınız benim kabir aleminde de sükûnumdur. Bunu bilesin. Beni gerçek yüzümle tanımanı da istemedim. Onun için aramızdaki kontakt'a ses çıkarmadım. Gerçekleri senin kendi aklınla ve kendi gönlünle bulmanı istiyorum. Elimden geldigince son nefesime kadar sizin hizmetinizde olacagım. Begenseniz de, begenmeseniz de böylece yüksünmeden kırılarak, fakat kırılmamaya çalışarak böylece devam edecegim. Bunu da kanınla canınla bilesin. Ben hayatı ciddî bir tarzda yaşarım Ali. Dikkatimin içinden hiçbir şey kurtulamaz. Ben seven adamım. Ananı da, seni de, o Selman denilen güzel ahlâklı ve güzel yüzlü adamı da severim. Burada daha sonra açıklamak üzere şunu ifade edeyim. "Allah kıskançtır" evladım. Bayramın mübarek olsun. Esir Türklere, esir Müslümanlara dua ediniz. Eritre'den, Somali'den, Filipinler'e kadar, Kırım'dan Kerkük'e kadar Müslümanlara ve Türklere dua ediniz. Yeni bir dünya kurulacaktır. Ona hazırlanınız ve çok iyi okuyunuz. Kendinizi çok iyi yetiştiriniz. Oradaki agabeylerin de Kur'an'daki "yetefekkürûn-tefekkür ediniz" sırrının peşine düşsünler. Onun için çaba sarfetsinler ve çileye soyunsunlar. Vakit de mahlûktur. Bu gerçegi unutmayınız. Vaktin de bir eceli vardır. Uyku gaflettir. Uykuyu azaltırsanız zamanınız çogalır. Afrika için, Afrika kurtuluşu için kitaplar bul. Ayrıca Guénon, René Guénon çok önemli bir Müslümandır. Derviş olmuş ve velî olmuştur. Fransa'da bildigim kadar Korsika ve Bask özgürlük hareketleri, Normandiya'nın problemleri gibi Guénon'cu Fransız aydınları da Fransa'yı rahatsız etmektedir. Guénon tercemesi herhâlde çok güç olmalıdır. Tasavvufu iyi bilmek gerek, İslâm'ı iyi bilmek gerek, tarikatleri bilhassa Şazeliye'yi iyi bilmek gerekir. Ben Batı'yı, Almanya'da bir müddet kaldıgım hâlde biliyor sayılmam. Batı dillerini de bilmedigim için utanıyorum. Sen bana bir şey almak istiyorsan kendine kitap, lûgat, ansikpoledi, plâk al. Bu aldıkların bana alınmış sayılır. Son devirde bir Hristiyan mistigi Blondel ve bir büyük Müslüman Guénon iki büyük Fransızdır bildigimce. Tarih, cografya, siyasal durum ve etnik gruplanmaları ihtiva eden ansiklopedi ara. Bir ömür ihtiyacın olacaktır.

Ayrıca sizin okulun mezunlarını dogrudan dogruya kabul eden üniversite ve yüksek okulları incele ve ögren. Bize gelecekte lâzım olabilir. Hazırlıklı olmalıyız. Abdestsiz gezme. Temiz, tahir ol. Zikirli ol. Besmeleli ol. O zaman topun, tüfegin, atom bomban olur. Güçlü olursun. Mistik insanlar özgürdür Ali. Yalnız onlar özgürdür. Bu konuyu düşünmeye çalış. Artık arkadaş olacagımız günler geldi. Ben yaşlandım. İyi

okumuş bir insan da degilim. Sana, siz'e yetişemem. Ama sizinle iftihar etmeme, sizin için şükretmeme, hamd etmeme kimse mâni olamaz ya.

Ben yaşlandım ve zamanından önce cesedim göçtü. Bu da normaldir. Çok kahırlı yaşadıgım için, çok yokuş yukarı tırmandıgım için oldu. Şikâyet etmiyorum. Hikâyet ediyorum.

Seni hasret ve muhabbetle öperim oglum. Kavuşacagım günler yakınlaştı. Kararlı, iradeli, sabırlı olmanı niyaz ederim. Gelecegin cümle aydınlık günleri üzerine, üzerinize dogsun. Hayra karşı gelmen dilegi ile Ali'm benim.

Fethi

Fethi Gemuhluoglu'ndan 'Yeni Sanat' Dergisine*

Yorgun-argın, melûl-mahzûn oldugum bu göçük günlerimde bana umut ve yaşama sevinci verdiniz.

Sizleri, Sezai Karakoç'u ince ve asîl bir vefa duygusu ile andıgınız için ayrıca kutlamak istiyorum. Sezai, son devirde kendine özgü degil, cümle için mürtefî bir noktadır. Doruk'tur. "Yeniden Dirilme"dir. Kıyam'dır. Davet'tir, Davet'e icabettir. Sahabe ahlâkı üzredir. Şiirin bu ebedi Ustası'nı Eyüp Onart'ın kaleminden saygı ile anmanız, beni, sizlere müteşekkir ve minettar kılmıştır. Süflî ve eciş bücüş, içleri karanlık, göz pınarları kurumuş vecd ve şevkten mahrum, mutsuz Edebiyat Komisyoncularının elinden şiiri kurtardınız.

Siz yüzakı canları, siz genç dostlarımı sevgi ve saygı ile anıyorum. Bu dergi ile meşguliyetinizin, sizlerin, sizlere mahsus bir tarz-ı ibadet oldugunu tebşir ederim.

Sizin Fethi GEMUHLUOĞLU

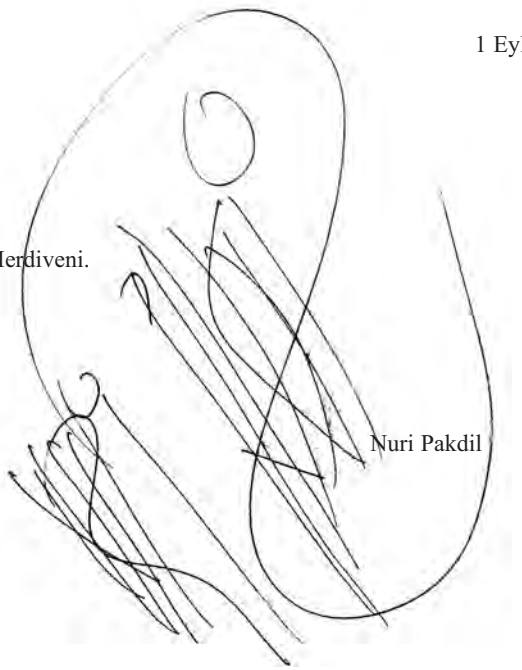
* Eyüp Onart'ın yazısı Yenisanat'ın Şubat 1974, 3. sayısında yayınlanmıştır. Bu durumda, Fethi Gemuhluoglu mektubu Şubat 1974 tarihinde yazmış olmalı

EDEBİYAT
aylık dergi
p. k. 50
Bakanlıklar - ankara

1 Eylül 1981

Sayın Muhsin Bostan,

Merhaba,
Kültürel Dayanışma / Uzay Merdiveni.
Üçüncü Basamak: 55 Kuruş

Nuri Pakdil

Basamak göstergeniz:
Birinci Basamak : 200 Kuruş.
İkinci Basamak: 95 Kuruş

Açıklamalar: 'Basamaklar' arası sayısal düşüşler ya da yükselişler, sizin, bu ögretisel, tarihsel, onurlu, yüce, kimlikli, erdemli uzay tırmanışınıza hiçbir biçimde olumsuz yanetki yapmayacaktır. Tarafımızdan, bilinçli olarak, Tırmanıcılarımızı iştahlandırmak için bu özel yöntem uygulanmaktadır.

Önemli vurgulamalar: Dayanışmalarımızı boyutlandırmamız kesin zorunluluktur. Şöyle ki: Kepsüt'te, Balıkesir'de, daha bunun gibi yakın yerlerde, ne kadar akrabalarımız, dostlarımız, arkadaşlarımız varsa, hepsini gidip tek tek görmeli, hepsinden açık açık para talep etmeli, hemen almalı, dolduracagımız yogun içerikli posta kâgıtlarını ('posta çeki' deyimindeki "çek" sözcügünden tiksindigim için, bu sözcük anamalcı sistemin o igrenç "çek" sözcügünü çagırıştırdıgı için, hiç bir günahı olmayan masum "posta çeki" deyimini bile kullanamadım burda) hemen posta neye yatırmalısınız. Bu tarihsel görevlerinizi yapmaya çagırıyorum sizi! Bu görevinizi yapmaktan istinkâf edemezsiniz, Sayın Dostum. Lütfen, sevgili yurdumuzun, Ortadogu'nun, tüm yeryüzünün hâline bir bakınız; sürekli, vicdanınızı kanatınız!

25.11.1980

Sayın Muhsin Bostan

Gerçekten, yigitçe bir davranış göstertiyorsunuz; çalışmalarımız böyle soylu tavırlarla ışıklanmaktadır, sevgili kardeşim.

Tüm arkadaşlarla birlikte selamlarla size başarılar dileriz.

Çag da özellikle bu süreçlerde dayanışmayı kesin biçimde zorunlu kılmaktadır.

Elinizi sıkarım.

1 Mayıs 1981

Sayın Muhsin Bostan,

1981 yılında deggin 200 Kuruşluk Dayanışmanız geldi.

Sizi, içtenlikle kutlarım.

Bu arada, gerçekten çok önemli bir gelişmeyi size bildirmek istiyorum:

Bu ‘uzay mekigi vakıasınndan’ sonra, yepyeni bir yöntem de biz geliştirdik. Bizim yöntemimiz, çok insanî ve güven vericidir. Önümüzde bir ‘merdiven’ olacak. Basamaklarına düzenli olarak adımınızı ata ata, uzaya çıkacaksınız.

Buna, ‘KÜLTÜREL DAYANIŞMA’ desek de olur.

Uzay yolculuguna başlıyorsunuz. Bu ülküsel ve egitsel süreçte yogun bir haz duyacaksınız; Dayanışmanın işlevsel gücünü damarlarınızda hissedeceksiniz.

İlk ‘basamaga’ ayagınızı koymak ister misiniz?

Tarihsel selâmlarımla.

Nuri Pakdil

Atasoy Müftüoglu'ndan İbrahim Çelik'e

Bismillahirrahmanirrahim:

Sevgili İbrahim,

Aziz Kardeşlerim:

Sizlere dostça, kardeşçe ve özlemle selam veriyorum.

Sizleri severek ve ilgiyle izliyorum.

Bu mektubu bir edebiyat adamı, ya da bir edebiyat teknisyeni olarak yazmıyorum. Hece'nin ilk 3 sayısı etrafında genel bir degerlendirme yapmak istiyorum. Daha dogrusu bu 3 sayı etrafında düşüncelerimi yazmak istiyorum. Bu degerlendirme ve düşünceler kuşkusuz bir edebiyat okurunun düşünceleridir.

İlk izlenimim şudur: Hece'de yayınlanan ürünler biz insanlar (okurlar) için yazılmıyor sanki; edebiyat adamları için yazılıyor, konunun uzmanı profesyoneller için yazılıyor. Hece'de yayınlanan ürünler, içerisinde bulundugumuz zamanı, tarihi, çagı yansıtmıyor; insanlık vicdanını, bilincini, kalbini, dilini yansıtmıyor. Kimi ürünlerde nihilist bir yaklaşım okunuyor, kimi ürünlerde içe dönüşün ifadesi olan bir edebiyat anlayışı somutlaşıyor. Kimi edebiyat adamlarının tamamen kendilerine gömüldügü; kişisel duyguları, özel tutkuları yazdıgı; yaşadıgımız, dogrudan ilgili ve sorumlu bulundugumuz gerçeklikleri ihmal pahasına özel'e ve soyuta yöneldigi görülüyor. Bugün bizler, kişisel duyguların sınırlarını aşan bir anlam, amaç ve sorunlar ikliminde yaşıyoruz. Bu iklimde edebiyat, niçin bilinçleri, vicdanları, ruhları, toplumları ve hayatı uyarma işlevini yerine getirmesin? Edebiyat'ta bireyselligi seçen bir tarz, kendi dışında kalan tüm gerçekliklere, oluşumlara ilgisiz ve yabancı kalıyor. Edebiyat adamı olmak, insanlık sorunlarına, toplumsal sorunlara ilgisiz kalmak mıdır? Kendi dışında amacı bulunmayan, yalnızca estetik'i amaç edinen, kişisel, bireyci, çok özel, çok soyut, çok ayrıcalıklı bir dil, bizim edebiyat dilimiz olamaz diye düşünüyorum.

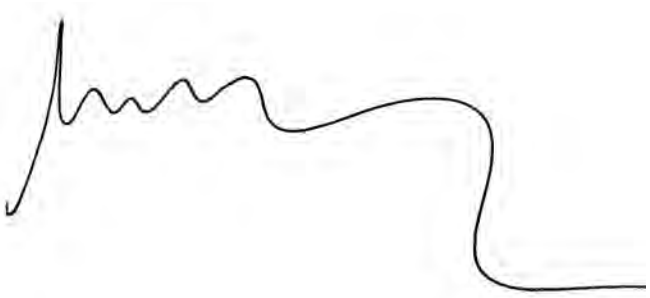
Halen kullanılan edebiyat dili ile, yaşadıgımız gerçeklikler arasında büyük kopukluklar oldugunu düşünüyorum. Herhangi bir edebiyat ürününde, edebi malzeme, edebi teknik ve ustalık kuşkusuz çok önemlidir. Dogrusu bunlar Hece'de yeteri kadar var. Ancak bildiginiz gibi, yapı ustalıgı kadar, içerik ve anlam ustalıgı da gerekiyor. Ben; edebiyat adamlarının iç gerçegiyle, kişiselligiyle sınırlı bir edebiyat anlayışına ilgi duymuyorum. Kişisel duyuların dünyasında yaşayan, insanlık alanına, evrensel alana girmeyen, tarihsel koşullardan bagımsız bir edebiyat nasıl kalıcı olabilir?

Belirtmem gerekir ki, Hece'de yukarıdan beri anlatmaya çalıştıgım zaafları aşan, anlamlı, derinlikli, ufuklu, boyutlu ve güzel çalışmalar da yayınlanıyor.

Ben sizlere tebriklerimi, teşekkürlerimi sunuyorum.

En içten, en derin, en sıcak dostluk duygularımı gönderiyorum.
Sizleri özenle bagrıma basıyorum aziz kardeşlerim.
Hece'ye katkısı olan herkese selam veriyorum.

26 Mart 1997

Atasoy Müftüoglu

İbrahim Demirci'den Ali Ulvi Temel'e

26 Agustos 1974

Selâm
Sevgili Dostum,

Sevgiyi anlatan bütün kelimeleri sıralamak istiyorum: aşkım, sevgilim, bir tanem, canım, cigerim. Oh... kabıma sıgamıyorum. Med vaktindeyim, kabarıyorum, kabarıyorum. Ayı kucaklayamıyor kollarım, köpükleniyorum coşkuyla... Şu karşıdan gelen cici kızı kucaklamktan zor alıkoyuyorum kendimi. Yanında erkek mi var? Olsun vız gelir. Nârâ atacagım neredeyse. Son on dakikamı dikkatle izleyen biri "deli mi ne?" diye düşünürdü kuşkusuz. Kendi -kendime gülümseyişim, dudaklarımın, gözlerimin ışıkla kıpırdanışı yok mu? Biraz sonra belki ben bile şaşarım hâlime. Akli dengemi yitirmiş gibiyim. Sonsuz bir haz çölündeyim, gölündeyim, gögündeyim. Oh...

Biraz önce aldım mektubunu. Nazif agabeyden ve Selahaddinden de geldi. Oysa Selahaddin cuma günü ayrılmıştı buradan. İnsan seve seve ölmez ne yapar, gibi bir mısra vardı Körfez'de. Gerçekten titriyorum. Hücrelerim dokularım dagılacakmış gibi oluyor. Düşünmüyor, duyuyorum.

İns var önümde İns İns... C. Zarifoglu Beyin son kitabı. Selahaddin göndermiş. Okumak için sabırsızlanıyorum.

Hikâye yazıyorsun ha, güzel. Çok Sesli Ölüm'ü okudun mu? Ben okudum. Olsa olsa o kadar olur. Hiçbir fazlalık yok. Okumadıysan hemen oku.

Tapdukun kapısında 40 yıl dile kolay odun taşıyacak Yunuslar lâzım bize. Hacı Bayram Veli önünde yemegini köpeklerle yiyebilecek Akşemseddinler lâzım. Aşk lâzım, teslimiyet lâzım, kendinden başka kimseyi yargılamayacak, nefsinden gayrı kimseyi hor görmeyecek erler gerek. Ah...

Şu güzele bir bakın bakışı nur saçıyor
Dönüp dönüp bakıyor âhu gibi kaçıyor

İşte bu şarkıyı dinliyorum. Yani masama döndügüm.

Ne zamana degin kalacagını yaz Ankara'da. Bu hafta içinde aydınlanacak bir sorun var: Erzurum'a gitme olasılıgı. Ben işletmeyi bırakacagımı düşünerek matematik çalışmıyorum şimdilik. Hem bizim sınavlar ekim 21'de başlayacak. Selahaddin iki gün kaldı. Dirilişe abone topladık. Ve topluyoruz. Zahidler de Eskişehir'e ugramışlar.

Büyük rüyalar içindeyiz. Nadir'in agrılarına reçete yazdım. Demin postaya verdim.

Hoşça kal dostum. Hayır, başarı, rahmet eksik olmasın.

İbrahim Demirci

Recep Duran'dan Ali Ulvi Temel'e

3 Eylül 76, Kemiklialan

Esselâm,

Hörmetler Ulvi Bey, bir zamanlar Keşan'dan münasebeti pek bol olmlayan bir mektup göndermiştim. Bilmiyorum aldınız mı? Her neyse, size düşündügüm bir mektup yazamadım, beni mazur görünüz lütfen. İşlerimin ve durumumun pek iyi oldugunu söyleyemeyecegim. Bu arada inşallah sizler olsun iyisinizdir. Bir zamanlar size 'san'ata olan kayıtsızlık –hattâ– 'tepki' üzerine bir mektup yazmayı, daha sonra 'müsait olmayan ortamda sevmenin lüzumsuzlugu' –hattâ– 'imkansızlıgı' üzerine mektup yazmayı düşünmüştüm. Fakat araya degişik konular girince bütün bunlar uçtu gitti. Hiçbir tarafa bir kayıt da almamıştım. Ve bugün bunları yazarken soguk ter döktügümü itiraf edeyim. Bu size durumumu anlatır. Hepinize karşı mahcubum, bunun idraki ise beni daha da kötü yapıyor. Yollar çok dar, iştahınız o kadar geniş ki seçmemizi yapamamışım. Oysa bu yaşta bu çok geç, daha önce düşünülmüş olmalıydı benim şu anda düşündüklerim.

Her neyse, Ulvi'm, ben yine yüzümü kızartarak sizden rica ediyorum: 'Puşkin Üzerine Konuşma' (Bu arada varsa Puşkin'den bir kitap), 'İhtilâl' ve 'Döşegimde Ölürken'i rica edeyim. İyi okudugumu, okuyabildigimi söyleyebilirim de arada, bazı şeyleri ihmal etsem de. Bursa'dan köye gelirken yanımda Egitim Enstitüsünden bir kız vardı arabada 'ilginç' şeyler söyledi, fakat anlatmak soguk kaçacak. Bu arada İsmail'e karşı ihmalkarlıgım oldu.

Her şeye ragmen üzgünüm, çerisizim... Afola!...

Hayırlı günler! Çok selâm! Bütün eve çok selâm!

Recep Duran

İhsan Solmaz'dan Hüseyin Su'ya

London, 24.3.1985

Aziz dostum,

Üç aya yakındır Londra'dayım. Bilmiyorum dostlugumuz hangi boyutlarda şu an. Zira, kendi payıma söylüyorum, sanıyorum ben dostlarımı daha çok ihmal ediyorum. 1984'ü 85'e baglayan günlerde Türkiye'deydim ve çok kısa bir tatilim oldu. Seninle görüşmeyi çok istedim. Ayrıca söylenmez; farklı bir tavrın, daha ice, daha narin, daha engin bir çizgin var, dostlarımız arasında, özellikle senin. Bu yüzden belki, başkalarıyla konuşulamayan, başkalarınca anlaşılamayan ekzotig yanlarımızı sen hep gülümseyerek karşılarsın. Şimdi nasılsın, Tavşanlı nasıl? Yılbaşında sana telefon ettim. Kuşkusuz gelmen çok zordu. Benimse gitmem daha zordu. Sana bir tren bileti yollamayı da birazcık snopca buldum. Oysa görüşebilseydik ne iyi olurdu. Saglık olsun. Yaşar Bey'i gördüm. Eski dostluklarımızı konuştuk. Ziyaretime çok sevindi. 'Herkes dagıldı, dostum' dedi. Senin çocuklar nasıl? Ebubekir, Emin ve kızlar (Hümeyra mıydı?) Senin ve onların bir arzuları varsa lütfen yaz. İgilenmeye, buradan yollamaya çalışırım, imkânım ölçüsünde. Ben burada ingilizce kurslarına gidiyorum, trablus'un artılarına yaslanarak. Londra Üniversitesi'nin Central London bölgesindeki oldukça comfortable bir yurdunda kalıyorum (zor, şer girdim) ve resmi pasaportum ve bir valizim var. Hepsi bu. Şu anda çok mutlu degilim ve yalnızım. Parçalanmışım. Londra'nın hep gençlere yönelik, devinimli, renkli yazları bana hitap etmiyor ve boş zamanlarımın birçogu da büyük Hyde Park'a bakan odamda geçiyor. Bugün sabahtan hava çok açıktı. Herkes parkta yürüyüş yapıyor, koşuyor, resimler çekiyor v.s. şimdi yagmur yagıyor, ögle sonudur. Yanımdaki odadaki çocuk güney amerika müzikleri çalıyor. Her şeyden soyut düşünüldügünde 14 milyonluk (banliyöleriyle) Londra çok güzel bir yer ve tam gençler için. Dünyanın baglantı merkezi kabul ediliyor. Afrika'ya daha çok Paris'ten. Ancak Avustralya ve Amerika'yı Londra birleştiriyor. Buradan her yere seyahat etmek mümkün ve çok ucuz. Turlar var. Hele pocket ya da charter denen turlarla seyahat çok çok ucuz. Beni bagışlayacagını umarak yazıyorum, yarın, Fransa üzerinden Almanya'ya gidiyorum. Oradan İtalya'ya kadar inip, Malta'ya geçecegim. Arkadaşlarla orada buluşacagız. 2 Nisan'da dönecegim. Bunalmış durumdayım. Bilmiyorum!
Seni gerçekten görmeyi,
Seninle yeni dostluklar paylaşmayı arzuluyorum. Koca Londra'da Tavus'la karşılaştık desem kimse inanmaz, savahilice kitaplar getiren kitapçıya, diger bookshops (6 katlı kitap dükkânları) ugradık. Pizza yedik. İnanamadık buluştugumuza. O'da benim yazdıgım kimi kaygılardan bahsetti. Ortak yanlarımız bunlar, dedim. Çalışmalarını degerlendirmek için ugraşıyor, kimi dergilerde.

Şimdilik bu kadar.

Yeniden görüşmek üzere, derin selam ve dostluklarımı sunarım.

Şiir dolu mektuplarını beklerim.

İhsan

Lillian Penson Hall (439)
Talbot Square
London WZ ENGLAND

Mustafa Sarıçiçek'ten Ali Ulvi Temel'e

Selâm,

Sevgili Ali,

Dergi konusunda yazdıklarını ilgiyle tekrar tekrar okudum. Bildigim kadarıyla; söylemeliyim ki çogumuzun yaşı 30-40 arasında. Geçmişdeki hataları tekrarlamamak lazım. Kişisel ilişkiler ya da mizaçlar bir yana, ayda 10.000 verecek 25 kişi işi biraz gerçekten uzak gibi geliyor bana. 20 yıldır hep aynı mantıkla hareket edildiginden bu iş bir talebe heyecanı hareketinin ötesine geçmedi. Türkiye'deki yaşam koşulları ve memurun durumu hepimizin bildigi bir şey. Kim hem memur olacak, hem de yazı yazacak, hem de geçiminden kısıp ayda 10.000 TL. dergi için verecek. Eger varsa bu 25 kişi daha önce neredeydi? Kimseyi suçlamak istemiyorum ama bu düşünce bana pratik, uygulanabilir ve yürütülebilir gözükmüyor. Kendi kendime soruyorum. Evlendigim sıra Ankara'da 2.500 TL. taksit vermek için hiç kimseden para bulamadım. Herkes bizi dışardan milyoner sanır. İçimizi biz biliriz. Kökleşmenin yolu bu amatör düşüncelerden kurtulmaktır. Şimdiye kadar olan tatsızlıkların da kökeninde bu tür amatör-idealistik düşünce ve söz verişler vardır hep. Sorun bu derginin çıkarılabilmesi için gerekli aylık 500$'ı bulmaktır, bir kaynaktan.

Bununla birlikte mizaçları da görmemezlikten gelmemek lazım. Etle-tırnak gibi olan birçok agabeyimiz, arkadaşlarımız bile sorunların baskısından kurtulamayıp bunalıma düşmüşlerdir ve işi kâlp kırmaya kadar götürmüşlerdir. Bu tip şeylerin tekrarına meydan verilmemelidir. Çünkü önümüzde bu tip hataları telafi edecek zaman yoktur.

Peki yazan arkadaşların durumu ne olacak? Onlar yazı hayatından 1-2 yıl daha uzak mı dursunlar? Bu da önemli bir sorudur. Bunun için mahallî gazete ve dergiler daha uygun gözükmekte bana. "Andırın Postası" ya da "Işık" Milli Gazete ve benzerlerinden daha elverişlidir. Hayatta "kullanılan" olmamaya dikkat etmeliyiz. Biz, "Biz" olmalıyız. Şimdiye kadar parası olanlar bizi kullandı hep. Şunu hemen söylemeliyim ki kimseyi sözlerimle baglamak istemiyorum. Kimseye de söz vermiyorum. Ama "Edebiyat" için her şey bitmiş degil bence ve devam ettirmek gerekir. Şayet buna imkân bulunamıyorsa daha saglam temeller üzerine bir şeyler kurulmalıdır. Fakat amatör heyecanlardan uzak.

Yaradana emanet olunuzYaradana emanet olunuz

3 Kasım 1986
Mustafa Sarıçiçek

N. Ali Zengin'den Şaban Abak'a

19.10.1987

Sevgili şaban,

İki gün önce size bir mektup yazmıştım almamış olmalısınız, çünkü göndermedim. o mektubu hiç sevmemiştim de onun için göndermedim. mektup berbat bir şeydi, itligim üstümdeydi yazdıgım vakitlerde… evet, "yapılacak iş çok hiç başlama" diyor (bakınız avrupa duvar edebiyatı) bu sözler gün gün hayat ilkem olmaya başlıyor.

İşte, aylardır, haftalardır, günlerdir yazamayışımın nedeni…

Bunalımlardayım, mektubunu masamın üzerinde buldugum yerdeyim şimdi. birkaç gün öncesinde… mektubunu açtıgım ve defalarca –yanlış hatırlamıyorsam- okudugum yerde… nerden nereye geldik, aradan kaç gün geçti şimdi hatırlamıyorum. "hayatın provası yok" bunu iyi hatırlıyorum, seni çok iyi…

Seni çok sevmemin nedeni, seni çok iyi hatırlamam degil. seni daglara ve eylül kırlangıçlarına söz verirken düşünüyorum da yüregim burkuluyor, içim kalkıyor.

İçim kalkıyor,

Dünyaya karşı (ne demekse).

İçimden dünyaya kusmak, bazı adamların üstüne tükürmek geliyor. bunu yaparım diye bir gün ödüm patlıyor korkudan, içim dışıma çıkıyor. demek ki ben dünyadan alabildigine korkan bin herifim… öyleyse benim hiçbir anlamım yoktur. anlamsız bir dünyada anlamsız bir adam oluyorumdur demek ki… ve demek ki, bir an önce evlenmem gerek (ne ilgisi var). güçlü erkek kollarıma yatacak bir kadına ihtiyacım var demek ki… güneş gidince dagların ardına beni buruk bir hüzün sarması belki de bundandır kim bilir.

Müthiş sıkılıyorum,

Bir kadınım yok diye beni öpecek, ama burada dagın başında evlilik o kadar zor ki şaban, …yalnızlık zaten tatlı bir şey, bu yalnızlıgın tadına iki kişiyle varmak belki çok daha güzeldir… ama bu yalnızlıgı üleşecek kimse yoksa nasıl evleneyim onu da sen söyle sevgili şaban… zaten yapılan istatistiklere göre boşanmaların en büyük nedeni evliliklermiş (bakınız avrupa duvar edebiyatı)

Ben güzel aşklar yaşadım, büyük aşklar, aşklar kadar büyük ayrılıklar… ama onların şimdi beni birazcık olsun hatırladıkları bile yok belki. güzel günlerim böyle heba oldu, aşklar yüzünden… degiştirelim bu konuyu sıkmaya başladı.

- Adresleri aldık, gönderecegiz, memnun olduk.

- Şiirlerim için tahlil yazıları yazmanı elbette isterim ve ilgiyle okurum, cevap yazamam, ama bana bazı günler örnegin; çarşambaertesi, perşembepembe gibi günler uydurabilirsen bak olur o zaman…

- Kültür ve turizm bakanlığına şimdilik dilekçe vermiyoruz (bilmiyorum valla)
- Nabi Avcı'ya telefonla teşekkür ettik, memnun oldu kendisileri…
- İsmet özel'in masasının üstündeki dergi ikindiyazıları'ydı degil mi? benden hiçbir şey kaçmaz valla pes bana, bir bilmeye bildigim birkaç olaydan biri de bu oldu…
- Yine okuyamıyorum, bu yüzden kendimi hiç sevmiyorum, igrenç bir kendim var (lütfen bu lafı bilimsel bir çalışma olarak kabul etmeyin).
- (ben bu arada bir sigara yakarım)
- Necati polat hala şiir, miir göndermedi.
- Tehlikeli olacak kadar özgür olman beni sevindiriyor.
- Eşyalarınızı hor kullanmayın. onlar sizden daha uzun ömürlüdür. imza: nötron bombası (bakınız avrupa duvar edebiyatı)
- Tohum kitabevine göndermeyi kesiyoruz.
- Bir şiirden fazla koymayız, merak etme sakınırız. (güzeldi şiirler)

Tabi aslında yazacak bir sürü şey var ama hangi birini yazacaksın ki… son olarak, "varsın bu gönül aşkınla harab olsun efendim" diyor ve mektubu gelecek sefere kadar noktalıyorum.

Not: bu mektup 27 yaşındaki bir insanın aglamasının ayıp sayıldıgı bir kasabadan yazılmıştır.

N. Ali Zengin

Şaban Abak'tan N. Ali Zengin'e

Sevgili Dostum Nedim Ali,

23.12.1993, İstanbul

Bugün, şimdi, birden sana mektup yazma arzusu duydum içimde. Hayır, daha önce hiç ne düşünmüştüm, ne de aklımdaydın. Üstelik çok -gerçekten çok- da işim var. Fakat seninle dost oldugumuz gerçegi, birden unuttugum köşesinden aydınlık ve neşe içinde bir yüz gibi, bir ışık gibi beliriverdi.

Olay şöyle başladı: Gül__Diken adlı bir karikatür kitapçıgını karıştırıyordum. Ani ve irade dışı (dolayısıyla şairce) bir içe doguşla kendimi, senin hakkında bir yazı yazarken hayal ettim. Yazı şöyle başlıyordu:

"Öyle tembel; öyle olaganüstü tembeldi ki, onu gören ölümsüzlüge inandıgını sanırdı. Çünkü o, sıradan ölümlülerin bugün yapacagı işi hep yarına bırakırdı. Sonsuz yarınlarına da yapacak bir iş kalsın isterdi. Sonsuz yarınlara sahip ölümsüzler de böyle yapardı." Muhayyel biyografik denememin bu kısmına geldigimde kalkıp böyle başlayan bir mektup yazıp sana göndermeye karar verdim.

Kagıt için kitaplıga dogru giderken, birden "Bugünün işini yarına bırakma" sözünün nasıl da kuvvetle ölümü hatırlattıgını farkettim. Bu manayı bugüne kadar hiç düşünmemiştim. Açıklamalı Atasözleri Sözlügü de atasözünün bu ölüme işaret edici özelligini -belki de yazarın laiklik anlayışının zorlamasıyla- es geçmişti. Neyse biz de es geçelim.

"Es" suskunluk demektir. Oysa biz bu konudaki suskunlugu =sessizligi bozduk. Bozulunca tamir edilemeyen şeylerden biri de suskunluk galiba. "Sözümü geri aldım" sözü bu sebepten olsa gerek bana hep saçma gelmiştir. Sokulmuş bir bıçagı geri çekmekten farksız bir şey bu. (Vaktiyle Kamil Aydogan'ı hiç istemeden kırmış oldugum içi hatırladım: Gidip ondan özür dilemek istedigim her seferinde ona, belki de çoktan unutmuş oldugu bu üzücü olayı yeniden hatırlatarak üzecegimden korkmuşumdur.)

-Şimdi o sokulmuş bıçagı burada kurşuna benzetecegim, müsadenle. Kurşunu çıkarmak bazen kurşunlanmadan daha tehlikeli oldugundan, kimi insanlar ömür boyunca vaktiyle yemiş oldukları kurşunu vücutlarında taşıyarak yaşarlar. Acaba bu tür kurşunlar, öldürme kastıyla sıkılmış olsalar bile, girdikleri vücuda bir nevi ölümsüzlük aşısı tesiri yapabilirler mi? Malum aşı da ilgili oldugu hastalıgın tesirsiz hale getirilmiş mikrobundan başka bir şey degildir. Ölmeden önce ölünüz, sözü de ölüme karşı bagışıklık kazanılabilecegini ima etmiyor mu?-

Eger sonsuz yarınlara sahip olsaydım, bu mektubu sana yine bugün yazardım.

İnsan, bugün nasıl ölecegine adeta inanmak istemiyor ve zamanının büyük kısmında bu gerçegi unutarak yaşıyorsa, yarın bir gün ölümsüz oldugunda da ölümsüzlügünü unutacak ve inanmak istemeyecektir. O zaman "Bugünün işinden yarına da

bırak ” şeklinde bir atasözü de oluşacak zamanla, ama ben yine o zaman da bu mektubu, oturur o gün yazardım.

Bugün de öyle yaptım.

İyi ki yazıyorum degil mi? Sonsuza kadar vaktimiz olsaydı da şu incir çekirdegini doldurmaz dedikleri türden bol bol konuşsa yazsaydık. O zavallı sözler de (yani şu incir çekirdegini bile dolduramayacak kadar zayıf, çelimsiz, kötü beslenmiş, bazı tembel yaban otlarının iyi su ve bol güneşi sevdikleri gibi bol zamanı ve geniş ikindi sonralarının rehavetini seven güzelim ince sözler) günümüz ölümlü ve aceleci insanlarının dilinde böylesine hor görülmekten kurtulur; hatta sonsuz yarınlar sayesinde kıymete biner, en çok aranır sözlerden olurlardı.

Kıymetli zannedilen nice maden vardır ki bütün kıymeti, dünyada kıt bulunuyor olmalarındandır. Zaman, bu guruba girer. Oysa bazı cevherler de vardır ki ne kadar bol olursa olsun hep kıymetlidir. İşte incir çekirdegini dolduramama özürlü sözler de bu guruba girecektir sonsuz yarınlar sayesinde. Yani tersinden söylersek, bu canım sözlerin bütün kusuru bol bulunuyor olmalarındandır bugün. Demek ki “sonsuz yarınlar” bu kelimeler için “nurlu yarınlar” anlamına da geliyor. Ne mutlu onlara! Tabi ben bu mektupta o güzelim kelimelere bu mutlulugu şimdiden tattırmak istedim. Onların cılız ve nahif güzelim gövdelerini su ve güneş gibi beslemesi için kıtkıymetli zamanımdan bol bol serpiştirdim şuralarına buralarına.

Böylece bu kagıt ve üzerine yazdıklarım sana layık bir mektup olsun istedim, canım dostum. Çıtırdayan bir odun sobasının yanına uzanıp limonlu çay içerken okunmaya degsin istedim.

…

Evet, sonsuz yarınlarımız olsaydı APS ne komik olurdu degil mi? O zaman yüzyılda bir çıkan dergiler olurdu, ben de her sayıya şiir yetiştirirdim.

Seni özlemiştim. Şimdi biraz teskin olmuş hissediyorum kendimi.

Oradakileri muhabbetle selamlıyorum.

Şaban Abak
İmza

Soganlı Caddesi 12/7
Güngören / İSTANBUL
0212 575 61 82

Nalan Barbarosoglu'ndan Özen Yula'ya*

22 Şubat 2002

Nefesi geniş, avazı saglam ogul diye ünlemek isterim sana. Adını da pek begendim ya, adınlan ünlemek olmaz, ayıp kaçar dedim hanımkızıma. Ne de olsa tanımam, etmem seni. Çok şükür, okumam da var, yazmam da; ama gözlerim çok kocadı, camların hiçbiri kâr etmiyor artık. Ben deyiveriyim sen yazıver kızım dedim, zahmettir, bilirim ya, pek bi istedim sana yazmayı. Arkadaşmışsınız, bilirsin, bu komşu kızım pek düşkündür hikâyelere, ben ona anlatırım aklıma gelenleri, dinlemeyi pek sever. Eh, ben de beni dinleyecek, iki laf söyleyecek adam bakarım yanımda yöremde. Kocamışlık, yalnızlıgı da yanında taşıyor avazlı oglum. Konuşmakla arası yok mudur nedir, pek konuşmaz o, okudugu kitapları bana da okur. Senin Arızalı Kalpler'i de okuyuverdi, sag olsun. Böyle yüregim büyüyüverdi be oglum. Topragı özlemişim ogul, çok özlemişim. Sen de pek iyi anlatıvermişsin maharetlerini, işvesini, dostlugunu, kızgınlıgını, öfkesini, lanetini... Pek sevdim seni, ne güzel dillendirmişsin topragı, benimkileri topraga doguruverdiydim ya, hiç hükmü yokmuş megerse topraga dogmanın, hiç mi hiç anlamadılar topragın dilini; çilesini sevemediler benim gibi. Askerden dönüp de adam olduk sayınca kendilerini, tutturdular satalım, şehirde iş kuralım diye. Neymiş, hepsini toprak doyuramazmış... Ben doyurmuştum onları ya, ses etmedim. Önlerine dikilmedim. Kızlar başka âlemdi, toprakla ugraşmayı kadınlıktan saymadılar, başka başka hayatların kadını oluverdiler kocalarının yanında. Çocuklar erişince, böyle oluyor, sen çocuk kalıveriyorsun yanlarında. Beni de alıp getirdiler buralara, saksı eşeleyip duruyorum kemikleri yamuk yumuk, kaşıgı bile dogru tutamayan ellerimle. Senin yazdıklarını dinledikçe dinledikçe bugün burnumda kokuverdi toprak. O has toprak... Şimdilerde toprak pek bir unutulduydu. Toprak dediysem, kendisi, rahmeti yiyince buram buram kokanı, has olanı... Yoksa hep duyarız televizyonlarda koca koca adamlardan "toprak toprak" laflarını da hangisinin avuçlarının içinden kaymıştır, tırnaklarının içine dolmuştur kıyır kıyır, bilemem. Dinlerken dinlerken tahtalara vurdum, agacın ruhu dilini, yüregini korusun, boncuk boncuk dizdigin sözlerine, cümlelerine nazar gelmesin diye. Anlattıkların kalbime kalbime geldi. Toprak kalbime kalbime geldi. Hanımkızım "hilal gölgesinde hayatımız"ı anlatmış işte dedi ya... Yok, yok dedim, hayattan fazlası var bu oglanın dilinin altında, gözünde bir başka göz var. Görmüyor musun, dedim. Güldü bana. Meger sen "Hayat Bir Kere" diye de bir roman yazmışsın ogul. Hiç hayat bir kere olur mu?... Burada kendin anlatıvermişsin ya, hayatı, aynı hayatı, topragın gazabını belki bin kere yaşıyoruz... Fark etmiyoruz, o başka. Ama döne döne hep aynı hayatı yaşıyoruz be ogul. Ne düşünürsen, düşün... Onu ben bilemem. Bildigim pek güzel yazmışsın ogul, kalplerimizin de, hayatlarımızın da arızalarını pek güzel yazmışsın.

Ananı pek kıskandım, bana böyle topragı güzel güzel anlatacak bir ogul doguramadım diye ne yalan söyleyeyim pek kıskandım; yazdıklarını dinledikçe dinledikçe ona pek özendim. Ama o senin adını Özen koyuvermiş, ben İsmayil, Murtaza koydum, dede adı, baba adı. İyi yapmış, Özen koymuş. Belli, sana pek özen göstermiş, sen de böyle özen gösterip durursun taşa topraga... Adınla yaşa oglum, yazdıklarınla ve yazacaklarınla... Allah seni anana, babana bagışlasın... Sevdiklerine bagışlasın. Şu topraga bakan günlerimde beni böyle mutlu ettin, ne muradın varsa tutsun oglum.

Nalan Barbarosoglu

* *Özen Yula'nın Mart 2002'de yayımlanan Arızalı Kalpler adlı öykü kitabını, dosya halindeyken okuyan Nalan Barbarosoglu'nun Özen Yula'ya yazdıgı mektuptur. Nalan Barbarosoglu ve Özen Yula'nın izniyle yayımlanmaktadır.*

Suad Alkan'dan Sadık Yalsızuçanlar'a

Aziz kardeşim Sadık,
Bade's-selam,

"Tahakküm"ü alalıdan beri onu gözden geçirmekten, üzerinde düşünmekten ve onunla bütünleşmekten ve tesirinden kurtulmaktan başka ciddi bir şey yaptıgım yok! Nasıl yani, diyeceksin. Şöyle ki: "Kasabada Yeni Bir Martı Çizgisi" ve "Riyad"la yeni bir seviyeye yükselen hikaye tekniginizde, "Tahakküm" –hiç de iradenizin karıştıgı fikrine katılmayacagım- daha önce hikayelerin eksenini ferdi varoluşçuluk prensibi teşkil etmesine karşı, çevre varoluş esprilerini bir iştirak ve uyum-uyumsuzluk iradesi içinde bütünleştiriyor. Yani modern telakkiye göre hayatın özsuyunu yeni bir teknikte bir baraj perspektifi içinde verme…O bakımdan bir felsefeyi yahut sistematigi ferdi duyuşlar ve hareketler içinde yogurur, odaklaştırırken, burada detayların bütünlük içinde, yerini, zamanını, ruhunu saglamak gibi bir irade görülüyor. Buna, hazır malzeme ile, malzeme hazırlama arasındaki teknik imkan farkı diyebilecegim. Çünkü hazır olan un-şeker-yagla helva yapmakla, yagı, unu ve şekeri üretmenin ve bunu zaman bakımından mevsimleri önemseyerek yapmanın sanat ustalıgıyla tevil edilebilecek bir hususiyeti bulunuyor.

Detayları sevmege başladıgınızda merkezle temasınız saglıklı gerçekleşir. PTT müvezziinin yöneliminden habersiz sultanların harp ve sulh zamanlarında yaptıkları planlamalar, beklemedikleri sürprizlerle alt-üst olabilir. Belki de Marksist teorilerin yegane başarısızlıkla neticelendirici teşebbüsleri, insanın iç irade, iç yöneliş ve iç istekleri karşısındaki kendi duyarsızlıklarıdır.

"Tahakküm"de eski –eski degil ama- hikayelerinizde görünen insanın üç hali var. Bunu düşündügünüzü sanmıyorum. Sanıyorum Behçet Necatigil'in insanın üç halini yani e halini, de halini, den halini özleştiren bir şiiri ile, "Tahakküm"nün insanın kendisiyle çevresi arasındaki münasebetlerde geçirdigi gel-git neticede gerçek bir varoluşla noktalanan birimlerdir. Özetlersem, ögretmenin kişiliginde insanın boyutlarının tepki hali ve akıl çagı, deniz, öz suyun evrensel anlatımı olmalıdır. Felsefi nazariye bir yangın, iç yangın ve iç yangının toplumdaki tezahürleri. Eşyaya yansıyan ve eşyayı büyüleyen efsunu. Eşyanın ve insanın akıl prensiplerine dogru gerçek yükselişleri. Hatıralar insanı daima yeni kapılar önüne iten dinamizmdir. Levh-i mahfuz, beşerin en büyük ebedi varoluşa itici gücüdür. Üçüncü safha e halidir insanın ve Allah'adır gidiş… Ayrıca dikkatimi çeken kasabada bulduklarınızdır. Şehir gibi dagınık olmayışından kasabayı düşünmek ve yorumlamak size daha elverişli düşüyor. Tabii ki kasaba büyük bir dram odagıdır. Köy ile şehir arasındaki tezat, kasabada uzlaşmaya döner. Kasaba, orta sınıfı ve temeli anlatır. Denizin ormana, ormanın insana, insanın ebediyete inkılabı… Kainatın ebedi çarkı üstünde hayat bir oyun, bir oyalanmaktan başka nedir?

"Tahakküm" aynı zamanda ilkçag, ortaçag ve yakınçagla ilgili münasebetleri de sergileme istidadı taşıyor. Tabi iyi bir analiz saglamak için iyi bir laboratuar çalışması yapmak lazım. Herhalde siz benden böyle bir şey beklemiyorsunuz.

Benim için sizin hikayelerinizde olan en önemli şey, maddi ve manevi tahrip boyutlarına karşı tam bir direnç ve püskürtme hadisesini camiiyyetidir. Çok zayıf bir uzvun, yirmi can taşımakta oldugunu müşahade ediyorum. Bu yirmi can da yirmi içli nüve gibi gül açmaga ve meyve vermege müsait. Bazı insanların umurunda degilmiş bu, ne çıkar ki! Ne deger ifade eder bu umursamazlık? Sizin artık rahata kavuşmanıza karşı bir tutum geliştirmege çalışacagım. Fakat bu, herhalde tenkid iradesine ve tenkid şuuruna dayalı olduguna göre, ona emin olarak bakmamak lazım. En güzeli, her şey kendi seyrinde görünsün.

Abdullah Güven'le birlikte yaptıgınız tercümelerde çok güzel yaklaşımlar görülüyor. Şiirin çok güzel yakalandıgı yerler var: "Rüzgar saat dörtte çıktı" digerine nazaran daha uyumlu. Mısralar arasındaki bir kelime, bazen bütün mısralar için ihmal edilmiş olabilir ve fazla bir hece, şiirin bütünlügünü ihlal etmekte büyük sayılabilir. Ruhumuzu şiirin içine kattıgımız zaman, şiirle ruhumuz arasındaki çakışmada eger girinti ve çıkıntılar görülüyorsa onları da çembere ve geometrik veya matematik kuruluşlara veya yapılara göre eger, büker, ilave eder veya çıkartarak gerçek bütünleşmeyi ve çakışmayı saglayabiliriz. Ama sizin yardım ettiginiz bir şiir tercümesinde büyük bir yanlışlıgın sırıtacagını sanmıyorum. "Rüzgar saat dörtte çıktı" üzerinde biraz kendimi yormak istedim. Eliot'ın hayat, ölüm, ırmak arasında kurdugu bagla ölümün hayata nisbetle güzelligini göstermek istemesi ve tatar süvari (ölüm olsa gerek) kamp ateşinde, hayatın maddi tarafıyla ilgili kargılarını titrettigi imajı ve rüzgarı zelzele yerine aldıgınız zaman pekala bizim tefekkür tarzımıza uygun diyebiliriz.

Gördügünüz gibi, ahiret inancı bakımından hristiyanların bizden pek farklı hissettikleri bir şey yok. Şiirin gurbet olması dogrudan dogruya düşündürücü, hasret olması ise tamamen hissettirici iki temelidir. İnsan düşündügü ve hissettigi zaman şiirle, daha dogrusu onun temsil ettigi bütün güzel sanatlarla bütünleşme ve hakikate yaklaşmayı saglar.

Sanıyorum ki, Eliot'ın en büyük güç kaynagı, Cihan Harbinin arkada bıraktıgı bir avuç külün dramıdır. Senin çocukluk acıların neyse, Eliot'ın harbin arkasındaki asillerarası dramı odur. Trajedi bakımından önemli olan, düşüncenin mecbur kıldıgı duyuşlardır. Şiiri de o besler. Yoksa Batı'nın imkanları, insanların ekin gibi yere serilmesi karşısında beş para etmiyor. Herhalde ölümün insanı alaya alması, teknik medeniyet karşısında ölümü unutmak isteyen Batı cemiyetinin iyi bir hicvidir. Şiirleri Köprü dergisinde degerlendiririz sanıyorum. Hikayelerin birikmesinden yanayım, acaba siz ne düşünüyorsunuz?

On gündür Şerif Mardin yurt dışındaydı.

Size bogaziçi'nden bir cevap bulamadım. Fakat aramıyor degilim. Bugün ögle-

den sonra yine arayacagım, ama her halde bunlar o kadar önemli degil. Savaş zamanlarında nerede bir konak bulursanız orada konaklarsınız. Atınızı, zırhınızı, mızragınızı bırakın demek istemiyorum. Nitekim harp haliniz devam ettikçe sür'atiniz de artacaktır. Çünkü üzengilere iyi basmasını, dizginlere sahip olmayı iyi başarıyorsunuz.

Size biraz da Yusuf'tan bahsetmek isterim. Bilmem Yusuf'un son yazdıgı bir serüven bahsetmege deger mi? Yazın amelelik yapmış ve pek güzel tasvir etmiş. Aleme bu kadar dik başlı bakmasa ve isyanını gizlese, içiyle konuşmayı saglayan tabiatla konuşmayı da başarabilecek. Ondan hiç şüphem yok.

Fakat insan nerede durur, bilemeyiz.

Bu kadar.

Bedreddin beye ve diger arkadaşlara, Osman'a, Mehmed Özer'e, Abdullah'a ayrı ayrı selam ve saygılar sunarım. Size de binler selamlar, sıhhat, afiyet ve başarılar dilerim aziz kardeşim.

Suad Alkan

YUSUF TURAN GÜNAYDIN

MEKTUP EDEBİYATI BİBLİYOGRAFYASI

Bir edebî tür olarak mektup şiir, öykü, roman ve deneme gibi türlerin ardı sıra kendine özgü bir yere sahiptir edebiyat dünyasında. Yer yer öyküleşen, yer yer deneme tadına ulaşan bir üslupla kaleme alınabilirse de aslında mektup türü hemen bütün edebî türlere 'sızabilme' özelliğine sahiptir: Mektup-şiirler, mektup-öyküler, açık mektup, bir şaire veya herhangi birine seslenen mektuplarda belirginleştiği üzere mektup-denemeler ve hatta 'romanlaşan mektuplar' düşünüldüğünde bu yargıya varmamız daha bir kolaylaşır. Gezi yazıları da mektup türüyle kolayca kaynaşabilen bir yazı türüdür. Diyebiliriz ki mektup hemen bütün edebî türlerle bir araya gelebilmektedir.

Bir mektup bibliyografyası hazırlamaya giriştiğimizde süreli yayınların mektup türüne yoğun bir biçimde ilgi gösterdiğinin çok da farkında değildik. Ama neredeyse bütün dergiler şair, yazar, politikacı, ünlü-ünsüz birçok kişinin mektuplarını yayımlama konusunda özel bir ilgi göstermişlerdir diyebiliriz. Ayrıca Türkiye'de sadece dört sayılık bir ömrü olmuş olsa da, bir mektup dergisi (*Posta Kutusu* adlı) yayınlanmış olması türün gördüğü ilgi kadar ulaşabileceği boyutu da göstermesi açısından ilgi çekicidir.

Bibliyografyada yer verdiğimiz künyeler öncelikle ve büyük oranda yayınlanmış özel mektuplardır. Mektup denilince ilk akla gelen klasik anlamdaki mektupların yayını süreli yayınlar aracılığıyla ve edebî, tarihî ve siyasî konulu kitaplarla gerçekleştirilmiştir. Ama mektup konulu yazılar zarf, pul ve dosya kâğıdı kullanılarak gönderilmiş mektupların yayınıyla sınırlı değildir. Süreli yayınların ve kitapların gösterdiği gibi bir dergide yayımlanmak üzere kaleme alınmış ve muhatabına yayın yoluyla seslenmeyi amaçlayan kurgu mektuplar da vardır. Bunlara da bibliyografyada yer verilmiştir.

Mektup yazı ve yayınlarına süreli yayınları tarayarak ulaşmaya çalıştık öncelikle. Her zamanki gibi *Hece* kütüphanesinde bulunan süreli yayınları tarayarak işe başladık. Hemen söylemeliyiz ki, *Hece*'nin *Diriliş, Edebiyat Dergisi* ve *Büyük Doğu* konulu özel sayıları başta olmak üzere diğer özel sayılarının kapsamlı dizin ve bibliyografya bölümleri de işimizi oldukça kolaylaştırdı. Üstte saydığımız üç dergiyi artık kütüphanelerde bulamasak da *Hece*'nin özel sayıları aracılığıyla kısa sürede tarayabilme imkânına sahibiz. Yine bibliyografya / kaynakça hazırlayacak olanların işini kolaylaştıran çeşitli dergilerin basılmış bibliyografyalarını da taradık. *Türk Dili*'nin Belgin Aksu, Canan Selvi, Ahmet Bayaz ve İsmet Baydur'ca hazırlanan Dizin kitapları, Mehmet Toprak'ın hazırladığı *Kültür Dergisi Makaleler Bibliyografyası* gibi matbu dizinleri örnek verebiliriz burada. Yine Ramazan Kaplan ve Nurullah Çetin editörlüğünde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde hazırlatılmış dergi taramalarını (Ne yazık ki matbu değil.) da burada anmalıyız.

Mektup konulu iki tezi de özellikle anmamız gerekir. Emine Eroğlu'nun Yeni Türk Edebiyatında, Ömer Çakır'ın Eski Türk Edebiyatında mektup konulu kitap ve makaleleri konu alan kaynakça tarzı çalışmaları, kendilerinden aldığımız izin sonucu bibliyografyamızı zenginleştiren çalışmalar oldu. Bu tezlere ulaştığımızda oldukça ilerlemiş durumda bulunan bibliyografya çalışmamıza, bu kaynaklarda yer alan ve gözümüzden kaçmış kitap ve makale künyelerini de ekledik. Eroğlu'nun tezi bibliyografyamızı ağırlıklı olarak akademik edebiyat ve tarih dergilerinde yer alan künyeler açısından, Çakır'ın tezi ise ağırlıklı olarak Eski Harfli süreli yayınlarda yer alan makale ve mektup neşirleri açısından genişletti. Bu kaynaklardan Eroğlu'nun tezinden aldığımız künyelerin başına Δ, Çakır'ın tezinden aldıklarımıza ise § işaretini koyarak belirginleştirdik. Böylece katkılarıyla bibliyografyamızı zenginleştiren ve bu

alanda büyük emek sahibi olan araştırmacılara teşekkür borcumuzu yerine getirmiş olduğumuza inanıyoruz.

Daha önceki özel sayılarda uyguladığımız künye verme usûlüne bu bibliyografyada da bağlı kaldık. Bu nedenle söz konusu usûl ve kısaltmalar konusunda daha önce verdiğimiz bilgileri burada tekrarlamayacağız.

Mektup Edebiyatı Bibliyografyası şu bölümlerden oluşmaktadır;

A. Mektup Dergileri
B. Mektup Özel Sayıları
C. Mektup Konulu Dosya ve Bölümler
D. Röportaj, Soruşturma ve Söyleşiler
E. Mektup Kitapları
F. Mektup Antoloji ve Seçkileri
G. Kitaplarda Bölümler
H. Makaleler
İ. Tezler / Doktora, Yüksek Lisans ve Bitirme Tezleri
J. Mektup Türünden Esinlenen Kitaplar

Kitap ve makale künyelerini verirken yerli ve yabancı yazarların ürünlerini birbirinden ayırmadık. Çeviri ve telif tüm kitaplarla yine çeviri ve telif tüm yazıları kendi bölümlerinde alfabetik olarak sıraladık. Gazete künyelerinde gün, ay ve yıl vermekle yetindik. Fakat dergilerde yayınlanan yazılarda künye bilgilerini olabilecek en ayrıntılı biçimiyle vermeye çalıştık. Bazı yazı künyelerinde görülecek ayrıntı eksiklikleri bunları bizzat görerek değil, daha önce hazırlanmış bibliyografyalardan yararlanarak dahil etmemizden kaynaklanmıştır.

Künye araması yapılırken yazar soyadından bakılması gerekmektedir. Çift soyadı taşıyan bayan yazarlar için ilk soyadı başa alınarak arama yapılmalıdır (Ör. KARABIYIK BARBAROSOĞLU, Fatma). Müstear isim kullanarak yazan yazarların tüm yazdıklarını asıl adı altında toplamaya çalıştıysak da her iki isimden arama yapılması daha iyi sonuç verebilir. Soyadı kullanmadan yazı yayınlayan yazarların soyadlarını köşeli parantez içinde isimden sonra verdik ve başa almadık (Ör. YAŞAR NABİ [NAYIR]). Ama yine aynı yazarlar genellikle soyadıyla da yazı yayınladıkları için bu durumda hem soyadından hem de adından yola çıkarak arama yapmak gerekecektir.

***

Bibliyografik tarama yaparken yardımların gördüğümüz Hüseyin Su, Ali Murat Ağırbaş, tezlerinden yararlanmamıza izin veren Emine Eroğlu ve Ömer Çakır, zengin dergi tarama kaynaklarını kullanımımıza açan ve engin hoşgörüleriyle çalışmamızı kolaylaştıran Prof. Ramazan Kaplan ve Prof. Nurullah Çetin'e çok teşekkür borçlu olduğumuzu belirtemeden de geçemeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

A. *Mektup Dergileri*

Posta Kutusu/Üç Aylık Posta Kültürü Dergisi, I-IV sayı: Güz 2003, S. 1; Kış 2004, S. 2; Bahar 2004, S. 3; Yaz 2004, S. 4.

Mektubiyat / "Aşk Olsun" Özel Gönderisi, 2006-. (Mektupla ilgili yazılara yer vermese de mektup kâğıdı gibi dörde katlanan ve sadece bir yüzüne basım yapılan farklı formatta bir dergi.)

Zarf, KKTC. Gazimağusa Doğu Akdeniz Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 2000-.

B. *Mektup Özel Sayıları*

"Mektup Özel Sayısı", *Tercüme*, c. XVI, 1964, S. 77-89, 491 s.

"Mektup Özel Sayısı", *Türk Dili*, c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, 616 s.

"Mektup/Özel Sayısı", *Oluşum*, Mayıs 1982, S. 55 (97), 66 s.

"Mektup Özel Sayısı, *Düş Çınarı*, Mart-Nisan 1998.

C. *Mektup Konulu Dosya ve Bölümler*

"Aşk Mektupları", *Milliyet Sanat Dergisi*, Nisan 2000, S. 477.

"Azra Erhat'ın Mektupları", *Sanat Olayı*, Eylül 1984, S. 28, s. 40-48.

"Dostoo / Ahmed Arif'den (Metin Demirtaş'a ve Nihat Behram'a) Bilinmeyen Mektuplar", *E*, Yıl: I, Nisan 1999, S. 1, s. 54-57.

"En Eski Edebiyat Türü: Mektup", *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 3-15.

"Mektubat", *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 71-

82 (Erasmus, Machiavelli, Shakespeare, Dürer, Galileo, Kepler, Colobus, Navarre'lı Marguerite, Michalengelo, Thomas Moore ve Montaigne'den mektup örnekleri).
"Mektup", *Ada*, Yaz 2005, s. 4-71.
"Nâzım Hikmet'in Mektupları", *Yeni Dergi*, Yıl: III, Ağustos 1967, S. 35, s. 81-131.
"Plansız Programsız Mektuplar / Ünlülerin Aşk Mektupları Ne Kadar İlham Verebilir?", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 8 Kasım 2002, S. 86, s. 13.
"Sevgi Soysal'dan Londra Mektupları", *Sanat Olayı*, Ağustos 1984, S. 27, s. 30-37.
YAZKO Çeviri, 1981, S. 2.

D. *Röportaj, Soruşturma ve Söyleşiler*

"Arif Karakoç ile Şadan Gökovalı Anlatıyor: "Azra Anamız merhaba!", *Sanat Olayı*, Eylül 1984, S. 28, s. 46-48.
"Cezmi Ersöz'e Mektuplar: Zarfını ben Açmadım sana yazdığım mektupları", *Türkiye Kitap*, Haziran 2005, S. 18, s. 38-39.
"Dayanışma Mektupları / Mine Kırkkanat ve Donatella Piatti birbirlerine içlerini döktükleri mektuplarını şimdi okuyucuyla paylaşıyor", *Radikal Kitap*, Yıl: III, 29 Ekim 2004, S. 189, s. 12 (*Carissima Sevgilim* hk.).
"*Anlatım Tekniği Olarak Mektup* [üzerine] Doç. Dr. Emel Kefeli ile Söyleşi", *Ada*, Yaz 2005, s. 7-9.
"Mektupları ve Hatıraları ile Ahmet Hamdi Tanpınar", Zeynep Kerman ile, *Dergâh*, c. IV, Mart 1993, S. 37, s. 12-13.
"Mektupları, Hatıraları, Eserleri ve Hayatı ile Abdülhak Hâmid", İnci Enginün ile, *Dergâh*, c. VIII, Şubat 1998, S. 96, s. 12-14.
DOĞAN, Erdal, "Gönderen Enis Batur": Kitabımı, kime ulaşacağımı bilmeden tamamlıyor, şişeye koyup suya bırakıyorum...", Resimleyen: Necati Abacı, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 20-25 (*Gösteri*, Ağustos-Eylül 2000, S. 221, s. 20-23'ten alıntı).
GÖKHAN, Halil, "Aşkın Pençesi Adres Sormaz", *Radikal Kitap*, Yıl: I, 9 Kasım 2001, S. 34, s. 10 (Simone de Beauvoir'ın *Aşk Mektupları* adlı kitabı hk. Sylvie le Bon de Beauvoir ile röp.).
IRMAKKESEN, Alihan & Emel Garip, "Haydar Ergülen ile "Haziran, Tekrar" Üzerine Söyleşi", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 29-36.
ŞUŞUT, Burak, "Sekiz Soruda "Mektup", *Kitap-lık*, Yıl: X, Şubat 2003, S. 58, s. 6-7 (Katılanlar: Faruk Ulay, Necmi Zekâ, Birhan Keskin, Hamdi Koç, İsmail Ertürk, Ali Teoman, Levent Şentürk, Talat Halman).
TUNÇ, Ayfer, "Mektup Mahrem mi?", Söyleşi: Turgut Ağar, Füsun Akatlı, Turgut Çeviker, Ahmet Oktay, *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 2001, S. 48, s. 23-36.
YILMAZ, Levent, "Güzin Dino / Nâzım Hikmet'ten Abidin ile Güzin'e: "Canlarım, Kardeşlerim, Dinolarım", *Kitap-lık*, Mayıs-Haziran 2001, S. 47, s. 89-110 (Nâzım Hikmet'in Abidin ve Güzin Dino'ya yazdığı, hiçbir yerde yayınlanmamış mektupları üzerine bir söyleşi).

E. *Mektup Kitapları*

A. İRFAN, *Muharebeden Gelen Mektuplar*, Yovanaki Panayoditis Matb., Dersaadet, 1315/1899, 16 s. (Osm.)
ABASIYANIK, Sait Faik, *Açık Hava Oteli / Konuşmalar – Mektuplar*, Bilgi Y., 6. b., Ankara 1994, 182 s.
ABASIYANIK, Sait Faik, *Bitmemiş Senfoni / Bitmemiş Hikayeler – Oyunlar – Mektuplar*, Bilgi Y., Ankara 1989, 169 s.
ABASIYANIK, Sait Faik, *Karganı Bağışla*, Hzl. Sevengül Sönmez, Yapı Kredi Y., İstanbul 2003, 248 s.
ABASIYANIK, Sait Faik, *Sevgiliye Mektup / Hikayeler – Yazılar – Mektuplar - Konuşmalar*, Hzl. Muzaffer Uyguner, Bilgi Y., İstanbul 1993, 185 s.
ABDÜLHAK HÂMİD [TARHAN], *Abdülhak Hâmid'in Mektupları* I-II, Hzl. İnci Enginün, Dergâh Y., İstanbul 1995, 1997, 846 s.
ABDÜLHAK HÂMİD [TARHAN], *Mektuplar* I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, T.siz, 333+4 & 338+4 s. (Osm.)
ABDÜLHAY EFENDİ [ÖZTOPRAK], *Abdülhay Efendi'nin Mektupları*, Hzl. ?, Seha Neşr., İstanbul 1990, 88 s.
ABDULLAH CEVDET [KARLIDAĞ], *Hadd-i Te'dîb ve Ahmed Rıza Beye Açık Mektup*, İstanbul 1912, 15 s. (Osm.)
§ ABDURRAHMAN SÂMÎ PAŞA, *İnşâ-ı Sâmî*, İstanbul, 1290.
ABİDİN NESİMİ [FATİNOĞLU], *Sosyalistlere Açık Mektup*, Asya ve Geçit Matb., İstanbul 1969, 88 s.
ACAR, S. M., *İnönü'ye Açık Mektup ve Bazı İntibalar*, Doğan B.evi, Adana 1958, 69 s.
AHMED ARİF, *Cemal Süreya'ya Mektuplar*,

Kaynak Y., İstanbul 1992, 88 s.
AHMED CEVDET PAŞA, *Fatma Âliye Hanım yâhûd Bir Muharrire-i Osmâniye'nin Neş'eti*, Ç.yazı: Lynda Goodsell Blake, Hzl. Müge Galin, İsis Y., İstanbul 1998, 96 s. (A. Cevdet Paşa'nın kızına iki mektubu).
§ AHMED ERİB, *Hanımlara Münşeat*, Kasbar Mat., İstanbul, 1313.
AHMED MİDHAT & MUALLİM NACİ, *Muhâberât ve Muhâverât*, Tercümân-ı Hakîkat Matb., İstanbul 1311, 208 s. (Osm.)
AHMED MİDHAT EFENDİ, *Said Beyefendi Hazretlerine Cevap*, Kırkanbar Matb., İstanbul 1314/1898, 16 s. (Osm.).
AHMED RÂSİM, *İlâveli Hazîne-i Mekâtîb yâhûd Mükemmel Münşeât*, Meşrutiyet Kütüphanesi Y., 7. b., İstanbul 1331/ 1915, 416 s. (Osm.).
AHMET CEMAL, *Okuyan Gençliğe Mektuplar*, Kaf Y., İstanbul 1999, 79 s.
AHMET HAŞİM, *Frankfurt Seyahatnamesi / Mektuplar, Mülâkatlar*, Hzl. İnci Enginün & Zeynep Kerman, Dergâh Y., İstanbul 1991, 224 s.
AHMET RASİM, *Romanya Mektupları*, Hzl. Rıdvan Canım, Arba Y., İstanbul 1988, 166 s.
AKA GÜNDÜZ [ENİS AVNİ], *Ebu Hatırat Said Paşa Hazretlerine Açık Mektup*, Matbaai Âmidî, İstanbul 1332/1913, 13 s. (Osm.)
AKA GÜNDÜZ, *Gazi Muhtar Paşa Hazretlerine Açık Mektup*, Matbaa-i Âmidî, İstanbul 1332/1913, 14 s. (Osm.).
AKAR, Gazi, *Zarfların Fonksiyonları ve Yapıları*, Y.evi yok, İstanbul?, 1995, XLIX+178 s.
AKDEMİR, Rıza, *Türk Gençliğine Mektuplar*, Damla Y., İstanbul 1977, 104 s.
ÂKİF EFENDİ, *Münşeât-ı El-Hâc Âkif Efendi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1262/1845, 200 s. (Osm.).
ÂKİF PAŞA, *Muharrerât-ı Husûsiyye-i Âkif Paşa*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1302/1884, 80 s. (Osm.).
AKINCI, Hüsnü, *Hüsnü Akıncı'dan Tansu Çiller'e Mektuplar*, Bilkamat Y., Ankara 1997, 309 s.
AKKOÇ, Yunus, *Gençlerin Kaleminden Gül Kokulu Peygamberimiz Hz. Muhammed'e Mektuplar*, Ensar Neşr., 1. b., İstanbul 2006, s. 168.
AKSEKİ, Ahmet Hamdi, *Bulgaristan Mektupları*, Sadl. Ferhat Koca, Rağbet Y., İstanbul 2000, 119 s.
AKŞEMSEDDİN, *Maktûbât*, Hzl. Ali İhsan Yurt, *Akşemseddin [1390-1459] / Hayatı ve Eserleri* içinde, Düzenleme: Mustafa S. Kaçalin, Marmara Ü. İlâhiyat F. Vakfı Y., İstanbul 1994, s. 343-346.
AKSEYMEN, Nihal, *Irmak Gibi Mektuplar (1974-1976)*, TÜSTAV Y., İstanbul 2003, 296 s.
AKYOL, Mete, *Sevgili Hocam / Bir Öğretmene Mektuplar*, Sev Y., Adana 1992, 210 s.
ALAGAŞ, Mehmed, *Şafak Mektupları*, İnsan Dergisi Y., 8. b., İzmir 1999, 124 s.
ALİ BEY, *Ertuğrul Süvarisi Ali Bey'den Ayşe Hanım'a Mektuplar*, Hzl. Canan Eronat, Yapı Kredi Y., İstanbul 1995, 84 s.
§ ALİ FAHRİ, *Açık Mektup / Ali Pinhan Bey'[Ali Kemâl]'e*, Kahire, 1914. (Osm.).
ALİ İLMÎ FÂNÎ, *Bir 150'liğin Mektupları / Ali İlmî Fânî'den Rıza Tevfik'e Mektuplar*, Hzl. Abdullah Uçman&Handan İnci, Kitabevi Y., İstanbul 1998, 208 s.
§ ALİ ŞİR NEVÂÎ, *Münşeat,* Bakü, 1926.
ALİ SUÂD, *Amerika Cemâhir-i Müctemiası Reîs-i Muhteremi Wilson Hazretlerine Açık Mektub*, Kanaat Matb., Dersaadet 1919, 15 s. (Osm.)
ALLILUYEVA, Svetlena, *Svetlena Alliluyeva'nın Mektupları*, Çev. Kudret Emiroğlu, Düşün Y., İstanbul 1988, 240 s.
ALP, Sedat, *Hititlerin Mektuplaşmaları*, Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Y., İstanbul 1997, V+30 s.
ALTAN, Çetin, *Dünyaya Bırakılmış Mektuplar / Seçmeler*, Hzl. İshak Reyna, Yapı Kredi Y., İstanbul 1997, 314 s.
ANDI, M. Fatih & Yılmaz Taşçıoğlu & Hüseyin Yorulmaz, *Kartpostallarla Tevfik Fikret ve Çevresi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Y., İstanbul 1999, 315 s. (İçinde: Sultan Abdülmecid, Adnan, Şehzade A. Nihad, Ahmed Samim, Ahmed Şuayb, Flip Brown, Celil, Enver, Mazhar Osman, Süleyman Nimet, Servet, İsmail Müştak, Vefik Himmet, Mehmed Safi, Ömer Şevket, Faik Ali, Ferid Ziya, Fuad Kâmil Beksan, Hikmet Gezer, Halûk, Celâl Nuri İleri).
ANDI, M. Fatih & Yılmaz Taşçıoğlu & Hüseyin Yorulmaz, *Mektuplarla Tevfik Fikret ve Çevresi*, İstanbul B.şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Y., İstanbul 1999, 543 s. (İçinde: Abdülbâki, Abdülgani Seniy Yurtman, Abdülhak Hâmid, Adnan Adıvar,

Ahmed Muhyiddin, Şehzade Ahmed Nihad, Ahmed Rıza, Ali Suad, Rauf Paşazade Atâ , Bedîi Nuri, Ali Ekrem Boılayır, Celâl Sâhir Erozan, Cemal Nadir, Cenab Şehâbeddin, Enver, Zaimzade H. Fehmi, Halim Sâbit Şibay, Kâmil Mümtaz).

ARABÎ ed-DARKAVÎ, Mulay, *Bir Mürşidin Mektupları*, İng. Çev. Titus Burckhardt, İng.den Çev. İbrahim Kalın, İnsan Y., İstanbul 1995, 64 s. (*Letters of a Sufi Master*).

ARSEL, İlhan, *Turan Dursun'a Mektuplar*, Kaynak Y., İstanbul 1996, 143 s.

ASATOVİÇ PETROSYAN, Yuriy, *Sovyet Gözüyle Türkler*, Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Y., Ankara 1974, 347 s.

§ ÂSIM (Küçükçelebizâde), *Münşeat-ı Âsım*, İstanbul, 1286.

ASİYE HATUN, *Rüya Mektupları*, Çevrimyazı-Sadeleştirme: Cemal Kafadar, Oğlak Y., 1. b., İstanbul 1994, 105 s.

Aşk Mektupları (Kitap-1), Hzl. Belirtilmemiş, Ayyıldız Y., Ankara 1993, 64 s. (Kapakta: *Sevgiliye Aşk Mektupları*).

ATAÇ, Nurullah, *Okuruma Mektuplar*, Varlık Y., İstanbul 1958, 143 s.; Can Y., İstanbul 1998, 208 s.

ATATUĞ, Halit Ziya, *Arapça Ezan ve Radyoda Kur'an Okunmasını İstemeyen Hüseyin Cahit Yalçın'a Cevap*, Koşal B.evi, Ankara 1951, 2 s.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Atatürk'ten Mektuplar, Hatıralar*, Ülker Y., İstanbul 2002, 181 s.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Atatürk'ten Mektuplar*, Hzl. Ayşe Afetinan, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Y., 2. b., Ankara 1989, XIII+420 s.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Hzl. Sadi Borak, Varlık Y., İstanbul 1970, 190+8 s.

ATAY, Falih Rıfkı, *Londra Konferansı Mektupları*, Hakimiyet-i Milliye Matb., Ankara 1933, 64 s.

ATEŞ, es-Seyyid Osman Hulûsî, *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî,* Yay. Hzl. Mehmet Akkuş, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı, Ankara 1996, XVII+424 s.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Atsız'dan Adile Ayda'ya Mektuplar*, Derl. Adile Ayda, Ayyıldız Matb., Ankara 1988, 126 s.

AUBRY, Octave, *Napolyon'dan Ölmez Sayfalar*, Çev. Coşkun Demir, Doruk Y., İstanbul 2003, 160 s.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları*, Çağdaş Y., İstanbul 1979, 175 s.

AYHAN, Ece, *Hoşça Kal / İlhan Berk'e Mektuplar*, Yapı Kredi Y., İstanbul 2004, 188 s.

AYVERDİ, Sâmiha, *Mektuplardan Gelen Ses*, Hülbe Y., Ankara 1985, 103 s.

AYVERDİ, Samiha, *Sâmiha Ayverdi'nin Mektupları*, Hzl. İsmet Binark, Kubbealtı Neşr., 1. b., İstanbul 2002, XXVIII+700 s.

AZİZ EFENDİ, *Münşeât-ı Aziziye fî Âsâri Osmaniye*, Yay. Hzl. Sahaf Elhac Nuri, Şeyh Yahya Efendi Matb., 4. b., İstanbul 1292, IV+336 s. (Osm.)

BABANZADE, İsmail Hakkı, *Irak Mektupları*, Kanaat Kütüphanesi Y., İstanbul 1329/1911, 247 s. (Osm.)

Babıali'de Sabah Gazetesinden Okuyucuya Mektup, Tan Matb. İstanbul 1970, 8 s.

BAĞDADÎ, Cüneyd, *Cüneyd-i Bağdâdî ve Mektupları*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, T.siz, 3300+78 s. (Türkçe+Arapça) (*Resâilü'l-Cüneyd*)

BAĞDADÎ, Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât-ı Mevlânâ Halid*, Derl. Es'ad Sâhib, Yay. Hzl. Dilaver Selvi&Kemal Yıldız, Umran Y., İstanbul 1993, 407+4 s. (*Beğiyyetü'l-Vâcid*).

BALIM, İhsan, *Sıladan Mektuplar*, Fakülteler Matb., İstanbul 1959, 79 s.

BARDAKÇI, Murat, *Şahbaba / Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan Y., 1. b., İstanbul 1998, 679 s.

BAŞ, Haydar, *Mektûbât*, İcmal Y., 1. b., İstanbul 1993, 275 s.

BAŞAR, Zeki, *Mektuplarım, Konuşmalarım* I-II, Gürsoy B.evi, Ankara 1970, 396+8 s.

BAŞAR, Zeki, *Ordinaryüs Prof. A. Süheyl Ünver'den Mektuplar, Cevaplar*, Yenilik B.evi, İstanbul 1990, XII+250 s.

BAŞARAN, Mehmet, *Tonguç'a ve Yakınlarına Mektuplarıyla Sabahattin Eyuboğlu ve Köy Enstitüleri*, Cem Y., İstanbul 1990; *Sabahattin Eyuboğlu ve Köy Enstitüleri / Tonguç'a ve Yakınlarına Mektuplarıyla*, Papirüs Y., İstanbul 2001, 168 s.

BASİRETÇİ ALİ EFENDİ, *İstanbul Mektupları*, Hzl. Nuri Sağlam, Kitabevi Y., İstanbul 2001, XIX+745 s.

BASRİ, Hasan, *Aşk Mektupları*, Zafer Matb., İzmir 1935, 16 s.

BATUR, Enis, *Gönderen: Enis Batur*, Remzi

K.evi Y., 1. b., İstanbul 1991, 239 s.
BATUR, Enis, *Mazruf*, Okuyanus Y., 1. b., İstanbul 2003, 187 s.
BAUDELAIRE, Charles Pierre, *Mektuplar*, Çev. Bedia Kösemihal, Hüsnü Tabiat Matb., İstanbul 1970, 345 s.
BAYAR, Celal, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Hzl. Yücel A. Demirel, Yapı Kredi Y., İstanbul 1999, 342 s.
BAYDUR, Mehmet & Adalet Ağaoğlu, *Mektuplaşmalar*, İletişim Y., İstanbul 2005, 412 s.
BEAUVOIR, Simone de, *Aşk Mektupları*, Çev. Türkay Evler & Pınar Özdamar, Gendaş Kültür Y., İstanbul 2001, 662 s.
BEAUVOIR, Simone de, *Simone de Beauvoir'dan Sartre'a Mektuplar* I, Çev. Zeynep Bayramoğlu, Düşün Y., İstanbul 1996.
Bedrettin Tuncel'e Mektuplar, Yapı Kredi Y., İstanbul 1995, 125 s..
BEHRAMOĞLU, Ataol & İsmet Özel, *Genç Bir Şairden Genç Bir Şaire Mektuplar*, Derl. Raşit Çavaş, Oğlak Y., 1. b., İstanbul 1995, 236 s.
BEHRAMOĞLU, Ataol & M. Demirtaş, *Şiirin Kanadından Mektuplaşmalar*, Toplumsal Dönüşüm Y., İstanbul 1997.
BELINSKY, *Gogol'a Mektuplar*, Çev. Mazlum Beyhan, Evrensel Y., İstanbul 2004, 229 s.
BELL, James S., *Çerkesya'dan Savaş Mektupları 1837-1839*, Çev. Sedat Özden, Ahenk Y., İstanbul 1998, 570 s. (*Journal of a Residence In Circissia*)
BENBASSA, Esther, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*, Çev. İrfan Yalçın, Milliyet Y., İstanbul 1998, 213 s. (*Un Grand Rabbin Sepharade en Politique*).
BERK, Bekir, *Beyaz Mektuplar*, Hzl. Ahmed Ersöz, Feza Y., İstanbul 1993, 329 s.
BERKES, Niyazi, *Asya Mektupları*, Çağdaş Y., 1. b., İstanbul 1976; 2. b.: Yapı Kredi Y., İstanbul 1999, 243 s.
BERKSOY, Semiha, *Sana tütün ve tespih yolluyorum*, Hzl. Füsun Özbilge, Broy Y., 3. b., İstanbul 1997, 204 s.
BESEREK, Ahmet, *Yazışmalar, Fikir Yazıları, Konuşma Sanatı ve Türleri*, MEB. Y., 1. b., İstanbul 1993, 70 s.
BEŞİR FUAD & FAZLI NECİP, *Mektûbât*, Yay. Hzl. Aleksan, Mihran Matb., İstanbul 1305/1889, 127 s. (Osm.)
BEŞİR FUAD, *Mektuplar*, Yay. Hzl: C. Parkan Özturan, Arba Y., İstanbul T.siz, 80 s. (Kapakta: *İlk Türk Materyalisti Beşir Fuat'ın Mektupları*).
BEYATLI, Yahya Kemâl: *Bk*. YAHYA KEMÂL.
BİLDİRİCİ, Faruk, *"Kuzum Bülent" / Ecevit'e Aileden Mektuplar*, Doğan Kitap Y., İstanbul 2000, 108 s.
BİLEN, Arif, *Arif Bilen'in Mektupları*, Hzl. S. Şakir Yener & Kemal Mazlum, CHP B.evi, Gaziantep 1942, 100 s.
BİLGEGİL, M. Kaya, *Mehmed Âkif / Resmî Hâl Tercemesi, Basılmamış Bazı Mektup ve Makaleleri*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1971, 39+21 s.
BİRSEL, Salâh, *Geceyarısı Mektupları*, Bağlam Y., İstanbul 1991, 120 s.
BOLAYIR KARDEŞLER, *Edebî Aşk Mektupları*, Bolayır Y., İstanbul 1970, 192 s.
BOLAYIR, Ali Ekrem, *Ali Ekrem Bolayır'dan Suut Kemal Yetkin'e Mektuplar*, Hzl. M. Kayahan Özgül, Oğlak Y., İstanbul 1996, 132 s.
BOLAYIR, Enver, *Gönül İşlerine Dair Mektup Örnekleri*, Güven B.evi, İstanbul 1952, 64 s.
BORAK, Sadi (Hzl.), *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Cumhuriyet Y., İstanbul 2000, 96 s.
BOSNALI MUHAMMED TEVFİK HALVETÎ, [*Mektubât*], *Son Devir Türk Tasavvufu ve Bosnalı Muhammed Tevfik Halveti* içinde, Sadeleştirme-Çevrimyazı: Yaşar Nuri Öztürk, Yeni Boyut Y., 2. b., İstanbul 1996, 198 s. (Kitap Halvetî'nin hayatını konu alan bir girişten sonra tamamen mektuplardan oluşuyorsa da bu durum başlığa yansıtılmamıştır).
BUCAK, Mustafa Remzi, *Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Mektup*, Doz Y., İstanbul 1991, 116 s.
BUDAK, Feyzullah, *Orta Asya Mektupları*, Sevinç Matb., Ankara 1994, XI+301 s.
BULGAKOV, M. & Y. Zamyatin, *Stalin'e Mektuplar*, Çev. İsmail Arıkan, İletişim Y., İstanbul 1991, 91 s.
BURAK, Sevim, *Mac 1'den Mektuplar*, Hzl. A. Karaca Borar, Logos Y., İstanbul 1990, 270 s.
BUSBECQ, Ogier Ghiselin de, *Kanunî Devrinde Bir Sefirin Hatıraları: Türk Mektupları*, Çev. ?, Serdengeçti Neşr., Ankara 1953, 124 s.
BUSBECQ, Ogier Ghiselin de, *Türk Mektupları*, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi K.evi Y., İstanbul, T.siz, 318 s.

BUSBECQ, Ogier Ghiselin de, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Hzl. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul, T.siz, 192 s. (*The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*).

BUSBECQ, Ogier Ghislain de, *Türk Mektupları*, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap Y., İstanbul 2005, 162 s.

ÇAKIR, Ruşen, *Nereye Gitti Bu Ülkücüler / 45 Röportaj-376 Mektup*, Metis y., İstanbul 2003, 179 s.

ÇAKIRHAN, Nail V., *Üç Hapishaneden Mektuplar / Canım Haletçiğim*, TÜSTAV Y., İstanbul 2002, 143 s.

CAMUS, Albert, *Denemeler ve Bir Alman Dosta Mektuplar*, Çev. Sabahattin Eyuboğlu & Vedat Günyol, Can Y., İstanbul, 1996, 135 s.

CANPOLAT, Muhsin, *Devlet Konservatuvarında 35 Yıl: Anılar, Mektuplar, Portreler ve Bestelenen Şiirlerim*, Yurtrenkleri Y., Ankara 2000, 119 s.

CARROL, Lewis, *Küçük Kızlara Mektuplar*, Çev. ?, Birey Y., İstanbul 2005, 176 s.

CÂVİD Bey: *Bk*. MEHMED CÂVİD.

CELÂDET BEY, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Hzl. Emir Celâdet Ali Bedirhan, Doz Y., İstanbul 1992, 120 s.

CEMAL NADİ, *Hanımlara Açık Mektup*, Necm-i İstikbal Matb., İstanbul 1322/1904, 12 s. (Osm.)

CEMAL SÜREYA [SEBER], *Cemal Süreya'dan Mektuplar*, Hzl. Ahmed Arif, Kaynak Y., İstanbul 1992, 96 s.

CEMAL SÜREYA [SEBER], *Onüç Günün Mektupları*, Can Y., İstanbul 1990, 107 s.; Yapı Kredi Y., 3. b., İstanbul 2003, 131 s.

CEMİL ZEKİ [YOLDAŞ], *Kendi Kaleminden Teğmen Cemil Zeki (Yoldaş) / Anılar, Mektuplar*, Hzl. Engin Berber, Arba Y., İstanbul 1994, 120 s.

CENAB ŞAHABEDDİN , Avrupa Mektupları, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1335, 129 s. (Osm.)

CENAP ŞAHABETTİN, *Avrupa Mektupları*, Sadl. Sabri Özcan San, T. C. Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 1996, IX+150 s.

Cepheye Mektuplar, Kıbrıs Türk Federe Devleti Ergenekon Y., 2. b., Lefkoşa 1976, 144 s.

ÇETİN, Nihad M., *İslâm Ansiklopedisine Dair Birkaç Yazı Hakkında Açık Mektup*, Edebiyat F. Matb., İstanbul 1969, 15 s.

Cevdet Kudret'e Mektuplar, Hzl. İhsan Kudret & Handan İnci, Ümit Y., Ankara 1995.

CHARLES, Monique, *Hayatımın Filozofuna Aşk Mektupları*, Çev. Necmettin Sevil, Ayrıntı Y., İstanbul 2002, 120 s.

CİBRAN, Halil, *Aşk Mektupları*, Çev. Ersan Devrim, Kaknüs Y., 1. b., İstanbul 2000, 208 s. (*Love Letters & A Self-Portrait*).

CİBRAN, Halil, *Aşk Mektupları*, Çev. Feyza Karagöz, Anahtar Kitaplar Y., İstanbul 2000, 132 s. (*Love Letters*).

CİBRAN, Halil, *Dost Mektupları*, Çev. Mustafa Küçükoğlu, Anahtar Kitaplar Y., İstanbul 2004, 167 s. (*A Self-Portrait*).

ÇOBANOĞLU, Ahmet, *Mektuplar*, Konya 2001, 65 s.

DAİ, Ahmed, *Teressül (Mektup Yazma Usûlü)*, Faksimile Basım: İsmail H. Ertaylan, İstanbul Ü. Edebiyat F. Y., İstanbul 1952, 6 s. (Osm.)

DANİŞMEND, İsmail Hami, *Tarih Kurumuna Açık Mektup*, İnanç Y., İstanbul 1945, 66 s.

DARWIN, Francis, *Darwin'in Yaşamı ve Mektupları*, Çev. Hüseyin Portakal, Düşün Y., İstanbul 1996, 375 s.

DAUDET, Alphonse, *Değirmenimden Mektuplar*, Çev. Ragıb Rıfkı, Hilmi K.evi Y., İstanbul 1943, 215 s. *(Letters de Mon Moulin*)

DAUDET, Alphonse, *Değirmenimden Mektuplar*, Çev. Sabri Esat Siyavuşgil, MEB. Y., İstanbul 1962, 221+1 s. *(Letters de Mon Moulin*)

DELEK, Vedat, *Aşka Mektuplar*, An Y., İstanbul 2004, 90 s.

DEMİR, Mustafa, *Sayın Dündar Kılıç / Dündar Kılıç'a Yazılan Mektuplar*, İstanbul 2003, 63 s.

DEMİRALP, Oğuz, *Gönderilmemiş Kartpostal Yazıları*, Sel Y., 1. b., İstanbul 2002, 60 s.

DEMİROĞLU, Faiz, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller* (50 Yıldır Neşredilmeyen Vesikalar), Tarih Kütüphanesi Y., İstanbul, 1955, 122 s.

DENKTAŞ, Rauf, *Klerides'e Mektuplar*, İstanbul 1997, 118 s.

DESCARTES, *Ahlâk Üzerine Mektuplar*, Çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Bakanlığı Y., 3. b., İstanbul 1992, XXII+123 s.

DIDEROT, Denis, *Görenlerin Yararına Körler Hakkında Mektup*, Çev. Adnan Cemgil, MEB. Y., Ankara 1948, 97 s. (*Lettre Sur Les Aveugles a L'Usage de Ceu*).

DIDEROT, Denis, *Sophie Volland'a Mektuplar*, Çev. Etem D. Deriş, MEB Y., İstanbul 1945, 302 s.

DİNÇER, Nahid Rıfkı, *İslam İnkılabına Bakışlar: Bir Dosta Mektuplar*, Kayıhan Y., İstanbul 1987, XVI+286 s.

DOSTOYEVSKI, Fyodor Mihailoviç, *Dostoyevski'nin Mektupları*, Çev. Zeyyat Özalpaslan, Ararat Y., İstanbul 1967, 139 s.

DOYURAN, Enver, *En Güzel Aşk Mektup Numuneleri*, Şenyıldız Y., İstanbul 1974, 96 s.

§ DUMAS (FILS), Alexandre, *Bir Mektup Destesinden: Âşıkâne Mektuplar*, Çev. R. Âdil, Müşterekü'l-Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, Dersaâdet 1328.

§ DUMAS (FILS), Alexandre, *Bir Mektup Paketi*, Çev. H. Edib, Ferâizcizâde Matb., Bursa, 1300.

DÜNYA POSTA BİRLİĞİ, *Zarf Büyüklüğünün Normalize Edilmesi, Adreslerin Tertibi ve Haberleşme Maddeleri İşlenmesinin Mekanize Edilmesi*, Çev. Necdet Akkuş, Yargıçoğlu Matb., Ankara 1972, V+106 s.

DURAK, Yılma, *Mamak Mektupları I: Yarının Adı Ümittir*, Ocak y., 1. b., Ankara 1987, 95 s.

DURBAŞ, Refik, *Mektup Var İlhami Bekir'den / Hayatı, Şiiri, Anılarıyla İlhami Bekir Tez*, Piya Kitaplığı Y., 1. b., İstanbul 1997, 109 s.

DURSUN, Turan, *İlhan Arsel'e Mektuplar*, Kaynak Y., İstanbul 1996, 96 s.

DURSUN, Turan, *Şeriat Böyle*, Kaynak Y., İstanbul 1997, 71 s. (Erkan Boynuince'ye 17 mektup).

DURSUN, Turan, *Ünlülere Mektuplar*, Kaynak Y., İstanbul 1993, 80 s. (İçinde: S. Demirel, E. İnönü, Yekta G. Özden, H. V. Velidedeoğlu, Nadir Nadi, M. C. Anday, İ. Selçuk, A. Sirmen, E. Balcı, O. Akbal, Hasan Cemal, E. Boynuince'ye ve Yeni Asya Gazetesine, Kemalist Ülkü Dergisine).

DÜRÜŞKEN, Çiğdem, *Paulus'un Kutsal Görev Gezileri ve Anadolu Halklarına Mektupları*, Homer K.evi Y., İstanbul 2003, 256 s.

EBUBEKİR EFENDİ, *Ebubekir Efendi'nin Mektupları*, Hzl. Hüseyin Yorulmaz, Ses Y., İstanbul 1994, 111 s.

EFLÂTUN, *VII. Mektup*, Çev. Deniz Canefe, İdea Y., İstanbul 1997, 94 s.

EFLÂTUN; *Mektuplar,* Çev. İrfan Şahinbaş, Maarif Vekaleti Y., İstanbul 1943, 103 s.

EINSTEIN, Albert, *Yaşamla Yazışma / Mektuplar*, Çev. Nesrin Oral, Belge Y., 1. b., İstanbul 1995, 119 s.

ELÇİ, Hüseyin, *Delâl'a Mektuplar*, Gün Y., Ankara 2003, 210 s.

ELLISON, Grace, *Zeynep Hanım / Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, Çev. Nuray Fincancıoğlu, Büke Y., İstanbul 2001, 193 s.

ELUARD, Paul, *Gala'ya Mektuplar*, Çev. Kemal Özmen, Yapı Kredi Y., İstanbul 2004, 527 s.

EMİL, Birol, *Jön Türklere Dair Vesikalar: Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları*, İstanbul Ü. Edebiyat F. Y., İstanbul 1982, 116 s.

EMİR, Sabahat, *Örnekleriyle Mektup Yazma Sanatı*, Emir Y., İstanbul 1974, 160 s.

En Güzel Aşk Mektupları ve Özel Mektup Örnekleri, Bolayır Y., İstanbul 1967, 96 s.

En Güzel Aşk Mektupları, Gül Y., İstanbul 1976, 54 s.

Endülüs'ten Osmanlı'ya Mektup, Çev. Mehmet Can, Furkan Y., 1. b., İstanbul 1999, 39+36 s. (Türkçe+Arapça).

ENGELS, Friedrich, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar (1890-94)*, Çev. Önder Önalan, Bilim ve Sosyalizm Y., Ankara 2000, 47 s.

ENVER PAŞA, *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*, Hzl. İnan Arı, İmge K.evi Y., Ankara 1997, 578+6 s.

EPİKÜR, *Mektuplar ve Maksimler*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi K.evi Y., İstanbul 1962, 77 s.

ERBİL, Leyla, *Mektup Aşkları*, Yapı Kredi Y., İstanbul 1998, 186 s.

ERBİLÎ, Muhammed Esad, *Mektûbât*, Ahmed Kâmil Matb., İstanbul 1341-1343/1922-1924, 190 s. (Osm.)

ERBİLÎ, Muhammed Es'ad, *Mektûbat*, Hzl. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Y., İstanbul, 2002, 438 s.

ERDEM, Galip, *Mektuplar*, Milli Eğitim ve Kültür Yayınları, 1. b., Ankara 1984, 122 s.

ERDEM, Galip, *Sosyalizm ve Milliyetçilik Üzerine Mektuplar*, Ötüken Neşr., İstanbul 1975, 414 s.

ERDOĞAN, İlhami, *Söğüd Mektupları*, Kamer Y., 2. b., İstanbul 1989, 153+13 s.

EREN, Başak, *@şkın Posta Kutusu*, Yay. Hzl. Zana Hocaoğlu, Hemen Kitap Y., 1. b., İstanbul 2005, 199 s.

ERGÜLEN, Haydar, *Haziran, Tekrar (Açık Mektup)*, İstanbul 2000, 222 s. (*Radikal*'de "Açık Mektup" başlığıyla yazılan yazıları).

ERHAT, Azra, *Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı*, Çağdaş Y., İstanbul 1976, 196 s. Diğer basım: Can Y., İstanbul 2002.

ERİM, Nihat, *Erim'den Mektuplar*, Hzl. İlhan

Lütem, İstanbul 1992, 163 s.
EROL, Ahmet, *Turne Mektupları*, Yapı Kredi Y., İstanbul 1997, 71 s.
ERONAT, Canan, *Ertuğrul Süvarisi Ali Bey'den Ayşe Hanım'a Mektuplar*, Yapı Kredi Y., İstanbul 1995, 84 s.
ERSOY, Mehmet Âkif, *Açıklamalı Mehmet Akif Külliyatı 9 / Tefsir-i Şerifler, Hutbe, Vaaz ve Mektuplar*, Hzl. İsmail Hakkı Şengüler, Hikmet Neşr., İstanbul, T.siz, 562 s.
ERSÖZ, Cezmi, *Cezmi Ersöz'e Mektuplar / Zarfını Ben Açardım Sana Yazdığım Mektupların*, Gendaş Y., İstanbul 2005, 184 s.
ERTUĞRUL, Halit, *Gençlik Mektupları*, Nesil Y., İstanbul 2003, 250 s.s
ERTUĞRUL, Halit, *Okuyuculardan İbretli Mektuplar*, Nesil Y., İstanbul 2003, 175 s.
ERTUĞRUL, *Muhârebe Mektupları*, Tercüman-ı Hakikat Neşr., İstanbul 1328/1910, 176 s. (Osm.)
ERTUĞRUL, Muhsin, *Tunç Yalman'a Mektuplar, Anılar*, Devlet Konservatuvarı Mezunları Dayanışma Derneği Y., Ankara 2000.
ESENDAL, Memduh Şevket, *Kızıma Mektuplar*, Bilgi Y., Ankara 2001, 647 s.
ESENDAL, Memduh Şevket, *Oğullarıma Mektuplar*, Hzl. Muzaffer Uyguner, Bilgi Y., Ankara 2003, 616 s.
ESKİN, Şekip, *Türk Posta Tarihi*, Ulusal Matb., Ankara, 1942, 94 s.
EYUBOĞLU, Bedri Rahmi&Eren, *Aşk Mektupları 1932-1933*, Çev. & Yay. Hzl. Mehmet Hamdi Eyuboğlu, İş Bankası Y., İstanbul 1996, 196 s.; *1933-1934*: 2000, 246 s.; *1934-1936*: 2001; *1937-1950*: 2006, 332 s.
EYUBOĞLU, Bedri Rahmi, *Kardeş Mektupları*, Bilgi Y., Ankara 1985, 362+5 s.
EZİNE, Celâleddin, *Amerika Mektupları*, Kenan B.evi, İstanbul?, 1940, 149 s.
FÂİK ÂLİ, *Şâir-i Azam'a Mektup*, Cihan Biraderler Matb., İstanbul, 1339/1920, 15 s. (Osm.)
Fatih Devrine Ait Münşeât Mecmuası, Yay. Hzl. Necati Lugal & Adnan Erzi, İstanbul Enstitüsü Y., İstanbul 1956, 103 s.
§ FATMA ALİYE, *Hayattan Sahneler (Levâyih-i hayât)*, Hzl. & Çev. Tülay Gençtürk Demircioğlu, Boğaziçi Ü. Y., İstanbul 2002, 154 s.
§ FATMA ALİYE, *Levâyih-i Hayat*, Hanımlara Mahsus Gazete Matb., İstanbul, 1898.
§ FENÂÎ, Mehmed, *Şerh-i Mektûbât-ı Hazret-i Sezai,* Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1873.
FENARİ, Mahmud Kemaleddin, *Terane-i Tıflan, Nevayı Şebab, Mektubat-ı Manzume* I-III, Feraizcizade Matb., Bursa 1304/1888, 40+47+26 s. (Osm.)
FERİDUN BEY, *Mecmûa-yı Münşeâtü's-Selâtîn-i Feridun Bey* I-II, Takvimhane Matb., İstanbul 1275, XXVI+626 &XVII+600. (Osm.)
FEYNMAN, Michelle, *Mektuplarıyla Feynman / Hep Şakacıydınız Bay Feynman*, Çev. Bilge Eser&Ender Nail, Güncel Y., 1. b., İstanbul 2006, 608 s.
FİKRET MUALLA, *Dostlara Mektuplar*, Hzl. Ferit Edgü, Yapı Kredi Y., İstanbul 1995, 151 s.
Filistin'de Osmanlı Postaları (1840-1918), Çev. Kemal Giray, Tarih Vakfı Yurt Y., İstanbul 2004, 80 s.
FLACCUS, Q. Horatius, *Iambuslar, Lirik Şiirler, Saturalar, Mektuplar*, Çev. Türkan Uzel, MEB. Y., Ankara 1994, 339 s.
FOSCOLO, Ugo, *Jacopo Ortis'in Son Mektupları*, Çev. Feridun Timur, Maarif Vekâleti Y., Ankara 1956, 248 s.
FREUD, Sigmund & Carl Jung, *Freud-Jung Mektuplaşmaları*, Çev. Mustafa Tüzel, Düşün Y., İstanbul 1995, 320 s.
FULD, Werner & Thomas F. Schneider, *"Beni sevdiğini söyle"*, Çev. Berrin Ağaran, Parantez Y., İstanbul 2003, 208 s.
FUZULÎ, *Fuzulî'nin Mektupları*, Hzl. Abdülkadir Karahan, İstanbul Ü. Edebiyat F. Türk Dili ve Edebiyatı Dalı Mezunları Cemiyeti Y., İstanbul 1948, 46+14 s. (Türkçe+Osm.).
FUZULÎ, *Şikâyetnâme / Nişancı Mehmed Paşa'ya Mektub*, Dividciyan Matb., İstanbul 1288/1871, 6 s. (Osm.)
GÂMIZÎ, Kutbü'l-Ârifîn Şeyh, *Mektûbât*, Bursa 1316/1898, 13 s. (Osm.).
GARAUDY, Roger, *Şahitlerim*, Çev. Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Y., 1. b., İstanbul 2006, 219 s. (*Mes Témoins*).
GAZALÎ, *Devlet Başkanına Öğütler*, Çev. Osman Arpaçukuru, İlke Y., 1. b. İstanbul 2004, 159 s. (*et-Tibrü'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk*).
GAZALÎ, *İmam Gazzâlî'nin Mektupları*, Hzl. Abdül Kayyum, Çev. Gürsel Uğurlu, İnkılâb Y., İstanbul 2002, 143 s. (*Letters of Al-Ghazzali*).
GAZALÎ, *Yöneticilere Altın Öğütler*, Çev. Hü-

seyin Okur, Semerkand Y., 1. b., İstanbul 2004, 296 (*et-Tibrü'l-Mesbûk fi Nasîhati'l-Mülûk*).

GAZALÎ, Zeynep, *Gençlerle Mektuplaşmalarım*, Çev. Savaş Kocabaş, İstişare Y., Kayseri 1997, 136 s.

GEDİK, Füruzan, *Sevgiliden Sevgiliye Mektuplar*, Ak-Ün Matb., İstanbul 1945, 32 s.

GEMUHLUOĞLU, Fethi, *Dostluk Üzerine / Sohbetleri-Mektupları-Hatıraları*, Boğaziçi Y., İstanbul 1978, 370 s.

GERGER, Haluk, *Emekçiye Mektuplar* I-II, Belge Y., İstanbul 1994, 226 s.

GEVREKZADE, Hafız Hasan, *Hz. Ali ve Muaviye Arasındaki Mektuplar*, Ege Matb., İstanbul 1956, 45 s.

GEYLÂNÎ, Abdülkâdir, *İrşad Mektupları (Mektubat-ı Geylâni)*, Çev. es-Seyyid Hüseyin Fevzi el-Hasenî Paşa, Hzl. Ali Eren, Âlem Tic. ve Y., 2. b. İstanbul 1997?, 272 s.

GEYLÂNÎ, Abdülkadir, *Mektubat-Geylânî (Onun Mektupları)*, Çev. Abdulkadir Akçiçek, Bahar Y., 3. b., İstanbul 1983, 111 s.

GEYLÂNÎ, Abdülkâdir, *Mektûbât-ı Geylânî,* Çev. Fevzî el-Hasenî Paşa, Hzl. Bekir Uluçınar, Uluçınar Y., İstanbul 1981, 251 s.

GILBERT, Bedia, *Bir Mektup Ustası Rosa Luxemburg*, Çev. Ülkü Erdoğdu, Pencere Y., İstanbul 1998, 249 s.

GÖÇGÜN, Önder, *Hususi Mektuplarına Göre Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Y., Ankara 1992, IX+216 s.

GOETHE, Johann Wolfgang von, *Seçme Mektuplar*, Çev. Melâhat Togar, Can Y., 3. b., İstanbul 1992, 282 s. (*Goethes Briefe*) Diğer basımları: Goethe'den Seçme *Mektuplar*, I-III, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 1980, 652 s.; MEB. Y., Ankara 1972, 81+158 s.

GÖĞÜŞ, Zeynep, *Oğluma Avrupa Mektupları*, Can Y., 1. b., İstanbul 2002, 144 s.

GÖKALP, Hamdi, *Bir Köy Muallimine Mektuplarım*, Halk Fırkası Matb., Gaziantep 1932, 23 s.

GÖKSEL, Ali Nüzhet, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları*, İkbal Kütüphanesi Y., İstanbul 1931, 191 s.

GÖKSEL, Ali Nüzhet, *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları*, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Y., İstanbul 1956?, 79 s.

GÖKTÜRK TUNCEROĞLU, Ayşe, *Amerika Mektupları I*, Türk Edebiyatı Vakfı Y., 1. b., İstanbul 2002, 300 s.

GOLOĞLU, Mahmut, *Bir Dostun Mektupları*, Kalite Matb., Ankara 1974, 103 s.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Fîhi Mâfîh, Mektuplar ve Mecalis-i Seb'a'dan Seçmeler*, MEB Y., İstanbul 1972, IV+282 s.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *İmam Ali Buyruğu: Hutbeleri, Mektupları, Hikmetleri, Şiirleri*, Emek Basım Y., Ankara, T.siz, 253 s.

GÖREN, Sabri Ferda, *Kurtuluşa Giden Yol / Edebî ve Ahlakî Mektuplar*, Osman Bey Matb., İstanbul 1943, 52 s.

GORKİ, Maksim & Anton Çehov, *Yazışmalar*, Çev. Z. Zühre İlkgelen, Yankı Y., İstanbul 1966, 72 s.

GORKİ, Maksim, *Mektuplar*, Çev. Zeyyad Özalpaslan, Ararat Y., İstanbul 1968, 166 s.

GORTER, Herman, *Yoldaş Lenin'e Açık Mektup / "Sol Komünizm" Bir Çocukluk Hastalığı'na Yanıt*, Çev. Gün Zileli & Kemal Orcan, Günizi Y., İstanbul T.siz, 104 s.

Görülmüştür / Hapishaneden Mektuplar, Hzl. belirtilmemiş, Yarın Y., 1. b., Ankara 1985, 110 s.

Gotha Programı'nın Eleştirisi / Marks, Engels ve Lenin'in Alman Sosyal Demokrasisinin Programlarına İlişkin Yazıları ve Mektupları, Çev. İsmail Yarkın, İnter Y., İstanbul 1999, 258 s.

GÖVSA, İbrahim Alâettin, *Nazif'ten Hâmid'e Âhiretten Mektuplar*, Ahmed Sait Matb., İstanbul 1932, 32 s.

GÖZÜKARA, Ali Kemal, *Döne'ye Mektuplar*, B.evi ve yeri yok, 1992, 141 s.

GRAMSCI, Antonio, *Hapishane Mektupları*, Çev. Attila Tokatlı, Gerçek Y., İstanbul 1966, 80 s.

GUAVERA, Ernesto Che, *Che'nin Mektupları*, Çev. Cevdet Aşkın, Belge Y., İstanbul 1990, 128 s.

GUAVERA, Ernesto Che, *Yaşamöyküsü, Röportajlar, Mektuplar*, Çev. Nadiye R. Çobanoğlu, Yar Y., İstanbul?, 1992, 188 s.

GÜLEÇ, İsmail, *Sohbet ve Mektuplarıyla Hulusi Yahyagil*, Marifet Y., İstanbul 1994, 144 s.

§ GÜLENSOY, Tüncer, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları-Damgalar, İmler, Enler-*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Y., İstanbul, 1989.

GÜLŞENÎ, Hasan Sezâî, *Mektûbât*, Hzl. Himmet Konur, *Hasan Sezâî ve Mektupları Işı-*

ğında Tasavvuf Hayatı, Tibyan Y., İzmir 2003, 260 s.

GÜLŞENÎ, Hasan Sezaî, *Mektûbât-ı Hazret-i Sezaî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1872, 145 s. (Osm.).

GÜLŞENÎ, Hasan Sezâî, *Mektûbât-ı Hazret-i Sezâî*, Sadl. Cezair Yarar, Divan Y., İstanbul 2001, 254 s.

GÜNÇER, Enver, *Çocuğuma Mektuplar*, Bozkurt K.evi Y., İstanbul 1959, 64 s.

GÜNEY, Yılmaz, *Selimiye Mektupları*, Güney Filmcilik Y., 3. b., İstanbul 1997, 199+8 s.

GÜRBÜZ, Koray, *Şehit Mektupları/Bizden Selam Olsun*, ÇOKAV Y., 9. b., Ankara 2005, 360 s.

GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Mektupları ve Tiyatro Eleştirileri*, Hzl. Abdullah&Gülçin Tanrınınkulu, Özgür Y., İstanbul 1998, 295 s.

§ *Guzât-ı Osmaniyeye Mahsus Mektup*, Tâbi ve Nâşiri Kitapçı Mustafa Rauf Bey, 25 Numaralı Matb., İstanbul, 1315. (Osm).

GÜZELOĞLU, Oktay, *Yüzyılın Dolandırıcısına Mektuplar*, Hiç Y., İstanbul 2002, 200 s.

§ H. RÂZİ, *Nev Usül Örnek Yahut Çocuklara Mahsus Mektup Demeti*, Kasbar Matb., Dersaadet, 1307 (Osm.).

HAKKI BEYZÂDE, *Hamiyyetli Osmanlılara Açık Mektup / Sultan Osman-ı Evvel Dridnotu*, Ziraat Matb., İstanbul, 1332.

§ HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller*), PTT Genel Müdürlüğü Y., Ankara, 2002.

HALİL HİLMİ, Manisalı, *İslâmlara Açık Mektup*, Necm-i İstikbal Matb., İstanbul 1332/1913, 13 s. (Osm.)

§ HÂMİD-İ BÎNEVÂ (Kırımlı), *Mektûbât*, Şeyh Yahya Efendi Matb., İstanbul, 1288.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Y., İstanbul 1989, 286 s.

HARMANDALIOĞLU, Gökhan, *Sığınak'a Mektuplar*, Zed Y., 1. b., İstanbul 1997, 63 s.

HÂS, İbrâhîm, *Tasavvufî Mektuplar*, Hzl. Mustafa Tatcı, Sahhaflar Kitap Sarayı Y., İstanbul 2005, 78 s.

Hayatı Seviyorlardı / Fransız Rezistansçıların Son Mektupları, Çev. Halim Karslıoğlu, de Y., İstanbul 1986, 110 s.

HAZNEVÎ, Ahmed, *Mektûbât-ı Şah-ı Hazne / Şeyh Ahmed el Haznevi (k.s)'nin Mektupları*, Hzl. A. Selahattin Kınacı, Menzil K.evi Y., Adıyaman, 1999, 344 s.

HAZRET-İ ALİ & MUAVİYE, *Hazret-i Ali ve Muaviye Arasındaki Mektuplar*, Çev. Gevrekzade Hafız Hasan, Yay. Hzl. ?, Ses Y., İstanbul 1956, 45 s.

HAZRET-İ ALİ, *Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler*, Çev. ?, Seha Neşr., İstanbul, T.siz, 32+14+28 s. (Türkçe+İngilizce+Arapça).

HAZRET-İ ALİ, *İmam Ali Buyruğu: Hutbeleri, Mektupları, Hikmetleri, Şiirleri*, Hzl. Abdülbaki Gölpınarlı, Emek Basım Y., Ankara, T.siz, 253 s.

HEINE, *Heine'ın Seçilmiş Mektupları*, Çev. Melahat Togar, Düşün Y., İstanbul 1983, 210 s.

HEMINGWAY, Ernest, *Hemingway'in Mektupları*, Çev. Kudret Emiroğlu, Düşün Y., İstanbul 1995, 200 s.

HEMINGWAY, Ernest, *İki Dünya Savaşından Mektuplar*, Çev. M. Ali Kayabal, Sıralar Matb., İstanbul? 1970, 351 s.

HESSE, Hermann, *Hermann Hesse'nin Mektupları (Seçmeler)*, Çev. Battal İnandı, Kültür ve Turizm Bakanılığı Y., 1. b., Ankara 1983, 117 s.

HÖSLE, Vittoiro & Nora K., *Ölü Filozoflar Kehvesi*, Çev. Çağlar Tanyeri, Arion Y., İstanbul 2000, 224 s.

HOUFANİ-BERFAS, Zehira, *11 Eylül Mektupları / Müslüman Bir Kadının Kuzey Amerikalı Kadınlara Mektupları*, Ark Y.,

HUGO, Victor, *Nişanlıya Mektuplar*, Çev. Alev Özgüner, Bordo Siyah Y., İstanbul 2002, 387 s.

HUGO, Victor, *Sefillerin İtalyancaya Tercümesini Tab Eden Mösyö Daelli'ye: Victor Hugo'nun Bir Mektubu*, Çev. Süleyman Nazif, Vilayet Matb., Bursa 1908, 13 s. (Osm.).

§ HÜSEYİN KAZIM KADRÎ, *Çar Nikola'ya Açık Mektup*, Kader Matb., İstanbul, 1915.

HÜSEYİN KÂZIM KADRÎ, *Rum Patriğine Açık Mektup / Boykot Hakkında*, Yeni Turan Matb., İstanbul 1330/1911, 14 s. (Osm.)

HÜSEYİN RAHMİ [GÜRPINAR], *Mutallâka*, 38 Numaralı Matb., İstanbul, 1314, 78 s. (Osm.).

İBN-İ TEYMİYYE, *Hapishane Mektupları*, Çev. Heyet, Tevhid Y., 2. b., İstanbul 1998, 69 s. (*Resâilü's-Sicn*).

İBN-İ TEYMİYYE, *Hapishane Mektupları*, Çev. M. Emin Akın, Birleşik Y., Ankara T.siz (1994), 112 s.; 2. basım: Medarik Y.,

Ankara 2006, 135 s. (*Resâilü's-Sicn*).

İBRAHİM ALÂETTİN [GÖVSA], *Süleyman Nazif / Kitapları, Mektupları, Fıkra ve Nükteleri*, Sühûlet Kütüphanesi Y., İstanbul 1933, 289 s.

İKBÂL, Muhammed, *Mektuplar*, Çev. Halil Toker, Kaknüs Y., İstanbul 2002, 173 s.

İLHAMİ BEKİR, *İşte Hürriyet*, Çelik Cilt ve B.evi, İstanbul 1968, 15 s.

ILICAK, Nazlı & Süleyman Demirel, *Zincirbozan Mektupları: Demirel'den Nazlı Ilıcak'a, Ilıcak'tan Demirel'e*, Dem Y., 5. b., İstanbul 1990, 254 s.

İLTER, Şahap Sıtkı, *Orhan Peker'den Anılar, Sergiler, Mektuplar, Şiirler*, Fotoğrafik Y., İstanbul 1980, 59 s.

İMÂM-I RABBÂNÎ & MUHAMMED MÂSUM, *Kıymetsiz Yazılar*, Çev. Müstakîmzâde Süleyman Sadddîn, Hzl. Hüseyin Hilmi Işık?, Hakîkat Ltd.Şti. Y., 8. b., İstanbul 1998, 400 s. (Rabbânî ve oğlu M. Masum'un *Mektûbât* adlı eserlerinin Müstakimzade tarafından yapılan tercümesinden seçmeler).

İMÂM-I RABBÂNÎ, Ahmed Farukî Serhendî, *Mektûbât Terecemesi*, Çev. Hüseyin Hilmi Işık, Işık K.evi Y., 5. b., İstanbul 1975, 626 s.

İMÂM-I RABBÂNÎ, *İmam-ı Rabbani Ahmed Faruki'nin Mektûbatı* I, Çev. Müstakimzâde Süleyman Sadedin, Sadl. M. Süleyman Teymuroğlu, Hilâl Y., Ankara 1962, 335 s.

İMÂM-I RABBÂNÎ, *Mektûbât* I-II, Çev. Abdulkadir Akçiçek, Çile y., İstanbul, 1977-1878, 1754 s. Diğer basım: Merve y., İstanbul, t.siz, 1744 (834+910) s.

İMÂM-I RABBÂNÎ, *Mektubât*, Çev. Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn, Hzl. Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Y., 1.b., İstanbul 1995, 207 s.

İMÂM-I RABBÂNÎ, *Mektubât'tan Bir Demet / Seçilmiş Mektuplar*, Hzl. Ali Kara, Furkan Y., İstanbul 1996, 398 s.

İMÂM-I RABBÂNÎ, *Mektûbât-ı Rabbânî* I-II, Çev. Kasım Yayla, Merve y., İstanbul, 1999, 808+735 s.

İMÂM-I RABBÂNÎ, *Mektubât-ı Rabbâni Tercümesi* I-III, Çev. Ömer Faruk Tokat vd., Yasin Y., İstanbul 2003,

İMÂM-I RABBÂNÎ, *Mektubât-ı Rabbânî'den Ekâid-i Rabbânî: İmam-ı Rabbâni'nin Ehl-i Sünnet İtikadı'nı Beyânı*, Hzl. Ali Kara, Serhend Y., İstanbul 2000, 159 s.

İNAN, Yusuf Ziya, *Dost Mektuplar*, Sorgut Y., İstanbul 1978, 272 s.

İNCE, Hakan, *Aşk Hep Vardı*, İyi Adam Y., İstanbul 2002, 222 s.

İNCEOĞLU, Necati, *Siper Mektupları*, Remzi K.evi Y., 3. b., İstanbul 2004, 239 s. (Hatırat-Mektup).

İngiliz ve Amerikan Edebiyatında Mektup, X Y., İstanbul? 1999, 64 s.

İNÖNÜ, İsmet, *Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar*, Hzl. Sevgi Özel, Bilgi Y., Ankara 1988, 234 s.

İNÖNÜ, İsmet, *Baba İnönü'den Ömer İnönü'ye Mektuplar*, Hzl. Özden Toker, Bilgi Y., 1. b., Ankara 2006, 223+Resimler.

İZZEDDİN EFENDİ, *Hak ve Bâtıl: Bir Müslümanla Bir Hıristiyanın Mektuplaşmaları*, Çev. Asmaî Yusuf Ziya Efendi, Sadl. Osman Cilâcı, Denizkuşları Matb., Konya 1975, 149 s. (*el-Fasl Beyne'l-Hak ve'l-Bâtıl*).

§ İZZET BÜLEND, *Yeni Aile Mektupları*, Orhaniye Matb., İstanbul, 1928.

JEAN, Raymond, *Fransa'yı Yerinden Oynatan Gabrielle Russier Olayı / Cezaevi Mektupları*, Çev. Neyyire Koçer, Kitaş Y., İstanbul 1971, 128 s.

JOYCE, James, *Sanatçının Mektupları*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge K.evi Y., Ankara 1991, 156 s. (*Selected Joyce Letters*); Aynı tercüme: *James Joyce'un Mektupları*, Düşün Y., İstanbul 1983, 119 s.

K. Tarık Dursun, *Gönderdiğin Mektubu Aldım*, Bilgi Y., Ankara 1999, 231 s.

KADRİYE HÜSEYİN, *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, Çev. Cemile Necmeddin Sahir Sılan, T. C. Kültür Bakanlığı Y., 2. b., Ankara, 1998, XXII+132.

KAFKA, Franz, *Kafka'nın Ailesine Mektupları*, Çev. Kâmuran Şipal, Düşün Y., İstanbul 1984, 189 s.

KAFKA, Franz, *Milena'ya Mektuplar* I-II, Çev. Adalet Cimcoz, Ataç K.evi Y., İstanbul 1961, 111+207 s.; *"Sevgili Milena" / Mektuplar* adıyla, Say Y., 8. b., İstanbul 1997, 267 s.

KAFKA, Franz, *Ottla'ya ve Ailesine Mektuplar*, Cem Y., İstanbul 1993, 220 s.

KAFKA, Franz, *Sevgili Felice'ye Mektuplar*, Çev. ?, Gün Y., 2004, 592 s.

KALECİKLİ, Kenan, *7 Mektup / Gökyüzünden Yıldız Kaçırmak Biraz Sevgiliye ve Unutulmayanlara*, İleti Y., 2. b., Ankara 2002, 118 s.

KAM, Ferit, *Avrupa Mektupları*, Hzl. Nergiz Yılmaz, Dergâh Y., 1. b., İstanbul 2000, 109 s.

KANIK, Orhan Veli & RİFAT, Oktay & ANDAY, Melih Cevdet, *Şevket Rado'ya Mektuplar*, Hzl. Emin Nedret İşli, Yapı Kredi Y., İstanbul 2002, 170 s.

KAPLAN, Mehmet, *Âli'ye Mektuplar*, Hzl. Zeynep Kerman&İnci Enginün, Dergâh Y., İstanbul 1992, 271 s.

KAPLAN, Yaşar, *Yazışmalar*, Aylık Dergi Y., Konya 1982, 80 s.

KARA, Mustafa, *Gönül Mektupları*, Mavi Y., 1. b., Aralık 2000, 176 s.

KARA, Mustafa, *Mahabbet Mektupları*, Emin Y., Bursa 2004.

KARA, Mustafa, *Züleyha'ya Mektuplar*, Mavi Y., İstanbul 2006, 264 s.

KARAKOÇ, Abdurrahim, *Çobandan Mektuplar / Sohbet, Mektup, Röportaj*, Tema İletişim Y., 1. b., Ankara 1996, 119 s.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Yakup Kadri'den Hasan Ali Yücel'e Mektuplar*, Hzl. Canan Yücel Eronat, Yapı Kredi Y., İstanbul 1996, 63 s.

KARAŞEMİS, Ahmet Rindî, *Bektaşi'den Allah'a Açık Mektup*, Stad B.evi, İstanbul 1947, 4 s.

KARASU, Bilge, *Haluk'a Mektuplar*, Hzl. Haluk Aker, Devin Kitap Y., 1. b., İstanbul 2002, 286 s.

KARATAY, Namdar Rahmi, *Paris Mektupları*, Berksoy B.evi, İstanbul 1952, 135 s.

KARAYALÇIN, Yaşar, *Mektupla Öğretim: Öğretimdeki Yeri, Tekniği, Yabancı Memleketlerdeki Tatbikatı ve Türkiye İçin Ehemmiyeti*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Y., Ankara 1959, VIII+46 s.

KAYNAR, İkbal, *Mavilere Saldım Umutları*, Babıali Y., İstanbul 2004, 104 s.

KAZANCAKIS, Nikos, *El Greco'ya Mektuplar*, Çev. Ahmet Angın, E Y., İstanbul 1995, 498 s.

KEFELİ, A. Emel, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, Kitabevi Y., İstanbul 2002, 176 s.

KEMAL TAHİR, *1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, Hzl. Cengiz Yağcıoğlu, Bağlam Y., İstanbul 1990, 221 s.

KEMAL TAHİR, *Kemal Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar*, Sander Y., İstanbul 1979, 383 s.

KEMAL TAHİR, *Notlar/Mektuplar*, Hzl. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Y., 1. b., İstanbul 1993, 342 s.

KERİMOV, Fatih, *İstanbul Mektupları*, Vakit Matb., İstanbul? 1913, 450 s. (Osm.)

KERST, Friedrich, *Bir İnsan ve Sanat Adamı Olarak Kendi Sözleriyle Mozart*, Çev. M. Savaş, Bileşim Y., İstanbul 2006, 135 s.

KIRK, Lydia, *Moskova Mektupları*, Çev. Rahşan Ecevit, Doğuş Matb., Ankara 1953, 144 s.

KIRKKANAT, Mine G. & Donatella Piatti, *Carissima Sevgilim*, Epsilon Y., İstanbul 2004, 143 s.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *İmam-ı Rabbânî / Mektubât*, Büyük Doğu Y., 1. b., İstanbul 1995, 207 s. (Seçmeler).

KOCA RÂGIB PAŞA, *Eski Tarz Mektup Suretleri* (Osm.)

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, *Sevgili Aliye'm / Maliya Nazırı Cavid Bey'in Hapishane Mektupları ve Savunmaları*, Temel Y., İstanbul 2006, 293 s.

§ KOÇAK, Aynur, *Yazılı Sözlü ve Elektronik Kültür Ortamlarında Mehmed Emîn Tokadî*, Filiz Kitabevi Y., İstanbul, 2003.

KOLOĞLU, Orhan, *Büyük Dost Pierre Loti'ye Mektuplar*, Yay. Hzl. Nevin Çil, Ülker Arın, Nesrin Bayar, Pierre Loti Dostları Derneği Y., Ankara 2001, 247 s.

KOLOĞLU, Orhan, *Fikret Mualla Bir Garip Kişi*, Boyut Y., İstanbul 20003, 216 s.

KOMİSYON, *Aşk Mektubundan İş Mektubuna Kadar Mektup Yazma Sanatı*, Günaydın Gazetesi Y., İstanbul 1986, 34 s.

KOMİSYON, *Mektuplar / Özel Çamlıca Öncü İlköğretim Okulu*, Sıradışı Y., 1. b., İstanbul 2001, 130 s.

KOMİSYON, *Mektuplar*, Özel Birikim Okulları Pendik Birikim İ.Ö.O. y., İstanbul 2004, 4+63 s.

KONEVÎ, Sadreddin, *Sadreddin Konevî ve Nasireddin Tûsî Arasında Yazışmalar / El-Mürâselât*, Çev. Ekrem Demirli, İz Y., İstanbul, 2002, 204 s.

KONGAR, Emre, *Kızlarıma Mektuplar / Yaşamdan Satırbaşları*, Remzi K.evi Y., 3. b., İstanbul 2001, 255 s.

KONUR, Himmet, *Hasan Sezâî ve Mektupları Işığında Tasavvuf Hayatı*, Tibyan Y., İzmir 2003, 260 s.

KORGUNAL, Muharrem Zeki, *Hakikî Aşk, Evlenme ve Ayrılma Mektupları*, Korgunal B.evi, İstanbul 1937, 31 s.

KORKUD, Refik, *Türkiye Siyasi Partilerine*

Birinci Açık Mektup, İstiklâl Matb., Ankara 1955, 192 s.

KORUNAN, Abdullah, *Hıristiyanlaşan Kızlara Açık Mektup*, Burhaneddin Erenler B.evi, İstanbul 1945, 64 s.

KÖŞK, Said, *Sevgiliye Mektuplar*, Anahtar Y., İstanbul 2002, 207 s.

KUBANLI KESKİN, Atiye, *Cezayir Mektupları*, İstanbul 1972, 293 s.

kÜÇÜK İSKENDER, *Kanlı Lağım Fareleri'nden küçük İskender'e*, Stüdyo İmge Y., İstanbul 2001, 356 s.

KÜÇÜK, Yalçın, *Ermeni Rahiple Mektuplaşmalar*, Tekin Y., İstanbul 1989, 88 s.

KUDRET, İhsan & Handan İnci, *Cevdet Kudret'e Mektuplar*, Ümit Y., Ankara 1995, 279 s.

KUMANLIOĞLU, Ahmet, *Efendi Babamdan Mektuplar ve İlâhiler*, Hzl. Hasan Fehmi Kumanlıoğlu, Tibyan Y., İzmir 2002, 144 s.

KURAN, Ahmet Bedevi, *Hüseyin Cahit Beye Açık Mektup*, Türkiye B.evi, İstanbul T.siz, 47 s.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İsmet İnönü Paşa'ya Açık Mektup*, Çeltüt Matb., İstanbul 1958, 56 s.

§ KURAT, Akdes Nimet, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altınordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, Bürhaneddin Matb., İstanbul, 1940.

KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edîb, *Şeyh Muhammed Nasûhî / Hayatı Eserleri, Dîvanı ve Mektupları*, Âlem Tic. Y., İstanbul, T.siz, 208 s (*Mürâselât*).

Kurşuna Dizilenlerden Mektuplar, Çev. Şule Ünsaldı, Sorun Y., İstanbul 1978, 108 s.

KUTLAR, Onat, *Yeter ki Kararmasın*, De Y., İstanbul 1984, 85 s. (Cezaevinden gençlere yazılmış mektuplar).

LADY MONTAGU, *Doğu Mektupları*, Çev. Murat Aytaç Erginöz, Yalçın Y., İstanbul 1996, 168 s.

LADY MONTAGU, Mary Wortley, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Eser Y., İstanbul, T.siz, 208 s. (*The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu*)

LADY MONTAGU, *Şark Mektupları*, Çev. Ahmet Refik, Hilmi Kütüphanesi Y., İstanbul 1933, 144 s.

LADY MONTAGU, *Türkiye'den Mektuplar*, İstanbul Kitaplığı Y., Çev. ?, İstanbul 1973, 144 s.

LAWRENCE, *Lawrence'in Mektupları*, Çev. Yekta Ataman, Düşün Y., İstanbul 1985, 189 s.

LEADER, Darian, *Kadınlar Neden Yazdıkları Her Mektubu Göndermezler?*, Çev. Nedim Çatlı, Ayrıntı Y., İstanbul 1997, 145 s. (2. b., 1998).

LENİN & GORKİ, *Devrim Öncesi – Devrim Sonrası Anılar, Mektuplar*, Çev. Süha Öncü, Özgün Y., İstanbul 1976, 414 s.

LENİN, Vladimir İlyiç, *Mektuplar*, Çev. Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 1995, 238 s.

LENİN, Vladimir İlyiç, *Mektuplar*, Çev. Murat Devrim, Toplum Y., Ankara 1969, 240 s.

LENİN, Vladimir İlyiç, *Plehenov'a Mektuplar*, Çev. Ertuğrul Ülgen, Yol Y., İstanbul 1976, 87 s.

LENİN, Vladimir İlyiç, *Son Mektuplar ve Makaleler*, Çev. Fethi Gelendeş, Başak Y., Ankara T.siz, 64 s. (*Last Letters and Articles*).

LEPROUX, Jean, *Renée Vivien'den Kerime'ye Mektuplar*, Çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Y., İstanbul 1998, 150 s.

LOCKE, John, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, Çev. Melih Yürüşen, Liberal Düşünce Topluluğu Y., Ankara 1995, XII+58 s. Diğer basım: Liberte Y., 4. b., Ankara 2005, 83 s. (*A Letter Concerning Toleration*).

LÖKER, Erhan, *Başvekil Sayın Adnan Menderes'e Devletimiz Hukuku Hakkında Mektuplar*, Örnek Matb., Ankara 1955, 52 s.

LOTİ, Pierre, *Büyük Türk Dostu Pierre Loti'den Mektuplar* I-II, Çev. Orhan Koloğlu, Pierre Loti Derneği Y., Ankara 2001-2002, 247+120 s.

LOTİ, Pierre, *Pierre Loti'nin Mektupları*, Çev. Niyazi Abdullah, Şant Matb., İstanbul, T.siz, 111 s. (Osm.)

LOTİ, Pierre, *Sevgili Fransamızın Doğudaki Ölümü*, Çev. Tuğrul Baykent, T. C. Kültür Bakanlığı Y., 2. b., Ankara 2002, XVII+ 146 s. (*La Mort de Notre Chére France En Orient*).

LÜSİYEN ABDÜLHAK HÂMİD, *Lettres a Abdülhak Hâmid 1920-1927*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Y., İstanbul 1932, 192+8 s. (Fransızca).

LÜSYEN HANIM, *Lüsyen Hanım'dan Abdülhak Hâmid'e Aşk Mektupları*, Çev. İsmail Yerguz, Oğlak Y., Ankara 1997, 203 s.

LUXEMBURG, Rosa, *Hapishane Mektupları*,

Çev. Bertan Onaran, Yankı Y., İstanbul 1970, 72 s.

LUXEMBURG, Rosa, *Sevgiliye Mektuplar / Yoldaşım ve Sevgilim*, Çev. Nuran Yavuz, Agorakitaplığı Y., 1. b., İstanbul 2006, XXVI+224 s. Diğer bir basım: *Sevgiliye Mektuplar / Leo Jogiches'e Mektuplar*, Kaynak Y., 3. b., İstanbul 1992, 272 s.

§ M. H. NACÎ, *Hazine-i Mektubat yahut Mükemmel ve Mufassal Münşeat*, Cemal Efendi Matb., İstanbul, 1318.

§ M. SAFA, *Bütün Osmanlılara Açık Mektuplar*-1, İstanbul, 1324.

§ M. SAFA, *Bütün Osmanlılara Açık Mektuplar*-2, El-Adl Matbaası, İstanbul, 1330.

M. TEVFİK, *Sevgilime Mektuplar*, Hürriyet Matb., İstanbul 1327/1911, 31 s. (Osm.).

MAKAL, Mahmut, *Ötelerin Havası / İngiltere'den Köylüye Mektuplar*, İnkılap ve Aka K.evleri Y., İstanbul 1965, 91 s.

MALLARME, *Mallarme'nin Mektupları*, Çev. Mazhar Candan, Düşün Y., İstanbul 1995, 78 s.

Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warsana'ya Gönderdiği Mektup, Çev. Kemal Balkan, TTK Y., Ankara 1957, 76 s.

MARCOS, *Marcos'un Mektupları / Ülke ve Özgürlük*, Çev. Ahmet Akif Mücek, Gökkuşağı Y., İstanbul 1996, 205 s.

MARKS & ENGELS, *Seçme Mektuplar (1844-1855)*, Çev. Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Y., İstanbul 1996, 302 s.

MARKS, Karl, *Kugelmann'a Mektuplar*, Çev. İ. Hakkı Gün, Köz Y., İstanbul 1975, 180 s.

MARSHALL, Eric & Stuart Hample, *Çocuklardan Tanrıya Mektuplar*, Çev. Işıtan Gündüz, Bulut Y., İstanbul 2001, 157 s.

MARUF, Meral, *Afganistan Mektupları*, Akabe Y., 1. b., İstanbul 1987, 87 s.

MAYAKOVSKİ, Vladimir, *Lili Brik'e Mektuplar*, Çev. Bertan Onaran, Kavram Y., İstanbul 1999, 223.

MAYAKOVSKİ, Vladimir, *Mektuplar / Mayakovski-Elsa Mektuplaşmaları (1915-1917)*, Çev. Abdullah Rıza Ergüven, Berfin Y., İstanbul 1997, 91 s.

MEHMED CÂVİD, *İdama Beş Kala Yazılan Satırlar / Zindandan Mektuplar*, Liberte Y., İstanbul 2005, 208 s.; Emre Y., İstanbul 1993, 224 s.

§ MEHMED CELAL, *Musahhah Mükemmel ve Mufassal Gülşen-i Muharrerât yahud Muharrerat-ı Resmiyye ve Gayr-i Resmiyye ve Ticariye*, Şirket-i Mürettibiye Matb., İstanbul, 1317.

§ MEHMED EMİN HİLMİ (Trabzonlu), *Dîvân-ı Hilmî ve Münşeat*, Trabzon Vilayet Matb., 24 Receb 1293.

§ MEHMED FUAD, *Rehber-i Kitabet-i Osmanîye yahut Mükemmel Münşeat*, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul, 1329.

§ MEHMED İHSAN, *Mektubât-ı Etfâl*, A. Asaduryan Matb., İstanbul, 1317.

MEHMED NECİB, Midillili, *Gülşen-i Mektûbât*, Kasbar Matb., İstanbul 1308/1891, 217 s. (Osm.).

MEMET FUAT, *Nâzım ile Piraye*, De Y., İstanbul 1975, 319 s. (Mektuplar-şiirler).

MEMET FUAT, *Yaşlı Bir Şaire Mektuplar*, Adam Y., İstanbul 1999, 212 s.

MENDERES, Adnan, *Elli Kelime / Adnan Menderes'ten Berin Menderes'e Yassıada Mektupları*, Hzl. Nuriye Akman, BenSenO Y., İstanbul 2001, 291 s.

MENDERES, Berin, *Bitmeyen Hasret / Eşi Berin Menderes'ten Yassıada'ya, Adnan Menderes'e Mektuplar*, Hzl. Nazlı Ilıcak, Dem Y., İstanbul 1989, 216 s.

MENGÜŞOĞLU, Metin Önal, *Ağabeyime Mektuplar*, Pınar Y., İstanbul 1995, 94 s.

MERAM, Ali Kemal, *Vatan Kurtaran Büyük İnönü'ye Açık Mektup*, Büyük Mücadele Gazetesi Y., İstanbul?, 1952, 15 s.

MERİÇ, Cemil, *Jurnal II*, İletişim Y., İstanbul 1993, 349 s.

MERMERCİ, Mehmet Ata & Melih Yürüşen, *Hasret ve Miras / Mektuplarla Prangasız Bir Türkiye Mücadelesi*, Liberal Düşünce Topluluğu Y., Ankara 1997, 294 s.

MERYEM CEMİLE & MEVDUDÎ, *Mektuplaşmalar*, Çev. Ebubekir Doğan, Akabe Y., İstanbul 1986, 120 s.

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN, *Anadolu Selçukîleri Gününde Mevlevî Bitikleri 2: Mevlânâ'nın Mektupları*, Hzl. Feridun Nafiz Uzluk, Düzeltme: Ahmed Remzî Akyürek, Sebat B.evi, İstanbul 1937, 174+27 s. (Metin neşri).

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN, *Mektuplar*, Çev. ve Hzl. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp ve Aka K.evleri Y., İstanbul 1963, XXIII+312 s.

MİKELANJ, *Mikelanj'ın Seçilmiş Mektupları*, Çev. Attila Tokatlı, Düşün Y., İstanbul 1983, 143 s.

MIKES, K., *Türkiye Mektupları*, Çev. Sadrettin Karatay, Maarif Matb., Ankara 1944, 268 s.

(*Törökorszogi Levelek*)

MILLER, Henry, *Henry Miller'in Aşk Mektupları*, Çev. Nihal Özçelik, Parantez Y., İstanbul 2002, 152 s.

MOLTKE, Helmuth Von, *Türkiye Mektupları*, Çev. Kemal Vehbi Gül, Varlık Y., İstanbul 1967, 173 s. (*Briefe Aus der Türkei*)

MOLTKE, Helmuth Von, *Türkiye'deki Son Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, Çev. Hayrullah Örs, Türkiye İş Bankası Y., Ankara 1960, XIX+338 s.; *Moltke'nin Türkiye Mektupları* adıyla, Remzi K.evi Y., İstanbul 1969, 393 s. (*Briefe Aus der Türkei*)

MONTESQIEU, *İran Mektupları*, Çev. Muhiddin Göklü, Hüsnütabiat B.evi, İstanbul 1963, 480 s. Yeni basım: Anka Y., 3. b. İstanbul 2003, 413 s. (*Lettres Persanes*).

MUALLİM NÂCİ & BEŞİR FUAD, *İntikâd*, Mahmud Bey Matb., İstanbul 1304 / 1887, 101 s. (Osm.).

MUALLİM NACİ & ŞEYH VASFÎ, *Şöyle Böyle*, Şirket-i Mürettibiyye Matb., İstanbul 1302 /1886 (Osm.).

MUALLİM NACİ, *Mektuplarım*, Hzl. Ramazan Kaplan, T. C. Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 1998, XVI+216 s.

MUALLİM NACİ, *Mektuplarım*-I, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1303/1885, 96 s. (Osm.)

MÜFTÜOĞLU AHMED HİKMET, *Bîgâne Durmayın Âşinânıza / Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in Mektup, Şiir ve Günlükleri*, Hzl. M. Kayahan Özgül, MEB. Y., 1. b., İstanbul 1996, 239 s.

MUHAMMED HAMİDULLAH, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu ve Arap Yazısının Temeline Giriş*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Y., İstanbul 18990, 190 s.

MUHAMMED MÂSUM, *Mektûbât-i Ma'sûmiyye* I-II, Hakikat K.evi Y., İstanbul, 1992 (Tıpkıbasım).

MUHAMMED ZİYAÜDDİN & AHMED el-HAZNEVÎ, *Mektûbat*, Çev. Feyyaz Karabel, Menzil K.evi Y., Adıyaman 1982, 444 s. (Kapakta: *Yeni Mektûbat*).

MUHAMMED ZİYAÜDDİN & AHMED el-HAZNEVÎ, *Mektûbat: Hazret Şeyh Muhammed Ziyaûddin Efendinin ve Halife Şeyh Ahmed El-Haznevî'nin Tâbilerine, Mürşidlere, Âlimlere, Talebelerine ve Sâir Kimselere Yazmış Oldukları Mektupları*, Derl. Şeyh Alâuddin& Şeyh İzzeddin, Çev. Hasip Seven, Seriyye K.evi Y., Elazığ 1982, 478 s.

MUHAMMED ZİYAÜDDİN, *Mektûbât-ı Hazret: Şeyh Muhammed Ziyauddin (k.s.)'nin Mektupları*, Hzl. A. Selahaddin Kınacı, SEY-TAÇ Y., İstanbul 2003, 320 s.

§ MUHİDDİN, *Münşeat ve Muamelat-ı Askeriye*, Edirne Vilayet-i Celilesi Mat., Edirne, 1308

MUHTEREMOĞLU, Afet, *İtalya Mektupları*, Sanat Y., İstanbul 1962, 63 s.

MÜLLER, Georgina Max, *İstanbul'dan Mektuplar*, Çev. Afife Buğra, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1978, 171 s. (*Letters from Constantinople*).

MUMCU, Uğur, *İnkılap Mektupları*, Uğur Mumcu Araştırma Vakfı Y., Ankara 1987, 238 s.

MUSTAFA FÂZIL PAŞA, *Paris'ten Bir Mektup*, Artin Asaduryan Matb., İstanbul 1326/1908, 28 s. (Osm.)

MUSTAFA İHSAN, *Musavver Postacı*, Tahir Bey Mat., Kostantiniye, 1317

§ MUSTAFA REFİK, *Letâif-i İnşâ*, I-IV, Tercüman-ı Ahval Matb., İstanbul, 5 Ramazan 1281.

§ MUSTAFA REŞİD, *Muharrerât-ı Nisvan*, Âlem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1313

NÂMIK KEMAL, *Kemal Bey'in İrfan Paşa'ya Mektubu*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1304/ 1888, 36 s. (Osm.).

NAMIK KEMAL, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları* I-IV, Hzl. Fevziye Abdullah Tansel, TTK Y, Ankara 1967,1969, 1973, 1986, XLVIII+418 & XXX+532 & XI-I4LXXI+526 & LXXIII+760 s. (I. *İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, II. *İstanbul ve Midilli Mektupları*, III. *Midilli Mektupları*, IV, *Rodos ve Sakız Mektupları*).

NAMIK KEMAL, *Namık Kemal'in Mektupları*, Hzl. Ömer Faruk Akün, Edebiyat Fakültesi Matb., İstanbul 1972, XXI+544 s.

NÂZIM HİKMET, *Bursa Cezaevinden Vâ-Nû'lara Mektuplar*, Cem Y., İstanbul 1970, 269 s.

NÂZIM HİKMET, *Cezaevinden Memet Fuat'a Mektuplar 2*, Derl. Memet Fuat, Adam Y., 5.b., İstanbul 1991.

NÂZIM HİKMET, *Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar*, Bilgi Y., 1. b., Ankara 1968, 413 s.

NÂZIM HİKMET, *Nâzım ile Pirâye / Mektuplar 1*, Derl. Memet Fuat, de Y., İstanbul

1975, 319 s.
NÂZIM HİKMET, *Nâzım'ın Bilinmeyen Mektupları (Adalet Cimcoz'a Mektuplar 1945-1950)*, Hzl. Şükran Kurdakul, Broy Y., İstanbul 1986, 110 s.
NÂZIM HİKMET, *Oğlum, Canım Evlâdım, Memedim*, De Y., İstanbul 1968, 173+8 s.
NÂZIM HİKMET, *Piraye'ye Mektuplar* I-II, Hzl. Memet Fuat, Adam Y., İstanbul 1998, 367+372 s.
§ NÂZIM, *İslam Hanımlarına Mahsus Fennî ve Ahlâkî Mektuplar*, Kütühane-i İslam ve Askerî, İstanbul, 1316.
NECATİGİL, Behçet, *"Çok Şey Yarım Hâlâ"*, Hzl. Ayşe Sarısayın, Yapı Kredi Y., İstanbul 2001, 153 s.
NECATİGİL, Behçet, *Mektuplar*, Hzl. Ali Tanyeri & Hilmi Yavuz, 1000 Tane Y., İstanbul 1989. Diğer basım: *Mektuplar*, Hzl. Ali Tanyeri & Hilmi Yavuz, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2001, 273 s.
NECATİGİL, Behçet, *Serin Mavi / Behçet Necatigil'den Eşine Mektuplar*, Hzl. Selma Esemen Necatigil, Yapı Kredi Y., İstanbul 1999, 108 s.
NEHRU, Jawaharlal, *Kızıma Mektuplar / Sosyal Devrimler, Ulusal Savaşlar*, Çev. Mehmet Emin Bezarslan, Doruk Y., Ankara 2003, 366 s.
NESİN, Aziz & Ali Nesin, *Aziz Nesin - Ali Nesin Mektuplaşmaları*, Düşün Y., İstanbul 1994-1995, 334+252+238+312 s.
NESİN, Aziz & Ali Nesin, *Canım Oğlum, Canım Babacığım 1966-1981*, Adam Y., İstanbul 2002, 575 s.
NESİN, Aziz & Meral Çelen, *Aziz Nesin – Meral Çelen Mektuplaşmaları / "Dönülmezim, Mecburum, Herşeyim"*, Yay. Hzl. Ahmet Nesin, Düşün Y., İstanbul 1999, 150 s.
NESİN, Aziz & Saliha Scheinhardt, *Mektuplar*, Çağ Pazarlama Y., İstanbul 1999, 272 s.
NESİN, Aziz & Tahsin Saraç, *Aziz Nesin - Tahsin Saraç Mektuplaşmaları*, Düşün Y., İstanbul 1994, 150 s.
NEYZİ, Nezihe, *Küçük Hanım'dan Rubu Asırlık Adam'a / Nezihe Neyzi'den Oğlu Nezih Neyzi'ye Mektuplar (1947-48)*, Sel Y., İstanbul 1999, 126 s.
NİL, Ayşe, *Din Üzerine Paşama Mektuplar*, Sarmal Y., İstanbul 1997, 160 s.
§ NUHOĞLU, Hidayet & Talip Yavuz Mert, *PTT Müzesi Osmanlı Posta Damgaları Kataloğu*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul, 1990.
NURETTİN PAŞA, *Ferik Nureddin Paşa Hazretlerinin İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi Hazretlerine Yazdıkları Mektubun Sureti*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1923, 12 s. (Osm.)
§ NURİ (El-Hac), *Münşeat-ı Azîziye*, İstanbul, 1289.
§ NURÎ, *Aile Mektupları*, Şirket-i Mürettibiye Mat., İstanbul, 1326.
NURSÎ, Said, *Bediüzzaman Said Nursî'den Hapishane Mektupları*, Hzl. Necmeddin Şahiner, Yeni Asya Y., İstanbul 1992, 183 s.
NURSÎ, Said, *Bediüzzaman'dan 7 Mektup*, İttihad Y., İstanbul 1997, 65 s.
NURSÎ, Said, *Günümüz Türkçesiyle ve Açıklamalı Mektûbat*, Hzl. İsmail Mutlu, Mutlu Y., İstanbul 2003-2004, 490 s.
OĞUZ, Muhammed İhsan, *Mektuplar*, Oğuz Y., İstanbul 1994, 555+607 s.
OĞUZBAŞ, Turhan, *Yaşanmamış Mektuplar*, Ay Y., İstanbul 1965, 60 s.
OĞUZKAN, Turhan, *Mektuplar*, MEB Y., İstanbul 1962, 20 s.
OKAY, M. Orhan, *Mehmet Kaplan'dan Hatıralar Mektuplar*, Türk Edebiyatı Vakfı Y., İstanbul 2003, 184 s.
OLGUN, Tahir. Bk. TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ.
ÖMER SEYFETTİN, *Ömer Seyfettin: Bütün Eserleri / Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, Hzl. Hülya Argunşah, Dergâh Y., İstanbul 2000, 336 s.
ÖNERTOY, Olcay, "Anlatı Türleri II", Türk Dili, Anadolu Üniversitesi Yay., (2.bsk.), Eskişehir, 2004
ONAR, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları* I-II, T. C. Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 1995, XII+ 491& XII+ 425 s.
ORHON, Orhan Seyfi, *Gençlere Açık Mektup*, Doğuş B.evi, Ankara 1951, 16 s.
ORHON, Orhan Seyfi, *Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'e Açık Mektup*, Ülkü B.evi, İstanbul 1944, 16 s.
OTYAM, Fikret, *Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları*, Aksoy Y., İstanbul?, ... s.
OTYAM, Fikret, *Dosttan Gelen Selamsın / Mektuplar, Yazılar (1944-2003)*, Günizi Y., İstanbul 2004, 800 s.
OTYAM, Fikret, *Pavli Kardeş*, Kaynak Y., İstanbul 1985, 255 s.
OVIDIUS NASO, Publius, *Karadeniz'den*

Mektuplar, Çev. Çiğdem Dürüşken, Yapı Kre4di Y., İstanbul 1999, 160 s. (*Epistuale Ex Ponto*).

ÖZ, Erdal, *Defterimde Kuş Sesleri*, Can Y., İstanbul 2003, 399 s. (Günlük-Mektuplar).

ÖZ, İklim, *3 Kadın 3 Mektup 3 Evlilik*, Kök Y., İstanbul?, 2003, 2000 s.

ÖZCAN, Kenan, *Sizinle Kaldı Sevdam*, Belge Y., İstanbul 1988, 136 s. (Şiir & Mektuplar).

ÖZCAN, Nihat, *En Güzel Aşk Mektupları*, Hakiki Ucuzluk K.evi Y., İstanbul 1970, 96 s.

ÖZDEMİR, Bedri, *Mektuplaşan Gençler*, Başar Matb., İstanbul?, 1943, 59 s.

ÖZDEN, Yekta Güngör, *Cumhuriyetçi Demokrasi / Yazılar, Röportajlar, Mektuplar*, Bilgi Y., Ankara 2001, 479 s.

ÖZDENİZ, Bahri, *Asker Mektupları*, Hilmi K.evi Y., Ankara 1943, 64 s.

ÖZEMRE, Ahmed Yüksel, *Muhabbet ve Mücadele Mektupları*, İstanbul Y., 1. b., İstanbul 2002, 344 s.

ÖZER, Kemal, *"Benim Ellerimi Al Benim Gözlerimi Kullan" / Gönderemediğim Mektuplar*, Yordam Y., İstanbul 1999, 88 s.

ÖZER, Kemal, *Sanatçılarla Yazışmalar* I, Yordam Kitapları Y., İstanbul 1999, 352 s.

ÖZERGİN, M., *Kadın ve Aşk Mektupları*, Aydınlar Matb., İstanbul 1963, 112 s.

ÖZLÜ, Tezer, *Tezer Özlü'den Leylâ Erbil'e Mektuplar*, Yay. Hzl. Leylâ Erbil, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 1995, 65 s.

ÖZSEVER, Hüseyin Siret, *Bir Mektubun Cevabı ve Hüseyin Avni Ulaş*, Kader B.evi, İstanbul 1948, 15 s.

ÖZTÜRK, Abdullah, *Hıristiyanlara Mektuplar*, Bayrak Y., İstanbul 1999, 133 s.

ÖZTÜRK, Canan & Saniye Öztürk vd., *Halkın Diliyle Yaşar Nuri / Neler Söylediler*, Yeni Boyut Y., 2. b., İstanbul 1998, 624 s.

ÖZTÜRK, M. Kâzım, *Mektûbât*, Hzl. Aymelek Öztürk, Karınca Matb., İzmir 1989, 108 s.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Muhammed Tevfik Bosnevî / Hayatı Mektupları, Halifeleri*, Fatih Y., İstanbul 1981, 160 s.

ÖZTÜRKMEN, Kenan, *Kızıl Ruh Kızıl Dünya / İsveç Mektupları*, Sinan Matb., İstanbul 1965, 175 s.

PAKDİL, Nuri, *Kalem Kalesi*, Edebiyat Dergisi Y., 1. b., Ankara 1998, 101 s.

PARSONS, Tony, *Adam ve Çocuk*, Çev. Meltem Erkmen Kapucuoğlu, Epsilon Y., İstanbul 2000, 336 s.

PAULHAN, Jean, *Fransız Direniş Yöneticilerine Mektup*, Çev. Başak Ekrem, Ütopya Y., 1. b., Ankara 2000, 46 s.

PEKER, Orhan, *Cornelius'a Mektuplar*, Hzl. Ferit Edgü, Yapı Kredi Y., İstanbul 1993, 182 s.

PEROT, Jacques & Frederic Hitzel & Robert Anhegger, *Hatice Sultan ile Melling Kalfa / Mektuplar*, Çev. Ela Gültekin, Tarih Vakfı Yurt Y., İstanbul 2001, 83 s.

POROY, Nazım, *Savaş Sonunda Avrupa / Seyahat Mektupları*, İsmail Akgün Matb., İstanbul 1946, 83 s.

Portekiz Mektupları, Çev. Ayşen Gür, Yapı Kredi Y., İstanbul 1993, 37 s.

POYRAZOĞLU, O. Nuri, *Mektupların Tanıklığı / Bir Öğretmen-Yöneticinin Mektuplarından Yansıyan Gerçekler*, Ankara 2003, 142 s.

POYRAZOĞLU, O. Nuri, *Osmaniyeli Mektuplar*, Ürün Y., İstanbul 1998, 119 s.

PRENS SABAHADDİN, *İttihad ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar*, Neşr. Safvet Lütfi, Mahmud Bey Matb., İstanbul 1327/1911, 138 s. (Osm.)

PRÉVOST, Marcel, *Kadın Mektupları*, Çev. Ali Kemal, İkdam Matb., İstanbul 1313/1895, 250+2 s. (Osm.).

PRÉVOST, Marcel, *Kadın Mektupları*, Çev. Ferid Namık Hansoy, Broy Y., 2. b., İstanbul 1992, 192 s. (D. H. Lawrence'ın *Tilki*'si ile bir arada).

§ PRÉVOST, Marcel, *Yeni Kadın Mektupları,* Çev. Ali Kemâl, Tevsi-i Tıbaat Matb., İstanbul, 1330.

§ RAİF NECDET [KESTELLİ], *Fikrî ve Ahlakî Mektuplar*, Kanaat Kütüphane ve Matbaası, Dersaadet, 1328

RAİF NECDET [KESTELLİ], *Hayat ve Mektuplar* I-II, İkdam Matb., İstanbul 1925, 267-626 s. (Osm.)

RAİF NECDET [KESTELLİ], *Talebe Mektupları,* Sebat Matb., İstanbul, 1927, 104. s. (Osm.)

RAİF NECDET, [KESTELLİ], *Yeni Mektup Numuneleri*, Ahmed Kâmil Matb., İstanbul 1925, 215 s. (Osm.)

RÂSİH ÂBİDİN PAŞAZÂDE, *Üç Mektup*, İstanbul 1325/1909-10, Basım yeri ve tarihi yok, 19 s. (Osm.).

REEVES, Hubert, *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*, Çev. Çiğdem Dürüşken &

Erendiz Özbayoğlu, Yapı Kredi Y., İstanbul 2001, 98 s.

RİFAT CELAL, *Doktor Rıza Bey'e Mektup*, İslâm Kütüphanesi Y., İstanbul 1332/1913, 11 s. (Osm.)

RILKE, Rainer-Maria, *Cezanne Üzerine Mektuplar*, Çev. Kâmuran Şipal, Cem Y., İstanbul 2002, 101 s.

RILKE, Rainer-Maria, *Genç Bir Şaire Mektuplar*, Çev. Melâhat Özgü, Remzi K.evi Y., İstanbul 1944, 87 s. (*Briefe an einen Jungen Dichter*).

RILKE, Rainer-Maria, *Rilke'nin Mektupları*, Çev. Kamuran Şipal, Düşün Y., İstanbul 1983, 87.

RILKE, Rainer-Maria, *Seçme Mektup ve Şiirler*, Çev. Melâhat Togar, Cem Y., İstanbul 1994, 93 s.

RIMBAUD, Arthur, *Rimbaud'nun Mektupları*, Çev. Tahsin Saraç, Düşün Y., İstanbul 1985, 133 s.

§ RIZA SÜLEYMAN, *Bugün Dünün Yalanlarını Tevarüs Edecek Mi? Maârif Nâzır-ı Muhteremi Filozof Rıza Tevfik Beyefendiye Açık Mektup,* A.Asaduryan Mahdumları Mat., İstanbul, 1919

RIZA TEVFİK, *Şiirleri ve Mektupları*, Semih Lûtfi K.evi Y., Basım yeri yok, T.siz, 163+5 s.

SABAHATTİN ALİ, *"İki gözüm Ayşe": Sabahattin Ali'nin Özel Mektupları*, Hzl. Ayşe Sıtkı İlhan & Doğan Akın, Bilgi Y., 2. b., Ankara 1997, 318 s.; Ataol Y., İstanbul 1990, 161 s.

SADER, M. Suat, *Edebî Aşk Mektupları*, Kanaat Y., İstanbul 1938, 150 s.

SAFA, Peyami, *Kızıl Çocuğa Mektuplar*, Millî Ülkü Y., Konya 1973, 135 s.

SAFVETÎ ZİYA, *Hanım Mektupları*, Matbaa-i Reşadiye, İstanbul 1913, 144 s. (Osm.)

SAĞLAM, Nuri, *Ruşen Eşref Ünaydın'dan Hasan Ali Yücel'e "Diyorlar ki" İçin Bir Mektup*, Kitabevi Y., İstanbul 2001, 155 s.

ŞAHİN, Haluk, *Johnson Mektubu*, Gendaş Kültür Y., İstanbul 2002, 152 s.

ŞAHİN, Mustafa & Semiha Kalyoncu Şahin, *Mustafa Rahmi Balaban: Hayatı, Eserleri, Mektupları ve Düşünceleri*, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Y., İzmir 1995, 164 s.

SAİD PAŞA, *Gazetelerde Neşredilen Mektupların Suretleri*, Asır Matb., İstanbul 1908, 108 s. (Osm.)

SAINT-EXUPÉRY, Antoine de, *Mektuplar*, Çev. Bertan Onaran, Yankı Y., İstanbul 1972, 123 s. Aynı tercüme: *Savaş Pilotu / Gece Uçuşu / Mektuplar*, Yazko Y., İstanbul 1983; *Saint Exupéry'nin Mektupları*, Düşün Y., İstanbul 1996, 123 s. (*Lettres A Sa More* & *Lettres de Jeunes*).

SAMİPAŞAZADE SEZAİ, *Samipaşazade Sezai'nin Hikâye, Hatıra, Mektup ve Edebî Makaleleri*, Hzl. Zeynep Kerman, İstanbul Ü. Edebiyat F. Y., İstanbul 1981, XVI+372 s.

SANÇAR, Necdet, *Afşın'a Mektuplar*, Afşın Y., Ankara 1963, 64+7 resim.

SAND, George & Gustave Flaubert, *Mektuplar*, Çev. Badia Kösemihal, Anahtar Kitaplar Y., İstanbul 1992, 601 s.

SARIGÖLLÜ, Ayşe, *Cicero'nun Mektuplarında Beliren Şahsiyeti*, Ankara Ü. DTCF. Y., Ankara 1971, 224 s.

SARMAŞIK, Belgin, *Attilâ İlhan'a Edebiyat Dünyasından Mektuplar*, Otopsi Y., 1. b., İstanbul 2001, 367 s.

SAVAŞÇI, Fethi, *Almanya Gurbeti / Sabriye Mektuplar*, Yeditepe Y., İstanbul 1977, 112 s.

SCHILLER, Friedrich von, *Goethe'ye Mektuplar*, Çev. Şermin Marangoz, YGS Y., İstanbul?, 2003, 53 s.

SCHILLER, Johann Christoph Friedrich von, *İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Bir Dizi Mektup*, Çev. Melâhat Özgü, MEB. Y., İstanbul 1965, 24+153 s. (*Über Die Asthetische Erziehung des Mensc.*).

SCHIRNECK, Hubert, *Babama Gönderdiğim Şişedeki Mektuplar*, Çev. Çiğdem Gök, Saklambaç Y., İstanbul 2005, 62 s.

ŞENYENER, Şebnam, *Bir Türk Şairinin Mektupları*, Türkiye İş Bankası Kültür Y., İstanbul 2005, 278 s.

Sevda, Evlenme ve Bayan Mektupları, Hayri Meşher B.evi, İzmir 1936, 31 s.

SEVENGİL, Refik Ahmet, *Hüseyin Rahmi Gürpınar / Hayatı, Eserleri, Münakaşaları, Mektupları*, Hilmi K.evi Y., İstanbul 1994, 191 s. (Mektuplar s. 161-191 arasında).

ŞEYH ŞAMİL, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, Çev. Fikret Efe, Şule Yayınları, İstanbul, Mayıs 2000, 332+30 s. (*100 Pisem* Şamila).

SIĞIRCI, Muammer, *Stalingrad'dan Son Mektuplar*, Kıyı Y., İstanbul 1988, 45 s.; Papirüs Y., İstanbul 2005, 62 s.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Pakia Mektupları*, Beyan Y., İstanbul 1989, 112 s.

SIRRI PAŞA, Giritli, *Mektubat-ı Sırrı Paşa* I-II,

Şirket-i Mürettibiyye Matb., İstanbul 1897, 192+97 s. (Osm.)

SITKI [İLHAN], Ayşe & Doğan Akın, *Sabahattin Ali'nin Özel Mektupları / "İki Gözüm Ayşe"*, Ataol Y., 1. b., İstanbul 1991, 263 s.

ŞKLOVSKİ, Viktor, *Hayvanat Bahçesi / Aşkla Hiç İlgili Olmayan Mektuplar ya da Üçüncü Héloise*, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Y., 2. b., İstanbul 2004, 141 s.

ŞKLOVSKİ, Viktor, *Zoo / Aşktan Söz Etmeyen Mektuplar*, Çev. Sema Rifat, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 1992, 94 s.

SOLJENITSIN, Alexander, *Sovyet Liderlerine Açık Mektup: Eylül 1973*, Çev. İsmet Giritli, Nebioğlu Y., İstanbul 1974. (*Fijmo Vozdjam Sovetskogo Jojuza*).

SOLMAZ, Ahmet, *Atatürk Gaziantep'te / Mektuplar, Belgeler, Fotoğraflar, Anılar ve Gaziantep Nüfusuna Tescili*, Gaziantep Kültür Derneği Y., İstanbul 1983, 168 s.

SÖNMEZ, Âbidin, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, İnkılâb Y., 2. b., İstanbul, 1990, 175 s.

SÖZEN, Suzan, *Suzan Sözen'den Aşk Mektupları*, Yeni Çağlayan Y., İstanbul 1960, 32 s.

SÖZEN, Suzan, *Suzan Sözen'den Menderes'e Yazılmış Aşk Mektupları*, Mektup Y., Ankara 1960, 92 s.

Stalingrad'dan Son Mektuplar, Çev. Muammer Sığırcı, Papirüs Y.,1. b. İstanbul 2005, 62 s.

STAROVA, Lean, *Apollinaire ve Faik Bey / Bir Avrupaî Arkadaşlık*, Çev. Işıl Türkşen, Sel Y., İstanbul 2000, 95 s.

STEKEL, Wilhelm, *Genç Anneye Mektuplar*, Çev.-uyarlama: Ali Çankırılı, Zafer Y., İstanbul 2003, 220 s.

SÜLEYMAN NAZİF, *el-Cezîre Mektupları*, Matbaa-i İctihad, Mısır 1906, 42 s. (Osm.)

SÜLEYMAN NAZİF, *Hazret-i İsa'ya Açık Mektup*, Yeni Matb., İstanbul 1343/1924, 40+2 s. (Osm.).

SÜLEYMAN TEVFİK [ÖZZORLUOĞLU], *Güzel Mektup Numuneleri*, İstanbul 1930.

SÜLKER, Kemal, *Bilinmeyen Mektuplarıyla Nâzım Hikmet-Orhan Kemal Dostluğu*, Amaç Y., İstanbul 1988, 141+17 s.

TÂCÎZADE SADÎ ÇELEBİ, *Tacizade Sadî Çelebi Münşeâtı*, Yay. Hzl. Necati Lugal&Adnan Erzi, İstanbul Enstitüsü Y., İstanbul 1956, 93+12 s. (Osm).

TAĞİ, Şeyh Abdurrahmân, *Şeyh Abdurrahmân Tağî (k.s)'nin Mektupları*, Çev. Ahmed Yıldırım&Enbiya Yıldırım, Umran Y., İstanbul 1995, 239 s.

TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ [OLGUN], *Çilehâne Mektupları*, Hzl. Cemâl Kurnaz&Gülgün Erişen, Akçağ Y., Ankara 1995, 259 s. (*Tâhirü'l-Mevlevî'nin Mevlevî Çillesi Hâtırât ve Tahassüsâtını Hâvî Olarak Ahmed Remzî Dede'ye Mektuplar*).

TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ [OLGUN], *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar*, Hzl. Cemâl Kurnaz, Akçağ Y., Ankara 1995, 210 s.

TAHMİSCİZÂDE MEHMED MÂCİD, *Girit Hatıraları*, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1977, 135 s.

TANER, Haldun, *Devekuşuna Mektuplar*, Karacan Y.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Mektuplar*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1974, VIII+328+2 s.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Tanpınar'dan Hasan Ali Yücel'e Mektuplar*, Hzl. Canan Yücel Eronat, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 1997, 102 s.

§ TANRIKUT, *Âsaf, Türkiye Posta ve Telgraf Tarihi ve Teşkilat ve Mevzuatı*, c. I., Efem MatB., 1984.

TANRIÖĞEN, Hatice, *Torunuma Mektuplar*, Kipat Y., Ankara 2006, 120 s.

TANSEL, Fevziye Abdullah, *Husûsî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Güneş Matb., 1. baskı, Ankara 1949, VIII+176 s.

TARANCI, Cahir Sıtkı, *Evime ve Nihal'e Mektuplar*, Hzl. İnci Enginün, TDK Y., Ankara 1989, VI+96+10 s.

TARANCI, Cahit Sıtkı, *Ziya'ya Mektuplar (1930-1946)*, Varlık Y., İstanbul 1957, 203 s.

TARPİ, İsmet, *Mektup Örnekleri*, Güven B.evi, İstanbul 1943, 48 s.

TAŞER, Suat, *Gönderilmeyen Mektuplar*, Yeditepe Y., İstanbul 1969, 128 s.

TAŞKIRAN, Cemalettin, *I. Dünya Savaşında Türk Esirleri / Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası Kültür Y., Ankara 2001, 240 s.

TAZEOĞLU, Kahraman, *Maviada Mektupları*, Birey Y., İstanbul 2002, 98 s.

TAZEOĞLU, Kahraman, *Tutsak Mektuplar*, Yediharf Y., İstanbul 2004, 157 s.

§ TEKİN, Şinasi, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları,* Eren Y., İstanbul, 1993.

Temel Ağa'nın Mektupları, Yüksek sesle okuyan: M. Reşat Sümerkan, Anadolu Sanat Y., İstanbul 1997, 98 s.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, *Fatma'ya Mektuplar*, Osmanbey B.evi, İstanbul 1944, 61 s.

TİMUROĞLU, Vecihi, *Yazılanından Başkalarının da Okuyacağı Mektuplar: Deneme*, Başak Y., Ankara 1993, 282 s.

TOGAN, Zeki Velidi, *Üç Mektup*, Baha Matb., İstanbul 1963, 16 s.

TONGUÇ, İ. Hakkı, *Mektuplarla Köy Enstitüleri Yılları (1935-1946)*, Çağdaş Y., İstanbul 1990, 239 s.

TOPÇU, Hamdi, *Seni Sevgiye Emanet Ediyorum / Oğluma Mektuplar*, Bilgi Y., Ankara 1999, 160 s.

TOPÇU, Nurettin, *Amerikan Mektupları / 'Düşünen Adam Aranızda'* , Dergâh Y., İstanbul 1992, 271 s.

TOPRAK, Füruzan (Hzl.), *Mektuplar*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 2002, XLIX+466 s. (Ömer Faruk Toprak'a mektuplar).

TROÇKİ, Lev, *Marksizmi Savunurken Yazılar ve Mektuplar*, Çev. Yavuz Alogan, Kardelen Y., İstanbul 1992, 202 s.

TROYAT, Henri, *Çehov: Mektupların Söylediği*, Çev. Vedat Günyol, Dünya Kitapları Y., İstanbul 2004, 340 s.

TUCHOLSKY, *Tucholsky'nin Mektupları*, Çev. Sorgut Sölçün, Düşün Y., İstanbul 1939, 318 s.

TUGAY, Âsaf, *II.Abülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler,* Okat Yayınevi, İstanbul, 1962

TURA, M. Nusret, *Mektuplar*, Hzl. Mahmut Erol Kılıç, İnsan Y., İstanbul 1995, 206+2 s.

TURAN, Güven & Yücel Demirel, *Oktay Rifat: Sempozyum / Belgeler*, Yapı Kredi Y., İstanbul 1999, 154 s.

TURAN, Mehmet İnanç, *Edebiyatla Örülmüş Aşk Mektupları*, Etki Y., İzmir 2001, 391 s.

TÜRKİYE ORMANCILAR CEMİYETİ İDARE HEYETİ, *Bolu Senatörü Rahmi Arıkan'a Açık Mektup*, Doğuş Matb., Ankara, T.siz, 8 s.

UÇMAN, Abdullah, *Edebiyat-ı Cedîde'ye Dair Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Mektup*, Kitabevi Y., İstanbul 1997, 136 s.

UÇMAN, Abdullah, *Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup*, Kitabevi Y., İstanbul 1996, 112 s.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Haremden Mektuplar*, Vakit Matb., İstanbul 1956, 206 s.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Türk Dünyası Mecmuası Y., İstanbul 1950, 93 s.

ULUNAY, Refi Cevat, *Rıza Tevfik / Şiirleri ve Mektupları*, Semih Lütfi K.evi Y., İstanbul, T.siz, 163+5 s.

UMMAN NİNE, *Umman Nine'nin Mektupları*, Hzl. Mehmet Yılmaz, İnan Matb., Denizli 1964, 90 s.

ÜNLÜ, Barış, *Mehmet Ali Aybar'ın Müdafaaları ve Mektupları (1946-1961)*, İletişim Y., İstanbul 2003, 216 s.

ÜNVER, Süheyl, *Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver'den Mektuplar Cevaplar*, Hzl. Zeki Başar, Yenilik Matb., İstanbul 1990, XII+250 s.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Valide Mektupları*, Ç.yazı: Selmin Kurç, Kaf Y., İstanbul 1999, 71 s.

ÜSTÜNOVA, Mustafa, *Namık Kemal'in Mektuplarında Edebi Konular*, Gaye K.evi Y., İstanbul 2005, 320 s.

UZUN, Kemal, *Öğretmenimden Mektuplar*, Yeni Matb., Kayseri 1953, 96 s.

VAKKASOĞLU, Vehbi, *Öğrencime Mektuplar* I–III, Nesil Y., İstanbul 1996-1997, 202+208+248 s.

VAN GOGH, Vincent, *Theo'ya Mektuplar*, Çev. Pınar Kür, Ada Y., İstanbul 1985, 247 s.; Yapı Kredi Y., İstanbul 1996, 242 s.

VOLTAIRE, *Voltaire'den Yeğenine Aşk Mektupları*, Çev. Yekta Ataman, Düşün Y., İstanbul 1995, 149 s.

VOZNESENSKAYA, Julia, *Kamplardan Sevgi Mektupları / Sürgün ve akmplardaki Siyasi Mahkûmlar*, Çev. Ülkü Sağır, Pencere Y., İstanbul 1989, 120 s.

VURAL, Ali Murat, *Çölaşan'a Mektuplar / Okurun Arşivlerde Kalmış Sesi*, Ümit Y., Ankara 2002, 303 s.

YAHYA KEMÂL [BEYATLI], *Mektuplar, Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Y., 2. b., İstanbul 1990, 356+4s.

YAHYA KEMAL [BEYATLI], *Pek Sevgili Beybabacığım / Yahya Kemal'den Babasına Kartpostallar*, Yapı Kredi Y., İstanbul 1998, 302 s.

YALAZKAN, Kemal, *Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin İmer'e Açık Mektup*, Işık Y., İstanbul 1957, 14 s.

YALÇIN, Hüseyin, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, Hzl. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Y., İstanbul 2002, 461 s.

§ YARAR, Hülya- Mustafa DELİALİOĞLU, *Cepheden Mektuplar,* Millî Savunma Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.
YAŞAR, Selahaddin, *İmam-ı Rabbanî / Hayatı, Mektupları, Mücadelesi*, Yeni Asya Y., İstanbul 1986, 138 s.
YAZAN, Durusoy, *İsveç Mektupları*, Ürün Y., 1. b., Ankara 1004, 226 s. (Mektuplar & Makaleler).
YAZGAN, R. Necati, *Dünya İşçilerine Mektup*, Ankara 1949, 68 s.
§ YAZIKSIZ, Necib Âsım, *Güvercin Postası,* Mürüvvet Mat., İstanbul, 1305
§ YAZIKSIZ, Necib Âsım, *Usûl-i İnşâ,* Kasbar Mat., İstanbul, 1310
YEŞİLZADE MEHMET SALİH, *İlme, Ulemaya Ait Açık Mektup*, Tecelli Matb., İstanbul 1947, 12 s.
YILMAZ, İdris*, Mektûbât-ı Ma'ruf*, Bedir Y., 1. b., İstanbul 2001, 240 s.
YILMAZ, Selahattin, *Asker Mektupları*, Tem-İş Matb., Eskişehir 1969, 31 s.
YOLDAŞ, Cemil Zeki, *Kendi Kaleminden Teğmen Cemil Zeki (Yoldaş) / Anılar, Mektuplar*, Arba Y., Hzl. Engin Berber, İstanbul 1994, 120 s.
YOURCENAR, Maruerite, *Alexis ya da Beyhude Mücadelenin Kitabı*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Metis Y., İstanbul, ?, 85 s.
YÜCEL, Hasan Âli, *İngiltere Mektupları*, Türkiye İş Bankası Y., Ankara 1958, XIX+160 s.
YÜCEL, Hasan Âli, *Kıbrıs Mektupları*, Türkiye İş Bankası Y., Ankara 1957, 127 s.
YURDATAP, Selami Münir, *Büyük Güzel Mektup Örnekleri*, Halk Kitapçılık Y., İstanbul 1969, 48 s.
YURDATAP, Selâmi Münir, *Hz. Muhammed'in Mektupları*, Doğruyol Gazetesi Y., İstanbul 1948, 64 s.
YURDATAP, Selami Münir, *Yeni Sevda Mektup Örnekleri*, Bozkurt Matb., 3. b., İstanbul 1936, 15 s.
ZENCİRLİ, Güngör, *Saatçiçeği Şantiyesinden Mektuplar*, Alev Dikici Basım Y., 2. b., Adana 2004, 6+377 s.+47 resim.
ZİYA GÖKALP, *Hürriyet'e Mektuplar*, Hzl. Yalçın Toker, Toker Y., İstanbul 2005, 143 s.
ZİYA GÖKALP, *Ziya Gökalp Külliyatı II: Limni ve Malta Mektupları*, Hzl. Fevziye Abdullah Tansel, TTK Y., Ankara 1965, XX+624+8 s.
ZİYA GÖKALP, *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Âile Mektupları*, Hzl. Ali Nüzhet Göksel, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Y., İstanbul 1956?, 79 s.
ZORLUOĞLU, Süleyman Tevfik, *Yeni Mektup Örnekleri*, İkbal K.evi, İstanbul 1941, 79 s.
ZORLUTUNA, Halide Nusret, *Hanım Mektupları*, İstanbul 1342/1923, 79 s. (Osm.)
ZWEIG, Stefan, *Stefan Zweig'ın Friedrike'ye Mektupları*, Çev. Burhan Arpad, Düşün Y., İstanbul 1983, 120 s.

F. *Mektup Antoloji ve Seçkileri*

ASENA, İnci, *Dünya Yazınından Seçilmiş Mektuplar*, Adam Y., İstanbul 1994, 230 s.
AVŞAR, Mahmut, *Tanınmış Müzisyenlerden Aşk Mektupları*, İkbal K.evi Y., İstanbul 1959, 72 s.
AYTAÇ, Gürsel, *Mektup Seçkisi*, Gündoğan Y., Ankara 1952, 208 s. (Alman, Amerikan, Avusturya, Fransız, İngiliz, İspanyol, İtalyan, Leh, Macar ve Rus edebiyatçılarından).
ÇEVİKER, Turgut, *Posta Hikâyeleri*, Posta Kutusu Dergisi Y., İstanbul 2004, 119 s.
DERİŞ, Etem D., *On Yedinci Yüzyıl Fransız Edebiyatından Seçme Mektuplar*, MEB Y., İstanbul 1947, 278 s.
ESEN, Nüket, *İki Gözüm, Aziz Kardeşim, Efendim / İmparatorluktan Cumhuriyete Edebiyatçı Mektupları*, Yapı Kredi Y., İstanbul 1994, 143 s. (İçinde: Abdülhak Hâmid, Ahmet Haşim, Yusuf Akçura, Falih Rıfkı Atay, Cenap Şehabeddin, Faruk Nafiz Çamlıbel, Faik Âli Ozansoy, Hakkı Süha Gezgin, A. Şinasi Hisar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Midhat Cemal Kuntay, Mehmed Rauf, Müfide Ferit, Müftüoğlu Ahmet Hikmet,Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Suad Yalçın, Mehmet Emin Yurdakul).
EMRE, Gültekin, *Posta Şiirleri*, Dünya Y., 1. b., İstanbul, 2003, 122 s.
ÖZBURUN, Serkan, *Aşkoğrafya / Ünlülerden Seçme Aşk Mektupları*, İngilizce ve Almancadan çeviriler: Seda Çiftçi, Kaknüs Y., İstanbul 2001, 345+4 s. (Türk ve dünya edebiyatçılarıyla diğer alanlardaki bazı ünlülerin karma bir düzenle bir araya getirilmiş mektupları+Mektup şiirler).
PARLATIR, İsmail, İnci Enginün, Orhan Okay, Zeynep Kerman, Kâzım Yetiş, Necat Birin-

ci, *Güzel Yazılar / Mektuplar*, TDK Y., Ankara 1997, XIX+242 s. (İçinde: H. Z. Uşaklıgil, A. E. Bolayır, Abdullah Cevdet, M. Akif Ersoy, Z. Gökalp, A. Refik Altınay, A. Şinasi Hisar, M. Ş. Esendal, Ö. Seyfettin, H. E. Adıvar, Y. K. Beyatlı, M. Cemal Kuntay, H. S. Tanrıöver, C. Şakir Kabaağaçlı, A. Haşim, İ. A. Gövsa, Y. K. Karaosmanoğlu, R. N. Güntekin, N. Sırrı Örik, Âşık Veysel, Y. Z. Ortaç, Eşref Üren, F. N. Çamlıbel, N. Ataç, A. H. Tanpınar, A. K. Tecer, N. Halil Onan, S. Ayverdi, S. F. Abasıyanık, S. Esat Siyavuşgil, S. Ali, S. Eyuboğlu, C. S. Tarancı, B. R. Eyuboğlu, Orhan Kemal, Mehmet Kaplan, M. C. Anday, A. Nesin, B. Necatigil, T. Alangu, C. Meriç, A. İlhan, G. Samanoğlu, Seyfettin Başçıllar).

RİFAT, Sema, *Mektup Seçkisi : Yazar Mektupları / "Kağıtta yer kalmadı"*, Dünya Kitapları Y., İstanbul 2004, 306 s. (Fransız, İngiliz, Amerikan, İspanyol, Rus, Alman ve Türk yazarlarından seçmeler).

TAMPLIN, Ronald, *Ünlü Aşk Mektupları*, Çev. Şemsa Yeğin, Doğan Kitap Y., 1. b., İstanbul 2000, 160 s. (*Famous Love Letters / Messages of Intimacy and Passion*).

YAŞAR NABİ [NAYIR], *Dost Mektuplar / Mektuplariyle Edebiyatçılarımız*, Varlık Y., İstanbul 1972, 197 s. (İçinde: A. Ş. Hisar, H. S. Tanrıöver, R. N. Güntekin, N. Sırrı Örik, N. Ataç, A. K. Tecer, B. S. Kunt, S. Ali, S. Faik, İ. Tarus, S. E. Siyavuşgil, Z. O. Saba, C. S. Tarancı, O. Kemal).

YILMAZ, Aytekin & Sezai Sarıoğlu, *Hapishaneden Mektuplar / "Sevgili Kardeşim"*, Kanat Kitap Y., İstanbul 2006, 182 s.

G. *Kitaplarda Bölümler*

"Ey Beyaz Ela", *Medeniyetin Burçları / M. Akif İnan'ın Hatırasına*, Hzl. Turan Koç, Ali Dursun, Mete Sungur, Mustafa Akdeniz, İbrahim Hatunoğlu, Memur-Sen Kayseri Şubesi Y., Kayseri 2004, s. 241-247 (N. Fazıl, R. Özdenören ve S. Karakoç'un el yazılarıyla M. Akif İnan'a mektupları).

"Mektup", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VI, Dergâh Y., s. 231-236.

"Posta Tarifnâmesi", *Salnâme-i Diyarbekir* II, Hzl. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır B.şehir Bld. Y., İstanbul 1999, s. 99-101; 219-225; s. 355-357; c. III: s. 90-93.

"Telgraf ve Posta İdaresi", *Salnâme-i Diyarbekir* IV, , Hzl. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır B.şehir Bld. Y., İstanbul 1999, s.120; s. 225; s. 317.

ABASIYANIK, Sait Faik, "Mektup", *Havuz Başı*, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2002, s. 70-72.

ABDURRAHMAN MEHDÎ, [*Çocuk Bahçesi* müdürü A. Mehdî'nin Rıza Tevfik'e yazdığı dört mektup], *Türk Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerine Bir Münakaşa*, Hzl. Abdullah Uçman, Kitabevi Y., İstanbul 1997, s. 184.

ÂFETİNAN A[yşe], "Lady Montague'nün Mektuplarından: Çiçek Aşısı (1717)", *Taymis'ten Üsküdar'a / From the Thames to Scutari*, Çeviriler: Engin Uzmen, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Y., Ankara 1964, s. 1-46.

AĞAOĞLU, Samet, [Çeşitli mektuplar], *İlk Köşe / Edebiyat Hatıraları*, Aliağaoğlu Y., İstanbul 1978, s. 26, 30-33, 58-60, 65-68, 73-74, 89-90, 96-100, 104-105, 109, 117 (N. Sırrı Örik, S. Esat Siyavuşgil, B. Kemal Çağlar, Hamit Macit [Selekler], Aliye Âli, S. Faik Abasıyanık, F. Hüsnü Dağlarca, Ahmet Ağaoğlu'nun mektuplarından alıntılar).

§ AHMED MİDHAT, "Beşir Fuad Beyefendi'ye Mektup", *Musâhabât-ı Leyliye* (Sekizinci ve Dokuzuncu Musâhabe), Tercümanı Hakikat Mat., İstanbul, 1304.

AHMED MİDHAT EFENDİ, *Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neş'eti*, Ç.yazı: Lynda Goodsell Blake, Hzl. Müge Galin, İsis Y., İstanbul 1998, s. 96 (A. Cevdet paşa'nın kızına iki mektubu).

AKALIN, L. Sami, "Ömr-i Tehi [Boş Yaşantı]", *Halit Ziya Uşaklıgil*, Varlık Y., 4. b., İstanbul 1979, s. 97-100.

AKBAL, Oktay, "O Posta Kartları", *Yazmak Yaşamak*, Kitaş Y., İstanbul 1972, s. 118-120.

AKDEMİR, Rıza, "Bir Yeni Dünya Hayranına Mektup", *Bir Gün Gelecek*, Hamle Y., İstanbul 1992, s. 21-26.

AKKUŞ, Mehmet, "Mektupları", *Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, MEB Y., Ankara 1998, s. 166-167.

AKSOY, Ömer Asım, "Belgeler... Fotoğraflar...", *Türkçe Bir Hayat / Ömer Asım Aksoy'un Özyaşamöyküsü*, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 1999, s. 313-326 (Mektupların tıpkıbasımları).

AKYILDIZ, Ali, [Refia Sultan'a Mektuplar],

Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan, Tarih Vakfı Yurt Y., İstanbul 1998, s. 117-151.

AKYÜREK, Bülent, "Alpay Ağabey'e Gecikmiş Bir Mektup", *Çöldeki Penguen*, Vadi Y., 1. b., Ankara 1998, s. 79-80; "Bir Yayınevine Mektup", s. 98-100.

ALİ SEDAD, "Bursa Mektubu", *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*-II, Hzl. Mehmet Kaplan vd., Kültür Bakanlığı Y., 1. b., İstanbul 1981, s. 1036-1047.

ÂLİ, Enderunlu Ali, "Dördüncü Bâb", *Hidâyetü'l-Velî fî Vâridâti Kuşadalı*, Basım yeri yok, T.siz, s. 38-42.

ALICI, Lütfi, "Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî'de İsmail Hakkı Efendi / Osman Hulûsî Efendi'nin İsmail Hakkı Efendiye Yazdığı Mektuplar", *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak / Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri* içinde, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Y., 1. b. Ankara 2001, s. 134-137.

ALTINDAL, Aytunç, "Yunanistan'dan Gelen Mektup", *Türkiye ve Ortodokslar*, Anahtar Kitaplar Y., İstanbul 1995, s. 140-142; "Clinton'un Mektubu", s. 143-145.

ALTINOK, Baki Yaşa, "Şemsi Yastıman'a Mektup", *Öyküleriyle Kırşehir Türküleri, Destanları, Ağıtları*, Oba Y., Ankara 2003, s. 510-511.

ANAR, Erol, "Mary Lee'ye Mektuplar (I)", *Aşklar ve Kuşlar Azalırken*, Aral Y., Ankara 1997, s. 27-30; "Sana Mektuplar (II)", s. 31-36.

ANDAÇ, Feridun, "Mektuplar Okumak İçin!", *Günün Gölgedeki İzi*, Dünya Y., 1. b., İstanbul 2004, s. 89-92.

ANDI, M. Fatih, "Devrin Edebiyatçılarının Mektupları Işığında Ali Ekrem'in "Şiirimiz" Makalesi ve Neticeleri", *Edebiyat Araştırmaları* I, Kitabevi Y., İstanbul 2000, s. 145-174; "Fâik Âlî Ozansoy'un Servet-i Fünûn Edebiyatı ve Tevfik Fikret'e Dair Midhat Cemal Kuntay'a Yazdığı Mektuplar", s. 175-189.

ARVÂSÎ, Esseyyid Abdülhakîm, "Mektup Sureti", *Râbıta-i Şerîfe*, Hzl. Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Y., 5. b., İstanbul 1994, s. 7-15.

AŞKAR, Mustafa, "Mektupları", *Çankırılı Astarlızade Mehmed Hilmi Efendi (K.S.)*, Sistem Matb., İstanbul 2005, s. 202-206.

ASYA, Arif Nihat, "Namdar Rahmi Karatay'a Mektup", *Ayın Aynasında*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 319-326; "Mektup I-III", s. 327-332.

ASYA, Arif Nihat, "Sayın Feridun Cemal Erkin'e Açık Mektup", *Aramak ve Söylememek*, Ötüken Neşr., İstanbul 2005, s. 208-210.

ATAÇ, Nurullah, "Mektup", *Söyleşiler*, TDK Y., Ankara 1964, s. 75-79; "Bir Mektuba Cevap", s. 287-291.

ATAY, Falih Rıfkı, "Mektup", *Batış Yılları*, Dünya Y., İstanbul 1963, s. 156-161.

AY, Arif, "Öteye Mektuplar (M. Akif İnan'a)", *Medeniyetin Burçları / M. Akif İnan'ın Hatırasına*, Hzl. Turan Koç, Ali Dursun, Mete Sungur, Mustafa Akdeniz, İbrahim Hatunoğlu, Memur-Sen Kayseri Şubesi Y., Kayseri 2004, s. 213-215.

AYHAN, Ece, "24 Aralık 1974 – Salı.-4 Nisan 1975 – Cuma", *Yeni Defterler*, Tan Y., Ankara 1984, s. 109-114.

AYKOL, Hüseyin, "Mustafa Kemal'in Mektubu", *Çerkes Ethem'in Gerçek Yaşam Öyküsü/Ali Bey'in Dramı*, Belge Y., 1. b., İstanbul 2001, s. 78.

AYVERDİ, Sâmiha & Nezihe Araz, Safiye Erol, Sofi Huri, "Mektuplar", *Kenan Rifaî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*, İnkılâp ve Aka K.evleri Y., İstanbul 1065, s. 284-288.

BARANUS, Osman Numan, "Bir Dost Ozana "Özün"le İlgili Mektup", *Anadamar*, Hacan Y., 1. b. Ankara 1984, s. 107-108.

BAŞKÂTİPZÂDE RAGIP BEY, "Belgeler", *Yaşam Öyküm /Kayserili Başkâtipzâde Teğmen Ragıp Bey'in Eğitim-Savaş-Tutsaklık-Kurtuluş Anıları*, Hzl. Ahmet Emin Güven, Dizayn Ofset, 2. b., Ankara 2003, s. 207-301 (Cepheden gönderilmiş mektupların tıpkıbasımlarıyla).

BATUHAN, Hüseyin, "Mektuplar 1940-1941", *Bir Zamanlar Bir Turan Vardı*, Yay. Hzl. Mürşit Balabanlılar, Türkiye İş Bankası Kültür Y., 1. b., İstanbul 2001, s. 305-545 (Turan Pamuk'tan H. Batuhan'a).

BATUR, Enis, "Hezarfen Mektupları", *Bu Kalem Melûn*, Yapı Kredi Y., 1.b., İstanbul 1997, s. 102-104; "Küçük & Prens (1993)", s. 92-96.

BAYDAR, Mustafa, [Mustafa Baydar'a, Milliyet Gazetesine ve Ferruh Niyazi'ye mektupları], *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, Men-

teş K.evi Y., İstanbul 1968.

BAYRAMOĞLU, Fuat, "Hacı Bayram-ı Veli'nin Şiirleri ve Mektupları", *Hacı Bayram-ı Veli / Yaşamı-Soyu-Vakfı*-II: *Belgeler*, TTK Y., 2. b., Ankara 1989, s. 225-241.

BEK, Kemal, "Mektuplar ve Makaleler", *Yahya Kemal Beyatlı / Yaşamı ve Yapıtlarını Okuma Kılavuzu*, Don Kişot Y., 2. b., İstanbul 2005, s. 430.

BEK, Kemal, "Türk Yazınında Mektup", *Mektup Seçkisi: Yazar Mektupları / "Kâğıtta yer kalmadı"*, Hzl. Sema Rifat, Dünya Kitapları Y., 1.b., İstanbul 2004, s. 191-205.

BEYSANOĞLU, Şevket, [Yaşar Nabi, Şahap Sıtkı, Hasan Şimşek ve Ziya Osman Saba'ya Mektuplar], *Cahit Sıtkı Tarancı*, İş Matb., Ankara 1969, s. 273-325.

BEZİRCİ, Asım, "Bir Mektup", *Nurullah Ataç / Eleştiri Anlayışı ve Yazıları*, Kitapçılık Ltd. Şti. Y., İstanbul 1968, s. 161-164.

BİLEN BUĞRA, Hatice, "II. Bölüm", *Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak / Tarık Buğra*, Ötüken Neşr., İstanbul 1996, 125 s. (Eşine mektupları).

BİLGİN, İbrahim Edhem, "Mektubat'ın Kısa Bir Analizi", *Devrimci Sufî Hareketleri ve İmam-ı Rabbanî*, Kültür Basın Yayın Birliği Y., İstanbul 1989, s. 71-84.

BİRGEN, Muhittin, "İttihat ve Terakki'nin Hüviyeti Hakkında Bir Mektup", *İttihat ve Terakki'de On Sene / 1. Cilt: İttihat ve Terakki Neydi?*, Hzl. Zeki, Arıkan, Kitap Y., 1. b., İstanbul 2006, s. 160-162; "Sait ve Talat Paşaları Mukayese Eden İkinci Mektup", s. 164-168; "Bir Mektup", s. 343; "Bir Arkadaştan Aldığım Mektup", s. 487-488.

BİRGEN, Muhittin, "Talat Paşa'nın Mektupları", *İttihat ve Terakki'de On Sene / 2. Cilt: İttihat ve Terakki'nin Sonu*, Hzl. Zeki, Arıkan, Kitap Y., 1. b., İstanbul 2006, s. 617; "Recep Reis'in Postaları", s. 648-649.

BİRGİVÎ, "Sûret-i Mektub: İmam Birgivî Efendiden Sultan Selim Hân'a", *İmamı Birgivî, Hayatı – Eserleri / Kabir Ziyareti ve Âdâbı*, Hzl. Mehmet Hulûsi İşler, Meşher Matb., İzmir 1959, s. 20.

BİRİNCİ, Ali, "Amerika Cemahir-i Müçtemiası Reis-i Âlisi Mösyö Wilson Hazretleri", *Tarihin Gölgesinde / Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergâh Y., 1. b., İstanbul 2001, s. 132-142 (Ali Suad'ın kitapçık olarak basılan mektubunun çevrimyazı metni).

BULAÇ, Ali, "Ayetullah Humeyni'den Gorbaçov'a Mesaj", *Bir Aydın Sapması -Türkiye'de Sağcılık ve Solculuk*-, Beyan Y., İstanbul 1989, s. 146-152.

CAN, Mustafa, "Çeşitli Antolojilerde Yer Alan Mektup Türünde Yazıları", *Namık Kemal Bibliyografyası*, KTB. Y., 1. b., Ankara 1988, s. 138-140.

CAN, Şefik, "Mektûbât", *Mevlânâ / Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ötüken Neşr., 2. b., İstanbuıl 1999, s. 386.

CARLSEN, Robin Woodsworth, "Yazardan Humeyni'ye Açık Mektup", *Cennetin ve Cehennemin İçine Bir Yolculuk*, Çev. Bedirhan Muhib, İşaret Y., 1. b., İstanbul 1988, s. 229-240; "Mehdi Bazergan'dan Yazara Mektup", s. 241-244; "Ali Kuli Karai'den Yazara Mektup", s. 245-252.

CEBECİ, Dilâver, "Yalnızlık Üstüne Mektup", *Mavi Türkü (Mensûreler)*, Ocak Y., 1. b., Ankara 1983, s. 26-28; "Mektup", s. 32-33.

CEBECİOĞLU, Ethem, "Mektubât'ın Kısa Bir Analizi", *İmam-ı Rabbanî / Hareketi ve Tesirleri*, Erkam Y., İstanbul 1999, s. 130-170.

CEBECİOĞLU, Ethem, "Mektupları", *Hacı Bayram Velî*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 1991, s. 106-113.

ÇELEBİ, Asaf Hâlet, "Dr. İzzeddin Şadan'a Açık Mektup", *Bütün Yazıları*, Hzl. Hakan Sazyek, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 1998, s. 47-48.

ÇELEBİ, Asaf Hâlet, "Mevlânâ'nın Bir Mektubu", *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Hece Y., 1. b., İstanbul 2002, s. 243-244.

ÇELİK, Ali, "Mektup Manileri", *Manilerimiz ve Trabzon Manileri*, Akçağ Y., 1. b., Ankara 2005, s. 63-66.

CERAN, Ahmet Şeref, "Sadruddin Muhammed Konevî'nin Mektupları", *Şeyh Sadreddin Konevî*, Damla Ofset, Konya 1995, s. 70-72.

ÇETİN, Nurullah, "Mektupları", *Behçet Necatigil / Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, TC. Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 1997, s. 383.

CEVDET KUDRET [SOLOK], "Manzum Mektup", *Örneklerle Edebiyat Bilgileri*-II, İnkılâp ve Aka K.evleri Y., İstanbul 1980, s. 158-165; "Mektup", s. 344-354.

CHITTICK, William, "İlk Dönem İslâm Tarihinde Felsefeye Karşı Tasavvuf: Tusî-Konevî Mektuplaşması", *Varolmanın Boyutları*, Çev. Turan Koç, İnsan Y., İstanbul 1997, s. 379-403.

ÇOLAK, Ali, "Sevgisiz, Işıksız ve Mektupsuz Kaldık", *Mavisini Yitirmiş Yaşamak*, İnsan Y., 3. B., İstanbul 1997, s. 29-32.

ÇONOĞLU, Salim, "Nazım Hikmet, Kemal Tahir ve Orhan Kemal'in Hapishane Mektupları", *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali & Hilal Oytun-Altun, Babil Y., 1.b., İstanbul 2006, s. 303-315.

COŞAN, Es'ad, "Yazışmalar / A-Mektuplar", *Türk Dili ve Kültürü*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 98-99.

CÜNDİOĞLU, Dücane, "Âkif'in "Kur'an Meâli"ne Dâir Mektupları (1926-1932)", *Bir Kur'an Şâiri / Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli*, Gelenek Y., 2. b., İstanbul 2004, s. 278-292.

CÜNDİOĞLU, Dücane, "Gâib'den Gelen Bir Mektub", *Âkif'e Dâir*, Kaknüs Y., 1. b., İstanbul 2005, s. 45-47; "Âkif Hakkında Bir Kitap", s. 56-59.

DEMİRAY, Kemal, "Mektup Türü", *Edebiyatta Türler*, İnkılâp ve Aka K.evleri Y., İstanbul 1971, s. 132-135.

DEMİRBAŞ, Mehmed Ali, "Sebil'e Açık Mektup", *Başlangıcından Bugüne Mezhepsizler*-I, Milli Fikir Y., 2. b., İstanbul 1980, s. 369-375; "Millî Fikir'e Gelen Mektuplar", s. 423-448.

DEMİRCİ, İbrahim, "Sümeyye'ye Açık Mektup", *Yaralı Yazılar*, Hece Y., 1. b., Ankara, s. 149-151; "Çilehane Mektupları", s. 178-180.

DERDİYOK, Çetin, "Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği", *Osmanlı Ansiklopedisi*-IX, Yeni Türkiye Y., Ankara 1999, s. 731-740.

DERMAN, M[ünir], "Bay Enver Çalış['a Mektup]", *Allah Dostu Der ki*, Ankara, 1987, s. 138-142.

EBÜZZİYA TEVFİK, "Mektup / Ebüzziya Tevfik Bey Biraderime", *Numûne-i Edebiyye-i Oısmâniyye*, Matbbaa-i Ebüzziya, 6. b., İstanbul 1330/1914, s. 522-526 (N. Kemal'den).

EGELİ, Münip Hayri, "Bir Mektup", *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, Berikan Y., Ankara 2001, s. 8-9.

ERDOĞAN, Mustafa, "Mektupları", *Abdülbâkî Baykara Dede / Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirleri*, Dergâh Y., 1. b., İstanbul 2003, s. 193-194.

ERKMEN, Osman, "Kader Meselesi Hakkında Halife Abdülmelik b. Mervan ile Yaptıkları Mektup Teatisi", *Büyük Veli Hasan-ı Basri Hazretleri ve Hikmetli Sözleri*, Sincan Matb., Ankara 1978, s. 84-105; "Hasan-ı Basrî'nin Ömer b. Abdülaziz'e Yazdığı Bir Mektup", s. 173-175.

ESATLI, Mustafa Ragıb, [Kral Abdullah'ın Rıza Tevfik'e yazdığı 23 Zilhicce 1322 tarihli mektup+Tıpkıbasım], *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, Sinan Matb., İstanbul, T.siz, s. 167.

ESATLI, Mustafa Ragıb, [Rıza Tevfik'in eşi Nazlı Han ıma iki mektubu], *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, Sinan Matb., İstanbul, T.siz, s. 167.

EYİCİL, Ahmet, "Son Mektubu", *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Liderlerinden Doktor Nâzım Bey 1872-1926*, Gün Y., 1.b., Ankara 2004, s. 268-270.

FARRÉRE, Claude, "Prenses Seniha'nın Yedi Mektubu", *Türklerin Manevî Gücü*, Berikan Y., Ankara 2001, s. 71-116.

FARUKİ el-MÜCEDDİDÎ, Abdullah, "Mektûbât-ı Rabbânî'nin Birinci Mektubu Üzerine", *İslâm'da Zikir ve Râbıta*, Farukiye Vakfı Y., Ankara 1997, s. 147-158.

FÜRÛZANFER, Bediüzzaman, "Mektuplar", *Mevlânâ Celâleddin*, Çev. Feridun Nafiz Uzluk, MEB. Y., İstanbul? 1990, s. 225-239.

GAVRANKAPETANOVİÇ, Münir, "Müslümanlara ve Dünyanın Tüm İyi İnsanlarına Gönderilen Mektup", *Direnen Saraybosna*, Çev. Ataullah Sadak, Timaş Y., İstanbul 1998, s. 154-156.

GEMUHLUOĞLU, Fethi, "[Mektup]", *Dostluğa Dair*, Hzl. Mehmet Ali & Veli Selman Gemuhluoğlu, Rehber Y., Ankara 1992, s. 27-29.

GÖÇGÜN, Önder, "Namık Kemâl'in Mektuplarında Sitem, Hiciv ve Mizah", *Türk Edebiyatı Araştırmaları I*, Selçuk Üniversitesi Y., Konya 1991, s. 289-285.

GÖKMAN, Muzaffer, "Mektuplar", *Hüseyin Rahmi Gürpınar / Açıklamalı Bibliyografya*, MEB Y., İstanbul 1966, s. 99-110.

GÖKTULGA, Fahri Celâl, "Güvercin", *Yeni İstanbul*'dan alıntılayan: Aziz Nesin, *Hayvan Deyip Geçmeyin*, Adam Y., 1. b., İstanbul 1982, s. 107-108.

Gönülden Gönüle / Fuat Bayramoğlu ile Anılarda, "[Fuat Bayramoğlu'na]", Hzl. İsmail Parlatır, B.evi yok, T.siz, s. 160.

GÜNEL, Burhan, "Bir Öykücü Dosta Mektup",

Karşı Yazılar, Karşı Y., 1. b., Ankara 1995, s. 50-57.

GÜNER, Ayşe İnci, "Muhterem Beyefendi", *Yaşayan Türkçemiz*-II, Tercüman Gazetesi Y., İstanbul 1980, s. 177.

GÜRSON, Eser, "Açık Mektup", *Edebiyattan Yana*, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2001, s. 131-134.

H. CEMAL, "Teğmen Şakir Bey'in Mektubu", *Tekrar Başımıza Gelenler*, Hzl. Murat Çulcu, KASTAŞ Y., 1. b., İstanbul 1991, s. 281-284; "Nusret Efendi'nin Mektubu", s. 285-289; "Cemal Efendi'nin Mektubu", s. 290-291; "Ahmet Efendi'nin Mektubu", s. 292-293; "Sadettin Efendi'nin Mektubu", s. 294-295; "Hüseyin Efendi'nin Mektubu", s. 296-297.

HÂNÎ, Muhammed b. Abdullah, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Hazretleri (k.s)'nin Râbıta Hakkındaki Mektubu", *el-Behcetü's-Seniyye: Sonsuz Mutluluk / Sûfiyye Âdâbı*, Çev. Mehmet Talha Odabaşı, Mavi Y., İstanbul 2006, s. 173-174.

HÂNÎ, Muhammed b. Abdullah, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Hazretlerinin Vasiyeti (Bir Mektubu)", *Âdâb*, Çev. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Y., İstanbul 1985, s. 326-328.

HATİBOĞLU, Vecihe, "Bir Mektup Bir Karşılık", *Dilbilgisi Sorunları*-II, TDK Y., Ankara 1972, s. 373.

HİSAR, Abdülhak Şinasi, "Ahmet Haşim'in Bazı Mektupları", *Ahmet Haşim / Şiiri ve Hayatı & Yahya Kemal'e Veda*, Varlık Y., İstanbul 1969, s. 149-154; "Paris'e Dair Bir Mektup", s. 181-182.

HİSAR, Abdülhak Şinasi, "Romancının Kahramanına Dair Mehmed Kaplan'a Mektubu", *Kelime Kavgası / Edebiyata ve Romana Dair*, Yay. Hzl. Tahsin Yıldırım, Selis Kitaplar Y., 1. b., İstanbul 2005, s. 227-230.

HOFMANNSTHAL, Hugo von, "Lord Cahandos'un Mektubu", *Seçme Yazılar*, Çev. Melâhat Özgü, MEB. Y., İstanbul 1990, s. 79-94.

HSÜ WEİ, "Karakapı Öğretisi Üzerine Birinci Mektup", *Çin Denemeleri*, Çev. Wolfram Eberhard & Nusret Hızır, MEB. Y., 2. B., İstanbul 1989, s. 114-115; "Karakapı Öğretisi Hakkında İkinci Mektup", s. 115-118.

İBN HALDUN, "Tilimsân Hakimi Ebu Hammû'nun Desteği ve İbnu'l-Hatîb'le Mektuplaşmalar", *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, Çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Y., 1. b., İstanbul 2004, s. 92-110; "Mağrib Sultanına Timur'la İlgili Mektup", s. 258-260.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Abdurrahman, "Halife ve Valilerle Olan Yazışma ve Görüşmeleri", *Velîler Serdârı Hasan Basrî -Kuddise Sirruh-*, Çev. Mustafa Kaya, Erkam Y., İstanbul 1992, s.88-103.

İBRAHİM EDHEM, "Çar Aleksander'in Kardeşi Grand-Duc Nikola ile Gazi Osman Paşa Arasında Teatî Edilen Mektupların Fransızca Metni", *Plevne Hatıraları*, Yay. Hzl. Seyfullah Esin, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1979, s. 83-84; [Mektupların Türkçesi]: s. 19 (*Sebat ve Gayret Kıyâmetten Bir Sahne*).

İLERİ, Selim, "İzmir'de İlk Aşk, Mektuplar, Nâzım Hikmet", *Nâm-ı Diğer Kaptan / Attilâ İlhan'ı Dinledim*, Türkiye İş Bankası Kültür Y., 2. B., İstanbul 2002, s. 32-42.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, [Abdülhak Hâmid'in Recaizade Ekrem Bey'e yazdığı mektuplardan alıntılar; Hâmid'in S. Nazif'in vefatında İbnülemin'e gönderdiği mektup], *Son Asır Türk Şairleri* II, MEB. Y., İstanbul 1969, s. 695; [Abdülhalim Memduh'un S. Nazif'e gönderdiği mektup], s. 695.

İNAM, Ahmet, "Tolga'nın Mektubu", *Gönülden Bilime Yolculuklar Kitabı*, Hece Y., 1. b., İstanbul 2002, s. 188-189.

İNAN, Yusuf Ziya, [N. Sarıoğlu'nun Adnan Tarlan'a yazdığı tarihsiz bir mektup], *Prof. Dr. Ali Nihat tarlan / Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*, Sıralar Matb., İstanbul 1965, s. 177.

KAHRAMAN, Âlim (Ed.), "Mektuplar", *Cahit Zarifoğlu / Yürek Safında Bir Şair*, Kaknüs Y., 1. b., İstanbul 2003, s. 177-188.

KARA, İsmail, "Londra'dan Gelen Mektup", *Amel Defteri*, Kitabevi Y., İstanbul 1998, s. 299-301.

KARABEKİR, Kâzım, "Enver Paşa'nın Mektubu", *İstihbarat*, Berikan Y., Ankara 2001, s. 102-103.

KARABIYIK BARBAROSOĞLU, Fatma, "Mektuplara Hürriyet", *Sözün ve Sükûtun Renkleri*, İz Y., İstanbul 1998, s. 21-24.

KARAER, Cem & Özcan Ünlü & Olcay Yazıcı & Mehmet Nuri Yardım & Muhsin Karabay, "M. Necati Karaer'e Gelen Mektuplardan Seçmeler", *Mustafa Necati Karaer Armağanı*, İstanbul Reklâm Ajans Y., İstanbul 1997,

s. 81-106; "Aşkla Güzel (Mektuplarla Roman Denemesi)", s. 107-116; "Mektuplar 13 (Mehmet Çınarlı)", s. 117-124.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, "Bir Köy Enstitülü", *Vatan Etmek*, Akçağ Y., 1. b., Ankara 2004, s. 105-115.

KARAKOÇ, Sezai, "Mektup", *Unutuş ve Hatırlayış*, Diriliş Y., İstanbul 1996, s. 49-53.

KARAMAN, Hayreddin, "Mektubattan Seçmeler", *İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, İz Y., İstanbul 2003, s. 53-264.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, "Ahmet Haşim'in bana gönderdiği son iki mektubuyla askerlik arkadaşlarından Manisa Mebusu Refik Şevket Bey'e yazılmış eski mektuplarından bazı parçalar", *Ahmet Haşim*, İletişim Y., 1. b., İstanbul 2000, s. 47-73.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, "Kır Mektupları", *Erenlerin Bağından*, MEB. Y., 1. b., İstanbul 1970, s. 82-84; "Bir Mektup", s. 115-118.

KARDEŞ, Sırrı, [Ömer Aydın Genç'in bir mektubu], *Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Kırşehir'de*, CHP Halkevleri Bürosu Y., Ankara 1950, s. 25.

KAVAZ, İbrahim, "Münşeât-ı El-Hâc 'Âkif Efendi", *Belgelerle Âkif Paşa / Hayatı ve Eserleri*, Üniversite K.evi Y., Elazığ 2002, s. 84-86.

KAYA, Doğan, "Adanalı Âşıkların Mektup Şiirleri", *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, Kitabevi Y., İstanbul 2000, s. 315-340.

KAYA, Rahmi, "Şiir Mektubu-Kırıkkale 1976", *Yağmura Yakalanmış Günler*, Hece Y., 1. b., Ankara 1998, s. 83-88.

KEESING, Elisabeth, [Sufi İnayet Han'ın Bir Mektubu], *Gönül Gözünüzü Açın / Bir Sufi Ustası Yanıtlıyor*, Çev. Nur Yener, Okyanus Y., 1. b., İstanbul 2006, s. 222.

KERMAN, Zeynep, "Yahya Kemal'in Neşredilmemiş Bir Mektubu ve Vasiyeti", *Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı*, Marmara Üniversitesi Y., İstanbul 1984, s. 193-198.

KINACI, Selahaddin, "Mürşidi Şah-ı Haznevî'nin Gavs Hazretlerine Yazmış Olduğu Mektup", *Gavsul Azam Seyyid Abdulhakim el-Hüseynî (k.s) (Gavs-ı Bilvanisi) Hazretleri'nin Hayatı*, Sey-Tac Y., 11. b., Adıyaman 1999, s. 187-195.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, [Bekir Berk'e yazdığı tarihsiz üç mektup], *Bekir Berk'e Beyaz Mektuplar*, Hzl. Ahmed Ersöz, Feza Y., İzmir 1993, s. 297.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, [Kadir Mısıroğlu'na yazdığı 25.7.1973 tarihli mektubun klişesi], *Necip Fazıl'a Dair*, İstanbul 1993, s. 144.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Birinci Mektup" – "Altıncı Mektup", *Tanrı Kulundan Dinlediklerim*, Büyük Doğu Y., 2. b., İstanbul 1984, s. 162-192.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Mektup", *Benim Gözümde Menderes*, Büyük Doğu Y., 2. b., İstanbul 1986, s. 393-395.

KİŞMÎ, M. Hâşim, "İmâm-ı Rabbânî'nin Hocalarına Mektûbları", *Berekât Zübdetü'l-Makâmât / İmâm-ı Rabbânî ve Yolundakiler*, Çev. A. Fârûk Meyân, Berekât Y., 5. b., İstanbul 1980, s. 159-170 (Eserin 375-447 arası sayfalarında İmâm-ı Rabbânî'yle irtibatlı kişilerce yazılmış mektup tercümeleri vardır).

KOÇ, Turan, "Mektup", *Ceylan Kovalamak*, Hece Y., 1. b., İstanbul 1998, s. 23-24.

KÖKSAL, A. Cüneyd, "Bazı Mektupları ve Konuşmaları", *M. Âsım Köksal / Hayatı ve Hatıraları / Peygambere Adanmış Bir Ömür*, Köksal Y., İstanbul 2000, s. 319-342.

KÖKSAL, M. Âsım, "Mektubları", *Hak Âşıkı Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî (k.s)*, Eklerle Yay. Hzl. A. Cüned Köksal, Köksal Y., İstanbul 2001, s. 116-141.

KOMİSYON, "Mektubat-ı Rabbânî'den", *Cihad Önderleri*-I, İslâm Mecmuası Y., İstanbul 1986, s. 8-10.

KOMİSYON, "Mektup", *Edebiyat Ansiklopedisi*, Milliyet Y., İstanbul 1991, s. 200-201.

KONYAR, Naci, "Bir Dosta Mektup", *Bize Göre*, Aktif Y., 1. b., Ankara 2000, s. 93-94.

KORKMAZ, Zeynep, "Türk Dil Kurumuna Açık Mektup", *Yaşayan Türkçemiz*-I, Tercüman Gazetesi Y., 2. b., İstanbul 1981, s. 241-242 (Z. Korkmaz'ın TDK üyeliğinden istifa Mektubu).

KORTANTAMER, Tunca, "Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu", *Eski Türk Edebiyatı -Makaleler-*, Yay. Hzl. Şerife Yağcı-Fatih Ülken, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., 1. b. Ankara 2004, s. 178-189.

Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Neml Suresi, Ayet: 28-31), Çev. Ali Bulaç, Girişim Y., İstanbul 1990, s. 379.

KUŞOĞLU, M. Zeki, "Hattat Hâmid Bey Kendi Kaleminden İbnül Emin Mahmud Kemal

Bey'e Mektup", *Köprü İnsanlar*, L&M Y., 1.b., İstanbul 2006, s. 20-23.

KUTAY, Cemal, [Mehmet Âkif'in Eşref Kuşçubaşı'na mektupları], *Pembe Mendil*, Yeni Asya Y., İstanbul 1975, s. 47-54.

KUTAY, M. Cemal, *Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında Namık Kemal* I-II, Maarif Matb., İstanbul 1944, çeşitli sayfalar.

LASLO, Filiz Ali & Atilla Özkırımlı, *Sabahattin Ali*, Cem Y., İstanbuıl 1979, (2. b., De Y., İstanbul 1986).

LEKESİZ, Ömer, "Mektuplar", *Şirazeden Şirazeye*, Timaş Y., 1. b., İstanbul 1997, s. 121-132.

LOTİ, Pierre, "Atatürk'ün Pierre Loti'ye Gönderdiği Mektup", *Can Çekişen Türkiye 1914*, Hzl. Fikret Şahoğlu, Tercümen 1001 Temel Eser Y., İstanbul T.siz, s. 169; "Pierre Loti'nin Mustafa Kemal'e Cevabı", s. 171-172; "Mustafa Kemal'den Pierre Loti,'ye Gönderilen Mektup Konusunda Müfide Ferit Hanım'ın Sözleri", s. 173-176.

MARUF, Meral, "İlk Mektup", *Hicret Günleri*, Akabe Y., 3. b., İstanbul 1985, s. 11-36 ("Dördüncü Mektup"tan sonraki bütün mektuplar "Meral'den Mektup" başlığını taşıyor).

MAUROIS, Andre, "Birkaç Gence Mektup", *Yaşama Sanatı / Hayatın Küçük Felsefesi*, Yay. Hzl. Kevser Nazlı Özburun, Kaknüs Y., 1.b., İstanbul 1997, s. 197-199.

MEHMED GALİB BEY, "Sadullah Paşa'dan [Çeşitli kişilere mektuplar]", *Sadullah Paşa Yahud Mezardan Nida*, Hzl. Nazir Akalın, Dergâh Y., 1. b., İstanbul 2003, s. 83-140 (Said Paşa ve Mehmed Galib'e mektuplar).

MEMİŞOĞLU, Erdem, [Kuşadalı İbrahim Halvetî'nin İki Mektubu], *Cihan Sertürbedârı Huzurunda*, Kalkan Matb., Ankara 2004, s. 23-25.

MES'UD CEMİL, "İyimser Bir Ânın Yazdırdığı Mektûb", *Tanbûrî Cemil'in Hayâtı*, Hzl. Uğur Derman, Kubbealtı Neşr., 2. b., İstanbul 2002, s. 208-213; "Sâmiye Câhid Morkaya'nın Mektubu", s. 225-228; "J. K. Sutherland'ın Mektubu", s. 232-233.

METİN, Ali K., "Can Yücel'e Mektup", *Yazıyla Solumak*, Dergâh Y., 1. b., İstanbul 2002, s. 165-167.

MISIROĞLU, Kadir, [Necip Fazıl'ın Kadir Mısıroğlu'na yazdığı 25.7.1973 tarihli mektup tıpkıbasımı], *Necip Fazıl'a Dâir*, İstanbul 1993, s. 144.

MUSTAFA REŞİD, "Atufetli Kemal Beyefendi Hazretlerinin Tercüme Odasına Devam Buyurdukları Sırada Avrupa'da Bulunan Ehibbâsından Birine Yazdığı Mektuplar", *Bedâyiü'l-İnşâ*, B.evi yok, İstanbul 1302/1886, s. 199-216 (N. Kemal'den).

NALBANTOĞLU, İlhami, "Atatürk'ün Küfrevizade Abdülbaki Efendi'ye Gönderdiği Mektuplar", *Kasım Küfrevi'nin Ardından*, Ahlat Kültür Vakfı Y., Ankara 1994, s. 47-57.

NEDVÎ, Ebü'l-Hasan Ali, "İmam-ı Rabbânî'nin Devlet Adamlarına Gönderdiği Mektuplar", *Müceddid-i Elfisânî İmam-ı Rabbânî*, Çev. Yusuf Karaca, Kayıhan Y., İstanbul 2005, s. 336-349; "Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî", s. 428-429.

NESİN, Aziz, "Goethe'den Seçme Mektuplar", *Okuduğum Kitaplar*, Adam Y., 2. b., İstanbul 2000, s. 341-347 (M. Togar tercümesi hk.).

NİZÂMÎ, "Leylâ Mecnun'a Mektup Gönderiyor", *Leylâ ile Mecnun*, Çev. Ali Nihat Tarlan, MEB Y., İstanbul 1989, s. 184-189; "Leylâ'nın Mecnun'a Gönderdiği Mektup", s. 189-193; "Mecnun'un Mektubu", s. 193-198.

NİZÂMÜLMÜLK, "Onuncu Fasıl: Muhabirler, Postacılar ve Memleket İşlerinde Tedbir Almak", *Siyâsetnâme*, Çev. Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Y., 2. b., İstanbul 1987, s. 96-105.

OKAY, Orhan, "Kartpostalın Arkasındaki Hikaye", *Kartpostallarla Tevfik Fikret ve Çevresi*, Hzl. M. Fâtih Andı vd., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Y., İstanbul 1999, s. 5.

OKÇU, Yahya, "III. İvan'ın Mektubu", *Türk-Rus Mücadelesi*, Berikan Y., Ankara 2001, s. 12-13.

OLCAYTU, İbrahim, "Mektuplar", *Hayatım ve Şiirlerim -Bir Öğretmenin Hayatı ve Eserleriyle Cumhuriyet Kültürü-*, Kalan Y., 1. b., Aralık 1999, s. 293-310.

OLCAYTU, İbrahim, "Mûr Ali Baba'nın Ziya Paşa'ya Türkçe Yazdığı Mektup", *Folklor Defterleri (1907-1945)*-II, Çev. Sadık Perinçek, Kalan Y., 1. b., Ankara 2001, s. 73.

ÖNDER, Mehmet, "Mektubât'tan", *Mevlana / Hayatı-Eserleri*, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul, T.siz, s. 279-287.

ÖNDER. Mehmet, "Mektûbât'tan Seçmeler", *Güldeste / Mevlâna'nın Eserlerinden Seç-*

meler, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 1993, s. 145-169.

OSMAN HİLMİ, "Bir Muhibbe Teşekkür", *Nakşü'l-Midâd*, Cemal Efendi Matb., İstanbul 1314/1896, s. 29-30; "Bir Edîb-i Zîşâna", s. 32-33; "Hem Tebrik Hem Tebrike Cevap", s. 33-34; "Sırrı Paşa Merhuma", s. 57-58 (Osm).

ÖZATİLLÂ, Alişan, "Mektubât-Mektuplar", *Hak Âşıkı Mevlâna Celâleddin*, Eko Matb., İstanbul, T.siz, s. 259-262.

ÖZCAN, Gökhan, "Rilke ve Unutulmuş İlkeler", *Ruh Yordamı*, Vadi Y., Ankara 1997, s. 110-113.

ÖZDAMAR, Mustafa, [Necip Fazıl'ın Mustafa Özdamar'a gönderdiği 24.5.1974 tarihli mektubun klişesi], *Üstad Necip Fazıl,* Kırk Kandil Y., İstanbul 1997, s. 220.

ÖZDAMAR, Mustafa, "Mektuplar", *Yaman Dede*, s. 239

ÖZDEMİR, Emin, "Genç Bir Ozana Mektup", *Dilin Öte Yakası*, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2002, 175-180; "Ömer Asım Aksoy'un Son Adresine Postalanmıştır Bu Mektup", s. 295-299.

ÖZDEMİR, İbrahim, "Mardin Kızıltepe'de Yedek Subay Olarak Askerliğini Yapan Oğlum Kudret Bey'e Asker Mektubum" (Manzum), *Takvimden Seçme Yapraklar*, B.evi yok, 2. b., Ankara 1998, s. 148-149.

ÖZEL, İsmet, "Bir Sahici Mektup", *Cuma Mektupları*-II, Çıdam Y., İstanbul 1989, s. 7-12.

ÖZEMRE, Ahmed Yüksel, "Enerji ve Tabiî Kaynaklar Başkanlığına İstifâ Mektubum ve Müsteşar'a Yazdığım İstifâmla İlgili Ayrıntılar", *Portreler, Hâtıralar*, Kubbealtı Neşr., 1. b., İstanbul 2001, s. 321-326; "Nûrî Arlasez'in Râif Yelkenci Hakkında Bir Dostuna Yazmış Olduğu Mektup", s. 327-333.

ÖZKAN, Ercüment, "445. Mektup / İmam-ı Rabbani", *Tasavvuf ve İslam*, Anlam Y., 3. b., Ankara 2000, s. 405-412.

ÖZKÖK, Lütfi, "İsveç Mektubu", *Orhan Veli Kanık / Hayatı, Sanatı ve Eserlerinden Seçmeler* içinde, Hzl. Bilge Ercilasun, MEB. Y., İstanbul 1998, s. 241.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, "Mektup", *Yazmak Sanatı ve Kompozisyona Giriş*, Remzi K.evi Y., 3. b., İstanbul 1960, s. 96-104.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, "Kuşadalı'nın Mektupları", *İslam Düşüncesinde Bir Dönüm Noktası Kuşadalı İbrahim Halvetî*, Yeni Boyut Y., 3. b., İstanbul 1997, s. 22-33.

PALA, İskender, "Yine Yakmış Yâr Mektubun Ucunu", *Müstesna Güzeller*, Ötüken Neşr., İstanbul 1997, s. 17-22.

PALAKOĞLU, İsmail, "Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî", *Gönüller Sultanı Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Y., Ankara 2004, s. 159-1744.

PAMUK, Orhan, "Ahmet Rasim ve Diğer Şehir Mektupçuları", *İstanbul / Hatıralar ve Şehir*, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2003, s. 129-133.

RIZA NUR, "Mâhir Bey'e", *Türk Bilig Revüsü*-II, İskenderiye 1936, s. 25 (N. Kemal'den).

SAFA, Peyami, "O Mektup Üzerine", *Yazarlar Sanatçılar Meşhurlar*, Ötüken Neşr., 2. b., İstanbul 1980, s. 138-139; "Üç Okuyucuma Cevap", s. 187-188.

SAĞIROĞLU, Ekrem, "Mektûbât-ı Rabbânî & Türkçe Mektûbâtlar", *İmam-ı Rabbânî / Hayatı, Cihadı, Görüşleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1988, s. 279.

SALİH KERAMET NİGÂR, "II. Bölüm", *Halife İkinci Abdülmecid*, İnkılâp ve Aka Y., İstanbul 1964, 78 s.

SALİH KERAMET NİGÂR, "Salih Keramet'e", *İnkılâp Şairi Tevfik Fikret'in İzleri*, İstanbul 1943, s. 1, 76-77, 97-103.

SANDER, M. Sadullah & Ali Rıdvan Unar, "Gelibolu Müddeiumumi Muavini İzzetlû Fuat Beyefendiye", *Salih Saim'in Yazı Hâtıraları ve Hayatı*, Sulhi Garan Matb., İstanbul 1954, s. 11-12; "Fuat Hulûsi Demirelli'nin Bu Mektuba Verdiği Cevap", s. 12-14.

SARAÇOĞLU, Ahmet Cemaleddin, "Mizancı'nın Dahiliye Nazırına İbret Verici Bir Mektubu", *Unutulan Meşhurlarımızdan Mizancı Murad Bey*, Yay. Hzl. İsmail Dervişoğlu, Şema Y., 1. b., İstanbul 2005, s. 243-247.

SAYAR, Ahmed Güner, "Resuhi Baykara'nın Mektubu", *Hasan Âli Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği*, Ötüken Y., İstanbul 2002, s. 198-200.

SAYAR, Kemal, "Londra Mektubu: 'Modern Hayat Çöplükleri' ", *Hüzün Hastalığı*, İz Y., İstanbul 1995, s. 158-159.

SELAHATTİN YUSUF, "Ali Fateeh Khan'a Mektup", *Sirenleri Taşa Tutun*, Kırkambar Y., İstanbul 1999, s. 36-38; "Beethoven'dan Demirel'e Mektup!..", s. 107-109.

ŞENOCAK, Kemaleddin, *Yanardağ Şarimiz Halil Nihad Boztepe*, Acar Matb., T.siz,

SERDENGEÇTİ, Osman Yüksel, "Paris Mektubu: Çıplaklar Balosu", *Gülünç Hakikatler*, Türk Edebiyatı Vakfı Y., İstanbul 1994, s. 105-106.

ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk, [Z. Ebüzziya'nın Necmeddin Cevherî, Fikri Sağlar ve Mehmed Ali Satan'a yazdığı üç mektup], *Darçağda Bir Çelebi / Ziyad Ebüzziya Kitabı*, Timaş Y., İstanbul 1998.

ŞİMŞEK, Halil İbrahim, "Mektûb", *Mehmed Emîn-i Tokâdî / Hayatı ve Risaleleri*, İnsan Y., 1. b., İstanbul 2005, s. 217,-220.

SİNANOĞLU, Oktay, "Nobel Ödülünü Kazanan Japon Prof. K. Fukui'nin Teşekkür Mektubu", *Bir Nev-York Rüyası / "Bye-Bye" Türkçe*, Otopsi Y., 4. b., İstanbul 2002, s. 410; "Bahtiyar Vahapzade'nin Mektubu", s. 412-414; "Boğaziçi Üniversitesi Rektörü Sayın Abdullah Kuran'a Mektup", s. 414-420.

SOMAR, Ziya, [T. Nevzad'ın Kardeşi Refik Nevzad'a üç mektubu], *Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi: Tevfik Nevzad*, Ahenk Matb., İzmir 1948, s. 216.

SOYKAN, Ömer Naci, "Mektuplar ve Bir Eleştiri / Ahmet İnam'la Mektuplaşmalar", *Türkiye'den Felsefe Manzaraları*, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 1993, s. 185-197.

SUBAŞI, Muhsin İlyas, "[Yaman] Dede'nin Mektupları, Yanan Yüreğinin Bizi Aydınlatan Kıvılcımlarıdır", *İki Mevlevî: Remzi Dede – Yaman Dede*, Nesil Y., İstanbul 2005, s. 151-169.

SÜLEYMAN NAZİF, "Anneme", *Firâk-ı Irak*, Sadl. İhsan Erzi, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1979, s. 39; "Sevgili Dostum Ahmed Rasim Beye", s. 57.

SÜLEYMAN NAZİF, "Hüseyin Rauf Beyefendiye" *Malta Geceleri*, Sadl. İhsan Erzi, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1979, s. 111.

SÜLEYMAN NAZİF, "Vahdeddin'e Mektup", *Tarihin Yılan Hikâyesi*, Hzl. Sabahaddin Arıç, Tercüman 1001 Temel Eser Y., İstanbul 1978, s. 94-106; "Vahdeddin'e İkinci Mektup", s. 107-113 (*Batarya ile Ateş* içinde).

SÜLEYMAN NAZİF, "Ziya Paşa'ya Mektup", *İki Dost*, Yeni Matb., İstanbul 1925, s. 40 (N. Kemal'den).

TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ [OLGUN], "Fuzûlî'nin Şikâyet-nâmesi", *Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun)'den Metin Şerhi Örnekleri*, Hzl. Şener Demirel, Araştırma Y., Ankara 2005, s. 213-245.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Anketler, Mektuplar ve Hatıralar", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Hzl. Zeynep Kerman, MEB. Y., İstanbul 1969, s. 533-578.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Mahur Beste Hakkında Behçet Bey'e Mektup", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Hzl. Zeynep Kerman, Dergâh Y., 4. b., İstanbul 1995, s. 513-517.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Pazar Postasına [1-2]", *Mücevherlerin Sırrı / Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar*, Hzl. İlyas Dirin, Turgay Anar, Şaban Özdemir, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 2002, s. 91-96.

TANSEL, Fevziye Abdullah, "Abbas Halim Paşa'ya Mektubu", *Mehmed Akif Ersoy / Hayatı ve Eserleri*, Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Y., 3. b., İstanbul 1991, s. 263-264.

TATCI, Mustafa, "Abdullah Özay'a Gönderilen Mektuplar", *Çankırılı Bir Melâmî Şair Abdullah Özay*, Bizim Büro B.evi, Ankara 2004, s. 19-34-24.

TELLİ, Fatma Betül, "Ayaşlı Muallim Şakir Efendi'den Fâik Soyman Bey'e Bir Mektup", *Ayaşlı Muallim Şakir Efendi*, Kalkan Matb., Ankara 2005, s. 3-5.

TEOMAN, Sabahattin, "Bir Mektup", *Bütün Cephelerile Yahya Kemal / Hayatı-Hatıraları-Şiirleri* içinde, Hzl. Hilmi Yücebaş, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık Y., 3. b., İstanbul 1958, s. 201-202.

TEVFİK FİKRET, "Mektupları", *Dil ve Edebiyat Yazıları*, Hzl. İsmail Parlatır, TDK Y., Ankara 1987, s. 263-277.

TOLSTOY, Lev, *Hz. Muhammed*, Çev. Arif Aslan, KaraKutu Y., İstanbul 2005, 109 s. (II. Bölüm mektuplardan oluşuyor).

TOPRAK, İhramcızâde İsmail Hakkı, "Mektuplar", *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak / Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri* içinde, Hzl. Lütfi Alıcı, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Y., 1. b. Ankara 2001, s. 49-63.

TOSUN, Necdet, "Mektûbât", *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî / Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, İnsan Y., 1. b., İstanbul 2005, s. 36-40.

TUYGUN, Ünal, "Mektuplar", *Pîr-i Sâmî Haz-*

retleri / Hayatı ve Sohbetleri, Umran Y., 3. b., İstanbul 1997, s. 93-129.

UNAR, Salih Saim, "Mithat Sadullah Sander'e Bir Mektubu", *Sebilden Bir Avuç Su*, Hzl. Cemal Kutay, Yeni Savaş Matb., İstanbul 1960, s. 26-29.

UYSAL. Muammer, "Halifeyi Sefere Sevkeden Mektup", *Peygamberlerden Evliyalardan Tarihimizden Dinî Hikâyeler*, Uysal K.evi Y., 2. b., Konya 2000, s. 232-234.

VÂ-NÛ, Müzehher, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Y., T.siz, ..

YAHYA KEMAL [BEYATLI], "Fâzıl Ahmed'e Mektup", *Eğil Dağlar*, MEB Y., 3. b., İstanbul 1993, s. 335-336.

YAZAR, Yusuf, "İngiltere Mektubu", *İslâmı Seçen Ünlülerle Röportajlar*, Akabe Y., İstanbul 1984, s. 78-84; "İki Mektup", s. 92-96.

YEPREM, Reha, "Bazı Sırlı Mektuplar", *Rehabilitasyon*, Maviağaç Y., 1. b., İstanbul 2006, s. 125-127.

YEŞİLZADE MEHMED SALİH, "Said Nursî Hakkında Hilmi Uran'a Mektup", Hzl. Ömer Hakan Özalp, *Hoca, Şeyh, Siyasetçi / Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi*, Erzurum Kitaplığı Y., 1. b. İstanbul 1999, s. 152-156.

YETİŞ, Kâzım, "Mektuplar", *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, Edebiyat F. B.evi, İstanbul 1989, s. 382-519.

YILDIZ, Saadettin, "Mektupları", *Arif Nihat Asya'nın Nesirleri*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 1991, s. 170.

YILMAZ, Ali, "Mektûbât-ı Erbaîn", *Köstendilli Süleymân Şeyhî*, Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 1989, s. 215-225.

YILMAZ. Rasih, "Nihal Atsız'ın Mektupları", *Toros Yüzlü Adam: Osman Yüksel Serdengeçti*, Timaş Y., 1. b., İstanbul 1998, s. 38-53.

YÖNTEM, Ali Cânip, "Edebiyat Meraklısı Bir Gence Mektup", *Prof. Ali Cânip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, Hzl. Ahmet Sevgi & Mustafa Özcan, İstanbul 1996, s. 230-233.

YÖNTEM, Ali Canip, "Mektuplar", *Ömer Seyfettin / Hayatı, Karakteri, Edebiyatı, İdeali ve Eserlerinden Nümuneler*, Remzi K.evi Y., İstanbul 1947, s. 153-169.

YÜCEBAŞ, Hilmi, "Yahya Kemal'in Bir Mektubu", *Bütün Cephelerile Yahya Kemal / Hayatı-Hatıraları-Şiirleri*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık Y., 3. b., İstanbul 1958, s. 230.

YÜCEL, Hasan Âli, *Edebiyat Tarihimizden*, İletişim Y., İstanbul 1989,

YÜKSEL, Aysel & Zeynep Uluant, "Mektuplar", *Sâmiha Ayverdi*, TC. Kültür Bakanlığı Y., İstanbul 2005, s. 194-213 (H. Z. Uşaklıgil, Münevver Ayaşlı, Cemil Meriç, N. F. Kısakürek, A. Muhip Dıranas, Ayşe Sultan ve Bayram Bilge Tokel'in mektupları, Ülkü Vehbi Güneri ve Belkıs Dengiz'e mektuplar; tıpkıbasımlarıyla).

YURDAKUL, Mehmet Emin, [Abdülhak Hâmid'in M. Emin'e yazdığı bir mektup], *Mehmet Emin Yurdakul'un Eserleri 1: Şiirler*, Hzl. Fevziye A. Tansel, TTK B.evi, Ankara 1969, s. 473.

ZAFER, Cihat, "Mektup Meşgul Çalmaz", *Mektup Meşgul Çalmaz*, Zafer Y., 1. b., İstanbul 2005, s. 69-71 (Aynı adlı deneme kitabının aynı adı taşıyan bölümü).

ZEYNELÂBİDİN REŞİD, "Veys Paşa'nın Kâtib-i Hususîsi Avni Bey'e [N. Kemal'in mektubu]", *Edebiyat Taktukası*, Halep 1327/1911, s. 74-75.

ZEYNELÂBİDİN REŞİD, "Zeynelâbidin Reşid Bey'e [N. Kemâl'in mektubu]", *Edebiyat Kumkuması*, Halep 1326/1910, s. 72-73.

§ ZWEIG, Stefan, "Mektup Sanatı", *Yarının Tarihi*, Çev.Ahmet Cemal, Can Y., İstanbul, 1991, s. 96.

H. *Makaleler*

[Akif İnan'a mektuplar ve bir mektubu], *Yedi İklim*, Mart 2000, S. 120, s. 76-80 (N. Fazıl ve N. Pakdil'in mektuplarının tıpkıbasımları).

[FERİDUN] KANDEMİR, "Mektepli Türk Mimarlarının Piri Mimar Vedat [Tek]", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2,

"Açık Mektuplar / Apaçık Mektuplar", *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 55-56.

§ "Ahmed Midhat'a Mektup ve Cevabı", *Tercüman-ı Hakikat*, 11-23 Kanunuevvel 1878.

§ "Ali Kemal Bey'e Açık Mektup", *Tanin*, 25 Temmuz 1324.

§ "Arnavutköy Sakinlerinden Dalan'a Açık Mektup", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Aralık 1987, S. 182

"Aşk Mektupları", *Milliyet Sanat Dergisi*, Nisan 2000, S. 477, s. 13-16.

"Avusturya'daki Türklerden Türk Devlet Reisine", *Büyük Doğu*, V. Devre, 27 Ocak
§ "Ayşe'den Veli'ye", *Anadolu'da Yenigün*, 3 Şubat 1337, S. 143 (523).
§ "Bir Mücahidin Mektubu", *İkdam*, 29 Eylül 1912.
§ "Bursa'dan İstanbul'a Mektup", *Anadolu'da Peyam-ı Sabah (Bursa İçin Özel Sayı)*, 20 Teşrinievvel 1338.
§ "Dereden-Tepeden Sermuharririrne Açık Nâme", *Tanin*, 6 Eylül 1911.
§ "Erkek Mektupları", *Tanin*, 4 Eylül 1911.
"Erdinç'ten Halman'a Mektuplar", *Varlık*, Yıl: IV, Ocak 1988, S. 904, s. 32-33."Fikret Adil'e Mektuplar", *Kitap-lık*, Yıl: XI, Ekim 2003, S. 65, s. 92 (N. Ataç, M. C. Anday, Celal Borak, R. A. Sevengil, Müzehher Vânû, Haldun Taner'den).
"Fikret'e Üç Arkadaşından Gelen Dört Mektup", *Düşün*, Eylül-Ekim 1965, S. 7-8, s. 24.
"Fransa'da Yayınlanan Açık Mektup / Gorbaçov bize kanıtlasın", Çev. Seyhan Tekelioğlu, *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 1Mayıs 1987, S. 167 (517), s. 8-9.
"Gürsey Ailesi Mektupları", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 140-146 (Reşit Süreyya Gürsey, Remziye Hisar Gürsey ve Feza Gürsey).
Δ "I. Dünya Savaşı Sırasında İngilizlere Karşı Bir Hint-Osmanlı Planı Yahut İpek Mektup Komplosu", *Tarih ve Toplum*, c. XVIII, Temmuz 1992, S. 103, s. 36-41.
"İrfan Yalçın'a Üç Mektup", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 202-203 (Şükrü Gümüş ve Kertim Korcan'dan).
§ "Kahraman Şühedamızı Tebcil", *Sabah*, 1 Haziran 1915.
"Kayserili Bir Grubtan (Mektup)", *Büyük Doğu*, XV. Devre, 17 Mart 1971, S. 11, s. 11.
"Kayserili Gence Ait Mektup", *Büyük Doğu*, ıı. Devre, 23 Ocak 1948, S. 28, s. 15.
"Kıbrıs ve Batı Trakya Türkleri Danışma Derneği (The Solidarity Association of Kıbrıs and Western Thrace Turks) Başkanlığından Aldığımız 2 Aralık 1981 Tarihli Mektup", *Türk Kültürü*, c. XX, Kasım-Aralık 1981, S. 223-224, s. 124-125.
"Kızılderili Bir Kabile Reisi'nden Mektup", Çev. Yusuf Kaplan, *Kayıtlar*, Aralık 1990, S. 2, s. 27-28.
"Mavera'dan Mektup: Yeni Bir Dönemin Eşiğinde", *Mavera*, c. VIII, Kasım-Aralık 1984, S. 96, s. 1-2 ve 61.
"Mehmet H. Doğan'a Mektuplar", *Kitap-lık*, Yıl: XI, Ocak 2004, S. 68, s. 92-97 (Cemal Süreya, A. Bezirci, E. Cansever, M. Fuat, İ. Berk, B. Karasu, A. Nesin, C. Külebi'den).
§ "Muhterem Kumandanın Mektubu", *Sabah*, 1 Haziran 1915.
"Muzaffer Hacıhasanoğlu'na Mektuplar", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 1356-149 (Y. N. Nayır, Sabahattin Hüsnü, C. A. Kansu, Selim İleri, Burhan Günel, Necati Güngör, Cemil Kavukçu ve M. Sunullah Arısoy'dan).
"Nedret Gürcan'a Mektuplar", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 170-180 (F. Baykurt, Âşık Veysel ve Tarık Dursun K.'dan).
"Okur Mektupları ve Yanıtlar", *Kitap-lık*, Mayıs-Haziran 2001, S. 47, s. 184-185.
§ "Posta PullarI ile Muhabere", *İkdam*, 4 şubat 1314.
§ "Posta Pulları", *Servet-i Fünun*, 30 Teşrinievvel 1321, S..758.
§ "Posta Pullarının Tarih-i İcadı", *Maârif,* 13 Receb 1309, S. 23.
"Samsunlu İşadamından Oğlu Kemal Ardahanlı'ya", Çizgiler: Semih Poroy, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 168-172.
"Saray'dan Ahmed Cevdet Beyefendi'ye", Ç.yazı: Turgut Kut, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 187-189 (Ç.yazı+Tıpkıbasım).
"Senirkentli Üniversite Talebelerinden Gelen Mektup", *Hareket*, III. Dönem, Ekim 1947, S. 8, s. 9.
§ "Trablus'dan İzmir'de Bir Zâta Vürûd Eden Bir Mülâzım Mektubu", *Tanin*, 8 K.sânî 1911, S. 1203.
"Yahya Kemâl'e Gelen Mektuplar", *Yahya Kemâl Enstitüsü Mecmuası*, c. III, 201-247.
"Yassıada'dan Üç Mektup -Menderes, Polatkan ve Zorlu-", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 54.
Δ "Yazara Eşten Dosttan Gelen Mektuplar", *Yeni Ufuklar*, c. X, 1962, S. 118, s. 1-6.
§ "Zâbitandan Bir Zâtın Rüfekâsından Birine Gönderdiği Mektuptur", *Tanin*, 31 K.evvel 1911, S. 1195,
"Aziz Nesin'e Birkaç Mektup", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 365-366.
"Babasından Feza Gürsey'e Kartpostal", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 148-149.
"Behice'den Osman Rif'at Paşa'ya Mektup", Ç.ya-

zı: Hayrunnisa Saygılı, Çizgiler: Turhan Selçuk, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 177-182.
"Bir Mektup ve Cevabı", *Büyük Doğu*, XVI. Devre, 5 Haziran 1978, S. 5, s. 15.
"Bir Ret Mektubu", *Babil Kulesi* (*Kitap-lık* 71 eki), Nisan 2004, s. 12 (Ursula K. Le Guin'e bir editörün mektubu).
"Cehennemden Kaçışın Mektubu", *Mavera*, c. VII, Şubat 1983, S. 75, s. 11-13.
"Cihan Türklerine Ait Manzara" (Pakistan'dan Mektup), *Büyük Doğu*, V. Devre, 10 Kasım 1950, S. 34, s. 9.
"Cumalı'ya Ortak Mektup", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 364 (İmzalar: Tarancı, Baki Süha Ediboğlu, Orhan Veli).
"Dergimiz Hakkında Aldığımız Mektuplardan Bazıları", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi* 12 Temmuz 1962, S. 20, s. 201-204; 19 Temmuz 1962, S. 21, s. 235-237; 26 Temmuz 1962, S. 22, s. 257-268; 2 Ağustos 1962, S. 23, s. 267-268. 1950, S. 16, s. 10.
A. A., "Habeşistan Mektupları I-II", *Sebilü'r-Reşad*, c. XII, Mayıs 1330/1911, S. 299, s. 240-242; Haziran 1330/1911, S. 301, s. 274.
§ A. E., "Çanakkale Mektupları", *Tanin*, 18 Mayıs 1331, S. 2316.
A. KADİR, "A. Kadir'den Behzat Ay'a Mektuplar", *E*; Yıl: I, Ocak 2000, S. 10, s. 67.
§ A. RAGIB, "Namdar Rahmi'ye Bir Mektuptan", *Ocak Konya*, 8 Teşrinisânî 1333, S.1.
A. SELİM, "Mekâtib: Müslüman Mallarına Rağbet", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Temmuz 1328/1910, S. 20 (207), s. 388-389.
A. SENÎ [YURTMAN], "Cidde'den Bir Mektup / Mülkiye Mektebi'nin Manevî Çatısı Karşısında Uzaklardan", *Servet-i Fünun-Uyanış*, 1931, S. 1796.
A. SENÎ [YURTMAN], "Cidde'den Bir Mektup", *Servet-i Fünun-Uyanış*, 1930, S. 1774.
A. T., "Beş Şehir'in Yazarına Gelen Kartlar", *Kitap-lık*, Ocak-Şubat 2001, S. 45, s. 16.
A. HİDİR, "Filistin'den Aldığımız Mektup", *Büyük Doğu*, VIII. Devre, 2 Temmuz 1954, S. 9, s. 11.
§ A. M., "Açık Mektup: Hâlide Salih Hanım'a", *Tanin*, 23 Ağustos 1324.
§ A[KÇURAOĞÜLU], Y[USUF], "Yahya Kemâl Beyefendiye", *Türk Yurdu*, Yıl: ıv, 19 Şubat 1330, S. 78.
A[KTUNÇ], H[ulki], "Vapur ile İskele Mektubu", *Kitap-lık*, Ocak-Şubat 2000, S. 39, s. 10-11 (Leylâ Erbil'e).
ABASIYANIK, Ahmet Faik, "Muzaffer Uygun-er'e Mektup", *Yazko Edebiyat*, 1984, S. 43-44, s. 93-96.
ABASIYANIK, Sait Faik, "Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre, 30 Kasım 1945, S. 5, s. 6.
ABASIYANIK, Sait Faik, "Mektup", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 10 (*Havuz Başı*, s. 70-72'den alıntı).
ABASIYANIK, Sait Faik, "Orhan Veli'ye Üç Mektup", *Papirüs* (Orhan Veli Ö. S.), Ocak 1967, S. 8, s. 57-58.
ABASIYANIK, Sait Faik, "Sait Faik'in Mektupları", *Varlık*, Yıl: XXI, 1 Ekim 1954, S. 411, s. 6-7.
ABASIYANIK, Sait Faik, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 312-314.
§ ABDÜLAHAD NURİ, "Fatma'dan Hasan'a", *Doğu*, 15 Nisan 1338, S. 8.
§ ABDÜLAHAD NURİ, "Harp Mektupları", *Sabah*, 18 T.evvel 1328.
ABDÜLHAK HÂMİD [TARHAN], "Saadetlû Ahmet Mithat Efendi Hazretlerine", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 446-449.
ABDÜLHAK HÂMİD [TARHAN], "Ölümünün Yıldönümünde Abdülhak Hâmid'in Bir Mektubu", *Türk Dili*, c. III, Aralık 1953, S. 27, s. 136-137.
Δ ABDÜLHAK HÂMİD, [TARHAN], "Abdülhak Hâmid'den Abdülhamid'e Gizli Mektuplar", Hzl. ?, *Tarih Dünyası*, c. III, 15 Temmuz-1 Ağustos 1954, S. 21-22, s. 821-824.
Δ ABDÜLHAK HÂMİD, [TARHAN], "Ahmet Haşim İçin", *Yeni Türk Mecmuası*, c. I, 10 Temmuz 1933, S. 10, s. 845. (İstanbul Halkevi Riyasetine).
§ ABDÜLHAK SÂMİ, "Mevki-i Harpten Bir Mektup", *Malûmât*, 31 Temmuz 1313, S. 94.
ABDÜLHAMİD I, "Ruhşah'a", Sadl. O. Şaik Gökyay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 81.
ABDÜLHAMİD II, "Mektup", *Rapor / Dergi-Kitap*, Büyük Doğu Y., Ağustos 1980, S. 11, s. 92-96.
ABDÜLHAMİD ZİYA, [Başlıksız], *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 428.
ABDÜLKADİR HALİM (POLON), "Türk Kurtuluş Savaşıyle İlgili Bir Mektup", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 359-363.

ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim, "İki Vesika*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVIII, 1986, s.

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim, "Mehmet Akif Ersoy'un Bilinmeyen Bir Mektubu", *Türk Kültürü*, Şubat 1991, S. 334, s. 88-91 (24-27).

§ ABDULLAH CEVDET [KARLIDAĞ], "Bir Mektub-ı Hakîkatbeyân", *Tasvîr-i Efkâr*, 16 Şubat 1910, S. 257.

§ ABDULLAH CEVDET [KARLIDAĞ], "Doktor Abdullah Cevdet Bey'in Bir Mektubu", *Yeni Tasvir-i Efkar*, 4 K.sânî 1910.

§ ABDÜLLATİF İRFAN, "Bir Arkadaşıma Mektup", *Maârif*, , 19 Ağustos 1311, S. 19.

ABDÜNNASIR, "Mekâtib: Saraybosna'dan: İlân-ı Cihad", *Sebilü'r-Reşad*, c. 1330, S. 323, s. 184-185.

ABDÜRREŞİD İBRAHİM, "Hindistan Mektupları: Hindistan'ın Taksimat-ı İdaresi", *Sırât-ı Müstakim*, c. III, Aralık 1325/1907, S. 67, s. 239-240.

ABDÜRREŞİD İBRAHİM, "Hindistan Mektupları: Yirminci Asırda İngiliz Medeniyeti", *Sırât-ı Müstakim*, c. III, Ocak 1325/1907, S. 72, s. 319-320.

ACARCA, Mehmet, "Erciyes'e Mektup", *Erciyes*, c. V, Aralık 1982, S. 60, s. 24.

AÇIK, Tansu, "Okur Mektupları / Sayın Güven Turan", *Kitap-lık*, Mart-Nisan 2002, S. 52, s. 236.

§ AÇIKGÖZ, Nâmık, "Bakâyî'nin Battal-Nâme Adlı Eserindeki "Elif-Nâme", *Fırat Havzası, II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri,* Elazığ, 1989.

AÇIKGÖZ, Namık, "Divan Edebiyatında Mektup ve XVII. Yüzyıl Şâirlerinden Riyâzî'nin İki Mektubu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. I, 1987, S. 2, s. 7-14.

ADALI, Bilgin, "Halûk'a Mektuplar", *Virgül*, Kasım 2002, S. 56, s. 28 (Bilge Karasu'nun Halûk Aker'e mektupları hk.).

ADATEPE, M. Kemal, "Atatürk'ün Özel Mektupları", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 224-225.

ADATEPE, M. Kemal, "Lüsiyen Hanım'dan Abdülhak Hâmid'e Aşk Mektupları",], "Abdülhak Hâmid'e Mektuplar", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 240-241 (İsmail Yerguz çevirisi Mektuplar hk.).

ADIVAR, Halide Edip, "Atatürk'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 252-256.

§ ÂGÂH, "Anadolu Mektupları", *Tasvir-i Efkar*, 22 Mart 1914-2 Temmuz 1914.

AHISKA, Meltem, "Bir Mektup, Birkaç Kitap...", *Virgül*, Mart 1998, S. 6, s. 47-48.

AHMATOVA, Anna, "Mektuplar", Çev. ?, *Kitap-lık*, Yıl: XI, Kasım 2003, S. 66, s. 103-104.

§ AHMED [AĞAOĞLU], "Açık Mektup: Bütün Osmanlı Müslümanlarına", *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Nisan 1911.

AHMED ARİF, "Ahmed Arif'ten Bilinmeyen Mektuplar", *E*, Yıl: I, Nisan 1999, S. 1, s. 54-57 (Metin Demirtaş ve Nihat Behram'a).

AHMED ARİF, "Ahmed Arif'ten Nedret Gürcan'a Mektuplar", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 96-108.

AHMED CAVİD, "Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. III, Şubat 1325/1907, S. 77, s. 395.

AHMED CEMAL, "Hicaz Mektupları: Demiryolu", *Sebilü'r-Reşad*, c. XII, Şubat 1329/1911, S. 297, s. 205-207.

AHMED FEVZİ, "*Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. Xııı, Ocak 1330/1911, S. 322, s. 80.

AHMED FUAD, "Avrupa Mektupları: Garbda Şarklılaşmak Cereyanı", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXIII, Kasım 1339/1920, S. 575, s. 39-42.

AHMED FUAD, "Avrupa Mektupları: Garblılaşmak", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXIII, Aralık 1339/1920, S. 574, s. 24-27.

AHMED FUAD, "Avrupa Mektupları: Şarkın İntibahı ve Garbın Tedennisi", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXIII, Aralık 1339/1920, S. 573, s. 13-15.

§ AHMED HÂŞİM, "Hâlide Edib Hanımefendi'ye", *İctihad*, 7 Teşrinisânî 1918, S. 129.

§ AHMED HÂŞİM, "Selanik'te Çıkan Genç Kalemler Gazetesi Sahiplerine", *Servet-i Fünun*, , 21 Temmuz 1327, S. 1052.

§ AHMED HÂŞİM, "Servet-i Fünun'a- Bir Mektup-", *Servet-i Fünun*, 16 Haziran 1327, S. 1047.

§ AHMED HİDAYET, "Anadolu Mektupları", *İkdam*, 2 K.sânî 1922, S. 8908.

§ AHMED HİLMİ (Kastamonulu), *Müslümanlara Açık Mektup*, Amedi Matb., İstanbul, 1332.

AHMED MİDHAT EFENDİ & FITNAT HANIM, "Mektuplar / Ahmet Mithat Efe-

nid'den Şair Fıtnat Hanım'a ve Şair Fıtnat Hanım'dan Ahmet Mithat Efendi'ye", Ç.yazı: ?, *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: Mart 1980, S. 2 (352), s. 58.

§ AHMED MİDHAT, "Azizim Ebuzziyâ", *Yeni Tasvir-i Efkar*, 31 Mayıs 1909.

§ AHMED MİDHAT, "İki Hanım Arasında Muhâvere", *Kırkanbar*,1293, S. 32.<

§ AHMED MİDHAT, "Muhâberât ve Muhâverât Hakkında", *Tercüman-ı Hakikat*, 26 Temmuz-7 Ağustos 1884.

§ AHMED MİDHAT, "Muhâber-i Aleniye: Hüseyin Rahmi Beyefendi'ye, *Tercüman-ı Hakikat*, 17 K.evvel 1897.

AHMED MÜNİR REŞİD, "Japonya'da Darülfünun Talebesinden Osmanlı Darülfünun Talebesine Mektup", *Sebilü'r-Reşad*, c. II (IX), Şubat 1328/1910, S. 52 (234), s. 450-451.

AHMED MÜNİR REŞİD, "Mekâtib: Dârü'l-Hilâfe'de *Sırât-ı Müstakim* Cerîde-i İslâmiyesine", *Sırât-ı Müstakim,* c. V, Eylül 1327/1909, S. 127, s. 381.

AHMED MÜNİR REŞİD, "Mekâtib: Japonya'da Din Meselesi", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Mart 1328/1910, S. 6 (188), s. 108-109.

AHMED MÜNİR, "Japonya Mektupları: Tokyo'da Mekâtib-i İbtidaiyye", c. X, Temmuz 1329/1911, S. 255, s. 345-346.

AHMED NAİM [BABANZADE], "İslâm Tarihi Hakkında Hüseyin Cahit Beyefendiye Açık Mektup", c. XXV, Şubat 1341/1922, S. 638, s. 211-213.

§ AHMED NÂİM BEY, "Mağrib-i Aksâda Seyahat: Mektub"; *Manzara*, 15 Haziran 1303-15 Eylül 1303, S. 8-12.

§ AHMED RÂSİM, "Anadolu Mektupları", *Sabah*, 6 Eylül 1324-19 Eylül 1908-13 Eylül 1324-26 Eylül 1908.

§ AHMED REFİK (Sâlhanizâde), "Kadın Mektupları-Bir Ziyâfet", *Resimli Gazete*, 7 Teşrinisânî 1312.

AHMED ŞAH MESUD, "Penşir Mücadelesinin Kahraman Kumandanı Mesud'dan Mektup", *Mavera*, c. VI, Eylül 1982, S. 70, s. 60-63.

§ AHMED SETTAR, "Aşk Mektubu", *Malûmât*, 10 Teşrinievvel 1318, S. 358.

§ AHMED SETTAR, "Sevdiğimin Cevabı", *Malûmât*, 13 Mart 1319, S. 378.

AHMET CEMAL, "Mektuplar" Dizisi Başlarken", *Somut*, 16 Eylül 1983, S. 59, s. 2.

AHMET HAŞİM, "Ahmet Haşim'den Refik Şevket'e Mektup", *Kitap-lık*, Eylül-Aralık 1996, S. 23-24, s. 58.

Δ AHMET HAŞİM, "Ahmet Haşim İzzet Melih'le Nasıl Çatışmıştı?", *Hayat Tarih*, c. XXVI, Ağustos 1982, s. 8, s. 13-15.

Δ AHMET HAŞİM, "Ahmet Haşim'den Yakup Kadri'ye", *Tarih ve Toplum*, c. XXVI, Aralık 1996, S. 156, s. 48 (368).

AHMET HAŞİM, "Haşim'in İş Başvurusu & Haşim'den Abdülhak Şinasi Hisar'a Pusulalar", *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 2001, S. 54, s. 83-87.

AHMET HAŞİM, "Refik Şevket İnce'ye", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 260-264.

AHMET İHSAN [TOKGÖZ], "Nis Mektubu", *Servet-i Fünun-Uyanış*, 1930, S. 1790.

AHMET MİTHAT, "Azizim Ebüzziya!", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 454-456.

AHMET MİTHAT, "Muallim Naci'ye", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 138-143.

AHMET NEDİM, "Bir Mektupla Gelen Dostluk", *Yedi İklim*, c. V, Haziran 1993, S. 39, s. 85.

Δ AHMET REFİK [ALTINAY], "Abdülhamid'in Na'şı Önünde", *Tarih Dünyası*, c. I, 1 Mayıs 1950, SA. 2, s. 94-99 (II. Abdülhamid'in Sadrazamına yazdığı bir mektup+Tıpkıbasım).

AHMET REFİK [ALTINAY], "Uluğ İğdemir'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 230.

§ AKA GÜNDÜZ (ENİS AVNİ), "Ana Mektubu", *Tanin*, 13 Ağustos 1328.

§ AKA GÜNDÜZ (ENİS AVNİ), "Aşk Mektupları", *Malûmât*, 19 Eylül 1318-14 Teşrinisânî 1318, S.355-362.

§ AKA GÜNDÜZ (ENİS AVNİ), "Bingazi'de Enver Bey'e", *Tanin*, 29 Eylül 1328.

§ AKA GÜNDÜZ (ENİS AVNİ), "Darü'l-Harpten Mektuplar", *Tanin*, 11 Şubat 1328-15 Şubat 1328.

§ AKA GÜNDÜZ (ENİS AVNİ), "Kırmızı Mektup", *Tanin*, 25 Ağustos 1328.

§ AKA GÜNDÜZ (ENİS AVNİ), "Mektuplarım-1", *Bağçe*, 7 Teşrinievvel 1324, S.12.

§ AKA GÜNDÜZ (ENİS AVNİ), "Ölüler ve Di-

riler-Ahirete Mektup, *Tanin*, 28 Mayıs 1329.

AKBAL, Oktay, "O Posta Kartları", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 248 (Akbal'ın *Yazmak Yaşamak* adlı kitabından alıntı).

AKÇAKOYUNLUOĞLU, Sedat, "Mektup (N. Fazıl Duru'ya)", *Kül*, Yıl: I, Ocak 1991, S. 2, s. 6.

AKÇAY, Hilmi, "Rheinland-Pfalz Eyaleti Atatürkçü Düşünce Derneğinin Mektubu", *Türk Dili*, Mayıs 2001/I, S. 593, s. 607-608.

AKÇURA, Yusuf, "Uluğ İğdemir'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 221.

Δ AKÇURA, Yusuf, "Yusuf Akçura'dan Vezirli Yusuf Bey'e", *Tarih ve Toplum*, c. XXII, Ağustos 1994, S. 128, s. 104 (40).

AKER, Halûk, "Atlılar'a Mektup", *Atlılar*, Eylül-Kasım 2000, S. 5, s. 7.

AKGÜN, Adnan, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal ve Halit Ziya Uşaklıgil'in Türkgeldi Ailesine Mektupları", *İlmî Araştırmalar*, 1996, S. 3, s. 203-226.

AKGÜN, H., "Hilafet ve Emir Ali'nin Mektubu", *Dergâh*, c. V, Ağustos 1994, S. 54, s. 11.

AKİF PAŞA, "Şeyh Müştak'a", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 97-98.

AKIN, Fatma, "Kırşehir Mektupları", *Kırlangıç*,Yıl: I, Nisan 2000, S. 1, s. 3.

AKIN, Hüseyin, "Eve Dönüş Sevinci", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, S. 9, s. 68-80.

AKKAŞ, Ebru, "İsli Aşk Mektupları", *Radikal Kitap*, 11 Kasım 2005, S. 243, s. 23 (Ferhad Uludere'nin öykü kitabı hk.).

AKKAYA, Şükrü, "İnsanın Estetik Terbiyesi Üzerine Mektuplar / Schiller", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. VII, 1949, S. 1, s. 191-201.

AKKOCA, Ahmet, "Ahmet Akkoca Yazıyor: "Sarıcık Deresi Okulu"ndan Mektup Var", *Anadolu Ekini*, Ocak 2001, S. 3440, s. 6-8.

AKKUŞ, Mehmet, "Osman Hulûsî Efendi'nin Mektûbâtı", *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyum Tebliğleri*, Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Y., Ankara 1997.

AKSEKİLİ AHMED HAMDİ, "Anadolu Mektupları: Birgi Medreseleri", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Kasım 1329/1911, S. 274, s. 220-221.

AKSEKİLİ AHMED HAMDİ, "Anadolu Mektupları: Birgi", *Sebilü'r-Reşad*, c. VI, Ekim 1329/1911, S. 10, s. 124-125.

AKSEKİLİ AHMED HAMDİ, "Bulgaristan Mektupları: Bulgaristan İmparatorluğunun Tesisi İçin Bulgarlar Memalik-i Osmaniye'de Ne Roller Oynadılar? I-XII", *Sebilü'r-Reşad*, c. II (IX), Kasım 1328/1910, S. 32 (214), s. 113-116.

AKSEKİLİ AHMED HAMDİ, "Sofya Mektubunun Nevakısını İkmal", *Sebilü'r-Reşad*, c. II (IX), Eylül 1328/1910, S. 29 (211), s. 57-58.

AKSEKİLİ AHMED HAMDİ, "Tenkid-i Muhik" Sahibine Açık Mektup -Bir İstîzâh-", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Ocak 1327/1909, S. 177, s. 326-327.

AKSEKİLİ AHMED HAMDİ, "Tenkid-i Muhik"in Cevabı ve Anlaşılmayan Noktalar", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Şubat 1327/1909, S. 180, s. 374-376.

AKSOY, Nazan, "Dostlarından İzzet Melih Devrim'e Mektuplar", *Kitap-lık*, Mayıs-Haziran 1995, S. 15, s. 72 (Nüket Esen'in hazırladığı mektuplar hk.).

AKSÖZ, Nuri, "Ekonomi Bakanına Açık Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre, 7 Haziran 1946, S. 32, s. 7.

AKTAN, İrfan, "Posa'dan Biricik Aşkı Dyodyo'ya", *Radikal Kitap*, Yıl: V, 28 Nisan 2006, S. 267, s. 16 (R. Luxemburg'un *Sevgiliye Mektuplar*'ı hk.).

AKTAŞ, Burcu, "Kutsal Görev Gazileri", *Radikal Kitap*, Yıl: III, 31 Ekim 2003, S. 137, s. 19 (Ç. Dürüşken'in hazırladığı *Paulus'un Kutsal Görev Gazileri ve Anadolu Halklarına Mektupları* adlı eser hk.).

AKTAŞ, Durmuş, "Mektup", *Mavera*, c. V, Mayıs 1981, S. 54, s. 54-55.

AKTUNÇ, Hulki, "Argo'dan Kargoya ya da Savaş Kılıç'a Nâme", *Kitap-lık*, Yaz 1999, S. 37, s. 266-269.

Δ AKÜN, Ömer Faruk, "Namık Kemal ile Süğleyman Paşa'nın Bağdat Sürgünlüğü Sırasında İlk Mektuplaşmaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXIII, 1977-1979, s. 1-36.

Δ AKÜNAL, Dündar, "Mehmet Akif'in Kızına Yazdığı Mektuplar", *Tarih ve Toplum*, c. XI, Şubat 1989, S. 62, s. 78-81 (14-17).

§ AKYILDIZ, "Cenab Şahabeddin Beyefen-

di'ye", *Hak*, 21 Temmuz 1328.
ALAGÖZ, Osman, "Dosta Mektuplar", *Yağmur*, Yıl: VI, Ocak-Mart 2005, S. 26, s. 53-54.
ALAIN-FOURNIER, "Jacques Riviere'e", Çev. Salâh Birsel, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 307-318.
ALANGU, Tahir, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 350-354.
ALBAYRAK, Yılmaz, "Lamia Hanım'a Mektuplar", *Ada*, Yaz 2005, s. 40-41.
ALDAN, Mehmet, "Mektuplarıyla Mehmet Kaplan", *Türk Dili*, c. LI, Haziran 1986, S. 414, s. 457.
ALİ DİBİR MUHAMMED, "Dağıstan'dan Mektup", Çev. Cafer Barlas, *Yedi İklim*, c. XII, Ocak 1999, S. 106, s. 62-63.
ALİ EKREM [BOLAYIR], "Abdülhak Hâmid'e Mektuplar", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 246-247.
§ ALİ EMÎRÎ, "Şâir-i Meşhur Nef'î'nin Bir Mektûbu", *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası*, , 31 Ağustos 1335, S. 18.
§ ALİ HAYDAR EMİR [ALPAGOT], "Hâlide Salih Hanım'a Açık Mektub", *Tanin*, 28 Teşrinisânî 1324.
ALİ HİKMET NAHİD, "Londra Mektupları: Hoca Kemaleddin ve İngiltere'de İntişar-ı İslâma Gayret Numuneleri", *Sebilü'r-Reşad*, c.c. XII, Haziran 1330/1911, S. 302, s. 291-292.
ALİ HİLMİ, "Mekâtib: Dârü'l-Hilâfe'de *Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", c. I (VI-II), Haziran 1328/1910, S. 19 (201), s. 370.
§ ALİ KEMÂL (İbrahim Hikmet), "Bir Mektup", *Sabah*, 29 Şubat 1904.
§ ALİ KEMÂL (İbrahim Hikmet), "Hâlide Edib Hanım'a Cevap", *Peyam-ı Sabah*, 3 Teşrinisânî 1336/1920.
§ ALİ KEMÂL (İbrahim Hikmet), "İngiltere Mektupları, *İkdam*, 22 Ağustos 1898-13 Eylül 1898.
§ ALİ KEMÂL (İbrahim Hikmet), "Macaristan Mektupları", *İkdam*, 4 Şubat 1909-18 Şubat 1909.
§ ALİ KEMÂL (İbrahim Hikmet), "Madamın Mektubu" *Saba*h, 21 Kânûnısâni 1904.
§ ALİ KEMÂL (İbrahim Hikmet), "Paris Mektupları", *İkdam*, 11 Kanunuevvel 1313-15 Kanunuevvel 1313.
ALİ NURETTİN, "Bir Dosta Mektuplar I", *Hareket*, V. Dönem, Mayıs 1970, S. 53, s. 17.
ALİ NURETTİN, "Bir Dosta Mektuplar II", *Hareket*, V. Dönem, Temmuz 1970, S. 55, s. 9.
ALİ NURETTİN, "Bir Dosta Mektuplar III", *Hareket*, V. Dönem, Ağustos 1970, S. 56, s. 8.
ÂLİ PAŞA, "Hâce-i Muhteremim Efendim", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 426.
ALİ RIZA, "Mekâtib: Hâdim-i Millet-i Muteber *Sırât-ı Müstakim* İdare-i Behiyyesine", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Aralık 1326/1908, S. 122, s. 298-299.
ALİ RIZA, "Mekâtib: İki Japonyalı Müslüman Oldu (Pekin'den)", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Eylül 1326/1908, S. 110, s. 100-101.
ALİ RIZA, "Mekâtib: Pekin'deki Müslüman Mekteplerin Başına Gelen Felâket (Pekin'den)", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Kasım 1326/1908, S. 115, s. 187.
ALİ SELMAN, "Mektuplaşma Üstüne I-III", *Millî Gazete*, 10-12 Aralık 1977.
ALİ SELMAN, "Mektuplaşmak Üzerine", *Millî Gazete*, 2 Aralık 1977.
ALİ SUAD, "İsmail Safâ'ya Mektub", *Aşiyan*, 27 Teşrinisânî 1324, S.13.<
ALİ SUAD, "Muhterem Sebilü'r-Reşad Mecmuasına", c. XV, Eylül 1334/1915, S. 369, s. 86-87.
§ ALİ SÜHA [DELİLBAŞI], "Babama Mektuplar: Ölüm", *Resimli Kitap*, Teşrinievvel-Şubat 1329, S. 51, s. 372-373.
ALİ SÜHA, "Midhat Paşa'nın Son Mektubu", *Yıllarboyu Tarih*, c. II, Mayıs 1979, S. 5, s. 12-14.
ALİ ULVÎ, "*Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XV, Kasım 1340/1921, S. 626, s. 28.
ALIGHIERI, Dante, "Floransalı Dosta", Çev. Nüzhet Haşim Sinanoğlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 403.
Δ ALIŞIK, Cevdet Eralp, "Cumhuriyet Dönemi Basın Tarihimizle İlgili Bir Mektup", *Tarih ver Toplum*, c. XI, Ocak 1989, S. 61, s. 42-44 (Nihal Atsız'dan Mahmut Mesut Koman'a).
§ ALKIM, Bahadır, "Yazının Başlangıcı", *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,, 1981.
Δ ALPARSLAN, Ali, "Namık Kemal'in Bilinmeyen Bir Mektubu", *TTK-Belleten*, S. 35-42.

ALPAY, Necmiye, "AKDTYK TDK'den Mektup", *Radikal Kitap*, Yıl: III, 21 Kasım 2003, S. 140, s. 22.

ALPAY, Necmiye, "Bir Mektup", *Radikal Kitap*, Yıl: IV, 30 Aralık 2005, S. 250, s. 59.

ALPAY, Necmiye, "Bir Yazı, Bir Mektup", *Radikal Kitap*, Yıl: III, 29 Ağustos 2003, S. 128, s. 19.

ALPAY, Necmiye, "Dil Meseleleri / İki Mektup", *Radikal Kitap*, Yıl: I, 1 Haziran 2001, S. 11, s. 19.

ALPAY, Necmiye, "Mektuplardan", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 16 Ağustos 2002, S. 74, s. 18.

ALPAY, Necmiye, "Yusuf Akçay'ın Mektubu", *Radikal Kitap*, Yıl: IV, 27 Ocak 2006, S. 254, s. 10.

ALPAYTAÇ, S. Enis, "Amerika Mektupları: Din Adamlarına Saygı", *Sebilürreşad*, c. VIII, Ağustos 1954, S. 178, s. 43.

ALTAY, Ergin, "Rus Yazınında Mektup", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 579.

ALTUN, Selçuk, "Şevket (Hıfzı) Rado'ya Dair ve Nurullah Ataç", *Kitap-lık*, Eylül-Ekim 2002, S. 55, s. 140-144.

ALUS, Sermet Muhtar, "Dünden Bugünden: Kalem ve Arzuhalcılar", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 32-33 (*Amcabey*, c. III, 29.1.1944, S. 61, s. 8 & 8.5.1943, S. 23, s.3'ten alıntı).

AMASRÎ, Mustafa Nazmi, "*Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XVI, Mart 1335/1916, S. 400-401, s. 101-102.

§ ANDAÇ, Feridun, "Gönderen Olduğu Sürece Mektup Hayatımızdan Silinmez", *Hürriyet Gösteri*, Ağustos-Eylül 2000, S. 221.

ANDAÇ, Feridun, "Mektuplardaki Aziz Nesin: Şaşırtıcı Bir Kimlik", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 234-241 (Aziz Nesin-Meral Çelen mektuplaşması hk.).

ANDAY, Melih Cevdet, "Melihj Cevdet'ten Fethi Naci'ye", *Kitap-lık*, Yıl: XI, Eylül 2003, S. 64, s. 8-9.

ANDI, Fatih, "Mektuba Ağıt", *Yağmur*, Yıl: VI, Ocak-Mart 2005, S. 26, s. 22-24.

ANDI, M. Fatih, "İki gözüm, aziz kardeşim efendim", *Dergâh*, c. VI, Ağustos 1995, S. 66, s. 7-8.

ANTEPLİ, Rahime, "Bir Mektup", *Gençliğin Sesi*, Mayıs 1991, s. 13, s. 19.

APOLLINAIRE, Guillaume, "Cici nişanlım benim", Çev. Tahsin Saraç, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 331-332.

ARABÎ, Muhyiddin, "Fahreddin-i Râzî'ye", Çev. M. Nuri Gencosman, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 81-82.

ARAGON, "Aragon'dan Elouard'a: Bezginlik, seni düşünmeme asla engel olamayacak", Çev. Esra Özdoğan, *Akşam-lık*, 26 Temmuz 2002, S. 12, s. 14.

ARAR-EMENER, Ece, "Annelere Bilgece Mektuplar", *Radikal Kitap*, Yıl: III, S. 153, s. 21 (Wilhelm Stekel'in *Genç Anneye Mektuplar* adlı kitabı hk.).

ARAR-EMENER, Ece, "Baltık Denizinden Mektuplar", *Radikal Kitap*, Yıl: IV, 8 Temmuz 2005, S. 225, s. 35 (H. Schirneck'in *Şişedeki Mektuplar*'ı hk.).

ARGUNŞAH, Hülya, "Mektuba Kaside yahut Abdülhak Hâmid'in Mektupları", *Dergâh*, c. VII, Ekim 1996, S. 80, s. 10-11.

ARIBURUN, Orhan M., "Orhan M. Arıburun'dan Müslim Çelik'e", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 184.

§ ARİF (Konya Belediye Tabibi), "Açık Mektup", *Sabah*, 28 Teşrinievvel 1899.

§ ÂRİF ORUÇ, "Bir Muhacir Kızı -Asker Feridun'un Mektuplarından-", *Sabah*, 20 Kanunuevvel 1332.

§ ARIKAN, Mustafa, "Birinci Cihan Harbi Türk Esir Mektuplarında Duygu ve Düşünceler", Osmanlı Araştırmaları, İstanbul, 1991, S. XI.

ARIKAN, Zeki, "Muhsin Ertuğrul'un Orhan Burian'a Mektupları Üzerine", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 125.

ARIKAN, Zeki, "Yunus Nadi'nin Bir Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. X, Eylül 1988, S. 57, s. 148-150 (20-22).

AROLAT, Osman Saffet, "Mektup", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 172-175 (Oğlu Ali Ulaş'a).

ARSLAN, Ahmet Turan, "İmam Birgivî'nin Bir Mektubu", *İlmî Araştırmalar*, 1997, S. 5, s. 61-74.

ARSLAN, Mehmet, "Mehmet Arslan'dan Nesrin Yörük'e Mektup", *Türk Edebiyatı*, c. XIV, Kasım 1987, S. 169, s. 70.

ARSLANBENZER, Hakan, "Eskimeyen Kitaplar X: Mektubat / İmam-ı Rabbanî", *Kılavuz*, Mart 2005, S. 24, s. 18.

ARTAN, Gündüz, "Namık Kemal'in Mektuplarında Magosa ve Magosalılar", *Türk Kültürü*, c. III, Aralık 1964, S. 26, s. 111-114 (35-

38).
ARTAUD, Antonin, "Anais Nin'e On Bir Mektup", Çev. Berran Tözer, *Kitap-lık*, Güz 1999, S. 38, s. 139-146.
ARTAUD, Antonin, "Uyuşturucu Yasasını Çıkaran Beyefendiye Açık Mektup", Çev. Orçun Türkay, *Kitap-lık*, Yıl: XI, Eylül 2003, S. 64, s. 73-77.
ARUN, Seda, "Orhan Veli'den Mektup Var", *Radikal Kitap*, 11 Mayıs 2001, Yıl: I, S. 8, s. 8. (M. Şeref Özsoy'un *Kanık'sadığım Biri Orhan Veli*'si hk.).
ARUOBA, Oruç (Hzl.-Çev.), "Filozoftan Mektup / Mektuptan Filozof", *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 25-28 (Nietzsche'nin Elizabeth Förster'e mektubu).
ARVÂSÎ, Abdülhakîm, "Esseyyid Abdülhakîm Arvâsî[den Necip Fazıl Kısakürek'e], *Büyük Doğu*, XIV. Devre, Haziran 1969, S. 2, s. 20-22.
§ ÂSAF MUAMMER, "Bir Mektup", *Resimli Kitap*, , Ağustos 1328, S. 43.
§ ÂSAF MUAMMER, "Bulunmuş Bir Mektup", *Servet-i Fünûn*, 21 Nisan 1327, S. 1039.
§ ÂSAF MUAMMER, "Üç Mektup", *Resimli Kitap*, Nisan 1328-Haziran 1328, S.39-41.
ASİLTÜRK, Baki, "Ali Ekrem Bolayır'dan Suut Kemal Yetkin'e Mektuplar", *Dergâh*, c. VII, Temmuz 1996, S. 77, s. 22.
ASİLTÜRK, Baki, "Hamid'in Hatıralar'ı Mektuplar'ı", *Hürriyet Gösteri*, Ağustos 1995, S. 178, s. 58-59.
AŞKIN, Engin, "Toronto Mektubu: Kanada'da Sanat Olayları", *Milliyet Sanat Dergisi*, 2 Mayıs 1975, S. 130, s. 13; Haziran 1975, S. 135, s. 15; 25 Temmuz 1975, S. 142, s. 15; 19 Eylül 1975, S. 150, s. 13; 10 Ekim 1975, S. 153, s. 25; 24 Ekim 1975, S. 155, s. 9; 28 Kasım 1975, S. 160, s. 21; 2 Ocak 1976, S. 165, s. 31.
ASLAN, Fatma Zehra, "Mektuplar ve Işıklar", *Yitik Düşler*, Aralık 2003, S. 38, s. 11.
ASLAN, Özay, "Almanya Mektupları", *Bir Nokta*, Yıl: V, Şubat 2006, S. 49, s. 20.
AŞUT, Attila, "Yazıevi'nden Mektuplar / "Edebiyat Gündemi"ne & Müşerref Hekimoğlu'na", *Anadolu Ekini*, Eylül 2000, S. 36, s. 22.
AŞUT, Attila, "Yazıevi'nden Mektuplar / Bülent Akarcalı'ya "Türkçemiz Üzerine" Açık Mektup", *Anadolu Ekini*, Haziran 2000, S. 35, s. 19.
ASYA, A. Nihat, "Mektuplar", *Güney*, Şubat 1948, S. 1, s. 4.
ATAÇ, Meral, "Pembe Mektup", *Gergedan*, Kasım 1987, S. 9, s. 96-97 (Babasının adı bilinmeyen bir kadına yazdığı mektup hk.)
ATAÇ, Nurullah, "Ataç'ın Gizli Dünyasından...", *Gergedan*, Kasım 1987, S. 9, s. 94-95 (Artaç'ın adı bilinmeyen bir kadına yazdığı 25 Mart 1943 tarihli bir mektup+Tıpkıbasım).
ATAÇ, Nurullah, "Ataç'ın Köşesi / Ayşe'ye Mektup", *Varlık*, Yıl: XXVI, 1 Ocak 1959, S. 493, s. 7 (*Ulus*, Haziran 1949 sayılarından alıntı).
Δ ATAÇ, Nurullah, "Bir Mektup", *Yeni Ufuklar*, c. I, Mayıs 1952, S. 4, s. 229-233.
Δ ATAÇ, Nurullah, "Nurullah Ataç'tan Şevket Rado'ya Mektuplar I-II", *Hayat Tarih*, c. XXV, Ekim 1981, S. 10, s. 17-20; Kasım 1981, S. 11, s. 22-24.
ATAÇ, Nurullah, "Nurullah Ataç'tan Yaşar Nabi'ye", *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 12.
ATAÇ, Nurullah, "Şiir Denen Güzel", *Türk Dili*, c. XVI, Mayıs 1967, S. 188, s. 603-605.
ATAÇ, Nurullah, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 295-300,
ATALAY, Ahmet, "Mevlevîlerin Merkezî Hükûmete Etkileri ve Bozkır Zeynelâbidin İsyanı Hakkında Postnişîn Abdülhalim Çelebi'nin Merkezî Hükûmete Gönderdiği Bir Mektup", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2000, S. 8, s. 93-106.
ATATUĞ, Feridettin, "Eğitimciye Mektuplar / Edebiyatımızda Anne", *Millî Eğitim*, Mayıs 1990, S. 97, s. 39.
ATATUĞ, Feridettin, "Eğitimciye Mektuplar / Hacettepe Üniversitesi İçinde "Mehmet Akif Kampusu", *Millî Eğitim*, Ekim-Aralık 1986, S. 70, s. 58-59.
ATATUĞ, Feridettin, "Eğitimciye Mektuplar / Ölçü", *Millî Eğitim*, Ocak-Mart 1987, S. 71, s. 43-45.
Δ ATATÜRK, Mustafa Kemal, "Atatürk'ün Bugüne Kadar Bilinmeyen Bir Mektubu", Hzl. ?, *Tarih Hazinesi*, c. II, 1954, Sayı yok, s. 22-25 (Atatürk'ten Fahrettin Altay'a).
Δ ATATÜRK, Mustafa Kemal, "Mustafa Kemal'in Kazım Karabekir Paşa'ya Mektu-

bu", *Belgelerle Türk Tarihi*, Kasım-Aralık-Ocak, T.siz, S. 74-76, s. 15-16.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, "Salih Bozok'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 2-7.

Δ ATEŞ, Ahmet, "İstanbul'un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmet Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 1952, S. 7, s. 11-50.

ATEŞ, Özlem, "Raftakiler: Memduh Şevket Esendal / Oğullarıma Mektuplar", *Akşamlık*, 6 Haziran 2003, S. 57, s. 13.

ATILGAN, Yusuf, "Sandıktan (26 Mart 1962 tarihli mektup)", *Kitap-lık*, Mayıs-Haziran 2000, S. 41, s. 93.

ATLANSOY, Hüseyin, "Ebubekir Eroğlu'na Açık Mektup", *Yedi İklim*, c. V, Haziran 1993, S. 39, s. 79.

AVCI, Zeynep, "Ege'de Bir Köy Postanesinin Azıcık Uyduruk Katılmış Öyküsü / Postacımız ve Onun Karısı", Çizgiler: Necati Abacı, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 80-87.

AY, Arif, "Büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, S. 8, s. 18-19.

AY, Arif, "Şehir Mektubları", *Millî Eğitim*, Ekim 1990, S. 102, s. S. 64.

AY, Behzat, "Acı İçinde Şimdi", *Hürriyet Gösteri*, Ocak 1991, S. 122, s. 47 (C. Süreya'nın bir mektubu).

AY, Behzat, "Dost Mektupları", *Varlık*, Haziran 1972, S. 777, s. 15 (Y. Nabi'nin kitabı hk.).

AY, Behzat, "Şiirimizin Yalvacı Cemal'e Mektuptur", *Hürriyet Gösteri* (Ek), Şubat 1990, S. 111, s. 14-15.

AYALA, Roselyne de & Jean-Pierre Guéno, "Resimli Mektuplar / Önsöz", Çev. M. Emin Özcan, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 206-207 (Ayala ve Guéno'nun *Les Plus Belles Lettres Illustrées* adlı çalışmasının önsözü).

AYCIN, Hasan, "Hasan Aycın'dan Arif Ay'a", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, S. , s. 64.

AYCIN, Hasan, "Yayıncıya Mektup", *Mavera*, c. VI, Ocak 1982, S. 62, s. 9.

AYDA, Adile, "Millî Şâir'in Bir Mektubu", *Hisar*, c. XX, Şubat 1980, S. 267, s. 4-6 (M. E. Yurdakul'dan Sadri Maksudi'ye).

AYDEMİR, Ş. Süreyya, "Ş. Süreyya Aydemir'den Mehmet Seyda'ya", *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 13-14.

Δ AYDEMİR, Şevket Süreyya, "Bir Mektup / Şevket Süreyya Aydemir'den Mehmet Ulaş'a", *Tarih ve Toplum*, c. XXIII, Mayıs 1995, S. 137, s. 137, s. 298 (42).

Δ AYDEMİR, Şevket Süreyya, "Şevket Süreyya'nın Mektupları", *Tarih ve Toplum*, c. XXVII, Haziran 1997, S. 162, s. 352 (32).

AYDIN, Cemal, "Garaudy'nin Mektup Arkadaşları", *Kitap Zamanı*, Yıl: I, 3 Nisan 2006, S. 3, s. 24.

AYDIN, Mehmet, "Mehmet Kaplan'ın Mektupları ve Ölü- Doğmuş Bir Yeni Türk Edebiyatı Kurultayı", *Yedi İklim*, c. V, Mayıs 1993, S. 38, s. 91-93.

AYDIN, Neriman, " 'İnşaallahü Te'ala sıhhat ve afiyet bulduğum anda'..", *Virgül*, 10, 2. 54.

AYDOĞAN, Cemil, "Pakistan Mektubu", *İslâm*, Yıl: I, Aralık 1983, S. 4, s. 19.

§ AYETULLAH (Kırşehirli Hoca Müfid Efendi Kardeşi), "Güllü'den Memiş'e", *Köy Hocası*, 17 Eylül 1338, S. 69.

§ AYETULLAH (Kırşehirli Hoca Müfid Efendi Kardeşi), "Memiş'ten Güllü'ye", *Köy Hocası*, 23 Nisan 1337, S. 34.

AYHAN, Ece, "Bir Dönemin Tanıklığı / Müzehher Vâ-Nû", *Gergedan*, Mayıos 1987, S. 3, s. 109.

AYHAN, Ece, "Ece Ayhan'dan Nedim Gürsel'e Mektup", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 19 Temmuz 2002, S. 70, s. 12.

AYHAN, Ece, "Potrestant: Ece Ayhan'dan Arslan Ebiri Üzerine Mektup", *Kitap-lık*, Eylül-Aralık 1995, S. 17-18, s. 19.

AYLA, Şenol, "Kendi Aşk Mektubumun Öyküsü", *Radikal Kitap*, 8 Kasım 2002, S. 86, s. 13.

AYRAL, Cüneyt, "Mimar Vedat Bey'in Büyük Postane İnşaat Albümü", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 40-64 (Fotoğraf).

AYRAL, Cüneyt, "Umarsız Bir Sevdanın Mektubu", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 71-72.

AYŞE MAKBULE, "*Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Ocak 1329/1911, S. 283, s. 308-309.

AYŞE ŞÜKRİYE, "*Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XV, Şubat 1335/1916, S. 390, s. 445-446.

AYSEVER, Enver, "Mektuplar Bir Fotoğraf

Gibi", *Hürriyet Gösteri*, Ocak 2006, S. 277, s. 34-37.

B[ATUR], E[nis], "Üsküdar", *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 29-30.

Δ BACQUE-GRAMMONT, Jean-Louis, "Kanunî Sultan Süleyman'ın I. François'ya İki Mektubu", Çev. Refet Yinanç, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VIII-XII, 1970-1974, S. 14-23, s. 89-98.

BADKUBALI, Mehmet Rahim, "Mekâtib: Bölgeyle İlgili Mektup (Necef'ten)", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Ekim 1326/1908, S. 111, s. 123-125.

BADKUBALI, Mehmet Rahim, "Mekâtib: *Sırât-ı Müstakim* Ceride-i İslâmiyesine (Necef'ten)", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Ocak 1326/1908, S. 125, s. 349-350.

BAĞDATLI RUHÎ, [Başlıksız], Sadl. İbrahim Kutluk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s.46-48.

BAHADIR, Cahit, "Bir Dosta Mektuplar", *Bir Nokta*, Yıl: V, Ocak 2006, S. 48, s. 18.

§ BAHİRE CANAN, "Erkek Mektupları", *Servet-i Fünûn*, 28 Teşrinisânî 1329, S.1175.

BAKÎ, [Başlıksız], Sadl. Orhan Şaik Gökyay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 44-46.

BAKİLER, Yavuz Bülent, "Bir Gönül Kurmayımızın İki Mektubu", *Türk Edebiyatı*, c. XXIV, Mayıs 1996, S. 271, s. 13-15 (Fethi Gemuhluoğlu'ndan Bakiler'e).

BAKİLER, Yavuz Bülent, "Türkistan Mektupları/ "Türk Bayrağı görende başımız göge degiyer!", *Türk Edebiyatı*, Kasım 1983, S. 121, s. 18-20.

BALDAŞ, Fehmi, "Okuyuculara Mektup", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. XI-XII.

BALİ, Serhan, "Mektuplardaki Mozart", *Kitap Zamanı*, Yıl: I, 6 Şubat 2006 Pazartesi, S. 1, s. 23 (Friedrich Kerst'in kitabı hakkında).

BALIMOĞLU, A. İhsan, "Sıladan Mektuplar", *Hareket*, III. Dönem, Ağustos 1947, S. 6, s. 11-12.

BALTACI MEHMET PAŞA, [Başlıksız], Sadl. O. Şaik Gökyay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 64-74.

BALTACIOĞLU, Altan, "Altan Baltacıoğlu'ndan Kardeşi Tuna'ya Mektuplar", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 129-133.

BALTACIOĞLU, Ismayıl Hakkı, "Altan Baltacıoğlu'na Açık Mektup", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 128 (*Yeni Adam*, Kasım 1939'dan).

BALTACIOĞLU, Ismayil Hakkı, "Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu'ndan Oğlu Tuna'ya", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 134-136.

BALTACIOĞLU, Ismayıl Hakkı, "Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu'ndan Tahsin Banguoğlu'na", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 148.

BALTACIOĞLU, Tuna, "Tuna Baltacıoğlu'ndan Babasına", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 137.

BALTACIOĞLU AİLESİ, "Altunizade Köşkü'nden Mektuplar: Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, Ayşe Saime Baltacıoğlu, Tuna Baltacıoğlu'ndan Altan Baltacıoğlu'na", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 92-127.

BALZAC, Honoré de, "Hanska'ya Mektup", Çev. Orçun Türkay, *Kitap-lık*, Eylül-Ekim 2001, S. 49, s. 144-145.

BALZAC, Honoré de, "Honoré de Balzac'tan Madam de Berny'ye", Çev. Sema Rifat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s. 231-232.

BALZAC, Honoré de, "Madame de Berny'ye", Çev. Fehmi Baldaş, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 276-283.

BALZAC, Honoré de, "Zumla Carraud'ya", Çev. Tahsin Yücel, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 426-427.

Δ BANOĞLU, Niyazi Ahmed, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Abdülhamid'e Gizli Mektupları", *Tarih Coğrafya Dünyası*, c. I, 1 Mayıs 1959, S. 2, s. 117-118.

Δ BANOĞLU, Niyazi Ahmed, "Hatice Sultan'ın Aşk Mektupları", *Hayat Tarih*, c. IX, Haziran 1969, S. 5, s. 16-23; Temmuz 1969, S. 6, s. 24-29.

Δ BANOĞLU, Niyazi Ahmed, "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Ayan Reisi Sait Paşa'ya Mektubu", *Tarih Konuşuyor*, c. V, Mart 1966, S. 26, s. 2133 ve 2135.

Δ BANOĞLU, Niyazi Ahmet, "Dört Mektup Dört Zihniyet", *Tarih Konuşuyor*, c. V, Temmuz 1966, S. 30, s. 2455-2458 (Eski Ankara Valisi Azmi Bey'den Küçük Talat'a).

Δ BANOĞLU, Niyazi Ahmet, "Dört Mektup Dört Zihniyet", *Tarih Konuşuytor*, c. V, temmuz 1966, S. 30, s. 2455-2458.

Δ BANOĞLU, Niyazi Ahmet, "Hatice Sultan'ın Aşk Mektupları", *Hayat Tarih Mecmuası*, c. IX, Haziran 1969, S. 5, s. 16-23; Temmuz 1969, S. 6, s. 24-29.

Δ BANOĞLU, Niyazi Ahmet, "Namık Ke-

mal'in Oğlu Ali Ekrem'in ve Torunu Cezmi'nin Neşredilmemiş Mektupları", *Tarih Konuşuyor*, c. IV, Aralık 1965, S. 23, s. 1893-1898 ve 1929.

BARLAS, Cafer, "Kafkasya'ya Mektup", *Yedi İklim*, c. XII, Şubat 2000, S. 119, s. 53-55.

BAŞARAN, Mehmet, "Yeni Yayınlar/ "Sizinle Kaldı Sevdam", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Mart 1988, S. 188 (538), s. 52.

BAŞGÖZ, İlhan, "Enver Gökçe İçin Mektup", *Yazko Edebiyat*, 1982, S. 16, s. 80.

BAŞİKOĞLU, Munise, "Babam Rıza Tevfik VI", *Tarih ve Toplum*, c. XI, Şubat 1989, S. 62, s. 51-56 (115-120).

BAŞTUĞ, Seda, "Mektuplarda kalan Aşklar", *Yeni Şafak*, 17 Mayıs 2006 Çarşamba, s. 2 (Kaan Erkam'ın *Elyazması Aşklar* adlı kitabı hk.).

BATİSLAM, H. Dilek, "Bağdatlı Ruhi'nin Mektup Tarzında Yazılmış Bir Kasidesi", *Dergâh*, Ağustos 1998, S. 102-103, s. 14-15.

BATISLAM, H. Dilek, "Mesnevîlerde Mektup Tarzı Anlatım", *İlmî Araştırmalar*, 2002, S. 13, s. 17-34.

BATMANKAYA, Murat, "Dost Mektuplar", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 28 Haziran 2002, S. 67, s. 20 (Y. Nabi'nin aynı adlı mektup antolojizi hk.).

BATMANKAYA, Murat, "Ne Şair Ne Hikâyeci!", *Radikal Kitap*, Yıl: III, 29 Ağustos 2003, S. 128, s. 5 (S. Faik'in *Karganı Bağışla* başlıklı mektupları hk.).

BATUR, Enis, "Açık Mektup Tarzında Açıklama", *Yazko Edebiyat*, 1982, S. 15, s. 128-131.

BATUR, Enis, "El Yazısı", *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 56.

BATUR, Enis, "Kaybolmamış Mektuplar", *Tarih ve Toplum*, c. XVI, Kasım 1991, S. 95, s. 9-13 (265-269).

BATUR, Enis, "Kaybolmamış Mektuplar", *Tarih ve Toplum*, c. XVI, Kasım 1991, S. 95, s. 9-13 (İki Jöntürk'ün mektuplaşmaları; İsak İltikade'nin Jak'a dört mektubu).

BATUR, Enis, "Mazruf", *Gergedan*, Nisan 1987, S. 2, s. 36-37.

BATUR, Enis, "Mektup Hattı", *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 2-6.

BATUR, Enis, "YKY'den Mektup", *Kitap-lık*, Eylül-Aralık 1995, S. 17-18, s. 3.

BATY, Gaston, "Genç Bir Oyuncu Kıza Mektup", Çev. Tahsin Saraç, *Türk Dili*, c. XV, Temmuz 1966, S. 178, s. 934-936.

BAYAR, Celal, "Celal Bayar'ın Telgrafı", *Büyük Doğu*, V. Devre, 25 Kasım 1949, S. 7, s. 9.

BAYAR, Celal, "Resmî Vesikalar ve Telgraflar", *Yahya Kemâl Enstitüsü Mecmuası*, c. III, s. 193-198 (C. Bayar'dan Y. Kemâl'e).

BAYAZIT, Erdem, "Erdem Bayazıt'ın Mektubu", *Mavera*, c. II, Şubat 1978, S. 15, s. 49-50.

BAYILDIRAN, Sabit Kemal, "Okur Mektupları: Uzay'dan Gelen Oturumcular", *Kitap-lık*, Kasım-Aralık 2001, S. 50, s. 297-299.

Δ BAYKAL, Bekir Sıtkı, "1877 Harbi ve Bununla İlgili Meseleler Hakkında Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, c. I, Haziran 1941-Mayıs 1942, S. 1-6, s. 226-231 (Salisbury'nin Midhat Paşa'ya yazdığı 17 Kanunısani 1877 tarihli mahrem bir mektubu+tıpkıbasımsi).

BAYKAL, Hülya, "Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. V, Mart 1989, S. 14, s. 379-440.

Δ BAYKARA, Resuhi, "Abdülhak Hamid'in Abdülhamid'e Yazdığı İki Arîza", *Tarih Dünnyası*, c. III, 31 Ocak 1952, S. 28-29, s. 1162-1163.

Δ BAYKARA, Resuhi, "Şevkefsar Kadın Efendi'nin Abdülhamid'e Mektubu", *Tarih Dünyası*, c. I, 1 Ağustos 1950, S. 8, s. 348-349.

BAYKURT, Fakir, "Bizim Köyden Mahmut Makal'a Mektup", *Varlık*, Yıl: XVII, 1 Nisan 1950, S. 357, s. 7-8.

BAYRAKTAR, Osman, "Osman Bayraktar'dan Hasan Aycın'a", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 81.

BAYRAM, Mikâil, "Sadru'd-din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud'un Mektuplaşması", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1983, S. 2, s. 51-75+7.

Δ BAYSUN, M. Cavit, "Ali Paşa'nın Fransızca Bir Mektubu", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 1953, S. 8, s. 137-145.

Δ BAYUR, Hikmet, "Mustafa Kemal'in Üç Mektubu", *TTK-Belletem*, c. XXIV, Ocak 1960, S. 93, s. 129-137.

BEAUMARCHAIS, "Emniyet Amirine", Çev. Necati Engez, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 425.

BEAUVOIR, Simone de, “Mektuplar”, Çev. Şule Demirkol, *E*, Yıl: I, Eylül 1999, S. 6, s. 44-46.

BEDİR, Âtıf, “Mektup”, *İkindiyazıları*, Yıl: VII, Nisan 1992, S. 116, s. 1.

§ BEDREDDİN,“Mektub-ı Mahsus”, *Sabah*, 28 Temmuz 1913-21 Ağustos 1913.

BEETHOVEN, “Wegeler’e”, Çev. H. Taner, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 128-131.

§ BEHREVER, “Memiş’in Mektubu”, *Rübab*, 7 Şubat 1331, S. 46.

BEKİN, Ali Rıza, “Pekin Müftüsü’nden Abdülhamid’e Yazılan Bir Mektup”, *Doğu Türkistan’ın Sesi*, c. VIII, Mart 1991, S. 29, s. 7-9.

BEKİROĞLU, Nazan, “Ahmed Midhat’ın Nigâr Hanım’a Mektupları / Türkiye’de İlk Defa”, *Türk Edebiyatı*, c. XXII, Nisan 1994, S. 246, s. 31-37.

§ BEKİROĞLU, Nazan, “Ahmed Midhat’ın Nigar Hanım’a Mektupları”, *Türk Edebiyatı*, ,Nisan 1994, S. 246.

§ BEKİROĞLU, Nazan, “Aşk ve Kadın Şairi Celâl Sâhir ve Beş Mektubu”, http://www.geocities. com/nbekiroglu/nm2.htm

BEKİROĞLU, Nazan, “Aşk ve Kadın Şairi Celâl Sahir’in Mektupları”, *Dergâh*, v. IV, Şubat 1994, S. 48, s. 23.

BEKİROĞLU, Nazan, “Efsus’un İkinci Kısmı, Ebüzziya Tevfik ve Bir Yayımcılık”, *Dergâh*, c. V, Nisan 1994, S. 50, s. 7-8 (E. Tevfik’in Şair Nigâr Hanım’a dört mektubu).

BEKİROĞLU, Nazan, “Münakaşaları ve Cenap Şehabeddin’in İki Mektubu”, *Dergâh*, c. V, Mart 1994, S. 49, s. 7-9.

BEKİROĞLU, Nazan, “Unutulmuş Bir Müsteşrik: Olga dö Lebedeva / Madam Gülnar”, *Dergâh*, c. IV, Aralık 1993, S. 46, s. 8-10 (Lebedeva’dan Şair Nigâr Hanım’a).

BELGE, Murat, “Kahır Mektubu” Üstüne Bir Metin İncelemesi”, *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Nisan 1982, S. 46 (406), s. 13-15 (Zeki M üren’in aynı adlı şarkısı hk.).

BELINSKI, V. S., “K. S. Aksakof’a”, Çev. Ergin Altay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 582-586.

BENDA, Julien, “Kısa Bir Mektup”, *Ağaç*, 23 Mayıs 1936, S. 8, s. 15.

BENJAMIN, Walter, “Benjamin’in Scholem’e Mektuplarından / Kafka’ya Dair”, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, *Kitap-lık*, Mayıs-Haziran 1995, S. 15, s. 55-57.

BENJAMIN, Walter, “Walter Benjamin (Mektuplarından) / T. W. Adorno’ya”, Çev. Nasuh Barın, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 43-46.

BENN, Gottfried, “Paul Hindemith’e”, Çev. Yüksel Pazaarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 509-511.

BERK, Bekir, “Bekir Berk’in Mektubu”, *Büyük Doğu*, XII. Devre, 15 Aralık 1965, S. 13, s. 3.

BERK, Bekir, “Bekir Berk’in Mektubu”, *Büyük Doğu*, XII. Devre, 15 Aralık 1965, S. 13, s. 3.

BERKANT, Muazzez Tahsin, “İki Mektup”, *Hisar*, c. XV, Şubat 1975, S. 134, s. 23-26.

BERNANOS, Georges, “General de Gaulle’e”, Çev. Tahsin Yücel, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 438-439.

§ BESEN, Cevad, “Hâtıra Pulları”, *PTT Dergisi*, c. III, Mayıs 1941, S. 36.

BEŞİR FUAD & MUALLİM NACİ, “Beşir Fuad-Muallim Naci Mektuplaşması”, *Varlık*, Yıl: LV, Eylül 1988, S. 972, s. 28-29.

BEŞİR FUAD, “Beşir Fuad’ın Mektupları”, Ç.yazı: C. Parkan Öztural, *Varlık*, Yıl: LV, Eylül 1988, S. 972, s. 26-27.

§ BEŞİR FUAD, “Muallim Nâcî Efendi Hazretlerine”, *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Şubat 1887.

BETİL, Tuncay, “Sevgili Doku’cular”, *Edebiyat ve Eleştiri*, Yıl: XII, Kasım-Aralık 2004-2006, S. 78, s. 87.

BEYATLI, Yahya Kemal, “Abdülhak Şinasi Hisar’a”, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s.256-258.

BIANC, Bernard, “Nedim Gürsel’e Mektup”, Çev. ?, *Cumhuriyet Kitap*, 11 Mart 2004, S. 734, s. 6.

Δ BİLGEGİL, M. Kaya, “Mehmet Akif, Resmi Hal Tercümesi, Basılmamış Bazı Mektup ve Manzumeleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1971, S. 3, s. 1-34.

BİLGEGİL, M. Kaya, “Şehzâde Murat Efendi’nin Fransa İmparatoru 3. Napolyon’a Gönderdiği Bir Mektup”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: IV, Temmuz 1975, S. 3, s. 21-23.

BİLGİN, A. Fehmi, “İslâm Dünyasından Gelen Mektuplar”, *Sebilürreşad*, c. III, Ocak

1950, S. 69, s. 301.
BILKAN, Ali Fuat, "Edebî Mektuplar Üzerine", *Türk Edebiyatı*, Mart 1996, S. 269, s. 39-40.
BİNYAZAR, Adnan, "Aziz Nesin'e Mektup: Ömrüm Güze Erişti...", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 138-145.
BİNYAZAR, Adnan, "Bir Mektup", *Yeni Ufuklar*, c. XX, Mart 1973, S. 234, s. 162-163 (Binyazar'dan VedatGünyol'a).
BINYAZAR, Adnan, "Mektup Kazıbilimi", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 4-5.
BİNYAZAR, Adnan, "Mektup: Yazarlarının İlginç Yanlarını, Yaşamlarını, Yaratma Bunalımlarını Yansıtan Bir Yazın Türü", *Milliyet Sanat Dergisi* (Özel Sayı), 26 Şubat 1979, S. 312, s. 3-6 ve 33.
BİNYAZAR, Adnan, "Mektuplar Arasında Bedrettin Tuncel", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 239-244 (*Bedrettin Tuncel'e Mektuplar* hk.).
§ BİR MUHİBB-İ EDİB, "Uşşâkîzâde Hâlid Ziyâ Beyefendiye", *Maârif*, 19 Ağustos 1311, S.195.
BISMARCK, "Karısına", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 477-478.
BIYIKLIOĞLU, Tevfik, "Amerikan Senatosuna Sivas'tan Yollanan Mektup", *Tarih Coğrafya Dünyası*, c. II, Eylül 1959, S. 7, s. 1-5.
BLANCHOT, Maurice, "Mektuplar", Çev. Esra Özdoğan, *Kitap-lık*, Yıl: XI, Şubat 2004, S. 69, s. 34-38.
§ BOLAYIR, Ali Ekrem (İlham), "(…) Şehrinde Bulunduğum Sırada Küçük Kardeşime Yazdığım Mektuplar", *Resimli Gazete*, 23 Mayıs 1307.
§ BOLAYIR, Ali Ekrem (İlham), "Varaka", *Resimli Gaz*ete, 25 Nisan 1307.
BOLAYIR, Ali Ekrem, "Suut Kemal Yetkin'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 202-206.
BONAPARTE, Napoléon, "Napoléon Bonaparte'dan Mektuplar", Çev. Mengüç Okan, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 188-200.
BONAPARTE, Napoleon, "Napoleon Bonaparte'tan Josephine'e", Çev. Sema Rifaat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s. 238-242.
BONAPARTE, Napoleon, "Napoleon'dan Sevgilisi Josephin'e", Çev. Hayal Tosun, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 184.
BORAK, Sadi, "Cavit Bey-Churchill Mektuplaşması", *Hayat Tarih*, c. XIII/1, Ocak 1977, S. 1, s. 53-54.
BORAK, Sadi, "Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları / İlk Aşkı, İlk Mektubu", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Ekim 1980, S. 10 (360), s. 40-42.
BOYRAZ, Şeref, "Mektup Şiirleri", *Erciyes*, c. XVII, Haziran 1994, S. 198, s. 20-21.
BRECHT, Bertolt, "Herbert Ihering'e", Çev. Zahide Gökberk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 512.
BRETON, André, "Avrupa Üniversiteleri Rektörlerine Mektup", Çev. Abidin Emre, *Türk Dili*, c. XLII, Ocak 1981, S. 349, s. 290-293.
BROCH, Hermann, "Aldous Huxley'e Mektup", Çev. Ahmet Cemal, *Argos*, Haziran 1991, S. 34, s. 43-46.
BROWNING, Robert, "Bayan Isabella Blagden'e", Çev. Çev. ?, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 364-365.
BUĞRA, Tarık, "Bir Mektup", *Kayıtlar*, Haziran 1991, S. 8, s. 46-47.
BÜLBÜL, Yakuphan Zübeyr, "Hayatın Önsözünü Okumak", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 104-106.
BULUT, Şevket, "Bir Mektup", *Hece*, Yıl: I, Kasım 1997, S. 11, s. 85-86.
BÜNGEL, Werner, "Mektup: Kültürel-Tarihsel Belge / İkinci Bölüm: Ortaçağ Mektubu", Çev. Sevinç Altınçekiç, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 48-52.
BÜNGEL, Werner, "Mektup: Kültürel-Tarihsel Belge / Üçüncü Bölüm: Yeniçağ Mektubu", Çev. Sevinç Altınçekiç, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 74-90.
BÜNGEL, Werner, "Mektup: Kültürel-Tarihsel Bir Belge / Birinci Bölüm: Antik Çağda Mektup", Çev. Sevinç Altınçekiç, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 26-38.
BURİAN, Orhan, "Orhan Burian'dan Vedat Günyol'a Mektuplar", Ç.yazı: Mehmet Kanar, Röprodüksiyonlar: Aydın Coşkun, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 100-117.
BURİAN, Orhan, "Sami N. Özerdim'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 343.
BURNS, Robert, "Robert Graham'a", Çev. Mehmet Turçin, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 530-531.

BUSBECQ, Ogier Ghiselin, "Alman Yazınında Mektup / Türk Mektupları", Çev. Şükrü Kurgan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 452-457.

BUSCH, Wilhelm, "Wilhelm Busch'tan Nanda ve Letty Keesler'e", Çev. Selda Köreken, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 185-186.

BÜYÜKTAŞ, İsmail, "Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezine Gönderilen Bir Mektup", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz 2000, S. 14, s. 177-180.

C. S., "İran Mektupları", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 31 Mayıs 1909-30 Ağustos 1909.<

ÇAĞAN, Kenan, "Haber(siz)siniz Yanılsama Değil Gerçek", *Hece*, c. V, Mart 2001, S. 561, s. 84-86.

ÇAĞDAŞ, Halûk, "Abdülkadir Sarısözen'in "Halk Müziği ve Türkülerimiz" Üzerine Düşünceleri ve Bir Mektubu", *Revak*, 1994, S. 5, s. 66-71.

Δ ÇAĞDAŞ, Tevfik Nevzat, "Rusya'nın Akdeniz'e İnmesini Önleyici Bir Avrupa Plânı ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Said Paşa'ya Mahrem Bir Mektubu", *Tarih Konuşuyor*, c. V, Haziran 1966, S. 29, s. 2419-2422.

ÇAĞLAR, Elif, "Mektubunuz Var", *Mavi Yeşil*, Mart-Nisan 2006, S. 38, s. 15.

ÇAĞLAR, Mehmet, "Amerika Mektubu", *Mavera*, c. III, Aralık 1978, S. 25, s. 11-15; Mart 1979, S. 28, s. 17-23; Mayıs 1979, S. 30, s. 11-19; Temmuz 1979, S. 32, s. 11-14; Eylül 1979, S. 34, s. 18-25.

ÇAĞLAR, Yusuf, ""Karakurbağanın Veda Mektubu", *Kayıtlar*, Ağustos 1992, S. 22, s. 27-28.

Δ ÇAKMAK, Mareşal Fevzi, "Mareşal Fevzi Çakmak ve İslam Dini Hakkında Mektubu", *Tarih Dünyası*, c. I, 15 Nisan 1050, s. 3-4.

ÇALIK, Nabi, "Güney Mektubu", *Yenilik*, 1955, S. 33 (Salâh Birsel'e).

ÇALOĞLU, İ., "Onlara Mektup", *Hareket*, IV. Dönem, Nisan 1953, S. 5, s. 11.

ÇAMBEL, Hasan Cemil, "Uluğ İğdemir'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 226-227.

CÂMÎ, "II. Bayezid'e Teşekkür Mektubu", Çev. M. Nuri Gencosman, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 78-80.

ÇAMLIBEL, Faruk Nafiz, "Faruk Nafiz'den Yahya Kemâl'e Mektuplar", Hzl. ?, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: VI, Nisan 1977, S. 2, s. 11-13; Temmuz 1977, S. 3, s. 10-11; Ekim 1977, S. 4, s. 10; Yıl: VII, Ocak 1978, S. 1, s. 10; Nisan 1978, S. 2, s. 10-11; Temmuz 1978, S. 3, s. 10; Ekim 1978, S. 4, s. 11; Yıl: VIII, Ocak 1979, S. 1, s. 10; Nisan 1979, S. 2, s. 9-10; Temmuz 1979, S. 3, s. 12-13; Ekim 1979, S. 4, s. 9.

ÇAMLIBEL, Faruk Nafiz, "Mektuplar", *Ada*, Yaz 2005, s. 6.

CAMUS, Albert, "Edebiyat ve Emek", Çev. Uğur Kökden, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 443-451.

CAMUS, Albert, "Jean de Maisonseul'e", Çev. Ayham Özden, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 446-443.

CANBAZ, Firdevs, "Bilge'nin Mektupları: Halûk'a Mektuplar", *Hece*, Yıl: VII, Mart 2003, S. 75, s. 140-145.

CANIM, Rıdvan, "Bir Mektup ve Düşündürdükleri", *Yedi İklim*, c. VII, Temmuz 1994, S. 52, s. 22-24 (Faik Reşad'ın Ahmed Cevdet'e mektubu).

CANPOLAT, Yıldız, "Kristof Kolomb'un Mektubu", *Argos*, Ağustos 1991, S. 36, s. 64-67 (İspanya Kralına).

ÇAPA, Mesut, "Anadolu'dan Kırım'a Yardım ve Yusuf Akçura'nın Bir Mektubu", *Türk Kültürü*, c. XXXI, Mart 1993, S. 359, s. 152-157 (24-29).

ÇAPAN, Sungu, "James M. Cain'in "Postacı Kapıyı iki Kere Çalar" Romanının Sinema Uyarlamaları Üstüne... / Bak Postacı Geliyor Selam Veriyor", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 56-60.

ÇAPANOĞLU, Münir Nurettin, "Başbakana Açık Mektup", *Büyük Doğu*, V. Devre, 12 Ocak 1951, S. 43, s. 7.

CARULLAH HIFZI, Kazanlı, "Mekâtib: *Sırât-ı Müstakim* Heyet-i Tahiriryesine (Çin'den)", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Aralık 1326 / 1908, S. 120, s. 268-269.

ÇATBAŞ, Hasibe, "Fuzulî'nin Bir Mektubu", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. VI, 1948, S. III, s. 139-146.

ÇAVDARLI, Rıza, "Mektup", *Büyük Doğu*, II. Devre, 30 Mayıs 1947, S. 10, s. 10 (N. Fazıl'a).

Δ CAVİD BEY, "Cavid Bey'in Zindandan Eşine Yazdığı Mektuplar", Hzl. ?, *Yakın Tarihimiz*, c. I, 1 Mart 1962, S. 2, s. 10-12; 8 Mart 1962, S. 2, s. 43-45; 15 Mart 1962, S. 3, s. 73-75; 22 Mart 1962, s. 4, S. 117-119; 29 Mart 1962, S. 5, s. 140-142; 5 Nisan .1962, S. 6, s. 175-176; 12 Nisan 1962, S. 7,

s. 204-207; 19 Nisan 1962, S. 8, s. 237-238; 26 Nisan 1962, S. 9, s. 267-268; 3 Mayıs 1962, S. 10, s. 299-302; 10 Mayıs 1962, S. 11, s. 331-333; 17 Mayıs 1962, S. 12, s. 363-365; 24 Mayıs 1962, S. 13, 396-398; c. II, 31 Mayıs 1962, S. 14, s. 13-15; 7 Haziran 1962, S. 15, s. 53-55; 14 Haziran 1962, S. 16, s. 77-79; 21 Haziran 1962, S. 17, s. 107-108; 28 Haziran 1962, S. 18, s. 137-140; 5 Temmuz 1962, S. 19, s. 173-175.

CEBECİOĞLU, Ethem, "Klâsiklerimiz VIII: el-Mektûbât", *Tasavvuf*, Yıl: III, Temmuz-Aralık 2002, S. 9, s. 369-384.

§ CELÂL NURİ [İLERİ], "Edebiyat-ı Dehrin Yegane Taklitçisi Fâzıl Ahmed Bey'e Mektub-ı Nâ-Mazrûf", *Âti,* 31 Kanunuevvel 1918, S. 352.

§ CELÂL NURİ [İLERİ], "Rıza Tevfik ve Fâik Âli Beyler Nâme-i Mekşûf", *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası,* c. III, 6 Nisan 1918, S. 62-31.

CELÂL SÂHİR [EROZAN], "Abdülhak Hâmid'e Mektuplar", Hzl. İnci Enginün, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1988, S. 4, s. 35-46.

§ CELÂL SÂHİR [EROZAN], "Bir Kart Üzerine", *Servet-i Fünun*, 14 Kanunusânî 1325, S. 973.

§ CELÂL SÂHİR [EROZAN], "Bir Mektup Müsveddesi", *Hak* (Hak'ın edebî ilâvesi), 8 Haziran 1328, S. 8.

§ CELÂL SÂHİR [EROZAN], "Safahat Hakkında", *Servet-i Fünun*, 1 Eylül 1327, S. 1058.

§ CELÂL SÂHİR [EROZAN], "Safahat Hakkında", *Servet-i Fünûn*, 21 Temmuz 1327, S. 1052.

§ CELÂL SÂHİR [EROZAN], "Servet-i Fünun ve Ben-Ahmed İhsan Bey'e", *Servet-i Fünun*, c. XXXIX, 12 Temmuz 1326, S. 1000.

CELAL, Metin, " 'Bir Mendil Niye Kanar' ", *Radikal Kitap*, Yıl: III, 25 Nisan 2003, S. 110, s. 6 (Erdal Öz'ün *Defterimde Kuş Sesleri* adlı kitabı hk.).

Δ ÇELEBİ, Mevlüt, "Demirci Mehmet Efe'nin İki Mektubu", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XIV, 1999, s. 101-107.

ÇELİK, Behçet, "Esendal'ın Mektupları", *Virgül*, Haziran 2003, S. 63, s. 70-71 (*Oğullarıma Mektuplar* hk.).

ÇELİK, Behçet, "Hayalden Hareket Eden Fikre: Sabahattin Ali'nin Ayşe'ye Mektupları", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 235-239 (Ayşe Sıtkı&Doğan Akın'ın hazırladığı Mektupların iki ayrı basımı hk.).

ÇELİK, Behçet, "Mistik Şiir Emekçisi"nin Mektupları", *Virgül*, Eylül 2001, S. 43, s. 58-59 (Necatigil'in *Mektuplar* ve *"Çok şey yarım hâlâ"*sı hk.).

ÇELİK, Behçet, "Yaşamı ve Yapıtları Arasında Sait Faik'in Mektupları", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 226-228 (S. Faik'in *Karganı Bağışla* adlı kitabı hk.)

ÇELİK, Hüseyin, "Öğretmene Mektup", *Bilim ve Aklın Işığında Eğitim*, Yıl: IV, Kasım 2003, S. 45, s. 5-6.

ÇELİK, Sinan, "Hayatiyet ve Türkçe", *Kitap-Haber*, Haziran-Temmuza 2003, S. 17, s. 70-71 (İ. Özel'in *Cuma Mektupları* hk.).

ÇELİK, Süleyman, "Süleyman Çelik'ten Arif Dülger'e", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 85.

CELY, Richard, "Ağabeyine", Çev. Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 517-518.

CEMAL SÜREYA [SEBER], "Cemal Süreya'dan Adnan Binyazar'a Mektuplar", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 130-137.

CEMAL SÜREYA [SEBER], "Cemal Süreya'dan Nedret Gürcan'a Mektuplar", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 110-129.

CEMAL SÜREYA [SEBER], "Cemal Süreya'dan Zuhal'e", *Kalem*, Yıl: I, Nisan-Mayıs 2006, S. 4, s. 42.

CEMAL SÜREYA [SEBER], "Cemal Süreya'nın Ankara'dan Muzaffer Buyrukçu'ya Yazdığı Bir Mektup", *Hürriyet Gösteri* (Ek), Şubat 1990, S. 111, s. 12-13 (Tıpkıbasım).

CEMAL SÜREYA [SEBER], "Sevgili Yusuf Atılgan", *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 1995, S. 16, s. 35.

CEMAL SÜREYA, "Mektup Yaz", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Ekim 1981, S. 34 (394), s. 38-39.

§ CEMİL SÜLEYMAN [ALYANAKOĞLU], "Handan'ın Mektupları-2", *Tanin*, 25 Mayıs 1911.

§ CEMİL SÜLEYMAN [ALYANAKOĞLU], "Kadın Mektupları-1- Handan'ın Mektupları", *Tanin*, 17 Mayıs 1911.

§ CENAB ŞAHABEDDİN Açık Mektup: Mustafa Kemâl Paşa'ya, *Peyâm Sabah*, 16 Şubat 1338.

§ CENAB ŞAHABEDDİN, "Açık Mektuplar -

Ali Cânib Bey'e-"; *Şehbal*; 10 Eylül 1328, S. 61.

§ CENAB ŞAHABEDDİN, "Ali Cânib Bey'e Açık Mektup", *Servet-i Fünun*, 14 Ağustos 1919, S. 1422.

§ CENAB ŞAHABEDDİN, "Bosphore" Gazetesi Sermuharriri Monsieur "Mishel Papares'e Açık Mektup", *Peyâm-ı Sabah*, 22 Teşrinisânî 1920.

§ CENAB ŞAHABEDDİN, "Cevapnâme -Ali Cânib Bey'e-", *Hak*, 17 Temmuz 1328-30 Temmuz 1912.

§ CENAB ŞAHABEDDİN, "Fransızca "Nation" Gazetesine Açık Cevap, *Peyam Sabah*, 18 Nisan 1337.

§ CENAB ŞAHABEDDİN, "Halk Edebiyatı Hakkında Bir Mektup", *Ümid*, 24 Mart 1337, S. 18.

§ CENAB ŞAHABEDDİN, "Suriye Mektupları", *Saba*h, 8 K.sâni 1334- 8 Şubat 1334.

CENAB ŞEHABEDDİN, "Oğluma Dördüncü Mektup", *Hak Gazetesi*, 12 Haziran 1328/1910, S. 104, s. 1.

CENAB ŞEHABEDDİN, "Oğluma Mektup", *Hak Gazetesi*, 12 Haziran 1328/1910, S. 82, s. 1.

CENAB ŞEHABEDDİN, "Oğluma Üçüncü Mektup", *Hak Gazetesi*, 5 Haziran 1328/1910, S. 97, s. 1.

CENAP ŞAHABETTİN, "Neş'et Bey'e", Sadl. Yusuf Ziya Binatlı, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 213-218.

CENAP ŞEHABETTİN, "Abdülhak Hâmid'e Mektuplar", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 242-243 (*Cumhuriyet*, 1932'den alıntı).

ÇENGEL, Bünyamin, "Kafka, Milena ve Mektupları", *Kül*, Yıl: I, Haziran 1991, S. 6-7, s. 19-20.

CENGİZ, İsmail, "Bir Okuyucumuzdan Mektup", *Erciyes*, c. III, Tarih yok, Sayı: 26, s. 8.

Δ ÇERİ, Bahriye, "1923'te Bir Evlenme Şekli", *Tarih ve Toplum*, c. XXXIII, Mayıs 2000, S. 197, s. 291-292 (11-12) (Yakup Kadri'den Leman Hanım'ın babası Asaf Belge'ye).

Δ ÇERİ, Bahriye, "Küçük ve Beyaz Mefisto Bana Merhamet Et", *Tarih ve Toplum*, c. XXXIII, S. 196, Nisan 2000, s. 266-267 (50-51) (Y. Kadri'den Leman Hanıma).

Δ ÇERİ, Bahriye, "Leman Hanım ve Yakup Kadri Mektupları", *Tarih ve Toplum*, c. XXXIII, Mart 2000, S. 196, s. 132-136 (4-8).

Δ ÇERİ, Bahriye, "Yakup Kadri Arşivi ve Nahid Sırrı'nın Bir Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. XXXIII, Ocak 2000, S. 193, s. 42-44.

Δ ÇERİ, Bahriye, "Yakup Kadri Arşivinden İki Mektup", *Tarih ve Toplum*, c. XXXII, Aralık 1999, S. 192, s. 366-367 (46-47).

ÇERKES AHMED HAMDİ, "*Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XVI, Şubat 1335, S. 391, s. 6-7.

Δ ÇERKEZ ETHEM, "Çerkez Ethem'in Bir Mektubu", Hzl. ?, *Tarih Dünyası*, c. III, 15 Eylül 1951, S. 25, s. 1133-1134.

Δ CERVATI BİRADERLER, "Zeoros Paşa Evrakı-III", Hzl. Hüsrev Hatemi & Nil Sarı, *Tarih ve Toplum*, c. V, Haziran 1986, S. 30, s. 5-8.

Δ ÇETİNKAYA, Ali, "Çetinkaya'dan Göbelzâde'ye Mektuplar", Hzl. Bekir Günay, *Tarih ve Medeniyet*, Ekim 1997, S. 43, s. 34-36.

CEVDET KUDRET [SOLOK], "Yahya Kemal Üzerine Aykırı Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, c. IV, Temmuz 1985, S. 19, s. 56-64 (Münir Ertegün'e bir mektubu+Tıpkıbasımı).

CEVDET PAŞA, [Başlıksız], *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 425.

ÇEVİKER, Turgut, "Kadın Mektupları", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 3.

ÇEVİKER, Turgut, "Posta Kutusunu Açarken", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 4-5; Kış 2004, S. 2, s. 3; Bahar 2004, S. 3, s. 3.

ÇEVİKOĞLU, Timuçin, "Klâsik Müziğimizin Neresindeyiz?", *Mostar*, Nisan 2006, S. 14, s. 40-43 (Faruk Güvenç'in 18 Kasım 1971; Suna Kan'ın 27 Kasım 1971'de Başbakan Nihat Erim'e gönderdiği iki mektup).

CEYHAN, Nesime, "Posta Kutusundaki Mızıka / A. Ali Ural", *Hece*, Yıl: V, Şubat 2001, S. 50, s. 93-94.

CHESTERFIELD, Lord, "Oğluna Mektuplarından", Çev. , *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 349-351.

CICERO, Marcus Tullius, "Cicero Trebatios'a esenlik diler.", Çev. Meliha Koşan, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 40-41.

ÇİFTLİKÇİ, Ramazan, "Özel Mektuplarına Göre Mehmed Akif ve Çevresi", *Yedi İklim*, c. XII, Aralık-Ocak, 1999-2000, S. 117-118, s. 54-66.

ÇINAR, Ali, "Güvercin Kanadıyla", *Hece*, Yıl: III, Kasım 1999, S. 35, s. 77-78; Arlık 1999, S. 36, s. 81-83; Yıl: IV, Ocak 2000, S.

37, s. 74-75; Şubat 2000, S. 38, s. 73-74.

ÇINARLI, Mehmet, "Mektuplar", *Türk Dili*, Şubat 1991/I, S. 470, s. 86-90; "Mektuplar II", *Türk Dili*, Mart 1991/I, S. 471, s. 147-153; "Mektuplar III", *Türk Dili*, Nisan 1991/I, S. 472, s. 221-224; "Mektuplar IV", *Türk Dili*, Nisan 1991/I, S. 473, s. 326-333; "Mektuplar V", *Türk Dili*, Mayıs 1991/II, S. 474, s. 25-30; "Mektuplar VI", *Türk Dili*, Ağustos 1991/II, S. 476, s. 99-103; "Mektuplar VII", *Türk Dili*, Eylül 1991/II, S. 477, s. 193-199; "Mektuplar VIII", *Türk Dili*, Ekim 1991/II, S. 478, s. 244-250; "Mektuplar IX", *Türk Dili*, Kasım 1991/II, S. 479, s. 367-374; "Mektuplar X", *Türk Dili*, Nisan 1992/I, S. 484, s. 885-890; "Mektuplar XI", *Türk Dili*, Haziran 1992/I, S. 486, s. 1012-10; "Mektuplar XII", *Türk Dili*, Ağustos 1992/II, S. 488, s. 131-137; "Mektuplar XIII", *Türk Dili*, Ekim 1992/II, S. 490, s. 310-316; "Mektuplar XIV", *Türk Dili*, Aralık 1992/II, S. 492, s. 436-442; "Mektuplar XV", *Türk Dili*, Şubat 1993/I, S. 494, s. 113-120; "Mektuplar XVI", *Türk Dili*, Nisan 1993/II, S. 496, s. 273-279; "Mektuplar XVII", *Türk Dili*, Ağustos 1993/II, S. 500, s. 294-298; "Mektuplar XVIII", *Türk Dili*, Şubat 1994/I, S. 506, s. 142-148; "Mektuplar XIX", *Türk Dili*, Nisan 1994/I, S. 508, s. 284-288; "Mektuplar XX", *Türk Dili*, Haziran 1994/I, S. 509, s. 421-427.

CIORAN, "Cioran'dan Kardeşine Mektuplar / Molinié'den Cioran'a Mektup", Çev. Kenan Sarıalioğlu, *Ada*, Yaz 2005, s. 56-60.

ÇİYİLTEPE, Asaf, "Yüksel Pazarkaya'ya", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 357-359.

ÇİZGEN, Gültekin, Bir Yarışma Dört Mektup Bir Protseto", *Hürriyet Gösteri*, Temmuz 1995, S. 176, s. 72-76.

ÇİZMECİ, Şule, "Entelektüel Bir Gönül Dağının Mektupları", *Radikal Kitap*, Yıl: IV, 27 Mayıs 2005, S. 219, s. 24-25 (Adalet Ağaoğlu-Mehmet Baydur mektuplaşması hk.).

CLAUDEL, Paul, "Jacques Riviere'ye", Çev. Salâh Birsel, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 333-336.

CLAUDEL, Paul, "Şiirde İlham Hakkında A. Brémond'a Mektup", Çev. Sezai Karakoç, *Diriliş*, II. Dönem, Nisan 1966, S. 2, s. 37-38. Aynı mektup: 26 Ocak 1990, S. 80, s. 12-13.

CÖMERT, Yusuf Ziya, "Birkaç Mektup", *Kayıtlar*, Eylül-Ekim 1992, S. 23-24, s. 80-82.

CÖMERT, Yusuf Ziya, "Gecikmiş Cevaplar", *Kayıtlar*, Aralık 1993, S. 38, s. 48.

ÇONGAR, Yılmaz, "Kızıma Mektuplar", *Cumhuriyet Kitap*, 27 Eylül 2001, S. 606, s. 16 (M. Ş. Esendal'ın aynı adlı kitabı hk.).

ÇONGAR, Yılmaz, "Yazar ve Sanatçılarımızdan Ömer Faruk Toprak'a Mektuplar", *Cumhuriyet Kitap*, 24 Temmuz 2003, S. 701, s. 14-15.

CÖN-GRUHLKE, Nilgün, "Kalp mı, Özgün mü? / Alman Filatelik Basınında Osmanlı Pullarından Bir Kesit", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 46-54.

CONRAD, Joseph, "Dostu ve Editörü Edward Garnett'e", Çev. Talât Sait Halman, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 547-548.

COŞAR, Mevhibe, "Bir Mektup, Bir Hocalık Örneği", *Türk Edebiyatı*, c. XXIII, Kasım 1995, S. 265, s. 40-41.

CRANE, Hart, "Babasına", Çev. Güven Turan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 575-578.

CROSLAND, Anthony, "Antony Croslan'ın "Sosyal ve İktisadi Araştırmalar Enstitüsü"ndeki Konuşmasını Açıklayan Mektubu", Çev. ?, *Eylem*, c. I, Nisan 1964, S. 2, s. 60.

CUMALI, Necati, "Bir Düzeltme (Etiler Mektupları)", *Türk Dili*, c. XLIV, Nisan 1982, S. 364, s. 202.

CUMALI, Necati, "Etiler Mektupları", *Sanat Olayı*, Ocak 1981, S. 1, s. 42-45; Mart 1981, S. 3, s. 19-21; Mayıs 1981, S. 5, s. 20-21; Şubat 1982, S. 14, s. 41-42; Mart 1982, S. 15, s. 9-10.

§ CUNBUR, Müjgân, "Onyedinci Yüzyılda Bir Asker Mektûbu ve Üç Şiir*", Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 25-29 Eylül 1993, Ankara*, c. II., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Y., Ankara, 1999.

Δ CÜNDİOĞLU, Dücane, "M. Akif'in Kur'an Meali"ne Dair Mısır Mektupları", *Tarih ve Düşünce*, Kasım 1999, S. 2, s. 26-31.

CÜRE, Yılmaz, "Mektup", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 90.

CURIE, Pierre, "Pierre Curie'den Müstakbel Madam Curie'ye, Marie Sklodowska'ya", Çev. Tülay Kılıç, *Posta Kutusu*, Güz 2003,

S. 1, s. 189.
D [Sezai KARAKOÇ], "Parti Faaliyetleri ve Bayram Mektubu", *Diriliş*, 29 Haziran-06 Temmuz 1990, S. 102-103, s. 13-14.
D. [Sezai KARAKOÇ], "Parti: Bayram, Mektuplar ve Yeni Açılışlara Hazırlık", *Diriliş*, 13 Temmuz 1990, S. 104, s. 10.
D. [Sezai KARAKOÇ], "Parti: Büyük Şehirlere Mektuplar: İzmirlilere Mektup / Adanalılara Mektup / Erzurumlulara Mektup / Konyalılara Mektup", *Diriliş*, 15-22 Haziran 1990, S. 100-101, S. 12-19 ve 30.
§ D. ABDÛŞ, "Bir Mektup", *Çocuk Bahçesi*, 12 Mayıs 1321, S. 17.
D'EPINAY, Madame, "Bay de Lubiére'e", Çev. Safiye Hatay, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 229-230.
DAĞ, Davut, "Mektup", *Edebiyat*, V. Dönem, Mayıs 1978, S. 38+40, s. 5.
DAĞCI, Cengiz, "Mehmet Yılmaz'a Bir Mektup", *Ada*, Yaz 2005, s. 52.
DAĞISTANLI, Acar Burak (Derl.&Çev.), "Tolstoy-Turgenyev: Düello Mektuplaşması", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 66-68.
DANİLOVİÇ ŞİNDEL, Aleksandr, "Cephenin İki Yanında Rus ve Alman Askerlerinin Mektupları (1914-1945)", Çev. Mazlum Beyhan, Resimleme: O. Vereyskiy, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 200-201.
DANILOVİÇ, Şindel, "Cephenin İki Yanından Rus ve Alman Askerlerinin Mektupları (1941-1945)", Çev. Mazlum Beyhan, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 222-229.
DANIŞMAN, Nafiz, "İdil-Ural Hür Cumhuriyeti Meclisinin Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığına Gönderdiği Mektup", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. II, Mart-Nisan 1963, S. 3-4, s. 29-33; Mayıs 1963, S. 5, s. 11-12; Haziran-Temmuz 1963, S. 6-7, s. 48-51; Ağpustos-Eylül 1963, S. 8-9, s. 41-44.
Δ DANİŞMEND, İsmail Hami, "Hâmid'e Ait Kıymetli Vesikalar ve Hatıralar", *Karaelmas*, c. I, 13 Nisan 1938, S. 1, s. 15-20 (İnci Enginün'ün hazırladığı *Abdülhak Hâmid'in Mektupları* adlı çalışmada yer almayan mektuplar).
Δ DARGA, A. Muhibbe, "Çivi Yazılı Kadın Mektupları", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1986, S. 34.
§ DARGA, A.Muhibbe, "Eski Yakın Doğu'nun Ticaret Merkezi Kültepe Kaniş'den Çivi Yazılı Kadın Mektupları", Tarih ve Toplum, Sayı:34, Ekim 1986
DARGA, Muhibbe & Ali Alparslan, "Namık Kemal'in Bilinmeyen Bir Mektubu", *TTK-Belleten*, c. XXXIII, Ocak 1969, S. 129, s. 35-42.
DEFFAND, Marquise du, "Bay Horace Walpole'a", Çev. Safiye Hatay, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 221-222.
DELİORMAN, M. Necmeddin, "Balkanlarda 5000 Yıllık Türk Hakimiyetinin Hatıraları", *Tarih Konuşuyor*, c. V, Nisan 1966, S. 27, s. 2195-2200 (İvan Mihailov'un N. Deliorman'a 15 Temmuz 1965 tarihli mektubu).
DEMİR, Ramazan, "Öğrenciye Mektup: Sevgili Oğlum Yasin!", *Anadolu Çınar*, Yıl: I, Şubat 2004, S. 2, s. 26-27.
DEMİRAY, Kemal, "Tanzimattan Günümüze Değin Mektup", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 88-96.
DEMİRCİ, İbrahim, "Şubat Mektupları", *Hece*, Yıl: V, Mart 2001, S. 51, s. 80-81.
DEMİREL, İsmail, "Üç Noktalı Mektuplar", *Yedi İklim*, c. XVI, Eylül 2003, S. 162, s. 32.
Δ DEMİREL, Yücel, "Mustafa Kemal-Arif Oruç Mektuplaşması", *Toplumsal Tarih*, Ocak 1999, S. 61, s. 35-37.
Δ DEMİREL, Yücel, "Van Valisi Tahsin Uzer Bey'in Mektubu", *Toplumsal Tarih*, Mart 1996, S. 27, s. 24.
Δ DEMİROĞLU, Faiz, "Sultan Ahmed III'ün Veziri İbrahim Paşa'ya Mektupları", *Tarih Dünyası*, c. III, 15 Temmuz-1 Ağustos 1954, S. 21-22, s. 833-837.
DENİZ, İhsan, "İlhan Berk'e Açık Mektup", *Hece*, yıl: VIII, Eylül 2004, S. 93, s. 104-105.
DENİZCİ, İsmail, "Mektup, Yeniden", *Hece*, Yıl: V, Şubat 2001, S. 50, s. 85-86.
DERDİYOK, Çetin, "Eski Edebiyatımızdan Günümüze Mektuplarda Biçim", *Türk Kültürü*, Kasım 1997, S. 415, s. 665-671.
§ DERDİYOK, İ. Çetin, "Eski Türk Edebiyatı'nda Mektup Yazma Kuralları Hakkında Bilgi Veren En Eski Eser Ahmed-i Dâ'î"nin Teressül'ü", *Toplumsal Tarih*, c. I, 1994, S. 6.
§ DERDİYOK, İ. Çetin, "Eski Türk Edebiyatından Günümüze Mektuplarda Biçim", *Türk Kültürü*, Kasım 1997, S. 415.

§ DERDİYOK, İ. Çetin, "Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği", *Yeni Türkiye* (Osmanlı Ö.S.-IV: Kültür Sanat), 2000, S. 34.

§ DERDLİ, "Ayşe'den Mehmed'e Mektup", *Âyine*, 25 Ağustos 1337, S. 2.

DERİN, İlyas, "Ağabeyime Mektuplar (Metin Önal Mengüşoğlu)", *İzlenim*, Mart 1995, S. 19, s. 79.

Δ DERMAN, M. Uğur, "Mahir Hoca'dan İzler", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: IV, Ocak 1975, S. 1, s. 15-26 (M. Âkif'ten Mahir İz'e).

Δ DERMAN, M. Uğur, "Mehmet Akif'ten Mektuplar", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: IV, Nisan 1975, S. 2, s. 45-48; Temmuz 1975, S. 3, s. 33-38; Ekim 1975, S. 4, s. 27-31; Yıl: V, Ocak 1976, S. 1, s. 34-42; Nisan 1976, S. 2, s. 57-59; Temmuz 1976, S. 3, s. 47-50; Ekim 1976, S. 4, s. 14-22; Yıl: VI, Ocak 1977, S. 1, s. 43-49.

§ DERVİŞ SENAYÎ, "Huzur-ı Şeyh Vasfi'ye", *Mektep*, c. II, 19-27 Teşrinievvel 1310, S. 19.

DESNOS, Robert, "Sayın Binbezir", Çev. Enis Batur, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 64.

DEVELİ, Yunus, "Kent İçi Mektupları -III-", *İkindiyazıları*, Yıl: V, Ocak 1990, S. 89, s. 2 ve 4.

DICKINSON, Emily, "Albay Thomas Wentworth Higginson'a", Çev. Talât Sait Hamlan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 566.

DIDEROT, "Diderot'dan Mektuplar", Çev. Sema Rifat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s. 235-237.

DIDEROT, "I, II, III", Çev. Fehmi Baldaş, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 250,-256.

DIDEROT, "Kız Kardeşine", Çev. Necati Engez, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 423-425.

DIGNIMONT, André, "André Dignimont'dan André Dunoyer de Gegonzac'a", Çev. M. Emin Özcan, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 224-225.

DİKBAŞ, M. Yılmaz, *Hareket*, "İngiltere Mektubu / "Pakistanlı-Dövmek" Modası", *Hareket*, V. Dönem, Temmuz 1970, S. 55, s. 16.

DİKBAŞ, M. Yılmaz, *Hareket*, "İngiltere Mektubu / Hippiler", *Hareket*, V. Dönem, Ocak-Şubat 1971, S. 61/62, s. 27-35.

DİKBAŞ, M. Yılmaz, *Hareket*, "İngiltere Mektubu / Küçük Haberler, Büyük Gerçekler…", *Hareket*, V. Dönem, Eylül 1971, S. 69, s. 13-17.

DİKBAŞ, M. Yılmaz, *Hareket*, "İngiltere Mektubu / Terkedilmiş İhtiyarlar", *Hareket*, V. Dönem, Haziran 1970, S. 54, s. 14-15.

DİKBAŞ, M. Yılmaz, *Hareket*, "İngiltere Mektubu/Tombala", *Hareket*, V. Dönem, Nisan 1970, S. 52, s. 2324.

DİKEN, Şeyhmus, "Delâl'la Yazışmalar", *Radikal Kitap*, Yıl: III, 23 Ocak 2004, S. 149, s. 11 (Hüseyin Elçi'nin *Delâl'a Mektuplar*'ı hk.).

DİKMEN, Ramazan, "Dostlarına Mektuplar", *Yedi İklim*, c. XI, Haziran 1997, S. 87, s. 46-47.

DİKMEN, Ramazan, "Ramazan Dikmen Mektupları / Ramazan Dikmen'in Mevlüt Ceylan'a Gönderdiği Mektuplar I-II", *Kafdağı*, Yıl: XIII, 2006, S. 59, s. 23-26.

DİKMEN, Ramazan, "Ramazan Dikmen'den Altı Mektup", *Hece*, Yıl: I, Mayıs 1997, S. 5, s. 73-78.

DİKMEN, Ramazan, "Ramazan Dikmen'den Bir Okura Mektuplar", *Yedi İklim*, c. XI, Haziran 1997, S. 87, s. 55-57.

DİKMEN, Ramazan, "Ramazan Dikmen'den Hasan Aycın'a", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 81.

DİKMEN, Ramazan, "Yazışmalar / Hikâye Üzerine", *Mavera*, c. VI, Aralık 1981, S. 61, s. 100-101; Ocak 1982, S. 62, s. 194-195; Şubat 1982, S. 63, s. 97-98; Mart 1982, S. 64, s. 90-91.

§ DİLMEÇ, Orhan, "Posta Pulunun 100 üncü Yıl Dönümü Münasebetiyle", *PTT Dergisi*, Yıl: II, Şubat 1940, S. 21.

DİNÇER, Nahit, "Bir Dosta Mektuplar I-II", *Hareket*, V. Dönem, Kasım 1967, S. 23, s. 24-27; Aralık 1967, S. 24, s. 12-14.

DİNO, Abidin, "Abidin Dino'dan Mektuplar", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 88-99 (Aliye Berger, J. Paul Sartre'a ve Memet Fuat'a; Sartre'a gönderilen mektubu çev. İrfan Yalçın).

DİRİN, İlyas & Tahsin Yıldırım & Übeydullah Kısacık, "Edebiyat, Düşünce ve Siyaset Dünyamızda Kitaplaşan Mektuplar", *Ada*, Yaz 2005, s. 24-35 (Bibliyografya).

DISRAELI, Benjamin, "Tarihçi Thomas Carlyle'a", Çev. Talât Sait Halman, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 546-547.

DİZDAROĞLU, Hikmet, "Fuzûlî'nin Mektupları", *Ülkü*, II. Seri, 1949, S. 26 (A. Karahan neşri hk.).

DOĞAN, Mehmet, "Bir Dosta Mektup", *Hareket*, V. Dönem, Temmuz 1969, S. 43, s. 21.

DOĞAN, Necmettin, "Avrupa Postası", *Hece*, Yıl: VI, Mart 2002, S. 63, s. 38-41.

DOSTOYEVSKİ, Fyodor M., "Fyodor M. Dostoyevski'den Kardeşi Mikhail'e", Çev. Nadija İbraimi, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 198-199.

DOSTOYEVSKI, Fyodor M., "Kardeşine", Çev. Bertan Onaran, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 592-597.

DOTREMONT, Christian, "Christian Dotremont'un Mektupları", Çev. Mehmet Sert, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 211-221.

DOYRAN, Turhan, "Paris Mektubu / Bugünkü Fransız Tiyatrosu", *Varlık*, Yıl: XVIII, 1 Mayıs 1951, S. 370, s. 12.

DOYRAN, Turhan, "Paris Mektubu", *Kaynaklar*, 1952, S. 50.

DOYRAN, Turhan, "Paris Mektubu", *Şairler Yaprağı*, 1955, S. 15.

DUMAN, Haluk Harun, "Hocama Güneydoğudan Asker Mektupları/Hocamdan Mektuplar", *İnci Enginün'e Armağan*, Dergâh Y., İstanbul 1997, s. 266-291.

§ DUMAS (FILS), Alexandre, "Alexandre Dumafils'in Mektubu", Çev. Ahmed Râsim, *Malûmât*, 6 Haziran 1312, S. 41.

DURAN, Ragıp, "Kargılanmışlığın Ters / Sert Umudu", *Virgül*, Ocak 2005, S. 80, s. 37 (Ece Ayhan'ın İlhan Berk'e Mektupları hk.).

Δ DURAN, Tülay, "Erenköy ve İstanbul Müdafay-ı Hukuk Cemiyetinden Mustafa Kemal'e Mektuplar*, Belgelerle Türk Tarihi*, Ocak 1998, S. 12, s. 7-9.

Δ DURAN, Tülay, "Yakın Tarihimizde Yüzellilikler II: Rıza Tevfik Bey'in Mektupları", *Belgelerle Türk Tarihi*, Mayıs 1999, S. 29, s. 50-54; Haziran 1999, S. 30, s. 38-55.

DÜRER, Albrecht, "Albrecht Dürer'den Dirkheimer'e", Çev. Güven Turan, *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 76.

DURMAN, Nurettin, "Mektup", *Ada*, Yaz 2005, s. 61.

DURMUŞ, Fatih, " 'Beni ancak siz anlarsınız sevgili yazarım' ", *Kitap Zamanı*, Yıl: I, 3 Nisan 2006, S. 3, s. 10-11 (Yazarlara gönderilen okuyucu mektupları hk.)

DURMUŞ, Nurdal, "Bencillik İşte / Kendime Mektup Yazdım", *Otuzuncu Harf*, Ocak-Şubat 2006, S. 1, s. 23-24.

DURUKAN, Hüseyin, "Akif'in Mektupları", *Kayıtlar*, Şubat 1992, S. 16, s. 58-60.

DURUKAN, Hüseyin, "Kaybolan Mektup", *Dergâh*, c. III, Mart 1992, S. 25, s. 11.

§ E. F., "Ramazan Mektubu", *Tercüman-ı Hakîkat*, 23 Mayıs 1887-4 Haziran 1887 & 12 Ramazan 1304.

E[ROĞLU], E[bubekir], "Kitaplar: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları", *Diriliş*, IV. Dönem, Nisan 1975, S. 8, s. 79-82.

EBU BİLAL, "Bir Mücahitten Hapishanedeki Babasına", *Mavera*, Şubat 1983, S. 75, s. 14-15.

EBUSSUUD EFENDİ, "Rüstem Paşa Vezir Oldukta Merhum Ebussuud Efendi'den Öğüt İstediğinde (Ebussuud Efendi'nin) Gönderdiği Mektup Suretidir", Sadl. Cemil Yener, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 26-27.

§ EBUZZİYÂ TEVFİK, "Açık Mükâtebe", *Mecmua-i Ebuzziyâ*, 20 C.evvel 1330, S. 149, s. 288.

EBÜZZİYA TEVFİK, "Azizim Mehmet Bey", Sadl. Hikmet Dizdaroğlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 146-149.

EBÜZZİYA TEVFİK, "Recaizade Mahmut Ekrem'e", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 452-453.

§ EBUZZİYÂ TEVFİK, "Said Beyefendi'ye", *Mecmua-i Ebuzziyâ*, 1 Muharrem 1315, S. 61.

Δ EBÜZZİYA, Ziyad, "Okurdan Mektup", *Tarih ve Toplum*, c. XXIII, Şubat 1995, S. 134, s. 2-3 (66-67) (Hüseyin Çelik'e).

ECE, Hüseyin K., "Hollanda Mektubu", *Mavera*, c. IX, Ekim 1985, S. 106, s. 45-47.

EDGÜ, Ferit, "Çok Yaşayan Arif Dino'ya Ömrü Kısa Bir Mektup", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Ocak 1986, S. 136 (486), s. 28-30.

EDGÜ, Ferit, "Dubuffet Öldü / Olsun. Ben gene de bir mektup yazdım ona.", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 1 Haziran 1985, S. 121 (471), s. 32-34.

EDGÜ, Ferit, "Fikret Muallâ'nın İsveçli Greta Bolin'e Mektupları", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 1 Ağustos 1985, S. 125 (475), s. 12-13.

EDGÜ, Ferit, "Fikret Mualla'nın Mektupları Üzerine Birkaç Sözcük", *Argos*, Mart 1991,

S. 31, s. 40.
EDGÜ, Ferit, "Hepimize Mektuplar / Yeter ki Kararmasın", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Ekim 1984, S. 106 (456), s. 38-39.
EDGÜ, Ferit, "Karacaoğlan'ın Bir Şiiri Üzerine Melih Cevdet Anday Çeşitlemeler", *Kitaplık*, Ocak-Şubat 2000, S. 39, s. 120-124 (M. C. Anday'ın Abidin Dino'ya yazdığı üç mektuptan alıntılar).
EDGÜ, Ferit, "Üç Mektup", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 43-45.
EDGÜ, Ferit, "Yazar-Çizer Mektupları", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 4-5.
EDHEM NEJAD, "Çelebi Efendiye Açık Mektup Münasebeti ile Hilâl-i Ahmer", *Sebilü'r-Reşad*, c. X, Mart 1329/1911, S. 237, s. 47-49.
EDİB, "Mekâtib: Müntesibîn-i Matbuata Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Ekim 1327, S. 160, s. 61-62.
EFE, Suat, "Frankfurt Mektubu / Haşim ve Frankfurt", *Varlık*, Yıl: XX, 1 Şubat 1953, S. 391, s. 10.
EFE, Suat, "Münih Mektubu", *Varlık*, Yıl: XVI-II, 1 Mayıs 1951, S. 370, s. 7; Yıul: XIX, 1 Temmuz 1951, S. 372, s. 8; 1 Ekim 1951, S. 375, s. 10; 1 Nisan 1952, S. 381, s. 7; c. XX, 1 Aralık 1952, S. 389, s.12.
EFLÂTUN, "VII. Mektup", Çev. İrfan Şahinbaş, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 4-26.
EISIER, Hanns, "Hanns Eisier'den Brecht'e", Çev. Orhan Tanrıkulu, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 36.
EJDER, İsmail, "İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ında Zikir Konusu", *Özlenen Fark* (Bülten), Yıl: II, Mayıs 1996, S. 15, s. 12.
EKEN, Ahmet, "Asıl Dert Hoşnutsuzlukların Düzelmemesi", *Virgül*, Temmuz-Ağustos 2002, S. 53, s. 77-78 (Basiretçi Ali Efendinin *İstanbul Mektupları* hakkında).
EKREM VECDET, "Askerlik Hasbihalleri ve Kardeş Mektupları", *Harp Mecmuası*, S. 27, s. 420-425 (Hzl. Ali Fuat Bilkan & Ömer Çakır, Kaynak Kitablığı Y., İstanbul 2004, s. 171).
ELÇİN, Şükrü, "Mehmet Akif'in Bir Mektubu", *Türk Edebiyatı*, c. III, Eylül 1974, S. 33, s. 31-32.
ELDEM, Halil Ethem, "Uluğ İğdemir'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 195-196.
ELGİN, Kevser, "Yazışmalar", *Aylık Dergi*, Yıl: I, Aralık 1978, S. 1, s. 2; Ocak 1979, S. 2, s. 2; Şubat 1979, S. 3, s. 1-2; Mart 1979, S. 4, s. 15-16; Mayıs 1979, S. 6, s. 1-2; Haziran 1979, S. 7, s. 8-9; Eylül 1979, S. 10, s. 1-4; Ekim 1979, S. 11, s. 4-5; Kasım 1979, S. 12, s. 1-2; Yıl: 2, Aralık 1979, S. 13, s. 2-3; Mayıs 1980, S. 18, s. 3; Haziran 1980, S. 19, s. 6; Ağustos 1980, S. 21, s. 5; Eylül 1980, S. 22, s. 7; Ekim 1980, S. 23, s. 4; Yıl: III, Şubat 1981, S. 27, s. 6; Yıl: IV, Ocak 1982, S. 38, s. 3-4.
ELİAÇIK, Muhittin, "Kânî'nin Sadrazam Yeğen Mehmed Paşaya Yazdığı Ağır Bir Mektubu", *Türk Dili*, Mayıs 2001/I, S. 593, s. 592-595.
ELİF NACİ, "Otuzuncu Ölüm Yıldönümünde Ahmet Haşim ve Bir Mektubu", *Yeditepe*, Temmuz 1963, S. 87, s. 8-9 ve 15 (Haşim'den Sabiha Esen'e).
ELIOT, T. S., "Bertrand Russel'e", Çev. Güven Turan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 555-556.
ELLIS, Peter, "Ulysses'ten Kitap-lık'a Mektup Var", *Kitap-lık*, Mart-Nisan 2000, S. 40, s. 21 (Selçuk Altun'a).
EL-ŞAHBAZ, Malik [Malcolm X], "İki Mektup: Mektup I-II", Çev. Rasim Özdenören, *Edebiyat*, III. Dönem, Ocak 1972, S. 19+3, s. 8.
ELUARD, Paul, "Gala'ya Mektuplar", Çev. Sema Rifat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s. 255-267.
ELUARD, Paul, "Posrrestant: Paul Eluard'dan Gala'ya Üçüncü Mektup", Çev. Ayça Sezen, *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 1995, S. 16, s. 21.
§ EMİN RECEB, "Çiftlikten Mektup", *Dergah*, c. 1, 15 Nisan 1337, S. 1.
EMİN, İlhami, "Adnan Sipahi'ye Yazılan Baklava veya Kıbrıs ile Makedonya'yı Birleştiren Mektuplu Bir Şiir", *Türk Dili*, Temmuz 2000/II, S. 583, s. 28.
EMİR ABDULLAH, "Timsal-i Deha", *Düşün*, Eylül-Ekim 1965, S. 7-8, s. 11-16 (Rıza Tevfik'e).
EMİR ABDÜLMELİK, "Fas Emiri Abdülmelik Hazretlerinin Mektubu", *Sebilü'r-Reşad*, c. XIII, Ocak 1330/1911, S. 324, s. 92-93.
EMİR ALİ, "Time Sermuharririne (Mektup)", *Sebilü'r-Reşad*, c. XVIII, Şubat 1336/1917, S. 457, s. 176-177.
Δ EMİR, Nurullah, "Fadlallah-ı Hurufî'nin Oğluna Ait Bir Mektup", Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, *Şarkiyat*, 1956, s. 37-57.
EMİROĞLU AYKAN, Selma, "Tarık Emiroğ-

lu'na Mektup", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 168-171.

EMİROĞLU, Öztürk, "Atatürk'ün Ölümüyle İlgili Bir Mektup", *Türk Dili*, Kasım 2000, S. 11, s. 492-493.

EMİROĞLU, Tarık, "Tarık Emiroğlu'nun Almanya'dan Ailesine Mektupları", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 150-167.

EMİROĞLU-AYKAN, Selma, "Orhan Veli'nin Bir "Pusula"sından Doğan Anı", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 108-109.

EMRE, Gültekin, "Apaçık Mektupların Zarfları", *Kül Eleştiri*, Nisan-Mayıs 2005, S. 2, s. 50-53.

EMRE, Gültekin, "Çocukların Reagan ve Gorbaçov'a Mektupları / "Barış çok iyidir. Lütfen barışı koruyun.", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Nisan 1986, S. 142 (492), s. 22-23 (Berlin Mektup Sergisi hk.).

EMRE, Gültekin, "Öykü Gibi", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 146.

EMRE, Gültekin, "Ünlülerden Aşk Mektupları: "Aşkoğrafya", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. (S. Özburun'un kitabı hk.).

Δ EMZEN, Müeyyet, "Kütahya Kuvay-ı Milliye Eski Komutanı Süleyman Sururi Bey'in Mustafa Kemal'e Mektubu", *Belgelerle Türk Tarihi*, Mart 1997, S. 2, s. 23-29.

Δ EMZEN, Müeyyet, "Süleyman Nazif'in Bilinmeyen İki Mektubu ve Hilafet Ordusunun Kuruluşuna İlişkin Şiirir", *Belgelerle Türk Tarihi*, Mayıs 1987, S. 27, s. 58-61.

ENDEN, Cemal, "Büyük Postane 2001", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 66-77 (Fotoğraflar).

ENGİNÜN, İnci & KERMAN, Zeynep, "Ahmet Haşim'in Bir Mektubu", *Dergâh*, c. II, Temmuz 1991, S. 17, s. 23.

ENGİNÜN, İnci & KERMAN, Zeynep, "Ahmet Haşim'in İki Mektubu", *Dergâh*, c. II, Haziran 1991, S. 16, s. 23 (Hazırlayanlar belirtilmemişse de bir sonraki sayıdan anlaşılıyor).

Δ ENGİNÜN, İnci, "Abdülhak Hamid'e Mektuplar", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1988, S. 4, s. 35-46.

ENGİNÜN, İnci, "Ahmet Haşim'in Mektupları I-III", *Dergâh*, c. VII, Mayıs 1996, S. 75, s. 23; Haziran 1996, S. 76, s. 23; Temmuz 1996, S. 77, s. 23.

Δ ENGİNÜN, İnci, "Ali Ekrem Bolayır'ın Yayımlanmamış Bir Şiir ve Mektuplarından", *İstanbul Üniverrsitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXIV-XXV, 1980-1986, s. 109-127.

ENGİNÜN, İnci, "Atatürk'ün Bir Mektubu", *Türk Dili*, Nisan 2003, S. 616, s. 350-351.

ENGİNÜN, İnci, "Cahit Sıtkı Tarancı'nın Bir Mektubu", *Türk Dili*, c. LIII, Mart 1987, S. 423, s. 163-166.

ENGİNÜN, İnci, "Halide Edib'den Doktor Adnan Adıvar'a Mektuplar I-II", *Hisar*, c. XIV, Nisan 1974, S. 124, s. 22-25; Mayıs 1974, S. 125, s. 19..

ENGİNÜN, İnci, "Halide Edib'in Lübnan'daki Günleri-II", *Dergâh*, c. III, Ekim 1992, S. 32, s. 23 (Yazı dizisinin sadece bu bölümünde H. Edib ile Muazzez Tahsin Berkand'ın mektuplaşmalarına yer veriliyor).

Δ ENGİNÜN, İnci, "Halide Edib'in Profesör Arnold Toynbee'ye Yazdığı Bir Mektup", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXII, 1974-1976, s. 163-168 (İngilizce+Türkçe).

ENGİNÜN, İnci, "Halide Edip Adıvar'ın Nehrû'ya Bir Mektubu", *Türk Kültürü*, c. XV, Kasım 1976, S. 169, s. 42-44.

ENGİNÜN, İnci, "Hâmid ve Çocukları I-II", *Dergâh*, c. V, Ekim 1994, S. 56, s. 10-11; Kasın 1994, S. 57, s. 17-18 (Çocuklarından Hâmid'e gönderilen mektuplar).

ENGİNÜN, İnci, "Haşim'den Refik Şevket'e İki Mektup", *Dergâh*, c. VIII, Haziran 19997, S. 88, s. 23.

ENGİNÜN, İnci, "İki Mektup", *Hisar*, c. XV, Mart 1975, S. 135, s. 27-28 (Halide Edip'ten Muazzez Tahsin Berkant'a).

Δ ENGİNÜN, İnci, "Mektuplar-Belgeler", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1987, S. 3, s. 11-18.

ENGİNÜN, İnci, "Nahit Sırrı Örik'e Halide Edib Adıvar'dan Bir Mektup", *Dergâh*, c. VIII, Aralık 1997, S. 94, s. 9.

ENGİNÜN, İnci, "Namık Kemal'in Bir Mektubu", *Hisar*, Temmuz 1975, S. 139, s. 25.

ENGİNÜN, İnci, "Yakup Kadri'nin Halide Edip'e Yazdığı Bir Mektup", *Hisar*, c. XIV, Şubat 1974, S. 122, s. 9-11.

ENGİNÜN, İnci, "Ziya'ya Mektuplar", *Dergâh*, c. XII, Şubat 2002, S. 144, s. 15-16.

ENİS RIZA, "Istanbul'da Güvercinlerden Kurulmuş Bir Posta Şebekesi Var", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 44-45 (E. Rıza, yazısını ayrıca fotoğraflamış).

ENVER PAŞA, "Enver Paşa'dan Mimar Vedat Bey'e Mektup", Ç. yazı: Musatafa Apaydın, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 64-65.

§ ENVER PAŞA, "Enver Paşa'dan Şehit Ailelerine "Tesliyetnâme", *Sabah*, 20 Ağustos 1915.

EPIKUROS, "3. Mektup", Çev. Suat Sinanoğlu, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 27-30.

ER, Ahmet, "Milli Birlikçilerden Ahmet Er'in Mektubu", *Büyük Doğu*, Yıl: XXII, 12. Devre, 20 Ekim 1965, S. 5, s. 3.

ERASMUS, Desiderius, "Desiderius Erasmus'tan Sir Thomas Moore'a", Çev. İsmail Ertürk, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 31-33.

ERASMUS, Desiderius, "Desiserius Erasmus'tan Ulrich von Hutten'e", Çev. Tarık Günersel, *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 72-74.

ERATALAY, Neriman, "Savaş İçinden Mektuplar", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XXX, 1979-1982, S. 1-2, s. 37-42.

ERBAY, Erdoğan, "Abdülhak Hâmid'in Bir Çocuk Mecmuasına Mektubu", *Dergâh*, c. VIII, Ocak 1998, S. 95, s. 5-6.

ERBİL, Leylâ, "Yazarın Ülkesinde Bir Gezinti Daha...", *Kitap-lık*, Mart-Nisan 1995, S. 14, s. 51 (L. Erbil'e T. Özlü'nün mektupları hk.).

ERBİLÎ, M. Esad, "Mektubat'tan", Ç.yazı:?, *Diriliş*, IV. Dönem, Eylül-Ekim 1974, S. 1-2, s. 37-45.

ERBULAK, Altan, "Altan Erbulak'tan Güngör Kabakçıoğlu'na", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 197.

ERDEM, Hasan Hüsnü, "Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Hasan Hüsnü Erdem'in Arap Birliği Genel Sekreteri Ekselâns Abdü'l-Hâlik Hassuna'ya Çektiği Telgraf", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. III, Ağustos-Eylül 1964, S. 8-9, s. 195.

ERDOĞAN, Aslı, "Mektup, Size", *Argos*, Temmuz 1991, S. 35, s. 41.

ERDOĞAN, Mehmet, "Tanpınar'ı Nasıl Bilirsiniz?", *Kültür Edebiyat / Yeni Taşova Gazetesi Sanat Eki*, Yıl: II, Ekim-Kasım 1990, S. 21-22, s. 4.

ERDOĞAN, Mehmet, "Yayıncıya Mektup", *Mavera*, c. VI, Ocak 1982, S. 62, s. 8.

ERDOĞAN, Mustafa, "Edebî Mektuplar" Üzerine", *Dergâh*, c. IX, Maziran 1998, S. 100, s. 7-9 (T. Mevlevî'nin C. Kurnaz tarafından neşredilen mektupları hakkında).

ERDOĞAN, Oğuz, "Er Mektubu Görülmüştür", *Kül Eleştiri*, Haziran-Ağustos 2005, S. 3-4, s. 47-48.

ERDOST, Muzaffer İlhan, "Benim Canım Kardeşim İlhan'a Mektuplar", *Yazko Edebiyat*, 1981, S. 7, s. 117-124.

EREM, Sina, "Birinci Mektup", *İkindiyazıları*, Yıl: VI, Mayıs 1990, S. 93, s. 2.

EREN, Azad Ziya, "Okur Mektupları", *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 2002, S. 54, s. 201.

EREN, Su, "Kilitlenmiş İntihar Mektupları", *Radikal Kitap*, Yıl: I, 13 Temmuz 2001, S. 17, s. 10 (Uğur Özakıncı'nın *Siyah*'ı hk.).

ERGÜÇ, Arslan, "Yeni Türk Şiirinde Mektup ve Postacı", *Çağrı*, Yıl: IV, Ocak 1961, S. 36.

ERGÜLEN, Haydar, "Açık Mektup / Ece'ye Mektup", *Ludingirra*, Bahar 1997, S. 1, s. 108-112.

ERGÜLEN, Haydar, "Kederin kahkahası" İçin Mektup", *Ada*, Yaz 2005, s. 10-11.

ERGÜN, Mehmet, "Sabahattin Ali'nin Yazamadıkları", *E*, Yıl: II, Nisan 2000, S. 13, s. 54-58 (Daha çok S. Ali'nin mektuplarından yola çıkarak).

ERHAT, Azra, "Azra'nın Mektupları", *Sanat Olayı*, Eylül 1984, S. 28, s. 41-45 (Arif Karakoç'a).

ERHAT, Azra, "Umut Mektupları: Azra Erhat'tan Talât Halman'a", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Ocak 1986, S. 136 (486), s. 22-23; 1 Şubat 1986, S. 137 (487), s. 28-30; 15 Şubat 1986, S. 138 (488), s. 28-30; 1 Mart 1986, S. 139 (489), s. 26-28; 15 Mart 1986, S. 140 (490), s. 23 (140. Sayıda 'Bitti' notu var.).

ERHAT, Azra, "Umut Mektupları 2: Azra Erhat'tan Talât Halman'a", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 1 Ekim 1986, S. 153 (503), s. 31; 15 Ekim 1986, S. 154 (504), s. 31; 15 Kasım 1986, S. 156 (506), s. 39; 1 Aralık 1986, S. 157 (507), s. 36; 15 Aralık 1986, S. 158 (508), s. 39.

Δ ERKAN, Hamza Osman, "Süleyman Askerî Niçin ve Nasıl İntihar Etti?", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. II, Ekim 1951, S. 22, s. 1019-1022 (S. Askerî'nin I. Dünya Savaşı sırasında bir arkadaşına yazdığı mektup).

ERNESTIEN, "Osmanlı Müslümanlarına Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Kasım 1327/1909, S. 168, s. 179-180.

EROĞLU, Emine, “Mektuplar Arasında / Mektup Tarzının Edebî Türlerde Kullanımı”, *Merdiven Sanat*, Şubat 2000, S. 17, s. 14.

EROL, Ahmet, “Turne Mektupları”, *Kitap-lık*, Yıl: X, Nisan 2003, S. 60, s. 114-116.

EROL, Erdoğan, “Mevlevîlikte Posta Çantaları”, *Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni / Bildiriler*, T.C. Kültür Bakanlığı Y., Ankara 2000, s. 103-108.

ERSAN, Berran, “Argos’tan Mektup”, *Argos*, Şubat 1991, S. 30, s. 16.

ERSOY, Mehmet Âkif, “Âkif’in Gün Işığına Çıkmamış Mektupları”, Ç.yazı: Şevket Gürel, *Kültür / Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi*, Ocak 2006, S. 2, s. 70-72.

ERSOY, Mehmet Âkif, “Âkif’ten Üç Mektup Daha: “İnsanın şerefi öyle bir hasara uğramasın!”, Hzl. N., Güneyceli, *Dergâh*, c. III, Nisan 1992, S. 26, s. 23.

ERSOY, Mehmet Âkif, “I”, Ç.yazı: Şemsettin Kutlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 218-219.

ERSOY, Mehmet Âkif, “Mehmed Akif’ten Eşref Edib’e”, *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 34.

ERSOY, Mehmet Âkif, “Prenses Emine Abbas Halim’e”, Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 219-220.

ERTEM, Kaan, “Yanyalı Tüccar Lianos ve Şehir Postası”, *Yeni Harman*, 21 Mayıs ?, S. 22, s. 19.

ERTHRABSON, “Hutbeler Muharriri “Erthrabson” Tarafından Gönderilen Arapça Mektup Tercümesi”, Çev. ?, *Sebilü’r-Reşad*, c. X, Haziran 1329/1911, S. 251, s. 279-280.

ERTOP, Konur, “Ah! Neydi Benim Gençliğim!” / Mektuplarında Garipçiler”, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 229-231 (*Şevket Rado’ya Mektuplar* hk.).

ERTOP, Konur, “Ataç’ın Şiirden Söz Eden Şiirli Mektupları”, *Ludingirra*, Kış 1998-1999, S. 8, s. 41-50.

ERTOP, Konur, “Hazine-i Mekâtip yahut Mükemmel Münşeat / Yüzyıl Önce Herkes Kolayca Mektup Yazabilir miydi?”, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 249-253 (A. Rasim’in aynı adlı eseri hk.).

ERTUĞRUL, Muhsin, “Muhsin Ertuğrul’dan Orhan Burian’a Mektuplar”, Hzl. Zeki Arıkan, *Kitap-lık*, Yıl: X, Nisan 2003, S. 60, s. 74-85.

ERTUĞRUL, Muhsin, “Muhsin Ertuğrul’dan Orhan Burian’a Mektuplar”, Ç.yazı: Zeki Aarıkan, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 126-134.

ERTÜRK, Ahmet, “Peygamberin Mektuplarını Nasıl Okumalıyız”, *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, S. 9, s. 7-10.

Δ ERTÜRK, Bayram Eyüp, “Cumhuriyet Devri Erken Dönem Türk Tarihçiliğinde Önemli Bir İsim Mustafa Çağatay Uluşay”, *Tarih ve Toplum*, c. XX, Ekim 1993, S. 118, s. 9-20 (201-212) (F. Babinger’den Uluçay’a iki mektup).

ERZEN, İsmail Hatip, “İslâmiyette Resim/Ankara İslâmiyet Fakültesi Prof.u S. Kemal Yetkin’e Açık Mektup”, *Sebilürreşad*, c. VIII, Şubat 1955, S. 191, s. 245-246.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, “Dört Hanımına Bir Mektup”, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 114-115 (*Türk Dili* Mektup Özel Sayısından alıntı).

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, “Dört Hanımına Yazdığı Bir Mektup”, Sadl. Gündüz Akıncı, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 75-77.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin Dört Hanımına Yazdığı Bir Mektup”, *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 26-28.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin Ev Halkına Mektubu”, Hzl. Şakir Diclehan, *Diriliş*, IV. Dönem, 25 Haziran 1976, S. 25, s. 4.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’dan Dört Hanımına”, Sad. Gündüz Akıncı, *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 7-8.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, “Mektuplar / Erzurumlu İbrahin Efendi’den (1703-1780) Fatma Hanım’a”, *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: Mart 1980, S. 2 (352), s. 94.

ES, Hikmet Feridun, “Mektup Müzesi”, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 56.

§ ESAD KEMÂL, “Bütün Osmanlı Ediblerine - Hâmid’den Sâib’e Kadar-”, *Servet-i Fünûn*, 28 Eylül 1328/15 Ekim 1912, S. 1114.

ESEN, Nüket, “Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun Bir Mektubu”, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1997, S. 8, s. 195-187.

ESENDAL, Memduh Şevket, “Esendal’ın Mektupları”, Hzl. Muzaffer Uyguner, Yaz-

ko Edebiyat, 1983, S. 36, s. 66-70.
ESENDAL, Memduh Şevket, "Oğlu Suat Şevket'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 231-247.
ESMA DİDEM, "Esma'ya Mektup", *Kül*, Yıl: I, Aralık 1990, S. 1, s. 10.
ETİNGÜ, Turgut, "Hürriyet Kahramanı Şehit Niyazi Bey'in Bir Mektubu", *Belgelerle Türk Tarihi*, Mart 1997, S. 2, s. 41-44.
EVREN, Ergun, "[Z. O. Saba'nın] Son Mektubu", *Varlık*, Yıl: XXIV, 15 Şubat 1957, S. 448, s. 10.
EVREN, Süreyya, "Bask Dünyasından Mektup Var", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 2 Ağustos 2002, S. 72, s. 8 (Bernardo Atxaga'nın kitabı hk.).
EYİBİLİR, İbrahim, "Ceylan'a Mektup", *Yedi İklim*, c. XII, Ağustos 1999, S. 113, s. 63.
EYUBOĞLU, Bedri Rahmi, "Bedri Rahmi'den Sabahattin Eyuboğlu'na", *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 10.
EYUBOĞLU, Sabahattin, [Eyuboğlu'nun Kızkardeşi Mualla'ya Manzum Mektubu], *Yeni Ufuklar*, c. XXII, Ocak 1975, S. 256, s. 1-5.
EYUBOĞLU, Sabahattin, "Enstitülerde yapılacak tiyatro çalışmaları konusunda Sabahattin Eyuboğlu'nun Arifiye Köy Enstitüsü Müdürü Edip Balkır'a yazdığı mektup", *Milliyet Sanat Dergisi*, 7 Nisan 1978, S. 273, s. 5.
EYUBOĞLU, Sabahattin, "Necati Cumalı'ya", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 332.
EYUBOĞLU, Sabahattin, "Paris Mektubu", *Varlık*, Yıl: XIII, 1 Ağustos 1947, S. 325, s. 4-5; Eylül 1947, S. 326, s. 6-7; 1 Ekim 1947, S. 327, s. 4-5; 1 Kasım 1947, S. 328, s. 4-5; 1 Ocak 1948, S. 320, s. 5-6; 1 Mart 1948, S. 332, s. 4-5; 1 Nisan 1948, S. 333, s. 4-5; 1 Haziran 1948, S. 335, s. 6-7; 1 Temmuz 1948, 336, s. 8-9; 1 Eylül 1948, s. 4-5.
EYUBOĞLU, Sabahattin, "Sabahattin Eyuboğlu'ndan Bedri Rahmi'ye", *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 10-11.
EYÜBOĞLU, Sabahattin, "Ziya Şav'a Mektup", *Nar*, Ocak-Şubat 1995, S. 1, s. 30-33.
§ F., "Evrâk ve Mekâtib: Üdebadan İki Zât Arasından Cereyan Eden Muhabere-i Edebiyedir: Mektup-4 ", *Resimli Gazete*, c. VI, 19 Haziran 1313, S. 34.
F. LATİFE, "*Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesi Vasıtasıyla Mısırlı Fâzıl-ı Muhterem Ferid Vecdi Efendi Hazretlerine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Ocak 1329/1911, S. 279, s. 292-293.
F.R., "Açık Mektup: Maârif Nâzırı Emrullah Beyefendi'ye", *İştirak*, 15 Mayıs 1326, S. 14.<
§ FÂİK ÂLİ, [OZANSOY], "Fâik Âli Bey'in Bir Mektubu", *Tasvîr-i Efkâr*, S.2616, 9 K.sânî 1919.
§ FÂİK ÂLİ, [OZANSOY], "Zahir'in İkinci Mektubundan", Servet-i Fünun, S.422, 1 Nisan 1315.
§ FÂİK ÂLİ, [OZANSOY], "Zahir", *Servet-i Fünun*, 11 Mart 1315, S. 419.
§ FÂİK REŞAD, "Mirim", *Mektep*, 25 Teşrinisânî 1307, S. 18.
Δ FAİK REŞİD, "Faik Reşit'ten Ebüzziya Tevfik'e", *Tarih ve Toplum*, c. XXVII, Şubat 1997, S. 158, s. 101 (37).
§ FÂİK SABRİ, "Kırmızı Mektup", *Musavver Muhit*, 30 Temmuz 1325, S. 17-39.
§ FÂLİH RIFKI [ATAY], "İstanbul Mektupları", *Tanin,* 23 Mayıs 1329-5 Haziran 1913 & 25 Kanunusânî 1329-7 Şubat 1913.
FARUKİ EL-MÜCEDDİDÎ, Abdullah, "Birinci Mektup Üzerine", *Özlenen Fark* (Bülten), Yıl: I, Ağustos 1995, S. 6, s. 14-15.
FARUKÎ el-MÜCEDDİDÎ, Abdullah, "Mektûbât-ı Fârûkî / Mevlid Kandiliniz Kutlu Olsun", *Özlenen Fark*, Yıl: V, Haziran 2001, S. 59, s. 3.
FARUKÎ el-MÜCEDDİDÎ, Abdullah, "Mektûbât-ı Fârûkî / Tasavvufa Dâir Bâzı Şüphelerin Giderilmesi", *Özlenen Fark*, Yıl: V, Temmuz 2001, S. 60, s. 3-7.
FARUKÎ, Ömer, "Tenkid-i Muhik"in İkinci Cevabı: Ahmed Hamdi Efendiye", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Şubat 1327/1909, S. 182, s. 411-412.
FATİN, "Mekâtib (Tepedelen'den)", *Sırât-ı Müstakim*, c. IV, Ağustos 1326/1908, S. 103, s. 431-433.
FAULKNER, William, "Mektuplar", Çev. Hasan Damar, *Edebiyat*, V. Dönem, Ocak 1978, S. 38+36, s. 2.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Anadolu'dan Mektup –Eşref Bey Yazıyor-", *Ümid*, 13 Kanunusânî 1337, S. 16.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Mizah: Venizelos'un Mektubu", *Tasvir-i Efkar*, 6 Mart 1919.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Açık Muhabere

Varakaları: Velid Bey", *Tasvir-i Efkar*, 3 Nisan 1919.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Açık Muhabere Varakaları: Yine Velid Bey", *Tasvir-i Efkar*, 9 Nisan 1919.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Açık Muhabere Varkası: Ahmed Emin Bey'e", *Tasvir-i Efkar*, 23 Mart 1919.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Açık Muharebe Varakaları: İsmail Müştak Beyefendi'ye", *Sabah*, 14 Şubat 1918.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Açık Muharebe Varakaları: İsmail Müştak Beyefendi'ye", *Sabah*, 14 Şubat 1918.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Dedemin Mektubu", *Sabah,* 22 Teşrinievvel 1917.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Hemşîrelerime - İlmî Mektuplar-", *Mehâsin*, Şubat 1324, S. 6.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Hemşîrelerime -İlmî Mektuplar-2", *Mehâsi*n, Şubat 1324, S. 7.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Kamerin İlk Mektubu", *İnci*, Nüsha-i Fevkalâde, İstanbul, 1920.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Kartpostal"-Ahmed Emin Bey göndermiştir-, *Vak*it, 30 Nisan 1919.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Muhabbet Mektubu"-Bir Nâzırdan Bir Hanıma-, *Alemdar*, 2 Mart 1919.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Tenkid ve Tefelsüf -Bir Arkadaşın Mektubu-", *Servet-i Fünun*, 6 Mayıs 1326, S. 989.
§ FÂZIL AHMED [AYKAÇ], "Vedanâme - Mihran Efendiye & Ali Kemâl Bey'e", *Sabah*, 30 Eylül 1922.
FAZIL, "Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. IV, Mart 1325/ 1907, S. 80, s. 30.
§ FAZLI NECİB, "Bir Cevabnâme", *Hamiyyet;* 1 Kanun-ı evvel 1302/13 Aralık 1886.
§ FAZLI NECİB, "Mektup", *Hizmet*, 29 Kanunuevvel 1306/29 C.evvel 1308/10 Kanunusânî 1891.
§ FAZLI NECİB, "Mektup", *Hizmet*, N.530, 12 Şubat 1307/25 Receb 1309/24 Şubat 1892.
FAZLIOĞLU, Faruk Nafiz, "Oscar Fransua de Jargea'ya Cevap", *Merdiven Sanat*, Ekim 1998, S. 14, s. 44.
FEDAİ, Celal, "İsmet Özel'in Cuma Mektupları Boyunca Türkiye'de ve Dünyada Neler Oldu?", *KitapHaber*, Mart-Nisan 2004, S. 20, s. 72-73.
FEİZ, Naser, "Bir Mektup", *Kültür Gençlik*, Haziran 1993, S. 23, s. 18.
FELEK, Burhan, "Mektup Taarruzu", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 35 (*Tan*, 7.8.1939, s. 3'ten alıntı).
§ FÉNELON, S. de la Mothe, "Duc de Bourgogne'ye Mektup, Çev.?, *Âfak*, 23 C.evvel 1300, S.7.
§ FÉNELON, S. de la Mothe, "Fénelon'dan de Bourgania Mektub", Çev.A. Cevdet, *Şûle*, 1302, S.1.
§ FÉNELON, S. de la Mothe, "Fénelon'un "Hudar De Lamut"a Yazmış Olduğu Bir Mektup" Çev., Zaimzâde Hasan Fehmi, *Maârif*, 15 Şubat 1311, S. 12.
FERİD [KAM], "Avrupa Mektupları I-VIII", *Sebilü'r-Reşad*, c. X, Temmuz 1329/ 1911, S. 254, s. 323-327; Ağustos 1329/1911, S. 257, s. 371-374; Ağustos 1329/1911, S. 258, s. 390-392; Ağustos 1329/1911, S. 259, s. 416-418; c. XI, Eylül 1329/1911, S. 262, s. 23-25; Kasım 1329/1911, S. 274, s. 215-217; Aralık 1329/1911, S. 275, s. 231-233; Aralık 1329/1911, S. 277, s. 266-267.
FERİT AHMET, "Bir Mektup", *Çığır*, 1940, S. 92 (Y. Akçura'nın *Üç Tarzı Siyaset*'i hk.).
FEVZİYE ABDULLAH [TANSEL], "Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemal'in Münasebat ve Muhaverâtı", *Türkiyât Mecmuası*, c. XI, 1954, s. 131.
FEYYAZÎ, Celâleddin, "Mebusan-ı Kirama Açık Mektup", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXII, Ağustos 1339/1920, S. 549-550, s. 29-30.
FİKRET MUALLA, "...orda siyah kadife bir ceketim...", *Argos*, Mart 1991, S. 31, s. 41-44 (Bolin'lere, A. Dino'ya, Michel'lere).
Δ FİKRET MUALLA, "Fikret Mualla'dan Burhan Belge'ye", *Tarih ve Toplum*, c. XXVI, Temmuz 1996, S. 151, s. 40-41.
FİKRET MUALLA, "Fikret Mualla'dan Güzin ve Abidin Dino'ya", *Argos*, Mart 1990, S. 19, s. 115-120.
FİKRET MUALLA, "Fikret Mualla'dan Semiha Berksoy'a", *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 14.
FİLMER, S. C., "S. C. Filmer'den L. Kraussa Arzuman'a", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 157.
FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, "Folklor Araştırmaları ve Bir Mektup", *Bilgi*, 1952, S. 68, s. 11-12.
FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, "Marifetname Sahibi İbrahim Hakkı'nın Hususi Mek-

tupları", *İş*, 1947, S. 13 (67), s. 11-12 (Ahmet Halil takma adıyla).
FIRAT, Ertuğrul Oğuz, "Sayın Fahrünnisa Kadıbeşegil", *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 16-17.
FİŞEKÇİ, Turgay, "Kartpostallardaki Yahya Kemal", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 246-247 (*Pek Sevgili Beybabacığım* hk.).
FITZGERALD, F. Scott, "Sevgili Pic", Çev. Neclâ Aytür, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 375-376.
FLAUBERT, Gustav, "Théophile Gautier'ye", Çev. Fehmi Baldaş, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 292-296.
FOSCOLO, Ugo, "Niccolini'ye", Çev. Âlim Şerif Onaran, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 408-411.
FRERES, Abdullah, "Postahane-i Âmire Fotograf Albümü", Röprodüksiyon: Nâzım Timuroğlu, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 73-95 (Fotoğraflar).
FREUD, Sigmund, "Arthur Schnitzler'e", Çev. Zahide Gökberk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 479-480.
FREUD, Sigmund, "Nişanlısı Martha Bernays'a", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 481-484.
FREUD, Sigmund, "Sigmund Freud'dan Karl Kraus'a", Çev. Oruç Aruoba, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 40-42.
FROST, Robert, "Untermeyer'e", Çev. Şadan Karadeniz, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 566-568.
FUAT PAŞA, "Faziletmeabâ", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 427.
FURÛĞ, "Furûğ-e Ferruhzâd'ın Mektupları (1935-1967)", Çev. Hatice Gülcan Topkaya & Jelil Jüdeyri Agayi, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 206-216.
§ FUZÛLÎ, "Fuzûlî'nin Bağdat'tan Nişancı Mehmed Paşa'ya İrsal Eylediği Şikâyetnâme-i Meşhuru", *Mecmua-i Âsâr*, Yıl: 1300, S. 9.
FUZULÎ, "Şikâyetname", Sadl. İbrahim Kutluk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 32-38.
GALA, "Paul Eluard'a Mektuplar", Çev. Sema Rifat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s. 268-270.
GALANTİ, Avram, "*Sebilü'r-Reşad* Mecmuası Müdiriyet-i Aliyyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXI, Mayıs 1339/1920, S. 530-531, s. 84.
GALILEI, Galileo, "Galileo Galilei'den Johannes Kepler'e", Çev. Ömür Akyüz, *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 77.
GANDHİ, Mahatma & ROLAND, Romain, "Gandi-Romain Rolan Mektuplaşması", *Diriliş*, IV. Dönem, 12 Ağustos-2 Eylül 1976, S. 39-40, s. 2.
GANDHİ, Mahatma, "Aşram'a Mektuplar: Cesaret", *Hareket*, IV. Dönem, Nisan 1953, S. 5, s. 2 (Çevireni belirtilmemiş).
GASPIRANSKİ, İsmail, "Sertâc-ı Ulema Şeriatpenâh Şeyhülislâm Hazretlerine Açık Mektup (Bahçesaray/Tercüman)", *Sırât-ı Müstakim*, c. II, Ağustos 1325/1907, S. 52, s. 406-407.
GAUTIER, Théophile, "Louis de Cormenin'e", Çev. Bedrettin Tuncel, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 433-434.
GAZÂLÎ, "Horasan Selçuklularından Sultan Sancar'ın Veziri Emir Nizamettin Fahrülmülk'e Yazılan Farsça Mektup", Çev. M. Nuri Gencosman, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 102-106.
GELILEI, Galileo, "Gelilei Galilo'dan Astronom Johannes Kepler'e", Çev. Nadija İbraimi, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 180-181.
GEMUHLUOĞLU, Fethi, "Aziz Oğlum", *Hece*, Yıl: VI, Ekim 2002, S. 70, s. 53-55.
GENÇ, Kaya, "Yves Klein'a Mektuplar", *Geceyazısı*, Haziran 2004, S. 5, s. 121-137.
GENÇ, Nurullah, "Kardeşime Mektuplar / Başörtüsünün Dayanılmaz Tırmanışı", *Mina*, Nisan-Mayıs 1989, S. 34-4, s. 19-22.
GENÇ, Nurullah, "Kardeşime Mektuplar / İslâmi İrkiliş", *Mina*, Mart 1989, S. 2, s. 20-22.
GENÇ, Nurullah, "Kardeşime Mektuplar / Tenkid İnsanlarıyız", *Mina*, Haziran-Temmuz 1989, S. 5-6, s. 43-45.
GENÇER, Ali İhsan, "Redhouse'ın Türkçe Lügati Hakkında Mektubu", *Türk Kültürü*, c. XVIII, Haziran-Ağustos 1979, S. 200-202, s. 407-412 (23-28).
GENÇER, Ali İhsan, "Redhouse'ın Türkçe Lügati Hakkında Mektubu", *İlmî Araştırmalar*, 1998, S. 6, s. 331-343.
§ GENCEVİ, Turhan, "Bir Edebî Eserin Yaratılış ve Tavsifi: Dehnâme "On Aşk Mektûbu", Çev. Ayşe Gül Sertkaya, *İlmî Araştırmalar*, 2001, S. 11.
GENÇOSMAN, Affan, "Bir Mektup ve Sevindirici Gelişmeler", *Millî Gazete*, 6 Mart 1977 (N. Pakdil hk.).

GENCOSMAN, M. Nuri, "Şark-İslâm Edebiyatında Mektup", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 73.

GEVHER SULTAN, "Oğlu Mehmet Çelebi'ye", Sadl. O. Şaik Gökyay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 49-52.

GEYLÂNÎ, Abdülkadir, "Size Bir Mektup Var", Çev. Abdulkadir Akçiçek?, *Rahmet*, 30 Ağustos 1967.

GEYLÂNÎ, Abdulkadir, "Tasavvuf: Mektûbât-ı Geylânî'den Altıncı Mektup", Çev. Abdulkadir Akçiçek, *Diriliş*, 13 Şubat 1989, S. 30, s. 4 ve 15-16.

GEYLÂNÎ, Mehmed Vecih, "Filipin Mektupları: Yolda I-IV (Bombay'dan)", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Şubat 1329/1911, S. 286, s. 425-426; c. XII, Şubat 1329, S. 287, s. 15-16; Mart 1330/1911, S. 290, s. 72; Mart 1330/1911, S. 291, s. 92.

GIDE, André, "Francis Jammes'a", Çev. Salâh Birsel, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 326-330

GIOBERTI, Vincenzo, "Nazik ve Sevgili Dostum", Çev. Güngör Öner, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 69-72.

GİRGİNSOY, Naci, "Sait Faik'e Mektup", *Varlık*, Yıl: XXV, 1 Haziran 1958, S. 479, s. 11.

§ GİRİDİZÂDE, "Almanya Mektupları", *İkdam*, 24 Haziran 1911, S. 465.

GİZ, Adnan, "Padişahlar da Âşık Olur", *Yıllar Boyu Tarih*, c. IV, Nisan 1980, S. 4, s. 58-61.

GÖÇGÜN, Önder, "Cahit Sıtkı'nın Bazı Şiirleri ve Mektupları", *Milli Kültür*, Aralık 1989, S. 67, s. 72-76.

GÖÇGÜN, Önder, "Namık Kemal'in Mektuplarında Sitem, Hiciv ve Mizah", *Hayat Tarih*, c. XXI, Nisan 1979, S. 4, s. 29-32.

GODARD, Jean-Luc, "Kültür Bakanına Mektup", Çev. Enis Batur, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 65.

GOETHE, "Alman Edebiyatının Kadın Şairlerinden Betine Brentano'nun 1810'da Viyana'da Beethoven'i Şahsen Tanıdıktan Sonra Yakın Dostu Goethe'ye Yazdığı Mektup" & "Goethe'nin Bu Mektuba Cevabı", Çev. Cevad Memduh Altar, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 122-127.

GOETHE, "Behirish'e", Çev. Melâhat Togar, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 117-122.

GOETHE, "Kontes Auguste Stolberg'e", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 460.

GOETHE, "Schiller'e", Çev. Melâhat Özgü, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 461-464.

GOETHE, "Wilhelm von Humboldt'a", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 464-466.

§ GOETHE, Johann Wolfgang von, "Wertherden Birinci Mektup", Çev. Ahmed Râsim, *Nihal*, Cüz:I, Yıl: 1303.

GÖKALP, Mehmet, "Mehmet Kaplan Hocanın Bir Mektubu ve Düşündürdükleri", *Türk Edebiyatı*, c. XIX, Şuıbat 1992, S. 220, s. 26-27.

GÖKÇE, Hasan Ahmed, "Adı 'Anne' Olan Kırk İki Mektup", *Yitik Düşler*, Mayıs 2003, S. 31, s. 12.

§ GÖKŞEN, Enver Naci, "Mektup ve Tarihçesi", *Öğretmen Dünyası*, Yıl: IV, Eylül 1983, Sayı: 45.

GÖKTAŞ, Abdülvahid, "Mustafa Kara, Gönül Mektupları", *Tasavvuf*, Yıl: II, Mayıs 2001, S. 6, s. 317-322.

GÖKTULGA, Fahri Celâl, "Güvercin", Çizgi: Serdar Günbilen, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 43 (*Yeni İstanbul*'dan alıntılayan: Aziz Nesin, *Hayvan Deyip Geçmeyin*, Adam Y., 1.b., İstanbul 1982, s. 107-108).

GÖKTÜRK, Akşit, "Amerikan Yazınında Mektup", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 565-566.

GÖKTÜRK, Akşit, "İngiliz Yazınında Mektup", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 513-516.

§ GÖKYAY, Orhan Şaik Gökyay, "Türkçede Gezi Kitapları", *Türk Dili* (Gezi Özel Sayısı), Yıl.: XXII, 1 Mart 1973, S. 258.

GÖKYAY, Orhan Şaik, "Birkaç Eski Mektup Örneği", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 52-62.

GÖKYAY, Orhan Şaik, "Tanzimat Dönemine Değin Mektup", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 17-23.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, "Hurûfîlik ve Mîr-i Âlem Celâl Bikr'in Bir Mektubu", *Türkiyat Mecmuası*, c. XIV, 1965, s. 93-110 *Kaside-i Celâl Bikr* adlı manzum bir mektup neşri).

GOMBROWICZ, Witold & SCHULZ, Bruno, "Gombrowicz ve Schulz Mektuplaşması", Çev. Yurdanur Salman, *Kitap-lık*, Bahar

1999, S. 36, s. 135-145.
GÖNEN, Tuna, "Yüz Yıl Önce Irak", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 17 Mayıs 2002, S. 61, s. 12 (İ. Hakkı Babanzade'nin *Irak Mektupları* hk.).
Δ GÖNÜLAL, İsmet, "Mete'nin İlk Büyük Zaferi ve Aşk Mektubu", *Tarih Dünyası*, c. III, 1 Nisan 1951, S. 22, s. 939-940.
GORBON, Bedii, "Şair Nigar -Galatasaray İkinci Müdürüne Gönderdiği Şikâyet Mektubu-", *Düşün*, Kasım-Aralık 1965, S. 9-10, s. 12 (Gorbon'dan Tevfik Fikret Derneği başkanlığına)..
GÖRGÜN, Tahsin, "İsmet Özel'in Cuma Mektupları Üzerine", *KitapHaber*, Haziran-Temmuz 2003, S. 17, s. 46-47.
GORKİ, Maksim & Stefan Zweig, "Mektup / Maksim Gorki-Stefan Zweig", Çev. Ahmet Cemal, *Argos*, Ağustos 1989, S. 12, s. 53-55.
GORKİ, Maksim, "Maksim Gorki'den Anton Çehov'a", Çev. Z. Zühre İlkgelen, *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 8-9.
GÖVSA, Ibrahim Alâettin, "Cevapsız Mektuplar", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 26-27 (*Yedigün*, 4.8.1937, S. 230, s. 10-11'den alıntı).
GÖVSA, İbrahim Alâettin, "Saeffet Ürfi Betin'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 275-276.
GÖVSA, Ibrahim Alâettin, "Yarının Annelerine Açık Mektup", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 12-13 (*Yedigün*, 2.11.1937, S. 243, s. 14-16'dan alıntı).
GÖZAYDIN, Nevzat, "Yusuf Ziya Ortaç'a Mektuplar", *Türk Dili*, c. LIII, Mart 1987, S. 423, s. 167-172.
GÖZLER, H. Fethi, "Bir Mektubun Hatırlattıkları: Üsküp'ten Kosova'ya", *Erciyes*, c. III, Tarih yok, S. 26, s. 5-6.
GÖZLER, H. Fethi, "İmam-Hatip Lisesinde Okuyan Bir Öğrencinin Mektubu Üzerine", *Erciyes*, c. XII, Ağustos 1989, S. 140, s. 3-4.
GÖZÜAYDIN, Nevzat, "E. J. W. Gibb'in Mektubu", *Türk Dili*, c. XLVIII, Şubat 1984, S. 386, s. 89.
GÖZÜAYDIN, Nevzat, "Yusuf Ziya Ortaç'tan Mektuplar", *Türk Dili*, c. LIII, Mart 1987, S. 423, s. 167.
Δ GRAMMONT, Jean-Louis Bacqué, "Kanunî Sultan Süleyman'ın I. François'ya İki Mektubu", Çev. Refet Yinanç, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VIII-XII, 1970-1974, S. 14-23, s. 89-98.
GRIGORYEVİÇ RAZUMOV, Mihail, "Rus Cephesi Mektupları", Çev. Mazlum Beyhan, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 203-213.
GUBARÎ, "Sürurî'ye", Sadl. İbrahim Kutluk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 43-44.
Δ GUBOĞLU, M., "Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim'in Boğdan Voyvodalarına Yazdıkları Slavca Mektuplar", *Belgelerle Türk Tarihi*, c. IV, Tarih yok, S. 19, s. 31-37.
GÜÇBİLMEZ, Cahit, "Paris Mektubu", *Varlık*, Yıl: XX, 1 Kasım 1952, S. 388, s. 16; 1 Aralık 1952, S. 389, s. 10; 1 Haziran 1953, S. 395, s. 14; Yıl: XXII, 1 Eylül 1955, S. 422, s. 12; 1 Aralık 1955, S. 425, s. 18.
GÜL, Halim, "Cerîde-i Sûfiyye'den İmâm-ı Gazâlî'nin Bir Mektubu", *Tasavvuf*, Yıl: II, Eylül 2000, S. 4, s. 195-198.
GÜL, Halim, "Şeyh-i Ekber'in Fahreddin Râzî'ye Mektubu", *Tasavvuf*, Yıl: I, Aralık 1999, S. 2, s. 133-136.
GÜLER, Ahmet Nurullah, "Mavera Dergisi Okuyucularla Köşesi ve Cahit Zarifoğlu", *Okuntu*, Yıl: III, Cahit Zarifoğlu Özel Sayısı, 2003, S. 10, s. 103-105.
GÜLER, Ara, "Büyük Postane Röportajı – 1960", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 78-95 (Fotoğraflar).
GÜLTEKİN, M. Asım, "Münbit Bir Toprak: *Mavera* Dergisi Okuyucularla Köşesi ve Cahit Zarifoğlu", *Yedi İklim*, c. XIII, Kasım 1999, S. 116, s. 62-64.
GÜNAYDIN, Yusuf Turan, "Mektup Arkadaşım Nazir Akalın", *Yedi İklim*, c. XVI, Mart 2003, S. 156, s. 64.
GÜNDOĞDU, Cengiz, "Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Belgıradlı Ali Efendi'ye Gönderdiği Mektup", *Tasavvuf*, Yıl: I, Nisan 2000, S. 3, s. 81-84.
GÜNEL, Burhan, "İnayet Hanım'a Açık Bir Mektup", *Yazko Edebiyat*, 1985, S. 59, s. 80-89.
GÜNER, Nihat, "Postacı Kapınızda, Mektup Var...", *Akşam-lık*, 21 Kasım 2003, S. 81, s. 10 (Turgut Çeviker'in Kitabı hk.).
GÜNEŞ, Bünyamin, "Yıkım Mektupları", *Virgül*, Ocak 1999, S. 15, s. 24 (Dostoyevski'nin mektupları hk.).
GÜNEŞ, Mustafa, "Bediüzzaman'ın Mektupla-

rına Genel Bir Bakış", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, S. 9, s. 49-53.
GÜNEY, Tuncay, "İlginç Bir Mektup", *Panel*, Yıl III, Şubat 1991, S. 26, s. 27.
GÜNEYCELİ, N., "Uçuruma Doğru Dolu Dizgin", *Dertgâh*, c. II, Ocak 1992, S. 23, s. 23 (M. Âkif'ten Eşref Sencer Kuşçubaşı'na).
GÜNGÜL, Gülay, "Gurbette Hasreti Tüketmek (Cengiz Dağcı'dan Mektup)", *Türk Edebiyatı*, c. XXVI, Ocak 1998, S. 291, s. 15-18.
GÜNTEKİN, Reşat Nuri, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 277-278.
GÜNYOL, Vedat, "Mektuplardan Kalanlar", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: Mart 1980, S. 2, s. 76-78.
GÜNYOL, Vedat, "Yeni A Dergisi Sayın Yöneticilerine", *Soyut*, Kasım 1973, S. 64, s. 16-17.
Δ GÜR, Muammer, "Süleyman Nazif'in Hususi Mektupları", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1987, S. 8, s. 199-232.
GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, "Bir Mektup", *Çığır*, 1944, S. 137.
GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, "Bir Mektuptan", *Çığır*, 1933, S. 2; 1942, S. 114.
GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'dan İbrahim Hilmi Çığıraçan'a Mektuplar", *Yeditepe*, Eylül 1963, S. 89, s. 12-13 ve 15.
GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'dan Necip Fazıl'a Mektup / Nefs Muhasebesi Münasebetiyle", *Büyük Doğu*, Yıl: I, 1 İlkteşrin (Ekim) 1943, S. 3, s. 6.
GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Genç Öğrencilere Bir Mektubu", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. III, 1945, S. 3, s. 269.
GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, "Hüseyin Rahmi'den Editör İbrahimö Hilmi'ye Bir Mektup", *Yeditepe*, Ağustos 1964, S. 100, s. 5.
GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, "Hüseyin Rahmi'nin Mektubu", *Doğu ve Batı*, Ekim 1954, S. 12, s. 4.
GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, "III, IV, V, VI", Sadl. Şükrü Kurgan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 198-200.
GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, "Refik Ahmet Sevengil'e", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 196-198.
GÜRPINAR, Melisa, "Yaz Mektupları", *Dünya Kitap*, Yıl: XI, 9 Ağustos 2002, S. 130, s. 12.
GÜRSEL, Nedim, "Paris Mektubu", *Milliyet Sanat Dergisi*, 16 Ocak 1976, S. 167, s. 21; 13 Şubat 1976, S. 171, s. 15; 12 Mart 1976, S. 175, s. 11; 25 Haziran 1976, S. 190, s. 13; 19 Kasım 1976, S. 206, s. 13; 10 Aralık 1976, S. 209, s. 21; 7 Ocak 1977, S. 213, s. 9; 4 Mart 1977, S. 221, s. 11; 8 Nisan 1977, S. 226, s. 13; 13 Mayıs 1977, S. 231, s. 9; 20 Mayıs 1977, S. 232, s. 21; 10 Haziran 1977, S. 235, s. 23; 1 Temmuz 1977, S. 238, s. 25.
GÜRSEL, Nedim, Paris Mektubu: Fransa'da Çukurova", *Milliyet Sanat Dergisi*, 11 Haziran 1979, S. 327, s. 21.
Δ GÜVEN, Güler, "Abdülhak Hamid'den Sami Paşazâde Sezâyi'ye Mektuplar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XV, Temmuz 1967, s. 71-92.
GÜVENÇ, Nedret, "Hocam Avni Dilligil'e Mektup", *Milliyet Sanat Dergisi*, 10 Haziran 1977, S. 235, s. 29.
H. M. FATİN, "Bosna Mektupları: Bosna Reisü'l-Uleması", *Sebilü'r-Reşad*, c. XII, Mayıs 1330/1911, S. 296, s. 185.
§ H. NİHAL, "Son Mektup", *Yarın*, c. II, 29 Haziran 1338, S.36.
H. OSMAN NİYAZİ, "Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriye: Ders Vekâleti Aliyyesine Açık Arîza", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Eylül 1329/1911, S. 265, s. 71.
H., "Edirne Mektupları: İstanbul-Edirne I-V", *Sebilü'r-Reşad*, c. X, Temmuz 1329/1911, S. 256, s. 360-362; Temmuz 1329/1911, S. 257, s. 376-379; Temmuz 1329/1911, S. 259, s. 4089-410; c. XI, S. 261, s. 11-12; Eylül 1,329/1911, S. 262, s. 28-29.
HA. A. KA., "Mektubat'tan Parçalar" [I-XV], *Büyük Doğu*, ıı. Devre, 26 Aralık 1947-26 Mart 1948, S. 73-86; IV. Devre, 22 Nisan 1949-19 Ağustos 1949, S. 7-24, s. 3 [XVII bölüm].
HACI ADİL, "*Sırât-ı Müstakim* Müessisleri Beyefendilere -Aynen Mektup-", *Sırât-ı Müstakim*, c. II, Şubat 1324/1906, S. 29, s. 47-48.
HACIHASANOĞLU, Muzaffer, "Makal'a Mektuplar: Bizim Köy", *Varlık*, Yıl: XVII, 1 Nisan 1950, S. 357, s. 13.
HAFIZ AHMET PAŞA, "IV. Murat'a", Çevrimyazı: Şükrü Kurgan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c.

XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 48-49.
HAFIZ MEHMED SADIK, "Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Kasım 1327/1909, S. 167, s. 165-166.
HAFNER, Ansgar, "Özlem Kuşu[: Posta Güvercini]", Çev. Bülent Can Bilmez, , *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 26-29.
§ HAKKI SÜHA [GEZGİN] "Siperden Mektub", *Yeni Mecmua*, c. III, 26 Teşrinievvel 1918, S. 66.
HAKSAL, Ali Haydar, "Ali Haydar Haksal'dan Âlim Kahraman'a", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, S. 82-83.
HAKSAL, Ali Haydar, "Bir Kitap: İki Portre ve Bir Dönem", *Yedi İklim*, c. XVII, Aralık 2003, S. 165, s. 55-57 (*Mehmet Kaplan'dan Hatıralar, Mektuplar* adlı kitap hk.).
§ HAKSEVER, Halil İbrahim, "Münşeat Mecmuaları ve Edebiyat Tarihimiz İçin Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1998, S. 1.
§ HAKSEVER, Halil İbrahim, "Veysî ve Nergisi'nin Karşılıklı Mektupları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, c. II, Şubat 2001, S. 2.
HALET EFENDİ, Mehmet Sait, [Başlıksız], Sadl. O. Şaik Gökyay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 81-85.
HALICI, Mehdi, "Norveç Mektupları", *Çağrı*, 1974, S. 195; 1980, S. 264.
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Bir Mektup Daha", Tanin, S.68, 24 Eylül 1324
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Almanya Mektupları", Tanin, S.2383-2685, 24 Temmuz 1331- 21 Mayıs 1332
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Bir Garip Mektup", Tanin, S.61, 17 Eylül 1324/30 Eylül 1908
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Bir Valide Tarafından", Servet-i Fünun, S.368, 19 Mart 1314/31 Mart 1898
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Eski Mektup", Sabah, S.3379, 18 Nisan 1899
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Florinalı Nâzım Beyefendiye", Florinalı Nazım, Terennümler ve Teeellümler, Şirket-i Mürettibiye, Mat., İstanbul,1340
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Kârilerime Mektuplar", Servet-i Fünun, S.428-430, 13 Mayıs 1315-27 Mayıs 1315
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Mektup Parçası", İkdam, S.1293, 19 Şubat 1898
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Son Mektup", Tanin, S.75, 1 Teşrinievvel 1324
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Unutulmuş Mektup" Varlık, S.26, 1 Ağustos 1934
§ HALİD ZİYA [UŞAKLIGİL], "Valide Mektupları", *Mehasin,* S.2-6, Teşrinievvel 1324-Şubat 1324.
§ HÂLİDE EDİB, [ADIVAR] "Mihri'nin Mektubu", *Tanin*, 13 Mayıs 1329-16 Mayıs 1329.
HALİKARNAS BALIKÇISI, "Halikarmnas Balıkçısı'ndan Sabahattin Eyuboğlu'na...", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 1 Ekim 1980, S. 9 (359), s. 28-30.
HALİKARNAS BALIKÇISI, "Mektuplar", *Türk Dili*, c. XLIV, Ocak 1982, S. 361, s. 47-48 (Refik Yursever'e); Şubat 1982, S. 362, s. 108-109 (R. Yurtsever'e); c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 266-278 (Yaşar Nabi ve Necati Cumalı'ya).
HALİKARNAS BALIKÇISI, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 266-275.
HALİT ASIM [DEMİRSOY], "Halit Asım'dan "Ömür Mektupları", *Kitap-lık*, Yıl: X, Temmuz-Ağustos 2003, S. 63, s. 70-81.
HALMAN, Talat Sait, "Talat Sait Halman'dan Arif Ay'a", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 64.
HALMAN, Talât, "Tevfik Fikret'in Oğlu Konusunda Bir Belgesel (1) / Halûk ile Mektuplaşmalarım", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Nisan 1986, S. 142 (492), S. 22-23 ve 28-29.
HALMAN, Talât, "Tevfik Fikret'in Oğlu Konusunda Bir Belgesel (2) / Halûk Fikret'in Eşiyle Mektuplaşmalarım", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 1 Mayıs 1986, S. 143 (493), S. 35-36.
HALMAN, Talât, "Umut Mektupları 2: Azra Erhat'tan Talât Halman'a / "Umut Mektupları"ndan Yeni Bir Demet", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Eylül 1986, S. 152 (502), s. 22-23.
HALMAN, Talât, "Umut Mektupları: Azra Erhat'tan Talât Halman'a / Azra Erhat'ın Mektuplarını Açarken", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Ocak 1986, S. 136 (486), s. 20-21 ve 35.
HAMDİ BEY, "Şehit Hamdi Bey'in Son Günlerine Ait Orijinal İki Mektup", Hzl. ?, *Kur-*

tuluş Savaşında Gönen ve Çevresi / Sempozyum, 5.9.1993, Gönen Belediyesi Kültür Servisi Y., Ankara 1998, s. 124.

§ HÂMİD NURİ, "Anadolu Mektupları", *Pâyitaht,* 9 Şubat 1337-18 Şubat 1337, S. 7-16.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, "Bir Köy Öğretmenine Mektup", *Varlık*, Yıl: XX, 1 Şubat 1953, S. 391, s. 6.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, "Genç Aktöre Mektup", *Varlık*, Yıl: XXI, 1 Haziran 1954, S. 407, s. 18.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, "Genç Hikâyeciye Mektup", *Varlık*, Yıl: 1 Mart 1954, S. 405, s. 7.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, "İkinci Mektup", *Varlık*, Yıl: XX, 1 Nisan 1953, S. 394, s. 7.

HARİS İBN-İ HEMMAM, "Beyrut Mektupları: İlk Görüş", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Aralık 1329/1911, S. 278, s. 281-283.

§ HASAN ÂLİ, "Sahipsiz Mektuplar-1", *İfham*, 29 Teşrinisânî, 1919.

§ HASAN ENVER PAŞA,(Ferik), "Oğlum Sâmih Bey'e", Hzl. ?, *Tarih ve Toplum*, c. I, Ocak 1984, S. 1, s. 4-14.

HASAN FEHMİ, "Mekâtib: Japonya'da Ramazan-ı Şerif", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Eylül 1327/1909, S. 159, s. 43-44.

HASAN FEHMİ, "Mekâtib: Seyyah-ı Şehîr Abdürreşid Efendi Hazretlerine (Japonya'dan)", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Şubat 1326/1908, S. 130, s. 430-431.

HASAN FEHMİ, "Mekâtib: Tokyo'dan…", c. VI, Nisan 1326/1908, S. 138,- s. 127-128.

HASAN FEYZİ, "Nur Risalesinden: Bir Mektup", *Büyük Doğu*, V. Devre, 12 Ocak 1951, S. 43, s. 16.

§ HASAN HAKKI, "Açık Mektup", *Sabah*, 11 Eylül 1899.

HASAN REFİK, "Bir Mektuba Cevap", *Servet-i Fünun-Uyanış*, 1930, S. 1757 (Hamdi Nafiz Bey'e).

HAŞİM NAHİD, ""*Sebilü'r-Reşad* Mecmua-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. II (IX), Şubat 1328/1910, S. 52 (234), s. 451.

HAŞİM VELİ, "*Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXIV, Mayıs 1340/1921, S. 600, s. 29.

Δ HASIRCIOĞLU, Talat, "Osmanlı Sarayında Saltanat Süren Kadınlardan Hurrem Sultan", *Resimli Tarih Necmuası*, c. VII, Ocak 1956, S. 1 (73), s. 15-18.

HATEM, Feza Tuba, "Mektup", *Gençliğin Sesi*, Mart 1991, S. 11, s. 32.

HATEMİ, Hüsrev, "Mektup Üzerine Bir Mektup", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, S. 9, s. 30-31.

HAUPTMANN, Gerhart, "Kültür Bakanı Dr. Becket'e", Çev. Melâhat Özgü, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 176-177.

HAUSCHILD, Manfred, "Posta Kutusunun Öyküsü", Çev. M. Kemal Adatepe, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 46-47.

HAUSSCHILD, Manfred, "Posta Arabalı Seferlerin Riskleri", Çev. M. Kemal Adatepe, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 46-47.

HAWTHORNE, Nathaniel, "Mektuplar / Nathaniel Hawthorne'dan Sophie Hawthorne'a", Çev. ?, *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: Mart 1980, S. 2 (352), s. 78.

Δ HAYDAR RİFAT [YORULMAZ], "Haydar Rıfat'ın Bir Mektubu ve Kartviziti", *Tarih ve Toplum*, c. XIX, Şubat 1998, S. 170, s. 34 (98).

HAYDARİ ÖZGEÇ, Mukadder, "Saydam Yazışma: Güzin Dino-Abidin Dino Mektupları (1952-1973) ", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 229-230.

HAYDARİ, Mukadder, "Mukadder Haydari'den Cemil Kavukçu'ya", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 185-186.

HAZER, Ömer, "Dost Mektubundan Alıntılar", *Aylık Dergi*, Yıl: III, Şubat 1981, S. 27, s. 7.

Δ HAZERFEN, Ahmet, "Lozan Konferansının Son Günlerinde Yunus Nâdi Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya Mektupları", *Belgelerle Türk Tarihi*, Ocak 1998, S. 12, s. 88-89.

HÂZIM, "Açık Mektup: Fazıl Mütefekkir Muhammed Abduh Efendi Hazretlerine", *Sırât-ı Müstakim*, c. IV, Ağustos 1325/1907, S. 102, s. 414-416.

HEBBEL, Friedrich, "Elise Lensing'e", Çev. Yaşar Önen, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 150-151.

HEFGER, Hans, "Yazma Hevesi I-III", Çev. Sevinç Altınçekiç, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 14-39; Kış 2004, S. 2, s. 11-25; Yaz 2004, S. 4, s. 62-81.

HEINE, Heinrich, "Walwill Soyundan Gelen Wolf Adlı Dosta", Çev. Cemil Ziya Şanbey, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 152-174.

HERDER, "Kant'a", Çev. Bekir Sıtkı Baykal, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 114-116.

HESSE, Hermann & Thomas Mann, "Hermann

Hesse-Thomas Mann", Çev. ?, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 47-49.
HESSE, Hermann, "Bir Genç Sanatçıya", Çev. Gürsel Metiner, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 200-203.
HESSE, Hermann, "Thomas Mann'a", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 500-501.
HİKMETYAR, Gülbeddin, "Afgan Mücahidlerinin Bayram Tebriği", *Mavera*, c. IV, Eylül 1980, S. 46, s. 155.
HİLMİ CELALETTİN, "Halide Edip ve Okuyucuları", Hzl. İnci Enginün, *Hisar*, c. XV, Ocak 1975, S. 133, s. 16-18 (Tornacı H. Celalettin'in H. Edip'e mektubu).
HİSAR GÜRSEY, Remziye, "Remziye Hisar Gürsey'den Refik Halit Karay'a", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 150.
HİSAR, Abdülhak Şinasi, "Cevdet Kudret'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 248-252.
HİSARLI, İhsan, "Bursa Mektubu", *Türk Edebiyatı*, c. III, Temmuz 1974, S. 31, s. 34-35 (İ. Hisarlı'dan Ahmet Kabaklı'ya).
Δ HİTLER, Adolf, "Hitler'den İnönü'ye Mektup", Hzl. ?, *Yıllar Boyu Tarih*, c. XIII, Eylül 1984, S. 9, s. 34.
HIZAL, Mustafa Zihni, "Necip Fazıl Anadolu'da", *Büyük Doğu*, Yıl: XXI, 30 Eylül 1964, S. 1, s. 14 (Hızal'ın N. Fazıl'a mektubu).
HİZBER, M. Hikmet & HAKKAKUL, M., "Kıbrıs Mektupları: Kıbrıs Müftülüğünün Makamına Yakışmayan Hareketler", *Sebilürreşad*, c. VII, Mayıs 1954, S. 174, s. 382.
HOFMANNSTHAL, Hugo von, "Azizizm Baron Bodenhausen", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 492.
HOFMANNSTHAL, Hugo, "Richard Beer-Hofmann'a", Çev. Melâhat Özgü, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 181-185.
HÖLDERLIN, "Kardeşine", Çev. Melâhat Özgü, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 137-141.
HÖLDERLIN, Friedrich, "Schiller'e", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 473-474.
HUGO, Victor, "Victor Hugo'dan Adéle Foucher'ye", Çev. M. Demin Özcan?, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 210-213.
§ HUGO, Victor, "Victor Hugo'nun Bir Mektubu", Çev. ?, *Mecmua-i Ebuzziyâ*, 5 Receb 1330, S.151.
§ HUGO, Victor, "Victor Hugo'nun Mektubu", *Mecmua-i Ebuzziyâ*, 15 Safer 1302, S. 40.
HÜLÂGÛ, "İlhanlılar Hükümdarı Hülâgû Adına Nasirüddin-i Tusî Tarafından Şam Eyyubî Hükümdarı Melikünnâsır Salâhattin Yusuf'a Yazılan Arapça Mektubun Tercümesi & Melikünnâsır'ın Cevabı", Çev. M. Nuri Gencosman, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 74-77.
HULL, John M., "Âmâ Bir Müridden Gören Bir Kurtarıcıya Açık Mektup", Çev. Abdullah Şahin, *İslâmiyat*, Ekim-Aralık 2000, S. 3, s. 220.
HÜNALP, Ayhan, "Anadolu Bakışlı Öğretmene Mektup", *Yeditepe*, 1 Ocak 1953, S. 28, s. 3 ve 8.
§ HÜSEYİN DANIŞ [PEDRAM], "Kadın Mektupları", *İkdam*, 13 Temmuz 1312.
HÜSEYİN HÜSNÜ, "Erzurum Mektupları", *Sebilü'r-Reşad*, c. XIX, Mart 1337/1918, S. 472, s. 36-38.
HÜSEYİN Necmettin, "Bir Mektup", *Servet-i Fünun-Uyanış*, 1932, S. 1891.
§ HÜSEYİN RAHMİ [GÜRPINAR], "Bakkal Bodos'tan Mektup", *İkdam*, 15 Eylül 1921.
HUXLEY, Aldous, "Nancy Kelly'ye", Çev. Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 556-558.
İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL [İNAL], "Ahmet Haşim'e Dair", *Yeni Tür4k Mecmuası*, Temmuz 1933, S. 10, s. 848-851 (M. Âkif'ten İbnülemin'e üç mektup).
İBRAHİM ALÂEDDİN [GÖVSA], "Eski Mektuplar ve Şimdikiler", *7 Gün*, c. XVIII, Yıl: 9, Birinci Kanun 1941, S. 457, s. 8.
§ İBRAHİM ALÂEDDİN [GÖVSA], "Eski Mektuplar ve Şimdikiler", *Yedigün*, 8 Birinci Kânûn 1941, S. 457.
§ İBRAHİM ALÂEDDİN [GÖVSA], "Eski Mühürcülük Sanatı", *Yedigü*n, 24 Aralık 1940, S. 407.
§ İBRAHİM ALÂEDDİN [GÖVSA], "Mühür Edebiyatı", *Yedigün*, 3 Kasım 1946, S. 713.
§ İBRAHİM ALÂEDDİN [GÖVSA], "Siperden Mektub", *Yeni Mecmua,* C.1, S.20, 22 T.sâni 1917
İBRAHİM BEY, "Mekâtib [Hamburg'da yapılan kongre hakkında]", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Eylül 1327/1909, S. 154, s. 82-83

IBSEN, Henrik, "Mektuplar / Henrik Ibsen'den Emile Bardach'a", Çev. ?, *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: Mart 1980, S. 2 (352), s. 45.

İÇTEN, Celal, "Mektup", *Bahçesaray*, Mart-Nisan 2005, S. 32, s. 5.

II. MURAT, "Gazi Hacı Evrenos Bey'e", Sadl. Orhan Şaik Gökyay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 23-26.

İKBAL, Muhammed, "Muhammed İkbal'den Muhammed Ali Cinnah'a Mektuplar", Çev. Halil Toker, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 214-221.

Δ İKİNCİ ABDÜLMECİD, "İkinci Abdülmecid'in İki Mektubu", Hzl. ?, *Hayat Tarih Mecmuası*, c. X, Ocak 1970, S. 12, s. 5-7.

İKLİME, "Kayserili Bir Anneden Oğluna Mektup", *Erciyes*, c. II, Nisan 1980, S. 23-24, s. 35.

İLERİ, Selim, "En Mükemmel Mektup Nümuneleri -Yiğenden Teyzesine-", *Yeni Ufuklar*, 1969, S. 210, s. 36-39.

İLERİ, Selim, "Mektup Kutusu / Yusuf Atılgan İçin", *Argos*, Kasım 1989, S. 15, s. 8.

İLERİ, Selim, "Ortalık: Eski Mektuplar", *Dünya*, 2 Mart 1979 (N. Pakdil hk.).

Δ ILGAR, İhsan, "Ali İhsan Paşa'nın Bir Raporu ve Bir Mektubu", *Hayat Tarih*, c. IX, Haziran 1969, S. 5, s. 56-61.

Δ ILGAR, İhsan, "Atatürk'ün Bir Mektubu", *Hayat Tarih*, c. X, Kasım 1969, S. 10, s. 5-6.

Δ ILGAR, İhsan, "Mustafa Kemal'den Bir Dosta Mektup", *Yıllar Boyu Tarih*, c. VI, Mart 1981, S. 3, s. 38-40.

ILGAZ, Deniz, "Busbecq'in 'Türk Mektupları' Derin Türkömer Çevirisiyle Yeniden Dilimizde / Yarım Milenyum Öncesinde Türkler", *Cumhuriyet Kitap*, 2 Mart 2006, S. 837, s. 12.

İLHAN, Attilâ, "Lâtife'ye Mektup", *Sanat Otayı*, Ocak 1984, S. 20, s. 80.

İMADEDDİN HALİL, "Bir Sanatçıya Mektuplar", Çev. Turan Koç, *Edebiyat*, V. Dönem, Mart 1982, S. 38+86, s. 8.

İMÂM-I RABBÂNÎ, "Mektubat", Hzl. Adıdeğmez (N. F. Kısakürek), *Büyük Doğu*, XII. Devre, 22 Eylül 1965-12 Ocak 1966, S. 3-17, s. 4.

İMÂM-I RABBÂNÎ, "Namaza Dair (Mektubat'tan)" [I-V], *Büyük Doğu*, X. Devre, 31 Temmuz 1959-4 Eylül 1959, S. 22-27, s. 5.

İMANOVA, Leyla, "Mektup Dostları", *Kültür Gençlik*, Aralık 1992, S. 20, s. 12-13.

İMZASIZ, "2000'e Doğru'nun Müftüsü Emekli Memur Turan Dursun'a Açık Mektup", *Panel*, Yıl: II, 15 Nisan-15 Mayıs 1990, S. 16, s. 37-41.

Δ İMZASIZ, "Abbas Halim Paşa Atatürk'e İnanmıştı", *Tarih Coğrafya Dünyası*, c. I, 15 Nisan 1959, S. 1, s. 44-45.

Δ İMZASIZ, "Abdülhamid'e Gizli Mektuplar", *Tarih Dünyası*, c. I, 15 Nisan 1950, S. 1, s. 32-34.

İMZASIZ, "Afganistan Mektupları / Meral Maruf", *Kitap Dergisi*, 2. Dönem, Nisan 1987, S. 2, s. 15.

İMZASIZ, "Amerika Mektupları", *Ülkü*, I. Seri, 1941, S. 96 (C. Ezine'nin aynı adlı eserinin tanıtımı).

İMZASIZ, "Baba İnönü'den Ömer İnönü'ye Mektuplar", *Radikal Kitap*, Yıl: V, 19 Mayıs 2006, S. 270, s. 35 (Aynı adlı kitap hk.).

Δ İMZASIZ, "Bir Hürriyet Savaşçısının Bilinmeyen Tarafları", *Hayat Tarih*, c. XXI, Nisan 1979, S. 4, s. 6-11 (Ahmet Rıza'nın Fransa Hükümet Başkanı George Clemenceau'ya mektubu).

İMZASIZ, "Bir Karşılaştırma İçin Üç Mektup", *Yazko Edebiyat*, 1981, S. 6, s. 106-113.

İMZASIZ, "Bir Milletvekilinin Mektubu", *Büyük Doğu*, I. Devre, 23 Kasım 1945, S. 4, s. 8.

İMZASIZ, "Bir Suikast İhbarı", *Hayat Tarih*, c. I, Şubat 1965, S. 1, s. 26-28 (Mahmut Şevket Paşa'nın 23 Haziran 1912 tarihli bir mektubu).

İMZASIZ, "Çehov'un Genç Yazarlara Mektupları", *Milliyet Sanat Dergisi*, 13 Ekim 1972, S. 3, s. 4.

İMZASIZ, "Endülüs Bohçası", *Endülüs*, Yıl: I, Ekim 1997, S. 6, s. 30.

İMZASIZ, "Fâzıl-ı Şehîr Ferid Beyefendiye Bahriye Yüzbaşılarından", *Sebilü'r-Reşad*, c. XIV, Ağustos 1334/1915, S. 364, s. 264.

İMZASIZ, "Garcia'ya Götürülecek Mektup (Olaylar ve Dersler)", *Milli Kültür*, c. III, Temmuz 1981, S. 2, s. 41-42.

İMZASIZ, "Güneyden Mektup Var", *Anadolu Ekini*, Ekim 1999, S. 27, s. 2.

İMZASIZ, "Halide Nusret Zorlutuna'nın Mevlâna İçin Yazdığı Mektup ve Şiirleri", *Türk Edebiyatı*, Aralık 1979, S. 74, s. 11-12.

İMZASIZ, "Hazret-i İsa'ya Mektup", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXIV, Ağustos 1340/1921, S. 618, s. 312-313.

İMZASIZ, "Hesse-Mann Mektuplaşması", *Virgül*, S. 23, s. 38 (*Hermann Hesse-Thomas Mann Briefwechsel* hk.).
İMZASIZ, "Hicaz Mektupları: Hicaz Demiryolu", *Sebilü'r-Reşad*, c. XII, Mayıs 1330/1911, S. 297, s. 205-207.
İMZASIZ, "Hoşça Kal", *Kılavuz*, Ekim 2004, S. 19, s. 39 (Ece Ayhan'ın İlhan Berk'e Mektupları hk.).
İMZASIZ, "İstanbul'a Aşk Mektubu", *Kitap-Postası*, Temmuz-Ağustos, S. 4-5, s. 63 (Cihat Zafer'in aynı adlı kitabı hk.).
İMZASIZ, "Korkunç Vesika", *Büyük Doğu*, Yıl: XXV, 13. Devre, 3 Ocak 1968, S. 25, s. 24-25 (N. Kemal'in Abdülhamid'e yazdığı 24 Cemaziyelahir 93 tarihli bir mektup+tıpkıbasım).
İMZASIZ, "Marlene'e Aşk Mektupları", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 24 Ocak 2003, S. 97, s. 11 (W. Fuld-Thomas F. Schneider'ın *Beni Sevdiğini Söyle* başlıklı mektupları hk.).
İMZASIZ, "Mekâtib: Fazıl-ı Şehîr Ferid Beyefendi Hazretlerine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XIV, Ağustos 1334/1915, S. 364, s. 264.
İMZASIZ, "Mekâtib: Hüseyin Musa Beyefendinin Mektubundan (Kaşgar'dan)", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Ekim 1326/1908, S. 114, s. 174.
İMZASIZ, "Mekâtib: Mısır Matbuatında Osmanlılık", *Sebilü'r-Reşad*, c. X, Mart 1329/1911, S. 238, s. 70.
İMZASIZ, "Mekâtib: Mısır'da Kapitülasyonlar (Filibe'den)", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Aralık 1326/1908, S. 121, s. 283-285.
İMZASIZ, "Mekâtib: Müslümanların Ahvalina Dair… İkinci Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Ekim 1327/1909, S. 160, s. 61-62.
İMZASIZ, "Mekâtib: Nehcivan'dan Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. IV, Ağustos 1326/1908, S. 102, s. 414.
İMZASIZ, "Mektûbât / İmâm-ı Rabbânî'nin Rüyaya Yaklaşımı", *Özlenen Fark*, Yıl: V, Eylül 2000, S. 50, s. 7-8.
İMZASIZ, "Mektûbât'ta Müsbet Bilimlere Yaklaşım", *Özlenen Fark*, Yıl: IV, Mayıs 2000, S. 46, s. 6.
İMZASIZ, "Mektubat'tan Kadınlara Öğütler", *Özlenen Fark* (Bülten), Yıl: II, Haziran 1996, S. 16, s. 11-12.
İMZASIZ, "Mektup", *Hareket*, V. Dönem, Eylül 1973, S. 93, s. 51-52.
İMZASIZ, "Mektuplar / Behçet Necatigil", *Radikal Kitap*, 1 Haziran 2001, Yıl: I, S. 11, s. 9.
İMZASIZ, "Mektuplar / M. Nusret Tura", *Kitap Gazetesi*, c. IV, 1 Mayıs 1995, S. 44, s. 25.
İMZASIZ, "Mektuplarıyla Feynman", *Radikal Kitap*, Yıl: IV, 17 Mart 2006, S. 261, s. 38 (*Michelle Feynman'ın Mektupları* hk.).
İMZASIZ, "Mektuplaşmalar / Mevdudî-Meryem Cemile", *Kitap Dergisi*, Yıl: I, Mart 1986, S. 1, s. 21.
İMZASIZ, "Mühim Bir Eser-i Dinî (Mektup Tercümesi)", *Sebilü'r-Reşad*, c. XVI, Nisan 1335/1916, S. 402-403, s. 124-125.
İMZASIZ, "Mühim Bir Mektup -Times Gazetesinden-", *Sebilü'r-Reşad*, c. C. XIV, Ağustos 1331/1912, S. 347, s. 72.
İMZASIZ, "Oğullarıma Mektuplar / Memduh Şevket Esendal", *Kılavuz*, Temmuz-Ağustos 2003, S. 4-5, s. 10.
İMZASIZ, "Osmanlı ve İslâm Muhibbi Almanlara Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Kasım 1327/1909, S. 169, s. 195-196.
İMZASIZ, "Pakistan Mektubu", *Mavera*, c. VI, Kasım 1982, S. 72, s. 59-60.
İMZASIZ, "Paris'ten Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. IV, Aralık 1325/1907, S. 69, s. 266-271.
İMZASIZ, "Posta Kutusu Dergisinin "Kış" Sayısında 109 Mektup Var", *Dünya Kitap*, Yıl: XIII, 13 Şubat 2004, S. 148, s. 19.
İMZASIZ, "Post-a Modern Kutusu", *Kılavuz*, Ekim 2003, S. 7, s. 8 (*Posta Kutusu* dergisi hk.).
İMZASIZ, "Sâhib-i İffet Bir Hanımın Mektubu", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Aralık 1329/1911, S. 278, s. 278-279.
İMZASIZ, "Sayın Nejat Tekebaş", *Gergedan*, Mayıs 1987, S. 3, s. 112.
İMZASIZ, "Yazılışından Yüz Yıl Sonra Ahmöet Mithat Efendi ile Şair Fıtnat Hanımın Aşk Mektupları", *Milliyet Sanat Dergisi*, 4 Aralık 1978, S. 300, s. 42-44.
İMZASIZ, "Züleyhâ'ya Mektuplar", *Keşkül*, Bahar 2006, S. 8, s. 127 (M. Kara'nın aynı adlı kitabı hk.).
İMZSAIZ, "Kaplan'ın Mektuplarında Okuma Yazma Fikri", *Düş Çınarı* (Ö. S.), Mart-Nisan 1998, s. 59-63.
İNAL, Tuğrul, "Bir Mektup", *Yazko Edebiyat*, 1981, S. 8, s. 149-155.
İNALTEKİN, Kerim, "Yayıncıya Mektup", *Mavera*, c. VI, Ocak 1982, S. 62, s. 6.
Δ İNAN, Afet, "Bir Mektuplaşma", *Yeni Ufuklar*, c. XVII, Mart 1969, S. 202, s. 13-15.
İNAN, Arı, "Afet İnan'a Türkiye Cunhuriyet'in İlk Sefirelerinden Mektuplar", *Posta Kutu-*

su, Yaz 2004, S. 4, s. 142-150.

Δ İNAN, Arı, "Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları II", *Tarih ve Toplum*, c. I, Haziran 1984, s. 6, S. 17-23 (II. Abdülhamid'in oğlu Abdurrahim Efendi'nin İsmail Hakkı Bey'e bir mektubu).

İNÖNÜ, İsmet, "İkinci İnönü Utkusu Üzerine Atatürk ile İnönü Arasında Yazışma", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 14-16.

IONESCO, Eugéne, "Yöneticilerimize Açık Mektup: Kültürü Kurtarmak", Çev. Sezai Karakoç, *Diriliş*, IV. Dönem, 22-26 Temmuz 1976, S. 33-34, s. 1 ve 4. Aynı yazı: V. Dönem, 26 Şubat 1983, S. 123, s. 2; VII. Dönem, 12 Aralık 1988, S. 21, s. 12-13.

İPEK, Saliha, "Mektuplar", *Hareket* (Türk Dili Özel Sayısı), V. Dönem, Eylül 1972, S. 81, s. 62-70.

İPŞİROĞLU, Zehra, "Bir Çocuğun Bakış Açısından "Godot'yu Beklerken", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 110-113.

Δ İRDELP, Neşet Ömer, "Neşet Ömer (İrdelp)'in Atatürk'e Başvurusu ve Aldığı Karşılık", *Tarih ve Toplum*, c. II, Ekim 1984, S. 10, s. 17.

IRGAT, Cahit, "Asım Bezirci'ye Mektup", *Yazko Edebiyat*, 1984, S. 41-42, s. 96-97.

İRİ, Mustafa, "Prag'ı Nasıl Bilirdiniz?", *Radikal Kitap*, Yıl: III, 5 Eylül 2003, S. 129, s. 6 (Müjdat Sönmez'in *Sihirli Kentin Firarisi* adlı "mektuplaşma dili diyebileceğimiz bir biçemle yazılmış" kitabı hk.).

İRK, Hasan Basri, "Hasan Basri İrk'ten Gün İrk'e Mektuplar", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 160-164.

IRMAK, Hamdi, "Suudi Arabistan Mektubu", *Mavera*, c. VI, Haziran 1982, S. 67, s. 75-78.

IŞIK, Hidayet, "Yayıncıya Mektup", *Mavera*, c. VI, Aralık 1981, S. 61, s. 4.

IŞIK, Hüseyin Hilmi, "Hüseyin Hilmi Işık'tan Mektup", *Büyük Doğu*, XV. Devre, 13 Ocak 1971, S. 2, s. 13.

IŞIKLI, M., "Mektubat'tan Parçalar" [I-XXIII], *Büyük Doğu*, V. Devre, 14 Ekim 1949-25 Ağustos 1050, S. 1-23, s. 6.

IŞIKLI, M., "Mukaddes Mektuplar", *Büyük Doğu*, V. Devre, 14 Ekim 1949, S. 1, s. 6.

IŞIN, Ekrem, "Ziya Gökalp'in Mektuplarında Bir İdeoloji Sorunu Olarak Düş ve Gerçeklik", *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 18-24.

IŞINSU, Emine, "Türk Edebiyatı'nda Çirkin Bir Olay", *Türk Edebiyatı*, Kasım 1984, S. 133, s. 70.

İŞLİ, Emin Nedret, "Raşit Saffet'ten Hamdullah Suphi'ye Mektup", *Kitap-lık*, Kış 1999, S. 35, s. 286-287.

İŞLİ, Emin Nedret, "Yazardan Mektup Gelmiş, Açtım Okudum", *Akşam-lık*, 9 Ağustos 2002, S. 14, s. 4-5.

§ İSMAİL MÜŞTAK, "Bir Hanımla Muhabere", *Sabah*, 25 Mart 1918.

§ İSMAİL MÜŞTAK, "Bir Hanımla Muhabere", *Sabah*, 30 Nisan 1918.

§ İSMAİL SAFA, "Bir Mektup", *Maârif*, 29 Haziran 1311, S. 189.

§ İSMAİL SAFA, "Bir Vedadnâme", Servet-i Fünun, 12 Şubat 1313, S.363.

§ İSMAİL SAFA, "Saadetlü Hâşim Beyefendiye", *Malûmât,* 28 Mayıs 1314, S.136.

İSMAİL, "Aynen Mektup: Sırât-ı Müstakim Mümessilleri Beyefendilere", *Sırât-ı Müstakim*, c. II, Mart 1325/1907, S. 32, s. 95-96.

İSMET (Müstecabizâde), "Bir Mektup", *Mektep*, c. III, 8 Haziran 1311, S. 33.<

ISTRATI, Panait, "Romain Rolland'a Açık Mektup", Çev. Yaşar Nabi, *Varlık*, Ekim 1969, S. 745, s. 22.

ISTRATI, Panait, "Yarı Kapalı Bir Mektuba Açık Cevap", Çev. Yaşar Nabi, *Varlık*, Temmuz 1970, S. 754, s. 22. (F. Mauriac'a cevap).

IULIANOS, "46. Mektup / Rhetor Euagrios'a", Çev. Suat Sinanoğlu, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 31-37.

IV. MURAT, "Hafız Ahmet Paşa'ya", Çevrimyazı: Şükrü Kurgan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s.63-64.

İYİNAM, Şebnem, "Sevim Burak'ın Mektupları", *Argos*, Şubat 1991, S. 30, s. 145-146 (S. Burak'ın *Mach 1'dan Mektuplar*'ı hk.).

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI, "*Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXI, Temmuz 1339, S. 542-543, s. 174.

§ İZZET ULVİ, "Yanık Mektup", *Türk Yurdu*, 1 Kanunuevvel 1327, S. 2.

İZZETBEGOVİÇ, Alia, "Alia İzzetbegoviç'in Bir Mektubu", Çev. Süleyman Gündüz, *Kayıtlar*, Şubat 1994, S. 40, s. 48.

JACKMAN, Robert K., "Robert K. Jackman'dan Behzat Butak'a", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 156.

JACOB, Max, "Çağdaş Batı Edebiyatı: Max Ja-

cob'un Bir Mektubu / Kelime İşçisi Olarak Edebiyatçı", Çev. Kâmil Öztürk, *Diriliş*, IV. Dönem, 5-9 Ağustos 1976, S. 37-38, s. 2. Aynı yazı: V. Dönem, 24 Şubat 1983, S. 121, s. 2; VII. Dönem, 4 Ağustos 1989, S. 55, s. 10-11.

JACOB, Max, "Guillaume Apollinaire'e", Çev. Salâh Birsel, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 337-340.

JACOB, Max, "Max Jacob'dan Pablo Picasso'ya", Çev. M. Emin Özcan, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 220-221.

JOHNSON, Samuel, "Devletlû, Ulûfetlû Lord Chesterfield'e", Çev. Argun Gökemre, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 347-348.

JOHNSON, Samuel, "Lord Chesterfield'e", Çev. Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 529-530.

JOYCE, James, "Sayın Bayım", Çev. Neclâ Aytür, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 373-374.

JUNG, Carl Gustav, "Carl Gustav Jung'dan James Joyce'a", Çev. ?, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 53-54.

§ K. S.,"Âşıkâne Mektuplar", *Rübab*, 25 Nisan 1329, S. 57.

K., Bünyamin, "Zarifoğlu'na, Elden...", *Kitap-Haber*, Şubat-Mart 2003, S. 15, s. 51.

K., Tarık Dursun, "Aşk Mektupları / Nerde O Geçmiş Zaman Nameleri", *Milliyet Sanat Dergisi Dergisi*, Nisan 2000, S. 477, s 12-13.

K., Tarık Dursun, "Aşk Mektupları / Tarık Dursun K.'dan İlk Eşi Nermin Hanım'a", *Milliyet Sanat Dergisi Dergisi*, Nisan 2000, S. 477, s. 167.

K[OÇAK], O[rhan], "Şevket Rado'ya Mektuplar", *Virgül*, Mart 2002, S. 49, s. 7.

K[UTLU], M[ustafa], "Mektuplarla Tevfik Fikret ve Çevresi", *Dergâh*, c. X, Nisan 1999, S. 110, s. 6.

KABAKÇIOĞLU, Özcan, "Halil Cibran'dan Mey Ziyade'ye Mektuplar", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 218-222 (Ersan Devrim ve Feyza Karagöz tercümesi *Aşk Mektupları* hk.).

KABAKÇIOĞLU, Özcan, "Mektup Curnatası", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 232-237 (C. Süreya'nın *On Üç Günün Mektupları* hk.).

KAÇALİN, Mustafa S., "Cevat İzgi'ye Mektup", *Yedi İklim*, c. V, Nisan 1993, S. 37, s. 42.

KAFALI, Sevgi, "Mektuba Dair", *Türk Edebiyatı*, Mayıs 1981, S. 91, s. 18-19; Haziran 1981, S. 92, s. 11-12.

KAFKA, Franz, "Felice'e Mektuplar", Çevf. Leyla Gürsel, *Soyut*, Mart 1977, S. 101, s. 73-78.

KAFKA, Franz, "Felice'ye Mektuplardan", Çev. ?, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 50-52.

KAFKA, Franz, "Franz Kafka'dan Oscar Pollack'a", Çev. Ömür Kafa, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 190.

KAFKA, Franz, "Kafka'dan Milena'ya Mektuplar", Çev. Adalet Cimcoz, *Yeditepe*, 1-15 Şubat 1060, S. 18, s. 6-7; 16-29 Şubat 1960, S. 19, s. 6-7; 1-15 Mart 1960, S. 20, s. 6-7; 16-31 Mart 1960, S. 21, s. 6-7; 1-15 Nisan 1960, S. 22, s. 6-7 ve 13; 16-30 Nisan 1960, S. 23, s. 6-7; 1-15 Mayıs 1960, S. 24, s. 6-7; 16-31 Mayıs 1960, S. 24, s. 6-7; 1-31 Temmuz 1960, S. 27, s. 6-7; 1-31 Ekim 1960, S. 30, s. 6-7; 1-30 Kasım 1960, S. 31, s. 12-13; 1-15 Aralık 1960, S. 32, s. 10 ve 12; 16-31 Aralık 1960, S. 33, s. 12-13; 1-5 Ocak 1961, S. 34, s. 12-13; 15-31 Ocak 1961, S. 35, s. 12; 1-15 Şubat 1961, S. 36, s. 12; 16-28 Şubat 1961, S. 37, s. 11.

KAFKA, Franz, "Mektuplar", Çev. Kâmuran Şipal, *Yeni Dergi*, Ağustos 1965, S. 11, s. 151 ve 165.

KAFKA, Franz, "Okul ve Üniversite Arkadaşı Oskar'a", Çev. Zahide Gökberk, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 204-205.

KAFKA, Franz, "Oskar Pollak'a", Çev. Zahide Gökberk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 508-509.

KAHRAMAN, Âlim, "Abdülhak Hâmid'in Mektupları ve Kitapta Bulunmayan Bir Mektup", *İlmî Araştırmalar*, 1996, S. 3, s. 227-230.

KAHRAMAN, Âlim, "Mehmet Âkif'in Gençlik Dönemine Ait Bilinmeyen Bazı Şiirleri ve Bir Mektubu", *İlmî Araştırmalar*, 1998, S. 6, s. 345-353.

KAHRAMAN, Âlim, "Mehmet Kaplan'ın Mektuplarını Okurken", *Kaşgar*, Temmuz 2000, S. 16, s. 87-94.

KAHRAMAN, Âlim, "Mektup", *Yedi İklim*, c. IV, Kasımn 1992, S. 32, s. 86.

KAHRAMAN, Âlim, "Zarifoğlu'yla Mektup-

laşmamızın Şahsî Olanı Aşan Boyutu", *Yedi İklim*, c. III, Haziran 1992, S. 3 (27), s. 12-14.

KALKAN, Süleyman, "İsyan Mektupları", *Mavera*, c. III, Mayıs 1979, S. 30, s. 34-36 (Time, Newsweek gibi yayınlara gönderilen okuyucu mektuplarından der lemeler).

§ KÂMİL (Tepedelenlizâde), "Mehmed Celâl Beyefendiye", *Malûmât*, 1 Şubat 1316, S. 275.

§ KÂMİL (Tepedelenlizâde), "Mektub-ı Mahsus -2-", *İrtika*, 23 Temmuz 1316, S.102-2.

KANBUR, Eyüp, "Yayıncıya Mektup", *Mavera*, c. VI, Ocak 1982, S. 62, s. 4.

Δ KANDEMİR, "Jön Türkler ve Sultan Abdülhamid", *Tarih Konuşuyor*, c. IV, Aralık 1965, S. 23, s. 1093-1097 (Abdullah Cevdet'in Ağababa Fahri Bey'e yazdığı mektup+tıpkıbasım).

Δ KANDEMİR, "Yakın Tarihten Portreler: Sedat Simavi", *Yakın Tarihimiz*, c. I, 29 Mart 1962, S. 5, s. 154-155.

KÂNİ, "Yeğen Mehmet Paşa'ya", Sadl.Hikmet Dizdaroğlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 78-80.

KANIK, Adnan Veli, "Aziz Nesin'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 355-356.

Δ KANIK, Orhan Veli, "Mektuplar", *Yeni Ufuklar*, c. VII, Eylül-Ekim 1958, S. 76-77, s. 121-127.

KANIK, Orhan Veli, "Necati Cumalı'ya", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 344.

KANIK, Orhan Veli, "Orhan Veli kanık'tan Mehmed Kemal'e", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 193.

KANSU, Ceyhun Atuf, "Asım Bezirci'ye Mektup", *Yazko Edebiyat*, 1983, S. 38, s. 75-76.

KANSU, Ceyhun Atuf, "Benden de Bir Köy Öğretmenine Mektup", *Varlık*, Yıl: XX, 1 Mayıs 1953, S. 394, s. 5.

KANSU, Ceyhun Atuf, "Ceyhun Atuf Kansu'dan Orhan Asena'ya", *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 15.

KANSU, Ceyhun Atuf, "Ceyhun Atuf Kansu'nun Mektubu", *Edebiyat*, V. Dönem, Ağustos 1976, S. 19, s. 1.

KANSU, Ceyhun Atuf, "Ceyhun Atuf Kansu'nun Mektubu", *Edebiyat*, V. Dönem, Ağustos 1977, S. 38+31, s. 8.

KANSU, Ceyhun Atuf, "Öğretmen Sıtkıya Romana Dair Mektup", *Varlık*, 1 Ağustos 1948, S. 337, s. 11.

KANTER, M. Fatih, "Mektubun Romanla Birleştiği Dev Eser: Genç Werther'in Istırapları", *Ada*, Yaz 2005, s. 49-51.

KANTÜRK, Turgay, "Bir Bilgeye Mektup", *Hürriyet Gösteri*, Haziran 1994, S. 163, s. 48-49 (S. Kudret Aksal'a).

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN, "Fransa Kralı I. François'ya", Sadl. Şükrü Kurgan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 28-29.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN, "Kanunî'nin Oğlu Şehzade Bayezid'e Gönderdiği Cevap", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 48.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN, "Kanuni-Bayezid'in Mektupları", *Ada*, Yaz 2005, s. 70-71.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN, "Oğlu Şehzade Beyazıt'la Yazışmaları", Hzl. Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 29-32.

KAPLAN, Mehmet, "Kaplan Hoca'nın Kabaklı Hocaya Mektubu", *Türk Edebiyatı*, c. XVIII, Ağustos 1991, S. 214, s. 11; Temmuz 1991, S. 215, s. 11-12.

KAPLAN, Mehmet, "Kaplan'dan Kabaklı'ya", *Türk Edebiyatı*, c. XXV, Nisan 1997, S. 282, s. 20.

KAPTAN, Arif, "Arif Kaptan'dan Bedri Rahmi'ye", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 1 Nisan 1980, S. 3 (353), s. 52-53.

KARA, Beyza, "Mustafa Kara'dan Üç Kitap Dolusu Mektup", *Kitap Postası*, Mayıs-Haziran 2006, S. 15-16, s. 55.

KARA, İsmail, "Âkif'ten Şerif Muhiddin'e İki Mektup", *Kültür / Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi*, Ocak 2006, S. 2, s. 73-75.

KARA, İsmail, "Âkif'ten Şerif Muhiddin'e Üç Mektup", *Dergâh*, c. XVII, Mart 2006, S. 193, s. 16-18.

KARA, İsmail, "Kendimizi tanıyalım, lâkin Avrupa'yı daha fazla… / Ferid Kam'ın "Avrupa Mektupları" Üzerine", *Dergâh*, c. XI, Kasım 2000, S. 129, s. 18-22.

KARA, İsmail, "Mustafa Sabri Efendi'yi Nasıl Bilirsiniz?", *Dergâh*, c. I, Mayıs 1990, S. 3, s. 23.

KARA, Mustafa, "Mektuplar", *Hareket*, V. Dönem, Aralık 1972, S. 84, s. 47-48.

KARAASLAN, Mehmet, "Yayıncıya Mektup",

Mavera, c. VI, Aralık 1981, S. 61, s. 3.

KARABIYIK BARBAROSOĞLU, Fatma, "Asiye Hatun'un Rüya Defteri", *Dergâh*, c. IV, Kasım 1993, S. 45, s. 4-5.

KARABIYIK BARBAROSOĞLU, Fatma, "Mektuplara Hürriyet", *Dergâh*, c. VII, Temmuz 1996, S. 77, s. 10.

KARACA, Nesrin T., "Sabahattin Ali'nin Özel Mektuplarından: Edebiyatın Yaratıcı Ortamı ya da "*Hapishane Ahvalini Temaşa*", *Hece* (Hayat Edebiyat Siyaset Ö.S.), Yıl: VIII, Haziran-Ağustos 2004, S. 90-92, s. 557-569.

Δ KARADAYI, İsmet Kemal, "Kuşaklar", *Yeni Ufuklar*, c. XXII, Kasım 1974, S. 254, s. 40-44 (Karadayı'nın Vedat Günyol'a mektubu).

KARADAYI, İsmet, "Mektuplar", *Varlık, Şubat 1975, S. 8*9, s. 14.*

KARADENİZ, Abdurrahim, "Mektuplarındaki Tanpınar: O kadar az kendimiz oluyoruz ki!", *Hece* (A. H. Tanpınar Ö.S), Yıl: VI, Ocak 2002, S. 61, s. 61-69.

Δ KARAHAN, Abdülkadir, "Bilinmeyen Bir Mektubuna Göre Ali Suavî'nin Kişiliği", *TTK-Belleten*, 1973, s. 586-590.

Δ KARAHAN, Abdülkadir, "Fuzulî'nin Mektupları I-II", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. II, Mayıs 1948, S. 3-4, s. 245-266; c. III, 1949, s. 48-86.

KARAKOÇ, Sezai, "Diriliş Mektubu", *Diriliş*, V. Dönem, Ekim 1979, S. 61, s. 7-11 (Mektup dergide imzasız yayınlanmıştır).

KARAOSMANOĞLU, Yakub Kadri, "Tahran Mektupları I-II", *Aile*, 1950, S. 14; 1950, S. 15.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, "Emektar Edebiyat Arkadaşım Yaşar Nabi Nayır'a", *Varlık*, Yıl: XXI, 1 Temmuz 1953, S. 396, s. 3.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, "Karaosmanoğlu, "Nur Baba", Rıza Nur ve "Atatürk" Üzerine Açıklamalar Yapıyor", *Milliyet Sanat Dergisi*, 20 Aralık 1974, S. 111, s. 30 (Mustafa Baydar'a gönderdiği mektup).

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, "Roman Üzerine Mektup", *Varlık*, 1952, S. 382.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, "Varlık Dergisi Sahibi Yaşar Nabi'ye", *Varlık*, Yıl: XX, 1 Ocak 1953, S. 390, s. 5.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, "Yakup Kadri'nin Mektubu", *Varlık*, Şubat 1970, S. 749, s. 4.

KARASU, Bilge, "Bilge Karasu'dan Güven Turan'a", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 182-183.

KARASU, Bilge, "Bilge Karasu'dan Kaya Özsengin'e Mektup", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 100-107.

KARATAŞ, Osman, "Japonya'dan Gelen Mektuba Cevap Yahut Yuko Takeyama ile Hıristiyanlık Üzerine Bir Hasbıhal I-II", *Güneysu*, 2. Dönem, Eylül-Ekim 1990, S. 29, s. 9-11; Kasım-Aralık 1990, S. 30, s. 8-11.

KARATAŞ, Turan, "Ali Ekrem Bolayır'dan Suut Kemal'e Mektuplar", *Dergâh*, c. XIV, Haziran 2003, S. 160, s. 22.

KARATAŞ, Turan, "Bir Şairin Mektupları", *Hece*, Yıl: I, Kasım 1997, S. 11, s. 36-40.

KARATAŞ, Turan, "Servet-i Fünûn Şairlerinin Özgürlük Aşkı (!) ve Bir Mektup Olayının Düşündürdükleri", *Yedi İklim*, c. IV, Ekim 1992, S. 31, s. 12-13.

Δ KARAUĞUZ, Akın, "Halkevi Hâmid Töreninde Akın Karauğuz'un Söylevi", *Karaelmas*, c. I, 13 Nisan 1938, S. 1, s. 23-32 (Hâmid'in Karauğuz'a yazdığı 7 mektubun kilşeleri).

Δ KARAY, Refik Halit, "Refik Halid'den Yakub Kadri'ye", *Tarih ve Toplum*, c. XXVII, Mart 1997, S. 159, s. 168 (40).

KARAYILAN, Ömer, "Tecritten Mektuplar I", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl: VI, Şubat 2006, S. 72, s. 12.

§ KARDAM, Kilisli Rifat, "Hicaz Mektupları", *Tanin*, 8 Teşrinievvel 1324-14 Şubat 1324.

KARDEŞ, İbrahim, "Çilehâne Mektupları", *Yeni Şafak*, 17 Nisan 1996, s. 11.

Δ KATIRCIOĞLU, Feyzi Muhtar, "Sadrazam Said Halim Paşa'nın Elyazısıyla Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa'ya Fransızca Bir Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. V, Nisan 1986, S. 28, s. 14.

Δ KAYA, Hayreddin, "Abdürreşit İbrahim'den Kızı Fevziye Hanım'a Mektup", *Toplumsal Tarih*, Temmuz 1998, S. 19, s. 27.

KAYA, Rahmi, "Yağmura Yakalanmış Yazılar / Mektup", *Hece*, Yıl: II, Nisan 1998, S. 16, s. 30.

KAYA, Rahmi, "Yağmura Yakalanmış Yazılar / Şiir Mektubu – Kırıkkale – 1976", *Hece*, Yıl: II, Ekim 1998, S. 22, s. 22-25.

§ KAYAOĞLU, İsmet, "Mevlânâ'nın Mektup-

ları'nın Dönemin Tarihi Açısından Bir Değerlendirilmesi", *XII. Türk Tarih Kongresi*, TTK B.evi, Ankara, 1999.

KAYI, Mustafa Nevzat, "Mustafa Nevzat Kayı (Ozanoğlu)'nun Türk Kültürü Dergisi Yazı İşleri Müdürü Prof. Dr. Talip Yücel'e Mektubu", *Türk Kültürü*, c. XXII, Nisan 1984, S. 252, s. 271-272 (63-64).

KAYIKÇI, Ali, "Açık Mektup", *Erciyes*, c. XXII, Şubat 1999, S. 254, s. 2.

KAYIKÇI, Ali, "Kıymetli Erciyes Dergisinin Saygıdeğer Okuyucuları", *Erciyes*, c. XV, Ağustos 2002, S. 296, s. 30.

KAYIRAN, Yücel, "Sizler sağ kalın da anın bizi arada bir! / Bilge Karasu'dan Halûk Aker'e Mektuplar", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 230-233 (B. Karasu'nun *Halûk'a Mektuplar*'ı hk.).

KAYMAZ, Rıfkı, "Yayıncıya Mektup", *Mavera*, c. VI, Aralık 1981, S. 61, s. 7.

KAZANCAKİS, Nikos, "Kazancakis'tan Eşine Mektuplar", Çev. Özden Arıkan, *Kitap-lık*, Güz 1998, S. 34, s. 90-97.

KAZANCIGİL, Aykut & KARLIĞA, Bekri, "Louis Massignon'dan Ali Emîrî Efendi'ye İki Mektup", *Yedi İklim*, c. IV, Şubat 1993, S. 35, s. 78-84.

KAZGAN, Haydar, "Bir Mektup", *Yedi İklim*, c. III, Eylül 1992, S. 6 (24), s. 94.

KEATS, John, "Bay Bailey'ye", Çev. Engin Uzmen, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 359-363.

KEATS, John, "Woodhouse'a", Çev. Mehmet Turçin&Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 543-546.

KELLER, Gottfried, "Sevgili Anneciğim", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 478-479.

KEMAHÎ, İbrahim Hakkı, "Mekâtib: Rûhu'l-İslâm", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Ocak 1326/1908, S. 126, s. 366.

KEMAL TAHİR, "Kemal Sülker'e Mektup", *Yazko Edebiyat*, 1983, S. 38, s. 73-74.

§ KEMÂLEDDİN ŞİNASİ, "Çanakkale Mektupları", *Sabah*, 8 Mayıs. 1331.

KEPLER, Johannes, "Johammes Kepler'den Galileo Galilei'ye", Çev. İsmail Ertürk, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 33-34.

KEPLER, Johannes, "Johannes Kepler'den Galileo Galilei'ye", Çev. Ö[mür] A[kyüz], *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 77.

KERİMİ, Fatih, "1913 İstanbul'undan Mektuplar I-IV", Hzl. Fazıl Gökçek, *Dergâh*, c. VII, Ağustos, S. 78, s. 23; Eylül 1996, S. 79, s. 23; Ekim 1996, S. 80, s. 23; Kasım 1996, S. 81, s. 22-23.

KERMAN, Zeynep & ENGİNÜN, İnci, "Hayatı Sadeleştirmek", *Dergâh*, c. III, Mayıs 1992, S. 27, s. 23 (M. Kaplan'ın Âli Ölmezoğlu'ya mektuplarından).

KERMAN, Zeynep & ENGİNÜN, İnci, "Sakin Şiirler", *Dergâh*, c. III, Haziran 1992, S. 28, s. 23 (M. Kaplan'ın Âli Ölmezoğlu'ya mektuplarından).

KERMAN, Zeynep & ENGİNÜN, İnci, "Şu 1941 Yazı, Küllük Kahvesi, Gençler ve Dergiler", *Dergâh*, c. III, Temmuz 1992, S. 29, s. 23 (*Âli'ye Mektuplar*'dan bir bölüm).

KERMAN, Zeynep, "Celal Nuri İleri'nin Atatürk ve Süleyman Nazif'le İlgili İki Mektubu", *Kaynaklar*, 1985, S. 4, s. 71-73.

KERMAN, Zeynep, "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Süleyman Nazif'e Yazdığı Mektuplar", *Türk Kültürü*, c. XXII, Haziran 1984, S. 254, s. 356-383 (18-45).

Δ KERMAN, Zeynep, "Namık Kemal'in Mektuplarına Ek", *Ölümünün Yüzüncü Yılında Namık Kemal*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Y., İstanbul 1988, s. 75-101 (N. Kemal'in yayınlanmamış 14 mektubu).

§ KERMAN, Zeynep, "Şemseddin Sâmî'nin Bilinmeyen Bir Tercümesi", *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yay., Ankara,, 1998.

Δ KERMAN, Zeynep, "Süleyman Nazif'ten Oğluna Mektuplar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXVI, 1980-1986, s. 263-288.

KERMAN, Zeynep, "Tanpınar'ın Mektuplarının Peşinde", *Türk Edebiyatı*, Kasım 1983, S. 121, s. 50-51.

KESKİN, Yıldırım, "Fransa Mektubu", *Varlık*, Yıl: XXII, 1 Ekim 1955, S. 423, s. 11.

KESKİN, Yıldırım, "İsviçre Mektubu", *Varlık*, Yıl: XXI, 1 Nisan 1954, S. 405, s. 13; 1 Mayıs 1954, S. 406, s. 15; 1 Haziran 1954, S. 407, s. 26; Temmuz 1954, S. 408, s. 13; 1 Ocak 1955, S. 414, s. 23; 1 Temmuz 1955, S. 420, s. 21; 1 Nisan 1956, S. 429, s. 9; 1 Haziran 1956, S. 431, s. 9.

KESKİN, Yıldırım, "Paris Mektubu", *Varlık*,

Yıl: XXII, 1 Ocak 1956, S. 426, s. 13.
KIDVAY, Müşir Hüseyin, "Hindistan Müslümanlarına Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. IV, Ağustos 1326/1908, S. 103, s. 434-435.
KIERKEGAARD, Sören, "Regine'ye Mektuplar", Çev. Sema Rifat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s. 214-216.
Δ KILIÇ, Atabey, "Mirzâ-zâde Ahmed Neylî ve Manzum Bir Mektubu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1996, S. 101, s. 193-204.
KILIÇ, H. Hüsnü, "Sizinle Başbaşa", *Rapor / Dergi-Kitap*, Büyük Doğu Y., Nisan 1980, S. 7, s. 94-96; Mayıs 1980, S. 8, s. 94-95; Haziran 1980, S. 9, s. 94-96; Temmuz 1980, S. 10, s. 93-95; Eylül 1980, S. 12, s. 94-95.
KILIÇ, Hacer. "Âli'ye Mektuplar Üzerine", *Erciyes*, c. XVIII, Haziran 1995, S. 210, s. 16.
KILIÇBAY, Mehmet Ali, "Havastan Avama Demokratikleşemeyen Mektup", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 10-11.
KINALIZADE ALİ ÇELEBİ, "Durak Çelebi'ye", Sadl. İbrahim Kutluk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 38.
KINAY, Ekrem, "Tartışma Alanı / Cahit Bey", *Mavera*, c. V, Mart 1981, S. 52, s. 55-57.
KIRCAN, Talat, "Bir Kitap", *Soyut*, Temmuz 1970, S. 27, s. 22-23 (Nâzım Hikmet'in *Bursa Cezaevinden Vâ-Nû'lara Mektuplar*'ı hk.).
KIRLANGIÇ, Hicabi, "Yayıncıya Mektup", *Mavera*, c. VI, Ocak 1982, S. 62, s. 10.
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Altıncı Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre, Temmuz 1946, S. 39, s. 11.
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Beşinci Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre, 19 Temmuz 1946, S. 38, s. 11.
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Bir Mektuptan Bir Parça (Dalkavuğun Köşesi)", *Borazan*, 12 Aralık 1947, S. 3, s. 1.
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Birinci Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre, 21 Haziran 1946, S. 34, s. 11.
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Demirel'e Mektup", *Büyük Doğu*, V. Devre, 6 Ocak 1971, S. 1, s. 3.
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Dördüncü Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre, 12 Temmuz 1946, S. 37, s. 11.
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Eski İktisat Vekili Bay Fuat Sirmen'e", *Büyük Doğu*, I. Devre, 4 Ekim 1946, S. 49, s. 16.
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Meddaha Mektup", *Büyük Doğu*, X. Devre, 19 Mayıs 1959, S. 13, s. 8 (Dedektif X Bir müstearıyla).
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Mektubat'ı Takdim", *Büyük Doğu*, 19 Temmuz 1967, S. 1, s. 9.
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Mektubat'tan" [I-XXIII], *Büyük Doğu*, XIII, Devre, 2 Ağustos 1967-10 Ocak 1968, S. 3-26, s. 4 (Adıdeğmez müstearıyla).
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Necip Fazıl'ın Cumhuriyet, Tasvir ve Tanin Gazetelerine Gönderdiği Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre, 12 Nisan 1946, S. 24, s. 8.
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Orhan Erkanlı'nın Bir Mektubu", *Büyük Doğu*, XII. Devre, 13 Ekim 1965, S. 4, s. 3 (Dedektif X Bir imzasıyla).
KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Yedinci Mektup / Tanrı Kulundan Dinlediklerim", *Büyük Doğu*, İptidaî Devre, 26 Kasım 1943, S. 11, s. 5.
KISAKÜREK, Neslihan, "Kıral Kızının Mektubu", *Büyük Doğu*, Yıl: XXIV, 13. Devre, 22 Kasım 1967, S. 19, s. 21 (Ayşe Sultan'dan Babası II. Bayezid'e).
Δ KİTAPÇI, Zekeriya, "Enver Paşa'nın Son Mektubu ve Atatürk", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Yıl: I, Nisan 1987, S. 4, s. 36-38.
KIZILTOPRAK, Azmi, "Kuyudan Mektup Çıkarmak...", *Kitap-lık*, Mayıs-Haziran 1995, S. 15, s. 13.
KLEIST, Heinrich von, "Bir Mektuptan", Çev. Ramazan Şen, G*ezgin*, Kitap: 1, s. 201.
KLEIST, Heinrich von, "Karısı Marie von Kleist'a", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s.474-476.
KLEIST, Heinrich von, "Şairden Şaire Mektup", *Türk Dili*, c. X, Şubat 1961, S. 113, s. 262.
KLEIST, Heinrich Von, "Wilhelmine von Zeuge'ye", Çev. ?, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 145-147.
KOÇ, Ebubekir, "İngiltere Mektupları / Zor Zanaat!", *Gerçek Hayat*, Yıl: VI, 14 Nisan 2006, S. 286, s. 25.
KOÇ, Mustafa, " F. N. Çamlıbel'e Edebiyatçı Dostlarından Bir Demet Mektup", *Ada*, Yaz

2005, s. 42-48.
KOÇ, Mustafa, "Faruk Nafiz Çamlıbel'e Mektuplar", *Kitap-lık*, Yıl: XI, Aralık 2003, S. 67, s. 84-94 (Yahya Kemal, S. E. Siyavuşgil, H. F. Ozansoy, A. Ş. Hisar ve Y. Z. Ortaç'tan).
KOÇ, Turan, [Turan Koç'un İlhami Çiçek'in ölümünden sonra babası Kemal Çiçek'e yazdığı taziye mektubu], *Hece*, Yıl: I, Haziran 1997, S. 6, s. 90.
KOCAGÖZ, Samim, "Refik Halid'e Açık Mektup", *Varlık*, Yıl: XVII, 1 Kasım 1949, S. 352, s. 15.
KOCAGÖZ, Samim, "Tanpınar'a Açık Mektup", *Yirminci Asır / Amaç*, 16 Ocak 1948, S. 6, s. 1.
KOCAHANOĞLU, O[sman] Selim, "Bir Mektup ve Bir Şiir", *Erciyes*, c. I, Ekim 1978, S. 10, s. 3-4.
KOÇAK, Orhan, "Aşırılıklara Karşı", *Virgül*, Şubat 2000, S. 27, s. 8-12 (Memet Fuat'ın *Yaşlı Bir Şaire Mektuplar*'ı hk.).
KOÇAK, Orhan, "Biliyorum, bu son mektup", *Virgül*, Mart 1999, S. 17, s. 20 (Beckett'in mektupları hk.).
KOÇAK, Orhan, "Bir Evliliğin Mektupları", *Virgül*, Ekim 1997, S. 1, s. 20 (August Bebel'in eşiyle mektuplaşmaları hk.).
KOÇKUZU, Ali Osman, "Mektuplar", *Tasavvuf*, Yıl: III, Temmuz-Aralık 2002, S. 9, s. 9-38.
Δ KOÇU, Reşat Ekrem, "Ahmed Midhat Efendi'nin Aşkları", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. II, Kasım 1951, S. 23, s. 1085-1088. (Aynen alıntı: *Tarih ve Toplum*, c. XXXII, Kasım 1999, S. 191, s. 60-61).
KÖKLÜGİLLER, Ahmet, "Dost Mektuplar", *Varlık*, Ağustos 1972, S. 779, s. 9 (Y. Nabi'nin kitabı hk.).
KÖKSAL, Sırma, "Yanlış Mektuplar", *Radikal Kitap*, Yıl: III, 5 Mart 2004, S. 155, s. 25.
KOLAĞASI İSMET GIYASEDDİN, "Mekâtib: Kudret-i İman (Hususî Mektup)", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Ocak 1327/1909, S. 178, s. 353.
KOLMAN, Arnoscht Ernest, "Açık Mektup", Hzl. Metin Eriş, *Türk Edebiyatı*, S. 39, s. 14-16 (Brejnev'e).
Δ KOLOĞLU, Orhan, "74 Türk Aydınının Loti'ye Başvurusu", *Tarih ve Toplum*, c. XXXIII, S. 193, s. 53-55.
Δ KOLOĞLU, Orhan, "Boşnaklardan Müslümanlık Üzerine İki Mektup", *Tarih ve Toplum*, c. XVIII, Kasım 1992, S. 107, s. 44-47 (300-303) (Saraybonsa hâkim-i şehri Elhac Muhammed Mugayiç'in 28 Mart 1912 ve 6 Ağustos 1912 tarihli iki mektubu).
Δ KOLOĞLU, Orhan, "I. Dünya Savaşında Sansürden Geçen Asker Mektupları", *Tarih ve Toplum*, c. XIX, Şubat 1993, S. 110, s. 32-36 (96-100).
Δ KOLOĞLU, Orhan, "Sevr, Kuva-yı Milliye ve Damat Ferit Hakkında Ahmet Rıza'nın Tevfik paşa'ya Üç Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. XIX, Nisan 1993, S. 112, s. 26-29 (218-221).
Δ KOLOĞLU, Orhan, "Vahdettin'in Hilafetle İlgili Son Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. XIX, S. 174, s. 345-346 (25-26).
KOLOMB, Kristof, "Christoforo Colombo'dan Gabriel Sanchez'a", Çev. Sevin Okyay, *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 78-79.
KOLOMB, Kristof, "Kristof Kolomb'dan Kraliyet Hazine Müsteşarı Gabriel Sanchez'e", Çev. Tekin Arcan, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 176-177.
KONUK, Ahmed Avni, "İmâm-ı Rabbânî ve Mektupları", *Tasavvuf*, 1948, S.4, s. 11-12; S. 5, s. 9-10; S. 6, s. 11-12; S. 7, s. 13-14..
Δ KONYALI, İbrahim Hakkı, "Selma Hanım", *Tarih Hazinesi*, c. II, Nisan 1952, S. 15, s. 774-775. (Sadrazam Âli Paşa'nın Hattat Selma Hanım'a bir mektubu+Tıpkıbasım).
Δ KONYALI, İbrahim Hakkı, "Timur'un Torunu Sultan Ahmet'ten Fatih'e Gelen İki Mektup", *Tarih Dünyası*, c. II, 30 Eylül 1950, S. 12, s. 37-38.
§ KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad , "Münşî-i Zerâfed-mutad Süleyman Nazif Beyefendi'ye", *Vakit*, 6 Şubat 1918.
Δ KORALTÜRK, Murat, "1930'ların Türkiye'sinde İtibarlı Bir Dostun Kapısını Çalanlar!", *Tarih ve Toplum*, Şubat 2001, S. 37 (218), s. 106-112.
KORDING, Inka K., "Üzerine Konuşabildiğimiz Her Şey Hakkında Yazı da Yazabiliriz"/Mektup Örnekleri ve Mektup Yazma Rehberi", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 50-55.
KORU, Fehmi, "Amerika'dan Mektup", *Mavera*, c. V, Temmuz 1981, S. 56, s. 41-44; c. VI, Mart 1982, S. 64, s. 85-87.
KÖSE, Yeşim, "*Geceyarısı Mektupları*"na Dair", *Yedi İklim*, c. III, Mayıs 1992, S. 2 (26), s. 105 (Salâh Birsel'in aynı adlı kitabı hakkında).
KÖSTENDİLÎ, Ankâzâde Halil Efendi, "Kırk

Mektup / Altıncı Mektup: Ankâzâde Halîl Efendi'nin Mürîdi Tûtî İhsan Efendi'ye Yazmış Olduğu Mürşidâne Mektuplarından Altıncısıdır", Hzl. İbrahim Mehmetoğlu, *Keşkül / Sûfî Gelenek ve Hayat*, Kış 2005-2006, S. 7, s. 100-101.

KÖSTENDİLÎ, Ankâzâde Halil Efendi, "Kırk Mektup / Dördüncü Mektup", Hzl. İbrahim Mehmetoğlu, *Keşkül / Sûfî Gelenek ve Hayat*, Ocak-Mart 2005, S. 3, s. 102-104

KÖSTENDİLÎ, Ankâzâde Halil Efendi, "Kırk Mektup / Dördüncü Mektup", Hzl. İbrahim Mehmetoğlu, *Keşkül / Sûfî Gelenek ve Hayat*, Güz 2005, S. 6, s. 114-116.

KÖSTENDİLÎ, Ankâzâde Halil Efendi, "Kırk Mektup / Kırk Mektubun Öyküsü", Hzl. İbrahim Mehmetoğlu, *Keşkül / Sûfî Gelenek ve Hayat*, Ekim 2004, S. 2, s. 100-108.

KÖSTENDİLÎ, Ankâzâde Halil Efendi, "Kırk Mektup / Üçüncü Mektup", Hzl. İbrahim Mehmetoğlu, *Keşkül / Sûfî Gelenek ve Hayat*, Nisan-Haziran 2005, S. 4, s. 104-106.

KÖSTENDİLÎ, Ankâzâde Halil Efendi, "Kırk Mektup / Yedinci Mektup", Hzl. İbrahim Mehmetoğlu, *Keşkül / Sûfî Gelenek ve Hayat*, Bahar 2006, S. 8, s. 116-117.

KRON, Norbert, "Sana Bir E-Mail", Çev. Melike Öztürk, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 8-9.

KÜÇÜK, Hüseyin, "Muhterem Okuyucularımızın Mektupları/Bağdat'ta Tahsilde Bulunan Türk Talebesi", *Sebilürreşad*, c. IV, Nisan 1950, S. 77, s. 32.

Δ KÜÇÜK, Selahattin, "Hüseyin Rahmi'nin Küçük Kemal'e Mektupları", *Tarih ve Toplum*, c. XIII, Ocak 1990, S. 73, s. 20-23 (404-407).

KÜÇÜKCAN, Talip, "Mektuplarda Gizli Tarih", *Dergâh*, c. VIII, Nisan 1997, S. 86, s. 4-6 (Lady Montagu'nün mektuplarının çevirileri üzerine).

KÜÇÜKOĞLU, Feza, "Savaş'a, Savaşa Dair Mektuplar", *Vîrgül*, Mayıs 1998, S. 8, s. 11 (Özker Yaşın'ın kitabı hk.).

KÜFLÜ, Ahmet Tevfik, "Sayın Yusuf Atılgan", *Kitap-lık*, Yıl: X, Şubat 2003, S. 58, s. 90-96.

KUKUL, M. Halitin, "Türk Edebiyatı Dergisi Yaşamalıdır", *Türk Edebiyatı*, Kasım 1984, S. 133, s. 69.

KUL, Erdoğan, "Zamana Sığmayan Mektup", *Serzeniş*, Şubat 1990, S. 1, s. 15-16.

KUL, İhsan, "Afrika Postası I-VI", *Edebiyat*, V. Dönem, Şubat 1982, S. 38+85s. 1-2; Haziran 1982, S. 38+89, s. 7; Temmuz 1982, S. 38+90, s. 2; Ağustos 1982, S. 38+91, s. 6; Kasım 1982, 38+94, s. 12 ve 10; Nisan 1983, S. 38+99, s. 1-2.

KÜLEBİ, Cahit, "Cahit Külebi'den Mehmet Kaplan'a Bir Mektup", *Dergâh*, c. X, Temmuz 1999, S. 113, s. 23.

KUNT, Bekir Sıtkı, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 311.

§ KUNTAY, M. Cemal, "A.Hikmet Bey'e", *Servet-i Fünun*, 11 Ağustos 1327, S.1055.

§ KUNTAY, M. Cemal, "Safahat Makalesi Dolayısıyla Servet-i Fünun'da Celâl Sâhir Bey'e", *Servet-i Fünun*, 28 Temmuz 1327, S.1053.

§ KUNTAY, M. Cemal, "Safahat Şâirine 1-3", *Sebilürreşad*, c. II (9), 30 Ağustos 1328/12 Eylül 1912, S. 28-210.

§ KUNTAY, M. Cemal, "Yusuf Akçuraoğlu Beyefendiye", *Türk Yurdu*, Yıl. I, 15 Kanunuevvel 1327/28 Aralık 1911, S. 3.

KUNTAY, Mithat Cemal, "Ömer Asım Aksoy'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 265-266.

KÜR, Pınar, "Nabokov-Wilson Mektuplarında *Öteki* Yazarlar", *Gergedan*, Ekim 1987, S. 8, s. 37-40.

Δ KURDAKUL, Necdet, "Osmanlı İstikrazları ve Abdülhamid'e İki Uyarı Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. IV, Ekim 1985, S. 22, s. 55-56.

KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edib, "Münşe'âtü's-Selâtîn'e Dair Kısa Bir Not", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. VIII, 1950, S. 3, s. 327.

KURNAZ, Cemal, "Tahir Olgun'un Edebî Mektupları I-III", *Dergâh*, c. IV, Ocak 1994, S. 47, s. 10-11; c. V, Mart 1994, S. 49, s. 10; Nisan 1994, S. 50, s. 10-11.

KURNAZ, Cemal, "Tahir Olgun'un İki Mektubu", *Yedi İklim*, c. VI, Ocak 1994, S. 46, s. 47-52.

KURT, Mustafa, "Muhatabın ı Arayan Bie Mektup", *Hece*, Yıl: V, Nisan 2001, S. 52, s. 33-36.

KURTOĞLU, Fevzi, "Hadım Süleyman Paşanın Mektupları ve Belgradın Muhasara Plânı", *TTK-Belleten*, c. IV, Ankara 1940, S. 13, s. 53-87+1 Harita+XIX fotograf (Mektupların orijinal metinleri).

§ KUŞOĞLU, M. Zeki, "Türk Mühürcülüğü", *Türk Dünyası Dergisi*, Nisan 1987, S. 4.

§ KUT (ALPAY), Günay, "Gazâlî'nin Mekke'den İstanbul'a Yolladığı Mektup ve Ona Yazılan Cevaplar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1973-1974.

KUT, Turgut, "Aman Muhsin Beyciğim / Muhsin Ertuğrul'a Mektuplar-I", *Simurg / Kitap Kokusu*, Ekim 2000, S. 2-3, s. 316-335.

Δ KUT, Turgut, "İtalyan Heykelcisi Canonica'nın Taksim Anıtı ile İlgili Mektupları", *Tarih ve Toplum*, c. IX, Ocak 1988, S. 49, s. 21-23.

Δ KUTAY, Cemal, "Cemal Paşa'nın Bitirilmemiş İfşaat Mektubu", *Tarih Konuşuyor*, c. II, Aralık 1964, S. 11, s. 858-862.

Δ KUTAY, Cemal, "Hicran Mektuplarında Mehmet Âkif", *Tarih Sohbetleri*, c. III, Kasım 1966, s. 20-33.

Δ KUTAY, Cemal, "İmparatorluğumuzun Sonu Olan Bir Devrin Kapanışına Ait Tarihî Bir Vesika", *Tarih Konuşuytor*, c. I, Şubat 1964, S. 1, s. 21-22 (Sadrazam Talat Paşa'nın Müşir İzzet Paşa'ya tarihi belirtilmeyen bir mektubu).

Δ KUTAY, Cemal, "İstiklâl Marşı Şairinin Ölüm Üzerine Neşredilmemiş İlk ve Son Mektubu", *Tarih Konuşuyor*, c. II, Aralık 1964, S. 11, s. 881-884.

Δ KUTAY, Cemal, "Mehmet Âkif'in Hicran Mektupları", *Tarih Sohbetleri*, c. I, Nisan 1966, s. 163-179.

Δ KUTAY, Cemal, "Mustafa Kemal Paşa'nın Sahibine Verilmeyen Bir Tavsiye Mektubu ve Enver Paşa Hadisesinin Buhranlı Günleri", *Tarih Konuşuıyor*, c. II, Ocak 1965, S. 12, s. 993-1000.

Δ KUTAY, Cemal, "Sait Halim Paşa'nın Malta'da Başkan Vilson, Lloyd Corc ve Klemanso'ya Uyarma Mektupları", *Tarih Sohbetleri*, c. VIII, Mayıs 1968, s. 137-166.

KUTLAR, Onat, "Bir Mektup", *Papirüs*, S. 23, s. 14-20.

KUTLUAY, Yaşar & Lütfi Doğan, "Hasan Basrî'nin Kader Hakkında Halife Abdülmelik b. Mervan'a Mektubu", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, 1954, S. 3-4, s. 75-84.

KUTLUK, İbrahim, "Münşeatlar ve Günümüze Dek Gelen Mektup Betikleri Üzerine", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 367-378.

LAMB, Charles, "Thomas Manning'e", Çev. Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 531-534.

LASKER-SCHÜLER, Elsa, "Elyazısı", Çev. Melike Öztürk, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 6-7.

LAWRENCE, D. H., "Aziz Dorothy Brett'e", Çev. Çiğdem B. Eğilmez, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 379-381.

LAWRENCE, D. H., "J. M. Murry'ye", Çev. Ahmet Güne, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 377-379.

LAWRENCE, D. H., "S. S. Koteliansky'ye", Çev. Güven Turan&Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 548-554.

Δ LAYARD, "İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard'ın Londra'daki Bakanına Gönderdiği Mektup", Çev. Hüseyin Çelik, *Tarih ve Toplum*, c. XVII, Şubat 1992, S. 98, s. 18-21 (82-85).

LAYOŞ, Fekete, "İran Şahlarının İki Türkçe Mektubu", *Türkiyat*, c. V, 1936, s. 269-274.

LE CORBUSIER, "Le Corbusier'den Madam Meyer'e", Çev. M. Emin Özcan, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 222-223.

LECLEZIO, J. M. G., "Sevgili Nathalie Sarraute...", Çev. Beman Tözen, *Kitap-lık*, Eylül-Ekim 2000, S. 43, s. 16-17.

§ LEMİ NİHAD, "Fuad Nebil Bey'e", *Rübab*, 4 Temmuz 1329, S. 67.

LEOPARDI, Giacomo, "Kardeşi Carlo'ya", Çev. Samim Sinanoğlu, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 67-68.

LERMONTOF, Mihail, "Bayan M. A. Lopuhina'ya", Çev. Ergin Altay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 586-589.

LESPINASSE, Mademoiselle de, "Bay Guibert'e", Çev. Safiye Hatay, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 223-228.

LESSING, "Friedrich Nicolai'ye", Çev. Afif Obay, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 104-113.

LESSING, G. E., "Johann Joachim Eschenburg'a", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 458-459.

LEVEND, Agâh Sırrı, [Okuyucu Mektupları Üzerine], *Türk Dili*, c. VIII, Kasım 1958, S. 86, s. 117-118.

LISZT, "Liszt'ten Marie D'Agoult'ya", Çev.

Sema Rifat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s. 246-247.

London, Jack, "Mektup", Çev. Yiğit Yavuz, *Ada*, Yaz 2005, s. 62-63.

LORCA, Gabriel Garcia, "Miguel Hernandez'e Mektup", Çev. Y. C., *Argos*, Haziran 1989, S. 10, s. 49.

LORD BYRON, "Annesine", Çev. Nermin Menemencioğlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 535-539.

LORD BYRON, "John Murray'e", Çev. Argun Gökemre, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 355-356.

LORD BYRON, "Kontes Guiccioli'ye", Çev. Avni Givda, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 356-358.

LORD CHESTERFIELD, "Oğluna", Çev. Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 527-528.

LORD STANLEY&GENERAL GREY, "Bir Yazışma", Çev. Nermin Menemencioğlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 561-564.

Δ LOTİ, Pierre, "Pierre Loti'nin Abdülmecid Efendi'ye Mektupları", *Hayat Tarih*, c. II, Kasım 1965, S. 10, s. 10-15; Aralık 1965, S. 11, s. 44-65.

LUKIANOS, "Kronos Mektupları", Çev. Ender Varınlıoğlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 379-392.

LÜSYEN HANIM, "Lüsyen Hanım'dan Abdilhak Hâmid'e Mektuplar", Çev. İ. Y., *Kitaplık*, Temmuz-Ağustos 1995, S. 16, s. 56-58.

LUXEMBOURG, Rosa, "Rosa Luxembourg'dan Mektuplar", Çev. ?, *Kitap-lık*, Ocak-Şubat 2000, S. 39, s. 8-9.

LUXEMBURG, Roza, "Sophie Liebknecht'e", Çev. Bertan Onaran, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 484-491.

§ M(USTAFA) HAKKI (Ispartalı Ağlarcazâde), "Bir Mektuba Fatiha Edilmiştir", *Resimli Gazete*, 19 Mart 1314.

§ M(USTAFA) HAKKI (Ispartalı Ağlarcazâde), "Şair-i Âteş-zebân Akif Beyefendiye", *Resimli Gazete*, 7 Mayıs 1314-28 Mayıs 1314.

§ M. ÂSAF, "Bir Mektuptan Müfrezdir", *Maârif*, 23 Rebiü'l-evvel 1313/31 Ağustos 1311, S.197.

§ M. BAHAEDDİN (Mülâzım), "Edebiyat-ı Askeriye: Sefer Mektupları -Hudut Başında-", *Malûmât*, 18 Mayıs 1316, S. 238.

§ M. BURHANEDDİN, "Çanakkale Mektubu", *İkdam*, 28 Haziran 1331.

M. M., "Masal Mektuplar", *Mavera*, c. VII, Kasım 1983, S. 84, s. 45 (M. R. Şirin'in aynı adlı kitabı hk.).

M. M., "Mekâtib: Trablusgarb'dan: Dârü'l-Hilâfe'de *Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. C. XII, Eylül 1330/1911, S. 310, s. 415-416.

M. MEHMED ALİ, "Mekâtib: Borneo "Sembas"dan", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Mart 1328/1910, S. 3 (185), s. 50-51.

M. ŞADİ, "Mekâtib: Toprağımızda Ecnebi Mektepleri", *Sebilü'r-Reşad*, c. II (IX), Şubat 1328/1910, S. 51 (233), s. 431-432.

M. ŞEMSEDDİN [GÜNALTAY], "Anadolu Mektupları: Bursa Yolunda", *Sebilü'r-Reşad*, c. X, Haziran 1329/1911, S. 249, s. 247-248.

M. ŞEMSEDDİN [GÜNALTAY], "Anadolu Mektupları: Marmara'ya Doğru", *Sebilü'r-Reşad*, c. X, Mayıs 1329, S. 247, s. 216-218.

M. ŞEMSEDDİN [GÜNALTAY], "Mekâtib: *Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Mart 1328, S. 5 (187), s. 86-88.

§ M. ZİYAEDDİN (Türkzâde , Kale-i Sultaniyeli), "Bir Mektup", *Maârif,* 1 Eylül 1310, S.148.

§ M.N, "Açık Mektuplar: Çanakkale'nin Kesbettiği Umran", Sabah, S.3513, 30 Ağustos 1899

MACCHIAVELLI, Niccolo, "Floransa'nın Roma Elçisi Fransesco Vettori'ye", Çev. N. Haşim Sinanoğlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 405-406.

MACHIAVELLI, Niccolo, "Haşmetli Elçim", Çev. Samim Sinanoğlu, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 61-65.

MACHIAVELLI, Niccolo, "Niccolo Machiavelli'den Fransesca Vettori'ye", Çev. S[evin], O[kyay], *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 79.

MACHIAVELLI, Niccolo, "Niccolo Machiavelli'den Fransesca Vettori'ye", Çev. Fatih Özgüven, *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 74-75.

§ MADAM SÉVİGNÉ , "Madam Sévigné'in Kızına Mektubu", Çev. Ahmed Râsim, *Berk*, 1302, S.1.

§ MAHMUD CELALEDDİN PAŞA, *Münşeatı Mahmud Celâleddin Paşa*, Dersaâdet,

1312.
MAHMUD HOCA, "Mekâtib: Semerkand'dan Bir Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Eylül 1326/1908, S. 108, s. 66-67.
§ MAHMUD SADIK, "Viyana Mektupları", *Servet-i Fünun*, 29 Kanunuevvel 1332- 7 Haziran 1917, S. 1333-1351.
MAILER, Norman, "Norman Mailer'den, Salman Rushdie'ye", Çev. Yurdanur Salman, *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 2001, S. 48, s. 13.
MALLARME, "Mallarme'nin Mektuplarından Seçmeler", Çev. Mazhar Candan, *Soyut*, Haziran 1977, S. 104, s. 68-71.
MALLARMÉ, Stephane, "Şiir Üzerine Mektuplar", Çev. Oktay Akbal, *Türk Dili*, c. V, Ağustos 1956, S. 59, s. 686-688.
MALLARMÉ, Stephane, "Verlaine'e Mektup", Çev. Reşat Nuri Darago, *Türk Dili*, c. X, Şubat 1961, S. 113, s. 301-303.
MALRAUX, André, "Batının Baştan Çıkarışı / Aynı Kişiden Aynı Kişiye Önemsiz Bir Mektuba Cevap", Çev. ?, *Kaşgar*, Temmuz 2000, S. 16, s. 97-102.
MANN, Thomas, "Gerhart Hauptmann'a", Çev. Zahide Gökberk, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 178-180.
MANN, Thomas, "Gerhart Hauptmann'a", Çev. Zahide Gökberk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 493-494.
MANN, Thomas, "Thomas Mann'dan Gerhart Hauptmann'a", Çev. Melda Ağırbaş, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 192-193.
MANSFIELD, Katherine, "İki Mektup", Çev. Yusuf Nili & Mübeşşer Doğulu, *Hece*, Yıl: II, Nisan 1998, S. 16, s. 60-62.
MANSFIELD, Katherine, "İki Mektup", Çev. Yusuf Nili & Mübeşşer Doğulu, *Hece*, Yıl: II, Ocak 1998, S. 13, s. 46-47.
MANSFIELD, Katherine, "Mektup", Çev. Yusuf Nili & Mübeşşer Doğulu, *Hece*, Yıl: I, Aralık 1997, S. 12, s. 76-77.
MANSFIELD, Katherine, "Seçme Mektuplar", Çev. Yusuf Nili & Mübeşşer Doğulu, *Hece*, Yıl: II, Mart 1998, S. 15, s. 38-41; Ekim 1997, S. 10, s. 48-51; Kasım 1997, S. 11, s. 48-51.
MANZONI, Alessandro, "Kont Camillo Cavour'a", Çev. Âlim Şerif Onaran, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 411.
MARAŞ, Necla, "Anadolu Mektupları I-VIII", *Büyük Doğu*, I. Devre, 31 Mayıs 1946, S. 31, s. 15; 7 Haziran 1946, S. 34, s. 15; 21 Haziran 1946, S. 34, s. 15; 12 Temmuz 1946, S. 37, s. 15; 26 Temmuz 1946, S. 39, s. 15; 23 Ağustos 1946, S. 43, s. 15; 25 Ekim 1956, S. 52, s. 15.
MARDİN, Yusuf, "Antoloji İçin Şiir", *Kitap-lık*, Yıl: X, Şubat 2003, S. 58, s. 4-5.
MAREŞAL BADOGLIO, "Kardinal Maglione'ye", Çev. Grazia Arsan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 412-413.
MARUF, Abdülhak & Meral, "Bismillahirrahmanirrahim", *Mavera*, c. V, Temmuz 1981, S. 56, s. 39-41.
MARUF, Abdülhak, "Müslüman-ı Putkıran", *Mavera*, c. VI, Ocak 1982, S. 62, s. 186-190.
MARUF, Meral, "Afganistan Mektubu", *Mavera*, c. V, Ekim 1981, S. 59, s. 48.
MARUF, Meral, "Bismillahirrahmanirrahim", *Mavera*, c. V, Eylül 1981, S. 58, s. 37-40.
MARUF, Meral, "Esselâmü Aleyküm", *Mavera*, c. V, Aralık 1981, S. 61, s. 97-98.
MARUF, Meral, "Meral Maruf'tan Berat Zarifoğlu'na", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 86-87.
MARUF, Meral, "Meral'den Mektup", *Mavera*, c. V, Haziran 1981, S. 55, s. 62-63; c. VI, Şubat 1982, S. 63, s. 79; Nisan 1982, S. 65, s. 75-78; Mayıs 1982, S. 66, s. 75-76; Kasım 1982, S. 72, s. 57-58; c. VIII, Ocak 1983, S. 74, s. 65-66; Ekim 1983, S. 83, s. 61-62..
MASUM İNCİ, "Azgın Kafir Zindanlarında İşkence Çeken Suriye Müslüman Kadınlarının Kanlanmış Gözyaşları ile Yazılan Feryad", *Mavera*, c. VI, Mayıs 1982, S. 66, s. 78-80.
MATUR, Remzi, "Alâeddin Özdenören'in Son Mektubu Geldi", *Hece*, Yıl: VII, Kasım 2003, S. 83, s. 107 (Özdenören'in 12 Mayıs 2003 tarihli mektubu).
MAZIOĞLU, Hasibe, "Hacı Bayram-ı Veli'nin Şiirleri ve Mektupları", *I. Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildirileri 8-9 Mart 1990-Ankara*, T. C. Ankara Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Y., Ankara, T.siz, s. 102-113.
MAZLUM, Deniz & Uğur Kökden, "İstanbul'un Kalbi Daralıyor ! / T.B.M.M. Başkanlığına Açık Mektup", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 1 Temmuz 1985, S. 123

(473), s. 2-7.
MECDÜDDİN, "Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriye: Ulema-i Kiram ve Talebe-i Ulûma Açık Mektup", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Ekim 1329/1911, S. 266, s. 89-90.
§ MEHMED ABDURRAHMAN (İbnü'l-Kâmil), "Manzum Mektub", *Umran*, Yıl: II, c. 1, 30 Muharrem 1306, S. 27.
§ MEHMED AKİF [ERSOY], "Açık Mektub: Ebuzziyâ Tevfik Efendiye", *Sırat-ı Müstakim*, c. III, 18 Şubat 1325, S. 78.
§ MEHMED AKİF [ERSOY], "Bir Manzum Mektuptan", *Resimli Gazete*, 28 Mayıs 1314, S. 77.
§ MEHMED AKİF [ERSOY], "Bir Mektup", *Resimli Gazete*, 25 Haziran 1314-30 Temmuz 1314.
MEHMED ALİ EFENDİ, "Dersim Mektupları", *Mâmûretü'l-Azîz Gazetesi*, 11 Mayıs-30 Ekim 1885, s. 2.
§ MEHMED ÂSAF, "Son Mektup", *Malûmât*, 3 Teşrinievvel 1318, S. 357.
§ MEHMED CELAL, "Mektup", *Maârif,* 18 Rebiülevvel 1309, S. 9.
§ MEHMED CELAL, "Mektup", *Maârif*, 4 Rebiülevvel 1309, S. 7.
§ MEHMED CELAL, "Son Mektup", *Malûmât,* 24 Temmuz 1315, S.191.
§ MEHMED CELAL,"Mektup", *Maârif*, Rebiülevvel 1309, S. 8.
MEHMED CEMİL, "Mekâtib: *Sırât-ı Müstakim* Ceride-i İslâmiyesi Heyet-i Muhteremesine", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Aralık 1326/1908, S. 120, s. 254.
MEHMED FEVZİ, "Mekâtib: *Sırât-ı Müstakim* İdarehanesine", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Kasım 1326/1908, S. 118, s. 236-237.
MEHMED HAYREDDİN, "Mekâtib: Avrupa Hükümât-ı Nasrâniyesinin Barbarlığı ve Bir Sada-yı İnsanî", *Sebilü'r-Reşad*, c. II (IX), Kasım 1328/1910, S. 39 (221), s. 237-239.
MEHMED HAYREDDİN, "Mekâtib: Avrupa'nın Nokta-i Nazarı ve Osmanlıların Mevkii", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Nisan 1328/1910, S. 10 (192), s. 188-189.
MEHMED HAYREDDİN, "Mekâtib: Hakiki Müslümanlığı Avrupa'ya Tanıtmanın Yolunu Bulalım", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Mayıs 1328/1910, S. 11 (193), s. 205-206.
MEHMED HAYREDDİN, "Mekâtib: İngiliz Dürbünü ile Avrupa'nın Görünüşü", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Mayıs 1328/1910, S. 13 (195), s. 247-248.
MEHMED HAYREDDİN, "Mekâtib: İslâm Aleyhine Olacak Cihâtta Hissemiz (Ştudgard'dan)", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Ocak 1327/1909, S. 177, s. 336-337.
MEHMED HAYREDDİN, "Mekâtib: Nil'de Salîb ve Hilâl", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Mayıs 1328/1910, S. 15 n(197), s. 287-288.
MEHMED KEMAL, "Nejat Melih'ten Mektup Var... / "Ford, Rockefeller, Fulbright sanat alanında devletin yapamadığını yapıyor", *Hürriyet Gösteri*, Yıl: III, Aralık 1982, S. 25, s. 52-54.
MEHMED RAGIB, "Reisü'l-Müctehidîn Hasan Şirazî Hazretlerine Yazılan Mektup (Basra'dan Samarra'ya)", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Aralık 1326/1908, S. 119, s. 245-250.
§ MEHMED RAUF, "Son Mektup", *Servet-i Fünun*, 11 Teşrinisâni 1315, S. 454.
§ MEHMED RAUF, "Son Teselli Bir Kadın Mektubu", *Peyâm*, 15 Haziran 1330
MEHMED REŞAD, "Habeşistan Mektupları: Addis Ababa'da Kurban Bayramı ve Müslüman Meserretleri", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXII, Ekim 1339/1920, S. 567-568, s. 171-172.
MEHMED SADIK, "Açık Mektup: Ankara'da Meclis-i Millî Aza-yı Muhteremesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXV, Aralık 1340/1921, S. 630, s. 91-92.
MEHMED SIDKI &MUSTAFA& ŞÜKRÜ, "Mekâtib: Gûş-i Diyânet", *Sırât-ı Müstakim*, c. VI, Ağustos 1327/1909, S. 154, s. 384.
§ MEHMED SÜLEYMAN (Avanzâde), "Bir Mektup", *Sabah*, 9 Mart 1899.
MEHMED, "Haçin'den Mektup: Müslümanlar Meskenette Ermeniler Faaliyette", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Ocak 1329/1911, S. 281, s. 332-334.
MEHMET CEMİL, "Tiyatro: O Hane Kiralıktır -Selâmi İzzet Beye Açık Mektup-", *Varlık*, 11 Teşrin 1933, S. 6, s. 90.
MEHMET VEYS, [Başlıksız], *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s.429.
Δ MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, "Bir Subayın Esaret Mektupları", *Tarih ve Toplum*, c. XX, Ağustos 1993, S. 116, s. 9-13 (73-77) (Cemil Zeki Yoldaş'ın mektupları).
Δ MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, "Şeyh Naili'nin Nadir Vakasına Dair Bir Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. XVIII, Kasım

1992, S. 107, s. 53-56 (309-312).
MEHMETOĞLU, İbrahim, "Kırk Mektup / Dördüncü Mektup", *Keşkül / Sûfî Gelenek ve Hayat*, Yaz 2005, S. 5, s. 110-112.
§ MEKKÎ "Manzum Bir Mektub", *Umran*, 1305, S. 28.
§ MEMDUH (Çatalcalı), "Bir Mektup Nihâyetine Yazılmıştı", *Mektep*, c, III, 7 Eylül 1311, S. 39.
§ MEMDUH, "Bir Mektub-ı Manzum", *Mektep*, c. IV, 23 Teşrinisânî 1311, S.11.
MEMET FUAT, "Hüsamettin Bozok'a", *Kitaplık*, Ocak-Şubat 2002, S. 51, s. 93-94.
MEMET FUAT, "Memet Fuat'tan Tuna Baltacıoğlu'na İki Mektup", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 150-152.
MENDERES, Adnan, "Aşk Mektupları", *Milliyet Sanat Dergisi*, Nisan 2000, S. 477, s. 13-16 (A. Menderes'ten Berin Menderes'e).
MENEMENCİOĞLU, Nermin, "Namık Kemal'in Avrupa Mektupları", *Türk Dili*, c. XVIII, Mayıs 1968, S. 200, s. 216-219 (Fevziye A. Tansel'in çalışması hakkında).
MENGÜŞOĞLU, Metin Önal, [Mektup], *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 65-67.
MENTEŞ, Murat, "Cuma Mektupları'nda Cuma Mektupları", *KitapHaber*, Haziran-Temmuz 2003, S. 17, s. 62-65.
MERCAN, Hasan, "Çağdaş Yugoslavya (Kosova) Yazını / Mektup Yerine", *Anadolu Ekini*, Haziran 2000, S. 35, s. 7-8.
MERİÇ, Cemil, "Cemil Meriç'ten Lamia Hanım'a", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 57.
MERİÇ, Cemil, "Çınarlı'ya Mektup", *Hisar*, c. X, Ekim 1970, S. 82, s. 8-9.
MERİÇ, Cemil, "Mehmet Ergin'e Mektuplar", Hzl. Mehmet Can Doğan, *Kitap-lık*, Eylül-Ekim 2002, S. 55, s. 100-104.
MÉRIMÉE, Prosper, "Charles Lenormant'a", Çev. Bedrettin Tuncel, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 428-429.
MÉRIMÉE, Prosper, "Kim Olduğu Bilinmeyen Bir Bayana Mektup", Çev. Fehmi Baldaş, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 284-288.
MERTER, İzzet, "Bir Mektup Birkaç Nokta", *Aylık Dergi*, c. II, Mart 1980, S. 16, s. 2-3.
MESUD CEMİL, "Tamburî Cemil'in Hayatı-XVII / Gramofon, Plâklar ve Bir Mektup", *Dergâh*, c. VIII, Mart 1997, S. 85, s. 23.
METİN, Ali K., "Can Yücel'e Mektup", *Hece*, Yıl: II, S. Eylül-Ekim 1999, S33-34, s. 128-130.
MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN, "Mektûbât'tan Seçmeler", *Çağrı*, 1971, S. 162 (Gölpınarlı tercümesinden alıntı).
MEVLÂNÂ, "Mevlâna Celâleddin'den Selçuk Veziri Erzincanlı Mecdüddin Muhammed'e Yazılan Bir Tavsiye Mektubu", Çev. M. Nuri Gencosman, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 99.
MEVLÂNÂ, "Mevlânâ Celâleddin'den Sipehsalâr Şücaeddin'e", Çev. M. Nuri Gencosman, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 100-101.
MEVLÂNÂ, "Mevlâna'nın Mektuplarından", Çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 83-98.
MEVLEVÎ MUHAMMED ALİ, "Neşr-i İslâm Faaliyeti (Mevlevî M. Ali'nin Ömer Rıza'ya gönderdiği mektubun özeti), *Sebilü'r-Reşad*, c. XXIV, Temmuz 1340/1921, S. 610, s. 187-188.
MICHELANGELO, "Floransa'da Lodovico Buonrroti'ye", Çev. Âlim Şerif Onaran, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 406-407.
MICHELANGELO, Buonarroti, "Michelangelo Buonarroti'den Tommaso Cavalieri'ye", Çev. G[üven] T[uran], *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 80-81.
MİDHAT CEMAL [KUNTAY], "Teodor Kasaba Mektup / Namık Kemal Hakkında Ufak Notlar", *Cumhuriyet*, 21-26 Kanunuevvel 1940.
MİDHAT ÖMER, "Osmanlı Hanım Mektupları", *Resimli Kitap*, Haziran-Temmuz 1329- Teşrinievvel-Şubat 1329, S. 49-51.<
MIGNON, Laurent, "Ziyâ Gökalp ve Maltalıların Dili", *Hece*, Yıl: IV, Eylül 2000, S. 45, s. 88-89.
MİLASLI İSMAİL HAKKI, "*Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XIV, Mayıs 1331/1912, S. 339, s. 5-6.
MİMAROĞLU, İlhan, "Amerika'dan Mektup Var", *Kitap-lık*, Ocak 2005, S. 79, s. 10.
MİMAROĞLU, İlhan, "Bilgisayarda Mozart'a Mektup Yazdım", *Varlık*, Yıl: LV, Ocak 1988, S. 964, s. 31.
MIRABEAU, "Mirabeau'dan Sophie'ye", Çev. Sema Rifat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s. 248-250.
MISRÎ el-CELVETÎ, eş-Şeyh Mehmed, "Güne

Düşen Notlar -III-", Hzl. A. Nezih Galitekin&A. Haydar Haksal, *Yedi İklim*, c. XI, Şubat 1997, S. 83, s. 64 (Mektup neşri).

MİTHAT PAŞA, "Eşleri Naime ve Şehriban Hanımlara", Sadl. Şemsettin Ünlü, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 98-104.

MİYASOĞLU, Mustafa, "M. Akif İnan'ın Bir Mektubu ve Şahsiyetine Ait Bazı Özellikler", *Yedi İklim*, c. XII, Mart 2000, S. 120, s. 81.

MODERSOHN-BECKER, Paula, "Ressam Paula Modersohn-Becker'den Mektuplar", Çev. Melike Öztürk, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 152-171.

MONTAGU, Lady Mary Wortley, "Alexander Pope'a", Çev. Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 524-526.

MONTAGU, Lady Mary Wortley, "Mar Kontesine", Çev. Sami Ferliel, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 312-346.

MONTAIGNE, Michel de, "Michel de Montaigne'den Karısı Matmazel de Montaigne'e", Çev. Arda Denkel, *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 82.

MONTEVERDI, Claudio, "Monteverdi'den Mektuplar", Çev. Mehmet Ergüven, *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 160-161 (Alessandro Striggio'ya).

Δ MORALI, Nesrin, "Cemile Sultan'ın Üç Mektubu", *Hayat Tarih*, c. XII/1, Nisan 1976, S. 4, s. 76-80.

MORE, Sir Thomas, "Sir Thomas More'dan Kızı Margaret'e", Çev. Ö. M., *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 13, s. 81.

MORE, Thomas, "Kızına", Çev. Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 518-519.

MOZART, W. Amadeus, "Talep Mektupları", Çev. Ahmet Cemal, *Argos*, Ocak 1991, S. 29, s. 47-49.

MUALLİM NACİ, [Başlıksız], *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 432-433.

MUALLİM NACİ, "Ahmet Mithat'a", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 150-155.

MUALLİM NACİ, "Beşir Fuat'a", Sadl. Hikmet Dizdaroğlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 159-163.

MÜFTÜOĞLU AHMET HİKMET, "Bir Cevap: Nazimâ Efendi'den Naimâ Bey'e", *Resimli Kitap*, c. V, Mart 1327/1911, S. 28, s. 274-280.

MÜFTÜOĞLU AHMET HİKMET, "Bir Mektup: Naimâ Bey'den Nazimâ Efendi'ye", *Resimli Kitap*, c. III, Kanunuevvel 1325/1909, S. 15, s. 202-209.

MÜFTÜOĞLU AHMET HIKMET, "Leylâ'ya Mektuplarım" I-VI, *Resimli Gazete*, 10 Kanun usani 1341/1924, S. 69, s. 3; 25 Teşrinievvel 1340/1925, S. 71, s. 2; 17 Kanunusani 1341/1925, S. 72, s. 2; 31 Kanunusani 1341/1925, S. 74, s. 2; 14 Şubat 1341/1925, S. 76, s. 2; 21 Şubat 1925, S. 77, s. 2.

MÜFTÜOĞLU, Faruk, "Afrika'ya Mektup", *Kandil Çocuk*, Mart 1987, S. 11, s. 25-26.

MÜFTÜOĞLU, Yusuf S., "Dostum N.'ye Mektup", *Yedi İklim*, c. XIV, Şubat 2001, S. 131, s. 29-30.

MUHACİR İBRAHİM, "Peşaver'den", *Mavera*, c. VI, Aralık 1981, S. 61, s. 96-97.

MUHACİRÎ, Abdilhamid, "Cahit Zarifoğlu'na", *Mavera*, c. VI, Ocak 1982, S. 62, s. 190-191.

MUHAMMED ABDÜLVAHİD EBUBEKİR (Robert Wade Baker), "Kahire Mektubu", *Mavera*, c. VI, Temmuz 1982, S. 68, s. 61-64.

MUHAMMED FERİD VECDİ, "Bütün Âlem-i İslâma Açık Mektup", Çev. Mehmet Âkif, *Sırât-ı Müstakim*, c. II, Haziran 1325/1907, S. 43, s. 257-259.

MUHAMMED SALİH, "Kaşgar'a Mektup", *Kaşgar*, Mayıs-Haziran 2002, S. 27, s. 121-123.

§ MUHİDDİN MEKKÎ, "Büyük Şair Cenab Şahabeddin Beyefendi'nin Bir Mektubundan", Servet-i Fünun, S.1373, 27 Kanunuevvel 1917.

MUHYİDDİN, "Mekâtib: *Sebilü'r-Reşad* Ceride-i İslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. II (IX), Kasım 1328/1910, S. 37 (187), s. 86-88.

MÜNİF PAŞA, "Münif Paşa'dan Hasırcıoğlu'na", Ç.yazı&Sadl. Ömer Asım Aksoy, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 110-112.

MÜNİR ABDÜRREŞİD, "Mekâtib: Çin Müslümanlarının Hataları ve Hükûmet-i Osmaniye'nin Çin'deki Vezâifi", *Sebilü'r-Reşad*, c. IO (VIII), Temmuz 1328/1910, S. 16 (198), s. 307.

MÜNİR REŞİD, "Tokyo'dan Mektup", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Mayıs 1328/1910, S. 11 (193), s. 206-207.

MURATOĞLU, Fuat, "Bir Mektup", *Varlık*, 1

Aralık 1948, S. 341, s. 14.
MUSA CARULLAH [BİGİYEF], "Mekâtib: Moskova'dan", *Sebilü'r-Reşad*, c. XIV, Temmuz 1334/1915, S. 361, s. 208-209.
MUSSET, "George Sand ve Musset / Mussetden George Sand'a", Çeev. Sema Rifat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s. 243-245.
MUSSOLINI, Benitto, "Papa XII. Pio'ya", Çev. Grazia Arsan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 414.
§ MUSTAFA KEMÂL [ATATÜRK], "Telgraf: Dersaâdet'te "Ümid" Mecmuası Müdiriyeti Behiyyesine", *Ümid*, 19 Şubat 1336, S. 5.
MUSTAFA NADİR, "Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. II, Temmuz 1325/1907, S. 48, s. 350.
MUSTAFA RAKIM, "İsviçre Mektupları: Avrupa Medeniyetinin İç Yüzü", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXV, Mart 1330/1911, S. 288, s. 37-39.
Δ MUSTAFA SUPHİ, "Mustafa Suphi'nin Atatürk'e Son Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. VII, Mayıs 1987, S. 41, s. 4-5.
MUSTAFA TÂKİ, "Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Şubat 1327/1909, S. 180, s. 379.
MUTLU, Endican, "Sevgili Said Bey", *Yitik Düşler*, Temmuz 2003, S. 33, s. 8; Eylül 2003, S. 35, s. 10.
§ NÂCÎ (Muallim), "Beşir Fuad Beyefendiye", *Saadet*, 6 Şubat 1887, S. 634.
§ NÂCÎ (Muallim), "Şeyh Vasfi'nin İkinci Mektubuna Cevap", Tercüman-ı Hakikat, S.1748, 8/20 Mart 1884 (Mesud Harabati müstearıyla).
NAHİD SIRRI [ÖRİK], "Taşra Mektubları", *Varlık*, Yıl: III, 1 Haziran 1936, S. 70, s. 352.
NALBANDOĞLU, Ayhan, "Fatma Sultan'ın Yürekler Parçalayan Feryadı", *Tarih Hazinesi*, Yıl: I, 1 Aralık 1950, S. 2, s. 113-115 (Fatma Sultan'dan kardeşi Kanunî'ye).
NAMIK İSMAİL, "Namık İsmail'den Maarif Vekili Nevzat Ayas'a", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 149.
NAMIK KEMAL, "Abdülhak Hâmit'e", Sadl. Halûk Aker, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 118-125.
NAMIK KEMAL, "Babası Mustafa Asım Bey'e", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 116-118.
NAMIK KEMAL, "Magosa Mektubu", Sadl. O. Şaik Gökyay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 126-136.
NAMIK KEMAL, "Reşit Beyefendiye", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 430-431.
NARLI, Mehmet, "Kahire Mektupları", *Dergâh*, c. XVI, Kasım 2005, S. 189, s. 19; Aralık 2005, S. 190, s. 21-22; Ocak 2006, S. 191, s. 21-22.
§ NAUMANN, Joseph K. F., "Mektubun Çağlar Boyunca Geçirdiği Tekâmül Safhaları", *PTT Dergisi*, c. V, S. 58, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 1945.
NAVARRE'LI MARGUERITE, "Navarre'lı Marguerite'ten Kardeşi Fransa Kralı I. François'ya", Çev. Ö. M., *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 79-80.
NAYIR DENİZTEKİN, Filiz, "Okur Mektupları: Açık Mektup", *Kitap-lık*, Kasım-Aralık 2001, S. 50, s. 296.
NAZİF RIZA & ALİ İLMÎ FANÎ, "Abdülhak Hâmid'in Ölümü", *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 2001, S. 48, s. 16-18.
NÂZIM HİKMET, "Erkin Gemisinden", Hzl. Memet Fuat, *Yeni Dergi*, Yıl: III, Şubat 1967, S. 29, s. 110-114.
NÂZIM HİKMET, "İstanbul Tevkifhanesinden", Hzl. Memet Fuat, *Yeni Dergi*, Yıl: III, Şubat 1967, S. 29, s. 115-116.
NÂZIM HİKMET, "Kemal Tahir'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 308-310.
NÂZIM HİKMET, "Merkez Komutanlığı Cezaevinden", Hzl. Memet Fuat, *Yeni Dergi*, Yıl: III, Şubat 1967, S. 29, s. 83-109.
NÂZIM HİKMET, "Müzehher Vâ-Nû'ya", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 306308.
NÂZIM HİKMET, "Nâzım Hikmet'ten Piraye Ran'a", *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 11-12.
NÂZIM HİKMET, "Oğluma Mektuplar", *Yeni Dergi*, Yıl: III, Ağustos 1967, S. 35, s. 81-131.
NÂZIM HİKMET, "Posta ve Telgraf", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 98 (Orhan Selim müstearıyla *Akşam*, 18-2.1936'dan).
NÂZIM HİKMET, "Telgrafın Telleri", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. (*Yedigün*, 27.3.1935, S. 107'den alıntı).
NAZMİ, "Açık Mektup: Ebüzziya Tevfik Efen-

diye", *Sırât-ı Müstakim*, c. III, Şubat 1325/1907, S. 78, s. 410.
NAZMİ, "Mekâtib: Osmanlı ve Arap Kahramanlarının Süngü Hücumu", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Nisan 1328/1910, S. 8 (190), s. 144-145.
NAZMİ, "Mekâtib: Tanin Gazetesi Heyet-i Tahririye-i Muhteremesine Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Ağustos 1326/1908, S. 105, s. 12.
NAZMİ, "Sabah Gazetesi Sahibi Mihran Efendiye Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. IV, Haziran 1326/1908, S. 94, s. 284.
NECATİ EFENDİ, "Şehit Mülâzım-ı Sânî Necati Efendi'nin Mektubu", *Harp Mecmuası*, S. 13, s. 206 (Hzl. Ali Fuat Bilkan & Ömer Çakır, Kaynak Kitablığı Y., İstanbul 2004, s. 171).
NECATİGİL, Behçet, "Azizim Enis Batur", *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 57.
NECATİGİL, Behçet, "Behçet Necatigil'den Halil İbrahim Bahar'a İki Mektup", *Kitaplık*, Maret-Nisan 2001, S. 46, s. 171.
NECATİGİL, Behçet, "Behçet Necatigil'den Nurullah Can'a İki Mektup", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 201.
NECATİGİL, Behçet, "Behçet Necatigil'den", *Türk Dili*, c. XLIV, Mart 1982, S. 363, s. 178.
NECATİGİL, Behçet, "Dost Mektubu (Behçet Necatigil'den Kâmuran Şipal'e)", *Argos*, Eylül 1988, S. 1, s. 49.
§ NECMİ, İbrahim, "Eylül Yazarı Mehmet Rauf'un Mektubu", Sunan: M. Ali Gökberk, *Ankara Sanat*, 1982, S. 199.
NERVAL, Gérard de, "Dr. Etienne Labrunie'ye", Çev. Bedrettin Tuncel, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 430-432.
NESİN, Aziz, "Sanat Dergisi okurlarının oylarıyla "Yılın Sanatçısı" seçilen Bedri Rahmi'ye, Aziz Nesin'den Mektup", *Milliyet Sanat Dergisi*, 2 Ocak 1976, S. 165, s. 3-5.
NESİN, Aziz, "Son Konuğuma Mektup", *Varlık*, Eylül 1975, S. 816, s. 4.
§ NEZİHE MUHİDDİN , "Mektup", *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Ağustos 1920.
§ NEZİHE MUHİDDİN, "Bir Ananın Mektubu", *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Nisan 1920.
§ NEZİHE MUHİDDİN, "Son Mektup", *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Nisan 1920.
NIETZCHE, Friedrich, "Bir Mektup", Çev. Sedat Umran, *Yedi İklim*, c. XIX, Ekim 2005, S. 187, s. 25.
NIETZSCHE, Friedrich, " Kızkardeşine Yazdığı Bir Mektup", Çev. Behçet Necatigil&A. Tietze, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 186-191.
NIETZSCHE, Friedrich, "Friedrich Nietzsche'den Annesi Franzisko'ya", Çev. Emel Kaymak, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 187-188.
NOVALIS, "August Wilhelm Schelegel'e", Çev. Melâhat Togar, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 142-144.
NUDİYE HÜSEYİN, "Daktiloya Mektup", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 54-55 (*Yedigün*, 19-7-1933, S. 19, s. 7'den).
NURGANALI, Ali, "Londra Mektubu", *Varlık*, Yıl: XIX, 1 Haziran 1952, S. 383, S. 14; Yıl: XX, 1 Ağustos 1952, S. 385, s. 10; Yıl: XXI, 1 Şubat 1954, S. 403, s. 12.
NURSÎ, Said, "Nur Risalesinden: Bir Mektup", *Büyük Doğu*, V. Devre, 13 Ocak 1949, S. 14, s. 6.
NURULLAH ATA [ATAÇ], "Keziban'a Mektup", *Varlık*, 15 İlkteşrin 1933, S. 7, s. 100.
Ö[ZPALABIYIKLAR], S[elahattin], "Ardında Kalan / Ece Ayhan Öldü", *Akşam-lık*, 19 Temmuz 2002, S. 11, s. 11 (Ayhan'ın Mustafa Irgat ve arkadaşı Şiir'e gönderdiği üç kartpostal).
Ö[ZPALABIYIKLAR], S[elahattin], "Feldmareşal Moltke'ye Mektup", *Kitap-lık*, Eylül-Aralık 1995, S. 17-18, s. 130.
OCAK, Neval, "Kızıma Mektuplar", *Kuzeysu*, Yıl: I, Eylül 1990, S. 5, s. 6; Ekim 1990, S. 6, s. 5-6; Aralık 1990, S. 8, s. 9-10.
OGAN, M. Raif, "Açık Mektup: Diyanet İşleri Başkanlığı Yüksek Makamına", *Sebilürreşad*, c. IX, Mart 1956, S. 216, s. 242-244.
OGAN, M. Raif, "Açık Mektup: Sayın Ord. Prof. Şakir Ansay'a (İlâhiyat Fakültesi Dekanı)", *Sebilürreşad*, c. IX, Nisan 1956, S. 219, s. 291-292.
OGAN, M. Raif, "Oğlum Necip Fazıl'a Açık Mektup", *Sebilürreşad*, c. IV, Eylül 1950, S. 87, s. 178-180.
§ OZANSOY, Hâlid Fahri, "Bayram Mektubu", Yeni Mecmua, S. 9, 6 eylül 1917
ÖĞÜT, Hande, "Rado'nun 'Garip' Dostları", *Radikal Kitap*, Yıl: I, 15 Şubat 2002, S. 48, s. 10 (*Şevket Rado'ya Mektuplar* hk.).
ÖĞÜTÇÜ, A. K., "Cumhur Başkanı Sayın İnö-

nü'ye Açık Mektup", *Büyük Doğu*, III. Devre, Mart 1948, S. 83, s. 9.
ÖĞÜTÇÜ, Mehmet, "Mızıka": Dudak Resitali ya da "Parmak Uçları"nın Hâşiyesi", *Merdiven Sanat*, Şubat 2000, S. 17, s. 15-19 (Ural'ın *Posta Kutusundaki Mızıka*'sı hk.)
OĞUZ, Mustafa, "Mektuplardaki Güzellikler", *Dergâh*, c. XIII, Ekim 2002, S. 152, s. 3-4.
OĞUZ, Mustafa, "Yanık Mektuplar", *Yağmur*, Yıl: VI, Ocak-Mart 2005, S. 26, s. 36-37.
OĞUZKAN, A. Ferhan, "Amerika Mektubu", *Varlık*, Yıl: XXI, 1 Nisan 1954, S. 405, s. 16; 1 Haziran 1954, S. 407, s. 20; 1 Eylül 1954, S. 410, s. 8-9; 1 Mayıs 1955, S. 418, s. 22.
OKAN, Mengüç, [İki kartpostal], *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 204-206 (Mengüç Okan kartpostal koleksiyonundan, postalanmış iki kartpostalın arkalarındaki yasıların çevirileriyle)..
OKAN, Mustafa, "Kendi Dilini Arayan Mektuplarda Bedri Rahmi Eyüboğlu", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 238-248.
ÖKE, Opr. Dr. Mim Kemal, "Opr. Dr. Mim Kemal Öke'nin Av. Celal Derviş'e Yazdığı Mektup", *Tarih ve Toplum*, c. XVIII, Temmuz 1997, S. 163, s. 54.
OKTAY, Ahmet, "Piraye'ye Mektuplar": Duyulmayan Öteki Ses", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 248 (N. Hikmet'in 2 ciltlik kitabı hk.).
OKTAY, Dilek, "Sana bu mektubu yazarken...", *Virgül*, Mart 1998, S. 6, s. 42-43.
ÖKTE, Ertuğrul Zekai, "Danışma Meclisi Üyesi Ertuğrul Zekâi Ökte'nin Mektubu", *Türk Kültürü*, c. XXI, Şubat 1983, S. 238, s. 75-77 (11-13).
OKUR, Enver, "Mektuplarda Yaşayan Tanpınar", *Dergâh*, c. XII, Eylül 2001, S. 139, s. 14-18.
OKUYAN, Arif, "Sevgiliye Mektup", *Hareket*, V. Dönem, Temmuz 1972, S. 79, s. 27.
OKYAY, Sevin, "Carrol'ın Aynasından Mektuplar, Günceler, Küçük Arkadaşlar Vesaire", *Kitap-lık*, Güz 1998, S. 34, s. 268-269.
OLGUN, Tahir (TAHİRÜLMEVLEVİ), "Oğlum İbrahim'e", Ç.yazı. İbrahim Kutluk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 228-229.
OLMUŞ, Osman, "Savsaklanmamış Karşı Hamle", *Argos*, Ocak 1992, S. 41, s. 127-128 (E. Batur'un *Önderen Enis Batur*'u hk.).
ÖMER FEVZÎ, "Bir Mektup", *Dirlik*,15 Kanunusânî (Ocak) 1927, S. 2, s. 2.
ÖMER FUAD, "Anadolu Mektupları: Bursa, Karacabey", *Sebilü'r-Reşad*, c. X, Temmuz 1329/1911, S. 256, s. 362-363; S. 258, s. 395-396; S. 260, s. 422.
ÖMER FUAD, "Anadolu Mektupları: Bursa'da Sanayi ve Ticaret", *Sebilü'r-Reşad*, c. X, Temmuz 1329/1911, S. 254, s. 330-332.
ÖMER FUAD, "Köy Mektupları/ Kirmasti Kazası", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Eylül 1329/1911, S. 263, s. 47-48.
ÖMER SEYFETTİN, "Ali Canip Yöntem'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s.258-260.
ÖMER, Mediha Midhat, "Fatmaya Mektuplar / Mizaç ve İmtizaç, *Türk Yurdu*, c. III (XXII), Şubat 1929, S. 12-14, s. 51-54.
ÖNAL, Mehmet, "Genç Bir Yazara Mektup", *Hece*, Yıl: IX, Mart 2005, S. 99, s. 81-84.
Δ ÖNAL, Sami, "Mehmet Akif'in Bilinmeyen Mektupları", *Tarih ve Toplum*, c. III, Mayıs 1985, S. 17, s. 24-27.
§ ONAN, Necmeddin Halil, "Bir Mektuba Cevap", *Servet-i Fünun*, S.1454, 22 Nisan 1336.
§ ONAN, Necmeddin Halil, "Köyden Mektup", *Dergah*, C.1, S.12, 5 Teşrinievvel 1337.
§ ONAN, Necmeddin Halil, "Köyden Mektup", *Dergah*, C.2, S.13, 20 Teşrinievvel 1337
ÖNDER, Burcu, "Mektup", *Ada*, Yaz 2005, s. 67-69.
ÖNDER, Mehmet, "Mehmet Kaplan Hocanın Son Mektupları", *Türk Edebiyatı*, c. XIII, Mart 1986, S. 149, s. 23.
ÖNEL, Ahmet, "Ankara'dan "Mektup" Var!", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 6-7.
Δ ÖNERTOY, Olcay, "Leman Hanım'dan Yakup Kadri'ye Mektuplar", *Tarih ve Toplum*, c. XXXIII, Mart 2000, S. 196, s. 136-138 (8-10).
ÖNGÖREN, Ferit, "Aziz Nesin Nereye Koşuyor?", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 4 Ekim 2002, S. 61, s. 25 (*Canım Oğlum, Canım Babacığım* hk.).
ORAL, M. Zeki, "Rahmetli Ahmet Tevhid'in Bir Mektubu", *Anıt* (Konya), Yıl: I, Ekim 1949, S. 9, Ön kapak arkasında.
ORAL, Tan, "Yapraklı Mektuptan, Çiçekli Mektuba", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 43-44.

ORAN, Fatma, "Yahya Kemal'den Babasına Kartpostallar / 'Çek geldi, teşekkür ederim sevgili babacığım' ", *Cumhuriyet Kitap*, 17 Mayıs 2001, S. 587, s. 12-13.

ORANSAY, Gültekin, "Almanya'dan Mektup", *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl: VII, Haziran 1956, S. 83, s. 1328 (S. Yastıman'a hitaben yazılmış Nisan 1956 tarihli bir mektup).

ÖREN, M. Metin, "Büyük Doğu Mecmuasına", *Büyük Doğu*, Yıl: V, 25 Kasım 1949, S. 7, s. 142-148.

Δ ORGUN, Zarif, "Fatih'in Şehzadeleri Bayezit ve Cem", *Yeni Tarih Mecmuası*, Şubat 1957, S. 2, s. 40-45 (Cem'den Bâyezid'e mektup).

Δ ORGUN, Zarif, "Şair Baki Efendi Hakkında", *Yeni Tarih Mecmuası*, Nisan 1957, S. 4, s. 106-107 (Baki'nin bir mektubu+Tıpkıbasımsi).

ORHAN KEMAL, "Bursa Hapishanesinden Mektuplar", *Yazko Edebiyat*, 1984, S. 47-48, s. 98-100.

ORHAN KEMAL, "Fikret Otyam'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 345-349.

ORHAN KEMAL, "Kemal Sülker'e Mektup", *Yazko Edebiyat*, S. 39-40, s. 90-93.

ORHAN KEMAL, "Orhan Kemal'den Samim Kocagöz'e", *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 15.

ORHAN VELİ [KANIK], "Orhan Veli'den Nahit Hanım'a...", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 1 Kasım 1980, S. 11 (361), s. 27 (Seçme mektuplar).

ORHANOĞLU, Hayrettin, "Ahmet Hamdi Tanpınar'a Mektup I-III", *Dergâh*, c. V, Eylül 1994, S. 55, s. 9; Ekim 1994, S. 56, s. 14; Kasım 1994, S. 57, s. 11.

ORHANOĞLU, Hayrettin, "Behçet Bey'den A. H. Tanpınar'a Mektup", *Ada*, Yaz 2005, s. 36-37.

ORHON, Orhan Seyfi , "Nişanlıya Mektup", *Yeni Mecmua*", 19 Temmuz 1917, S. 2.

ORHON, Orhan Seyfi, "Kendi Masalım: Abdülhak Hâmid'e Mektub", *Yarın*, 2 Şubat 1338

ÖRİK, Hahit Sırrı, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 284-289.

Δ ÖRİK, Nahit Sırrı, "Abdülmecid'in Âşık Kızı", *Tarih Dünyası*, c. I, 15 Kasım 1963, S. 5, s. 223-224; 26 Kasım 1963, S. 6, s. 235-237.

ÖRS, Sedat Zeki, "Son Yüzyılın Muhasebesi", *Büyük Doğu*, 6 Mart 1959, S. 1, s. 14 (Ahmet Rıza'nın II. Abdülhamid aleyhtarı Bir Mısır paşasına yazdığı dört mektup+1 tıpkıbasım).

ORTAÇ, Yusuf Ziya, "Açık Mektup", *Çınaraltı*, 31 Mayıs 1948, S. 3, s. 3 (Vasffi Raşit'e).

§ ORTAÇ, Yusuf Ziyâ, "Asker Mektupları-1-, *Türk Yurdu*, Yıl: 5, Sayı:130, 15 Mart 1333, S. 2.

ORTAÇ, Yusuf Ziya, "Aziz Nesin'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 292-295.

Δ ORTAYLI, İlber, "Mustafa Reşit ve Midhat Paşalarla A. Comte ve Pozitivistler", *Tarih ve Toplum*, c. III, Şubat 1985, S. 14, s. 30-34. (Reşit Paşa'ya Paris'ten gönderilen iki mektup ve Midhat Paşa'nın cevabı).

OSMAN NURİ, "Seyyah-ı Şehîr Abdürreşid İbrahim Efendiye Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. VII, Kasım 1327/1909, S. 168, s. 186.

Δ OSMANOĞLU, Ömer Nami, "Halife Abdülmecid Efendi'ye Dair Bir Vesika", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: XI, Nisan 1982, S. 2, s. 18-25.

Δ OTMANBÖLÜK, Günvar, "Papa II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Gönderdiği Mektup", *Hayat Tarih*, c. XIII/I, Mayıs 1977, S. 5, s. 21-25.

ÖZ, Erdal, "Bir Genç Sanatçıdan Mektup", *Varlık*, Yıl: XV, 1 Eylül 1957, S. 461, s. 8-9.

ÖZ, Hanife, "Amerika Postası", *Hece*, Yıl: V, Eylül 2001, S. 57, s. 92.

ÖZ, Tahsin, "Mektup Zarfı Türk İcadıdır", Yedigün, S.214, 14 Nisan 1937

Δ ÖZ, Tahsin, "Fransa Kralı Louis XVI.'nın Selim III.'e Nâmesi", *Tarih Vesikaları*, c. I, Haziran 1941-Mayıs 1942, S. 1-6, s. 1298-2002.

Δ ÖZ, Tahsin, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Damadı İbrahim Paşanın Mektupları", *Tarih Dünyası*, c. I, 1 Ekim 1953, S. 2, s. 128-129.

ÖZ, Yusuf & ŞAFAK, Yakup, "Midhat Bahari ve Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderdiği Mektuplar", *X. Millî Mevlâna Kongresi 2-3 Mayıs 2002* / *Tebliğler*, Konya, 2003, Cilt II, 127-139

ÖZAKTÜRK, Gül, "Yazınsal Mektubun Tarihçesi", Anadolu Arşivleri, Sayı:4, 2000

ÖZALP, N. Ahmet, "Mektubun Tarihine Kısa Bir Bakış", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, S. 9, s. 4-6.

OZAN, Ahmet Tevfik, "Bir Mektup Bir Haber Bir Şiir", *Türk Edebiyatı*, c. XXIV, Ekim 1996, S. 276, s. 61.

OZANSOY, Munis Faik, "Halide Nusret Zorlutuna'nın 50. Sanat Yılı", *Hisar*, c. VII, Haziran 1967, S. 42, s. 19 (Ozansoy'un H. N. Zorlutuna'ya yazdığı 17.5.1967 tarihli mektup).

§ ÖZARSLAN, Ersin, "Edebiyatta Nesil Meselesi ve Ara Nesil", Prof.Dr.Umay Günya Armağanı, Feryal Mat., Ankara,, 1996

ÖZARSLAN, Ersin, "Tahir Olgun, Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar", *Yedi İklim*, c. X, Şubat 1996, S. 71, s. 79-80.

Δ ÖZCAN, Abdulkadir & İlhan Şahin, "II. Abdülhamid'in Hususi Mektup ve Telgrafları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, c. XXXIV, 1984, s. 417-475.

ÖZCAN, M. Emin, "Edgar Allan Poe: "Çalınan Mektup", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 233-235.

ÖZCAN, M. Emin, "Renée Vivien, "Kerime'ye Mektuplar": Kendi Kendine Yeten Mektuplar", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 232-233.

ÖZCAN, M. Emin, "Yazı ile Söz Arasında: "Tehlikeli İşlişkiler", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 56-71.

ÖZCAN, Mehmet Emin, "Victor Şklovski, Zoo. Aşktan Söz Etmeyen Mektupalr ya da Üçüncü Héloise", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 232-234 (Şklovski'nin eseri hk.).

ÖZCAN, Nezahat, "Tanpınar'ın Mektuplarına Dair", *Bilge*, 1996, Güz, S. 10, s. 76-79.

ÖZCAN, Ömer, "Hacaloğlu, Yücel, "Atsız'ın Mektupları", *Türk Yurdu*, Ocak 2002, S. 22 (173), s. 58-59.

ÖZCAN, Suzan, "Yayıncıya Mektup", *Mavera*, c. VI, Ocak 1982, S. 62, s. 7.

ÖZÇELİK, Mustafa, "Mehmet Kaplan'ın Mektuplarında Okuma Yazma Fikri", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, S. 9, s. 59-63.

ÖZDEMİR ASAF, "Sana Mektuplar"dan: Özdemir Asaf'tan İlk Eşi Sabahat Tezakın'a Mektuplar", Hzl. Seda Arun, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 154-169.

ÖZDEMİR, Emin, "Bir Köy Öğretmenine Mektuplar", *Kaynaklar*, 1952, S. 55.

ÖZDEMİR, Emin, "Bir Türkçe Öğretmenine Mektup", *Türk Dili*, c. XLIV, Haziran 1982, S. 366, s. 322.

ÖZDEMİR, Hazar, "İzmir Mektubu", *Şairler Yaprağı*, 1956, S. 21-24; 1956, S. 23-24.

ÖZDEN, Akil Muhtar, "Bir Jön Türk'ün Firar Mektubu", Hzl. Muammer Göçmen, *Dergâh*, c. IV, Temmuz 1993, S. 41, s. 23.

ÖZDEN, Çetin, "Aşk Mektupları / En Tutkulu Edebiyat", *Milliyet Sanat Dergisi Dergisi*, Nisan 2000, S. 477, s. 8-10.

ÖZDENOĞLU, Şinasi, "Şiir Ölüyor mu?", *Türk Dili*, c. V, Ocak 1956, S. 52, s. 221-223.

ÖZEL, İsmet, "Mektup: İsmet Özel'den Işıl Çırak'a", *Hece*, Yıl: IX, Şubat 2005, S. 98, s. 34-35.

ÖZEL, M., "Humeyni'nin Gorbaçov'a Mektubu", *Dergâh*, c. II, Temmuz 1991, S. 17, s. 7-8.

ÖZEL, Semanur, "En Son Kime Yazdılar?", *Radikal Kitap*, Yıl: I, 17 Ağustos 2001, S. 22, s. 20.

ÖZEL, Soli, "Neden 24 Saatlik Süre?", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 26 Nisan 2002, S. 58, s. 17 (Haluk Şahin'in *Johnson Mektubu* adlı kitabı hk.).

ÖZEMRE, Ahmed Yüksel, "Dücane Cündioğlu'ya Açık Mektup", *Dergâh*, c. X, Kasım 1999, S. 117, s. 14-15.

ÖZEN, İrfan, [Mektup], *Düş Çınarı*, Mart-Nisan 1998, s. 94-95.

ÖZENGİL, Kamran, "İstanbul Mektubu", *Kaynaklar*, 1951, S. 46.

ÖZERDİM, S. N., "Amerika Mektubu", *Varlık*, Yıl: XXII, 1 Mayıs 1956, S. 430, s. 15; 15 Haziran 1956, S. 432, s. 7; 1 Temmuz 1956, S. 433, s. 9.

ÖZERDİM, S. N., "Bay Erdem'e Mektup", *Varlık*, Yıl: XXV, 15 Şubat 1958, S. 472, s. 8.

ÖZERGİN, M. Kemal, "Neşati Dede'nin Bir Mektubu", *Hisar*, c. X, Şubat 1970, S. 74, s. 25-27.

ÖZGEN, Rasim, "Bir Sahte Kahramana Dair", *Büyük Doğu*, Yıl: VI, 27 Ekim 1950, S. 32, s. 15 (Ahmet Rıza'nın Paris'ten yazdığı bazı mektuplar).

ÖZGEN, Rasim, "Necip Fazıl'a Mektup", *Büyük Doğu*, V. Devre, 3 Mart 1950, S. 21, s.

8-9.
ÖZGÜ, Melâhat, "Alman Edebiyatında Mektup", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 107-108.
ÖZGÜ, Melâhat, "İnsanın Estetik Terbiyesi Üzerine Mektuplar (Bir Tenkit Vesilesiyle)", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.VII, 1949, S. 2, s. 467-479.
ÖZGÜL, M. Kayahan, "İki Gözüm Nüket Kardeşim, Ne Münasebet Bu!!!", *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 1995, S. 16, s. 72-73 (Nüket Esen'in *İki Gözüm, Aziz Kardeşim, Efendim* adlı çalışması hk.).
ÖZGÜVEN, Fatih, "Hazine: Bilge Karasu'dan Mektuplar", *Virgül*, Şubat 2003, S. 59, s. 10-11 (Bilge Karasu'nun Halûk Aker'e mektupları).
ÖZKAN, Ömer, "Saraya Gönderilen Telgraflar", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış 1999, S. 12, s. 15.
ÖZKÖK, Lütfi, "Paris'ten Bir Mektup", *Varlık*, Yıl: XVII, 1 Ağustos 1949, S. 349, s. 15; 1 Ekim 1949, S. 351, s. 15.
ÖZKÖK, Seher, "Sevim Burak'ın 'Mektub'u", *Kitap-lık*, Kasım 2005, S. 88, s. 134-137.
ÖZKÖSE, Kadir, "Fülânî Hareketi Önderleri ile Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen Savaş, Barış, Tekfir, Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar", *Tasavvuf*, Yıl: V, Temmuz-Aralık 2004, S. 13, s. 189-230.
ÖZÖĞRETMEN, Haydar, "Mektup", *Türk Edebiyatı*, Haziran 1982, S. 104, s. 49.
ÖZOKLAV, Hulusi, "Hulusi Özoklav Yaprakları / Mektuplarından", Derl. Şavkar Altınel, *Şiir Atı*, Kitap 7, Şiir Atı Y., Aralık 1994, s. 203-206.
§ ÖZÖN, Mustafa Nihat, "Türkçede İlk Tercümeler", Oluş, Sayı:22, 28 Mayıs 1939
ÖZPALABIYIKLAR, Selahattin, "Bir Kartpostal Şairi" Olarak Yahya Kemal", *Kitap-lık*, Kış 1999, S. 35, s. 274-277 (*Pek Sevgili Beybabacığım* hk.).
ÖZSENGİN, Kaya, "Bu Mektupları Herkes Okumalı / "Théo'ya Mektuplar", *Milliyet Sanat Dergisi*, Yeni Dizi: 15 Temmuz 1985, S. 124 (474), s. 36-37.
ÖZSENGİN, Kaya, "Tanpınar'ın Mektuplarında Resim-Heykel", *Milliyet Sanat Dergisi*, Haziran 1975, S. 135, s. 28.
ÖZSEVER, Atilla, "Kapitalizmin Kirlettiği Aşk!", *Radikal Kitap*, Yıl: III, 20 Şubat 2004, S. 153, s. 15 (M. İnanç Turan'ın *Edebiyatla Örülmüş Aşk Mektupları* Adlı kitabı hk.).
ÖZSOY, M. Şeref, "Okur Mektupları: "Müştemilât"tan Müştekiyim", *Kitap-lık*, Mayıs-Haziran 2002, S. 53, s. 188-189.
ÖZTOP, Şener, "Bir Kez Daha Anton Çehov ve Troyat'nın Çehov Kitabı / 'Mektupların Söylediği' ", *Cumhuriyet Kitap*, 6 Ocak 2005, S. 777, s. 16-18.
ÖZTUNA, Yılmaz, "Atsız'ın Ardından", *Hayat Tarih*, c. XII/1, Mart 1976, S. 3, s. 42-52 (Atsız'ın Öztuna'ya gönderdiği bir mektubun tıpkıbasımı).
ÖZTÜRK, Sümeyye, "Jean Baptiste de Jargea'ya 2. Mektup", *Merdiven Sanat*, Ekim 1998, S. 14, s. 45.
ÖZTÜRK, Sümeyye, "Jean Baptiste İçin Mektup", *Merdiven Sanat*, Ağustos 1998, S. 12, s. 8.
ÖZTÜRKMEN, Ömer, "Cumhurbaşkanına Açık Mektup", *Ortadoğu*, 1 Eylül 1975 (S. Karakoç hk.).
ÖZYURT, Uygar, "Geleceğin Tohumundan Mektup Var", *Milli Kültür*, Aralık 1985, , S. 51, s. 74.
P. B., "Mehmet Câvid Bey / Zindandan Mektuplar", *Virgül*, Mart 2005, S. 82, s. 5.
PAKDİL, Nuri, "Mektuplar", *Yedi İklim*, c. VIII, Ocak 1995, S. 58, s. 77-93.
PALA, İskender, "Yiner Yakmış Yar Mektubun Ucunu", *Türk Edebiyatı*, Kasım 1994, S. 235, s. 25-26.
PAMİR, Elgiz, "O'nu İki Yıl Önce Yitirmiştik / Bahzat Ay'a Mektup", *Cumhuriyet Kitap*, 19 Temmuz 2001, S. 596, s. 23.
PAMİR, Leylâ, "Kandinsky-Schönberg Mektupları", *Hürriyet Gösteri*, Yıl: IV, Aralık 1983, S. 37, s. 64-65.
PAMİR, Leylâ, "Mahler'in Mektuplarında ve Müziğinde Çifte Dünya Kavramı", *Argos*, Aralık 1989, S. 16, s. 115-117.
PAMİRLİ, O. Turgut, "Bir Mektup", *Damla* Yeni Seri, c. II, S. 10 (60), s. 154-155 (Uluğ Turanlıoğlu'na).
PAPA PIO XII, "Mussolini'ye", Çev. Grazia Arsan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 413.
PARLAK, Betül, "Yaşamı ve Edebiyatı Sorgulayan Mektuplar", *Hece*, Yıl: VII, Kasım

2003, S. 83, s. 49-54 (A. Tabucchi'nin *Gittikçe Geç Olmakta*'sı hk.).

PARLAK, Mustafa, "Türk Edebiyatında Mektup ve Mektupçuluk (Münşeât)", *Erciyes*, c. X, Aralık 1987, S. 120, s. 12-15.

PARLATIR, İsmail: "Nesteren Üzerine Hamit-Ekrem Yazışması ve Hamit'in Bir Mektubu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, c. VIII, 1979, s. 123-168.

Δ PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Kuyucu Murad Paşa'nın İran'a Gönderdiği Bir Mektup", *Harp Tarihi Vesikaları*, c. I (Yeni Seri), Mart 1961, S. 3 (18), s. 419-429.

PAŞALI, Melek, "Viyana Postası", *Hece*, Yıl: VI, Mart 2002, S. 63, s. 12-13; Nisan 2002, S. 64, s. 30-32.

PASCAL, Blaise, "Bay Periér'ye", Çev. Rauf Nasuhoğlu, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 231-232.

PASOLINI, Pier Poaolo, "Albert Moravia'ya", Çev. Esra Çiçekli, *La Poete Travaille [Şair Çalışıyor]*, Yıl: IV, Mart 2004, S. 9, s. 42-43.

PASTON, Margareth, "John Paston'a", Çev. Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 516-517.

PAZARLI, M. Halil, "514. Mektup", *Yitik Düşler*, Nisan 2004, S. 42, s. 5.

PEHLİVANTÜRK, Güneş, "Posta Hikâyeleri", *Akşam-lık*, 25 Nisan 2004, S. 103, s. 13 (Turgut Çeviker'in antolojisi hk.).

PEKER, Hüseyin, "Bilge Karasu'dan Unutulmaz Mektuplar", *Edebiyat ve Eleştiri*, Yıl: XII, Ocak-Nisan 2006, S. 79-80, s. 134-135 (*Haluk'a Mektuplar* hk.).

PERİNÇEK, Doğu, "Alevilere Mektup: Emek ve Aydınlanma Güçlerinin Önündeki Büyük Fırsat", *Aydınlık*, 25 Kasım 1995, s. 4-7.

§ PERTEV PAŞA, "Pertev Paşa Merhumun Muhibbân-ı Mevlevîyeden Bir Zâta Yazdığı Mektup", *Mecmua-i Âsar*, S.6, Yıl:1299.

PETRARCA, "Monte Ventoso'ya Çıkış", Çev. Âlim Şerif Onaran, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 403-404.

PETRARCA, Francesco, "Teoloji Hocası Dionigi'ye Kendi Huzursuzluğu Hakkında", Çev. Süheylâ Öncel, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 55-60.

PICASSO, Pablo, "Pablo Picasso'dan Guillaume Apollinaire'e", Çev. M. Emin Özcan, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 218-219.

PLINIUS, "Ep. III, 16", Çev. Hakkı Calp, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 46-50.

PLINIUS, "Tacitus'a İki Mektup", Çev. Levent Yılmaz, *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 2002, S. 54, s. 78-82.

POPE, Alexander, "Lady Mary Wortley Montagu'ye", Çev. Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 521-524.

POPE, Hugh, "Bakü Mektubu", Çev. Yusuf Yazar, *Diriliş*, 20 Ağustos 1991, S. 127-128, s. 21-22.

POTOCKI, Jan, "XI. Mektup", Çev. H. Nur, *Kitap-lık*, Yıl: XI, Şubat 2004, S. 69, s. 70-71.

POTUR, Şamil, "Kiracınız olmak istemiştim", *Kitap Haber,* Eylül-Ekim 2004, S. 22, s. 34 (Tarık Buğra'nın bir mektubu).

POUND, Ezra, "I, II, III", Çev. Sevda Şener, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 382-385.

POUND, Ezra, "James Joyce'a", Çev. Akşit Göktürk&Güven Turan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 569-575.

PRENSES SENİHA, "Prenses Seniha'dan Madame Simone de La Cherte'ye Mektuplar", Çev. Orhan Bahaeddin, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 116-139 (C. Farrére'in *Fin de Turquie* adlı kitabından).

§ PRÉVOST, Marcel, "Fransuvaze Mektuplarım", Çev.İbrahim Hikmet, *İkdam*, 25 Eylül 1316-18 Kanunuevvel 1316.

PROUST, Marcel, "Madame Emile Straus'a", Çev. Yusuf Tavat, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 301-306.

PUŞKİN, "D. Suhorukof'a", Çev. Ergin Altay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 579-581.

§ R. N., "Kanlı Mektup", *Donanma*, S. 19, Eylül 1327.

RABBANÎ, Burhaneddin, "Afganistan İslâm Cemiyeti'nden / En Büyük ve En Affedici Olan Allah'ın Adıyla", *Mavera*, c. IV, Ocak 1980, S. 38, s. 62-65.

§ RADO, Şevket, "Mühürler ve Kazıcılar", Türkiyemiz, Yıl:16, Sayı:50, Ekim 1986

Δ RADO, Şevket, "Yahya Kemal'in Bir Mektubu", *Hayat Tarih*, c. XII/1, Mart 1976, S. 3, s. 4-7 (Fazıl Ahmet Akçay'a).

Δ RAHMİ BEY, "Bir Cesur Hapishane Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. II, Ekim 1984, S. 10, s. 29 (Sürgün İttihatçılardan İzmir Valisi Rahmi Bey'in karısına Malta'dan gönderdiği bir kartpostal).

§ RAHMİ, "Bir Mektup İçine", *İrtika,* Yıl:1, S.38,15 Kanunuevvel 1899

RAİF NECDET [KESTELLİ], "Siyah Mektup", *Tasvir-i Efkar*, 11 Mart 1920.<

§ RAİF NECDET [KESTELLİ], "Kerime'ye", *Resimli Kitap*, Teşrinisânî-Kanunuevvel 1326, S. 25.<

§ RAİF NECDET [KESTELLİ], "Servet-i Fünun Müdürü İsmail Subhi Bey'e", *Servet-i Fünun*, 4 Ağustos 1327, S.1054.

§ RÂİFE, "Muharrir Efendi", Malûmât, S.148, 20 Ağustos 1314

RAN, Nâzım Hikmet, "Bir Prenses İçin Mektup", Alemdar –Edebî İlâve-, S.2972, 30 Teşrinievvel 1920

RAPHAEL, Max, "Sürgünde Yaşam", Çev. Mehmet Ergüven, *Argos*, Eylül 1988, S. 1, s. 66-70 (M. Raphael'inm günlük ve mektuplarından seçme).

RAŞA, Sevim, "John Steinbeck'in Mektupları", *Varlık*, c. LV, s. 975, s. 16-17.

RAYVERN ALLEN, David, "Sevgili John... Sevgilerimle, Dylan", Çev. Mehmet H. Doğan, *Kitap-lık*, c. XI, Aralık 2003, S. 67, s. 4-9.

RAZAULHAK ŞAH, "Açi Padişahı Sultan Alaaddin'in Kanunî Sultan Süleyman'a Mektubu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. V, 1967, S. 6-9, s. 373-410.

RECAİZADE MAHMUT EKREM, "Abdülhak Hamit'e", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 144-146.

RECAİZADE MAHMUT EKREM, "Nur-i Aynım Hâmid'im Efendim", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 434-445.

RECEPGİL, F., "TRT'ye Mektup", *Türk Edebiyatı*, Eylül 1979, S. 71, s. 37.

REINHARDT, Max, "Max Reinhardt'tan Albert Bassermann'a", Çev. Tekin Arcan, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 196-197.

§ REŞAD NURİ [GÜNTEKİN], "Bir Mecburi Cevab Daha", *Dersaadet*, 16 Teşrinievvel 1336, S. 93.

§ REŞAD NURİ [GÜNTEKİN], "Mecburi Bir Cevab", *Dersaadet*, 10 Teşrinievvel 1336, S. 87.

§ REŞAD NURİ [GÜNTEKİN], "Üçüncü Mecburi Cevab", *Dersaadet*, 21 Teşrinievvel 1336, S. 109.

RESTANY, Pierre, "Çağdaş Sanat Bayramı Düzenleyicilerine Mektup", Çev. Bertan Onaran, *Milliyet Sanat Dergisi*, 24 Ekim 1977, S. 248, s. 7.

REYNA, İshak, "*Çiçek Dürbünü*" İçin Okur Mektubu", *Kitap-lık*, Güz 1998, S. 34, s. 239.

RİFAT, Oktay, [Sanatı ve Hayatı Üzerine Bir Mektup], *Türk Dili*, c. XXIII, Aralık 1970, S. 231, s. 258-259.

RİFAT, Oktay, "Oktay Rifat'tan Hüsamettin Bozok'a Mektuplar", *Kitap-lık*, Kış 1999, Sç 35, s. 129-133.

RILKE, Rainer Maria, "Bir Genç Şaire Mektublar", Çev. Orhan Şaik [Gökyay], *Varlık*, Yıl: II, 15 Nisan 1935, S. 43, s. 297.

RILKE, Rainer-Maria, "André Gide'e", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 498-499.

RILKE, Rainer-Maria, "Bir Genç Şaire Mektup", Çev. Evrim Selmin, *Şairler Yaprağı*, 1956, S. 20.

RILKE, Rainer-Maria, "Genç Bir Şaire", Çev. Yüksel Pazarkaya, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 495-497.

RILKE, Rainer-Maria, "Karısı Klara Rilke'ye Yazdığı Bir Mektup", Çev. Behçet Necatigil,A. Tietze, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 192-195.

RILKE, Rainer-Maria, "Rainer Maria Rilke'den Lou Andreas-Salome'ye", Çev. Oruç Aruoba, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 37-39.

RILKE, Rainer-Maria, "Rilke'den İki Mektup", Çev. Onat Kutlar, *Yeditepe*, 1-15 Ocak 1961, S. 34, s. 8 ve 11.

RILKE, Rainer-Maria, "Rodin'e Mektuplar", Çev. Ramazan Dikmen, *Kayıtlar*, Temmuz 1991, S. 9, s. 42 & Mayıs 1992, S. 19, s. 38-40. (*Lettres a Rodin'den*).

RILKE, Rainer-Maria, "Rodin'e", Çev. Zahide Gökberk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 497,498.

RIMBAUD, Arthur, "Kâhinin Mektupları", Çev.-Açıklama: Özdemir İnce, *Argos*, Eylül 1991, S. 37, s. 37-45 (Georges Izambart ve Paul Demeny'ye).

RIMBAUD, Arthur, "Sevgili Dostlarım", Çev. Tahsin Saraç, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 35.

RIMBAUD, Arthur, "Théodore de Banville'e",

Çev. Tahsin Saraç, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 297-300.

RIMBAUD, Arthur, "Verlaine'e", Çev. Tahsin Saraç, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 436-438.

RIVIERE, Jacques, "Alain-Fournier'ye", Çev. Salâh Birsel, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 319-325.

RIZA, "Mekâtib: Pekin'de Cemiyet-i İslâmiye", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Eylül 1326/1908, S. 106, s. 32-33.

§ ROUSSEAU, J. J., "Beloselski Prensi'ne", Çev. Necati Engez, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 422.

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, "Jean Jacques Rousseau'dan Madam Enya'ya Mektub" (Çev.?), *Umran*, S.18, 14 Mayıs 1304

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, "Fransa Üdebâsından Jean Jacques Rousseau'nun Âsârından Mütercemdir: Âşıkâne Bir Mektub", (Çev.Halil Edib), Sebât, N.2, 31 Mart 1302/12 Nisan 1886

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, "J.J.Rousseau'nun Bir İhtiyar Lisanından "Sara" Adlı Genç Bir Kıza Yazdığı Gayet Âşıkâne Dört Kıta Mektubun Tercümesi" , Kırkanbar, S.30,1292/1875, s. 958-960; S.34, 1292/1875

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, "Jean Jacques Rousseau'nun Bir Tezkeresi" Mecmua-i Ebuzziyâ, S.31, 15 Rebiü'l-Evvel 1300/24 Ocak 1883

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, "Jean Jacques Rousseau'nun Hükemâdan Line'ye Yazdığı Bir Mektup", (Çev.?), Kırkanbar, S.17, Yıl:1291

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, "Jean Jacques Rousseau'nun Meşâhirden Malherb'e Bir Mektubu", Mecmua-i Ebuzziyâ , S.38, 15 Muharrem 1302/5 Kasım 1884

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, "Jean Jacques Rousseau'nun Prusya Kralı Frederik'e Bir Mektubu", (Çev.?), Mecmua-i Ebuzziyâ, S.37, Gurre-i Muharrem 1302/21 Ekim 1884

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, "Jean Jacques Rousseau'nun Prusya Kralı Frederik'e Bir Mektubu" , Mecmua-i Ebuzziyâ , S.37, Gurre-i Muharrem 1302/21 Ekim 1884

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, "Jean Jacques Rousseau'nun Serzenişi Hâvî Voltaire'e Yazdığı Mektubudur", (Çev.Halil Edib), Hamiyyet, N.16, 1 Kânûn-ı Evvel 1302/13 Aralık 1886

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, "Nouvelle Heloïse'den 1-21. Mektupların Tercümesi", Çev. Ali Bey, *Mecmua-i Ebuzziyâ,* N. 25, Gurre-i Muharrem 1300/12 Kasım 1882- N.53, Gurre-i Safer 1304/30 Ekim 1886

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, « *Nouvelle Heloïse'den "İkinci Mektup*", (Çev. Münif Paşa), Hazîne-i Evrâk, C.2, S.1, 15 K.sânî 1298

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, *Nouvelle Heloïse'den "Birinci Mektup*", Çev. Münif Paşa, *Hazîne-i Evrâk*, C. 1, S.41, 1297.

§ ROUSSEAU, Jean Jacques, Nouvelle Heloïse'den "Üçüncü Mektup", (Çev. Münif Paşa), Hazîne-i Evrâk, C.2, S.2, 22 K.sânî 1298/3 Şubat 1883

ROUSSEAU, Jean-Jacques, "Sophie'ye (Madam d'Houdetod)", Çev. Afif Obay, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 257-268.

S. BEHZAT, "Aya Mektup -Yaşar Nabi'ye İttihaf-", *Varlık*, Yıl: III, 1 Ağustos 1935, S. 50, s. 30.

S. M. TEVFİK, "Hindistan Mektupları: Bombay, Küçük Londra I-V", *Sebilü'r-Reşad*, c. X, Temmuz 1329/1911, S. 254, s. 327-330; Temmuz 1329/1911, S. 255, s. 342-344; Temmuz 1329, S. 256, s. 357-360; Ağustos 1329, S. 257, s. 374-375; Ağustos 1329, S. 258, s. 392-395.

S. M. TEVFİK, "Mekâtib: Hind Yolunda I-II", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Temmuz 1328/1910, S. 22 (204), s. 423-424; Haziran 1329/1911, S. 251, s. 281-282.

§ S. SÜNBÜLİ, "Mektub-ı Manzum", *Malûmât*, S.158, 22 Teşrinievvel 1314

S., "Mekâtib: Kütüphanelerimiz", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Kasım 1326/1908, S. 117, s. 217-218.

SABA, Ziya Osman, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 333-336.

SABAHATTİN ALİ, "Bir Mektup İki Şiir -Sabahattin Ali'nin Nazım Hikmet'e Mektubu-", *Yeni Dergi*, Yıl: III, Eylül 1967, S. 36, s. 190-191.

SABAHATTİN ALİ, "Sabahattin Ali'nin Bir Mektubu", *Hürriyet Gösteri*, Ocak 1991, S.

122, s. 7-9.

SABAHATTİN ALİ, "Yaşar Nabi'ye", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 314-316.

SACHS, Nelly, "Nelly Sachs'tan Mektuplar", Hzl. Paul Kersten, Çev. Melike Öztürk, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 172-193.

SADE, Marquis de, "Benimle Uğraşan Habis Budalalara", Çev. Enis Batur, *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 63.

SADE, Marquis de, "Marquis De Sade'dan Tanrı'ya", Çev. M. Emin Özcan, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 208-209.

§ SADİ, "Bir Köylü Kızın Gönüllü Olarak Harbe Gitmiş Olan Yavuklusuna", Mütalaa, S.66, 29 Teşrinievvel 1313.

§ SADİYE VEFİK, "Kızından Nihad Sezâyî'ye, İkdam, S.6775-6778, 12 Kanunuevvel 1331-15 Kanunuevvel 1331

§ SADİYE VEFİK, "Nihad Sezâyî'den Kızına Mektup", İkdam, S.6747-6749, 14 Teşrinisânî 1331-16 Teşrinisânî 1331

SADULLAH PAŞA, "Tevfik Bey'e (Paşa'ya)", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s.113-115.

SADULLAH, "Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriye: Ulema-i Kiram ve Talebe-i Ulûma Açık Mektup Muharriri Mecdüddin Efendiye", *Sebilü'r-Reşad*, c. XI, Ekim 1329/1911, S. 268, s. 121.

SAFA, Peyami, "Kızıl Çocuğa İkinci Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre,5 Nisan 1946, S. 23, s. 3. Aynı yazı: X. Devre, 21 Haziran 1959, S. 15, s. 8.

SAFA, Peyami, "Kızıl Çocuğa Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre, 8 Mart 1946, S. 19, s. 3. Aynı yazı: X. Devre, 5 Haziran 1959, S. 14, s. 8.

SAFA, Peyami, "Kızıl Çocuğa Üçüncü Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre, 12 Nisan 1946, S. 24, s. 3. Aynı yazı: X. Devre, 21 Haziran 1959, S. 15, s. 8.

§ ŞAFAK, Yakub, "S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Uzluk Arşivi'nde Bulunan Veled Çelebi'ye Yazılmış Bazı Mektuplar(1)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Sayı:9, Konya 2001

ŞAFAK, Yakup & ÖZ, Yusuf, "Tahirü'l-Mevlevî'nin F. Nafiz Uzluk'a Gönderdiği Mektuplar", *Yedi İklim*, c. XV, Ocak-Şubat 2002, S. 142-143, s. 19-32.

ŞAFAK, Yakup, "Şâir Emrî'nin Bir Mektubu ve İki Manzumesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2000, S. 6, s. 321-330.

SAFVET NEZİHİ, "İki Mektup", Malûmât, S.340, 30 Mayıs 1318, s. 1784-1787

SAFVET NEZİHİ, "Kadın Mektubu", İkdam, 27 K.sânî 1316

SAFVET NEZİHİ, "Kadın Mektubu", Malûmât, S.403,18 Eylül 1319

SAĞIROĞLU, Ekrem, "İmam-ı Rabbanî'nin Maktubat'ında Küfre Dair Görüşler ve Hükümler", *Mavera* (Tasavvuf Özel Sayısı), c. VIII, Temmuz-Ekim 1984, S. 92-95, s. 165-178.

§ ŞAHABEDDİN SÜLEYMAN, "Bir Muaşaka-1, Şehbal, S.51-52, 15 Nisan 1328-1 Mayıs 1328

§ ŞAHABEDDİN SÜLEYMAN, "Bir Mukabele", Servet-i Fünûn, C. 41, S. 1090, 12 Nisan 1328

§ ŞAHABEDDİN SÜLEYMAN, "Erkek Mektupları-1", İzmir, 15 Kanunuevvel 1323

§ ŞAHABEDDİN SÜLEYMAN, "Erkekler Arasında-Rıfkı'dan Nihad'a Mektup-", *Rübab,* S.55, 17 Nisan 1329

§ ŞAHABEDDİN SÜLEYMAN, "Erkek Mektupları-2", 11 Temmuz, S.5, 13 Ağustos 1324

§ ŞAHABEDDİN SÜLEYMAN, "Bir Tahlil", Servet-i Fünûn, C.39, S. 1005, 26 Ağustos 1326

§ ŞAHABEDDİN SÜLEYMAN, "Erkek Mektupları-2", 11 Temmuz, S.6, 14 Ağustos 1324

ŞAHAP SITKI, "Nurullah Ataç'a Mektup", *Varlık*, 1 Mart "947, S. 320, s.9.

Δ SAHİLLİOĞLU, Halil, "Akdeniz'de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi'nin Mektubu", *İÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIII, 1963, S. 17-18, s. 1-16.

ŞAHIM, Tarık, "PTT'nin Yeni Logosu", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 27-28.

ŞAHİN, Dursun, "Mektuplardan Şiirlere İstan-

bul", *Ada*, Yaz 2005, s. 38-39.

ŞAHİN, Erdem, "Mektup", *Gençliğin Sesi*, Eylül 1990, S. S. 5, s. 44.

ŞAHİN, Halûk, "Amerika Mektubu", *Milliyet Sanat Dergisi*, 27 Mart 1978, S. 270, s. 21; 3 Nisan 1978, S. 271, s. 15; 8 Mayıs 1978, S. 276, s. 16; 6 Kasım 1978, S. 296, s. 12-13; 15 Ocak 1979, S. 306, s. 13; 5 Şubat 1979, S. 309, s. 13; 5 Mart 1979, S. 313, s. 16; 30 Haziran 1979, S. 3211, s. 13; 23 Temmuz 1979, S. 333, s. 13; 16 Kasım 1979, S. 345, s. 12.

Δ ŞAHİN, İlhan& ÖZCAN, Abdülkadir, "II. Abdülhamid'in Hususi Mektub ve Telgrafları", *TTK-Belleten*, 1984, s. 417-474.

Δ ŞAHİN, Mustafa F., "Müderrise Tilmizlerinden Mektuplar", *Dergâh*, c. XVI, Kasım 2005, S. 189, s. 20-22.

ŞAHİN, Mustafa, "Balkan Harbi'nin İçinden Düşündürücü Mektuplar", Toplumsal Tarih, C.2, S.10, Ekim 1994

ŞAHİN, Selim, "İlhami Bekir Tez'den Mektup Var", *Virgül*, Kasım 1997, S. 2, s. 64.

SAINTE-BEUVE, "Victor Hugo'ya", Çev. Safiye Hatay, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 289-291.

SAINT-EXUPÉRY, Antoine de, "General X'e Mektup", Çev. Yücel Yıldırım, *Türk Dili*, c. XVI, Mayıs 1967, S. 188, s. 643-645.

SAINT-EXUPÉRY, Antoine de, "Renée de Saussine'e", Çev. Bertan Onaran, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 439-446.

SAİT FAİK [ABASIYANIK], " 'Soyadı meselesini bir hale yola koyun...' ", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 10 Ocak 2003, S. 95, s. 14.

SAİT FAİK [ABASIYANIK], "Mektup", *Büyük Doğu*, I. Devre, 30 Kasım 1945, S. 5, s. 6.

SAKAOĞLU, Saim, "Bahaettin Karakoç'a Mektup", *Mefkûre*, Yıl: V, Ay ve yıl belirtilmemiş, S. 11, s. 26-27.

SAKAOĞLU, Saim, "Prof. Dr, Mehmet Kaplan ve Kadirlili Âşık Hgalil Karabulıut'a Mektupları", *Türk Edebiyatı*, c. XXVI, Ocak 1998, S. 291, s. 19-20.

SALİ, Ali, "Kraliçe'ye Mektuplar", *Hece*, Yıl: I, Ocak 1997, S. 1, s. 85-86; Mart 1997, S. 3, s. 58-60. Nisan 1997, S. 4, s. 68-70.

SALİHOĞLU, Mehmet, "Kubalı'ya Açık Mektup", *Türk Dili*, c. XVIII, Ağustos 1968, S. 203, s. 557-558.

SALİK, Neşe, "Bir Dost Mektubu", *Bilim ve Aklın Işığında Eğitim*, Yıl: V, Mayıs 2004, S. 51, s. 35.

§ SALİME SERVET SEYFİ, "Kadın Mektupları", Maârif, S.32, 1 Ağustos 1312

§ SALİME SERVET SEYFİ, "Kadın Mektupları", Maârif, S.35, 29 Ağustos 1312

§ SALİME SERVET SEYFİ, "Kardeş Mektupları", *Şehbal*, S.47, 1 Şubat 1327

§ SALİME SERVET SEYFİ, "Kadın Mektupları", Maârif, S.31, 25 Temmuz 1312

§ SALİME SERVET SEYFİ, "Kardeş Mektupları", Şehbal, S.73, 1 Nisan 1329

SALINAS, Pedro, "Mektubun Savunusu-I", Çev. Hayati Boyacıoğlu, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 17-25.

SAMİH RİFAT, "Uluğ İğdemir'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 220.

§ SAMİH (İbnü'r-Rifat), "Bir Mektub-ı Edebî", Mektep, C.2, S.12, 2 Haziran 1310

§ SAMİH, "Ramazan Mektupları-1-", İkdam, S.1976, 21 Kanunuevvel 1315

§ SAMİH, "Ramazan Mektupları-2-", İkdam, S.1977, 22 Kanunuevvel 1315

SAMİPAŞAZADE SEZAI, "Abdülhak Hâmid'e Mektuplar", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 244-245.

SAMİPAŞAZADE SEZAİ, "Abdülhak Hâmit'e", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 193-194.

SAND, George, "George Sand'dan Alfred De Musset'ye", Çev. Nermin Kanmaz, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 182-183.

SANDER, Necdet, "Açık Mektup", *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 2000, S. 42, s. 86-87.

SARIÇİÇEK, Mustafa, "Mustafa Sarıçiçek'ten Mektuplar", *Hece*, Yıl: II, Mart 1998, S. 15, s. 69-70.

SARITAYLI, Tansu, "Paris Mektubu: Efendimizin Ardından", *Erciyes*, c. IV, Aralık 1981, S. 46, s. 21-22.

SARTRE, J. P., "Castor'a Mektuplar!dan", Çev. Berran Gelgün, *Argos*, Aralık 1988, S. 4, s. 140-141 (S. de Beauvoir'a).

ŞASA ORAN, Ayşe, "Bir Dosta Mektuplar", *Dergâh*, c. XIII, Mart 2002, S. 145, s. 7-8; Nisan 2002, S. 146, s. 9-10.

ŞASA, Ayşe, "Bir Dosta Mektuplar", *Dergâh*, c. XIV, Mart 2003, S. 157, s. 8; Mayıs 2003, S. 159, s. 10-11.

SATIR, Kemal, "Kemal Satır'dan İsmet İnönü'ye Mektup", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 153-155.

ŞATIROĞLU, Âşık Veysel, "Bedrettin Tuncel'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 290-291.

SATOĞLU, Abdullah, "Halim Kâmil Teoman ve Bir Mektubu Üzerine", *Erciyes*, c. XI, Aralık 1988, S. 132, s. 11-12.

SAVAŞ, Ümit, "Bize Yazılmış Uzun Bir Mektup Olarak Roman: Bana Uzun Mektuplar Yaz!", *Okuntu*, Kasım-Şubat 2002-2003, S. 9, s. 35-36.

SAYAR, Kemal, "Kanada Postası", *Hece*, Yıl: V, Aralık 2001, S. 60, s. 82-88; Yıl: VI, Şubat 2002, S. 62, s. 74-78.

SAYAR, Kemal, "Yol Mektupları", *İkindiyazıları*, Yıl: VII, Eylül 1991, S. 109, s. 5-6.

SAYDAM, Ali, "Mektup Kutusu / Türk Dergi Yayıncılığı Üzerine", *Argos*, Aralık 1989, S. 16, s. 8-9.

Δ SAYDAM, Refik, "Başvekil Dr. Refik Saydam'ın Mektupları", *Tarih Vesikaları*, c. I, Haziran 1941-Mayıs 1942, S. 1-6, s. yok.

SAYLAN, Türkân, "Mektupçular Üzerine", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1986, s. 2.

SAZYEK, Hakan, "Kızkardeşine Yazdığı Mektuplarda Cahit Sıtkı Tarancı'nın Şair Kişiliği", *Hürriyet Gösteri*, Mart 1992, S. 136, s. 58-61.

SAZYEK, Hakan, "Prof. Dr. İnci Enginün, Cahit Sıtkı Tarancı, Evime ve Nihal'e Mektuplar", *Türk Dili*, c. LVIII, Kasım 1989, S. 455, s. 269.

SCHILLER, "Goethe'ye", Çev. Melâhat Özgü, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 132-136.

SCHILLER, "Goethe'ye", Çev. Melâhat Özgü, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 466-473.

SCHIMMEL, Annemaria, "Mektuplar", *Tasavvuf*, Yıl: IV, Temmuz-Aralık 2003, S. 11, s. 577-582.

SCHMIEDE, Ahmet, "Almanya Mektubu", *Türk Edebiyatı*, c. III, Ocak 1974, S. 25, s. 21.

SCHMIEDE, Ahmet, "Berlin'deki Türk Yatırı Üzerine Mektup", *Türk Edebiyatı*, c. XIV, Mayıs 1987, S. 163, s. 60.

SCHMIEDE, Ahmet, "İki Mektup", *Türk Edebiyatı*, c. II, Kasım 1973, S. 23, s. 22-23.

SCHNURRE, Wolfdietrich, "Bir Taksi Şoförünnden Tümen Başrahibine Mektup", Çev. Zeyyat Selimoğlu, *Varlık*, Ağustos 1975, S. 815, s. 25-26.

SEÇKİN, Duygu, "Kırmızı Mektuplar", *Ada*, Yaz 2005, s. 64-66.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., "Cenap Şahabeddin'den Bir Mektup", *Hisar*, c. XIV, Haziran 1974, S. 129, s. 12-13.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., "Cenap Şahabettin'in Yayınlanmamış Mektupları II", *Hisar*, c. XIV, Eylülk 1974, S. 129, s. 16-17.

Δ ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., "Türkün Haşmetli Günlerinden Bir Hatıra", *Hayat Tarih*, c. XII/1, Şubat 1976, S. 2, s. 20-24 (Makbul İbrahim Paşa'dan Macaristan Kralı I. Ferdinand'a mektup).

Δ ŞEHSUVAROĞLU, Haluk Y., "Bezmialem Valide Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. IV, Mart 1953, S. 39, s. 2098-2100 (Sultan'ın Abdülmecid'e yazdığı iki mektubun tıpkıbasımsi).

ŞEHSÜVAROĞLU, Halûk Y., "Eski Mektuplar", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 414-416.

ŞEHSÜVAROĞLU, Halûk Y., "Hükümdar Mektupları", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 417-419.

ŞEHSÜVAROĞLU, Halûk Y., "Osmanlı Hükümdarlarının Aşk Mektupları", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 420-422.

ŞEHSÜVAROĞLU, Haluk Y., "Vahideddin'in Firarına Ait İki Mühim Vesika", *Yücel*, c. XIII, S. 76, s. 171-179.

ŞEHY GALİB, "Güzellik'in Aşk'a Aşk'ın Güzellik'e Mektubu", Sad. Kenan Sarıalioğlu, *Ada*, Yaz 2005, s. 12-15.

ŞEHZADE BAYEZİD, "Şehzade Bayezid'in Babası Kanuni Sultan Süleyman'a Yazdığı Manzum Mektup", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 47.

SELAHADDİN ENİS [ATABEYO_LU], "Bir Kadının Son Mektubu", *Nevsal-i Millî*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matb., İstanbul, 1330.<

SELÂHADDİN NURİ, "Avrupa Mektupları: Yeni Moda", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXIII, Aralık 1339/1920, S. 578, s. 91-93.

SELAHATTİN YUSUF, "Cuma Mektupları'nı Nasıl Okuyalım?", *KitapHaber*, Haziran-Temmuz 2003, S. 17, s. 72.

SELÇUK, Oğuz Adem, "Türkülerimizde Mektubun Yeri", *Türk Edebiyatı*, Şubat 1991.

SELVİ, Osman, "Rilke ve Genç Bir Şaire Mektuplar", *Kültür Edebiyat / Yeni Taşova Gazetesi Sanat Eki*, Yıl: I, Aralık 1989, S. 11, s. 1.

SEMİZZADE ELHAC MEHMED, "Mekâtib: Rumeli'yi Teşrif-i Hümayun", *Sırât-ı Müstakim*, c. VI, Haziran 1327/1909, S. 145, s. 240.

SEMİZZADE MEHMED, "Mekâtib: Merkezliler ile Taşralılar Meğer Hemderd Değil İmişler", Sebilürreşad, c. X, Mart 1329, S. 236, s. 33.

ŞEMSETTİN SAMİ, "Mehmet Emin Yurdakul'a", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 165-166.

Δ ŞEN, Mesut, "Bâbur'un Mektupları", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1997, S. 8, s. 397-462.

SENCER, Ömer, "Amerika Mektubu", *Mavera*, Haziran 1980, S. 43, s. 39-40.

SENECA, Lucius Annaeus, "[Mektup]", Çev. Fatma Paksüt, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s.42-43.

SENECA, Lucius Annaeus, "43. Mektup", Çev. Samim Sinanoğlu, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 43-44.

SENECA, Lucius Annaeus, "61. Mektup", Çev. Samim Sinanoğlu, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 44-45.

SENECA, Lucius Annaeus, "Dostların Ölümünden Duyulan Acı Üzerine (63. Mektup)", Çev. Haydar Dönmez, *Anadolu Ekini*, Şubat 2000, S. 31, s. 2-3

ŞENKON, Hakkı, "Açık Mektup: *Zafer* Başyazarı Sayın M. Faik Fenik'e", *Sebilürreşad*, c. IV, Şubat 1951, S. 95, s. 313-314.

ŞENTÜRK, Levent, "Mahfuz", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 227-231 (E. Batur'un *Mazruf*'u hk.).

ŞENTÜRK, Levent, "Uzun Mektuplar Yılı'na Giriş", *Kitap-lık*, Eylül-Ekim 2001, S. 49, s. 83-90.

SENUSÎ, "Seyyid Sünûsî-i Azamın Bir Mektubu", *Sebilü'r-Reşad*, c. XIII, Temmuz 1334/1915, S. 362, s. 227.

SENÛSÎ, Ahmed Şerif, "Sünûsî Hazretlerinin Mücahidîn-i İslâm'a Mektubu ve İki Oğlunun Meydan-ı Harbe Vusûlü", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Temmuz 1328/1910, S. 22 (204), s. 427-428.

SERDAR ŞAMİL, "Sevgiliye Mektup", *Anadolu Çınarı*, Yıl: I, Şubat 2004, S. 2, s. 23.

SERT, Mehmet, "Mektup Yazmadan Yaşayamayan Adam: Christian Dotremont", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 208-210.

SERTEL, Sabiha [Zekeriya], "Sulh Perisi'nden Mars'a Mektup", *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 34 (*Akbaba*, 1932, S. 302, s. 11'den alıntı).

Δ SERTOĞLU, Midhat, "...Ve Atatürk de Amerikan Senatosuna Mektup Yazmıştı", *Yıılar Boyu Tarih*, c. II, Şubat 1979, S. 2, s. 8-11.

SERTOĞLU, Midhat, "Abdülmecid Efendi'nin Bilinmeyen Bir Mektubu", *Millî Kültür*, Şubat 1991, S. 81, s. 51-53.

SEVGİ, Ahmet, "Neylî'nin Manzum Bir Mektubu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1994, S. 3, s. 73-88.

SEVIGNE, Madame de, "Madame de Grignan'a", Çev. Ayşe Sarıgüllü, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 215-220.

SEVİGNE. Madame de, "Mektup Örnekleri: Madame de Sevigne'den Monsieur de Caulanges'a", Çev. Etem D. Deriş, *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 7.

§ SEYFİOĞLU, Ali Rıza Seyfi, "Kardeş Mektupları", *Şehbal,* S. 74. 10 Nisan 1329

ŞEYH MUHSİN FANÎ, "*Sebilü'r-Reşad* Cerideİslâmiyesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. Xxı, Temmuz 1339/1920, S. 546, s. 207-210.

SEYYİT ALİ EFENDİ, "[Başlıksız], Sadl. Şükrü Kurgan, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. s. 85-87.

§ SEZÂYÎ (Sâmî Paşazâde), "Bir Mektup", Vahdet, S.30, 18 Receb 1339/28 Mart 338/1921

SHAKESPEARE, William, "William Shakespeare'den Earl of Southampton'a", Çev. F[atih] Ö[zgüven], *Gergedan*, Mart 1988, S. 13, s. 76.

SHAW, George Bernard, "Azizim Trebitsch", Çev. Sevda Şener, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 371-372.

SHELLEY, P. B., "Thomas L. Peacock'a", Çev. Mehmet Turçin-Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 540-542.

SIMENON, Marie-Jo, "Georges Simenon'a Mektuplar", Çev. Rita Urgan, *Kitap-lık*, Bahar 1998, S. 32, s. 93-95.

SIMON, Pierre Henri, "Bir Profesörden Komünist Oğluna", Çev. Birol Emil, *Türk Edebiyatı*, Kasım 1977, S. 49, s. 13.

SIMON, Pierre-Henri, "Bir Yirminci Yüzyıl Çocuğuna Mektup", Çev. Orhan Gürsel, *Varlık*, Yıl: XXIV, 1 Şubat 1957, S. 447, s. 11.

ŞİMŞEK, Taceddin, "Ustama Mektup", *Karçiçeği*, Haziran 1991, S. 1, s. 16 ve 15.

ŞİMŞEKLER, Nuri, "Midhat Bahari ve Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderdiği Mektuplar*", X. Millî Mevlâna Kongresi*, 2-3 Mayıs 2002, *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, Konya, 2003, Cilt II, 127-139

Δ SİNAN, Kudret, "Hiçbir Yerde Neşredilmemiş Mektuplarıyla Abdülhak Hamid'in Hayatından Yapraklar", *Hayat Tarih Mecmuası*, c. XII, Ocak 1971, S. 12, s. 20-27; c. XII, Şubat 1971, S. 1, s. 21-26; Mart 1971, S. 2, s. 52-56; Nisan 1971, S. 3, s. 36-41; Mayıs 1971, S. 4, s. 64-69; Haziran 1971, S. 4, s. 64-69.

SİNANOĞLU, Samim, "Roma Edebiyatında Mektup", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 38.

ŞİNASÎ, İbrahim, "Annesine", Aktaran: Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 108-109.

ŞİNASÎ, İbrahim, "I, II", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 423-424.

SİPAHİOĞLU, Sıtkı, "Değinmeler", *Soyut*, Aralık 1969, S. 20, s. 21-22 (Mektup neşrinin gerekliliği hk.).

Δ SİR CHARLES RYAN, "Atatürk'e Bir Mektup", Hzl. ?, *Tarih ve Toplum*, c. V, Nisan 1986, S. 28, s. 22.

SIRDAN, Muhsin, "Günlük Fıkralardan Cuma Mektupları'na İsmet Özel'in Yazma Eylemi", *KitapHaber*, Haziran-Temmuz 2003, S. 17, s. 48-51.

ŞİRİN, Ahmet, "Se'ye Mektuplar", *Aylık Dergi*, c. I, Mart 1979, S. 4, s. 2-3.

ŞİRİN, Ahmet, "Yazışmalar / Şiir Üzerine", *Mavera*, c. VI, Aralık 1981, S. 61, s. 102-104; Ocak 1982, S. 62, s. 196-198; Şubat 1982, S. 63, s. 95-97; Mart 1982, S. 64, s. 91-93; Nisan 1982, S. 65, s. 71-72; Mayıs 1982, S. 66, s. 71-72; Haziran 1982, S. 67, s. 69-70; Temmuz 1982, S. 68, s. 57-58; Ağustos 1982, S. 69, s. 66-67; Eylül 1982, S. 70, s. 55-56.

SİRMEN, Fuat, "Bize Gelen Cevap: Fuat Sirmen'in Tekzibi", *Büyük Doğu*, I. Devre, 15 Kasım 1946, S. 54, s. 16.

Δ SIRRI PAŞA, "Varna-Şumnu Muhaberatı", *Tarih ve Toplum*, c. XVII, Mart 1992, S. 99, s. 9-11 (137-139).

ŞÎTÎ, Abdullah, "Marko Paşa'ya Açık Mektup", Çev. Ahsen Batur, *Türk Edebiyatı*, Aralık 1982, s. 14.

SİYAVUŞGİL, Sabri Esat, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 316-330.

SNOOPY, "Tekzip / Sevgili Zeynep", *Gergedan*, Şubat 1988, S. 12, s. 126.

SOLMAZ, İhsan, "Asım Efendi'nin Görele'ye Mektubu", *Yedi İklim*, c. XI, Kasım-Aralık 1996, S. 80-81, s. 85-86.

SOMAY, Bülent, "Çocukları Adam Yerine Koyan Masalcı Dede", *Radikal Kitap*, c. IV, 9 Aralık 2005, S. 247, s. 22-23.

SONER, Nevzat, "Paris Mektubu", *Kaynaklar*, 1953, S. 74.

SÖNMEZ, Mürsel, "Aşk Kâğıda Yazıldı", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, S. 9, s. 24-25.

SÖNMEZ, Sevengül, "Sait Faik'in Olmayan "Sır", *Kitap-lık*, Kasım-Aralık 2002, S. 56, s. 18-20.

SÖNMEZ, Tekin, "Paris Mektubu", *Hürriyet Gösteri*, Eylül 1988, S. 34, s. 28-29.

Δ SONYEL, R. Salahi, "Mustafa Kemal'in İngiliz Dışişlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu", *Belgelerle Türk Tarihi*, Aralık 1971, S. 51, s. 4-13.

SOYER, Mehmed, "Açık Mektup: Diyaner Reisine ve Millî Eğitim Bakanlığına", *Sebilürreşad*, c. IV, Şubat 1951, S. 96, s. 333.

SOYSAL, Sevgi, [Attilâ İlhan'a Mektuplar], *Sanat Olayı*, Ağustos 1984, S. 27, s. 32-37.

SOYUER, Halil, "Bir Taneme Mektuplar", Çağrı, Yıl.4, Sayı:42, Temmuz 1961.

Δ ŞPUZA, Garmerd, "Şemseddin Sami'den Kardeşlerine", *Tarih ve Toplum*, c. XXVII, Şubat 1997, S. 158, s. 84-86 (20-22).

STEINBECK, John, "Steinbeck'ten Mektuplar", Çev. Sevim Raşa, *Argos*, Mayıs 1989, S. 9, s. 62-66.

STENDHAL, Aşk Üstüne / Matilde'e Mektuplar", Çev. Sema Rifat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s. 251-253.

STENDHAL, "Balzac'a Mektup", Çev. Fehmi Baldaş, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 269-275.

STENDHAL, "Romanda Biçimin ve Kişinin Değeri Üzerine", Çev. Fehmi Baldaş, *Türk Dili*, c. XIII, Temmuz 1964, S. 154, s. 673-677.

STIFTER, Adelbert, "Gustav Heckenast'a", Çev. Gürsel Metiner, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 148-149.

STRAMMIELLO, Nicola & ERMUMCU, Ziya, "İtalyan Edebiyatında Mektup", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 51-52.

SUBAŞI, Muhsin İlyas, "Bir Mektup", *Mavera*, c. IV, Şubat 1980, S. 39, s. 39-42.

SUDA, Orhan, "Göçebe Denizin Üstünde", *Kitap-lık*, Yıl: X, Ocak 2003, S. 57, s. 4-5 (M. Cevdet Anday'ın bir mektubu ve Suda'nın cevabı).

§ SÜHEYLA MUHTEREM, "Mehmetçik'in Mektubu", Yarın, S.11, 29 Kanunuevvel 1337

§ SÜLEYMAN KÂMÎ, "Asya-yı Şarkîye Seyahat-Birinci Mektup", Umran, S.1, 21 Eylül 1305

§ SÜLEYMAN NAZİF- Ebuzziyâ Tevfik, , "Açık Mektup: Mahmud Gâlib Beyefendiye", Tasvir-i Efkâr, S.49, 18 Temmuz 1909

§ SÜLEYMAN NAZİF- Ebuzziyâ Tevfik, "Açık Ariza: Şair-i Azam Abdülhak Hâmid Bey'e", Tanin, S.1566, 28 Mart 1329

§ SÜLEYMAN NAZİF- Ebuzziyâ Tevfik, "Açık Mektup: Feylosof Rıza Tevfik Beyefendiye", Tasvir-i Efkar, S.2993, 21 Şubat 1920

§ SÜLEYMAN NAZİF- Ebuzziyâ Tevfik, "Açık Mektup: Recaizâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin Beyefendilere", Yeni Tasvir-i Efkâr, S.106, 16 Eylül 1909

SÜLEYMAN NAZİF, "*Sebilü'r-Reşad* Mecmua-i Mükerremesine", *Sebilü'r-Reşad*, c. XV, Ağustos 1334/1915, S. 367, s. 44.

SÜLEYMAN NAZİF, "Abdülhak Hâmit'e", Sadl. Şemsettin Kutlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 210-212.

SÜLEYMAN PAŞA, "Recaizade Mahmut Ekrem'e", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 112-113.

SULTAN CİHAN, "Terbiye-i Nisvan-ı İslâm Hakkında Bhopal Hâkime-i Zîşanı Sultan Cihan Hazretlerinin Mühim Bir Mektubu", *Sebilü'r-Reşad*, c. XII, Şubat 1329/1911, S. 287, s. 7-9.

Δ SÜMER, Faruk, "Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?", *Tarih ve Düşünce*, Şubat 2000, S. 2, s. 10-21 (Yavuz'un Şam'dan Tomanbay'a gönderdiği Aralık 1516 tarihli mektup).

SÜMER, Mine, "Robert Kolej Müdürü Dr. Gates'in Paris Sulh Konferansı Dolayısı ile Gönderdiği Bir Mektup", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. II, 1964, S. 2-3, s. 233-236. (Prof. Lybyer'e, İngilizce+Türkçe).

SÜSLÜ, Zeynep, "Sevgili Kızım / Fuat Köprülü'den Fevziye Abdullah Tansel'e Mektuplar", *Dergâh*, c. XV, Temmuz 2004, S. 173, s. 22-23; Ağustos 2004, S. 174, s. 23; Eylül 2004, S: 175, s. 23; Ekim 2004, S. 176, s. 23; Aralık 2004, S. 178, s. 23; Ocak 2005, S. 179, s. 23; Şubat 2005, S. 180, s. 23; c. XVI, Nisan 2005, S. 182, s. 23.

SWIFT, Jonathan/SHERIDAN, Thomas, "Mrs. Whiteway'e", Çev. Akşit Göktürk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 519-521.

§ TAHSIN NAHİD, "Açık Mektup", İctihad, C.3, S.69, 27 Haziran 1329

§ TAHSİN NAHİD, "Bir Mektup Parçası", Musavver Muhit, S.13, 22 K.sânî 1324<

Δ TALAY, Birsen, "Yakup Kadri Arşivi ve İzzet Melih Devrim", *Tarih ve Toplum*, c. XXXI-

II, Nisan 2000, S. 196, s. 268-271 (52-55).
TALU, Ercüment Ekrem, "Boğaziçi Mehtapları Dolayısıyla Abdülhak Şinasi Hisar'a Açık Mektup", *Varlık*, 15 Şubat 1942, S. 207, s. 354-355.
TAMER, Ülkü, "Ülkü Tamer'den Kemal Özer'e İki Mektup", *Merdiven*, Mayıs-Haziran 2005, S. 3, s. 47-50 (Kemal Özer'in *Sanatçılarla Yazışmalar*–I adlı eserinden alıntı).
§ TAN, Nail , "Mektup Mâniler-4-", Sivas Folkloru, C.4, Sayı.38, Mart 1976
§ TAN, Nail, "Mektup Mâniler-3-", Sivas Folkloru, C4, S.37, Şubat 1976
§ TAN, Nail, "Mektup Maniler-1-", Sivas Folkloru, Sayı:35, Aralık 1975
§ TAN, Nail, "Mektup Manileri", *Sivas Folkloru Dergisi*, Şubat 1976, S. 37.
§ TAN, Nail,, "Mektup Mâniler-2-", Sivas Folkloru, C.3, S.36, Ocak 1976
TANBURACI, Âşık Ali, "Bir Mektup: Türkülerimiz tahrif olunmaktadır", *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl: IV, Ocak 1953, S. 42, s. 665-666.
TANER, Haldun, "Viyana Mektubu", *Varlık*, Yıl: XXIV, 1 Aralık 1956, S. 443, s. 15; 1 Mart 1957, S. 449, s. 8; 15 Mart 1957, S. 450, s. 9.
TANİLLİ, Server, "Batı'dan Yapılan İlk Çeviri", *Tarih ve Toplum*, Sayı:10, Ekim 1984
TANKUT, Şule, "Aşk Mektupları / Kapısız Dünyanın Kalbi", *Milliyet Sanat Dergisi Dergisi*, Nisan 2000, S. 477, s. 11.
TANPINAR, Ahmet Hamdi, "A. H. Tanpınar'dan Adalet Cimcoz'a", *Milliyet Sanat Dergisi*, 26 Şubat 1979, S. 312, s. 12-13.
TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Ahmet Hamdi tanpınar'dan Vedat Günyol'a", Ç.yazı: Turgut Kut, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 194-195 (1 Mektup+Tıpkıbasım).
TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Bir Mektubu", *Türk Edebiyatı*, c. I, Şubat 1972, S. 2, s. 11-13.
TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Antalyalı Genç Kıza Mektup", *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 11-15.
TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Antalyalı Genç Kıza", *Hece* (Özel Sayı), Yıl: VI, Ocak 2002, S. 61, s. 212-215.
TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Hüsamettin Bozok'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 300-304.
TANPINAR, Ahmet Hamdi, "Kutsiciğim", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 484-491.
§ TANSEL, Fevziye Abdullah Tansel , "Ahmed Midhat Efendi'nin Garp Dillerinden Tercüme Roman ve Küçük Hikayeleri", Tercüme, C.2, S.60, Nisan-Haziran 1995
§ TANSEL, Fevziye Abdullah Tansel, "Abdülhak Hâmid Bey'in Ehibbasından Bir Zata Açık Mektubu", Tanin, S.2345, 16 Haziran 1331
§ TANSEL, Fevziye Abdullah Tansel, "Dâhî-i Edeb Abdülhak Hâmid Beyefendinin İdarehânemize Bir Mektubu", Şehbal, S.71, 1 Mart 1329
Δ TANSEL, Fevziye Abdullah, "Akdeniz Adalarının Elimizden Çıkmaması İçin Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal'in Mücadele ve İkazları", *TTK-Belleten*, c. XXIII, Temmuz 1959, S. 91, s. 479-511.
Δ TANSEL, Fevziye Abdullah, "Mehmet Âkif'in Mektupları", *Hayat Tarih*, c. XXI, Aralık 1979, S. 12, s. 6-26.
TANSEL, Fevziye Abdullah, "Namık Kemal'in Basılmamış Bir Mektubu / Ölümünün 78. Yıldönümü Münasebetiyle", *Türk Kültürü*, c. V, Aralık 1966, S. 50, s. 134-138 (38-42).
TANSEL, Fevziye Abdullah, "Türk Edebiyatında Mektup", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 386-413.
TANYOL, Cahit, "Babıâli Kuklalarına -Açık Mektup-", *Aramak*, 1940, S. 10 (P. Safa'ya hitaben).
TANYOL, Cahit, "Nurullah Ataç'a Mektup", *Aramak*, 1939, S. 7.
Δ TARANCI, Cahit Sıtkı, "Cahit Sıtkı Tarancı'dan Şeveket Rado'ya Mektuplar I-II", *Hayat Tarih*, c. XX, Temmuz 1978, S. 7, s. 4-6; Ağustos 1978, S. 8, s. 4-8.
TARANCI, Cahit Sıtkı, "Cahit Sıtkı Tarancı'nın Mektupları I-III", *Varlık*, Yıl: XXIV, 1 Kasım 1956, S. 441, s. 17; 15 Kasım 1956, S. 442, s. 11; 15 Aralık 1956, S. 444, s. 9 (Yaşar Nabi'ye 15 mektup).
TARANCI, Cahit Sıtkı, "Cahit Sıtkı'dan Ziya Osman Saba'ya", *Milliyet Sanat Dergisi*,

26 Şubat 1979, S. 312, s. 9.
TARANCI, Cahit Sıtkı, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 3336-342.
TARANCI, Cahit Sıtkı, "Ziya Osman Saba'ya Mektup", *Varlık*, Yıl: XXIV, 1 Mayıs 1957, S. 453, s. 15.
TARANCI, Cahit Sıtkı, "Ziya'ya Mektuplar", *Yedi İklim*, c. XVII, Şubat-Mart 2004, S. 167-168, s. 59-61; Nisan 2004, S. 169, s. 47-48 (Alıntı).
TARANCI, Cahit Sıtkı, "Ziyacığım", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 474-483.
TARHAN, Abdülhak Hâmid, "Abdülhak Hâmid'in Bir Mektubu", *Türk Dili*, c. III, Aralık 1953, S. 27 s. 136-137.
TARHAN, Abdülhak Hâmit, "İbrahim ve Osman Beylere", Sadl. Şemsettin Kutlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 168-169.
TARHAN, Abdülhak Hâmit, "Racaizade Ekrem Bey'e", Sadl. İbrahim Kutluk&Halûk Aker, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 177-188.
TARHAN, Abdülhak Hâmit, "Recaizade Ekrem Bey'e", Sadl. O. Ş. Gökyay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 169-177.
TARHAN, Abdülhak Hâmit, "Recaizade Mahmut Ekrem'e", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 166-167.
TARHAN, Abdülhak Hâmit, "Sami Paşazade Sazai Bey'e", Sadl. İbrahim Kutluk, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 188-193.
TARIMAN, Betül, "Boşuğa Yazılmış Mektup", *Ada*, Yaz 2005, s. 53-55.
TARLAN, Ali Nihad, "Ali Nihad Tarlan'dan Yeğeni Hadi'ye", Ç.yazı: Mehmet Kanar, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 198-199 (1 Mektuıp+Tıpkıbasım).
TARUS, İlhan, "Hikâyemizin Bugünkü Durumu / Yaşar Nabi'ye Mektup", *Varlık*, 1 Ekim 1948, S. 339, s. 7.
TARUS, İlhan, "Mahmut Makal'a Açık Mektup", *Varlık*, Yıl: XIX, 1 Nisan 1952, S. 381, s. 8.
TARUS, İlhan, "Sait Faik'in Ruhuna Mektup", *Varlık*, Yıl: XXVI, 1 Haziran 1959, S. 503, s. 8.
TARUS, İlhan, "Yaşar Nabi Nayır'a", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 330-331.
TAŞÇIOĞLU, Yılmaz, Tevfik Fikret'in Bir "Yeşil Yurd"a Kaçış Arzusuna İlşkin Bazı Mektuplar", *Dergâh*, c. IX, Ekim 1998, S. 104, s. 9-11.
TAŞER, Suat, "Ankara Mektubu / Matem - Tenkit – Şairler Kongresi", *Varlık*, Yıl: XXI, 1 Aralık 1953, S. 401, s. 18.
TAŞER, Suat, "Bir Edebiyat Öğretmenine Mektup", *Varlık*, Yıl: XXI, 1 Şubat 1954, S. 403, s. 22.
Δ TAŞER, Suat, "Fikret Otyam'a Mektubumdur", *Yeni Ufuklar*, c. XXIII, Nisan 1976, S. 271, s. 38-40.
Δ TAŞKIRAN, Nimet, "Haseki Hürrem Sultan'ın Polonya Arşivindeki İki Mektubu Hakkında", *TTK-Belleten*, s. 337-344.
TASSO, "Mantova'da Antonio Costantini'ye", Çev. Âlim Şerif Onaran, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 408.
TATCI, Mustafa, "Çankırılı Çağdaş Bir Melâmî Şair Abdullah Özay / Abdullah Özay'a Gönderilen Mektuplar", *Dergâh*, c. XV, Mayıs 2004, S. 171, s. 18.
TATCI, Mustafa, "Hayatı, Hatıratı ve Mektuplarıyla Çağdaş Bir Melâmî: Mahmut Sadettin Bilginer", *Dergâh*, c. III, Temmuz 1992, S. 29, s. 17-18.
TAZEOĞLU, Kahraman, "Bir Mektup", *Polen*, Yıl: I, Ağustos 2005, S. 5, s. 67.
TDK, "Yayımcıya Mektuplar", *Türk Dili*, c. LXXXIII, Mart 2002, S. 603, s. 268-272 (Yunus Kara ve Bahri Özbey'in mektupları).
TEBRİZÎ, Muhammed, "Mekâtib: *Sırât-ı Müstakim* Gazetesi İdarehanesine", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Kasım 1326/1908, S. 115, s. 187-188.
TECER, Ahmet Kutsi, "Suut Kemal Yetkin'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 304-306.
Δ TEKELİ, İlhan & Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *TTK-Belleten*, c. XLIV, Nisan 1980, S. 174, s. 301-346.
TEKİN, Abdullah, "Emre Kongar'ın Kitabı Hâ-

lâ Kapış Kapış / Kızlarıma Mektuplar", *Cumhuriyet Kitap*, 26 Temmuz 2001, S. 597, s. 23.

TEMEL, Ali Ulvi, "Londra Mektubu / Londra'da Kudüs'ü Bulmak", *Hece*, Yıl: I, Şubat 1997, S. 2, s. 33.

TEMEL, Ali Ulvi, "Londra Mektubu / Yeni Dünya", *Hece*, Yıl: I, Ocak 1997, S. 1, s. 16; Temmuz 1997, S. 7, s. 17-18; Ağustos 1997, S. 8, s. 24-25; Kasım 1997, S. 11, s. 10-11.

TEMEL, Mücellâ, "2000 Yılında Kızıma Mektup", *Millî Eğitim*, Nisan 1989, S. 84, s. 51-52.

TENEKECİ, İbrahim, "Özgünlük", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 88-89.

TERZİ, Mahmud, "Mekâtib: Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye'de *Sırât-ı Müstakim* Ceridesine… (Afganistan'dan)", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Eylül 1326/1908, S. 107, s. 48-49.

Δ TERZİOĞLU, Arslan, "Hekimbaşı Salih Efendi ve Prof. FDr. Joseph Hyrtl'e Yazdığı Fransızca Bir Mektup", *Tarih ve Toplum*, c. XX, Ekim 1993, S. 118, s. 30-36 (222-228).

§ TETİK, Ahmet, "Malta'dan Esir Mektupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XX, Sayı: 58, Mart 2004.

TETİK, Ahmet, "Yakup Kadri'den Atatürk'e Bir Mektup", *Kitap-lık*, Kasım 2005, S. 88, s. 66-71.

Δ TEVETOĞLU, Fethi, "Atatürk'ün Nakşibendi Şeyhine Mektupları", *TTK-Belleten*, c. XVII, Aralık 1973, S. 12, s. 20-24.

TEVFİK FİKRET, "Süleyman Nazif'e Mektup", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 464-467.

TEVFİK FİKRET, "Süleyman Nazif'e", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 1,206-210.

TEVFİK FİKRET, "Validesinin Vefatı Üzerine Gönderilen Bir Ta'ziyet Mektubuna Tevfik Fikret'in Vermiş Olduğu Manzum Cevap", *Düşün*, Eylül-Ekim 1965, S. 7-8, s. 17-18.

TEVFİK NAZMİ, "Recep Vahyî'ye", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s.450-451.

TEVFİKOĞLU, Muhtar, "Yahya Kemâl'in Bir Mektubu", *Türk Kültürü*, c. XV, Aralık 1976, S. 170, s. 114-115v (50-51) (Esat Kural'a).

TEVFİKOĞLU, Muhtar, "Yahya Kemâl'in Fransızca Bir Mektubu", *Türk Kültürü*, c. XXVI, Ocak 1988, S. 297, s. 1-4.

THALASSO, A. & F. ZONARO, "Halkin Kâtipleri", Çev. İsmail Yerguz, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 30-31.

THOMA, Hans, "Hans Thoma'dan Momme Nissen'e", Çev. Sibel Çetin, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 191.

THOMAS, Dylan, "Amerikalı Bir Arkadaş'a", Çev. Hale Teoman, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s.558-560.

THOMAS, Mann, "Thomas Mann'dan Ernst Bertram'a", Çev. Nadija İbraimi, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 194.

THOREAU, Henry David, [Başlıksız], Çev. Neclâ Aytür, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 366-367.

TIKTIK, Ahmet, "İngiltere Mektubu", *Mavera*, c. V, Ağustos 1981, S. 57, s. 47-48; Ekim 1981, S. 59, s. 49-52; c. VI, Nisan 1982, S. 65, s. 78-80; Haziran 1982, S. 67, s. 73-75; c. VII, Aralık 1982, S. 73, s. 63-65.

TİMUROĞLU, Vecihi, "Bir Mektup-Bir Şiir", *Türk Dili*, c. XLV, Eylül 1982, S. 369, s. 176.

TOKEL, Bayram Bilge, "Kafes" Yazarına Açık Mektup", *Doğuş Edebiyat*, Yıl: V, Haziran 1984, S. 26, s. 19 (Lütfü Şehsuvaroğlu'nun aynı adlı romanı hk.).

TÖKEL, Dursun Ali, "…'nın Telefonları, İnternetleri, Telemesajları", *Dergâh*, c. X, Mayıs 1999, S. 111, s. 16-17.

TOLA, Etem, "Senirkent'ten Gelen Mektup", *Hareket*, III. Dönem, Eylül 1947, S. 7, s. 11-13.

TOLSTOY, Lev, "Rus Haberleri Dergisinin Yazıışlerine", Çev. Ergin Altay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 597-601.

TONGUÇ, Engin, "Almanya Mektubu", *Varlık*, Yıl: XXI, Temmuz 1954, S. 408, s. 18-19.

TONGUÇ, İsmail Hakkı, "Tonguç'un Bir Mektubundan", *MEB Ankara*, Nisan 1998, S. 4, s. 4.

TOPARLI, Recep, "Halûk Bey'in Ardından", *Yedi İklim*, c. IV, Kasım 1992, S. 32, s. 75.

TOPÇU, Nurettin, "Alem-i İslam'ın medâr-ı iftiharı büyük şair ve mücahid Ali Ulvi Kurucu Beyefendiye", *Hece* (N. Topçu Özel Sayısı), Yıl: X, Ocak 2006, S. 109, s. 474.

TOPÇU, Nurettin, "Ali Birinci'ye", *Hece* (N. Topçu Özel Sayısı), Yıl: X, Ocak 2006, S. 109, s. 472.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları I", *Hareket*, III. Dönem, Ocak 1948, S. 11, s. 11-13.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları II / Bu Şehrin Çocukları", *Hareket*, III. Dönem, Temmuz 1948, S. 17, s. 8-9.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları II", *Hareket*, III. Dönem, Şubat 1948, S. 12, s. 8-9.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları III / Sahipsiz Şehir", *Hareket*, III. Dönem, Haziran 1948, S. 16, s. 8-10.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları IX / Son Nesiller", *Hareket*, III. Dönem, Ocak 1949, S. 23, s. 10-11.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları V / İstanbul'da Bir Gün", *Hareket*, III. Dönem, Ağustos 1948, S. 18, s. 10-11.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları VI / Bir Gün Daha", *Hareket*, III. Dönem, Eylül 1948, S. 19, s. 7 ve 11-14.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları VII / İnsan Hayatı", *Hareket*, III. Dönem, Ekim 1948, S. 20, s. 12-14.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları X / Müslüman İstambul ve Şimdiki Dindarlık", *Hareket*, III. Dönem, Mart 1949, S. 25, s. 13-16.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları XI / Fakir Hayatları ve Büyük Adamları", *Hareket*, III. Dönem, Nisan 1949, S. 26, s. 12-14.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları XII / Ömürleri ve Hürriyetleri", *Hareket*, III. Dönem, Mayıs 1949, S. 27, s. 15-16.

TOPÇU, Nurettin, "Amerikan Mektupları", *Hareket*, III. Dönem, Kasım 1948, S. 21, s. 12-14.

TOPÇU, Nurettin, "İhsan Emci'ye Gönderdiği Kartpostal", *Hece* (N. Topçu Özel Sayısı), Yıl: X, Ocak 2006, S. 109, s. 476 (Tıpkıbasım).

TOPÇU, Nurettin, "İhsan Emci'ye", *Hece* (N. Topçu Özel Sayısı), Yıl: X, Ocak 2006, S. 109, s. 475.

TOPÇU, Nurettin, "Nurettin Topçu'nun Orhan Okay'a Yazdığı Mektubun İlk Sayfası", *Hece* (N. Topçu Özel Sayısı), Yıl: X, Ocak 2006, S. 109, s. 477 (Tıpkıbasım).

TOPÇU, Nurettin, "Pek Muhterem Ali Ulvi Kurucu", *Hece* (N. Topçu Özel Sayısı), Yıl: X, Ocak 2006, S. 109, s. 473.

TOPRAK, Ömer Faruk, "Mektuplar", *Yazko Edebiyat*, 1984, S. 45-46, s. 60-61.

TOPUZ, Hıfzı, "Bedri Rahmi'den Mektuplar", *Hürriyet Gösteri*, Ekim 1988, S. 95, s. 34-36.

TOPUZ, Hıfzı, "Paris Mektubu: Roger Caillois ve Türk Yazarları", *Milliyet Sanat Dergisi*, 29 Ocak 1979, S. 308, s. 14-15.

TÖR, Vedat Nedim, "Potrestant", *Kitap-lık*, Mayıs-Haziran 1995, S. 15, s. 22 (Selma E. Aykan'a).

Δ TOROS, Taha, "Yahya Kemâl'in Mektup Sevgisi", *Yahya Kemâl Enstitüsü Mecmuası*, c. III, s. 74-77.

TREDANT, Paul, "Nevyork Mektubu", Çev. ?, *Varlık*, Yıl:XIX, 1 Temmuz 1951, S. 372, s. 8; 1 Ağustos 1951, S. 373, s. 10 (*Nouvelles Littéraires*'den).

§ TRYJARSKİ, Edward, "Türk Çatılarında Güvercinler", Çev:Reşide Gürses & Dursun Ayan), Toplumsal Tarih, C. 5, Sayı: 25, Ocak 1996.

TUDDENHAM, Robin, "Kadınlar Neden yazdıkları Her Mektubu Göndermezler", Çev. Özcan Kabakçıoğlu, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 237 (Darina Leader'ın aynı adlı kitabı hk.).

TÜMER, Cem Şems, "İstanbul'dan Mektup Var!", *Dergâh*, c. VIII, Mayıs 1997, S. 87, s. 23.

TUNÇ, Ayfer, "YKY'den Mektup: Jules Verne Üzerinden "Ün" Meselesi Üzerine", *Kitap-lık*, Kasım-Aralık 2000, S. 44, s. 2-3.

Δ TUNÇAY, Mete, "Türk Yoldaşların Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. VI, Kasım 1986, S. 35, s. 16-17.

TUNCEL, Bedrettin, "Fransız Edebiyatında Mektup", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 210-214.

TUNCEL, Bedrettin, "Fransız Mektupları", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 415-416.

TUNCEL, Bedrettin, "Mektup Türü Üzerine", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. I-X.

TUNCEL, Bedrettin, "Mektup Türüne Giriş", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 9-13.

TURAN, Güven, "Mektubun Ucu", *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 4-5.

TURAN, Güven, "Ovidius'tan Uçları Yanık Mektuplar", *Virgül*, Haziran 2000, S. 31, s. 29-30 (*Karadeniz'den Mektuplar* hk.).

Δ TURAN, Şerafettin, "İbn-i Kemal'in Kanunî Sultan Süleyman'a Bir Mektubu", *Tarih Ve-*

sikaları, c. I (Yeni seri), Ocak 1958, S. 2 (17), s. 221-224.

Δ TURAN, Şerafettin, "Şehzade Bayezid'in Babası Kanuni Sultan Süleyman'a Gönderdiği Mektuplar", *Harp Tarihi Vesikaları*, c. I (Yeni Seri), Ağustos 1955, S. 1 (16), s. 118-127.

TURGENYEF, "F. M. Dostoyevski'ye", Çev. Ergin Altay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 598-591.

TÜRKER, Yıldırım, "Tezer'e Gecikmiş Mektup", *Argos*, Ekim 1990, S. 26, s. 44-45.

TÜRKTEN, Nevzat, "Asker Mektupları ve Askerlik Hatıraları", *Erciyes*, c. II, Tarih yok, S. 20, s. 10-14.

TÜRKTEN, Nevzat, "Asker Mektupları", *Erciyes*, c. II, Tarih yok, S. 13, s. 15-19.

TÜRKTEN, Nevzat, "Teşvikkâr Okuyucu Mektupları", *Erciyes*, c. XV, Şubat 2002, S. 290, s. 1-4.

TÜRÜN, Faik, "Em. Orgeneral Faik Türün'ün Mektubu", *Türk Kültürü*, c. XXI, Ocak 1983, S. 237, s. 43-47.

TUTAL, Nilgün, "Baştan Çıkarmanın Erkeksi Hafifliği ya da Baştan Çıkarılanın Kadınsı İnceliği", *Virgül*, Şubat 2003, S. 59, s. 32-34 (Monique Charles'ın *Hayatımın Filozofuna Aşk Mektupları* hk.).

TÜTENGİL, Cavit Orhan, "Paris Mektubu", *Varlık*, Yıl: XVIII, 1 Nisan 1951, S. 369, s. 8; 1 Haziran 1951, S. 371, s. 12; Yıl: XIX, 1 Ağustos 1951, S. 373, s. 10; 1 Eylül 1951, S. 374, s. 6; 1 Ekim 1951, S. 375, s. 10.

TÜTENGİL, Orhan, "Bir Mektuplaşma", *Yeni Ufuklar*, c. XVII, Mart 1969, S. 202, s. 13-15 (Orhan Tütengil'den Afet İnan'a)

TWAIN, Mark, "Aziz Dostum Joe", Çev. Neclâ Aytür, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s.368-369.

TWAIN, Mark, "Sevgili Brander", Çev. Ahmet Güne, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 369-370.

UÇAR, Nail, "Bir Okuyucumuzun Mektubu", *Türk Edebiyatı*, Mart 1978, S. 53, s. 18-19.

ÜÇER, Müjgân, "Mektup ve Bir Şiirin Hikâyesi", *Erciyes*, c. XIV, Nisan 1991, S. 160, s. 8-9.

ÜÇIŞIK, Şakir, "Mektubât-ı Rabbanî: Haller", *Büyük Doğu*, VIII. Devre, 7 Mayıs 1954, S. 1, s. 15.

ÜÇIŞIK, Şakir, "Mektubat-ı Rabbanî" [I-X], *Büyük Doğu*, VIII. Devre, 7 Mayıs1954-9 Temmuz 1954, S. 1-10, s. 5.

UÇMAN, Abdullah, "Ali İlmî Fanî'nin Bir Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. XIX, Haziran 1993, S. 114, s. 39-41 (359-361) (Rıza Tevfik'e).

UÇMAN, Abdullah, "Ali Ulvi Kurucu'dan Rıza Tevfik'e Bir Mektup", *Kaşgar*, Mayıs-Haziran 2002, S. 27, s. 129-137.

Δ UÇMAN, Abdullah, "Bazı Kadın Mektupları", *Tarih ve Toplum*, c. XXXI, Mart 1999, S. 183, s. 168-174 (40-46) (Halide Edip'ten RIza Tevfik'e).

UÇMAN, Abdullah, "Bir Hocadan Talebesine Mektuplar", *İlmî Araştırmalar*, 1996, S. 3, s. 197-202.

UÇMAN, Abdullah, "Edebiyat-ı Cedide Hareketi Üzerine Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Bir Mektup", *Dergâh*, c. VII, Kasım 1996, S. 81, s. 7-9.

Δ UÇMAN, Abdullah, "Kendi Kaleminden Hüseyin Suad Yalçın", *Tarih ve Toplum*, c. XXX, S. 1777, s. 145-147.

Δ UÇMAN, Abdullah, "Ramsaur'dan Rıza Tevfik'e Mektup", *Tarih ve Toplum*, c. XXII, Ağustos 1994, S. 128, s. 115-117 (51-53).

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'e Mektuplar I: Üç Bektaşî'nin Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. XXII, Eylül 1994, S. 129, s. 133-136 (5-8).

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'e Mektuplar III / Hürriyet ve İtilâf Fırkası Mektupları", *Tarih ve Toplum*, c. XXII, Kasım 1994, S. 131, s. 267-269 (11-13).

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'e Mektuplar IV / Ali Ekrem, Yusuf Akçura ve Hüseyin Daniş'ten", *Tarih ve Toplum*, c. XXIII, Mart 1995, s. 166-170.

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'e Mektuplar IX / Müftüoğlu Ahmet Hikmet'ten Gül Baba Hakkında Bir Mektup", *Tarih ve Toplum*, c. XXXI, Ocak 1999, S. 181, s. 19-22.

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'e Mektuplar V / Yeni Lisan Hareketi ve Ali Canip", *Tarih ve Toplum*, c. XXIII, Mayıs 1995, S. 137, s. 261-263 (5-7).

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'e Mektuplar VI / Fuat Köseraif, Midhat Cemal ve Orhan Seyfi Orhon'dan", *Tarih ve Toplum*, c.

XXIV, Ekim 1995, s. 10-13 (218-223).

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'e Mektuplar VII / Fânîzâde Kardeşler'in Mektupları", *Tarih ve Toplum*, c. XXVII, Ocak 1997, S. 157, s. 4-9.

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'e Mektuplar VIII / Kahveci, Gazete Bayii ve Bektaşi Şeyhinden", *Tarih ve Toplum*, c. XXVII, Mart 1997, S. 159, s. 133-135 (5-7).

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'in Edward G. Browne'a Gönderdiği Mektuplar I", Yıl: XII, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Nisan 1983, S. 2, s. 31-38.

UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'in İki Mektubu", *Dergâh*, c. IX, Kasım 1998, S. 105, s. 29-30.

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'in Nazım Paşa'ya Gönderdiği Mektup", *Tarih ve Toplum*, c. XIX, Mayıs 1993, S. 113, s. 9-10 (265-276).

UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'in Tanzimat Edebiyatı Konusunda E. G. Brown'a Gönderdiği Bir Mektup", *Hürriyet Gösteri-Sanat Eki*, Kasım 1989, S. 108, s. 34-39.

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'ten Cavid Bey'e Mektup", *Tarih ve Toplum*, c. XX, Eylül 1993, S. 117, s. 19-27 (147-155).

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'ten Edward G. Brown'a I-III", *Tarih ve Toplum*, c. XXV, Mart 1996, S. 147, s. 4-12 (132-140); Mayıs 1996, S. 149, s. 227-280 (21-24); Haziran 1996, S. 150, s. 366-370 (46-50).

UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'ten İsmail Hikmet'e (Ertaylan) Mektuplar I-II", *Dergâh*, c. V, Aralık 1994, S. 56, s. 15-16; Ocak 1995, S. 59, s. 15-16.

UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'ten Refik Hâlid'e Bir Mektup", *Kaşgar*, Mart-Nisan 2002, S. 26, s. 32-41.

Δ UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik'ten Toynbee'ye Hilafet Üzerine", *Tarih ve Toplum*, c. XXIV, Aralık 1995, S. 144, s. 10-14 (350-354).

UÇMAN, Abdullah, "Tokâdîzâde Şekib ve Bir Mektup", *Dertgâh*, c. II, Haziran 1991, S. 16, s. 11.

UÇMAN, Abdullah, "Tokadîzâde Şekib'in Bir Mektubu", *Kaynaklar*, 1984, S. 4, s. 74-78.

Δ UÇMAN, Abdullah, "W. S. Blunt'un Mektubu", *Tarih ve Toplum*, c. XIX, Mart 1993, S. 111, s. 28-29 (156-157) (Rıza Tevfik'e).

UÇMAN, Abdullah, "Yahya Kemal'e Dair Bir Mektup", *Kaşgar*, Temmuz 1999, S. 10, s. 71-78.

Δ UÇMAN, Abdullah, "Yayımlanışından 100 Yıl Sonra Türkçe Şiirler", *Tarih ve Toplum*, c. XXXI, Haziran 1999, S. 186, s. 363-367 (31-35) (M. E. Yurdakul'dan Rıza Tevfik'e).

Δ UÇMAN, Abdullah, "Zerdüşt Münakaşası Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXVIII, 1998, s. 511-531 (Mülâzım Gündoğdu'dan Rıza Tevfik'e mektubu).

UĞUR, Aydın, "Sevgili Immanuel Kant, Değerli Dostum", *Gergedan*, Nisan 1987, S. 2, s. 49-50.

ÜLKER, Muammer, "Mühürler", Antika, C.2, S.18, Eylül 1986

ÜLNER, Berna, "Şark'tan Mektup", *Virgül*, S. 2, s. 16.

Δ ULUÇAY, M. Çağatay, "Bayezid'in Kızı Ayşe Sultan'ın Mektubu", *Tarih Dünyası*, c. I, 31 Aralık 1953, S. 8, s. 338-340.

Δ ULUÇAY, M. Çağatay, "Çelebi Sultan Mehmed'in Kızı Selçuk Sultanın Mektupları", *Tarih Dünyası*, c. I, 15 Ekim 1953, S. 3, s. 130-132.

Δ ULUÇAY, M. Çağatay, "Gülbahar Sultan'ın II. Bayezid'e Mektupları", *Tarih Dünyası*, c. I, 30 Ekimn 1953, S. 4, s. 162-164.

Δ ULUÇAY, M. Çağatay, "Hafsa Sultan'ın Mektupları", *Tarih Dünyası*, c. II, 31 Mayıs 1954, S. 18, s. 732-734.

Δ ULUÇAY, M. Çağatay, "Hükümdara Yollanan Aşk Mektupları", *Hayat Ayna*, 1 Ağustos 1971, S. 9, s. 58-61 (Hurrem Sultan'dan).

Δ ULUÇAY, M. Çağatay, "Hurrem Sultan'ın Mektupları", *Tarih Dünyası*, c. II, 15 Haziran-1 Temmuz 1954, S. 19-20, s. 1.

Δ ULUÇAY, M. Çağatay, "II. Bayezit'in Kızı Fatma Sultan'ıun Kocası Çapkın mıydı?", *Tarih Dünyası*, c. II, 30 Ocak 1954, S. 10, s. 418-419 (Fatma Sultan'ın babası II. Bayezid'e mektubu).

Δ ULUÇAY, M. Çağatay, "II.Bayezid'in Karısına Yazılan Mektuplar I-II", *Tarih Dünyası*, c. I, 15 Kasım 1953, S. 5, s. 207-209; 26 Kasım 1953, S. 6, s. 250-252.

Δ ULUÇAY, M. Çağatay, "V. Murad'ın Mektupları", *Tarih Dünyası*, c. III, 15 Eylül

1951, S. 25, s. 1039-1042.
UMRAN, Sedat, "Mektup / Sayın Aydın Doğan", *Yaba Edebiyat*, Yıl: XXIV, Eylül-Ekim 2002, Yeni Dönem S. 18, s. 30.
ÜNAL. Mecit, "Attilâ İlhan'a Mektuplar", *Papirüs*, Nisan 2001, S. 50, s. (Kitap tanıtımı).
ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, "İki Kartpostal", *Hayat Tarih*, c. II, Ekim 1965, S. 9, s. 59 (R. Eşref Ünaydın'dan A. Şinasi Hisar'a).
ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, "Uluğ İğdemir'e", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 278-283.
ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, "Yaşar Nabi'ye Mektup", *Varlık*, Yıl: XXI, Ağustos 1954, S. 4090, s. 3-4.
ÜNLÜ, Ceren, "Sahipsiz Mektuplar", *Radikal Kitap*, Yıl: II, 21 Şubat 2003, S. 101, s. 5 (A. Tabucchi'nin öykü-mektup türü *Gittikçe Geç Olmakta* adlı eseri hk.)
ÜNLÜ, Seyfettin, "Vefatının 5. Yıllında Mektuplarda Cahit Zarifoğlu", *İlim ve Sanat*, Haziran 1991, S. 29, s.36-42.
§ ÜNSEL, Kemâl Edib, "Fuzûlî'nin Bilinmeyen Bir Mektûbu", Türk Dili Belleteni, Sayı:4-5, Seri: III, Yıl:1945
ÜNVERDİ, Mehmet, "Gönül Mektupları", *Hareket*, V. Dönem, Kasım 1968, S. 35, s. 36-37; Aralık 1968, S. 36, s. 24-25; Ocak 1969, S. 37, s. 30-31; Mart 1969, S. 39, s. 23; Haziran 1969, S. 42, s. 25-26; Temmuz 1969, S. 43, s. 23-25; Mayıs 1971, S. 65, s. 12-14.
URAL, A. Ali, "Mektup Açacağı", *Merdiven Sanat*, Aralık 1997, S. 4, s. 2.
URAL, A. Ali, "Sis ve Şiir", *KitapHaber*, Şubat-Mart 2003, S. 15, s. 24-25 (Zarifoğlu'nun bir mektubundan yola çıkarak).
URAL, A. Ali, "Ziya Osman Saba'ya Mektup", *KitapHaber*, Şubat-Mart 2003, S. 15, s. 8.
URAL, Serap, "Üçe Bölünmüş Mektup", *İkindiyazıları*, Yıl: VI, Kasım 1990, S. 99, s. 3.
§ URAZ, Murat, "Gam Yükü, Çile Bohçası, Gönül Dili", Türk Folklor Araştırmaları, S.333, C.17, Yıl:28, Nisan 1977
ÜREKLİ, Bayram & ATA, Feridun, "Mehmet Zeki Önal'ın Feridun Nafiz Uzluk'a Gönderdikleri Bazı Mektuplar", *Selçuk Üniversitesi Ata Dergisi*, 2002, S. 10, s. 121-153.
ÜREKLİ, Bayram & YÖRÜK, Doğan, "Ahmed Tevhid ve Halil Edhem (Eldem)'in Feridun Nafiz Uzluk'a Gönderdikleri Bazı Mektuplar", *Selçuk Üniversitesi Ata Dergisi*, 2002, S. 10, s. 155-181.
URGAN, Mîna, "İnsan Çehresinin Istırabı ve Güzellik", *Kitap-lık*, Mart-Nisan 2000, S. 40, s. 5 (Vedat N. Tör'ün Vahit Turan'a yazdığı 1 Mart 1962 tarihli mektubun tıpkıbasımı).
UŞAKLIGİL, Halit Ziya, "Arpad ve Dosdoğru'ya", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 201-202.
UŞAKLIGİL, Halit Ziya, "Bir Mektup", *Yeni Ufuklar*, c. XVIII, Şubat 1970, S. 213, s. 17-19.
UŞAKLIGİL, Halit Ziya, "Halit Ziya [Uşaklıgil]'den Üç Mektup", Ç.yazı: Mehmet Kanar, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 184-186.
UŞAKLIGİL, Halit Ziya, "Ömr-i Tehi [Boş Yaşantı]", Çizgiler: Serdar Günbilen, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 96-97 (L. Sami Akalın, *Halit Ziya Uşaklıgil*, Varlkık Y., 4.b., İstanbul 1979, s. 97-100'den alıntı).
UŞAKLIGİL, Halit Ziya, "Pro. Suut Kemal Yetkin'e", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 457-463.
UŞAKLIGİL, Halit Ziya, "Prof. Suut Kemal Yetkin'e", *Oluşum* (Özel Sayı), Mayıs 1982, S. 55 (97), s. 7-10.
UŞAKLIGİL, Halit Ziya, "Suut Kemal Yetkin'e Mektup", *Türk Dili*, c. XIII, Temmuz 1964, S. 154, s. 630-632.
UŞAKLIGİL, Halit Ziya, "Tevfik Fikret'e", Sadl.Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 200-201.
UŞAKLIGİL, Halit Ziya, "Yücel Altıncı Yılına Girerken", *Yücel*, c. XI, Mart 1940, s. 61, s. 1.
USERİN, A. Görkem, "Mektubun Öyküsü I", *Yedi İklim*, c. XIV, Nisan 2001, S. 133, s. 30-31.
USTA, Veysel, "Cepheden Asker Mektupları", *Ada*, Yaz 2005, s. 16-23.
ÜSTÜN, E. Faik, "Paris Mektubu / Kütüphane", *Varlık*, Yıl: XXII, 1 Ekim 1955, S. 423, s. 27.
ÜSTÜN, Semih, "Amerika Mektubu", *Varlık*, Yıl: XXI, 1 Aralık 1953, S. 401, s. 8; 1 Ocak 1954, S. 402, s. 16; 1 Mayıs 1954, S. 406, s. 7; Ağustos 1954, S. 409, s. 16.
ÜTÜK, Etem, "Bir Mektup", *Varlık*, Yıl:

XXVI, 1 Mayıs 1959, S. 501, s. 18.

UYAR, Turgut, "Şiir Üzerine Mektup", *Varlık*, Yıl: XVIII, 1 Ağustos 1950, S. 361, s. 6.

UYGUNER, Muzaffer, "Ahmet Hamndi Tanpınar'ın Mektupları (Haz. Zeynep Kerman)", *Türk Dili*, c. XXXI, Haziran 1975, S. 480, s. 485.

UYGUNER, Muzaffer, "İtalya Mektupları / Afet Muhteremoğlu", *Türk Dili*, c. XI, Eylül 1962, S. 132, s. 934-935.

UYSAL, Mehmet, "Köy Mektubu: Biz de Himayeye Muhtacız", *Sebilürreşad*, c. IX, Mart 1956, S. 216, s. 254.

UYSAL, Selçuk, "Ali Fuad Başgil'e ve Ali Fuad Başgil'den İki Mektup", *KitapHaber*, Haziran-Temmuz 2003, S. 17, s. 87.

UZGÖREN, Nusret, "Bay Orhan Conker'e Açık Mektup", *Varlık*, Yıl: VII, 1 Kasım 1939, S. 152, s. 219-220.

§ UZLUK, Feridun Nafiz, "Şiir ve Fikir Adamlarımızın Elyazısı, Mühürleri", Türk Dili, C.II, Sayı:23, 1 Ağustos 1953

§ UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, "Osmanlılar Zamanında Kullanılmış Olan Mühürler Hakkında", TTK Belleten, C.IV, Sayı:13, II. Kısım 1940

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Merhum Sadullah Paşa'nın Saffet ve Cevdet Paşalar ve Saffet Paşazade Refet Bey'le Mektuplaşması", *TTK-Belleten*, c. XV, Nisan 1951, S. 58, s. 263-299.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Namık Kemal'in Abdülhamit'e Taktim Ettiği Arizalarla Ebüzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Bazı Mektuplar", *TTK-Belleten*, c. XI, Nisan 1947, S. 42, s. 237-297.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Şehzade Mustafa'nın Ölümünde Medhali Olan Vvezîr-i Âzam Rüstem Paşa'nın İkinci Sadaretinde Yeniçerilerin Ağalarından Şikâyeti Hâvi Kanunî Sultan Süleyman ile Rüstem Paşa'ya Pek Ağır Mektupları", *TTK-Belleten*, c. XXXI, Nisan 1967, S. 122, s. 191-200.

VAHAPZADE, Bahtiyar, "Ahmet Kabaklı'ya Mektup: Oktay Sinanoğlu'nun Feryadını Anlıyorum", *Türk Edebiyatı*, c. XXVI, Mayıs 1998, S. 295, s. 15.

VAHAPZADE, Bahtiyar, "Bir Mektup", *Türk Edebiyatı*, c. III, Ocak-Şubat 1975, S. 37-38, s. 4.

VAHAPZADE, Bahtiyar, "İki Mektup", *Türk Edebiyatı*, c. II, Kasım 1973, S. 23, s. 22-23.

VAHİDEDDİN II., "Sultan Vahideddin'in Mektubu", Hzl. M. Metin Ören, *Büyük Doğu*, Yıl: VII, 16 Mart 1951, S. 52, s. 14-15.

VAN GOGH, Vincent, "Vincent Van Gogh'dan Kardeşi Teo'ya", Çev. M. Emin Özcan?, *Posta Kutusu*, Bahar 2004, S. 3, s. 214-217.

VANNOY, Steven W., "Teddy'den Üç Mektup", Çev. ?, *Ankara*, Yıl: VI, Ocak-Şubat 2003, S. 32, s. 22-23 (Yazarın *Çocuklarımıza Verebileceğimiz En Büyük On Armağan* adlı kitabından alıntı).

VARIM, Gamze, "Çıplak ve Savunmasız Kafka", *Radikal Kitap*, Yıl: I, 28 Eylül 2001, S. 28, s. 6 (*Sevgili Milena* hk.).

VARINLIOĞLU, Güngör (Öner), "Roma Yazınında Mektup", *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 392-402.

§ VASFÎ (ŞEYH), "Mektup: Huzur-ı Mesud Harabatiye", *Tercüman-ı Hakikat,* 14/20 Mart 1884

§ VASFÎ , "Mektup", Mektep, S.3, 27 K.sânî 1309

VÂSIF, "Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. III, Ocak 1325/1907, S. 75, s. 361-364.

§ VASSAF KADRİ (Moralızâde), "Amerika Mektupları", Sabah, S.8641-8836, 7 Teşrinievvel 1913-24 Nisan 1914

§ VASSAF KADRİ, Almanya Mektupları-1-, Sabah, S.9231, 14 Mayıs 1331

VASSAF, Hüseyin, "Hicaz Valisi Beyefendiye Açık Mektup", *Sırât-ı Müstakim*, c. V, Ekim 1326/1908, S. 111, s. 122-123.

VASSAF, Hüseyin, "Mekâtib: Evkaf Nâzır-ı Muhteremine Bir Rica", *Sırât-ı Müstakim*, c. VI, Haziran 1327/1909, S. 145, s. 236.

VAZİN, Abdullah, "Cibran'ın Kadınları", Çev. Halil Çevik, *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos 2001, S. 48, s. 19.

§ VEHBÎ, "Bursa'dan Mektup", *Tercüman-ı Hakikat ve Musavver Servet-i fünun Gazeteleri Tarafından Müştereken Tertib Olunup Girit Muhtacinîne İaneten Nüsha-i Yegâne-i Fevkalâde,* Kırkanbar Matbaası, Alem Mat., İstanbul, 1896

VELED ÇELEBİ, "Üstad-ı Muhakkik Mehmed

Ali Aynî Beyefendiye", *Sebilü'r-Reşad*, c. XXIII, Aralık 1339, S. 579 s. 108-111.

VERLAINE, Paul, "Rimbaud'ya", Çev. Tahsin Saraç, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 434-436.

VERTURA, A., "Mektup Dostları", *Varlık*, Ekim 1973, S. 793, s. 15.

VESKE, Ahmer, "R'ye Mektuplar", *Düş Çınarı* (Özel Sayı), Mart-Nisan 1998, s. 91-93.

VINCI, Leonardo da, Leonardo da Vinci'den Dük Ludovico Sforzo'ya", Çev. Güner Pekkan, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 178-179.

VINCI, Leonardo da, "Milano Dukası Antonio Sforza'ya", Çev. N. Haşim Sinanoğlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 404-405.

VOLTAIRE, "Bay X'e", Çeev. Necati Engez, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 420-421.

VOLTAIRE, "Diderot'ye", Çev. Leylâ Gürsel, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 419-4120.

VOLTAIRE, "M. Thieriot'ya", Çev. Kâmran Şerif Saru, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 233-237.

VOLTAIRE, "M. X'e Mektup", Çev. Fehmi Baldaş, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 237-242.

VOLTAIRE, "Thieriot'ya", Çev. Şadan Karadeniz, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 416-419.

VOLTAIRE, "Voltaire'den Mektuplar", Çev. Sema Rifat, *Cogito*, Bahar 1995, S. 4, s.233-234.

VOLTAİRE, F.M. Arouet de, "Voltaire'in Ehibbasına Bir Mektubu", Mecmua-i Ebuzziyâ, S.37, 1 Muharrem 1302

VURAL, Hanifi, "Sana Bir Mektubum Var", *Hece*, Yıl: II, Şubat 1998, S. 14, s. 72-73.

WAGNER, Richard, "Ferdinand Heine'ye", Çev. Cemil Ziya Şanbey, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 175-175.

WEINHEBER, "Maria Tomasbeck'e", Çev. Nevin Selen, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 206-209.

WHARTON, Edith, "Aziz Mr. Fullerton", Çev. Sevin Okyay, *Argos*, Kasım 1989, S. 15, s. 130-133.

WIESE, Daniel, "Corbusier Evi'nin Postacısı Walter Selge", Çev. Melike Öztürk, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 48-49.

WILDE, Oscar & MALLARME, Stéphane, "Postrestant", Çev. Yurdanur Salman, *kitap-lık*, Mart-Nisan 1995, S. 14, s. 18.

WOOLF, Virginia, [Başlıksız], Çev. Talât Sait Halman, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 548.

WOOLF, Virginia, "İki Mektup", Çev. Ahmet Dönmez, *Hece*, Yıl: I, Temmuz 1997, S. 7, s. 32-34.

WORDSWORTH, William, "Walter Savage Landor'a", Çev. Hadiye Sayron, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 352-354.

WYSE, Lois, "Kadın Mektupları", Resimleme: Paula Munck, Çev. Özcan Kabakçıoğlu, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 194-204 (F. Nightingale, V. Woolf, E. Dickinson, Katy Dos Passos, Jane Bowles, Helena Hanff, Beatrix Potter, Amelia Earhort, Anne M. Lindberg ve Hilde Doolittle'dan mektup örnekleri).

WYSS, Eva L., "Aşk Mektupları, Notlar, E-Postalar ve Kısa Mesajlar", Çev. Sevinç Altınçekiç, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 6-15.

YAĞMUR, Selim, "Şehir Mektupları"nı Okurken", *Dergâh*, c. III, Ekim 1992, S. 32, s. 22 (Nuri Akbayar neşri hakkında).

YAHYA KEMAL [BEYATLI], "Abdülhak Şinasi'ye Mektuplar", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 472-473.

YAHYA KEMÂL [BEYATLI], "Yahya Kemal'dan Cemil Cem'e", Ç.yazı: Turgut Kut, *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 190-192 (Ç.yazı+Tıpkıbasım).

Δ YAHYA KEMAL [BEYATLI], "Yahya Kemâl'den Düşünceler / Yahya Kemâl'in Nihat Sami Banarlı'ya Mektupları", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: III, Ekim 1974, S. 4, s. 14-16.

Δ YAHYA KEMÂL [BEYATLI], "Yahya Kemal'den Fazıl Ahmet'e Mektuplar", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Yıl: XVII, Temmuz 1981, S. 7, s. 29-32.

Δ YAHYA KEMAL [BEYATLI], "Yahya Kemâl'in Babasına ve Dostlarına Yazdığı Bazı Kart ve Mektupları", *Yahya Kemâl Enstitüsü Mecnuası*, c. III, s. 181-189.

§ YAHYA SAIM [OZANOĞLU], "Mektuplar

ve Cevaplarımız: Azizim Yusuf Ziyâ Bey", *Türk Yurdu*, Yıl:5, S.140, 2 Ağustos 1333.

YAHYA, "İmam Yahya'nın Bir Mektubu", *Sebilü'r-Reşad*, c. I (VIII), Haziran 1328/1919, S. 19 (201), s. 370-371.

§ YAKICI, Ali, "Aşıklar Arasında Mektuplaşma Geleneği ve Âşık Hasan ile Sefil Molla'nın Mektupları", *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan,* Ankara, 2004

§ YAKUB KADRİ [KARAOSMANOĞLU], "Açık Mektup: Hâlide Edib Hanım Efendi'ye", *İkdam*, 17 Nisan 1922.

§ YAKUB KADRİ [KARAOSMANOĞLU], "Bir Açık Mektup", *İkdam*, 28 Şubat 1922.

§ YAKUB KADRİ [KARAOSMANOĞLU], "Bir Ölünün Mektupları", *Servet-i Fünun*, 22 Temmuz 1326, S. 1000.

§ YAKUB KADRİ [KARAOSMANOĞLU], "Gizli Posta", İkdam, 4 Şubat 1920-22 Mart 1920

§ YAKUB KADRİ [KARAOSMANOĞLU], "Hâlide Edîb Hanımın Son Kitabı: "Handan" Hakkında", *Rübab*, cII, 11 Teşrînievvel 1328, S. 40

§ YAKUB KADRİ [KARAOSMANOĞLU], "Kadın Mektubu-Bir Nasihat-", *Peyam*, 16 Teşrinisânî 1329/1913, S. 26.

§ YAKUB KADRİ [KARAOSMANOĞLU], "Miss Chalfrin'in Albümü", *İkdam*, 5 Mart 1913-8 Teşrinisânî 1919.

YALÇIN, Hüseyin Cahid , "Rıza Tevfik Bey'e", Çocuk Bahçesi, S.42, 24 Teşrinisânî 1321/7 Aralık 1905<

§ YALÇIN, Hüseyin Cahid, "Şöhret-i Sehîle Ali Kemâl Bey'e", Servet-i Fünun, C.15, S.379, 4 Haziran 1314

§ YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Tarihî Mektuplar", *Tanin*, 20 Aralık 1944; 29 Ocak 1945; 2-7 Şubat 1945.

§ YALÇIN, Hüseyin Suad, "Açık Mektup –Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ferik İzzet Paşa'ya-", Âşiyan, S.1, 28 Ağustos 1324

YALÇIN, İrfan, "Elveda Mektup", *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 7.

YALÇIN, İrfan, "Muzaffer Tayyip ve Rüştü Onur", *Soyut*, Aralık-Ocak 1972, S. 43, s. 50-60.

YALÇIN, Seniha, "Orta Asya Mektupları", *Revak*, 1994, S. 5, s. 157-159 (Feyzullah Budak'ın aynı adlı kitabı hk.).

YALÇIN, Süleyman, "Amerika Mektupları", *Büyük Doğu*, XV. Devre, 6 Ocak 1971, S. 1, s. 6.

YALTKAYA, M. Şerefededin, "Tahlil ve Tenkidler: Mektubat-ı-Mevlana Celâleddin. Anadolu Selçukîleri Gününde Mevlevî Bitiklerinin İkinci Kitabı", *Türkiyat Mecmuası*, c. VI, 1936-1939, s. 323-345.

YAPICI, Şerafettin, "Muhterem Efendim", *Yedi İklim*, c. XII, Temmuz 1999, S, 112, s. 64; Ağustos 1999, S. 113, s. 64; c. XIII, Ekim 1999, S. 115, s. 64; Şubat 2000, S. 119, s. 64; Mart 2000, S. 120, s. 95; Nisan 2000, S. 121, s. 63; Mayıs 2000, S. 1222, s. 63; Temmuz 2000, S. 124, s. 64; Kasım 2000, S. 128, s. 63.

YAŞAR KEMAL [GÖĞCELİ], "Orhan Veli'ye Üç Mektup", *Papirüs*, Ocak 1967, S. 8, s. 57-58.

YAŞAR NABİ [NAYIR], "Bir Genç Şaire Mektup", *Varlık*, Yıl: XIX, 1 Şubat 1952, S. 379, s. 8.

YAŞAR NABİ [NAYIR], "Bir Genç Sanatçıya Açık Mektup", *Varlık*, Yıl: XV, 1 Ağustos 1957, S. 459, s. 3.

YAŞAR NABİ [NAYIR], "Halit Fahri'ye Açık Mektup", *Varlık*, Yıl: XIII, 1 Aralık 1947, S. 329, s. 7.

YAŞAR NABİ [NAYIR], "Halit Fahri'ye İkinci Mektup", *Varlık*, Yıl: XIII, 1 Ocak 1948, S. 330, s. 6.

YAŞAR NABİ [NAYIR], "Kısaca Cevabım", *Varlık*, Yıl: XV, 1 Eylül 1957, S. 461, s. 9 (Erdal Öz'ün aynı sayıda yaynlanan mektubuna).

YAŞAR, Yunus, "Mektup", *Anadolu Ekini*, Haziran 2000, S. 35, s.18.

YAVUZ, Hilmi, "Necatigil'e Mektup-Çöl ve Kilit", *Ada*, Yaz 2005, s. 4-5.

YAVUZ, Hilmi, "Yeni Yayınlar: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları", *Milliyet Sanat Dergisi*, 16 Mayıs 1975, S. 132, s. 28 (Z. Kerman'ın neşri üzerine).

Δ YAVUZ, Kemal, "Mesnevî-i Şerif ile Alâkalı Olarak Cevdet Paşa'nın Abidin Paşa'ya Yazdığı Bir Mektup", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı*

Dergisi, c. XXIV-XXV, 1980-1986, s. 441-454.

YAVUZ, Said, "Adresine Teslim Olmayan Mektuplar", *Bir Nokta*, Yıl: V, Şubat 2006, S. 49, s. 12.

YAY, Mahmut Nedim, "Cuma Mektupları'nı Okumak", *KitapHaber*, Haziran-Temmuz 2003, S. 17, s. 66-67.

§ YAZICI, Nesimi, "Posta Nezareti'nin Kuruluşu", *Çağını Yakalayan Osmanlı, Osmanlı Devletinde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*,Yay. Hzl. Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar), İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1995.

§ YAZICI, Nesimi, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", 150.Yılında Tanzimat, (Yayına Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara,, 1992

YAZICI, Nurcan, "Kanuni Döneminin Bir Tanığı Busbecq ve Türk Mektupları", *Hürriyet Gösteri*, Ocak 2006, S. 277, s. 76-78.

YENAL, Engin, "Büyük Postane", *Posta Kutusu*, Kış 2004, S. 2, s. 58-60.

YENER, Ali Galip, "Serin Mavi'de Soluk Almak", *Virgül*, Haziran 1999, S. 20, s. 43 (Necatigil'in eşine mektupları hk.).

YEŞİL, Cumali, "Tımarhaneden Mektuplar", *Yedi İklim*, c. XV, Mayıs 2002, S. 1246, s. 27-28.

YEŞİL, Kamil, "Mektup", *Hece*, Yıl: I, Ocak 1997, S. 1, s. 80-81.

Δ YETİŞ, Kâzım, "Bir Mektup Münasebetiyle", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: VIII, Nisan 1979, S. 2, s. 64-74.

YETKİN, Suut Kemal, "Amerika'dan Mektup", *Türk Dili*, c. XIII, Şubat 1964, S. 149, s. 273-276.

YETKİN, Suut Kemal, "Mektuplar / Ali Ekrem'in Mektubu", *Varlık*, 15 Kasım 1957, S. 466, s. 6-7.

Δ YILDIRIM BAYEZİD, "İki Mektup İki Padişah", *Hayat Tarih*, c. XXVI, Aralık 1982, S. 12, s. 12-14 (Yıldırım Bayezid'den Timur'a).

YILDIRIM, Ahmet, "Masal Mektuplar'da Gelenekten Faydalanma", *Türk Edebiyatı*, Mayıs 1984, S. 127, s. 69 (M. R. Şirin'in kitabı hk.).

YILDIZ, Ahmet, "Attilâ İlhan'a Mektuplar", *Cumhuriyet Kitap*, 3 Mayıs 2001, S. 585, s. 14.

YILDIZ, Ahmet, "Carissima Sevgilim", *Edebiyat ve Eleştiri*, Yıl: XII, Kasım-Aralık 2004/06, S. 78, s. 118.

YILDIZ, Emre, "Bir Şaire Açık Mektup", *Kültür Edebiyat / Yeni Taşova Gazetesi Sanat Eki*, Yıl: I, Ekim 1989, S. 9, s. 1-2 (Cevdet Karal'a).

YILDIZ, Halil, "Mektupla Yüksek Öğretim", *Millî Eğitim*, Yıl: III, Şubat-Mayıs, Yıl: Yok, S. 23-26, s. 30-31.

YILMAZ, Arif, "Atsız'ın Niyazi Yıldırım Gencosmanoğlu'na Göderdiği Mektuplar", *Türk Yurdu*, Aralık 2003, S. 22 (184), s. 200.

YILMAZ, Gürbüz, "Masal Mektuplar", *Türk Edebiyatı*, Mart 1984, S. 125, s. 77, (M. R. Şirin'in kitabı hk.).

YILMAZ, Hüseyin, "Boston Mektubu", *Varlık*, Yıl: XX, 1 Eylül 1952, S. 386, s. 8.

Δ YILMAZ, Ömer Faruk, "Kılıçla Kalemi Birleştiren Dâhi Sultan", *Tarih ve Medeniyet*, Temmuz 1999, S. 64, s. 31-34 (Akşemseddin'in Fatih'e gönderdiği bir mektup).

Δ YÖRÜKOĞLU, Atalay, "Sevgili Vedat Ağabey", *Yeni Ufuklar*, c. XXIV, 1976, S. 275, s. 64-65. (V. Günyol'a).

YORULMAZ, Hüseyin, "Ferid Kam'ın Bir Mektubu", *Kaşgar*, Ocak 1999, S. 7, s. 46-51.

YÜCEL, Ayhan, "Mektup", *Hareket*, V. Dönem, Aralık 1966, S. 12, s. 29-30.

Δ YÜCEL, Erdem, "Sultan Birinci Abdülhamid", *Tarih Konuşuyor*, c. VIII, Ekim 1968, S. 57, s. 3914-3918 (Sultan'ın Ruhşah'a yazdığı bir mektup+Tıpkıbasım).

YÜKSEL, Ahmet Nuri, "Peyami Safa'nın Mezarını Milliyetçiler Derneği Üzerine Aldı", *Büyük Doğu*, Yıl: XXII, 12. Devre, 13 Ekim 1965, S. 4, s. 8 (A. N. Yüksel'in N. Fazıl'a yazdığı 6.10.1965 tarihli bir mektup).

§ YÜKSEL, Süheylâ, "İki Edip Altı Mektup (Üdebâdan İki Zât Arasında Cereyan Eden Muhabere-i Edebiyedir)", Türklük Bilimi Araştırmaları, S.8, Yıl.1999

Δ YÜKSEL, Süreyya, "Mektup ve Beduh Üzerine / Sartapkirli Mektubundan e-mail'e",

Toplumsal Tarih, Temmuz 2001, S. 91, s. 6-11.

YUNUS NADİ [ABALIOĞLU], "Anadolu'da Yeni Gün", Ç.yazı: Mustafa Şahin, *Tarih ve Toplum*, c. XVIII, Ekim 1992, S. 106, s. 13 (205).

YUŞİC, Nima, "Şair Bir Dosta Mektuplar", Çev. Nuh Canbeyli, *Gelişme*, Bahar 1974, S. 5, s. 38-40.

§ YUSUF [AKÇURAOĞLU] "Mithat Cemal Beyefendiye", *Türk Yurdu*, Yıl. I, 12 Kanunusânî 1327, S. 5.

YUVALI, Abdülkadir, "Tunceli Yöresinin Etnografik Özellikleri ile İlgili Bazı Mektuplar", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu (5-7 Kasım 1978)*, Elazığ Fırat Üniversitesi Y., 1989, s. 351-358.

Δ Z., M., "Enver Paşa'nın Atatürk Hakkında Bir Mektubu", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. I, Şubat 1950, S. 2, s. 53-55.

ZAGAJEWSKI, Adam, "Küçük Bir Ulus Tanrı'ya Mektup Yazıyor", Çev. Yurdanur Salman, *Kitap-lık*, Bahar 1998, S. 32, s. 113-118.

ZAİFÎ, "Rüstem Paşa'ya", Sadl. Orhan Şaik Gökyay, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 39-43.

ZARİFOĞLU, Cahit, [Mektuplar], *Yedi İklim*, c. I, Temmuz-Ağustos 1987, S. 5, s. 50-58.

ZARİFOĞLU, Cahit, "Okuyucularla", *Mavera*, c. II, Mayıs 1978, S. 18, s. 43-45; Haziran 1978, S. 19, s. 43-44; Temmuz 1978, S. 20, s. 40-42; Ağustos 1978, S. 21, s. 40-44; Ekim 1978, S. 23, s. 41-44; Kasım 1978, S. 24, s. 38-41; c. III, Aralık 1978, S. 25, s. 41-46; Ocak 1979, S. 26, s. 49-54; Şubat 1979, S. 27, s. 43-47; Mart 1979, S. 28, s. 39-45; Nisan 1979, S. 29, s. 41-48; Mayıs 1979, S. 30, s. 39-45; Haziran 1979, S. 31, s. 41-47; Temmuz 1979, S. 32, s. 38-47; Ağustos 1979, S. 33, s. 44-48; Eylül 1979, S. 34, s. 43-48; Ekim 1979, S. 35, s. 43-48; c. IV, Aralık 1979, S. 37, s. 46; Ocak 1980, S. 38, s. 70-72; Şubat 1980, S. 39, s. 43-48; Mart 1980, S. 40, s. 43-48; Nisan 1980, S. 41, s. 43-48; Mayıs 1980, S. 42, s. 43-47; Haziran 1980, S. 43, s. 44-47; Temmuz 1980, S. 44, s. 51-56; Ağustos 1980, S. 45, s. 46-48; Eylül 1980, S. 46, s. 156-160; Ekim 1980, S. 47, s. 50-55; Kasım 1980, S. 48, s. 39-47; c. V, Aralık 1980, S. 49, s. 53-61; Ocak 1981, S. 50, s. 49-54; Şubat 1981, S. 51, s. 48-54; Mart 1981, S. 52, s. 48-55; Nisan 1981, S. 53, s. 48-55; Mayıs 1981, S. 54, s. 46-54; Haziran 1981, S. 55, s. 51-61; Temmuz 1981, S. 56, s. 35-39; Ağustos 1981, S. 57, s. 42-46; Eylül 1981, S. 58, s. 32-36; Ekim 1981, S. 59, s. 42-47; Kasım 1981, S. 60, s. 41-46; Aralık 1981, S. 61, s. 99.

ZARİFOĞLU, Cahit, "Sevgili Kardeşim", *Endülüs*, Yıl: I, Mayıs 1997, S. 1, s. 32 (Ahmet Yalçınkaya'ya).

ZEKİ MİDHAT, "Mekâtib: Sırat-ı Müstakim Ceride-i Muteberesi İdarehanesine (İzmir'den)", *Sırât-ı Müstakim*, c. IV, Ağustos 1326, S. 104, s. 456.

ZELAN, Murat, "Cuma Mektupları: Uzun Yola Çıkmaya Hüküm Giydim", *KitapHaber*, Haziran-Temmuz 2003, S. 17, s. 68-69.

ZIEGLER, Antje, "Mey Ziyade'nin Yeniden Keşfi", Çev. Özcan Kabakçıoğlu, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 223-228.

ZIEMANN, Benjamin, "İki Dünya Savaşında Sahra Postası ve Sansür", Çev. M. Kemal Adatepe, *Posta Kutusu*, Yaz 2004, S. 4, s. 37-42.

ZİYA GÖKALP, "I, II, III, IV", *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 468-471.

ZİYA GÖKALP, "Kızı Seniha'ya", Sadl. Şemsettin Kutlu, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 224-226.

ZİYA GÖKALP, "Malta Mektupları", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 222-224.

ZİYA GÖKALP, "Malta Mektupları", *Türk Dili*, c. XIV, Ekim 1964, S. 157, s. 19-21.

ZİYA PAŞA, "Hürriyet Gazetesinin Çıkışını Kutlama Mektubu", Sadl. Cevdet Kudret, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 104-108.

ZORLUTUNA, Halide Nusret, "Efendime Mektup", *Mevlâna Güldestesi*, 1968, s. 39-40.

§ ZÜBER, Hüsnü, "Yazı ve Mühürcülük", T.C. Ziraat Bankası Kooperatifçilik Dergisi, Sayı:31, Ekim-Aralık 1971

Δ ZÜBEYDE HANIM, "Atatürk'ün Açtırdığı İlk ve Son Dava", *Yakın Tarihimiz*, c. I, Mart

1962, S. 1, s. 6-9 (Zübeyde Hanım'ın oğlu Atatürk'e yazdığı 15 Ağustos 1336/1920 tarihli mektup+ Tıpkıbasım).

ZÜBEYİR HÜSEYİN, "Suriye Mektubu", *Mavera*, c. VI, Mart 1982, S. 64, s. 84-85.

ZWEIG, Stefan, "Maksim Gorki'ye", Çev. Burhan Arpad, *Türk Dili* (Özel Sayı), c. XXX, Temmuz 1974, S. 274, s. 502-507.

ZWEIG, Stefan, "Petropolis Mektupları", Çev. Burhan Arpad, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 197-199.

ZWEIG, Stefan, "Sigmund Freud'a", Çev. Zahide Gökberk, *Tercüme* (Özel Sayı), c. XVI, 1964, S. 77-89, s. 196.

ZWEIG, Stefan, "Stefan Zweig'dan Sigmund Freud'a", Çev. Nadija İbraimi, *Posta Kutusu*, Güz 2003, S. 1, s. 195.

İ. *Tezler*

AFACAN, Nilgün, *Şöyle Böyle (Çeviri-İnceleme)*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, BT., Ankara 1996.

ALANYURT, E. Gül, *Senusî'nin Mektupları*, Ankara Ü. İlâhiyat F., İslâm Felsefesi ab. dalı, Ankara 1994, BT., T.siz.

ARSLAN, Abdülbaki, *Osmanlı İçtimai Hayatını Aksettiren Mektup Örnekleri (Tanzimata Kadar)*, Gazi Ü. Tarih ab. dalı, YLT, Ankara 1985.

AVŞAR, Yasemin, *Avrupa Mektupları*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, BT., Ankara 1991 (Cenab Şehabeddin'in eserinin çevrimyazısı).

BAHÇECİ, Aydın, *S. M. Tevfik'in Sebilürreşad'daki Mektupları Üzerine Bir Çalışma*, Ankara Ü. İlâhiyat F., İslâm Felsefesi Tarihi ab. dalı, BT., Ankara 1995.

BAYINDIR, Numan, *S. M. Tevfik'in Sebilürreşad'daki Mektupları Üzerine Bir Çalışma*, Ankara Ü. İlâhiyat F., İslâm Felsefesi Tarihi ab. dalı, BT., Ankara 1995.

BOZTÜRK, Ebru, *Gelibolulu Âlî (öl. 1600) ve Nevîzâde Atâî (öl. 1636) Münşeatları Üzerinde Mukayeseli Sentaks İncelemesi*, Trakya Ü. S.B.E., YLT., Edirne, 2001.

ÇAKIR, Ömer, *Türk Edebiyatında Mektup,* G. Ü. SBE. DT., Ankara, 2005

ÇİMEN, Şadiye, *Şuayb Şerefüddîn-i Gülşenî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Marmara Ü. SBE., YLT., İstanbul, 2002.

DAĞISTAN, Erhan, *Kitab-ı Mukaddes'in Mektuplar Bölümünden Dinî Hükümler*, Ankara Ü., İlâhiyat F. Dinler Tarihi ab. dalı, BT., Ankara 1981.

DEMİRCİ, Mahremşah, *Safvetî Ziya / Hanım Mektupları*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, BT., Ankara 2001.

DOĞRU, M. Erol, *M. Esad Erbilî'nin Mektubatının Transkripsiyonu*, Ankara Ü. İlâhiyat F., Türk İslâm Edebiyatı ab. dalı, BT., Ankara 1983.

EROĞLU, Emine, *Türk Edebiyatında Özel Mektuplar Bibliyografyası*, Fatih Ü. SBE. Türk Dili ve Edebiyatı ab. dalı, YLT, İstanbul 2000.

ERKTAŞ, Miktat, *Eğitim Tarihinde "Mektubat" Metodu*, Kocatepe Ü. SBE, Din Eğitimi ab. dalı, Afyon 1996.

ERKUTAY, Sercan, *Safveti Ziya'nın "Hanım Mektupları"*, BT., Ankara Ü. Dil ve Tarih Coğrafya F. Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Ankara 2000, IV+58 s.

GÜMÜŞ, Tarık Tolga, *The Ties That Bind: Patronage and Marriage in Fifteenth-Century Letter* [Sosyal Bağlar: Himaye ve Evlilik, 15. Yüzyıl İngiliz Asil Sınıf Mektup Koleksiyonları], Bilkent Ü. SBE, Tarih Sosyolojisi ab. dalı, Ankara 2000.

GÜR, Muhammed, *Makale ve Mektuplarına Göre Süleyman Nazif*, Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, DT., İstanbul, 1992.

GÜVEN, Mustafa Selim, *Çeşitli Yönleriyle Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*, Marmara Ü. SBE., YLT., İstanbul, 1992.

GÜZEL, Recai, *Gavs-ı Azam Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî / Hayatı, Mektubatı*, Atatürk Ü. İslâmî İlimler F., BT., Erzurum 1980.

HAKSEVER, Halil İbrahim, *Eski Türk Edebiyatında Münşeatlar ve Nergisi'nin Münşeatı*, İnönü Ü. SBE., DT., Malatya, 1995.

IŞIK, Ömer, *Asadullah Han Mirza Galib / Hayatı, Sanatı ve Mektup Yazarlığı*, Ankara Ü. SBE Doğu Dilleri ve Edebiyatları-Urdu Dili ve Edebiyatı ab. dalı, YLT, Ankara 2003.

KAFA, Özlem, *Koca Râgıp Paşa ve Azmî-Zâde Hâletî'nin Münşeatları Üzerinde Mukayeseli Sentaks İncelemesi*, Trakya Ü. SBE., YLT., Edirne, 2000.

KAPLAN, Erdinç, *Bir Edebi Tür Olarak Mektup ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, Mersin Ü. SBE, Türk Dili ve Edebiyatı ab. dalı, Mersin 1999.

KARAASLAN, Osman, *Pavlus'un Mektublarındaki Dinî Hükümler*, Ankara Ü. İlâhiyat F., Dinler Tarihi ab. dalı, BT., Ankara 1982.

§ KARAMAN, Hüseyin, *Lamiî Çelebi'nin Münşeatı*, Afyon Kocatepe Ü. SBE., YLT., Afyon, 2001.

§ KAŞKA, Mustafa, *Dîvan Edebiyatında Münşeat Geleneği ve Hoca Neşet'in Mektupları*, Dokuz Eylül Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü,YLT., İzmir, 2000.

OKUDAN, Rifat, *İmam-ı Rabbânî'nin 160 Mektubu Üzerinde Bir Değerlendirme*, Ankara Ü. İlâhiyat F. İslâm Felsefesi ab. dalı, BT, Ankara 1991.

SAVAŞ, Ümmügülsüm, *Muhâberât ve Muhâverât (Çeviri-İnceleme)*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, BT., Ankara 1996.

ŞAHİN, Süreyya, *Cenap Şehabeddin "Hac Yolunda"*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, BT., Ankara 1996.

ŞAHİN, Mevlüt, *Tasavvufî Mektuplar ve Değerlendirmesi*, Ankara Ü., İlâhiyat F., Tasavvuf ab. dalı, Ankara 1992.

UZUN, Taceddin, *Arap Dili ve Edebiyatında Hulefa-i Râşidin'in Hutbe ve Mektupları*, Selçuk Ü., SBE Arap Dili ve Edebiyatı ab. dalı, DT., Konya 1985.

ÜNALAN, Nevin, *Cenap Şehabeddin "Hac Yolunda"*, Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya F., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, BT., Ankara 1996 (1-8. mektuplar).

YAVUZ, Abdurrahim, *Abdulakdir Geylânî'nin Mektupları*, Atatürk Ü., İlâhiyat F., BT., Arzurum 1987.

YİĞİTER, Ali, *Tasavvufta Mektubat Geleneği ve Mevlana Halid Bağdadî'nin Mektubatı*, Ankara Ü. SBE, Temel İslâm Bilimleri-Tasavvuf Ab. dalı, YLT, Ankara 2002.

J. *Mektup Türünden Esinlenen Kitaplar*

ADIVAR, Halide Edip, *Handan*, Özgür Y., İstanbul 2003?, 208 s. (Roman).

AHMED RASİM, *Şehir Mektubları*, Kader Matb., İstanbul 1328/1910, 208 s. (Osm.)

AHMED RÂSİM, *Şehir Mektupları* I, Hzl. Ahmed Kabaklı, Milli Eğitim Bakanlığı Y., 2. b., İstanbul 1989, VI+271 s.

AHMED RÂSİM, *Şehir Mektupları* , I-IV, Yay. Hzl. Nuri Akbayar, Arba Y., İstanbul, 1992.

AKTAŞ, Cihan, *Bana Uzun Mektuplar Yaz*, Pınar Y., 1. b., İstanbul 2002, 462 s. (Roman).

ARSLAN, Yılmaz, *Su Mektupları*, Çınar Y., 1. b., İstanbul 1995, 66 s. (Şiir).

ASYA, A. Nihat, *Tehdit Mektupları*, Defne Y., Ankara 1967, 136 s. (Deneme).

ATAÇ, Nurullah, *Okuruma Mektuplar / Prospero ile Caliban*, Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 1999, 281 s. (Deneme).

ATEŞ, Nihat Kemal, *Zarfa Koyup Gülüşünü Gurbete Gönder*, Senfoni Y., 1. b., İstanbul 2004, 94 s. (Şiir).

BALZAC, Honore de, *İki Yeni Gelinin Hatıraları*, Çev. Nurullah Ataç, MEB. Y., İstanbul 1966, 312 s. (Roman).

BATUR, Enis, *Cep Meşkleri*, Can Y., 1. b., İstanbul 2005, 78 s. (Deneme).

BİRKİYE, Atilla, *Yanıtsız Mektuplar da Hicran (Bir Aşk Güncesi)*, Türkiye İş Bankası Kültür Y., 1. b., İstanbul 2003, 87 s. (Şiir-Düzyazı).

CAIN, James Mallahan, *Postacı Kapıyı İki Defa Çalar*, Çev. Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Y., 1. b., İstanbul 1947?, 187 s. (Roman).

CANIM, Rıdvan, *Anneme Mektuplar / Anne Şiirleri Antolojisi*, Yedi İklim Y., İstanbul 1986.

ÇELEBİ, Mustafa Fehmi, *Cihana Mektup*, 4. b., İstanbul 1987, 270 s. (Manzum-Mensur).

ERBİL, Leyla, *Mektup Aşkları*, Türkiye İş Bankası Kültür Y., Ankara 2004, 229 s.; Yapı Kredi Y., 1. b., İstanbul 1998, 186 s. (Roman).

ERGUINOZ, François Murat, *Amerika Mektupları*, Özgü Y., İstanbul 2002, 224 s. (Gezi yazıları).

ERGÜLEN, Haydar, *Zarf*, Dünya Y., İstanbul 2004, 111 s. (Şiir).

EYUBOĞLU, Bedri Rahmi, *Yukule-'ye Mektuplar*, Hzl. M. H. Eyuboğlu, Bilgi Y., 1. b., Ankara 1989, 116 s. (Deneme).

GOETHE, Johann Wolfgang von, *Genç Werther'in Acıları*, Çev. Arif Çelen, Varlık Y., 3. b., İstanbul 1973, 175 s.; Çev. Mustafa Canbek, Bordo Siyah Y., İstanbul 2005, 202 s. (Roman).

HUGHES, Ted, *Doğumgünü Mektupları*, Çev. Şavkar Altınel & Roni Margulies, Yapı Kredi Y., İstanbul 1998, 200 s. (Şiir).

KIERKEGARD, Sören, *Baştan Çıkarıcının Günlüğü*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Y., 2.b., İstanbul 1997, 146 s.

KİLİMCİ, Ayşe, *Gül Bekçisi & Eylül Arifesi Mektuplar*, Bilgi Y., 1.b. Ankara 1989, s. 105-204 (Öykü).

LACLOS, Pierre, *Tehlikeli İlişkiler*, Çev. Samih Tiryakioğlu, Belge Y., İstanbul 1955, 495 s. (Roman).

LOTI, Pierre, *Aziyade*, Çev. Nahit Sırrı Örik, Engin Y., İstanbul 1995, 211 s.

MASALA, Anna, *Türkiye'ye Aşk Mektuplarım*, T. C. Kültür Bakanlığı Y., 1. b., Ankara 2000, IX+111 s. (Deneme)

NÂZIM HİKMET, *Taranta Babuya Mektuplar*, (Şiir)

ÖZEL, İsmet, *Cuma Mektupları* I-V, Çıdam Y., İstanbul 1990-1991, 180+ 183+ 184+ 172+247 s. (Deneme).

POE, Edgar Allan, *Çalınan Mektup*, Çev. Tomris Uyar, Memet Fuat, Mukadder Yaycıoğlu, Dost Kitabevi Y. (Babil Kitaplığı), 1.b., Ankara 2000, 107 s. (Anlatı: *The Purloired Letter*).

ŞİRİN, Mustafa Ruhi, *Masal Mektuplar*, Beyan Y., 2. b., İstanbul 1990. (Deneme).

TABBUCHI, Antonio, *Gittikçe Geç Olmakta*, Çev. Neyyire Gül Işık, Can Y., İstanbul 2003, 269 s. (Öykü-mektup).

TAFTALI, Oktay, *Bir Uzun Mektup / Emperyalizm, Ahlâk ve Siyaset Üzerine*, Cadde Y., 1. b., İstanbul 2005, 168 s. (Düşünce).

TANER, Haldun, *Berlin Mektupları / Viyana'nın Atlattığı Vartalar: Gazi Notları*, Bilgi Y., 2. b., Ankara 1993, 210 s.

TOLKIEN, J. R. R., *Noel Baba'dan Mektuplar*, Çev. Leyla Roksan Çağlar, İstanbul 2005, 112 s.

§ UÇAK, Nurcan, *Tanzimat Devrinin Elli Edebiyat Dergisinin İndeksi,* Gazi Ü. Gazi Eğitim F. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, LT., Ankara, 1992.

ULUDERE, Ferhad, *İslenmiş Aşka Mektuplar*, Desenler: Serkan Yücel, Çitlembik Y., İstanbul 2005, 114 s. (Öykü).

ÜMİT YAŞAR, *Sahibini Arayan Mektuplar*-I, Ekin B.evi, İstanbul 1961, 31 s.

WILDE, Oscar, *De Profundis / Mektup*, Çev. Roza Hakmen, Can Y., 2. b., İstanbul 1997, 160 s.

WILDE, Oscar, *De Profundis / Mektup*, Çev. Yaşar Günenç, Yaba Y., 1. b., Ankara 1996, 128 s.

YAŞIN, Özker, *Oğlum Savaş'a Mektuplar* I-II, Çevre Y., Lefkoşa 1965, 171 s. Diğer basım: Varlık Y., İstanbul 1964.

ZAFER, Cihat, *İstanbul'a Aşk Mektubu*, Zafer Y., İstanbul 2006, 113 s. (Deneme).

KADIOĞLU

XEROX® & OKI
TÜRKİYE DİSTRİBÜTÖRÜ

HEWLETT® PACKARD

CASIO
maxell
EPSON
Canon
LEXMARK

kadıoğlu

KADIOĞLU
BİLGİSAYAR
Yeni Ziraat Mh. 12.Sk. No:5 Dışkapı/Ankara
Tel : 0312 384 02 90 Faks : 0312 384 00 09
www.kirtasiyem.com.tr

KADIOĞLU
KIRTASİYE
Demirhendek Cad.No:153 Siteler / Ankara
Tel : 0312 348 61 33 Faks : 0312 349 10 45
www.kirtasiyem.com.tr